CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. IX

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. IX

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie „N. Iorga"

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. IX

Volum îngrijit de † MARIA HOLBAN (redactor responsabil)
M.M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU • PAUL CERNOVODEANU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREŞTI
1997

Foreign travellers about the Romanian Countries

vol. IX

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie ,,N. Iorga" al Academiei format din : † MARIA HOLBAN, MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, PAUL CERNOVODEANU și † ION TOTOIU

ISBN 973—27—0566—3

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R — 76117, București, Calea 13 Septembrie 13
C.P. 5—42

INTRODUCERE

Volumul al IX-lea din seria *Călători străini despre țările române* cuprinde o perioadă de 52 de ani, începând cu coborârea imperialilor la mănăstirea Tismana, în septembrie 1716, și încheindu-se în 1768, în preajma războiului ruso-turc, ce a pus capăt monopolului politic al Porții asupra Principatelor.

Este sugestivă această potrivire a punctelor extreme ale perioadei înfățișate acum, căci o bună parte din interval este dominată de războiul austro-turc în cele două faze ale sale de înaintare victorioasă din 1716—1718, apoi de regres, din 1735—1739, și de afirmare crescândă a Rusiei ce va culmina cu dezlănțuirea noului conflict cu Poarta în 1768.

Distribuirea materialului în volum este foarte inegală, din cauza marii bogății de informații asupra Olteniei, ca provincie austriacă (ocupată de fapt încă din 1716). Dar nu se poate renunța de dragul unui echilibru oarecare nici la ampla descriere a Olteniei, datorată căpitanului Schwanz von Springfels și redactată pe marginea hărții noii provincii, ridicată de el la ordinul generalului comandant, contele de Stainville (sau Steinville), nici la diferitele rapoarte privind condițiile de trai ale locuitorilor sub regimul cezaro-crăiesc, sau conflictele de atribuțiuni dintre membrii Administrației depinzând de generalul comandant, și în ultimă analiză de Consiliul de Război al Curții (Hofkriegsrath), și așa-zișii „cameraliști" ce țineau de Camera aulică, conflicte decurgând din dualismul celor două foruri, care formau împreună Consiliul aulico-belic, asemenea unei pajuri heraldice privind cu cele două capete ale sale în direcții opuse. Fără a uita nici conflictele din interiorul Administrației cu răsunet în afară și repercusiuni asupra locuitorilor sau denunțarea zgomotoasă a metodelor folosite de unii fățiș, iar de alții în mod mai ocolit. În labirintul de știri de tot felul, firul conducător ne este dat de urmărirea carierei lui Nicolae de Porta, care străbate toate fazele, trece toate pragurile, forțează toate ușile, plin de zel, chipurile, pentru împărat, dar în realitate pentru propria sa înălțare, dar nu chiar până unde ar fi vrut să ajungă. Căci, în mai multe rânduri, poate fi un fel de tutore al acelui „egregius vir" (sau eventual general) ce ar trebui însărcinat cu conducerea exclusivă a cârmuirii Olteniei, după directivele sale.

Capitolul masiv despre Oltenia se deschide cu dările de seamă ale căpitanului de Sainte Croix, coborât un timp la mănăstirea Tismana, de unde îndrepta o serie de recunoașteri spre Țara Românească și spre Dunăre și întreținea legături cu boierii răsculați contra lui Nicolae Mavrocordat, conduși îndeosebi de boierul Barbu Brăiloiu. Totodată, căuta să captureze pe noul ban al Olteniei, Șerban Bujoreanu, trimis de la București, cu oarecare fast, împreună cu boierul Obedeanu. Căzuți o clipă în mâinile husarilor, aceștia însă s-au lăsat mituiți de banii transportați de acești dregători și i-au lăsat să plece. Urmează o încercare de a-i câștiga pentru imperiali prin ademeniri și amenințări — de fapt inutile — pentru că în cele din

urmă și acești boieri se vor ralia grupului de rezistenți din Oltenia, știind bine ce soartă i-ar aștepta la București. Rapoartele lui Sainte Croix dezvăluie un fapt de care s-au putut convinge răsculații treptat: anume puținătatea mijloacelor militare puse la îndemâna acțiunii pornite de ei. Și, în consecință, nevoia ineluctabilă pentru ei de a folosi cetele de husari și „haiduci" ce urmăreau în primul rând prilejurile de jaf oferite de banii și sculele boierilor refugiați împreună cu familiile lor. Printre căpitanii acestor cete întâlnim pe cei care vor lua parte, foarte curând, la capturarea lui Nicolae Mavrocordat, de către comandoul condus de Dettine zis Pivoda.

Printre rânduri poate fi întrevăzută și reacția populației de rând, recurgând la fugă, de spaima unor incursiuni ale tătarilor, de care nu se simțea apărată de forțele insuficiente ale imperialilor.

Încercarea paralelă a comandantului militar al Transilvaniei de a folosi mănăstirile din Moldova contra lui Mihai Racoviță (în același fel ca pe cele din Țara Românească contra lui Nicolae Mavrocordat), fiind oprită de domn cu concursul tătarilor, nu a permis dezvoltarea unei mișcări asemenea celei din Oltenia. Crâmpeiele de rapoarte ale comandantului trimis în Moldova se mărginesc la informații militare relative doar la acel moment al acțiunii legate de o eventuală menținere a rezultatelor dintâi. Ca atare ele nu au fost incluse alături de mărturia căpitanului de Sainte-Croix care constituie un prolog firesc la paragraful despre Oltenia sub austrieci.

Capitolul masiv se subîmparte în a) *descrierea geografică a țării*, realizată de inginerul militar Schwantz, în dubla prezentare a minunatei sale hărți, explicată de el magistral, ca o realitate actuală însă în timp. Liniilor schematice ale hărții le corespunde evocarea în relief în cele trei dimensiuni a configurației pământului și a descrierii populației în viața sa legată de pământ. Descrierea ocupă un spațiu apreciabil în volumul nostru, dar ea nu reprezintă decât una din realizările acestui bărbat excepțional care a condus personal săparea Căii Caroline și zdrobirea stâncilor din albia Oltului pentru a-l face navigabil. Este o operă titanică răsplătită târziu și insuficient cu prea puțină slavă din partea măririlor de departe și cu multă otravă din partea birocratului acrit Ignatz Haan, care era aproape. La această descriere a lui Schwanz trebuie asociată și prezentarea izvoarelor minerale din Oltenia, precum și a altor bogății miniere, cercetate personal în prezența lui Schwanz de către acel ciudat Mihail Schendos van der Bech, ajuns medicul comandantului imperial al Transilvaniei, contele de Stainville, aflat în acel moment la Craiova. O a doua parte a capitolului Olteniei este aceea urmărind b) *făurirea mecanismului politico-administrativ al noii provincii austriece* după încheierea păcii din 1718, precum și al funcționării sale.

Urmărirea anevoioasă de-a lungul unor pertractări, manevre subterane, intrigi și animozități de tagmă sau personale și a unor instrucțiuni adesea contradictorii din partea forurilor de la Viena se poate face pe două căi ce se întregesc reciproc: a) trecerea în revistă a rapoartelor directorilor supremi ai „Valahiei austriece", în măsura în care conțin elementele esențiale ale chestiunii, și b) observarea unei continuități de metode și de practică reflectate în întâmpinările, memoriile, protestele, acuzațiile făcute fățiș sau sub masca unor reclamații colective scrise de pana și în stilul lui N. de Porta a cărui notiță biografică oferă firul acestei continuități. Această cale a fost singura posibilă pentru a folosi imensul material pe care îl înfățișa acesta, având la dispoziție arhiva Administrației

de la înfiinţarea ei, din care am redat esenţialul într-o analiză pe care am dorit-o succintă, dar completă.

Un alt capitol de o masivitate comparabilă îl constituie mărturiile despre *exploatările miniere din Banat și Transilvania*, de care se leagă și cercetarea despre bogăţiile miniere ale Olteniei, datorată lui Schendos, amintit de noi mai sus.

Ar mai fi intrat aici şi un memoriu al lui de Porta despre spălarea aurului din râuri.

Ele au fost extrase din două lucrări ce se suprapun uneori, scrise de doi autori cu totul diferiţi, alcătuind un fel de cuplu antagonist. Celălalt (iezuitul Fridwaldszki) a însăilat observaţiile sale amorfe, copioase şi conștiincioase într-un fel de volum-fluviu intitulat *Minera Logia*, criticat cu acreală şi ironie de von Born, care l-a folosit totuși în unele privinţe. De la amândoi pot fi adunate amănunte despre viaţa necăjită a românilor muncind la săparea și spălarea minereului aurifer din regiunea Zlatna cu mijloace primitive și metode empirice. Nu odată, descrierea trudei lor pare să evoce viziunea întunecoasă a unui fel de infern. Şi totuși, printr-un fel de ironie a soartei, descoperirea bogăţiilor miniere din Noiag-Săcărâmb, s-a datorat informaţiilor date de un ţăran român.

Urmează la rând, în ordinea amploarei, un alt capitol introducând o temă nouă în seria noastră de *Călători* : anume cea a epidemiei de ciumă și a combaterii sale în Transilvania și Moldova, temă tratată în mod diferit. Astfel, medicul Chenot aminteşte de anumite manifestări ale flagelului, mai mult din punctul de vedere al rezistenţei diferitelor naţiuni din Transilvania la ravagiile sale. În Moldova, solii poloni în trecere pe la noi, cât și diferiţi misionari italieni ai Propagandei, în rapoartele lor, fie din timpul șederii lor în ţară, fie după înapoierea în Italia, subliniază mai ales efectele acestei calamităţi.

Spre deosebire de volumele precedente de *Călători*, misionarii ocupă un loc mult mai redus în volumul de faţă, și aceasta în parte pentru că materialul de la Propagandă nu a fost dat la lumină decât selectiv și parţial, oprindu-se în bună măsură după cel redat în ultimul număr al prestigioasei publicaţii periodice „Diplomatarium Italicum'' (IV) care asigurase difuzarea lucrărilor membrilor școlii române de la Roma. Ulterior a mai apărut un bogat material publicat de neobositul cercetător D. Găzdaru, constând din procesele verbale ale ședinţelor Congregaţiei de Propagandă Fide, în care se discutau rapoartele primite de la prefecţii misiunilor, dar care nu acoperă tot spaţiul de timp al volumului de faţă.

În intervalul acesta, misionarii ocupă un loc minor fiind supuși multor greutăţi, îndurând lipsuri și resimţindu-se de sărăcirea poporenilor din misiunea lor. Ei apar ca martori ai unor stări, fiind mai puţin implicaţi în *evenimente*, în afară bineînţeles de cele resimţite colectiv, cum ar fi năvălirile tătarilor, ciuma și trecerile de trupe creștine sau otomane în cursul războiului cu turcii încheiat în 1739. Lucru firesc deoarece mărturiile lor răspund de obicei la un chestionar stereotip și oarecum atemporal și nu sunt cuprinse în rapoarte izolate referitoare la câte un moment dat, așa cum se arată, ca o excepţie, în raportul prefectului misiunilor din Moldova, Giovanni-Francesco Bossi, scris în decembrie 1727, chiar în timpul pornirii răscoalei tătarilor din Bugeac contra turcilor, dar îndreptată și contra Moldovei pentru că domnul, spre a pune capăt infiltrărilor lor din Bugeac pe teritoriul Moldovei, pornise contra lor arzându-le satele înfiinţate dincoace de graniţă.

De altminteri și raportul său anterior cu doi ani nu cuprinde decât parțial răspunsuri la întrebări tip. Se pot distinge și la el câteva trăsături comune misionarilor de mai înainte cu privire de pildă la atitudinea față de colegii lor iezuiți, dar abia exprimate cu jumătate de glas, ca acea observație relativă la înclinarea acelora de a se îngriji mai degrabă de viile din Moldova (adică de la Cotnari) decât de via Domnului!

Pe de altă parte, același Bossi recomandă folosirea episcopului catolic de Sofia pentru confirmările din Moldova, unde episcopul titular rezidând în Polonia nu poate veni decât în fugă. În contrast cu acesta, prelatul bulgar, ca fost misionar, ar fi mai deprins cu greutățile drumurilor și cu primejdiile. Și s-ar afla și mai aproape. Așadar, fără a-l critica în mod voit pe episcopul polon, reiese îndeajuns ineficiența serviciilor sale. Raporturile întreținute cu el par să fi fost bune și chiar să fi trezit bănuielile pașei de Hotin, care cere domnului să-l aresteze pe Bossi până la cercetarea la Constantinopol a scrisorii misionarului interceptate de turci. Deși a avut sprijinul domnului, el semnalează înrăutățirea situației misionarilor, siliți să plătească o taxă prohibitivă dacă ar ține un cal. Mai era vorba și de impunerea pe viitor la fumărit și, în sfârșit, de cazul unui misionar bănuit pe nedrept a fi un spion, arestat la Focșani, unde, după destule pătimiri, a fost salvat de un turc care îl cunoștea și a garantat pentru el, obținând eliberarea sa. Regăsim și la misionarii următori plângeri asemănătoare.

După aproape două decenii, un alt misionar, Frontali, pentru a se feri de bănuieli scriind la Roma, profită de trecerea unor negustori greci, veniți de la Sibiu, pentru a le încredința scrisoarea sa, care era un apel disperat după subsidiile de la Propagandă rămase neplătite de mai bine de 6 ani. Poporenii sunt prea săraci pentru a putea asigura subsistența misionarilor. Dările, seceta, lăcustele și molima care a dat în vite, i-au adus la sapă de lemn. Misionarii sunt siliți să facă datorii la negustorii turci care nu îi vor lăsa să plece la împlinirea sorocului misiunii lor.

Apare totuși oarecare nepotrivire între tabloul general atât de sumbru al mizeriei locuitorilor și rezultatele obținute de misionar de la acești oameni care au refăcut biserica de la Tg. Trotuș, distrusă de tătari cu cinci decenii mai înainte, și au refăcut și clopotul, punând ei munca, iar misionarul diferitele ajutoare obținute de el. Tot astfel și la Grozești și la Călugăra, a acoperit casa etc. și a împrejmuit cimitirul ș.a. Dar informațiile cele mai bogate se află într-un raport mai general trimis Propagandei în 1764, doi ani după înapoierea sa din Moldova, și corespunzând oarecum răspunsurilor la chestionarele tip (numărul și organizarea misiunilor, numărul credincioșilor din fiecare din ele, felul și starea bisericilor etc.). Pierderea scutirilor de mai înainte este atribuită unor prefecți incompetenți și delăsători. Cei care au urmat mai apoi sunt buni, cunosc și alte limbi *pe lângă limba țării* etc. De la priceperea lor trebuie așteptată o îndreptare a situației, care —acum— este arătată în culori mult mai puțin întunecate. Taxa prohibitivă pe servitori sau argați este uneori plătită de credincioșii catolici ai misiunii, e drept că nu întotdeauna.

Dar adevăratul interes al acestui raport stă în descrierea concretă a condițiilor de viață, și mai întâi a împovărărilor fiscale ce apasă pe oamenii necăjiți. Misionarul se întreabă de unde pot ei plăti atâția bani, și tot el înfățișează fuga locuitorilor, în toiul iernii, când se face înscrierea celor supuși birului pentru a nu fi trecuți pe listele birnicilor. Fugă prin codri, dosire prin gropi sub pământ cu o singură răsuflătoare, unde așteaptă să

treacă urgia și mor înghețați. Același sistem de stoarcere acționează și în biserică, unde domnul este atotputernic și percepe sume mari de la mitropolit și episcopi, atunci când îi numește. Aceștia, la rândul lor, încasează 12 piaștri de fiecare hirotonisire, în afară de alte venituri din dijme, stupi, etc. Dar printr-un fel de scamatorie ingenioasă acești bani se întorc și ei la domn sub forma unui așa-zis împrumut, și în orice caz la moartea episcopilor, aceștia sunt moșteniți de domn. Și acesta mai trage foloase și de la mănăstirile închinate, de pe urma protecției pe care o dă egumenilor împotriva patriarhilor orientali de care aceștia depind oficial. În cele din urmă toți banii domnului sunt înghițiți de slujbașii Porții, mai mult chiar decât de sultan, mulțumită rivalității dintre cele patru familii din Fanar ce își arogă drepturi asupra domniei din țările române. De un interes egal este partea relativă la eresurile și obiceiurile împrumutate de catolici de la „moldoveni" (ortodocși). Alături de o slăbire a zelului pentru ascultarea slujbelor religioase și un fel de laxism religios, pe care un alt misionar, fratele Ausilia, le crede datorate contactului cu ortodocșii, Frontali semnalează tendința unora de a pune pe moașă să boteze noul născut, chiar atunci când nu este vreo primejdie să moară nebotezat, precum și de a chema ca nași ai copilului niște ortodocși. Practică denunțată încă de Bassetti cu un veac înainte *(Călători, VII*, p. 54*)*. Căsătoriile, chiar când sunt încheiate între catolici, sunt însoțite de jocuri și de ospețe cu dar pentru acoperirea cheltuielilor nunții, ca la moldoveni. Un alt obicei adoptat în trecut fusese trimiterea înapoi la părinții ei a miresei cu păcat până se dregeau lucrurile cu bani, sau vite și era primită înapoi, pe când la catolici se urmează o altă cale, căci se știe că la catolici o căsătorie chiar vițiată în felul acesta rămâne valabilă și nu poate fi desfăcută. În schimb, căsătoriile mixte dintre tinerii ce și-au luat lumea în cap și s-au cununat ortodox, sunt urmărite cu îndârjire, folosind pentru desfacerea lor toate mijloacele, inclusiv constrângerea din partea boierilor, stăpâni ai moșiei, pe care se află noii căsătoriți. Dar cel mai mult pare să fi adoptat obiceiul praznicului pentru morți, atât de nociv, pentru că sărăcește pe cei rămași, și pentru că aceștia nu se mai simt datori să plătească liturghii pentru sufletele celor dispăruți. În sfârșit dezgroparea morților bănuiți a fi fost afurisiți și deci osândiți să nu putrezească în pământ, pentru a constata starea cadavrului și a purcede la dezlegarea de afurisenie, pare să se fi introdus în ultima vreme în Moldova. Se știe că unii din patriarhii orientali refugiați aici își făcuseră din asemenea dezlegări un izvor de venituri sigure.

Constatări de felul acesta aflăm și la alți misionari, desigur datorită faptului că în chestionarele primite de la Roma există o rubrică despre *eresuri, rătăciri și credințe false*. Unele din influențele denunțate de Frontali fuseseră semnalate și de Bassetti cu aproape un veac mai înainte. Darea de seamă a lui Frontali este un fel de recapitulare proprie a unor observații din cursul unei șederi în Moldova de 22 de ani. Mai vehement apare tonul confratelui său Ausilia care, numai după trei ani de la venirea sa, ia o atitudine foarte intransigentă față de influența ortodocșilor asupra catolicilor în mediul oamenilor de la țară, mai receptivi la obiceiurile celor din preajma lor. Trebuiau descurajate întâlnirile prea dese ale tineretului, cu prilejul mai ales al praznicelor și datinilor de înmormântare ale moldovenilor. Mortul este gătit cu hainele sale cele mai bune, se face pomană cu mâncare, pentru ca el să aibă hrană pe lumea cealaltă, iar praznicele sunt urmate de rugăciuni pentru cei răposați, și apoi de

horele tinerelor și ale tinerilor ce se prind la joc, și se termină cu inele de logodnă sau cu fuga fetelor catolice cu flăcăi moldoveni, *cu care se cunună ortodox fără ca preoții catolici să-i poată împiedica sau pedepsi!* (contrariu celor spuse de Frontali, mai mult ca un fel de consolare iluzorie). La înmormântarea catolicilor, parohii trebuie să fie cu ochii în patru ca să nu se strecoare în mâna mortului bănuțul cel păgân. Tot aici sunt înglobate și descrierile unor superstiții, ca de pildă credința în vise, ca și cum aceasta ar aparține exclusiv moldovenilor. Nici diferitele exemple ale unei orientări spirituale oarecum pasive observate la unii catolici moldoveni, lăsând răspunderea faptelor proprii atotputerniciei lui Dumnzeu, nu pare să fie datorată unei influențe a ortodocșilor, ci s-ar potrivi mai degrabă cu tendința protestanților, foarte dispuși să tăgăduiască liberul arbitru, anihilat de voința supremă a dumnezeirii. Observațiile misionarilor cu privire la influența obiceiurilor și credințelor ancestrale ale moldovenilor asupra catolicilor din misiunile conduse de ei, dovedesc o conviețuire armonioasă și firească cu fraternizări și dese cumetrii, și chiar cu încuscriri, mai puțin îngăduite de ei, dar răspunzând unor legături străvechi cu împrumuturi reciproce, tinzând la o apropiere tot mai strânsă. Izolaționismul lui Ausilia se manifesta și în alte domenii. Astfel, se opune din răsputeri la chemarea unor iezuiți eruditi la Iași în vederea întemeierii unui fel de colegiu de studii superioare dorit de domn, precum și a pregătirii unei istorii a Moldovei, de care s-a și apucat părintele iezuit Peterffy îndată după sosirea sa. Dar Ausilia se ridică împotriva invitației domnului și zădărnicește toate încercările de a ocoli acțiunea sa, declarându-i pe cei trei iezuiți excomunicați în virtutea unor privilegii care rezervau Moldova ordinului său. Iar când vor să vină niște misionari unguri la misiunea din Moldova, el nu se lasă până nu i-a îndepărtat, declarând că nu e nevoie de ei, pentru că toți catolicii din Moldova vorbesc limba țării și că, pe lângă cei de origine ungară, sunt destui sași ce nu s-ar putea exprima în limba maghiară, pe care chiar și ungurii catolici din Moldova nu o mai vorbesc! De aceea preconizează folosirea de către Propagandă a unor foști misionari în Moldova, cunoscători ai limbii țării, ca să-i învețe pe viitorii misionari ce vor veni în aceste părți. Introducerea în misiunile din Moldova a unor frați unguri nu ar putea decât să aducă zâzanie în mijlocul lor!

Opinie care îi aparține și nu e împărtășită de un alt misionar din acest moment, Manzi, cu o vechime similară aceleia a părintelui Frontali, după cum rezultă din răspunsurile sale la chestionarul tip al Propagandei. Un fapt destul de curios este că unele din aceste răspunsuri referitoare la date concrete, de ex. numărul total al catolicilor din Moldova pot varia în mod neașteptat de la un raport la altul, la distanță de numai doi ani. Constatare făcută cu prilejul comparației dintre cifrele raportului lui Ausilia cu cele ale lui Manzi, unul scriind după trei ani de ședere în Moldova, celălalt după 22 de ani de activitate în cursul cărora a avut parte de trei năvăliri ale tătarilor, în 1724, 1727 și 1739, aceasta din urmă în legătură cu războiul ruso-austro-turc din 1739, când a fost dus de ruși până la malul Nistrului, și lăsat acolo să se descurce cum va ști. Nu e e mirare că după aceea a stat mult pe gânduri, până a se hotărî să se înapoieze în Moldova. Țara era devastată, mulți locuitori mânați în robie, ciuma își aștepta ceasul. Dar în raportul său către Propagandă este mai ales vorba de îmbunătățirile materiale aduse de el misiunilor din Moldova de-a lungul celor 22 de ani de activitate.

Apar la unii misionari și imagini crunte ale războiului propriu-zis. De pildă aflarea după o încăierare sângeroasă cu turcii a cadavrelor decapitate ale creștinilor zăcând pe locul de luptă, capetele morților, și poate și ale răniților fiind retezate de turci și luate cu ei ca trofee dovedind destoinicia lor.

O figură de misionar mai greu de definit este aceea a călugărului conventual Hrisostom de Giovanni, grec ortodox convertit la catolicism și venit din mediul constantinopolitan în Moldova unde apare destul de meteoric în două rânduri. Numirea sa dintâi se datora hotărârii Propagandei de a nu satisface cererile domnilor de a fi trimiși la ei anumiți misionari desemnați de ei. Ea s-a făcut oarecum împotriva lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica și ale manevrelor secretarului său Gian-Petro Nagni. S-ar părea, după alte informații, că domnii înțelegeau să folosească în scopurile lor pe acești propagandiști și în cazul de față chiar aveau nevoie de ei în legătură cu fabrica de postav întemeiată de domn. Când a revenit în Moldova Hrisostom, domnul se schimbase, dar secretarul rămăsese. Misiunea sa s-a încheiat în chip dramatic fiind trimis în lanțuri la Poartă, la cererea acesteia, și aruncat în temnița osândiților, așa zisul *Forno* (cuptor) unde erau torturați și uciși nenorociții ce ajungeau acolo. El era implicat într-un proces de sustragere de bani din averea lui Stavarache, executat de turci, ale cărui bunuri trecuseră automat în tezaurul sultanului. Cel vinovat de acel fapt a declarat că ar fi încredințat o parte din acei bani misionarului. Despre soarta sa ulterioară nu s-a mai știut nimic.

Despre un amestec al misionarilor în intrigile politice ca emisari sau informatori ai imperialilor sau polonilor, în felul lui Giorgini sau Renzi de la sfârșitul secolului precedent (vezi *Călători*, VIII, p. 87 și 123), nu avem știri directe în rapoartele îndreptate de ei Propagandei — după cum nici de la aceia nu ne-au rămas asemenea declarații. Dar în 1732 prefectul Cardi la Iași se sârguia în slujba imperialilor sub îndrumarea doctorului conte Bartolomeo Ferrati, a cărui soție, contesa Agnes Kalnoki, exercita un adevărat patronat asupra misionarilor chemați la curtea ei nobiliară din secuime, fie spre întremare, fie în calitate de capelan, dar mai mult ca prilej de ostentație, după cum declarau contemporanii ei. Prin Cardi și Ferrati se ținea legătura cu generalul Wallis, comandantul imperial al Transilvaniei. În caz de război, contele și contesa Ferrati trebuiau să părăsească Moldova și Cardi să rămână spre a continua misiunea sa clandestină. Spre a preîntâmpina vexațiile inerente războiului, Cardi și Propaganda au căutat să asigure misionarilor conventuali din Moldova protecția regelui Franței. O scrisoare a cardinalului francez Polignac, aflat la Roma, către ambasadorul francez la Poartă, marchizul de Villeneuve, îi solicită concursul în acest sens. Acesta este informat de un baron de Vigouroux, francez simpatizant și poate agent al lui Francisc II Rákóczi (fostul pretendent maghiar, retras la Rodosto), despre unele amănunte sugestive — primite însă de ambasador cu rezerve. Cardi ar fi fost subvenționat de Viena. Cum la Iași el împărțea cu iezuiții poloni de acolo casa, ținând de mica biserică a conventualilor, desemnată uneori ca mănăstire, dar de fapt slujind de modestă casă de oaspeți pentru misionarii în trecere, el ar fi obținut prin imperiali rechemarea iezuiților poloni, sub cuvânt că în acea casă se puteau întâlni întâmplător emisarii tainici ai lui Cardi cu aceia tot atât de tainici ai iezuiților poloni și — circumstanță agravantă — aceștia din urmă ar fi fost partizani ai lui Stanislav Leszczyn-

ski. Dar în altă parte a scrisorii lui Villeneuve este pusă la îndoială motivarea invocată de Cardi pentru alungarea iezuiţilor. În realitate prezenţa acestora în locuinţa sa l-ar fi stingherit din cauza vieţii sale licenţioase! La rândul lor iezuiţii din Polonia îi cer baronului la trecerea sa prin Polonia în drum spre Rodosto, să ducă nişte scrisori către domnul Moldovei şi să se sârguiască pe lângă ambasadorul Franţei ca să dobândească prin protecţia franceză reinstalarea lor în Moldova. Soluţia destul de cinică a baronului era obţinerea protecţiei franceze atât pentru conventuali cât şi pentru iezuiţii poloni, cu condiţia ca aceştia să primească la ei şi *iezuiţi francezi*, urmând ca ulterior să fie îndepărtaţi conventualii! Dar soluţia practică a ambasadorului a fost să lase lucrurile în starea lor, fără să se amestece.

Războiul latent dintre conventuali şi iezuiţi capătă o nouă violenţă peste vreo două decenii, cu prilejul lucrărilor de refacere a bisericii din Iaşi distrusă de un incendiu. Patenta respectivă fusese dată conventualilor, dar iezuiţii revendică pentru ei clădirea acelei biserici.

Cât priveşte amestecul misiunilor în intrigile politice amintite mai sus, mai poate fi citat cazul părintelui conventual Laydet, trimis de Propagandă prin 1750 cu misiunea de a se ocupa de refacerea bisericii catolice din Iaşi. Supus francez, deşi de origine germană, cum se va afla ulterior, el aduce atestări valabile adresate ambasadorului de la Poartă, marchizul des Alleurs, fiul fostului ambasador din anii 1710—1717. Aşadar, acesta l-a recomandat (probabil) domnului Moldovei, aşa cum în alt moment îl recomandase pe isteţul francez Linchou. Dar în raportul său din 6 iulie 1752 el afirmă că părintele Laydet adusese scrisori de recomandaţie din partea contelui Brühl, ministrul electorului Saxoniei şi regelui Poloniei August al III-lea, adresate direct domnului Moldovei (şi se leapădă deci de orice amestec la acea recomandare). Primit de domn cu toată încrederea, Laydet a ştiut să manevreze pentru a fi trimis la Dresda în Saxonia să facă nişte cumpărături pentru acesta. Era vremea când porţelanurile de Dresda trimise în dar la Constantinopol, se bucurau de mare trecere. La Dresda, Laydet a intrat în legătură cu ministrul von Brühl, ale cărui relaţii cu politica rusească erau bine cunoscute. Era momentul în care Poarta căuta să se informeze de situaţia din Polonia în raport cu veleităţile moscovite. Rolul domnilor români în această privinţă era foarte clar. De aceea, ambasadorii Franţei căutau să introducă îndeosebi pe lângă domnul Moldovei nişte secretari francezi de care să fie siguri. Rezidentul rus de la Poartă încercase mai înainte să-i recomande domnului Constantin Racoviţă pe un secretar, pe care însă acesta nu l-a primit, spre marele necaz al rezidentului. Curând după aceea contele Brühl i-a propus domnului ca acesta să-l ţină pe părintele Laydet în Polonia, folosindu-l în mod permanent în treburile sale cu acea ţară. Însemna *ipso facto* că toate informaţiile din Polonia să rămână pe seama lui. Domnul alarmat de această perspectivă, îi cere ambasadorului să-l scape de misionar. Cerere foarte plauzibilă în cazul că acesta ar fi fost recomandat chiar de el. În sensul acesta pledează şi formularea din raport: „Le prince de Moldavie m'a fait dire que c'était *mon ouvrage* de l'en défaire". Soluţia găsită de ambasador era ca omul să-l trimită pe Laydet la Constantinopol pe motivul că ar fi sosit la ambasadă plângeri contra lui din partea confraţilor de tagmă din Moldova şi că se teme deci că lucrul să ajungă la cunoştinţa Porţii şi totodată el nu vrea să-l supere pe ambasador

reţinându-l pe Laydet la el. În acelaşi timp des Alleurs va scrie la Roma că domnul din propria sa autoritate l-a expediat pe misionar din Moldova, ca fiind o persoană suspectă. În sfârşit des Alleurs îl asigură pe colegul său de la Varşovia că chiar dacă Laydet va reuşi să plece la Constantinopol şi la Roma să se justifice, ambasadorul va avea grijă ca să nu fie primit ulterior în Turcia sau Moldova! Din păcate, deşi lucrul se explică, noi nu avem la îndemână nişte declaraţii *directe* ale lui Cardi şi Laydet în legătură cu aceste activităţi nemărturisite.

După şirul misionarilor, iată-l şi pe acela al solilor poloni în trecere spre Poartă, ce oferă prilejul unor rapoarte copioase întocmite în două şiruri şi uneori în trei variante, adică raportul solului, acela al secretarului soliei respective şi uneori şi unul datorat altui participant, de pildă capelanul însoţitor, sau un secretar particular al solului.

Aceste mărturii ne vor oferi un contrast paradoxal între mediocritatea obiectului misiunii şi varietatea observaţiilor notate. Trecerile zgomotoase ale soliilor polone spre Poartă — care începând cu solia lui Zbaraski din 1620 (vezi *Călători*, IV, p. 498) străbat volumele V şi VII ale colecţiei de faţă ca o dâră scânteietoare de fastuoasă zădărnicie — îşi pierd din strălucire şi din semnificaţie. Polonia lui August al II-lea era la remorca Rusiei. Războiul de succesiune după moartea regelui, vădeşte încă şi mai mult slăbiciunea statului polon şi dependenţa sa de ocrotitorul din răsărit, atât sub fiul lui August al II-lea, August al III-lea (1733—1763), cât şi sub regele următor, Stanislas al II-lea Poniatovski (1764—1795). Spre deosebire de marile solii ale lui Gninski şi Leszczynski pentru ratificarea unor tratate de pace (de la Zurawna şi Carlovitz), cele din volumul de faţă au ţeluri mult mai mărunte. Solia lui Mnizech trebuia să determine oarecare apropiere de Poartă. Cea a lui Podoski urmărea obţinerea de la Poartă a rezolvării conflictului dintre Hagi Ghirai şi hanul Crimeii în care erau implicaţi anumiţi magnaţi poloni, şi chiar palatinul de Kiev la care se refugiase tătarul răsculat. Lupta dintre ei pricinuise pagube populaţiei paşnice din Polonia şi devastări şi robiri cumplite în Moldova vecină. Totodată solul ducea şi o serie de reclamaţii privind neobservarea de către domnul Moldovei Ioan Teodor Calimachi a vechilor privilegii ale negustorilor armeni din Polonia ce veneau în Moldova pentru a cumpăra şi a ţine iarna vite, impunându-le taxe atât pentru vite cât şi pentru ei şi personalul lor. Pe lângă care s-a mai scos la iveală la Constantinopol şi o plângere privind o datorie personală a domnului către un negustor polon pentru mărfuri neachitate de patru ani de zile! (*Doc. Cal.* II, 244). Trecerea prin Moldova e descrisă de secretarul oficial al soliei, Adam Golarlowski, şi de secretarul francez al contelui Podoski, Lafont. În amândouă se acordă destul spaţiu trecerii prin raiaua Hotinului şi primirii de către paşă, dar în redarea rapoartelor din volumul lui P. P. Panaitescu *Călători poloni* nu a fost reţinută in extenso decât cea din jurnalul oficial al lui Golarlowski, cea a lui Lafont fiind rezumată de editor. Dealtminteri ea se află rezumată şi de N. Iorga în *Documentele Familiei Callimachi* şi se află şi publicată in extenso de el.

În general, Golarlowski, foarte atent la detalii mărunte de protocol şi plin de ifosul nelipsit al acestor purtători de solie, reuşeşte totuşi să dea o mulţime de amănunte despre cele văzute în cursul drumului, fie că e vorba de morile plutitoare de pe Nistru, fie de aflarea neaşteptată, într-o luncă, a unui sat întreg fugit de acasă, unde bântuie ciuma,

care a secerat viața din 200 de colibe (!?), iar fugarii din sat își căutau scăparea sub cerul liber. Prezența ciumei se manifestă și mai direct la unul din popasuri, unde membrii soliei sunt găzduiți destul de aproape de niște case contaminate.

La Galați de asemenea spectrul ciumei îi face pe poloni să se baricadeze în cvartirul lor din mănăstirea Sf. Maria și să ferece porțile, nelăsând să iasă în oraș decât cei având învoirea expresă a solului. În sfârșit moartea de ciumă a unuia dintre tinerii ofițeri poloni ai soliei, lăsat în mod inexplicabil moldovenilor să-l îngroape, deși polonii aveau cu ei un capelan al lor ce putea împlini acea slujbă, a demonstrat realitatea primejdiei de care s-au convins cu toții, și care explică poate graba cu care s-au descotorosit de leșul camaradului mai puțin norocos.

Cum unul din scopurile soliei lui Podoski era referitor la mișcările tătarilor, este firesc ca atenția membrilor soliei să fi fost reținută de urmele prăpădului săvârșit de aceștia în Moldova anul precedent. Aspectul jalnic al orașului Fălciu, pustiit de tătari în 1758, când au mânat în robie un număr impresionant de locuitori, din care nu au fost sloboziți decât bătrânii și neputincioșii la porunca turcilor (mituiți însă de tătari, care au păstrat tineretul bun de muncă), oferă prilejul unei descrieri dramatice a modului în care au fost cărați atunci copii, băgați în saci și care au pierit în bună parte la trecerea Prutului.

Toate aceste grozăvii, recente sau și prezente, sunt evocate într-un cadru natural variat, dar tot mereu vesel și încântător. Se succed ca într-o lanternă magică malurile Prutului, lacul Brateș, locuri ideale pentru vânătoare și pescuit, și Munții Măcinului cu zăpadă pe culmile lor teșite.

Găzduirea polonilor ridica o problemă insolubilă, rezolvată, în felul știut, prin cartiruirea lor în casele unor oameni scoși din rosturile lor în chipul cel mai arbitrar, dar nu fără proteste, uneori de o mare vehemență. În raiaua Hotinului un lipcan s-a repezit cu cuțitul la cvartirmaistrul polon atunci când acesta se pregătea să însemne cu creta casa lui. Au mai fost și alte incidente. Dar soluția cea mai prudentă a fost exodul tuturor femeilor și fetelor din satul Vasiliuți spre ostrovul Prutului, de unde răsunau noaptea cântecele moldovencelor, la care răspundeau la lumina lunii polonii de pe malul celălalt, cu plăcere, dar și cu necaz. La tot pasul ei se minunau de natura generoasă, de belșugul vânatului, de mărimea stâncilor, de zăpada găsită pe munții scunzi ai Măcinului și dusă solului, care a poruncit să i se mai aducă.

Dar în același timp secretarul soliei nu se abate nici o clipă de la tonul de arogantă superioritate socotit potrivit în asemenea documente. Astfel pașa de Hotin este un tătar (necioplit) care nu a avut încă timpul să se îmbogățească și umblă deci după mici calicii. El ar vrea să-i pună pe poloni să folosească și din caii lor de paradă pentru a împlini numărul necesar la intrarea solemnă în cetatea Hotinului. Îndeosebi darurile schimbate li se par polonilor de o valoare foarte inegală. La tot pasul trebuie multă vigilență pentru a nu suferi vreo înjosire (!), ca aceea de a se opri la acea așa zisă „Voievodină”, adică sediul dregătorului turc însărcinat cu paza graniței, unde era așteptat solul cu cafele și alte tratații. Dar el nu s-a înjosit să calce pragul unui vameș (!) și a refuzat să coboare. Iar secretarul soliei, (autorul relației), el însuși, a văzut cu indignare că unii răuvoitori (!) voiau să dea locul său — la stânga solului — unui dregător turc, și din această simplă propunere a

făcut aproape un incident diplomatic. El nu uită să sublinieze cu tot dinadinsul faptul că solul a primit pe boierii trimiși în întâmpinare, stând jos și cu pălăria pe cap, ţinându-i pe ei în picioare. Sau că la Iași i-a dat domnului locul din stânga atunci când acesta a fost să-l viziteze, etc. Când a fost să intre la Iași, solul a ţinut morţiș să-și folosească propria sa caretă, și nu cea trimisă de domn, care era lăcuită și poleită. Lumea de pe uliţe care se îmbulzea pentru a vedea spectacolul acelei parăzi, era chipurile uimită de atâta strălucire nemaivăzută și nemaiauzită. Dar în realitate solia aceasta era foarte puţin lucru faţă de cele din veacul precedent cu nesfârșitul lor cortegiu sclipitor și cu sutele de cai de preţ, căci după propria declaraţie a secretarului (Golarlowski), numărul cailor soliei de acum era doar de 36 la momentul trecerii Dunării (cifră ce nu se prea potrivește cu numărul de 200 de inși alcătuind convoiul soliei).

Raportul oficial al lui Golarlowski omite însă un amănunt esenţial, păstrat în relaţia lui Lafont, secretarul francez al contelui Podoski, și anume faptul că *trecerea soliei, prin Iași, nu fusese cuprinsă în itinerariul oficial aprobat de Poartă*, ci a fost ticluită la Hotin de către sol în preziua pornirii sale spre Moldova, după ce a aflat de la agentul domnului, levantinul Leonardi, trimis de către acesta drept mehmendar sau călăuză a soliei în Moldova, itinerariul stabilit cu indicarea conacelor. Domnul avusese grijă să obţină de la Poartă ocolirea capitalei, Iași, și deci scutirea de obligaţia de a primi și găzdui tot convoiul, evitând riscurile inerente unor asemenea ocazii și cheltuielile decurgând de aici. Dar solul ţinea morţiș la primirea sa de către domn ca un punct de prestigiu personal.

A cedat cumva în cele din urmă domnul, cum afirmă Lafont, lăsându-l pe Leonardi să rezolve dificultăţile din partea turcilor cum susţine el, invocând în sensul acesta scrisoarea ca răspuns la pretenţiile solului sau a fost tratată întreaga chestiune la Hotin între Leonardi, de o parte, și tălmaciul polonilor „marchizul" Giuliani de alta, așa cum pare să rezulte din raportul său? Rămânea doar dificultatea de a-l abate pe dregătorul turc dat drept călăuză de la itinerariul trimis de Poartă, neinformându-l de schimbarea hotărâtă și punându-l în faţa faptului împlinit. Acea călăuză era chiar capugi-bașî-ul de 90 de ani, care își transporta într-o caretă turcească la adăpostul privirilor, pe tânăra circasiană cumpărată cu 4.000 de tymfi. Informaţie strecurată în relaţia oficială, desigur pentru delectarea membrilor dietei care aveau să cerceteze actele soliei la înapoierea sa. Se constată însă curând că acel capugi-bașî fusese și el câștigat de către Giuliani pentru această schimbare și trebuie doar ca domnul să se prefacă surprins de modificarea programului *post festum*.

Dar la înapoiere duelul de ingeniozitate dintre domn și sol, l-a favorizat mai bine pe cel dintâi. Căci deși solul avusese grijă să aducă personal niște firmane privind libertatea comerţului dintre Polonia și Moldova, pe care pretindea că trebuie să le înmâneze el însuși domnului, justificând în felul acesta neobservarea din partea sa a itinerariului fixat de firmanul dat de Poartă pentru drumul de întoarcere, prin Bugeac direct la Hotin, ci apucând-o din propriu imbold spre Huși, pentru a ajunge la Iași, plin de pretenţii și supărare că nu se făcuseră nici un fel de pregătiri pentru găzduirea și întreţinerea sa, la Huși i-a ieșit înainte

secretarul domnesc de la Roche cu explicaţia că acestea s-ar datora faptului că din firmanul Porţii rezulta că solia nu va trece pe drumul spre Iaşi... La declaraţia apăsată a solului că el trebuie totuşi să treacă neapărat prin Iaşi având a înmâna domnului acele porunci de la Constantinopol privind reclamaţiile amintite, a rămas ca solul să aştepte la Huşi reîntoarcerea lui La Roche cu ultimele dispoziţii ale domnului. Acesta într-o scrisoare către sol s-a scuzat că nu poate trece peste itinerariul oficial stabilit de Poartă, în care nu se pomeneşte de Iaşi, şi aşadar îi va găzdui afară din oraş la palatul de la Frumoasa, unde i-a trimis înapoi cu mare ifos. Poruncile Porţii au fost comunicate verbal domnului de către secretarul solului (Golarlowski) dar nu au primit nici o rezolvare din partea domnului deocamdată. În cele din urmă acesta a consimţit ca solia la plecare, să treacă prin Iaşi, fiind salutată cu ceremonii consolatoare.

Atitudinea domnului (Ioan Teodor Callimachi), care era abia de un an în scaun, la trecerea soliei lui Podoski spre Poartă, pare destul de şovăitoare, atât atunci (oct. 1759), cât şi la înapoierea ei în anul următor (iunie 1760). După ce a reuşit să obţină de la Poartă ocolirea capitalei de către solie în virtutea unui itinerar trimis chiar de către aceasta, el caută să se arate aparent favorabil cererii solului, în credinţa că agentul său va fi înţeles adevărata sa dorinţă de a fi scutit de acea vizită şi va purcede în consecinţă. Dar nu este exclus ca Leonardi să fi fost „convins" de către „marchizul" Giuliani, care a reuşit să-l convingă şi pe venerabilul capugi-başî. Sau cumva trebuie să credem că domnul a dat înapoi *in extremis*, de teama unor pâri la Poartă? Căci aceeaşi şovăire se vădeşte şi la înapoierea soliei de la Poartă, deşi se şoptea că domnul plătise 10 000 de scuzi pentru a neutraliza toate intervenţiile solului, care protesta indignat că după ce i se dăduse firman indicând itinerariul prin Galaţi şi Moldova, acesta a fost schimbat ulterior la stăruinţele agentului domnului Moldovei cu un altul ce trecea de la Ismail la Hotin. Se pare că porunca se referea la persoana solului şi probabil la membrii principali ai soliei, *echipajele urmând să treacă pe la Galaţi, nu Ismail* (? !) Aşa se explică faptul că secretarul particular al solului, francezul Lafont — alarmat de starea sănătăţii acestuia — a călătorit pe la Galaţi, de unde s-a îndreptat spre Ismail pentru a continua de acolo drumul în suita solului.

O trăsătură particulară a acestei solii este marea zăbavă cu care s-a urnit din loc. Încă din februarie sosise în Moldova capugiul ce trebuia să o însoţească până la Constantinopol, spre marea surprindere a domnului, care afla abia acum de sosirea ei iminentă (după cum se credea). Dar ea nu a sosit decât târziu toamna, prin octombrie. Oare din cauza prelungirii conflictului dintre cei doi şefi tătari? (cum se sugerează în prefaţa la *Documentele Familiei Callimachi*), sau cumva din cauza temerii de ciumă, mărturisită de sol, socotindu-se că arşiţa verii de-a lungul drumului, ar favoriza contagiunea? Aşadar, trimiterea soliei nu se datora unei crize acute în relaţiile cu tătarii şi implicit cu turcii, care ar fi cerut desigur mai multă grabă, ci a fost determinată de interesul personal al palatinului din Kiev şi la stăruinţa sa. Căci în afară de acel conflict dintre tătari, care se mai potolise, celelalte puncte de pe agenda solului sunt absolut minore, constând din: a) reclamaţiile privind taxele noi puse asupra negustorilor armeni din Polonia, având cirezi şi herghelii în Moldova, despre care a mai fost vorba, b) stăruinţe de pri-

sos pentru acordarea iezuiților poloni a liberului exercițiu al credinței pe care îl avem, c) în sfârșit, achitarea unei creanțe personale vechi de patru ani neonorată de domn față de un negustor din Polonia pentru diferite articole ce fuseseră predate de acesta în valoare de 12 pungi în afară de dobânzile lor. E posibil ca această reclamație din urmă să fi fost adăugată mai târziu, la Constantinopol, unde se mai includ și alte pretenții, în cursul șederii solului de vreo 6 luni de zile, în care s-a tot sfătuit în scris cu palatinul de Kiev, care pare să fi fost direct interesat ca să fie satisfăcute cererile negustorilor armeni, precum și fostul sol Mnizech pentru a culege argumente în favoarea tezelor sale și mai ales împotriva domnului de care se socotea profund jignit. Trecerea prin Iași devenise pentru el un punct de onoare.

Cel pus să alerge la marele vizir și la ceilalți dregători ai Porții cu cererile solului pare să fi fost tot „marchizul" Giuliani, care dresese lucrurile și la venirea la Iași. El a rămas la Constantinopol și după plecarea solului, spre a obține rezolvarea reclamațiilor ce se tot înmulțeau din partea polonilor. Printre acestea era și cea a castelanei de Cracovia, cu domenii întinse la granița cu Moldova și cu destule litigii cu moldovenii de dincoace de graniță. Acestea i-au dat cel mai mult de lucru lui Giuliani, el trebuind (după propriile sale cuvinte) să *zmulgă* de la Poartă o rezoluție în favoarea sa socotită aproape imposibilă după părerea tuturor (pentru care desigur el aștepta și unele gratificații). De-altminteri și negustorii armeni îi trimiseseră răspuns că ei sunt gata să-i plătească o sumă apreciabilă pentru a obține schimbarea *firmanului* pe care îl aveau cu privire la scutirile lor într-un *hatișerif* cu puteri mult sporite față de firman.

În ciuda declarației grandilocvente a solului că nu se va îndrepta nici mort spre Ismail, el a trebuit totuși să închine steagul și să pornească într-acolo (dar cu intenția de a părăsi îndată drumul prescris de firman). De la Tulcea el trimite o plângere vehementă la Poartă cu privire la un incident petrecut la Babadag.

În ciuda concesiilor *in extremis* ale domnului privind ceremonialul de plecare, solul a profitat de răspunsurile oarecum dilatorii ale acestuia date secretarului (= Golarlowski?) pentru a considera întrerupte orice discuții, a refuza să predea dosarul plângerilor îndreptate contra moldovenilor și a declara că Poarta va fi încunoștiințată de neîmplinirea poruncilor sale! Până atunci Giuliani, înapoiat în sfârșit de la Constantinopol, se va ocupa cu mult zel — oare dezinteresat? — de pretențiile castelanei de Cracovia, folosind în acest scop corespondența ce o purta cu secretarul La Roche, ba chiar cu atotputernicul postelnic al domnului Callimachi, Nicolae Suțu, sau cu un cumnat al acestuia. Corespondență pornită cu scopul unui schimb reciproc de informații destinate pe de o parte padișahului de la Stambul, pe de alta regelui de la Varșovia. Se știe că informarea sultanului de știrile din lumea creștină constituia una din obligațiile esențiale ale domnilor de la Iași și București. De aceea, ambasadorul francez de la Poartă se îngrijea să obțină de la agenții domnilor trimiși de aceștia ca observatori în Polonia știri filtrate într-un sens anume și, în acest scop, recomandau domnilor drept secretari pentru relațiile externe francezi mai mult ori mai puțin verificați.

Tot lui Giuliani i se adresa La Roche din partea noului domn Grigore Callimachi cu rugămintea a-i face rost de o „cameră obscură" foarte la

modă şi, curând după aceea, de a-i găsi un bucătar bun care să gătească pe gustul franţuzesc.

Felul cum înţelegeau domnul şi postelnicul să se achite de obligaţiile băneştei rezultând din cheltuielile făcute pentru ei inspira câteva pagini de pură comedie de-a lungul corespondenţei lui La Roche cu Giuliani. Domnul îi trimite (deocamdată?) o bucată de postav moldovenesc, iar postelnicul, după promisiuni repetate de a-i trimite lemn de construcţie de o calitate anume, îl tot amâna, iar când a fost vorba să-i trimită şase cai de trăsură, chipeşi, şi de culoarea „isabelle", aceştia au sosit mărunţi şi prăpădiţi de drum şi au şi fost îndată trimişi înapoi. Cometând aceste fapte, La Roche critică acest „spirit grecesc" al patronului său nu fără oarecare îndreptăţire şi strecoară sfatul ca bucătarul să precizeze foarte clar dinainte pretenţiile sale, ca să nu se ivească vreo surpriză neplăcută.

Dacă în stabilirea itinerarului soliei lui Podoski trăseseră în cumpănă nişte socoteli mărunte ale domnului Ioan Teodor Callimachi, nu aceeaşi a fost cauza tratamentului oarecum similar aplicat soliei lui Toma Alexandrovici care trebuia să notifice la Poartă alegerea ca rege al Poloniei a lui Stanislav al II-lea Poniatowski impus de către Rusia şi Prusia, şi care era fiul fostului tovarăş al lui Carol al XII-lea şi duşman al ruşilor din 1711, raliat ulterior lui August al II-lea.

Solul desemnat pentru acea notificare, Toma Alexandrovici, a trebuit să aştepte la graniţă aproape 2 ani autorizaţia de călătorie din partea Porţii. Când în sfârşit aceasta a fost obţinută, era limpede pentru oricine şi îndeosebi pentru domn — care se schimbase între timp, Grigore al III-lea Alexandru Ghica fiind înlocuit prin Grigore Callimachi — că o primire a solului de către domn ar fi nepotrivită înainte de recunoaşterea solemnă a regelui de către Poartă. Şi astfel solul s-a „îmbolnăvit" şi în loc de a fi primit de domn în palatul de la Iaşi, a fost găzduit în cel de la Ţuţora (?) unde a fost salutat de doi mari dregători în numele domnului. La înapoiere, în ciuda recunoaşterii tacite de către Poartă, drumu a fost tot acela.

Procedeul inagurat de Ioan Teodor Callimachi, deşi nu dus chiar până la capăt, de a face ca solii în trecere să ocolească cetatea de scaun, a fost folosit şi de astă dată pe deplin de către fiul său, Grigore Callimachi, cu prilejul trecerii prin Moldova a fostului ambasador britanic la Poartă, Sir James Porter. Acesta se înapoia în patrie cu familia sa, şi trebuia să ocolească prin Polonia, neputând trece prin Viena din cauza stării de război dintre Anglia şi Austria.

El, spre deosebire de solii poloni, nu dorea nici un fel de primire, dar voia să urmeze drumul obişnuit spre Polonia, care trecea prin Iaşi. Tot atunci s-a limitat şi numărul căruţelor îngăduite caravanei excelenţei sale. Un ecou al nemulţumirii sale răzbate în corespondenţa soţiei sale, lady Clarissa Porter, şi e menţionată şi de Boscovich în *Jurnalul* său. Aşadar excelenţa sa s-a hotărât să-l ignore pe domn care a răspuns cu aceeaşi monedă. Dovada cea mai vădită a situaţiei create a fost faptul că secretarul domnului, francezul de la Roche, care promisese soţiei ambasadorului, lady Porter, să vină să o conducă într-un loc de unde ar putea vedea ceremonia confirmării domnului de către trimisul turc venit anume în acest scop — *a uitat* să se mai arate, lăsându-se aşteptat în zadar.

Despre călătoria propriu-zisă a lordului Porter, avem paginile din *Jurnalul* lui Boscovich, tovarăşul de drum al diplomatului englez, în urma intervenţiei ambasadorului francez, Vergennes, ca să-i asigure condiţii de călătorie excepţionale, având în vedere că el pleca bolnav din Constantinopol. Familia fostului ambasador britanic se compunea din soţie, doi copii în vârstă de doi şi patru ani, şi cumnatul său baronul Gérard de Hochepied. Pe lângă aceştia mai făceau parte din grupul de călători şi doctorul Mackenzie şi un tânăr diplomat al ambasadei polone, Carol Hübsch, fiul rezidentului polon de la Constantinopol, care de fapt era un fost mare negustor saxon. Cum regele Poloniei era şi elector al Saxoniei, această ciudăţenie se explică. Caravana consta din nouă carete, o trăsură, opt harabale trase de cai ce transportau păturile, corturile şi bucătăria cu proviziile de drum, pe lângă zece care cu boi ce duceau bagajele propriu-zise cu obiecte personale ce reluau drumul patriei. Programul zilnic era invariabil până aproape de sfârşitul drumului.

Stilul în care se desfăşura drumul prin Moldova se apropie de cel semnalat cu prilejul altor călătorii mai importante din trecut. Rechiziţiile arbitrare de cai şi vehicule ale particularilor, indiferent de naţionalitate sau vârstă, sunt practicate în mod obişnuit, spre indignarea lui Sir James, care a fost rugat în cele din urmă să renunţe la intervenţiile sale contrare sistemului în uz, sistem care punea pe fugă pe toţi călătorii paşnici, de cum zăreau în depărtare ceva ce ar fi putut semăna cu un convoi al stăpânirii, sau chiar un călăreţ mai grăbit, ce putea fi un curier al măririlor.

În *Jurnal* poate fi urmărită ca într-un film trecerea destul de înceată prin Bulgaria, Dobrogea şi Moldova, un film redat cu o detaşare oarecum „filozofică'' de observator sceptic, înregistrând faptele la rece, fără scăpărările unor reacţiuni proprii mai vehemente. În realitate susnumitul abate era mai interesat de cercetările sale pentru stabilirea longitudinii şi latitudinii Galaţilor, sau de demonstraţiile sale de la Iaşi cu luneta lui Dolland, de o factură cu totul nouă, în faţa tânărului domn şi a fratelui acestuia, Alexandru Callimachi, decât de cele văzute şi auzite de-a lungul drumului, pe care le notează nu totdeauna cu obiectivitate.

Brăila fusese văzută de Boscovich doar de la distanţă, cu mulţimea ei de şeici arătând ca o pădure de catarge, dar la Galaţi a stat cinci zile întregi, plimbându-se prin oraş şi împrejurimi şi stând de vorbă cu supraveghetorul şantierului de nave turceşti de acolo, unde se construiau corăbii impunătoare la vedere, însă croite din lemn verde abia doborât din falnicele păduri ale Moldovei. În amândouă aceste porturi se infiltraseră elemente destul de primejdioase, venite de pretutindeni, de care până şi pârcălabul de Galaţi trebuia să se ferească şi să se bizuie pe garda sa de arnăuţi. Portretul mai degrabă întunecos al acestui dregător abuziv, după cum reiese din explicaţiile date, mai bine zis creatură a prea puternicului postelnic, Nicolache Suţu, contrastează cu acela schiţat în treacăt al comisarului trimis de domn la Galaţi să-l întâmpine pe Sir James şi să conducă întregul convoi până la capitală. Noul venit era un tânăr din lumea aleasă de la Constantinopol, cu maniere occidentale şi foarte dispus a se considera superior celor practicând sistemul obişnuit al fanarioţilor în scaun. Cu un fel de cinism inconştient de-a dreptul uimitor el scoate în evidenţă viciul fundamental al regimului impus de aceşti domni ţărilor exploatate. Este drept că prin aceasta el nu dezvăluia secrete necunoscute, dar rostirea făţişă a acestor critici de către însuşi comisarul domnului era desigur surprinzătoare. Acest spirit de frondă a determinat

poate înlocuirea sa de la Iași încolo și dizgrațierea sa, nu atât pentru insuficiența lui ca organizator al drumului, atitudine ce nu a putut rămâne necunoscută.

Fără vreo subliniere mai apăsată din partea Jurnalului, se desprinde totuși o impresie generală de mici combinații și matrapazlâcuri ale mehmendarului turc și ale harabagiilor, cu aprobarea uneori chiar a stăpânirii, ilustrând îndeajuns spusele comisarului amintit.

Până la sosirea în Moldova putuseră fi culese în Dobrogea constatări reflectând o stare mai bună a populației decât cea care va fi aflată în Moldova, sau cel puțin în jumătatea sa de sud până la Iași. Lucru firesc dacă ne gândim că în sud-estul Dunării nu se ținuseră lanț jafurile tătarilor și nici stoarcerile de taxe și impozite pentru a îndulci pe unii din slujbașii Porții. Și poate că nici ciuma nu bântuise acolo în aceeași măsură, în ciuda afirmațiilor categorice ale căpeteniei din satul Danichioi (= Dăeni), unde ar fi trebuit să petreacă noaptea călătorii care au fost nevoiți să pornească mai departe, mehmendarul lăsându-se mituit de acei săteni și făcându-se a crede că acea contaminare a satului era reală. Din Dobrogea răsar niște imagini răzlețe : casele cu ferestre și uși foarte scunde, dar cu sobe mari cât toate zilele, fetele din sat ce pescuiesc, intrând îmbrăcate în apa ce le ajunge mai sus de brâu, mii de cai păscând pe malul Dunării, priveghiul perechii de berze alături de puiul lor mort, sau cazul femeii zăcând în fața casei primarului din satul Sarai, socotită de toți, inclusiv preotul satului, a fi „îndrăcită".

Alături de scene văzute personal sunt notate și diferite informații comunicate de alții și nu întotdeauna foarte complete. De pildă la Dăeni, sat mare de români emigrați peste Dunăre pentru a scăpa de birurile prea grele, el crede că locuitorii ar fi turci și bulgari, omițând cu desăvârșire pe români. Este drept că la Dăeni caravana s-a oprit abia o jumătate de oră, așteptând să vină călăuza locală. În schimb, la Ianichioi, Boscovich a putut să se convingă de naționalitatea locuitorilor, auzindu-i vorbind românește. Date mai ample va căpăta abia după trecerea Dunării la Galați. Până atunci se mulțumește cu peripețiile drumului și cu mici incidente prinse în zbor, sau cu evocarea unor specimene mai ciudate, ca acel „medic" tunisian de origine, stabilit la Măcin, ce vorbea italienește și era gata să facă pe ghidul, cerând pentru aceasta bacșișul cuvenit, sau călugărul italian sustras autorității congregației de Propaganda Fide, al cărei misionar fusese și făcând pe medicul la Brăila, de unde venea la Galați, ferindu-se însă de a fi ridicat de domn și trimis în Polonia la cererea foștilor săi superiori. Figură destul de curioasă, cu trăsături contradictorii, căci Boscovich îl crede fanatic și cam scrântit la minte, dar în alt loc pomenește de flecărelile sale, ce ba îl distrează, ba îl indispun pe ambasador. Dealtminteri acesta îl descoperise, spre satisfacția lui Boscovich care a găsit la el obiectele de cult necesare la slujirea liturghiei (catolice) pentru C. Hübsch și unii din servitorii catolici ai lui Sir James. Și la Iași va sluji Boscovich liturghia la bisericuța misionarilor Propagandei.

Dacă în Dobrogea putuse fi vorba de belșugul de cai la păscut și de vite umplând drumurile satelor, spre marea spaimă a doamnei ambasadoare care a prilejuit o zăbavă considerabilă la pornirea la drum spre popasul următor, cum scrie Boscovich cu oarecare acreală, refuzând să vază partea comică a scenei, în schimb în Moldova nu vor putea fi văzute nici vite, nici oameni pe drumurile principale pustii de-a

lungul unor locuri încântătoare. De la Iaşi încolo spre Polonia se înmulţesc dovezile de bunăstare: câmpii lucrate, drumuri îngrijite, etc. Şi nu doar din cauza vecinătăţii Poloniei, cum pare să creadă autorul *Jurnalului*, ci din cauza poziţiei mai ferite de jafurile tătarilor. Pe drumurile mai retrase se văd şi vite, aflate mai la adăpost, ca şi stăpânii lor. Altminteri ţăranii din locurile mai accesibile sunt puşi la corvezi destul de grele, cu prilejul trecerii unor convoaie mai deosebite. Ei trebuie să dreagă drumurile, să astupe cu crengi locurile mai noroioase, să ridice cu braţele sau să proptească cu pieptul grelele carete de paradă ale călătorilor de seamă (vezi şi mărturia lui de Tott, dar redusă la fapte, eliminând invenţiile flagrante ce denaturează fondul). Din această cauză la vestea că soseşte un ambasador în trecere, populaţia satului Drăcşani a fugit pur şi simplu. În altă împrejurare au fugit peste noapte oamenii ce trebuiau să mâne caii aduşi din porunca autorităţilor. Fuga şi izolarea erau singurele arme de apărare de care mai dispuneau locuitorii satelor, expuşi la neîncetate rechiziţii. În timp ce înainta agale pe drumuri pustii, caravana excelenţei sale era depăşită de galopul zorit al escortei capuchehaielor ce se grăbeau să aducă de la Poartă vestea confirmării domnului. Mai întâi a trecut Alexandru Ipsilanti cu firmanul împărătesc, apoi celălalt coleg al său cu caftanul de ceremonie. Şi mai venea şi trimisul sultanului, fiecare din aceştia cu ceata sa de însoţire într-un fel de întrecere ameţitoare, lăsând desigur în urmă o dâră sinistră de cai prăpădiţi în goana spre capitală. Dar cursa de viteză a fost câştigată de curierii regelui Prusiei, zburând unul după altul ca să ducă hanului tătarilor îndemnurile la acţiune ale marelui Frederic contra ruşilor, aliaţi cu austriecii şi francezii în războiul de 7 ani. Ienicerii ce însoţeau pe aceşti centauri aveau grijă să înlocuiască la moment caii căzuţi cu alţii buni aflaţi în cale după metoda expeditivă atât de comodă.

De la Iaşi încolo caravana părăseşte drumul principal ducând la Hotin, spre a-l apuca pe cel spre Cernăuţi, excelenţa sa ţinând să intre în Polonia prin locurile unde se aflau domeniile contelui Stanislav Poniatowski, fostul tovarăş de exil al regelui Carol XII în anii 1709 — 1714, care îl poftise la el. Pe acest drum a putut să vadă un aspect mai puţin chinuit al ţării, iar noul comisar se îngrijea mai mult de pregătirile conacelor şi mai puţin de consideraţii politice ca cel precedent. De astă dată informaţiile despre condiţiile din Moldova i-au fost date de un dregător bine iniţiat în realităţile concrete ale regimului din ţară, în legătură şi cu conjunctura generală rezultând din războiul diplomatic ce se purta în jurul Poloniei, în care cu sau fără voie erau implicaţi şi domnii fanarioţi. Acest dregător era starostele de Cernăuţi, francezul grecizat, Enacache Milo, stabilit în Moldova, însurat cu Safta Rosetti, fiica lui Andrei Rosetti şi a Mariei Sandu Sturza, sora lui Nicolae Rosetti, fost mare logofăt, apoi ispravnic de Neamţ în 1761, etc. În 1747 Milo fusese însărcinat de domn să-l salute pe noul ambasador des Alleurs, fiul celui din anii 1710 — —1714. Starostele avea domenii întinse, pe care aşezase o colonie de protestanţi veniţi în Polonia din Brandenburg şi Silezia etc. Ajunsese la rosturi însemnate sub Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Împreună cu La Roche era în corespondenţă cu „marchizul'' Giuliani, şi fusese folosit de amintitul domn în misiuni discrete în Polonia. Ca staroste de Cernăuţi, el avea sub controlul său şi ţinuturile de graniţă, unde se iveau

conflicte de interese între diferiţi boieri moldoveni şi marile domenii ale magnaţilor poloni. Ca atare fusese inclus de castelana de Cracovia în plângerile sale perseverente contra lui, ca unul care nu a dat curs reclamaţiilor sale. Puţine zile după trecerea excelenţelor lor, starostele avea să fie demis pur şi simplu din dregătoria sa, fără ca domnul să facă cea mai mică cercetare, ci numai pentru a complace magnaţilor poloni la putere, însă nu fără a se căi foarte curând de acest gest. Nu trece nici un an şi este însărcinat din partea domnului să medieze împreună cu consulul francez Fornety diferendul dintre statul polon şi hanul Crimeeii şi să efectueze plata despăgubirilor consimţite de guvernanţii poloni. Şi mai apoi sub Grigore al III-lea Alexandru Ghica avea să joace un rol însemnat.

Deocamdată starostele apare în toată deplinătatea autorităţii sale. El trimisese comisarului domnesc desemnat drept călăuză a călătorilor, o scrisoare primită de acesta la Botoşani, îndemnându-l să schimbe conacele hotărâte şi să apuce un drum mai bun, (care însă ocolea oraşul Cernăuţi) pentru a evita trecerea unor ape umflate de ploi. Însă sugestia aceasta a fost primită cu neîncredere de Sir James, bănuind că acesta ar fi un mijloc de a-l împiedica de a trece prin acel oraş, asemenea încercării de a-l abate de la drumul prin Iaşi. Bănuială întărită de spusele unor localnici că ei nu ştiau de existenţa acelui curs de apă ! Dar călătorii s-au putut convinge de această existenţă foarte curând spre marele lor necaz. Totuşi, când după sosire, starostele i-a sfătuit să renunţe la o zi de odihnă, pentru a porni mai degrabă, spre a nu fi reţinuţi de revărsarea apelor sporite de ploile neîncetate, ei au primit acest fapt cu aceeaşi neîncredere, refuzând să-şi schimbe planurile. Întâlnirea lor cu starostele a avut loc la 12 iulie, stil nou, când i-a întâmpinat la marginea oraşului Cernăuţi, însoţindu-i apoi la 15, până la trecerea Nistrului spre Zaleszczyk. Conversaţiile sale cu Boscovich se limitează la acest scurt interval, în care el s-a ocupat în primul rând de excelenţele lor, având grijă de găzuirea tuturor după metodele ştiute, adică scoţând din casele lor pe posesorii acestora — este drept că pentru scurtă vreme.

Oare majoritatea informaţiilor lui Boscovich despre Moldova trebuie să fie atribuită lui Milo? Observăm că o bună parte a comunicărilor acestuia se refereau la moşiile sale, la metodele sale de exploatare, la coloniile de protestanţi atrase de el şi aşezate pe ele, la măiestria cu care producea patru soiuri de vin excelent putând fi păstrat lungă vreme, calitate mai rar întâlnită la vinurile din părţile noastre, la stupii săi, în sfârşit la autoritatea aproape suverană în dregătoria sa şi la garda de 50 de arnăuţi, care îi dădea o siguranţă absolută. Se surprinde la el o aplicare spre mulţumirea de sine, ca şi spre fast şi ostentaţie. Careta lui fără cusur era trasă de şase cai de toată frumuseţea. Ştim că peste graniţă era cunoscut pentru cumpărăturile sale de mobile scumpe de la Zaleszczyk. În 1754, în pragul alegerii noului rege al Poloniei, când a fost trimis ca observator discret la Varşovia de către domnul Moldovei, Matei Grigore Ghica, el şi-a motivat acolo sosirea ca datorată nevoii de a consulta nişte medici, dar fastul cortegiului său a trezit bănuielile marelui hatman, Branicki, care l-a socotit un agent al partidei ruseşti. În sfârşit o parte apreciabilă a explicaţiilor date lui Boscovich privea originea moldovenilor atribuită de el genovezilor, pe baza unor constatări (!) proprii, acceptate tale-quale de interlocutorul său. Tot astfel menţiunea înfrân-

gerii ţarului Petru I în 1711 se iveşte tot acum, cu prilejul străbaterii distanţei dintre Prut şi Nistru, unde s-ar părea că situa Boscovich locul acelei bătălii, peste tot după indicaţiile starostelui. Aşadar am fi ispitiţi să credem că trebuie redus rolul lui Milo ca informator (exclusiv sau principal) sau ca autor al Jurnalului, subliniind şi aportul lui La Roche, nu numai de comentator al Jurnalului o dată scris, ci chiar în faza elaborării sale (vezi notiţa biografică cu datele bibliografice de la p. 452). O citire atentă a textului îngăduie recunoaşterea şi a altor izvoare de informaţii folosite de Boscovich. Am stăruit mai mult asupra jurnalului lui Boscovich pentru că acesta oferă o viziune mai largă a locurilor şi împrejurărilor şi constituie un adevărat model de jurnal. Cronologic el se situează alături de ultimele relatări ale solilor poloni : cea a secretarului Golarlowski din solia lui Podoski (1759—1760) şi cea a lui Toma Alexandrovici din 1766. Trebuie precizat că alături de jurnalele oficiale ale solilor poloni, mai întâlnim şi altele de un caracter mixt, ca relatarea trecerii prin Moldova a diplomatului suedez Carleson în 1746, consemnată de primul interpret al legaţiei, Jamjouoglou, care se apropie de tipicul unora din rapoartele polone.

În ordinea succesiunii din volum, şirul jurnalelor propriu-zise începe cu acela al lui Filip Orlik, pentru trecerea sa prin Moldova în cursul anului 1722. După felurite aventuri şi rătăciri prin Germania şi Polonia, după moartea lui Carol al XII-lea, el se îndreaptă prin Moldova spre Poartă. Mai întâi trebuie să treacă pe la paşa din Hotin pentru a aştepta pe loc autorizaţia Porţii de a-şi urma călătoria mai departe. La Iaşi e primit de domn şi îşi revede prietenul, pe Amiras, din zilele de la Bender. Dar acesta se codeşte să-i dea bani cu împrumut. La Galaţi meditează la mormântul vitregit al lui Mazeppa. Încercând o acţiune în unire cu tătarii spre a ridica Ucraina împotriva regelui saxon al Poloniei, el mai revine în Moldova, tot în trecere, dar de astă dată e oprit brusc de moartea subită care îl ajunge în palatul lui Constantin Mavrocordat, la care se dusese în vizită (mai 1742).

Despre curtea acestuia din urmă şi rutina ei din toamna acelui an, povesteşte un alt călător : tânărul şi ceremoniosul grec din Corfu cu studii la Veneţia, Markos Antonios Katsaitis, al cărui jurnal de călătorie este un adevărat film al drumului de la Constantinopol la Iaşi în tovărăşia şi sub ocrotirea binevoitoare a lui Ioniţă Cantemir, fiul lui Antioh, care se îndrepta împreună cu fiica sa de 13 ani — Mademoiselle — în Moldova pentru a o mărita acolo. Filmul continuă cu sosirea la Iaşi, vizitele, poftelile, mesele, plimbările, audienţele la domn şi iar alte vizite nenumărate în dreapta şi stânga, legând cunoştinţă şi prietenie cu toţi cei mari şi primitori, sau influenţi, sau bogaţi şi bătrâni, putând fi moştenţi eventual. Este găzduit într-o casă mare de centru, din care au fost scoşi stăpânii cu acest prilej (deşi ar fi putut fi lăsaţi să rămână într-o parte a casei). Mâncare i se aduce de la Curte, sau i se găseşte acasă din proviziile trimise pentru el. Foc se putea face în toate sobele, căci toamna era friguroasă şi lemne erau din belşug. De a doua zi porneşte cu scrisori de recomandare, ceremonii şi complimente la marele postelnic, asistă la alaiul acestuia şi ajunge la palat. Acolo este dat pe mâna cămăraşului pentru a trata o eventuală angajare a sa ca istoriograf al domnului. Locul fusese oferit unui abate care scrisese o viaţă a lui Petru cel Mare. Dar acesta se lăsa aşteptat, iar fratele domnului, petrecăreţul beizadea

Iancu, ce trăia în puf la Constantinopol, a avut ideea să-l recomande pe Katsaitis pentru a-l scoate dintr-o încurcătură, sustrăgându-l astfel autorității bailului venețian, sau mai degrabă unei eventuale constrângeri din partea acestuia de a-și menține obligațiile asumate la încheierea contractului de căsătorie cu fiica unui mare bogătaș venețian din Smirna, ruinat peste noapte de un incendiu catastrofal. Socrul solicita o păsuire pentru achitarea zestrei, dar ginerele prezumtiv a preferat să plece din Smirna fără a mai păși la oficierea ceremoniei de cununie. Reclamația socrului, fost bail venețian la Smirna, ajungând la bailul din Constantinopol, acesta a pus în vedere mirelui fugar să acorde păsuirea cerută. Dar cum mireasa nici nu-i plăcea (după mărturisirea sa spontană și dezarmantă) el a preferat fuga. La Constantinopol și apoi în Moldova, el nu se sfia să povestească aceste fapte ce nu erau spre lauda sa, dar despre aceasta el nu-și dădea seama. Diminețile și le petrecea la Curte, la câte un dregător, sau în anticamera domnului, loc de întâlnire a lumii bune, foarte des era poftit la masă la palat, masa fiind prezidată de cămăraș, domnul luându-și masa în familie. Mărindu-și numărul cunoștințelor alese într-un timp record, el poate face comparații între bucătăria franceză (la „marchizul" Magnan), cea turcească (la Divan Efendi Ali, cele două servite simultan la aga Paleologu), cea de la palat (nu știm dacă occidentală, orientală, sau locală, sau poate mixtă). Nu lipsesc nici plimbările prin oraș cu „marchizul", îndeosebi pentru a asista la primirea noului pașă de Hotin în trecerea prin Iași, și căruia domnul îi sărută mâna! Atenția călătorului nu-l părăsește niciodată. Descrierile orașului (mănăstirile, bisericile, casele, etc.) ocupă mult mai puțin spațiu decât cea a persoanei domnului. Portretul fizic al acestuia și decorul în care apare, apoi fraza despre erudiția și sârguința sa sunt urmate de caracterizarea următoare: „pe de altă parte, el este puțin ciudat, iubitor de noutăți și nerăbdător în rezolvarea chestiunilor lui, și în anumite momente nu este lipsit de mânie și extravaganță". Asistăm pe rând la audiența personală a lui Katsaitis, apoi la audiențele publice când ține domnul divan de două ori pe săptămână, la o confruntare fulger de pură erudiție cu referire la un nume mai puțin obișnuit al orașului Nicomedia folosit de tânărul candidat în lucrarea sa dedicată dogelui: *Geografia în Dialoguri*, și pe care o dăduse cămărașului ca să o arate domnului. Curiozitatea domnului, cu atâta interes pentru probleme erudite era legitimă, dar manifestarea ei vehementă a luat forme aproape dramatice. Abia înapoiat de la Curte și vrând să se așeze la masă, autorul este chemat urgent la domn. Până să pornească flămând și nedumerit, vine o a doua chemare și mai imperativă. Ajuns la palat și introdus în biblioteca domnului, acesta îl întreabă de unde a scos el forma Comidia pentru Nicomedia, deoarece el, domnul, care se subînțelege are o cultură vastă, nu a auzit niciodată de ea. După lichidarea controversei prin descoperirea acelui nume în dicționarul lui T. Corneile, el a mai fost reținut pentru a citi domnului introducerea sa, a mai răspunde la un fel de examen și a asculta aprecierile critice asupra unor puncte. Când s-a înapoiat acasă geograful amator, căci așa voia să fie considerat, și nu un profesor sau mercenar, a calificat în jurnalul său acea nerăbdare drept extravaganță. În jurnal, domnul nu este prezent numai când apare în persoană, ci și când e vorba de luarea unei hotărâri de către dregătorii săi, care nu se încumetă să aibă o părere proprie, invocând tot timpul autoritatea absolută a domnului, care nu suferă nici contrazicere, nici zăbavă. Era de prevăzut că și în sistemati-

zarea cronicilor şi izvoarelor în vederea redactării unei Istorii a Moldovei dorite de domn, acesta să se amestece foarte de aproape, cenzurând şi paralizând eforturile celui însărcinat cu alcătuirea ei. Însuşi postelnicul îl previne pe Katsaitis de ceea ce îl aşteaptă. Dar angajarea se poticneşte şi aceasta din cauza sa. Căci după ce a declarat la nesfârşit că fiind nobil el vrea să muncesacă fără plată, a făcut explozie când i-a comunicat cămăraşul suma fixată pentru întreţinerea sa, plata definitivă urmând a fi calculată după încheierea lucrării. Deşi până la urmă refuzul acelei sume lunare a fost înfăţişat ca o stăruire în propunerea iniţială de a munci fără plată, ecoul vehemenţei manifestate a trebuit să ajungă până la domn, care a declarat toată chestiunea închisă. Însoţit de condoleanţele prietenilor numeroşi pe care şi-i făcuse în scurta vreme a şederii sale, şi căindu-se de refuzul său care îi lipsea de o societate atât de aleasă, constând îndeosebi din străinii de la curte ca, „marchizul'' Magnan, medicul Bertin, pictorul Liotard, la care se mai adaugă Divan Efendiul Ali, şi bătrânul boier aga Paleologu, bogat, afectuos şi bun de moştenit, s-a gătit de drum. Audienţa de plecare s-a desfăşurat în mod decent, ceremonios şi nesincer din ambele părţi.

Jurnalul călătoriei de înapoiere de la Iaşi se întrerupe brusc după sosirea la Buzău, dar fragmentul rămas este destul de sugestiv. Abaterea forţată din drumul normal din cauza stricării podurilor poruncită de domn, desigur pentru a încetini sosirea unui eventual ordin de mazilire, după cum socoteşte autorul, comportarea arogantă ce şi-o îngăduie el în baza ordinului circular al domnului către toţi dregătorii locali de a-i asigura cai de poştă, găzduire şi întreţinere fără plată, trădând o mentalitate total opusă celei a lui Sir James Porter din Jurnalul lui Boscovich, şi soldându-se cu episodul de la Nicoreşti şi incidentul de la Movileni (vezi redactarea faptelor în textul inclus în volum), răsturnarea trăsurii lui Paleologu, smolită rău de provizia de catran atârnată în spate, şi considerată ca un accident neimportant faţă de stropirea cu smoală a şelei proprii, în sfârşit satisfacerea pasiunii de a face vizite feţelor mai luminate — în speţă celor doi dregători ai părţilor moldovene şi muntene ale oraşului Focşani —, completează portretul călătorului. În ciuda unor rezerve faţă de acesta, jurnalul său de călătorie se citeşte cu încântare. De observat că atât jurnalul lui Katsaitis, cât şi cel al lui Boscovich au fost revăzute de ei într-o fază posterioară, dar fără a le altera prospeţimea şi valoarea de document nemijlocit al realităţii.

Jurnale propriu-zise mai sunt două în volumul de faţă : anume acel al călugărului franciscan anonim de la Glatz în Boemia, care cutreieră Transilvania de la sfârşitul lui martie 1738 până la începutul lui iulie, deci timp de trei luni încheiate, şi acela al abatelui de Feller (sau Defeller), originar din Luxemburg şi venit, în urma unui concurs de împrejurări pe care nu-l cunoaştem, în Transilvania în anii 1766—1769.

Nu poate fi contrast mai izbitor ca acela dintre aceşti doi clerici ce bat drumurile Transilvaniei, poposesc pe la castelele nobililor maghiari prezenţi sau absenţi, supliniţi uneori de vechilii şi intendenţii lor (adesea îndatoritori, dar alteori nu), sau sunt ospătaţi de rectorul colegiului iezuit de la Cluj, dar se deosebesc atât de mult ca mentalitate, comportare şi fire. Unul — franciscanul de la Glatz călătoreşte, urmând un itinerar fixat dinainte pentru îndeplinirea unei misiuni mai mult formale. El este foarte atent la confortul său, preocupat mult de ce va mânca şi ce va bea. Întâmplările din cursul drumului capătă importanţă în măsura în

care îl ating pe el, fie fenomene ale naturii : ploi torențiale, cutremure de pământ sau accidente, ca năruirea casei din care tocmai ieșise. Războiul în toi între austrieci și turci este și el privit în aceeași perspectivă. Despre români crede toate năzdrăvăniile, mergând de la existența strigoilor la aceea de oameni-lupi (proveniți fără îndoială din eresurile germanilor și sașilor). El citează chiar mărturia unui bătrân preot militar din Sebeșul săsesc care a împușcat el însuși un asemenea om-lup în „Valahia".

Celălalt călător, abatele de Feller, este un iezuit, om de lume, umblat prin multe locuri, curios de multe lucruri, autor al unui mare dicționar, mai indiferent în aparență la confortul său propriu, dar nu și al lui Hansel, călutul de munte ce-l poartă și de care nu s-ar despărți niciodată. În duioșia sa excesivă pentru Hansel se revarsă din plin un sentimentalism care îneacă proza sa de câte ori este vorba de acest tovarăș de drum. Și tot astfel se pierde cu firea de câte ori îl evocă pe prietenul său incomparabil, contele de Ybarra, inspector al minelor din Transilvania și care — judecând după jurnalul abatelui — era de un fanatism religios ireductibil. Din prietenie pentru conte el revine de mai multe ori la Rodna și la Bistrița. Și la el se manifestă o credulitate neașteptată având capul împuiat de tot felul de acuzații contra românilor, dar cu rezerva că era vorba de românii neuniți și nu de ceilalți, lăudați pentru meritele lor. Era vremea prigoanei pătimașe contra ortodocșilor refractari la unire. Dar pornind de la această imagine-sperietoare, care îl face să bănuiască și pe un preot întâlnit pe drum, care se uita cu curiozitate la o medalie de aur purtată de abate, el ajunge să recunoască cinstit că toate cele auzite de el erau pure născociri. Însă chiar așa, și după această declarație i se întâmplă să cadă din nou la bănuieli și să-și mărturisească apoi greșeala. Ecoul evenimentelor externe, adică mișcările din Polonia vecină, nu-l lasă indiferent. Din jurnalul și corespondența abatelui au fost reținute paginile cele mai sugestive, cu informațiile cele mai variate.

Însemnările de călătorie ale lui John Bell of Antermony se pot situa ca gen între jurnal și memorii. Acestei ultime categorii îi aparțin și reminiscențele generalului von Manstein (campania din 1739), și cele mult mai fanteziste ale ciudatului inventator, aventurier și textilist, Flachat, la care ficțiunea pătrunde în mod flagrant, aruncând oarecare bănuială și asupra afirmațiilor celor mai reale ; de pildă că domnul i-ar fi prezentat pe cei doi fii ai săi, când la acea dată cel de-al doilea nu se născuse încă ! Între altele e menționată trecerea unor munți în drumul de la București la Dunăre. Un asemenea amestec de ficțiune gratuită și de realitate aflăm și la lordul Baltimore, această prefigurare aproximativă a apariției excentrice a lordului Byron peste mai multe decenii. Amestec ce poate deveni mai supărător în memoriile baronului de Tott, care găsește cu cale să introducă niște scenete inventate, pe care le crede foarte spirituale, în care își bate joc de nenorocirea populației creștine, îngenunchiate de turci și tătari, mânată cu bâta, așa cum declară el că se și cuvine (!). Toată admirația sa se îndreaptă către hanul tătarilor, cruntul Krim Ghirai, care ar fi fost otrăvit de medicul grec, Siropolo, medicul și agentul domnului Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica. În han el vede imaginea „despotului luminat", idolul unei faze a secolului luminilor. Dealtminteri el împrumută multe ticuri de atitudine și exprimare tonului la modă în saloane din acea vreme. O comparație cu stilul simplu și direct al lui Kleeman va lămuri mai bine ce este artificial la de Tott. O confruntare a descrierii Curții hanului văzută de amândoi ar aduce

relația lui de Tott la semnificația ei reală, dar ar depăși cadrul geografic al călătorilor noștri.

Alături de forma de jurnal, sau de memorii, descrierile de călătorie o adoptă uneori pe cea epistolară. Este procedeul ales de Kelemen Mikes pentru care scrierea era o vocație. Într-un stil oarecum deosebit apar și turcii în volum, cu trecerea firavă a doi diplomați otomani trimiși la Berlin și Viena sub forma schematică a unor simple itinerarii privind mai mult ceremonialul, și sub cea, mai consistentă, a textului anonim din 1740 al unui dregător turc de la Hotin, legat sufletește de această patrie (!) a lui, pe care o revendică cu patimă pentru neamul său, preconizând cedarea Moldovei tătarilor, care ar asigura integritatea pașalâcului de la Hotin (ce nu împlinise încă trei decenii). În acest cadru sunt cuprinse informații despre Țara Românească și Moldova, unele culese de el personal, altele luate din *Chorographia* lui Reicherstorffer.

Într-o categorie aparte va trebui rânduită călătoria de cercetare întreprinsă de mitropolitul Țării Românești, cretanul Neofit, la toate bisericile și mănăstirile de sub autoritatea sa, precum și la moșiile și proprietățile mitropoliei. Prin anumite trăsături ea amintește în mod mai modest de peregrinările mitropolitului Macarie pe la lăcașurile cuvioase de la noi cu vreo sută de ani mai înainte. Au fost redate de noi câteva din descrierile acestora, fără a intra însă în discuțiile și restituirile de date și pisanii de un interes mai special privind istoricul acestor așezăminte. Am ținut să fie păstrată ambianța de călătorie, de pășire mai departe de drumurile ce se întindeau înaintea prelatului și a însoțitorilor săi de-a lungul atâtor locuri cu case și conace dispărute până și din amintire.

Străbătând materialul de față am înâlnit în treacăt figurile unor agenți sau secretari străini în slujba domnilor fanarioți, dintre care unii au și prins rădăcini în țară, ca Enacache Milo, sau levantinul Leonard; alții, cu rosturi proprii pe afară, au trecut doar pe la noi, dar au purtat o corespondență asiduă: cu domnii noștri, și direct, și indirect, ca așa-zisul „marchiz" Crescenti, care a însoțit solia polonă din 1759 și a rămas în legătură și cu domnii următori, prin intermediul secretarului La Roche, atât de prezent în volumul de față. Mai pot fi amintiți și Gian Pietro Nagni, secretarul lui Grigore Calimachi și al lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica până la neutralizarea zelului său chiar de către acesta, figură dubioasă prinsă în câteva trăsături de către Nicolae Iorga cu oarecare ironie, și prusianul Boskamp, ginerele așa-zisului doctor Lochman, ajuns mare diplomat al polonilor, mulțumită faptului că a prins drumul său la Constantinopol, pentru a se converti acolo la catolicism, condiția *sine qua non* a obținerii indigenatului polon, fără de care nu ar fi putut face carieră acolo. Fără a mai pomeni de pățaniile fraților Linchou, studiate cu atâta pasiune și migală de regretatul coleg Vasile Mihordea. Ar fi interesant de urmărit trecerea tuturor acestora și de cules eventuale fragmente de mărturii directe ale lor, ce i-ar putea include în seria călătorilor, măcar și numai în viitoare suplimente.

Mărturiile incluse în volum nu sunt de un singur fel. Unele sunt obiective prin definiție: harta Olteniei și explicația ei datorate lui Schwanz, raportul lui Weiss despre oportunitatea unor lucrări de fortificație, sau memoriul lui Peyssonnel despre comerțul Mării Negre. Altele oferă și elemente personale ce apar până și în rapoartele misionarilor, și sunt cele mai numeroase. În sfârșit, avem și texte dominate de lirism, de pildă cele ale lui Dapontes, adevărate efuziuni patetice, aducând nu

odată cu accentele „Cântării României" atribuită lui Nicolae Bălcescu sau lui Alecu Russo, dar creată un veac mai târziu.

Însă călătorii aceștia ne mai înfățișează și exemplare unice de o uimitoare originalitate ca acel Mihail Schendos, spirit cosmopolit de greco-venețian, filozof și aventurier, înnobilat în Germania sub numele de van der Bech, medic priceput al mareșalului de Steinville și al lui Nicolae Mavrocordat, ce-și caută norocul, în cele din urmă, în acel Eldorado al intelectualilor vremii: Rusia lui Petru cel Mare, cu perspective strălucite, de unde dispare într-o zi, deportat pare-se în vastul imperiu al nordului. Și nu prea departe de el apare un Nicolae de Porta, a cărui biografie aduce o succesiune de trădări, falsificări, condamnări abuzive și fapte de neomenie, grandoman și cinic, de o platitudine abjectă cu cei mari și gata să calce în picioare pe cei slabi, purtându-și nemernicia cu ifos, socotit indezirabil chiar de către împărat în urma executării sentinței din faimosul proces de la Craiova și reușind totuși *după aceea* să ajungă la rangul de Consilier al Administrației Olteniei. Până și generalul Wallis, directorul suprem al Olteniei, convins de rolul său nefast și ferm hotărât să se scape de el, propune să i se dea o pensie foarte ridicată și să fie instalat la Sibiu *pentru a putea fi folosit și după aceea când s-ar ivi nevoia!* Puterea lui consta în faptul că de-a lungul anilor cât a fost secretar al Administrației Olteniei, adică de la începuturile acesteia, el și-a alcătuit o arhivă proprie din toate actele ce îi treceau prin mână, din care scotea la iveală pe cele având a fi folosite în diferitele sale campanii contra acelor membri ai Administrației cu care se afla atunci în dușmănie. Rămâne de pomină duelul său subteran cu marele boier Ilie Știrbei, adversar tot atât de ingenios ca și el, având aceeași lipsă de scrupule și același dispreț de oameni, dar fără lașitatea abjectă a acestuia. Duel cu intermitențe, pentru că la nevoie cei doi dușmani deveneau aliați contra unui terțiu, de pildă colonelul Schramm.

Iar după înlăturarea lui Schramm, cei doi parteneri și-au reluat locurile lor de opozanți perpetui. Este adevărat că de Porta era foarte muncitor și de o inteligență excepținoală utilizată în mod negativ. De la început el și-a ales calea cea mai avantajoasă pentru sine de cal troian al imperialilor în mijlocul Administrației, lăsate chipurile aparent în mâini românești, dar îngrădite din toate părțile. În ciuda unei renegări din tinerețe pe care el o credea neștiută, el și-a jucat rolul de catolic zelos, opus ortodocșilor, și de om al germanilor, umblând după germanizarea Administrației și provinciei, de om agresiv de sincer, aruncând contra românilor în totalitatea lor acuzația de mincinoși congenitali, care l-a revoltat și pe grecul blajin, Vlasto. Din patimă și dușmănie a condus personal operațiile de recensământ al locuitorilor din două districte unde a băgat spaima în populație, reușind să pună pe fugă majoritatea țăranilor, și să rămână neplătită contribuția anuală cu care îi împovărase. Pentru a restabili echilibrul în fața unei asemenea întrupări a răutății, va trebui ca acestei întunecate întruchipări să-i fie opusă figura luminoasă a omului adevărat, căpitanul Schwanz, tăind eroic prin munți de cremene „calea romană" de-a lungul Oltului descătușat de stânci prefăcute în pulbere, fără a se mândri cu meritele sale și fără a renunța la omenia cu care a știut să înțeleagă sufletul oamenilor ce făceau parte din însăși natura descrisă de el. În fața unicatelor, mai avem destui martori aparținând unui tipic anumit: de pildă al misionarilor, sau al solilor poloni, sau al Directorilor imperiali ai Administrației Olteniei. Ceilalți sunt de o

mare varietate. Nu am întâlnit nici un tip al iezuitului ca atare, căci între mineralogii Ioan Fridwaldszki și abatele de Feller nu există nici o asemănare. Textele redate direct sau indirect privesc în primul rând Oltenia și în al doilea Moldova. Despre Transilvania avem doar jurnalul de la Glatz. Pentru Oltenia lucrul se explică prin situația din intervalul 1716—1739, iar pentru Moldova în bună parte prin campania rusească din 1739, desfășurată parțial în Moldova. Dar mai trebuie ținut seama și de faptul că misionarii Propagandei sunt afectați Moldovei, că solii poloni folosesc drumul prin Moldova până la Dunăre și că drumul pe uscat de la Constantinopol spre Polonia trecea prin Moldova. Despre Țara Românească avem Apologia fantasmagorică a lui Schendos, relația neconvingătoare a lui Flachat, trecerea incidentală și șederea provizorie a lui Mikes, drumurile mitropolitului Neofit, și amănuntele prețioase ale lui Blasius Kleiner despre păstorul Bucur și înfiriparea sub ochii cititorului a reședinței franciscane (= Bărăția). Dintre domnii întâlniți în volum, cel mai viu apare Constantin Mavrocordat, prins în instantaneele lui M. A. Katsaitis. Alături de el, cei doi Calimachi, tatăl și fiul, apar fără relief.

Ca și volumule celelalte, volumul IX comportă *Anexe*. Acestea se compun din : *Texte originale :* Textul original latin al lui Kleiner despre București, inedit la noi, și *Mărturii indirecte :* Anonim german din 1718—1739 și materialul lui Henry Grenville cu o notiță bibliografică. Inițial trebuia să mai cuprindă și o descriere a țărilor române publicată sub formă de scrisori din cursul unei călătorii în Ungaria în 1765, de către abatele Delaporte în seria sa *Le voyageur français, ou la connaissance de l'ancien monde mis au jour*, vol. XXIII din 1777, după un pretins manuscris atribuit lui Francisc al II-lea Rákóczi. Dar textul se dovedește a fi o compilație superficială de crâmpeie din secolele XV și XVI (Aenea Silviu Piccolomini, Reicherstorffer, Lorenzo d'Anania) și din elemente contemporane luate din memoriile lui de Tott și din Jurnalul lui Boscovich, folosind atât observațiile acestuia din urmă, cât și informațiile primite de la acel boier moldovean, de fapt francezul împământenit, Enacache Millo, care acum e înfățișat, ca informându-l el direct pe Delaporte ! Așadar ne mărginim a menționa această descriere ca o curiozitate, fără a mai include textul respectiv, ca fiind lipsit de interes real.

La capătul acestor lămuriri am vrea să mulțumim tuturor acelora care au contribuit la înfiriparea volumului de față. Pe lângă numele din lista autorilor de la sfârșitul volumului, se cuvine să amintim datoria noastră față de conducerea Institutului de Istorie N. Iorga, pentru interesul constant manifestat față de această valoroasă serie, precum și Editurii Academiei Române pentru calitatea realizării obținute.

† **MARIA HOLBAN**

CĂPITANUL DE SAINTE-CROIX*

Căpitanul de Sainte-Croix era probabil de limbă franceză, după cum îl arată numele, poate fiind și el din Lorena ca Generalul Comandant al Transilvaniei contele de Stainville. Nu cunoaștem amănunte biografice despre el, neavând la îndemână decât cele câteva rapoarte de la Mănăstirea Tismana, ocupată de imperiali, îndreptate către generalul de Stainville la Sibiu. Aceste rapoarte acoperă intervalul : 2 sept.—13 oct. 1716. În primul este descrisă coborârea din Transilvania prin trecătoarea Vâlcan și poziția mănăstirii din punctul de vedere al posibilităților de apărare și de aprovizionare. Deși desfășurarea lor în timp e destul de scurtă, ele conțin informații variate și bogate despre spiritul boierilor și al locuitorilor, starea de alarmă permanentă întreținută de ecourile din Țara Românească, jafurile husarilor și ale unor elemente locale, capturarea de către husari a banului Șerban Bujoreanu însoțit de Petre Obedeanu și mituirea husarilor pentru a-i lăsa să scape, problema tot mai acută a aprovizionării din cauza fugii țăranilor de teama tătarilor și a husarilor (!) etc. Alături de aceste dări de seamă revin neîncetat cererile stăruitoare de sporire a efectivelor mult prea slabe ale trupelor germane, căci husarii nu puteau fi folosiți decât conduși și încadrați de acestea pentru a-i opri de la jaf. Mai era nevoie de o afirmare concretă a prezenței oastei împărătești pentru alungarea spaimei de tătari și în acest scop ea trebuia să se arate prin țară Dar lucrul nu era posibil câtă vreme căpitanul imperial dispunea doar de 36 de soldați germani. Este drept că avea concursul boierilor și în primul rând al „boierului Barbu" (Brăiloiu) cu rudele sale, precum și al lui Staico Bengescu, privit cu mai puțină simpatie de ceilalți boieri, după cum observă Sainte-Croix, care își explică faptul prin oarecare gelozie. Mulțumită știrilor aduse de curierii și spionii trimiși la Râmnic și Hurez, precum și la București și la Craiova, e înfățișată o vedere de ansamblu a întregii situații din acel moment. Ultimul raport este din 13 oct. 1716. Pentru evenimentele ulterioare privind Tismana, redăm fragmente din două rapoarte ale lui Stainville din 13 dec. 1716 și 25 mai 1717 ca adaos la textul lui Sainte-Croix.

Un rezumat atent al rapoartelor lui Sainte-Croix a fost dat de Al. Vasilescu, în teza sa *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, într-o formă evident depersonalizată, redusă la firul evenimentelor și lăsând în umbră pe scriitorul rapoartelor și problemelor sale de oportunitate tactică și de conștiință, rezultând din nepotrivirea dintre realitățile concrete întâmpinate în Oltenia, care cereau rezolvări rapide, și expectativa impusă de generalul comandant în lipsa unor forțe suficiente pentru o acțiune militară reală. Punctul de vedere al boierilor, expus de „boierul Barbu" (Brăiloiu), cantonat la Cerneți, care stăruiau pentru o lovitură îndreptată contra șeicelor turcești de la Dunăre, era împărtășit și de Sainte-Croix. Dar neavând la îndemână nici forțele necesare pentru asigurarea posturilor proprii, el se vedea silit să dea boierilor asigurări repetate, de care nici el nu era convins. În aceste condiții, rolul său se mărginea de fapt la culegerea de informații asupra situației generale, referitoare la eventuale incursiuni ale turcilor și tătarilor, și la cereri mai stăruitoare de sporire a efectivelor micii sale trupe. Dar în loc de a i se trimite din trupele regulate, obișnuite cu disciplina militară,

* Ținem să menționăm că localitățile (care mai există și astăzi) din textul călătorilor străini au fost identificate, denumirea lor actuală fiind menționată la subsol.

i se oferea concursul unor husari de sub conducerea unor căpitani români: Drăgoi și Isaac, cărora Sainte-Croix trebuia să le comunice noile lor însărcinări. Încă de la început el îi privește cu bănuială, căci chiar de la sosire fusese asaltat de multe plângeri contra bandelor de jefuitori, compuse în parte din husari, care se abăteau atât asupra gospodarilor din sate, cât și asupra boierilor fugiți din Țara Românească, ducând cu sine lucrurile lor de preț ce le putuseră căra, și în toate plângerile revenea cu insistență numele căpitanului Drăgoi. Sainte-Croix nu omite să-și expună și punctul său de vedere. Având în vedere cele întâmplate, ar trebui puțin cercetată purtarea lui Drăgoi, care altminteri ar putea chiar să se facă nevăzut (traducere probabilă a textului german în care verbele-cheie *nachsehen* și *durchgehen* au diferite sensuri, de pildă *nachsehen* mai înseamnă și a trece cu vederea, observație valabilă și pentru *durchgehen*. Redăm așadar întreg pasajul: „Sonsten kann ich von nichts anderen schreiben alss dass ich von nichts alss grossen Klagen von jedermäniglichen hören muss, *forderlich des Dragoj*, allein ich finde das dato des geschehene *ihm ein wenig nachsehen muss, indem er wohl gar dörffte durchgehen“*).

Sainte-Croix promite boierilor recuperarea lucrurilor furate, dar nu crede nici el că aceasta va fi posibil. Curând după aceea raportează că atât căpitanul Drăgoi, cât și căpitanul Isaac, cărora le comunicase ce aveau de făcut, au zăbovit pe drum, de la Craiova „încoace" (= la Tismana?) 6 zile jumătate, din cauza alarmelor de tătari (după cum spuneau ei) și împreună cu boierul Barbu au dat poruncă țăranilor din sate să se ridice de la locurile lor și să-i urmeze, amenințându-i crunt în caz de nesupunere. Aceste dispoziții fiind neconforme cu instrucțiunile lui Stainville, Sainte-Croix îi dojenește aspru și raportează generalului că abia așteaptă să se mai potolească starea de alarmă pentru a-i trimite înapoi în Transilvania. De altminteri nici boierul Barbu nu voia să aibă ajutorul husarilor de teamă să nu distrugă totul.

Pe căpitanul Isaac îl bănuiește că l-ar ocroti pe hotnogul Mihu, acel „arhitâlhar", care a trimis la Isaac, pentru a obține o scrisoare de iertare (de la centru), dar pe urmă a dispărut. Curând este iar vorba de el. A fost văzut trecând în Transilvania cu o pradă bogată de 20 000 de florini! Pe acest Mihu caută el să-l prindă spre a pune capăt jafurilor. Aceste trei nume nu au rămas necunoscute. Căpitanii Drăgoi și Isaac au luat parte sub ordinele lui Dettine, zis Pivoda, la expediția de capturare a lui Nicolae Mavrocordat. Unul dintre ei comanda detașamentul îndreptat contra tătarilor, celălalt pe cel contra turcilor care asigurau paza domnului. Iar hotnogul Mihu este desigur unul și același cu căpitanul Mihu, care a ocupat mănăstirea Vierosu în urma unei acțiuni destul de sângeroase în care au căzut mai mulți boieri partizani ai domnului.

Față de jefuitori, Sainte-Croix preconizează metode drastice. În general el nu pare să se înfioare la gândul unor execuții sumare, nici contra acestora, nici a unor oameni bănuiți, poate gratuit, de a fi spioni. Dar în alte privințe el dă dovadă de omenie, atunci când în lipsa de subzistență aproape totală, el nu admite gândul că ar putea alunga din adăpostul de la Tismana familiile boierilor fugari pentru a simplifica problema.

Cooperarea lui Sainte-Croix cu boierul Barbu a fost sinceră și cordială în ciuda faptului că uneori ei nu se potriveau în păreri (de pildă atunci când Sainte-Croix vrea să recheme pe oamenii săi de la Cerneți, dar cedează în fața motivelor întemeiate ale boierilor) sau că boierul Barbu s-a mirat la început de lipsa unui semn oarecare din partea lui Sainte-Croix după sosirea acestuia la Tismana. Dar Sainte-Croix adoptă în principiu planul acestuia privind o acțiune, măcar și minoră, la Dunăre.

Am văzut că în textele germane ale rapoartelor lui Sainte-Croix se observă niște stângăcii gramaticale, de pildă folosirea genitivului *des Dragoj*, când nu este vorba de plângerile *lui* Drăgoi, ci de ale boierilor *despre* Drăgoi. În altă parte, întâlnim o formulare necorectă când este vorba de răspunsul așteptat de către Sainte-Croix din partea banului Șerban Bujoreanu și a lui Petru Obedeanu la oferta ce le-o făcuse de a fi primiți sub ocrotirea imperială. Iată textul: „wegen den Pann (=ban) und Objetain welchen ich geschrieben, *habe noch keine Antwort erhalten, doch aber glaube heint oder morgen solche zu*

bekommen; so vill habe ich heint nacht von ihnen erhalten" (= că au primit poruncă de la domnul lor să meargă la București, ceea ce nu le face nici o bucurie etc.). În această frază se vădește o contradicție flagrantă. Căci Sainte-Croix nu a primit încă vreun răspuns, dar speră să-l primească azi sau mâine. Atâta însă *a primit de la ei azi noapte* (?) etc. Este evident că al doilea *erhalten* trebuie tradus prin: *am aflat* despre ei. Este vorba de o informație indirectă primită în noaptea *precedentă* și nu de răspunsul pe care îl aștepta „azi sau mâine". Fraza despre sentimentele lor la primirea acelei porunci a domnului este un comentariu al lui Sainte-Croix și nu redarea unei confidențe destul de ciudate. Dovadă că nu a venit nici un răspuns direct de la ei sub nici o formă rezultă din scrisoarea următoare pe care le-o adresează Sainte-Croix, somându-i să se declare într-un fel sau altul, în cazul neacceptării condițiilor propuse, ei având a fi tratați ca dușmani. Contradicția semnalată se reflectă și în rezumatul lui Al. Vasilescu: „În noaptea de 11—12 sept., *ei comunică* căpitanului Saint-Croix (!) ordinul primit (= de la domn). Un răspuns însă la propunerile ce li s-au făcut prin scrisoarea din 9 sept. nu dau. Cu toate acestea răspunsul era așteptat încă de căpitanul Saint-Croix în ziua de 12 sept. sau a doua zi de dimineață".

De observat că notele corespunzătoare acestui citat, anume n. 811 și n. 812, sunt inversate față de ordinea expunerii. De semnalat totodată că forma corectă a numelui, așa cum rezultă din iscălitura sa, este Sainte-Croix și nu Saint-Croix cum apare, atât la Al. Vasilescu, cât și la C. Giurescu, editorul rapoartelor înfățișate în amplul său *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, vol. I, 1716—1725, București, 1913, p. 22, 27, 29 *passim*.

RAPOARTELE DE LA TISMANA
(sept.—oct. 1716)

1716, sept. 2, Tismana

Căpitanul de Sainte-Croix către generalul Stainville[1]

...Vin să raportez că am sosit aici la Tismana cu trupa mea la p. 22
1 sept., nu fără mare primejdie / trecând / pe la muntele Vâlcan (Falkauner Berg) căci atunci când am ajuns pe culme, s-a ridicat un vânt atât de puternic încât am crezut că vom păți cu toții o nenorocire, întrucât acel vânt a lovit caii în coastă (? gar auf die Seithen geschmissen), totuși am răzbit cu bine, ceea ce // a uimit pe mulți. Cât privește mănăsti- p. 23
rea de aici, ea se află între munți, la o împușcătură de flintă de locul șes și e o cale de 4 mile bune unguești până la trecătoarea spre partea valahă a muntelui Vâlcan. Mănăstirea însăși se află izolată pe o stâncă înaltă din apropiere, totuși munții din ambele părți sunt mult mai înalți ca mănăstirea, unul din ei chiar atât de aproape încât se pot arunca pietre de acolo asupra mănăstirii și prin urmare zidurile sunt atât de joase de partea aceasta a muntelui încât poți sări ușor înăuntru și fără împotrivire, totuși ea poate fi apărată față de o ceată (Parthey) oricât de tare ar fi ea. Nu am putut trimite Ex. V. o specificare despre artilerie și celelalte arme, din cauza timpului prea scurt, întrucât și una și celelalte se află îngropate și ascunse, printre care s-ar putea să fie și un tun (Stücke), chiar am și găsit trei tunuri (Stücke) de metal și unul de fier și multe securi duble (? „toppel Hacken"). Nu există nici o moară în incintă, ci doar una la o mică depărtare, iar apa care izvorăște dintr-o

[1] Traducerea s-a făcut din limba germană după rapoartele publicate în C. Giurescu *Material pentru istoria Olteniei...*, I, p. 22 și urm.

stâncă curge prin ea. [Ar fi scris mai multe, dar a primit o scrisoare de la d. boier Barbul și nu a putut cerceta totul].

Am trimis ieri domnilor căpitani ordinele Exc. V. către ei şi le-am poruncit să se îndrepte încoace cu toţi oamenii ce stau la Dunăre, în dosul Cerneţilor, dar cum acel domn boier scrie dacă ar fi mai bine dacă nu ar fi retraşi oamenii de acolo, încât turcii au ...* în ţara aceasta câteva sute de oameni peste Dunăre, m-am văzut aşadar silit să merg eu însumi acolo, unde voi lua cu mine 20 de călăreţi cu un Wachtmeister pentru a îndeplini acolo pregătirile trebuitoare şi extrem de necesare în acest loc de unde mă voi înapoia aici şi voi informa pe Exc. V. despre toate şi fiecare în parte.

Este adevărat că oamenii, puţini la număr [pe care i-am avut cu mine], au adus o încurajare poporului care trăieşte cu frică, dar rog cu supunere pe Ex. V. să aibă îndurarea să trimită aici un locotenent cu 40 de călăreţi de care am mare nevoie şi chiar prin acest mic număr de oameni ţara ar fi mai încurajată că nu vor fi lăsaţi în părăsire şi că
p. 24 vor fi trimişi încoace tot mai mulţi de către Exc. V. //...Acest lucru ar putea avea consecinţe pe care Ex. V. nu şi le poate închipui şi este foarte necesar ca să vină aici trupe, chiar şi puţine, dar pentru omul comun se pare că este mult, iar boierilor li s-ar da o mare încurajare dacă ar fi asiguraţi că Ex. V. va trimite mai mulţi oameni încoace până în opt zile.

Nu pot spune câtă dragoste ne arată lumea de aici, au tras toate clopotele când am intrat în marş aici, dar nu cred că este din adâncul sufletului, totuşi cred, ba chiar ştiu, că toată boierimea e de partea noastră. Subzistenţa în pâine, carne şi ovăz mi-o procură ei regulat, drept care s-a făcut o rânduială pentru ca ţara să nu fie prea secătuită. Primul lucru pe care m-au întrebat boierii a fost dacă am vreun ordin să cer bani de la ei, la care am răspuns că nu am intrat la ei pentru a-i pune la contribuţie (exequiren), ci pentru a-i menţine sub protecţia imperială şi că Ex. V. nu a trimis în alt scop trupele aici.

Despre tătari şi turci nu am auzit nimic. Singurul lucru care mă nelinişteşte este faptul că dintre negustorii catolici, mai bine de o sută de familii au venit din satele lor aici și au fost atât de instigaţi de Pater Ștefan din Deva, trimis [la ei], cum nici nu pot arăta Ex. V., întrucât acela avea poruncă de la superiorul său, D. Blazius, să le spună că dacă nu pleacă îndată vor fi pierduţi, cum se vede din copia alăturată. Dar au venit la mine toţi boierii și mi-au atras atenţia că acei oameni nu trebuie lăsaţi să plece îndată căci acest lucru ar pricinui mare alarmă, nu numai printre boieri, dar chiar în toată ţara, căci ei spun că numai pentru că sunt aceia catolici am venit noi aici, ca să-i salvăm pe ei, și că mulţi, chiar dacă ar vrea să vină dincoace la noi, ar produce spaimă şi s-ar porni [oamenii] pe ducă. De aceea am fost silit să-i reţin sub un pretext bun, atâta cât mi-a fost cu putinţă, și pentru a alunga frica oamenilor, dar Pater Blazius ar face bine în viitor să-și măsoare mai bine spusele și să nu mai trimită încoace un asemenea „scrupulant" și alarmist.

p. 25 [Aude de peste tot mari plângeri îndeosebi de la „Dragoy"]... Nu se aude în această ţară decât de jafuri și tâlhării făptuite chiar contra celor mai mari boieri, care fac totul în lume pentru noi, luându-le ce au avut. Le-am făgăduit toate satisfacţiile ce le voi putea da din porunca

* Lacună în text.

Ex. V. Este adevărat că trebuie uneori să le făgăduiesc mai mult decât pot împlini, numai pentru a le da mai mult curaj.

Pentru informații am tocmit patru spioni, pe care i-am trimis în patru direcții (= pe patru drumuri) și le-am făgăduit munți de aur pentru a avea în fiecare zi vești exacte. Toți cei care sunt aici sunt cu totul împotriva domnului lor pe care îl blestează să meargă în iad. Am avut unele gânduri a trimite pe unii înspre [Țara Românească] sau a mă duce eu însumi, dar sunt 5 zile bune de drum de aici și sper să se găsească și alții care să-i dea la cap. Mai mă rog prea supus de Ex. V. să mi se trimită 40 de călăreți pentru a putea face față mai bine, și lumea să capete mai multă încredere. Acești români sunt oameni fără prea multă școală, dar văd că sunt foarte dibaci (schlauig) și observă totul foarte de aproape. [Va raporta mai pe larg la înapoiere] Tismana 2 sept. 1716 pe la ora 12 din noapte.

10 sept. ora 11 înainte de prânz, Tismana p. 29

[A comunicat lui Isaac și Dragoy ordinul (lui Stainville) să meargă la Sadova și de acolo la Bistrița, și cu făina și alimentele ce le vor găsi să se așeze mai departe la Cerneți, dar de 8 zile nu are nici o știre despre ei, deși a pus să fie căutați în lagăr etc.].

Azi-dimineața însă aflu de la trimișii mei vestea că au călătorit timp de 6 zile și jumătate de la Craiova încoace, tot oprindu-se pe loc din cauza marilor alarme cu privire la tătari. Pe mine însă nu m-au informat de nimic. Ba chiar fără știrea mea, Isaac și Dragoy împreună cu Barbu au trimis peste tot poruncă în sate să se ridice cu toatele și să meargă la ei, și de nu, atunci vor merge aceștia la ei și vor face totul una cu pământul, toate acestea fiind absolut împotriva poruncii Ex. V., eu i-am dojenit cu asprime pentru aceasta, dar totul este în zadar. Când se va potoli puțin alarma// îi voi trimite la Ex. V., căci aici nu-i pot folosi. p. 30
Mi-am trimis informatorii mei acum trei zile, unul la București, unul la Râmnic, apoi unul la Hurez (Orsest) și altul la Tg. Jiu, dar nu s-a întors nici unul. Îl aștept cu nerăbdare îndeosebi pe cel de la București, pentru a afla cum stau lucrurile cu tătarii căci tot poporul de la șes fuge de acolo și o ia spre munte de frica lor. Toți boierii vor să mă asigure că a năvălit în țară Toma Vodă [2], alături de generalul Renn [3] de la moscoviți și că face pustiiri îngrozitoare prin țară și că ar fi luat prizonier pe fiul hanului tătarilor [4]. Dacă ar fi așa, nu știu cum ar putea tătarii să vină aici. Aș crede mai degrabă că asemenea zvonuri sunt răspândite de domnul Țării Românești spre a băga frica în ei. [El s-a refugiat la Giurgiu (Iorgau) și nu a trecut Dunărea, cum se zice, pentru a fi mai aproape de tătari]. Dar mai sunt și alții care cred morțiș că acei tătari ar putea să facă o invazie în țară. Ei se tem că turcii ar putea trece Dunărea pe la Nicopol, pentru a face o razie înăuntrul țării. De aceea toți din țară roagă pe Ex. V. să mai fie trimise aici ceva trupe. Totodată vă mai rog iar, cum am raportat în cele precedente, să mai fie trimiși ceva călăreți, precum și sau „haiduci" sau 20 de muschetari, căci eu nu am de fapt decât doar 36 de oameni, întrucât a trebuit să las să rămână 12 cu un Wachtmeister la acei husari și la boierul Barbu,

---

[2] Adică Toma Cantacuzino, fostul mare spătar fugit la ruși în 1711.

[3] Generalul Karl Ewald von Rönne, care a cucerit Brăila de la turci în 1711 (vezi *Călători*, VIII. p. 637—638).

[4] Devlet Ghirai al III-lea, han tătar al Crimeii (1716—1717).

altminteri ar fi fugit boierii de acolo. Doi oameni am trimis cu Salpeck[5] ... astfel că se poate vedea că eu nu mă pot arăta prea departe cu acei 36 de oameni. Luni în ziua de 7 am expediat 4 călăreți și 6 husari cu fratele boierului Barbu la Tg. Jiu căci este locul unde se strâng cei din „comitat" ca să adune pe oamenii din păduri pentru a ni se putea procura subzistența necesară din țară, căci pe oriunde te duci este totul pustiu, pe de o parte din cauza tătarilor, *pe de alta din a husarilor noștri* care au devastat toată țara deja secătuită chiar fără de aceasta. Eu am dat poruncă acelor sate ca [atunci când află asemenea tâlhari] să-i lege, sau să-i împuște (todtschiessen und schlagen!). Dar ieri dimineața îmi scrie caporalul trimis [de mine] că a pus mâna pe 6 asemenea tâlhari având cu ei 13 cai încărcați cu tot felul de lucruri furate și „in Siebenburgen hinein gewohlet" (?), dintre care unii sunt din Hațeg și sunt și
p. 31 husari și oameni de aici. I-am poruncit să mi-i trimită îndată aici, întrucât „comitatul" îmi cere să las să-i execute, pentru care aștept porunca Ex. V. căci dacă nu se hotărește un exemplu, nu se va mai înceta niciodată.

Tâlharul de frunte, hotnogul Mihu, care are la el 40 de husari din trupele d-lui Isaac, nu a sosit încă la ei. Mi-a scris ieri Wachtmeisterul că a trimis acela (= Mihu) la Isaac pentru [a cere o scrisoare] de iertare, și atunci acel Isaac a lăsat să meargă la el un ofițer și că îndată după convorbirea cu ofițerul a plecat iar și a dispărut nu știe nimeni încotro sau în ce loc s-ar afla. Nu este îndoială că trebuie să fie o înțelegere la mijloc. ...Vă raportez că banul din Țara Românească[6] împreună cu Obedeanu (Objetan)[7] s-au retras în munți, spre ocne, au slobozit oamenii lor în număr de 500—600 și i-au lăsat să meargă acasă, ei s-au oprit aproape de Hurez și de aceea, am găsit cu cale, întrucât ei sunt doi dintre primii (boieri) din țară și cei mai primejdioși, să le scriu în ziua de 9 a lunii de față, poftindu-i cu toată cinstea și asigurându-i de protecția imperială. Aștept răspunsul lor, pe care cred că îl voi primi neapărat până vineri sau sâmbătă, când voi da de știre Ex. V.

Pe lângă acestea, boierimea de aici e de părere că dacă Ex. V. ar binevoi să trimită 400—500 de călăreți către Dunăre dincolo de Orșova (über Orsova herein), numai doar spre a fi văzuți, după aceea ei ar putea să se tragă iar înapoi, dar nu cu toții, totodată mă rog din nou cu supunere pentru o întărire, neavând... etc. decât 36 de oameni și având nevoie a avea zilnic la posturi 16 oameni, afară de cei de trimis încoace și încolo [Îndată ce vor sosi informatorii va raporta știrile. Curierul generalului va folosi un drum spre Caransebeș peste munte, despre care se spune că se poate merge pe el călare sau cu piciorul fără mare trudă într-o zi și jumătate].

Este aici un boier, care și mai înainte a fost căpitan, și care până acuma mi-a predat cu toată sârguința toate proviziile pentru toți oamenii mei, bărbat de mare reputație și încredere, pe care mi-l recomandă și toți domnii boieri. Acesta cere să fie făcut căpitan de Ex. V. ... și să,
p. 32 i se trimită aici decretul. El are strânși 150 de oameni // [și decretul le-ar da acestora mai mult suflet și lui mai multă râvnă]. Eu am trimis boierului Barbu 15 funți de pulbere și 11 000 de gloanțe. El mi-a scris

---

[5] Mihai sau Matei Salpek, căpitan în slujba imperialilor.

[6] Radu Popescu cronicarul, mare ban (1716).

[7] Petre Obedeanu, mare serdar (1716).

ieri seară și mă roagă să-i mai trimit încă, așa cum se poate vedea din scrisoarea sa.

Alaltăseară a venit aici un om care m-a asigurat că ni s-a predat Belgradul și că el a fost în cetate când au intrat ai noștri în ziua întâi [a lunii] și că oamenii noștri nu au stat înaintea [cetății] mai mult de 4 zile. Eu am pus să-l aresteze, bănuind că ar fi un spion și după constatarea acestui lucru să fie executat.

P.S. Chiar în clipa de față îmi sosește știrea că domnul Țării Românești a sosit într-un sat nu departe de București. Și mai spune acesta că în părțile Câmpulungului au fost văzute niște trupe germane. Și mi se scrie (cum se vede din scrisoarea lui Barbu) că anume husarii jefuiesc și fură în așa hal încât nici nu se poate descrie. El mai spune că nu-și poate închipui ce vor să facă în cele din urmă husarii cu această țară. Țăranii de teamă de a nu fi jefuiți se ascund în tot locul prin păduri și de aceea nu poate fi procurată subzistența pentru trupele de aici. Eu am trimis „eine Parthey'' spre Dunăre, care s-a înapoiat și a raportat că dincolo de Dunăre totul se află în pace și în mare spaimă.

Hotnogul Mihu, cum aud din nou, s-a dus în Transilvania cu o pradă de vreo 20 000 de florini, de aceea rog pe Ex. V. să pună să fie căutat, căci altminteri nu se va putea scăpa de asemenea tâlhării.

Pe cei 6 tâlhari, voi pune să fie executați în diferite locuri din țară, dacă Ex. V. nu va avea ceva împotrivă... etc.

12 sept. Tismana p. 33

[Știri din București, Râmnic și Hurez despre fuga precipitată peste Dunăre a lui N. Mavrocordat și înapoierea în București cu 1 000 de ieniceri. Acum umblă o circulară către egumenii mănăstirilor, trimisă celor de aici (= din Tismana) cu amenințări. Va veni cu multe mii de tătari, și seraschierul și ienicer aga cu alte multe mii pentru a distruge și prăpădi acest loc. Dă poruncă să fie trimisă și celorlalți egumeni și boierilor ca să fie credincioși sultanului și să zdrobească pe nemți... etc. și amenință cu pedepsirea rebelilor]. Această scrisoare și altele asemănătoare trebuie să fi fost trimise prin toată țara. Oricum, mai continuă în toată țara o stare de alarmă asemănătoare cu cea descrisă de mine în raportul din ziua de zece, din cauza tătarilor, încât tot poporul de la șes fuge și se refugiază în munți. Și mi se mai scrie ca să mă roage ca să mă mai arăt cu ceva trupe în părțile Hurezului și Râmnicului, numai că nu pot să trimit acolo pe husari singuri, iar eu cu cei 34 de oameni ai mei nu pot nici măcar să ocup posturile necesare de aici [Se roagă să i se trimită călăreți și pedestrași]. Cel puțin de aș avea 30 de „haiduci'' buni, care ar putea asigura posturile, și încă ceva forță călare.

Boierii de aici au fost pe la mine și mi-au declarat că [dacă nu li se dă nici un ajutor] vor // ajunge cu toții robi în proprietatea și stăpânirea dușmanilor, de aceea am fost silit să trimit pe aducătorul acestora, boierul numit Staico Bengescu, la Ex. V. care va putea afla mai mult de la el. El este dintr-una din familiile cele mai însemnate din țara aceasta și a condus sub trei domni două din comitatele acestea, dar eu simt că ceilalți boieri nu îi sunt chiar așa de favorabili *(allzu hold)*, dar nu cunosc încă motivul. Trebuie să fie că e mai priceput și mai capabil ca ei. De la ban și Obedeanu, cărora le-am scris, nu am primit nici un răspuns, dar cred că azi sau mâine să-l primesc. Atâta însă am aflat astănoapte despre ei, că au poruncă de la domnul lor să se întoarcă la Bucu- p. 34

rești, dar ei nu au chef să o facă, pentru a li se întâmpla și lor ca celorlalți. Căci ultimul meu informator mi-a adus din țară (= Țara Românească) știrea că îndată ce domnul s-a înapoiat de peste Dunăre a pus să fie decapitați doi dintre boierii cei mai de seamă și să fie ferecat în lanțuri cruciș (Kreuzweis) și aruncat în închisoare patriarhul (= mitropolitul) [8]. El asuprește cu atâta tiranie, cum nu pot scrie îndeajuns. De aceea toți boierii s-au retras în munți și roagă pe Exc.V., pentru Dumnezeu, să nu-i părăsească și să-i ajute cu ceva trupe.

Eu am trimis la Râmnic, în credința să aflu acolo, în acele locuri ușor de apărat [care ar fi atât de necesare] vreun comandant sau trupe imperiale, dar, cum arată scrisoarea anexată, nu este în toată acea regiune nici un om și toți boierii socotesc cu cale să fie trimisă acolo o garnizoană. Acel loc e la o depărtare de aici de un drum de o zi bună și jumătate.

Totodată îmi scrie un om de încredere din Hurez că se dă ca sigur că la cererea acelui domn (= Mavrocordat) au primit poruncă 20 000 de tătari să meargă în țară spre a măcelări înainte de toate pe germanii care sunt aici, să prindă pe boierii care îi sunt potrivnici și să distrugă tot ce le aparține. Eu cred însă că se vor răzgândi și mă vor lăsa pe mine să stau aici. Ceilalți informatori ai mei de la Dunăre, care au venit ieri, îmi spun că totul la acei turci e în mare confuzie și că ei își încarcă ce au mai bun pe calul lor și fug de acolo plângând. Despre cauza acestora
p. 35 nu am nici o informație. Am poruncit// miliției sârbești ca, împreună cu poporul stabilit aici, să se tragă mai aproape de Cerneți și să pună la trecătoare un căpitan cu 7 călăreți în eventualitatea că turcii ar da semne că ar vrea să treacă dincoace cu o ceată (Parthey) de ostași. Și am dat ordin să vină acolo un căpitan cu 50 de călăreți, să se cantoneze în satul acela [care se află la o jumătate de ceas de aici] și să se arate cel puțin atâta, încât să le poată merge vestea.

Țăranii aceștia s-au achitat destul de bine la început de livrarea proviziilor, dar de când s-a înapoiat domnul, s-au mai lăsat pentru că, după cum am auzit, domnul a trimis în toată țara circulare făcându-i atenți la supunerea față de sultan? (? *zu der Freyheit des turk Kaysers angemahnet)*, și unii țărani au îndrăzneala *(das Herz)* să spună că în curând turcii vor avea o altă autoritate aici. Alaltăieri am trimis din nou pe un caporal cu doi călăreți și 6 husari ca să-l prindă pe Mihu, dar nu s-au înapoiat încă.

Ieri seară mi-au adus aici pe cei 6 tâlhari, pe care am pus să-i închidă într-o hrubă adâncă până la primirea ordinelor de la Ex. V.. Sunt 4 husari din compania lui Oros Kabor și doi țărani de aici.

p. 36 *14 sept. Tismana*

[Comunică știrile primite din București. Decapitarea lui Barbu Brăiloiu la 13 sept.; seara revine informatorul din București. Domnul ar avea la el 2 000 de ieniceri, alții spun că ar fi numai 1 100 și nu ieniceri adevărați, ci strânși și plătiți de el. Tătari ar fi doar 400—500, dar hanul i-a mai făgăduit câțiva. *Știri de la Nicopol :* 4 000 de tătari s-ar afla dincolo de Olt și ar mai fi 1 000 de spioni ascunși în vederea unei invazii. De partea sa domnul ar ataca și el dintr-altă direcție. Știrile sunt confirmate din Râmnic și Hurez unde a trimis doi informatori rapizi (zwei Expresse) și trei la Craiova. Țara întreagă îl roagă pe Stainville să nu-i

[8] Antim Ivireanul.

părăsească și să-i mai ajute cu 100 de oameni. Au trimis (= boierii) două scrisori].

Toți țăranii au fugit din toate locurile și nu pot fi readuși sau căutați, din care cauză subzistența începe să fie puțină și nu știu ce va mai fi mai încolo dacă nu va veni mai multă miliție germană aici, nu știu cum se va putea subzista. Toți boierii care vor să părăsească partida domnului și să treacă la noi s-au retras în păduri „ebnermassen" și trei dintre ei ne-au scris încoace că le pare foarte rău că au trecut de partea aceasta, căci văd că nu vor fi sprijiniți în nici un fel. Eu îi îndemn destul și caut să-i liniștesc pe cât îmi este posibil, dar ei nu mai vor să-mi dea nici o crezare. Mi se pare cu toată supunerea că dacă ar porni 200 de călăreți prin trecătoarea de la Câmpulung în țară spre București, lucrurile ar lua îndată o înfățișare mult mai bună, și dacă la aceia s-ar mai adăuga alți 200 de oameni, domnul ar fugi de ei și toți cei ce sunt cu el. Eu asigur pe Ex. V. că ei pot merge o zi întreagă de drum prin țară fără a întâmpina o singură primejdie și mai sunt locuri ce pot fi apărate aici, dincoace de Olt, ca de pildă Râmnic și Hurez, fiecare din ele mai bun ca acesta (= Tismana), și dacă s-ar introduce acolo ceva trupe, ar da o mare siguranță țării, și chiar în acele mănăstiri — dacă țara (= boierii?) n-ar procura multe provizii — s-ar putea totuși subzista scurtă vreme din rezervele mănăstirești. Nu am văzut în toată viața mea un popor mai nehotărât ca românii [9]. p. 37

Aseară am poruncit husarilor de aici să se așeze la Cerneți într-o tabără avantajoasă, dar împotriva oricărei așteptări, au venit seara aici ca „sambentlicher zu stehen" (ca să stea mai degrabă cu toții împreună?) când de fiecare companie nu mai erau nici 25 sau 20 de oameni, toți au alergat ici și colo după jaf și pradă. Boierul Barbu îmi spune că nu ar fi nevoie să fie lăsați husarii la Cerneți, căci ar pricinui mai mult rău decât bine și dintr-o dată totul ar putea fi distrus și nimicit. Dar eu voi trimite acolo mâine pe un căpitan destoinic cu 70 de husari, dacă vor putea fi găsiți. Acolo se și află 150 de călăreți, pe care i-a trimis boierul Barbu din oamenii săi. Acești oameni vor suferi destul și așa de lipsă de pâine. Le-am trimis și azi ordinul să observe cu mare băgare de seamă Dunărea și să împiedice navi // gația turcilor și să distrugă toate vasele lor [după putință] și le-am mai ordonat o dată... să purceadă la fel pe insula aceea și să nu fie lăsători. Din cauza restului de miliție sârbească, găsesc că în conjunctura actuală nu este prudent să-i trimit departe. Pe de altă parte, așa cum am discutat cu d. boier Barbu, care e de părere să luăm de aici ce s-ar putea afla în această mănăstire — dar nici aceasta nu ar duce la ceva bun cu timpul —, de aceea, precum am raportat Ex. V., dacă nu vor veni aici mai mulți militari, va fi cu neputință să putem subzista și orice aș face, nu știm cum s-ar putea avea pâine pe două zile și doar pentru oamenii mei. Din partea mea eu nu îmi cruț nici o oboseală și sârguință, ci ziua și noaptea mă tot gândesc cum să rânduiesc totul cât mai bine și potrivit cu ordinele Ex. V. Toți boierii care au trecut de partea noastră își au soțiile și copiii aici, nu pot să-i gonesc de aici, ca să nu fie prinși și trebuie să trăiască și ei, de aceea aștept ordinele Ex. V. pentru ce va mai trebui făcut. Până atunci mă refer la scrisoarea mea de ieri. p. 38

---

[9] Apreciere foarte superficială având în vedere faptul că ei erau lipsiți de arme.

Aducătorul acesteia este ginerele[10] serdarului Barbu și este dintre primele familii ale țării. Serdarul îl recomandă bunăvoinței Ex. V. Cu scrisoarea de ieri a plecat de asemenea de aici la Ex. V. un boier ales. I-am dat ca însoțitori un călăreț și doi husari, crezând că potrivit ordinului Ex. V. el vă va întâlni la Caransebeș. Nu mă îndoiesc că atunci când va fi auzit că Ex. V. merge la armată, el va merge după Ex. V.

P.S. Chiar în clipa de față îmi vine știrea că un grup (Parthey) de husari au capturat la Craiova pe ban și pe Obedeanu, însă îmi scrie Wachtmeisteru meu că acei husari ar putea, contra plății unei sume de bani, să-i lase să fugă, întrucât acel husar care a adus această știre a spus că ei au și voit să le dea husarilor 200 de taleri ca să-i lase să scape. Am trimis îndată după ei un hotnog cu 40 de călăreți și dacă se întâmplă ca ei să fie prizonieri, să-i aducă aici sub amenințarea pierderii capului pentru că este foarte important să putem avea în mâinile noastre pe acești doi boieri.

17 sept. Tismana

p. 39 ...Alaltăieri a fost aici o alarmă atât de grozavă încât au fugit de aici toți boierii, și cum nu a fost văzut nici un om și nici un dușman, de aceea pentru a cunoaște adevărul real de la toți și de la fiecare, adică dacă lucrul a fost așa cum i-a mers buhul, l-am trimis pe căpitanul Dragoy cu 60 de călăreți spre Olt, de unde să se îndrepte spre București și apoi să vină iar aici. I-am mai poruncit să nu vină înapoi până nu va fi căpătat siguranță asupra tuturor știrilor. Pe un alt căpitan îl trimit azi cu 35 de călăreți la Craiova, în centrul țării, cu același ordin. Pe al treilea l-am trimis ieri noapte la Cerneți cu 50 de călăreți. Aceluia i-am încredințat noua mea companie... și pe lângă acestea am poruncit căpitanului Toma, care trebuia să stea în apropierea Caransebeșului, să i se alăture și el și să scufunde toate vasele turcești ce se află încărcate de cealaltă parte a Dunării și să aducă aici tot ce ar putea captura. Așadar sper să aflu în sfârșit o dată unde ar fi să fie atâția tătari și turci, potrivit cu acea larmă repetată. Totodată i-am oprit sub strașnică pedeapsă de la jaf și pradă.

Domnul mai este la București și a trimis tuturor egumenilor din mănăstiri poruncă să vină la București. Eu însă le-am scris chiar îndată în aceeași clipă celor doi de la Hurez și Râmnic pe răspunderea lor să nu meargă acolo (= la București) întrucât a și fost dată înalta poruncă a Ex. V. ca acele două mănăstiri să fie ocupate, iar eu în aceste împrejurări îi voi apăra în orice caz după toate puterile mele. Precum am mai raportat că o partidă de 20 de husari a capturat pe ban și pe Obedeanu, împreună cu 3 carete, mulți cai frumoși, bogății mari, dar acei husari i-au lăsat pe amândoi să fugă contra plății a 600 de taleri cu leu; dar eu am scris îndată locotenentului ce stătea la Jiu cu 20 de călăreți, să trimită pe toate drumurile să-i prindă, să-i ducă la Deva și să-i ferece în lanțuri. Acuma, în acest moment am scris iarăși banului și lui Obedeanu [întrucât aceștia doi au toată țara „an sich"] ca să nu respingă protecția împăratului și să părăsească partida opusă, căci altminteri ar putea să-și

---

[10] = Milco Lupoianu.

piardă capul mergând la domnul lor, ci să vină aici, și le făgăduiesc o escortă sigură // și toată protecția din partea Ex. V., și nu mai puțin p. 40
restituirea tuturor lucrurilor ce le-au fost luate, deși nu știu unde se află, și mă voi duce să-i iau cu trupa mea proprie, iar în caz contrar îi voi trata ca dușmani împreună cu toți ai lor. Ei se află lângă Olt. Cât privește împrejurările de aici, i-am convins atât de bine pe boierii aceștia încât și-au trimis soțiile și celelalte angarale (Geschlepp) în munți, înspre Jiu, ceea ce e cu atât mai bine din cauza proviziilor, ca să putem subzista. Le-am dat 3 husari și un călăreț spre pază (Salva Quardia) [Spionul trimis la Nicopol s-a întors cu vești despre mișcările turcilor].

Rog pe Ex. V., întrucât cei 20 de călăreți mai sunt la Jiu, să dați voie ca să vină încoace. Eu asigur pe Ex. V. că mă voi face mai respectat dacă voi face o mică plimbare și mă voi arăta prin țară.

30 sept. Tismana (Extract) p. 41

P.S. La încheierea scrisorii vin doi oameni din Brâncoveni, care aduc știrea că noul serdar sau general pe care l-a numit acum domnul ar fi sosit aici cu 700 de pedestrași pe lângă 200 de călăreți. El are poruncă de la domn să se arunce cu parte din ei în trecătoarea Vâlcan, iar cu cealaltă să stea locului la Craiova. Chiar acum poruncesc căpitanului Pogan ca să se așeze cu 60 de călăreți dincoace de trecătoarea Vâlcan, pentru ca să observe mai bine de acolo planurile dușmanului și ceea ce s-ar putea întâmpla.

*13 oct. Tismana**

[Amintește de raportul din 8 oct. și raportează] Ceata (die Parthey) p. 162
pe care am trimis-o, alăturându-l și pe boierul Bengescu (care a fost la Ex. V.), ca să oprească jafurile, a surprins alaltăseară aproape de „Benschenz" (= Bengești) cele zece steaguri de cazaci, despre care am mai raportat Ex. V., i-au atacat și învins, au prins pe serdarul [11] sau generalul lor care era rănit și au capturat mai mulți căpitani cu steaguri și tobe. Am crezut la început că nu erau decât 400—500 de oameni, dar erau mai bine de 800. Cum acești oameni sunt mai mult țărani strânși cu sila, și locuitori ai țării, unelte fără importanță, am trimis aseară poruncă lui Bengescu să-i trimită acasă pe aceștia (care fuseseră strânși și mânați cu sila), ca să locuiască în casele lor și să-și vadă de gospodărie. Toate armele și prizonierii vor sosi aici la noapte sau mâine dis-de-dimineață, în privința cărora aștept dispozițiile Ex. V. Ofițerii lor erau mai mulți greci și aveau poruncă să se arunce în trecătoarea Vâlcan și să-i atace pe husarii mei. Această ispravă a înspăimântat atâta pe domnul Țării Românești încât s-a retras la o zi bună dincolo de București într-un loc mlăștinos, neavând cu el decât 300 de turci tocmiți cu banii săi, iar tătarii (care fuseseră pe lângă el) au plecat iar cei mai mulți de la el. Sus-zisul domn pretinde că îndepărtarea sa de București s-ar datora ciumii [din oraș] unde două din străzile principale au fost izolate *(gesperret)* din cauza ciumii. Alarma din țară (= Oltenia) s-a mai potolit de când au trecut tătarii (așa cum s-a raportat) peste Dunăre la Vidin (Tyen), al căror număr nu era prea mare, ci cel mult de 30 000, și ei s-au îndreptat spre Belgrad. Despre turci nu pot raporta nimic, dar am trimis ordin căpitanului de la Cerneți să strângă

* Traducerea s-a făcut din l. germană după Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 162.
[11] Drăghici Strâmbeanu, mare serdar (1716).

câți oameni va putea călare și pedeștri și să facă o razie peste Dunăre și sper că se va face zilele acestea. Am dat și dispoziții în diferite locuri să se aducă aici cereale; totodată mă voi sârgui, acum că s-au potolit alarmele, să fac un mic depozit de alimente cât și în alte locuri unde se pot face și e posibil a strânge cereale pentru unele din trupele noastre pentru ca să le poată găsi acolo, dacă nu se vor mai face marșuri.

/ Stainville către Consiliul de Război, *13 dec. Sibiu* /
Când a intrat dușmanul în țară, căpitanul de Sainte-Croix, nevrând să aștepte a fi atacat în acel loc (= Tismana), unde se terminaseră proviziile — ca în toată țara — pentru a nu fi înfometați și a încerca pierderi din garnizoana germană, s-a retras cu ea la granița noastră, așezându-se la pasul Vâlcan și nelăsând la Tismana decât 20 de „haiduci", dar după ce dușmanul s-a retras câtva, a fost întărită paza, numărul haiducilor fiind sporit la 80 (C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 95).

/Același către Cons. de Război/ *25 mai 1717*
S-a declarat în informațiile incluse aici că mănăstirea Tismana din Valahia a fost atacată de dușmani și jefuită împreună cu târgurile învecinate și prefăcută în cenușă. Dar aceste informații sunt atât de variabile încât unii raportează că ea ar fi fost atacată și bombardată de câteva mii de turci, alții că ar fi fost 1 500 de turci, iar unii vor să susțină că dușmanul ar fi venit acolo cu o forță doar de 300 de oameni și ar fi avut o înțelegere tainică cu hotnogul de acolo, altminteri bine ales și de o fidelitate dovedită de mulți ani și că acesta a predat locul fără a opune vreo rezistență.

(Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 176).

FRIEDRICH SCHWANZ VON SPRINGFELS

(c. 1690 — 1728)

Căpitanul Friedrich Schwanz, care avea să-şi lege numele de realizări de seamă, s-a născut în jurul anului 1690. Se cunosc puţine amănunte biografice, mai tot ce se ştie despre antecedentele sale se datoreşte unei note anonime publicate de Franz Joseph Sulzer în ,,Ungarisches Magazin" din 1783, însoţind nişte fragmente şi rezumate ale descrierii Olteniei de către Schwanz. Textul se regăseşte întocmai tot la Sulzer, *Geschichte des trasalpinischen Daciens*, I, Wien, 1781, p. 350. Trimis la Jena de către principele Francisc II Rákóczi, conducătorul răscoalei antihabsburgice dintre 1703—1711, ca să studieze matematicile şi ingineria militară, cu gândul de a-l folosi mai apoi la fortificarea cetăţii Munkács, tânărul Friedrich s-a format ca elev al vestitului Weigel. Dar la terminarea pregătirii sale situaţia era cu totul alta. Principele Rákóczi fusese învins de imperiali şi poate trădat şi de ai săi, şi Transilvania se afla din nou sub stăpânirea imperialilor şi astfel proaspătul inginer militar a intrat în slujba lor.

Remarcat de generalul conte de Stainville, comandantul militar imperial din Transilvania, care urmase în acest post la moartea lui Rabutin în 1710, căpitanul Schwanz este folosit de el la lucrări importante în Oltenia ocupată de imperiali în 1717, ca şi în Transilvania, unde este pus să proiecteze şi să execute fortificaţiile de la Karlsburg (Alba Iulia, rebotezată astfel în cinstea împăratului Carol VI). În Oltenia un plan măreţ, patronat de Stainville, era legat de cursul Oltului. Trebuia utilizată această cale şi pe uscat prin tăierea unui drum de-a lungul peretelui de stâncă, reluând vechea cale ce ducea până la Poarta romanilor, şi mai prelungind-o până la Cozia. Acest drum săpat sub privegherea directă a lui Schwanz avea să primească numele de Via Carolina, după numele împăratului, şi să fie semnalat atenţiei prin două inscripţii lapidare: una înainte de terminarea sa, cât mai trăia Stainville, cealaltă în timpul succesorului său, contele de Virmond. Autorul celor două inscripţii pare să fi fost unul şi acelaşi, anume eruditul medic şi mineralog Samuel Köleseri. Pentru executarea muncii la acest drum au fost afectaţi 200 de locuitori din regiunea Câineni, scutiţi de dări şi alte angarale. Cât a trăit contele de Stainville căpitanul Schwanz a avut sprijinul cel mai constant din partea sa. Concomitent cu săparea drumului se proceda la înlăturarea pragurilor din albia Oltului prin sfărâmarea lor cu ajutorul unor mine ce trebuiau aşezate cu mare grijă atunci când nivelul apei îngăduia acest lucru. Meşter în asemenea realizări, Schwanz avea să primească la înnobilarea sa de către împărat numele de Springfels ca un fel de glorioasă poreclă. Dar în tot acest timp căpitanul Schwanz mai avea o misiune, aceea de a ridica harta Olteniei şi a marginilor înconjurătoare dinspre Transilvania, Ţara Românească şi Bulgaria. Harta era însoţită de o descriere atât a locurilor însemnate pe ea, cât şi a locuitorilor, a regimului lor social şi politic, precedată de o scurtă prezentare istorico-geografică. Descrierea era înţeleasă ca o explicaţie a hărţii. Aceasta ne-a parvenit în două versiuni: una înaintată la 30 aprilie 1723 forurilor superioare de la Viena, cealaltă, uşor deosebită şi vădind un stadiu anterior de finisare, a fost ataşată tocmai în 1780 la ediţia a II-a a lucrării lui Samuel Köleseri, sporită cu descrierea subsolului Olteniei datorată lui Schendos, fiind şi aceasta tot o reeditare a ediţiei din Veneţia din anul 1724. De altminteri se poate observa

un fenomen analog și în privința textului, care nu este perfect identic în manuscrisul original adresat consiliului de război (Hofskriegsrath) și în excerptele și rezumatele publicate în 1783 de către Sulzer în „Ungarisches Magazin", II, p. 179, ș. u., unde apar niște lucruri noi față de textul complet.

În cursul șederii lui Stainville în Oltenia, timp de circa trei luni, în toamna anului 1719, se pare că Schwanz a luat parte la explorările științifice ale lui Schendos. Din toate realizările sale, Via Carolina este cea care s-a bucurat de cea mai mare apreciere din partea lui Stainville. Atenția cu care urmărea lucrările reiese din raportul amănunțit pe care i-l adresa acesta din Cozia la 23 ianuarie 1717. Între altele el raporta și despre măsurile luate pentru construirea de luntre destinate navigației pe Olt. La moartea feldmareșalului Stainville, totul avea să se schimbe în parte din cauză că în urma păcii din 1718, care limitase veleitățile habsburgice asupra întregii Țări Românești la posesiunea doar a Olteniei, Oltul constituia un hotar și nu o cale de comunicație, iar pe de altă parte ca urmare a avântului luat în Oltenia de organele fiscale ce depindeau de Camera Aulică și uzurpau tot mai mult din autoritatea deținută până atunci de organele militare, în frunte cu comandantul imperial din Transilvania, ce depindeau de Consiliul de război. Din spusele unuia din succesorii lui Stainville, baronul Tige, se putea crea impresia că el s-ar fi lăsat condus de consilierul cameral Ignațiu Haan, pe care l-ar fi consultat în toate chestiunile (!). Dar împotriva acestei versiuni, avem mărturia unui raport al lui Haan însuși din 12 decembrie 1719, în care descrie relațiile încordate dintre el și Excelența sa, din cauză că i-a refuzat hotărât niște sume suplimentare pentru construirea de fortificații în Transilvania. De aceea probabil, când Stainville a plecat din Craiova, cea neincăpătoare și cu locuințe proaste, spre a-și lua reședința un timp la mănăstirea Hurez, Haan a preferat să meargă la Ocnele Mari *(Okna)*. Dar chiar acolo a auzit că „nu era masă la Hurez, să nu se dezlănțuie Ex. S în fața musafirilor, slujbașilor și slugilor în mod usturător („scabiose"), scandalos și disprețuitor, atât contra Înaltului Dicasteriu de afară, cât și contra noastră a tuturor. Pe de altă parte „Ex. S Rollimirt" (?) susținea că trebuie și e posibil să se obțină mai mare profit din exploatarea sării, dacă s-ar da în arendă pe câțiva ani (scopul fiind de a păstra aici în țară acea sumă de bani, spre a avea mijloacele pentru fortificațiile sale)". Deci nu e de mirare că după moartea lui Stainville, Haan s-a grăbit să obțină oarecum ultimul cuvânt în dialogul purtat anterior cu Ex. S. Că fusese vorba de o prigoană a declarat ulterior generalul comandant al Transilvaniei, dintre anii 1722—1726, contele de Königsegg, după călătoria făcută de el în Oltenia în anul 1724. „După moartea domnului feldmareșal, căpitanul Schwanz a fost scos din activitate prin binecunoscuta prigoană a lui Haan (die haanische Verfolgung) și dându-se drumurile în grija vameșului de la „Strassburg" (Câineni), acesta și-a extins autoritatea peste toată Loviștea [ai cărei locuitori fuseseră afectați de către Stainville muncii încredințate lui Schwanz], măcar că mai înainte aceasta era în posesiunea autorității militare și doar în rândul al doilea în cea camerală, deși amândouă *sine justo titulo*, (cf. C. Giurescu *Materiale*..., I, p. 637, 25 oct. 1724). Așadar contele Königsegg a trecut Loviștea sub autoritatea Administrației, care avea să pună acolo niște juzi ce vor chema pe locuitori la munca drumurilor, încredințată și mai departe vameșului amintit.

Dar se punea acuma problema utilității acelei uimitoare realizări, care era Via Carolina. Contele de Königsegg, deși o admira, nu-i găsea nici un rost strategic, fie în ofensivă, fie în defensivă. Dimpotrivă, ar putea chiar fi primejdioasă. Pentru o eventuală expediție pornită din Transilvania în Țara Românească, ar fi mult mai indicat pasul Buzăului, de unde s-ar putea trece și ocupa puternica mănăstire de la Focșani (!), iar pentru traficul comercial, ca pentru o eventuală retragere spre Transilvania ar trebui construit un drum pe valea Jiului ...etc... mutând și capitala de la Craiova la Târgu Jiu. Dealtminteri, despre această cale fusese vorba și în *Descrierea* lui Schwanz. Mai toate ideile lui au fost însușite pe tăcute de către șirul de directori supremi ai Olteniei, atât importanța punctului strategic de la Țânțăreni, unde se adună trei drumuri principale, cât și a aceluia de la Brâncoveni ce ar fi trebuit întărit în mod deosebit. Când a emis Stainville ideea unei hărți a Olteniei și a re-

giunilor înconjurătoare, el a avut în vedere și un istoric al acțiunilor militare purtate de oști invadatoare pe teritoriul Olteniei, curiozitate legitimă din punct de vedere strategic. Descrierea Olteniei a lui Schwanz stăruie așadar asupra căii obișnuite a tătarilor în trecerea lor prin șesul Dunării la chemarea lor pe teatrul războaielor dintre turci și imperiali, subliniind importanța bălților și a regiunii cu iarbă bogată pentru caii lor. Caracterul expus al regiunii de șes impunea întărirea punctului strategic de la Țânțăreni, adevărată cheie pentru oprirea cel puțin în acest punct a invaziilor sud-dunărene. Dar nu erau uitate nici drumurile de comerț pe văile Oltului și Jiului, în legătură și cu valea Cernei pentru înlesnirea traficului de mărfuri în folosul negustorilor statului habsburgic. Textul comentând harta mai stăruie și asupra mănăstirilor, a complexului de la Brâncoveni, a casei Băniei din Craiova, descriind sumar planul lor și posibilitățile de folosire ca locuri fortificate, oferind astfel punctul de plecare pentru studierea lor mai amănunțită de către inginerul militar Weiss. Pentru populație (ocupații, fel de viață, îmbrăcăminte, limbă, credințe etc.), deplângând rărirea ei din cauza războaielor, se vădește o înțelegere neobișnuită.

Descrierea a fost înaintată la Viena la 30 aprilie 1723 împreună cu un registru al localităților indicate pe hartă, alcătuind manuscrisul original păstrat în Biblioteca Academiei Române sub cota ms. german 10 (fost B III). Descrierea a fost publicată fără arătarea autorului în Documente *Hurmuzaki*, vol. IX_1, p. 620—645, doc. nr. DCCLI, cu greșeli de transcriere neobservate, iar registrul a fost publicat de Al. A. Vasilescu în „Arhivele Olteniei", V, 1926, p. 341—352. Am văzut mai sus că fragmente din *Descriere* cu unele deosebiri au fost publicate de Sulzer în 1783, cu care prilej a fost dată în notă o scurtă lămurire biografică, reluată și de Engel în a sa *Geschichte der Moldau und der Walachey* referitoare la studiile de la Jena pe seama lui Fr. Rákóczi etc., precum și la răsplătirea lui Schwanz de către împărat în 1725, trei ani înainte de moarte, prin înnobilarea sa sub numele de Springfels și dăruirea unei medalii de aur cu portretul suveranului înconjurat de 115 briliante. Cu acel prilej și-a înfățișat Schwanz harta sa, înmânând-o lui Carol VI. Dar încă din 1723 (adică un an după completarea ei în 1722, lucrul la ea durând din 1720 la 1722) a fost copiată de către inginerul locotenent Berndt însoțind prezentarea noilor steme ale județelor din Oltenia. Am văzut că harta, într-o variantă probabil anterioară, a fost adăugată textului lui Schendos reeditat în ediția a II-a a lui Köleseri, în 1780. Erudítul Seifert, care a făcut această adăugire, nu arată numele autorului, ci doar faptul că se datorește unui ofițer ce-l însoțea pe Schendos. Un amănunt mai surprinzător este faptul că acea hartă a Olteniei și a ținuturilor înconjurătoare a fost reprodusă în 1769 în corpul hărții Ungariei (!) de către Ignatz Müller. Asupra ei, cf. N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787—1791*, în „Analele Academiei Române", seria II, M. S, I., t. XXXIV (1912), p. 1 258—1 262, și Ioan C. Băcilă în *Oltenia sub Austriaci 1718—1739*, în „Arhivele Olteniei", 1924, p. 111—118, 233—238. Cu privire la discutarea hărții anonime adăugate reeditării lucrării lui Köleseri atât de vestite *(Auraria romano-dacica)* cf. tot în „Arhivele Olteniei", articolul lui T. Bulat, *O hartă a Olteniei din timpul ocupațiunii austriace 1718—1739*, 1926, nr. 5, pp. 175—178, și mai ales Ion Donat, *Hotarele Olteniei*, 1937, nr. 15, p. 242 ș.u.

Harnicul Friedrich Schwanz a fost un modest, care nu a dat prilej să se scrie despre el, ci doar despre roadele muncii sale. El e prezent în mai multe momente din cele ce intră în *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, datorat lui C. Giurescu, sau în *Oltenia sub austriaci* a lui Al. Vasilescu, precum și în câteva relații din volumul nostru de față. Îl găsim alături de Stainville în cursul șederii acestuia în Oltenia în anul 1719, însoțindu-l pe Schendos în cercetările acestuia pe teren, în raportul său despre munca la Via Carolina, în sfârșit, în 1727 venit cu suita baronului Tige, pornit într-o inspecție a Olteniei, a cărei relație plagiază cu candoare *Descrierea* făcută de Schwanz pe marginea hărții sale. O gratificație derizorie din partea Administrației Olteniei apare și mai strigătoare comparată cu „discrețiunile" primite de măriri și neamurile lor. În anul următor Schwanz murea, înainte de vreme în vârstă de 38 de ani, după ce trecuse de curând la luteranism. Acesta fiind unul din puținele amănunte biografice date de Sulzer în nota sa din 1783.

[DESCRIEREA OLTENIEI]

1720—1723

I. Despre originea acestui neam și de unde vine numele de român [1]

p. 620 [Numele de Valahia și valahi a venit de la slavi]: Așadar numele de va-
p. 621 lahi a venit prin coruperea cuvântului de Vloh din limba ⟨slavă⟩ și a rămas până în ziua de astăzi. Locuitorii își zic de preferință „romun" adică romani, dar sașii din Transilvania îi numesc „Bloch", cuvânt care vine dintr-o greșită citare și citire a cuvântului „Vloch", căci românii ⟨folosesc⟩ în alfabetul și scrierea lor mai multe slove grecești și în loc de V⟨folosesc⟩ pe B, astfel că după acest fel obișnuit grecesc de a scrie Bloch pentru Vloch, ei numesc și poporul astfel; de aceea nu este nevoie să tragi denumirea aceasta din altă parte, ca Enea Silviu [2] de la Flaccus, pentru că pe vremea când dacii au început să se ridice contra [3] romanilor, August a trebuit să se mulțumească să-i țină departe de ținuturile și Țările Romane și să izgonească printr-o înfrângere vestită pe regele goților (!) [4] înapoi în posesiunile sale, după cum se poate citi la Horațiu în epistola către Mecena:

„Mitte surgentes super urbe curas
Occidit Dacii Cothisonis agmen" [5].

Nimeni nu folosește numirea de „Flacciana" [6]. Cum că acești locuitori sunt urmașii romanilor se vede din moravurile și limba lor care este mai asemănătoare cu limba latină decât orice altă limbă coruptă din Italia, Franța și Spania.

Despre aceasta ⟨spune⟩ Opiz [7].

[Urmează combaterea punctului de vedere al lui Zamosius (István Szamosközy) cu un citat din Dio Cassius despre colonizarea Daciei].

II. Despre situația acestei țări

Așa numita Valahie Oltenească sau austriacă [8], schițată în hărțile de față [9], este un adevărat bastion al statelor ereditare imperiale împotriva turcilor, îndeosebi pentru apărarea și garantarea principatului Tran-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în *Hurmuzaki*, IX_1, București, 1897, p. 620 ș.u., confruntat și îndreptat după manuscrisul original păstrat la Acad. Română, ms. german 10. Cum din această confruntare au apărut unele deosebiri în redarea unor denumiri geografice, am dat în notă pe lângă forma din textul tipărit (doc. Hurmuzaki) și pe cea din ms. adăugată în paranteză.

[2] Enea Silviu Piccolomini, papă sub numele de Pius II (1458—1464).

[3] *Aufsetzig waren.*

[4] Confuzie goți—geți, ce apare la erudiții germani din sec. XVI, alături de cea de daci—dani (= danezi). Pentru explicarea ei, cf. A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (ed. a II-a), București, 1993, p. 194—197.

[5] Alungați grijile despre Roma. S-a prăpădit oastea dacului Cotiso.

[6] În textul publicat greșit: *Das Wort Flucciana.*

[7] Urmează un citat în acest sens din versurile acestui autor: Der Römer Sprache bleibt noch hier auf diesen Tag / Dorob sich jedermann gar billig wundern mag./ Italien hat selbst nichts ganz von seinen alten/ Ingleichen Spanien und Gallien behalten./ Wie etwas dieses nun kan den Römern ähnlich seyn / So mehr seind verwandt Valachisch und Latein.

[8] *Cis Alutana sive austriaca.* Oltenia se afla în vremea aceasta sub dominația austriacă.

[9] Raportul autorului este de fapt comentariul hărții alcătuite de el.

silvaniei și a Banatului Timișoarei. Ea este așezată în afara marelui lanț al Munților Carpați: din față este apărată contra dușmanului de văi bune de hotar: Dunărea și Oltul, având spatele veșnic asigurat și întărit prin noile căi de comunicare care nu au existat niciodată mai înainte și despre care vom vorbi mai departe mai pe larg.

Țara însăși are o așezare plăcută; munții înalți, de la fluviul Olt și până la Dunăre și la Timoc formează o curbă concavă (după cum se poate vedea din hartă) de pe care razele soarelui de dimineață și de amiază se răsfrâng asupra pământului și îl încălzesc, apoi apele foarte reci care aleargă la vale din acești munți înalți străbat toate locurile din această țară, și prin aceasta împrospătează mereu aerul, mulțumită cărui fapt este un aer sănătos și bun în toate locurile din această țară, cum s-a putut băga de seamă și constata de câțiva ani încoace, căci în toate celelalte țări înconjurătoare ca Transilvania, Banatul, Serbia, Bulgaria și în Valahia turcească [10] bântuie mereu ciuma, pe când în această țară nu s-a auzit chiar nimic de natura aceasta, ci numai de friguri reci și friguri calde.

Munții mari și înalți se opresc foarte abrupt și scurt înspre părțile Olteniei, unde ⟨relieful⟩ pământului se continuă mai întâi cu o depresiune [11] sau adâncitură de dealuri mici și // câmpii pe o lărgime de p. 622
câteva ceasuri care începe de la râul Olt la Râmnic, de fapt de la mănăstirea Bistrița și Hurez [12] și merge până la Orșova pe Dunăre. Apoi urmează din nou o ridicătură mai înaltă ca un fel de promontoriu pe care românii îl numesc Măgura [13], adică muntele mic, după care pământul se întinde tot așa până foarte departe ⟨vălurit⟩ într-o sumedenie de dealuri scunde mai toate și de aceeași înălțime și în văi plăcute și se termină la Dunăre, într-o câmpie lată de o zi de mers, după cum este totul însemnat lămurit pe hartă și poate fi văzut.

III. Despre hotarele acestei țări

Hotarele acestei țări sunt la răsărit cu Valahia de peste Olt sau Valahia turcească [14], unde fluviul Olt constituie hotarul din munți până la Dunăre, la miazăzi se mărginește cu regatul Bulgariei și cu Banatul Timișoarei; față de cel dintâi formează Dunărea hotarul, iar față de cel din urmă, hotar este muntele însuși. Înspre miazănoapte se află granița cu principatul Transilvaniei, unde despărțitura între amândouă provinciile e făcută de marele lanț al munților Carpați, ale căror limite exacte le-am punctat și măsurat după un hrisov al unei vechi hotărnicii făcută de Ioan Zápolya, principele Transilvaniei [15], și de Basarab [16], voievodul Țării Românești, după cum se poate vedea pe hartă.

---

10 *Türkische Valahey* = Țara Românească.

11 Stärke în loc de Sänke (p. 621) r. ultim. De asemenea e omis cuvântul: steil, r. penultim, cf. ms. 10, f. 5.

12 *Ores.*

13 *Moguri.*

14 *Valachia Trans-Alutana sive Turcica* = Țara Românească.

15 *Iohanne Zapolia* = Ioan Zapolya, principele Transilvaniei (1510—1526) și rege al Ungariei (1526—1540).

16 Basaraba = Neagoe Basarab (1512—1521).

IV. Despre căile de comunicație ale acestei provincii cu celelalte țări

Odinioară comunicațiile dintre Transilvania și această provincie erau foarte anevoioase din pricina munților înalți și sălbatici și nu se putea pătrunde pe nicăieri decât doar prin pasul Vulcan [17], Turnu Roșu și Bran. Peste munții Vulcan era o potecă din valea Hațegului [18], dar nu un drum de care și nici nu se putea face vreunul, atât din pricina munților înalți și foarte mari, cât și din cauza furtunilor, căci pe munții înalți, pe unde trebuia neapărat să treci, acestea sunt de așa fel încât dacă o asemenea furtună surprinde sus pe careva, ea aproape că înăbușă ⟨și⟩ oamenii și vitele și îi mână înainte ca orbiți și îi aruncă la vale peste stânci, lucru de care din nenorocire sunt destule exemple triste, căci nu este an în care să nu piară acolo oameni și animale, dar despre acestea vom vorbi apoi mai departe mai pe larg.

La Bran, lângă Brașov, era ce e drept un drum, dar foarte anevoios, iar pe vreme rea și în timp de iarnă greu și primejdios de trecut, căci acolo carele sunt ridicate cu funii lungi și groase cât brațul peste munte și peste așa-numita Piatra Craiului [19] și apoi tot astfel sunt coborâte în jos, încât pentru o trăsură cu un butoi de vin trebuie să se înhame 16 până la 20 de perechi de cai spre a o ridica până sus; dar când muntele e acoperit cu zăpadă lucrul acesta nu mai e cu putință. Câte neajunsuri și ce primejdii ar fi — chiar dacă întreaga Țară Românească ar fi a noastră — ca să se aducă atât în timp de pace, cât și în timp de război corespondența, trupele, proviantul, munițiile și celelalte lucruri de trebuință de la Alba Iulia [20] și Sibiu, unde este centrul [21] și sunt magaziile principale până la Brașov și prin pasul Bran până la Craiova și în celelalte localități din Oltenia mai înainte ca Oltul să vină mare, căci el este greu de trecut și primejdios. Din ce parte să-i ajuți pe cei de acolo în timp de război? Pe deasupra liniile acestea de comunicație la o extremitate a provinciei i-ar veni dușmanului mai la îndemână și mai aproape pentru atac, iar nouă dimpotrivă mai peste mână și mai departe pentru apărare; din care cauză calea principală de comunicație dintre aceste două provincii nici nu se cade și nici nu trebuie să se facă acolo, chiar dacă, așa cum s-a mai spus, întreaga Țara Românească ar fi a noastră.

Trecătoarea Turnu Roșu a fost și ea mai înainte supusă întru totul neajunsurilor arătate mai sus de a nu putea fi trecută decât călare sau cu piciorul și, prin urmare, nu era nici o singură cale principală de comunicație statornică pentru trecerea cu carele din Transilvania în Țara Românească.

p. 623 //Până ce în anul 1717 Excelența sa domnul general Feldmareșal, contele de Stainville *, de bună pomenire, a pus să se facă cercetări și să se taie o cale de comunicație și un drum de căruțe putând fi folosit de oameni în tot timpul iernii și al verii, trecând de-a lungul râului Olt și anume pe partea dinspre Oltenia, de la Turnu Roșu până la

---

[17] *Vilcan, Rothen Thurm, Terzburger Pass.*

[18] *Házeckerthall.*

[19] *Königstein.*

[20] Karlsburg. Noul nume dat de imperiali în cinstea împăratului lor Carol VI.

[21] *Capo.*

* Acest nume este adesea redat în corespondența cu Consiliul de Război într-o formă ușor germanizată: Steinville.

Cozia, pe o lungime de zece ceasuri, prin munţii cei mai sălbatici. Aceasta s-a întâmplat în timpul ultimului război cu turcii în anul 1716 [22], îndată după predarea cetăţii Timişoara şi după ce domnul locotenent colonel Difine (sic) de Pivoda [23] a luat în prinsoare pe domnul Nicolae Mavrocordat în Ţara Românească, la Bucureşti şi l-a trimis în Transilvania.

Pe atunci voia Excelenţa sa să trimită o armată regulată de germani în Ţara Românească pentru a avea acolo un punct de sprijin şi un post sigur, dar ei nu ştiau pe unde şi cum să pătrundă acolo, pentru că era tocmai vreme de iarnă, iar Excelenţa sa i-a condus cu foarte multă prevedere şi grijă, căci ei îşi aminteau ce au păţit odinioară acei germani de sub comanda Excelenţei sale de vrednică amintire, domnul general Veterani [24] şi Heissler [25], care fuseseră chemaţi acolo chiar de domnul Şerban şi de mulţi boieri mari, cu asigurarea că li se va face rost de mijloace de subzistenţă şi de proviant, cu care au tot zăbovit până s-au acoperit munţii de zăpadă, când făgăduita predare de furnituri a început să lipsească şi s-a pornit printre germani o mare lipsă de hrană şi aceasta cu atât mai mare cu cât ei nu aveau nici magazie, nici un loc sigur de păstrare şi cea mai mare greutate era că nu aveau nici o comunicaţie cu Transilvania. De aceea, când turcii şi tătarii au venit asupra lor [26] nu au putut găsi nici timpul, nici putinţa de a trece din nou pe vechiul drum şi fiecare a trebuit să caute, şi încă cu stomacul gol, o bortă prin care să se strecoare din capcană, măcar că românii înşişi le făgăduiseră să le dea de ştire când vor afla de venirea turcilor.

Cumpănind toate acestea, după cum am spus, Excelenţa sa s-a îngrijit de o cale sigură de comunicaţie şi a căutat aşadar în toate părţile, unde s-ar putea găsi sau unde s-ar putea face un asemenea drum prin munţi, dar atunci nu putea nimeni da vreun sfat sau ajutor. Peste pasul Vulcan nu era cu putinţă să se facă din cauza greutăţilor de trecere, pomenite mai sus, iar din mai multe cauze nici nu era lucru chibzuit şi nici cu putinţă, căci în Ţara Românească, acolo unde ar ieşi din munţi un asemenea drum, nu se poate găsi pe o mare întindere, de jur împrejur, nici o localitate, mănăstire sau altă clădire, unde să fie aduşi câţiva soldaţi şi unde să se poată face o magazie într-un timp atât de scurt. Pe lângă râul Olt socotea oricine că ar fi cu neputinţă, şi aceasta din cauza stâncilor mari şi înalte care atât de des se ridică drept în sus din Olt, ba mai stau şi aplecate asupra sa — şi ele nu sunt puţine, ci dimpotrivă multe — într-o regiune absolut sălbatică, după cum s-a raportat. pe o lungime de cinci mile.

---

[22] = Războiul încheiat cu pacea de la Pojarevaţ sau Passarovitz în 1718.

[23] = Ştefan Dettine zis Pivoda. Pentru episodul amintit, cf. relaţia lui del Chiaro din *Călători*, VIII, precum şi aceea a lui de Porta din volumul de-faţă.

[24] Asociere arbitrară a *două acţiuni de caracter deosebit*, situate prima în toamna anului 1688, când mai trăia Şerban Cantacuzino, iar a doua în decembrie 1689 în timpul lui Constantin Brâncoveanu. În 1688, departe de a fi fost chemat cu promisiuni de către domni şi boieri, generalul Veterani şi-a îndreptat drumul său de înapoiere din Banat la Braşov prin Ţara Românească, ca o presiune asupra lui Şerban Cantacuzino, care nu se grăbise să se alăture imperialilor. Acest episod este povestit de Veterani însuşi (cf. *Călători*, VII, p. 468).

[25] Cu totul altfel se înfăţişează acţiunea duşmănoasă încercată de Heissler făţiş contra lui Brâncoveanu în anul următor, când în adevăr trupele sale au păţit o înfrângere gravă.

[26] Precum se ştie, chemarea tătarilor a fost singura cale de a pune capăt năvălirii lui Heissler, făcută *împotriva* domnului cu gândul de a stăpâni ţara şi a o considera ca o glorioasă cucerire.

În cele din urmă s-a hotărât Excelenţa sa, spunând că, întrucât nu se putea găsi nicăieri, peste munţii mari, nici un drum mai solid şi nici nu se putea face, ar trebui urmată pilda romanilor, care în toate timpurile îşi porneau mai bucuros şi mai des marşurile şi drumurile de-a lungul apelor lor, deci ar trebui să se ţină de râul Olt, cu atât mai mult cu cât acesta curgea în aceeaşi direcţie cu mersul nostru şi nu într-una contrară, fiind astfel foarte la îndemână pentru transporturi dacă ar putea fi navigabil. Şi de asemenea se potrivea cel mai bine ca să fie aici calea de comunicaţie principală dintre cele două provincii, mai întâi pentru că în partea de sus ea trece la mijloc între cele două provincii, apoi pentru că nu mai trebuie să ai vreo grijă din pricina râului Olt ca să treci dintr-o parte a Valahiei [27] în cealaltă, adică din cea transalutană [28] în cea cisalutană, ci de aici încolo se va putea merge ori încotro s-ar voi: căci altminteri când se umflă Oltul, trebuie mare grijă ca să treci dincolo, trecerea putând fi împiedicată, iar în vreme de război fiind chiar primejdioasă.

A trimis aşadar şi a pus să se facă recunoaşteri în aceste două sco-
p. 624 puri, adică pregătiri pentru a face Oltul navigabil // şi apoi cercetarea munţilor din preajma lui în vederea unei căi de comunicaţie şi a unui drum, pentru care am primit eu însumi însărcinarea. Apoi la recunoaşterea făcută la ieşirea râului Olt din munţii mari în Ţara Românească, ceva mai sus de Cozia, de partea cealaltă a Oltului, am găsit că şi romanii încercaseră odinioară să facă un drum de-a lungul Oltului în susul său, din Ţara Românească spre Transilvania, după cum este notat în hartă deasupra copiei, sub semnul Z; de asemenea acest lucru se poate vedea clar în prospectul anexat sub litera A, la ieşirea Oltului din munţi unde ei au spart adânc un colţ şi o bucată dintr-o stâncă ce ieşea drept în sus din râul Olt, şi se pleca asupra sa, lungă de vreo 60 de stânjeni, lată de 4 stânjeni, pe o adâncime de 6 la 8 stânjeni, unde se mai poate vedea şi deosebi limpede de tot fiecare urmă de scoabă şi de daltă de fier, în aşa fel că locuitorii o numesc lucrarea împăratului Traian.

Cum pe atunci praful de puşcă era necunoscut şi cum nu era vorba de o porţiune de 100 sau 1 000 de stânjeni, ci, după cum s-a spus, de o lucrare lungă de multe mile de drum se poate ca acest fapt să-i fi speriat, dar cum s-a găsit de atunci cu ajutorul prafului de puşcă mijlocul de a forţa şi de a realiza asemenea lucruri, Excelenţa sa s-a îngrijit şi s-a străduit cu atât mai mult să pornească această lucrare; a pus deci să se înceapă lucrul chiar din acea iarnă, atât la pregătirea navigabilităţii Oltului — pentru că în acea vreme este cel mai puţin adânc —, cât şi la facerea drumului, ceea ce a mers atât de bine încât nu numai că se puteau vedea cu uimire pe uscat stâncă după stâncă pe o lungime de peste 1 000 de stânjeni ce se ridicau ca un perete drept ce se pleacă peste Olt şi care erau acum străpunse în faţa cărora mai înainte şi puterea romană se oprise şi fusese ţinută în loc... /Urmează inscripţia latină pusă cu acest prilej/.

...În câteva luni s-a şi îndreptat cursul Oltului încât puteau merge pe el vase mici, ceea ce fusese cu neputinţă până atunci şi nu se mai întâmplase vreodată de când curgea Oltul.

Dar Excelenţa sa îşi dădea bine seama că nici o trecătoare sau pas nu poate exista fără fortificaţii şi fără trupe, căci la ce ar folosi? De

[27] Adică Ţara Românească şi Oltenia.
[28] Adică din Ţara Românească în Oltenia.

aceea // a căutat îndată un loc unde ar putea așeza o fortificație sau cetate spre a străjui acest drum și cale de comunicație. A găsit unul foarte potrivit, la trei ceasuri mai jos de Turnul Roșu dincolo de satul Câineni [29], acolo unde drumul care merge din Țara Românească de la București, prin pasul Perișani, se întâlnește cu acesta și unde este trecerea peste Olt, după cum se vede din hărți. p. 625

Acest loc este astfel așezat de la natură încât nu are nevoie de multe lucrări de îmbunătățire; anume este o stâncă curată de 26 de stânjeni înălțime, acoperită cu un strat adânc de pământ lutos de 4 picioare [30] care se întinde de la poalele munților înalți până aproape de râul Olt, sub care înaintează noul drum săpat în stâncă de-a lungul Oltului, după cum se poate vedea în harta anexată sub literele B, C și D.

Aici, pe această înălțime, Excelența sa a așezat, pentru siguranța comunicațiilor și a noului drum mult plănuit un fort numit Strassburg, pe latinește Arxavia adică Arx à via (= cetatea de la drum).

[Urmează un distih latin asupra acestei fortificații].

Acest loc este minunat de bine așezat pentru a închide o trecătoare, pentru că nu poate fi înconjurat sau tăiat de nicăieri pe nici unul din cele două maluri ale Oltului. Din această cauză vechii romani închiseseră drumul lor sau poteca lor cu o poartă și cu un turn tocmai la Strassburg deasupra Câinenilor. Din el se mai văd încă ruinele [31] și zidurile pe care locuitorii le mai numesc și în ziua de astăzi „Poarta romanilor" [32].

Pe de altă parte deoarece acolo nu este nici o poziție cu spațiu suficient pentru înjghebarea unui atac și nu se poate face nici un lagăr în apropiere, căci ieșirea din munți e în Oltenia, la Jiblea [33] și Călimănești, șapte ceasuri mai jos de Strassburg, urmează că această cale de comunicație către Transilvania și Oltenia este oricând sigură și statornică. Acestea le-a și avut în vedere și le-a chibzuit Excelența sa domnul general feldmareșal conte de Stainville și a cercetat el însuși toate amănuntele poziției acestui loc în timpul războiului trecut, când noi mai eram stăpâni pe Loviștea de dincolo de Olt și deci pe amândouă malurile, când s-a urcat în persoană până în munții înalți și a găsit că un simplu turn nu era îndeajuns și că trebuia să fie acolo mai întâi un fort pentru a ține ocupat terenul acolo pe înălțime și pentru a apăra și a supraveghea din această lucrare amândouă văile sau câmpiile mai sus și mai jos de locul de lângă Olt. În al treilea rând pentru ca acel loc — care nu ar putea fi cucerit decât printr-un atac în toată regula (ceea ce însă așezarea nu îngăduie, după cum am spus mai înainte) — să nu poată fi luat prin surprindere și nici ușor cucerit, apărare ce nu poate fi realizată cu ajutorul unui turn, căci dacă îl așezi sus într-un colț, partea de dedesupt rămâne la adăpost [34], dacă îl așezi în mijloc totul este la adăpost. De aceea Excelența sa s-a gândit să poruncească să se ridice un fort, după planul schițat sub litera B; a pus să înceapă

---

[29] *Kinen*, apoi *Perischan*.

[30] *mit einer 4 Schuch tiff-thönigter Erden gedeckt*.

[31] *Die Rudera* cuvânt latin însemnând grămadă de dărâmături, ruine.

[32] *„Portam Romanilor"*, der Römer Thor (corect Poarta, nu Portam, deoarece autorul citează numirea *românească)*.

[33] Sible—Jiblea, în dreptul Călimăneștilor pe stânga Oltului, la S de Schit, astăzi înglobat în orașul Călimănești.

[34] Față de acțiunea acestui punct militar.

îndată lucrarea, astfel că s-a săpat o groapă adâncă de doi stânjeni după cum se vede în plan. Excelenţa sa a voit să pună să se ridice o lucrare cu ziduri de apărare căci toate materialele ca: lemn, nisip, cărămizi, pământ şi îndeosebi pietre pentru ziduri se aflau pregătite în partea superioară a văii fortului, cum se vede în plan la litera A, în aşa mare măsură încât s-ar fi putut construi trei fortificaţii asemănătoare, fără să se risipească nimic, ceea ce constituie o mare înlesnire şi economie pentru construcţie. De aceea Excelenţa sa pusese chiar să se facă o macara pentru a urca sus materialele, după cum se observă în plan sub litera K, prin care iarăşi se făcea o mare economie la cărătură. Acea
p. 626 macara este o invenţie foarte simplă şi nemeşteşugită, numai o // singură roată hidraulică cu un grindei de care sunt atârnate două lăzi, dintre care cea încărcată se ridică în sus, iar cea goală în jos şi totul este pus în mişcare de apă.

De la sus-pomenita Poartă a romanilor de lângă Câineni până în faţa Strassburgului, este poteca romanilor care mai suie o bucată pe lângă Olt până înspre Dealul turcilor[35], unde era ⟨odinioară⟩ trecerea peste Olt; acel munte şi-a căpătat numele de la o înfrângere a turcilor care au fost bătuţi în Transilvania şi dintre care o parte s-au retras până aici în speranţa să se salveze trecând peste munţi, dar aceasta nu s-a putut întâmpla căci au fost urmăriţi şi înfrânţi de acei transilvăneni şi au trebuit chiar acolo să mişte stâncile. Vechiul mijloc de transport era o luntre mică, şi locul acela era astfel întocmit încât din pricina stâncilor nu puteai îmbarca fără primejdie nici un cal pe acea luntre, iar la debarcader nu era nici atâta loc ca să te poţi întoarce împrejur cu un cal ⟨de trupă⟩ german[36]. De aici mergea poteca înainte peste stânci şi praguri stâncoase, primejdios de aproape de Olt până la Turnu Roşu în Transilvania, unde se trece mai întâi Lotrioara[37], care este o apă năvalnică şi repede ce a pricinuit multe nenorociri, a răsturnat, a dus cu sine şi a înecat care cu încărcături grele, precum şi oameni ce treceau călare.

Apoi se ajunge la aşa-numitul Turnu Roşu cel vechi, din care se mai văd ruinele până la jumătate. Este un turn mare şi rotund aşa cum se clădea în Transilvania, precum se poate vedea după felul construcţiei şi felul cum se leagă cu muntele.

Nu departe de aici este Turnu Roşu de azi, pe unde intră drumul şi râul Olt în munţi şi a cărui aşezare o arată prospectul alăturat sub litera E. Acest Turn Roşu nu foloseşte deloc la apărarea drumului, mai întâi pentru că poate fi înconjurat din toate părţile, atât de o parte, cât şi de cealaltă a Oltului, apoi pentru că este dominat aşa de aproape de valea Megişului[38], unde se află vechiul Turn, prin care vale se ajunge la Boiţa, încât de pe muntele însemnat pe plan cu X se poate împuşca cu pistolul omul stând pe terasamentul[39] turnului.

De la Strassburg noul drum merge mereu înainte în partea cisalutană de-a lungul Oltului, unde se prelungesc multe ramificaţii de munţi

---

[35] *Dal Turkulor.*

[36] ja bey den Anfuhrt nicht so viel Platz dass man mit einem deutschen Pferd umkehren können deutschen Pferd (adică mai mare decât caii de munte din regiune).

[37] *Lotrioara.*

[38] *Medgisch* între Turnu Roşu vechi şi cel nou, la N. şi paralel cu Lotrioara, apoi Boiza = Boiţa, sat pe malul drept al Oltului, la N. de Tălmăcel, com. Tălmaciu.

[39] *Bis auf den Absatz.*

care se înghesuie până în Olt cu niște stânci mari printre care a fost străpuns noul drum.

Între aceste prelungiri de munți se află jos, lângă Olt, mici lunci[40] ca Robești[41], Sărăcinești, Cornet, Călinești, Projen și Lotra — după cum se vede pe hartă —, unde locuiesc oameni care trebuie să se hrănească numai din creșterea vitelor, pentru că nu au nici un ogor pe care să-l cultive; printre acele șiruri de munți, cele mai greu de trecut care au fost și cele mai greu de străpuns, sunt următoarele: primul la „Laprodan"[42] nu departe de Strassburg și ceva mai jos de el, lângă Robești, unde stâncile stau în așa fel încât trebuia să se treacă cu poduri de lemn de la o stâncă la alta; celălalt este la Cornet, unde din nou a trebuit să se sară de pe o stâncă pe alta cu ajutorul unor poduri, dar dacă se întâmplă ca acestea să fie date jos, nu mai poți merge mai departe pentru că nu este cu putință să treci peste munți și peste stânci de alături sau să le înconjuri (schița ultimului plan al acestora e anexată sub litera F).

Mănăstirea Cornet este clădită în formă de pătrat cu ziduri foarte groase cu două caturi, după cum se poate vedea din planul pomenit în urmă; are chilii mai mult boltite, o pivniță bună, patru turnuri[43] mici la toate cele patru colțuri, având în mijloc biserica unde la nevoie pot fi adăpostiți două sute de oameni și aceasta ar mai trebui întărită cu metereze[44] (?) și cu alte lucrări mici de apărare pentru ca să nu poată fi cucerită decât doar cu tunul, iar cu tunuri nu se poate veni când podul pomenit mai sus este aruncat de acolo. Cea de-a treia prelungire muntoasă[45] este în apropiere, ceva mai jos de Călinești, unde se află iarăși o stâncă înaltă, apoi se ajunge la Lotru[46], unde nu era nimic decât doar un loc pustiu, dar deoarece în acel loc era puțin pământ de cultură, Excelența sa a voit și a poruncit ca să fie lăzuită pădurea și să fie așezați oamenii // atât pentru adăpostirea și siguranța călătorilor, cât și p. 627
pentru lucrările de amenajare sus în munți lângă Lotru care izvorăște ceva mai departe de muntele Stogul[47], din munții cei mai mari. Dar aceste planuri au rămas în părăsire după moartea Excelenței sale și nu a ieșit mare lucru din ele; Lotrul este un râu foarte repede și năvalnic, atunci când nu a crescut ⟨de ploi⟩ poate fi trecut călare, dar când plouă în munți, vine cu atâta repezeală, timp de mai multe ceasuri, încât este cu neputință să răzbești a trece prin el. A trebuit să se facă peste acest ⟨râu⟩ un pod suspendat[48] cu o lucrare de susținere pe o întindere de 23 de stânjeni și a fost nevoie să fie făcut un pod fără picioare — căci din cauza stâncii de sub apă nu puteau fi rânduite acolo asemenea picioare de pod — și nici nu puteau fi așezate posta-

---

[40] *Loncken oder Feldergens.*

[41] *Robest*, sat pe malul drept al Oltului, com. Câineni, apoi *Serecsinest* = Sărăcinești, sat pe același mal, la sud de Robești, com. Păușești-Măglași, apoi *Cornet*, sat și mănăstire pe malul drept al Oltului, la sud de Sărăcinești, urmează *Kalinest* = Călinești, sat. Mai departe Projen ocupă o situație simetrică cu Călinești, de amândouă părțile unei limbi de pământ ce face un cot al Oltului, în sfârșit *Lotra*, cum apare corect în ms. 10, f⁰ 14 v⁰ în vreme ce în Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 626 este redat greșit „Zotera".

[42] *Laprodan* lipsește pe harta autorului.

[43] *Thüren (Thürmes).*

[44] *Scharloquen.*

[45] *Tractus.*

[46] *Lotra* și uneori *Loter.*

[47] *Monstogur.* Muntele Stogul este vârful cel mai înalt al masivului Scheia (Parâng).

[48] *Springbruck.*

mente de piatră[49] din pricina prea marii repeziciuni şi puteri a apei. De la Lotru drumul merge pe lângă Olt două ceasuri în şir, nespus de strâmt printre munţi grozav de înalţi şi stânci de piatră până la Cozia; intrarea în acest defileu al Lotrului este arătată prin desenele alăturate sub literele G. şi H., unde se poate face o retragere pas cu pas şi ⟨drumul⟩ poate fi întrerupt din loc în loc distrugându-se podurile ce duc de la o stâncă la alta.

Cozia este o mănăstire destul de mare, clădită în formă de pătrat, cu două caturi, cu beciuri bune şi mari şi cu odăi, cele mai multe din ele boltite; în faţă are un pridvor de zid, unde a fost cantonat în timpul ultimului război un căpitan; la nevoie pot afla adăpost înăuntru 300 până la 400 de oameni; în timpul ultimului război a fost prevăzută cu câteva lucrări de întărire, atât cât au îngăduit împrejurările, după cum se vede din planurile alăturate sub literele K şi L; lucru mare nu se poate face din cauza îngustimii locului dintre munţi.

În faţa acestei mănăstiri, înspre Ţara Românească, sunt încă două defilee înguste, închise în timpul războiului trecut cu un pod mobil, şi în faţa lor drumul a fost minat cu bombe; munţii de deasupra acelor defilee erau apăraţi cu redute de buşteni şi cu metereze pentru a închide drumul dinspre Ţara Românească, după cum se vede din planul pomenit în urmă; de aici, mai jos de Cozia se ajunge la loc deschis.

Drumul în Valahia turcească merge de la Strassburg peste Olt, unde se află primul sat turcesc[50] Câineni, de acolo până la Boişoara[51] şi la defileie, apoi pe la Loviştea şi Perişani, prin munţi spre Argeş şi Bucureşti. Loviştea este un ţinut mic de patru ceasuri lungime şi lăţime, cu văi joase[52], dealuri mănoase şi bogate în ierburi în mijlocul munţilor înalţi lângă râul Olt şi este alcătuit din 22 de sate mici, din care cele mai multe sunt acum în partea turcească —, după cum se vede lămurit pe hartă; această Lovişte se afla în timpul războiului trecut în întregime şi cu totul în stăpânirea noastră şi era păzită cu redute de buşteni şi metereze la Perişani, unde drumul pătrunde printre munţii mari[53] într-un defileu îngust şi adânc, lung de două ceasuri, care nu poate fi ocolit pe nicăieri, şi duce până la Bucureşti, în Valahia turcească; în aceste redute stăteau un locotenent cu 40 de puşcaşi *(Musquetier)* şi un căpitan cu o sută de martalogi[54].

Acest ţinut nu este de aşa mare preţ pentru folosul său în timp de pace, cât pentru marele câştig ce s-ar putea obţine mulţumită lui, în timp de război, dacă ne-ar fi rămas nouă şi prin ultimul tratat de pace, dacă ar fi fost acolo cineva care la articolul ⟨ ⟩ ar fi amintit că acest ţinut a şi fost cedat prin articolul întâi „uti possidetis", dar la o viitoare ocupaţie[55] va trebui ca să fie din nou redobândit înaintea tuturor celorlalte, nu numai din cauză că datorită acestui ţinut comunicaţiile sunt neîntrerupte cu întreaga Ţară Românească, ci şi pentru că se poate

---

[49] *Steinkasten.*

[50] Adică de sub ascultarea turcilor. De fapt e vorba de un sat românesc.

[51] *Boyschor.*

[52] *Niedrigen Cohlen.*

[53] *Das Gebürge Grose (Grosse Gebürge).*

[54] *Morteleegen*, i.e. Land-Miliz *(Mortelugen)* sau oameni ai miliţiei locale (cf. expresia franceză de Morte-paies pentru această categorie de ostaşi). În fragmentul redat în „Ungarisches Magazin", 1783, p. 184, citim: *Morteloken (walachische Landsoldaten).*

[55] *Raptur.*

asigura informaţia de-a lungul întregului lanţ al munţilor dintre Ţara Românească şi Transilvania, de la Braşov până la pasul Vulcan şi încă mai departe. Iar dacă stai de veghe din Loviştea în afară spre munţi, nu mai e cu putinţă nimănui să străbată din Ţara Românească în Transilvania, iar locurile principale unde se împreună toate potecile nu pot fi apărate şi oprite [56] de nicăieri mai bine, mai uşor şi mai sigur, ca de aici. Astfel că pe viitor, chiar dacă ar fi să pierdem şi Oltenia, atunci corespondenţa secretă a acesteia cu Transilvania, ca şi aceea a turcilor cu rebelii (unguri) ar fi întreruptă [56bis].

Şi dimpotrivă dacă // Loviştea ar rămâne a lor ar fi cu neputinţă p. 628
să-i oprim, ba chiar temerea este mult mai mare, căci dacă duşmanul s-ar instala la Strassburg, s-ar putea folosi de posibilităţile noului drum pentru a încerca ceva împotriva Transilvaniei pe şi prin acest drum, deoarece el nu se află prea departe de Dunăre şi nici nu i-ar fi greu să-şi care echipamentul până sus —, ceea ce ar trebui să ne pricinuiască destulă grijă pentru a ne face să descoperim mijloace de împotrivire, care nu ar putea fi găsite nicăieri căci asemenea avantaje şi posibilităţi ca cele de la Strassburg până la Turnu Roşu în Transilvania nu mai sunt întrucât Turnu Roşu însuşi [57] — după cum s-a arătat mai sus — este prea slab pentru apărarea unei trecători, astfel că nici în acel loc, nici în altul din întreaga regiune nu se poate face ceva trainic din cauza poziţiei rele ... p. 629

Comunicaţia cu Valahia turcească peste râul Olt este mult mai uşoară decât cea cu Transilvania deoarece Oltul poate fi trecut călare în diferite locuri când este mic; locurile principale de trecere sunt la Râmnic, Cremenari [58], Slatina, Stoeneşti şi Izlaz, dar când este mare nu poţi trece fără luntre.

Locurile de trecere peste Dunăre în Bulgaria sunt la: Izlaz, Celei [59], Rahova, Ghidiciu şi Vidin [60] căci din cauza mulţimilor de bălţi de pe partea românească [61] nu se poate trece nici încoace, nici încolo şi chiar în unele din punctele pomenite mai sus, locul de trecere este strâmt şi destul de greu de trecut din cauza bălţilor, ca la Rahova şi Ghidiciu.

De la Vidin înainte, în sus spre Serbia nu sunt atâtea bălţi încât se poate ajunge în multe locuri până la un mal şi până la celălalt al Dunării însăşi cu piciorul uscat [62], după cum se poate vedea clar pe hartă, unde toate bălţile sunt desenate la locurile lor.

Între Banat şi Oltenia sunt din nou munţi înalţi şi între aceştia este o singură trecere lângă Orşova prin aşa-numita Poartă de Fier, care nu este departe, ceva mai jos de Orşova, anume acolo unde Dună-

---

[56] În Hurmuzaki, greşit: *abgelaset*, în ms. corect: *(souteniret und) abgelöset*.

[56bis] Este vorba de corespondenţa duşmănoasă dusă pe furiş din Muntenia în Transilvania şi de aceea dintre turci cu rebelii maghiari ai lui Fr. Rákóczi.

[57] Completarea unei omisiuni din textul publicat după ms. 10, f° 17 v° *nicht mehr seynd, ja der Rothe Thurm selbst*.

[58] *Creminar* = Cremenari, pe malul stâng al Oltului în dreptul Bistriţei; Slatina (!); *Stoynest* la E de Caracal, *Islaz* = Izlaz la V de Turnu Măgurele.

[59] *Cselhe* = Celei; Orcava (!) = Rahova în Bulgaria în faţa Bechetului; Gidisch = Ghidiciu, la N de Lom Palanca.

[60] Adică în Oltenia, la Calafat.

[61] Adică oltenească.

[62] *Wo an vielen Orthen von beyden Seiten der Donau selbiger gut und mit trockenem Fuss Zuzukommen*. (Adică fără a trece prin bălţi).

rea este străbătută de multe stânci pe care le vezi chiar ieşind din apă, şi care sunt numite pe latineşte „Cataractae", iar pe româneşte (!) Dimir Capi [63], unde se aude de departe Dunărea vuind şi muntele se întinde cu peretele lui de stânci goale până în Dunăre, încât abia se poate trece cu o căruţă prin acel loc, pe care cei vechi îl străjuiau şi îl închideau cu o poartă de zid, ale cărei ruine se mai văd şi care este numită Poarta de Fier [64].

Dar această Poartă de Fier poate fi ocolită pe partea românească de la Cerneţi [65] pe la satul Halânga şi Breşniţa, prin Jidoştiţa peste munţii Marcoprics [66] şi „Buşina" de unde se înalţă foarte domol terenul nespus de bogat în iarbă, dar lipsit de păduri şi copaci, încât se poate veni pe aici în marş cu tunuri şi cu tot felul de bagaje militare. De pe muntele Marcoprics se poate merge peste muntele mormântul lui Petru (?) [67] şi Babele la sus-pomenita Poartă de Fier ; de asemenea pe un alt drum pe care se poate merge cu căruţa, ocolind pe la Vodiţa înspre Orşova în jos ; un alt drum merge pe culmi de la Marcoprics mai departe peste muntele „Maturetz" [68] şi ajunge pe dealul sau pe muntele „Prekirsta" [69], întâlnindu-se cu drumul care merge de la Râmnic prin Târgu Jiu [70] şi Baia de Aramă pe sub munţi spre Orşova, dar pe la „Praekirsta" se trece peste Dealul „Mohomna" [71] la Vodiţa şi Orşova.

Aceste împrejurimi şi situaţii erau bine cunoscute generalului Veterani; de aceea datorită motivelor pomenite mai sus n ı a dat atâta atenţie Porţilor de Fier ca acestui drum pe care l-a şi fortificat în apropierea Vodiţei, după cum se poate vedea pe hartă unde sunt însemnate toate drumurile şi potecile cunoscute. Din mai multe motive a ţinut acolo un post, deoarece pe aici se poate ocoli pe o altă potecă pe lângă pârâul Vodiţa pe la Celcovăţu [72] şi Stetenicul [73], insula Orşova [74] şi defileul către aceasta, pe lângă Dunăre în Cerna de la Celcovăţu o potecă duce pe dealul sau muntele Drevnicul [75] şi Brescazi [76] până mai sus de Topleţ, unde se lasă pe lângă satul Bârza şi Pecenişca spre Cerna [77] şi apoi merg mai departe la Mehadia, pe care Excelenţa sa o închidea la meterezul Tudoran [78] tot cu o întăritură după cum se observă pe hărţi.

---

63 De la „Demir Kapu" în turceşte, Poarta de Fier.

64 *Portam Ferream.*

65 *Csonez* (!) *(Cernetz)* = Cerneţi, sat la E de Severin; apoi *Stollenga* (!) *(Hallenga)*; *Vresnitza*, azi Brezniţa-Ocol; *Sidostiza* = Jidoştiţa.

66 *Marcopritsch.* Pe harta autorului apare Valea Marcoprics la E de Vodiţa, apoi *Buoschina (Buschina).* Lipseşte de pe harta autorului.

67 *Mormuntzy Setru (...Petru).* Pe hartă apare: Muntele Murmunzi.

68 Maturetz, la S de m-rea Topolniţa.

69 *Dal oder Gebürge Praekirsta* (!). Nu apare pe harta autorului.

70 *Tergosyll.*

71 *Dal Mohomna* nu apare pe hartă.

72 *Cselcovetz* pe valea Vodiţei, la NV de m-rea Topolniţa.

73 *Stetenicul.*

74 Confuzie cu insula Ada Kale din faţa Orşovei.

75 *Dal sive Gebürge Drennecul* = dealul sau muntele Drevnicul. Lipseşte pe harta autorului.

76 *Bresentzi (Brescazi),* neidentificat, apoi Toplitz = Topleţ, sat pe malul stâng al Cernei; *Bursa* = Bârza, sat la N de Topliţ; Beezinetzii (Beczinetzca) = Pecinişca azi înglobat la oraşul Băile Herculane.

77 *Werna (Cserna).*

78 *Meteria Studoram (Meterisul* Tudoran) cf. pe hartă Meterisch.

Pornesc, ce e drept, din diferite locuri din Oltenia și mai multe poteci în munți, unde locuitorii își mână la deal vitele și oile, dar toate se întâlnesc împreună în două locuri anume între Dunăre și râul Jiu, sus în munții cei mai mari Godeanul [79] și Tata, pe lângă lacul Iezerul [80], unde aceștia coboară în spre Caransebeș [81] în Banat, care toate se observă pe hărți; potecile dintre Jiu și Olt se întâlnesc din nou la muntele Stogul de unde izvorăște Lotrul; ele coboară înspre Sebeșul săsesc în Transilvania; însă aceste poteci pot fi străbătute numai de capre și de oi, dar nu de oameni. Încă o altă potecă tot atât de lesnicioasă merge // de la Costești [82] la „Gogojova" [83] peste muntele Balta Cerbului p. 630
apoi prin Cerna peste Dealul Toul [84] la Bolovașnița [85] și Mehadia.

Configurația și așezarea țării este prin ea însăși de așa fel încât nu poți merge de-a dreptul într-un loc sau altul și nu poți umbla cum ai vrea pretutindeni, din cauza multelor ape care izvorăsc din munții înalți și a prelungirilor muntoase ce se răsfiră din ei și care se întind mai departe în strânsă legătură cu acestea. Cauza stă în aceste ape, ape de munte care măcar că sunt mici sunt însă foarte repezi și când plouă sunt foarte primejdioase și nu pot fi trecute în orice loc.

Cu aceeași greutate pot fi trecute apele care se află între acești munți, îndreptate mai mult unele către altele decât unele după altele; din această cauză de multe ori trebuie să faci ocoluri mari până acolo unde se împreună apele pentru a merge dintr-un loc în altul; aceste ape coboară departe în jos prin țară și împiedică să mergi drept și să poți face vreun marș de la râul Olt până la Orșova și în regiunile Dunării, ca și spre ținuturile de sub munți. Dar trecând acum la ținutul Craiovei, apele se adună în două sau trei văi principale ca: Oltețul, Jiul și Amaradia [86], după cum se vede pe hartă, care datorită așezării lor favorabile pot fi ocupate în timp de război cu trupe puține și apărate împotriva celor mai mari forțe, căci din cauzele de mai sus este foarte greu, ba chiar aproape cu neputință, să ajungi până la flancuri și prin aceasta spatele și comunicația cu Transilvania și cu Orșova rămân mereu asigurate, și când ar fi să fii atacat poți să te retragi pas cu pas. Acestea le-au observat bine înaintașii noștri. De aceea ei au apărat cu trei linii întărite țara de sus, de sub munți, împotriva țării de jos, de lângă Dunăre, adică mai întâi drumul principal de la Râmnic la Craiova unde Luncavățul [87] se varsă în Olt și o parte a munților pomeniți mai sus se întind spre Olt, unde se află un defileu pe care l-au apărat cu o întăritură la Trupina [88], de la care se mai văd clar încă șanțurile pentru apărarea părții de sus a țării și acoperirea flancurilor din partea Oltului. Cealaltă întăritură se află deasupra Piscoiului [89] între Amaradia

[79] *Godamel (Godanul).*
[80] *Lacterus (Lac Iesur).*
[81] *Charanschesch (Charanschebesch).* Aici e vorba de district, nu de oraș.
[82] *Kostești.*
[83] *Gogojova.* Nu apare pe harta autorului, între Costești și Valea Cerbului.
[84] *Dal Theul; (Thoul).*
[85] *Balvaschnitza* = Bolovașnița.
[86] *Stamorade (Hammarade).*
[87] *die Concuretz; (Loncavetz).*
[88] *Trupina,* însemnat și pe harta autorului la S de vărsarea Luncavățului în Olt.
[89] *Biskoy; (Pișkoy)* = Piscu oii.

și Olteț, unde izvorăște Amareziu[90] numită „Citate Mujere"[91], adică Cetatea Muierilor de la care se mai văd încă întăriturile; cea de-a treia întăritură era pe lângă Jiu, deasupra Craiovei ceva mai jos de Țânțăreni[92] lângă Răcari [93] spre a închide și a păzi valea Jiului, în care se deschide în sus drumul principal de la Craiova și de la Dunăre în sus spre munți și regiunile de sub munți.

V. Despre cârmuirea acestei provincii

În vremurile dinainte, ale stăpânirii turcești[94], Oltenia era cârmuită de un ban care atârna de domnul întregii Țări Românești avându-și reședința la București, în partea de dincolo de Olt; banul avea sub el cinci vornici, adică mari ispravnici[95] ai celor cinci județe, pe lângă o mulțime de vornicei[96] etc., care au fost confirmați prea îndurător și după ce această provincie a căzut sub stăpânirea împăratului. În afară de aceștia au mai fost rânduiți pe lângă ban și niște consilieri: adică boieri ai țării împreună cu un secretar al provinciei și un comisar al provinciei și s-a constituit o deputăție care conduce treburile civile după propriul drept al provinciei, numit pravilă.

Cele militare sunt sub autoritatea unui comisar de război, care are sub el un ofițer însărcinat cu aprovizionarea; cele fiscale se află sub ascultarea unui inspector, care are sub el un perceptor sau încasator, un comisar general, funcționari de ai fiscului sau vameși[97] etc., etc.

Toți aceștia se află sub ordinele unui general[98] care atârnă de Excelența sa generalul comandant al Transilvaniei, ca șef suprem și di-
p. 631 riguitor în toate chestiunile atât militare, fiscale, cât și civile, și toți își au reședința la Craiova în județul Jiului de Jos, ca fiind singura localitate principală din această provincie.

Această Craiovă a fost odinioară o localitate foarte cunoscută datorită comerțului care se făcea în aceste provincii. Acolo fusese și un bâlci anual care ținea patru săptămâni. Cum că odinioară comerțul trebuie să fi înflorit aici se poate deduce din faptul existenței unui depozit permanent al companiei orientale de comerț căci este aici o clădire lungă cu pereți de cărămidă, bine închisă ⟨și⟩ numită în limba lor han, ce a fost clădită de egumenul mănăstirii Hurez care ia chirie anual de la negustori pentru odăi.

Acolo, sunt trei despărțituri, adică curți sau piețe dintre care una era pregătită cu clădiri drept cvartir al domnului, când venea la iarmaroc, cealaltă era cu camere boltite de jur împrejur pentru depozitele negustorilor, iar în mijlocul pieței se afla un foișor înalt[99] ca un fel de

---

[90] *Stammarazoja (Hammarazoja).*

[91] Cf. pe harta autorului *Mujeren*.

[92] *Zinzeren* = Țânțăreni.

[93] *Rekar* = Răcari.

[94] Adică înainte de dominația austriacă recunoscută la 1718 prin tratatul de la Pojarevać.

[95] *Obergespan*.

[96] *Unter-corniks*.

[97] *Dreyssigern* traducerea termenului latin: *tricesimatores* în legătură cu vama de mărfuri constând în 1/30 din ele.

[98] *General — Wachtmeisters*.

[99] În Hurmuzaki: *Feyeschor i.e. Sommerhaus;* în ms. *Foyeschor*.

bursă a negustorilor; a treia era pentru oamenii de rând şi avea grajduri; aceste clădiri au fost toate arse de turci în timpul ultimului război astfel că din ele au rămas doar zidurile, dar apoi au fost din nou refăcute şi luate pentru magazii şi pentru cartierul comandantului.

VI. Despre capitala provinciei

Aceasta este Craiova, dar poate să nu-i placă Excelenţei sale drept capitală a provinciei, adică drept locul unde ar trebui să-şi aibă reşedinţa comandantul, deputăţia, comisariatul militar şi cel cameral, mai întâi pentru că acest oraş e departe de toate mijloacele de apărare ale ţării, arătate mai sus, apoi pentru că de acolo comunicaţia cu Transilvania era foarte anevoioasă şi din cauza depărtării, iar într-un viitor război ar fi expus loviturilor duşmanului şi acest lucru ar fi cu atât mai primejdios cu cât din cauza relei stări actuale nu mai pot fi adăugate acolo întărituri mai însemnate nici azi, nici mâine. Din această cauză vin boierii şi negustorii, pe lângă mulţi alţii, şi se roagă să fie mutată reşedinţa în altă parte.

Pentru aceasta a fost propus mai întâi Râmnicul, dar acolo situaţia nu a fost găsită bună pentru o asemenea capitală din cauza motivelor din urmă arătate mai sus. Este drept că în timpul ultimului război a fost întărită mănăstirea de acolo, unde e reşedinţa episcopală, şi care e însemnată în planul existent sub litera M, însă acest lucru a trebuit să se facă de nevoie, pentru că nu avem nici o altă localitate mai apropiată de noul drum de comunicaţie cu Transilvania; sau una unde s-ar fi găsit că ar fi unele mijloace de adăpost şi că s-ar putea face o magazie şi unde ar fi fost în stare să se păzească împotriva unor cete tătăreşti, dar nu ar fi putut ţine piept unui asediu, iar o asemenea lucrare nu se poate face din cauza configuraţiei povârnite a terenului şi a vecinătăţii munţilor. Dar nu numai aceasta, ci şi mănăstirile celelalte care se află în apropiere sub munţi, ca Govora, Bistriţa, Polovraci, se află în colţuri de acestea pe sub munţi, unde nu se mai poate adăuga nimic; dacă ar fi altminteri şi ele ar sta libere ⟨de jur împrejur⟩ ar putea aduce mari foloase cu clădirile lor; cele mai multe mănăstiri ⟨sunt clădite⟩ ca un pătrat, având două caturi, cu odăi boltite de zid; biserica se află întotdeauna la mijloc într-un loc liber; mănăstirile sunt închise şi multe au pridvoare bune de zid.

După Râmnic s-a propus Polovraci, unde este o câmpie mică şi frumoasă pentru că unii — care auziseră de o potecă din apropiere de Polovraci spre Novaci[100] către Sebeşul săsesc peste munţi—au încredinţat pe Excelenţa sa că s-ar putea face acolo un drum de comunicaţie, dar după cercetări s-a găsit că nu este cu putinţă asemenea drum şi nu a mai ieşit nimic din această propunere, şi apoi a fost ales Târgu Jiu, la care s-a rămas un timp până să se vadă şi să se afle dacă // p. 632
s-ar putea găsi şi stabili acolo o comunicaţie neîntreruptă peste munţi. Pentru aceasta şi eu am primit de la Excelenţa sa poruncă hotărâtă să observ bine în timpul lucrărilor mele configuraţia şi poziţiile din munţi. Şi s-a descoperit acolo că s-ar putea stabili o comunicaţie de-a

[100] *Novatch* pe Gilort. O potecă suie într-adevăr de acolo în munţi, dar se opreşte la obârşia Lotrului.

lungul râului Jiu în sus, prin munţi începând de la Bumbeşti[101] până la plaiul Jiului, anume acolo unde amândouă Jiurile se întâlnesc în munţi, ceea ce se vede pe hărţi. Şi aceasta s-ar putea face cu mult mai puţină trudă şi cheltuială decât s-a făcut pentru cea de-a lungul Oltului, pentru că aici ar fi de străpuns o cale de-abia trei ceasuri, pe când de-a lungul Oltului fusese un drum ajungând la cinci mile. Pe lângă aceasta s-ar mai putea cruţa timp, muncă şi cheltuială, cum nu se putuse face acolo, pentru că aici nu trebuie să fii silit să te ţii mereu pe o singură parte a Jiului, aşa cum a trebuit să se facă de-a lungul Oltului, ci când dai de o stâncă mare ce-ţi stă în cale şi te împiedică, o poţi lăsa în pace, trecând cu un pod peste Jiu, aşa cum s-a făcut peste Lotru, pentru că acesta (râul Jiu) nu este mult mai lat ca acela ⟨Lotrul⟩ şi astfel pot fi ocolite asemenea stânci, datorită unui drum ⟨care ar trece⟩ pe partea cealaltă a apei şi ar cere mai puţină muncă şi cheltuială. Asemenea poduri nu ar fi mai multe de trei până la patru; un asemenea drum s-ar putea face cu o companie de 300 de oameni care ar lucra zilnic timp de un an şi o cheltuială de 8 000 până la 9 000 de florini.

De la câmpia Jiului mai departe nu mai este nici chiar cea mai mică greutate, ci se merge de acolo pe drumul vechi care vine din munţii Vulcan prin valea Crivadia peste muntele Tătăranului[102] la Baru[103] unde se află prima vamă din Transilvania în valea Haţegului; acest munte al Tătarului nu este deloc greu de urcat, întrucât ţăranii trec încoace şi încolo cu încărcături de fân; dar chiar şi acesta ar putea fi ocolit mergând primprejur pe la Merişor prin valea Crivadia spre Jiul unguresc.

Dacă s-ar împlini acest lucru ca să fie străpuns un drum de-a lungul Jiului, ar fi cuminte şi necesar ca să fie desfiinţată poteca de pe munţii Vulcan, ceea ce se poate face cu cea mai mare uşurinţă când te ridici pe partea oltenească pe sub muntele Zănoaga (?)[104], unde îşi au românii palanca lor, întrucât de amândouă părţile drumului foarte aproape de el sunt văi foarte adânci şi sălbatice; şi încă şi mai uşor poate fi stricată — pe plaiul Vulcan, pe care se coboară poteca înapoi pe câmpia Jiului, anume sus, acolo unde aceasta iese din munţi, la Făgeţel[105], (punct) care este însemnat în hărţi cu cerneală roşie, dar acolo pe spinarea sau creasta plaiului sau muntelui[106], unde este strâmtă de tot şi mărginită pe amândouă părţile cu prăpăstii foarte adânci, acolo poate fi tăiată cu uşurinţă şi stricată pentru a nu mai putea fi folosită.

Acest drum a fost aprobat de Excelenţa sa domnul general feldmareşal, conte de Königsegg[107] şi de aceea a venit el însuşi cu prilejul ultimei sale inspecţii şi organizări a Olteniei să cerceteze configuraţia pământului în jurul Târgu Jiului şi a munţilor pe unde trece râul Jiu şi el a văzut şi a aflat că acel loc este cel mai potrivit şi mai bine aşezat pentru reşedinţa şi capitala provinciei, mai întâi din cauza poziţiei, căci în acest loc se pot construi acele lucrări de întărire de care ar putea fi

---

[101] *Bombojeste* = Bumbeşti, sat.

[102] *Berg Tartarlui*, cf. pe harta autorului Piatra Tatarului.

[103] *Baar* (= Baru Mare şi Baru Mic pe Streiu la V de Crivadia).

[104] *M. Sennoya (M. Sennoga)*, cf. pe hartă la S de m. Vulcan.

[105] *Talzette (Fuczette)*, cf. pe harta autorului *M(untele) Fadsezel* = Făgeţel.

[106] *Playsive Berg (der Play, sive Berg* = Plai sau munte).

[107] Lothar Joseph Georg von Königsegg (1673—1751), comandant general imperial în Transilvania (1722—1726).

nevoie pentru apărarea localităţii, pe de altă parte, din cauza comunicaţiilor pe care le poţi avea de aici mai sigure şi lesnicioase cu multe alte locuri, cum ar fi cu Transilvania pe drumul de-a lungul Jiului în valea Haţegului, de acolo la Alba Iulia şi Sibiu sau prin Deva, spre Arad în Ungaria, sau prin Poarta de Fier [108] spre Caransebeş în Banat.

Această Poartă de Fier este o depresiune în munţii mari, unde rămâne un munte mai scund, aşa cum se vede pe hartă, pe care trec dintr-o parte în alta ţărani cu căruţe încărcate cu fân, şi care poate fi îmbunătăţită şi mai mult cu puţină osteneală.

De la Târgu Jiu comunicaţia cea mai scurtă şi mai sigură cu Orşova se face pe drumul arătat pe hărţi, prin depresiunea de sub munţi de la Brădiceni [109] // şi Baia de Aramă [110] care ce-i drept nu se face p. 633
acuma în chip deosebit cu carele din cauza unor stânci ce se află în două locuri de pe acel drum, primele la Ponoarele [111] lângă Baia de Aramă, celelalte lângă Dunăre pe la Vodiţa, unde a fost cantonat odinioară generalul Veterani şi a înzestrat acest drum cu o întăritură.

Acest drum este acoperit dinspre regiunea de câmpie [112] de Măgurele sau promontoriile [113] amintite şi mai sus şi nu se poate ajunge la el pe nicăieri din partea câmpiei, de la râul Jiu şi până la Dunăre, decât doar pe un drum peste Motru [114] şi apoi pe drumul pornind de la Cerneţi, descris şi desemnat ⟨pe hartă⟩, de asemenea, pe o potecă de la „Ketschora Marga" [115] — peste muntele pe sub care curge Topolniţa dar unde sunt stânci primejdioase — la Marga.

De la Târgu Jiu la Râmnic drumul merge din nou neîntrerupt pe sub munţi pe lângă mănăstirile Crasna, Polovraci [116], Hurez [117], Bistriţa şi Govora, mai departe spre Ocna [118] şi Râmnic, după cum se vede şi e notat pe hartă.

Jos în câmpie coboară drumul principal pe valea principală a acestei ţări cu care se întâlnesc toate celelalte văi şi se unesc cu ea, anume pe valea Jiului de-a lungul râului, coborând spre Craiova şi aşa mai departe etc. şi pe care îl poţi tăia în multe locuri din pricina situaţiei favorabile a munţilor şi îl poţi apăra cu puţine trupe după cum s-a arătat mai înainte. Îndeosebi de la Ţânţăreni confluenţa Gilortului şi a Motrului [119] până la Işalniţa [120], confluenţa Amaradiei cu Jiul, unde adeseori se brodeşte ca mulţumită cursului şi a albiei Jiului să poată fi ocupată pe deplin şi închisă întreaga vale cu o mie de oameni şi chiar mai puţini.

Lucru pe care l-au observat bine înaintaşii noştri, de aceea au închis partea de sus a ţării de sub munţi cu o întăritură îndreptată împotriva părţii de jos de la Dunăre şi făcută aici la Răcari, pentru că so-

---

108 Din Haţeg spre Banat.
109 *Bredischen (Bredizschen)*, jud. Gorj.
110 *Baja de Arama* — jud. Mehedinţi.
111 *Ponara. (Ponora)* = 'Ponoare, jud. Mehedinţi.
112 *Landseithen.*
113 *Moguri seu Promontoria.*
114 *der Mosen ; (der Motru).*
115 *Vitschorc Marga ; Kitschora Marga* = Marga, sat, la N de Schitul Topolniţa.
116 *Polonatsch ;* (Polvratsch).
117 *Ores*, apoi *Bistritz.*
118 *Orkna ; (Ockna).*
119 *Moten ; (Motru)* (in realitate între Gura Motrului şi vărsarea Gilortului în Jiu există o mică distanţă).
120 Ischalnitza = Işalniţa, sat la N de Craiova, jud. Dolj.

coteau asigurate flancurile pe amândouă părțile, atât pe partea dreaptă înspre Dunăre și Orșova, cât și pe mâna stângă înspre Olt, datorită mulțimii de munți și văi pomenite mai sus, care sunt anevoioase și multe chiar aproape cu neputință de trecut; din care cauză unii voiau să propună ca pentru motivele amintite mai sus să așeze aici dacă nu însăși capitala, cel puțin depozitul principal al provinciei și să-l facă anume la Țânțăreni unde este mai mult loc disponibil decât la Răcari.

Mai întâi pentru că este așezat în mijlocul țării, pe lângă aceasta pentru că acolo se poate avea aer curat, apă bună, destule lemne precum și toate cele necesare pe care le cere traiul într-o asemenea localitate. Pe de altă parte pentru că se poate avea comunicația de aici cu toate celelalte localități din întreaga țară mai lesne și mai nemijlocit, îndeosebi cu Orșova și cu posturile de la Dunăre, ceea ce este esențial. Cu Orșova prin valea Motrului până la Strehaia [121] care Strehaia este o mănăstire destul de bine clădită cu biserica izolată în mijlocul unei curți înconjurată de clădiri înalte cu două caturi cu odăi boltite, pivnițe bune și bine închise [121bis]. Au fost clădite de Mihai vodă, care a stat el însuși acolo câtva timp, dar în timpul războiului din urmă cu turcii au fost arse cu desăvârșire de tătari, totuși fără distrugerea totală a zidurilor care au rămas toate în picioare și care ar putea fi reparate din nou cu puțină cheltuială și rânduite pentru așezarea unei întărituri pentru pază și siguranța drumurilor, atât spre Orșova prin valea Husniței [122], cât și de-a lungul Motrului spre Baia de Aramă sau sus spre munți, cum se vede pe hartă. Generalul Veterani a vrut, la vremea lui, să înzestreze acel loc cu o întăritură și se începuse chiar să se facă parapete și șanțuri, dar nu s-a terminat și nu s-a făcut nimic.

De la Strehaia drumul merge spre Orșova printr-o vale adâncă [123], la care nu poți ajunge nici pe o parte, nici pe cealaltă din cauza munților, până la Fântâna domnească [124], de acolo peste muntele Furca Bistriții [125], Câmpul Balotăi [126] și Erghevița [127] spre Cerneți și Orșova; pe acest drum au mers necontenit tătarii și trebuiau să meargă când se îndreptau în vreme de război spre Orșova și mai departe în Banat,
p. 634 și treceau mereu // din Țara Românească peste Olt pe la Slatina, mai sus de Brâncoveni [128] și de acolo se duceau spre Craiova, unde se împărțeau din nevoia furajului în două hoarde, dintre care una se îndrepta înspre Dunăre la Balta Verde [129], iar cealaltă mergea pe drumul mai sus arătat pe la Țânțăreni și Strehaia spre Cerneți, unde se întâlneau din nou; drumul pe lângă Dunăre pe care mergea cealaltă hoardă ar fi cel mai bine de oprit și mai ușor de apărat pe valea Broscarilor [130] și pe muntele Curgul [131], acolo unde munții pe care i-am pomenit adeseori ajung până la Dunăre.

---

[121] *Esterhaja.*
[121bis] În text: im Gevierte Geschlossen.
[122] *Stanitzer Thal; (Husnizer Thal).*
[123] Valea Hușniței.
[124] *Fontena Dominasca* pe valea Hușniței.
[125] Furca Bistritzi (Bistrița e imediat la S de Erghevița).
[126] *Kimpul Ballotae.*
[127] *Irglovitza (Irgewitza).*
[128] Sat, jud. Olt.
[129] La E de Ostrovu Mare, jud. Olt.
[130] *Thal Broscarilor* (Broscorilor). La E de Ostrovul Corbului.
[131] *Curgue (Curgul)* neidentificat — lipsește pe harta autorului.

În al treilea rând prin postul de la Ţânţăreni [132], nu numai că s-ar tăia cu desăvârşire şi s-ar opri cu totul drumul tătarilor spre Orşova în Banat, ci şi toată partea de sus a ţării ar fi acoperită prin aceasta, şi într-acolo s-ar putea retrage oamenii din partea de jos a ţării în faţa forţelor năvălitoare ale duşmanilor şi nu ar fi siliţi să le cadă pradă de îndată.

Într-adevăr întreaga Dunăre ar fi şi ar rămâne prin aceasta sigură şi acoperită pentru că posturile de pază lăsate în jos de-a lungul ei ar putea fi sprijinite de aici în chipul cel mai uşor şi simplu, pe când dimpotrivă ar aduce atâta nesiguranţă pentru duşman, încât acesta nu s-ar putea folosi de ea (= de Dunăre) împotriva Orşovei şi tot astfel mai departe în susul ei împotriva Banatului şi a Belgradului.

De aceea dacă Belgradul este situat şi în această stare că nu poate fi cucerit fără vase, trebuie socotită această provincie a Olteniei ca un adevărat meterez al acelor ţări, anume Transilvania şi Banatul, împotriva turcilor şi să fie considerată şi luată în seamă pentru poziţia ei deosebit de bună şi îndeajuns dovedită pentru apărare. Mai trebuie observat că mai sus de locul unde se sfârşesc bălţile, care se află ceva mai jos de Vidin, acolo unde curge pe partea bulgărească apa Vidboul [133], Dunărea este foarte strâmtă cum nu a fost niciodată în Oltenia, încât poţi să tragi cu tunul pe partea cealaltă şi de asemenea din partea noastră se poate ajunge până la ⟨Dunăre⟩ fără a-ţi uda picioarele [134]. Altminteri, mai jos de Vidin, se lăţeşte foarte mult şi se văd o mulţime de vase mari cu toate pânzele înaintând foarte repede chiar împotriva cursului apei.

Mai sus de Vidin şi până la Orşova sunt mai multe locuri de amândouă părţile Dunării unde poţi ajunge până la aceasta fără a-ţi uda picioarele.

Mai departe trebuie să mai adaug, că de la vărsarea Oltului în Dunăre până la Vidin, duşmanul nu poate face nicăieri poduri peste ea ⟨= Dunăre⟩ decât la Rahova [135], unde se varsă Jiul, şi la Celei [136] — unde începe via Traiana şi unde trebuie să fi fost odinioară un pod — din pricina mulţimei de bălţi foarte mari şi foarte adânci care se ţin lanţ de la râul Olt pe care l-am amintit mai sus până aproape de Vidin pe partea noastră oltenească şi care se întind de-a lungul Dunării după cum se observă pe hartă; şi în aceste locuri lucrul este destul de greu şi peste mână, pentru că nici aici nu poţi ajunge până la ea fără a-ţi uda picioarele, ci trebuie să treci pe poduri; la Ghidiciu în faţa Lom Palancăi [137], bălţile sunt de asemenea foarte anevoioase şi nu pot fi trecute fără poduri.

VII. Despre împărţirea (administrativă) a ţării

Aceasta (Oltenia) este împărţită în cinci judeţe care sunt: judeţul Vâlcea, judeţul Jiului de sus şi al Jiului de jos, Romanaţi şi judeţul Mehedinţi.

132 *Tintaren.*
133 *Vidboul.*
134 *mit trocknem Fuss* (adică fără a trece prin bălţi).
135 *Orsova* (!) wo die Syll einfliesset (*Oreava*).
136 *Cselech,* (Csellech).
137 *Compalancka (Lompalanca).*

În județul Vâlcea se află capitala Râmnic, unde e reședința episcopală, precum și Ocnele Mari[138] sau Saltzburg de unde se extrage sarea și unde se ține un bâlci mare săptămânal.

În județul Jiului de Sus localitățile cele mai însemnate sunt Târgu Jiu și Brădiceni, amândouă sunt târguri.

În județul Jiului de Jos cea mai însemnată localitate și actuala capitală a provinciei este Craiova despre care s-a pomenit mai înainte.

p. 635 În județul Romanați capitala este Caracal[139], acum un târg, dar // pe vremuri a fost reședința domnilor întregii Țări Românești (!)[140] apoi Brâncoveni, locul de obârșie al domnului Constantin Brâncoveanu, unde a fost un palat mare, dar care a fost devastat de către tătari în timpul ultimului război; mai este Islazul la vărsarea Oltului în Dunăre[141], un târg păcătos, apoi Celei, un sat așezat la cinci ceasuri mai sus de vărsarea Oltului în Dunăre despre care e de observat că împăratul Traian — alții spun Adrian — ar fi avut în acest loc un pod de lemn peste Dunăre, dar de la care nu s-a găsit și nu se vede nimic, deși se găsesc ruine, bucăți de zid și șanțuri de cetăți pe amândouă malurile Dunării care au putut fi făcute pentru apărarea și paza podurilor pomenite, cum se observă în hărțile provinciei; tot aici se mai găsesc încă multe monede vechi printre care și ⟨unele⟩ triunghiulare sau pătrate[142] și se găsesc chiar pe ogorul unde ară țăranii. Chiar de aici începea drumul pietruit „Via Traiani", cunoscut de toți istoricii și însemnat pe toate hărțile, care se mai vede lămurit în mai multe locuri până mai sus de Râmnic și pe care se mai circulă; țăranii îl numesc „Calea Troianului"[143]; acesta mergea până la Cozia și până în munți, unde pomenitul Traian a voit să pună să se facă un drum de-a lungul Oltului peste munți spre Transilvania și s-a și început să se lucreze la el, dar nu s-a urmat mai departe, ci a rămas în părăsire, după cum s-a amintit mai sus.

În județul Mehedinți, localitățile cele mai însemnate sunt Cerneți, odinioară reședință domnească[144], și Baia de Aramă, aceasta este renumită și pentru minele de aramă, dar de altminteri amândouă sunt numai niște biete târguri.

VIII. Despre stema țării

Străvechea stemă a acestei țări înfățișa soarele și luna[145], dar după ce Ioan de Hunedoara a izgonit pe turci și a adus Țara Românească sub suzeranitatea Ungariei și Transilvaniei a împreunat stema sa cu cea românească ⟨a Țării Românești⟩ și i-a dat în locul inelului

---

[138] *Okna.*

[139] *Caracko (Caraska).*

[140] Eroare provenind desigur din asocierea făcută cu mențiunea ce urmează a localității Brâncoveni.

[141] În Hurmuzaki e omisă mențiunea Celeiului în text și adăugată apoi sub formă de notă în josul paginii: „Un târg prost, *apoi Celei (Czelech), un sat la vărsarea Oltului în Dunăre* (nota autor). Această notă introduce de fapt o nouă confuzie, deoarece face din Celei o localitate la vărsarea Oltului (!).

[142] *Worunter drey und viereckigte* (!).

[143] În Hurmuzaki, *Cali Troianatni i.e. viam Trojanam;* în ms. *Cale Trojanului...* etc.

[144] Inexact.

[145] În stema Țării Românești figura încă din veacul al XIV-lea o pasăre cu o cruce în cioc (cf. sigiliul lui Vladislav voievod de la 20 ianuarie 1368).

crucea ungurească (!) în cioc, şi în ghiare o bucată dintr-un butuc de vie pe care atârnă un ciorchine de strugure pentru a aminti de bogăţia în vin a acestei ţări[146]. Dar pentru ca şi fiecare judeţ să-şi aibă propriul său semn şi propria sa stemă, Excelenţa sa domnul general feldmareşal conte de Stainville a ales pentru fiecare o stemă proprie care se leagă de însuşirile sale deosebite.

Astfel pentru judeţul Vâlcea, un pom roditor, pentru că acolo cresc multe poame; pentru Jiul de Sus, un cerb, subliniind prin aceasta vânătorile aducătoare de vânat mult; pentru judeţul Jiul de Jos, un peşte din cauza multelor pescării de mare folos; pentru Romanaţi, un snop de grâu, iar pentru judeţul Mehedinţi un stup pentru a arăta belşugul de roade şi marele folos de pe urma albinelor pe care aceste două judeţe le au mai presus de celelalte.

IX. Despre slujba religioasă

Organizarea lor religioasă este luată mai mult după cea a creştinilor ortodocşi, fără alte ceremonii deosebite; autoritatea asupra lor o are un episcop cu reşedinţa la Râmnic şi care atârnă în cele bisericeşti de episcopul din Belgrad, iar în cele laice[147] de Excelenţa sa domnul general comandant al Transilvaniei; clerul celălalt constă din călugări şi popi, cei dintâi sunt monahi care trăiesc în mănăstire şi au venituri îndestulătoare de la bunurile care le-au fost lăsate moştenire ca: sate, ogoare, livezi, vii etc. şi pe deasupra şi ţigani robi. În fruntea oricărei mănăstiri stă un egumen, asemenea unui abate, pe care îl numesc în limba lor Sfinţia ta[148] şi // care conduce administraţia religioasă a mănăs- p. 636
tirii sale. Există asemenea mănăstiri în Oltenia cu numele următoare: mai întâi mănăstirile de călugări: Râmnic, Tismana, Călui[149], Polovraci, Arnota[150], Bistriţa, Arhanghelii, Sărăcineşti, Titireci[151], Govora, Cozia, Motru, Cetăţuia, Cornet, Brâncoveni, Sadova, Strehaia, Bucovăţ, Hotărani[152], Stăneşti, Jitianu[153], Hurez, Tânţăreni, Segarcea, Topolniţa, Cioclovina. Mănăstiri de călugăriţe sunt: Ostrov, Dintr-un lemn[154], Surpatele, Mamul.

Nici ei înşişi nu ştiu dacă urmează regula Sfântului Vasile sau a lui Hieronim[155] ca odinioară călugării greci. În fiecare mănăstire ei se împart în trei categorii: „Rossophoros, Microphinos şi Megalosphinos", aceştia din urmă pot fi comparaţi cu cei numiţi la noi eremiţi.

Popii fac ⟨îndeobşte⟩ cam tot ce fac preoţii de mir şi îndeplinesc slujbele în parohii; ei nu se deosebesc de laici decât printr-un potcap de postav albastru, pe care nu-l scot înaintea nimănui, şi prin pletele lor lungi, pe care nu le taie niciodată; altminteri fac plugărie şi înde-

---

[146] Confuzie vădită.
[147] *In civilibus.*
[148] În Hurmuzaki: *Svinzita,* în ms. *Svintzicta.*
[149] *Calui.*
[150] *Arnauta.*
[151] *Titeresti,* în ms Titerets.
[152] *Hotera.*
[153] *Sydian.*
[154] *Ulemne.*
[155] Întemeietorii monahismului răsăritean şi apusean.

plinesc fără deosebire muncile țărănești întocmai ca țăranii. Toată învățătura lor nu constă decât în puțin citit și scris și aceasta cu litere românești (cirilice) în limba slavonă din care ei adeseori nu înțeleg nici un cuvânt, nici călugării din mănăstiri nu înțeleg de cele mai multe ori nici chiar ei înșiși nimic decât puțină greacă veche, iar cine poate s-o rupă puțin pe latinește este socotit ca o minune de erudiție. Preoții pomeniți mai sus au voie să se însoare, dar numai cu o fecioară și numai o dată; dacă îi moare unuia soția, el nu are voie să se lase mânat de poftă și să-și caute o alta, dacă nu vrea să se lepede de preoția lui și să fie socotit iar ca un țăran în toată legea. În fiecare sat sau târg sunt doi, patru, șase, opt și zece popi, după cum este și localitatea, și de îndată ce sunt sfințiți nu mai dau nimănui nimic decât doar episcopului, căruia îi dau în toți, anii o dată sau de două ori, de la trei până la patru taleri cu leu.

Călugărițele poartă întocmai ca și călugării îmbrăcăminte lungă, dreaptă, neagră și cea mai mare parte din evlavia lor constă, ca și aceea a călugărilor, în abținerea de la căsătorie, de la înfruptarea cu carne și în baterea multor mătănii, adeseori fac în 24 de ore de la trei până la șase sute de mătănii, adică fac semnul crucii, la care fiecare își îndoaie trupul până la pământ și ajunge să se proptească pe degetul cel mare sau pe vârful degetelor rostind totodată: „Gospodi pomilui", ceea ce înseamnă: doamne miluiește. Cele mai bătrâne și superioarele lor se bucură și ele [156] de mare cinste; sunt numite în limba lor „starețe", cum am zice superioare, și intitulate ca și egumenii „Sfinția Ta"; își au bunurile lor lăsate de ctitorii lor la fel ca și călugării; fiecare din aceste mănăstiri are un popă bătrân, căsătorit, în fața căruia se spovedesc și care face slujba bisericească pentru ele.

Aici mai sunt și câțiva catolici care nu sunt români, ci bulgari, și sunt numai negustori; ei locuiesc la Craiova, Râmnic și Brădiceni, unde își au și bisericile lor.

Despre boieri

Ceilalți locuitori ai țării se împart în boieri, adică în nobilime, și în țărănime. Despre orașe și orășeni nu se știe acolo nimic. Dacă nobilii sau boierii ar fi întrebați de hrisoavele dovedind vechimea boieriei lor, ei nu ar putea înfățișa nimic. De altfel nu le pasă prea mult și oricine este privit și socotit ca boier dacă are atâta avere încât să se poată îmbrăca după obiceiurile lor ca un boier. Ei nu socotesc că ar fi nevoie de ceva instrucție cavalerească dacă fiii lor pot citi puțin și scrie, aceasta este mai aleasă pregătire cavalerească a lor ca să poată ajunge ciocoi sau zapcii pentru a stoarce din țară pentru părinții lor dijmele oilor și porcilor cu un câștig personal al lor; la ei unul care a studiat ceva latinească este o pasăre rară, deși nu li se poate tăgădui o iscusință firească; ba chiar sunt destul de isteți la toate [157].

---

[156] Adică întocmai ca și stareții mănăstirilor de călugări.

[157] Se observă și la Schwanz ca, de altfel, și la Tige și la alți ofițeri imperiali o atitudine dilatorie față de români, după cum el împărtășește punctul de vedere comun al ocupanților străini sau se lasă în voia propriilor sale impresii.

Trebuie observat despre acești țărani ai lor că nici unul nu este șerb, ci numai țiganii trebuie să slujească boierilor lor ca robi și atunci sunt folosiți îndeobște ca brutari, bucătari, lăutari, feciori, iar țigăncile sunt folosite de obicei ca femei și fete în casă, lucrătoare la gherghef și doici [158]; dar de vreme ce mulți dintre țăranii amintiți mai sus nu sunt moșneni, adică țărani cu pământ sau oameni așezați care au pământul lor propriu, ci trebuie să muncească pământul boierilor și să-și crească vitele pe pământul acestora, sunt uneori împovărați destul de rău [159].

XII. Despre îndeletniciri, felul de viață și comerț

Din acestea se poate ușor înțelege care este îndeletnicirea locuitorilor de aici din țară, anume plugăria și îngrijirea viilor, creșterea vitelor și a albinelor. Tot din acestea constă și negoțul lor în cea mai mare măsură, adică din cai, oi, vite, miere, ceară, unt, vin, lână, pește și porci, pe care îi mână cu droaia în Transilvania. Ca meseriași, găsești doar puțini cizmari și croitori, cât și blănari. Maiștri meșteșugari [160] nu sunt deloc, decât doar dacă am vrea să socotim astfel pe țiganii care îndestulează toată țara cu munca lor de fierari și lăcătuși.

În ce privește felul lor de viață, ei nu sunt greu de mulțumit cu mâncarea, grâu, carne, pește și vânat se pot avea din belșug, dar la gătit nu se pricep. Apoi și multele posturi condamnă pe bieții români, de cele mai multe ori, la usturoi, ceapă și supă de varză; pâine se mănâncă de asemenea puțină, căci boierii înșiși și toți cei care sunt mai de seamă, întrebuințează în locul ei azimă, adică un aluat de făină de grâu cea mai bună și cea mai albă, copt în spuză, iar cei de rând un aluat din făină de mei sau chiar mămăligă, adică o fiertură vârtoasă de făină de păpușoi fiartă cu apă într-o tingire, putând apoi fi tăiată cu cuțitul. Dar pe de altă parte, vinul bun și mult trebuie să suplinească într-o oarecare măsură acest cusur.

XIII. Despre portul și îmbrăcămintea lor

Portul și îmbrăcămintea celor mai de seamă este asemănător cu acela al polonilor, dar nu în ceea ce privește pe al femeilor, după cum se vede din desenele [161] alăturate. Țăranii merg vara îmbrăcați cu o cămașă pe care ei o lasă să atârne peste ițari; își încing trupul cu o cingătoare îngustă, iar în locul cizmelor polone poartă opinci croite din piele netăbăcită de porc sau de vită, pe care ei le leagă meșteșugit de picior cu nojițe și le numesc opinci „Opintsch".

Iarna își acoperă capul cu căciuli păroase de blană de miel și trupul cu cojoace lungi de blană de oaie care au blana pe dinafară și care atârnă până la glezne; își înfășoară picioarele cu multe obiele, pe care ei le leagă cu multe nojițe împletite până deasupra piciorului.

---

[158] *Säugammen.*
[159] *Hart mitgenommen.*
[160] *Künstler.* Se face deosebire între Handwerker și Künstler.
[161] Nu se află în manuscrisul german.

XIV. Despre jelirea morților și despre joc

Când sunt în doliu, umblă cu capul gol pe care leagă o bucată îngustă de pânză de lățimea unei palme și ale cărei capete atârnă în jos pe spate lungi de o șchioapă.

p. 638 Când joacă se prind cu toți de mână — oricâți ar fi — și fac un cerc mare, iar pe lăutari, toți țigani de rând, îi pun la mijloc lângă o găleată cu apă și joacă în jurul ei; muzica lor se ia, de cele mai multe ori, după cea turcească, au instrumente proaste pe care și le fac ei înșiși, tobe obișnuite, viori și fluiere; vioara este o jumătate de dovleac, acoperită cu pergament; toba este o sită obișnuită acoperită pe amândouă părțile cu pergament; fluiere își fac din orice bucată de lemn, fiecare cântă mai mult printr-un gângurit și zbârnâit din gură decât prin fluierat și ⟨jocul⟩ degetelor, dar ⟨sunetul⟩viorii, ei îl exprimă prin cântec[162].

XV. Despre locuințele lor

Locuințele lor erau odinioară mai mult sub pământ, pe acestea ei le numesc bordeie, dar după ce Excelența sa domnul general comandant a poruncit să fie clădite case, ei au început să locuiască în case deasupra pământului.

Printre mănăstirile lor se află unele mari și destul de bine clădite; odăile de sus ca și cele de jos sunt boltite. Dintre casele stăpânirii sau ale boierilor se găsesc puține bune afară de hanul de la Craiova și de palatul domnului Constantin la Brâncoveni, unde se afla casa lui de baștină.

XVI. Despre apele și râurile acestei țări

Dintre apele, râurile, bălțile și pescăriile lor, Dunărea este cea mai mare și cea mai bogată; după aceasta vin Oltul și râul Jiu. Pe Dunăre și în Dunăre este mai întâi deosebit de ciudată „Datateka" (!)[163], adecă vârtejul sau vâltoarea Dunării care este la opt ceasuri mai sus de Orșova, unde Dunărea se rostogolește grozav și face valuri mari și corăbierii trebuie să fie cu ochii în patru pentru a scăpa de vreo nenorocire și de aceea pe amândouă malurile Dunării stau ridicate cruci mari pe stâncile înalte, spre a înlesni trecerea prin aceste locuri primejdioase. Și mai jos este o insulă pe care se află satul Poreci[164] și o întăritură cu garnizoana în apropiere. Ceva mai jos se află locul cel mai îngust al Dunării; acolo unde se strecoară îngustându-se printre munții înalți, anume printre stâncile „Stirbetzi"[165] și Măgura[166]; se observă că pe sub cea din urmă ⟨ = Măgura⟩ curge apa din valea „Poniokova"[167],

---

162 *Das Geigen aber durch Singen exprimieren.*

163 În Hurmuzaki: *Datalka, So Vortex oder Würbel* (în mss. *Datateka sive Vortex*... etc.

164 *Poretsch (Poredsch).*

165 Neidentificat.

166 *Magura (Magara).*

167 *Ponikova*... *(Poniokova).*

așa cum se vede pe hartă; acolo într-o adâncitură a muntelui pomenit lângă apă, trebuie să fie o Matriță (?) sau materie din care iau naștere în toți anii foarte multe musculițe sau țânțari mici [168] care sunt negru-cenușii și mult mai mici decât țânțarii obișnuiți; aceștia când ajung la maturitate în borta, unde jos la Dunăre izvorăște Ponikova din stânca Măgura și ⟨ care⟩ se numește Rivnița [169], se îmbulzesc afară neînchipuit de mulți întocmai ca un roi de albine și de obicei, când e vremea liniștită sau când suflă vântul de la apus, adică vine la vale împreună cu Dunărea, adică vin cu vântul în țară pe valea prin care curge Dunărea și în așa mare mulțime încât acolo pe unde se duc întunecă cerul; când însă vântul le e potrivnic, venind de jos în sus, el oprește roiul și îl gonește înapoi și îl aruncă iar în Dunăre, ceea ce bucură pe țărani și pe localnici, căci acolo unde ajung aceste gângănii fac mare prăpăd printre vitele mari de care se prind iar și iar, mai ales acolo unde sunt deschizături cum sunt urechile, nările etc. și adeseori răpun multe vite; împotriva lor țăranii aprind focuri mari, mai ales din gunoi. Iar vitele s-au învățat și ele și se înghesuie fiecare înaintea celeilalte spre fum. Această roire se întâmplă de obicei de două ori pe an.

Nu departe de locul îngustării Dunării pomenit mai sus se află orașul Orșova, numit mai înainte „Bediognum" [170] și în apropiere, mai jos de el, se află fortul Carlsfried" [171] de curând așezat pe Dunăre. p. 639

Între cele două localități pomenite în urmă se varsă în Dunăre Cerna, o apă repede și limpede; în unele locuri, când acestea nu sunt ajunse de ploaie sau de apa zăpezilor, ea poate fi trecută călare sau cu piciorul; pe lângă ea cam la patru ore de urcuș pe munte se află Mehadia, o stațiune termală renumită; apa este atât de caldă încât abia o poți răbda. Lumea vine aici din lung și din lat și mulți se vindecă mai ales de boli contractate adică de râie, lepră și alte vechi metehne. Acest ⟨râu⟩ Cerna izvorăște din munții mari Retezat [172], Custurul Mare [173] și Osle[174], merge necontenit prin ei și printre ei până ce se varsă în Dunăre, după cum se vede pe hartă.

La trei ceasuri mai sus ⟨de vărsarea Cernei⟩ în Dunăre, vine ⟨să se verse⟩ în ea Biela [175], o apă limpede și repede lângă care este așezată trecătoarea Mehadia.

În ultimul război cu turcii domnul general Herleval [176] s-a apărat vitejește cu patru sute de oameni în această Mehadie, a ținut pe loc până la 40 000 de oameni și de mai multe ori a respins atacul lor; acolo se află o întăritură mică și slabă, iar din pricina locului strâmt între munți nici nu se poate adăuga mare lucru, totuși ar fi foarte mare nevoie să se facă ceva, întrucât este o trecătoare principală înspre Banat și care nu este ușor de ocolit ⟨de dușman⟩. Dar despre aceasta va fi vorba mai pe larg mai apoi.

---

[168] Este musca columbacă numită astfel după cetatea Gulubać.

[169] *Vorttiniza heissl (so Ruiniza heissl).*

[170] *Beliogonum (Beldiognum).*

[171] *Friedensburg (Carlsfried).*

[172] *Retischal.*

[173] *Kusturul mare.*

[174] Pe harta autorului apar *M. Oslae Mare* și *M. Oslae mic.*

[175] *Bellrecka* (adică râul alb).

[176] *Obristwachmeister Herleval.*

Din cauza timpului scurt nu vreau să mai lungesc vorba scriind despre apele și râurile care nu ar avea ceva deosebit întrucât din desenul de pe hartă pot fi mult mai bine arătate și cunoscute albia și obârșia fiecărui râu decât se poate înțelege dintr-o scriere dezlânată.

Ceva mai jos de sus-pomenita Orșovă se află Vodița unde este granița și prima vamă românească.

Curând după aceea este acel loc rău și primejdios al cursului Dunării, denumit Cataracta sau Poarta de Fier, pe turcește Demir Capî[176bis], unde deși Dunărea este foarte lată dar este semănată pretutindeni cu stânci de piatră ce cresc din ea din care vezi foarte multe scoțând capul la suprafață apoi ele nu se întind într-un brâu prea lat, ci oarecum ca un lanț de-a curmezișul întregii lățimi a Dunării; apa lovindu-se de aceste stânci și praguri face un vuet grozav și aruncă așa valuri încât văzând vasele fărâmate din care au mai rămas fragmente înfipte în vârful stâncilor, înțelegi cât e de mare primejdia să străbați pe acolo ... etc.

Curând după această cataractă, după ce se mai domolește Dunărea, se văd urmele și rămășițele podului de piatră al lui Traian, unde pe amândouă malurile și chiar în apă se mai văd încă bucăți late și înalte de pod de la stâlpii podului amintit, iar corăbierii și pescarii spun că atunci când Dunărea e mică, ei pot să atingă și să nimerească cu prăjini lungi în mijlocul Dunării mai multe din asemenea bucăți de zid. Pe unul din acești stâlpi, scriu istoricii că ar fi fost următoarea inscripție:

> Providentia Augusti
> vere Pontificis
> Virtus Romana quid non domat?
> Sub jugum *uve* rapitur et
> Danubius ![177].

Mi-am dat multă osteneală ca să văd această inscripție pe ruine, dar nu am putut găsi nimic.

În apropierea podului pomenit, pe partea românească, fusese ca un cap de pod[178] un turn mare pătrat, din care se mai văd încă bucăți mari și înalte de zid, având împrejur șanțuri duble adânci și care și în
p. 640 ziua de astăzi e numit de băștinași Turnu Severin[179] și locul // unde se află și care este o fâșie de șes frumos și neted (un colț, unde iese Dunărea din munții înalți) se numește de asemenea Câmpul Severinului[180].

Istoricii pomenesc și de un oraș pe care împăratul Severus l-ar fi clădit, dar in apropiere de turnul pomenit nu se află nimic, însă de partea cealaltă a Dunării, în Serbia, ⟨se află⟩ ceva mai sus o clădire pătrată așezată aproape de Dunăre pe care turcii o numesc Feth-Islam[181] iar băștinașii Cladova, și care este locuită de turci și prevăzută cu o garnizoană de ieniceri.

De partea aceasta a Dunării se află Târgul Cerneți, la o jumătate de ceas în jos de Dunăre și de Turnu Severin pomenit mai sus ...

176bis *Demur Capi.*

177 Inscripția e pomenită între alții de Reicherstorffer, la care pare să se refere autorul, cf. relatarea lui Reicherstorffer din vol. I al seriei de față. — După *jugum*, de citit: *ecce* în loc de *uve*.

178 *Fait du pent* (sic), (*Tête du Pont*).

179 *Turris Severini.*

180 *Kimpul Severinului.*

181 *Fetislav.*

...Chiar în fața Vidinului se află o insulă foarte mare, în Dunăre, numită Calafat; este tot atât de lungă și chiar mai lungă cu o bucată bună decât cetatea însăși; dar este în cea mai mare parte așezată foarte aproape de partea românească, astfel că poți să treci călare și prin vad atunci când apa este mică, întrucât fundul însăși al Dunării este solid acolo; dar este în întregime dominată de sus pe toată lungimea ei de bătaia tunurilor în anfiladă, așa cum se arată pe hartă în dreptul satului Calafat, unde tocmai a fost odinioară o baterie ale cărei șanțuri se mai văd lămurit; înspre această insulă se află în apropiere de Dunăre, pe partea aceasta, o porțiune de pământ uscat și puțin mai ridicat, care este înconjurat pe laturi de o baltă mică; și pe acest pământ spre Dunăre, se mai află în mijlocul insulei o movilă sau o ridicătură și în jurul acesteia a fost odinioară o întăritură, după cum se observă pe hartă; și de la acest deal până la Vidin, pe Dunăre, sunt 625 de stânjeni...

...De la Vidin Dunărea se lărgește și înaintează domol în linie dreaptă spre // răsărit și pe ea trec în sus și în jos vase mari și grele p. 641
cu pânzele întinse, dominate mereu de malul înalt din partea Bulgariei care sus este cu desăvârșire neted, după cum se observă pe hartă.

Lângă ea se află jos orașele turcești: Lom Palanca, Tzibru [182], Palanca, Rahova [183] și Nicopol, unde s-au retras mai ales cei mai mulți turci din Timișoara și Belgrad și acolo s-au întărit; acestea sunt locuri proaste cu palisade (pălănci) și cu șanțuri mici, dar pline de turci și pretutindeni se găsesc ruine de la clădirile vechi romane... etc.

Cât despre partea românească, trebuie observat că la Dunăre, ceva mai jos de Vidin, începe o baltă mare și se întinde neîntrerupt de-a lungul Dunării până la vărsarea Jiului, iar de acolo până la vărsarea Oltului, nu se poate ajunge niciodată din cauza acelor bălți până la Dunăre, afară doar de punctele Ghidiciu [184] dincolo de Lom Palanca, de Schela Ciobanului [185] în dreptul Rahovei și de Celei [186] mai sus de Gura Oltului, și nici aici nu se ajunge pe uscat, ci pe poduri (?) [187].

După Dunăre, cel mai mare râu este Oltul, care vine din Transilvania unde izvorăște în Țara Secuilor din munții Tarcău [188], la granița moldovenească, trece prin Țara Bârsei, de unde ia cu el multe alte ape izvorâte din munți, trece dincolo de Făgăraș spre Turnu-Roșu, de unde își croiește drum ca o săgeată, vuind timp de zece ceasuri prin munții înalți din care curg multe ape înspre el, dar eu socot că nu e nevoie să le înșir aici cu de-amănuntul; dimpotrivă, ele pot fi văzute mult mai lămurit pe hartă, cu numele, izvorul și albia lor și aceasta cu atât mai mult cu cât nu am găsit la toate lucruri vrednice de observat, afară doar de Olteț care se varsă în Olt la Fălcoi [189]; ceva mai jos de confluența lui a fost un oraș roman, pe care țăranii îl numesc „Antim" [190] și de la care se mai văd clar în diferite locuri ruinele și zidurile.

---

[182] *Ziben*. La vărsarea râului Cibrice în Dunăre pe partea bulgărească.

[183] *Ortava* și *Oreava (Oreava)*.

[184] *Ghidisch* = *Ghidiciu*, sat, com. Piscul Vechi.

[185] *Csoban* — adică Schela Ciobanului, numele mai vechi al Bechetului.

[186] *Cselleh* = Celeiu, sat.

[187] *Auch hier nicht trocken sondern durch Uberfuhren.*

[188] *Targu.*

[189] *Falckoy (Falkoy).*

[190] *Anthien (Anthin)*, pe hartă Antim.

Lângă Olteț, mai la deal, nu prea departe sub munți, în satele Prigorie [191], Zorilești (?) [192] și Gruiul [193] arde pământul, dar nu cu flăcări, ci se încinge ca jarul; adică acolo se află în pământ prin tot locul, și în stare masivă, și în bucăți, o piatră cenușie lungă și lată de câțiva stânjeni crescută una într-alta ca straturile de ardezie [194]; când ajunge acest foc la ea și începe să se încingă, nu se potolește, ci se încinge mai departe sub pământ, atât cât se întinde în lung și în lat. Am băgat înăuntru nuiele lungi și verzi pe care le-am scos după câteva minute înroșite de foc; acea piatră nu se încinge numai sus pe înălțimi, ci și jos în vale și lângă apă, chiar acolo unde apa trece peste ea și ea tot nu se stinge.

Este vrednic de observat despre Olt că Excelența sa domnul general feldmareșal conte de Stainville în ultimul război cu turcii, în anul 1717, a pus să fie făcut navigabil pe porțiunea din munți de la Turnu Roșu la Cozia pe unde nu mersese nici o luntre de când curge Oltul din cauza stâncilor ascunse care se aflau în multe locuri sub apa râului și de care se izbea cu putere Oltul, și înainte de a se avânta mai departe, ridica valuri înalte cu așa vuet încât nu era cu putință să treci cu vreo luntre, ba te și îngrozeai numai când priveai așa ceva stând de o parte, până ce în sfârșit s-a găsit mijlocul de a sfredeli stâncile de sub apă, de a introduce în ele cu anumite procedee praf de pușcă și de a le face să explodeze sub apă, ceea ce a reușit bine, astfel că luntrașii români pot să treacă fără teamă prin locurile primejdioase Laprodan [195], Cârlig [196], Armăsar [197] cu luntre scurte și teșite făcute anume în acest
p. 642 scop. Dintre acestea erau vreo 20 care mergeau neîntrerupt // pentru a duce la vale rechizitele de război ca provizii și altele de care era nevoie, până ce noul drum pe lângă Olt ar fi practicabil și s-ar putea merge cu carele... etc.

Adâncimea Oltului nu este pretutindeni aceeași, ci în mai multe locuri când este mic poate fi trecut călare, cum s-a spus mai sus; dar totuși mai degrabă jos, în regiunea de câmpie, unde este lat, decât sus, unde este îngust și curge năvalnic de la Strassburg [198] la Cozia două locuri primejdioase oricând chiar și atunci când apele nu sunt umflate; dar când Oltul vine mare nu poate nicidecum fi trecut.

Râul Jiu izvorăște din munții mari dintre Țara Românească și Transilvania, din două locuri deosebite, de aceea își are fiecare și propriul său nume; unul se numește Jiul unguresc [199] care izvorăște din cei mai înalți munți, munții Parângului [200], Piatra Tăiată [201], Stogul [202] și

---

[191] *Brigorie (Prigoria)* pe malul drept al Oltețului la S de Polovraci.

[192] *Zigurești* = lipsește de pe hartă. Oare = Zorilești care se află în apropiere (?).

[193] *Graul — (Gruul)* — la S de Prigorie.

[194] *es giht daselbst hin und her Satz und Stückweis, ein graues Stein in die Erd etliche Klafter lang und breit der wie Schiefer in einander gewachsen.*

[195] *Zaprodan (Laprodan).* Oare la Projeni? Projeni e ceva mai la N de confluența Lotrului.

[196] *Kurliy (Kürlig).*

[197] *Armaszar.*

[198] Este vorba de așa numita Arxavia pomenită mai înainte.

[199] *Ungerl*, Syll.

[200] *Monte Barongull (Parengull).*

[201] *Piatra tejata.*

[202] *Stogur.*

Muntele Petru [203], celălalt se numește Jiul românesc [204] care izvorăște din munții Retezat [205] sau Osle, Sturul și Custura Mare [206].

Amândouă au lunci [207] mari și câmpii foarte mănoase pentru creșterea vitelor, cum se observă pe hartă, sunt bine populate de unguri și de români de parcă ar fi un singur sat împreună.

Acești oameni au bogății mari în oi, vite și albine, între plaiurile sau munții lor Șes [208] și Cândrelul [209] se întâlnesc amândouă Jiurile în câmpia Jiului și trec astfel unite printre stânci înalte și sălbatice care se prelungesc din munții Vulcan și Polatista [210] și după trei ceasuri ajung cu mare vuiet la Bumbești [211] și Purceni [212].

Deasupra Târgu Jiului, ieșind din munți la șes, acolo unde se vede un vechi val roman nu departe de aici, în satul Bârlești [213] în valea Bradko [214] se văd de asemenea zidurile și întăriturile unor vechi fortificații.

De aici la vale, se varsă foarte multe ape în Jiu; dar negăsind nimic vrednic de amintit la ele le trec sub tăcere.

Jaleșul [215], Isworna (?) [216] și Isverna (?) toate trei ape mari din județul Jiului de Sus țâșnesc și izvorăsc dintr-odată din pământ, cu unda lor întreagă [217].

Apele Topolniței [218] și ale „Băii de Aramă" [219] din județul Mehedinți merg cu unda lor întreagă pe sub munți prin punctele însemnate pe hartă pentru a fi văzute acolo.

După ce râul 〈Jiu〉 a luat cu el atâtea ape, el trece pe lângă Craiova și 〈se〉 varsă prin două guri în Dunăre cam în dreptul Rahovei [220].

XVII. Despre bălți

În această provincie a Olteniei nu se află bălți însemnate decât lângă Jiu, de la Craiova până la Dunăre, și apoi de-a lungul Dunării, dintr-un punct ceva mai jos de Vidin până la vărsarea Jiului și apoi din nou de la Jiu până la vărsarea Oltului, despre care s-a pomenit mai sus.

---

203 *Monte Petru.*

204 *valachische Syll.*

205 *Retisat* apoi *Osle... Sturull.*

206 *Custurull-Mare.*

207 *Loncken.*

208 *Sehes (Sches)* pe hartă cf. valea Sches pe malul stâng al Jiului la S de mica vale Slatinioara. Pe hartă însă nu apare un munte cu numele acesta.

209 *Kundelul.*

210 *Polasissa (Polatista).* Pe malul stâng al Jiului.

211 *Pombojest (Bombojest).*

212 *Porosen (Porczen).*

213 *Pârlessi (Bârlești).*

214 *Wallebrath (Valebrath),* cf. pe hartă *Bradko* la N de Porceni.

215 *Sellesch.*

216 *Isworno* și *Iswerna.*

217 Adecă nu se îmbogățesc treptat cu apele unor afluenți ca râurile amintite mai înainte.

218 *Topolnitza.*

219 *Baja de Arama.*

220 *Arkona (Oreava)* = Rahova în Bulgaria.

Mai este o altă baltă în județul Mehedinți la câteva ceasuri de Cernești; începe nu departe de Erghevița [221] și merge până la Balta Verde [222] pe Dunăre. Între această baltă și Dunăre este destul loc și acolo se află foarte multă iarbă; din care cauză tătarii și turcii se adună cu toții acolo în toate războaiele, pentru a porni de acolo în marș, și își aveau
p. 643 acolo locul lor de întâlnire, iar când se întorceau spre casă // își aduceau acolo prada și prinșii de război; adeseori stau acolo câte patru și opt săptămâni, și chiar mai mult, căci acest colț de țară din cauza bălților și a Dunării este aproape ca și închis de jur împrejur.

XVIII. Despre pescuit (pescării)

Este un lucru îndeobște cunoscut ce apă bogată în pești are Dunărea, cel mai de seamă pește din Dunăre este morunul: acesta se prinde în cantități mari [223] și cei mai mulți pe porțiunea de la Poarta de Fier și Podul lui Traian până la vărsarea Timocului.

Un alt loc de pescuit tot atât de bogat se află în bălțile de lângă Dunăre, unde se prind mai mulți crapi, plătici [224], știucă etc. și tot felul de pești. Când Dunărea e mare și se revarsă în bălți, trec peștii din Dunăre, în ele. În aceste bălți își au partea lor din pescuit și diferiți particulari, boieri, cât și mănăstiri.

În Olt și în Jiu se află tot soiul de pești pentru că este o apă rece de munte; sunt mai ales păstrăvi... și lostrițe, în toate celelalte ape sunt păstrăvi roșii, păstrăvi și șalăi cu prisosință.

XIX. Despre munți

Despre starea munților din această țară s-a vorbit mai înainte, anume că aceștia sunt niște munți foarte înalți, sălbatici și închiși de mai multe văi adânci ce se confundă aproape unele într-altele, poalele lor sunt întotdeauna sălbatice și acoperite cu copaci; atât în Transilvania, cât și în Oltenia munții înalți se termină scurt și fără veste. Sus pe acești munți se află foarte multe pășuni, unde își mână locuitorii din amândouă părțile munților vara oile și vitele; dar din cauza vremii rele ele nu pot să stea sus mai mult de trei luni și chiar în acest scurt răstimp trebuie ⟨ciobanii⟩ să fie cu multă băgare de seamă ca să nu fie surprinși de vifor și de furtună și să se nenorocească împreună cu vitele lor; după cum sunt destule exemple de acestea, căci nu de mult un vifor și o ceață deasă, surprinzând o cireadă întreagă de vite ale bieților locuitori de pe Lotru, tocmai lângă muntele Stogul unde poteca de la Sebeș trece dincolo și unde izvorăsc Lotrul și Jiul [225], a gonit-o din urmă și a prăvălit-o jos peste stânci.

---

[221] *Orcavet (Orcavez)* probabil Erghevița la SE de Cernești și la V de Padina.

[222] *Palthaverse (Baltha Verde)*.

[223] *Welcher Hausenfang-Kayl ist in den Morästen neben der Donau...* etc. (de citit: geil = abundent).

[224] *Praxen (Braxen)* = Brachsen; *Abruthen (Alruthen)*, poate Abraupe (lote vulgaris); *Laxforellen (Lachsforellen)*; *Semling (Sämling)* probabil: Salbling (Salmo Sevelinus) — păstrăv roșu; *Aschen*.

[225] E vorba de Jiul „unguresc".

Pe muntele Robul lângă Olt, un fulger a răpus o turmă întreagă de oi dintr-un trăznet. Chiar atunci când vremea este foarte senină se lasă adeseori în câteva clipe o ceață atât de deasă, încât aproape te înăbușă și abia poți vedea la patru sau cinci stânjeni înainte. Din această cauză ciobanii ridică pe potecile pe care trebuie să treacă neapărat, la fiecare 15 sau 20 de stânjeni, pietre după care să se poată îndrepta și călăuzi.

În anul 1720 vântul a surprins cu o asemenea ceață unsprezece oameni însurați din satul Cornereva [226], lângă Mehedinți în Banat, pe muntele Serotim [227]. Aceștia au fost luați și aruncați jos de pe stânci. Dintre ei, unul singur, care a căzut de asemenea la pământ, a scăpat; eu însumi am ajutat la punerea pietrelor lor de pomenire pe locul de pe care i-a luat vântul, căci această nenorocire s-a întâmplat cu câteva zile înainte de a fi sosit eu cu treaba mea pe acolo.

Aceasta este particularitatea pe care o are acest lanț de munți din cauza furtunilor; socot că nu mai e nevoie să scriu despre poziția și așezarea sa, deoarece acestea se pot vedea mult mai lămurit din desenul de pe hartă, unde sunt însemnate toate ramificațiile, munții și văile cu numele lor, decât ar putea fi descrise cu pana.//

XX. Despre productivitatea țării și despre creșterea vitelor

p. 644

Această țară este un pământ binecuvântat în privința tuturor plantelor și bucatelor, are o iarbă deasă și grasă, un pământ mănos, ce rodește tot felul de grâne, poame etc. etc. vin și vite de tot soiul [228], îndeosebi vite mari, oi, albine, porci și cai.

Acolo sunt păduri de fag și de stejar, aducătoare de mult folos, care slujesc la îngrășarea multor mii de porci, sunt izvoare din cele mai limpezi în tot locul și pești de toate felurile, de care s-a mai vorbit.

Iarna este întotdeauna blândă și nu ține mult; cade puțină zăpadă și adeseori chiar deloc în câmpie, astfel că vitele, caii și oile, aproape că nu au nevoie de grajduri și nutreț de iarnă sau chiar deloc.

Primăvara este timpurie și o dată cu ea răsare iarba, astfel că adeseori se și poate strânge furaj și de cele mai multe ori chiar în luna aprilie. Toamna este adeseori întocmai ca primăvara și eu însumi am văzut mulți pomi înflorind din nou și dând roade 〈a doua oară〉 și am auzit privighetorile cântând tot atât de vesel ca primăvara.

În timpul verii arșița este mare și ține până în octombrie, lucru cu care sunt obișnuiți localnicii, străinii însă trebuie să se ferească de a bea băuturi reci când sunt înfierbântați, căci amândouă băuturile 〈=și vinul și apa〉 pot fi găsite pretutindeni datorită vinului bun, apei proaspete și izvoarelor reci.

Până în vremea aceasta [229] le priește vitelor, apoi în iulie, august și septembrie ele nu se mai pot hrăni la șes din cauza căldurii și din această pricină slăbesc; trebuie să le ducă și să le țină, acum, pe pășunile grase și răcoroase din munți.

---

[226] *Concreva (Conerева)* pe hartă Korncreva pe râul Biela.

[227] *Scrotim (Serothin).*

[228] *...von allerhand Orthen* (?), *(Arth).*

[229] Adică până în toiul verii.

Trebuie știut despre oile lor că au lâna cea mai aleasă din tot ținutul acesta și în fiecare an se vând numai în Transilvania mai multe mii de saci <de lână>, căci cea de dincolo este prea aspră și nu se poate face din ea decât o dimie grosolană.

Vânat este de toate soiurile: cerbi, căprioare și porci mistreți, în munți: urși, râși, căprioare etc., tot felul de păsări sălbatice: fazani, găini de munte [230], potârnichii, ierunci, dropii, lebede, gâște sălbatice și rațe sălbatice se găsesc la Dunăre, prin bălțile ei cu miile.

Într-un cuvânt acestei țări nu-i lipsește nimic decât doar oamenii și aceasta pentru că și în timpul ultimului război cu turcii a fost sărăcită de multe mii de oameni ridicați pe sus de aici de către tătari.

Mai multe persoane care au fost de față la numărătoarea prinșilor la Vidin și la Nicopole în ultimul război cu turcii mi-au spus că s-au numărat peste 130 000 de suflete cu mici și cu mari, care au fost duși în robie de către turci, din această țară și din Banat, aceasta se poate vedea și în hărțile din județele Romanați, Jiul de Jos și Mehedinți, unde satele sunt foarte rare și însemnate cu trăsături subțiri, căci și în acestea se găsesc puțini locuitori.

XXI. Despre minereuri și mine

Despre mine de aur și de argint nu știe nimeni să spună dacă se află vreunele pe undeva, dar nu e nici o îndoială că s-ar putea găsi și descoperi unele. Căci de unde vine aurul frumos ales și atât de curat, cum nu se mai găsește nicăieri în toată Transilvania și Ungaria, pe care spălătorii de aur îl găsesc în Olt, precum și în unele ape care se varsă în el izvorând din munți, și pe care îl predau în fiecare an, în valoare de mai multe mii de guldeni [231], decât tocmai din pământ și din munți. Acest lucru l-a înțeles foarte bine domnul conte de Stainville și din această pricină se înființase o companie deosebită de spălători de aur
p. 645 care să caute și să cerceteze din // ce vale și din ce munți vine acest aur, pentru ca să se poată găsi asemenea vâne de aur, care trebuie să fie foarte bogate și mari, deoarece spălătorii de aur au găsit în Olt bucăți masive de aur din cel mai curat, de mărimea unor boabe mari de fasole.

Această companie a început să cerceteze și a observat că pe Olt nu s-ar găsi aur decât puțin mai sus de mănăstirea Cornet în Loviștea, unde au găsit deosebit de mult aur la vărsarea apei Băiașilor [232] în Olt în fața acelei mănăstiri Cornet, apă care vine de la Pasul Perișani [233] și trece pe lângă satul Băiașu — care înseamnă miner — de unde și-a luat numele râul Băiașilor, adică râul minerilor, curgând până în Olt, de aceea Excelența sa de vrednică pomenire a hotărât să fie întrebați locuitorii de acolo dacă n-a fost odinioară acolo o mină, dar nimeni nu a putut să dea aici o lămurire și pentru că această localitate se află pe partea turcească nu a putut să ducă cercetările mai departe.

---

[230] *Bürck hühner* (*=Berghuhner*) o specie de potârnichi. In ms. *Birch, feld und Haselhühner.*

[231] *Gulden*, monedă la început numai de aur, apoi și de argint.

[232] *Bojaschilar* și mai departe *Ru Boyaschilor* (= Râul Băiașilor), azi Băicșu.

[233] *Perischor-Pass* (*Perischan-Pass*).

Mergând mai jos a pus să fie cercetate şi alte ape care se varsă în Olt şi a găsit aur în Lotru [234], până în apa Rudăreasa [235], care izvorăşte din mijlocul munţilor şi se varsă în Lotru, şi aici au găsit aur; dar a murit Excelenţa sa [236] şi această lucrare vrednică de laudă a rămas baltă pentru că nu era nimeni care să sprijine acea companie.

La Baia de Aramă, în judeţul Mehedinţi, se află o mină de cupru care mai înainte era foarte productivă, dar acuma merge foarte rău.

La Baia de Fier, lângă mănăstirea Polovraci [237], în judeţul Jiului de Sus, a fost o mină de fier, dar acum nu se mai exploatează.

La Ocna[238] sau Saltzburg, la un ceas mai jos de Râmnic în judeţul Vâlcea, sunt ocnele cu cea mai frumoasă şi mai curată sare care mai înainte, pe vremea turcilor, erau arendate cu 40 000 de guldeni anual; acum poate că aduce tot atâta; am văzut şi mărgăritare care ar fi fost găsite în râul Jiu, în locul unde apa Tismanei se întâlneşte cu apa Isvornei.

Ar mai fi încă mai multe de spus despre unele sau altele dacă pe de o parte aş avea vreme, şi pe de alta aş socoti că sunt din sfera mea ⟨de cunoştinţe⟩ şi dacă iarăşi nu aş fi încredinţat că domnii ofiţeri care stau în Oltenia au făcut-o până acum . . .

---

234 *Lothen (Lotra).*
235 *Ruderassa.*
236 La 21 octombrie 1720.
237 *Polovatisch (Polovratzsch).*
238 = Ocnele Mari.

MIHAIL SCHENDOS VAN DER BECK

(1691?–circa 1736)

Medicul Mihail Schendos s-a născut la Veneția probabil în 1691, ca fiu al lui Manole Schendos din Castoria (Macedonia) și al Pierinei Avrami, cretană — sora lui Ioan Avramios (sau Avrami, Abrami), binecunoscutul predicator de curte al lui C. Brâncoveanu —, fiind botezat la biserica ortodoxă Sf. Gheorghe. A studiat la Universitatea din Padova, obținând la 18 ianuarie 1713 titlul de iatrofilosof. Nu este exclus să-și fi prelungit studiile încă doi ani spre a obține calificarea de „physicus" adică de cunoscător și al tehnicii tratamentelor medicale. În 1718 a fost angajat ca medic militar al armatei imperiale în războiul cu Turcia (fiind aliată cu Veneția), trecând apoi ca medic al ambasadei imperiale trimise la Constantinopol pentru tratative în frunte cu contele de Virmond. Îl regăsim apoi în Transilvania.

În adevăr, la moartea unchiului său, Ioan Abrami — care căzuse în dizgrația lui Nicolae vodă Mavrocordat, fiind chiar osândit la moarte și salvat doar de capturarea la vreme a domnului de către imperiali, când a putut și el trece munții, alăturându-se boierilor ce invocau ocrotirea împăratului și făcând și el apoi parte alături de boierii Radu Golescu și Ilie Știrbei din delegația ce mergea la Viena, unde de altminteri s-a și stins —, Mihail Schendos s-a îndreptat spre Brașov spre a ridica moștenirea sa, constând din bunurile depuse de Abrami acolo, dar nu a putut pătrunde în acel oraș din cauza ciumei. A ajuns însă în curând medicul personal al generalului de Stainville, comandantul militar al Transilvaniei și al Olteniei ocupate de austrieci. Acesta având un deosebit interes pentru cercetările chimice, l-a prețuit pentru cunoștințele sale în acest domeniu și, când a fost să inspecteze Oltenia în 1719, l-a luat cu sine. Cât era încă la Craiova, au sosit trimișii lui Nicolae Mavrocordat la guvernator cu rugămintea să i se trimită cât mai neîntârziat un medic, întrucât se îmbolnăvise foarte rău de friguri și țara întreagă era bântuită de ciumă.

Expediat îndată de Stainville la București, autorul s-a dus — cum afirmă el — plin de îndoială, trezită în sufletul său de citirea relatărilor din Țara Românească cuprinse în *Istoria lui Del Chiaro*. La București a stat 18 zile în care timp l-a îngrijit pe domn, readucându-l la sănătate, mulțumită doctoriilor ce le adusese cu dânsul. Reîntors la Craiova, unde se mai afla încă feldmareșalul de Stainville, a pornit la o cercetare a subsolului Olteniei pentru depistarea bogățiilor sale minerale, fiind mai ales interesat de apele termale. În cursul explorărilor sale a fost asistat de un căpitan, bun topograf, care nu era altul decât Friedrich Schwanz ce lucra la harta Olteniei. Mostre din rocile adunate au fost trimise de el în 1720 eminentului specialist Samuel Köleseri, medic și el, care publicase de curând *Auraria Romano-Dacica* (cf. *Călători*, VIII, p. 616 și urm.), precum și fostului său profesor de la Padova, Antonio Valisnieri, iar textul tratatului său intitulat *Historico-physico-topographica... etc. Descriptio* a fost supus lui Köleseri care a vrut să-l publice odată cu lucrarea sa proprie: *Descrierea Daciei*... care însă nu a mai văzut lumina tiparului. În schimb tratatul lui Schendos a apărut în 1724 în revista „Galeria di Minerva riaperta", scoasă la Veneția de profesorul Antonio Valisnieri și de poetul și publicistul Apostolo Zeno, bun prieten la un moment dat al lui del Chiaro. Din toate lucrările lui, aceasta este cea mai temeinică și mai aproape de realitate. S-ar părea că ar fi colaborat cu Köleseri și la o lu-

crare intitulată : *Hecathenc seu descriptio et explicatio critica omnium lapidum Daciae*, care însă a rămas nepublicată.

Schendos a rămas în slujba lui Stainville până la moartea acestuia, la Deva la 21 oct. 1721, când a pornit spre Viena să-şi caute alte rosturi.

Invitat cu mare stăruinţă de Nicolae Mavrocordat în Ţara Românească, unde i se promitea locul de medic principal (archiatros), se hotărăşte în 1721 — în ciuda faptului că ar fi fost chemat tot atunci de Dimitrie Cantemir în Rusia — să meargă în Ţara Românească, după ce şi-a pregătit o farmacie întreagă, cumpărată pe cheltuiala sa, în speranţa recuperării sumelor vărsate atât pentru farmacie, cât şi pentru tocmirea unui spiţer, unui „chirurg" (= felcer) şi a unui secretar. Închiriind o corabie la Viena, a plecat pe Dunăre, trecând pe la Porţile de Fier cu oarecare primejdie şi ajungând, în sfârşit, după o lună de zile la Bucureşti.

Acolo a dus daruri scumpe şi a mai cheltuit pentru a-şi face rost de haine după portul oriental, potrivit poruncii domnului. Socotelile au început să se cam strice când a cerut restituirea cheltuielilor în valoarea de 3 000 de taleri renani, domnul i-a obiectat lipsa de bani, ceea ce i-a dus indignarea la culme. Într-o *Apologie* a sa, publicată împreună cu altă scriere în 1723, el îl atacă cu vehemenţă, vorbind de firea lui zgârcită, răzbunătoare, nespus de bănuitoare, despre persecuţiile, jafurile şi confiscările poruncite de el, despre delatorii din slujba sa şi despre starea de plâns a poporului. Iar ca om, îl acuză de viciile cele mai infame, necruţându-i nici familia declarată foarte de jos, nici căsnicia, nici copiii, în sfârşit, declarând că scrierile cu care se mândrea nu îi aparţineau. Pe deasupra mai ţinea şi o casetă cu otravă pentru înlăturarea unor rude destul de apropiate. El se plânge şi de felul cum a fost gonit din ţară, fără însă a arăta cauzele expulzării sale după o şedere de şase luni.

Explicaţia pe care o dă în scrierea amintită e destul de încurcată. Domnul i-ar fi cerut să pună la cale o intrigă împotriva Casei de Austria şi ar fi vrut să-l trimită la Constantinopol, ceea ce el a refuzat.

[Această versiune seamănă foarte mult cu aceea a lui Nicolae de Porta, invocând şi el, în sept. 1717, intenţia aceluiaşi domn, Nicolae Mavrocordat, de a-l trimite, în 1716, la Constantinopol pentru a confirma o intrigă pusă la cale de domn (contra lui Ştefan Cantacuzino). În 1719 Schendos a putut foarte bine afla chiar de la Nicolae de Porta la Craiova despre această atribuire tot atât de fantezistă ca cea invocată apoi de el însuşi]. Aşadar, atunci N. Mavrocordat, acuzându-l de legături vinovate cu vecinii, i-ar fi ridicat nu numai hârtiile sale de liberă trecere în împărăţia habsburgică, ci şi toate actele sale manuscrise : chitanţe, adeverinţe de obligaţii active şi pasive etc., nelăsându-i decât hainele şi silindu-l să treacă în Transilvania. Domnul nemulţumindu-se cu atât, l-a reclamat ulterior în faţa autorităţilor imperiale ca otrăvitor. Cât priveşte bunurile mişcătoare rămase autorului de la unchiul său amintit mai sus, domnul trimisese dinainte pe egumenul Corneliu de la mănăstirea Mărgineni să le ridice din Braşov şi să le aducă în Ţara Românească, făcându-se stăpân pe ele. Ca urmare la plângerea domnului, consiliul de război de la Viena, la 10. I. 1722, a recomandat contelui de Virmond, succesorul lui Stainville, să cerceteze mai de aproape cazul şi să-i pună în vedere lui Schendos să nu rămână în oraşul de reşedinţă al guvernatorului şi nici în posesiunile ereditare ale Casei de Austria, trimiţând totodată un răspuns acceptabil domnului, căruia însă trebuia să-i ceară şi unele dovezi ale acuzaţiilor aduse (ianuarie 1722; cf. C. Giurescu, *Materiale*, I, p. 515—516).

Schendos, care se îndreptase spre Alba-Iulia, nu a mai zăbovit mult în Transilvania, ci s-a dus la Augsburg, unde a tipărit în 1723 o lucrare de medicină cu titlul de *Empirica ilustris* etc. precedată de o *Apologie* a autorului împotriva înşelătoriilor lui Mavrocordat şi publicată sub un pseudonim transparent „par le docteur Conrad du Schebben", acest nume fiind o anagramă a numelui de Schendo van der Bech. Această ediţie apărută la Augsburg la editorii Merz şi Meyern era arătată intenţionat drept o a doua ediţie revăzută şi îmbunătăţită, după cea publicată la Londra (!). În această *Apologie* pătimaşă îl înfăţişează pe Nicolae Mavrocordat în culorile cele mai negre. Când mai apoi, după un scurt popas în slujba electorului Maximilian al Bavariei, ajunge în cursul călătoriilor sale prin Italia, Portugalia şi Olanda, în sfârşit la Veneţia în 1724, el umblă tot mascat, chipurile de teama răzbunării lui Mavrocordat. La Ve-

nefia primeşte invitaţia de a merge la St.Petersburg, unde spunea că îl mai chemase şi mai înainte Dimitrie Cantemir, să-i fie medic. Mai trăia încă ţarul Petru. Prin Amsterdam şi Copenhaga ajunge la St. Petersburg, unde e primit de marele amiral şi intră în slujba împăratului (scrisoarea lui din 15 oct. 1724, citată de Pray în notiţa sa introductivă) ca medic militar şi inspector al spitalului de la St. Petersburg, cu contract pe patru ani şi cu o plată anuală de 400 de ruble de aur, precum şi alte înlesniri. Un an după aceea, i se propune să însoţească solia ţarului în China, dar el refuză. La 24 febr. 1725 e cooptat membru al Academiei de ştiinţe din St. Petersburg urmând în curând să fie cooptat şi de cea de la Berlin. Aceasta, înfiinţată de curând, era bucuroasă de noi membri. Ca şi pentru cooptarea lui Dimitrie Cantemir, corespondenţa în acest scop a fost purtată de fostul preceptor al ţareviciului Alexei (cel executat crunt de Petru cel Mare), Baronul Huyssen, rămas mai departe în Rusia, de unde nu a fost autorizat să plece decât în 1739, anul morţii sale, el murind pe drum. La 7 iulie 1726, Schendos era ales membru al Academiei berlineze la cererea sa, transmisă prin Huyssen din St. Petersburg la 3 iunie 1726, deci într-un timp record. Baronul avusese grijă să menţioneze şederea candidatului în Ţara Românească, ca medic al lui Mavrocordat şi, prin urmare, să cunoască ţara şi oamenii de acolo, ceea ce l-ar pune în măsură să completeze lucrarea neterminată a lui Cantemir, făgăduită de acesta Academiei, numită *Dacia vetus et nova* şi chiar să comunice manuscrisul original şi fără voia moştenitorilor împreună cu propriile sale adnotări, întrucât putea avea acces la el, fiind medicul tinerilor principi. Huyssen îl îndemnase chiar să intre în posesia originalului, ceea ce s-ar fi şi întâmplat ! El se mai angaja să trimită şi diferite disertaţii ştiinţifice despre descoperirile sale în fizică şi chimie medicală. Ulterior, în decembrie 1726, Huyssen comunică Academiei că Schendos *copiază în taină* acel manuscris păzit cu vigilenţă de moştenitori. Asigurări fără nici un temei, căci Schendos nu a trimis nimic din cele făgăduite, ci numai un discurs intitulat *Obscura exilii Ovidiani sedes*, având la bază informaţii din manuscrisul „Daciei" care îi fusese comunicat de Antioh Cantemir, cum îi scria el lui Köleseri la 25 sept. 1726. La 19 iunie 1727 directorul Academiei din Berlin îi scrie lui Huyssen : „După felul în care D. Van der Beck a înţeles să-şi publice cartea ar fi trebuit să prevadă că nu se va face agreat (qu'il ne fera pas sa cour") dacă într-adevăr el este un tot atât de desăvârşit om de curte pre cât este de bun filosof şi medic". Urma un fel de avertisment *(Je serais bien chagriné s'il lui arrivait de connaître une disgrâce)* legat de netrimeterea lucrărilor anunţate, unele de ordin medical. Tonul destul de dezaprobator se explică desigur dacă se observă că în 1727 apăreau în „Actele" Academiei imperiale de la Viena, unde reuşise să fie cooptat membru, tot în 1726, probabil mulţumită lui Köleseri, două tratate dedicate preşedintelui acelei Academii, unul despre unele rarităţi exotice din cele două Indii (adică cele Orientale şi Occidentale) şi mai ales despre Bezoar, iar al doilea tratat adresat lui Köleseri era o dare de seamă intitulată *Praesens Russiae literarie Status*. „Dizgraţia" la care se referă directorul Academiei berlineze ar putea însemna pur şi simplu o ameninţare cu excluderea din acest corp savant. Preferinţa dată de Schendos Academiei vieneze se explică prin legăturile pe care încerca să le menţină cu cercurile erudite din Italia, în contact cu centrul de la Viena. Cooptarea sa de către această Academie trebuia să răspundă în mod victorios campaniei de denigrare pornite contra sa de către Jean Leclerc, profesor şi teolog reputat din Amsterdam şi editorul unor periodice apreciate destinate lumii erudite. Acesta care era folosit de N. Mavrocordat pentru contactele sale cu savanţii din Occident era totodată bine plătit pentru a-l descalifica pe Schendos, autorul demascării sale. La calomniile acestuia răspundeau altele de acelaşi nivel. În această luptă a refuzat să fie amestecat Apostolo Zeno, poetul oficial al curţii vieneze, prieten de altminteri cu Schendos, şi veneţian ca şi el. Aceasta era lumea în care ar fi vrut să se întoarcă medicul rătăcit în climatul nesigur al Rusiei, în care se pierde fără urmă. Se ştie doar despre el că a murit prin 1736 deportat prin părţile răsăritene ale imperiului rus (Siberia?) în vârstă de vreo 50 de ani (!) sau mai de grabă de 45 de ani, ţinând seama de data botezului său în 1691.

Iată în ordine cronologică titlurile complete ale operelor sale :

Historico-Physico-Topographica Valahiae Austriacae subterraneae descriptio ad famigeratissimum Daciae secretarium Samuelem Köleserium de Keres-Eer virum dignitate ac litteris

illustrissimum epistolari stylo exarata a Michele Schendo R. C. Eq. Vanderbech AA. LL. Philos. ac V. Medic. laureato Doctore (textul cu data 2 iulie 1720 a fost tipărit la Veneția în 1724 în revista „Galeria di Minerva riaperta” și apoi retipărit de Seifert în 1780 ca adaos la ediția a doua a cărții *Auraria Romano-Dacica* tipărită la Pojon (Bratislava) și Cașovia și însoțit de o hartă a Olteniei, fără nume de autor, aparținând lui Friedrich Schwanz von Springfels, precum și de o notiță introductivă a lui G. Pray.

Urmează în ordinea compunerii, dar nu a tipăririi, *Empirica illustris per septem nobilissima euporistica familiaria remedia ad totidem gravissimos et frequentiores morbos profligandos, auctore Mich. Schendo R.C.S. Eq. van der Bech, Phil. et Med. Doct. Addita auctoris Apologia adversus Maurocordati Sycophantias* par le docteur Conrad du Schebben, Ed. altera, Prototypo, Londinensi emendatior et elegantior, Augsburg bey Merz und Meyern 1723. 8°. (Manuscrisul acestei lucrări se păstrează în biblioteca de la Göttingen, iar un exemplar tipărit în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu sub cota VII 6213. Extrase cuprinzătoare și rezumate din *Apologie* au fost date de I. Chr. Engel în *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1804, vol. IV/2, p. 11—15. Apoi cele două tratate amintite, în formă de epistolă, publicate în „Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae”... etc. Ephemerides, volumen I ... Norinbergae... An. MDCCXXVII, și anume pp. 111—124 *De quibusdam rarioribus Indiae utriusque exoticis, ac praecipue de terra sinica Bezoardica Tanzué dicta*, cu dedicația către președintele Academiei, apoi pp. 124—151 epistola a doua adresată lui Samuel Köleseri... etc. intitulată *Praesens Russiae Literarie Status*, în care îl pomenește elogios pe Atanasie Condoidis, fostul preceptor al fiilor lui D. Cantemir, lăudând apoi în mod elocvent pe domnul moldovean (pp. 131—149). Cam la aceeași dată a trimis Schendos la Berlin acest discurs pomenit mai înainte *Obscura exilii Ovidiani Sedes*.

La o dată neprecisă a tipărit o mică broșură despre Tomi „περὶ Τομέως”.

M. Schendos a fost în corespondență cu Apostolo Zeno, A. Valisnieri, Samuel Köleseri, baronul Huyssen și alții și în polemică violentă cu Jean Leclerc.

Despre el au scris G. Pray, I. Chr. Engel ... și e menționat și de Sulzer în a sa *Geschichte*, t. II, p. 91—92. La noi s-au ocupat de el N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, p. 94 și C. D. Fortunescu, în semnalarea volumului *Auraria Romano-Dacica* al lui Köleseri, ed. din 1786, ce cuprinde textul lui Schendos despre cercetarea subsolului Olteniei, în „Arhivele Olteniei”, 1937, pp. 267, 273—276; C. Dima-Drăgan, *250 de ani de la apariția primei descrieri a Olteniei*, în „Ramuri”, Craiova, iulie 1974. În legătură cu Dimitrie Cantemir, și Academia din Berlin el apare în treacăt și în lucrarea lui P. P. Panaitescu : *Le Prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand* în „Revue des Études slaves”, Paris, VI (1926), fasc. 3—4, p. 249, și cu elemente noi în studiul lui Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii” 22 (1969) nr. 5, pp. 836—837 și 845, anexa 5, și în acel al lui T. Truțer, *Aspecte inedite privind relațiile lui Dimitrie Cantemir cu Academia din Berlin*, în „Forum”, Revista învățământului superior, XII (1971), nr. 10, p. 79—80.

În legătură cu Samuel Köleseri apare și articolul lui Zsigmond Jakó : *Beiträge zu den Beziehungen des Rumänischen kulturellen Lebens mit der Deutschen Frühaufklärung...*”, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII (1969), nr. 3, pp. 679—681.

În sfârșit, ca subiect principal, considerat în sine, se desprinde cu elemente biografice noi în următoarele două evocări : *Michel Schendos (Vanderbech) et les Pays Roumains*, de Cornelia Danielopol Papacostea în *Actele Congresului de la Atena* (sept. 1971), Atena, 1975, p. 79—83, și *Un médecin princier moins connu de la période phanariote, Michel Schendos Van der Bech (1691 — env. 1736)* de P. Cernovodeanu și N. Vătămanu, în „Balkan Studies”, Thessaloniki, 18, (1977), partea I, p. 13—30, cu aportul unui material inedit aflător în arhiva Bisericii Negre din Brașov, constând din scrisorile lui Schendos către Köleseri, citate în notă.

În sfârșit o evocare mai veche rămasă până acum în arhiva Institutului de Istorie e aceea a contribuției de față la volumul nostru de acum (citată de altminteri de C. Danielopol-Papacostea, *op. cit.*, n. 18) și adusă la zi cu prilejul întocmirii definitive a volumului IX al seriei de *Călători*.

APOLOGIA

[Despre venirea sa la București [1] și despre purtarea lui Nicolae Mavrocordat]

p. 11 [Autorul îl însoțește în 1719 pe Stainville în Oltenia]... Bântuia atunci în Țara Românească... molima blestemată [2] care după obiceiul popoarelor barbare nu era stăvilită de nici o măsură politică sau sanitară, și care a secerat în scurtă vreme cu cea mai mare iuțeală multe mii de oameni. Și se părea că nu-l va cruța nici pe Mavrocordat care urmase de foarte curând fratelui său voievodul [3] răpit dintre cei vii prin otravă... etc.... Căci ciuma pusese stăpânire pe gineceul lui — după ce îi căzuseră jertfă mai multe concubine și eunuci—și amenința cu rele mai mari pe cei aparținând tagmei unor practici neiertate, și chiar pe domn, nespus de desfrânat, de o fatală necumpătare, de care acum mai mult ca nicicodată ar fi trebuit să se ferească mai rău ca de un șarpe — îl aruncase în cea mai mare primejdie a vieții constituția sa mult slăbită de plăceri nelegiuite și deci mai expusă frigurilor rele [4].

Mareșalul [5], la rugămintea stăruitoare a delegaților trimiși de Mavrocordat la Craiova, a trimis pe doctorul său, doctorul Vanderbech, să dea ajutor bolnavului în primejdie de moarte. Acesta [6] se temea, negreșit, să se încreadă în cuvântul îndoielnic al voievodului — care încercase să atenteze la viața unchiului său [7] pentru că era devotat partidei împăratului — și se mai încredințase din istoria ⟨atât de⟩ exactă a lui Antonio del Chiaro, tipărită de curând la Veneția, că toate astea erau crime obișnuite și dragi acestui om barbar de un duh vulgar, grosolan și bocciu;
p. 12 dar îmbărbătat de imperiali a ajuns la București, unde aplicând // leacurile aduse de el și care erau potrivite și indicate la această boală, după optsprezece zile de grijă neobosită l-a lecuit pe bolnav. Răsplătit cu daruri corespunzătoare și-a luat rămas bun de la bălțile bucureștene. Și amăgit de desele scrisori ale voievodului, trimise până în anul 1720 în Germania [8] și de neîncetatele ademeniri și făgăduieli că va fi chemat ca arhimedic al întregii Valahii (Țara Românească), a chibzuit îndelung cu prietenii săi ce căutau să-l abată de la această hotărâre, căci ei nu puteau să nu-i arate că în Țara Românească străinii trebuie—ca și câinele ⟨de pe malurile⟩ Nilu-

---

[1] Tradus după pamfletul intitulat *Apologia adversus Mavrocordati sycophantias*, redat fragmentar de J. Chris. Engel în *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1804, vol. IV, 2, pp. 11—15, și confruntat cu textul integral adăugat lucrării *Empirica illustris*... etc., Augsburg, 1723, pp. 1—31.

[2] *Pestifera lues* = ciuma.

[3] — Ioan Mavrocordat care fusese numit voievod al Țării Românești după capturarea lui N. Mavrocordat de către imperiali. Moartea sa, îndată după pacea de la Passarowitz, a fost foarte oportună pentru fratele său, care a fost din nou pus ca domn de către turci. De aceea și amănuntul că Ioan Mavrocordat ar fi pierit de otravă.

[4] *Calidioribus febribus*.

[5] = Contele Etienne de Stainville, general de cavalerie și feldmareșal. Numele său apare foarte adesea sub forma germanizată de Steinville, de pildă la Schwanz. Era francez originar din Lorena.

[6] — Vanderbeck (Schendos). El apare în povestire la persoana a treia.

[7] = Abramios, predicatorul de curte al lui Brâncoveanu, osândit la moarte de către Nicolae Mavrocordat (cum arată del Chiaro; cf. *Călători*, VIII, p. 395—396) și salvat doar de capturarea la timp a domnului de către imperiali.

[8] De fapt: Transilvania.

lui[9] — să soarbă apa doar în fugă și că acea țară e fatală tuturor medicilor, care trebuie să se ferească de ea, întrucât toți cei pricepuți în această artă: Ferrati[10], Fonseca[11], Hipomenas din Trapezunt[12] au fost priviți cu ură, fie din cauza deselor servicii, făcute din recunoștință față de rămășițele strălucite ale familiei Brâncoveanu, sau pentru orice alt motiv, și că alții foarte mulți au fost siliți să plece nu fără mari pierderi în avutul lor din cauza bănuielilor criminale ale voievodului și că, deși fiu de medic, Mavrocordat a uneltit nu o dată împotriva medicilor spre pieirea și vătămarea lor și că era bogat în făgăduieli, dar după ce trezise speranța la atâția naivi, în urmă nu numai că era nestatornic și nu se ținea de ele, dar îi mai și persecuta cu mare ocară.

Așadar, în anul 1721 — deși serviciile sale erau solicitate la curtea țarului în condiții de invidiat —, el nu s-a dat în lături de la drumul hotărât, ci făcând rost de un farmacist din cei mai aleși, un felcer[13], un hirurg și secretari pe cheltuială proprie din porunca domnului, în speranța unei grabnice achitări, și prevăzut pe deasupra și cu o bibliotecă cuprinzătoare și cu tot mobilierul necesar pentru o viață cuviincioasă și comodă, a socotit că nu trebuie să cruțe nici o cheltuială, încât, închiriind la Viena o corabie din cele mai mari, a pornit pe Dunăre spre Țara Românească, la care mai bine n-ar fi ajuns niciodată!

După ce a trecut de vârtejurile și cataractele Dunării, nu fără pericol, a ajuns până într-o lună la București unde, împărțind daruri prețioase și aduse din țări străine, a mai fost silit să-și irosească și restul banilor pe care îi adusese cu el pentru a-și schimba hainele cu altele după portul oriental, potrivit cu porunca voievodului.

L-a găsit pe voievod lipsit de bunăvoință chiar din capul locului, când a stăruit pentru achitarea sumei de trei mii de taleri renani[14], cheltuiți pentru diferitele cumpărături făcute din porunca lui. Invoca secătuirea vistieriei ca să mascheze strâmbătatea pusă la cale și repeta la infinit că amânarea achitării din cauza vinii unui altuia trebuia suportată *aequo animo* și alte comentarii zadarnice de același fel, care de îndată au avut darul de a trezi pe drept cuvânt bănuieli.

În timpul acesta, românii, cărora li se ridicaseră nu odată toate lucrurile gospodăriei pentru plata dărilor peste măsură de apăsătoare și la care domnea sărăcia în casele lor goale, scârbiți de așa viață, erau siliți să cheme moartea într-ajutor. Cei săraci umpleau închisorile unde erau pedepsiți pentru vina de a fi săraci în timp ce acest zămislitor de sărăcie și totodată căznitor al săracilor zmulgea nenorociților chiar și cele mai slabe mijloace de trai și-i lovea pe cei mai bogați după placul său, el

---

[9] *Canis Niliaci.*

[10] Contele Ferrati a fost medicul lui Brâncoveanu până prin 1713, când a fost înlocuit fiind bănuit de lucrături politice. El informa pe generalul imperial din Brașov despre împrejurările din Țara Românească, în sensul Cantacuzinilor; cf. *Călători*, VIII, p. 398.

[11] Daniel de Fonseca, evreu strămutat din Franța la Constantinopol, unde ajunge medicul ambasadorilor francezi. În 1719 urmează la București pe domnul Nicolae Mavrocordat, servindu-i și de agent de legătură cu ambasada franceză de pe Bosfor. În 1732 e prim-medic al marelui vizir.

[12] Gheorghe Hipomenas Trapezuntinul, trimis la Padova în 1705 ca bursier de către C. Brâncoveanu, e în slujba lui începând din 1709. După uciderea domnului, el va fi procuristul doamnei Marica și al Brâncovenilor. Cf. *Călători*, VIII, p. 366 și 369, evocarea sa de către del Chiaro.

[13] După practica din acea vreme, îngrijirea propriu-zisă a bolnavului era în sarcina acestor acoliți ai medicului, acesta punând doar diagnosticul și prescriind medicamentele.

[14] *Rhenensium* = taleri de Rin.

jefuia într-atâta pentru chefurile sale fondul de bani al marelui sultan ce-i era încredințat, încât ai fi crezut, după marile sale jafuri, că este născut pentru pradă. Țara Românească, deși se simțea atât de vrednică de plâns sub Mavrocordat, a plecat grumazul cu o răbdare care a durat trei ani și dacă n-ar fi sperat că acest burete, care se umflase peste măsură cu toate prăzile din țară, avea să fie stors în curând, depărtând vătămările aduse vieții și soartei locuitorilor încovoiați sub acea povară a birurilor, încă de mult i-ar fi adus lipsa la deznădejde, și deznădejdea la îndrăzneală. Familiile strălucite ale Brâncovenilor și Cantacuzinilor și rămășițele eroilor răsăriteni au fost distruse prin înșelăciunile și lucrăturile strâmbe ale trădărilor, Bălăceanu și Brezoianu au fost tăiați fără vină și în pripă, pe când el se desfăta îngrozitor privind îndelung la ei cu ochii înfocați și savurând oarecum crima sa [15]. Mitropolitul Antim, păstor prea cuvios și
p. 13 prea evlavios, cu al cărui sânge nu s-a înfiorat // să-și păteze mâinile, precum și minunatul bărbat, cel mai vrednic de prețuire din amândouă țările, vistierul Grigore [16] — pe care, despoindu-l de avere și smulgându-l din brațele fiilor săi și ale soției, l-a osândit să fie închis într-o hrubă de mănăstire — începuseră de mult să fie la români un motiv de ură veșnică. Ei speraseră în zadar că imaginea încă proaspătă a captivității trecute [17] îl va îndemna pe acest Sardanapal învățat în chip rușinos în mijlocul dezmățului voluptăților cu niște moravuri nelegiuite, ba chiar monstruoase, prin care a pângărit cu totul demnitatea de voievod... măcar să și le potolească, dacă nu să și le îndrepte... etc.

Se lăuda că s-a născut sub zodia lui Mercur, adică acea constelație care dă degete lungi și ascute mintea pentru înșelătorii și furt. Spectacolul trufiei sale intolerabile era primit cu hohote de râs de bizantini, și cum știau că bunicul lui Mavrocordat era din pleava oamenilor de rând (!) și că părintele său fusese odinioară un medic de stare umilă, îl criticau pe voievodul care, conștient de propria sa nevrednicie, uzurpând fără drept un nume ⟨străin⟩ ca și cum ar fi proprietatea sa cea mai sfântă, îndrăznise să se insinueze [18] în vechea familie italiană „de Scarlatti" și să cerșească înrudiri închipuite, împrumutând titluri înșelătoare, încât părea că nu-și amintește de vechea sa stare și de sărăcia rudelor sale de sânge care se mai întrețin încă din vânzarea cărbunilor și a vitelor... etc.

Mavrocordat a meritat până și de la turci numele de Muserin, adică ateu. De aceea a început să caute să afecteze o atitudine religioasă. A pus să se tipărească la București drept a sa o lucrare manuscrisă mai veche din biblioteca părintelui său, tratând despre datoriile creștinilor *(De Christiani hominis officio)*, apoi alta *Filoteu Parerga*, tradusă de Ioannes
p. 14 Clericus [19], plătit cu doi aurei de fiecare foaie a traducerii... tipărită în Olanda. Cât privește lucrarea precedentă, ea a fost tradusă în limba

---

[15] Cf. în *Călători*, VIII, p. 394, relatarea lui del Chiaro arătând împrejurările acestor execuții fără judecată.

[16] = Marele vistier Grigore Halepliul; cf. Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești* (ed. C. Grecescu), București, 1963, p. 258—259, 268.

[17] E vorba de cei doi ani petrecuți ca prizonier al Imperialilor la Sibiu.

[18] *Inserere*. Adică să pretindă că face parte din ea.

[19] = Jean Le Clerc (1657—1736), teolog, filosof și literat stabilit la Amsterdam de unde întreținea o vastă corespondență cu personalitățile cele mai diferite. A fost în legătură cu N. Mavrocordat timp de 6 ani în vederea îmbogățirii bibliotecii acestuia. [J. Bouchard, *Les relations épistolaires de Nicolas Mavrocordatos avec Jean Le Clerc... în* „Ὁ Ἐρανιστής", Atena, 11(1974), p. 67—79]. Traducerea amintită mai sus a fost făcută din limba greacă în cea franceză, dar nu a fost publicată pentru a nu impresiona rău pe stăpânii de la Constantinopol.

latină de un pedagog tot atât de flămând [20] ⟨ce fusese⟩ tocmit în Țara Românească și apoi tipărită la Lipsca, însoțită de portretul lui Mavrocordat, nu cum arăta, ci cum ar trebui să arate. Acești traficanți au răspândit la Petersburg zvonul că Mavrocordat ar fi terminat de curând două volume ce vor fi tipărite în curând, anume: *Cauza creșterii și a descreșterii Imperiului otoman*[20bis] și *Dacia nouă și veche*...(? !) [Autorul se întreabă dacă l-ar plagia adică pe Köleseri sau cumva pe Dimitrie Cantemir sau poate nu a scris nimic și se laudă doar cu titlurile(?)...] etc.

...A fondat o bibliotecă, dar el însuși e fără cultură, a fost întărit p. 15
în domnie plătind optzeci de mii de florini. Unica sa fiică, pe care o iubea nespus de mult, a unit-o printr-o legătură incestuoasă cu sluga [21] sa sau, după cum am auzit de la alții, cu bastardul său Ioan Căminarul—Cămăraș născut din concubina sa Smaragda [22], fosta soție a părintelui [23] ⟨acestuia⟩. Se lăsa lingușit în chipul cel mai josnic. I-a arătat doctorului V⟨anderbech⟩ o casetă cu otrăvuri mulțumită cărora, strecurate în cafeaua turcească, avea de gând să înlăture dacă ar fi nevoie pe nepoți și pe surori (?) [24], distinși tineri „bizantini" (= constantinopolitani). Ca să pună mâna pe averea osândiților, a chemat ca delatori pe cei mai nemernici dezmățați: Nicolae Wolff polonul, Antonio Epis [25] italianul și un evreu oarecare din Pisa.

Acel Epis, ce fusese osândit pentru un furt săvârșit în casa administrației imperiale, s-a refugiat din Transilvania în Țara Românească, unde a fost însărcinat cu educarea fiului mai mare [26] al lui Mavrocordat. Pe acest fiu — tânăr de o fire prostească și bâlbâit la gură — îl lecuise Vanderbach de boală amputând cu fierul și cu focul... niște crescături de natura negilor (?) [27], iar pe cel mai mic [28], care suferea de epilepsie ereditară și sporadică, l-a însănătoșit cu totul.

Mavrocordat a stăruit și a voit să-l trimită pe medic la Constantinopol [29] pentru niște urzeli împotriva casei imperiale, față de care acesta era devotat, ceea ce el a refuzat. Atunci invocând un pretext favorabil în aceste posesiuni turcești, fără nici un respect pentru Dumnezeu sau pentru nevinovăție, voievodul l-a despoiat, ca vinovat de legături primejdioase cu țările vecine, nu numai de pașaportul imperial, de chitanțele și actele de obligații active și pasive și de declarațiile și mărturiile scrise, pre-

---

[20] O aluzie la Bergler.

[20bis]. De fapt, tatăl lui N. Mavrocordat, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porții, a compus prin 1672 o disertație cu acest titlu.

[21] *Mancipio* = Ienache Ruset Cămărașul; cf. Radu Popescu, *op. cit.*, pp. 253—254 descrierea strălucirii acestei nunți.

[22] Smaragda, fiica lui Panaiotache din Stavropole, a fost a treia soție a lui Nicolae Mavrocordat.

[23] *Molitoris.*

[24] *Nepotes et sorores.* Oare: *sororios* = cumnati?

[25] Primul e probabil Nicolae Folos de Wolff din Polonia, care apare ca fost secretar al lui Brâncoveanu, apoi ca secretar al lui N. Mavrocordat. Al doilea e secretarul și encomiastul lui N. Mavrocordat, și preceptor al fiilor acestuia. Amândoi purtau corespondență cu Le Clerc în numele și din ordinul domnului.

[26] = Alexandru.

[27] *Verruco-ficosis excrescentiis.*

[28] Probabil Constantin. Se pare însă că și mai târziu a consultat numeroși medici pentru această boală.

[29] Este curios cât de mult se apropie acest scenariu de acela înjghebat și de Porta cu privire la același N. Mavrocordat; cf. biografia lui de Porta în volumul de față, p. 95.

cum și de toate manuscrisele lui, dar l-a mai prădat și de celelalte bunuri, pe lângă haine, și l-a jefuit de bani, aducându-l aproape în pragul deznădejdii și silindu-l să treacă în Transilvania și în loc de răsplată pentru merite adevărate — după ce se trudise cu osteneli zadarnice ce s-au prelungit timp de o jumătate de an aproape — să fie expus la pedeapsă pentru o învinuire mincinoasă...

Și nici nu și-a potolit domnul lăcomia prin jefuirea lui la București, ci în chip înșelător și viclean, *vigente foedere* a transportat prin starețul mănăstirii Mărgineni, Corneliu, depozitarul bunurilor lăsate de unchiul său Abramios la Brașov, șase lăzi pline de mobilier scump, din orașul imperial în părțile supuse turcilor.

Auzind domnul de la contele de Virmond [31], generalul comandant al Transilvaniei, și de la secretarul Consiliului imperial de război, von Reusch, că Vanderbech a fost bine primit de imperiali, a cerut stăruitor prin trimiși anume să fie judecat pentru vătămarea ce i-ar fi adus-o lui, și cum nu a obținut nimic, a pus la cale după trei luni o denunțare calomnioasă în gazetele săptămânale din străinătate și l-a acuzat pe Vanderbech de otrăvire într-un articol strecurat în dările de seamă obișnuite ⟨ale gazetei⟩ din Amsterdam [32] a lui Jean Leclerc („Clericus"), răsplătit ca autor cu treizeci de aurei.

Descriere [33] istorico-fizico-topografică a Olteniei „subterane"

1717

[Autorul își propune să însemne lucrurile mai vrednice de interes privind antichitățile, minele sau apele termale pe care le-a observat în cursul călătoriei sale prin Oltenia, în suita comandantului militar și guvernatorului „celor două provincii" ⟨= Transilvania și Oltenia⟩, contele de Stainville, al cărui medic era].

[Despre geme în general. Definiții și Considerații saupra cristalelor și cristalizărilor. Experiențe încercate asupra așa-zisului „Glacies Mariae" sau în limba germană *Frauenglas* și *Katzensilber* [35]] //

p. 311 Nu mi se întâmplase însă să găsesc o mină aproape nesecată mândrindu-se cu acest fel de pietre pline de o aleasă strălucire, până ce mergând de la „Arxavia" [36] spre Cozia (una din cele mai de seamă din mănăstirile românești) între cotiturile inaccesibile ale stâncilor și piscurile munților de cremene pe unde neobosita stăruință a lui Stainville, întrecând
p. 312 visul neîmplinit al lui // Traian, a netezit o cale largă, lesnicioasă și bună pentru căruțe, cu ajutorul pulberei venite în sprijinul bicisniciei omenești, adică după ce am înaintat vreo jumătate de oră dincolo de râul Lotru,

---

[31] Succesorul foarte efemer al lui Stainville (mai 1721—august 1722).

[32] „Bibliothèque ancienne et moderne" (1714—1727), Amsterdam.

[33] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de autor în 1724 la Veneția în periodicul *Galeria di Minerva riaperta* și reeditat de Johann Seivert la Pojon (Bratislava) și Cașovia în 1780, ca adaos, fără numerotarea paginilor (corect p. 305—327) la lucrarea lui Samuel Köleseri, *Auraria Romano-Dacica*, publicată mai întâi la Sibiu în 1717.

[34] Descrierea e dedicată lui Samuel Köleseri din al cărui îndemn a fost scrisă.

[35] = Mica, numită și Katzenglimmer și Katzengold.

[36] Traducerea numelui de Strassburg dat unei fortificații construite pentru paza drumului nou croit prin stâncă pe valea Oltului. Pentru mai multe amănunte, cf. relația lui Schwanz von Springfels în volumul de față.

ni s-au înfăţişat în măruntaiele muntelui înalt, sfredelite de galerii dese, nişte stânci de o mărime uimitoare împrăştiate şi ici şi colo şi care erau împodobite cu foiţe nenumărate ce străluceau ca argintul şi care „trimiteau înapoi spre soare lumina oglindită în ele" (Clara repercusso reddebant lumina Phoebo).

. . . .

Prin transparenţa lamelelor, prin subţirimea şi mărimea foiţelor sale, Mica moscovită [37] este cea mai preţuită din toate. Aşadar, când am ajuns la câteva ore depărtare de Râmnic la mănăstirea Horezu, măreţ // p. 313 clădită de Brâncoveanu pe cheltuiala sa şi numită astfel după apa ce curge lângă ea, am observat o cameră[38] care le întrecea pe toate celelalte prin eleganţa rânduirii sale şi ale cărei ferestre nu erau împodobite cu geamuri de sticlă, ci cu foiţe pătrate foarte sclipitoare, de o mică ce nu era cu ape sau verzulie, ci limpede şi argintie şi al căror diametru trecea de lăţimea unei palme [39]; cum am admirat-o foarte mult şi am exprimat presupunerea că voi găsi o mină de această piatră transparentă în vecinătatea mănăstirii, mi s-a răspuns că din cauza micimii foiţelor şi a unei transparenţe mai imperfecte nu se foloseşte nicidecum mica din regiunea Lotrului, ci se aduce în aceste părţi pentru tot felul de întrebuinţări mică din Moscovia care este nespus de bogată în asemenea produse.

La o depărtare de vreo 300 de paşi de oraşul Râmnic spre mănăstirea Govora, mai departe pe dreapta de drumul mare, se ridică un munte aproape inaccesibil scânteind pe creste de o altă piatră strălucind ca argintul, întrucât oferă din belşug un conglomerat de „novum Amyanthinum" [40], care prin frumuseţea strălucirii sale luminoase întrece parcă sideful. Se pare că aici nu sunt suprapuse straturi peste straturi // sau foiţe p. 314 peste foiţe, ci distingem mănunchiuri de mici vinişoare şi aglomeraţii de mici cilindri, care (chiar dacă sunt unite printr-o legătură foarte strânsă şi alcătuiesc un corp neted şi tare) se pot însă despărţi între ele şi desface în nenumărate fire ale unei aceleiaşi figuri care înfăţişează întocmai fibrele muşchilor dezlegaţi sau filamentele fibroase ale cărnii fierte.

Puţin după ce-am păşit pe măreaţa cale a lui Traian, mărturie a antichităţii romane, când înaintam cu paşi destul de înceţi chiar la începutul drumului, ni s-a înfăţişat un altar [41] votiv al romanilor — săpat în peretele de stânci de pe ţărmul răsăritean al Oltului, în chip mai degrabă de peşteră decât de templu, având în faţa pragului mai multe trepte, iar la picioarele sale un pârâu nesecat curgând cu îmbelşugare, cu murmurul blând al apelor ce cad care inspiră călătorilor un fel de respect religios pentru acest loc atât de vechi.

De aici, după ce am urmat mai departe acest drum timp de vreo trei ore, pe ţărmul apu // sean al aceluiaşi râu Olt, ni s-a arătat o întindere p. 315 vastă şi foarte netedă, vestită prin băile de spălat aurul din nisip; aur care nu numai că întrece cu mult la o cercetare de aproape aurul din Transilvania, întrucât nu este viciat de nici un amestec de argint, dar se mai deosebeşte şi prin mărimea neobişnuită a grăunţelor şi prin cantitate, compensând astfel lipsa de băgare de seamă a unor zlătari nepricepuţi.

---

[37] *Moscoviticum Talcum.*
[38] *Cubiculum.*
[39] *Spithamae*, măsură de lungime = palma; poate fi *mare* sau *mică*.
[40] *Novum Amyanthinum concretum* = asbest.
[41] *Altare*, aici în sensul de locaş de închinare.

Dar nu numai în râul Olt, ci și în Argeș și Dâmbovița, în care este frecventă această muncă de spălare a aurului, s-a putut observa că nu se alege aurul numai din firișoarele de aur și din pulberea mai ușoară, ci și din pietre de cremene [42], care se disting de obicei printr-o greutate mai mare, chiar dacă nu trădează nici un semn exterior al unor vapori metalici, dar care apoi, după ce sunt zdrobite, dau la iveală ca un sâmbure de aur granulat din cel mai curat, zăcând în adâncul pietricelii, egalând adesea greutatea unei drahme.

După ce am străbătut jumătate din calea lui Traian, abătându-ne cu vreo milă spre stânga spre munți, am zărit mănăstirea Polovraci [43], loc foarte bine întărit de natură și de munții ce se ridică mai înalți și-l
p. 316 înconjoară de jur împrejur. La picioa // rele sale curge în torent limpede de tot care, țâșnind din trei crăpături de munte, își răspândește apele cu mare vuiet. Aici, lângă vestitele mine de fier, aflate la o depărtare de două ore de Polovraci, se deschide la poalele muntelui uriaș un hău care primește toate apele ori de unde ar cădea, și dacă se aruncă în el orice bucată de lemn sau alt lucru ușor, în stare să plutească, acesta este dus prin căi șerpuite subpământene până la Polovraci, unde este alungat afară fără greș printr-o altă deschizătură a unui alt munte.

O pădure plantată de sârguința de fier a armatei romane înnobilează largul plai al Polovracilor, și prin netezimea solului, prin șirul drumurilor ce-și răspund unul altuia, prin mărinea arborilor rânduiți cu regulă și cu meșteșug, înfățișează mai degrabă aspectul unei grădini decât al unei păduri și aduce înainte și păstrează pe veci o dovadă hotărâtă a vredniciei romane în aceste regiuni.

După ce am suit un număr de înălțimi ce încing ca un fel de cunună minele de fier, urcăm cu bine cu piciorul muntele cu culmea înaltă și cu suprafața ca de marmoră, inaccesibil calului, fiind îndemnați de călugări //
p. 317 ca să sorbim cu ochi avizi aceste minuni fabuloase. Așadar, acolo pe unde nu se deschide o intrare mai sigură decât dacă mergi cu trupul încovoiat; mai jos de jumătatea muntelui, am pătruns înarmați cu facle într-o boltitură naturală cu încăperi [44] foarte largi, împodobite cu depuneri pietrificate, translucide, de puritatea cristalului și împărțită prin niște crescături [45] marmoreene ce ajunseseră să semene întâmplător cu niște coloane și mai împodobite și cu un plafon încărcat cu figuri multicolore înfățișând naiv toate animalele și, în sfârșit, împestrițată cu o podea de mozaic [46] și artistic pavată ca de un strat făcut din granule sau din firișoare. Se înfățișează ochilor săli „muzee", „cenacole" [47], „laquearii" [48], săli de ospețe, temple, ca să nu mai vorbesc de porticele pornind în două direcții cu cotituri nespus de ample și de încăperile boltite despărțite prin șirul coloanelor și terminându-se, după o distanță destul de mare, prin două galerii ce se depărtează una de alta. Ceata noastră, despărțindu-se în două grupuri, le-a străbătut pe fiecare în parte, fără ca unii să vadă torțele luminoase ale celorlalți, apoi după ce am înaintat prin meandrele în-

---

[42] *lapides ferme silices.*

[43] *Polbratz.*

[44] *fornicibus.* E descrisă peștera.

[45] *excrescentiis.*

[46] *lithostrato.*

[47] *coenacula*, nume dat de obicei camerelor din catul de sus al clădirilor, precum și tribunelor de la teatru.

[48] *laquearia* = plafoane îmbrăcate în plăci.

tortocheate ale stâncilor o jumătate de sfert de oră (?)[49], ne-am adunat din nou împreună, drumurile sfârşindu-se // într-un spaţiu circular foarte p. 318
vast. Dar întreb, cine nu s-ar fi obosit să tot vadă atâtea stane pietrificate[50], atâtea spaţii nesfârşite de peşteri, atâtea cărări de o lungime neexplorată, atâtea ocolişuri ale căilor? Şi în timp ce ne purtam paşii în acea stâncă, înaintând ca melcul ba în sus ba în jos, ni se deschideau noi caturi de galerii subterane, înfăţişându-ne o privelişte nouă de câte ori ne întoarceam în altă parte. E destul să spunem fără înflorituri că rătăcind de colo până colo o oră întreagă şi temându-ne să nu ni se stingă torţele sau să nu nimerim ieşirea în acele ascunzişuri ca de labirint şi acele tainiţe întunecoase, în cele din urmă ne-a pierit cheful de a ne împinge cercetările mai departe. Dar ce s-o mai lungim? Vei înţelege chiar de la început că intrasem într-o grotă bogată în picurarea de ape ce se pietrifică, din care în cursul multor ani, prin creşteri întâmplătoare şi adăugiri perpetue, sporite pe nesimţite de juxtapunerea părţilor, s-a dat naştere la această privelişte minunată. //

Aici am văzut pretutindeni picurând încet o apă nespus de limpede p. 319
şi fără nici un gust străin care, închegându-se într-o substanţă solidă şi nemişcată, se termină în cilindri suspendaţi de piatră cristalină, albi şi poroşi, numiţi în vocabularul mineralogilor „lapte al lunii" sau marnă de piatră[51]. Şi chiar apa de ploaie, trecând prin piatra de calcar în timpul scurgerii sale subterane amintite mai sus, ba zmulge şi duce cu ea o bună parte din particulele mai uşoare de pământ şi de piatră, pe care le absoarbe, ba ajunsă la saturaţie se înfurie şi părăseşte această povară şi depune o materie pietroasă şi poroasă, la început cam moale, dar care se întăreşte în aer şi care despărţindu-se de apă este cauza materială a pietrificării adesea admirabile, mulţumită chipurilor şi figurilor datorate întâmplării pe care le înfăţişează. Şi de aici mai rezultă şi faptul că toate acele pietre care s-au închegat din apele ce cădeau se prefac prin ardere în varul cel mai tare, dacă sunt supuse unui foc puternic... //

În ce priveşte minele de fier, în zadar ai căuta unele mai bogate în p. 320
tot întinsul împărăţiei ⟨habsburgice⟩ şi chiar dacă iei seama la cantitatea şi bogăţia minereului sau la puritatea sa şi însuşirea de a se supune uşor topirii, precum şi de a se combina bine, vei spune că nu sunt mai prejos de nici una din cele pe care le ştiu. De aceea nu e de mirare dacă această mină a fost cum se ştie exploatată din vremuri străvechi prin strădania voievozilor Ţării Româneşti şi măcar că schimbările destul de frecvente în viaţa acestei provincii au făcut ca ea să-şi întrerupă adesea activitatea şi să rămână în inacţiune multă vreme, iar când a fost pusă totuşi în funcţie cu cheltuiala lui Brâncoveanu, se spune că a contribuit nu puţin la sporirea veniturilor lui. Şi dacă exploatată de mâna neiscusită şi cu o deprindere doar de simpli muncitori[52] a românilor sau a ţiganilor, a adus până acuma servicii atât de folositoare, ce speranţe ar trebui să rămână dacă ar fi să fie exploatată prin munca unor meşteri ⟨specialişti⟩ de ai împăratului? Mai se adaugă şi faptul că abundă în „Crocus rubicundus"[53] ⟨care e⟩ de natură solară şi din care separăm aurul cel mai curat,

---

[49] *semihorae quadrantem.*

[50] *marmorum incrustationes.*

[51] *lac lunae* sau *Saxatilis marga.*

[52] *rudi ac plane fabrili... manu.*

[53] Termen împrumutat lui Agricola; cf. mai jos n. 58.

p. 321 printr-o simplă triturare [54] cu mercur. Nici nu lipsesc izvoare minerale care să adauge la cinstea acestor mine „Martiale" [55]. Amestecate cu o puternică decocție de gogoși de ristie, ele dădeau cerneala cea mai neagră. Și deși barbaria înrădăcinată [56] a locuitorilor necioplitți, care a împiedicat pînă acuma ca ele să fie folosite în medicină, nu ne îngăduie să ne putem pronunța cu siguranță asupra efectelor lor, nu ne îndoim câtuși de puțin că vor fi de un folos nespus de binefăcător. La o milă de apele „Martiale", acolo unde munții abrupți se termină în apa Oltului, se găsește o vână mare de marcasită argintie, scânteind cu cea mai limpede strălucire, având o lățime de 12 „picioare geometrice" și o lungime de 30 de picioare și care asemenea masei unui metal în fuziune îmbracă cu o coajă foarte groasă [57] albia unui torent fără nume.

Cum marcasita este numită spumă de argint de către Agricola [58] în *De re Metallica*, va fi o problemă pentru mineralogi dacă conține minereu solid [59] de argint, ascuns în sânul său, sau dacă stăruie ⟨în ea⟩ prezența vie a unor vapori de natură saturnină, ce zac acolo și stând ascunși în sânul ei precipită oarecum pulberea de marcasită, din apele ce le poartă cu ele, într-un mineral [60] care, îmbrăcând strat peste strat, după o vreme îndelungată ajunge să crească până la o asemenea mărime. //

p. 322 Nu merită o atenție mai slabă nici minele de cupru de la Tismana, numite în vorbirea obișnuită Baia de Aramă, atât de bogate în cupru din cel mai bun, încât în cursul câtorva săptămâni s-au strâns 300 de ponduri [61] din topire, după cum a afirmat inspectorul minelor împărătești din acel loc chiar. Aici stau deschise treizeci și mai bine de guri de puțuri, asemenea celor exploatate cu ajutorul unor roți și unor funii încolăcite pe scripeți după obiceiul german pentru ușurarea scoaterii metalului. Bănuiesc că organizarea muncii de aici își datorește începutul vreunui meșter german sau aparținând vreunei alte nații luminate și am rămas uimit de faptul că vâna nu a fost deloc istovită după atâția ani de muncă neobosită și că dă speranțe celor ce o sapă de a mai ține încă multă vreme cu belșug. Aici nu trebuie trecute sub tăcere nici izvoarele calde [62] de la Tismana care sunt cunoscute prin asprimea lor metalică (?)[63] măcar că prin dulceața gustului lor îndeamnă pe cei fără băgare de seamă să o bea, provocându-le vărsături ușoare; însă ⟨folosite la băi⟩ // puterea lor vitriolică [64] lecuiește după dovezile cele mai sigure rănile învechite ulcerale „fagedenice" și altele asemenea produse de sărurile scorbutice [65] și
p. 323 fac ca băile să fie întotdeauna cercetate de numeroși bolnavi. // Ce să mai amintesc de munții ce ard și scot fum câțiva ani în șir și răspândesc un miros de pucioasă arsă pe o lungă distanță la „Benzenski"?[66]. Acolo se

---

[54] *trituram.*
[55] *Martiales fodinas.*
[56] *adulta.*
[57] *crassissime incrustat.*
[58] = Georg Bauer (1494—1555). Profesor la Zwickau până în 1517, apoi medic la Joachimstal și mineralog la Chemnitz (1527—1555). Lucrarea sa despre metale a fost publicată în 1530.
[59] *pinguem.*
[60] *Magnes.*
[61] *tercentum pondo.*
[62] *Thermae.*
[63] *cuprea austeritate.*
[64] *genii vitriolici.*
[65] *salium scorbuticorum.*
[66] Desigur Bengești (pe valea Gilortului) și aflându-se destul de aproape de Colibași.

sapă din beşug cărbuni minerali [67], aş crede că sunt rămăşiţele unor păduri mistuite şi cimentate împreună [68] de pucioasă şi bitum. La picioarele acelor munţi mai ţâşnesc ape nespus de fierbinţi, ce pot sta alături, după părerea mea, după miros şi gust, cu cele ale mult vestitelor băi de la Töplitz în Boemia.

Tot acolo prin vecinătate se află un loc vestit printr-un izvor sărat, la care locuitorii mai apropiaţi obişnuesc să-şi mâne vitele lor pentru ca printr-o băutură şi o hrană liberă şi fără plată să-şi cruţe cheltuiala obişnuită cu cumpărarea sării. Am judecat la prima vedere că aici s-ar ascunde nişte saline, dar încercând o cercetare prin evaporarea unei mari cantităţi de apă nu am putut obţine nici un reziduu de sare, întrucât am văzut că aceasta, care e foarte volatilă, s-a pierdut în vapori tot atât de uşori atunci când s-a evaporat apa prin fierbere. Mai e vrednic de reţinut că atunci când aceste ape se distilează într-un vas închis, vaporii şi apa distilată sunt fără nici un gust deosebit şi nu rămâne nimic sărat pe fund //
(?) [69] şi nici în apă nu se arată nimic decât o rămăşiţă insipidă lipsită cu p. 324
totul de orice parcelă sărată sau înţepătoare (?) [70]. [Despre experienţa lui Glauber etc.].

Dar în afară de multele minuni ale izvoarelor sărate, am crezut că nu este locul să povestesc de ocnele mult lăudate din Oltenia, numite Ocna Mare întrucât am observat că nu se deosebesc decât prin mărime de cele din Transilvania.

Iar apele acestei Valahii Occidentale [71], am dedus că sunt nesănătoase în cea mai mare parte... [72] etc. şi că întocmai cum se întâmplă cu locuitorii din Munţii Stiriei, ele fac ca cei ce o beau să dezvolte „Bronchocele" sau crescături scrofuloase ale ghindurilor de la gât, ce nu pot fi scoase nicidecum, fiind rebele la orice mijloace şi degenerează în cancer(?)[73] în jurul gâtului. Cât priveşte blândeţea aerului şi productivitatea pământ-//
tului, ce întrec cu mult pământurile vecine prin prinosul de roade tim- p. 325
purii, prin păşuni grase şi belşugul recoltelor bogate, îţi sunt destul de cunoscute şi nu mai scriu despre ele întrucât Valahia poate fi numită fără minciună grânarul Daciei.

În sfârşit, acolo unde se varsă râul Olt în Dunăre se află în apropiere un loc numit Gârla[74], pe a cărei vastă câmpie se află mai departe oraşul Caracal [75] şi se văd castrele spaţioase ale romanilor şi măreţele lor semne de hotar [76] şi staţiuni pe care le acoperă din spate râul Olt, iar din faţă le apără nenumărate movile făcute cu meşteşug sau muncele ridicate în chipul unor întărituri [77], pe ale căror înălţimi trebuie să credem că erau aşezate străjile armatei romane sau erau ridicate corturile comandanţilor. Aici se scot foarte des din pământ monete de aramă ce mărturisesc cu

---

[67] *fossiles.*

[68] *coagmentatas.*

[69] *in capite mortuo.*

[70] *spirituosa.*

[71] = Oltenia.

[72] *quae vel lixiviosae, alcalico-nitrose, vel aluminosae primarum viarum fermentis perniciosae, saleque austero acri volatili turgidae.*

[73] *scyrrhos.*

[74] *Ghirle.*

[75] *Oppidum Caraculla* socotit de autor a fi în legătură cu împăratul roman cu acest nume.

[76] *metae.*

[77] *fortalitiorum.*

prisosință că în acest loc au fost odinioară așezate taberele romane, ceea ce dovedesc îndeajuns și ruinele cetății ce se înalță pe laturile taberei clădite din piatră fățuită după obiceiul roman (ca în tot locul prin Dacia). //

p. 326 Iar rămășițele ce le-am văzut în treacăt, de o factură nedesăvârșită și nedeosebindu-se prin nici o grijă artistică, fragmente mutilate și cadavre de statui, biet schelet al unui trup odinioară falnic și vestit, le-am găsit împrăștiate prin tot locul ca relicve nu puține ale vechimii romane, măcar că nu trebuie disprețuite rămășițele vechilor monumente ⟨chiar dacă⟩ le vezi atât de stricate și de mutilate de vătămarea anilor și de desele incursiuni de pradă ale tătarilor, încât în acea beznă locuitorilor, hrăniți cu minciuni și superstiții, abia dacă le mai rămâne ceva sigur și ferit de eresuri din urmele acelei triste prăbușiri la care să te poți referi pentru a putea afirma ceva...

p. 327 În Alba Carolina ⟨-Iulia⟩, a doua zi după calendele lui iulie ⟨-2 iulie⟩. Anul Mântuirii 1720.

Al Însemnatului tău nume
Cinstitor nu prea mărunt

Michael Schendo (!) de Vanderbech,
Doctor în litere, filosofie și medicină

NICOLAE DE PORTA

(? — 1734)

Nicolae de Porta, a cărui figură enigmatică a fost surprinsă de lanterna magică a istoriei încă în cursul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea, ca o prezență fugitivă complăcându-se în umbră, a apărut în vol. VIII din seria *Călători*, p. 139—146, în legătură cu un *Discurs asupra modului de guvernare al turcilor în Moldova și Țara Românească, precum și a felului în care ar putea acestea fi dobândite de către armele imperiale*, care în chip evident fusese compus în speranța unei căpătuiri în Imperiul habsburgic. De Porta reapare în volumul de față într-un mod mult mai concret, de astă dată cu prilejul stăpânirii austriace asupra Olteniei.

După primul capitol al carierei sale la Constantinopol, de umil subaltern al cancelariei rezidentului Olandei, apoi de secretar pentru limba italiană al lui Constantin Duca, el îl însoțește pe tânărul domn la Iași, dar activitățile sale de despecetluitor al depeșelor diplomatice franceze în trecere prin Moldova impun foarte curând (1694) plecarea sa grabnică în Țara Românească, la socrul lui Constantin Duca, domnul Constantin Brâncoveanu. Nu știm cât va fi rămas în Țara Românească, tot ca secretar. După mazilirea lui C. Duca și stabilirea sa la Constantinopol, reapare acolo și de Porta care căuta să-și facă drum spre Viena. Ambasadorul britanic, lord Paget, se simte dator să trimită fostului dragoman imperial, Mamucca della Torre, acum în alt post la Viena, informații asupra antecedentelor lui de Porta, bănuit a fi un agent dublu în slujba turcilor (scrisoare din 1 aprilie 1697). Tot din acest moment datează și *Discursul* amintit mai sus.

După încercarea zadarnică de la Viena urmează o perioadă destul de obscură până după încheierea păcii de la Carlowitz. Îl regăsim apoi printre secretarii lui Brâncoveanu. E bine văzut de stolnicul Cantacuzino, îndrumătorul cancelariei diplomatice a domnului, care îi folosește la rânduirea și catalogarea bibliotecii sale de la Mărgineni.

În primăvara anului 1714, între mazilirea și uciderea lui C. Brâncoveanu, pe când erau în toi lucrăturile Cantacuzinilor, noul domn, Ștefan Cantacuzino, îi scrie lui Hrisant că pomenitul Porta s-a îmbolnăvit rău și e foarte slăbit de boală, așa că nu a putut tălmăci cartea trimisă de acesta, pe care i-o înapoiază acum, urmând ca ulterior să facă acea traducere după un exemplar similar de la Mărgineni.

A avut cumva de Porta un rol în procurarea de elemente incriminatorii contra lui Brâncoveanu? Curând el va fi folosit de Ștefan Cantacuzino în încercările lui de a câștiga bunăvoința generalului conte de Stainville, comandantul militar al Transilvaniei, încredințându-i lui de Porta misiunea de a întreține o corespondență cu acesta ca din propria sa inițiativă, informându-l despre situația din țară, ecourile din Turcia, pregătirile militare contra imperialilor etc. Cu o altă misiune directă a fost însărcinat atunci și misionarul catolic Javich din București, care a lipsit, în acest scop, de la postul său mai multe luni. El trebuia să asigure pe Stainville de devotamentul noului domn față de tabăra creștină și de intenția sa de a i se alătura. Corespondenți aparent voluntari de felul lui de Porta mai avusese generalul imperial, de pildă pe contele Ferati. Curând el va trata inițierea unei asemenea corespondențe secrete cu fruntașul rebel maghiar, Talaba. La înlocuirea lui Ștefan Cantacuzino de către Nicolae Mavrocordat, de Porta va fi folosit de noul domn pe mai multe planuri. Versiunea pe care o

dă el a unui răspuns al lui Stainville către el interceptat de Mavrocordat și trimis marelui vizir (cf. *Observ. Crit.* a) fără vreun amestec al său, este o încercare de a camufla rolul său real de plăsmuitor al unei scrisori trădătoare atribuite fostului său stăpân și trimise ca atare marelui vizir. Căci nu este exclusă bănuiala ca ideea denunțării lui Ștefan Cantacuzino să fi pornit mai întâi de la aflarea corespondenței sale indirecte purtate prin de Porta. Aceasta s-a putut întâmpla, fie dintr-o destăinuire spontană a acestuia din urmă, lucru destul de plauzibil judecând după promptitudinea cu care își denunță foștii săi patroni, fie prin așa-zisa *interceptare* invocată de de Porta în scrisoarea sa din 3 dec. În cazul din urmă este posibil ca N. Mavrocordat să fi exercitat oarecare presiune asupra lui. Se știe doar că cei doi secretari au fost arestați un timp și puși în libertate la sfârșitul lui aprilie 1716 sau începutul lunii mai (C. Giurescu, I, p. 12). Dar foarte curând scenariul (probabil) inițial a fost înlocuit cu cel mult mai expeditiv al falsificării scrisorii pretinse originale a lui Ștefan Cantacuzino.

Dar aceste lucruri nu se cunoșteau dincolo. La 12 nov. (1716), Stainvile îi răspunde lui de Porta din Deva că a primit scrisoarea lui împreună cu cifrul inclus și îi pomenește de vechea amiciție, îndemnându-l să lucreze la restabilirea vechii armonii între țările vecine, dar îi recomandă să scrie în limba latină, întrucât noul secretar al generalului este mai puțin priceput în limba italiană ca predecesorul său. La 26 nov. are loc capturarea lui N. Mavrocordat de către imperiali și de Porta are prilejul să se lepede de fostul său stăpân, al cărui convoi îl urmase și el, ca atâți boieri ce fugeau de urgia tătarilor. La 28 nov. el se afla la Târgoviște, unde fusese adus domnul prizonier spre a fi trecut apoi în Transilvania, unde se adunaseră boierii, atât cei fugiți mai înainte de tirania lui Mavrocordat, cât și cei veniți acuma în exodul general de spaima turcilor și tătarilor. Boierii se consultau între ei și se sfătuiau cu căpitanul Dettine, ca un fel de reprezentant al arbitrului soartei lor, generalul Stainville. Față de ceilalți, de Porta deținea un atu important. El putea invoca legături anterioare cu acesta. Îndată îi scrie, asumându-și oarecum un rol de intermediar și arătându-și contribuția proprie la desfășurarea procesului în curs. Așadar boierii dinȚara Românească adunați la Târgoviște s-au sfătuit cu căpitanul „Titine"(!) „la care consfătuire, cum eram și eu de față, am pus umărul cu toată nădejdea (summopere adlaboravi) și în sfârșit s-a hotărât ca doi din cei mai de frunte boieri ai Țării Românești, adică marele vornic și marele logofăt (= Șerban Bujoreanu și Grigore Băleanu)... să fie trimiși *împreună cu mine* la înălțimea voastră ca să depună omagiul credinței lor și să stabilească dispozițiile pentru viitorul regim al contribuțiilor și predărilor de provizii. Eu, potrivit cu umila mea capacitate, *i-am convins să adopte o cârmuire pe modelul guberniului transilvan*". Urmează știri militare din țară, precum și altele din afară, culese înainte de capturarea domnului, apoi declarații superlative de devotament și umilă supunere și la capăt un post scriptum remarcabil: „Aceasta este unica mea epistolă pe care am scris-o în libertate, căci pe cele dinainte trebuia să le scriu din inspirația altora *(ab aliis inculcata)*". În felul acesta comod el se lepăda de orice complicitate cu domnul prizonier. Ba mai mult. Nu trec decât câteva zile până la compunerea unei *Relațiuni succinte* a cârmuirii lui N. Mavrocordat în Țara Românească, scrisă în limba latină în stilul caracteristic al lui de Porta, dar fără iscălitură, denunțând ura lui Mavrocordat față de Casa de Austria, legăturile sale cu rebelii maghiari și cu polonii din partida dușmană regelui August, îndemnurile sale către Poartă de a trece Ungaria prin foc și sabie, asmuțirea tătarilor asupra Transilvaniei și intenția lui Mavrocordat de a extermina toată boierimea română înlocuind-o cu greci *della medema farina*.

Hotărât să joace cartea câștigătoare, de Porta văzând că toți boierii erau încredințați că domnia Țării Românești va fi dată după victorie lui Gh. Cantacuzino, ocrotitul familiei imperiale, trăind în Transilvania, s-a grăbit să-i ofere serviciile sale. În privința Olteniei ocupate, o propunere mai veche a boierilor fusese aceea a unui „Quatorvirat", sub patru boieri aleși de ei, având-și sediul la Târgoviște. Formulă agregată de Consiliul de Război de la Viena care ținea să-l păstreze chiar și după ce delegația boierilor formată din Episcopul Damaschin de Râmnic, Șerban Bujoreanu mare vornic, Drăghici Strâmbeanu mare serdar, Grigorașcu Vlaso, mare serdar și Matei Crețulescu, mare șătrar, și însoțită de N. de Porta ca secretar, și-a expus foarte clar doleanțele, *cerând ca domn pe Gh. Cantacuzino* și stăruind totodat pentru o acțiune energică la Dunăre pentru redobândirea raialelor și trimiterea de trupe nu-

meroase, la care să se alăture şi forţele locale româneşti pentru paza ţării. Dar imperialii nu dispuneau atunci de trupe numeroase şi pentru ei soluţia optimă era aceea a unui provizorat sub forma quatorviratului iniţial, tinzând la înglobarea finală în sistemul habsburgic.

Îl regăsim la Braşov, de unde trimite în martie—aprilie delegaţilor de la Viena nişte buletine de informaţie, privind îndeosebi ştiri despre pregătirile turcilor şi rolul atribuit de turci lui Ioan Mavrocordat în viitoarea ofensivă alături de rebelii maghiari şi de moldoveni, vrând poate să sporească neîncrederea faţă de acesta. Căci buletinele lui erau adresate indirect chiar Consiliului de Război. În tot timpul şederii sale la Viena, dar şi din vremea expedierii acelor buletine, el a ştiut să cultive relaţii utile cu cei influenţi. Şi în primul rând să-l câştige pe referendarul von Öttel, din Consiliul de Război, cu trecere deosebită la preşedinte, prinţul Eugeniu de Savoia sau pe consilierul Brockhausen. Înapoiat la Braşov, după un drum obositor pe uscat şi nu pe Dunăre, cum ar fi vrut, până la Petrovaradin, de Porta îi scrie lui von Öttel la 28 iunie *mulţumindu-i pentru concursul dat la Viena cauzei lui Gh. Cantacuzino*, pentru care acesta rămâne foarte recunoscător... etc. şi îi va scrie el însuşi îndată. La 5 iulie îi scrie lui Brockhausen că l-a informat pe principele Cantacuzino de solicitudinea lui pentru cauza acestuia şi că principele i-a şi scris că să-i mulţumească... etc. Dar foarte curând apare o notă nouă în raporturile dintre de Porta şi Gh. Cantacuzino. La 29 iulie, scriind tot din Braşov lui Brockhausen, de Porta i se plânge că i-a scris două scrisori, pe care însă principele *nu le-a înaintat la Viena*, aşa că acum îi scrie direct. Ca şi în celelalte scrisori, el trimite un buletin de ştiri destinate Consiliului de Război. Apoi urmează nişte fraze destul de sugestive: „Reaua purtare a domnului (Sig^r^) Cantacuzino şi neastâmpărul (inquetezza) şi instabilitatea naţiunii române sunt cauza a o mie de disensiuni şi nemulţumiri între aceşti boieri şi zisul Gh. Cantacuzino, candidatul la domnia Ţării Româneşti. Această bruscă schimbare la faţă a lui de Porta e cel puţin ciudată. El a aflat la înapoierea de la Viena despre înţelegerea tainică intervenită între Stainville şi Ioan Mavrocordat, care anula de fapt toată baza discuţiilor de la Viena.

Există din vremea aceasta două caracterizări ale lui de Porta absolut opuse, una a Consiliului de Război, foarte elogioasă, pe baza informaţiilor furnizate chiar de el, cealaltă dimpotrivă fiind o încercare de demascare a trădărilor sale din trecut. Referatul Consiliului de Război, pornind de la buletinul trimis din Braşov la 12 iulie, laudă exactitatea ştirilor comunicate şi zelul constant al lui de Porta, dovedit încă în cursul războiului precedent cu turcii, când a primit din partea defunctului împărat Leopold I o diplomă conferindu-i calitatea de „aulae familiaris".

Acest referat către împăratul Carol al VI-lea a fost întocmit folosind date autobiografice strecurate de principalul interesat ocrotitorilor săi, von Öttel şi Brockhausen. Diploma lui Leopold corespunde momentului redactării memoriului său înaintat cancelarului Kinski (vezi *Călători*, VIII, p. 141—146) când a încercat să se căpătuiască la Viena, dar a fost urmărit de informaţiile date de lordul Paget şi a fost nevoit să plece. Despre acest amănunt ca şi despre trecerea sa la protestantism are grijă să nu răsufle nimic. Faţă de caracterul unitar al acestui referat, acel al memoriului boierilor înfăţişat cam tot acum lui Stainville este mult mai disparat. Intitulat *Adevărată şi succintă relatare despre Niccolo di Porto, chiotul* dezvăluie amănunte mai obscure privind originea şi cariera sa. Numele adevărat este Niccolo *di Porto*, adică „din port" şi nicidecum de Porta, formă adoptată pentru a se pretinde descendentul conţilor della Porta, *mulţumită cărei falsificări a obţinut o diplomă de la împăratul Leopold*. Puţin a lipsit ca să nu fie spânzurat de domnul Constantin Duca al Moldovei şi de asemenea în Transilvania de către contele de Rabutin, pe vremea când acesta era comandant general al Transilvaniei. Fără scrupule, seamănă zâzanie între toţi. Vanitos, el dispreţuieşte pe toţi, şi chiar pe patronii săi. Trădător care întotdeauna şi-a trădat stăpânii... şi îndeosebi în monstruoasa sa trădare poate fi găsită cauza principală a morţii crunte a principilor Ţării Româneşti, Constantin Brâncoveanu şi Ştefan Cantacuzino, dându-i acestuia din urmă ultima lovitură cu o scrisoare falsă plăsmuită de el, ca fiind scrisă de principele Cantacuzino... L-a îndemnat pe N. Mavrocordat în duşmănie cu împăratul şi la prietenie cu răsculaţii curuţi ai lui

Rákóczi, *al căror agent era la București*... Pe lângă alte ocupații trădătoare o mai are și pe aceea de a falsifica scrisorile și textele scrise și de a despecetlui scrisorile „con la pasta". E răspunzător de moartea atâtor nevinovați. După ce s-a întors ultima oară de la Viena, unde fusese trimis ca secretar al deputației, s-a dus la N. Mavrocordat, care era prizonier la Sibiu, și i-a povestit tot ce s-a făcut la Viena. În același timp cât a stat la Sibiu, de Porta s-a întreținut frecvent și cu oamenii lui N. Mavrocordat, având cu ei întrevederi continue și cu sprijinul logofătului Crețulescu, trimis acolo de Ioan vodă Mavrocordat, fratele domnului captiv. Arestat în august, el apelează la ocrotitorii săi din Consiliul de Război, trimițând o versiune ingenioasă a principalelor învinuiri ce i se aduc, anume scrisoarea falsă contra lui Ștefan Cantacuzino și legăturile sale cu rebelii maghiari. Dar această apărare a sa e înfățișată doar la urmă, ca un fel de adaos neimportant la „reflecțiile" sale asupra situației imperialilor și a măsurilor ce ar trebui luate. Stăruind îndeosebi asupra Țării Românești, el preconizează menținerea de către aceștia a lui Ioan Mavrocordat în domnie sub autoritatea împăratului, dându-i de pe acum această speranță, pentru a evita astfel exodul locuitorilor care ar urma exodului domnului și al boierilor.

Din închisoarea de la Făgăraș, de Porta se și vedea dând directive generalului de la Dunăre, blând, docil și răbdător! Până atunci ruga să i se trimită răspunsul într-un plic pe adresa lui Tige sau Wurmbrand la Brașov. Dar încă înainte de 12 dec. el se afla în libertate, cum rezultă din raportul lui Stainville, care declară că l-a slobozit din închisoare *sub anumite condiții inpuse acestuia* de către boieri, care însă nu sunt arătate în regest.....Gen. Stainville a declarat încă din august că n-a știut că de Porta se bucură de atâta trecere la Consiliul de Război (care s-a informat în mai multe rânduri despre el); personal el nu are nimic contra lui, dar nu a putut să meargă împotriva unanimității boierilor, care i-au și înmânat un memoriu și până la cercetarea acuzațiilor aduse a fost ținut la Făgăraș. S-ar părea deci că acest episod s-a încheiat printr-un compromis.

Despre rosturile lui N. de Porta, imediat următoare, nu știm mare lucru. S-ar părea că se asociase cu niște speculanți greci, care au reușit să acapareze un fel de autoritate asupra ocnelor și impozitelor. În sensul acesta avem declarația plină de năduf a episcopului de Râmnic, Damaschin, din scrisoarea din 10 aug. st. v. 1718 către delegația boierilor români plecați la Viena, în care se plânge de numirea grecului Nico Chozà ca „suprem comisar peste ocne și impozite, care va impune dijmăritul, vinăriciul, ierbăritul etc. și va numi funcționari fiscali. Se introduc practici noi, și acela *care le-a inventat și sugerat marelui general va trebui să dea seama înaintea lui Dumnezeu!* Țara e jefuită de turci, tătari, sârbi, soldați imperiali, acum vin și grecii trădători, în ciuda decretului de anul trecut. Dacă iar se vor băga acei greci și străini, ce va mai fi cu boierii? *Quando sarà ridotto a questo di commandar loro in tutto il Chozà et il de Porta, et altri come questi?* Ar reieși faptul că cel care l-a introdus pe acel grec pe lângă Stainville era tocmai de Porta, același pe care a putut să-l cunoască bine episcopul Damaschin din timpul delegației boierilor la Viena, în 1717. E probabil că de Porta a rămas la Sibiu după eliberarea sa de la Făgăraș și se da bine pe lângă Stainville. Se știe din aprecierea critică a lui Konigsegg că mareșalul de Stainville se lăsa influențat de cei din jurul său, și îndeosebi de Haan. În jurul său se formase un fel de cerc izolator, care nu mai lăsa să pătrundă până la el realitatea nealterată. Din anumite declarații ulterioare ale lui de Porta cu referire la arenda ocnelor și la ofertele unor negustori, înlăturate de cameraliști, răzbate interesul său, desigur foarte concret în această chestiune. Despre cointeresarea sa, ceva mai târziu la arenda dijmăritului, avem propriile sale declarații. Am crede deci că în 1718 de Porta a știut să exploateze situația aceasta până la trimiterea sa la Viena la cererea Consiliului de Război, manevrat de consilierul von Öttel.

În adevăr, după încheierea păcii de la Passarowitz, pornise o delegație de boieri la Viena, ca să ceară împlinirea făgăduielilor (cam neprecise) făcute primei delegații din 1717, pe lângă care funcționase de Porta ca secretar.

Tot atunci Stainville înaintează la Viena două cereri: aceea a lui B. Brăiloi cu mari merite față de imperiali, cerând pentru sine locul de ban al Olteniei, ocupat pe vremuri de tatăl

său, și aceea a lui de Porta ce stăruia să fie numit secretar al Administrației „Valahiei Cisalpine", precum fusese vorba în propunerea Consiliului de Război din iulie 1717, îndată după plecarea primei delegații române de la Viena. La 8 oct. Consiliul de Război îi cere lui Stainville să-l trimită pe de Porta neîntârziat spre a fi consultat asupra viitoarei organizări a Olteniei, având a-i da și banii de drum necesari la dus și la întors, precum și la întreținerea sa la Viena. În 1726 de Porta îi declara generalului Tige că fusese *chemat anume la Curte spre a fi consultat asupra noii organizări a Olteniei* cât trăia regretatul referendar von Ottel (adică de către acesta !). Raportând Consiliului de executarea ordinului, Stainville roagă să nu fie zăbovită înapoierea lui de Porta. Dar acesta se reîntoarce abia în primăvară, odată cu delegații care aduceau decretul imperial din 22 februarie 1719.

Se știe că Stainville nu l-a aplicat decât parțial și târziu. Abia la 15 sept. după sosirea sa la Craiova a instalat în funcție pe președintele Administrației Gh. Cantacuzino, cu titlul de ban, și pe secretarul de Porta. Pentru declararea acelor patru consilieri desemnați în decret, el aștepta facerea unei cercetări *(inquisitio)* sau cumva desemnarea unui „inchizitor" care să corespundă cu acel *Commissarius regius* propus de el ca diriguitor vigilent al consilierilor în formula sa în care nu era loc pentru ban.

Nu se cunoaște precis data întrunirii boierilor la mănăstirea Hurez pentru a se lega solidar să nu apeleze în nici un fel la comandant sau la alți reprezentanți ai imperialilor. Despre legământul de la Hurez avem doar declarația din 6 sept. 1719 a boierilor olteni adunați la Tirgu Jiu, care denunță sentimentele antiimperiale ale celor de la Hurez, în frunte cu consilierii desemnați în decret : Gr. Băleanu, I. Știrbei și Radu Golescu, cu mare trecere la fostul domn (N. Mavrocordat) și răspunzători de uciderea foștilor doi domni și a multor boieri. Numirea acestora nesocotește meritele boierilor olteni. Stainville a dispus atunci ca să fie aleși patru consilieri chiar de către boieri. Numele acestora sunt consemnate într-o listă purtând viza lui de Porta ca secretar al Administrației. Al. Vasilescu credea că denunțul boierilor din 6 sept. se datora unei intrigi a lui Stainville, nemulțumit cu alegerea din decret. Dar din documentul din 14 nov. 1718, publicat în „Arhivele Olteniei", 1927, se vede că aceasta avusese la bază chiar propunerile lui Stainville. Așadar nu aceasta putea fi explicația. A avut cumva de Porta vreun amestec în declanșarea acelui protest ? Mai târziu, în 1727 și 1728 îl vedem folosind asemenea reclamații provocate de el și redactate de pana sa în stilul său ușor de recunoscut. Până la moartea lui Stainville, existența Administrației a fost mai mult nominală, noii aleși neavând o activitate propriu-zisă. Față de Consiliul de Război, Stainville a avut grijă să explice în două rapoarte din sept. 1719 motivele sale și să expună în decembrie organizarea dată de el provinciei, în care un rol de supraveghere era atribuit colonelului Schramm, comandantul forțelor din Oltenia cu reședința la Craiova. Cum aceste rapoarte au fost expediate din Craiova, și chiar singurul care ne-a parvenit, cel din decembrie, cuprinde niște anexe purtând viza de secretar a lui de Porta, am crede că el a fost folosit la copierea sau și redactarea sub dictare a materialului copios din care și-a extras ulterior prima documentare pentru diferitele memorii oferite de el succesorilor lui Stainville, de pildă pentru cel despre boieri oferit contelui de Virmont, succesorul imediat al acestuia.

La fiecare schimbare de comandant al Transilvaniei, care era *ipso facto* Director suprem al Olteniei, de Porta repeta practica sa neabătută de a-și oferi serviciile constând din șoapte, insinuări, informații și delațiuni. Când vine contele de Virmond la Sibiu, el e vizitat de ban, de niște boieri nenumiți, desigur consilierii, și de secretarul de Porta, de la care a rămas cu impresii destul de nefavorabile cu privire la situația din Administrație. I s-a vorbit de partide opuse și în sânul acestora de sciziuni, și el se gândește serios dacă nu este cazul să se renunțe la un ban național. Tot astfel justiția este rău administrată. Pravila la care se referă localnicii nu e înțeleasă nici de ei înșiși, *după cum a fost asigurat* . Curând, urmându-și gândul de a substitui lui Gh. Cantacuzino pe colonelul Schramm în chip de viceban, el declară a fi înțeles că localnicii preferă să fie guvernați de străini decât de conaționali ! Nu este greu de ghicit de la cine căpătase asemenea impresii. De altminteri de Porta se grăbește la 30 iulie să-i strecoare niște „Reflecții" privind „Catalogul" boierilor întocmit de Administrația, insinuând că

ar fi fost incluşi pe nedrept unii care se pretind nobili şi vor să se sustragă astfel sarcinilor fiscale. După el familiile nobile s-ar mărgini la 24, fără o prea strictă observare a criteriului acestei alegeri. Lista Administraţiei cuprindea pe lângă marii boieri şi pe cei în funcţie în vremea din urmă şi pe boierii mazili, care ar fi urmat aşadar să fie acuma excluşi, potrivit cu campania vehementă a funcţionarilor cameralişti, dusă cu toată furia şi mai apoi în vremea directoratului suprem al lui Königsegg, urmaşul lui Virmond. Două împrejurări dau un relief deosebit acestor „Reflecţii". Ele coincid cu cererea din iulie a Administraţiei de a se considera scutiţi de plata oieritului boierii, cât şi mănăstirile şi au fost înaintate *în taină* de secretar la cererea contelui (!), după cum afirmă de Porta într-o notă a sa în limba germană la textul memoriului în limba latină (adăugat poate când l-a scos la iveală în faza ulterioară a discuţiilor purtate sub Königsegg). De Porta era cu atât mai zelos, cu cât se bănuia că vor fi făcute schimbări în compunerea Administraţiei, cum s-au şi făcut în nov. (1721) prin aplicarea întocmai a decretului imperial din feb. 1719 şi instalarea echipei înlăturate de Stainville. Din textul „Reflecţiilor" lui de Porta, nu cunoaştem decât scurtele extrase publicate de C. Giurescu *(op. cit.*, I, 486). Faptul că aceste „Reflecţii" au rămas fără nici un fel de urmare, dovedeşte că ele nu fuseseră cerute, ci oferite din proprie iniţiativă. Virmond era un om obosit şi bolnav, care nu se gândea decât cum să treacă unele din atribuţiunile sale în mod temporar asupra lui Schramm, în care avea toată încrederea, şi nicidecum să stârnească discuţii noi. Din declaraţiile lui de Porta rezultă că acele Reflecţii au fost comunicate şi lui Königsegg, succesorul lui Virmond. Până la venirea noului Director suprem, care îşi va lua postul în primire la 26 sept. 1722, interimatul a fost ţinut de generalul Tige. Königsegg trimite instrucţiuni Administraţiei la Craiova şi vine în inspecţie în Oltenia în iunie 1723. De acolo el trimite la 24 iunie un prim raport despre cele constatate, apoi la 14 aug. din Sibiu un altul, în care formulează şi unele impresii şi judecăţi înainte de a trece la propuneri categorice. Din caracterizările făcute în ordine ascendentă desprindem următoarele: „Secretarul Nicolaie de Porta este un om harnic, nu-i lipsesc cunoştinţele şi cred că atunci când vor fi introduse în Administraţie o bună ordine şi subordonare, ar avea destulă capacitate pentru slujba sa. Dar suferă de două păcate *(zwei Vitia kleben ihn an)* care sunt comune tuturor celor născuţi şi crescuţi sub tirania turcească, adică *lipsa de curaj*, neîndrăznind să-şi spună cuvântul faţă de cei mari, şi *dragostea de câştig*, care duce uşor la prevaricare". În general judecăţile lui Königsegg sunt favorabile consilierilor, până şi lui Ilie Ştirbei, al cărui „spirit flexibil" ar putea să pară la prima vedere *„etwas falsch und malizios"*.

Numai banul Gh. Cantacuzino este arătat ca un om la care nu găseşti nimic bun şi aproape totul este rău. Lipsit de bun simţ şi înzestrat totuşi cu multă „malice", el este ascuns, minte, e ros de ambiţie, umblând după titlul măcar de voievod, brutal, inspiră teamă, încât *nici chiar consilierii nu îndrăznesc să întâmpine violenţa şi nestăpânirea sa de sine.* Această trăsătură din urmă pare să indice provenienţa acestor informaţii.

Cum trebuie înţeleasă acea *dragoste de câştig* semnalată de Königsegg? Este vorba probabil de vreun amestec în eventualele tranzacţii legate de arendarea dărilor. În sensul acesta pledează menţionarea lui alături de grecul Nico Chozàde de către episcopul Damaschin în 1718. Prezumţia întărită de faptul că foarte curând va participa în calitate de coarendaş la strângerea dijmăritului, cum declară el însuşi în raportul său către Consiliului de Război din 7 sept. 1726, lăudându-se cu câştigurile realizate de el în ultimii doi ani deci 1724 şi 1725! Aşa se explică şi faptul că la 20 aug., deci o săptămână după caracterizarea din 14 aug., el primeşte însărcinarea din partea lui Königsegg să afle dacă s-ar găsi amatori să ia în arendă toate vămile, şi care ar fi preţul cel mai mare pe care l-ar oferi la licitaţie. Întrebare motivată de nerentabilitatea veniturilor vămilor lăsate pe seama cameraliştilor şi de lupta contra diferitelor uzurpări ale acestora în dauna Administraţiei. Despre modul ingenios cum a procedat de Porta avem chiar relatarea sa din 1726. Adresându-se unor persoane nenumite de el, ce se îndeletniceau cu asemenea treburi şi oferindu-se ca asociat la sus-zisa arendă, i-a întrebat de preţul cel mai mare ce l-ar oferi la licitaţie, dar ei i-au spus că nu pot oferi niciunul necunoscând venitul provenind de la vămi, acesta fiind cunoscut doar de cameralişti. Dacă l-ar cunoaşte şi ei, ar oferi

îndoitul acelei sume şi i-au şi explicat de ce. El a transmis explicaţia lui Königsegg şi se oferea în 1726 să dezvăluie şi Consiliului de Război cele aflate, dar numai în particular prin viu grai şi nu în scris „*ob humanos respectus*". Concluzia ce se desprinde e că numai nişte legături mai vechi cu lumea arendaşilor explică uşurinţa cu care era gata să fie primit ca asociat şi încă cu bucurie, precum şi destăinuirile ce au urmat. De Porta mai pomeneşte, tot în 1726, de ideea propusă de el lui Königsegg privind strângerea în regie a dijmăritului, nedând însă o dată completă, ci doar anul 1724 (C. Giurescu, II, 8). În sfârşit el pomeneşte de un memoriu al său intitulat *Humillimae Animadversiones*... etc., trimis de el prin contele de Königsegg Consiliului Aulico-bellic la 6 feb. 1725, referindu-se la el în memoriul gigantic din 7 sept. 1726. E probabil că în urma acelui memoriu să fi fost propus de Königsegg ca viitor consilier. Căci se discuta la Viena schimbarea compunerii Administraţiei. Despre autenticitatea discutabilă a scrisorii lui Königsegg din 9 feb. 1725 este vorba în *Obs. crit.* b.

Directoratul lui Königsegg se încheie propriu-zis prin iulie, în orice caz înainte de sept. 1725, când participă la şedinţele Comisiei Neo-acquisitice, având sub autoritatea sa atât Oltenia, cât şi părţile din Serbia şi Banat dobândite prin pacea din 1718, deşi o bucată de vreme succesorul său, generalul baron Tige, funcţionează doar ca substitut al său.

Acesta este momentul când la Craiova se judecă procesul intentat de N. de Porta şi soţia sa Rebeca împotriva unor slugi acuzate de calomnie faţă de stăpâna lor. Este de la sine înţeles că osânda, urmată îndată de execuţia publică din piaţa oraşului, a ridicat un val de indignare contra lui de Porta, sub a cărui presiune fusese dată, într-un moment când se aflase că se vor face schimbări în formaţia Administraţiei, şi legăturile acestuia cu unii oameni influenţi de la Viena puteau inspira oarecare teamă. Vestea sentinţei şi a execuţiei cu amănuntele sale înfiorătoare a căzut ca un trăznet la Sibiu, sediul Directoratului suprem, şi la Braşov, unde se afla generalul Tige. Ecourile sale au ajuns la Viena, stârnind serioase nedumeriri în cugetul celor doi preşedinţi ai Consiliului de Război şi al Camerei Aulice, reuniţi spre a supune împăratului propunerile de modificare a formulei de cârmuire a Olteniei din 1719, conform cu sugestiile Comisiei Neo-acquisitice, prin înlăturarea banului şi schimbarea a trei consilieri ai Administraţiei, reinstalând pe trei din consilierii aleşi de boieri în sept. 1719, anume Dositei Brăiloi, Gr. Vlasto şi C. Strâmbeanu, propuşi acum de Tige, iar pentru el al patrulea loc având de ales între de Porta, propus de Königsegg, dar a cărui alegere, după teama exprimată de cei doi preşedinţi (principele Eugeniu de Savoia şi contele Dietrichstein), ar putea indispune boierimea română, el fiind *alienus* (străin) şi *ignobilis* (nenobil) sau Ştirbei, care făcea parte din formaţia existentă şi trebuia doar menţinut şi a cărui mare capacitate putea să compenseze unele trăsături negative. Acum nu mai putea fi vorba de numirea lui de Porta în acel post, şi chiar situaţia sa de secretar era serios compromisă, căci la stăruinţa sa fusese dată o sentinţă *stranie şi precipitată*. Dar Ştirbei însuşi semnase acea sentinţă. Pentru o mai bună informare se cer actele procesului şi o explicaţie preşedintelui Administraţiei, până atunci desemnarea consilierului al patrulea rămânând în suspensie. Se solicită şi opinia lui Tige. Acesta îl întreabă pe Schramm, care declară că a fost vorba de o răzbunare oarbă şi de o sentinţă dată şi executată *sine servata proportione* şi în mod precipitat, fără a se putea şti ce s-a întâmplat de fapt. Tige la rândul său a recunoscut că a fost uimit de toate acestea şi că secretarul său, von Ruesch, a scris la Craiova ca să ceară lămuriri, dar el crede că nu se mai poate schimba nimic şi conchide : *Transeat cum ceteris erroribus!* În privinţa lui Ştirbei, se mai spera la Viena ca sentinţa să fi fost dictată de pravilă(!) care trebuia cercetată în acest scop. De altminteri, Ştirbei, răspunzând la 31 aug. întrebărilor lui von Ruesch, într-o scrisoare iscălită împreună cu Gr. Băleanu, ca din partea Administraţiei, dar fără o participare şi a lui Gh. Cantacuzino, se grăbeşte să declare că sentinţa a fost dată de *iure patrio* (adică după pravilă ?) şi că a fost dată de *toţi membrii Administraţiei*, cu excepţia lui Bengescu, absent atunci. Autorii scrisorii fac mare caz de imparţialitate, afirmând : „Nu am putut şi nu vom putea vreodată să fim prieteni [cu de Porta] ţinând seama de ofensele din trecut, pe care ni le-a adus nouă şi întregii Administraţii şi prin grai şi prin scris, de care fapt ne-am plâns supremului nostru director, dar în zadar, până ce şi-a cerut iertare şi a trebuit să i-o dăm". Fără îndoială că toţi cei amestecaţi

în această așa-zisă judecată ar fi dorit să se facă tăcere asupra ei. Însă la cererea forurilor superioare actele au fost trimise la Viena mult după ce se cunoșteau acolo amănuntele sentinței, La 16 martie pornise un ordin către Tige să ceară lămuriri lui Știrbei și de Porta cu referire la proces. În aceste condiții o posibilitate îi mai rămânea lui de Porta: să meargă el însuși la Viena pentru a trage sforile. Urgența era cu atât mai mare cu cât doi din foștii consilieri din 1719, anume Dositei Brăiloi și C. Strâmbeanu, care plecaseră mai înainte la Viena ca să expună chipurile acolo doleanțele Olteniei (adică probabil să stăruie pentru a fi menținută formula existentă cu Administrația prezidată de ban) și care primiseră de la ceilalți boieri un subsidiu de 3 000 de florini pentru cheltuieli, se reîntorseseră foarte mulțumiți, lăudându-se cu numirea lor de consilieri (12 mai).

Așadar la 18 mai de Porta îi scrie lui Tige, felicitându-l (cam târziu) pentru numirea sa și înaintându-i în semn de respect o *Notiță succintă despre starea Valahiei austriace, care ar putea fi urmată și de informații mai ample dacă i s-ar porunci.* Zelul său pentru împărat e atestat de „proiectele" oferite de el regretaților conți Virmond și Königsegg... etc. „dintre care mai multe au fost trimise și altor dregători însemnați ai curții"... El ar fi solicitat venirea sa la curtea imperială cu prilejul alcătuirii regulamentului Provinciei, ca pe vremea regretatului referendar von Öttel, când a fost chemat cu tot dinadinsul de către curte și consultat cu privirea la o bună rânduire a acestei Provincii, căci nu poate arăta în scris toate racilele cârmuirii actuale și cauzele lor.

Urmează niște *Observații* de natură să alarmeze forurile superioare. Dacă va persista starea actuală, poporul deznădăjduit ar putea să stârnească pe turci contra imperialilor... Și tot astfel, dacă s-ar isca un război între imperiali și moscoviți, românii s-ar putea ridica contra Majestății Sale... În caz de război, românii s-ar ascunde prin păduri și i-ar lipsi pe imperiali de provizii... etc.

Textul se încheie cu o *Opinie.* Trebuie ca la conducere să fie ca președinte un singur *egregius vir* care să știe latina și italiana, să depindă doar de curte și să nu țină seama de nimeni altul și să pună capăt abuzurilor... etc. Poate că tot de atunci datează și o *Informație succintă. Dacă Oltenia ar putea acuma să ofere subzistența necesară unui regiment întreg de cavalerie?*". Provincia nu ar fi împovărată dacă fiecare familie ar contribui cu un obroc de porumb (? *grano*), două și jumătate de grâu *(blada)*, jumătate car de fân și un car de lemne, socotindu-se că numărul familiilor ar fi de 30 000... etc. Cronologic aici se situează și *Notița* din 5 iulie 1726 publicată în rezumat în „Arhivele Olteniei" din 1927 (cf. *Obs. crit.*, c), în care cifra probabilă e dată ca 40 000—50 000 de familii!

La 5 iulie de Porta mai era la Craiova, dar în august el se și afla la Viena, potrivit cu informațiile lui Schramm, care scria din Craiova la 5 aug. (C. Giurescu, II, 64) unui referendar al Consiliului de Război, denunțând ca autor al dezbinărilor, dezordinilor și confuziei din sânul Administrației pe de Porta prin intrigile sale. Ba s-a arătat ca și cum ar fi alături de „domni" (Herren = cameraliști), ba din nou s-a întors către consilieri și apoi i-a ridicat pe aceștia contra dumisale banului, când s-a pornit ca și cum ar fi vrut să-l înlăture sau să-l distrugă dintr-o dată și nu s-a sfiit când i-a convenit să-i batjocorească *(zu prostituiren)* și pe unii și pe alții și să înainteze împotriva și unora și altora „*sehr weitläufige schreckliche Schrifte*", din care cauză Administrația nu era niciodată unită, o parte arătându-se totdeauna potrivnică celeilalte. Fără a mai pomeni de reaua sa purtare de mai înainte în Moldova și Țara Românească și apoi de nedreptățile sale, chiar în această Provincie, ca cea menționată mai înainte față de o slugă a sa. „Acest om, sub pretextul că vrea să cumpere o vie dintr-un loc din vecinătate, s-a furișat tiptil și în cea mai mare taină la Sibiu și de acolo a călătorit la Viena, pentru a înfățișa curții imperiale — după cum se zvonește — *ein und andere Remonstrations* din partea acestei țări. Dar trebuie bine subliniat că el nu s-a dus *publico nomine*, ci în particular pentru interese privind pe câte unul și altul, și despre această călătorie nu a știut nimeni, fie români sau alții, nici chiar instanța proprie, Administrația însăși n-a știut absolut nimic, *în afară doar de singurul Știrbei*, care a mers după el la Sibiu și după anumite consfătuiri și convorbiri referitoare la treburile plănuite i-a dat o sumă însemnată de bani" (de unde anume se va

afla cu timpul !)". (Desigur că ei vor încerca totul pentru a împiedica numirea unui președinte german, și cum el, Schramm, cunoaște toate intrigile lor, ei ar vrea mai degrabă pe un altul din afară, susținând că el nu cunoaște nici limba română, nici pe cea latină sau italiană pentru a se înțelege cu românii... etc. Fără îndoială, de Porta va căuta să obțină numirea de consilier pentru sine și pentru Știrbei, dar nu s-ar putea întâmpla ceva mai rău și dăunător pentru această biată țară decât să facă parte din consiliu doi asemenea oameni: șireți, urmărindu-și profitul propriu fără astâmpăr și fără dreptate etc.). Spusele lui Schramm s-au adeverit.

Ajuns la Viena, de Porta înfățișează Consiliului de Război la 7 sept. 1726 „Reflecțiile" sale de o masivitate impresionantă (vezi Material, II, p. 69—102. Pentru fragmentele mai semnificative, vezi mai jos versiunea noastră din volumul de față și Obs. crit., d). De semnalat că în Material II nu a fost reprodusă partea privitoare la mănăstirile din Oltenia publicată de N. Dobrescu, în *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupației austriace*, București, 1906, pp. 185—189, și de care nu ne-am ocupat în prezentarea noastră. Totodată menționăm că și bucata intitulată *Considerațiuni despre ocnele și minele de aramă...* etc. face parte tot din aceste *Reflecții*.

Prin aceste *Reflecții* era urmărit un întreit plan: câștigarea încrederii forurilor supreme prin parada unui zel superlativ pentru încasările imperiale, discreditarea Administrației prin denunțarea modului de repartiție a dărilor și existența la dispoziția sa a unui fond rămas fără justificare din veniturile extraordinare, asumarea calității de expert al împrejurărilor românești încă din vremea voievozilor până acum. Totodată, accentuând abuzurile și excesele comise cu prilejul colectării oieritului și dijmăritului (aceste *Considerațiuni* fiind probabil includerea substanței unui memoriu din 1725 către Königsegg în vederile acestuia), el declară în același timp că a fost asociat arendașului dijmăritului în ultimii doi ani și chiar unul din colectori, și a realizat câștiguri importante (!), dar își dovedește dezinteresarea îndemnând la înlocuirea acestor arenzi dăunătoare (!). Vezi textul acestei cinice declarații reproduse în volum.

La 11 sept., deci patru zile după înfățișarea memoriului de mai sus, Consiliul de Război îi comunica lui Schramm numirea sa ca președinte al Administrației și numele celor trei consilieri numiți, Brăiloiu, Vlasto și Strâmbeanu, N. de Porta fiind confirmat în postul de secretar.

Acesta își atinsese numai o parte a obiectivului său, dar nu și numirea de consilier. Cu acest scop, el compune un *Proiect de administrație al Valahiei austriace* datat din sept. 1726 (C. Giurescu, II, 112—116) adresat Consiliului de Război, în care el apare la persoana a treia și trece în revistă în mod negativ compunerea noii Administrații. „Cu greu va putea gen. Schramm să pună ordine el singur, să îndrepte toate relele și abuzurile etc. fără ajutor din afară. Deci s-ar cădea să fie adăugați alți doi consilieri *care să nu fie români*, să fie bărbați pricepuți, devotați, drept credincioși (? Orthodoxos !) și cunoscând bine treburile românești, pentru ca aceștia să umfle pânzele (velificent) bunelor intenții ale d-lui general Schramm și... dacă va fi nevoie să se opună voturilor consilierilor români, mai ales când va exista temerea de reacredință (dolum) sau rea administrare a țării". Urmează elogiul grandilocvent al lui de Porta și unul foarte sobru al inspectorului cameral Procop. Numirea lor nu va aduce nici o cheltuială în plus, deoarece ei sunt plătiți și acum cu leafă de consilier. Conlucrarea lor va pune capăt litigiilor dintre Cameră și Administrație. Așadar se puneau acum la Viena jaloanele descalificării lui Schramm, ale cărui intervenții la referendarul nenumit al Consiliului de Război ajunseseră desigur la cunoștința lui de Porta. Dar tot atunci, în Oltenia se producea un incident, ce era poate în legătură cu alianța lui de Porta cu Procop. Acesta din urmă îl acuză pe Schramm la Craiova de tulburarea comerțului și micșorarea veniturilor din Oltenia.

Tot din sept. și tot adresate Consiliului de Război sunt și anexele a) *Cu privire la repartiția contribuției anuale* având la bază declarația fermă că numărul familiilor de contribuabili e de 30 000, de la care se poate strânge suma de 300 000 de florini, și b) o listă a boierilor din Oltenia destul de asemănătoare cu cea adresată lui Virmond în 1723.

La 1 nov. are loc la Sibiu instalarea noii Administrații. Jurământul fusese prestat în ajun. Urma ca N. de Porta, care nu-l prestase în 1719, să-l depună la venirea sa (de la Viena). Totuși în urma avizului lui Tige se va face conscripția după modul obișnuit, dar cu răspunde-

rea mărită a vornicilor, ispravnicilor și vătășeilor. Dar zelul zgomotos al lui de Porta a învins. La 1 aug., el este numit consilier, iar Tige trebuia să-i recomande generalului Schramm să trăiască în bună înțelegere cu el.

Dar abia numit consilier, de Porta se manifestă în modul cel mai vehement, înfățișând (la 21 aug.) o plângere adresată chipurile lui de către 10 boieri olteni în frunte cu Radu Golescu, dar a cărei redactare trădează condeiul său propriu. Acest text a fost apoi „adnotat" de adresant în sensul că se confirmă cifra de 30 000 de familii afirmată de el. Reclamațiile denunțau nedreptățile vornicilor la facerea conscripției, reajustarea registrelor lor, scăzând numărul familiilor de la cifra anterioară de 22 000 la 18 000, conivența lor cu consilierii *cu scopul principal de a demonstra că nu sunt 30 000 de familii de contribuabili cum li se pusese în vedere de către directorul suprem* (= Tige) [Cifra fiind cea dată de de Porta]. Țăranii își părăsesc satele lor și se duc în cele favorizate ale consilierilor și vornicilor. *Boierii atotputernici au uzurpat foarte multe sate megieșești. Generalul Schramm știe toate acestea*, dar ce poate face când consilierii uniți între ei îl pun în minoritate (!). Boierii reclamanți se îndreaptă către secretarul de Porta, singurul care poate face ceva. [În acea plângere e vorba de *viitoarea* înapoiere a lui de Porta. Așadar el se mai afla încă la Viena]. La 26 nov. 1727 Consiliul de Război dă o notă cum că de Porta în timpul șederii sale la Viena a dat bune și variate informații despre treburile românești. Această atestare cerută desigur de el înainte de plecarea sa de la Viena, pentru a justifica lunga sa absență, a fost trimisă lui Tige. Nu știm câtă vreme a lipsit de la Craiova. Scriind de acolo la 15 feb. 1728 baronului Andler, el caută să mențină cât mai strâns contactul cu forurile de la Viena, rugându-l să-l informeze și pe referendarul Recheron despre cele constatate. Situația aflată de el acum e alarmată. Consilierii cotropesc satele megieșești, bizuindu-se pe faptul că și generalul *Schramm deține zece asemenea sate!* Administrația e ca și „acefală" din cauza indispoziției lui Schramm și a opoziției consilierilor. Domnește nehotărârea. Fug țăranii siliți de Dositei Brăiloiu să cumpere la preț îndoit vinul lui și supuși pretențiilor abuzive de Vorspann ale oricărui soldat, ofițer, cameralist ori boier sau vexațiilor husarilor lui Pivoda. E așteptată sosirea noului președinte în locul lui Schramm, trecut la o comandă militară la Brașov, dar consilierii, manevrați de Știrbei, umblă să obțină un ban național. De Porta așteaptă ca noul președinte să aducă porunca de a pune în execuție noile puncte propuse de el. [Trebuie observat însă că cele *zece* sate megieșești deținute chipurile de Schramm nu apar în lista exaustivă a tuturor satelor din Oltenia, cu o atenție deosebită pentru cele megieșești ocupate, comunicată de Porta lui Koch la 26 mai 1728, unde găsim un sat, Ungurenii din Craiova, sub protecția acestuia, dar nu ca sat megieșesc, ci „de stranieri" (alături de Ungurenii „della plassa", tot de „stranieri" sub protecția lui Gh. Cantacuzino, și de ungurenii mănăstirii Jitian, fiind vorba probabil de țărani veniți din Transilvania) și doar *patru* sate megieșești din districtul Jiul inferior sub protecția lui Schramm. Dar abia în iunie va fi desemnat ca președinte generalul baron von Czeyka. Până atunci se produce un nou protest al boierilor olteni (aceiași din anul precedent, din 21 aug. 1727), cu singura deosebire că cei de acum (7 mai 1728) sunt doar în număr de nouă, dispărând Șerban Grădișteanu și Ticu Zătreanu și apărând, în schimb, Barbu Gănescu. Redactarea trădează și acum condeiul lui de Porta, dar de astă dată e folosită limba latină în vederea înaintării sale forurilor de la Viena. Conținutul seamănă mult cu cel din anul precedent, dar protestul nu mai e adresat lui de Porta, ci inspectorului cameral von Koch. De Porta este pomenit într-un chip extrem de elogios ca opunându-se abuzurilor, dar fără succes din cauza înțelegeri dintre consilieri. Soluția propusă este aceeași: o anchetă din afară cu suspendarea pe durata ei a Administrației, aceasta făcându-se cu prilejul venirii noului președinte, și fiind condusă de acesta împreună cu unul din consilieri și alți bărbați din Provincie, iubitori de dreptate. Că altă soluție ar fi doar obținerea autorizației ca să meargă doi-trei dintre reclamanți la curtea împăratului să-și expună păsul. Acest protest scris la Craiova și subscris (!) de cei nouă boieri a fost trimis de de Porta lui von Koch în Transilvania pentru ca acesta să-l folosească cum va crede, trimițându-l cu poșta sau ducându-l el însuși la Viena când va merge acolo. Scrisoarea lui de Porta e din

26 mai. El li mai trimitea un *memoriu*, ca răspuns la unele nelămuriri ale acestuia, făgăduind să trimită curând lista tuturor satelor din Oltenia spre a fi anexată protestului amintit.

Memoriul lui de Porta a fost folosit îndată de consilierul Camerei Aulice, von Koch, în raportul său către președintele acelei Camere din mai — iunie (1728) (II, 266 ş.u.), în care subliniază performanța lui Știrbei, înlocuind cifra de 9 000 prin 18 000 de familii. Conscripțiile sunt declarate neexacte, chiar și cea din anul precedent. Mai este vorba de inegalitatea contribuțiilor, de soluțiile necesare, de scutiri. Conscripția va trebui înlocuită prin declarația obligatorie a boierilor și a pârcălabilor satelor megieșești.

Dar concomitent cu memoriile masive și reclamațiile sub diferite nume, de Porta se manifesta și în sânul Administrației. Poziția sa față de ceilalți consilieri reiese dintr-un răspuns trimis de ei la Sibiu la 14 nov. 1727. Înlocuitorul lui Schramm, baronul Czeyka, sosit la Sibiu, la directorul suprem Tige prin octombrie îndreaptă de acolo o întrebare către consilierii Administrației din Craiova să-l informeze despre situația Provinciei și soluțiile propuse, iar directorul suprem, Tige, trimite textul instrucțiunilor predecesorului său, Königsegg, pentru traducerea lor în fapt. Acest gest trebuie pus în legătură cu inițiativa puțin anterioară a lui de Porta, care căuta să oblige Administrația să adopte niște puncte propuse de el și care erau de fapt sub o formă cominatorie la adresa vornicilor, ispravnicilor etc., dar țintеau mai sus, reactualizarea unora din prevederile acelor instrucțiuni din nov. 1722 trimise de generalul Königsegg înainte chiar de a-și fi luat postul în primire. Nu cunoaștem *textul* punctelor lui de Porta și nici modul în care au fost propuse : verbal, în ședință sau în scris, trimise eventual din Sibiu, unde s-ar fi putut duce să-l salute pe noul președinte, înainte de sosirea acestuia la Craiova, și să-i strecoare informații, ca acelea oferite mai înainte directorilor supremi de după Stainville. Punctele lui de Porta vor putea fi reconstituite *grosso modo* din comparația Instrucțiunilor din 1722 cu răspunsul de acum. Tonul acestui răspuns, în măsura în care se adresează lui de Porta, arată la ce grad de iritare se ajunsese în sânul Administrației. În răspuns sunt discutate împreună prevederile Instrucțiunilor și reformularea cominatorie a unora din ele, arătând de ce unele din punctele inițiale (din 1722) nu au fost traduse în fapt, de pildă cel privind întemeierea de sate (tip) de câte 100, 50 sau 25 de familii, de teama provocării fugii țăranilor, explicație dată încă de atunci directorului suprem, Königsegg, care a lăsat lucrurile în starea lor de atunci. Tot astfel imposibilitatea de a obliga pe țărani de a fi neapărat prezenți în satele lor în ziua de 11 nov. pentru a se face atunci numărătoarea lor sau imposibilitatea concretă pentru vornici, ispravnici etc. de a împiedica plecarea lor dintr-o regiune în alta. Dintr-o comparație a textului Instrucțiunilor din 1722 cu cel discutat acuma în răspuns, se observă prezența în acesta din urmă a unor amenințări repetate cu pedepse severe contra vornicilor, ispravnicilor etc., concluzia firească fiind că acestea se datoresc lui de Porta. În discutarea versiunii lui sunt abordate și puncte atingând direct interesele boierilor (punctele 4, 6, 9, din răspuns). Nu lipsesc nici termenele ultimative fixate vornicilor etc. de pildă pentru întemeierea satelor până în luna mai !

Răspunsul Administrației cuprinde, alături de discutarea punctelor lui de Porta, precum și ale Instrucțiunilor, și expunerea unor greutăți pricinuite de prezența regimentului (abuzurile militarilor, pretențiile la Vorspann, răspândirea lor prin țară pentru a obține produse peste cele ce li se cuvin, vexațiuni față de țăranii ce le aduc bunurile în natură conform dispozițiilor superioare, rechiziții arbitrare și execuții silite etc., etc.), protestarea contra privilegiilor excesive acordate bulgarilor, contra scutirilor a 700 de familii afectate serviciului de Vorspann etc. și în sfârșit un nou apel la oprirea devaluării zloților, absolut catastrofală pentru Provincie.

Poate că drept urmare la această atitudine și potrivit și sugestiilor anterioare ale lui de Porta și alții, la 9 aprilie 1729, împăratul numește pe germanul Vogt consilier al Administrației. Totodată sunt scoși fără altă explicație cei trei consilieri amintiți și înlocuiți prin consilierii din 1719.

Dar cam tot atunci se produce un fapt cu totul neașteptat : arestarea lui de Porta din ordinul lui Tige, care își asumă întreaga răspundere pentru aceasta și cere să fie mutat la comanda militară vacantă prin moartea feldmareșalului Montecucculi. Nu se cunosc bine motivele

acestării, care, după declarațiile lui Czeyka, ar fi în legătură cu niște socoteli (Händln) între de Porta și fostul Comisar al Provinciei, C. Obedeanu. Împăratul dezaprobă asemenea procedeu de natură să compromită prestigiul slujbașilor imperiali. În rescriptul său din 27 aprilie 1729 către baronul Andler, el îl anunță de schimbările din Administrația Olteniei, fără a pomeni de generalul Tige, sub a cărui autoritate se aflau consilierii pe care îi schimba acum. Consiliul de Război interzice pe viitor asemenea măsuri fără avizul forurilor celor mai înalte. Apoi totul revine la normal. La 2 sept. iscăliturile lui Czeyka și de Porta stau alături pe un raport către Tige.

Cu moartea directorului suprem al Olteniei înainte de 3 dec. 1729 și numirea generalului Wallis în martie 1730, se produce o schimbare ce afectează situația lui de Porta cu metodele sale de intimidare și insinuare și cu șantajul exercitat de el pe baza rolului său special de cal troian în mijlocul Administrației, cât și cu aroganța corespunzătoare ce indispune și pe directorul suprem și pe președintele Administrației, Pozițiile reciproce, a lui Wallis și a lui de Porta, se precizează de la prima lor întâlnire. Numit de împărat la 8 martie, generalul Wallis, care comandase până atunci la Timișoara, a sosit în aprilie la Sibiu, unde au venit să i se prezinte președintele Czeyka și consilierii Vlasto și Bălcanu (Pârșcoveanu rămânând la Craiova pentru treburile curente ale Administrației), iar Vogt și de Porta controlau recensământul din districtele Jiul superior și Mehedinți. Dar curând s-au ridicat plângeri, că de Porta a pus să fie bătuți niște pârcălabi și a aruncat în lanțuri pe un ispravnic, care au ajuns până la directorul suprem. Informat probabil de acest fapt, de Porta obține de la Administrație audierea unor martori propuși de el, care declară false zvonurile despre pârcălabi *și alți oameni*, precum și alte maltratări și torturi și scoate o scrisoare de mărturie în acest sens (redactată de el, cum rezultă din stilul ei), purtând data de 25 aprilie. După care aleargă și el la Sibiu să i se prezinte directorului suprem. Dar acolo află în ziua de 29 aprilie că acela a hotărât instituirea unei comisii în districtul Jiul superior, compusă dintr-un membru al Administrației și doi ofițeri *(officiales militum)* care să cerceteze la fața locului adevărul celor petrecute acolo. Înarmat cu foarte recenta scrisoare de mărturie, el adresează lui Wallis un protest vehement, chiar a doua zi. În fața metodelor introduse de de Porta, Wallis își exprimă uluirea, adresând Administrației un blam sever.

Ca și în procesul de calomnie din iulie 1725, de Porta și-a impus voința și metodele. fără ca restul Administrației să-și dea seama de alienarea inevitabilă rezultând de aici. Dar această consecință nu a scăpat atenției directorului suprem Wallis, care avea în vedere și aspectul politic al tuturor hotărârilor, ca odinioară Königsegg.

În răspunsul Administrației din 2 nov. se invocă grija avută ca să nu se mai treacă restanțele unui an asupra celui următor, adăugând că, folosind acest mijloc extrem, au fost galvanizați dregătorii, reușind printr-o execuție strictă să încaseze de la contribuabili în câteva zile o restanță de 60 000 de florini. De altminteri acei dregători ai districtelor sunt zăbavnici și nepăsători și nu-și împlinesc datoria decât sub amenințare. Dar chiar în ziua următoare aceeași Administrație i se adresează lui Wallis arătând că din cauza calamităților naturale, ploi, inundații, molimă printre vite, zăpadă timpurie și în sfârșit devaluarea zloților, țara nu poate face față obligațiilor fără o amânare de neînlăturat. Nepotrivirea totală dintre aceste două răspunsuri este subliniată apăsat de generalul Wallis în răspunsul său din 14 nov. *adresat în primul rând lui de Porta :* „Deocamdată cum Administrația, și în primul rând D.V. ilustre domnule consilier de Porta, care ați tras și pe ceilalți la decizia D-iei V. din motive particulare cunoscute de D.V. și v-ați menținut întotdeauna această părere că țara va suporta bucuros și ușor toate impunerile, eu nu pot face acum în această privință decât să declar că Administrația cezaro-crăiască, și în primul rând D.V. domnule consilier, căruia mă adresez în primul loc, să rămâneți la făgăduielile D-iei V., altminteri fiind făcuți răspunzători nu numai de neachitarea contribuțiilor, dar și de celelalte daune și prejudicii aduse intereselor împărătești".

Această concluzie tăioasă ce se referă la comunicarea din 3 nov. este precedată de răspunsul la cea din 2 nov. dat tot acum pe un ton de superioară dezaprobare. Nu se consideră îndeajuns gravitatea faptului de a lua în deșert numele generalului având comanda supremă

la granița celor două imperii și de a-l face odios prin asemenea răspândiri de zvonuri, vătămătoare nu numai demnității sale, ci și în mod absolut serviciului împărătesc. Cât privește încasarea celor 60 000 de florini, faptul ar merita laude dacă n-ar fi fost realizat prin teroare și dacă n-ar fi extrem de regretabil ca să se încaseze în foarte puține zile acea sumă, iar pentru mâine să se mărturisească lipsa oricărei speranțe de a putea împlini restul! Ulterior însă admite ca să se treacă la strângerea contribuției pe anul 1731, restanțele pe 1730 având a fi încasate ulterior, dar fără prea mare zăbavă. Însă în anul următor (1731) întârzie repartiția impozitelor. De Porta și Vogt propun la 24 iunie, într-un mod oarecum independent de restul consilierilor, un plan de repartiție a impozitelor împărțind satele în trei categorii, repetând propuneri anterioare, în vreme ce președintele Administrației, baronul Czeyka, trimite la 26 iunie la cererea lui Wallis sugestiile sale, constând în impunerea unor declarații riguroase boierilor pentru satele lor și popilor și pârcălabilor pentru cele megieșești și instituirea unor controlori germani, unul în fiecare district pentru verificarea acestora. Unitatea de vederi a Administrației reiese limpede din raportul celorlalți trei consilieri (Vlasto, Băleanu și Pârșcoveanu) care se plâng de acumularea petițiilor nerezolvate. „Ar trebui să se adune consilierii și în orele libere spre a le rezolva sau să fie date concepistului belic sau, în lipsa lui, vreunuia din canceliștii români. Puține pot fi citite și interpretate în sesiune, iar *solus dominus consiliarius de Porta a duobus praeter propter mensibus ex consilio Caes. Administrationis in rescriptis se subscribat*". Rezultat? Zăbavă, oamenii necăjiți pleacă acasă fără nici o soluționare a păsului lor. Cauza? În parte dezbinarea consilierilor, în parte lipsa de experiență. La data când erau redactate asemenea gen de rapoarte, gen. Wallis se afla în inspecție în Oltenia.

La înapoierea sa din Oltenia, Wallis era ferm hotărât să ceară pensionarea lui de Porta, care și-a atras *das Odium des Landes*, dar propune să fie numit consilier imperial și să i se dea o pensie de 1 500 de fl. anual, urmând a mai fi folosit la Sibiu cu o subvenție de 1500 de fl. în cazul acela. Propunerea este făcută împreună de Wallis și Rebentisch care îl însoțise în Oltenia... În nov. de Porta cere el însuși pensionarea sa și obținerea unui sat fiscal în Transilvania sau Ungaria.

În martie 1732, de Wallis informează Consiliul de Război despre moartea la Craiova a lui de Porta, care lasă o văduvă și un testament, și se indignează de purtarea ciudată a consilierului Vogt, care a fost dezvăluită de o slugă a lui de Porta, cum că încă înainte de moartea acestuia, conform raportului original anexat al baronului Dietrich [noul președinte al Administrației], un număr de haine, de saci și ⟨alți⟩ saci conținând acte scrise și efecte care ar fi aparținând văduvei, au fost sustrase (? *practicirt*) de la defunct [= în sensul că trăgea să moară] și duse parte în locuința unui cirac cu numele de Malacki, parte în locuințele lui Vogt și Băleanu și parte în casa mamei lui Băleanu, și că cei doi consilieri sus-numiți împreună cu Pârșcoveanu au adus o jignire contelui Wallis și președintelui Administrației prin aplicarea peceții lor asupra acelor saci de documente, iar el, Wallis, e silit, din cauza conscripției lor scandaloase (? *lasterhaften conscription*), a planurilor lor vinovate și a consfătuirilor lor tainice în timpul nopții, să pună să fie anchetați, adăugând că acei trei consilieri Vogt, Băleanu și Pârșcoveanu ar trebui să fie pedepsiți potrivit cu delictul comis de ei și că trebuie dată o satisfacție generală (*allseitig*). A poruncit publicarea testamentului și facerea unui inventar. Nu se înțelege prea bine din cuprinsul regestului german, destul de confuz, rostul acțiunii incriminate a consilierilor. Era vorba cumva de o încercare de a înlătura unele acte adunate de colegul lor și putând fi folosite contra lor? Dar Vogt fusese aliatul lui de Porta contra celorlalți consilieri, deci nu aceasta poate fi explicația. Sau era vorba de scoaterea din casă a mai tuturor lucrurilor aparținând chipurile văduvei, care prefera să se asigure astfel înainte de citirea testamentului, de teama unor surprize, având în vedere purtarea ei, dată la lumină de procesul scandalos din vara anului 1725? Căci era evident că dosirea obiectelor scoase în patru locuri arată că nu era vorba doar de câțiva saci cu documente! Este și mai surprinzătoare vehemența lui Wallis provocată evident de informațiile din raportul noului președinte Dietrich menționat de Wallis. S-ar părea că ultima picătură o constituise ofensa adusă directorului suprem și președintelui Administrației prin pecetluirea cu pecețile proprii ale celor *trei* consilieri.

Rămâne obscură legătura dintre dosirea obiectelor din casa lui de Porta și acuzațiile aduse celor trei consilieri: *ratione ihrer lasterhaften Conscription, straflichen Projecten und nachtl. Weille gehaltenen Conventiculorum.* Acestea invocate acum alcătuiau de fapt alt punct al raportului citat, referitor la activitatea generală a consilierilor, văzută prin prisma noului și zelosului președinte. Astfel, și după moartea sa, de Porta a reușit să tulbure apele și să mai pricinuiască un necaz foștilor săi colegi (și dușmani).

Au rămas o serie de scrisori și rapoarte, ba sub numele său, ba anonime sau înfățișate ca fiind scrise de alții, care nu uită să-l laude cu convingere. Majoritatea acestor texte se află publicate în *Material* etc. de C. Giurescu, vol. I, II; Doc. *Hurmuzaki*, VI, 1; „Arhivele Olteniei", 1927, și mai sunt probabil și altele rămase inedite în arhivele de la Viena. În rapoarte întâlnim alături de date și cifre de cel mai mare interes, privind îndeosebi recensământul populației și contribuția anuală, căci din 1719 încolo i-au stat la îndemână toate protocoalele ședințelor Administrației Olteniei, și o serie de răstălmăciri interesate sau pătimașe, fișe personale redactate adesea cu răutate, adevăruri trunchiate, ba chiar neadevăruri și invenții sadeà. Unele din ele au fost analizate în *Obs. crit.*, ce urmează după text.

În general, el se bucura la superiorii săi de o încredere limitată, mergând ba de la neîncredere la oarecare încredere, ba invers. Cu Stainville avem succesiunea: încredere — neîncredere, apoi acceptarea sa ca o prezență impusă de sus. Virmond era prea bolnav și obosit, pentru a da atenție șoaptelor sale ultra zeloase. Königsegg, după o primă judecată rezervată și lucidă, s-a lăsat impresionat de zelul său omniprezent și l-a recomandat pentru locul de consilier cât nu se cunoștea încă sentința în procesul de calomnie de la Craiova. Tige l-a considerat cu oarecare indiferență, până când deodată a pus să-l aresteze, nu se știe precis de ce?, dar probabil pentru că de Porta, conform unui vechi obicei își săpa șefii cu diferite insinuări la Consiliul de Război. Președintele Consiliului de Război, principele Eugeniu de Savoia, care i se arătase favorabil în 1717, la stăruințele lui von Öttel, este mai puțin convins în feb. 1726, când trebuie să aleagă între de Porta și Știrbei, și rămâne uluit, aflând de sentința de la Craiova care părea să-l facă indezirabil și ca secretar. Și totuși, de Porta reușește să ajungă consilier în urma unui adevărat torent de memorii, rapoarte, denunțuri, „reflecții", „opinii" și „concluzii". În sfârșit, Wallis pătrunde cel mai bine manevrele oblice ale noului consilier și socotește că trebuie îndepărtat din Oltenia. Dar în condiții extrem de avantajoase, ca element prețios pentru interesele imediate ale fiscului și pentru neutralizarea românilor în Administrația Olteniei, față de care avea o atitudine dușmănoasă și de neiertat.

Înzestrat cu o mare forță de muncă și cu o minte subtilă, intrigant nu din nevoie, ci din vocație, lipsit de omenie, ipocrit și cinic totodată, el seamănă zâzanie și întreține o atmosferă de delațiune, complicități și nesiguranță în sânul Administrației, unde întâlnește un spirit tot atât de subtil (= Ilie Știrbei), cu care ba se înfruntă, ba se împacă, după cum le dictează interesele. Procesul de calomnie din august 1725 îl arată plin de răutate și abject în lașitatea sa.

C. Giurescu, editorul materialului din arhivele vieneze, nu se pronunță în nici un fel asupra caracterului lui de Porta. Al. Vasilescu, la rândul său, rezumând documentele relative la caracterizarea lui de Porta și la arestarea sa de către Stainville în 1717 (după C. Giurescu, I) nu ia, de asemenea, nici o atitudine. N. Iorga în *Studii și Documente*, XIV, p. XXII, redând o scrisoare a personajului în discuție către egumenul Ioan de Hurez, îl înfățișează drept „levantinul care e așa de amestecat în afacerile oltenești pe aceste timpuri austriece...". Mihai Popescu (în „Arhivele Olteniei", 1927) îl crede „un agent austriac de neam latin" care ar fi fost în corespondență asiduă cu Eugeniu de Savoia, căruia i-ar fi trimis regulat rapoarte. Mai încoace, Șerban Papacostea, în *Oltenia sub stăpânirea Austriei, 1718—1739*, îl declară „un observator acut", autor a „câtorva din cele mai pătrunzătoare rapoarte asupra realităților provinciei (= Oltenia), informator inteligent al austriecilor și instrument fidel al politicii habsburgice, adversar hotărât al boierilor și informator al Vienei", fără a se opri la persoana sa. De fapt nici unul din istoricii menționați n-au acordat atenția cuvenită micimii sufletești și meschinăriei lui de Porta, frustrat în dorințele sale de parvenire și având o atitudine pătimașă și nedreaptă față de români, pe care nu i-a înțeles și nu i-a iubit niciodată.

SCRISOAREA DIN ARESTUL DE LA FĂGĂRAŞ[1]

3 decembrie 1717

...Cât priveşte arestarea mea, D. v. ilustr. trebuie să ştie că înapoindu-mă încoace de la Viena cu deputaţii, l-am găsit pe D. general [2] foarte supărat contra noastră, şi îndeosebi contra mea, pentru că i se spusese că trecând peste el l-am fi cerut drept comandant general al Valahiei pe generalul Veterani [3] şi am fi criticat conducerea sa. Boierii erau în foarte mare disensiune cu D. Gheorghe Cantacuzino *per la sua mala condotta*, şi cum aveam o scrisoare de la D. referendar v. Öttel în care scria că tot ce ar vrea să propună acel D. Gheorghe Cantacuzino şi boierii din Valahia fie lui sau Consiliului de Război să comunice *prin mine* [4], aceştia m-au chemat [5] în cele din urmă şi m-au rugat în calitate de *Secretar de stat al ţării lor* (!) să le dau sfatul meu sincer şi să-l informez pe D. referendar v. Öttel despre reaua comportare şi relele tratamente ale sus-zisului D. Gheorghe pentru a putea face ca M. Sa să treacă asupra unei alte persoane mai capabile şi mai merituoase prea îndurătoarele sale hotărâri, întrucât nu era cu putinţă ca să se poată trăi sub cârmuirea lui. Mi-au expus apoi plângerile lor care erau legitime şi bine întemeiate şi că sus zisul D. Gheorghe le-a arătat, la început, când au venit ei în Transilvania, nişte scrisori ale împăratului Leopold de slăvită amintire scrise către mama sa [=Maria, văduva lui Şerban Vodă], dându-le a înţelege în chip fals că în acea scrisoare M. Sa îi promitea domnia Ţării Româneşti oricând ar veni ca să o dobândească şi că în anul precedent, venind zisul Gheorghe la Timişoara la serenisimul principe Eugen, zicea că şi Alteţa sa serenisimă i-a făgăduit-o, drept care cei care cereau atunci un guberniu asemenea acelui al Transilvaniei, intimidaţi de aceste cuvinte, au fost de acord fără a-l cunoaşte să-l ceară drept domn al lor. Eu le-am răspuns [6] atunci că rău au făcut să fie de acord să ceară drept domn al lor pe unul pe care ei nu-l cunoşteau, despre care era îndoială dacă boierii care se află în Ţara Românească, şi mai ales aderenţii familiei Brâncoveanu, ar fi mulţumiţi de acest lucru şi că după ce l-au vrut pe el ca

p. 241

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian al scrisorii adresate din arestul „onorabil" din Făgăraş, consilierului Brockhausen la Viena. (C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 241—244). Redăm aici doar fragmentul conţinând versiunea proprie a cauzelor arestării sale. Această parte din text, cea mai importantă pentru de Porta, este înfăţişată oarecum incidental, după diferite sugestii şi propuneri atât *pro domo*, cât şi în favoarea lui Ioan Mavrocordat.

[2] Comandantul imperial al Transilvaniei, mareşalul de Stainville.

[3] Generalul Giulio Veterani, fiul cunoscutului general Federigo Veterani, pentru care, vezi *Călători*, VII, *sub voce*.

[4] Sensul dat aici acestei scrisori a lui v. Öttel denaturează înţelesul său iniţial. Cum la Viena, când credea în steaua lui Gh. Cantacuzino, de Porta obţinuse pentru acesta (nu ştim în ce condiţii) sprijinul lui v. Öttel, acesta în continuare îşi oferea serviciile, urmând ca legătură să fie asigurată tot prin de Porta. Nu era nicidecum vorba de o tutelă de exercitat de către de Porta. Pasajul despre eventualele comunicări ale boierilor către v. Öttel sau către Consiliul pe război este adăugat acum, pentru a justifica rolul ce şi-l atribuie. În realitate acea scrisoare pomenită de de Porta era evident îndreptată către Gh. Cantacuzino, dar păstrată de el.

[5] Apelul spontan al acestora, adresat lui de Porta în calitate de *secretar de stat al ţării lor* (!), e menit să camufleze manevra subterană a acestuia.

[6] Pretinsul dialog al lui de Porta cu boierii din Braşov şi demersul indirect pe lângă cei din Sibiu, cu rolul neclar al interpretului Fr. Curione, au de scop implicarea lui Stainville în această intrigă, măcar că se adaugă că punctul ce-l interesa pe el era trimiterea unui general comandant în „Valahia".

domn al lor și le-a fost hărăzit de M. Sa, mi se părea greu ca împăratul să vrea să revină asupra cuvântului său împărătesc, pe lângă faptul că ei s-ar înfățișa la curtea imperială ca o națiune nestatornică și schimbătoare, dar că dacă se temeau de cârmuirea violentă a sus-zisului Gheorghe, atunci trebuiau *să solicite de la curte ca să-i fie limitată autoritatea*, și aș crede că ei ar putea să obțină acest lucru. Aceștia au formulat câteva puncte pe care le-au găsit potrivite pentru siguranța lor și de folos pentru slujba M⟨aje⟩tății sale și, luând cu ei pe D. Francesco Curioni ca interpret, s-au dus la Sibiu spre a fi subscrise și de unii boieri români care, din ura pe
p. 242 care o purtau acelui Gheorghe, locuiau // în Sibiu pentru a fi departe de el, și a fi trimise apoi prin intermediul meu d-lui referendar von Öttel. Odată sosiți la Sibiu, dl. Francesco a informat despre toate acestea pe dl. general comandant [= Stainville], care cerând să vadă punctele, le-a aprobat și a mai pus să fie adăugat un alt capitol privind trimiterea generalului comandant în Valahia și a luat asupra sa această chestiune, dar în acest răstimp, fie dl. Francesco sau un altul, a dat de știre d-lui Gheorghe Cantacuzino despre aceste tainice demersuri, dar nu i-a destăinuit ce s-a tratat cu dl. general comandant. Dl. Gheorghe s-a mâniat foc contra mea și, ca să mă pună rău cu boierii, m-a chemat la judecată în fața acestora și mi-a spus că eu am vorbit de rău îndeobște pe toți boierii în fața lui, că eu i-am jignit pe deputați la Viena, socotindu-i ca pe niște servitori ai mei și că în toate împrejurările asumam precedență asupra lor, că am trădat țara lor, destăinuind în propriul meu interes d-lui referendar von Öttel veniturile și câștigurile provenind din Valahia, că voind împăratul să stabilească drept contribuție anuală 200—300 de pungi, eu l-am împiedicat, spunându-i d-lui von Öttel că împăratul ar putea obține din Valahia mai bine de o mie de pungi [7], și cum strigau și el și rudele *(cognati)* și prietenii săi ca niște apucați, eu, plictisindu-mă, le-am zis că întrucât ei nu voiau să asculte răspunsul meu întru dezvinovățirea mea, eu mă demit de însărcinarea mea și nu mai vreau să rămân în slujbă și să mă lase în pace, dar să-mi plătească leafa mea pe timpul cât am servit.

Atunci s-au potolit, dar pentru a nu-mi plăti și pentru că zisul d. Gheorghe se temea că l-aș încunoștiința pe d. referendar von Öttel de nemulțumirile și plângerile boierilor contra lui, a instigat pe rudele sale, cei doi deputați bătrâni, și încă pe niște prieteni ai săi strecurați pe lista boierilor *(fatti passare per nobili)*, și s-au dus la dl. general comandant [= Stainville] și m-au acuzat de o mie de *învinuiri calomnioase* [8], mai și zicând că eu, fără autorizația lor, l-am cerut pe generalul Veterani drept general comandant, pentru că ei știau că Ex. S. era foarte supărată de acest lucru, și doar domnia voastră ilustr. știe că ei și nu eu cereau în memoriul lor un general comandant, și Dumnezeu știe cât am luptat contra acestui punct la Viena. Destul că l-au impresionat atât de rău pe d. general comandant, încât chemându-mă în fața sa, mi-a spus că niște boieri s-au plâns de mine și pentru ca lucrurile să purceadă potrivit cu formele obișnuite trebuia ca eu să fiu luat în arest și astfel fără a-mi comunica acuzațiile, pentru a mă putea dezvinovăți, m-a dat pe mâna a opt cuirasieri, care m-au adus aici, la Făgăraș [9], unde m-au închis.

---

[7] Toate aceste acuzații par întemeiate.

[8] De Porta se ferește să înșire acele învinuiri, preferând să se dezvinovățească de alte învinuiri ce *nu* fuseseră formulate.

[9] În castelul de la Făgăraș în detențiune onorabilă.

În aceeași zi a poruncit d-lui baron general de Tige la Brașov și a pus să fie ridicate toate lucrurile mele; în hârtiile și scrisorile mele nu s-a găsit nimic, dar într-un cufăr cu hainele mele, pe care mi-l adusese în urmă gazda mea din București, a fost găsită o atestare a rebelilor Horvat Ferenc, Papai și Talaba [10], și pentru ca acest fapt să nu dea o impresie rea, trebuie ca D. V. ilustr. să știe că // vrând principele Nicolae Mavro- p. 243
cordat, acum prizonier la Sibiu, să mă trimită în mâinile vizirului împreună cu Eustratie sau Strati secretarul [11], în legătură cu acele scrisori care fuseseră interceptate [12] de domn și trimise vizirului, cum știe D. V. ilustr., și suplicându-l eu să nu mă trimită ca să nu-mi pierd capul, principele Nicolae mi-a spus: „Când veți merge acolo, faceți ce vă spun eu și să nu vă temeți de nimic". Eu, înțelegând sensul cuvintelor sale, i-am răspuns cu mare hotărâre: „Eu nu voi spune niciodată ceea ce vrea M. V. ca să spun, întrucât chiar dacă îmi voi pune în primejdie viața mea, nu vreau să-mi primejduiesc și sufletul, ci voi spune adevărul care este că d. general comandant al Transilvaniei, având u-l în nume de rău pe principele Ștefan/[Cantacuzino], socotindu-l perfid din cauza uciderii principelui Brâncoveanu, și principele Ștefan ținând mult să obțină prietenia d-lui general comandant pentru a primi ziarele *(foglietti)* și corespondența din Viena, m-a pus pe mine să-l impresionez în bine [în această privință] pe d. general comandant și să dobândesc pentru el prietenia acestuia.

De aici se poate vedea că principele Ștefan nu avea corespondență cu germanii, dar că voia să pornească o corespondență pentru a primi ziarele și știrile, poate în scopul de a informa Poarta otomană. Principele Nicolae, al cărui unic scop era de a-l arăta în fața vizirului pe principele Ștefan ca rebel și prieten întru toate cu domnii germani, văzând că prin atestarea mea eu i-aș strica treaba, și-a mutat gândul și nu m-a trimis nici pe mine la vizir, nici pe Strati, dar pentru că vizirul văzuse în acea scrisoare a Ex. S. d. general comandant pe care mi-o trimisese și fusese interceptată, cum am zis, și cred că D. V. ilustr. a și notat în scris, că mi se dădea [în scrisoare] titlul de ilustrisim [13], titlu de mare

[10] Pentru prezența lor la București în 1716, vezi *Material* ..., I, p. 11.

[11] Și de Porta, și secretarul Strati au fost ținuți închiși un timp (cf. *ibidem*, p. 12) pentru a obține de la ei anumite declarații contra lui Ștefan Cantacuzino.

[12] Se pune întrebarea de ce natură fusese scrisoarea interceptată? De Porta pretinde că N. Mavrocordat interceptase o scrisoare a lui Stainville adresată lui Ștefan Cantacuzino prin intermediul său! Dialogul redat de el în rândurile următoare trebuia să acopere faptul că domnul a preferat să trimită marelui vizir o scrisoare plăsmuită ca emanând chiar de la predecesorul său. Scrisoare ticluită de de Porta, care a dat desigur toate declarațiile cerute. Numai așa se explică arestarea ambilor secretari puși să recunoască acea scrisoare ca fiind a lui Ștefan Cantacuzino (vezi argumentele în *Obs. crit.* a).

[13] Argument ridicol ce trădează doar vanitatea și grandomania lui de Porta, vezi *Obs. crit.*, loc. cit.

preţ la turci, care mă credeau deci un om important şi bogat, de aici urma ca eu să fiu chemat fără doar şi poate, şi principele, neştiind ce să facă pentru a nu mă trimite, a pus atunci pe rebelii Harvat Ferenc, Papai şi Talaba, care erau în Ţara Românească şi tratau cu Poarta prin mijlocirea principelui Nicolae, ca Poarta să-l declare pe Rákóczi principe al Transilvaniei, şi de aceea erau cu mare trecere la vizir, ca ei să scrie în favoarea mea *(per me)* că eram credincios şi devotat Porţii şi eram necesar pentru multele treburi etc., şi astfel mulţumită lor am fost puşi în libertate şi eu şi Strati.

Aceşti rebeli apoi vrând să plece la Hotin, i-am rugat, sfătuit astfel de principele Nicolae[14], să-mi scrie o atestare, pentru că dacă ar muri sau s-ar schimba vizirul, să nu fiu cerut de urmaşul acestuia ca spion sau rebel faţă de Poartă, cum aş fi putut fi acuzat de către vreun duşman al meu sau de careva dorind să-i facă rău principelui Nicolae întrucât eu fusesem închis şi apoi eliberat, şi nemaifiind [acolo] rebelii ca să mă apere, şi eu neavând la mine atestarea lor, puteam să-mi pierd capul şi să păţească rău şi principele Nicolae, pentru că nu m-a trimis. Şi aceasta este atestaţia rebelilor făcută atunci pentru siguranţa mea, după cum se poate vedea
p. 244 după dată şi cuprins, şi această atestare[15] pe care mi-o adusese acum în// urmă gazda mea în cufărul cu lucrurile mele de la Bucureşti cum nu mă instalasem într-un cvartir al meu, ci stăteam în gazdă, eu nu am deschis cufărul şi nu ştiam că înăuntru se afla atestarea, altminteri aş fi distrus-o ca ne mai fiind necesară. Acesta e adevărul şi pot să-l dovedesc cu martori, şi mi se pare chiar că am relatat acest lucru D-iei V. ilustr. la Viena, precum şi d-lui referendar von Öttel.

[Îi cere protecţia şi o cercetare atentă a cauzei sale] şi pentru că dl. general comandant are multe de făcut[16], să se poruncească d-lui general baron de Tige să judece el cauza mea şi să merg la Braşov, unde se află acuzatorii mei ca să aud acuzările şi să-mi expun argumentele...

[Imploră judecata Consiliului de Război şi o recomandare cât mai urgentă către generalul comandant] Făgăraş, 3 dec. 1717.

P.S. Vă conjur să-mi răspundeţi sub plic pe adresa d-lui conte de Wurmbrand, lt. colonel al regimentului *del vecchio Daun, a comandante di Corona*.

---

[14] Afirmaţie ciudată, ca toată demonstraţia de mai sus.

[15] Cum Stainville nu invocase în nici un chip contra lui de Porta acea atestare a şefilor maghiari, toată această explicaţie de prisos are de scop real introducerea într-un mod oarecare a ingenioasei transformări a scrisorii plăsmuite de el într-o scrisoare interceptată de domn şi provenind de la Stainville!

[16] Pretext pentru a cere strămutarea judecăţii sale eventuale la Braşov, unde se bizuia pe protecţia colonelului Wurmbrand şi a lui Tige, puţin favorabil lui Gh. Cantacuzino, cum reiese din diferite declaraţii ale sale.

NOTIŢE PRIVITOARE LA STAREA ACTUALĂ A OLTENIEI (1726)

Craiova, 5 iulie 1726

Contribuţiile anuale. Dacă Oltenia ar fi guvernată statornic, cu acea credinţă care se cuvine şi după regulile şi măsurile care se pot adapta mentalităţii şi firii românilor, să nu vă îndoiţi că ea ar fi egalat, dacă nu şi întrecut în venituri Transilvania, avându-se în vedere că această provincie este mai roditoare, mai bună pentru comerţ, mai potrivită pentru creşterea vitelor, mai bogată în păşuni, mai favorabilă pentru locuitori şi mai uşor de locuit decât Transilvania.

Dacă ar fi lipsit violenţele, stoarcerile, apăsarea şi arbitrariul pentru a trage cu forţa în satele boiereşti străinii care se refugiau acolo, e sigur că din cauza vecinătăţii şi a asemănării acestor provincii cu Ţara Românească şi cu partea de peste Dunăre, foarte mulţi dintre acei supuşi, care gem sub jugul turcesc şi care nu prea sunt legaţi de colibele lor sărăcăcioase, ar trece aici şi numărul lor s-ar ridica cu sutele şi miile, populaţie pe care provincia e în stare s-o hrănească.

În prezent după repartiţia contribuţiilor se găsesc 18 000 de familii ⟨contribuabile⟩, dar se crede de către toţi că ar fi 40 000—50 000. Eu cred că numai împroprietăriţi [18] sunt 30 000 şi neîmproprietăriţi 20 000. Taxând pe primii la 15 florini şi pe cei de-al doilea la 10 florini de familie, ar rezulta suma de 350 000 florini, fără darea boierilor, boieraşilor, aleşilor şi bulgarilor.

Cu cât numărul familiilor va fi mai mare, cu atât va creşte şi venitul anual al contribuţiunilor şi nu se va putea spune că supuşii se vor plânge că plătesc în prezent mai mult, fiindcă erau obligaţi să plătească dări mai mari în timpul voievozilor, iar în Ţara Românească e sigur că se plăteşte într-o lună ce se plăteşte aici într-un an.

Nu pot fi contrazis asupra faptului că numărul locuitorilor nu s-ar ridica la 30 000 [19], deoarece se vede clar din protocolul numărătoarei // din 1722; p. 215
atunci erau 25 284 şi de atunci până acum au venit 7 000 de străini, după cum singură Administraţia [20] spune, cu toate că susţine că sus-zisa numărătoare, prin moartea contelui de Virmond [21], n-ar fi fost aşa de exactă cum trebuia să fie.

În prezent M. Sa [22] nu primeşte mai mult de 350 000 de florini contribuţie anuală, în care se cuprind şi dările în natură. Se vede cât este de frustrat fiscul împărătesc.

Oieritul, dijmăritul. Interesant este venitul net ce se scoate anual din arendarea oieritului (care este dijma pe oi) şi din venitul dijmei din vin, porci, miere şi tutun, care în loc să se ridice anual, se observă că merge descrescând, lucru ce se poate observa la oieritul din anul trecut, ce se ridica la 141 de pungi şi 30 de taleri, pe când anul acesta, deşi raţional ar fi trebuit să se mărească, avându-se în vedere înmulţirea oilor provenită

---

[17] După traducerea lui M. Popescu publicată în „Arhivele Olteniei", VI, 1927, nr. 31, pp. 214—216, cu unele mici modificări. Nu se arată adresantul acestei notiţe. Pentru discutarea acestui punct, vezi *Obs. crit.*

[18] În loc de „împroprietăriţi" de citit *rumâni* şi în loc de neîmproprietăriţi=megieşi.

[19] Vezi mai sus cifrele 40 000—50 000 !?

[20] Pentru atacurile lui de Porta contra Administraţiei vezi notiţa biografică a acestuia.

[21] Generalul conte Damian de Virmond, comandant general al Transilvaniei, 1721—1722.

[22] Împăratul Carol VI, 1711—1740.

din ridicarea scutirilor acordate în trecut boierilor și mănăstirilor, se scot numai 130 de pungi.

Aceasta se întâmplă mai întâi din pricina lăcomiei funcționarilor fiscali care se gândesc mai mult la interesul lor propriu, decât al stăpânului, căci la licitație sunt arendași și subarendași care oferă de bunăvoie suma ce voiesc, neavând concurenți pământeni, așa că inspectorii sunt nevoiți să primească ceea ce li se oferă; apoi la strângerea acestor dări se întâmplă multe violențe, timp de un an cât durează, de aceea locuitorii mai bine vând ⟨oile⟩ pe orice preț decât să le păstreze pentru înmulțire.

Arendașii, făcând uz de atotputernicia lor, înșeală pe subarendași, luând totul pentru ei, și nelăsând pentru ceilalți decât foarte puțin, pretextând că trebuie să dea daruri unor persoane pe care nu pot să le numească. La aceasta se mai adaugă și faptul că arendașii cer ca rudele și servitorii lor să fie scutiți de toate aceste dări.

Cu un cuvânt arendașii fură pe față, fără ca subarendașii să îndrăznească să spună ceva. De aceea venitul, și odată cu aceasta și oferta, scade simțitor din an în an.

Dacă s-ar înlătura relele enumerate mai sus, turmele s-ar înmulți și în același timp arenda ar crește, ajungându-se la sume ce nici nu pot fi bănuite că s-ar putea scoate.

Ocna de sare. Deși se găsește numai în târgul numit Ocna, provincia aceasta este foarte bogată în sare naturală. În timpul voievozilor, aceasta se arenda cu peste 50 de pungi, neexistând nici o scutire pentru locuitorii târgului. Pe arendași îi privea plata lucrătorilor și a îmbunătățirilor necesare, singurul folos al locuitorilor fiind cărăușia, care se ridica la peste 500 de care, la un singur drum spre Dunăre, unde era debușeul.

În timpul contelui de Stainville [23], s-a oferit pentru prima dată pentru arenda sării 20 000 de florini, cu obligația să se facă toate cheltuielile ce ar fi necesitat punerea în stare bună a ocnei, socotind că provincia atunci era deșartă și lucrurile nu erau încă stabilite. Dacă ar fi consimțit Exc. sa, sigur că s-ar fi ivit cumpărători mai mulți și arenda ar fi fost mai mare. Dar nu vreau prin aceasta să arăt împrejurările care au făcut ca ofertantul să plece în Țara Românească și să arendeze salinele de acolo,
p. 216 prin a // căror bogăție apoi a făcut să se anihileze efectul celei de aici, căci mare parte din sare așteaptă încă cumpărători la Dunăre.

Când a fost aici contele Königsegg [24] și a vrut să dea în arendă sarea, s-a găsit domnul Szendrey [25], mare vameș, care nu a oferit mai mult de 30 de pungi, ce fac 25 000 de florini, nemaifiind alți consumatori (?) [26], căci se retrăseseră de teamă, iar d. Szendrey, cameralist și deci cunoscător în aceste afaceri, a luat el în arendă salinele.

Este sigur că prin arendarea sării s-ar ridica mult venitul împărătesc, dar nu sunt de părere ca arendașul să fie cameralist, nu atât pentru a se evita malversațiile ce se practică cu boierii în asemenea cazuri, cum am arătat la oierit, cât pentru că arendașul cameralist, neavând practică, nu are nici ușurință de a trata ca negustor și nici modul de atragere, din care pricină un cameralist câștigă mai puțin decât ar putea să câștige spre exemplu un

---

[23] Director suprem al „Valahiei" imperiale (= Oltenia), până la moarte, 1720.

[24] „*Kinigseg*", Karl, conte Königsegg, comandantul general al Transilvaniei după Virmond (1722—1725).

[25] Johann Szendrey, mare vameș în Oltenia (1720—1728), apoi consilier imperial și administrator. De observat aparenta contradicție dintre priceperea la câștig a lui Szendrey și nepriceperea atribuită cameraliștilor la contractări.

[26] Adică alți competitori.

negustor grec, care se socoteşte mult la arendare şi se oferă numai când este sigur de câştig.

Mine de aramă. Pe acestea în vremurile trecute, voievozii le exploatau singuri. Brâncoveanu le-a dat în arendă cu condiţia ca arendaşul să-i vândă din aramă după contract cu 1/2 taler cu leu [27] ocaua. Pe urmă punea să o lucreze şi vânzând-o astfel câştiga mai mult de 20 de pungi pe an.

În prezent sunt arendate domnului cameralist Szendrey, care se arată veşnic nemulţumit, dar nici altuia nu i le-ar ceda.

Venitul din peşte. Urmează apoi venitul care se strânge din arendarea pescuitului din bălţi şi Dunăre, arendat în prezent domnului cameralist Nicolae Pater [28]. Marea mulţime a peştelui obţinută prin tot felul de mijloace întrebuinţate de numitul arendaş şi necunoscute încă în provincie va face ca să dispară acest aliment îmbelşugat, atât de necesar hranei ţăranului.

Ţiganii. În această provincie sunt două feluri de ţigani, care pot fi întrebuinţaţi de fiscul împărătesc. Aşa sunt ţiganii rudari şi ţiganii de şatră. Cei dintâi se ocupă cu spălatul aurului din albia Oltului. Ţiganii rudari în timpul voievodatului erau obligaţi să dea în fiecare an 1 000 de dramuri de aur curat, iar restul ce ar fi trecut peste aceasta, n-aveau voie să-l vândă altcuiva, sub pedeapsă de moarte, decât voievodului, care îl plătea cu 3 florini dramul, jumătate cât valora.

Cei de-al doilea aparţin voievodului şi boierilor din Ţara Românească şi adeseori sunt scutiţi de fisc. Dintre aceştia, unii sunt meşteşugari mai ales fierari şi dau o taxă fiscului de 6—7—8—10 taleri cu leu pe an după meseria lor; alţii slujesc în casele boierilor de la ţară sau oraş, nefiind vagabonzi ca în altă parte şi astfel prin munca lor îmbogăţesc pe boieri.

Preţul unui ţigan de obicei e de 30 de taleri şi unii boieri îşi procură bani buni din vânzarea lor.

Numărul ţiganilor ce plătesc dare fiscului se ridică la 400. Mulţi însă sunt scutiţi ca fiind în slujba banului sau a boierilor mari.

DIN „REFLECŢIILE PRIVIND STAREA OLTENIEI" [29]

Cap. I *(Despre „fraudele şi nenumăratele lucrături prin care e păgubită vistieria cezarocrăiască")* p 69

Fraudele constau mai ales în repartiţii... etc.... chiar în anul 1722 s-a făcut o conscripţie numerică a locuitorilor... şi au fost găsiţi 25 294 de supuşi [30] care fără nici o distincţie sau deosebire au fost impuşi la patru taleri cu leu de fiecare familie. Totuşi este lucru sigur că acea conscripţie nu a fost peste tot exactă din cauza morţii întâmplate atunci a d-lui conte de Virmond, însă în anul 1723 repartiţia provinciei a fost făcută pe 18 000 de locuitori, care au fost taxaţi la şase taleri cu leu şi de asemenea împărţiţi p. 70

---

[27] Un asemenea taler valora 2 lire şi 6 lotoni, cum arată o notă a editorului.

[28] Figură destul de curioasă de fost călugăr (? „Páter Miklós"), informator al imperialilor cu referire la Ţara Românească, ajuns în 1719 arendaş al vămilor din Oltenia, precum şi al pământului Gârla, la jumătatea valorii sale. Pentru alte amănunte, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, volumele I şi II, Indice.

[29] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de C. Giurescu, în *Material...*, vol. II, pp. 69—92.

[30] *subditi.*

fără deosebire în familii, cu toate că numărul a trebuit să fi crescut mult față de cel dinainte în urma sosirii aproape continue de țărani din afară.

De asemenea și în anul 1724 datorită unei repartiții nedrepte, 12 000 tot numai de țărani au fost încărcați cu sarcinile atât de grele ale Provinciei în chip inegal, taxându-se locuitorii din satele boierești cu șapte taleri cu leu de fiecare familie, iar locuitorii din satele slobode cu zece asemenea taleri și jumătate.

Căci în anul 1725 vornicii, adică judecătorii, sau cei din fruntea districtelor care sunt datori să cunoască numărul locuitorilor din districtele lor și să dea relații Administrației pentru facerea repartiției, nu au trecut în registrele lor decât doar 9 000 de familii. Dar Administrația prevenită că dacă d. general comandant ar găsi înfățișat un număr atât de mic de familii, cu siguranță că ar da mai degrabă în arendă acele cinci districte, și prin urmare ar afla negreșit frauda făcută, a încredințat această chestiune d-lui consilier Știrbei, care dublând numărul din fiecare district, a făcut repartiția pe 18 000 de familii, taxând adică pe locuitorii satelor boierești cu cinci taleri cu leu, iar pe moșneni cu nouă.

De aici se vede limpede că repartițiile care se fac nu sunt drepte, întrucât familiile contribuabile cresc și descresc ca număr după cheful administratorilor. Vornicii chiar dosesc în fiecare sat pe unii țărani, de care mai apoi se folosesc în chip abuziv, ca unii care nu au fost înscriși, și îi silesc să le muncească lor, ba la ridicarea de case, ba la cosit, arat și secerat și orice altă muncă servilă ce trebuie făcută.

Cauza mai însemnată și originea acestor rele este că sunt frați și gineri și persoane ținând într-un fel oarecare de Administrație, și ce este mai trist, e că districtul acela în care își au vornicii moșiile lor, le este atribuit pentru ca să poată mai ușor tiraniza pe țăranii ce nu plătesc ⟨contribuția⟩ silindu-i să le facă lor muncile, astfel încât oricare dintre consilieri, acoperindu-i pe cei legați de el prin sânge sau prin alt motiv, asigură nepedepsirea fraudelor, făcând să sufere serviciul suveranului. Iar abuzurile de mai sus se mai practicau și în satele fiscale, și în satele unora veniți din afară, care sunt dosiți față de Administrație, fie ca un hatâr, fie mai degrabă pentru ca aceasta să fie încurcată și ea ca părtașă la aceste păcate.//

[Măsuri de îndreptare, propuneri]

p. 71 [Adoptarea contribuției prin așa-zisa ruptoare ar risca să păgubească vistieria, netținând pasul cu sporirile mijloacelor celor impuși. Controlul acestora ar putea fi făcut de „provizorii" satelor, dacă satele ar avea un caracter statornic. Numai asigurând organizarea lor statornică [31] se va
p. 72 cunoaște numărul locuitorilor și se va putea // impune birul] „după dreptate"... etc.

[...] Așadar ar fi mai bine ca suma contribuției să se ia după numărul locuitorilor și să se impună fiecărei familii suma hotărâtă, făcându-se totuși schimbări, precum am spus, după mijloacele fiecărui contribuabil [32] [e contra unei noi conscripții]. Căci cum ar putea ea să fie exactă, când satele nu sunt bine organizate [33], și stăpânii pământului sau vătafii lor își dosesc țăranii în momentul conscripției, trimițându-i mai înainte în munți sau în păduri sau silindu-i ca să treacă dintr-un sat în altul, numai pentru a se feri de conscripție și de plata dării.

---

[31] Prin satele tip plănuite de directorul suprem, Königsegg.

[32] De confruntat aceste declarații cu teroarea dezlănțuită de același de Porta pentru a stoarce contribuția din anul 1731. Vezi biografia și raportul lui Wallis în prezentul volum.

[33] *regulati.*

[Urmează propunerile măsurilor de luat, expuse în 15 puncte]

1. Posesorii de pământ, fie băştinaşi sau străini, de orice stare şi seamă să fie ţinuţi fără zăbavă până la un soroc dat// să arate în scris nu- p. 73
mărul ţăranilor cu numele şi cognomenul lor, atât al celor ce locuiesc în sate, cât şi acela al celor care s-au refugiat în păduri, şi să se îngrijească stăpânii lor ca ei să se reîntoarcă pe moşiile acestora. Şi la fel vor trebui să facă vornicii în satele megieşeşti, care sunt sub autoritatea vornicilor.

2. [Vestirea unei prime ce se va da denunţătorilor unor declaraţii înşelătoare ale proprietarilor privind numărul exact al posesiunilor şi al dependenţilor lor. Prima este egală cu o treime din suma rezultând din dosirea încercată. Denunţătorul nu e dat în vileag]. Acesta este modul de care se folosesc arendaşii oieritului şi dijmăritului în „Valahia" noastră (= Oltenia) cu rezultatele cele mai bune!

3. [Vestirea penalizării proprietarilor pentru declaraţii nesincere şi necomplete cu plata imediată a sumelor dosite de la plată pe tot trecutul, putând chiar fi lipsiţi de bunurile lor]

4. Cei fugiţi în munţi şi păduri, dacă nu se întorc, să fie căutaţi cu cea mai mare sârguinţă, şi odată prinşi să fie pedepsiţi fără indulgenţă, pentru a fi şi altora de pildă! [34]//

5. [Interzicerea sub pedeapsă a sistemului de clientelă şi protecţie]. p. 74
Nimeni, de orice treaptă, neam sau seamă să nu îndrăznească să ocrotească sau să scutească de dare pe boiernaşi, sutaşi şi aleşi [35], care se deosebeau în vremea voievozilor printr-o contribuţie hotărâtă şi fixă, pe care nu mai vor să o plătească acuma, bizuindu-se pe protecţia unuia sau altuia dintre boieri, sub cuvânt că ar fi oameni de casă, dieci sau servitori ...ba mai şi scutesc de dările şi angariile provinciei pe toate rudele lor, numai doar să trăiască sub protecţia unui administrator sau magnat.

6. Nu trebuie în nici un chip să fie apărate şi scutite de dări familiile mai avute din sate sub numele născocit de pescari, vieri, vânători, păstori şi aşa mai departe, care scutiţi de sarcinile provinciei şi ocrotiţi de boieri se sustrag pe ei şi aruncă toată povara pe care ar trebui să o ducă ei după dreptate asupra altor ţărani sărmani.

7. Să nu-i fie nimănui îngăduit sub nici un cuvânt să momească la el şi să reţină în satul său pe ⟨ţăranii⟩ ce se refugiază în părţile ce ţin de împărăţie, ci aceia să fie volnici a-şi alege locul de aşezare după voia lor, dar nu în păduri sau prin ascunzişuri.

8. Să se ţină seama de instrucţiile lui Virmond, anume ca satele mai mari folosind teritorii întinse să fie de cel mult o sută de case. Iar satele cu pământ mai puţin, adică cele mai mici, să fie de 25 de case, dar totuşi, nu risipite ici şi colo, *ci alăturate, ca să poată uşor fi văzute şi numărate*. Şi să nu fie îngăduit mai multor familii să locuiască *în chip înşelător*, în una şi aceeaşi casă pentru a-şi micşora contribuţia *şi a se uşura pe ele* [36]! Fiecare sat să-şi aibă provizorul său, juraţii lui, popa lui. Această limitare a caselor a fost făcută cu bună dreptate, căci foarte mulţi ţărani se strămută în grup la satele dregătorilor actuali pentru a avea ocrotirea lor, şi cum întinderea de pământ nu poate să ajungă la atâţia ţărani, ei ară şi seamănă pământuri vecine şi deci nenorociţii sunt siliţi să asculte de doi

[34] Vezi mai clar în raportul lui Tige specificarea pedepsei cu moartea.

[35] *Sutassios... Alessios*, vezi *Material...*, II, pp. 140—142, definiţia din Glosarul lui ⟨de Porta⟩: *Alessios— Uomini facoltosi di meza sfera, cioè ne boiari, ne villani, quali pagano nelle contribuzioni una determinata somma separatamente dall'ordine de Boiari e de villani. Sutassios* (la fel ca Aleşii, dar) *che contribuivano piu degli Alessi.*

[36] Se vede cum se urmăreşte aici interesul fiscului *împotriva* ţăranilor.

stăpâni, adică de acela pe al cărui pământ locuiesc, precum şi de acela pe
al cărui pământ îl muncesc. Şi din cauza aceasta cea mai mare parte a
p. 75 provinciei rămâne nelucrată fiind lipsită de ţărani.//

9. Să fie hotărât în chip statornic şi să fie limitat modul de prestare a dijmelor şi muncilor faţă de stăpânii pământului.

10. [Există sate boiereşti, mănăstireşti, fiscale ⟨precum⟩ şi sate megieşeşti], care nu recunosc pe nici un particular ca stăpân. Ţăranii din aceste sate din urmă se bucură de bunuri proprii. Aceştia, cum nu pot răbda împovărările cu care sunt încărcaţi cu tot dinadinsul, se mută în satele administratorilor, vornicilor şi a altor boieri, de care sunt îndată ocrotiţi şi se bucură de bunurile proprii sau se supun în întregime cu tot satul ocrotirii acestor domni, care, folosind munca lor pentru sine, îi apără de împovărări şi îi pun să plătească darea după hotărârea lor. Şi pe nesimţite, fără a se băga de seamă, cumpărând pentru sine o parte a unui ţăran ce locuieşte în sat, cotropesc prin înşelare tot satul. Aceşti domni, bucurându-se de o putere fără margini, ocupă apoi bunurile mănăstirilor [37], ale săracilor şi lipsiţilor de mijloace, şi astfel se fac silnicii şi nedreptăţi nespus de multe.

[Să fie obligaţi administratorii, vornicii şi boierii să declare legal] cu ce drept stăpânesc ei bunurile ce le au şi le-au stăpânit până acum şi dacă fără drept, atunci să fie pedepsiţi cu toată asprimea.

11. Să se poruncească cu străşnicie provizorilor satelor sub pedep-
sele cele mai grele şi sub ameninţarea ca fiecare din ei să fie dator
să facă în fiece an numărătoarea locuitorilor satelor şi să arate nu-
mărul într-un act scris, întărit de aceşti provizori, juraţi şi de popă.
De asemenea să arate în fiece an pe colonii veniţi de curând, precum
şi pe cei ce lipsesc, şi aceste acte să fie păstrate într-un protocol
deosebit al cancelariei, şi aceasta cu scopul ca la vremea impunerii să
se poată şti clar numărul familiilor pentru o metodă mai uşoară de a face
impunerea etc. (care ar fi mai dreaptă). [Numărul birnicilor este baza
impunerii. Sunt unii care cred că acesta ar ajunge la 40 000], dar mă voi
mărgini doar la 30 000, întrucât satele nu sunt încă rânduite pe deplin.
Acum, dacă ar fi impus fără deosebire fiecare contribuabil din cei 30 000
p. 76 de ţărani la o plată de şase taleri//cu leu, care fac zece florini renani, ar re-
zulta suma de 300 000 de florini renani. Apoi s-ar adăuga impozitul boie-
rilor care acum, bizuindu-se pe puterea lor, se sustrag de la orice contribuţie.
Boiernaşii, dintre care sunt unii care plătesc şi alţii care nu plătesc, tre-
buie şi ei constrânşi cu toţii la contribuţie. De asemenea popii şi diaconii,
care plăteau pe vremea voievozilor, dar acuma — nu se ştie pentru care
cuvânt — sunt scutiţi de toate dările şi angaralele, să li se impună şi aces-
tora, fără nici o deosebire plata a zece florini renani de cap . . . etc. va creşte
totalul contribuţiilor. Sarcina nu va părea grea locuitorilor, întrucât ei acum
plătesc mai mult . . . şi nici nu se plâng de aceea, ci de apăsările şi silniciile
pe care le îndură, care rămân nerăzbunate . . . Cei săraci ar afla o mare
uşurare căci repartiţia contribuţiei înăuntrul oricărui sat trebuie să se facă
potrivit cu posibilităţile fiecăruia. Mai vine o uşurare care nu e mică de
la aleşii [38] sus-pomeniţi, care contribuie acum cu 30 şi 40 de florini. Se
capătă o uşurare şi de la contribuţia satelor slobode numite megieşeşti,

---

[37] Vezi acapararea de către de Porta a unei jumătăţi din posesiunea mănăstirească Podbaniţa pentru a-şi rândui acolo un eleşteu.

[38] De lămurit această contradicţie aparentă cu cele spuse mai înainte. Oare *acum* se referă la momentul întocmirii *Reflecţiilor* sau cumva la un viitor în care vor fi fost înfăptuite schimbările sugerate în *Reflecţii*?

care vor contribui în fiecare an cu 15 florini şi chiar mai mulţi, iar ţăranii mai săraci după metoda noastră nu vor contribui decât cu trei sau patru sau cel mult cinci florini pe an.

12. *[Despre încasările din taxe extraordinare]* în sumă de vreo 53 000 sau 55 000 de florini.// Virmond, la instalarea Administraţiei, i-a cerut o situaţie în scris a cheltuielilor ordinare ale provinciei. *Socoteală pe care o am în mâinile mele!* Urmează reprezentând sumele: a) salariul banului şi ale consilierilor Administraţiei, al secretarului şi canceliştilor, 14 000 de florini, apoi b) salariul slujbaşilor provinciei, comisarul provincial, vornicii şi alţii, 7 880 de florini c) o sumă de 10 000 de florini pentru plata „Vorspannului" şi d) 18 120 de florini pentru alte cheltuieli şi „discreţiuni" ce nu trebuie specificate. Totalul de 50 000 de florini provine din venitul extraordinar. Scăzând suma de 14 000 de fl. ce e plătită din casa camerală, şi cea de 10 000 pentru Vorspann, la care nu s-a recurs, de ce oare se pretind şi se încasează în continuare 53 000 sau 55 000 de florini pentru acoperirea a 26 000 de florini, sumă rezultând din scăderile arătate. p. 77

13. *[Problema Vorspannului[39]]* [Planul lui Virmond de a se plăti cu bani gata de către Administraţie, din casa extraordinară, caii luaţi ca Vorspann [39] punând capăt silniciilor şi exceselor pricinuite de acel sistem de rechiziţie intolerabil. Mai bine de o mie de familii din cele mai înstărite au fost scutite de contribuţie, angarale şi predare de bunuri în natură în schimbul suportării sarcinii de Vorspann. Aceştia se plâng necontenit că nu mai pot duce această povară dacă nu li se mai asociază şi alţii şi cer să fie sloboziţi din această sarcină. Sistemul cu plată ar pune capăt şi abuzului de până atunci cu folosirea necontrolată a acestei rechiziţii vexatorii]. p. 78

14. [*Chestiunea livrărilor în natură*] [Contribuţia Olteniei către împărat e de 135 000 de florini] „în care intră şi livrările în natură, care sunt plătite de M. Sa cu *un preţ chiar mai mare de cum se vând în provincie*, din care cauză unii [40] refuză să primească contribuţiile în natură, pretind preţul lor în bani gata, iar alţii vor să primească jumătate în natură, iar cealaltă jumătate în bani după preţul hotărât de M. Sa... spre marea pagubă şi strâmtorare a ţăranilor. De aceea dacă de acum încolo M. Sa ar socoti contribuţiile în natură *la preţul curent din provincie*, vistieria *cezaree ar avea mai mare folos* [41], şi neajunsurile de mai sus ar fi înlăturate. Apoi se mai spune de către Administraţie că bunurile în natură se scad din contribuţia totală, dar de acest lucru nu are nici o ştiinţă contribuabilul însuşi. Aşadar impunerea în natură să fie făcută nu în ascuns, ci deschis ... şi când provizorul unui sat îi face cunoscut contribuabilului partea cu care este impus în bani şi în natură, atunci din acea sumă să i se scadă livrările în natură, pentru ca să cunoască şi ţăranul îndurarea M-ţii S⟨ale⟩...etc. şi să se vadă şi unde se duc atâtea contribuţii în natură care se iau din provincie şi care dacă ar fi administrate cinstit şi nu s-ar irosi [42], după chef, ar da hrană suficientă nu numai pentru cei o mie de soldaţi germani şi spanioli, care stau în provincie, ci aş îndrăzni să spun — chiar la două mii, şi dacă s-ar da contribuţia de către toţi, adică de la 30 000 de familii, cum spuneam mai sus, şi nu numai de la 15 000 sau 17 000, *ar putea fi întreţinuţi din plin şi fără strâmtorarea ţăranilor (!) mult mai mulţi şi poate chiar trei regimente*, dacă, precum ziceam, s-ar păstra în

---

[39] Obligaţia impusă locuitorilor de a da cai de rechiziţie pentru transporturi.
[40] Nu poate fi vorba decât de unităţi militare, sau de funcţionari cameralişti.
[41] E avut în vedere tot interesul fiscului.
[42] *Dilapidentur.*

Administrație ordinea și cinstea. Căci este sigur că această Valahie întrece cu mult Transilvania și prin belșugul recoltei și prin mulțimea pășunilor.

15. Sunt prea mulți slujbași. [Virmond a hotărât ca pe viitor să nu
d. 79 mai fie un vornic și patru ispravnici de fiecare district,//ci doar un vornic și un perceptor, dar murind el, lucrurile au rămas tot astfel în continuare. Deci trebuie desființați, sau ispravnicii, sau vornicul]. Dacă vor fi desființați vornicii, provincia va avea în plus 2 650 de florini, leafa lor anuală. Dar această sumă nu este prea mare, cât sunt de uriașe cheltuielile provinciei pentru întreținerea lor și vexațiunile pe care le îndură aceasta. Cât sunt în slujbă, ei se hrănesc bine și se îngrașă din substanța bietului norod.
p. 80 [Se propune înlocuirea Marelui Portar printr-un funcționar cunoscând latina, italiana, germana și care ar putea ușor învăța și limba română] [43].

Cap. II [*Despre boieri*]

Scutirile lor de impozite *sub voievozi :* de haraci, fumărit, zaherea, și de oierit și dijmărit o dată la trei ani. Plăteau prin ruptoare 30—60 de taleri pe an, după starea lor. Trebuiau să dea domnului un dar de 100 de
p. 81 taleri pe an sau un cal corespunzător.// *Plătesc toate dările extraordinare :* sataraua, văcăritul și pogonăritul. *Câștiguri* din strângerea dărilor pecuniare. Rețin 10 la sută și mai au și alte profituri. Iau în arendă și subarendează oieritul și dijmăritul. Câștigă mult din văcărit. Sunt siliți să-l împrumute pe domn cu sume mari//.
p. 82 *Pretențiile sub imperiali:* Imunitatea de contribuție, livrări în natură și angarale pentru 24 de familii de mari boieri.

Demonstrația că boierii *nu sunt nobili, ci dregători.* Sunt 12 „sfetnici", primii șase sunt boieri de divan. Lefuri și venituri din dregătorii. Ceilalți
p. 83 fără lefuri,// Iar acum dintre acești magnați nu se află în Oltenia noastră decât consilierul Golescu, care a fost mare spătar, și consilierul Știrbei, care îndeplinea slujba de mare vistier, la care mai poate fi adăugat și consilierul Bengescu, care măcar că odinioară nu a fost distins printr-o dregătorie mare, este totuși acum consilier al Administrației. Mai este apoi Grigorașcu Vlasto, grec născut la Constantinopol, care pentru că s-a însurat cu vara [44] voievodului Ștefan, adică sora banului nostru de acum, a dobândit titlul onorific de serdar. După aceștia trebuie numărați cei ai căror părinți au avut dregătorii mari... etc. [Urmează o listă nominală]

Oieritul și dijmăritul

[Sub voievozi, boierii care căpătaseră arenzile acestor venituri] pentru a realiza câștiguri, le subarendau altor boieri subalterni sau boiernași și negustori ce ofereau mai mult. Aceștia împreună cu alții, pe care și-i asociau, și care erau buni cunoscători ai dosirilor țăranilor, cutreierau țara
p. 84 și sileau pe nenorociții de locuitori cu mari violențe,// amenințări și ciomege să declare oile lor și ale celorlalți și stupii, precum și celelalte ținând de dijme, pentru ca să poată stoarce suma de bani plătiți la arendă împreună cu propriul lor câștig.

Obiceiul acesta de a arenda aceste dijme mai continuă încă în Oltenia, în care totuși arenda nu se dă numai marilor boieri, ci oricui oferă mai mult și în chipul acesta sunt primiți ca arendași nu numai negustorii bulgari, cărora le subarendau odinioară boierii, *dar chiar înșiși slujbașii ca-*

---

[43] Deci nu un român.

[44] Bălașa, fiica mai mică a lui Șerban Vodă, era vară cu domnul Ștefan Cantacuzino și soră cu banul Gh. Cantacuzino, președintele Administrației Olteniei.

merali. Dar pentru că şi aici nu pot fi strânse aceste dijme fără violenţă şi vexarea locuitorilor, ceea ce nu se potriveşte cu îndurarea Casei de Austria şi milostivirea unui suveran creştin, va mai trebui ţinut seama că pe viitor câştigul vistieriei imperiale nu va spori, ci va suferi o scădere, după cum s-a întâmplat acum cu oieritul. Aici deşi în anul trecut Administraţia imperială, episcopul, mănăstirile şi mulţi boieri au fost scutiţi în schimbul unei sume fixate mai înainte, această arendă s-a ridicat totuşi la 70 800 de taleri cu leu. În anul acesta însă, deşi toţi sunt datori să plătească oieritul, s-a oferit totuşi pentru această arendă numai 65 000 de taleri cu leu, fără a ţine seama de înmulţirea oilor care sporesc în fiecare an, şi datorită căreia preţul arenzii ar trebui sporit. Ba chiar pare probabil că pe viitor şi aceste arenzi vor rămâne asupra domnilor slujbaşi camerali, fie direct, fie indirect, după cum s-a întâmplat foarte de curând în anii trecuţi. Căci dacă boierii ar avea de gând să ia cu ei arenda, dând un preţ mai mare ca cel oferit de cameralişti, ei s-ar expune mai degrabă la o pagubă decât ar putea spera un câştig, deoarece plăieşii şi şamnasii[45], care fac de pază prin munţi şi prin mlaştinile şi marginile Oltului şi Dunării şi care nu atârnă de Administraţia imperială, ci de Inspectoratul cameral, ar ajuta deci pe locuitori să-şi ascundă vitele şi să facă foarte multe fraude, ceea ce nu se întâmplă când domnii cameralişti primesc ei această arendă. Căci ei vor putea fi siguri de câştig, întrucât nu numai că sunt în stare a porunci plăieşilor şi şamnasilor şi de a pedepsi pe transgresori, dar ei cunosc şi din registrele arenzilor din anii trecuţi, *pe care ei singuri le au în mână*, numărul oilor şi al celorlalte animale ce sunt în ţară... etc.... p. 85

[Trebuie schimbată metoda de percepere a dărilor, care duce doar la câştigul unor particulari întrucât] este bine cunoscut că ei nu ar lua niciodată asupra lor o arendă, dacă n-ar şti cu siguranţă că vor câştiga câteva mii de florini, după cum s-a întâmplat în ultimii doi ani, în care numai doar din oierit au câştigat — după cât se spune — 30 000 de florini. Apoi ţara ar fi grozav de împovărată când arendaşii se vor sili la strângerea acestor dijme să folosească mijloace violente spre a nu cădea în pagubă şi spre a stoarce suma de bani plătită împreună cu câştigul propriu, şi aceasta cu asuprirea aproape neîncetată a locuitorilor. Căci pe vremea voievozilor perceperea se mărginea la două luni, şi cercetarea dijmelor se făcea numai doar o dată, şi dacă se săvârşeau excese nemaiauzite, // atunci p. 86
ele erau pedepsite cu asprime. Acum însă, nici nu s-a perceput un oierit şi vine cel următor, şi în cursul unui an întreg se aleargă de trei şi de patru ori pentru facerea acestor cercetări, după cum s-a întâmplat la strângerea acestui dijmărit din urmă, în care timp casele nenorociţilor de ţărani au fost călcate în câte cinci rânduri, pentru a căuta lucrurile dosite de la dijmărit, mai adăugând pe deasupra şi cheltuielile şi abuzurile obişnuite în aceste cercetări repetate... [Dăinuind aceste abuzuri], precum şi paguba şi greutatea pricinuită de lipsa de valoare[46] a monedei turceşti curente şi de preţul arenzii, care este de 7 1/2 polturaci de fiecare oaie sau porc sau stup, ţăranii siliţi de aceste rele îşi taie oile sau le vând pe orice preţ, şi de aici rezultă o piedică adusă la înmulţirea oilor... dacă nu se vor lua măsuri pentru scăderea pe viitor a sumei arenzii de 7 1/2 polturaci. Pe

---

[45] *Schamnassy*— Quelli qui guardano i passi per le tricesime (Glosarul citat atribuit lui de Porta).

[46] ...*defectum* e vorba de devalorizarea zlotului impusă de imperiali în Oltenia.

lângă acestea, cum boierii arendași au introdus abuzul de a face în taină socoteli între ei și a da celorlalți arendași, colegii lor, ceva în schimb din câștigul realizat, aceștia văzându-se înșelați[47], cum nu-și pot urmări cauza lor pe calea judecății, căci mai marii *(principales)* și judecătorii la care se îndreaptă spre a afla satisfacție, sunt și ei interesați direct sau indirect la aceste arenzi, de aceea și ei înșiși, când sunt puși efectiv să strângă dările, fură fără nici o sfială și micșorându-se venitul, se micșorează și suma oferită de arendași în anul următor. S-ar părea că este și împotriva considerațiilor de stat, ca în vremurile acestea și în locuri în hotar cu dușmanul, o gloată de oameni călări să cutreiere țara din această cauză încoace și încolo de atâtea și atâtea ori. [Propune strângerea dărilor prin slujbași plătiți trimiși în fiecare județ, conform propunerilor din 1724 ale contelui de Königsegg, a căror aplicare a fost stingherită atunci de condiții vitrege (?) și de interesul particular]. De aceea strângerea dijmăritului în anii trecuți nu a răspuns la speranțele concepute, ba din cauza secetei
p. 87 de atunci, dăunătoare albinelor și strugurilor//, ba din cauza întârzierii prea mari provocate de certurile de întâietate de jurisdicție între Administrația imperială și Inspectoratul cameral, precum și de împrejurările vitrege din vremea când s-a purces la strângerea dijmăritului, când au fost găsite viile în cea mai mare parte culese și vinul vândut, precum și stupii în parte distruși și risipiți[48]... La acel dijmărit, țăranii luați pe neașteptate, au trebuit să-și vândă vinul pe un preț de nimic... Când am fost la acea strângere a dijmăritului și eu unul din colectori, am observat că mulțimea colectorilor mai mult încurcă decât ajută... etc... după cum s-a observat în acel an, când contribuția generală a fost mult întârziată
p. 88 din cauza strângerii dijmăritului... [Pentru evitarea fraudelor va trebui] ca vitele, stupii și porcii celor scutiți să fie însemnați cu același semn, aflarea mai multor semne deosebite în aceeași turmă a celor scutiți este o
p. 89 dovadă de fraudă și înșelătorie. // Fastul și mulțimea de slugi ale colectorilor <mergând> prin districte cu mare cheltuială pentru țară trebuie să fie oprite cu desăvârșire. Doi colectori pot merge ușor într-o trăsură cu patru cai, însoțiți de patru sau cel mult șase slugi. Cum se obișnuiește a se face o prea mare risipă, ca aceea cu fânul, orzul și ovăzul — ba chiar și unii din colectori au grijă să pună pe unele din slugi să le ducă de căpăstru proprii lor cai, pentru ca ei să se îngrașe fără vreo cheltuială din partea lor, aș crede nimerit ca pe viitor, colectorii să nu purceadă cu caii proprii, ci din sat în sat cu caii locuitorilor, care vor da cu mai dragă inimă patru sau șase cai până în satul vecin decât să hrănească atâția cai și slugi de-ai colectorilor. Totuși călăreții *(obequitatores)* de sub ordinele colectorilor să cutreiere regiunea în tot locul pe caii proprii, cercetând sârguincios dacă nu au fost dosite cumva lucruri rămase în afara socotelilor primite de bune în satele <vizitate>. Căci fără ei nu se poate face dijmăritul. Totuși numărul lor ar trebui hotărât [la dijmărit la 20—30 și la oierit la 40—50 de fiecare județ]. Pe aceștia vor trebui să-i supravegheze colectorii și să nu fie îngăduit să se folosească de husari și călărași *(hussaronum et calarassorum)*, care obișnuiesc să comită silnicii. Căci s-a constatat și la amintita strângere a dijmăritului că excesele și violențele lor au fost intolerabile pentru bieții locuitori, iar în privința fraudelor sau a îndărătniciei țărani-

[47] Expunere foarte confuză. S-ar părea că este o digresiune referindu-se la arenzile din vremea voievozilor despre care a fost vorba cu puțin mai înainte.

[48] Nu se arată cauza acestor distrugeri. Să fie vorba de o situație identică cu a ceea care a dus la tăierea oilor din cauza exceselor fiscalității?

lor să se înainteze raport Administraţiei imperiale, care este în măsură să-i pedepsească...

[Cheltuielile făcute cu întreţinerea colectorilor să fie însemnate de pârcălabii satelor şi iscălite de colector], pentru ca să fie mai grijulii şi mai puţin largi la cheltuieli pe socoteala ţăranilor. Să fie oprite abuzurile care s-au ivit la acea strângere a dijmăritului. Căci unii au susţinut chiar că fusese odinioară obiceiul că oricine mergea la conscripţia dijmăritului cerea găini, vin, pâine, o măsură de orez, un car de fân şi bani pentru bucătar şi trimeteau la casele lor căruţele încărcate cu toate acestea.

Cred de prisos a-i sili pe ţărani să declare exact bunurile lor. Va fi p. 90
destul să-i înspăimânte doar prin ameninţarea amenzilor, care însă nu trebuie să se întoarcă în folosul particular al colectorilor, căci altminteri s-ar oferi poate un prilej colectorilor atraşi de gândul câştigului de a exercita asupriri şi silnicii împotriva ţăranilor.

...La strângerea dijmăritului din acel an amenzile au fost excesive, şi pentru dosirea a unui sau două articole, a fost amendat cu 120 de florini un sat de 20 sau 30 de locuitori (!) din cei mai neînstăriţi... [Propune ca pentru dosirea fiecărui articol, satul să aibă a plăti câte un florin, iar boierul dijma îndoită. Iar încasarea să se facă mai apoi de către fisc căci altminteri] s-ar naşte tulburări şi încăierări pentru a trece cu buretele peste fraudele descoperite (care se fac cu sprijinul stăpânilor lor).

Va trebui ca mai înainte de plecarea colectorilor la sate să se lămurească dacă trebuie să se ceară un perper, adică 12 bani româneşti pentru fiecare butoi de vin, sau dacă trebuie să fie luaţi 30 sau 35 de bani de ţidula care se numeşte îndeobşte *Muena* pentru lucrurile care trec de numărul cinci. // Căci acele două puncte au rămas în discuţie. Dacă un om p. 91
străin, venit de câţiva ani aici în ţară cu familia sa, trebuie să se bucure de acelaşi privilegiu ca „bârsanii'', adică oamenii din Transilvania, ce vin aici în Valahia pentru păşunat, care plătesc numai 10 bani (doi bani fac un polturac) de fiecare oaie, în timp ce boierul e obligat să plătească 14 şi ţăranul 15.

Şi aceasta este părerea mea sinceră, pe care declar că o înfăţişez cu tot adevărul, fără ură, sau consideraţii de interes personal, ba chiar împotriva câştigului meu personal. Căci dacă se mai strâng veniturile dijmăritului pe calea arenzii, cum s-a făcut până acum, *voi fi şi eu amestecat ca părtaş la câştigul arendaşilor*, aşa precum am şi realizat un câştig destul de însemnat în ultimii doi ani, în care am dobândit 800 de taleri cu leu în primul an şi 600 în al doilea...

[Ar fi nimerit să se arendeze unele dări Cămării din Oltenia, dar nu oieritul şi dijmăritul // Ar trebui trimişi dinainte slujbaşi care să cunoască p. 92
situaţia celor impozabili... etc.... cu binişorul... Dar de fapt ar trebui *desfiinţate oieritul şi dijmăritul*, mărind în schimb contribuţia anuală după dreptate. Această măsură ar avea ca urmare imigrarea unui mare număr de oameni cu familiile şi vitele lor].

CONSIDERAȚIUNI DESPRE OCNELE ȘI MINELE DE ARAMĂ, PESCĂRIILE ȘI VĂMILE DIN OLTENIA[49]

sept. 1726

p. 94 Oltenia are multe ocne de sare, deși nu este deschisă decât una singură, care se află în orășelul Ocna, și e supusă autorității Inspectoratului cameral. Pe vremea voievozilor ea era arendată cu circa 50 000 de florini. Arendașii se îngrijeau pe cheltuiala lor de plata pentru săpători și alți lucrători din ocnă, precum și de toate cele de nevoie, ținând de acea mină, și cât ofereau pentru arendă, tot atâta cheltuiau pentru transportul sării, ceea ce se întorcea în folosul provinciei.

Locuitorii Ocnei își plăteau contribuțiile lor Casei Provinciale, și nimeni în acel orășel nu era scutit de contribuții. Acum însă ei plătesc Camerei doar o taxă anuală de șase sute de florini, sumă pe care o plăteau singuri nouă târgoveți mai bogați... și totuși acum sunt vreo cinci sute de familii ale acestui orășel dintre care foarte multe posedă vii bune, care sunt scutite de orice contribuție, angara sau predare în natură. Ceea ce însă este mai rău, e faptul că mulți locuitori vecini se furișează hoțește în acest orășel, Ocna, pentru a nu fi supuși contribuțiunii anuale la vremea strângerii dărilor.

Locuitorii mai suferă foarte mult și de scumpetea și lipsa de sare. Se ivesc foarte des certuri și neînțelegeri, când din cauza scutirilor, când din alte pricini între Administrația imperială și Inspectoratul cameral, și veniturile vistieriei imperiale nu sporesc, ci rămân mult în urmă față de suma ce se scotea pe vremea voievozilor. Să se ia seama la salariile, răsplățile și cheltuielile care sunt plătite pentru slujbașii, lucrătorii și uneltele ocnelor, precum și de scutirea de contribuții și oricine va putea înțelege îndeajuns cât de puțin câștig aduc aceste ocne vistieriei imperiale. Pe vremea răposatului conte de Stainville, Pantazi și Anghelache, negustori
p. 95 cinstiți, care în vremea voievozilor//țineau în arendă această ocnă, au oferit din primul cuvânt 20 000 de florini renani drept arendă anuală, precum și plata tuturor cheltuielilor pe seama lor, pentru exploatarea acestor ocne : ceea ce pe vremea aceea nu era o sumă mică, ținând seama că atunci provincia era aproape pustie și ocnele erau în stare rea din cauza vicisitudinele războiului, ba chiar dacă domnii cameraliști și-ar fi dat consimțământul acelor arendași sau altor concurenți, fără îndoială că această arendă ar fi crescut la o sumă mai mare, nu numai atunci, ci și cu timpul, așa cum se obișnuiește la arenzi și nu s-ar fi produs paguba pe care o suferă acum vistieria imperială. Negustorii sus-numiți, părăsind Oltenia, au arendat ocne în Țara Românească și atâta au stăruit la turci, cu ajutorul voievodului[50], pentru favorizarea câștigului lor, încât a fost oprită vânzarea sării din Oltenia în părțile de peste Dunăre. Din care cauză s-a întâmplat că după ce domnii cameraliști au trimis o mare cantitate de sare la malul Dunării ca să fie trecută în părțile turcești, ivindu-se această piedică, au fost siliți să clădească acolo în Prestol[51] o magazie, să ceară de la locuitori transportul gratuit al lemnului, să țină pe cheltuiala vistieriei slujbași și

---

[49] Traducerea s-a făcut după textul latin, publicat de C. Giurescu, în *Material pentru Istoria Olteniei supt austriaci*, II, p. 94—101.
[50] Nicolae Mavrocordat.
[51] = Pristolul.

alți oameni pentru paza sării, care se mai află tot acolo până în ziua de astăzi și se risipește rău. Când a venit în Oltenia d. conte de Königsegg, a vrut să dea în arendă aceste ocne de sare și de îndată, din primele cuvinte, a oferit d. Szendrey, marele vameș, drept arendă 25 000 de florini. Dar urmând împotriviri din cauza juridiscției și din cauza sării nevândute încă de la Prestol și pentru alte cauze învăluite în tăcere pentru motive personale, nu s-a ajuns la nimic și ceilalți concurenți s-au retras. De aceea, cumpănindu-le bine pe toate, e fără îndoială că ar fi mai degrabă spre câștigul împăratului dacă pe viitor ocnele ar fi date în arendă în aceleași condiții în care erau arendate pe vremea voievozilor. Căci dacă voievozii, și mai ales domnul Brâncoveanu, născut în Țara Românească și cunoscător al veniturilor țării, nu ar fi găsit arenda rentabilă, desigur că nu ar fi dat ocnele în arendă. Urmează o serie de argumente în acest sens—un arendaș e mai îndatoritor pentru a atrage cumpărători.

Va vinde și pe datorie sau primind mărfuri în schimb, care s-ar desface în bâlciurile săptămânale ale localității Ocna.

Va fi bine să fie un băștinaș cu legături peste Dunăre etc.

Deoarece provincia are sare din belșug, dacă desfacerea[52] sării ar fi p. 97
considerabilă, arendașii ar putea deschide mai multe ocne de sare fără mari cheltuieli. Arendașii, pe lângă suma oferită drept arendă, mai trebuie să dea tot pe atâta pentru transporturi, munci și pentru oamenii de sub ordinele lor, și acești bani rămân în țară și înlesnesc foarte mult pe locuitorii săraci.

Aici totuși sunt de făcut trei observații. Mai întâi ca arenda să nu dureze mai mult de un an (cum era pe vremea voievozilor), apoi ca d. inspector cameral să aibă grijă să cheme [53] pe concurenți separat de colegii lor, pentru ca cei chemați să nu se poată înțelege cu cei asupra cărora fusese trecută mai înainte arenda . . . al treilea . . . ca arendașul care capătă arenda să cunoască mai multe limbi, să fie cinstit și priceput la negustorie, precum și la negoțul sării.

Despre minele de aramă

Sunt și mine de aramă, numite îndeobște Baia de Aramă, de la care ieșea mult mai mult câștig pe vremea voievozilor decât acum. Voievodul Brâncoveanu arenda aceste mine cu condiția anume ca arendașul să fie dator să vândă arama numai doar voievodului și nimănui altuia și cu jumătate taler ocaua, [iar ocaua are două litre și șase lotoni]. De aici voievodul câștiga mai mult de îndoit, căci arama lucrată și prefăcută într-un obiect oarecare se vinde cu doi florini ocaua, și astfel din aceste mine ieșeau peste zece mii de florini. Iar în vremurile de acum, aceste mine sunt arendate pe o mie cinci sute de florini domnului//Szendrey, marele vameș, p. 98
dar Administrația a făcut reclamație deoarece contribuția anuală pe care sunt datori să o dea lucrătorii, precum și locuitorii acestui orășel ar întrece cu mult această sumă a arenzii.

---

[52] *Exitus*.
[53] Adnotet (!), de citit: Advocet și îndată după aceea *notati* = vocati.

Despre pescării

Mai este şi câştigul provenind din pescăriile bălţilor şi ale Dunării. Pe aceste pescării le ţine acum ca arendaş d. Nicolaie Pader sau Pader Miklos[53bis]. Totuşi venitul rezultând din aceste pescării nu sporeşte, având în vedere folosul tras odinioară de voievozi, ci scade din zi în zi.

Aceste pescării şi minele de aramă ar trebui cercetate şi urmărite cu sârguinţă de către nişte oameni de încredere şi dezinteresaţi, pentru a afla cauza scăderii venitului şi să le aducă la un venit asemenea celui de pe vremea voievozilor.

Despre vămi

Când am fost însărcinat cu d. conte de Königsegg, la 20 august 1723, să cercetez dacă în „Valahia noastră" ar fi unii care ar lua în arendă toate vămile acestei Valahii şi să-i fac cunoscut Excelenţei sale preţul cel mai înalt pe care ar vrea aceia să-l ofere la prima licitaţie şi când m-am întâlnit cu unele persoane interesate în această treabă şi i-am întrebat totodată dacă ar vrea să mă ia ca părtaş la o asemenea arendă şi, în sfârşit, ce sumă am putea oferi, ei au răspuns (?)[54] că ar lua cu bucurie împreună cu mine arenda, dar că ei nu pot determina preţul arenzii, deoarece nu cunosc deloc starea vămilor sau venitul rezultând din ele şi că această cunoştinţă o au singuri domnii cameralişti. Dacă ei ar putea afla venitul, ar oferi cam de două ori pe atât, cu speranţa de a avea de acolo câştig şi nu pagubă. La aceste cuvinte, plin de uimire, le-am cerut să-mi arate motivele pentru care oferind îndoitul venitului ei totuşi speră un câştig şi nu se tem de vreo pagubă. Ei au adus atâtea motive şi atât de însemnate pentru judecata lor în această privinţă încât, încredinţat pe deplin, a trebuit să recunosc că ei spun adevărul şi vorbesc cu mare temei.//Aceste motive
p. 99 fiind comunicate de mine d-lui conte de Königsegg, acesta a fost de aceeaşi părere şi s-a lăsat de această chestiune. Dacă înaltul Consiliu Aulico-belic ar dori să aibă o cunoştinţă exactă a acestor motive, aş cere cu toată supunerea să fie delegat cineva din partea d-lor consilieri, cu care să pot vorbi deschis şi pe faţă şi să-l informez prin viu grai, căci nu aş putea da explicaţii în scris *ob humanos respectus* ... etc...

Aşadar ar putea oricine deduce marele folos ce s-ar aduce Majestăţii Sale, precum şi liniştii provinciei întregi din arendarea pe viitor a ocnelor de sare şi minelor de aramă şi în sfârşit a tuturor bunurilor fiscale aflate în această Valahie (= Oltenia), deoarece pe lângă faptul că s-ar dobândi un câştig mai mare şi nu s-ar expune la atâtea cheltuieli şi s-ar mai şti şi suma fixă anuală ce s-ar datora provinciei pe fiecare an şi totodată provincia ar scăpa de atâtea certuri şi neînţelegeri pe care le are cu Inspectoratul cameral cu privire la imunitatea atâtor slujbaşi aflaţi în oraşe[55] şi sate pentru sus-zisele mine, bunuri fiscale şi vămi. Căci numai doar în privinţa vămilor sunt 380 de familii care plătesc numai jumătate contribuţie şi nu sunt supuse la nici o angara, fără a mai socoti pe aceia care fac slujbă vameşilor şi nu contribuie absolut cu nimic.

---

53 bis Corect Páter Miklós.

54 *Reposuerunt* (desigur; responserunt).

55 *oppidis* (poate însemna şi târguri sau orăşele)

Candidaţi pricepuţi şi cunoscători pentru arenda ocnelor ar fi Mihalachi Condojani şi Vladimir[56] din Vidin]. Primul a ţinut în arendă mulţi ani ocnele din Moldova, pe care le-a adus într-o stare mai bună prin sârguinţa sa. Iar al doilea are o casă la Vidin şi face negustorie cu regiunile noastre. Amândoi//sunt pricepuţi şi cunoscători ai acestei trebi, având şi p. 100
prieteni şi rude în părţile şi regiunile de peste Dunăre.

Negustorii de peste Dunăre[57] vor prefera sarea din Oltenia, care *se transporta mai uşor* decât cea din Ţara Românească şi este mai albă şi mai curată, iar sultanul ar îngădui cumpărarea de sare din Oltenia măcar că este supusă împăratului, pentru a favoriza pe arendaşii de pe malul drept al Dunării, supuşii săi direct. Ar revoca deci oprelіştea decretată la cererea domnului Nicolae Mavrocordat. Şi chiar de nu ar face-o, arendaşii ar găsi mijlocul să vină *pe furiş* (?) în Oltenia să cumpere sare etc. [În concluzie, subliniază răspunderea cameraliştilor pentru oprirea exportului de sare din Oltenia].

SCURTĂ EXPUNERE A BĂILOR DE SPĂLAT AURUL ŞI A SCHIMBULUI AURULUI ÎN OLTENIA[58]

1728

Deşi atât amintirea oamenilor, cât şi ruinele şi urmele vechilor p. 281
exploatări ale aurului ne învaţă că în veacul trecut meşteşugul spălării aurului a fost îndeplinit în Valahia, care e acum austriacă, de către locuitorii oraşului Râmnic — pe vremea aceea saşii locuind în satele vecine de sub munţi —, totuşi acest meşteşug, în zilele noastre, fiind aproape cu totul lăsat la o parte de ceilalţi locuitori şi aproape dat uitării, nu mai este îndeplinit decât de ţiganii zişi zlătari.// p. 282

Că aceşti ţigani au fost dăruiţi de ctitorul mănăstirii Cozia aceleiaşi mănăstiri ca supuşi şi robi reiese limpede din scrisorile de danie ale aceluiaşi ctitor şi voievod aflate la mănăstire. După aceea însă unul dintre urmaşii voievozilor, când a aflat de meşteşugul lor, a tras spre folosul său spălarea aurului pe care ei o prestau mai înainte pentru mănăstire şi a plătit mănăstirii din vistieria sa preţul a o sută de drahme pe an, păstrând tot aurul pentru vistierie. În cele din urmă, cu trecerea timpului, cum acea comunitate de ţigani se înmulţea tot mai mult, urmaşii voievodului au început să pretindă neapărat de la această comunitate o taxă anuală de opt sute de drahme de aur purificat prin antimoniu şi mercur, şi făcut drugi[59], pe lângă aurul pe care erau datori [voievozii] să-l dea slujbaşilor lor ca gratificaţie anuală. Încasarea acestei taxe a continuat sub voievozi până în anul 1717, când Ioan Mavrocordat cârmuia Ţara Românească. În acest an, şi anume în luna iulie, cea mai mare parte a ţiganilor zisei comunităţi s-a retras în Oltenia pe care o ocupaseră armatele imperiale, şi acolo a început mai întâi să-şi îndeplinească meşteşugul de spălare a aurului sub d. Ludovic Geisslizer cu un însemnat câştig pentru vistierie. Până în anul 1719 inclusiv, aurul spălat se dădea pe bani gata, fiecare drahmă fiind socotită la doi florini renani. Apoi în locul d-lui Ludovic Geisslizer, a fost

[56] În text *Wladonus.*
[57] *Negotiatores...qui Trans-Danubianam pagam incolunt.*
[58] *Ibidem*, text latin, pp. 281—284.
[59] Adică lingouri? *(In perticas redacti).*

pus de către d. Haan, răposatul consilier al Înaltei Camere Aulice, Petru Dobra, vameşul de Râmnic. Şi atunci mai întâi a fost pusă puţină regulă de către d. Consilier, atât în spălarea aurului, cât şi în schimbul său, şi s-a pus în vedere ţiganilor, ca pe lângă aurul pe care îl dau pentru a fi schimbat [60], să plătească neapărat la anumite termene Oficiului de schimb al aurului o taxa de patru sute de drahme de aur „crud"[61], care se pretindea şi până acuma, dar a fost sporită cu o sută de drahme şi nu se mai împlineşte cu aur" crud, ci cu aur legat [62]. De altminteri în Oltenia în clipa de faţă, spălarea aurului se face şi acum de către o sută cincizeci de familii de ţigani . . . şi ea se face nu numai pe malul apusean al Oltului şi pe canalul sau matca apei, aceasta uneori scăzând mult, ci chiar în Dunăre, care de la Vodiţa până la Pristolu întrece Oltul în bogăţie în aur, cel mai mult însă fiind amestecat cu fier, şi de asemenea şi în alte râuri ce coboară din
p. 283 munte,// ca râul Râmnic, Jiul, Bistriţa, Gilortul şi alte râuri aurifere, dintre care unele se varsă în Dunăre, altele în Olt. Aurul provenind din Dunăre şi din Olt este mărunt, iar cel din regiunile râurilor din munţii vecini este sub formă de grăunţe şi este neamestecat [63], încât abia dacă mai are nevoie să fie ales cu mercur, şi au fost găsite uneori specimene în greutate de unul sau doi „aurei". Iar în ce priveşte operaţia schimbului, fiece duminică a fost închinată de sus-zisul d. Consilier Maan acestei operaţiuni şi până în anul 1723 inclusiv a fost observată această regulă ca fiecare ţigan să fie ţinut să dea aurul spălat în timpul unei săptămâni, parte spre defalcarea taxei sale, parte spre schimb. După frecvenţă se observa de către Administraţie cine este mai harnic şi cine e mai lăsător.

Acum însă, potrivit cu dispoziţia Înaltului inspectorat cameral, nu se primeşte de la ei aurul decât în vreo trei rânduri în cursul verii întregi. Ceea ce totuşi nu este bine chibzuit, căci nu se poate observa continuu cum lucrează. Şi apoi mai e primejdia ca să nu dea pe furiş în altă parte aurul pe care l-au ţinut prea mult timp la ei, ceea ce se ştie că făceau pe vremea voievozilor şi mai apoi. Ar fi fost mai bine, şi ar fi mai bine ca să se facă schimbul aurului după rânduiala răposatului d. Consilier Haan, fără nici o schimbare nouă. Câtă vreme s-a ţinut această rânduială veniturile schimbului de aur au crescut din an în an, după cum arată extrasele [socotelilor], apoi însă au început să sufere o scădere.

Pentru efectuarea schimbului, banii se primesc de la Casa principală a percepţiei provinciei şi de câte ori se aduce aur (la schimb) este schimbat îndată cu bani gata de către slujbaşii de la schimbul aurului : fiecare drahmă de aur „legat" cu 2 florini şi 12 creiţari, iar de aur „crud" cu 2 florini. Prin urmare se poate afla cât câştig aduce acest schimb de aur pe un an din extrasele oficiului de percepţie şi ale casei monetare la care e predat obligatoriu aurul pentru baterea monezilor şi apoi, odată bătut, e trimis înapoi la oficiul de percepţie, cumpănind adică ce s-a distribuit pentru plata aurului şi a salariilor cu ce s-a primit ca aur bătut. În rest salariul slujbaşului de la schimbul aurului este acum de 250 de florini, iar al călăraşului [64] de 70 de florini.

Sus-zisa comunitate a ţiganilor este împărţită în trei, sub trei aşazişi vătafi sau slujbaşi mărunţi ţigani, care îi silesc la treabă, îi opresc de
p. 284 la făptuirea furturilor la care au mare aplecare,// îi pedepsesc pentru gre-

[60] *in campsionem* = în schimbul unei plăţi.
[61] *auri crudi*, adică netrecut prin foc.
[62] *in ligato*
[63] *virgineum*
[64] *Obequitatoris*

şelile mai mici (căci întâmplările şi pricinile mai însemnate sunt înaintate slujbaşului cu schimbul aurului sau şi Inspecţiei camerale). Acestor vătafi li se dă după obiceiul vechi, ca răsplată a serviciilor lor, din partea Casei oficiului de schimb al aurului, câte patru coţi de postav obişnuit, fie în natură, fie în bani, după cum vor ei, iar întregii comunităţi i se dă pentru repararea uneltelor trebuitoare la spălarea aurului o cantitate de o sută de ocale de fier, pe lângă scutirea de dijmărit de care se bucură întreaga comunitate. Vătafii nemulţumiţi cu această răsplată spun că în vremea voievozilor ei se înfruptau cu ceva şi din amenzile delincvenţilor şi luau de la fiicele zlătarilor, măritate cu alţi ţigani din afara comunităţii lor, un taler cu leu şi jumătate. Acelaşi drept îl pretinde şi stareţul mănăstirii Cozia pentru sine, ba mai zice că pe vremea voievozilor, după obiceiul provinciei, nici un ins din comunitatea zlătarilor nu putea trece în altă comunitate dacă nu va fi dobândit acest schimb sau nu va fi depus la mănăstire preţul în bani gata, iar preţul obişnuit al unui ţigan, fie bărbat ori femeie, constă în 40 de taleri. Slujbaşul schimbului de aur, dacă va face întrebare, va afla foarte multe asemenea persoane despre care vătafii au cea mai bună cunoştinţă. În ce priveşte repartiţia taxei anuale, s-a observat până în anul 1723 inclusiv regula aceasta: ca să nu fie încărcat cineva peste puterile sale, întrucât erau înscrise toate familiile de-a valma, şi apoi erau separaţi de părinţi fiii însuraţi, şi cum toţi aproape au belşug de vite şi alte mijloace, se ţinea seama şi de acestea, precum şi de fiii neînsuraţi încă şi în stare să muncească, şi în chipul acesta toată comunitatea aceasta se împărţea în trei clase. În prima plătea fiecare familie vreo 5 sau 4 $^1/_2$ drahme [de aur], în a doua vreo 3 $^1/_2$ drahme, în a treia 2 $^1/_2$ drahme, şi această repartiţie se făcea de faţă cu întreaga comunitate şi după aceea nimeni nu putea ridica vreo pretenţie că a fost prea încărcat. Acestea sunt pentru clipa de faţă lămuririle în legătură cu schimbul aurului şi cu spălarea aurului.

[Pe verso : Expediat la 12 iulie 1728]

OBSERVAŢII CRITICE

a) Scrisoare din 3 dec. din arestul de la Făgăraş

Scrisoarea din 3 dec. trimisă din arestul de la Făgăraş consilierului Brockhausen este destul de revelatoare, căci declaraţiile lui de Porta nu fac decât să scoată mai în relief faptele pe care ar vrea să le camufleze. El ar vrea să înfăţişeze arestarea sa ca datorându-se necazului lui Stainville contra sa. În orice caz perfidia sa contra lui Gh. Cantacuzino, în slujba căruia se pretindea până atunci, reiese cu prisosinţă. Rolul pe care şi-l atribuie de „secretar de stat al ţării" şi oarecum de tutore şi supraveghetor al patronului său, pe care îl trăda, reflectă grandomania sa constantă. De observat că aici avem doar un fragment din scrisoarea trimisă, şi anume încercarea de dezvinovăţire strecurată oarecum tangenţial, ca de o importanţă minoră faţă de interesele împăratului, de care se ocupă cu intensitate, pledând cauza lui Ioan Mavrocordat pe care vrea să-l substituie lui Gh. Cantacuzino ca *viitor domn agreat de curtea imperială*.

În acest fragment sunt de subliniat unele ciudăţenii : Stainville nu invocă în sprijinul arestării lui de Porta decât memoriul boierilor şi pertractările oculte cu N. Mavrocordat după înapoierea de la Viena, *fără a pomeni de atestarea compromiţătoare a rebelilor maghiari* descoperită în bagajele acestuia. Ulterior el mai pomeneşte în treacăt de purtarea nepermisă a lui de Porta faţă de arhiepiscopul (!) de Râmnic, pe care el l-ar fi tras de barbă şi chiar l-ar fi lovit (ibidem p. 216). Dar de Porta nu răspunde la acuzaţiile privind comunicările sale cu N. Mavrocordat, ci pornind de la atestarea rebelilor maghiari (nemenţionată de Stainville) îşi construieşte o apă-

rare foarte necesară contra acuzației privind plăsmuirea scrisorii folosite contra lui Ștefan Cantacuzino. În memoriul boierilor înaintat lui Stainville, de Porta era acuzat a fi pricinuit uciderea lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantauczino „*avendo dato l'ultima spinta a quest'ultimo, con una finta lettera da esso inventata come se fosse stata scritta dal prencipe Cantacuzino*". Așadar așa-zisa scrisoare interceptată de N. Mavrocordat și adresată chipurile de Stainville lui de Porta, potrivit cu versiunea acestuia din urmă, era o răstălmăcire abilă a faptelor amintite în memoriu, versiune ce nu poate rezista la o cercetare critică. În adevăr, dacă scrisoarea ar fi fost adresată lui de Porta, nu se înțelege cum ar fi renunțat Marele Vizir la chemarea acestuia spre a da seama de corespondența vinovată cu generalul imperial al Transilvaniei. Nici o atestare a rebelilor maghiari nu l-ar fi putut abate de la această hotărâre. Deci această explicare a atestării rebelilor maghiari nu stă în picioare.

Dar mai apare un amănunt flagrant, care ar fi trebuit să trezească neîncrederea cea mai absolută, anume afirmația că în răspunsul interceptat lui Stainville către de Porta și folosit chipurile de N. Mavrocordat contra lui Ștefan Cantacuzino, generalul comandant i s-ar fi adresat lui de Porta cu titlul de *Illustrissimo* ! Pe baza cărui fapt (!) este construită toată argumentația privind iminența trimiterii lui de Porta la Marele Vizir ! Dar e destul să ne referim la felul în care se adresează Stainville lui de Porta în scrisoarea sa din 12 nov. 1716 în care este vorba și de comunicarea anterioară a lui de Porta din vremea lui Ștefan Cantacuzino. Adresa ei la pers. a III-a este *Ad Dominum de Porta*, iar când este vorba de pers. a II-a e folosită formula : *Spectabilis et generosa Dominatio Vestra...* Este de la sine înțeles că această formulă a trebuit să apară și în scrisoarea anterioară, pretinsul titlu de *Illustrissimo* neexistând decât în inventivitatea și grandomania lui de Porta. În realitate titlul de *Illustrissimo* este cel folosit de de Porta, când i se adresează el lui Stainville și nu invers.

b) Pseudo relația din oct. 1718

A colaborat cumva N. de Porta cu generalul de Stainville la raportul trimis de acesta în toamna anului 1718 la Viena în vederea întocmirii noii organizații a Olteniei ca provincie imperială după pacea de la Passarowitz?

Întrebarea noastră e provocată de publicarea în 1927 („în „Arhivele Olteniei", 1927, pp. 412—414 ; 437—451) a unui document original rămas necunoscut atât lui C. Giurescu, cât și lui A. Vasilescu, în măsură să ia atitudine față de afirmațiile cuprinse în el, dacă primul ar mai fi trăit încă și dacă teza celuilalt n-ar fi fost încheiată înainte de această publicare. Editorul din 1927 a dat la iveală textul, fără a-l supune unei cercetări critice, mărginindu-se la un rezumat al său în paginile introductive. Lucru cu atât mai curios cu cât despre N. de Porta vorbește în altă parte a aceluiași fascicul al revistei, rezumând o notiță a acestuia din 5 iulie 1726 adresată cum crede el lui Eugeniu de Savoia, și semnalând ca inedite o mulțime de rapoarte și memorii ale sale aflătoare în arhiva de război de la Viena, fără a bănui că o parte a acestui material fusese publicată de către C. Giurescu în 1913 (vol. I). E drept că volumele II și III apăreau postum tocmai în 1944. În aceste condiții, făcând o legătură între notița din 1726, 6 iulie, către un înalt patron nenumit și mențiunea elogioasă a lui de Porta de către Eugeniu de Savoia, în documentul din 14 nov. 1718, el declară ca lucru sigur că primul îi trimitea *în mod regulat* rapoarte acestuia.

Să vedem deci cum apare N. de Porta în documentul din 14 nov. 1718. În ce constă el? Într-un aviz îndreptat de către Eugeniu de Savoia, în calitate de președinte al Consiliului de război, împăratului Carol al VI-lea, în care după analizarea propunerilor de organizare a Olteniei înfățișate de delegații români veniți la Viena, și pe de altă parte de generalul Stainville, comandantul Transilvaniei, discută diferitele puncte propuse și sugerează soluțiile cele mai avantajoase. Mai întâi, ca observație preliminară trebuie spus că textul acesta al lui Eugeniu de Savoia trădează oarecare confuzie ; de pildă vorbind de propunerile delegaților români, el se referă la delegația anterioară, din care făcuse parte și părintele Abrami și nu la cea care se afla

acum la Viena. Mai apar şi alte confuzii şi de aceea e necesar să dăm aici fragmentul ce ne interesează în forma sa originală, pentru a se putea urmări unele emendări necesare. Dar mai înainte va trebui urmărită succesiunea evenimentelor precedând proiectul lui Stainville trimis de acesta la Viena la 4 sept. 1718.

Îndată după încheierea păcii de la Passarovitz (21 iulie 1718) se porneşte o adevărată năvală spre Viena. O delegaţie de boieri — alta decât cea din primăvară, deoarece în locul părintelui Abrami este acum căpitanul Ioan Băleanu, ceilalţi doi membri, adică Radu Golescu şi Ilie Ştirbei rămânând neschimbaţi — se grăbeşte să plece chiar în iulie, spre a relua firul propunerilor, a căror rezolvare fusese amânată până după semnarea păcii. Ca şi în celelalte rânduri plecarea unor delegaţi români nu fusese încurajată de comandantul imperial, care la începutul lui septembrie se arăta îngrijat de stăruinţele românilor ce-şi urmăreau desigur cu îndărătnicie la Viena vechile lor deziderate. Dar mai era ceva. Boierul Barbu Brăiloiu, al cărui rol în Oltenia fusese atât de important în favoarea imperialilor, cerea acum să fie numit ban, dregătorie ţinută pe vremuri de tatăl său. La 10 august cererea lui e transmisă de Stainville odată cu cea a lui de Porta de a fi numit secretar (conform unei promisiuni din 1717) a Consiliului de război. Dar numirea unui ban era privită cu neîncredere de imperiali. De aceea la 4 sept., scriind din Tălmaci, Stainville schiţează nişte propuneri formulate în 9 puncte. Acestea ne sunt cunoscute *doar din textul publicat în 1927*. Ignorarea lor de către Al. Vasilescu, a cărui teză remarcabilă era încheiată la acea dată, a dus la presupunerea că hotărârea lui Stainville în primăvara anului 1719 de a bloca instalarea consilierilor numiţi în decretul imperial din 22 feb. 1719 s-ar fi datorat unor rezerve privind alegerea lor. Dar dimpotrivă la punctul 1 sunt propuşi 5 consilieri pentru cele 5 judeţe, şi anume Gr. Băleanu, Radu Golescu, Şerban Bujoreanu, Barbu Brăiloi şi I. Ştirbei, dintre care doar Şerban Bujoreanu lipseşte din decretul imperial, întrucât numărul consilierilor e stabilit la 4, al cincilea numit fiind banul desemnat în persoana lui Gh. Cantacuzino.

Deci consilierii numiţi *erau chiar cei propuşi de Stainville!* Punctul 2 trebuia să spulbere pretenţiile boierilor la numirea unui ban, căci, invocând lipsa de experienţă şi de capacitate a lui Gh. Cantacuzino (cerut de boieri ca ban), Stainville propunea să i se atribuie o pensie pe viaţă fără a i se da vreo însărcinare. În punctele următoare este vorba de vornici, care vor observa totodată pe consilierii din fruntea judeţelor lor şi vor raporta direct cele observate unui superior ce urma să fie numit cu titlul de *Commissarius regius*, acesta putând fi chiar comandantul militar din Oltenia. Consilierii vor fi supuşi îndrumării sale. Aşadar regăsim la Stainville vechiul plan al Quatuorviratului modificat doar prin sporirea numărului consilierilor la cinci, după numărul judeţelor. Cheia de boltă a întregului sistem trebuia să fie acel *Commissarius regius* de a cărui numire avea să depindă punerea în practică a organizării schiţate.

Este probabil că de Porta nu s-a mulţumit cu îndreptarea cererii sale pe calea oficială şi că a apelat pe cale particulară la ocrotitorii săi din Consiliul de război. Aceştia au folosit prilejul oferit de propunerile boierilor şi ale lui Stainville pentru a-l chema la Viena. La 8 oct. Consiliul de război îi cere lui Stainville să-l trimită neapărat pe de Porta la Viena pentru a fi consultat cu privire la noua organizare, dându-i şi banii de drum şi de şedere şi mai arătând şi ce însărcinare i se putea da. La 23 oct. Stainville răspunde că i s-au dat banii necesari şi că presupune că a şi sosit la Viena, unde roagă să nu fie reţinut prea mult, înapoindu-se cât de curând cu hotărârile Consiliului, pentru a se putea pune capăt stării de provizorat oricum dăunătoare.

După aceste lămuriri trecem acum la documentul original din 14 nov. 1718. Încheind analiza propunerilor lui Stainville, preşedintele Consiliului de război, Eugeniu de Savoia adaugă: Hier nun bestehet zwar hauptsächlichen des ernannten *Fl. M.* = Feld Marschal Graf von Steinville *ersters project* wegen Einrichtung der... Wall. Distrikten, und will er aber in einer wichtigen Sache mit vollkommener Verlässlichkeit fügen und in sonderheit die Situation des Landes sammt der Eigenschaft dasiger Einwohner auch dem Salz und anderer Bergwerke mit grund entdecken wollen, *so hat selber eine Reise* in besagten 5 wall. Distrikten fürgenommen, alles beobachtet und darüber auch *den bei sich gehabten, mit der ersteren Deputation allhier gewesen, auch schon viele Jahre zur geheime Correspondenz gebrauchten Nicolaum de Porta* eine Relation in

wallachischer Sprache abfassen lassen, solche in seinen ferneren Bericht von 21 letz abgewichenem Monats octobris originaliter (sic). Wie sie auch hiebei folget angeleget, und *ihm* de Porta anmit selbsten anher geschickt auf das er die etwa weiters erforderliche Auskünft Schrift und Mündlichen geben konne. Nun tuet es sich zwar der gehorsamste Hofkriegsrath auf besagte zimlich wohl ausgeführte Relation beforderist in Unterstänigkeit beziehen... etc. (urmează propunerile Consiliului de Război formulate de președinte). Iată traducerea acestui text acceptat tale quale. Vom propune emendările necesare după aceea.

„În aceasta constă în esență *primul proiect* al contelui de Stainville cu privire la districtele românești, dar vrând să conchidă cu toată seriozitatea într-o chestiune importantă și să expună cu temei situația țării împreună cu caracterul locuitorilor de acolo și cu sarea și celelalte exploatări miniere, *a pornit el însuși într-o călătorie în cele 5 județe*, observând totul, *și l-a însărcinat pe Nicolae de Porta pe care îl avea pe lângă sine*, și care a fost aici cu prima deputație *și care a fost folosit mulți ani la corespondența secretă*, să redacteze despre acestea o Relație în limba română (!) anexată aici în original la *raportul său ulterior* din 21 oct. trecut și a trimis-o aici lui de Porta însuși ca să poată da și verbal și în scris lămuririle necesare. Acum Consiliul de Război se referă cu toată supunerea la această Relație destul de bine întocmită"... etc.

Este evident că *Wallachischer* Sprache este un lapsus în loc de *Welscher* Sprache, adică limba italiană. Tot astfel e probabil că în loc de *ihm de Porta* ar fi de citit *ihn*, adică în loc de a trimis ⟨Relația⟩ *lui* de Porta, l-a trimis aici *pe el*, de Porta în persoană (selbsten) cu aceasta (anmit) adică cu Relația, ca să poată da lămuririle necesare. Textul astfel emendat devine mai plauzibil. Dar numai în aparență, căci pot fi observate serioase nepotriviri în redacția însăși a documentului.

Ce se înțelege prin *raportul său ulterior din 21 oct?* Analizând gramatical fraza (l-a pus pe de Porta să redacteze Relația... și a trimis-o pe aceasta cu de Porta) se constată că subiectul este același, anume Stainville. Tot astfel *seiner ferneren Bericht* nu se poate referi decât tot la Stainville. Cu atât mai mult cu cât raportul său *ulterior* completează ideea de la început despre *primul* proiect al lui Stainville. Dar data de 21 oct. nu concordă cu celelalte date cunoscute. Dacă Stainville ar fi trimis la 21 oct. lui de Porta un adaos la propunerile sale din 4 sept. ar fi pomenit despre aceasta în răspunsul său către Consiliul de Război din 23 oct. în care tocmai era vorba de prezența la Viena a lui de Porta. Dacă ar fi de înțeles *seinen* ca referindu-se la de Porta, care ocupă lunga paranteză precedentă, și deci să fie vorba de un raport *al acestuia*, care se putea afla la Viena pe vremea aceea, cum presupunea Stainville în răspunsul său amintit, totuși rămâne întrebarea de ce s-a folosit termenul de *ferner* care pare opus lui *erster* și care creează un echivoc. Oricum, fie că de Porta a înfățișat la 21 oct. un raport al său însoțind acea *Relație*, lăsând însă impresia că ar fi al lui Stainville, după cum reiese din exprimarea lui Eugen de Savoia, destul de ambiguă pe baza informațiilor ce-i fuseseră filtrate de referendarii săi, fapt este că alături de propunerile succinte ale lui Stainville din 4 sept. înțelese ca *primul* său proiect *Relația* lui de Porta este înfățișată ca o completare a sa. Ba mai mult. Venirea lui de Porta nu mai apare ca provocată de cei din Consiliul de război pentru a da informații, recte de referendarul v. Öttel, cum declară el, ci ea se datorește direct lui Stainville care îl trimite împreună cu *Relația* întocmită sub ochii săi spre a mai da și alte lămuriri. Ingenios mijloc pentru a asuma o calitate depășind-o cu mult pe cea reală. Căci întocmirea acelei *Relații* era o splendidă impostură ! La toate alegațiile gratuite se opun faptele concrete. *Stainville nu a fost în Oltenia în 1717*, ci doar în 1719, sept. — nov. În adevăr, nu ar fi avut nici un rost o inspecție în cele 5 județe înainte de pacea de la Passarowitz, când s-a și pus problema organizării lor. Nu știm ce rost va fi avut de Porta de la eliberarea sa de la începutul lui dec. 1717 până în momentul trimiterii sale la Viena ? Se poate să-și fi găsit vreo întrebuințare pe lângă cameraliștii inspectorului Haan și ca în această calitate să se fi ocupat și de situația ocnelor și a altor exploatări. Sau să fi intrat în legătură cu arendașii in perspectiva diferitelor dări și taxe. E semnificativ faptul că în scrisoarea lui Damaschin al Râmnicului către boierii de la Viena, acesta denunțând numirea grecului Nico Chozà drept comisar suprem peste

ocne şi impozite şi în general lăcomia grecilor, exclamă : Ce va mai fi cu boierii, când vor ajunge ca să le poruncească un Chozà *şi un de Porta* şi alţii ca ei? (scris. din 10 aug. st. v. la C. Giurescu, I, pp. 325—326). Cât priveşte afirmarea că a fost folosit *mulţi ani* (!) la corespondenţa secretă, ea este o exagerare şi o denaturare a adevărului cum se poate vedea din biografia sa.

Odată creat acest fundal strălucit, pretinsul colaborator al lui Stainville a avut grijă să rămână la Viena până la darea decretului imperial în care era cuprinsă şi numirea sa ca secretar al Administraţiei, având sub el doi cancelişti. Nu cunoaştem textul *Relaţiei* din 1718, dar cum de Porta se repetă de obicei, el trebuie să semene cu descrierea adresată lui Tige în 1726, precum şi cu părţi din memoriile oferite lui Virmond, Königsegg, Tige etc. De Porta se pricepea să-şi întocmească fişe autobiografice cu tâlc, să atribuie unor „boieri olteni" laudele cele mai exagerate la adresa sa în nişte jalbe *redactate de pana sa* şi purtând la început sau la urmă însemnarea numelui lor, ba chiar în texte scrise făţiş de el să se autolaude la persoana a III-a de pildă într-un *Proiect de administraţie al Valahiei austriace* adresat Consiliului de război în „sept. 1726" în care recomandă numirea a doi consilieri „secretarul de Porta, şi inspectorul cameral Procop", declarând : „Primul a slujit mulţi ani ca secretar cu leafa de consilier, de aceea românii sunt încredinţaţi că el va primi din îndurarea împăratului slujba de consilier al administraţiei şi se arată mulţumiţi (!) de această promovare. Căci se are în vedere credinţa lui, zelul său integru, serviciile prestate de el cu înfruntarea primejdiilor (!) sub împăratul Leopold de slăvită pomenire, atestate în mod neîndoielnic de importanta diplomă scrisă din porunca acestui împărat, şi de atunci până în ziua de azi a continuat să slujească cu un devotament neobosit, fapt binecunoscut de toţi. El are o mare cunoaştere şi experienţă a lucrurilor româneşti dovedite de treburile purtate de el, de memoriile emanând de la el, de notiţele date de el, iar scrisorile de la generalii Stainville, Virmond, Königsegg şi Tige vin nu puţin în favoarea sa". Într-o ⟨pretinsă⟩ scrisoare către el a contelui de Stainville se citesc aceste cuvinte : « Ar fi de neînlăturat năruirea acestor 5 *comitate imperiale* (!), căci nu poate fi descrisă cruzimea cu care nenorociţii locuitori şi supuşi sunt apăsaţi de criminalii de boieri ». De aceea împotriva acestor violenţe şi excese *a fost trimis secretarul de Porta*, înarmat cu scrisori credenţiale ale d-lui conte de Stainville, de la care a primit toată asistenţa şi sprijinul, şi atâta s-a străduit încât prin grija sa a reprimat toate violenţele şi în acelaşi timp a pus stăpânire pe o biserică a românilor pentru religia sa catolică împotriva oricăror strigăte şi tumulturi ale acestora. Acum în sfârşit când a venit la curtea imperială pe cheltuiala sa, a înfăţişat nişte proiecte vrednice de luare aminte pentru sporirea tezaurului imperial şi pentru liniştea locuitorilor".

Şi aici avem de-a face cu un citat apocrif, după cum se vede din stilul acestui pasaj. Stainville nu folosea termenul de *comitate imperiale* (ci de districte) sau formule ca „criminalii de boieri". El nu gemea ca profetul Ieremia, aşteptând ca altul — adică secretarul Administraţiei — să ia lucrurile în mână, înarmat de scrisorile sale credenţiale (!) şi de sprijinul său (moral). Dar cînd anume *a fost trimis* de Porta de către Stainville şi în ce locuri anume? Stainville însuşi stă în Oltenia trei luni (septembrie, octombrie şi noiembrie) organizând administraţia, asupra căreia îndreaptă în dec. un raport-fluviu către Consiliul de război, unele anexe purtând şi viza de secretar a lui de Porta! La 21 oct. 1720 murea Stainville la Deva. În tot acest timp s-a desfăşurat în pace activitatea Delegaţiei provizorii din care făcea parte şi de Porta ca secretar (cf. Al. Vasilescu, *op. cit.*, 116 ş.u.) Dar mai avem şi alt citat fantezist, tot din 1726 după o scrisoare chipurile a generalului Königsegg din 9 feb 1725 : „Abuzurile la arendă semnalate de domnia v. ilustrisimă (!) în scrisoarea din 30 ian. sunt evidente şi se confirmă întru totul... etc. E sigur că aceste abuzuri şi atâtea altele trebuie să fie îndreptate şi sunt unul din motivele mele de a face drumul la Viena, unde mi-ar face plăcere să fiu însoţit de *D. V. ilustriimă!*" Apariţia acestei formule de politeţe ce nu se potrivea situaţiei de secretar e destul de sugestivă. Calificarea de ilustrissim aparţinea consilierilor şi de Porta a fost numit consilier abia în aug. 1727 !

Aceste câteva exemple ale procedeelor lui de Porta din 1726 confirmă îndeajuns demascarea imposturii sale din oct. 1718.

c) **Notițele despre starea actuală a Olteniei**

Aceste notițe din 5 iulie 1726 ne sunt redate doar într-o versiune românească, fără indicarea termenilor din original atunci când s-ar putea ivi vreo nedumerire. De pildă, vorbind de contribuabili, sunt menționate două categorii de familii de contribuabili : cei împroprietăriți (? !) și cei neîmproprietăriți. Termenii adoptați în versiune sunt cu totul improprii. La ce corespund ei? Am crede că cel de împroprietăriți (!) îl ascunde pe cel de *posseduti* însemnând oameni neliberi, adică rumâni de pe posesiunile unor stăpâni : boieri, mănăstiri sau fiscul imperial. În acest sens îl aflăm desemnând satele de rumâni (vezi *Material*..., II, p. 116) *Villaggi posseduti da boiari, dalle monasterie, dal fisco.* Prin urmare termenul de *neîmproprietăriți* îl ascunde pe cel de megieși din satele megieșești.

Lipsește numele adresantului, pe care editorul îl crede a fi prințul Eugeniu de Savoia către care de Porta ar fi îndreptat toate rapoartele sale ! Părere greșită, întemeiată pe deducții trase din declarațiile acestuia din 26 iulie 1717 și din 14 nov. 1718 (vezi mai sus punctul b). De fapt în urma publicării *Materialui*. . .lui C. Giurescu se cunosc adresanții rapoartelor lui de Porta. Redarea formulei din fruntea scrisorii însoțind prin : *Pre înălțate doamne* nu dă nici o indicație utilă, putând fi tradusă prin *illustrissime domine* sau *excellentissime domine.* În cazul (exclus de altminteri) al îndreptării către prințul Eugeniu, s-ar fi cuvenit formula : *Serenissime domine.* Tot ce se poate afla din context este că de Porta pretinde a fi scris relația sa la îndemnul unui oarecare Thalheim, agent al adresantului, și că își îngăduie să folosească limba italiană care îi este mai familiară. Se poate deduce de aici că de Porta se adresa *pentru prima oară* persoanei respective și că scuza folosirii limbii italiene (în locul celei latine, în care sunt redactate textele adresata Consiliului de război sau celui aulico-belic) înseamnă că revelațiile de acum nu aveau încă decât un caracter confidențial, fiind un fel de ofertă preliminară a unor destăinuiri masive ce așteptau doar un semn pentru a fi traduse în fapt.

Am crede că adresantul anonim era un consilier sau referent al Consiliului de război, căruia de Porta îi destina rolul foștilor săi protectori Brockhausen și v. Öttel. Există în corespondența lui de Porta o mențiune a unui consilier Recheron, și nu este exclus ca acest text să fi deschis calea spre el. Este interesant de observat că torentul de denunțări, reflecții și propuneri care se îndreaptă către Consiliul de război începând din 7 sept. 1726 corespund punctelor enunțate mai puțin precis la 5 iulie. Lipsesc doar săgețile îndreptate contra lui Szendrey și Páter Miklós.

Data de 5 iulie 1726 este destul de sugestivă. N. de Porta s-a aflat deo iată sub ostracismul general după execuția neomenoasă cu care s-a încheiat procesul de la Craiova. În februarie 1726 prințul Eugen întreabă dacă el mai poate fi menținut ca secretar al Administrației după asemenea faptă. În această criză (vezi biografia) el trebuia neapărat să ajungă la Viena. O primă încercare pe lângă noul Director suprem care a urmat lui Königsegg și căruia îi trimite o descriere destul de plată *De Valahia utraque*, în care își expune crezul său că Oltenia ar trebui lăsată în seama unui singur om capabil, știind limbile latină și italiană și în stare să guverneze cu o vargă de fier pe românii care sunt născuți pentru sclavie etc., a dat greș, deși de Porta își oferea serviciile și încerca să obțină a fi trimis sau măcar lăsat să meargă la Viena, ca în 1717, spre a fi consultat în privința noii organizări a provinciei. După acest apel zadarnic din 18 mai 1726, a urmat relația din 5 iulie, tot ca un balon de încercare. Faza următoare, a denunțurilor torențiale din sept. 1726, 1728 etc. nu a fost posibilă decât după plecarea sa clandestină la Viena cu complicitatea lui Ilie Știrbei, aliat cu el contra lui Schramm (vezi biografia).

d) **Reflecții privind starea Olteniei (7 sept. 1726)**

Despre împrejurările extrem de critice pentru de Porta la începutul lui 1726 pomenește biografia sa. Consiliul de război de la Viena se întreba dacă el mai poate fi menținut ca secretar al Administrației. În aceste condiții salvarea lui nu putea veni decât dintr-o demonstrație masivă a capacității sale de a spori veniturile împărătești, de a denunța fraudele și risipa, de a fructifica unele izvoare de venituri lăsate în părăsire și de a promova o politică de

germanizare a Administrației și de acaparare a averilor mănăstirești într-un viitor apropiat. Ne vom referi aici doar la punctele de interes imediat formulate în memoriul din 7 sept. 1726.

În *Reflecțiile* din 7 sept., autorul trimite la un alt text al său intitulat *Humillimae Animadversiones*... înaintat de contele de Königsegg la 6 feb. 1725 consiliului aulico-belic, despre care nu avem alte știri decât cele oferite de el. Dar acestea sunt pline de contradicții. De exemplu el citează din memorie o scrisoare a lui Königsegg din 9 feb. 1725, ca răspuns la o scrisoare a sa din 30 ianuarie, denunțând abuzurile ce se fac cu prilejul arenzilor de venituri (pentru autenticitatea acestei scrisori, vezi mai sus discuția din punctul b al acestor *Obs. crit.*). De Porta mai afirmă că în *1723* Königsegg ar fi preconizat darea în arendă a vămilor și a tuturor veniturilor pentru a pune capăt afacerilor cameraliștilor. Dar același Königsegg ar fi hotărât *în 1724,* la propunerea lui de Porta, ca oieritul și dijmăritul să nu mai fie date în arendă din cauza exceselor și violențelor comise cu acest prilej. Această măsură însă nu a putut fi tradusă în fapt din pricina „vitregiei condițiilor și a interesului particular" (fără alte precizări). Oare prin „scrisoarea" din 30 ianuarie a lui de Porta trebuie să înțelegem acele *Humillimae Animadversiones* amintite de el? Dar cum hotărârea lui Königsegg fusese anterioară acelei scrisori, rostul acesteia ar fi fost doar de a aduce argumente noi în această privință, afară dacă s-ar fi referit prin extindere și la alte arenzi. Dar indiferent de această problemă, cum se împacă oare această atitudine cu declarația din 7 sept. 1726 că el însuși a ajuns copărtaș la arenda dijmăritului, realizând câștiguri însemnate în ultimii doi ani!? Provoacă de asemenea uimire descrierea metodelor folosite, cât era el însuși unul din colectori. Este tot atât de flagrantă inconsecvența cu care este comparată acum această practică cu cea infinit mai omenoasă din vremea voievozilor (adică dinaintea alipirii Olteniei la austrieci).

Reflecțiile din 7 sept. 1726 sunt precedate de două texte, care prefigurează oarecum parțial acest memoriu masiv. Este vorba *a)* de apelul lui de Porta din 18 mai 1726 către noul Director Suprem al Olteniei, generalul Tige, sub forma trimiterii în semn de omagiu a unei *Scurte notițe despre starea Valahiei austriace,* la care se oferea să mai adauge și alte informații *dacă i s-ar porunci. El ar mai putea să adauge multe despre contribuția anuală, despre veniturile camerale, bune de dat în arendă, în afară de oierit și dijmărit „a căror grozavă metodă de percepere actuale e străină de blânda cârmuire a împăratului, și care ar trebui adăugată la contribuția anuală"* (vezi formularea identică din *Reflecții!).* În continuare scrisoarea din 18 mai se depărtează de conținutul *Reflecțiilor,* atât în așa-zisele sale *Observații,* cât și în partea intitulată *Opinii.* (Vezi biog.). Dar mai avem un alt text, b) cu un titlu aproape identic, cu simpla deosebire că acum este vorba de notițe la plural. Aceste *Scurte Notițe despre starea Valahiei austriace* au fost adresate la 5 iulie 1726 unui „prea înălțat domn", probabil un referendar al Consiliului de război sau un consilier al Camerei aulice, ca un fel de prospect sau ofertă de a dezvolta punctele înșirate în acel text, care corespund întocmai celor tratate în *Reflecții.* (Ne referim aici la textul integral, în care intră și *Considerațiile* redate de noi separat și capitolul despre mănăstiri publicat separat de N. Dobrescu). O confruntare între *Notițe* și *Reflecții* confirmă această corespondență evidentă. Doar asupra unui punct se constată o schimbare de atitudine. În *Reflecții* de Porta se abține de la dezvoltarea criticilor aduse cameraliștilor Szendrei și Páter Miklós, citați anume în mod promițător în *Notițe.* Ce a determinat această dare înapoi? Probabil faptul că noul patron anonim al *Reflecțiilor* era un susținător al acestei tagme. De altminteri și în diferite locuri din *Reflecții,* în care se întrevede o critică la adresa cameraliștilor, de Porta caută să o atenueze sau să creeze confuzie, amestecând pe boieri în niște operații în care nu aveau nici un rol. (Vezi n. 47 la textul *Reflecțiilor*). Această îmblânzire este în contrast cu acuzația vehementă din *Notițe* contra lăcomiei slujbașilor fiscali, răspunzători de scăderea veniturilor împărătești. Asistăm cumva aici la cotitura trecerii lui de Porta de la o atitudine anticameralistă la una dimpotrivă de alianță cu cameraliștii în lupta comună contra Administrației? Constatăm de-a lungul noii ofensive încă și mai aprige începută la 14 sept. și continuând până și în 1729 contra noilor membri ai Administrației, atacați personal fățiș, și contra președintelui Schramm, atacat în mod mai perfid, o apropiere de unii cameraliști ca Procop, Koch, Andler etc., cu scopul discreditării Administrației și a lui Schramm, precum și a întregului sistem de organizare tradițională

cu vornici și ispravnici, aceștia având a fi înlocuiți de elemente germane. Și în Administrație trebuiau introduși consilieri germani pentru obținerea unei majorități constante putând anihila voturile consilierilor români. Este foarte sugestiv faptul că asupra jecmănelilor, uzurpărilor și furturilor cameraliștilor, înfierate de Königsegg, precum și de Tige cu ultima vehemență, de Porta preferă să păstreze o tăcere prudentă. Este drept că menționează efectul foarte grav al luptelor dintre slujbașii provinciali și cei camerali, dar numai pentru a-și declara satisfacția de încetarea acestora prin fericita includere a unor cameraliști în sânul Administrației. Un alt punct asupra căruia el nu vrea să stăruie e acela al urmărilor dezastruoase asupra economiei și a întregii vieți a Olteniei ale devaluării progresive a zloților în Oltenia, impusă de austriaci. Măcar că ele s-au evidențiat destul de curând, de Porta nu le-a acordat importanța cuvenită, mărginindu-se să menționeze aproape subsidiar această lipsă de valoare a monedei turcești când explică scăderea vertiginoasă a numărului oilor, acestea ne mai putând fi valorificate, ci dimpotrivă, reprezentând o povară pentru stăpânii lor, obligați la plata unor taxe excesive.

Este semnificativ faptul că împotriva lui Schramm se dezlănțuie cameralistul Procop cu urmările știute (vezi biografia) și că o parte a denunțurilor viitoare ale lui de Porta sunt trimise de el lui Koch pentru a fi înfățișate de acesta. Despre cameraliști este vorba și în *Considerațiunile despre ocne*... etc. ce fac parte din *Reflecții*. Rolul lor negativ în exploatarea sării din Oltenia apare ca o constatare obiectivă, explicată prin condiții obiective, fără angajarea răspunderii lor. De astă dată de Porta pledează pentru arendarea ocnei, întrucât exploatarea în regie este păgubitoare, iar niște arendași pricepuți vor găsi ușor mijlocul de a exporta sarea extrasă. Pledoaria pentru doi asemenea candidați la arendă (Condoidi și Vladimir din Vidin) este atât de călduroasă, încât pare chiar să indice un interes particular pentru această tranzacție.

În același timp se constată și o deosebire de ton între cel din *Reflecții* și cel îndată următor (14 sept.) al așa-zisului *Proiect de organizare a Olteniei*, pătimaș, mărunt și de o transparentă megalomanie. În *Reflecții* de Porta își compune o înfățișare impresionantă de slugă devotată a împăratului, având ca preocupare exclusivă sporirea veniturilor împărătești, și de expert priceput al realităților din Țara Românească și Oltenia. (Vezi capitolul despre boieri, precum și competența pe care și-o arogă în materie de Pravilă, pe care are pretenția să o traducă și glosarul anonim de termeni care îi este atribuit cu drept cuvânt). În sfârșit, el mai vrea să apară și ca un martor imparțial al suferințelor țăranilor, față de care face paradă de o milă vehementă. Dar totuși doar aparentă. Căci în scrisoarea sa din 18 mai 1726 sunt dezvăluite sentimentele sale adevărate față de români, *născuți pentru sclavie și crescuți încă din copilărie cu o vargă de fier*. El nu se poate referi aici doar la boieri, pentru care nutrea o mare ură, căci adaugă că în caz de război, românii ajunși la disperare — și aici este hotărât vorba de țărani — ar putea stârni pe turci contra imperialilor sau s-ar uni cu moscoviții contra acestora și s-ar *ascunde în păduri*, lipsind pe austriaci de proviziile necesare.

Dar chiar în cuprinsul *Reflecțiilor* apar judecăți și propuneri ce trădează adevărata sa atitudine față de țărani : de exemplu : a) propunerea pedepsirii fără indulgență (adică cu moartea, vezi raportul lui Tige) a țăranilor fugiți de la locul lor, dacă vor fi prinși, b) silirea lor să-și facă niște sate tip de 100 sau 25 de case adunate la un loc — după porunca lui Königsegg, pentru un mai bun control fiscal, în locul caselor răzlețite ridicate pe bucățile lor de pământ după datina lor dintotdeauna, c) interzicerea locuirii împreună, în sânul aceleiași familii mari, a perechilor căsătorite, obligându-le să-și înjghebe case proprii, tot dintr-un interes fiscal, d) preconizarea unor noi contribuții în natură, pentru a întreține un regiment de cavalerie peste prevederile de până atunci și declarația că Oltenia va fi în stare să întrețină nu numai o mie de soldați germani și spanioli, *ci chiar de trei ori pe atâta*. Propunerea făcută, bineînțeles, pentru a capta bunăvoința Consiliului de război, e) tot el preconizează reducerea prețului prea avantajos pentru livrările de bunuri naturale ale țăranilor, sub cuvânt că de acesta ar profita și alții, în loc să propună măsuri de îndreptare, dar călăuzit doar de gândul unei economii în favoarea tezaurului imperial. În sfârșit același de Porta recunoaște că a fost unul din colectorii dijmăritului în același paragraf în care descrie abuzurile și lăcomia colectorilor și vexațiile contra locuitorilor. Tot el folosește ciomagul în cursul controlului recensământului

prezidat de el în două județe și dezlănțuie teroarea pentru a stoarce sumele restante din contribuție (vezi biog., precum și raportul lui Wallis).

În memoriile următoare se schimbă tonul. În locul superiorității solemne cu care înșira cifrele oficiale scoase din scriptele Administrației, acuma domină un ton de clevetire, iar documentația obiectivă este înlocuită de fișe personale alcătuite din delațiuni și șoapte confidențiale pline de patimă. În general textul de bază folosit de cercetătorii istoriei Olteniei sub austriaci, este acela al *Reflecțiilor*, care inspiră o judecată a autorului lor mai favorabilă decât impresia totală a potopului său de informații, adesea tendențioase.

e) **Nelămuriri despre stăpânirea satului Podbanița**

Într-o scrisoare a sa din 3 aug. 1724 către egumenul Ioan de Hurez, de Porta afirmă că satul Podbanița îi fusese dat de către contele Königsegg în anul trecut, adică în 1723. Scrisoarea e publicată de N. Iorga în *Studii și documente*, *XIV*, p. 18 ș.u. Cu acest prilej, mai aflăm că s-a purtat judecată pentru acest sat în 1724. La 3 aug. de Porta se adresează direct egumenului cu explicațiile nu prea clare pe care le redăm întocmai în legătură cu amenajarea unui heleșteu propriu : ,,. . .are Ion, logofătul Podbăniceanul heleșteu și a făcut și căpitanul Varlam heleșteu. . . și *socotind că este loc de Podbanița*, și mai fiind mai în sus loc de heleșteu, m-am apucat și eu încă de an de am săpat șanț și am adus bolovani de i-am pus acolo. Și când am mers de am căutat locul acel de heleșteu, au fost și logofătul Ion Podbăniceanul, și Mihnea neguțătorul, și a fost și pârcălabul Stan al Sfinției tale, și nimeni nu mi-au spus că ai și Sfinția ta jumătate moșie. Ci tocmai acum, vorbind cu consilierul Băleanu pentru heleșteu, și fiind și dumnealui vornicul Constantin Obedeanul acolo la vorbă, mi-au spus că jumătate de moșie este a Sfintei mănăstiri. [Să-l ierte că n-a știut, altfel ar fi întrebat etc.], iar fiind acel loc lângă sat, am socotit că este loc de Podbaniță și cu aceia am făcut. . . acuma făcui știre Sfinției tale. . . nici o pagubă mănăstirii Sfinției tale nu se face, și după aceea și eu încă voi rămâne dator a sluji Sfinției tale și Sfintei mănăstiri cu toate cele ce ne va fi putință. De aceasta înștiințez pe Sfinția ta ca pe un părinte ce știu că-mi ești. Să nu fie Sfinției tale cu părere rea aceasta și iar domnul Dumnezeu să fie pururi cu Sfinția ta, Craiova, august 3 anul 7232/[1724]. Al Sfinției tale ca un fiu sufletesc și gata spre slujbă, și aceasta să nu socotești Sfinția ta că este la Craiovița, sau în alt loc, ci este lângă sat unde este o bahnă cu rogoz și cu noroi, care de nici o treabă nu este acel loc, ca să nu se facă vreo pagubă".

Ce înseamnă ,,*am socotit că este loc de Podbaniță?*". Desigur am socotit că acel loc face parte din Podbanița. Așadar de Porta s-a extins cu acel heleșteu dincolo de teritoriul Podbaniței, încălcând un pământ al mănăstirii, care avea acolo jumătate de moșie. Aici încep unele nelămuriri. Este vorba de o jumătate din Podbanița? Sau de o jumătate de moșie vecină cu Podbanița peste care s-a întins de Porta cu heleșteul său? În sensul acesta ar pleda argumentul că acel loc era lângă sat și deci a fost socotit a fi ,,loc de Podbanița". Ar fi vorba deci de o cotropire din neștiință, pe care în faza următoare caută să o legalizeze cu consimmământul egumenului.

Nu știm care va fi fost răspunsul egumenului și dacă este vreo legătură între această intervenție a lui de Porta și faptul că în dec. 1724, deci nu prea târziu după acest moment, contele de Königsegg a cerut ca pe lângă egumenul Ion sau mai de grabă peste capul lui să fie pus ca proegumen Ilarion. Acesta a irosit bunurile mănăstirii și a fost izgonit abia după acțiunea doamnei Marica Brâncoveanu încredințată Trapezuntinului în nov. 1725. Iar curând după aceea, de Porta era la Hurez, în feb. 1726, unde controla socotelile lui Ioan pentru veniturile și cheltuielile din intervalul iunie 1723—28 sept. 1724.

Un alt punct având a fi elucidat este acela al calității satului dat de Königsegg lui de Porta. Căci pe lista exhaustivă stabilită de de Porta a tuturor satelor, stăruind asupra celor megieșești, înaintată de el lui Koch, în mai 1728, aflăm satul Podbanița *printre satele megieșești*, între Gîrleștii de jos, ,,ocupat de consilierul Vlasto" și Simnicul de sus, ,,ocupat de Despina soția comisarului Manta" ⟨Câmpineanu⟩, fără nici o mențiune similară pentru Podbanița *ocupat de de Porta*, sub forma obținerii sale de la Königsegg.

FILIP ORLIK

(1672—1742)

Filip Orlik s-a născut în 1672 la Cracovia, dintr-o familie nobilă polonă. În tinerețe și-a făcut studiile la Kiev, la academia lui Petru Movilă.

Prieten cu Mazepa, hatmanul cazacilor, a ajuns secretarul acestuia. În 1709 a luat parte la lupta de la Poltava și apoi s-a retras la Bender împreună cu regele Suediei Carol XII, care l-a numit după moartea lui Mazepa hatman al cazacilor (1710).

În această calitate, Orlik a încheiat o alianță cu hanul tătarilor, luând parte împreună cu acesta la o expediție în Ucraina. Deși făgăduise Porții că va transforma această provincie într-un stat vasal (1711) și deși a predat turcilor corespondența lui Constantin Brâncoveanu cu Mazepa, a fost nevoit în cele din urmă să se retragă, căutându-și adăpost în Suedia unde și-a urmat protectorul, pe Carol XII.

În 1720 a părăsit Suedia cu gândul de a prelua comanda cazacilor rămași în Basarabia. După o ședere de aproape doi ani în Germania și Polonia (1720—1722) a trecut în martie — iunie 1722 prin Moldova. De aici s-a îndreptat prin Serres și Salonic spre Constantinopol, unde prezența sa este atestată în 1724.

În 1734—37 îl găsim la Căușani în fruntea cazacilor refugiați aici. A trecut apoi la Iași, unde își continuă uneltirile împotriva Rusiei, după cum rezultă din corespondența sa cu fiul său aflat la Paris. A murit la Iași în timpul unei vizite la Constantin Mavrocordat (24 mai 1742). A fost îngropat în biserica mitropoliei.

Orlik a lăsat un amplu jurnal al călătoriilor sale dintre anii 1720—1732, redactat în limba polonă, intitulat: *Diariusz podróży który... zaczął się roku 1720 miesiąca Oktobra dnia 10* (Ziarul călătoriei care a început în anul 1720, luna octombrie 10). Manuscrisul autograf se păstrează la biblioteca Ministerului Afacerilor Străine din Paris, iar o copie mai succintă — cu unele părți rezumate de copist — se află la Biblioteca Czartoryski din Cracovia (ms. no. 1 977, 800 pag.). După acest din urmă manuscris s-a publicat și tradus partea referitoare la Moldova (p. 65—86), de către P.P. Panaitescu în lucrarea: *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, pp. 153—163 (text) și 164—175 (trad.).

Relația lui Orlik cuprinde puține știri cu privire la localitățile străbătute în Moldova, autorul fiind preocupat de planurile și legăturile sale cu pașa de Hotin, cu domnul Moldovei Mihai Racoviță, cu polcovnicul lipcanilor sau cu capuchehaia domnului Țării Românești, de divergențele sale cu polonii, cât și de primirea ce i s-a făcut la Iași.

Orlik este autorul unui poem în cinstea lui Mazepa, intitulat: *Alcides Rossyiski Jan Mazepa*, 1695 (f. loc.). A mai lăsat și alte versuri.

Amănunte despre F. Orlik se găsesc la A.S. Petruszewicz, *Filipa Orlik*, Lwów, 1872; F. Rawita Gawronski, *Filip Orlik*, apărut în „Biblioteka Warszawska", LIX, 3, 1899, cât și în „Studya i szkice historyczne", seria II, Lwów, 1900; W. Konopczyński. *Polska a Szwecju* (Polonia și Suedia), Varșovia, 1924; Elia Bosciok, *L'olomano ucraino Filip Orlik*, în „l'Europa Orientale", IV, Roma, 1924; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 151—153.

JURNAL

Călătoria prin Moldova și Dobrogea[1]

1722

21 martie. Sâmbătă am trecut din Polonia peste râul Ceremuș în Moldova și am tocmit o călăuză ; am mers o milă bună până la satul mol- p. 164 dovenesc Văscăuți [2], al cărui stăpân este Șerban Flondor. Am poposit acolo ⟨peste⟩ noapte și am dat unui evreu patru galbeni roșii ca să-i schimbe la Sniatyn în bani turcești mărunți și să cumpere acolo diferite merinde. Acesta a pornit duminică, 22 martie, de dimineață și nu s-a întors de la Sniatyn decât noaptea. De aceea am fost nevoiți să rămânem acolo toată noaptea, înfometați și postind. Din fericire, acel Flondor a dat dovadă de ospitalitate, căci m-a poftit la el la cină și a tratat și pe bieții mei servitori și a dat și fân pentru cai. Am fost nevoiți să petrecem și noaptea acolo din princina întârzierii evreului.

La 23 martie, luni de dimineață, am pornit de la Văscăuți, de unde ne-am luat din nou o călăuză, și după o jumătate de milă am ajuns la Prut, în locul unde acesta se unește cu Ceremușul. Am trecut râul în luntri, așezând și carele pe ele, iar caii au trecut înot.

La o milă de râu am poposit în satul Mămăești [3], care este al mănăstirii Schitul[4]. Am luat masa acolo, în curtea mănăstirii, la părinții călugări, iar noaptea am petrecut-o la o jumătate de milă de Slobozia[5].

La 24 martie, marți, am plecat de dimineață din Slobozia și după un drum de două mile am poposit în satul Toporăuți [6] și am mers acolo până la Săncăuți [7], unde am rămas peste noapte. Acest sat ține de Hotin și este stăpânit de un spahiu care ne-a cinstit cu cafea.

La 25 martie, miercuri, am tocmit o pereche de cai de cărăușie de la un subașî turcit din Moldova și am pus pe Carol și pe Ioan să-i încalece ; am mers două zile și jumătate și am ajuns la o jumătate de milă de Hotin. Am trimis acolo înainte pe Carol la chehaia pașalei, spre a-i da de veste de sosirea mea și a-l ruga să-mi găsească o locuință. Până să se întoarcă, am prânzit în acel loc. Curând după aceea s-a întors și Carol și împreună cu el au venit și doi ofițeri lipcani, un rotmistru și un porucic, trimiși de Kolczak[8] în întâmpinarea mea, ca să mă ducă la locuința ce-mi era pregătită la rotmistrul de Lipcani Korsak în apropiere, afară din Hotin, în satul Lipcani[9]. Acesta ne-a primit destul de curtenitor, căci era un om cumsecade.//

26 ⟨martie⟩ joi, după prânz, am trimis pe căpitanul Descloir împre- p. 165 ună cu rotmistrul Korsak la polcovnicul lipcanilor Kolczak ca să-l viziteze și să-i mulțumească pentru cinstea ce-mi făcuse. L-am rugat de asemenea să-mi mijlocească o audiență la seraschier. Dar deoarece Kolczak dormea,

---

[1] După textul publicat și tradus de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930 (p. 153 textul ș.u. și 164 ș.u. traducerea cu unele modificări).

[2] *Waszkowce* = Văscăuți, Rep. Ucraina.

[3] *Mamaiewciach*, Mămăiești, sat pe Prut, Rep. Moldova.

[4] Mănăstirea Schitul, închinată de Vasile Lupu la 31 martie 1648 mănăstirii Schitul Mare din Galiția.

[5] *Slobodzie*, neidentificat.

[6] *Toporowcach* = Toporăuți, sat în Rep. Moldova.

[7] *Sankowcach* = Săncăuți, sat, idem.

[8] *Kolczak*, polcovnic de lipcani.

[9] În textul publicat : *Liplianka* (= Lipkanka).

căpitanul s-a întors, iar rotmistrul Korsak a rămas acolo şi s-a întors numai seara târziu şi m-a sfătuit, în numele polcovnicului său, ca a doua zi, vineri 27 ⟨martie⟩, să trimit pe căpitanul meu la tălmaciul Husein pentru ca acesta, împreună cu chehaia, să-l ducă la paşa [10] la Hotin. Aşa am şi făcut şi tălmaciul s-a întors seara cu răspunsul paşalei că se miră cum eu, care ocup un post atât de înalt, n-am dat de veste de sosirea mea nici măcar după trei zile şi că am sosit aşa pe neaşteptate la Hotin. A poruncit apoi să mi se spună că nu-mi dă voie să mă duc la Constantinopol, nici la han, ci să mă întorc de unde am venit....

.... La 28 martie, sâmbătă de dimineaţă, a sosit la Hotin un trimis al Padişahului [10 bis] cu şaptesprezece caftane şi cu confirmarea lui Abdi paşa în dregătoria de paşă. Lipcanii au întâmpinat pe trimis la intrarea sa în oraş; s-a tras şi o salvă din 24 de tunuri. Înainte de sosirea lui venise la mine în cvartir Herseni tălmaciul care mi-a spus că paşa îi poruncise să nu aştepte sosirea trimisului, căci nu avea nevoie de tălmaci, ci să meargă îndată la mine...//

p. 166 ... 30⟨martie⟩, luni, Carol mi-a adus banii tainului şi orz pentru cai. În aceeaşi zi rotmistrul Korsak, gazda mea, mergând la polcovnicul său „Kolinak" [11], i-a spus că paşa a poruncit să mi se dea o locuinţă în oraş. Am trimis îndată pe Carol la acel „Kolenak", rugându-l să nu fiu scos din casa în care stăteam din următoarele temeiuri: întâi că se află aici în
p. 167 apropiere o biserică ortodoxă, unde m-aş putea mai uşor duce la // liturghia de sărbători, decât în oraş. Al doilea, că stau aici între lipcani ca între rude, al treilea că toate ⟨cele⟩ m-ar costa scump în oraş şi va trebui să-mi iau un tălmaci şi că nu-mi va ajunge tainul. Am trimis pe Carol şi la Husein să-l întrebe de hatişerif, de tratat şi de scrisorile regelui, de ce mi le reţinea, şi când voi putea avea audienţă la paşă. La întoarcerea sa, Carol mi-a spus că cel dintâi la care-l trimisesem îmi dă de ştire că pot sta unde îmi place, iar cel de-al doilea, adică tălmaciul Husein, i-a spus că paşa fiind foarte ocupat, abia a putut să-mi vadă hârtiile ⟨=actele⟩ mele. Mi-a mai spus că nu ştie nimic despre audienţă, dar crede vă voi fi primit abia după întoarcerea curierului trimis la Constantinopol cu scrisorile paşei.

1 aprilie. La mănăstire am aflat că un grănicer polon a fost trimis la străjnicul şi polcovnicul Kolczak, cu o scrisoare ce mă privea. Întorcându-mă deci seara, am rugat pe rotmistrul Korsak, gazda mea, să afle ce scria despre mine comandantul grănicerilor.

2 aprilie, joi. A venit la mine ceauş-başî-ul paşei spre a-mi spune că voinţa paşei este să mă mut în oraş. Paşa a trimis de asemenea după rotmistrul Korsak care mi-a spus la întoarcere că acesta se teme să nu mi se întâmple ceva rău din partea polonilor, căci acolo se află mulţi partizani ai Moscovei, deci doreşte pentru siguranţa mea să-mi mut locuinţa în oraş. L-a întrebat pe Korsak dacă îşi ia răspunderea şi dacă mă poate asigura că nu mi se va întâmpla nici un rău acolo din pricina duşmanilor mei, căci în acest caz eu pot rămâne acolo. Voi putea petrece acolo prima zi de Paşti, iar luni să mă mut în oraş. Korsak i-a răspuns că nu-mi poate da asigurări, căci nu ştie ce poate plănui un vagabond sau un duşman. Paşa i-a poruncit aşadar ca ori de câte ori mă voi duce la biserică să-mi dea câţiva oameni de-ai săi care să mă însoţească la mănăstire, pentru siguranţa mea şi care

---

[10] Abdi, paşa de Hotin.

[10bis] Ahmed III, sultan otoman (1703—1730).

[11] Desigur de citit Kolcsak.

să mă păzească chiar de voi sta acolo toată noaptea și să mă conducă înapoi acasă. Când s-a întors rotmistrul Korsak, mi-a spus că a întrebat și despre acea scrisoare pe pisarul lui Kolczak care i-a răspuns că n-a fost nici o scrisoare, ci că venise doar un grănicer care a întrebat prin viu grai despre mine dacă venisem la Hotin și din cauza acestei întrebări pașa se temea să nu-mi facă vreun rău vreunii din Polonia, după sfatul muscalilor. După ce am primit acest răspuns, am plecat la mănăstire pentru slujba Patimilor Domnului și m-au dus până acolo doisprezece lipcani, care m-au așteptat până noaptea când s-a sfârșit liturghia și apoi m-au dus până acasă.

3 și 4 aprilie. M-am rugat la mănăstire și am rămas acolo și după slujbă până seara, chiar și noaptea pregătindu-mă pentru //spovedanie. p. 168
În aceeași zi capuchehaia domnului Moldovei la Hotin mi-a trimis un berbec și vin.

5 ⟨aprilie⟩. În duminica Paștilor m-am sculat dis-de-dimineață la ceasurile patru după miezul nopții ... După liturghie m-am dus să beau un pahar de rachiu la părintele egumen împreună cu capuchehaiele domnului Moldovei și Țării Românești [12].

6 aprilie, luni. După prânz a venit la mine un ceauș ca să mă ducă la noua mea locuință în oraș; mi-am trimis mai întâi bagajele în caretă apoi m-am dus și eu și m-am așezat la Mustafa aga, un bărbat pe care îl cunoșteam, căci fusese mai înainte tâlmaciul răposatului Mazepa și mă însoțise de la Isaccea până la Chilia, când mă întorceam de la marele vizir.

9 aprilie, joi, Kolczak era ocupat, așa că nu l-am putut vizita. În aceeași zi au venit să mă vadă diferiți ofițeri turci....

... 13 ⟨aprilie⟩. M-a poftit la masă capuchehaia Țării Românești[13], dar nu știu ce greșeală s-a întâmplat, fie că evreul tălmaci n-a înțeles ce i s-a spus, fie că sluga aceluia n-a putut să-și îndeplinească însărcinarea, fapt este că nu m-a așteptat, ci a mâncat ⟨numai⟩ cu oaspetele său, polcovnicul lui Potocki, voievodul de Belz [14], iar pe mine m-a vestit abia după masă, chemându-mă de două ori prin servitorul său. N-am vrut să mă duc la el până ce nu mă va lămuri evreul cu privire la această greșeală.

16 ⟨aprilie⟩, Carol mi-a adus de la Kolczak ⟨vestea că⟩ mi s-a dat un tain cuviincios.

24 aprilie. M-am dus cu careta la câmp împreună cu căpitanul și cu Mihai și ca să petrecem mai bine am vizitat pe rotmistrul Korsak și apoi pe ulani; acolo s-au adunat mulți lipcani, ofițeri de cavalerie, printre// p. 169
care cei mai de seamă erau Skirmund și Korycki. Ne-am petrecut așadar vremea cu diferite discuții.

25 aprilie. A venit aici un sol al regelui [15] și al republicii (polone), trimis la Poartă, anume Popiel, porucic de husari, pe care l-au întâmpinat într-un chip neobișnuit și nu așa cum se cuvenea. Din partea pașei l-a întâmpinat chehaia lui cu o suită mare, muzică, lipcani și spahii și era de față toată oastea în număr de patru mii de oameni. Au mers în întâmpinarea solului până la malul Nistrului. Când solul a trecut râul și s-a coborât pe mal, chehaia i-a urat bun sosit și i-a adus un cal frumos împodobit al pașei ca să călărească pe el. Luând loc la dreapta lui, chehaia l-a dus până în

[12] Mihai Racoviță (1716—1726) și Nicolae Mavrocordat (1716—1730).

[13] Paleolog.

[14] Despre Potocki cf. relația lui Weismantel în *Călători*, VIII, p. 316 și 319.

[15] = August II (de Saxonia), prieten bun cu moscoviții.

oraş unde şi-a luat rămas bun de la el şi a plecat la castel cu tot alaiul paşei şi cu muzica, iar solul a fost dus în gazdă la Kolczak. Când a intrat în oraş s-a tras o salvă din zece tunuri. Solul avea un alai foarte mic şi nu prea strălucit. Avea însă o caretă şi două care cu şase cai, şapte slugi şi doi oameni de casă. Ducându-se la chehaia, nu i-a spus nici un cuvânt, se vede că era supărat de ceva.

În aceeaşi zi, gazda mea l-a scuzat pe Paleolog pentru invitaţia ce mi se făcuse ; el nu se gândise să mă cheme la masă pentru că atunci se aflau la el oaspeţi din Polonia, ştiind că aceasta n-ar fi fost o prea mare cinste pentru mine. Evreului îi spusese numai că mă va pofti la masă când va găsi un prilej mai bun. Acesta însă, fie că nu înţelesese bine, fie că din viclenie înnăscută vroise să joace o festă acelui Paleolog, mă poftise la el la masă.

26 aprilie. [Stă în gazdă la Mustafa aga, poreclit Jaszinski].

... 28 aprilie. Solul polon a avut audienţă la paşă. Paşa l-a îmbrăcat cu un caftan de brocart căptuşit cu blană şi i-a dăruit şi un cal minunat.//

p. 170 4 mai. Solul polon a pornit la drum spre Constantinopol. La plecare nu s-a bucurat de aceleaşi ceremonii prosteşti ca la sosire ...

8 mai. ⟨A venit⟩ vestea despre moartea principesei Rákóczy [16]. A venit la mine capuchehaia Ţării Româneşti şi un doctor în medicină. Mai târziu capuchehaia mi-a trimis şi nişte capere, măsline şi ridichi noi.

10 mai. Cu prilejul vizitei făcute capuchehaiei Ţării Româneşti, am aflat de la medic că nu se trage din neamul împăraţilor [17], şi nu e nici nobil.

15 mai. M-am dus la capuchehaia Ţării Româneşti pe care l-am rugat să transmită o scrisoare domnului Ţării Româneşti [18] ...//

p. 171 ... 22 mai. Am trimis o scrisoare cifrată domnului Ţării Româneşti.

23 mai. A venit la mine Husein, fiind trimis de paşă cu o nouă urare. Mi-a dat de ştire că din porunca paşei, defterdariul sporise tainul meu la 11 lei şi 5 akce pe săptămână ceea ce face 44 lei şi 20 akce pe lună, iar până acum mi se dăduse numai 22 $^{1}/_{2}$ lei pe lună precum şi fân şi orz pentru cai şi pâine pentru mine şi pentru servitorii mei. Acum mi se dădeau bani atât pentru pâine, cât şi pentru fân, în afară de două chile de orz pentru şase cai, iar tainul în bani era pentru opt persoane. Am fost la vecernie la mănăstire unde am găsit un călugăr venit din Ucraina de peste Nistru ...

... 24 mai. M-am întâlnit cu acelaşi călugăr Szostakowski şi l-am convins să se ducă la Siecz [19], la oastea zaporojenilor, cu scrisoarea mea.

25 mai. Korsak, rotmistrul lipcanilor, a venit să mă vadă înainte de prânz şi a rămas o jumătate de ceas. Mi-a spus că zilele acestea sosise aici un lipcan din Grodno, care spunea că ţarul ar fi luat sub

p. 172 ocrotirea lui pe regele Stanislas [20] şi că vrea să-l aşeze pe tron ...//

27 mai. Am trimis de dimineaţă pe părintele Szostakowski spre Siecz, deşi era ploaie şi vânt.

28 mai. Gazda mea mi-a dat de ştire că se întorsese de la Constantinopol ciohodarul paşei care fusese trimis cu ştirea sosirii mele. Înainte de prânz a venit la mine Husein tălmaciul, trimis de paşă şi mi-a înapoiat hatişeriful sultanului turc [21], precum şi tratatul ce-l încheiasem

---

[16] Soţia lui Francisc II Rákóczi, Charlotte Amalia de Hess-Rheinfels (1679—1722).

[17] Împăraţilor Paleologi din Bizanţ.

[18] Nicolae Mavrocordat.

[19] Sediul cazacilor zaporojeni neraliaţi regelui August.

[20] Stanislas I Leszczyński, fostul rege rival al Poloniei impus de Carol XII împotriva lui August, aliatul ţarului.

[21] Ahmed III.

cu țara Crâmului [22], pe care acte mi le luase pașa și le oprise la el până la întoarcerea solului. Apoi mi-a adus la cunoștință ordinul Porții ca să fiu trimis de la Hotin în orașul Serres, unde urma să rămân în timpul Ramazanului și al Bairamului, iar după Bairam e ordin de la Poartă să mă cheme la Constantinopol pentru tratative. Pașa a fixat data plecării mele pe sâmbăta viitoare.

30 mai. Am plecat... cu un convoi pe la Lipcani [23] peste Prut la Ștefănești [24].

3 iunie. Am sosit la Iași, sărăcăciosul oraș de scaun al domnilor (Moldovei). După ce mi-am găsit locuință, am trimis la Alexandru Amiras [25], fostul tălmaci al regelui Suediei și fostul meu prieten când stăteam la Bender, dându-i de știre despre sosirea mea. Seara târziu a venit la mine Amiras cu o invitație // din partea domnului și am stat p. 173
multă vreme de vorbă despre dulcile amintiri ale trecutului.

6 iunie. A venit la mine Amiras cu postelnicul [26], aducându-mi din partea domnului un cal bogat împodobit; m-a rugat din partea lui să vin să-l văd și să mă duc la el călare pe acel cal. M-au dus așadar cu ceremoniile lor obișnuite la castel unde mă așteptau la scară boierii. Aceștia m-au dus în odaia domnului care m-a întâmpinat în mijlocul odăii și după urarea de bun sosit m-a rugat să șed. Am stat de vorbă mai bine de un ceas și după aceea m-a tratat cu cafea și șerbet după obiceiul turcesc. După care a poruncit să i se citească firmanul împărătesc ce-i fusese înfățișat de aga ce mă însoțea. În firman scria să fiu primit peste tot cu cinste și să mi se dea tot ajutorul pentru călătorie, dându-mi cincisprezece sau douăzeci de oameni pentru convoi; să aibă toți grijă ca să nu mi se facă nicăieri vreo strâmbătate și când treceam dintr-un oraș în altul să dea de veste Porții dacă sosisem teafăr și sănătos. După citirea firmanului mi-am luat rămas bun de la domn și m-am înapoiat cu aceleași ceremonii ca la venire. Am trimis doi cazaci, pe care i-am găsit la Iași, Hoyko și Fedor, tovarășii lui Irkluvski, cu scrisori către han [26bis] și oștire și i-am pornit la drum. L-am rugat de două ori prin scrisoare pe Amiras să-mi împrumute bani de drum, dar am găsit la el credință grecească. Am plecat din Iași.

10 iunie. Am sosit la Galați pe Dunăre într-o poziție frumoasă, dar orașul e sărăcăcios. Locuitorii ne-au primit cu multă cinste și mi-au adus o știucă și un crap mare pentru masă. Seara m-am dus la biserica Sf. Gheorghe, unde am văzut mormântul răposatului Mazepa [27] și am

---

[22] Adică cu tătarii.

[23] *Lupezani*.

[24] *Ste*... = Ștefănești.

[25] Alexandru Amiras din Andros, dragoman al lui Carol XII la Bender. Sub Mihai Racoviță ocupă funcțiile de caimacam, mare sluger, postelnic. A scris *Istoria autentică a lui Carol al XII-lea, regele Suediei în vremea petrecerii lui în Turcia*. Originalul grec s-a pierdut. O traducere italiană a fost publicată de N. Iorga: *Storia del Soggiorno di Carlo XII in Turchia*, București, 1905. A întocmit compilații de cronici moldovene (1662—1731). Cf. N. Iorga, *Istoria Literaturii române în sec. al XVIII-lea*, II (ed. II, pp. 520—533) (N. edit.). Pentru acuzările de necredință față de Carol XII ce i le aduce N. Mavrocordat, cf. *Călători*, VIII, p. 694.

[26] = Constantin Ipsilanti.

[26bis] Sa'adet Ghirai III, han al tătarilor din Crimeea (1717—1724).

[27] Cf. în *Călători poloni*..., p. 192 declarațiile lui Gosiecki ce însoțise pe solul polon Chometowski (care apare în *Călători*, VIII, p. 587—591): (Mazeppa) a fost îngropat în haine cusute cu aur, de brocart bogat, iar la gât salbă de aur, în mână buzdugan și pe frunte diademă. Deoarece nu era nici o biserică în acel loc, l-au îngropat în câmp și i-au făcut drept mauzoleu o movilă de pământ. ...Chiar în noaptea următoare corpul a fost scos din mormânt, dezbrăcat și jefuit.

plătit şi o slujbă cu rugăciuni pentru sufletul lui, îndurerat ⟨fiind⟩ că un astfel de bărbat nu poate avea un mormânt mai de cinste. Ieşind din biserică, am rămas puţin pe malul Dunării unde ne-a întâmpinat şi egumenul acelei biserici şi mănăstiri. Mai târziu am primit de la el în semn de dragoste două sticle de vin şi patru lămâi. Nu am dormit aproape de loc noaptea din pricina răcelei de la piept.

11 iunie. Părintele egumen al acelei mănăstiri care ţine de muntele Athos m-a poftit la el şi m-a tratat cu ceai, dulceaţă şi rachiu.
p. 174 După ce // m-am înapoiat de la mănăstire, m-am dus de curiozitate la o jumătate de milă de Galaţi la şanţul lui Traian, vrând să văd antichităţile. Sunt în adevăr ⟨acolo⟩ urmele şanţurilor unde era tabăra [28] împăratului Traian, se mai văd încă şanţurile întărite cu lemn ⟨cât⟩ şi întăriturile, între care o movilă înaltă făcută de oameni sau poate ⟨rămasă⟩ de la natură. Se vede că acolo stătea împăratul în uşi căci este întărită de jur împrejur cu şanţuri. Pe acea movilă era o clădire de zid, fie un palat, fie întărituri din ale căror ruine locuitorii din Galaţi au luat ⟨cărămizile⟩ ca să-şi clădească propriile lor case. Au luat chiar şi ⟨pietrele de la⟩ temelii din care au clădit zece biserici, dar mai sunt încă urme ale acelor ziduri de piatră şi de cărămidă, care se vede că sunt antice. Acest şanţ al lui Traian se află în locul unde Siretul se varsă în Dunăre.

Am scris domnului Ţării Româneşti, cerându-i o recomandaţie atât către Poartă, cât şi către fratele său, marele dragoman [29], ca să fiu chemat după Bairam la Constantinopol, printr-un ordin de la Poartă.

12 iunie. Am trecut Dunărea şi am pornit noaptea în primul oraş turcesc Măcin.

14 iunie. Creştinii din oraşul Hârşova m-au rugat să stărui la Constantinopol ca să li se dea voie să clădească o biserică.

şi aruncat gol ca hrană câinilor şi păsărilor... Apoi... fiind din nou îngropat, a fost iarăşi jefuit. ...[În sfârşit Woynarowski a hotărât să transporte rămăşiţele la Ierusalim, a căpătat firman turcesc şi a pornit]. La Galaţi se află o biserică frumoasă, dar ruinată care de mult e numită Ierusalim ...Domnul Moldovei [N. Mavrocordat] hotărăşte deci ca să fie îngropat corpul acolo, spunând că în acel chip s-au îndeplinit cererile firmanului... [Cazacii au fost mulţumiţi].Însuşi domnul a condus convoiul şi a răpit cu îndrăzneală tot ce era mai de preţ. [L-au îngropat] lângă uşa laterală a bisericii şi deasupra mormântului au aşezat o piatră. [Mormântul a fost profanat de tătari în 1711 şi oasele aruncate în Dunăre]. Această versiune *povestită de egumenul de la Galaţi* cuprinde mai multe contradicţii. Odată ce mormântul fusese prădat chiar de a doua zi de podoabele scumpe amintite, ce mai putea să-şi însuşească domnul în faza penultimă? De comparat cu versiunea lui Nicolae Costin: (Mazeppa, mort la Bender la 18 martie st.v. 1170, a fost îngropat în biserică în satul Varniţa)...De acolo s-au mutat trupul la Galaţi de l-au îngropat la M-rea Sfeti Gheorghe şi nici acolo n-au avut odihnă. Spun precum că l-au dezgropat turcii (în 1711) când au robit oameni din Galaţi şi i-au ajuns oasele la ţărmurile Dunării... etc.

[28] De fapt Cetatea Gherghina, lângă Galaţi.

[29] Adică Ioan Mavrocordat. De fapt Orlik face o confuzie. Ioan Mavrocordat a fost mare dragoman în anii 1709—1716, iar după aceea a urmat Grigore al II-lea Ghica (1716—1727). Acesta era în funcţie la data trecerii lui Orlik prin Iaşi.

IEROMONAHUL SILVESTRU ŞI MONAHUL NICODIM

(? — după 1722)

Silvestru, ucrainean de origine, era ieromonah la mănăstirea Sf. Nicolae Râlovski (probabil Râlskí, regiunea Kursk). În anul 1722 a făcut o călătorie la Constantinopol şi Ierusalim împreună cu călugărul Nicodim de la acea mănăstire.

Pelerinii ruşi au trecut prin Moldova, oprindu-se în Iaşi unde atenţia lor a fost reţinută de biserici şi mănăstiri, pe care ei le enumeră fără însă a le descrie. Au trecut apoi prin Roman şi s-au îmbarcat la Galaţi pentru a merge pe Dunăre şi Marea Neagră la Constantinopol.

De la ei a rămas o relatare de călătorie săracă în amănunte, ei mărginindu-se să descrie în trăsături generale drumul prin ţară, înşirând oraşele de seamă prin care au trecut, fără să dea date precise. Este mai degrabă un itinerar decât o descriere de călătorie.

A fost publicată de N. Popov, în *Operele Academiei din Kiev*, şi reeditată împreună cu o traducere în limba română de arhimandritul Ghenadie Enăceanu (1836—1898), licenţiat al Academiei din Kiev (1865) şi mai apoi episcop de Râmnic, în revista „Biserica Ortodoxă Română", nr. XII, 1883, p. 781 şi urm., sub titlul: *Descrierea călătoriei la Constantinopol şi Ierusalim a ieromonahului Silvestru şi Nicodim din mănăstirea Sf. Nicolaie, supranumită Rilowska, în anul 1722* şi cuprinsă de Gh. Bezviconi în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 100—102.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA[1]

1722

„La Nemirov, odihnindu-ne puţin, am tocmit patru călăreţi pentru paza noastră, deoarece drumul de la Nemirov până la Soroca este primejdios din cauza haidamacilor; şi de aceea acei călăreţi ne-au însoţit noaptea până la Soroca vreo 12 mile[2]. p. 78

Soroca, oraşul de sosire, este la graniţa polonă, şi o jumătate din oraş este polonă, iar pe celălalt mal al Nistrului este un oraş moldovenesc[3]; acolo se află graniţa Moldovei. Fluviul Nistru trece prin mijlocul

[1] Traducerea s-a făcut după textul rus reeditat de Ghenadie Enăceanu în „Biserica Ortodoxă Română" 1883, nr. XII, p. 782—784.

[2] Milă = 7 verste.

[3] *Voloh.*

orașului; este larg cât Desna[4] noastră, dar curge foarte repede la vale. De la Soroca am mers până la orașul Iași, capitala Moldovei, cale de 15 mile. Acest drum spre Iași este foarte frumos, deoarece sunt dealuri destul de mari, câmpii vesele și pe alocuri de amândouă părțile drumului se află păduri; numai câmpia este fără apă, aceasta lipsind cu desăvârșire; iar în drum spre Iași, cam la o milă și jumătate depărtare de oraș, curge râul Prut.

Când am sosit la Iași și ne-am înfățișat la curtea domnului Moldovei, ni s-a poruncit să arătăm printr-o cerere ce voiam, și la cererea noastră ni s-au dat cinci lei și un căruțaș cu un cal, ca să ne ducă la Galați cale de 20 mile.

p. 783 Domn al Moldovei este Mihail // Racoviță[5].

În orașul Iași sunt șapte mănăstiri:

1. Mănăstirea închinată Athosului, ce se numește Golia.

2. Mănăstirea închinată Athosului, a celor Trei Ierarhi; în această mănăstire se află moaștele prea cuvioasei Paraschiva, a cărei pomenire se cinstește la 14 octombrie.

3. Mănăstirea închinată Ierusalimului, ce se numește Barnovski[6].

4. Mănăstirea Sf. Sava sfințitul.

5. Mănăstirea numită Galata.

6. Mănăstirea Cetățuia.

7. Mănăstirea macedoneană a Sf. Ioan Gură de aur; în această mănăstire am locuit noi.

La Iași sunt 50 de biserici parohiale.

Orașul Iași e mare și frumos, cu clădiri destul de arătoase.

Urmându-ne drumul de la Iași, am mers prin satele moldovenești spre orașul Roman; în acel oraș locuiește vlădica Gheorghe[7] și pe acel drum se vinde mult vin; de-a lungul drumului, în câmp, sunt multe puțuri cu apă și multe biserici pustii[8].

Râuri sunt destule:

1. Râul numit Prut, care nu ajunge până la Iași.

2. Mergând spre Galați, alt râu numit Siret.

3. Râul Moldova.

4. Râul Bistrița.

5. Râul Trotuș.

6. Râul Putna.

Mergând pe acel drum ce trece peste aceste râuri, am ajuns la Galați. //

p. 784 La Galați am rămas o săptămână în așteptarea plecării corăbiilor spre Constantinopol.

Țara Moldovei se întinde de la Soroca până la Galați și până la Dunăre, deoarece de la Galați Dunărea curge și se varsă în Marea Neagră.

---

[4] Desna, afluent al Niprului.

[5] Mihai Racoviță (1716—1725).

[6] *Burnosa.*

[7] Episcopul Gheorghe al Romanului (1718—1725).

[8] Din cauza năvălirilor tătărești.

Rămânând noi la Galaţi o săptămână, a sosit vremea aşteptată şi ne-am suit îndată la 8 iunie pe o corabie, pe fluviul Dunărea, şi am plecat spre oraşul Isaccea. Şi de la Isaccea am mers spre oraşul Tulcea, iar oraşul Ismail se vedea mai departe de Tulcea, pe partea stângă.

Fluviul Dunărea s-a împărţit în două, un braţ curgea spre Ismail, în faţa oraşului Tulcea, încotro mergeam noi.

Pe acel fluviu Dunărea am mers cinci zile până la „bugazul"[9] de la mare, adică până la vărsarea în mare şi acolo, la vărsarea în mare, am petrecut o zi.

Dar când ne-am urcat în corabie la Galaţi, am dat vamă 6 taleri, iar în ziua de 18 iunie, luni, am pornit de la Bugaz pe Marea Neagră.

---

[9] Nu e vorba de localitatea Bugaz de pe limanul Nistrului, ci de termenul turc „boğaz" care înseamnă „gură" a unui râu.

GIOVANNI FRANCESCO BOSSI
(? — după 1733)

Franciscanul conventual Giovanni Francesco Bossi, originar din Milano, a venit la Iași în 1722, fiind numit prefect al misiunilor în locul lui Silvestro d'Amelia din Foggia (1720—1722) și funcționând și ca vicar general al episcopului de Bacău.

Bossi dorea să reorganizeze misiunea catolică din Moldova spre a putea rezista greutăților pe care le intâmpinau catolicii din partea turcilor. Dar răscoala tătarilor din Bugeac, care a împrăștiat pe misionari împreună cu întreaga colonie catolică, l-a împiedicat să-și pună planul în aplicare. A izbutit însă să salveze biserica din Iași pe care Grigore II Ghica era îndemnat să o dărâme pentru a înlătura primejdia unui incendiu care ar fi amenințat și mănăstirea ortodoxă vecină în care se refugiaseră locuitorii din oraș.

Bossi însuși a avut de suferit din cauza ostilității turcilor. Ajungând în mâinile pașei de Hotin unele scrisori ale sale trimise episcopului de Bacău, el a fost închis din porunca pașei și nu a fost eliberat decât cu garanția unui boier influent. Numai după cercetarea cazului său la Constantinopol, în februarie 1725, a putut întruni (în 1726) pe misionarii din Moldova, stabilind anumite reguli pentru buna funcționare a cultului catolic.

În anul 1729, fiind ales episcop de Sira, a așezat în locul său pe noul prefect Romualdo Cardi, apoi a părăsit definitiv Moldova (31 mai 1729), luându-și rămas bun de la Grigore Ghica care i-a dat scrisori de recomandare, făgăduindu-i să ajute pe viitor pe misionarii catolici. După o ședere de câtva timp în Transilvania, Bossi s-a îndreptat spre Viena unde se afla în august 1729.

În toamna anului următor Bossi ajunge arhiepiscop de Naxos și Paros ⟨2 oct. 1730—13 apr. 1733⟩.

Bossi a lăsat trei rapoarte adresate Congregației de Propaganda Fide din care primul pare să fie mai degrabă răspunsul la un chestionar tip, iar ultimele relatarea audienței sale de plecare și a drumului său prin Transilvania după o carantină serioasă la graniță. Ele cuprind unele informații asupra populației catolice din Moldova — atât din punctul de vedere al stării economice, cât și al superstițiilor—, precum și lămuriri mai cuprinzătoare și asupra stării populației întregi, greu încercată de prădăciunile tătarilor răsculați contra Porții în octombrie 1727. Au fost publicate de G. Călinescu în „Diplomatarium Italicum", I, Roma, 1925, p. 153—157 (doc. nr. LIII, 3 mai 1725; p. 158—159), (doc. LV) 8 dec. 1727, p. 159—161 (doc. nr. LVI), 20 aug. 1729. (Acesta din urmă nu a fost redat aici, privind mai mult persoana lui Bossi).

[RAPORT CĂTRE CONGREGAȚIA DE PROPAGANDA FIDE [1]]

Iași, 1725 mai 3

p. 153 ⟨Încă din⟩ iarna trecută, mă gândisem să convoc sub ocrotirea Duhului Sfânt,... pe cinstiții părinți misionari și să ajung la împlinirea celor

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Diplomatarium Italicum", I, p. 153—157.

hotărâte; dar în noiembrie am fost crunt întemnițat, pentru că unele scrisori ale mele, pe care le scrisesem strălucitului și cinstitului episcop de Bacău [2], ajunseseră în mâinile marelui pașă de Hotin [3] și acolo au fost răstălmăcite dându-le un înțeles atât de rău și de vinovat, încât acest pașă a pus în vedere prea strălucitului domn [4] să mă închidă și a trimis scrisorile pomenite la Constantinopol, unde fiind ele bine cercetate și negăsindu-se (în ele) nimic privind politica de stat, cercetarea mea [5] a luat sfârșit în februarie. Este adevărat că nu am stat tot timpul în ghiarele justiției, căci o persoană milostivă cu multă trecere m-a scos de acolo pe garanția ei și dând chezășie pentru mine, am dobândit libertatea trupului, dar nu și pe aceea a sufletului, căci am fost mereu tulburat, nu pentru că mă îndoiam că nu mi-ar veni în ajutor nevinovăția mea, ci fiindcă cunosc bine obiceiul turcilor; și așa stând lucrurile nu m-am putut sârgui într-adevăr pentru acel gând pe care nădăjduiam să-l duc la îndeplinire cu toată râvna; dar iată că auzind că e gata să-și dea duhul dascălul de la Ciubărciu, în țara tătărască, un om foarte rău, pe care nu l-am putut niciodată scoate din acea misiune, nefiindu-mi ușor a exercita autoritatea în acele părți, și din a cărui pricină nu am putut niciodată așeza și statornici acolo un misionar de care ar fi așa mare nevoie în acea regiune, am socotit că este nimerit să trimit îndată în acel loc pe părintele misionar Dosi (?) care obișnuia încă mai înainte să viziteze acea misiune, pentru ca acesta ducându-se acolo să ocupe el locul și să nu îngăduie ca vreun nou vagabond să prindă în laț sufletul acelor bieți catolici care își fac idoli din acești sfinți dascăli. De aceea nu știu când se va putea înapoia, ci aștept mai degrabă să mă întâlnesc cu el, căci sunt gata să mă duc acolo pentru a mă sili să pun, de voi putea, un călugăr, și nu un preot mirean, în acea slujbă apostolică ce pretinde mai multă vigoare printre barbari decât în alte locuri...[urmează protestații de respectare a ordinelor primite cu privire la „cei care din neștiință ar da dispense pentru a doua căsătorie din cauză că una din părți a căzut în robie"... precum și cu privire la dascăli]. p. 154

Nu cunosc greutățile întâmpinate de înaintașii prea strălucitului episcop de Bacău în administrarea tainei confirmației celor care locuiesc prin păduri, munți și locuri pustii. Nici nu pot avea o știre exactă, deoarece aici nu găsesc nici un registru despre aceasta și când i-am întrebat pe acei bătrâni care nu fuseseră încă confirmați, nu au știut să spună în diferitele rânduri când i-am întâlnit, decât că ei nu au văzut niciodată fața vreunui episcop; ci că au auzit doar spunându se că de multe ori au fost în vizitare apostolică prin Moldova.........Un episcop vizitator nu poate ajunge peste tot locul, decât pierzând mult timp și cu o trudă nemaipomenită. Sunt apoi multe locuri așezate în regiuni atârnând de stăpâniri diferite...,unde nici chiar misionarul nu se poate duce întotdeauna și în orice vreme, din cauza marilor neînțelegeri dintre oamenii care trăiesc aici. Și ca o dovadă a acestui lucru înscriu aici faptul că în anul trecut în ziua Adormirii Fecioarei Maria (15 aug.) i s-a întâmplat un necaz destul de mare unui biet călugăr care se ducea să cerceteze pe puținii catolici care se află răspândiți la hotarele Țării

---

[2] Iosafat Parysiewicz (1717—1728), cu reședința de fapt în Polonia.

[3] Mustafa pașa, fost chehaia al marelui vizir Iusuf pașa, a fost numit în noiembrie 1722 muhafâz de Hotin.

[4] Mihai Racoviță (5 ianuarie 1716 — octombrie 1726).

[5] *la mia causa.*

Româneşti dinspre partea de dincoace, căci a fost luat drept spion, închis într-o localitate numită Focşani şi acolo a fost rău muncit, despoiat la piele, cercetat cu amănuntul şi bătut şi chiar voiau să-l supună la cazne; dar cerul i-a purtat de grijă prin mijlocirea unui turc sosit din întâmplare şi cunoscut dinainte cu călugărul pomenit; acest turc a pus o vorbă pentru el, şi s-a arătat mai milos decât unii botezaţi, dar la care (credinţa) nu atârnă greu. Iar dacă ⟨locuitorii catolici⟩ sunt apoi vestiţi de venirea prelatului şi chemaţi să vină în localităţi mai populate, unde se îndeplinesc cu mai multă înlesnire şi măreţie ceremoniile bisericeşti şi diferite (alte ceremonii), ei nu pot veni ori din cauza aceloraşi piedici a închiderii trecătorilor şi a opririi trecerilor, ori din delăsare şi din puţină grijă pentru aceste întâlniri ei nu se înfăţişează la timp, şi doar după aceea, cu timpul părându-le rău, ei stăruie pentru confirmare. La toate acestea se adaugă faptul că dacă vizitarea apostolică se petrece în vreme friguroasă, mulţi, ba chiar cea mai mare parte din aceşti bieţi catolici — mai ales femeile şi copii — sunt goi şi abia au o cămaşă care să-i acopere; de aceea stau închişi în vizuinele lor de sub pământ, care se numesc în limba lor „borde'' (bordei); acolo stau ei ⟨ca să le fie⟩ cald toată iarna [6], care ţine îndeobşte şase luni, se hrănesc cu mei măcinat în nişte râşniţe de mână apoi gătit şi fiert în mai puţin de un ceas; beau puţină apă şi astfel petrec iarna. Pe o asemenea vreme este aproape cu neputinţă să-i ai nici chiar la liturghie, chiar dacă misionarul e cu locuinţa statornică în acea localitate; apoi în vreme de vară ei îşi părăsesc vizuinele şi se duc la câmp sau în pădure şi la păşunat vitele şi nu se mai întorc decât când e vremea să se retragă iar în bordeie... acestea sunt motivele legitime din cauza cărora noi trebuie să ne trudim, fiind nevoie să facem pe vânătorii ca să zic astfel, căutând să prindem pasărea din zbor şi din aceleaşi motive monseniorul episcop de Bacău nu şi-a putut îndeplini pe de-a întregul slujba sa. De aceea trebuie să judecăm că întrucât această ţară a fost întotdeauna şi în trecut aşa precum va mai fi de aici înainte, de aceea şi ceilalţi prelaţi au avut şi
p. 155 ei întotdeauna asemenea piedici şi prin urmare au rămas mulţi catolici neconfirmaţi. Prea sfântul arhiepiscop de Sofia [7] ar putea desigur împărtăşi cu mai mare uşurinţă acea taină de fiece dată când ar avea putinţa să petreacă aici câtva timp. De asemenea este o mare piedică faptul că episcopii când vin în vizitaţie apostolică trebuie să facă cheltuieli continue şi grele pentru a se întreţine potrivit rangului lor, căci ţara nu le dă nimic, şi nici noi sărmanii nu suntem în măsură să-i ajutăm, ci mai degrabă să primim de la ei. Dar ca unul ce e mai aproape, el nu ar avea mult de cheltuit pentru drum şi ca unul care a fost misionar mult timp el este obişnuit cu oarecare neajunsuri pe care nu le pot îndura cu atâta uşurinţă alţi prelaţi care nu au fost într-o asemenea misiune; apoi el ar ajunge şi în multe localităţi îndepărtate de care nu se poate apropia orice persoană oficială [8] fără deosebită trudă, din cauză că nu este obişnuită înainte să rabde neajunsuri şi primejdii de oarecare însemnătate...

...Procuratorul nostru general a predat la Viena banii hotărâţi de Em⟨inenţele⟩ V⟨oastre⟩ pentru ajutorarea noastră şi pentru refacerea casei care este reşedinţa mea şi care se năruie;

---

[6] *per tutto il verno* (= iverno).
[7] = Marc Andriasi.
[8] *ogni caratterizzato*.

...Noi suntem acum supuşi dărilor, trebuind împotriva celor urmate în trecut să plătim Domnului o taxă pe caii pe care trebuie să-i avem pentru orice nevoie, spre a alerga unde e nevoie şi acum se şi şopteşte că în afară de taxa pomenită, care se numeşte văcărit [9], va trebui să mai plătim o alta, numită „fumărit", care înseamnă atât pe fiecare coş de casă. Voi primi pe părintele misionar polon numit aici, cu toată cinstea iubitoare şi frăţească... dar supuşii acestei naţii [10], când vin aici se îndeletnicesc mai mult să cultive viile pentru vin, izvor al tuturor viţiilor, decât via Domnului în care cresc toate virtuţile;... Cu privire la neînţelegerile pe care le-am arătat [11] în general referitoare la părinţii iezuiţi, nu am scris altceva pentru că îmi ajunge ca slujitor credincios al acestui sfânt congres că am adus la cunoştinţă cele întâmplate.

...Trec la o scurtă dare de seamă a stării actuale a acestor rare p. 156
misiuni. Despre imunitatea ecleziastică nu se cunoaşte nici măcar numele, pot spune totuşi că am întemeiat-o eu şi cine a încercat să o calce şi-a plătit pedeapsa spirituală şi materială, căci am pedepsit pe cei vinovaţi şi i-am silit să ajute cu ceva bietele biserici lipsite de obiecte de cult. M-am opus la unele abuzuri învederate de a face slujbă în case, acolo unde era o biserică; de a celebra două liturghii, în zilele de sărbătoare, una în biserica pomenită şi cealaltă la unele feţe de o treaptă deosebită şi de a administra taina pocăinţei şi a eucharistiei, şi încă de Paşte, unor persoane semioficiale [12] în locuinţele lor proprii; m-am opus cu atâta hotărâre încât nu s-a făcut chiar pe placul celor care erau rău deprinşi, astfel încât astăzi ei cercetează cu ceva mai multă seriozitate adevărata casă a lui Dumnezeu...etc. un singur lucru mă umple de uimire că mai sunt încă anumite superstiţii, nesfârşit de multe şi blestemate prea împlântate în sufletul acestui popor şi ceea ce mă întristează mai mult este gândul că acestea distrug nemijlocit însăşi credinţa, deoarece în nevoile, primejdiile şi în cumpenele lor grabnice, ei aleargă la anumite descântătoare [13], aşa numesc ei pe anumite femei care se îndeletnicesc cu o artă atât de înşelătoare, şi nu aleargă la Atotputernicul, la Sf. Fecioara şi la sfinţi. Mi-am pus în gând să fac tot ce se poate pentru a stârpi eresuri atât de înşelătoare... Em. V. vor fi aflat de la misionarul Andreassi, arhiepiscopul de Sofia, piedicile aduse vizitaţiei în Oltenia [14], ceea ce este cât se poate de adevărat,... e că acel părinte provincial al părinţilor observanţi [15] a manevrat totul; au şi sosit aici relaţii deosebite, dar toate se potrivesc în a se arăta că întotdeauna au fost primite cu ură vizitaţiile apostolice ale acelor părinţi bulgari. Dacă mi s-ar fi adus o asemenea ştire la Sibiu şi m-aş fi pus în legătură acolo cu prea măritul Königsegg [16], generalul din Transilvania, aş fi cercetat terenul // şi poate, poate aş fi putut să înving orice piedică, dar el şi p. 157
plecase atunci la Viena, de aceea n-am putut să-mi satisfac dorinţa de a lucra în folosul acelor misiuni (din Ţara Românească). Pentru misiunea din Canta [17] îndrăznesc să amintesc Em. V. de acea biserică în-

[9] *Vacarito*. În 1723 Grigore II Ghica a scutit pe iezuiţi de văcărit şi olăcărit.
[10] Este vorba de iezuiţii poloni.
[11] *motivai in sorte*.
[12] *Semmicaratterizati*.
[13] *Discantatrici*.
[14] *Valachia Imperiale*.
[15] = Blasiu Marinovici.
[16] *Anivigsegy* (!)=Generalul conte Karl Königsegg, director suprem al Valahiei imperiale (= Oltenia).
[17] În secuime.

cepută pentru ruşinarea ereticilor şi rămasă cu clădirea neterminată din cauza lipsei de bani spre ruşinarea acelor călugări care nu încetează să alerge la mine pentru ca să înfăţişez rugăminţile lor, Em. V.

Iaşi 3 mai 1725

Iaşi 1727, decembrie 8

p. 158 ...S-au răsculat împotriva Porţii optzeci de mii de tătari având în frunte pe Galga Sultan [18], căpetenia Bugeacului; aceştia ameninţă să distrugă întreaga Moldovă, atât pentru că Poarta a pretins să detroneze pe sultanul pomenit mai sus şi nu vrea să mazilească pe hanul Crimeii [19] — ceea ce nu vrea Galga Sultan cu numeroşii săi partizani —, cât şi pentru că acest domn [20] la intrarea sa în domnie i-a gonit de la hotarele acestei ţări, unde se aşezaseră şi unde fuseseră răbdaţi de înaintaşii lui de mulţi ani încoace; le-a ars multe sate întemeiate de ei [21], cu pagubă nu puţină pentru ei; până acum au răbdat acea lovitură care le-a fost fatală, dar dându-li-se un asemenea prilej, şi viesparul odată stârnit, ei înţeleg să se răzbune. La ivirea neaşteptată a acestei furtuni, doamna [22] şi toate jupânesele din ţară s-au pus la adăpost în cetatea Hotin [23], clădită acum cinsprezece ani de turci la hotarul Moldovei şi Poloniei. Orăşenii s-au retras în anumite mănăstiri înconjurate de ziduri puternice unde, au de gând să se apere cât vor putea mai bine; cei de la ţară s-au refugiat, unii cu gândul de a nu se mai întoarce [24], ceilalţi s-au adăpostit în nişte codri foarte mari. În sfârşit, noi cei de aici suntem siliţi să fim spectatorii unor tragedii cum nu au mai fost până acum după cum spun cei bătrâni. În acest teatru fatal, mulţi au murit de frig şi alţii de foame, pentru că nu au cele de trebuinţă, nici locuri de adăpost unde să se retragă. Domnul, după ce a lăsat mai întâi trei caimacami sau locţiitori pentru a cârmui în lipsa sa din capitală, a plecat ieri însoţit de toţi boierii mari şi de mulţi ostaşi cu scopul de a se uni cu paşa de Hotin, ales mare seraschier, adică general...

...[Autorul declară că nu-şi va părăsi postul cu toată primejdia ce-l ameninţă].

p. 159 Dacă nu m-aş fi aflat aici s-ar fi poruncit dărâmarea bisericii noastre şi a reşedinţei, întrucât dintr-un gând rău s-a spus domnului că aceste clădiri ar putea comunica focul, dacă ar fi incendiată de tătari primejduind o anumită mănăstire, vecină cu noi, unde se găsea refugiat mult norod; fiind înştiinţat de această hotărâre, am izbutit prin mijlocirea lui Sciotto, bunul nostru catolic, paharnicul Măriei sale şi vechiul meu prieten de la Constantinopol, să fiu ascultat de domn, astfel că am putut să-l înduplec să-şi schimbe părerea... Dacă Dumnezeu mă va ocroti de primejdia mare şi iminentă, dându-mi puterea de a putea îndura toate suferinţele la care sunt supus, mâncând cum se poate, fiind silit să stau în şa toată ziua şi noaptea, dormind ca un iepure fie într-un loc, fie în altul pe pământul gol şi pe un frig cumplit, voi preţui viaţa ca un dar.

---

[18] Adâl Ghirai Galga Sultan; titlul de Galga-Sultan era cel purtat de fratele hanului.

[19] Mengli Ghirai II, hanul tătarilor din Crimeea în prima lui domnie (1724—1730).

[20] Grigore II Ghica (1726—1733), fost mare dragoman cu mare trecere la Poartă.

[21] Faptul e pomenit de I. Neculce, *Opere.Letopiseţul Ţării Moldovei...*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 700.

[22] Doamna lui Grigore Ghica, Zoiţa Mano, fiica lui Mihail Mano.

[23] Refăcută de turci.

[24] Adică în locuri atât de expuse.

GENERALUL CHARLES DE TIGE
(Karl von Tige)
(? – 1730)

Ca şi contele Etienne de Stainville (Stephan von Steinville), comandantul imperial al Transilvaniei, baronul, apoi contele Charles de Tige (Karl von Tige) era de origine franceză. Numele său este redat într-o transcriere românească din acea vreme ca Tiş. El comanda la Braşov, fiind sub ordinele directe ale lui Stainville, al cărui sediu era la Sibiu. Către el se îndreptau tot felul de ştiri tainice venite din Ţara Românească şi Moldova, de la informatori ai imperialilor, ca bine cunoscutul medic al lui Constantin vodă Brâncoveanu, contele Bartolomeo Ferrati, legat de interesele Cantacuzinilor, cum apare din versiunea dată de el a împrejurărilor mazilirii domnului şi înlocuirii lui cu Ştefan Cantacuzino (cf. *Călători* VIII, p. 400–403), precum şi din comunicările sale din 1715. Alături de aceste informaţii interesate, mai erau toate cele adunate de la tot felul de persoane particulare, negustori, călători, servitori ş.a. despre evenimentele de la Bucureşti, mişcările turcilor şi tătarilor etc., precum şi pregătirile din Moldova ale unei acţiuni turceşti contra Transilvaniei în unire cu rebelii maghiari.

După capturarea lui Nicolae vodă Mavrocordat şi cererea către împărat a boierilor reuniţi la Târgovişte de a primi „Valahia" sub protecţia sa, contele de Stainville îi ordonă lui Tige la 10 decembrie 1716 să încalece şi să pornească însuşi la Târgovişte cu o escortă de 200 de călăreţi, anunţând data exactă a pornirii sale pentru ca să treacă tot atunci spre acest oraş alţi 200 de călăreţi din regimentele lui Stainville. Sosirea acelor trupe trebuia să creeze un climat de siguranţă pentru boieri. Chiar de a doua zi răspundea generalul Tige că pe baza ştirilor primite de la comandantul detaşamentului imperial cantonat în mănăstirea Mărgineni, atât cu privire la mişcările turcilor şi tătarilor la Giurgiu şi Brăila, cât şi la poziţia nepotrivită din Mărgineni şi la lipsa de aprovizionare de acolo şi de la Câmpulung, se punea întrebarea dacă o asemenea acţiune ar fi oportună, mijloacele militare fiind insuficiente pentru operaţii şi în Ţara Românească, neputându-se pune temei pe asigurările boierilor. Ulterior a fost criticat ofiţerul de la Mărgineni pentru defetismul său, iar o parte din această dezaprobare s-a revărsat şi asupra lui.

Atribuţiile sale erau destul de diverse. Trebuia să asigure legătura cu diferitele unităţi imperiale trecute în Oltenia şi Ţara Românească şi cantonate în mănăstiri, precum şi cu comandantul lui Dettine zis Pivoda ce opera în Oltenia şi Ţara Românească, ca şi cu cele ce încercau o pătrundere asemănătoare în Moldova. El poruncea să fie întărită mănăstirea Tismana în Oltenia şi mănăstirea Sinaia în Ţara Românească şi trimitea soldaţi la mănăstirea Caşin din Moldova. În sfârşit către el s-a îndreptat trimisul noului domn, Ioan Mavrocordat, Nicolae Rosetti, fostul ginere al lui Constantin Brâncoveanu, venit să propună un compromis care să alcătuiască un *modus vivendi* între Ţara Românească neocupată şi imperiali. Tratativele trebuiau să fie purtate în cea mai mare taină. Negociatorul anonim, („*Ignotus*") trimitea şi un cifru pentru negocierile viitoare. Generalul Stainville, pus în cunoştinţă de către subalternul său, a preluat el firul corespondenţei, explicând acelui „Ignotus" calitatea sa de superior al lui Tige, el fiind singurul în drept să poarte acele discuţii. Încheierea ulterioară a acordului propus a influenţat mult atât situaţia lui Ioan Mavrocordat, cât şi a

Olteniei, părăsită oarecum de noul domn pentru a-şi asigura o neutralitate binevoitoare din partea imperialilor. Tonul comunicărilor oficiale dintre Tige şi Stainville era destul de ceremonios. Ele se purtau în limba germană. Există totuşi unele informaţii pe care şi le transmiteau în scurte bilete in limba franceză. Ca o curiozitate, fără vreo explicaţie valabilă, apare acea ciudată scrisoare franceză din 10 aug. 1716 către Stainville (redată în Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 158) care pare scrisă de un necunoscător al limbii, total agramat. O comparaţie cu biletele franceze amintite sporeşte această nedumerire. Postul lui Tige la Braşov (în vreme ce al lui Stainville era la Sibiu) îl făcea mai accesibil ecourilor venite din Ţara Românească, precum şi şoaptelor din jurul beizadelii Gheorghe Cantacuzino, ce trăia în acel oraş sub protecţia trupelor imperiale, cu speranţa de domn prezumtiv al Ţării Româneşti după victoria socotită iminentă contra turcilor. Dar compromisul încheiat de imperiali cu Ioan Mavrocordat (căruia Stainville se ferea să-i dea titlul de voievod folosind în scrisori formule ocolite) a dus *ipso facto* la revenirea asupra hotărârii iniţiale de la Viena de a se da titlul de voievod lui Gheorghe Cantacuzino.

În noiembrie 1725 îl aflăm pe generalul Tige ca Director suprem al Olteniei, sau Valahiei Cisalutane, fiind al patrulea la rând, după Stainville (1719—1721), Virmond (1721—1722) şi Königsegg (1722—1725). El însuşi a rămas în funcţie până la moartea sa. Dintre predecesorii săi, Königsegg a fost acela care a încercat să organizeze mai precis Administraţia, fixându-i atribuţiile faţă de concurenţa organelor camerale ale Fiscului, de care se resimţeau însuşi Directorii supremi ai Olteniei, stânjeniţi la tot pasul, atunci când aveau nevoie de fonduri pentru cheltuieli militare. Chiar Stainville fusese ţinut în loc de consilierul cameral Ignaz Haan. Königsegg denunţă confuzia extremă rezultând din ciocnirea dintre autorităţile paralele ascultând respectiv de Consiliul de Război şi de Camera aulică. Dar situaţia va fi moştenită şi de succesorul său. Cu oarecare pedantism, el a redactat o serie de reguli mărunte privind de pildă forma lungă a mesei la care să stea membrii Administraţiei şi chiar ordinea locurilor lor, alături de altele necesare, cum ar fi de exemplu ordinea de votare, rămânând la urmă votul preşedintelui Administraţiei. El a alcătuit şi un program de lucru pe zilele săptămânii. Lunea şi marţea se rezolvau afacerile curente, miercurea şi joia se judecau procesele civile, vinerea şi sâmbăta afacerile penale. La rândul său, Tige propune un program uşor diferit: anume ca în fiecare zi a săptămânii să fie vorba de unul din cele cinci judeţe, de pildă lunea de judeţul Romanaţi etc. Dar înainte de toate el propune înlocuirea lui Gheorghe Cantacuzino, devenit mare ban al Olteniei, din fruntea Administraţiei printr-un general german. Accentul este pus pe germanizare şi uniformizare. Boierii vor trebui să adopte portul occidental. În fiecare judeţ vornicii vor fi dublaţi de către un *locum tenens* german ce vor fi permanenţi, în vreme ce vornicii vor fi schimbaţi la trei ani. Un loc important este dat secretarului *welche der volkombneste Mann und in aller Erfahrenheit erschafen seyn soll*, ajutat de doi cancelişti. El va ţine o socoteală exactă şi a casei etc... şi totul va trebui să meargă pe calea obişnuită, adică prin secretarul de stat, care era Nicolae de Porta. Va trebui să dispară sistemul numirii ca vornici a unor rude sau prieteni ai consilierilor etc. În general Tige îşi însuşeşte liniile călăuzitoare indicate de Königsegg şi aici ca şi în privinţa aprecierii îndoielnice a utilităţii Viei Caroline. De altminteri nu o dată el copiază pe alţii. De pildă foloseşte din plin *Descrierea* lui Schwanz în povestirea călătoriei sale prin Oltenia, urmează destul de aproape pe Königsegg în planurile acestuia de organizare şi se lasă influenţat de insinuările răuvoitoare ale lui de Porta în judecăţile sale. Este curios de constatat cum acestea oscilează între criticile absolute inspirate de aiurea şi propriile impresii despre români, formulate de el aproape timid. Călătoria în Oltenia a lui Tige a avut loc în sept.—dec. 1727, după cum rezultă din raportul baronului von Andler care a luat şi el parte la ea, pentru a observa, cum asigură el *pro parte Camerae*, ce este folositor sau dăunător pentru tezaurul imperial, a inspecta pe funcţionarii camerali, a fi de faţă la sesiunile mixte şi a se opune la pretenţiile Administraţiei cu privire la fiscul imperial, adică probabil la o parte din încasările destinate acestuia. L-a găsit cu casa în regulă pe casie-

rul principal, Klinger, pe care îl știe ca harnic și activ, menționând totuși critica de încetineală adusă controlorului său, așa numitul von der Porten, apoi semnalează neorânduiala de la vămi, malversațiile de la vama de la Vodița, dar îndeosebi se arată mai interesat de ce se întâmplă în Administrație, de *facțiunea* lui Știrbei și Dositei Brăiloi, de nevoia numirii a încă doi consilieri, dar germani, spre a o neutraliza etc. Se leagă și de președintele von Schramm, care l-a înlocuit pe banul Gheorghe Cantacuzino de vreun an, pentru că a creat un auditoriat sub protecția sa care încalcă atribuțiile jurisdicției camerale, în sfârșit declară cu satisfacție că s-a opus la toate cererile bănești ale Administrației și l-a pus și pe Excelența sa directorul suprem să nu le aprobe. Stăruie pentru numirea unui director fiscal în persoana lui Petru Dobra, fost ofițer de cavalerie din Transilvania. Ceea ce poate să pară surprinzător, este faptul că semnalează risipa făcută în anul 1726 cu așa-zisele „discrețiuni", adică daruri în bani făcute unor membri ai Administrației, când tocmai în cursul acelei călătorii calificată de el ca „Landsvisitation" au fost distribuite sume mult mai mari chiar directorului suprem și baronului von Andler! În adevăr Tige a primit 2 000 de florini renani, soția sa 1 000, cele două fiice 400 fiecare, soțul fiicei mai mari 850 de florini iar, suita sume mai mici. Baronul Andler și soția sa au primit fiecare 850 de florini. Tot astfel secretarul Consiliului de război, Ruesch și soția sa au primit fiecare 850 de florini, iar fiica lor 102 florini! (cf. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 197—198). Pe lângă aceste sume, gratificația de 100 de florini pentru căpitanul Schwanz este o adevărată batjocură. După cum se vede călătoria prin Oltenia a fost un fel de sărbătoare pentru fețele luminate și familiile lor. Deși a trecut pe la Ocna, consilierul Camerei von Andler s-a scuzat că sănătatea nu i-a îngăduit să coboare în ocnă să o viziteze mai de aproape, adăugând că în schimb la Craiova a meditat mult asupra administrației salinelor. Ar trebui stricat contractul cu cei din Ocna, care e în detrimentul locuitorilor din Craiova și din alte părți. Se arată favorabil unei oferte a unor negustori turci care vor să exporte sare de aici ducând-o pe Dunăre la Belgrad și de acolo în Bosnia. Raportul lui Andler este adresat *din Viena* Camerei Aulice la 14 decembrie 1727. Sub aceeași cotă de cancelarie este înregistrat și raportul paralel nedatat al lui Tige. Este probabil că au fost conexate în arhiva imperială. Cercetarea lor simultană le sporește interesul. Într-un sens raportul lui Andler completează pe alocuri cu date în plus relatarea puțin cam artificială a lui Tige. De fapt raportul lui către Consiliul de Război este înjghebat din două texte aparținând unor momente distanțate în timp: unul de la începutul preluării succesiunii lui Königsegg și anterior schimbării Administrației din Oltenia tradusă în fapt în oct. 1726, celălalt posterior călătoriei prin Oltenia începută la 1 sept. și terminată prin decembrie, după spusa lui Andler. În vremea lui Tige apar și rapoarte comune redactate de el împreună cu reprezentantul organelor fiscale, în probleme mai grele, îndeosebi cea a devaluării zlotului. Se referă astfel la situația din vremea lui Wallis concretizată în raportul comun cu Rebentisch al călătoriei lor comune în Oltenia.

Spre deosebire de Königsegg și Wallis, Tige era influențabil și se lăsa condus. Aceasta fiind atitudinea sa obișnuită, gestul arestării lui de Porta din porunca sa este destul de neașteptat. Ca urmare, Consiliul de Război de la Viena și-a arătat surprinderea sa dezaprobatoare, Tige a cerut mutarea sa sub forma promovării sale în postul de feldmareșal liberat prin decesul titularului de până atunci, dar totul a reintrat în normal. De Porta și-a reluat locul și Tige nu și l-a părăsit pe al său. Scurtă vreme după acest incident el moare la Sibiu în 1730.

Despre el nu s-a prea scris. În lucrarea lui Al. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci*, București, 1929, el ocupă foarte puțin loc. Date din rapoartele sale au fost folosite în lucrarea mai recentă: *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718—1739)* de Șerban Papacostea, București, 1971. Rapoartele și scrisorile sale se află publicate în Hurmuzaki, *Documente*, VI, precum și în materialul dat la lumină de C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, I și II, (București, 1913).

RAPORT DESPRE OLTENIA [1]

1727

p. 209 [Istoric al organizării politice şi administrative a Olteniei de la ocuparea ei
de către austrieci, aflată sub autoritatea comandantului militar al Transil-
vaniei]. „Primul dintre aceşti [comandanţi] ... a fost feldmareşalul de
Stainville, care i-a dat o formă de cârmuire sub numele de Deputăţie,
constând din cinci membri aleşi dintre boierime în fruntea cărora l-a pus
însă pe colonelul Schramm, comandantul trupelor de acolo. Cum mareşa-
lul voia să instaureze o asemenea deputăţie, şi cum ⟨conducerea⟩ a fost
dată prin dispoziţiile contrare ale Curţii din Viena unor nobili (= boieri)
care fuseseră trimişi din Provincie (= Oltenia) şi care au înfăţişat nevoia
unui alt „Guberniu" pentru cârmuirea acestei ţări, a urmat că atunci când
s-au înapoiat aceştia din Transilvania, mareşalul a fost convins de către
unii, care ţineau mai mult la interesul lor decât la slujba Maiestăţii Sale
imperiale, să nu dea în vileag decretul şi a rămas deci la orânduirea conce-
pută de el, măcar că s-a trimis o măsurare aspră de la curte cu obligaţia
în plus de a publica decretul, totuşi interesul a biruit şi răutatea acelora
care se aflau în jurul vrednicului de altminteri feldmareşal, plin de zel în
slujba M-ţii Sale, dar influenţat de aceşti oameni prin a căror persuasiune//
p. 210 lucrul a rămas neschimbat în organizarea făcută atâta vreme cât a mai
trăit el. Voi păstra tăcere, ca să nu fiu prea prolix asupra uciderilor, tirani-
zărilor şi fraudelor (?) şi a altor grozăvii înspăimântătoare la care au fost
supuşi bieţii români aflaţi în stăpânirea M-ţii Sale despre care toate, după
părerea [Încercarea ulterioară a lui Virmond e zădărnicită de „guberniul"
plin de răutate şi de puterea excesivă a boierilor. Apoi încercarea de reformă
a lui Königsegg, venit la 4 ian. 1723 la Craiova, întâmpină împotrivirea unei
minorităţi lacome, ameninţată în interesele sale egoiste. Urmează în
textul lui Tige o scurtă prezentare istorico-geografică plină de greşeli şi
confuzii, precum şi de împrumuturi evidente. De fapt, pentru descrierea
geografică el îl foloseşte intensiv pe Schwanz, iar pentru aprecierile negative
rezervate românilor, *el adoptă cu încredere judecăţile răuvoitoare ale lui de
Porta*, *de care însă se depărtează uneori*, *când ajunge să formuleze cu timidi-
tate o părere proprie*. Este condamnată categoric apartenenţa la biserica
„schismatică" (ortodoxă), din care cauză poporul „este plin de răutate"(!),
p. 211 fiind deplânsă starea sa nenorocită]. Mănăstirile sunt bogat înzestrate
cu cele mai bune venituri. În această Muntenie austriacă ei au un episcop
sufragant, care este un sârb schismatic din capitala Belgrad, căruia în
vremea aceasta nu îi este îngăduit să aibă legături cu cel din Bucureşti,
care —pe când erau încă sub turci (!) a recunoscut cel dintâi de cap al lor
pe patriarhul din Constantinopol [4].

[Afacerile civile sunt conduse de Administraţie]. Nobilimea numită de ei „boieri", se împarte în mare şi mică, pe care ei au deosebit-o până acum

---

[1] Traducerea şi excerptarea s-au făcut după originalul german publicat în C. Giurescu, *Material*... etc., vol. II, p. 209—224. În redarea de faţă au fost cuprinse în paranteze drepte explicaţiile rezumative ale editorului.

[2] Pentru o redare exactă a fazelor de organizare a Administraţiei, cf. Al. A. Vasilescu *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, Bucureşti, 1929, p. 108 ş.u.

[3] În anul 1727, când a fost întocmit raportul (!), episcop era Ştefan de Govora până la 20 august, şi după această dată Inochentie de Tismana.

[4] În realitate, Biserica Ţării Româneşti a fost organizată de către patriarhul de Constantinopol la jumătatea secolului al XIV-lea.

după gradul slujbei şi nu după naştere sau după starea părinţilor, dar ca să spun adevărul, ei sunt gata să dea găzduire peste noapte. Sunt fastuoşi în îmbrăcăminte şi nu prea deosebiţi de poloni. Au o fire bună şi o aplecare spre bine şi ştiinţe şi acestea nu le-ar lipsi dacă ar avea magiştri buni şi linişte, dar înainte de toate ar trebui să uite — de s-ar putea — cârmuirea trecută pe care au avut-o sub turci, de la care au învăţat să se împotrivească cu şiretlicuri şi înşelăciune; prin asemenea mijloace această provincie nenorocită a fost adusă în aşa hal, încât este o adevărată jale s-o vezi atât de părăsită şi de nelocuită. Administraţia se compune dintr-un ban [5], patru consilieri, un casier general, un secretar de stat, doi cancelişti şi patru scribi, precum şi dintr-un comisar provincial, care ar avea îndatorirea să se ocupe de aprovizionarea miliţiei. [În fiecare judeţ e un vornic] asistat de patru ajutoare de judecători numiţi Bănici [6] şi aleşi din mijlocul boierilor //mai săraci. Ei trebuie să facă dreptate în cazuri de mai mică însem- p. 212
nătate ... etc. În prezent miliţia regulată este comandată de un general Feldwachmeister şi se compune numai din călărime, iar oastea de ţară îşi are colonelul ei numit de ei serdar. Fiscul imperial [7] are aici multe venituri şi de aceea el numeşte aici un inspector cu mare mulţime de slujbaşi şi alţii, fie salariaţi sau dependenţi de consiliul fiscal din Transilvania şi împreună cu acesta de către comandantul general ca Director suprem.

[Urmează particularităţi ale provinciei începând cu Turnu-Roşu]. Această trecătoare se află la trei ceasuri de Sibiu, este păzită şi întărită cu un turn ridicat la intrarea vestitei Căi Caroline din porunca feldmareşalului de Stainville şi de către căpitanul Friedrich Schwanz von Springfels; lângă Turnu Roşu sau Poarta Roşie calea se lărgeşte pe dreapta peste munţii înspăimântători, care — pentru a deschide drumul au fost străpunşi prin forţa biruitoare a minelor şi a unei munci nemaipomenite şi prin foc; de partea stângă Oltul vuieşte printre munţi pe o lungime de 26 de mile italiene.

[E descris ţinutul până la Strassburg [8]]. Aici este începutul drumului care duce la Bucureşti. La sus-numitul Strassburg s-a început în 1718 să se zidească o fortăreaţă pentru apărarea Căii Caroline [9]. Această poziţie nu este deloc potrivită pentru o fortăreaţă ... etc. [E descris drumul de la Strassburg până la Cozia peste Lotru plin de păstrăvi de o deosebită//mărime]. p. 213
Nu departe de Cozia se vede de cealaltă parte a Oltului un munte foarte înalt, unde după cum se povesteşte, şi se ştie, împăratul Traian a trimis să se deschidă drumul pentru a intra în Transilvania, mulţumită cărui fapt şi-a putut atinge scopul. Mănăstirea Cozia a fost de asemenea pusă în stare de apărare în războiul trecut. [De aici după trei ceasuri de drum se ajunge la Râmnic, locuit de români ortodocşi şi de bulgari catolici care au o mănăstire a ordinului Sf. Francisc. Românii au o mănăstire, reşedinţă a episcopului]. Aceasta a fost de asemenea destinată apărării în războiui trecut, întrucât situaţia ei nu era nepotrivită pentru apărare ... Din regiunea aceasta, drumul la Craiova poate fi făcut în linie dreaptă. În timpul acestor trei zile ⟨de drum⟩ nu mai este nimic vrednic de luat în seamă, decât la Brâncoveni, pământ fiscal, unde se găsea un palat măreţ distrus recent de

---

[5] Anacronism ciudat. Banul Gheorghe Cantacuzino a fost scos din fruntea Administraţiei încă din 1726! Pentru o explicaţie plauzibilă, cf. biografia de mai sus.

[6] *Panici.*

[7] *Hofkammer.*

[8] Cf. descrierea lui Schwanz din volumul de faţă.

[9] Sunt formulate rezerve asupra utilităţii acestor două lucrări.

tătari, ce fusese zidit odinioară de principele Constantin Brâncoveanu ... [Uciderea lui Brâncoveanu cu fiii săi].

... Aici am văzut o mulțime de țigani, care cu țambalul și fluierele lor făceau să joace cu deosebită grație 12 urși. [Asemenea urși a mai văzut de 30 de ori în Oltenia]. La un sfert de oră de palat este o mănăstire frumoasă clădită de acest principe. Din Brâncoveni drumul duce la un pod minunat, numit Balș [10] peste râul Olteț, de unde în câteva ore se ajunge la Craiova, capitala acestui banat, care seamănă mai mult cu un sat rău clădit decât cu un oraș. [Aici rezidă Administrația, inspectorul, comandantul și tot ce e mai distins în țară; în caz de război însă, nu s-ar putea menține aici, fiind expusă incursiunilor ⟨turcilor⟩ de la Nicopol și Vidin, care în două zile ar fi la Craiova. Urmând drumul către Nicopol, după două zile poți ajunge la Islaz [11]. De partea cealaltă a Oltului se vede un turn care este o veche clădire romană (!) [12]. [Dincolo de Dunăre se vede Nicopolul rău întreținut de turci și cu o cetate slab apărată. Pe drumul de-a lungul Dunării, de la Islaz la Vidin nu e nimic demn de a fi remarcat. Pe drumul de la Craiova la Nicopole însă], „afli o insulă înconjurată de o mlaștină întinsă, pe care se găseș-
p. 214 te o mănăstire numită Jitianu[13], // care e stăpâna acestei insule și a multor sate, și ea este foarte potrivită pentru a clădi acolo o cetate de seamă. [Trecând peste Jiu ajungi la Comani, dincolo de care peste Dunăre este Vidinul etc. Insula din fața Vidinului este de o extraordinară frumusețe: conform tratatului nu este întărită, și în timp de război ar putea servi la așezarea unor baterii pentru bombardarea Vidinului. De la Vidin, mergând de-a lngul Dunării ajungi la Florentin [14]], unde se văd ruinele unui târg antic roman [și de aici în aceeași zi ajungi la Pristol, unde se găsește depozitul de sare adusă de la Ocnele Mari [15]] spre a fi distribuită la popoarele vecine. De la Pristol se merge mai departe și între Arcani [16] și Izvarna Albă [17] se trece printr-o mlaștină mare la satul Cerneți, unde în alte timpuri de război tătarii își aveau locul de întâlnire. Mlaștina aceasta se întinde până în câmpiile Severinului, care sunt astfel numite după un turn, unde se pot vedea semne că acesta a fost zidit de împăratul Sever. Puțin înaintea acestui turn, de ambele părți ale cursului Dunării se pot vedea ruinele podului lui Traian ... etc. [Mai departe în valea Jidoștița sunt cataractele Porților de Fier ... Se descriu greutățile trecerii pentru corăbii când apele sunt scăzute și pentru picior când sunt umflate, apoi se trece la satul Vodița] de unde se poate vedea granița dintre Țara Românească și Banatul Timișoarei; în satul acesta pe un deal, de cealaltă parte a văii numite Pradiosta, este o redută, care a fost apărată de generalul Veterani [18] înainte de a se fi încheiat pacea de la Carlowitz. [La o milă de Vodița e insula Orșova [19], care aparține banatului Timișoarei, și ale cărei fortificații le descrie. De la Cerneți, peste munți ajungi la Baia de Aramă, ale cărei mine de aramă] „ajung la îndestularea nevoilor provinciei, cât și a vecinilor în hotar cu ea" [și de

[10] *Balza.*
[11] La vărsarea Oltului în Dunăre.
[12] Este Turnu ⟨Măgurele⟩.
[13] *Sitian.*
[14] Pe țărmul bulgăresc.
[15] *Okna.*
[16] *Orkanes.*
[17] *Isvorne albe.*
[18] Pentru biografia lui Veterani și rolul său în luptele cu turcii, cf. *Călători*, VII, *sub voce.*
[19] = Ada Kale.

aici la Tismana] ,,care este // așezată între munți îngrozitori... Înainte de a p. 215
ajunge la Tismana vezi un râu numit Sohodol, care curge de departe din munți, și după ce străbate vreo două mile nemțești, se pierde ascunzându-se în pământ; aici însă de sub vârful unei stânci de înălțimea unui munte țâșnește din nou în regiunea Izvarna, și acest izvor devine pe neașteptate un râu grozav de mare. [Trecând Motrul se ajunge] ,,într-un loc foarte mănos, Brădiceni" [20] locuit de bulgari catolici și de aici drumul este comod până la Târgu Jiu, ,,o minunată priveliște mulțumită așezării sale". Trecând prin frumosul și popularul sat Bengești [21] și prin valea Calnicul[22], ajungi la muntele ,,Prigorie [23] unde dai de un deal ce fumegă, pe lângă aceasta însă te minunezi mai ales de faptul că dacă cineva își vâră mâna goală înăuntru, nu se întâmplă nici o vătămare, dacă însă bagă înăuntru pânză, piele, talpă și altele asemănătoare, acestea se ard. Din stâncile acestui deal, de sub pământul arzând, țâșnește și izvorăște cel mai bun ulei, care se folosește mai ales la păstrarea zugrăvelii pe lemn și pe zid; astfel de ulei se furnizează în cantitate mare și la depozit *(Magazin)* și slujește la afeturile de tun și la alte lucruri. [De aici ești nevoit să mergi la Polovraci și la granița care desparte Oltenia de Hațeg] unde se arată privirii o pădure numită de ei: ,,*Romanii*, în care se găsesc copaci unici, necunoscuți în toată Valahia, înalți și groși, despre care legenda spune că au fost sădiți de romani. În munții din apropiere se găsesc peșteri de o mărime extraordinară, despre care se știe că au fost făcute (!) tot de romani". [După Polovraci merită să fie vizitată ⟨mănăstirea⟩ Hurez, decât care alta mai măreață și mai frumoasă nu este în Oltenia [24]]. // Aici trebuie să iei seama înainte de p. 216
toate la arhitectura bună, la stilul și frumusețea mănăstirii, precum și a bisericii. Peste tot se găsesc mobile de preț și o bibliotecă frumoasă; nenorocirea este însă că acestea nu pot fi cunoscute și înțelese de călugării de aici care sunt foarte neluminați la minte. [Trei ceasuri mai departe ajungi la Mănăstirea Maicii Domnului, numită românește: Dintr-un lemn [25]]... Cum în toată provincia s-a răspândit zvonul că acolo s-ar fi întâmplat multe minuni, aleargă aici mulți oameni din alte părți, și măcar că în Valahia [26] se află multe lăcașuri sfinte cu moaște de sfinți, totuși lăcașul acesta este preferat înaintea tuturor. [Sunt amintite crucile și numeroasele fântâni întâlnite în cale]. Urmează:

Observații asupra Guberniului din Valahia austriacă

În această călătorie [27] din Valahia am luat cunoștință de felul cum este condusă și cârmuită țara de către un ban [28] și patru consilieri aleși dintre marii boieri, care sunt însă în cea mai mare parte oameni fără astâm-

---

[20] *Braedizan.*
[21] *Bencescal.*
[22] *Ralnicul* (!)
[23] *Brigorie.*
[24] Urmează o versiune legendară a întemeierii mănăstirii, care este o transpunere a celei privind mănăstirea Cotroceni, ridicată de Șerban Cantacuzino, scăpat print-un fel de minune de urmărirea dușmanilor. În această povestire, Brâncoveanu este substituit lui Șerban, și turcii dușmanilor amintiți.
[25] Urmează legenda întemeierii sale.
[26] = Adică Valahia cisalutană (Oltenia).
[27] Pentru nepotrivirea cronologică dintre relația călătorici și această parte finală a ei, cf. notița noastră biografică.
[28] La data expedierii acestei relații, banul fusese înlocuit cu un ofițer german, generalul von Schramm, de vreun an de zile (!).

păr, zgârciţi şi necredincioşi, şi cum sunt suspecţi în aceste condiţii şi nu sunt uniţi nici chiar între ei, se poate uşor înţelege ce fel de bine ar putea rezulta de aici. Actualul ban, contele Cantacuzino [29], este un om neînzestrat care îşi închipuie că ar putea fi un ban adevărat, cum se obişnuieşte la turci, şi deoarece nu este mulţumit de situaţia sa, caută să stârnească tot felul de încurcături, ca prin aceasta să tulbure provincia întreagă şi în acelaşi timp se străduieşte prin diferite linguşiri (întemeiate pe promisiuni) să câştige de partea sa pe unul şi pe altul ca să-şi dea asentimentul la propunerile sale, dar prin aceasta aţâţă doar oamenii şi zădărniceşte toate măsurile bune, căutând prin acesta să arate //
p. 217 nevoia extremă a provinciei de a avea un singur stăpân absolut. Pe de altă parte consilierii [30], care sunt oameni vicleni şi răutăcioşi şi se folosesc de naivitatea celorlalţi, trag apa la moara lor, în urma cărui lucru, al treilea, anume M. Sa împăratul, suportă singur toată povara, iar în timpul acesta consilierii amintiţi se poartă între ei precum câinele cu pisica atunci când e vorba de interesele lor proprii, neglijând serviciul M-ţii Sale imperiale, iar cei care se întreţin în cel mai desăvârşit acord în nepăsarea lor faţă de slujba imperială sunt ocrotiţi de o persoană (care trage poate oarecare câştig din acele dezbinări ce se ivesc în sânul Administraţiei) şi care obişnuieşte să observe legile turceşti; cu ajutorul aurului îşi află [31] *einen christlichen Chiagam* (?), drept care se supune întocmai legilor turceşti, dar se socoteşte domn al ţării sub atârnarea noastră [32].
p. 217-221 [În continuare propune o organizare pe alte baze, înlocuind banul cu un general imperial, şi numind în fiecare district un boier pentru
p. 221 administrarea sa [33]] .... Ar fi necesar un recensământ general: să se dea ordin ca satele risipite [34] să fie refăcute toate şi să li se asigure o subzistenţă bună, şi apoi să se aducă la cunoştinţa tuturor că vor fi pedepsiţi cu moartea toţi aceia care îşi vor părăsi satul fără autorizaţie prealabilă, chiar şi în caz de nevoie; să fie puse în frunte un număr de familii care să fie silite cu dibăcie să-şi construiască locuinţe ca să nu se mai mute de colo-colo,
p. 222 după cum e obiceiul lor. // Faţă de naţiunea aceasta trebuie folosită severitatea, împotriva celor mincinoşi şi sperjuri, deoarece s-au obişnuit să toarne la minciuni şi sunt în stare să jure strâmb chiar şi pentru cel mai mic fleac [35]; şi este necesar să se fixeze un număr anumit de preoţi, pentru ca înmulţirea lor fără măsură să nu pricinuiască scăderea veniturilor M-ţii Sale.

Şi deoarece sunt cam multe mănăstiri de călugări în care se află oameni cu totul neluminaţi şi superstiţioşi, s-a ajuns până acolo că egumenii sau stareţii lor fură nestingheriţi, după bunul lor plac, fiindcă nu sunt deprinşi să dea cuiva socoteală de veniturile lor adevărate, cum s-a întâmplat pe vremea mea ca să fugă unii împreună cu epitropul cu o sumă mare de

---

[29] Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Şerban vodă, ţinut în rezervă de imperiali ca viitor domn al Ţării Româneşti, necucerită încă, apoi după încheierea războiului numit ban al „Valahiei cisalutane", în 1719, şi înlăturat acum pentru a germaniza Administraţia provinciei.

[30] În 1727 aceştia erau D. Brăiloiu, Vlasto, I. Ştirbei şi Strâmbeanu sub preşedenţia lui von Schramm. În faza precedentă, sub G. Cantacuzino, cei patru consilieri au fost Gr. Băleanu, R. Golescu, Ilie Ştirbei şi Staico Bengescu. S-ar părea că se referă la aceşti consilieri din urmă, fiind însă bineînţeles că acea caracterizare este generală, inglobând pe toţi boierii.

[31] Sens destul de confuz. Este vorba de Gheorghe Cantacuzino.

[32] *mit welchen er eben die Gesäze deren Türkhen beobachtet, unter der Bottmässigkeit aber haltet er sich unsers Landt-Fürstens.*

[33] Reformă înfăptuită în sept. 1726.

[34] *die Dorfeinwohner hin und her zerstreyet, wie die Bestien in Wälderen und Berge* (în fraza precedentă).

[35] Cf. mai sus p. 313. Exemplu de preluare mecanică a aprecierilor lui de Porta.

bani . . . Dacă însă stareţii ar fi siliţi şi constrânşi să prezinte o situaţie exactă a veniturilor şi cheltuielilor lor şi obligaţi să investească prisosul în dezţelenirea pământurilor mănăstireşti ar creşte veniturile supuşilor, deci şi foloasele M-ţii Sale.

. . . Ca să recunosc adevărul, firea românilor nu e rea în sine, obiceiurile şi creşterea îi fac mult mai răi, aceasta din pricină că nobilimea este împrăştiată prin toată ţara şi duce lipsă de şcoli şi magiştri, ca să trec sub tăcere legăturile [36] persistente pe care le-au avut cu turcii şi grecii.

Acestui popor ar fi nevoie să i se atribuie un loc bun, unde să-şi poată clădi un oraş adevărat *(in rechter Form)*, în care — întrucât ar fi siliţi să rămână strânşi împreună — li s-ar putea pune la îndemână „informatori" pricepuţi în toate ştiinţele necesare, pentru a căror întreţinere s-ar putea uşor scoate fonduri din prisosul mănăstirilor amintite . . . şi apoi s-ar părea recomandabil şi raţional să se aşeze administraţia (Dicasterien) şi nobilimea într-un loc mai bine situat decât Craiova[37] şi s-ar putea alege un loc spre munţi// . . . în care în vreme de război să se poată apăra în oarecare măsură. p. 223

[Urmează consideraţii asupra impozitelor şi a perceperii lor]. Nu vreau să mai amintesc încă odată de tirania acelor subordonaţi ai Camerei Aulice (care pretind să fie serviţi etc.). Destul de spus că în vremea noastră se vede cum un slujbaş (Bedienter) al unui Oficiant, intrat gol puşcă în slujbă, apare făţiş înaintea lumii în puţine luni cu trăsură şi cai, livrea galonată şi altele asemenea ca şi cum s-ar fi născut ca mare domn, când se ştie că veniturile sale nu se pot extinde până acolo . . . . Nu mai vorbesc de persecutarea tuturor acelora care nu depind de ei, de jafurile şi aroganţa unora dintre ei . . . Unul din aceştia de provenienţă şi origine din cele mai proaste, a poruncit să i se dea 100 de beţe unui anumit boier pentru că acela nu i s-a adresat cu titlul de „milostivirea voastră".

(Cauza acestor rele şi a împovărărilor locuitorilor stă în faptul că poporul) este prea puţin luminat şi de o condiţie precară. Ar fi lucrul cel mai bun să se numească de către Camera Aulică un Oficiant în Valahia ⟨austriacă⟩, care să fie de neam bun, cel puţin din treapta micii nobilimi (Ritterstand), care să observe serios pe subordonaţii săi şi să nu sufere mult personal (Abhang) pe lângă sine . . . etc. (Economie de salarii). Ar fi bine dacă s-ar putea ca tot ce ţine de Cameră să fie lăsat a fi dat în arendă unui fiu al ţării cu capacitate pentru aceasta. Ar rezulta economii de salarii şi o stavilă pentru cei scutiţi de contribuţie. Şi de asemenea câştigarea dragostei acestor oameni, prin faptul că fiii ţării s-ar bucura de mai mare consideraţie în propria lor patrie . . . . etc. //

(Dar până să se ajungă la arendă ⟨a cameralilor⟩ ar trebui ca funcţionarii camerali numiţi să fie vrednici de slubja lor şi corecţi). p. 224

(O ultimă reflecţie, şi nu din cele mai neimportante, priveşte acea lepră de supuşi otomani sau greci ce străbat în toate sensurile toată ţara ca nişte şerpi veninoşi spre a o ruina) şi ce e mai rău este că sunt scoşi toţi banii din ţară, fără vreun folos pentru aceasta. Ei aduc şi mari prejudicii religiei catolice, întrucât *die turkischen canaillen* provoacă pe români să stăruie în schisma lor. (Să fie interzis accesul grecilor ce nu sunt stabiliţi în ţară, ci vin doar cu comerţul lor ca să facă pagubă, îmbogăţindu-se pe ei şi sărăcindu-ne pe noi).

---

[36] *dem embsigen Handel und Wandel.*
[37] Idee emisă şi de Stainville de a muta capitala la Ţânţăreni.

GENERALUL CONTE FRANZ PAUL VON WALLIS (1677–1737) ŞI BARONUL VON REBENTISCH (sec. XVIII)

Generalul conte Franz-Paul von Wallis s-a născut în 1677 şi a murit la Sibiu la 18 oct. 1737 în plin război austro-turc. Cariera sa l-a purtat prin Germania, Italia etc. şi după izbucnirea războiului austro-turc din 1716, el a luptat contra turcilor sub ordinele lui Eugeniu de Savoia. Înaintat general-maior, a fost primul comandant al Belgradului cucerit de imperiali, rămânând în acest post până în 1727. În 1729 e ridicat la gradul de locotenent feldmareşal şi urmează în calitate de comandant imperial al Transilvaniei baronului Tige, mort la sfârşitul acestui an. La declararea noului război cu turcii a condus în 1736–1737 operaţiile de pătrundere în Ţara Românească, Câmpulung, Piteşti etc. îndreptându-se spre Bucureşti. Îmbolnăvindu-se, a trebuit să părăsească acţiunea începută. Cum în această vreme mai întâlnim alţi generali conţi de Wallis, cu care ar putea fi confundat, credem că e util a pomeni de aceştia. Contele Franz-Wenzel (1696–1774) este şi el comandant imperial al Transilvaniei (1751–1760) şi ajunge şi el feldmareşal. Decalajul de două decenii între cariera sa şi cea a lui Franz-Paul nu îngăduie vreo confuzie cu acesta. Altfel stau lucrurile cu contele Georg-Olivier ai cărui ani de viaţă coincid aproape cu ai lui Franz-Paul, anume 1673–1744. Şi acesta a luptat sub Eugeniu de Savoia în Ungaria şi la Belgrad, apoi în Italia şi în sfârşit şi el a comandat operaţii în Ţara Românească în 1736. În 1738 este numit feldmareşal şi are comanda întregii armate din Ungaria. Silit să predea turcilor cetatea Belgrad, el a fost judecat, destituit şi întemniţat în cetatea Spielberg, de unde l-a eliberat împărăteasa Maria Tereza în 1740, rechemându-l în activitate. A comandat în războiul Boemiei şi a murit în 1744.

Revenim deci la generalul Franz-Paul despre care este vorba.

A fost al cincilea comandant general al Transilvaniei şi director suprem al Olteniei, urmând îndată după generalul Tige care a murit în funcţie în 1730. Baronul de Rebentisch era consilier cameral aulic, reprezentând acea Cameră în Transilvania şi Oltenia. În 1731 l-a însoţit pe generalul Wallis, când acesta a coborât în ,,Valahia austriacă" pentru a lua cunoştinţă în mod concret de problemele acute ce duseseră la situaţia limită în care ajunsese această ţară. Raportul lor comun întocmit la înapoierea lor în Transilvania este de un interes neobişnuit, atât mulţumită constatărilor şi propunerilor ce le conţine, cât şi contextului oferit de împrejurările speciale în care s-a desfăşurat acea luare de contact cu realităţile de la faţa locului. Pornirea acestei anchete comune reprezintă un punct culminant al dualităţii autorităţii de stat în cârmuirea Olteniei.

În adevăr, pe măsură ce se îndepărta în trecut amintirea războiului recent, se desena mai clar tendinţa de a reduce autoritatea elementului militar în favoarea celui ,,cameral", îndreptat spre exploatarea intensivă a noii provincii habsburgice. De la trimiterea de instrucţiuni de către Camera aulică lui Ignaţiu Haan, comisarul cameral suprem din Transilvania, în legătură cu extinderea atribuţiilor oficiantului cameral Geislizer şi asupra Olteniei (în dec. 1716) urmând ca să raporteze din când în când asupra zelului cu care erau observate de către acesta interesele fiscului imperial, prezenţa lui Haan în coasta lui Stainville s-a afirmat

tot mai mult. Acesta îi lăsa mână liberă, având încredere în corectitudinea sa, observând prea târziu încălcările autorității sale proprii, de pildă în declarația obținută prin surprindere că „localitățile principale", adică Craiova, Cerneți, Caracal, Tg. Jiu, Râmnic și Ocna ar fi localități fiscale dintre care doar Ocna putea intra în această categorie, supusă direct autorității camerale). Deși ulterior s-a revenit asupra acestei atribuiri greșite care ar fi redus considerabil aria de sub autoritatea Administrației și ar fi sustras o mare parte din veniturile afectate Contribuției impuse asupra acestui teritoriu, ideea odată concepută a continuat să inspire pretențiile cameraliștilor și nemulțumirea lor contra Administrației rivale. Avântul luat de Haan culminează în 1719 când se află la Craiova odată cu Comandantul general Stainville, venit în vară să organizeze Administrația după darea decretului imperial din febr. Dar cordialitatea dintre cei doi începe să scadă în noiembrie, când Stainville se duce să stea la mănăstirea Hurez, și Haan preferă să-și facă de lucru la Ocna. Asupra unui punct se înțelegeau destul de bine: o părere negativă cu privire la boieri, mergând însă la Haan până la ură personală. După moartea lui Stainville și autoritatea mai mult nominală a succesorului său, contele de Virmond, absent și bolnav pe moarte, cameraliștii s-au înmulțit și întărit, și Haan în corespondență asiduă cu Camera aulică este atotputernic, revocând măsurile dictate de Stainville pentru întreținerea Căii Caroline și scoțând din funcție pe minunatul inginer militar și cartograf căpitanul Schwanz. Cu dispariția, nu mult după aceea, a lui Haan se încheie o primă fază a dualității tutelare a Olteniei. Până la preluarea efectivă a succesiunii comandamentului general și a directoratului suprem al Valahiei imperiale de către contele de Königsegg, cameraliștii cuceriseră o serie de poziții-cheie și căutau să se impună în sânul Administrației, ba pe cale oblică, ba prin atacuri directe.

Se ajunge la un punct critic când Camera aulică îl invită pe Königsegg ca împreună cu directorul cameral baronul v. Viechter să se pună de acord asupra chestiunilor litigioase și în primul rând aceea a „locurilor principale" din Oltenia ce nu fusese tradusă în fapt. Totodată la Alba Iulia, în sediul directorului cameral se întocmeau cu înfrigurare rapoarte și memorii către Camera Aulică denunțând Administrația, formată încă în acel moment din boieri români, și rezistența opusă de ea pretențiilor camerale, vizând știrbirea unor drepturi și libertăți și privilegii tradiționale, atât ale boierilor, cât și ale mănăstirilor sau chiar ale locuitorilor expropriați din satele lor pentru a face loc bulgarilor refugiați la imperiali (și care alcătuiau colectivități masive ce tindeau să se răsfire în mai multe direcții) sau uzurpării dreptului de judecată ce și-l arogau cameraliștii în procesele mixte între locuitorii „provinciali" și camerali. Aceste rapoarte erau opera inspectorului cameral din Oltenia Eusebiu Procopie îndemnat și sprijinit de comisarul cu aprovizionarea Uhlein, venit de la Alba Iulia anume pentru întocmirea lor cât mai virulentă. Alături de polemica cu Administrația, se făceau o serie de propuneri, ca numirea a doi dregători superiori camerali, care să intre în compunerea permanentă a Administrației, scutirea de contribuții a unui numeros personal de auxiliari camerali, ca plăieși, scăunași, vieri, năieri etc., introducerea unui fel de monopol cameral al desfacerii vinului în localitățile principale menționate etc. De altminteri zelul lui Uhlein a mers atât de departe încât s-a dus anume la Viena pentru a obține peste capul comandantului câștig de cauză în această materie. Cu multă patimă a redactat un raport despre abuzurile Administrației, urmat curând de un altul despre „gravele abuzuri" ale acesteia. Era denunțată și vitregia elementului militar față de satele camerale în folosul celor „provinciale". În sfârșit catalogul boierilor, întocmit de Administrație la cererea lui Königsegg pentru a stabili lista celor scutiți de dijmărit, a fost combătut cu violență, sub cuvânt că în el nu se observase condiția cu totul nereală a unei permanențe în slujbe timp de patru generații!

Raportul lui Königsegg, ca răspuns la rescriptul bazat pe punctele din memoriul lui Uhlein, scoate în evidență eroarea ce stă la baza atribuirii acelor „locuri principale" cameraliștilor, se pronunță pentru o reciprocitate a judecăților mixte, preconizează o rezolvare mai dreaptă a situației băștinașilor alungați din propriile lor sate în favoarea bulgarilor (cel puțin în privința celor neevacuați încă), arată marile cheltuieli rezultând din sporirea numărului

cameraliştilor afectaţi exploatărilor în regie a veniturilor, adesea inferioare acestora, şi propune adoptarea sistemului lui Brâncoveanu: anume arendarea lor. Cât priveşte pătrunderea cameraliştilor în sânul Administraţiei, aceasta nu este necesară, ei putând fi consultaţi la nevoie în chestiunile fiscale ce îi privesc şi pe ei. Moderaţia lui Königsegg, care se dusese de două ori personal la Alba Iulia să discute cu directorul cameral von Viechter, este pusă la grea încercare de gestul acestuia, care la trimiterea din partea lui Königsegg a raportului său, pentru a-şi da şi el părerea în vederea acelui răspuns comun către forurile de la Viena, s-a mulţumit să observe că el are alte instrucţiuni! Aflând totodată de spiritul duşmănos al campaniei lui Uhlein, el spulberă acuzaţiile neadevărate ale acestuia despre pretinsa intenţie de fugă a locuitorilor din Loviştea din cauza unor persecuţii ale boierilor, cu care ei nu aveau nici o atingere, şi se miră de afirmaţia că Administraţia ar fi dăruit unor boieri nişte venituri (imaginare) asupra acestora, întrucât atunci când Uhlein cutreiera Oltenia ar fi putut semnala acest fapt lui Königsegg, care se afla şi el în inspecţie prin acea ţară. În concluzie atrage atenţia asupra nevoii de a nu nemulţumi prin vexaţiuni pe cei de care depinde conservarea stăpânirii imperiale în acele locuri. Pretenţiile şi uzurpările cameraliştilor de la Haan încolo nu au avut de scop decât creşterea propriei lor importanţe. Exploatările lor de vii sunt oneroase. Purtarea lor i-a făcut odioşi locuitorilor. Chiar numai numele de Fisc sau Cameră fiscală inspiră groază şi îndeamnă la fugă. În sfârşit chiar acum în urmă baronul Viechter a mai sporit datoria ţării cu peste 100 000 de florini pe care i-a scos din casă, când ar trebui întotdeauna să rămână în ţară o rezervă de bani pentru orice eventualitate. Discuţia nu se încheie aici, la 25 oct. 1724, căci în anul următor se cere din nou un raport comun lui Königsegg şi Viechter cu rezerva ca asupra punctelor în care diferă să-şi argumenteze fiecare punctul său de vedere, iar în privinţa catalogului boierilor, să trimită fiecare versiunea sa proprie! În răspuns se constată un acord doar în ce priveşte critica adusă lui Procopie, care nu a trimis informaţiile cerute, precum şi refuzul celor doi de a alcătui acele două cataloage opuse, urmând ca discuţia de fond să aibă loc la Viena.

Cu numirea lui Königsegg într-un post superior se încheie această fază de antagonism categoric şi făţiş. Cea următoare ne este cunoscută în parte din rapoartele paralele ale lui Tige şi v. Andler, succesorii lui Königsegg şi v. Viechter. Între ei domneşte o mare cordialitate. Călătoria lor împreună în Oltenia, însoţiţi de familiile lor, este o adevărată partidă de plăcere. Dar în raportul său, v. Andler îşi justifică participarea prin datoria sa de a inspecta aparatul cameral din Oltenia şi de a veghea la apărarea fiscului imperial *(aerarium)* de pretenţiile Administraţiei, faţă de care întreţine aceeaşi atitudine bănuitoare ca ceilalţi cameralişti. Se plânge că aceştia nu sunt chemaţi să conlucreze cu Administraţia din motive de ură personală şi propune numirea unui inspector cameral, temporar, care să fie şi consilier al Administraţiei. De altminteri ar trebui numiţi în Administraţie consilieri germani, etc. Aceste sugestii se potrivesc destul de bine cu propunerile conţinute în raportul paralel al lui Tige redat în parte în volumul de faţă. Despre firea influenţabilă a acestuia a fost vorba în notiţa biografică respectivă. Este vrednic de menţionat şi aici faptul surprinzător că în critica modului cum se cheltuiesc sumele încasate din dări baronul von Andler se referă în mod expres şi la aşa-zisele ,,discreţiuni'' adică daruri distribuite *în cursul anului precedent*, adică în 1726? Dar în anul curent, 1727, asemenea discreţiuni fuseseră împărţite din belşug lui Tige şi Andler, precum şi soţiilor şi fiicelor şi rudelor lor ce îi însoţiseră în Oltenia! Despre această atenţie măgulitoare nu se pomeneşte nimic acuma, ci doar de sacrificiul baronului, încăput de două ori în primejdie de moarte (?) şi de boala soţiei sale... El însuşi nu a putut coborî în ocnă la venirea sa anume în localitatea Ocna, fiind bolnav! Comunitatea de vederi manifestată în cele două rapoarte paralele din dec. 1727 se datoreşte desigur şi şoaptelor şi insinuărilor lui de Porta, foarte activ în acest moment, dar şi spiritului comod şi versatil al lui Tige, care însă în partea finală a dării sale de seamă se ridică energic contra personalului cameral în subordine care se îmbogăţeşte peste noapte în chipul cel mai neruşinat etc. şi recomandă numirea unui oficiant cameral *de neam bun* care să supravegheze acest personal.

Această conlucrare cordială, cu unele rezerve ce apar în rapoartele amintite, trece într-o fază nouă sub Wallis cu prilejul inspecției comune din 1731 în plină criză determinată de fuga masivă a locuitorilor și de neplata contribuției, consecință paradoxală a urgiei fiscale, precedată de urgia recensământului. Raportul lui Wallis și Rebentisch pornește de la unele constatări directe din cursul călătoriei prin Oltenia și de la reclamațiile fără număr primite în jurul a patru puncte. Două din ele sunt referitoare la cauza sărăcirii totale a țării și locuitorilor în urma sporirii exagerate a vămilor, precum și a devalorizării catastrofale a zlotului, celelalte două la regimul de exterminare impus de obligațiile de „Vorspann" și de sistemul barbar al așezării impozitelor. De fapt era un cerc vicios. Nemaiputându-și vinde produsele locuitorii nu mai erau în stare să-și achite contribuția. Urma în mod inevitabil fuga. Trebuiau stabilite niște răspunderi. Se trece mai iute asupra vămilor și a zloților pentru care fusese urmată porunca neabătută de la Viena și se caută vinovații cu privire la „Vospann". Aceștia sunt consilierii Administrației Olteniei (!) măcar că ar fi fost greu ca să se împotrivească cineva la pretențiile abuzive ale militarilor austrieci sau chiar ale funcționărașilor imperiali ce se învățaseră să poruncească și socoteau firesc lucru să ia pe locuitori de la treburile lor, pentru a-i căra pe ei dintr-un capăt al țării în altul, și abia înapoiați, să reînceapă calvarul cu alții, prăpădindu-se astfel și oamenii și vitele lor de muncă. Pentru a curma curentul de dezafecțiune contra regimului, mai trebuia să se explice locuitorilor din târguri că taxele puse asupra lor sunt doar o reapariție a vechilor taxe din vremea regimului turcesc! Dar situația era prea gravă pentru a se putea spera ceva de la asemenea artificii. În centrul preocupărilor noului director și ale colegului cameral se aflau două chestiuni vitale: fuga populației și neplata contribuției obligatorii. Ele erau legate între ele și la rândul lor erau o consecință a metodelor de recensământ fiscal. Odată cu constatarea acestei stări de lucruri trebuiau propuse și mijloace de îndreptare. Și ajunși aici cei doi semnatari discută diferitele soluții recomandate de unii și de alții, dar nu în sensul adoptării unor hotărâri, ci pur și simplu al expunerii argumentelor aduse de aceștia. Așadar acea dare de seamă nu este doar rezultanta unor constatări directe, ci însăilarea unor propuneri extrase din arhiva Administrației ce se păstra la Craiova. Având a opta pentru alegerea unei baze a sistemului fiscal între proprietatea de pământ sau numărul de familii din sate, ei se feresc parcă să ia o atitudine proprie, preferând să lase răspunderea soluțiilor celor ce le formulaseră mai întâi. Este mai important a nu nemulțumi forurile de la Viena decât a-și făuri o convingere proprie. Lucrul este încă și mai evident în problema zloților. Ca și contele de Königsegg în trecut ei își puteau da seama de dezastrul pentru economia Olteniei a menținerii devalorizării progresive, decretate arbitrar, dar preferau să se mulțumească cu jumătăți de măsură, ca păsuirea derizorie obținută de la Viena, afectând un fals optimism privind prosperitatea viitoare ce avea să se reverse asupra țării. Cât privește perspectiva iluzorie a creării unei bănci care să absoarbă zloții indezirabili și să-i preschimbe în monede cu un curs bun, ea era o simplă amăgire. De altminteri nu o dată măsurile propuse acum, sau mai de mult, și acceptate acum, se dovedesc străine de realitate. Ideea înlocuirii satelor existente prin sate tip de 100, sau 50, sau 25 de familii (clădite după un plan stereotip cu biserica la mijloc și probabil cu case identice) pentru a ușura recensământul fiscal și obligația locuitorilor de a prinde rădăcini în ele sub pedeapsa capitală pentru cei ce le-ar părăsi sau nu s-ar grăbi să iasă din ascunzătorile lor spre a se strânge în ele, demonstrează din plin această abatere de la reacțiile firești cărora li se preferă șablonul.

Este drept însă că dezumanizarea se oprește când este vorba de persoane concrete, și semnatarii revin la reacții firești. Dar când spunem „semnatarii", ne referim de fapt la reacțiile lui Wallis, în rechizitoriul său contra lui de Porta. Acum avem și epilogul procesului lui Pădeanu (vezi notița biografică despre de Porta). Reiese tot mai clar că raportul îi aparține de fapt lui Wallis. El este acela care între de Porta și Știrbei se declară pentru acesta din urmă. S-ar părea că el își dădea seama că trebuiau păstrate unele menajamente pentru români, cel puțin în privința susceptibilităților lor religioase în legătură cu organizarea lor

bisericească. În schimb, după ce deplânge dezbinarea din sânul Administrației, unde se formaseră două partide: una constând din consilierii catolici, iar cealaltă din cei ortodocși, sfârșește prin a găsi soluția ideală, anume să fie neapărat doi catolici pe lângă președinte, catolic prin definiție spre a-i neutraliza pe cei doi ortodocși! Tot astfel, după declarațiile moderate privind atitudinea de păstrat față de biserica ortodoxă, surprinde soluția propusă în final: anume încredințarea treburilor privind biserica ortodoxă consilierilor catolici în mod exclusiv! Aflăm aici o lipsă de consecvență a lui Wallis, sau cumva soluția finală îi aparține lui Rebentisch în amândouă cazurile? Și poate și aceea a numirii unor supravornici germani și a unor controlori, tot germani, care să anihileze de fapt până și fărâma de putere decizorie rămasă Administrației. Caracterul oarecum nepersonal al raportului comun reiese din redactarea sa neutră la persoana a treia.

INSPECȚIA FĂCUTĂ ÎN OLTENIA [1]

1731, august 20

p. 471 Contele Wallis și baronul Rebentisch descriu mai întâi starea în care se află această provincie, arătând că această țară odinioară frumoasă și binecuvântată cu tot belșugul, și în primul rând județul Jiul de Sus și Mehedinți — de unde nu s-a auzit mai înainte să fi fugit vreodată locuitorii — s-au prefăcut într-un pustiu din vremea ultimului recensământ [2] și în afară de moșiile mănăstirilor și ale câtorva boieri, nu vezi în cursul unei călătorii de multe ceasuri nici un iugăr de pământ cultivat, și acolo unde se mai găsește vreun petec de vreun sfert de iugăr nu este nimic altceva pe el decât porumb. Apoi în județul Mehedinți se vedeau la o mică depărtare și aproape la rând șapte sate fără de nici un suflet și fără nimic altceva decât doar ruinele caselor ce fuseseră ale locuitorilor fugiți și nu se auzeau de-a lungul întregului drum decât strigătele celor care mai rămăseseră pe loc sau care mai fugeau și care strigau ajutor împotriva cruntului recensământ. O mulțime de plângeri în scris le-au fost înmânate. Iar reclamațiile țării se reduc la patru puncte și anume: 1. exacțiunea vamală [3], 2. povara excesivă a obligației de „Vorspann" [4], 3. devalorizarea zlotului [5] și 4. așezarea impozitelor. Pentru a discuta sistematic aceste reclamații contele Wallis și baronul Rebentisch au cercetat în plen mai întâi laolaltă toate reclamațiile prezentate și apoi pe rând pe fiecare în parte si au dat chiar de îndată satisfacție acelor ⟨negustori⟩? turci și au redus taxele ⟨de vamă⟩, iar în parte i-au făcut să înțeleagă greșeala lor (întrucât aceia crezuseră, împotriva dispozițiilor tratatului de comerț și a hotărârilor luate, că sub cele trei puncte se înțelegeau și vitele; apoi au socotit zloții și celelalte monede la cursul

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 471 ș.u. care este o prezentare indirectă a constatărilor inspecției lui Wallis și Rebentisch, completată de o serie de alte acte înglobate într-o expunere de ansamblu făcută în vederea unei discuții în fața Hofkriegsrathului. Darea de seamă e făcută la pers. a III-a.

[2] E vorba aici de recensământul fiscal, care a determinat un adevărat exod. Cf. pentru conscripția și impunerile pe anii 1729 și 1730 C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 424, 425 și 448 — — 449; cf. și relațiile lui de Porta și Tige din volumul de față.

[3] *Mauthexaction.*

[4] *Improportion der Vorspann.* E vorba de rechizițiile de vite pentru transportul funcționarilor imperiali și a celor ce obțineau bilete de rechiziții.

[5] *Devaluation d. Hotten* (!), corect: *Slotten*

lor de dincolo [6]. Şi au mai potolit pe localnici cu argumentul că atunci când a fost introdusă vama târgului [7] care a stârnit atâtea plângeri, dimpreună cu căminăritul şi ierbăritul [9], arendarea generală a acestor dări a fost motivată pe faptul că ele fuseseră introduse în timpul stăpânirii turceşti şi au fost reglementate chiar de la începutul ocupării ţării de către imperiali în //aceleaşi condiţii [10], şi mai apoi au fost iarăşi desfiinţate pentru uşurarea p. 472
ţăranilor ruinaţi, şi pe urmă au fost din nou lăsate să existe. Dar vameşul cel mare [11], Szendrey [12], care a stat mai mulţi ani în Ţara Românească, a dat amănunte în anexa nr. 1 [13] arătând cum s-a procedat din anul 1720 până în anul 1728 cu impunerea ierbăritului şi a cămănăritului şi că s-a luat mereu vama târgului în locurile unde se ţin iarmaroace [14] şi în zalhanale [15], ⟨şi⟩ de la lucrurile şi vitele cumpărate pentru câştig [16], chiar şi în afara târgurilor, şi prin urmare nimeni nu are a se plânge dacă arendaşii dărilor [17] se menţin în aceste limite. Ei, adică contele Wallis şi baronul Rebentisch, aşteaptă dispoziţiile ce ar binevoi să li se dea, dacă vama târgului [18], comănăritul şi ierbăritul trebuie desfiinţate în tot locul sau să se perceapă în acelaşi fel ca mai înainte, numai în acele târguri anume hotărâte şi în felul dinainte hotărât (?) [19]. Dar ei socotesc că ar fi mai potrivit pentru interesele împăratului [20], pentru comerţ şi pentru uşurarea locuitorilor să se dea tuturor [21] mână liberă să facă negoţ şi să deducă din cuantumul arenzii [22] stabilite suma la care se ridică asemenea taxe producătoare de venit pentru arendaşi, iar cuantumul rezultat (?) [23] să fie repartizat şi cuprins printre prestaţiile principale [24]. Şi să lase să se achite obişnuitele taxe vamale imperiale numai din traficul care se face în afară la acele vămi de frontieră, potrivit cu darea hotărâtă ... (?) [25].

Deocamdată ei ar fi propus eventual, drept compensaţie 15 000 de florini, iar suma definitivă va trebui să fie arătată de extractele de arendă, ca să se vadă dacă trebuie să se mai adauge ceva la această sumă sau să se mai scadă ceva din ea.

---

[6] *Ienseitigen curs* — adică din Turcia şi Ţara Românească. Administraţia imperială fixase cursul zlotului la 51 de creiţari pe când în Turcia şi în Ţara Românească era cotat la 66 de creiţari, adică 1 florin şi 6 creiţari. Cf. hotărârea Camerei aulice din 18 iulie 1729 la C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 344—346.

[7] *Teloneum fori.*

[8] *Comaneril.*

[9] *Iahrberith.*

[10] *Eodem titulo*

[11] *Ober 30 ger* = Ober Dreyssiger, traducerea termenului latin de: *Supremus Tricesimator.*

[12] Johann Szendrey purta în August 1722 titlul de Primarius Teloneator (*op. cit.*, I, 525) şi tot astfel în noiembrie 1723. Iar în decembrie 1725 este: supremus Tricesimator sau Ober dreissiger in der Kayserlichen Wallachey (*ibidem*, p. 678). Pentru etapele carierei lui *ibidem*, II, 433.

[13] *Ibidem*, II, 433—437. doc. nr. 163.

[14] *In locis nundinibus celebribus.*

[15] *Zachanis.*

[16] *pro quaestu.*

[17] *die arrendation.*

[18] Vama târgului a fost abrogată la 9 ianuarie 1734 (C. Giurescu, *op. cit.*, III, p. 34, doc. 9) introducându-se în schimb vama de 4% la graniţă.

[19] *Cum modalitate.*

[20] = Carol VI (1711—1740).

[21] *Dem publico.*

[22] *Pachtquanto.*

[23] *Das importirende quantum.*

[24] *Hauptproestation.*

[25] *Nach den Vectigal und ausgesetzten psto* (?).

Apoi, la punctul 2, în ce privește „Vorspannul", țara ar avea tot dreptul să se plângă de această prestație, căci populația intimidată, fără să fi văzut până acum vreun regulament sau vreun ordin ⟨în acest sens⟩ a dat oricărui funcționar sau slujbaș militar și cameral[26] sau provincial[27], fie ⟨că ar fi mers pentru⟩ treburi proprii sau ale stăpânirii, tot ce a pretins și cât a pretins și încă pe deasupra hrană fără nici o măsură și deosebire și, deși Administrația [28] ar fi trebuit să știe cum să pună stavilă acestor neorânduieli, nu numai că s-a abținut de a lua vreo măsură, dar chiar a stat și le-a privit în tăcere, astfel că la retragerea companiilor, așa după cum au întâlnit chiar contele Wallis și baronul Rebentisch una din aceste companii, li s-au dat „Vorspann" de la un capăt al țării până la celălalt; iar funcționarii județelor fac și dreg după cheful lor, putând să părtinească un sat și să ducă de râpă un altul, fără a mai spune că adeseori țăranii la reîntoarcerea lor de la „Vorspann" sunt iarăși luați pe sus și siliți din nou să-și pună caii la ham și așadar în cele din urmă vitele oamenilor pier, iar acasă gospodăria lor se duce pe copcă.

În timpul prezenței lor la Craiova, contele Wallis și baronul Rebentisch au dispus și au și trimis ordine de ocrotire [29], parte în scris și parte verbal, la centrele de Vorspann cum că de aici înainte trebuie să nu i se dea nimănui nici un fel de „Vorspann" fără vreun ordin al directorului suprem [30] sau al Administrației [31], iar biletele de „Vorspann" trebuie să fie date cu moderație numai pentru slujba stăpânirii și numai în caz de absolută nevoie [32], și acestea trebuie și ele adeverite de fiece dată de comisarul de război local. Toate alimentele au a fi plătite cu bani peșin și vornicii, ispravnicii care în afară de aceasta au o alocație de furaj în natură [33] pentru caii lor, ca și toți ceilalți ⟨dregători⟩ provinciali, precum și boierii și localnicii să fie excluși de la ⟨folosirea⟩ Vorspannului. Împotriva acestui ordin nu trebuie să se purceadă în nici un fel, sub sancțiunea unei despăgubiri sau chiar și a unei amenzi lăsate la libera apreciere (?) [34]. Dar cu toate acestea ei se îndoiau totuși de urmările reale ale acestor măsuri, cu atât mai mult cu cât pe de o parte nu era îngăduit țăranului și nici judelui de sat să ceară să i se arate vreun ordin sau vreo legitimație, iar pe de altă parte slujbașii administrației relaxează foarte curând supravegherea ce le cade în seamă, iar slujbașii districtului (care fără de nici o sfială fac ce vor) îi vor lăsa din nou să-și facă de cap. Și deși consilierii [35] au hotărât între ei, fără a înștiința pe directorul suprem [36], ca fiecare să aibă sub ocrotirea sa câte

---

[26] *Cameralen* — Administrația bunurilor era împărțită în bunuri camerale (= fiscale) și bunuri provinciale.

[27] *Provincialien*, care țineau de organele Administrației.

[28] *Die Admon.*

[29] *Salva guardien.*

[30] Adică generalul comandant al Transilvaniei: în cazul de față contele Wallis.

[31] Compusă în 1731 din baronul Czeyka, boierii Grigore Vlasto, Ioan Bălceanu, Ștefan Pârșcoveanu, N. de Porta și I. W. Vogt.

[32] *Und die blosze Nothdurfft* (urmează: *in quanto moderirct*).

[33] *Denen die Naturalien (auf ihre Pferd ohnedem ausgeworfen).*

[34] *Sub poena bonificationis oder auch arbitrariae.*

[35] Cf. mai sus n. 31 pentru numele consilierilor din 1731. Dar s-ar părea că Wallis și Rebentisch se referă la o situație generală, mai veche pentru care pot fi găsite lămuriri în memoriul lui N. de Porta din 26 mai 1728, când lista consilierilor era alta.

[36] *Oberdirectors* — Director suprem în 1731 era generalul comandant al Transilvaniei Wallis. Nu trebuie confundat acest director suprem cu președintele Administrației, care până în 1726 fusese Gheorghe Cantacuzino, apoi generalul Schramm și în 1731 baronul J. Czeyka.

un judeţ şi să se îngrijească de el, totuşi aceasta nu părea să urmărească într-atât buna rânduială, cât interese particulare. Contele Wallis şi baronul Rebentisch au chibzuit îndelung cu Administraţia asupra acestui punct privitor la „Vorspann" şi s-a conchis în unanimitate că introducerea „cambiaturii"[37] ar fi singurul mijloc de a păstra acolo o bună rânduială şi că ar fi mai degrabă spre folosul decât spre paguba tezaurului imperial, oferind înlezniri călătorilor şi punând capăt plângerilor de până acum ale locuitorilor. Pe lângă aceasta ei au mai stăruit şi s-au mai // referit la ⟨proiectul⟩ p. 473
de reglementare a „cambiaturii" care a şi fost trimis, pentru că prin aceasta îndeosebi ar fi asigurat cum trebuie transportul scrisorilor prin poştă, care până atunci trebuia făcut prin curieri de la Craiova până la Râmnic[38], cu prăpădirea cailor folosiţi şi uneori cu pierderea unor scrisori sau deschiderea altora în vreun loc sau altul sau cu vreo altă vătămare a lor.

În afară de acestea, s-au produs nereguli încă şi mai mari în repartizarea furajului pentru cavalerie şi veneau plângeri de pretutindeni că în unele cazuri s-au cosit numai fâneţele cele mai apropiate (?) şi că pentru acoperirea nevoilor companiilor de cavalerie, repartizarea a fost făcută în aşa fel din proviziile unuia sau altuia, încât acela pe care cădea ponosul trebuia să suporte toată paguba, fără ca slujbaşii districtului sau Administraţia să fi raportat acest lucru mai departe sau să fi adus vreo despăgubire pentru ce s-a luat peste cât trebuia sau fără nici un drept. Pentru îndreptarea acestora contele Wallis şi baronul Rebentisch împreună cu Administraţia au recomandat ca pe lângă toate cazărmile unde sunt cantonate companii să se ridice cu timpul, după planurile Comisariatului, nişte magazii suficiente pentru aprovizionare, ceea ce însă nu s-a putut duce la împlinire măcar că s-au făcut toate înlesnirile în acest scop.

O altă neregulă împovărătoare pentru ţară şi totodată un act de risipă, antieconomică s-a produs la repararea căii Caroline, potrivit raportului nr. 2 al inginerului locotenent major Zultner, însărcinat cu această treabă, precum că din numărul de două sute de ţărani şi din cele cinci căruţe înhămate cu tot ce le trebuie, date anume pentru această muncă, nu veniseră deocamdată decât doar jumătate şi măcar şi acest număr nu era în stare a fi folosit, ceea ce a stânjenit lucrul, iar numărul acesta de oameni, din cauză că a rătăcit încoace şi încolo timp de patru săptămâni, a fost plătit pentru o muncă ⟨efectivă⟩ de două săptămâni cu plata deplină pe şase săptămâni, astfel că aceşti două sute de ţărani au costat până acum pentru o lună de muncă utilă patru mii de florini; tot atâţia oameni tocmiţi de bunăvoie ar fi costat numai 840 de florini şi cu încă 150 de florini pentru cinci căruţe s-ar ajunge la suma de 990 de florini. Deoarece proiectul acesta a fost recunoscut de toţi ca fiind deosebit de economic, şi cum şoselele aveau nevoie chiar atunci de multe reparaţii, au ordonanţat în mod provizoriu 990 de florini pe o lună din „fondul extraordinar" sau cu anticipaţie asupra încasărilor viitoare de la vornicul judeţului Vâlcea şi au dat în grija fostului vameş de la Câineni[39] şi în sarcina inginerului să plătească săptămânal sau la 14 zile munca făcută, după calculele şi fondurile procurate de inginer şi după aceea a poruncit să urmeze lucrările până la sfârşitul lunii

---

[37] *Cambiatur*, adică un serviciu de poştă cu staţii unde se schimbau caii obosiţi cu alţii odihniţi. Consiliul de război trimite instrucţii în acest sens lui Wallis (*ibidem* II p. 492 ş.u.).

[38] *Riminik*. Se propunea înfiinţarea unui serviciu regulat de poştă între Râmnic şi Craiova, cu 11 staţii, organizat ca cel dintre Sibiu şi Râmnic, *ibidem*, II, p. 494.

[39] *Strassenbürger... Mauthner*, adică vameşul de la Câineni, de la numele de Strassburg sau Arxa Via dat fortificaţiei ridicate de imperiali acolo.

noiembrie. Mai departe generalul Wallis și baronul Rebentisch au observat cu ce fraude spre împovărarea țării au fost executate până acum muncile „gratuite" la cazărmi, cvartiruri, poduri și altele de felul acesta.

Iar pentru a întâmpina toate cerințele viitoare amintite aici ei se întemeiază pe deducțiunile și considerația principală ce urmează mai jos.

Apoi la punctul 3 cu privire la devalorizarea zloților s-a vestit pentru deosebita liniștire a țării menținerea lor obligatorie [40] mai departe la valoarea de 51 de creițari până la altă decizie ulterioară. Această măsură ar folosi deopotrivă la ridicarea comerțului și la punerea poporului în stare să-și achite sarcinile, însă aceasta nu ajută, întrucât comerțul se face în mare parte cu turcii și de aceea aproape că nu se pot vedea alte monede decât zloții care dincolo au cursul de 1 fl. și 6 creițari. Și așadar când vin turcii încoace să cumpere ceva de aici, ei nu vor să piardă nimic, pe când locuitorul din imperiu când vrea să vândă ceva, fără considerație de câștig sau pagubă, fiind de cele mai multe ori silit de nevoie, trebuie să primească zlotul la cursul de dincolo, iar pe al său, când vrea să cumpere ceva, trebuie să-l dea la valoarea de 51 de creițari, potrivit edictelor (de care știu prea bine să se folosească turcii), și prin urmare în tot timpul, precum și la plata dărilor, trebuie să piardă la fiecare zlot 15 creițari, și deci să fie păgubit cu 25 de puncte[41], în timp ce groșii, care se mai află încă în cantitate destul de mare în casierii, nu sunt primiți nici de turci și nici cunoscuți de localnici. Încă din martie 1724 Excelența sa domnul conte de Königsegg [42] a expus chestiunea exhaustivă, după cum rezultă din anexa în copie [43] nr. 3, pentru a cărei rezolvare satisfăcătoare, contele Wallis și baronul Rebentisch au găsit că ar fi de ajuns dacă s-ar afla chiar și numai la Sibiu și la Brașov niște casierii la care transilvănenii, care fac comerț cu Țara Românească, să-și schimbe banii lor buni pe monezi având curs în Țara Românească sau unde să fie schimbați și primiți zloții la valoarea de un florin, și apoi cu timpul să fie
p. 474 adunați și îndată după aceea rebătuți // din nou în Transilvania; iar pierderea ⟨rezultând din diferențe⟩ ar fi foarte ușor compensată de dezvoltarea comerțului și de noua organizare fiscală ce urma să fie schițată după aceea. Dar fără aceste ⟨oficii de schimb sau casierii⟩ edificiul principal al acestui sistem trebuie neapărat să se năruie, căci și așa turcii, pentru a evita reglementarea monetară de aici, începând din vremea scăderii cursului zlotului, s-au îndreptat cu cumpărăturile de oi, miere etc. spre Moldova, în așa măsură încât negoțul cu aceste mărfuri (prin care trebuie să intre bani în țară) se află acuma la pământ. Dar prin ridicarea cursului monedelor care au cea mai mare circulație, acest comerț se va dezvolta cu atât mai mult, cu cât și calitatea mărfurilor și ușurința drumului duc de la sine la acest rezultat, etc.

Apoi în al 4-lea rând, în ce privește capitolul contribuțiilor, numai ultimul recensământ (fiscal) și autorul ei de Porta [45] au fost de vină că în

---

[40] *Befohlenermassen*. Cum potrivit planului inițial, devalorizarea zloților trebuia să urmeze un curs progresiv, menținerea lor provizorie la cursul de 51 de creițari era socotită de autoritățile habsburgice ca fiind de natură a liniști spiritele.

[41] *25 pcto*, adică un sfert din valoare.

[42] Contele de Königsegg, fost director suprem al provinciei Oltenia.

[43] *Nach Ausweis der Kopeylichen Nebenlag* Nr. 3. Această anexă se află reprodusă în extract, la sfârșitul textului de față (*Hurmuzaki* VI, p. 491—492). Pentru textul însuși in extenso, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 623—626.

[44] *Pr. 1 f. regulieret* — adică la valoarea de 60 de creițari.

[45] Nicolae de Porta, secretar, apoi consilier al administrației austriace din Oltenia. Vezi relația și biografia sa în volumul de față.

locul sporirii de încasări anunțată, împăratul a fost pus în situația să piardă contribuția pe un an întreg, și din marile încasări, în care se mai nădăjduia încă și acum în urmă până la încheierea celor trei câștiguri[46] ale anului 1731, nu s-a putut porni la încasarea nici măcar a dărilor repartizate pe primul ⟨trimestru⟩[47], după cum mărturisește teancul de 200 de plângeri anexat aici sub numărul 4, precum că ba sunt înscriși prea mulți contribuabili, ba sunt înscriși sub două și trei nume și printre ei sunt mulți prăpădiți și bolnavi înscriși ca o ⟨întreagă⟩ familie ⟨deși sunt singuri⟩. Și apoi la strângerea dărilor locuitorii au fost supuși la chinuri nemaiauzite, prin execuții silite, stoarceri și maltratări, astfel că e ușor de bănuit ce mai pot păstra pentru plata contribuției după ce au îndurat toate aceste grozăvii. Și deși nu ar fi fost cu neputință, dacă ai fi voit să ruinezi cu desăvârșire țara în chipul acesta, să strângi atâția bani cât comportă impozitul pe un an —mai ales în vremea aceasta, când pagubele și cheltuielile execuțiilor silite se puteau ridica atât de sus, și încă și mai sus — cu toate acestea după mărturia extraselor de casă no. 5, dările din primul an au rămas în bună parte neîncasate la încheierea anului următor. Putea desigur de Porta să caute să arunce cât mai departe de el vina folosirii acestui mod groaznic de percepere a dărilor, sub motivul că el n-a știut nimic despre asemenea torturi sau să nege cele afirmate (?)[48] ca fiind doar niște relatări indirecte în gura unor terțe persoane. Dimpotrivă, se arată că potrivit cu referatul auditorului de stat[49] împreună cu interogatoriul și constatările privind învinuirea de tortură adusă vătășelului județului Jiul de Sus, Ion Hortoban, acesta și consilierul său fiscal[50] Joviza tiranizau oamenii, îi ungeau sub nas cu oțet dres cu funingene, îi închideau în casă și acolo îi afumau dând foc la paie umede, pe oamenii legați îi izbeau cu capetele unii de alții și tot astfel au târât prin zăpadă și un copil etc. De aceea au și fost condamnați prin sentința auditoriatului ca Hortoban să fie ținut doi ani ferecat în fiare la amândouă picioarele și pus astfel la muncă în văzul tuturor și chiar la repararea Căii Caroline, ca fiind locul delictului, spre a răspândi mai mare spaimă și înfiorare și a da o adevărată satisfacție celor care suferiseră de pe urma lui. Iar Joviza (care a recunoscut de bunăvoie că a legat și bătut pe oameni pentru a le încasa restanțele lor) care se apăra pe motivul că fusese și el la fel de maltratat de vornicul însuși, pe motivul strângerii sferturilor, a fost iertat în parte, socotindu-se drept pedeapsă acest tratament care îi fusese aplicat de către vornic. Pe de altă parte trebuia să fie admonestat sever să se lase de asemenea metode. Contele Wallis și baronul Rebentisch observă că adeverirea acestui fapt cercetat cu grijă nu lasă nici o îndoială că celelalte acuzații de sub numărul 4 ar fi tot atât de adevărate, dar pentru a le cerceta pe toate ar trebui un timp nesfârșit ...[51].

În cursul acestor cercetări se declară că vornicii și ispravnicii știau bine toate acestea și nu numai că lăsau cu bună știință să se săvârșească toate acestea, dar chiar ei înșiși dădeau impulsul la aceasta, // p. 475
căci adeseori îi luau la bătaie pe vătășei când aceștia nu le aduceau bani; astfel că fiecare își făcea un merit să stoarcă bani, bine sau rău,

[46] *Quartalen.*

[47] Vezi rapoartele ispravnicilor de județe în C. Giurescu, *op. cit.*, p. 457—461.

[48] *Suppositum.*

[49] *Mit dem parere des Landssauditors.* Atribuțiile acestuia erau de jurist.

[50] *Kammerrath.*

[51] Urmează întrebarea ce pedeapsă trebuie să i se dea acelui vătășel (Hortoban) din partea împăratului pentru satisfacerea opiniei publice.

cu atât mai mult că Administrația nu a luat nici o altă măsură împotriva acestor rele, în afară de cea cuprinsă în anexa nr. 7, potrivit căreia ispravnicul Pădeanu[52] din județul Jiul de Sus a fost acuzat 1. că la ultimul recensământ din plasa sa (la o verificare făcută de alții) s-au găsit 300 de familii peste cele pe care le recenzase el, și aceasta mai ales în locurile care se aflau sub ocrotirea lui Știrbei[53]; și că mai apoi el, ispravnicul, a mai făcut încă un recensământ și a scris el însuși[54] acest număr de familii; 2. că împotriva ordinului dat, anume de a strânge cu binele cuantumul impozitelor, el a maltratat totuși oamenii în fel și chip la prestarea impozitelor, potrivit cu propria sa scrisoare; 3. că s-a găsit într-alt loc în jurul casei sale un număr mai mare de contribuabili decât cei pe care îi înscrisese el; 4. că la expirarea termenului de recenzare, în loc de a strânge banii prescriși și de a duce la capăt strângerea lor, el s-a dus la stăpânul său Știrbei și apoi la Sibiu; că mai mulți țărani ⟨fugiți⟩, și anume cei care au fost prinși, au declarat că au fugit tocmai pentru că ispravnicul îi înștiințase că vor trebui să plătească un impozit îndoit, în urma cărora el a fost arestat și a fost dus la Craiova și de atunci au încetat toate încurcăturile în plasa aceea; și, în sfârșit, că el se vorbise cu acei pârcălabi care au provocat acel tumult[55], încă în vremea arestului. Asupra acestor puncte acel vătășel se dezvinovățește astfel: 1. că el și-a dat toată silința la facerea recensământului și că în primul recensământ nu a lăsat pe nimeni pe dinafară, adică nerecenzat; 2. că într-adevăr a scris consilierilor de Porta și Vogt, că a legat pe oameni și că i-a bătut pentru a strânge banii, dar că el de fapt nu a făcut aceasta și că a scris numai așa, cu scopul de a obține o prelungire a termenului de plată. Dimpotrivă, la punctele 3, 4, 5, el neagă cele ce îi sunt imputate. Dar recunoaște; 6. că în realitate pârcălabii au venit în arest să-l viziteze[55a], dar că el nu i-a chemat nici nu a vorbit nimic cu ei despre acele tumulturi. După acest răspuns ⟨al acuzatului⟩, administrația l-a condamnat pe vătășel potrivit instrucțiunilor distribuite acelor consilieri trimiși pentru recensământ, anume că atunci când un ispravnic este prins cu o fraudă însemnată, acesta trebuie pus în lanțuri, trimis la Craiova și pedepsit cu ⟨o amendă de⟩ 100 de florini; ca delapidator el este declarat incapabil *de jure* de a mai ocupa pe viitor vreo slujbă, iar cei 100 de florini ce vor trebui plătiți împreună și cu arestul suferit până acum trebuie să-i fie socotite ca pedeapsă pentru caznele la care supusese pe locuitori, și aceste hotărâri sunt date din următoarele motive: că el însuși a scris că a supus oamenii la cazne, și ceea ce a recunoscut odată nu mai poate fi tăgăduit; și mai departe pentru că a făptuit o delapidare vădită prin faptul că în ultimul catastif de recensământ al consilierilor s-au găsit 778 de familii de birnici peste numărul de familii înscrise de el în acele

---

[52] *Badanul* = Matei Pădeanu, care fusese numit de către consilierul Ilie Știrbei ispravnic al județului Jiul de Sus încă din 1728.

[53] *Stirbey* = Ilie Știrbei, fost și viitor consilier al Administrației.

[54] = Pădeanu. Cf. jalba sa către Wallis (C. Giurescu, *op. cit.*, II, 421 ș.u.) cu înșirarea tuturor nenorocirilor care l-au lovit atunci: moartea tatălui său și apoi a unui fiu, la înmormântările cărora nu i s-a îngăduit să plece din arest etc. (pentru întregul caz, vezi biografia lui de Porta).

[55] Este vorba de venirea în corpore la Craiova a pârcălabilor din județul Jiul de Sus pentru a depune mărturie în favoarea lui.

[55a] *Die Proculabi zu ihre humbsuchungsweise* (!) *(heimsuchungen) in arrest gekommen.*

localităţi ce-i aparţin lui Ştirbei; şi în sfârşit pentru că el a fost dovedit şi a mărturisit că a păstrat la el 900 de florini din banii deja încasaţi din dări în timp ce, dimpotrivă, arăta cu zel că e cu neputinţă a se strânge banii, şi că prin urmare a săvârşit la acest recensământ şi la celălalt fraude vădite. Domnul conte Wallis şi baronul Rebentisch au observat cu privire la această ⟨sentinţă⟩ că ceea ce fusese stabilit la judecata mai sus amintită nu era numai ilegal, ci şi viciat de parţialitate, din pricina intervenţiei lui de Porta împotriva unui presupus duşman al său, din cauză că ţine de (?) casa lui Ştirbei [56], trecând sub tăcere că cel interogat ca un bărbat de origine ⟨bună⟩ cu soţie şi copii „*ex capite plane alieno neque convictus minus confessus*" [57] a fost încărcat cu o întreită pedeapsă şi chiar i s-a răpit cinstea, iar după aceea la apelul acuzatului făcut sub nr. 8, către cel directorul suprem, ca să fie cercetat fără părtinire, consilierii ţării s-au căit de semnăturile puse pe sentinţa amintită mai sus şi s-au dezvinovăţit, spunând că ei au crezut că totul este adevărat pe baza asigurărilor lui de Porta şi Vogt şi aşadar oameni de felul acesta şi lipsiţi de orice greutate, necunoscând de cele mai multe ori drepturile şi obiceiurile propriei lor ţări //, lasă deci p. 476
pe alţii să conducă în asemenea cazuri, mai ales în materie de justiţie, de care sunt şi mai străini, ca în cazul de mai sus, încât membrii Administraţiei au osândit pe acuzat doar pe nişte puncte inexistente sau neclare, fără să atingă ceea ce este evident şi chiar cunoscut.

Contele Wallis şi baronul Rebentisch nu au avut timp pentru o cercetare mai adâncită a acestor chestiuni şi el (acuzatul) aşteaptă deci rezoluţia de aici „*ubi potissimum de restitutione honoris agitur*" [58] întrucât în privinţa amenzii impuse acuzatului, după ce asemenea amenzi au fost impuse aproape de oricine şi numai în chip arbitrar, şi prin aceasta au fost sustrase tezaurului imperial multe mii de guldeni, ei (= Wallis şi Rebentisch) au hotărât să interzică tuturor vornicilor şi ispravnicilor de a pretinde şi a încasa amenzi prin Administraţie şi tot astfel să suspende acum şi până la înviorarea mai deplină a ţării amenda pusă la strângerea dărilor asupra zăbavnicilor (la plată). Acestea sunt deci urmările ultimului recensământ fiscal în care s-a greşit şi în modul ⟨de procedare⟩ [59], şi nu numai că nu s-a avut în vedere posibilitatea contribuabililor, dar încă în loc de a se face înscrierile pe familii, acestea au fost făcute mai mult pe indivizi [60], şi numai pentru a se completa prin orice mijloc numărul hotărât dinainte, au fost înscrişi pe liste cerşetori şi invalizi, şi chiar unii de două sau de trei ori sub diferite nume, aşa cum au făcut în speţă vornicii din judeţele Jiul de Sus şi Mehedinţi sub nr. 9, în aşa fel că în amândouă judeţele au trecut pe listă împreună şi cu oameni morţi sau înscrişi de două ori sau invalizi sau fugiţi de la locurile lor, mai bine de patru mii de familii a căror contribuţie se ridică ca singură la peste 31 000 de florini. Şi deşi de Porta atribuie această greşeală revizuirilor şi suprarevizuirilor, pentru că fiecare nou recensământ a scris multe nume altfel decât le înscriseseră ceilalţi, din

[56] *Seiner des Stirbey familia halber vermeinthen Feinden.*

[57] = Pentru un capăt de acuzare străin şi fără a fi fost dovedit nici prin alţii, nici prin propria lui mărturisire.

[58] = Mai ales în ceea ce priveşte reabilitarea (restituirea cinstei).

[59] *In modo gefehlt.*

[60] *Per capita.*

care cauză socotitorul[61] de la numărul 9[62], în loc de un Petru cu adevărat în ființă, notează trei sau mai mulți Petri — și acesta uneori mai era și invalid — și măcar că de Porta pretindea că această greșeală a fost îndreptată prin stingerea creanțelor pretinse pe nedrept și că el a scos cu toate acestea numărul făgăduit de contribuabili și că în ianuarie sau februarie el a îndreptat întreaga situație, totuși, de atunci încoace fuga s-a întețit cel mai mult; prin urmare, ca să nu vorbim de celelalte județe, numai în Jiul de Sus și în Mehedinți s-a înregistrat o scădere de 50 000 de florini la dări. Cu acest prilej, contele Wallis și baronul Rebentisch anexează sub numărul 10 o propunere[63] a foștilor consilieri[64], găsită printre hârtiile lui Tige, dată încă din anul 1728, cu sublinierea că aceasta nu ar fi trebuit să fie reținută pe nedrept în loc de a o trimite forurilor imperiale, căci într-însa se cuprind multe judecăți bune, care în parte sunt foarte potrivite și care ar fi fost vrednice de meditat în general, și la aceasta ⟨Wallis și Rebentisch⟩ mai adaugă cu privire la foștii consilieri amintiți mai sus că acești oameni descriși atât de urât la Viena ar fi trebuit cel puțin să fie ascultați înainte de orice categorisire a lor, căci desigur, că trebuie să se știe precis cum trebuie să te porți cu asemenea oameni de care atârnă întreaga țară și ale căror sfaturi nu au dus niciodată la un rezultat rău și ar fi vrednic de luat în considerație că așa precum ei sunt boieri adevărați și din cei mai de seamă, ei cunosc cel mai bine situația țării și că cei care sunt în slujbe pot întotdeauna mai bine să ocrotească pe locuitori; dar tocmai dimpotrivă în locul acestora au fost luați oameni care au venit încoace din Valahia cealaltă numai de dragul câștigului și numai atâta timp cât le merge după voia lor. De fapt Vlasto[65] este un bărbat drept și cinstit, zelos în slujbă și aplecat spre bine; despre el nu ai putea presupune că s-ar abate de la credința pe care a arătat-o mereu. Băleanul[66], dimpotrivă, e un cap intrigant fără astâmpăr, ambițios, interesat și care până acum a urzit atâtea și atâtea dezbinări și fracționări în sânul Administrației, iar slujbei nu-i aduce nici un folos bun, ceea ce se mai poate vedea și din faptul că atunci când a venit de curând fratele său de dincolo, din Țara Românească, pentru a împărți moșia părintească din partea aceasta (=din Oltenia), consilierul a îndrăznit să ceară directorului suprem libera trecere înapoi pentru fratele său, deși el însuși a recunoscut mai apoi că domnul de dincolo nu ar admite la rândul său același lucru. Pârșcoveanul[67] însă este un nătărău care cunoaște numai doar limba sa maternă și nu este bun de nimic, decât doar să se potrivească intrigilor lui Băleanu. Ca atare boierii socotiți ca străini[68]

---

[61] *Der calculant* (recensământul constă din două operații, anume înscrierea numelor și apoi calcularea cuantumului debitului fiecărui birnic).

[62] Numărul tabelului de impunere al celor două județe amintite mai sus.

[63] *parere;* cf. C. Giurescu *op. cit.*, II, p. 288 propunerea din 14 noiembrie 1728 iscălită de D. Brăiloi, Ilie Știrbei și C. Strâmbeanu.

[64] *Exauthorierten* = revocați.

[65] Grigore Vlasto, consilier în Oltenia. După aprecierea pozitivă a foștilor consilieri din 1728 urmează o caracterizare a consilierilor care-i-au înlocuit în aprilie 1729, anume Vlasto, Băleanu și Pârșcoveanu.

[66] Ioan Băleanu, consilier al Administrației austriece în Oltenia numit în iulie 1729, (*op. cit.*, II, p. 346).

[67] *Der Brescovanul* = Ștefan Pârșcoveanu, postelnic, apoi vornic în Romanați și consilier al Administrației austriace din Oltenia.

[68] *pro extraneis reputirte.*

își au // acolo prietenii lor, care pentru a se putea folosi de moșiile lor stau mai mult acolo, dar totuși mai trec și încoace și încolo, și pentru a nu pierde puținul pe care îl au în partea aceasta a Oltului, precum și pentru a se înfrupta și ei pe căi bune sau rele din slujbele de aici, lasă oricând acolo unde este cu putință, pe câte unul sau mai mulți dintre ei să vină încoace. Prin urmare, țara are tot atât de puțină încredere în ei, pe cât de puțină dragoste au ei pentru țară; iar adevărații fii ai țării sunt păgubiți prin acea năvală încoace. Pentru a putea găsi mijlocul potrivit de îndreptare la aceasta și a fi în stare de a instaura de îndată un sistem de organizare statornic și folositor, contele Wallis a cerut părerea ⟨atât a⟩ Administrației de acum ⟨cât⟩ și a celei dinainte, care urmează aici. Și mai întâi cei trei consilieri actuali români [69] au propus în ⟨anexa⟩ numărul 11 [70] ca: 1. Să se instaureze în întreaga țară rânduiala următoare: anume să se facă trei categorii de locuitori și de sate și în prima categorie să fie cuprinse toate locurile (= satele) locuitorilor cu pământ, numiți megieși [71], așezați temeinic încă de mult pe teritorii întinse cu delnițe, vii, mori și altele; în categoria a doua să fie socotite satele mijlocii, cu mai puțin pământ, numite megieșești și să se numere în cea de-a treia categorie satele mici care au cel mai puțin pământ. Prin urmare, să se facă repartiția impozitelor, ținând seama de proporția pomenită mai înainte, după posibilitățile fiecărui sat, adică după fertilitatea, întinderea mai vastă sau mai redusă a pământurilor și după numărul mai mare sau mai mic de vite; și deoarece categoria a treia nu poate plăti tot atât de mult ca prima și a doua categorie, treaba trebuie condusă în așa fel încât să se împlinească în fiecare județ suma contribuției ce i-a fost impusă. 2. Ei cred că o atare rânduială, respectiv împărțirea în trei categorii, ar trebui păzită și în satele de birnici, adică în acele sate unde nu sunt oameni cu pământ, dar deoarece și în satele megieșești locuiesc birnici, de aceea proporția va trebui fixată după numărul vacilor și după starea mai bună sau mai rea a acelor sate. 3. Dimpotrivă, ei îndeamnă să nu se facă nici o schimbare cu privire la impozitul cameraliștilor [72], pentru că aceștia sunt cu toții în stare să-și plătească câtimea lor și în afară de aceasta sunt scutiți de multe sarcini provinciale. Întrucât după ce s-a așezat impozitul pe fiecare sat, locuitorii satului obișnuiesc să facă subrepartiția intre ei, trebuie ca ispravnicul să locuiască pe aproape și să ia seama întotdeauna la numărul real al locuitorilor în ființă, pentru ca cei nevoiași să nu fie împovărați de cei mai înstăriți; iar apoi va trebui să completeze el însuși subrepartiția iscălită de pârcălab și de popă și să o trimită consilierului care are supravegherea acelui județ. Iar dacă unul dintre aceștia sau chiar vornicul sau alții vor fi prinși cu vreo înșelăciune ⟨să fie pedepsiți⟩ [73] după aprecierea anume a Administrației, iar pârcălabii și jurații care primesc asemenea transfugi în sate vor trebui să fie pedepsiți: să plătească același impozit cât ar fi trebuit să plătească acești fugari. 5. S-ar putea să se scadă întrucâtva impozitele țării din considerație pentru p. 477

---

[69] = Grigore Vlasto, Ioan Băleanu și Ștefan Pârșcoveanu. Este confundat actualul consilier Ioan Băleanu cu Grigore Băleanu decedat.

[70] Anexa nr. 11 la raportul lui Wallis și Rebentisch e publicată în C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 441—444, doc. nr. 168 din 23 iunie 1731.

[71] *Megiași*. De observat distincția dintre această categorie și cea a satelor „megieșești".

[72] *Cameralisten*, adică satele camerale aparținând fiscului și care se aflau sub un regim special.

[73] Text defectuos completat după proiectul publicat în Giurescu, *op. cit.*, II, p. 443.

starea ei nenorocită de acuma. 6. Fiecare consilier să-și dea toată silința să împiedice orice malversație a slujbașilor în cei doi ani următori pentru ca să introducă în județul său o mai bună rânduială și să strângă informații mai exacte asupra adevăratelor mijloace ale contribuabililor și asupra numărului lor, iar la fiecare trei ani să meargă acel consilier sau un altul și să facă din nou recensământul fiscal. Aceasta este propunerea din partea consilierilor români, iar cei doi consilieri catolici [74] au protestat într-o a doua anexă sub numărul 12 [75], cum că încă de la început, pe vremea lui Virmond, cu prilejul așezării Administrației, s-a deliberat asupra sistemului de contribuții și s-a hotărât ca repartiția dărilor să se facă după numărul familiilor și fiecărei categorii de contribuabili să i se impună o cotă parte proporțională anuală, iar prin subrepartiție locuitorii să fie impuși potrivit cu mijloacele lor, cei bogați să fie obligați la prestații mai mari, mijlocașii la prestații mijlocii și cei săraci la cele mai scăzute, și chiar atunci contele Virmond a găsit că acest proiect este cel mai bun și l-a aprobat și de îndată a și fost observat.
p 478 Dar de fapt un // județ se deosebește de altul prin natura situației sale în ce privește fertilitatea și ușurința desfacerei produselor sale, în schimb lipsește într-un județ ceea ce se află cu prisosință în altul, și lipsa dintr-un județ este compensată de prisosul din celălalt; de pildă județul Vâlcea întrece județul Romanați în producția de vin și fructe etc. și dimpotrivă județul Romanați îl întrece pe acela prin belșugul lui de grâne și orz; județul Jiul de Sus are foarte puține cereale obișnuite, dimpotrivă are belșug de porumb, cel mai bun vin și pește de soi; județul Jiul de Jos are belșug de pește și broaște țestoase și deși are destul de puține cereale, totuși județul acesta este mai bun față de celelalte datorită vecinătății Craiovei, unde își poate desface toate produsele sale; județul Mehedinți însă are întâietate la miere, fân și pășune pentru vite. Tot astfel stau lucrurile și cu satele, dintre cari unul are lipsă de lemn, celălalt prisos de fân, unuia nu-i ajung pășunele, un altul este cel dintâi prin ⟨belșugul de⟩ ghindă pentru porci, prin fânețe sau ogoare de cultură. În satele megieșești pare să fie o inegalitate din faptul că unii au pământuri mai mari, alții mai mici și totuși din punctul de vedere al locuitorilor sunt impuși la o contribuție egală. Dar când într-un sat megieșesc se găsesc moșneni puțini și săraci, aceștia sunt ajutați cu prilejul subrepartiției de birnici și cu cât este mai întins pământul unui sat de megieși, cu atât se află în acel sat mai mulți birnici, care cultivă pământul ce prisosește proprietarului fie în dijmă sau pe muncă și care varsă vistieriei impozitele care le revin pentru acestea. După acest plan de a percepe impozitele după numărul de familii, s-a propus mai departe pe vremea lui Virmond, și s-a hotărât apoi, ca în regiunile cu pământuri întinse, satele să fie alcătuite din câte o sută de familii, în regiunile cu pământuri de întindere mijlocie de câte 50 de familii apoi în cele mici de câte 25 de familii și anume pretutindeni să fie grupate lângă biserică pentru ca recensământul să se poată face mai ușor și repartiția să se facă mai sigur, iar în afară de aceasta, pentru a pune capăt fugii locuitorilor în satele boierilor puternici [76], unde se adună uneori într-un număr atât de mare în speranța de a căpăta ocrotire,

---

[74] = Consilierii Vogt și Nicolae de Porta.

[75] = Anexa nr. 12 la raportul lui Wallis și Rebentisch purtând semnăturile lui Nic. de Porta și I.W.D. Vogt, *ibidem*, II p. 445—451.

[76] *Praepotenten*, în sens pejorativ de abuzivi.

încât din lipsă de pământ, fie că încalcă, cu încuviinţarea stăpânilor lor, pământurile satelor vecine sau fug de mizerie şi din această cauză, întrucât sunt cuprinşi în repartiţia impozitelor din acel sat, povara sarcinii cade asupra celor care au rămas pe loc sau vistieria îşi pierde din cuantumul impozitului. O altă fraudă în legătură cu megieşii s-a manifestat la ultimul recensământ prin aceea că cei mai mulţi dintre ei şi-au părăsit propriile lor pământuri şi s-au aşezat în satele boierilor, dar s-au bucurat totuşi de uzufructul propriilor lor pământuri sub ocrotirea unuia sau altuia dintre boieri, evitând să-şi plătească impozitul ca megieşi. Dar toate aceste fapte menţionate mai sus, constatate de însuşi domnul conte Virmond şi apoi confirmate de către Excelenţa sa domnul conte de Königsegg, nu au putut fi niciodată înlăturate prin vreo modalitate care să fie pusă în practică, din cauza intereselor particulare ale boierilor. S-a rămas la metoda amintită mai sus, a repartiţiei impozitelor pe familii, măcar că egalitatea şi echitatea nu au fost întotdeauna respectate. Până în anul 1727, când generalul Tige a ordonat un nou recensământ întrucât de Porta îi scrisese, potrivit cu reclamaţia a zece boieri [77] din cei mai însemnaţi din ţară, arătând că s-ar fi putut înscrie drept contribuabili 30 000 de familii, dar că în catastiful recensământului se trecuseră numai 22 000 ⟨familii⟩, din cauză că recenzenţii scutiseră de recensământ pe cei mai mulţi dintre proprii lor oameni, şi că apoi pentru a cruţa chiar satele prietenilor şi oamenilor lor, au scăzut acest număr la 18 000 de familii.

Potrivit cu acest recensământ inegal a operat Administraţia de atunci şi ea a strâns anticipat două câştiguri, anume luând 8 florini de la megieşi şi 4 $^{1}/_{2}$ florini de la birnici, fără contribuţiile în natură; dar din cauză că au fost împovărate celelalte sate şi încărcate cu sumele ce au căzut asupra lor din cauza scutirilor date de ei ⟨celorlalţi⟩, producându-se mai întâi o agitaţie în ţară, au fugit dintr-odată 2 300 de familii din judeţul Romanaţi şi 1 500 de familii din judeţul Vâlcea, pentru care fapt au plecat ce e drept prin judeţe doi consilieri pentru a-i potoli pe locuitori, dar în loc de a se îndrepta lucrurile au plecat încă şi mai mulţi dintre ei, ba şi familiile prietenilor lor şi a scăzut numărul total // al contribuabililor până la 10 000 p. 479
şi astfel cei rămaşi au fost încărcaţi cu o povară încă şi mai mare. Dar alţi doi consilieri s-au dus la directorul suprem la Sibiu şi au propus, în lipsa unei alte soluţii, ca mijloc folositor, ca în loc să fie aşezată contribuţia pe acele familii, să se facă, după obiceiul turcesc, o repartiţie arbitrară a contribuţiei, de unde ar reieşi [78] că în această ţară, lipsită de organizare sistematică, nu se poate introduce nici un alt mod de percepere a impozitelor decât cel arătat la început, anume prin repartiţia pe numărul efectiv de familii existente, ţinându-se seamă de deosebirile de categorii, cu subrepartiţie după mijloacele lor, mai ales că ţăranii nu au un domiciliu stabil [79] şi prin urmare fiscul imperial ar putea uşor fi păgubit; dar această subre-

---

[77] Radu Golescu, fost consilier şi apoi mare spătar; Ştefan Pârşcoveanu, fost vornic; Ioan Băleanul mare portar, Şerban Grădişteanu, Matei Bujoreanu, căpitan de călăraşi, Ilie Otetelişanu, fost vornic, Udrea Zătreanu, Ticul Zătreanu, Barbu Otetelişanu şi Preda Zătreanu. Scrisoarea adresată lui N. de Porta, prin care aceşti zece boieri se plâng împotriva recensământului fiscal, arătând că s-a sporit numărul contribuabililor în satele megieşeşti, dar scăzându-se în satele consilierilor, vornicilor şi ispravnicilor (*ibidem*, II, p. 180—190, doc. 69 din 21 august 1727) e inspirată chiar de N. de Porta!

[78] Aici începe comentariul lui Wallis.

[79] *Kein domicilium fixum halte.* Afirmare mult prea absolută, căci fuga locuitorilor se datora unor împrejurări excepţionale şi nu firii lor.

partiţie trebuie să o facă întotdeauna pârcălabul satului împreună cu juraţii săi în faţa sătenilor cu participarea ispravnicului acelei plase şi să taxeze bunurile unuia sau altuia după cum are de plătit un impozit mai mare sau mai mic ; şi satul şi-ar trage un folos dacă ar socoti în suma ce-i este desemnată ⟨şi⟩ bunurile văduvelor care posedă câte ceva şi ale invalizilor şi le-ar lăsa pentru întreţinerea lor doar o vacă sau două scutite de dări, iar acest prisos de bunuri i-ar aduce pârcălabului un spor la taxare şi aceasta ar fi spre uşurarea satului. Şi dimpotrivă pornirea acuma a unui nou recensământ fiscal prin consilieri sau vornici nu ar fi un lucru înţelept, de teama unor noi înşelătorii, ci trebuie să se ţină de hotărârea imperială cu privire la impozitul anual şi la norma prescrisă, căci deşi boierii se leapădă cum că nu ştiu care e numărul de familii de ţărani aflători în satele lor şi prin urmare nu pot să dea o situaţie în scris, totuşi scuza aceasta nu este vrednică de crezare, mai ales că atunci când ar fi chemaţi cu porunci aspre toţi cei din păduri ca să se înapoieze în satele lor, ar putea uşor afla acest număr de la pârcălabii lor ; şi pe de altă parte nici nu ar fi cu socoteală să se facă pe viitor un recensământ fiscal, ci stăpânii moşiilor să predea anual administraţiei o listă în scris a locuitorilor de pe moşiile lor, iar pârcălabii o listă a celor din satele megieşeşti sub semnătura preotului arătând numărul, numele şi porecla sătenilor sub sancţiuni bine stabilite. Drept care nu ar fi nimic mai bun şi mai necesar decât să fie numiţi în sfârşit nişte controlori germani, care să revizuiască numărul de familii din fiecare sat şi pe lângă ei să fie creat un procurator fiscal care să înscrie pedeapsa (= amenda) prescrisă pentru contravenienţi.

În afară de aceste propuneri ale zelului celor doi consilieri [80] catolici, preşedintele de până acum al Administraţiei [81] a propus (?) la anexa numărul 13 că întrucât din cauza emigraţiei aproape neîntrerupte a românilor, intrate în obicei, e cu neputinţă să se facă un recensământ temeinic pentru a putea aşeza un impozit după măsura mijloacelor reale ; el socoteşte că este mai oportun şi mai util să poruncească cu hotărâre boierilor şi fiecărui stăpân de pământ, sub o pedeapsă lăsată la hotărârea sa, mergând chiar şi până la confiscarea tuturor bunurilor (= moşiilor), ca aceştia să predea trimestrial administraţiei o situaţie precisă, în scris, a tuturor familiilor de contribuabili aflătoare pe moşiile lor, împreună cu o descriere clară şi cu taxarea (?) [81] fiecărei gospodăriri ca avere, inventar şi folosinţe ; de asemenea preoţii şi pârcălabii din satele megieşeşti trebuie să predea Administraţiei un recensământ formal al satelor lor ; dar pentru ca să se poată strecura cât mai puţine fraude ar fi necesar să fie numit câte un controlor german în fiecare district şi să i se dea în sarcină în mod special să cerceteze cu sârguinţă la fiecare trei luni fiecare sat care ţine de districtul său şi să iscodească dacă toate familiile au fost trecute în recensământ de către boierii şi stăpânii de pământ, ca şi cele din locurile megieşeşti şi să vadă dacă acestea sunt taxate toate fără excepţie după averea, inventarul şi folosinţele lor. Căci numai el [82] va găsi un mijloc de a se putea aşeza o impunere conformă cu realitatea.

[80] = de Porta şi Vogt, *ibidem*, II, p. 451.
[81] *Taxa*, aici în sens de preţăluire.
[82] Czeyka.

4. La cererea contelui Wallis, foştii consilieri Brăiloiu [83], Ştirbei [84], Bengescu [85] şi Strâmbeanul [86] au făcut o expunere asupra faptelor, arătând 1* că ei socot că la ruinarea ţării a contribuit în largă măsură păgubitoarea devalorizare şi depreciere monetară, căci din cauza valorii scăzute a zlotului de partea aceasta a Oltului şi a valorii ridicate de partea cealaltă, comerţul (din care locuitorii şi-ar putea procura bani) e la pământ, de aceea valoarea zloţilor ar putea fi stabilită la cel puţin un florin //. 2. Impozitele nu ar trebui să fie repartizate în raport cu re- p. 480
censământul făcut, potrivit căruia fără deosebire fiecare megiaş a fost impus la 12 florini, birnicul la 8 florini, mărginaşul la 6 florini şi cei din satele fiscului la 5 florini şi a mai fost repartizată contribuţia asupra familiilor numai doar după numărul lor şi nu după calitatea şi capacitatea lor de plată, şi se ştie ce urmări rele au atras după ele acest recensământ şi această proastă repartiţie a dărilor. 3. Ei socotesc necesar ca vornicul fiecărui district, cât şi toţi ispravnicii să cerceteze cu luare aminte toate urmările rele rezultând din recensământ şi să însemne pe toţi invalizii şi săracii care au fost înscrişi ca familii în stare a plăti contribuţie, sau acei care au fost trecuţi de câte două şi trei ori pe listă sub acelaşi nume, sau oameni bătrâni, având un singur fiu care îi întreţine şi care au fost scrişi pe listă despărţiţi de copiii lor şi atât tatăl, cât şi fiul au fost recenzaţi ca fiind în stare de a plăti contribuţia, sau au fost înregistrate alte nume de locuitori care nu au fost niciodată în acele sate, sau au fost unii impuşi mai mult la al treilea şi al patrulea recensământ, din pricina unei amenzi de 5 florini instituită pentru sustragerea pe vremuri de la recensământ a vreunui contribuabil — iar unii ca aceştia — şi cât de mulţi (!) au fugit după recensământ în Banat sau în Transilvania, drept care, în privinţa celor fugiţi dintr-un district sau sat în altul ar trebui să poarte corespondenţă între ei vornicii şi ispravnicii acelor districte şi sate şi totodată să cerceteze dacă nu au venit în satele lor unii locuitori din alte locuri sau dacă nu s-au însurat de atunci încoace sau dacă nu au rămas unii birnici neînscrişi din greşeală sau în alte scopuri : şi atunci s-ar putea lăsa mai departe cei care sunt bine înscrişi şi numai doar satele ei să le reunească din nou şi să nu le lase să fie împărţite în câte patru sau cinci ⟨bucăţi⟩ spre paguba bine ştiută a ţării [87], de asemenea ar mai trebui făcută însemnare *cât* şi *ce fel* de pământuri stăpâneşte fiecare sat, şi cum se numesc ele, câte vii, vite şi mori posedă sau nu, precum şi în ce stare se află toate pe care trebuie să le cunoască cel mai bine vornicii şi ispravnicii sau măcar vătăşeii, pe când dimpotrivă prin pârcălabi şi ţărani nu se poate ajunge la rectificarea recenzării şi la ⟨o bună⟩ întocmire a satelor. Apoi 4.

---

* Aceste cifre încercuite preced puncte ale expunerii respective.

[83] *Brăiloi* = Dosoftei Brăiloi, consilier din septembrie 1726 până la 27 aprilie 1729. *ibidem* II, p. 107. cf. caracterizarea lui de către de Porta (*ibidem*, II, p. 260).

[84] *Stirbey* = Ilie Ştirbei, consilier din septembrie 1726 (*ibidem*, II, p. 107) până în aprilie 1729 (*ibidem*, II, p. 332 doc. nr. 111; cf. caracterizarea lui făcută de către de Porta (*ibidem*, II, p. 261).

[85] *Benzescul* = Staicu Bengescu, consilier din 1726 *ibidem*, II, p. 119.

[86] *Strâmbanul* = Constantin Strâmbeanul, numit consilier în sept. 1726 (*Ibidem*, II, p. 107) până în aprilie 1729 (*ibidem*, II, p. 332 şi urm.). Vezi caracterizarea lui făcută de N. de Porta (*ibidem*, II, p. 260).

[87] *Und nur die Dörfern wiederum zu vereinbaren, nicht aber 4 oder 5 fach zu allschon bekannten Lands schaden abgetheilter zu lassen.*

dacă s-ar înscrie totul în felul acesta, atunci repartiția ar trebui făcută după puterile fiecăruia și potrivit situației familiilor, iar pentru ușurarea supușilor și îmbierea înapoierii fugarilor vor trebui să fie impuși ⟨locuitorii⟩ din satele megieșești numai doar cu 5 florini, birnicii cu 3 florini, mărginașii cu 2 florini și cameraliștii cu 1/2 de florin, iar pentru munci gratuite și de la unii ca și de la alții 1/2 de florin și pentru darea târgului să le ceară tot atât, însă vama să fie plătită de toți ca mai înainte și dimpotrivă să se ceară de la boiernași 10 florini, și de la aleși 10 florini, potrivit cu mijloacele lor : anume pentru un bou sau o vacă 10 creițari, pentru un cal 7 creițari, pentru un stup de albine 4 creițari și pentru o oaie 1/2 creițar. Apoi cum în Oltenia satele sunt prea răsfirate și se găsesc foarte rar case, ar fi cel mai bun lucru să se dea ordin ca aceștia să se strângă împreună sub un pârcălab și un jurat și anume casele megieșești, de la 15 până la 20, iar ale birnicilor și mărginașilor de la 25 până la o sută și să-și ridice case proprii. Dar, în ceea ce privește restanțele de doi ani, care nu sunt neînsemnate, acestea nu ar trebui în nici un caz stoarse cu sila, chiar dacă nu se va fi făcut încă nici o repartiție la sfârșitul lunii iulie a acestui an, și prin urmare nu se va fi încasat nimic, și ar trebui să urmeze din nou de la 1 noiembrie anticipația pe ⟨anul⟩ 1732, cu atât mai mult că în cazul acesta contribuabilii existenți, trebuind să plătească pentru cei fugiți și pentru cei înscriși de trei-patru ori sub un singur nume, ar fugi și ei și țara ar rămâne pustie și urmările ar fi aceleași ca și în trecut, iar pentru viitor se va lămuri mai pe larg modul de recensământ propriu sub numărul 3.

După aceste păreri deosebite, arătate mai sus, își expun și contele Wallis și baronul Rebentisch pe ale lor și raportează că mai înainte de a se suprima toate prestațiile naturale libere extraordinare, obligațiile de Vorspann și muncile gratuite, ar fi cu neputință să se taie din rădăcină abuzurile și să se introducă egalitatea, ceea ce atârnă în primul rând de directivele Administrației ca bază a tot ce se face. Consilierii Administrației nu au fost până acum aproape niciodată uniți în păreri, ci fracțiunile au fost împărțite în așa fel încât de fiecare parte ieșeau de cele mai multe ori câte trei voturi egale, din care cauză chestiunile
p. 481 rămâneau nerezolvate, sau catolicii[88] împreună cu prezidentul[89] / pe care-l trăgeau de partea lor, în ciuda celorlalți, le rezolvau sub propria lor semnătură după bunul lor plac și cârmuiau despotic, dar împotriva acestui lucru se plâng acuma consilierii schismatici.

De aceea pentru a înlătura aceste inconveniente, va trebui urmărit stăruitor pe viitor ca la prima numire a unui președinte și a numărului de patru consilieri, președintele împreună cu doi consilieri să fie catolici ca să poată la nevoie să aibă, în folosul religiei catolice, majoritatea împotriva celor doi schismatici. Dar ca să fie numiți mai puțin ca doi boieri[90] ar putea să trezească în țară mare vâlvă și gelozie. Apoi ei propun ca președinte al administrației, în locul domnului general Czeyka ce va fi transferat de aici pe colonelul Dietrich[91] din vechiul regiment

---

[88] Consilierii catolici erau Nicolae de Porta și W. D. Vogt.

[89] = Czeyka.

[90] = Ortodocși.

[91] Baronul colonel Dietrich Dietrischstein. La începutul anului 1732 instalat ca președinte în Administrația Olteniei. A murit în ianuarie 1733.

Daun. Mai departe ei socotesc că întrucât este urât de toată țara, ar trebui îndepărtat de aici consilierul de Porta (care de altfel cere pensionarea sa[92] pe motivul vârstei sale înaintate) cu o pensie anuală de 1 500 de florini. Totuși pentru ca să poată fi folosit *certo modo* în consilii, să fie trimis la Sibiu cu rangul de consilier imperial și cu o leafă de 1 500 de florini pe an, pentru ca să mai poată fi utilizat în caz de nevoie[93]. Băleanu și Pârșcoveanu, dimpotrivă, fiind și așa amovibili *ad nutum*, nu au nici un drept la vreun alt acord (!), ci pot să fie destituiți; și dacă Vlasto și Vogt rămân în slujbele lor, ar fi numai două persoane de pus în loc : un german și un român. Despre cel german, contele Wallis crede că, întrucât Vogt a și fost numit din partea autorităților fiscale[94], ar putea fi angajată și din partea autorităților militare o persoană cunoscătoare a limbii și capabilă; el ar vrea să-și propună o asemenea persoană în cazul când i s-ar accepta această sugestie. Cât despre consilierul român, amândoi au găsit pe Matei Glogoveanul[95], care — deși ca aproape toți boierii nu cunoaște nici o altă limbă decât cea maternă — are reputația de a fi un om cinstit.

Iar dacă ar fi îngăduit să se ia din nou în discuție foștii consilieri, atunci contează mai mult în administrație singura persoană a lui Știrbei, ca a unui bărbat capabil în toate direcțiile și totodată ca fiu al țării, decât a altor zece inși, pentru a capta bunăvoința întregii țări și pentru procurarea unor bune estimări[96]; și deși el este zugrăvit în mod răuvoitor[97] și s-ar putea ca iubirea sa de moșie[98] să fie peste măsură de mare, totuși aceasta nu constituie o meteahnă atât de gravă încât să nu fie compensată de celelalte calități ale sale.

Prin această schimbare ar rămâne vacant postul de secretar al administrației, care ar fi cu atât mai puțin necesar să fie completat cu cât s-ar putea ca direcția cancelariei să fie încredințată consilierului Vogt, dacă s-ar aproba acest lucru. Pentru o bună organizare ulterioară, ei au găsit absolut necesar ca să se numească în fiecare județ un vornic român, un subvornic sau controlor german și doi ispravnici români, iar peste toți aceștia, doi supravornici germani. Aceștia cu ⟨o leafă de⟩ 1 500 de florini și subvornicii cu o leafă de 300 de florini. În așa fel ca unul din supravornici să cerceteze cele două districte mari și celălalt pe celelalte trei și fiecare să aibă a-și plăti din banii săi scribii necesari, fără vreo despăgubire de la vistierie.

[Atribuțiile lor]

Cu privire la Vorspann să organizeze în așa fel etapele sau schimburile de cai încât locuitorii să nu mai fie purtați, ca în timpul din urmă, de la un capăt al țării până la celălalt cu o pierdere de timp de câteva săptămâni, cu prăpădirea vitelor și delăsarea gospodăriei proprii și constrânși în cele din urmă să fugă din cauza aceasta . . . p. 482

[92] *Jubilation*, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 466—467 regest după cererea lui în care mai pretindea și acordarea unui sat fiscal în Transilvania sau Ungaria.

[93] De observat această propunere în ciuda aprecierii negative de până aici, dar de Porta putea fi folosit ca instrument al politicii de acaparare a imperialilor.

[94] *Ex parte camerae* (Wallis argumentează că întrucât Vogt a fost numit la recomandarea cameraliștilor, acuma e rândul militarilor să desemneze și ei pe un membru al Administrației).

[95] *den Matthaeum Glogovanul* era vornic. Cf. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 328—329.

[96] *Handgebung guter Anschläge.*

[97] *Malitios*, cf. *ibidem*, II, p. 486, răspunsul Consiliului de război și al Camerei aulice la propunerea lui Wallis. Acesta se referise la caracterizarea făcută de N. de Porta în 1728 (25 mai), *ibidem*, II, p. 260.

[98] *Lieb für das Land.*

[Control riguros, bună rânduială etc.]. Mulţumită acestor ⟨dispoziţii⟩ s-ar desfiinţa atunci cu totul toată robota de până acum şi s-ar înlătura pentru întotdeauna sub grele răspunderi protecţia particulară pe care şi-au arogat-o consilierii şi exploatarea ei în folos propriu introdusă de ei din cauza aceasta. Să fie rezervată acestor vornici grija nemijlocită a treburilor ţării şi orice dispoziţie venită din partea Administraţiei spre a fi comunicată districtelor *să fie lăsată în seama supravornicilor* în ceea ce priveşte punerea ei în aplicare. Dar pentru ca nici consilierii să nu aibă a se plânge obiectând multele lor osteneli în Administraţie, faţă de deplina lăsare în urmă a tuturor celorlalte retribuiri, contele Wallis şi baronul Rebentisch au socotit echitabil şi de folos pentru slujba lor ca să li se poată ridica lefurile ca un fel de satisfacţie (?) la 2 000 de florini cu un spor de 500 de florini. De altfel, după încuviinţarea acestei propuneri, supervornicii şi controlorii ar fi propuşi ca funcţionari permanenţi şi cei din urmă ar fi totodată declaraţi făţiş ca şefi ai contabilităţii.

Dacă însă dimpotrivă Administraţia ar avea de gând să obiecteze ceva — fie in corpore —, fie unii dintre ei — la această propunere şi să ceară să se justifice înaintea unei comisii de anchetă nepărtinitoare, să li se îngăduie această apărare, dar fără amânarea introducerii noului sistem de organizaţie, care trebuie pus în aplicare fără nici o altă discuţie, şi îndată să se ordone o anchetă pe cheltuiala părţii care ar pierde ⟨pricina⟩ adică Administraţia în întregime sau în parte sau şi provincia însăşi ca parte pârâtă.

Dar pentru a duce ţara la un mai mare folos şi a se mai încasa în parte creanţele actuale şi a le compensa prin excedentul sperat din noul recensământ, ei (= Wallis şi Rebentisch) au găsit singurele modalităţi aflătoare în devizul lor principal alăturat sub nr. 15; drept care au socotit că întrucât nu este bine să se bizuie în împrejurările actuale pe recensământul din anul trecut şi pe presupuse încasări de dări în
p. 483 valoare de 268 608 florini // [pe anul în curs, ei schiţează un proiect de buget pornind de la cheltuielile necesare în suma de 221 688 florini, care va fi repartizată pe categorii de persoane (dări în valoare de 135 512 florini) şi de mijloace materiale (vite, animale, stupi, taxate toate la 94 166 florini). La cheltuieli se mai adaugă nişte *suplimente* pentru Directorul suprem (Wallis) de 3 000 de florini, pentru preşedintele Administraţiei (Czeyka) de 1 500 de florini etc. etc. pentru lemne de foc, pentru Vorspannul extraordinar în slujba stăpânirii, pentru cazărmi, pentru repararea Căii Carolina, pentru caii de poştă, pentru produse naturale acordate unor membri ai Administraţiei, pentru înlocuirea ~~carelor~~ de robotă şi a muncii ţăranilor şi ţărăncilor] se atribuie acestor membri, pentru un car o sumă anuală de 75 de florini, pentru un ţăran 30 de florini, pentru o ţărancă 25 de florini din veniturile extraordinare, apoi
p. 484 pentru chiria de locuinţe... etc. // Iar prisosul care ar rezulta de circa 40 821 de florini în urma scăderii cheltuielilor din suma încasărilor (probabile) trebuie lăsat ţării până la achitarea restanţelor datorate, iar pe viitor va ⟨trebui să⟩ rămână şi chiar ceva mai mult la dispoziţie curţii.

Dar s-ar mai putea observa cu privire... la plata miliţiei sârbeşti că aceasta a rămas în suspensie din timpul rezoluţiei imperiale din 27 aprilie 1729, pentru că s-a ridicat problema dacă se cuvine să aibă în stăpânire bucăţi de pământ pe care să le cultive bucurându-se de un beneficiu pe care nu-l are miliţia regulată germană. Dar atât din ară-

tarea vornicilor, cât și din răspunsul colonelului de cavalerie de sub numărul 16, rezultă că în afară de ceea ce iau cu arendă sau de ceea ce le trebuie pentru întreținerea calului lor din serviciu, ei nu se bucură de nimic în plus și că de fapt nu se înfruptă din nici un alt beneficiu decât acel care e accesibil în același chip pretutindeni, oricărui soldat. De aceea contele Wallis și baronul Rebentisch au crezut că plata se cuvine de drept acelei miliții naționale[99] etc. . . .

Contele Wallis a mai cerut să i se dea pe viitor casierului instrucții și directive să nu apeleze pentru fiecare lucru „*auf die Bancal Anschaffung*" și să-și aroge pretenția că se pricepe mai bine ca Directorul suprem ca să ia în cercetare cazurile de urgență[99bis]. Dar el recomandă mai departe (la numărul 17) ca salariații care nu sunt plătiți de atâta timp, și care trebuie măcar să aibă cu ce trăi, să-și primească în sfârșit sumele datorate . . . etc.

Este echitabil ca sporul sperat pe viitor și care e însemnat în proiect ca fiind la dispoziția Curții . . . să fie realizat în folosul țării, și ca excedentul rămas după acoperirea nevoilor să poată fi folosit la defalcarea acestor restanțe.

Contele Wallis și baronul Rebentisch, înainte de plecare și pentru a liniști întrucâtva în această privință populația în așteptarea ei mereu repetată, au pus să se publice la Craiova și au poruncit să se publice în județele ⟨Olteniei⟩ anexa nr. 18, potrivit căreia zloții își păstrau până la hotărârea ulterioară a curții imperiale cursul lor de 51 de creițari urmând ca ei să fie // primiți în contul dărilor; să fie înlăturate p. 485
toate exacțiunile vamale neîndreptățite, să fie desființate vama târgului și „Camerithul" ⟨pentru tranzacțiile⟩ particulare din sate și puse numai pe cele din târgurile publice și să fie reduse taxele asupra tranzacțiilor din zilele de hram fixate de mănăstiri, în afară de cumpărăturile cu ridicata sau în cantitate mai mare, care ar avea să fie supuse la vama târgului cu prilejul exportului în afara țării. Apoi să se stabilească o normă potrivită cu privire la Vorspann și să fie interzise cu străşnicie toate pedepsele corporale și torturile aplicate până acum cu prilejul încasării dărilor. De asemenea să se gândească la un recensământ mai bun pe viitor, iar din partea Administrației să se facă dreptate neîntârziată și echitabilă celor care vin cu jalbe și în sfârșit ca toți birnicii să-și lichideze contribuțiile, atât pe trecut, cât și pe anul curent, fără să mai aștepte vreo execuție, îndată după publicare de către Administrație[100], iar cei aflați în păduri sau familiile fugite să se întoarcă în decurs de patru săptămâni sau dacă ar refuza sau s-ar împotrivi să fie împușcați și cei prinși să fie executați de călău prin împușcare (!).

---

[99] Este vorba aici de miliția sârbească.

[99] bis C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 484—485 (23 mai 1732). Raport comun al Kriegsrathului și al Camerei aulice către împărat. [Repartiția încasărilor, 4/5 pentru cheltuielile ordinare și 1/5 pentru cele extraordinare]. Și se crede că trebuie lăsat mai departe *(fehrers)* ca anume generalul comandant să poată să-și procure necesarul fără alte formalități *(ohne weiters)* atunci când este vreo urgență *(wo periculum in mora obhanden)* și își ia răspunderea, iar casierul să asculte îndată, iar generalul să raporteze ulterior aici *(anhero)* despre acest transfer *(Passirung)*. Iar dimpotrivă în ce privește plata cheltuielilor ordinare el nu este autorizat să dea vreun ordin sau să facă vreo întrebare *(Verordnung oder Anfrag)*, ci casierul va face față cheltuielilor pe măsura succesivă a încasărilor așa precum a și fost instruit; când va fi însă vorba de o cheltuială militară, ei se vor înțelege împreună și *darnach die Bancal Anschaffung sogleich zuerlassen seyn wirdet.*

[100] *Asschreibung der Admon.*

După acestea contele Wallis a relatat mai departe despre clerul de acolo, şi că poporul este legat de el până la superstiţie şi că el a cerut încă de multă vreme tuturor egumenilor, vicarilor şi chiar episcopului documentele lor originale de întemeiere, danie, scutire şi altele; iar din cauza mulţimii acestora, a pus să se traducă numai doar inventarul anexat sub numărul 19; indiferent de aceasta e probabil că de Porta (căci pe atunci Vlasto şi Vogt, lipseau iar ceilalţi doi nu ştiau nimic despre această, ca unii ce erau de aceeaşi religie), după ce lucrul a fost astfel rânduit, a chemat din nou cât mai grabnic la Craiova pe egumenii mănăstirilor închinate patriarhiei de la Constantinopol cu documentele lor ⟨mai sus⟩ pomenite, tocmai când prezenţa lor acasă era mai necesară pentru ⟨bunul mers al⟩ gospodăriei, de care lucru se plânge episcopul sub numărul 20, dar nu atât de mult de aceasta, cât de faptul că egumenii au înţeles spre marea lor spaimă că vor fi preluaţi de Administraţie, ceea ce ar avea de rezultat ca să fie revizuite aceste acte scrise ale lor, ca pe viitor egumenii să fie aleşi şi numiţi de ea şi să li se ceară socoteală de către Administraţie, dar ei au fost încă şi mai loviţi de uimire aflând în taină, de la consilierii Băleanu şi Pârşcoveanu, că după îndepărtarea din slujbă a amândorura, Administraţia va fi alcătuită numai din catolici şi că prin urmare mănăstirile se vor duce cu totul de râpă şi că Administraţia îşi va extinde puterea şi asupra altor biserici; vorbărie de care Administraţia ar fi trebuit după dreptate să se abţină atunci când el, contele Wallis, i-a trimis partea aceasta din cuprinsul rescriptului Consiliului aulic de război doar spre executare. Dar cum Administraţia a comunicat această notiţă episcopului, acesta (episcopul Inochentie) a întocmit un memoriu despre regimul bisericilor domneşti, al celor închinate şi al celor boiereşti şi despre practica nu-
p. 486 mirii egumenilor... etc. // rugând să nu fie schimbată vechea jurisdicţie şi el să-şi păstreze drepturile sale întocmai ca arhiepiscopul sârb.

[Urmează comentariul lui Wallis în aceeaşi formă indirectă:]

Ei cred însă că nu trebuie scos atât de uşor clerul şi în primul rând episcopul din vechile sale datini şi rosturi şi mai departe că mitropolitul Ţării Româneşti nu-şi mai are reşedinţa în ⟨Oltenia⟩ şi că pe de altă parte aşa cum pe vremea domnilor într-adevăr el avea autoritatea superioară în cele duhovniceşti, dar în cele privind alegerile şi administraţia gospodăriei mănăstireşti nu avea sub autoritatea sa decât numai o parte din mănăstiri, tot astfel episcopul trebuie să-şi aibă partea sa deosebită pe care să o controleze el.

Între timp contele Wallis a completat locurile de egumeni rămase încă de câtăva vreme vacante cu vicarii care fuseseră numiţi ad interim şi le-a trimis decretele mai ales că unele mănăstiri suferiseră pierderi destul de mari de odăjdii şi alte lucruri din cauza lungii tărăgăneli. Dar se pare că mitropolitul nu trebuia să ştie nimic despre tratativele amintite sau despre hotărârea mai sus-pomenită.

Este menţionată apoi o plângere a tuturor egumenilor [101] şi o arătare a episcopului subliniind cu cât respect pentru religie s-a purtat M. S. imperială în toate celelalte state ereditare ale sale faţă de ritul ortodox şi cât de mulţumit trăieşte clerul acela spre deosebire de cel român, aflat în acele locuri sub aceeaşi cârmuire. Contele Wallis şi baronul Rebentisch au crezut aşadar că M. S. imperială, în temeiul făgă-

[101] Cf. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 439—441.

duielii sale celei mai sfinte şi în vederea mulţumirii şi conservării acestei naţiuni, va confirma mai înainte de toate aşezămintele şi privilegiile episcopiei şi ale mănăstirilor şi că alături de aceasta va acorda pe cât va fi cu putinţă noi binefaceri cu ajutorul unor sau altor scutiri şi prerogative şi că de altfel ei trebuie să fie lăsaţi să se bucure de o egalitate absolută cu toţi ceilalţi ce sunt de credinţa lor.

[Urmează înfăţişarea unor alte memorii ale mănăstirilor Tismana, p.486-487
Dintr-un Lemn, a episcopului de Râmnic plângându-se de abuzuri şi cerând scrisori de protecţie, tot astfel mănăstirile Hurez, Cozia, Bucovăţ, Arnota şi Titireciu].

Relativ la toate aceste memorii Wallis şi Rebentisch observă că în p. 487
ce priveşte scutirea de dări a oamenilor îndatoraţi să slujească mănăstirilor, ar trebui să se dea *într-un număr moderat şi numai acelor oameni pe care îi vor trage încoace mănăstirile de pe teritoriul turcesc*[120] şi totodată să se ţină Administraţia românească departe de toate interesele clerului şi să se treacă grija aplicării măsurilor — după rezolvarea lor — unui catolic ⟨care s-ar bucura⟩ de mult mai multă încredere la directorul suprem decât a o încredinţa // vreunui membru al Adminis- p. 488
traţiei, care ar voi să propună de îndată modul de alegere, precum şi de dare a socotelilor, precum şi toate celelalte dispoziţii necesare.

[Urmează propunerile Administraţiei imperiale din anexa nr. 25[103] ca boierii din Oltenia şi Ţara Românească să-şi poată vinde, cu învoirea domnului, pământurile de dincoace şi de dincolo de Olt şi să-şi mărite fiicele în Ţara Românească, cu consimţământul Curţii imperiale şi al domnului. Se menţionează anexa nr. 26[104] cu privire la stabilirea vacanţei (1 august — sf. Bartolomeu[104bis]; 1—28 octombrie), precum şi anexa 27[105] cu privire la stabilirea unui rang potrivit boierilor faţă de ofiţerii şi funcţionarii camerali. Sub nr. 28 şi 29[106] se arată că devalorizarea monedei şi în special a zlotului ar aduce încetarea comerţului cu turcii şi deci sărăcirea populaţiei care nu ar mai fi în stare să-şi plătească dările.

Sunt analizate pe rând cele opt puncte cuprinse împreună în textul boierilor sub titlul de *Provinciae Gravamina* şi menţionate aici ca *der Provinz und eigene Gravamina*. În adevăr urmează analiza plângerii[107] p. 489
privind situaţia boierilor jigniţi şi desconsideraţi de colegii austriaci din administraţie. Apoi textul plângerii din 23. VI. 1731 înfăţişat de 20 de boieri.

E rezumată anexa 30 cuprinzând plângerea şi justificarea celor 4 foşti consilieri Brăiloi, Ştirbei, Bengescu şi Strâmbeanu (21.VI.1731)[108] care cer o cercetare a cazului lor şi o reparaţie a jignirii aduse prin revocarea lor.

---

102 Adică din Ţara Românească.

103 Cf. *Hurmuzaki*, VI, p. 424, textul acestei cereri din 23 VI. 1731, iscălite de v. Czeyka, Grigore Vlasto, Nic. de Porta, I.W.D. Vogt, Ioan Băleanu şi Ştefan Pârşcoveanu.

104 *Ibidem*, p. 456 (6. VI. 1731).

104 bis 24 august.

105 În textul publicat se dă cifra greşit: 26 în loc de 27. Cf. în C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 533, menţiunea despre această cerere cuprinsă în răspunsul Consiliului de război către Wallis şi Rebentisch din 20.VIII. 1732.

106 Nr. 28 şi 29 se referă la Memoriul iscălit numai de cei trei boieri români din Administraţia Craiovei şi care s-a publicat în Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 428—429 (25. VI. 1731).

107 Cf. Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 425—427.

108 *Ibidem*, p. 421—422.

De asemenea şi Anexa 31[109] în care aceiaşi foşti consilieri laudă realizările lor din trecut şi critică activitatea consilierilor în funcţie, cer să fie recompensaţi prin scutirea de oierit... etc. După analiză urmează arătarea imputărilor aduse foştilor consilieri: că ar fi răspândit zvonul că se vor pune noi dări şi se vor dubla cele existente, că au primit mulţi bani de la cler pentru a zădărnici proiectul Administraţiei, că atunci când sunt în Craiova „zădărnicesc orice bună orânduială", că nu permit dependenţilor lor să-şi plătească contribuţia, că unii din ei s-ar gândi să fugă din provincie pentru că nu ar avea nimic de pierdut aici, că s-ar fi gândit să ia ţara în arendă. În sfârşit sunt expuse cererile lor: ca împreună cu urmaşii lor să fie scutiţi de toate dările, ca birul, oieritul, dijmăritul, vinăritul, tutunăritul, să fie asimilaţi cu nobilii din Transilvania, să fie scutiţi (cu privire la casele şi moşiile lor) de încartiruiri militare, să nu plătească vamă la produsele gospodăriei sau la cumpărăturile făcute pentru folosirea proprie, să nu poată fi judecaţi decât de directorul suprem şi ca cei pe care îi vor pune ciobani la ei să fie scutiţi de contribuţia personală, rămânând însă supuşi celorlalte dări (oierit, dijmărit, vinărit, tutunărit). //

p. 489 Anexa 32[110] cuprinde o altă formulare a plângerii foştilor consilieri şi a cererii lor de a li se da scutire de dijmă pentru 1 000 de oi fiecare din ei.

Gen. Wallis opiniază că ei ar merita tot atâta consideraţie cât şi alţii. Anexa 33. O cerere similară care arată pagubele boierilor în gospodăriile lor... e primită cu sugestia să se mulţumească boierii cu scutirea de dare personală acordată boierilor pentru slugile pe care ar putea să le atragă de acum încolo în Oltenia din părţile turceşti (= Ţara Românească).

Anexa 34[111] plângerea clerului şi a boierimii din Oltenia care cer să li se aplice regimul din Transilvania... etc.

Anexa 35 în legătură cu înleznirile cerute pentru clădirea unei spiţerii (farmacii).

Urmează punctul despre o eventuală lucrare de lărgire a văii Haţegului, precum şi cel despre oportunitatea mutării capitalei la Ţânţăreni.

[109] Nu se află publicată nici în colecţia Hurmuzaki şi nici în C. Giurescu *op. cit.* Cuprinsul trebuie să semene cu cel al anexei nr. 32.
[110] Hurmuzaki, *op. cit.*, VI, p. 421—422.
[111] *Ibidem*, p. 417—418.

INGINERUL MILITAR, MAIORUL, APOI COLONELUL I. C. WEISS
(? – după 1737)

Maiorul I.C. Weiss din armata imperială din Transilvania, inginer militar, ca şi Fredrich Schwanz, a avut şi el misiunea de a cerceta Oltenia în 1731, 13 ani după anexare, în vederea stabilirii unui plan de fortificaţii în punctele sale esenţiale, indicate de altminteri mai înainte de Schwanz în *Descrierea* sa comunicată Consiliului de Război în 1723.

După faza dintâi a lucrărilor pornite de Habsburgi în Oltenia, ocupată încă din 1717, şi anume întărirea mănăstirii Cozia şi a Episcopiei de la Râmnic, urmată apoi de realizările de un caracter permanent de după anexare, anume construirea fortului de la Câineni, ca un corectiv al tăierii Căii Caroline în masivul Carpaţilor în vremea generalului de Stainville şi apoi a succesorului său, Virmond, a urmat o nouă fază de pregătiri militare în preajma noului război austro—turc.

Comandantul imperial, generalul Franz Wallis, l-a însărcinat deci în 1731 să cerceteze locurile din Oltenia cu o poziţie tare, susceptibilă a fi fortificată. În urma raportului întocmit de Weiss, generalul Wallis a ales Ţânţărenii, Casa Lazaretului de la Vadul Diului (Calafat) şi Casa Băniei de la Craiova, unde s-ar fi putut refugia Administraţia imperială a Olteniei în caz de vreo năvălire neaşteptată a tătarilor.

La 17 august 1732 inginerul Weiss a înaintat un alt raport prin care arăta costul acestor fortificaţii, propunând ca, în locul unei cetăţi la Ţânţăreni care nu se putea ridica în timp de pace potrivit dispoziţiunilor păcii de la Pasarowitz, să se facă numai cazărmi şi un depozit de alimente, întărite prin palisade. Propunea de asemenea să se clădească fortificaţii deghizate pe lângă casa carantinei de la Vadul Diului în faţa Vidinului, spre a împiedica pătrunderea turcilor în Oltenia.

Din cauza crizei financiare prin care trecea Imperiul habsburgic nu s-a dat curs decât numai acestui proiect din urmă, astfel că în anii 1737—1739 se găsea la Calafat un post militar prevăzut cu trupe imperiale.

Iminenţa unui război ruso—turc, încă din 1735, şi intenţia hotărâtă a imperialilor de a se înfrupta şi ei din pradă au dus la declaraţia lor de război din 6 iunie 1737. În previziunea unui atac turcesc, i s-a cerut lui Weiss la începutul lui 1737 să construiască două redute la locurile de vărsare ale râurilor Olt şi Jiu. Dar la 27 februarie 1737, generalul Wallis raporta că Weiss nu crede că e cazul să se conformeze acestui ordin întrucât pe de o parte este de presupus că armata imperială ar ocupa din vreme posturi în Valahia de est (= Ţara Românească), ceea ce ar pune-o la adăpostul unui atac venind de acolo, iar pe de altă parte aceste redute ar fi inundate cu desăvârşire la creşterea apelor şi în tot cazul ar fi prea depărtate una de alta pentru a se putea ajuta între ele şi de aceea ar mai trebui instalate posturi de comunicaţie intermediare. [Iar cât priveşte un atac al turcilor pe apă, forţându-şi intrarea de pe Dunăre pe aceste râuri folosite drept cale de pătrundere], ei nu ar putea să intre cu şeici grele pe aceste râuri în sus la nivelul scăzut al apei, ei mai fiind şi expuşi la focuri de armă de pe amândouă malurile acestor ape, putând foarte bine trage şi de pe un mal pe altul. Şi că dimpotrivă în eventuali-

tatea unui atac din Țara Românească, ar trebui ridicate două redute la Slatina și Scărișoara unde s-ar putea încerca trecerea Oltului. Așadar se aștepta un nou ordin din partea Consiliului de război (C. Giurescu, *op. cit.*, III, pp. 102—103).

Cum perspectivele războiului purtat de ruși în preajma Moldovei îi confereau o importanță deosebită, Weiss a fost însărcinat să se refere asupra trecătorilor și drumurilor ducând din Transilvania spre Iași, capitala domnului, spre Brăila, cetatea turcească, sau spre Hotin, de asemenea ținut de turci. În scurtele sale, *Observații asupra principatului Moldova*, trimise de el din Alba Iulia la 18 mai 1737 el mai evocă și episoade din vremea infiltrării imperialilor prin munți și prin mănăstirile Cașin și Mira în 1717, amintește de raidul generalului Rönne asupra Brăilei și descrie și metoda tătarilor de a traversa râurile cu carele lor prin locuri fără vad. Sunt indicate și distanțele dintre localități și arătate și locurile bune pentru așezarea de tabere. Textul acestui referat se află publicat în C. Giurescu, *op. cit.*, III, pp. 118—121. Cât privește pe acel al *Scurtei descrieri a mănăstirilor... etc. din Oltenia*, manuscrisul original, anexat la acel al *Descrierii* lui Schwanz, se află la biblioteca Academiei Române sub cota : *ms. german no. 10.* El a fost publicat împreună cu o interpretare amănunțită a schițelor și desenelor în perspectivă ale mănăstirilor și palatului din Brâncoveni, de către Al. A. Vasilescu în „Arhivele Olteniei", VII, 1928, pp. 248—286, și 1930, pp. 176—178 ; 208—210. Amplul studiu al editorului a fost redat și în teza sa *Istoria Olteniei sub austriaci*, București, 1929, p. 151—157 împreună cu figurile mult reduse din original.

p. 282 SCURTĂ DESCRIERE A MĂNĂSTIRILOR CELOR MAI ÎNSEMNATE ȘI A LOCURILOR MAI APĂRATE DIN OLTENIA AUSTRIACĂ, ÎMPĂRĂTEASCĂ, ANEXATĂ PLANURILOR ȘI PROSPECTELOR[1]

Ar fi trebuit în adevăr, să fi început chiar de la Turnu Roșu până la
capătul Viei Caroline, mai jos de mănăstirea Cozia ; dar deoarece chiar anul
trecut s-au făcut planurile acestor locuri, și s-a alcătuit o descriere separată.
p. 283 //am vrut să adăugăm numai urmarea acelei descrieri de la Râmnic ⟨aici⟩
în țară.

Planul și prospectul Litera A. Înfățișează mănăstirea românească de călugări și reședința episcopală de la Râmnic, așezată mai sus de târg la trei ceasuri bune de Cozia, și la o jumătate de ceas de Via Carolina. Această mănăstire este înconjurată cu o întăritură însă destul de ruinată și trebuie să fie reparată, căci în timp de război ar putea fi ocupată milităreşte și aprovizionată cu alimente și sprijinită de ⟨postul de⟩ la Cozia. În timpul ultimului război cu turcii, husarii lui Pivoda au ținut ocupat acest post, după ce mai înainte, un căpitan din fostul regiment Braun stătuse acolo cu 150 de oameni din infanterie.

Acum însă se află în cazărmile clădite acolo o companie de cuirasieri din renumitul regiment Hontoischen.

Planul și prospectul Litera B. Înfățișează mănăstirea românească de călugărițe „Dintr-un lemn", așezată la șase ceasuri de Râmnic care își trage numele de la o capelă făcută acolo dintr-un copac și clădită de un singur om. Această mănăstire este în afara liniei de comunicație și nu poate sluji ca post al unei garnizoane.

---

1 Traducerea s-a făcut după textul german (aflat în volumul manuscris de la Biblioteca Academiei Române cu cota ms. germ. no. 10) publicat în „Arhivele Olteniei", VII, 1928, p. 282 și urm.

Planul şi prospectul litera C. Înfăţişează mănăstirea românească de călugăriţe Bistriţa, aşezată la patru ceasuri de mănăstirea „Dintr-un lemn".

Aceasta este o mănăstire frumoasă şi puternică, pe un munte înalt şi lângă râul Bistriţa. Aproape, dar mai sus pe munte se află încă o mănăstire, numită Arnota. Această mănăstire poate fi de asemenea ocupată în timp de război şi folosită ca un post de comunicaţie lângă munte; de asemenea se poate păstra acolo o provizie de cereale, căci tătarii nu s-au încumetat niciodată să se ducă în acest loc şi pe acest munte.

Planul şi prospectul Litera D. Înfăţişează cea mai frumoasă mănăstire de călugări din Oltenia, numită Hurez, aşezată la două ceasuri de mănăstirea Bistriţa. Această mănăstire a fost clădită de domnul român Constantin Brâncoveanu şi are o biserică foarte frumoasă, acoperită cu plumb şi aramă, precum şi un frumos paraclis şi o biserică alături, într-o curte. Aici a stat în timpul războiului un locotenent-colonel cu şase sute de oameni, astfel că şi în viitor această mănăstire va putea fi ocupată; de asemenea se va putea păstra în ea o provizie de alimente.

Planul şi proiectul Litera E. Înfăţişează mănăstirea românească de călugări numită Polovraci, aşezată la patru ceasuri de Hurez. Această mănăstire este de asemenea aşezată pe muntele din care izvorăşte râul Olteţ; în faţă însă are o câmpie mare şi frumoasă pe care răposatul domn general de Stainville avusese intenţia să aşeze sediul Administraţiei şi să o înconjure totodată cu o întăritură bună, mai ales că în acel loc nu se putea ajunge decât prin faţă. Iar nu departe de aici la Novaci [2] s-ar fi aflând o // potecă ce trece peste munţi în Transilvania între Miercurea şi p. 284
Sebeşul săsesc care vara se poate străbate în timp de douăsprezece ceasuri şi care ar putea fi uşor transformată într-un drum de care; astfel că ar putea fi ocupată şi păstrată, de asemenea, în timp de război.

Planul şi prospectul Litera F. Înfăţişează puternica mănăstire românească Tismana, aşezată pe un munte stâncos la trei ceasuri de Brădiceni [3]. Aceasta este o mănăstire foarte veche; acolo izvorăsc din stânci mai multe pârâuri şi chiar curge prin mănăstire un râu care se numeşte Bestera (= Peştera), ieşind dintr-o peşteră sau grotă săpată de natură în stâncă. În această peşteră se poate pătrunde foarte departe înăuntrul său, mai bine de câteva sute de stânjeni în lungime, până unde se îngustează şi nu se mai poate trece mai departe, ci numai apa curge ieşind din acea strâmtoare. Această mănăstire a fost ocupată în timpul ultimului război cu turcii, în anul 1717, de turcii veniţi de la Orşova, călăuziţi de câţiva haiduci [4] dintre cei care ocupaseră ⟨milităreşte⟩ mănăstirea şi care trecând la turci i-au trădat pe cei din mănăstire. Turcii au ocupat mănăstirea şi i-au ars acoperişul şi au măcelărit pe ceilalţi haiduci, care se aflau acolo, şi pe călugări, afară de cei ce şi-au găsit scăparea în peştera mai sus-amintită, dar curând, până în două ceasuri, turcii au plecat din nou; de altfel ar putea foarte bine fi ocupată în timp de război pentru că nu se poate ajunge la ea decât pe un front foarte îngust; de aici duce şi o potecă spre Caransebeş, unde se ajunge în opt ceasuri.

---

[2] *Novatz*, urmează *Heissmarck*, corect Reussmarkt şi *Mulbenbach*, corect Mühlenbach.

[3] *Prodicin*.

[4] Termen folosit pentru luptătorii neregulaţi din populaţia creştină ridicaţi contra turcilor.

Planul şi prospectul Litera G. Înfăţişează o mănăstire românească numită Strehaia aşezată la o zi bună de drum de Orşova. Această mănăstire este înconjurată cu o întăritură veche de pământ cu cinci rondele care pentru o mai bună apărare ar putea să fie izolate în chip de bastione pe unde s-ar putea retrage husarii sau cavaleria în această mănăstire şi fortificaţie şi ar putea-o ţine ocupată în vremuri grele. Chiar s-au gândit să pregătească acest loc ca post principal, dar aceasta nu se poate din cauza munţilor care se află în apropiere; dar totuşi acest loc poate să fie sprijinit de cel din Orşova.

Planul Litera H. Arată proiectul unei întărituri în jurul casei Băniei [5] şi a bisericii româneşti, pe dealul de la Craiova, unde s-ar putea retrage administraţia de acolo şi boierii la o năvălire tătărască neaşteptată, mai ales că se află acolo şi o magazie de provizii; deoarece acum acest proiect nu costă mult şi totuşi ar putea oferi o defensivă bună — după cum se poate vedea din plan şi profil — aş socoti acest lucru (cu toată supunerea şi nu ca o părere definitivă) cu atât mai necesar cu cât poate oferi Administraţiei ţării o siguranţă mai bună în timp de război.

Planul Litera I. Înfăţişează proiectul unei reşedinţe (capitale) în Oltenia austriacă pe dealul de la Ţânţăreni [6], nu departe de locul unde
p. 285 Gilortul se varsă în Jiu şi // acolo se împreună cinci văi, anume de la Târgu Jiu, Bengeşti, Polovraci, Strehaia şi Craiova, astfel că s-ar fi făcut foarte bine dacă s-ar fi folosit chiar de la început acest loc ca scaun al Administraţiei, mai ales că ţinutul de acolo are aer sănătos şi destulă apă de izvor; şi de asemenea acolo este centrul Olteniei noastre; de aceea acest proiect a fost întocmit pentru acest ţinut numai în acest scop: ca atunci când s-ar hotărî ridicarea unei reşedinţe în Oltenia austriacă, să se poată propune acest ţinut, mai ales că nu s-ar face nimic de prisos şi nici costisitor, şi totuşi fortificaţia este proiectată foarte bine pentru apărare.

Planul şi proiectul Litera K. Înfăţişează proiectul unei noi case de lazaret în forma unei redute prevăzută cu o întăritură [7] care ar putea fi aşezată la Vadul Diului [8], în faţa Vidinului, pe înălţimea unde fusese odinioară o întăritură romană, mai ales că acum casa ruinată a lazaretului se află sub apă din cauza revărsării Dunării. Flancurile acestei fortificaţii însemnate sub litera C ar putea fi săpate încetul cu încetul sub cuvânt că ⟨se fac⟩ pivniţele unde să-şi ţină mărfurile negustorii opriţi în această carantină, iar lucrările din faţă [9] vor fi alcătuite deocamdată numai din palisade, unde s-ar săpa apoi îndată şanţul în timp de război şi s-ar da acestei fortificaţii adevărata ei figură şi rol defensiv, prin urmare această casă de lazaret ar putea fi întrebuinţată ca un depozit principal şi ca un post în faţa Vidinului şi ar putea aproviziona cu provizii cavaleria noastră aşezată dincoace...

...În faţa Nicopolului, în părţile Ţării Româneşti se află un sat numit Turnul unde s-ar mai găsi încă ruinele unui oraş roman [10], care se afla acolo odinioară, şi unde vin şi turcii din Nicopol la târgurile săptămâ-

---

[5] Pentru această construcţie, cf. Al. A. Vasilescu, *Casele Băneşti din Caiova în sec. XVIII*, în „Arhivele Olteniei", VI, 1927, p. 9—19 şi V. Drăghiceanu, *Zidurile Băniei din Craiova*, *ibidem*, p. 246—248.

[6] Pentru importanţa acestui punct, cf. *Descrierea Olteniei*, de Schwanz.

[7] *Retrenchement*.

[8] *Vadul Diului*, adică la Calafat.

[9] *facen* — termen de fortificare desemnând parapetul cu şanţul său.

nale și la târgul anual și au legături cu Valahia de acolo (= Oltenia). Nu este mai puțin remarcabil faptul că un mare lanț de munți de la Izlaz până la Nicopol // care alcătuiește totodată și malul de dincolo al Dunării p. 286 este constituit din cremene curată, care se găsește acolo din belșug.

Planul și proiectul litera M. Înfățișează castelul Brâncoveanu așezat la două ceasuri de Olt pe care domnul român Brâncoveanu (care a fost executat la Constantinopol) l-a clădit pentru el ca un palat de agrement și l-a numit după numele său [11]; dar în timpul ultimului război cu turcii a fost foarte rău ruinat de tătari și întreaga lemnărie a acoperișului a fost arsă astfel că e mare păcat de el, întrucât în timp de război acest castel ar putea fi prevăzut cu o întăritură cu palisade și ar putea fi folosit pentru așezarea acolo a câtorva trupe. Acolo se mai află o mănăstire românească, în vale, împreună cu un sat. Și situația de acolo este foarte plăcută.

Așadar aceasta este scurta descriere a celor mai de seamă mănăstiri, cât și a locurilor cu poziție mai tare din Oltenia împărătească, împreună cu planurile și proiectele cuvenite . . .

SCURTE OBSERVAȚIUNI ASUPRA PRINCIPATULUI MOLDOVEI [12]

18 mai 1737

Pasul numit al Ghimeșului, prin care se merge din Transilvania în p. 118 Moldova, este din toate pasurile drumul cel mai lesnicios pentru trăsuri, deoarece se poate călători mereu pe vale de la granița Transilvaniei până la Dunăre. De la graniță ajungi mai întâi la satul Comănești [13] pe valea râului Trotuș la o depărtare de o zi de drum. Acesta este locuit numai de așanumiții plăieși care păzesc trecătoarea: acolo se află și vama Moldovei; și deoarece în acest loc se sfârșesc munții care îngustau până aici valea, s-ar putea face acolo o întăritură bună, mai ales că la stânga e un drum lateral care ocolește un munte mare prin satele Văsiești [14] și Moinești [15] și care jos, la vărsarea râului Tazlău în râul Trotuș se unește cu drumul principal, după ce merge însă mai înainte de la satul Moinești pe valea Tazlăul Sărat, apoi pe râul Tazlău la vale; și la o jumătate de zi de drum de la acest râu Tazlăul — care în privința adâncimii și a lățimii seamănă cu Trotușul — se află târgul Bacău pe râul Bistrița, // care atunci când se p. 119 umflă apa, se trece cu pluta. Până aici treci un deal mare. De la Bacău drumul cel mai drept duce prin codri mari anevoioși, cale de o zi, la orașul de scaun și cetatea domnului, Iași, așezat pe pârâul Bahlui. Dacă însă vrei să ocolești aceste păduri anevoioase, drumul cel mai ușor, dar lung de două zile de mers, este cel de la Bacău, prin târgul Roman — unde râul Moldova,

---

[10] Părere împrumutată din *Descrierea Olteniei* a lui Schwanz.

[11] În realitate și clădirea și numele Brâncoveni existau încă din vremea lui Matei Basarab. Domnul Constantin Brâncoveanu a refăcut cu mai multă strălucire clădirile învechite.

[12] Traducerea s-a făcut după textul german din C. Giurescu, *op. cit.*, III, p. 118—121.

[13] În jud. Bacău.

[14] Azi înglobat orașului Moinești.

[15] Notă marginală: N.B. la satul Moinești țâșnește din pământ un fel de noroi gros, unsuros, numit de localnici păcură, care se folosește la unsul carelor și al curelelor și se vinde uneori.

care nu-i mare, poate fi trecut călare —, iar mai jos la Roman, se trece cu luntrea râul Siret mare şi lat. La două ceasuri de la satul Comăneşti numit mai sus, se află pe drumul principal Târgul Ocna, unde se găsesc ocne, iar pe distanţa dintre ele sunt satele mici Dărmăneşti şi Dofteana. Ceva mai la vale pe râul Caşin, la o depărtare de un ceas de la drum, pe dreapta, se află o mănăstire, care fusese mai înainte înconjurată cu zid [17]. În timpul războiului din urmă cu turcii [18], a fost ocupată de un locotenent imperial cu 30 de călăreţi şi vreo 200 de pedestraşi ardeleni; dar la sosirea tătarilor, nu numai că a trebuit s-o părăsească, dar tătarii au aruncat în aer cu praf de puşcă această mănăstire făcând-o de nefolosit, întocmai cum au ruinat, cam în aceeaşi vreme, mănăstirea Mera [19], care se afla la patru ceasuri mai sus de Focşani şi în care fuseseră ⟨postaţi⟩ vreo 300 de soldaţi din Transilvania. Îndată mai jos de Ocna se află târgul Trotuş, unde valea e foarte largă şi bună pentru aşezarea unei tabere. La o jumătate de ceas mai jos de Trotuş curg râurile Oituz, unde este trecătoarea Breţc, iar la stânga, râul Tazlău, unde se uneşte drumul lateral numit mai sus cu drumul principal de pe râul Trotuş. De aici până la satul Domneşti [20], unde Trotuşul se varsă în Siret, cale de o zi, este aproape numai drum pietruit. Râul Trotuş trebuie de asemenea să fie trecut de trei ori, când apa nu-i prea mare, iar dacă e mare, se merge pe mâna dreaptă, peste un pod de piatră agăţat de malul râpos [21], numit Adjud [22]. De aici se poate sau trece Trotuşul şi apuca pe dreapta [23], sau trece Siretul şi apuca pe stânga, pe Siret la vale, căci în amândouă părţile este un drum bun, neted, care merge de la Domneşti până la Brăila, cale de o zi şi jumătate. De fapt la dreapta ⟨drumul⟩ este ceva mai sigur pentru o trupă în marş, pe când
p. 120 de la Bilieşti [24] // până în josul râului Buzău, la Măxineni [25], este o regiune mlăştinoasă şi plină de smârcuri; de aceea în aceste părţi nu este vreo teamă că ar fi condiţii favorabile unui atac al duşmanului, chiar dacă acesta ar fi apucat să treacă Siretul, ceea ce se poate face cu luntrea, în patru locuri, anume la „Schunkulassa" [26], Mărăşeşti, „Krak" [27] şi Şerbăneşti [28]; pe lângă această din urmă localitate treci drumul mare. Această localitate are foarte multe vii. De la Măxineni pe dreapta la zece ceasuri în munţi se află târgul Focşani, pe râul care la obârşie se numeşte Putna, apoi Milcov şi în sfârşit Sireţel. El ţine pe jumătate de Ţara Românească şi pe jumătate de Moldova.

De la Măxineni mai sunt patru ceasuri până la Brăila, unde Siretul se varsă în Dunăre [29]. Aici au turcii o cetate, care în afară de ziduri este

[16] Toate trei în jud. Bacău.

[17] Mănăstirea Caşin, ctitorie a lui Gheorghe Ştefan (1653—1658).

[18] Războiul din 1716—1718. Este vorba de încercarea imperialilor de a realiza o acţiune similară ocupării Olteniei, punând stăpânire pe mănăstiri şi încercând chiar să-l captureze pe domn, şi nu de operaţii de război. Pentru amănunte, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I.

[19] *Myera* — ctitoria lui Constantin Cantemir, pe valea Milcovului.

[20] În jud. Vrancea.

[21] *über aine an die Berge bei einem praecipitio angehenkte Brucken*. Aici cuvântul *Berge* la feminin e cuvântul francez *berge*, adică ţărm, mal.

[22] *Didioa* (!)

[23] Adică spre munte.

[24] *Bilaest*, lângă Focşani, jud. Vrancea.

[25] Sat în jud. Buzău.

[26] Neidentificat.

[27] Neidentificat.

[28] Sat aproape de vărsarea Bârladului în Siret, jud. Galaţi.

[29] De fapt la N de Brăila, la Barboşi.

întărită cu pălănci. În războiul trecut dintre turci și moscoviți [30], s-a despărțit un general rus[30 bis] cu 8 000 de oameni de grosul oastei care se afla la Huși, cale de o zi de la Iași, pe râul Prut și au mers prin Focșani la Brăila, a ocupat-o de la turci, dar când rușii au fost bătuți la Huși — de care a fost vorba mai sus — a fost nevoit după câteva zile s-o părăsească. La un sfert de ceas dincolo de râul Siret se află târgul Galați, nu departe de Dunăre; la două ceasuri de acolo, lângă satul Giurgiulești [31] se varsă Prutul în Dunăre.

De la Galați până la Bender sau Tighina se socotește un drum de patru zile cu boii, dar de aici până la Hotin 5 zile bune de drum. De la Hotin duce drumul poștei, peste Tabăra, Ștefănești și Stânca [32]; lângă aceasta din urmă se găsește într-o stâncă o peșteră mare, în care se pot ascunde, în cazul unui atac dușman, până la 300 de oameni. Prutul se trece la 5 ceasuri de Iași în locul numit Cornul lui Sas [33] cu luntre; în lipsa acestora, tătarii știu să se descurce cu multă îndemânare. Împletesc din trestie sau alte nuiele un fel de leasă, cuprinsă între patru bețe, o leagă pe aceasta de coada calului, se așează cu bagajele pe leasă și trec astfel înot un râu oricât de mare. Pentru transportarea căruțelor, jupoaie câțiva boi, cos pielea laolaltă, le umflă ca pe niște cimpoaie, leagă sub căruțe două sau trei de acestea, după mărimea greutății, trec câțiva cai pe malul celălalt al râului, // leagă apoi o funie lungă de căruțe, prind apoi caii la ea și în felul acesta trag căruțele peste râu. p. 121

Tătarii din Bugeac fac dese incursiuni în Moldova, de aceea nu departe de târgul Fălciu, așezat pe Prut, într-o pădure deasă, stau niște trupe pentru a-i mai împiedica; această pădure se numește Codrul Tigheciului. Dar de o parte și de alta a acestei păduri, a cărei lățime e abia de câteva ceasuri, locul este deschis din toate părțile și se întinde o câmpie mare, netedă până mai sus de Tighina, unde între Nistru și Prut se află păduri mari și dealuri mici. Soroca este o cetate pe Nistru, la granița cazacilor, pe unde obișnuiesc să intre moscoviții.

[30] În 1711. Pentru acest episod, cf. *Călători*, VIII, p. 638.
[30 bis] Karl Ewald von Rönne.
[31] Pe malul stâng al Prutului, la nord de Reni.
[32] Toate trei așezate la Prut.
[33] Loc și vad la Prut, la satul Perieni la nord de Iași.

JOHN BELL OF ANTERMONY

(1691—1780)

John Bell, vestit călător insular, cunoscut sub numele de John Bell of Antermony, s-a născut în localitatea cu acest nume, din Scoţia, în anul, 1691. A studiat medicina, dar, stăpânit de pasiunea călătoriilor, şi-a practicat numai incidental profesiunea; o mare parte din viaţă a petrecut-o în călătorii. În 1714 a plecat la Petersburg, unde cu sprijinul unor prieteni, a izbutit să se alăture unei ambasade trimise de Petru I în Persia. Această călătorie a durat din vara anului 1715 până la sfârşitul anului 1718. În anul următor a plecat cu o ambasadă trimisă de ţar în China, de unde s-a întors în Petersburg la începutul anului 1722. Încă în acelaşi an însoţeşte pe Petru I în expediţia care avea să se sfârşească cu ocuparea oraşului Derbent de la perşi. În timpul războiului dintre ruşi şi turci din anii 1735—1739, John Bell a fost însărcinat de cancelarul imperial Ostermann şi de rezidentul britanic la St. Petersburg, Claudius Rondeau, cu o misiune confidenţială la Constantinopol. Trebuia să prezinte la Poartă unele propuneri menite să ducă la o acomodare între cele două puteri beligerante.

John Bell pleacă din Petersburg la 6 decembrie 1737 şi, urmând drumul obişnuit spre Constantinopol, prin Moldova şi Dobrogea, trece Nistrul la Soroca, merge la Iaşi, reşedinţa domnului, apoi la Bender, unde trebuia să ia contact cu autorităţile turceşti, şi-şi continuă apoi drumul spre capitala Imperiului turcesc, prin Ismail, Tulcea, Babadag şi Bazargic.

La întoarcere a trecut prin Galaţi, Iaşi şi Soroca; la 17 mai 1738 era la Petersburg.

A îndeplinit funcţia de secretar al misiunii diplomatice britanice în Rusia apoi de însărcinat cu afaceri între 16 octombrie 1739 şi 10 iunie 1740.

Retrăgându-se apoi din viaţa diplomatică, Bell s-a stabilit la Constantinopol, îndeletnicindu-se cu comerţul, iar în 1747 s-a întors în patrie. S-a stabilit la moşia familiei, Antermony, unde a şi murit, la adânci bătrâneţe, în 1780. Detaliile biografice în *The compact edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford Univ. Press, 1975, p. 129—130.

Bell a scris interesanta relatare a călătoriilor sale pe care a publicat-o sub titlul: *Travels from St.-Petersburg in Russia to diverse parts of Asia*, Glasgow, 1765, 2 volume. Curând a apărut şi o traducere franceză: *Voyages depuis St. Petersburg en Russie dans Diverses contrées de l'Asie*, Paris, 1766, 3 volume.

Partea privitoare la ţara noastră a fost publicată în *Uricariul* lui T. Codrescu, XXIV, p. 215 şi urm.

Este analizată de N. Iorga în *Histoire des relations anglo-roumaines*, p. 53 şi urm. şi *Istoria românilor prin călători*, II (Bucureşti, 1928), p. 129.

[CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA ȘI DOBROGEA][1]

1737

La 30 [decembrie 1737] [2] am ajuns la Țiganovka [3], ultima locali- p. 385
tate de la granița Poloniei. Este un sat mare, și împrăștiat așezat pe malul răsăritean al râului Istru [4], care se chiamă astăzi Nistru și servește de granița între Polonia și Moravia (!). De cealaltă parte a râului se află orașul Soroca : cel dintâi oraș din principatul Moldovei, anexat acum stăpânirilor turcești (!). În aceiași seară am trimis servitorul la Soroca, pentru a înștiința pe comandant sau, cum i se zice, pe pârcălab de sosirea mea.

A doua zi, 1 ianuarie 1738, comandantul Sorocăi, un grec care se numea Petrache[5] a trecut râul înghețat ca să mă viziteze și mi-a spus că-i pare foarte rău că nu mă putea lăsa să trec fără o poruncă anume a domnului Moldovei [6], care șade la Iași și căruia îi va trimite de îndată un curier în acest scop, arătându-și speranța că voi aștepta cu toată răbdarea răspunsul. Seara a venit din nou să mă vadă, mi-a arătat multă cinste și mi-a adus în dar vin, fructe etc., ceea ce nu era de disprețuit într-un loc unde puțin lucru se putea cumpăra cu bani.

[La] 2 ianuarie, domnul Petraki mă anunța că s-a întors curierul
cu ordin de la domn//să-mi facă rost de cai și de o escortă până la Iași. p. 386

Cum nu mai aveam nevoie de cazaci, i-am trimis înapoi la Kiev, dar i s-a îngăduit domnului Norov[6 bis], locotenentul lor, să mă însoțească la Iași. Acesta este ofițer într-un regiment de infanterie. Cazacii își mai aveau un ofițer al lor în afară de acesta. Soroca nu este decât un orășel frumos așezat pe malul apusean al râului, ca la vreo 30 de leghe la sud-est de Hotin și cam la aceeași distanță spre nord-vest de Bender. Orașul e locuit în majoritate de moldoveni amestecați cu ceva greci, evrei și turci. Este apărat de un turn vechi în care se află nișe tunuri de puțin folos. Cursul Nistrului urmează aici pe o albie foarte adâncă, între maluri verzi foarte înalte. Regiunea dimprejur e mănoasă în grâne și bogată în pășuni grase.

În dimineața zilei de 2 ianuarie, am plecat din Tiganovka și trecând râul pe ghiață am ajuns la Soroca, unde găsind caii pregătiți acolo, mi-am luat rămas bun de la d. Petrache și mi-am urmat mai departe drumul. Am poposit, pe la prânz, la un sat mare numit Căinari [7]. Cea mai mare parte din locuitori pieriseră de ciumă în vara trecută, dar acuma frigul
potolise mult boala. De cum//am schimbat caii de poștă, am plecat din Căi- p. 387
nari și după ce am străbătut o regiune frumoasă am sosit pe înnoptate într-un sat mare numit Măgura [8], unde am petrecut noaptea. În ziua de 3, am plecat din Măgura și trecând Prutul, am ajuns la Iași, unde am fost bine găzduit într-o locuință bine încălzită. A doua dimineață, adică în ziua de 4, am fost condus la palatul domnului (care e numit și gospodar)

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat sub titlul: *Travels from St. Petersburg in Russia to diverse parts of Asia*, Glasgow, 1763, vol. II, p. 385—397.

[2] Toate datele sunt după stilul vechi.

[3] *Tzikanofka*.

[4] Confuzie evidentă din cauza apropierii fonetice Nistru—Istru. Numele antic al Nistrului se știe că era Tyras.

[5] *Petroky*. Este vorba de pârcălabul Petrache Duca.

[6] Grigore al II-lea Ghica, în a doua domnie (1735—1739).

[6bis] *Noroff*

[7] *Kaynar*. Așezat la S V de Soroca, azi raion Florești, Republica Moldova.

[8] *Meygura*, La S de Bălți, azi raion Florești, Republica Moldova.

al Moldovei, ce se intitulează Alteţă Serenisimă, deşi primeşte această demnitate de la sultan sau mai de grabă de la marele vizir şi e păstrat în acea demnitate numai doar atâta timp cât vor ei. Nu i se încredinţează alte puteri decât administrarea afacerilor civile. Se numeşte Grigore Duca[9] (!), este dintr-o familie de greci (!) foarte onorabili şi se bucură în general de un nume bun. El m-a tratat cu mare cinste şi politeţe, arătând părerea sa de rău că nu îi stă în putinţă să mă lase să merg de-a dreptul la Constantinopol, ci că trebuie să merg mai întâi la Bender, unde voi afla pe seraschier, care are comanda principală în aceste părţi. Nu ar fi fost voia mea să mă abat atâta din drumul meu, dar cum nu era nimic de făcut, m-am supus. Domnul a poruncit unui căpitan bosniac şi la doi soldaţi moldoveni
p. 388 din garda sa să mă însoţească//până la Bender, căci era tot ce putea face pentru mine în împrejurările de faţă.

Ţinutul dintre Soroca şi Iaşi este întrucâtva deluros, pământul este mănos, păşunea minunată. De-a lungul Prutului sunt păduri mândre cu tot felul de copaci aparţinând acestei clime. În preajma Iaşilor şi a altor oraşe sunt vii întinse producând struguri din belşug din care se scot cantităţi mari de vin de calitate inferioară, care este consumat în Polonia şi în alte ţări vecine, pentru care moldovenii sunt plătiţi cu sume considerabile de bani gata.

Oraşul Iaşi este aşezat într-un şes întins, pe râuleţul Bahlui, la vreo 30 de leghe la nord-vest de Bender. Poate cuprinde vreo două sau trei mii de case, cele mai multe de lemn. Locuitorii sunt creştini de ritul grec. Palatul domnului este o clădire veche în stil gotic[10], construită din piatră şi cărămidă. Aduce cu un vechi castel venerabil şi cred că a fost clădit anume astfel, această ţară fiind în toate vremurile expusă ravagiilor neamurilor barbare.

p. 389 În ziua de 5, după ce m-am despărţit de//d. Norov, care s-a întors la Kiev, am pornit din Iaşi, însoţit de căpitanul meu bosniac, de cei doi moldoveni şi de servitorul meu. Am ajuns seara la un sat mare numit Vălcineti[11] aşezat într-o vale roditoare la vreo două leghe spre sud-est de Iaşi şi acolo am poposit.

În ziua de 6 am plecat din acest sat de dimineaţă şi am ajuns seara în alt sat numit Chişinău, unde am rămas noaptea. În ziua de 7 am părăsit Chişinăul. Pe drum am întâlnit un mare număr de tătari, care mergeau într-o expediţie în răsărit, deşi vremea era foarte rece cu un ger cumplit. Aceşti oameni căliţi m-au însoţit tot drumul până la Bender, unde am sosit seara.

Ţinutul dintre Iaşi şi Chişinău e foarte frumos, dar spre Bender devine mai secetos şi mai uscat şi nu mai pare să aibă pământul aşa de bun şi nici păşuni aşa de bune ca locurile pe care le străbătusem.

Moldovenii sunt cu toţi creştini, şi sultanul le îngăduie un guvernator sau domn de religia lor. De acest privilegiu, se bucură ei de mulţi ani.
p. 390 El nu trebuie însă socotit ca o favoare însemnată sub//o cârmuire de fier ca aceea a turcilor. Trebuie să recunoaştem, totuşi, că astăzi jugul lor e mult mai uşor şi purtările lor mai omeneşti decât la prima lor venire şi

---

[9] Greşit. Domn era Grigore al II-lea Ghica (1735—1739).

[10] În sensul de stil vechi şi demodat.

[11] *Voltzinitz*. La vest de Călăraşi (e mai degrabă la sud-est decât la nord-est de Iaşi), azi r. Străşeni, Republica Moldova.

așezare în Europa, deși sunt încredințat că două treimi din teritoriul Moldovei se află complet pustiit în clipa de față. Se pare că este un sistem hotărât al politicii turcești de a depopula toate țările dinspre marginile creștinătății, nelăsând decât numărul trebuitor de oameni pentru aprovizionarea armatelor și a garnizoanelor.

Deoarece ciuma bântuise la Bender în tot cursul anului precedent și nimicise aproape toată populația orașului, noi cum am ajuns cam la o milă de oraș am părăsit drumul luând-o spre dreapta, pentru a merge în tabăra turcească, unde seraschierul sau comandantul principal se află pe câmp cu toată armata sa în jurul său. Cartierul general era bine întărit cu un șanț adânc prevăzut cu palisade și cu tunuri, dar trupele erau adăpostite sub pământ, în bordeie acoperite cu crăci de copac și cu pământ, având o deschizătură la mijloc prin care să iasă fumul și fiind și îngrădite cu un gard de nuiele de jur împrejur. În aceste condițiuni mizerabile au petrecut iarna acești bieți oameni. Am fost condus împreună cu căpitanul meu bosniac într-una din aceste hrube, care seara se umpleau cu un mare număr de ofițeri turci //din cei mai aleși. Asemenea mizerii și multe altele însoțesc p. 391
adesea războiul cel nimicitor. Seraschierul se numește Gengi-Ali-pașa, sau Ali-pașa cel tânăr, cu toate că are acum vârsta de aproape șaptezeci de ani și e cunoscut ca un comandant foarte viteaz și neobosit.

În ziua de 8, seraschierul a trimis la mine pe secretarul său, care mi-a pus mai multe întebări în legătură cu călătoria mea și m-a rugat să atribui doar nevoii neînduplecate neajunsurile locului meu ⟨de găzduire⟩. Seara, secretarul a venit din nou și mi-a spus că peste două sau trei zile se va termina sărbătoarea Bairamului și că atunci voi putea merge mai departe spre Constantinopol cu escorta cuvenită. Până atunci a poruncit unui ofițer să-mi dea lucrurile de care aș avea nevoie ce puteau fi găsite acolo. În această situație neplăcută am fost silit să aștept terminarea sărbătorilor, stând cinci nopți nesfârșite închis în baraca mea. Am aflat oarecare ușurare în tovărășia căpitanului meu care a rămas cu mine în tot acest timp.

În dimineata zilei de 12, secretarul a venit să-mi spună că seraschierul a numit un cihodar sau ofițer, care aparținea marelui vizir [12] și doi tătari, ca să mă însoțească până la Constantinopol, //și că eram liber să plec p. 392
când vreau. Această veste bună mi-a făcut mare bucurie, căci din clipa sosirii mele în tabără, fusesem ca și prizonier, cu toate că trebuie să recunosc că ei au fost foarte îndatoritori cu mine și că s-au îngrijit să-mi asigure tot confortul pe care îl îngăduiau mijloacele locului și împrejurările momentului.

N-am putut să văd Benderul decât de la distanță. Dar se știe bine că este o cetate importantă, bine și serios fortificată cu întărituri corespunzătoare. Este așezată într-un șes, lângă râul Nistru și a fost des pomenită în analele vremurilor din urmă, căci a servit ca loc de refugiu acelui neînfricat și nesocotit rege Carol XII, regele Suediei, după ce l-au învins rușii în lupta de la Poltava, în anul 1709.

Cu toate că epidemia nu încetase la Bender, totuși de aici ne făceam noi rost de proviziile noastre zilnice.

De îndată ce au fost pregătiți caii am părăsit această tabără ciumată [13] atât în sensul literal, cât și în sensul alegoric al cuvântului. Deși

---

[12] Yeken Mehmed pașa (1737—1739).
[13] *plaguy* (cu sens și de chinuitor).

caii mei se găseau într-o stare foarte proastă, din pricina oboselii campaniei
p. 393 din urmă și din lipsă de adăpost//în cursul vremii foarte aspre care a urmat, totuși seara am reușit să ajungem la un oraș numit Căușani [14], care este locuit de tătarii din Bugeac. Este așezat la sud-est de Bender. Aici am avut o locuință bună. Locuitorii erau binevoitori și primitori. La masa de seară am stat lângă un tătar bătrân care părea a fi un om de seamă printre ei. Acest bătrân mi-a pus mai multe întrebări despre Europa și mai ales despre Casa de Lorena, ceea ce ne-a surprins destul de mult. Primul fel de mâncare ce mi s-a servit a fost un pilaf și el mi-a zis pe franțuzește că nu e gătit după felul franțuzesc. A urmat o convorbire între noi în limba franceză, pe care o vorbea foarte bine, în care mi-a povestit că fiind în Ungaria cu armata turcă, a fost luat prizonier de ducele de Lorena [15], care comanda armata imperială, că Alteța Sa l-a luat în serviciul său și că a rămas la el mulți ani, și după ce l-a tratat cu multă omenie, în cele din urmă i-a dat libertatea împreună cu voia să se întoarcă în țara sa; favoare extraordinară pe care o recunoștea cu mult respect și gratitudine.

p. 394 În ziua de 13 luând alți cai am plecat din Căușani//și am călătorit spre vest în direcția Dunării, părăsind locurile mai ridicate și intrând în întinsul numit stepa Bugeacului, care este netedă, uscată, stearpă și necultivată. Totuși se află ceva pășuni bune îndeosebi pentru oi din care însă armata turcească a lăsat puține în ființă. Spre noapte am ajuns la „Kongly" [16], unde se află vreo duzină de cocioabe împrăștiate locuite de tătari. Noaptea aceasta am petrecut-o, împreună cu caii noștri, sub un șopron întins. În ziua de 14, cum nu era nimic să ne atragă ca să rămânem mai mult, am pornit la drum dis-de-dimineață și am înaintat pe această câmpie pustie, fără a da de vreo casă sau vreun copac, în tot cursul zilei. Seara am ajuns la un sat tătăresc numit „Tatar — kioi" [17], unde am fost destul de bine găzduiți și ospătați. La 15 am plecat din „Tatar-kioi" și am ajuns seara în orașul Ismail, așezat pe malul nordic al vestitului fluviu al Dunării, pe care localnicii o numesc Dunai. Locul este atrăgător, de acolo se poate zări Marea Neagră. Locuitorii sunt mai ales turci. Aici am fost foarte bine găzduiți și am găsit pâine și vin.

Dunărea e foarte lată aici și despărțită în mai multe brațe de niște
p. 395 insule destul de mari, dar când se varsă în Marea Neagră, //toate aceste brațe se unesc formând o singură gură la vărsarea în mare [18]. Țărmul de miazănoapte e format din terenuri ce merg înălțându-se, cel de miazăzi este străjuit de dealuri înalte. Mi se pare că Dunărea aici poate fi comparată cu Volga la Astrahan, atât pentru lățimea sa, cât și pentru cantitatea sa de apă. Atât cât am putut observa, toate râurile mari de la Volga încoace au maluri înalte în partea din apus și joase în cea de răsărit.

În 16, am trecut brațul nordic al Dunării, cu luntrea, până la prima insulă, dar celelalte brațe fiind înghețate, am încălecat și am mers, ba călare, ba pe jos, tot restul drumului pe gheață, care în multe părți era zgrunțuroasă și inegală cu creste mari, constând din sloiuri mânate împreună și îngrămădite unul într-altul de vânturile puternice din nord-est și de repe-

[14] *Kaushan*. Este capitala tătarilor din Bugeac, azi r. Tighina, Republica Moldova.

[15] Carol de Lorena a fost comandantul trupelor austriace în războiul cu turcii din 1683—1699.

[16] *Kongly*, probabil, Congaz pe Ialpug la S de Comrat, azi Republica Moldova.

[17] *Tatar-kew*, probabil = Tatar Copceac la S de Taraclia, azi Republica Moldova.

[18] Eroare vădită.

ziciunea curentului. Unele din crestele de gheață erau înalte de șapte sau opt picioare pe puțin, ceea ce ne-a silit să facem cu piciorul cea mai mare parte din drum. Totuși seara am ajuns cu bine într-un oraș numit Tulcea, care se află pe malul sudic al fluviului, la patru leghe de Ismail, unde am găsit găzduire și ospătare.

Tulcea este capitala [19] vechiului regat//al Traciei, ajunsă astăzi o provincie a Imperiului otoman, cunoscută sub numele de Bulgaria. Bulgarii, care sunt creștini, de ritul grecesc, locuiesc în cea mai mare parte în sate, orașele, în general, fiind locuite de turci. Se află aici un vechi castel părăsit, care trebuie să fi fost clădit de europeni și cum ⟨orașul⟩ se înalță între dealuri pe malul fluviului, așezarea sa e foarte plăcută. p. 396

La 17 am plecat de aici de dimineață, și am ajuns pe la prânz într-un oraș mare numit Babadag, așezat într-o vale încântătoare înconjurată de dealuri, din vârful cărora se deschide spre răsărit o priveliște nesfârșită, cuprinzând bine și țărmul Mării Negre.

Se crede că poetul Ovidiu a fost surghiunit în aceste locuri, ce nu puteau fi prea plăcute unui om care-și petrecuse tinerețea la curtea lui Augustus. Acest poet îndrăgostit, descria în cartea sa „De Tristibus", în chipul cel mai patetic, felul de viață//din anii săi din urmă într-un ținut cu o climă atât de deosebită de aceea atât de blândă din Italia. p. 397

Am plecat din aceste locuri după ce am schimbat caii și am ajuns seara la un sat numit „Kaybaly" [20]; ne aflam încă la o oarecare distanță de el, când am fost învăluiți într-un vârtej de zăpadă, din a cărui pricină ne-am rătăcit și dacă întâmplarea nu ar fi făcut să auzim lătratul unui câine, am fi petrecut noaptea pe câmp.

La 18, am plecat din Kaybaly pe ninsoare și am ajuns la un alt sat, numit „Danna-Kew" [21], unde am petrecut noaptea.

În 19 am trecut printr-un ținut foarte frumos, unde am găsit foarte puțină zăpadă și am sosit seara la Cobadin [22], unde am petrecut noaptea.

Am ajuns în 20 în orașul Bazargic, unde am rămas noaptea. Acest oraș e locuit de turci, greci și bulgari.

[La 28 ian. sosește la Constantinopol, de unde pleacă înapoi spre țară, îndreptându-se prin Iași, la 8 aprilie].

La 26 [aprilie], trecui Dunărea, cu luntrea, într-un loc numit Galați [23], câteva leghe mai sus de Ismail și la 29 am ajuns la Iași. A doua zi am mers în audiență la domn [24], care m-a primit//în chipul cel mai pretențios. p. 420 p. 421

A poruncit să mi se dea cai cu doi oameni din garda sa care să mă însoțească până la granița Poloniei. De asemenea a trimis un ofițer ca să mă conducă până la Nemirov.

Am plecat din Iași la 1 mai și a doua zi am sosit la Soroca. De aici am plecat mai departe, la 3 am trecut Nistrul [25] . . . etc.

---

[19] Inexact.

[20] Neidentificat.

[21] Cf. lista poștelor unde apare între Ester și Medgidia. Poate Derinchioi?

[22] *Kabady*.

[23] *Kalass*.

[24] Același Grigore al II-lea Ghica.

[25] La 17 mai 1738 sosea la St. Petersburg.

LISTA

poştelor şi distanţelor de la Petersburg la Constantinopol

p. 424 *De la Soroca la Iaşi*

De la Soroca la Căinari [26]	12	mile engl.
Heciu [27]	12	,,
Măgura	24	,,
Râul Prut	12	,,
Oraşul Iaşi	12	,,
Total	72	,,

De la Iaşi la Bender

De la Iaşi		
la Rosinar [28]	12	mile
Vălcineţi	15	,,
Cojuşna [29]	24	,,
Chişinău	6	,,
Bender	24	,,
Total	81	,,

p. 425 *De la Bender la Dunăre prin pustiul Bugeac*

De la Bender			
Căuşani	12	mile	engl.
Kongley [30]	14	,,	,,
Tatar[31]	30	,,	,,
Izmail	21	,,	,,
Total:	77	,,	

De la Ismail la Provadie.

De la Ismail, peste Dunăre.

De la Tulcea	12	mile engl.
Babadag	18	,,
„Kaybaly" [32]	18	,,
„Cobadin" [33]	6	,,
Ister[34]	6	,,
„Dannakaw" [35]	6	,,

---

26 În fostul judeţ Soroca.

27 *Hetsh.* La E. de Bălţi, azi r. Lazovsk, Republica Moldova.

28 Neidentificat. Poate Răzina, la E. de Ungheni, azi r. Ungheni, Republica Moldova.

29 *Koshushne* la N.V. de Chişinău, azi r. Străşeni, Republica Moldova.

30 Cf. mai sus n. 16.

31 În text: greşit *Tarkarken*, la S de Caraclia.

32 Neidentificat.

33 Această localitate ca şi cea următoare nu apar în relaţie, ci numai în acest itinerar. În nici un caz nu poate fi vorba aici de Cobadin, care apare mai apoi sub numele de Kabady.

34 Ester, la V. de Palazul Mic.

35 Oare Dunachioi sau Derinchioi?

Kara Su [36]	12	,,
„Kabady" [37]	12	,,
Ali-beg kioi[38]	12	,,
Bazargic	24	,,
Usheny [39]	6	,,
Provady [40]	24	,,
Total :	156	mile engl.

[36] = Medgidia.
[37] = Cobadin.
[38] Ali-bei-kioi.
[39] Localitate în Bulgaria.
[40] Ibidem..

KELEMEN MIKES

(1690—1761)

Kelemen Mikes, secui de origine, s-a născut la Zagon (Trei Scaune) în Transilvania în august 1690. A intrat de tânăr în slujba principelui Transilvaniei Francisc Rákóczi II pe care l-a urmat la 1711 în exil. Prin Polonia a ajuns în apusul Europei, în Franța, unde a stat până în anul 1717, când s-a îmbarcat împreună cu Rákóczi la Marsilia spre a se duce la Gallipoli, căci sultanul Ahmed III voia să se slujească de fostul principe al Transilvaniei în lupta sa cu împăratul Carol VI.

Mikes a însoțit pe stăpânul său la Constantinopol, iar după încheierea păcii de la Passarovitz care spulbera toate nădejdile lui Rákóczi, l-a urmat în 1720 la Rodosto (Tekirdağ), unde a trăit cu alți unguri exilați. După moartea lui Rákóczi (8 aprilie 1735), Mikes a intrat în slujba fiului mai mare al acestuia, Iosif, pretendent la principatul Transilvaniei.

În urma izbucnirii războiului austro-ruso-turc și a ocupării Țării Românești de austrieci (1737), Iosif Rákóczi a fost chemat în septembrie 1737 de la Rodosto la Constantinopol, și Mikes l-a urmat.

După recunoașterea pretendentului ca principe al Transilvaniei (25 ianuarie 1738), Mikes l-a însoțit la Cernavodă de unde a fost trimis la București spre a saluta pe domnul Constantin Mavrocordat. Aceasta a fost prima călătorie a lui Mikes în Țara Românească (februarie 1738).

Întors la Cernavodă, și-a urmat stăpânul la Vidin, de unde acesta a dat la 3 iunie 1738 un manifest. Dar în urma zădărnicirii încercărilor lui Rákóczi de a ridica Transilvania împotriva imperialilor — care-l înving la Orșova —, exilații s-au întors la Cernavodă spre a se pune sub protecția oastei marelui vizir. Aici pretendentul a murit la 10 noiembrie 1738.

Neputându-se întoarce al Rodosto din cauza opoziției turcilor, Mikes s-a îndreptat prin Țara Românească, unde a fost foarte bine primit de Constantin Mavrocordat, spre Moldova. S-a stabilit câtva timp la Iași, unde s-a întâlnit cu emigranții unguri Csáky și Zay, ajungând șeful opozanților transilvani. Dar teama de ocupația rusească l-a determinat să se întoarcă în Țara Românească, la București, unde a stat până la sfârșitul lunii mai 1740, când turcii i-au îngăduit să se întoarcă la Rodosto, unde a murit la 2 octombrie 1761.

De la Mikes a rămas un număr de peste 200 de scrisori sau mai bine zis, memorii alcătuite după moda timpului, în formă de scrisori; o parte din ele se referă la timpul petrecut în țările noastre. Scrisorile sunt adresate unei mătuși, care nu era de fapt decât un personaj închipuit, căci Mikes a păstrat foarte slabe legături cu rudele sale lăsate în Transilvania.

Aceste scrisori de o mare valoare literară au fost publicate în Ungaria în peste zece ediții complete și peste 25 selective începând cu cea tipărită pentru prima oară la Szombatheli în 1794. Cel mai erudit exeget al vieții și operei lui Mikes, cercetătorul maghiar Lajos Hopp, este în același timp și editorul operelor complete ale amintitului autor, din care au apărut până acum 4 volume, la Budapesta, între 1966—1980, sub egida Academiei maghiare de științe.

În România, *Scrisorile din Turcia* au fost editate în ultimele decenii — în culegeri selective — de patru ori (în 1955, 1963, 1967 și 1974). Ultima ediție, apărută la Cluj-Napoca, în 1974, sub îngrijirea lui Daniel Veress, este și cea mai completă; editorul ei s-a ocupat și de viața și activitatea exilatului maghiar în două cărți intitulate *A rodostoi csillagnezo ...* (Telescopul din Rodosto), Cluj-Napoca, 1972 și *Mikes és a szülöföld. Tanulmányok* (Mikes și pământul natal.

Studii), București, 1976. De asemenea amintitul editor din Budapesta, Lajos Hopp, a publicat în țara noastră lucrarea de sinteză *Mikes és világa* (Mikes și lumea sa), București, 1973.

Scrisorile privitoare la călătoriile lui Mikes prin Țara Românească, Moldova și Dobrogea au fost traduse parțial de Octavian Prie în periodicul „Unirea" din Blaj în 1909, p. 198—215. C.I. Karadja a însărcinat pe Russo, arhivar la fostul consulat general român din Budapesta, să traducă scrisorile datate din Cernavodă Iași și București, publicându-le în „Analele Dobrogei", Constanța, IV (1923), no. 4, p. 106—117 și „Ioan Neculce", Iași, 1924, no. 4, p. 261—263. O reluare a edițiilor Prie și Karadja s-a datorat și lui Ștefan Khell, *Impresiile lui Clement Mikes despre Principatele Române în „Scrisorile turcești"*, apărută în „Convorbiri literare", LXXII (1939), nr. 11—12, p. 1843—1848.

Mai recent a apărut la Editura Kriterion volumul: Mikes Kelemen, *Scrisori din Turcia* (versiune românească de Gelu Păteanu, prefață de Paul Cernovodeanu, selecție, aparat critic și postfață de Daniel Veress), București, 1980, constituind cea mai completă traducere a epistolelor apărută până acum în România.

În istoriografia română N. Iorga a făcut cel dintâi o analiză a scrisorilor lui Mikes în anexa studiului său intitulat: *Francisc Rákóczy al II-lea, învietorul conștiinței naționale ungurești și române*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, M.S.T., tom. XXXIII (1910—1911), p. 32—33.

SCRISORI

Scrisoarea 133[1]

Cernavodă, 19 februar 1738

Am ajuns aici, slavă Domnului, ieri, după multe greutăți, dar sănătoși. Ieri a fost lăsata secului, dar noi am început să postim chiar de ieri, și dacă vom urma să postim așa cum am început vom ajunge să flămânzim, căci aici nu am găsit nimic. Poate că mai târziu va fi mai bine, căci vom rămâne aici câtva timp. Pe drum a nins foarte mult, mai ales după ce am trecut munții [2]. Aproape peste tot sunt sate frumoase bulgărești, unde am găsit de-ale mâncării și vin destul ... p. 108

Cernavodă se află într-un loc foarte urât, dar este un sat mare cu // p. 109
case frumoase. Locuitorii sunt jumătate români, jumătate bulgari, iar turci puțini. Aici sunt mulți negustori bogați care fac negoț mai mult prin Transilvania. Casele sunt toate făcute la fel ...

Scrisoarea 134

Cernavodă, 5 martie 1738

... Ieri m-am întors din București. Principele[3] mă trimisese să duc salutări lui Constantin vodă [4]. Acesta m-a primit cu multă cinste și a trimis să mă aducă cu mare pompă. Cât timp am stat acolo[5], domnul m-a găzduit

[1] După traducerea lui Russo, apărută în „Analele Dobrogei", an IV, (1923), no. 4, p. 108 și urm., comparată cu ediția din 1980.

[2] Balcanii.

[3] Josef Rákóczi (1700—1738).

[4] Constantin Mavrocordat, în a treia domnie din Țara Românească (1734—1741).

[5] Mikes a sosit la București la 14 februarie 1738 și a plecat la 18 februarie (cf. C. Dapontes, *Ephémérides Daces* (ed. É. Legrand), II, Paris, 1881, p. 70).

și tot astfel mi-a și dat drumul. Am trecut Dunărea încolo și încoace fără neajunsuri.

. . . Astăzi a sosit scrisoarea vizirului [6] și ea cuprinde tot felul de făgăduieli. Ne spune că ni se vor da 30 000 sau 40 000 de oameni . . . etc. . . . La sfârșit scrie că trebuie să mergem de aici la Vidin. . . . Poarta crede că îndată ce vom ajunge la Vidin, toată Țara Ungurească și toată Transilvania vor fi călare și vor veni la noi. Poate că ar fi așa dacă ar mai trăi bătrânul nostru domn [7]. Dar acum, să nu dea Dumnezeu să vină cineva la noi.

Scrisoarea 148

București, 11 iunie 1739

. . . Aici ne-au primit cu mare cinste încă afară din oraș. Ne aștepta și prânzul gata într-o mănăstire [8]. Domnul a trimis pe secretarul său înaintea noastră ; tot acesta ne-a și ospătat din partea domnului. Iar după prânz
p. 110 am intrat în oraș // cu pompă în careta Măriei sale . . . La 5 am pornit din Cernavodă în bună tovărășie cu János Pápai [9], care a venit pe aici ca să se vindece și cu domnul Zay [10] . . . Ieri domnul și-a trimis careta sa după noi și am dat ochii cu el — am stat la el aproape un ceas. E sașiu de un ochi, dar de minte nu, căci are destulă, deși mintea lui e de culoare grecească. . . . Mintea grecilor nu se poate spune că e cu totul neagră, dar este foarte întunecată, căci veșnic umblă numai să înșele pe alții. Domnul are grădină și casă afară din oraș [11], acolo am dat ochii cu el. Nu-i vorbă, stă în tabără [12] acolo, dar oare nu trebuie să-și păzească varza ? Ziua stă în casă, noaptea doarme sub cort, căci când comandantul este în tabără — dacă ar fi chiar și numai în grădina cu varză — și tot trebuie să stea acolo cât stă și comandantul în tabără . . . Domnul ne-a dat și o trăsură și cai de poștă și căruțe, de aceea . . . vom pleca mâine mai departe. Ne-au dat și câțiva ostași români spre a ne însoți, căci nu cred că ne-ar apăra. Dar cel puțin ar duce veste domnului dacă s-ar întâmpla să fim prinși. Nu mai am alte vești decât că ieri a trecut pe aici un sol rus. Merge la vizir. Nu e greu să ghicești că umblă să încheie pace . . . .

Scrisoarea 149

Iași 21 iunie 1739

. . . Am sosit aici cu bine. Până la Focșani am venit domnește în trăsura domnului. Poate că era chiar trăsura celui dintâi domn al Țării Românești [13]. Oricum, dar era o trăsură. De la Focșani am venit foarte încet, căci pretutindeni caii de poștă sunt foarte proști. Dar ce călătorie fermecă-
p. 111 toare am făcut ! Nu vorbesc de vreme, căci a plouat într-una, mai ales// în Moldova eram ca niște cocoși plouați — dar nu pot admira îndeajuns

---

[6] Yeken Mehmed Pașa, mare vizir otoman (1737—1739).

[7] Francisc II Rákóczi a murit în 1735.

[8] Mănăstirea Văcărești, ctitoria lui Nicolae Mavrocordat.

[9] Fost diplomat al lui Francisc Rákóczi II. Vezi *Călători*, VIII, p. 229—236

[10] Zsigmond Zay, tovarăș de pribegie al lui Francisc Rákóczi II, decedat în 1758.

[11] Casele domnești de la Foișor, ridicate de Nicolae vodă Mavrocordat.

[12] Tabăra se afla pe câmp (Ton Kampen) aproape de Cotroceni (cf. Dapontes, *Ibidem*, I, p. 75).

[13] Aluzie la vechimea ei.

locurile frumoase pe care le străbate omul de la București până la Iași. Ce păcat că pământurile acestea frumoase și bogate stau pustii! Căci în decurs de două zile, doar odată dacă am dat peste locuințe omenești. Eu niciodată n-am văzut locuri mai frumoase! Călătoria noastră a fost o plăcere; și o mireasă ar fi mers bucuroasă cu noi, căci de la București până la Iași ar fi călcat numai pe flori, care de care mai frumoase — câmpiile erau acoperite cu flori pretutindeni, astfel că și caii călcau numai pe garoafe și lalele. Pe scurt, pretutindeni umblam printr-o grădină de flori. Dar ce să spun? Nici nu cred să fie vreo grădină cu atâtea feluri de flori! Dar ⟨ce bine ar fi fost⟩ dacă încântarea noastră ar fi fost și scutită de frică ⟨pentru noi⟩! căci ne puteam teme să nu fim călcați de niscaiva vagabonzi. Am fi putut arăta firmanul împărătesc, dar știu că nu l-ar fi luat în seamă, și chiar cu forța tot ne duceau la Lobkowitz [14] la masă. Noi însă nu doream o asemenea cinste. Păzitorii noștri, îndată ce zăreau un călăreț, căutau încotro e pădurea. Poți să-ți închipui, mătușă, cum am chiuit de bucurie când m-am văzut lângă munții scumpei mele țări [...]. Ieri am fost întâmpinat, la o leghe și jumătate de oraș, de secretarul domnului [15], care după ce ne-a urat bun sosit în numele stăpânului său ne-a urcat în trăsură și am intrat cu pompă în oraș, până la cvartirul nostru.

Astăzi de dimineață domnul, trimițându-ne vorbă că ne va primi, ne-a trimis o trăsură, apoi ne-a primit cu mare ceremonie în corturi, căci și acest voievod stă în tabără. Acesta știe mai bine să se poarte cu străinii, dar lucrul nu este de mirare, căci a fost mare dragoman la Poartă. După convorbire ne-au condus înapoi la cvartirul nostru. Aceștia ne primesc acum astfel, pentru că așa au poruncă; dar mâine-poimâine nici nu se vor uita la noi. Așa sunt grecii, chiar dacă sunt ridicați numai o șchioapă deasupra pământului. Dacă ⟨și⟩ cei de rând sunt plini de atâta trufie, cum să nu fie îngâmfați și mândri când sunt puși să poruncească unei țări întregi? Rușii se apropie de Moldova ...//

Scrisoarea 150 p. 112

Iași, 22 iulie 1739

Este o lună de când îmi petrec timpul plictisindu-mă singur în acest oraș neplăcut, căci și domnul Zay a plecat de mult din Hotin. Am fost de câteva ori la domn, dar văd că osteneala mea a fost până acum, zadarnică. Iar ca să mă plictisesc, am destul prilej în fiecare zi, căci acești boieri sunt ca urșii față de străini. Nu știu dacă fac aceasta din cauza firii lor sau nu îndrăznesc să vorbească cu străinii, dar sunt foarte sălbatici.

Am fost pe la câțiva din ei care aveau ca pajură vulturul cu două capete — căci toți aceștia pretind că se trag din familia Cantacuzinilor — te pomenești că și gazda mea este din acel neam, deși este croitor; am să-i cercetez stema. Dacă vii aici ca un străin, să nu te aștepți de la urșii aceștia să fii poftit la masă, cum este obiceiul între oameni. Mi-am pus în gând să nu mă mai duc la nici unul din ei. Când mă duc la domn, îmi spun ⟨boierii⟩ și mie „Măria ta", căci văd cum se poartă domnul cu mine, dar altminteri mă simt ca și cum aș fi singur în oraș.

---

[14] Principele Johann Georg von Lobkowitz, generalul imperial din Transilvania care avea comanda trupelor austriace în războiul cu turcii.

[15] Grigore al II-lea Ghica în a doua domnie 1735—1741, cu o întrerupere din septembrie-octombrie 1739 în timpul ocupației rusești. A fost mare dragoman în anii 1716—1727.

Nimeni nu mi-a arătat atâta prietenie ca mitropolitul [16]. Când mă duc la el, mă vede cu bucurie și ca să-și arate bunăvoința față de mine, mi-a trimis în dar în mai multe rânduri niște feluri de bucate care sunt rare în acest oraș. Am primit aceasta cu mare bucurie, nu pentru darul, ci pentru atenția binevoitoare față de mine, căci și eu am aici o masă atât de îmbelșugată încât aș mai putea hrăni încă zece oameni în afară de cei pe care îi am.

Am totuși norocul că se mai află aici un călugăr italian [17], cu care prânzesc și vorbesc, căci dacă nu ar fi acesta, nu aș mai deschide deloc gura decât doar când mănânc. Dacă aș avea poftă să mă duc la cârciumă, aș putea vorbi acolo destul cu preoții români, căci prin cârciumile de aici, sunt cel puțin zece preoți lângă fiecare butoi, pe care îl înconjoară ca pe un mort. Din toate acestea se vede că nu mi se tocește limba de prea multă vorbă.

Așadar să vorbim puțin despre oraș și despre stările de aici. Orașul se află pe un deal, într-un loc destul de frumos. Apa trebuie însă cărată de departe. Iașii e numit oraș din cauza a cinci-șase mănăstiri nenorocite, căci altfel după celelalte case care se mai găsesc în el, i-am putea zice doar sat. Negoțul îl fac evreii și armenii. Dacă ar fi aici domni stabili și care să urmărească binele țării, s-ar putea dezvolta un comerț foarte întins, mult mai
p. 113 ușor și mai în putere decât la București. Căci unde poate fi // un pământ mai frumos și mai bun ca aici? Tot ce produce pământul, aici — ca plante de câmp și de grădină — e mai îmbelșugat și mai bun decât în altă parte. Unde se pot vedea vite mai frumoase ca aici? Unde se poate mânca o carne de vacă mai gustoasă? Iar vinul acesta poate fi pus pe masa oricui — vinul de Cotnari poate fi gustat cu plăcere și cu deliciu chiar și de către doamne. Dar oamenii sunt ca niște fiare sălbatice; lasă să se părăginească pământul acesta atât de bun și de frumos și locuiesc prin păduri. Numărul boierilor e foarte mic, doar dacă sunt zece sau doisprezece de care să se poată spune că sunt domni; pe ceilalți nu-i bagă nimeni în seamă. E adevărat că sunt sub împărăția turcească; dar e mai adevărat că sunt sub jugul grecilor. Numai grecii au dregătoriile mari ca și cele mici. Domnul fiind ales întotdeauna numai dintre greci, el își părtinește pe cei de un neam cu el și are mai multă încredere în ei și face ce vrea cu boierii. Și acum cel ce este marele hatman [18] care poruncește tuturor oștilor ⟨este⟩ fratele unui cojocar grec foarte bogat. Și înaintea acestuia trebuie să-și plece genunchii toți boierii ceilalți.

Dar ce-mi pasă mie de toate acestea, când trebuie să-mi mănânc pâinea și să-mi beau vinul de Cotnari, plictisindu-mă atât de mult?

În fiecare zi avem vești rele. Rușii se apropie de Hotin, toată lumea e îngrozită și se gătește ⟨de plecare⟩ ... Deunăzi a trecut pe aici un sol rus. Se duce în tabăra vizirului. Am fost și eu la domn și mi-am luat rămas bun de la el, căci ieri a ieșit de aici cu întreaga sa oaste și în mare pompă. Dar ce fel de oaste? Nici nu se poate numi oaste, ci numai pândari de vie. Cu el este un pașă cu vreo 40 sau 50 de oameni. Întreaga lui oaste, numărată bine să tot fie de 1 500 de oameni. În urmă duceau tunurile grele care pot fi umplute la nevoie și cu nuci. Astfel aceștia au plecat cu toții și ne-au lăsat aici. Și-mi bat capul ce să fac. Știu doar că domnul a poruncit să fiu bine tratat și m-a lăsat în grija caimacamilor, căci a lăsat trei caimacami în

---

[16] Anton, mitropolitul Moldovei (1730—1739).
[17] Este vorba de „prefectul" misiunii catolice din Iași, Francesco Pesci.
[18] Constantin Ipsilanti, frate cu Manuel ciurcibași-ul Constantinopolului.

locul său [19], care sunt trei dregători de frunte de aici — unul din ei este cancelarul (= logăfătul). De păzit, n-au să ne păzească aceștia. Pot să ne calce într-o noapte cei din Ciuc și ne găsesc în pat ...

Scrisoarea 151

Iași, 23 august 1739

Pe aici lucrurile stau prost de tot. De când a plecat domnul din oraș [20], dezordinile nu mai contenesc. Toți se pregătesc, // împachetează și sunt p. 114
gata de fugă. Boierii și-au trimis de mult soțiile în păduri. E mare frică, mai ales de când tabăra rusească a trecut dincoace de Nistru. Și cei doi fii ai domnului [21] s-au făcut nevăzuți. Nici eu însumi nu știu ce să fac în împrejurări atât de tulburi. Dacă aud cel mai mic zgomot, îmi închipui că sunt cazacii în curte. Caimacamii vin adeseori la mine, mă îmbărbătează iar eu îi rog să mă trimită în altă parte căci ei, dacă se întâmplă ceva, pot să încalece când vor, dar eu cu cei patru sau cinci servitori ai mei n-am decât un singur cal.

... Aș dori să nu mai fiu aici, de dimineața până seara nu umblă altă vorbă decât că vin cazacii. Toți se roagă astfel : „Și ne mântuiește pe noi de cazaci, Doamne". Eu cer mereu caimacamilor să ne trimită odată de aici Ei mă asigură mereu că-mi vor purta de grijă. Dar eu sunt într-o stare de continuă neliniște, cum nu am mai fost niciodată. Cel mai greu este că nu este nimeni cu care să schimb o vorbă. Dacă aș putea cel puțin să scriu sau să citesc, dar nu se poate ; zarva nu mai contenește în fața porții mele. Nu pot pleca de capul meu și nici nu se poate până nu dă poruncă domnul. Iar să fii aici, în mijlocul acestui popor îngrozit, este o adevărată nenorocire ... Pe la începutul acestei luni, a trecut pe aici către Hotin, poșta vizirului care ducea vestea că vizirul a bătut pe nemți. Iar ieri o altă poștă a adus vestea că au cucerit Belgradul. Toate acestea sunt vești mari, acolo Dumnezeu dă biruință turcilor. Aici trebuie să fugă lumea dinaintea muscalilor ...

Scrisoarea 152

Iași, 3 septembrie 1739

Acum și muscalii sunt la Hotin [22]. Bisericile sunt pline de lume, dar nu ca să se roage, ci ca să-și adăpostească acolo lucrurile de preț. Domnul s-a întors ieri, dar nu cu pompa // cu care a plecat. Așa e lumea. Îndată p. 115
ce a sosit, i-am și trimis vorbă să mă trimită de aici, iar astăzi am fost eu însumi la el. Am vorbit mult despre lucrurile prezente. Dar mai ales i-am cerut să pot pleca. Știu că nici domnia sa, cât e de domn, n-are de gând să aștepte aici pe ... cazaci. S-au și luat măsuri în ce mă privește. Eu sunt gata și din mila lui Dumnezeu pot spune că mâine am să-i părăsesc ...]

---

[19] Dapontes, ca și Neculce, menționează doar pe marele logofăt Sandu Sturza și pe marele vornic Iordache Cantacuzino.
[20] Grigore al II-lea Ghica a plecat în august la Scânteia și Vaslui.
[21] Scarlat și Matei Ghica.
[22] Rușii au intrat la Hotin în ziua de 17/28 august 1739.

Scrisoarea 153

Bucureşti, 18 septembrie 1739

... Am plecat la 4 ⟨septembrie⟩ din Iaşi. Domnul mi-a dat cai şi care şi pe lângă aceasta doi călăraşi, care însă nu au fost de nici un folos, şi am pornit la un drum foarte primejdios numai trei inşi — căci pe ceilalţi nu-i mai socotesc. Când am ajuns afară din oraş parcă mi s-a ridicat o piatră de pe mine şi m-am liniştit. Am lăsat pe domn şi oraşul într-o mare învălmăşeală. Dar să facă ei ce vor şti, eu sunt liber. Însă dacă am scăpat de o primejdie, mă aştepta alta. Căci tabăra turcească fiind bătută şi împrăştiată numai cu câteva zile înainte de plecarea mea, mă puteam teme că atâţia ostaşi, împrăştiindu-se prin Moldova şi Ţara Românească, vor căuta, chiar şi bătuţi, să poată duce măcar acasă câte ceva şi să fure ce vor putea. Căci într-o asemenea situaţie, oastea turcilor şi mai ales sălbăticimea din Asia este foarte lacomă şi ar duce acasă tot ce îşi poate însuşi ..., de aceea m-am temut să nu dau peste vreo tovărăşie de aceasta neplăcută. Pe lângă aceasta a trebuit să trecem prin multe păduri, mai ales până la Focşani; dar a dat Dumnezeu că până la Focşani n-am întâlnit nici un turc, mai încolo m-am întâlnit cu nişte turci, dar aceştia fiind turci din ţară nu aveam de ce să mă tem de ei. Nu numai că n-am întâlnit astăzi vagabonzi, dar n-am văzut nici moldoveni; ca şi când numai eu aş fi fost în toată ţara aceasta sau ar fi fugit toată lumea dinaintea mea. Astfel am avut o călătorie fermecătoare. Câmpul ne-a dat pretutindeni sălaş şi, după obiceiul turcului, care este foarte bun, am plecat devreme şi am ajuns seara devreme.

Deşi se vorbeşte aici de pace cu austriecii ⟨ ca de un fapt⟩ sigur, domnul se teme totuşi să nu-i sosească musafiri din Transilvania. La trei sau patru zile după plecarea mea din Iaşi, domnul a trebuit să părăsească
p. 116 oraşul ...//

Scrisoarea 154

Bucureşti, 23 octombrie, 1739

... Şi aici trebuie să mă tem ... de cazaci, căci deşi e pace, totuşi multe sute de inşi, părăsind armata au trecut încoace ca să prade ... Dacă veneau aici, m-ar fi găsit în pat, căci m-au apucat frigurile zilele trecute ... În ziua când eram mai rău, slujitorul a venit la mine ⟨ şi⟩ mi-a spus: „Stăpâne, se spune că în curtea domnului se încarcă cu mare grabă carele: domnul a ieşit din oraş şi toţi sunt gata să fugă; spun că n-ar fi departe cazacii". Auzind aceasta, mă gândeam în sinea mea: „de acum ne-a luat dracul". Aşteptam să-mi intre în casă ... Dar a doua zi a venit vestea că rătăcesc numai pe la margini. Apoi zvonurile s-au liniştit zi de zi şi ne-am liniştit şi noi. Poate că am scăpat cu totul ... de cazaci ... Aici, a început iarna binişor. Dar domnul [23], care a fost totdeauna bun cu mine, s-a schimbat acum, căci n-am vrut să-i fac pe plac. Cinstea şi neamul îmi sunt mai dragi decât Măria Sa.

---

[23] Tot Constantin Mavrocordat.

Scrisoarea 155

1740, 15 martie, București

... Aici e o iarnă grozavă. A început la 18 octombrie și de atunci zăpada a crescut în fiecare zi și frigul s-a făcut mai cumplit. Este ca și când ne-ar fi luat din oraș și ne-ar fi dus tocmai în Laponia, lângă Oceanul Înghețat, căci nimeni nu-și amintește de o iarnă atât de grea. Și așa este în toată Europa. Iar ceea ce nu s-a mai pomenit e că s-a trecut cu carul pe gheață din Danemarca în Suedia ! ... Aici e mare scumpete și lipsă. Pe stradă oamenii își smulg pâinea unii de la alții. S-a întâmplat de multe ori să fi stat la masă și să nu am pâine. Nu este de mirare, căci nu se aduce nimic de nicăieri ; iar aici totul e înghețat tun : apa, moara și morarul. Mărturisesc că m-aș despărți bucuros de București ..., căci rămânerea aici e foarte plicticoasă. Eu nu știu ce fel de oameni sunt aceștia de nu poți sta de vorbă cu ei. Să nu-ți fie teamă, că vreun boier de aici sau din Moldova te-ar chema la masă! Cunosc din copilărie pe un boier, dar nu-mi arată nici cea mai mică prietenie. Când mă duc la el, vorbește mult cu ceilalți. Bag de seamă că ei nu îndrăznesc să stea de vorbă cu străinii din cauza domnului ; dar și între ei 〈 când〉 sunt tot numai români .. Acum închei, căci să scrii e o adevărată pedeapsă. Mai la fiecare literă, trebuie să apropii pana de foc, să se dezghețe cerneala. Și focul e ca // vai de el, căci de multe p. 117
ori și el îngheață. Lemne găsești foarte rar și scump, deși se apropie primăvara, dar pe aici viforăște ca și cum abia acum ar începe iarna.

Scrisoarea 156

1740, 22 mai, București,

... A trecut iarna. Dar ce să spun? A trecut aproape și primăvara. E mai mult de o lună de când nu avem domn. Austriecii au înapoiat turcilor acea jumătate a Țării Românești pe care au stăpânit-o. De aceea, domnul a plecat la Craiova ca să o recucerească, așa zicând, și să i se recunoască domnia. Acesta e folosul pe care l-au avut austriecii de pe urma călcării păcii ... Aici încă totul e scump și rar, mai ales pâinea. Dar nu-mi pasă, căci ... peste câteva zile vom pleca cu domnul Zay la Rodosto și voi părăsi bucuros aceast oraș acoperit cu scoarță de copaci [24]. Avem un preot bun, maghiar, venit nu de mult și e călugăr din Ciuc [25], *Sărmanul!* A crezut sărmanul că reverenda lui va avea aici aceeași cinste ca și în Ciuc. I-am spus de câteva ori să nu mai poarte haina Sf. Francisc, dar nu m-a ascultat. Deunăzi pe când venea la mine, la masă, un blestemat de turc l-a lovit peste obraz cu coada lulelei. El, sărmanul, a suferit-o cu resemnare, dar a doua zi, cerându-și iertare cu multă supunere de la haina lui, s-a îmbrăcat în portul românesc și de atunci nu are să se mai teamă de cozile de lulea. Sfârșesc epistola, dar numai ca să mă pot pregăti de plecare...

---

[24] Adică podit cu lemn.
[25] Este vorba, probabil, de noul superior franciscan de la Bărăție, Leopold Vienninger.

ANONIM LATIN DIN 1738

Autorul anonim al relației de mai jos este un călugăr franciscan de la mănăstirea din Glatz, oraș important în Silezia, care în 1738 atârna încă de Habsburgi și făcea parte din provincia ecleziastică a Boemiei. Faptul că autorul cunoștea limba cehă ar favoriza presupunerea că ar fi fost ceh. Dar declarațiile sale cu privire la felul de gătit al ungurilor, *lipsit de gust pentru germani*, tinde să infirme această presupunere. În 1738 el este numit secretar pe lângă Rochus Ulbricht, vizitatorul general al provinciei franciscane din Transilvania.

Comisia pleacă din Glatz la 21 februarie 1738 și, trecând prin Austria și Ungaria, ajunge la 26 martie, după mai bine de o lună de drum, pe pământul Transilvaniei. Urmează vizitarea mănăstirilor și, cu acest prilej, a centrelor mai importante din Transilvania : Cluj, Turda, Alba Iulia, Orăștie, Sibiu, Brașov, Tg. Mureș etc. Această călătorie a avut loc în timpul războiului austro-turc, când aceștia dădeau atacuri din Serbia și Țara Românească, căutând să forțeze vadurile Dunării și trecătorile Carpaților, iar dinspre est stăruia amenințarea unui atac al tătarilor. Totodată în Transilvania însăși se bănuia existența unor comploturi ale calvinilor, și în Banat erau semnalate mișcări de-ale românilor prea împovărați. Se înregistrau tot felul de zvonuri alarmante. Cum acest jurnal reprezintă singura mărturie despre Transilvania în volumul de față, se cuvine să ne oprim asupra sa, măcar în treacăt.

Autorul anonim călătorește ca însoțitor al comisarului franciscan și nu pare să fi avut vreo însărcinare specială, rolul său fiind de auxiliar și secretar. Drumul se făcea cu trăsura sau căruța cu cai de poștă, care uneori trebuiau să fie ajutați de un număr variabil de cai înaintași sau de perechi de boi, trăgând din greu la suiș, iar pentru a dezpotmoli rădvanul înțepenit în noroaie, când era posibil, se apela la mijloace mai la îndemână, și căruțașul, opintindu-se cu putere, ridica roata înfundată în glod, pe când „părintele comisar îndemna caii cu un băț din stânga și eu cu biciul din dreapta". Delegații franciscani se bucurau de atenția specială a funcționarilor și dregătorilor mari și mici, civili sau militari, laici sau slujitori ai bisericii : șefi de poștă, arendași ai minelor, provizori ai bunurilor fiscale, comandanți militari, nobili catolici sau și reformați, dar raliați regimului, rectorul colegiului iezuit de la Cluj, episcopul Transilvaniei de la Alba Iulia și bineînțeles comunitățile franciscane vizitate de ei. Dar „ateuțiile" cele mai apreciate constau din mesele generoase, urmate de daruri copioase de alimente și vin, cu care plecau încărcați până la popasul următor. Se mai ivea cazul ca vreuna din gazdele întâmplătoare să nu fie pregătită cu cele de trebuință și atunci, oftând din greu, autorul nu uita să însemne în jurnal că mâncarea a fost gătită din alimentele aduse de ei și uneori chiar că ei și-au hrănit gazdele, cum s-a întâmplat în secuime cu un nobil adevărat, dar sărac lipit pământului, cu care și-au făcut pomană neavând încotro. Nădejdea era la castelele nobililor bogați, dar nu era întotdeauna confirmată de realitate. În jurnal se pomenește de un conte spre care se îndreptau plini de zel, dar unde au găsit poarta încuiată, întrucât d. conte ținea cheile, și el se culcase ! Călătorii erau îndemnați să meargă la jude (probabil judele așa-zis al curții nobilului respectiv) ce locuia mult mai departe, unde l-au găsit, dar fără prea mare bucurie pentru ei. Judele, care era calvin, i-a condus pur și simplu la coliba sărăcăcioasă a unor țărani români, trăind într-o cruntă sărăcie. După impresia fugară din Șimlău, unde văzuseră în treacăt biserica ortodoxă și fuseseră uimiți de marele număr de femei venite la biserică, acesta era primul contact real al franciscanilor de la Glatz cu românii, pentru care de altminteri ei nu manifestă

vreun interes. Sărăcia intolerabilă, pe care o descrie autorul în jurnal, nu îl mişcă decât în măsura în care putea să afecteze confortul său. El se înseninează când judele, îndulcit cu un mic dar, aduce patru ouă luate din vecini, cam cu japca, după cum bănuieşte el, la care se mai adaugă alte patru de la gazdă și astfel cei doi călători s-au întremat în acea seară cu opt ouă, adică patru de cap. A doua zi călătorii refac pelerinajul până la castelul contelui, în speranța să-l găsească treaz, dar în fața aceloraşi porți au aflat ba că d. conte mai doarme, ba că a plecat la altă moşie (şi nu se mai întoarce !) (să fi fost cumva un gest de prudență din partea sa în acele momente critice pentru imperiali, aprigi susţinători ai cultului catolic? Aventura porţilor încuiate se repetă şi la popasul următor de la Gurbău, unde însă află de existența unui castel al unei contese spre care aleargă și sunt bine primiţi în lipsa ei de către intendent şi personal, împreună cu care autorul pregăteşte un minunat sos de vin, a cărui rețetă e consemnată în jurnal... La Olpret, sat de români ortodocşi, franciscanii vor să tragă la han, dar nu sunt primiţi de hangiu sub diferite motive. În general despre români, autorul mai pomeneşte doar incidental, în legătură cu vrăjile şi superstiţiile din Ţara Românească sau cu prezența oştilor turceşti în Ţara Românească. De ex. la Sâmbăta ei întâlnesc pe un tânăr boier refugiat din Ţara Românească la venirea turcilor. Tot astfel ei află de un preot (catolic) bulgar şi de un părinte „gardian" fugit tot din Ţara Românească. Mai apare și un franciscan, părintele Ştefan, trimis de paşa din Ţara Românească pentru răscumpărarea prizonierilor turci. Cât mai sunt călătorii în Transilvania, la Mediaş au şi apărut unii din prizonierii creştini eliberați în schimbul celor turci și povestesc despre împrejurările de dincolo. În sfârşit la Cetatea de Baltă franciscanii stau la masă cu un fost secretar de-al lui Nicolae Mavrocordat care a fost jefuit de turci !. O însemnare mai deosebită este cea despre nişte mişcări ale românilor bănățeni, cu comentariul destul de neaşteptat din partea mentalităţii mărginite a autorului, că ea se datora marilor împovărări la care erau supuşi.

Odiseea franciscanilor este punctată de observaţii disparate despre ocnele de la Dej, ieftinătatea alimentelor la Cluj, şi doborârea de vânt a unui vechi turn al bisericii iezuite; la Turda e iar vorba de sare, pe Mureş lipsesc poduri stabile, Streiul este foarte năvalnic şi primejdios. În Secuime casele (învelite cu şindrilă) au coşuri foarte scunde ce trec abia de ultimele grinzi și fumul iese prin nişte găuri ale acoperişului spre marea lor vătămare, cum crede autorul care atribuie această particularitate a coşurilor pitice violenţei vântului din acea regiune, neştiind că fumul trebuie să treacă prin pod pentru a împiedica şindrila să putrezească (lucru bine cunoscut de ţăranii români cu case asemănătoare).

Teama de turci sporeşte pe măsura apropierii franciscanilor de Ţara Românească. La Hunedoara li se spune că turcii sunt foarte aproape şi s-ar afla chiar lângă Via Carolina, drumul croit de imperiali de-a lungul Oltului. Mai târziu, când se află la Mediaş, ei observă o mare panică... Vin oamenii să-şi depoziteze lucrurile de preț la mănăstire. Turcii ar fi aproape de Poarta de Fier a Transilvaniei spre Banat, dar ulterior se află că nu era vorba de aceasta, ci de Porţile de Fier de lângă Orşova, unde se dădea o luptă însemnată.

Autorul e foarte credul, gata a accepta orice poveşti sau superstiţii. De ex. el afirmă că șeful poştei de la Vinţul de Jos, un catolic zelos, e ţinta vrăjilor şi că de aceea i-au şi pierit patru cai ! La Sebeşul săsesc bătrânul preot de acolo, fost preot militar, însoţind pe vremuri trupele imperiale prin Valahia, „atât cea de sub turci, cât şi cealaltă" (adică Oltenia) îi deapănă tot felul de eresuri cu privire la strigoi, amestecate însă cu practici de-ale saşilor, cum reiese din context (de ex. plimbând printre mormintele din cimitir un cal negru, *numit în vorbirea obişnuită Rappen* (! !) care nu poate fi silit să treacă peste mormintele de strigoi) sau îl lămureşte despre oamenii-lup, adică oameni, osândiţi a trăi şapte ani prefăcuţi în lupi, ca pedeapsă pentru un incest de gradul I. Aceste fiare asemenea unor lupi, dar fără coadă, se hrănesc cu sânge de om şi îndeosebi de copii şi când sunt uciși, deodată apare în locul uneia dintre labe un picior de om. Bătrânul preot afirma că a împuşcat el însuşi un asemenea monstru ! Şi a fost crezut pe cuvânt. Cu aceeaşi naivitate autorul e convins de minunea unei icoane a Maicii Domnului din Cluj, din care picură lacrimi adevărate, sau în altă ordine de idei acceptă de bună povestea răsuflată a unei nobile, fugind de turci pe valea Oltului şi lăsându-se să cadă de

pe o stâncă înaltă când află că fiicele ei au fost răpite de turci... Legendă veche actualizată acum, în cursul războiului în desfăşurare, când se precizează că era vorba de o contesă, al cărei nume însă nu apare nicăieri. Dar alături de acestea sunt şi însemnări reale privind starea de spirit din Transilvania, date despre costul vieţii la Cluj, aspecte mai deosebite, ca acelea ale unei procesiuni solemne de înmormântare la calvini, ştiri indirecte despre nişte evenimente foarte recente, povestite cu amănunte vii: scena arestării dramatice a episcopului calvin, ducerea unui baron calvin ferecat în lanţuri etc. Despre diferitele slujbe religioase la reşedinţele franciscane, procesiuni solemne etc. este mai ales vorba în legătură cu greutatea drumului până la ele, mai ales în Secuime. Mai mult spaţiu este acordat armenilor care, deşi de rit ortodox, veneau la sanctuarul catolic. În sfârşit la Mediaş e subliniată slaba prezenţă a catolicilor la slujbe, ei fiind destul de puţin numeroşi. Zvonurile alarmante despre război şi despre complotul (presupus al) calvinilor ocupă şi ele ceva spaţiu. De altminteri frica îl însoţeşte pe autor de-a lungul întregii călătorii. Se teme că de la Poarta de Fier turcii ar ajunge la Bistriţa (?) şi ar tăia drumul de înapoiere prin Cluj! Se înspăimântă de pârâitul unei case şubrede din care tocmai pleacă, de ploile violente, de torentele de pe drum, de vagabonzii care ar putea să-i atace. Momente încununate de cutremurul de pământ resimţit de el la Mediaş, unde se lasă turnul oraşului. Şi tot astfel şi acel al bisericii din Sibiu.

Ca un fir roşu, prin dedalul jurnalului se deapănă şirul meselor, primirilor, discursurilor şi invitaţiilor Excelenţei Sale guvernatorului Transilvaniei, contele Haller, şi a contelui Bethlen la Sibiu, alta la Sighişoara, unde autorul stă la masă între doi conţi, noaptea este găzduit în castelul contesei Csáki de 90 de ani şi aşa mai departe. Fără a mai aminti de repetatele mese la comandantul străjilor din secuime, un baron din Boemia, care avea un bucătar desăvârşit. În cele din urmă comisarul a pus piciorul în prag refuzând invitaţiile repetate, precum şi acelea ale rectorului colegiului iezuiţilor din Cluj, aşa cum în Secuime refuzase o găzduire confortabilă la reşedinţa iezuită din Tg. Mureş, spre marele năduf al autorului. Drumul de la Mediaş spre Cluj e continuat apoi în sens invers de cel de la venire. Printre ultimele menţiuni este aceea a unui han românesc dintr-un sat neprecis situat după Cluj. Şi astfel românii apar la începutul şi la sfârşitul acestui jurnal ce nu manifestă vreo curiozitate deosebită pentru ei.

Relaţia călugărului de la Glatz a fost publicată, după o copie contemporană păstrată în K. Provinzialarchiv din Breslau de W. Wattenbach, sub titlul: *Diarium itineris ex Provincias Bohemiae Conventu Glacensi ad Transilvaniam, No. 1738*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", N.F., vol. X. (1872) şi XI (1873).

ZIARUL CĂLĂTORIEI DIN MĂNĂSTIREA DIN GLATZ A PROVINCIEI (FRANCISCANE) A BOEMIEI LA (PROVINCIA FRANCISCANĂ) A TRANSILVANIEI (1738) [1]

p. 452 După ce ... am fost numit secretar al comisiei de către părintele Rochus Ulbrich, definitor ordinar şi vizitator general [2] al provinciei Transilvaniei, am plecat cu acesta din mănăstirea Glatz [3], în 21 februarie, la vreo trei fără un sfert [4].

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul latin, publicat de W. Wattenbach sub titlul „*Diarium itineris ex Provinciae Bohemiae Conventu Glacensi ad Transylvaniam, No. 1738*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde" N.F., vol. X (1872), p. 452 şi urm. şi vol. XI (1873), p. 118 şi urm.

[2] Călugăr însărcinat cu vizitarea diferitelor mănăstiri ale ordinului său — în cazul de faţă ale franciscanilor, din provincia franciscană.

[3] *Glacensi*, oraş în Silezia.

[4] Tertio quadrante ad tertiam (după germ. drei Viertel drei).

Urmează descrierea călătoriei prin Silezia, Austria și Ungaria. Ajungând în Bihor, la Săcueni[5] „domnul poștar" [6], care e cato // lic, la cină în p. 453
afară de o cantitate dublă de vin, ne-a dat, la încheierea mesii, o sticluță de vin mai ales și mai grozav numit popular Ausbruch" [7]. [Ei trec apoi prin Margita, în seara zilei de 26 martie poposesc la Deda, amândouă în Bihor; în 27 își continuă drumul, intrând pe teritoriul principatului Transilvaniei].

27 martie. Drumul fiind tare stricat de ploi, cum d. poștar avea drum la Șimlău [8], am făcut drumul împreună și am ajuns la hotarul Transilvaniei ... După ce am umblat o sută unsprezece mile în aceeași zi mai făcând încă patru în Transilvania, am sosit pe la 11 la Șimlău. Acolo împreună cu d. poștar am fost găzduiți la o bună măicuță văduvă, care nu știa deloc ungurește și numai decât am fost poftiți de ea să luăm o gustare. Am luat masă foarte bună, după aceea ne-am dus la administratorul salinei pentru niște treburi și am fost primiți de el cu voie bună și tratați atât cu mâncare și băutură de seara, cât și cu adăpostul pentru noapte rămânând acolo la el.

28 martie. În biserica parohială catolică zisă și plebanie (deoarece după obiceiul locului, parohii sunt numiți aici plebani), am slujit liturghia. În afară de această biserică a catolicilor mai este în oraș o biserică a românilor, adepți ai bisericii și credinței grecești, care umplu biserica în număr uimitor de mare, mai ales femeile. De asemenea, aici își mai au calvinii templul lor clădit fastuos; acești răi îi întrec cu mult ca număr atât pe catolici, cât și pe ortodocși, atât aici, cât și în alte părți de dincolo de Tisa spre Transilvania. Puțini cunosc aici limba germană, în alte locuri încă și mai puțini și, în afară de domnii poștari, aproape nimeni; puțini totuși dintre funcționari vorbesc foarte stricat latinește și nimic nu-i folosește călătorului prin aceste locuri limba cehă, deoarece limbile maghiară și română sunt cu totul deosebite de aceasta și abia găseam pe câte unul sau altul care să știe slavonește [9] și astfel să înțeleagă ceva din limba cehă. Așteptând să ni se trimită din partea provinciei un mijloc de călătorie, în această zi ne-am odihnit la acel domn administrator al salinei, german ca limbă și sentimente și om foarte ales. După amiază am privit la înmormântarea unui calvin. Acești calvini care fug de cruce, deși ea a fost unealta mântuirii noastre, au grijă ca în locul ei să pună pe cioclu să ducă înaintea
mortului o bârnă și îl petrec cu multă gălăgie.//Începând de la Săcueni, p. 454
am umblat aproape numai prin păduri, prin pustiuri foarte întinse și prin munți nespus de înalți, care făceau ca drumul să fie pe cât de primejdios, pe atât de anevoios, astfel încât nu fără temei sau din întâmplare această regiune, adică Transilvania sau *țara aflată dincolo de păduri* a fost numită de unii Siebenbergen sau Siebenberge, deoarece constă nu numai din șapte munți, ci aproape numai din munți. După alții însă este numită Siebenbürgen după șapte orașe al căror nume se sfârșește cu Burg, adică: Clausenburg, Marienburg, Schessburg, Thorenburg, Salzburg, Kuchelburg etc.

În 29 martie, dimineața, la șase și jumătate, plecând de la Șimleu, am urmat drumul cu o căruță țărănească până la ora unsprezece a amiezii,

[5] *Seckolhid*, sat, jud Bihor.

[6] *Dominus postarius.*

[7] Vin indigen de calitatea I. Este vestit cel de Păuliș, lângă Arad. Cf. C. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, București, 1915, p. 134 („La Pauliș se face vinul ausbruh").

[8] *Schomlovium*, oraș, jud. Sălaj.

[9] Adică sârbește.

când am luat o gustare frugală cu pâine și vin pe câmp, lângă un pârâiaș, și am mai rămas acolo un ceas ca să poată paște caii; după toate acestea, pornind din nou la drum, ne-a apucat o furtună în câmp deschis cu o ploaie de turna cu gălețile. Ploaia a ținut aproape trei sferturi de ceas, amestecată și cu grindină, ce nu era mai mică decât mărimea bobului de mazăre, din care cauză am fost udați leoarcă din creștet până în tălpi de această baie neașteptată. La această mizerie s-a mai adăugat alta nu mai mică, fiindcă din pricina șuvoiului groaznic de ape din munți, am rămas cu carul nostru împotmolit în fundul unei bălți, din care cauză am fost siliți să coborâm și ne-am mânjit cu totul picioarele și hainele încă dinainte de ploaie. În cele din urmă, vizitiul a ridicat roata ce se înfundase în timp ce părintele comisar îndemna caii cu un băț din stânga, iar eu cu biciul din dreapta, și după ce a fost despotmolit carul, ne-am grăbit cât am putut mai mult spre țelul misiunii noastre, anume ⟨spre castelul unui⟩ conte maghiar care avea o capelă particulară și un franciscan din Cluj drept capelan, cu gândul de a sluji acolo a doua zi adică în Duminica Floriilor și de a porni mai departe; stimulați de această speranță și dorință, am trecut la apusul soarelui un râu repede numit Someș; dincolo de el din stânga, adică din cealaltă parte, se vedeau întăriturile și ruinele zidurilor, ridicate odinioară de răsculații numiți curuți [10]; am trecut repede de partea ceastălaltă a râului, în câmpia aceea fatală răsculaților amintiți prin moartea multor mii dintre ai lor în acest loc unde rebelii au pierit, în parte măcelăriți de imperiali, în parte azvârliți în acel râu năvalnic [11]. Într-un întuneric de nepătruns în care vizitiul nu vedea și nici nu cunoștea drumul mai bine decât noi, după ce am trecut prin multe primejdii, abia după ora șapte seara, după ce am străbătut patru mile unguresti sau mai bine zis șase mile bune germane, am ajuns la reședința sus-numitului conte. Și când mulțumind lui Dumnezeu că ne-a scăpat de toate nenorocirile prin care trecusem în timpul călătoriei de azi
p. 455 (deși cu mari neplăceri și o groaznică/oboseală, totuși fără vătămare și nenorocire), stăm înaintea porților reședinței înconjurate cu zid împreună cu căsuțele învecinate și ne rugăm să ne lase să intrăm și să petrecem noaptea acolo, ni s-a răspuns, cum nu ne așteptam, că în ce privește înnoptarea nu e nici o speranță în seara aceasta, deoarece domnul care ține cheile la el s-a culcat și ca să nu fim nevoiți să petrecem noaptea sub cerul liber, ar trebui să mergem la jude, ca să ne facă rost de găzduire. Astfel ... după unele lămuriri date vizitiului în limba maghiară ne-am îndreptat între speranță și frică pentru găsirea unui adăpost peste noapte la judele calvin, la care totuși am fi ajuns fără îndoială abia înainte de miezul nopții în acest sat foarte întins și la o foarte mare depărtare de reședința contelui (cu atât mai mult cu cât vizitiul întrebând la o căsuță oarecare pe o femeie eretică sau cel puțin schismatică greacă despre locuința judelui, fusese îndreptat spre dreapta, când ar fi trebuit să o luăm pe drumul din stânga), dar ne-a ieșit în cale unul dintre jurații săteni și ne-a lămurit că trebuie neapărat să ne întoarcem din nou pe drumul lung pe care venisem, mai adăugând că se îndoiește că judele ne va găzdui la el, ci să așteptăm cu carul în locul pe care ni-l arată, căci voia să se ducă el însuși la jude și să vorbească cu el ca să se îngrijească de găzduire pentru noi, ceea ce a și făcut: iar judele venind el însuși, fără a ne primi însă la el, ne-a dus la cea mai

[10] Ostașii din tabăra lui Francisc Rákóczi II, conducătorul răscoalei antihabsburgice din 1703–1711.

[11] E vorba de câmpul de luptă de la Jibou, unde trupele lui Francisc Rákóczi II au fost distruse de trupele imperiale (1705).

apropiată colibă țărănească, plină de mizerie și sărăcie în loc de prânz și de copii în loc de mobilă. Intrând în odaia pricipală și totodată dormitorul acestui palat, am văzut că abia puteam sta în picioare și încă și mai cu greu ședea jos și nu ne puteam nicidecum culca : în jurul cuptorului abia încălzit, stăteau îngrămădiți copiii tolăniți de jur împrejur ca vitele, într-un colț zăcea o femeie bolnavă ; locul rămas din cămăruță îl ocupau trei copii mai mari împreună cu mama lor, care era de credință greacă și ⟨vorbea⟩ o limbă cu totul deosebită ; nu se zărea nici o masă și încă și mai puțin ce ar fi să se aducă și să se pună pe ea pentru potolirea stomacului lătrând de foame, după o zi și jumătate de ajunare. O singură laviță te îndemna să-ți odihnești pe ea mădularele obosite. Dar în această situație trebuia să ne plecăm timpului, împrejurărilor și mai ales voinței lui Dumnezeu. Așadar, după ce am întrebat de starea boalei persoanei suferinde, aflând că ea nu suferea decât de stomac, ne-am adus lucrușoarele înăuntru, iar părintele comisar i-a dat judelui pentru serviciul care i-l făcuse un inel de „Arnau" (?)[12] ; și acela după ce l-a primit, ne-a adus îndată patru ouă — poate luate mai fără voe (?) de la vreun țăran vecin pe lângă care gazda a mai adăugat încă patru și ni le-a fiert în apă clocotită. Folosind // lădița părintelui comi- p. 456
sar drept masă, am cinat cu cele pregătite de Dumnezeu pentru noi și pe care foamea le făcuse deosebit de gustoase împreună cu pâinea și vinul aduse de noi, înveselindu-ne duhul și după ce am adus rugă de mulțumire și am spus și celelalte rugăciuni ne-am culcat, părintele comisar pe un așternut de paie, iar eu pe laviță, acoperindu-mă cu mantaua.

30 martie. În Duminica Floriilor, sculându-ne foarte de dimineață, ne-am recitat breviarul și după aceea ne-am grăbit să mergem la reședința contelui, ca să slujim liturghia ; dar vai ; ajungând la poarta pe care ieșisem târziu în seara dinainte și care era deschisă atunci, acum în plină lumină și în miezul zilei am găsit-o închisă și nici după ce am bătut nu s-a deschis . . ., ci, după spusa unui servitor, domnul conte mai dormea încă, după spusa altuia, plecase la altă moșie și noi așteptând mult timp fără speranță să ni se deschidă, întristați de această întâmplare și de alte împrejurări am plecat și fiindcă până departe nu se mai găsea o biserică romano-catolică, eram cu sufletul întristat și servitorul și noi, că n-am putut nici să ascultăm, nici să slujim liturghia. Astfel, triști și flămânzi trupește și sufletește, am plecat la ora opt pe o ceață foarte deasă și pe un drum noroios ; și abia ne depărtasem cu câteva sute de pași de satul nenorocit amintit mai sus, când ne-am împotmolit din nou într-o groapă mlăștinoasă . . . etc . . ., către amiază, am întâlnit un țăran catolic german, care, după ce ne-a arătat drumul, când a auzit că vrem să mergem în același sat de unde venea el, ca să ne oprim acolo să dăm hrană cailor, ne-a îndreptat la un provisor [13], cunoscut lui, și care avea multă dragoste pentru ordinul nostru ; ne-a spus că el e trimis de stăpâna sa, o contesă văduvă catolică, împreună cu alți cinci sau șase catolici din același sat ca să se spovedească de Paști și că trebuie să facă șase zile de drum până la locul spovedaniei. După ce am mulțumit și ne-am despărțit de el, ne-am apropiat cu bucurie de satul numit Gârbău [14], sperând că după postul strict de riguros din ziua de ieri vom găsi măcar ceva hrană la prânz. Dar nici în ziua aceasta nu ne-a ajutat norocul,

---

[12] Oare din Arnau în Boemia? (în col.).
[13] Vechil (?).
[14] *Gorbou*, sat jud. Cluj.

căci sosind la locuința acelui provisor, din reședința contelui (care nici nu ajunge a fi comparată cu o cârciumă din Silezia), n-am găsit acasă nici pe stăpân, nici pe provisor și astfel a trebuit să ne mulțumim să dăm pe gât în fața curții pâinea și vinul adus de noi... Îndată ce au mâncat caii, am plecat prin niște locuri muntoase și pe un drum foarte rău și ne-am urmat călătoria până când, pe un timp întunecos, pe un drum primejdios din cauza prăpăstiilor și a multor ape umflate de ploi, am ajuns după ora șapte
p. 457 seara în satul//cu numele Olpiet[15] și fiind cu totul necunoscuți și neputându-ne nici aștepta a fi bine primiți[16] de românii adepți ai credinței grecești, ne-am gândit să tragem la han, când iată că iese hangiul și spune că n-are fân pentru cai și nici paie pentru așternutul nostru, cu atât mai puțin ceva de mânare pentru noi, și nici nu are o curte închisă și astfel ușor s-ar putea să ni se fure caii. Înțelegând astfel că nici acesta nu voia să ne primească, ne-am sfătuit ce era de făcut în această situație care se repetă. În acest timp, vizitiul, care știa să vorbească nemțește și de asemenea ungurește și românește, a intrat într-o casă apropiată spre a cere găzduire. I s-a spus îndată că în apropiere se afla locuința unui proprietar catolic; auzind acestea părintele comisar s-a dus îndată și în lipsa stăpânului a cerut găzduire administratorului principal, numit aici jude de curte[17], care ne-a primit numaidecât cu multă atenție, ne-a găzduit chiar în apartamentul contesei, spunând că are însărcinare din partea contesei, stăpâna acestei moșii, dacă vine cineva dintre franciscani să-i primească pe cheltuiala stăpânilor cât va putea mai bine. S-a scuzat grozav că nu are bucătar, dar, dacă voiam să ne gătim singuri ceva, să-i spunem cu ce alimente ne poate servi. De aceea după ce ne-a adus vin și unt am gătit cu ajutorul vizitiului un sos de vin, amestecând câteva ouă cu zahăr și mirodenii și turnând peste ouăle bătute cu trei părți pesmet vinul îndulcit cu zahăr și aromate, am pregătit un fel a cărui savoare se manifesta minunat și la miros și la gust. Apoi după o odihnă bună, am străbătut un drum foarte rău, de cinci mile germane sau trei ungurești.

31 martie. Plecând de aici la nouă fără un sfert, am avut un drum și o vreme plăcută afară de ultima jumătate de milă stricată mult de bălți și de revărsarea apelor; totuși cu ajutorul divin, după ce am străbătut două mile germane sau una și jumătate ungurească, am ajuns pe la amiază, la Dej, oraș mare, odinioară vestit pentru diferite clădiri de piatră (care în părțile acestea sunt foarte rare) și mai ales o biserică foarte mare făcută din piatră fățuită, iar acum semănând mai de grabă cu o grămadă sau un morman de pietre decât cu un oraș locuit din cauză că edificiile și casele au fost atât de prăpădite și distruse de turci, încât în adevăr m-aș teme trecând prin el, ca să nu se dărâme pe neașteptate peste mine ruinele ce amenință din tot locul să se nărue. Se văd, înalte de vreo două „orgii"[18], ruinele acelei biserici mari pomenite mai sus, printre care s-a ridicat de curând un templu destul de mare al calvinilor, ca într-un cimitir. Deci în acest loc nenorocit, cu adevărat nenorocit, avem o reședință cu speranța unei vii-
p. 458 toare mănăstiri dacă Dumnezeu ar binevoi să ne dăruiască pace. Biserica

---

[15] *Altrecht* (!) jud. Cluj.

[16] *Inaccepți.*

[17] *Judex Aulae.* Este traducerea literară a termenului maghiar udvarbíró (= intendent, administrator de moșie).

[18] *Orgias*, Orgia (măsură de lungime) = 6 picioare.

o au//gata clădită, destul de mare şi de încăpătoare împreună cu două construcţii de două caturi [19]. Am găsit în acest loc, aşteptându-ne, pe părintele provincial Ladislau Bógósi ... p. 458

1 aprilie. În această reşedinţă este o mare sărăcie de toate cele fiindcă toate obiectele de cult ..., în afară de cele care sunt de cea mai mare trebuinţă, au fost trimise la Cluj în timpul iernii, când au auzit că tătarii se află la trei ore de acolo şi nici nu au de fapt încredere să clădească sau să aducă înapoi câte ceva de frica duşmanilor, care este într-adevăr mare în aceste locuri.

2 aprilie... După masă ni s-a povestit că un oarecare baron calvin a fost dus pe neaşteptate la Cluj legat în obezi spre a fi pus sub pază.

Toate hârtiile acestuia au fost pecetluite cu sigiliul public şi oprite. Aceeaşi cinste a fost arătată în acelaşi timp, dar în alt loc, unui oarecare episcop calvin, care de asemenea a fost trimis în lanţuri şi obezi nu se ştie încă deloc din ce cauză.

3 aprilie ... Astăzi părintele preşedinte, intersesându-se la ilustrul vice-colonel despre scrisorile de liberă trecere pentru noi (fiindcă umblă zvonul în diferite locuri, nu fără temei, că ar fi ciumă, a auzit că turcii s-au apropiat până la două mile numai de Sibiu), însă când au văzut că întâmpină rezistenţă//s-au retras din nou; cât de plăcute ne-au fost nouă p. 459
aceste noutăţi, având de străbătut 12 mile după Sibiu, rămâne să judece cititorul. Acest vice-colonel afirma că are însărcinarea să aresteze pe orice nobil care s-ar fi făcut complice cu cel amintit mai sus şi să-l păzească cu străşnicie până la noi ordine.

4 aprilie... La ora două după masă am părăsit acest loc şi în trei ore de mers am străbătut o milă ungurească sau două germane şi ne-am oprit ca să petrecem noaptea într-un han ceva mai înainte de Gherla, oraş armenesc, unde oamenii sunt catolici, totuşi de rit grecesc [20] şi mari binefăcători ai noştri; şi cu toate că nu le este îngăduit să treacă la credinţa română, totuşi li s-a făcut concesia ca să se poată împărtăşi cu azimă sărbătorind totuşi Sabathul, după calendarul ortodox. Pentru taina pocăinţei obişnuiesc să se spovedească acelora dintre ai noştri care cunosc limba lor. Aceşti armeni sunt foarte lăudaţi din cauza modestiei deosebite a femeilor. Soţia stă rareori la masă cu bărbatul, fetele sau alte fecioare niciodată şi au faţa aproape în întregime acoperită, la fel ca şi călugăriţele. Cu toate că îndeobşte, fetele obişnuiesc să se căsătorească după al treisprezecelea an al vârstei, între o sută de femei abia de se găsesc câteva care, rămase văduve de tinere, să se căsătorească a doua oară. În hanul amintit ne-am odihnit bine şi până la Cluj am fost însoţiţi de părintele provincial.

5 aprilie... Am plecat aproape de ora opt spre miazăzi, neştiind unde vom trage; aici îşi avea reşedinţa un vice-colonel dintr-un regiment italian, Vasquez [21], care ne-a primit cu toată cinstea şi ne-a invitat îndată la masă... ne-a citit scrisorile cu noutăţi, care nu conţineau veşti bune, anume că peste Mureş (care este un râu mare al Transilvaniei, numit în limba germană Marosch) şi în alte locuri, s-au observat de mai multe ori

---

[19] *Una cum duobus tractibus duarum condignationum* (corect: contignationum).

[20] Armenii au fost aşezaţi, de Mihail Apafi, în două oraşe din Transilvania; Gherla şi Dumbrăveni. Fuseseră mai înainte ortodocşi. Chiar şi după trecerea la catolicism, şi-au păstrat limba lor ca limbă liturgică.

[21] După numele unui general din armata imperială.

grozave cutremure de pământ. Locotenentul de grenadiri dinspre Țara Românească (?)[22] a povestit, așa după cum s-a confirmat și din altă parte, că turcii au încercat cu o furie grozavă să atace de trei ori trecătoarea, totuși din mila Domnului au suferit tot mereu înfrângeri cu mare pierdere pentru ei,
p. 460 deși nu fără să se verse sânge de-al creștinilor.//Celălalt locotenent mi-a povestit în taină despre o altă trecătoare, la care aflându-se compania sa și el fiind acolo comandant împreună și cu câțiva ofițeri, n-a putut să aibă liniște nici ziua, nici noaptea și nici soldații n-au îndrăznit să se dezbrace ca să se odihnească, deoarece turcii obișnuiesc să pună la încercare aproape în fiecare zi vigilența și puterea creștinilor. De aici urmându-ne drumul ca de la ora două, am ajuns pe la ora șase seara la Cluj și am fost siliți să așteptăm jumătate de oră în fața porții acestei cetăți întărite, până când ne -am legitimat prin scrisorile de liberă trecere trimise domnului comandant. Odată intrați, ne-am îndreptat spre mănăstire și prea sfințitul părinte comisar a fost foarte bine primit de părintele gardian [23] în curte, iar în refectoriu stând la masă a fost salutat printr-o cuvântare declamată de un preot aflat la învățătură.

6 aprilie... Cum s-a început iar să se mănânce carne, nu-i de prisos să însemnăm aici că alimentele locale sunt de fapt la un preț foarte mic. Un funt de carne de vacă costă obișnuit un creițar, douăsprezece ouă o poltură sau două drahme, un cocoș mare sau o găină, un groș, o căprioară, un sextar sau șase bani de Boemia, pâine nu se pune pe masa, chiar a oamenilor mai săraci, decât numai din făină de grâu. Pe de altă parte este din nou o mare lipsă de bani. Vinul ardelenesc este mai bun și mai dulce decât cel unguresc și nici nu e atât de tare ca cel amintit, are totuși un gust oarecare din cauza numeroaselor minerale, care în această margine se găsesc în aproape toate locurile, după cum am observat și în drum mergând spre Cluj. După secarea unor lacuri, pământul rămâne alb, parcă ar fi acoperit în întregime de zăpada cea mai curată.

7 aprilie. Ni s-a dat ca sigur că, în această zi numărul deținuților din apropiere și din alte locuri trece în adevăr de paisprezece... * Este mult lăudată vigilența serenisimului principe comandant Lobkowitz [24]... bastion al catolicilor... zid și avangardă a creștinilor... pedepsește nelegiuirile cu strictă severitate etc....

p. 461 8 aprilie... Înapoindu-se acasă părintele comisar de la comandant, tovarășul acestuia, care era german de neam bavarez, a adus cu sine descrierea osândirii și execuției generalului Doxat [25] și a altor mulți ofițeri, care au contribuit prin acțiunea sau încetineala lor, la predarea cetății Niș. Această execuție a fost făcută la Belgrad la 20 martie. Azi după masă am băut cafea turcească. Ea are un gust mult deosebit de cea de Olanda, care se vinde prin părțile noastre, aici însă este așa de prețuită încât un funt obișnuit costă de obicei trei sextari. Azi dimineață, pe la jumătatea nopții, a fost o furtună puternică...

10 aprilie. Dimineața am cercetat orașul și mai ales biserica parohială, care odinioară era a arienilor (care într-adevăr sunt aici în număr

---

[22] *Vallachiam turciam.*

[23] Stareț la franciscani.

* Lacune în text.

[24] Principele Johann Georg von Lobkowitz, generalul comandant al trupelor imperiale din Transilvania (1737—1741) și Oltenia.

[25] Avusese ordin să păstreze cetatea cu orice preț.

foarte mare, au chiar un gimnaziu, pe care îl numesc colegiu, învață o filosofie și teologie conformă necredinței lor, iar lectorii acestui colegiu obișnuiesc să vină pentru dezbateri la mănăstirea noastră aproape în fiecare zi de duminică sau de sărbătoare). Este o clădire destul de mare, construită numai din piatră fățuită, înăuntru totuși au mai rămas câteva monumente vechi și e împodobită destul de frumos, ca pe la noi: de aici, m-am îndreptat prin piață spre biserica părinților iezuiți vestită pentru cele două turnuri frumoase clădite de curând (dintre care unul a fost sfărâmat în bună parte de puterea vânturilor în adevăr violente prin aceste locuri), dar mult mai vestită prin icoana făcătoare de minuni a Prea Fericitei Fecioare Maria așezată pe altarul cel mare și care a lăcrimat la 15 februarie 1699 etc. După prânz, ieșind din nou, am vizitat cetățuia, așezată pe muntele cel mai apropiat de oraș și care am văzut că este întărită mai mult de natură decât prin meșteșug. Și după aceea am intrat în grădina noastră, așezată în fața orașului și de aici am înconjurat pe dinafară orașul întreg într-adevăr bine întărit.

11 aprilie. Biserica noastră este ridicată din nou în întregime etc. . . . Orașul este lăudat mai mult din obișnuință decât merită în realitate (în p. 462 adevăr nu vezi nici un palat, casele cele mai multe sunt cu două caturi și sunt multe ruine poate ale palatelor distruse de dușmani); în afară de catolici care alcătuiesc cam a șasea sau a cincea parte a orașului, exceptând soldații, mai locuiesc aici netulburați calvini (care dețin locul de frunte printre ceilalți eretici și au în oraș și afară din oraș biserici sau mai degrabă grajdul lor), luterani, arieni, anabaptiști, schismatici sau greci neuniți (dintre care sunt și unii români), armeni sau greci uniți, țigani, evrei, turci și tot ce mai este din această drojdie. Și de aici rezultă că la o eventuală năvălire a turcilor, bunii catolici se tem mai mult de plebea sălbatică a ereticilor decât de ostășimea cruntă a turcilor, ca unii care sunt încredințați că pot fugi de ei în văgăunile munților și în ascunzișurile pădurilor.

12 aprilie. Dimineața la ora șapte, părintele comisar a terminat vizitarea canonică, după care luându-ne rămas bun, la zece fără un sfert am pornit pe calea noastră, și din cauza drumului rău, mergând întins cinci ore cu șase cai, am străbătut abia două mile ungurești sau trei germane până la Turda, pe nemțește Thorenburg, oraș destul de mare, unde ne-am oprit la sediul nostru, totuși invitați îndată la cină de administratorul general al salinei, prea ilustrul domn Edelberg, ne-am dus la acesta și am fost foarte bine primiți, fiind tratați cu vin de Tokay și reținuți și noaptea la el, precum și a doua zi.

13 aprilie . . . Am vizitat cu cea mai mare admirație salina pe dinafară și am văzut nu numai multe mii de „centneri" de bolovani de sare tăiată, dar chiar grămezi de sare fărâmată atât de înalte//ca niște case p. 463 mari sau palate. Am rămas la prânz la același domn, de la care în sfârșit încărcați cu provizii de carne, vin și plăcintă pentru drum, am fost duși cam pe la ora două cu trăsura și caii lui la reședință și în scurt timp după aceea la trei fără un sfert, am mers până la poșta următoare în satul numit Vințul de Sus în care sat am petrecut noaptea la domnul șef de poștă. Acesta este un bărbat ales, plin de zel pentru credința catolică, din care cauză, în afară de alte persecuții ale ereticilor, care umplu tot satul, este mai ales ținta vrăjilor, căci patru cai au și pierit cumplit datorită vrăjitoriei (care numără mai mulți adepți în aceste locuri) . . .

14 aprilie. Plecând din locul popasului de noapte la ora cinci dimineața, am ajuns, pe la nouă și jumătate, după ce am străbătut trei mile

germane, la orașul Teiuș, numit în limba germană Dreykirch, pentru că se află în el bisericile a trei religii, anume a celei catolice, a celei calvine și a celei române sau grecești. Cu o milă mai înainte străbătusem un oraș aproape în întregime calvin în care trebuie văzută îndeosebi biserica acelor calvini ridicată și clădită în felul unei cetăți, înconjurată cu apă, zid dublu și parapet. Acești eretici perverși au aici toate clasele lor doctrinale sau școli, astfel că învățăceii sau cum se numesc la noi studenții depășesc ușor numărul de cinci sute; ei au în același loc, numit Aiud, în afară de un mare număr de predicatori, un episcop calvin cu care, cu puține zile înainte de sosirea noastră, s-a întâmplat următorul caz ciudat. În dimineața acelei zile au venit pe neașteptate patru companii de ostași germani, înarmați și sub comanda ofițerilor lor, și s-au oprit în formație militară aproape de școală. În scurt timp i-a urmat o ceată de trei sute de cuirasieri, care unindu-se numaidecât cu pedestrimea și formând în piața largă două aripi, iar pedestrașii la mijloc un singur corp, au mers drept asupra acelei biserici întărite a ereticilor și după luarea ei în stăpânire, fără nici o împotrivire, patru ofițeri se duc la episcop și după puțină vorbă venind ofițerul comandant cu trupa (despre care fapt am vorbit eu însumi cu un caporal care, pe lângă alți doisprezece, a fost trimis sus la odaia de dormit a acestuia) îi fac semn pe fereastră arătându-i pe acela și îndată suindu-se numitul ofițer comandant, îi face cunoscută porunca Majestății Sale împăratu, ca să se dea prins fie de bunăvoie, fie de nevoie și să se urce fără nici o zăbavă în căruța de țară adusă cu sine. Și l-au dus în acea căruță, escortată și de o trupă de soldați la
p. 464 Alba//Iulia, unde fapt este ținut prizonier într-o biată colibă de lemn sau căscioară (pe care eu însumi am văzut-o), sub strașnică pază și soldații au avut instrucțiuni că dacă ar observa cea mai mică turburare, să-și sloboade armele și flintele în dușmanii și rebelii contra ordinii împărătești. De fapt un oarecare ar fi încercat să dea alarma cu clopotul cu care altădată se obișnuia să se dea alarma în cazuri de nevoie obștească, pentru ca să alerge poporul și să se adune, dacă n-ar fi fost îndepărtat de un soldat amenințând să tragă. Faptul că au ocupat mai întâi biserica întărită, îl explicau unii, pentru ca ereticii să nu se retragă în ea primejduind pe soldații care nu aveau tunuri. Alții însă spuneau că lucrul acesta s-a întâmplat pentru ca să poată să prindă mai ușor scrisorile episcopului pe care le păstra în biserică și astfel au luat două lăzi pline de scrisori, după cum se spune. Zvonul spune că numărul prizonierilor a trecut de cincisprezece sau șaptesprezece. N-am auzit să se găsească vreun catolic printre aceștia. Conducătorul lor se spune că ar fi un oarecare baron eretic, care a fost prins la Sibiu, când mergea la sesiune, de către o numeroasă trupă adunată în piața orașului. Se spune că motivul (arestării) ar fi ațâțarea la răscoală sau unele legături cu turcii, totuși nimic nu este sigur.

...Ne-am oprit în orașul Teiuș ca să oficiem slujba la părinții paulieni... și, după ce am făcut două leghe, ne-am îndreptat spre reședința noastră din Alba Iulia, unde am ajuns după ora șase seara.

15 aprilie... Astăzi am avut mulțumirea să fiu invitat cu părintele comisar să luăm prânzul la măritul domn episcop... etc.... și ne-a invitat și a doua zi din nou la un prânz, într-adevăr minunat, cu diferite feluri. De altfel Alba Iula (loc care odinioară era numit Stuhlweissen-

burg, în vechea latină Julia [26]) a fost construit aproape în întregime din temelie cu cheltuieli de necrezut de prea augustul împărat [27] căruia chiar îi datorește numele; este o cetate mare și întinsă totuși nu reclădită pe de-a-ntregul, în ceea ce privește interiorul, măcar că unei asemenea cetăți întărite nu i-am văzut pereche, atât ca întărituri, cât și ca frumusețe și măreție, nici în Ungaria și nici în Transilvania. Singură numai poarta de intrare a costat 70 000 de florini. Statuia împăratului stând călare așezată deasupra bogatei porți interioare,//făcută din piatră, a depășit după cum se zice prețul de 1 000 florini și se socotește într-adevăr că e mai vrednică a fi văzută cu ochii decât descrisă cu pana. Ușile care sunt deschise tuturor până va fi pusă fortificația ⟨sunt⟩ în stare cum nu se poate mai bună totuși lucrările continuă neîntrerupt sub pământ. p. 465

16 aprilie. Ocupațiile părintelui comisar ne-au împiedicat să luăm parte la prânzul măritului domn episcop, la care eram invitați, și de aceea am luat masa acasă, după care ne-am dus din nou la cetate (locuința noastră este în afară de cuprinsul acesteia în suburbie) și am stat de vorbă puțin cu comandantul pieței ca să obțin semnarea scrisorilor de trecere.

17 aprilie... Plecând spre ora șapte și jumătate..., am ajuns la stația următoare pentru prânz la o distanță de două mile bune, la ora unsprezece și jumătate. În acest drum am trecut peste marele... râu Mureș, numit în germană Marosch, pe un pod plutitor de vase (locuitorilor le-a fost teamă să construiască altfel de pod, în parte din cauza apei repezi, în parte de frica dușmanilor) și peste alte ape mari și râuri mai mici, care sunt în foarte mare număr în Transilvania, dar peste nici unul nu sunt poduri decât dacă nu îngăduie în chip vădit trecerea cu carul; de aceea pe timpul ploios sau mai ales când se topesc zăpezile din munții cei înalți acest drum este foarte periculos. Plecând de aici aproape la ora unu, am ajuns după ora patru la reședința „orășteană" numită astfel după orașul Orăștie, cu alt nume zis Saxopolis [28], la o depărtare de două mile de locul prânzului. Pe domeniul reședinței mai dăinuiesc încă ruinele bisericii, clădite de Sf. Elisabeta, regina Ungariei. În acest loc rezidă doi preoți de-ai noștri care trăiesc în cea mai mare sărăcie și care au o biată capelă nenorocită pentru consolarea și îmbărbătarea spirituală a catolicilor, în cea mai mare parte germani, și atât de nenorocită, încât oamenii care stau în ea nu sunt apărați de ploaie și cu atât mai puțin de frig. Este drept că au materialele pentru reparație, totuși se tem să clădească ceva înainte de a vedea sfârșitul războiului... etc.

18 aprilie. În dimineața zilei părintele comisar a început și a terminat vizitația canonică, am luat prânzul împreună cu preotul paroh și am plecat din acest loc aproape la prima oră după masă, trecând de două ori pe rând, cu căruța, râul Streiul, cel mai periculos și mai furios (dintre râurile Transilvaniei), numit în latinește Sirgis, a cărui iuțeală și rapacitate nu au îngăduit să se facă un pod cu bârne, dar nici chiar unul de vase, care să poată rămâne mai departe și deci a și ajuns mormântul a sute de oameni și animale. Aproape de ora șase seara am ajuns p. 466

---

[26] Ambele numiri sunt greșite: Stuhlweissenburg sau Alba regală, pe ungurește Szekesfehervár este orașul de încoronare a regilor Ungariei, așezat în Ungaria transdanubiană; iar numele de Alba-Iulia nu vine de la romani.

[27] Carol VI, după care orașul s-a numit Alba Carolina sau Karlsburg.

[28] Adică traducerea numirii de Saswaros, orașul sașilor.

la mănăstirea Hunedoara [29], așezată la vreo 100 de pași înainte de orașul numit Hunedoara — o cetățuie veche [30] sau un mic castel potrivit nu atât pentru a ține piept dușmanului, cât pentru a respinge sau susține primult atac al acestuia. Acest loc în timpul prezenței noastre acolo se afla la cinci ore de trupele turcești care și-au așezat tabăra după drumul ce fusese făcut în urmă fără a se prevedea războiul cu turcii și croit printre cele mai uriașe stane de piatră și prin munți stâncoși, cu cheltuieli enorme și cu ajutorul pulberii. Distanța de locul unde trebuia să petrecem noaptea este de trei mile germane.

19 aprilie. Părintele comisar a făcut vizitația canonică, am ieșit după prânz cu el la domnul arendator al minelor de aur, care în afară de faptul că ne-a arătat mai multe feluri de metal rar și prețios, ne-a dat la amândoi un specimen „stopha" cum o numesc ei, adică o bucată de metal ce conține aur, spunând că bucata mai mare pe care a dat-o părintelui comisar ar conține aur curat cam cât doi aurei... etc.

20 aprilie... După ce am luat prânzul, am plecat din nou la drum și din cauza repeziciunii râului Streiu (pe care a trebuit iarăși să-l trecem de două ori cu căruța, fiind nevoiți a ne întoarce pe drumul pe care venisem) ne-am îngrijit să mai înhămăm la cei patru cai obișnuiți doi cai înaintași, pe care, după trecerea apei, i-am trimis înapoi. Ni s-a
p. 467 arătat în acest drum un munte foarte înalt...//Aproape la ora șase seara am terminat drumul acestei zile, întorcându-ne la reședința noastră, în orașul Orăștie, unde am întâlnit pe neașteptate pe părintele Tiburtius Schoeberle, care locuise odinioară la țara... acum preot militar foarte distins prin viața sa cucernică...

21 aprilie. După celebrarea liturghiei am băut niște vin cald și, luându-mi rămas bun de la părintele Tiburtius, am plecat și după ce am străbătut două mile am luat masa la un han mâncând hrana adusă cu noi de la mănăstirea Hunedoara. În sfârșit după un drum de încă două mile mici, străbătut într-un interval de trei ore, am ajuns la sediul nostru din Sebeșul săsesc, în orașul Sebeșul săsesc sau Sasbesus (!), numit în germană Mühlbach. Locul în afară de unul sau doi proprietari catolici are o populație în întregime săsească adică luterană. Am mai apucat în această reședință pe un preot stând cu un frate convers [31]; în curte mai rămân încă zidurile întregi, și aproape în stare perfectă, ale unei biserici vechi, mari și înalte. Dar în clipa de față catolicii au doar o capelă sărăcăcioasă de mărimea unei cămăruțe de culcare ceva mai mare; preotul pe care l-am găsit acolo este un om de valoare, dar înaintat în vârstă, fost mult timp preot militar și a povestit din proprie experiență două lucruri destul de curioase din Țara Românească, atât cea de sub turci, cât și cealaltă [32]. Mai întâi că atunci când oamenii sunt dedați vrăjitoriei se întâmplă ca trupurile morților să fie pătrunse de otrava vrăjitoriei. Pentru a descoperi unde zace un asemenea cadavru în cimitir, popii lor (!), susținând că există o opoziție sau mai de grabă o antipatie naturală între aceste două elemente, duc în cimitir un cal negru, numit în vorbirea obișnuită [33] Rappen,

---

[29] Mănăstire franciscană.

[30] Castelul lui Ioan de Hunedoara.

[31] *Laico*, călugăr afectat muncilor manuale.

[32] Adică Țara Românească și Oltenia.

[33] Reiese că aceste eresuri circulau numai printre sași.

care merge liniştit peste toate mormintele neatinse de vrăjitorii şi nu poate fi mânat sau constrâns în nici un fel ca să treacă peste un mormânt pângărit de un hoit pătruns de această otravă; după care semn ei pot să-l recunoască, să-l dezgroape şi să-l ardă. A doua poveste este: că în amândouă ţările româneşti (!) Dumnezeu drept şi sfânt în toate înfăptuirile sale, ca să arate lumii întregi ruşinea incestului în primul grad de rudenie, obişnuieşte să pedepsească o crimă aşa de mare cu o anume pedeapsă temporară cu totul îngrijorătoare; vinovatul de sex masculin este prefăcut pe loc într-un fel de lup; cu această deosebire că nu are coadă//şi p. 468
după ce vor trece şapte ani, îşi va redobândi chipul de om, dacă nu a fost omorât până atunci. În adevăr, cum un asemenea monstru sau lup nu mănâncă aproape nimic în afară de carne de om şi mai ales de copii nevinovaţi, oamenii dacă zăresc pe undeva o atare fiară se străduiesc din răsputeri s-o omoare, ceea ce se întâmplă însă foarte rar, din cauza vicleniei şi a grijii mari a acestuia. Totuşi dacă se întâmplă (aşa cum i s-a întâmplat părintelui povestitor, care cunoscând că este vorba de un astfel de lup l-a împuşcat, pe când servea ca preot militar)[34] ca un astfel de animal nenorocit să fie ucis, unul din picioare reia şi redobândeşte înfăţişarea unui picior de om, restul corpului rămânând ascuns sub înfăţişarea lupului. După cum ne-a încredinţat ca martor ocular despre adevărul neîndoielnic ⟨al acestui fapt⟩.

22 aprilie ... După ce ne-am luat prânzul, n-am îndrăznit să mergem mai departe pe drumul obişnuit din cauza unor locuri suspecte de ciumă şi am fost vestiţi printr-un curier călare[35] să ne îndreptăm către un prea ilustru baron ca spre cel mai bun ocrotitor al ordinului nostru din întreaga Transilvanie. Plecând deci de la reşedinţă pe la ora două, am ajuns la locuinţa acelui domn, la o distanţă de două mile mici germane, la ora cinci şi jumătate seara, dar din păcate am aflat că ilustrul domn a plecat de dimineaţă la altă proprietate şi că nu se va întoarce în mai puţin de patru zile; am rămas totuşi să petrecem noaptea acolo. Am fost foarte bine primiţi de intendentul castelului ce era calvin, dar care cunoştea sentimentele bune ale domnului său faţă de noi, ni s-a dat o cină bună după ce mai întâi ne-a plimbat pe înserate prin tot castelul şi prin cele două grădini mari. După masă ni s-a adus din vinul cel mai grozav ca să bem cât vrem şi cât credem. Am judecat că n-am gustat niciodată un vin din Transilvania mai bun ca acesta. Singurul lucru care ne întrista întrucâtva era slujba, care trebuia să fie oficiată a doua zi în cinstea Sf. Gheoghe, patronul bisericii noastre de la Glatz, şi noi eram la o depărtare de patru mile bune de Sibiu, iar în drum nu era nici o biserică. Ţinând un consiliu de război i-am cerut intendentului un curier călare, care să cunoască bine drumurile — căci din cauza pericolului de molipsire, nu îndrăzneam să mergem pe drumul mare — şi care să poată cu o făclie sau torţă să lumineze calea în bezna adâncă, ceea ce cu dragă inimă a încuviinţat şi a trimis chiar în aceeaşi seară târziu după un asemenea curier şi n-a plecat de la noi până n-a auzit că acea călăuză a şi sosit în castel unde va petrece noaptea.

23 aprilie. Ne-am sculat, după ora două din noapte şi la ora trei fiind încă întuneric adânc şi precedaţi de călăuza cu lumina, am coborât

---

34 *globo traiecit qua actualis campestris.*
35 *per nuntium equestrem direxit nos* (lipseşte subiectul).

prin munţi mari şi pe la şase şi jumătate am dat numaidecât la dreapta
p. 469 de un sat, de unde cei mai mulţi oameni se retră // seseră de frica molipsirii de ciumă locuind între timp în munţii înalţi şi în pădurile apropiate. În sfârşit mergând cât se poate de iute fără întrerupere şi pe un drum minunat, pe la unsprezece înainte de masă, am ajuns teferi şi sănătoşi la Sibiu — în limba germană Hermanstadt — care este capitala întregii Transilvanii. Este aşezat într-o câmpie foarte frumoasă, asemănătoare celei de la Breslau în Silezia, are chiar în jurul său mai multe mlaştini, care îl apără mai bine decât un şanţ dublu. Este totuşi încins şi întărit cu un zid dublu, în unele locuri chiar triplu, înconjurat şi prevăzut cu întărituri, are două pieţe frumoase, în mijlocul celei mai mari din acestea se înalţă statuia vestită ca mărime, frumuseţe şi bogăţie a gloriosului martir Sf. Ioan din Nepomuk [36], care este păzită de străji postate în apropiere pentru ca să nu fie vătămată cumva de eretici. După ce slujba a fost oficiată în biserica mănăstirii noastre, în ziua aceea ne-am întrerupt drumul.

24 aprilie. Azi dimineaţă comisarul a fost poftit împreună cu părintele provincial şi cu smerita mea persoană la Excelenţa Sa domnul guvernator al întregii Transilvanii, contele de Haller [37], unde ne-am şi dus la ora douăsprezece la prânz şi am fost primiţi cât se poate de bine şi ospătaţi în chip strălucit. După masă am stat mult de vorbă după care am privit pe fereastră înmormântarea solemnă a unui calvin. Era o mare mulţime de bărbaţi în mantii cernite înaintând unul întocmai ca celălalt atât ca înfăţişare, cât şi ca fel de a se purta. Năsălia era goală, fără giulgiu sau altă învelitoare, dar împodobită cu multe sute de ramuri (?) *(claviculis)* aurite, nu era purtată sus pe umeri, ci ridicată foarte puţin de la pământ şi nu fără motiv, ca şi cum ar exprima distanţa mare de la el la cer. După năsălie urmau femeile în cea mai bună rânduială fiecare îmbrăcată întrutotul la fel cu cealaltă, cu cea mai mare modestie, spre nedumerirea unora dintre catolici. În sfârşit, ne-am întors acasă pe la patru.

25 aprilie. Dimineaţa am asistat la o procesiune în mănăstire: ei înconjură de trei ori biserica, observă cântul coral al litaniilor, aproape ca
p. 470 şi la noi,//totuşi au alte litanii etc....

26 aprilie. Spre seară a trimis aici Excelenţa Sa domnul guvernator să ne invite pentru a doua oară la prânz a doua zi, dar o luase înainte ilustrul domn contele Betlen, căruia părintele comisar îi şi promisese să vină.

27 aprilie. După făgăduiala făcută în ajun, părintele comisar al provinciei şi smerita mea persoană, am ajuns la amiază la sus-numitul domn conte. La venirea noastră la palatul acestuia, am fost primiţi cât se poate de bine de către prea ilustrul domn contele cel tânăr care a absolvit retorica şi care ne aştepta la uşă. Acolo am luat o masă strălucită, discutând despre tot felul de lucruri, la cel mai simpatic bătrân (care poate să fie dat ca exemplu tuturor catolicilor în privinţa zelului şi res-

---

[36] Patronul Boemiei. Născut în oraşul Nepomuk din această provincie în 1330, a fost ucis din ordinul împăratului Venceslav IV, în 1383.

[37] Johann von Haller se trăgea dintr-o familie originară din Germania, stabilită în Transilvania prin sec. XVI şi înnobilată. A fost una dintre puţinele familii de magnaţi în Transilvania, care au rămas catolice. A fost guvernator de la 1734 la 1755; cf. Szádeczky Lajos, *A. gr. Haller-család története leszácmagása és nemzetségkönive* (Istoria familiei Haller), Budapesta, 1886.

pectării regulilor bisericeşti, pe domeniile sale nu părtineşte pe nici unul pe motivul că nu ar fi catolic, posteşte ziua întreagă în toate sâmbetele anului); deşi a trecut de al cincizeci şi optulea an, este un ocrotitor strălucit al ordinului nostru şi în sfârşit se poartă întru toate ca o pildă vie pentru domnii catolici. Am rămas până la trei şi jumătate şi ne-a spus cu mare mulţumire că se pot mândri catolicii de faptul că absolut nici un catolic nu se află printre prizonieri şi că ce e drept a fost unul închis, dar apoi descoperindu-se că a fost o greşeală dintr-o asemănare de nume, a fost îndată slobozit cu toată cinstea.

28 aprilie. Părintele comisar a terminat de dimineaţă vizitaţia canonică şi după oficierea slujbei, am fost trimis de el la domnul guvernator Haller. De asemenea la domnul comisar militar ca să le aduc amândurora mulţumiri pentru daruiile trimise. Acesta din urmă ne-a mai umplut pentru drum vase cu vin vechi românesc, unguresc şi de Tokay. Am plecat după masă pe la două, fiind însoţiţi de părintele provincial, Alexie şi de capelanul de casă al domnului guvernator până la cel mai apropiat popas de noapte, care trebuie să fie în satul Porumbacu [38], la o distanţă de trei mile germane de Sibiu, unde am ajuns în aproape cinci ore, străbătând foarte repede distanţa pe un drum bun, după ce am trecut mai întâi cu o barcă peste marele şi mândrul râu numit Olt [39]. Acest râu este ca şi un meterez al Transilvaniei, pentru că împiedică mult năvălirea duşmanului. S-a întâmplat//totuşi în sărbătorile Paştelui ale p. 471
anului în curs, la locul de trecere de pe acest râu, la o distanţă de cinci mile de satul unde urma să petrecem noaptea, nenorocirea următoare: că după ce micuţa noastră armată a fost respinsă şi risipită de trupele puternice ale turcilor, acei musafiri nesuferiţi pe lângă devastările făcute au mai luat în captivitatea cea mai jalnică trei mii de suflete. O femeie nobilă, care, pentru a se salva, se refugiase pe o stâncă înaltă şi din pricina povârnişului îngrozitor, îmbrăţişa piatra cu amândouă mâinile; când a auzit că fiicele ei dragi au fost capturate de turci şi duse cu ei, uitând de sine, în marea ei durere de mamă, a dat drumul la mâini în timp ce plângea şi bocea şi neputându-se ţine pe picioare s-a prăvălit în fundul prăpastiei şi a mai fost zdrobită cu totul de o bucată mare desprinsă din stâncă, pierind de o moarte cumplită. Am tras în acest loc la domnul provizor al bunurilor fiscale şi am fost foarte bine ospătaţi de el, şi cum am aflat aici pe un tânăr ortodox de viţă nobilă, gonit din ţara sa de turci, am stat şi am petrecut timpul cu acesta şi cu alţii, parte în controverse religioase, parte în convorbiri prietenoase până la ora douăsprezece noaptea. A doua zi însă...

29 aprilie ... Am străbătut de la ora şapte până la ora douăsprezece trei mile germane şi ne-am oprit în satul numit Sâmbăta [40], tot la domnul provizor al bunurilor fiscale, dar negăsind acasă nici pe domnul provizor, nici pe stăpânul casei, ci numai pe un confrate al nostru, preot bulgar, scăpat cu fuga din Ţara Românească şi silit să zăbovească în aceste locuri din cauza sănătăţii sale şubrede. Aici sunt întreţinuţi temporar în cea mai mare parte de împărat câţiva fraţi minoriţi desculţi. Am prânzit acolo cu mâncare adusă de noi de la Sibiu şi pe la ora trei şi jumătate, am plecat pe o ploaie continuă şi astfel am străbătut o milă în trei sferturi de oră până la reşedinţa noastră din Făgăraş.

---

[38] Porumbacu de Jos, lângă Olt, între Făgăraş şi Sibiu.
[39] La locul numit azi Podul Oltului, unde râul coteşte spre Ţara Românească.
[40] Sâmbăta de Jos pe Olt.

30 aprilie... Făgăraşul este un oraş mare, are un castel bun şi întărit prevăzut cu câteva companii de soldaţi şi artilerie necesară împreună cu patruzeci de tunuri. I-a mers pomina pentru măcelul şi multa vărsare de sânge creştin săvârşite în timpul răscoalei curuţilor [41]. În iarna imediat precedentă fusese mult bântuit de ciumă, într-atât încât nu numai că unul sau altul din satele vecine au fost izolate cu totul, dar a fost interzisă chiar şi ieşirea din castel în oraş.

MAI

p. 472 La 1 mai, de ziua sărbătoririi Sf. apostoli Filip şi Iacob, a venit la comisar un preot militar din Ordinul Predicatorilor din provincia Boemia, de la care am auzit multe întâmplări curioase din anul trecut. Ne-a povestit că pe ziua de 5 mai a fost hotărâtă o mişcare de trupe, care au fost toate îndreptate întru apărarea trecătorilor de la Ujpalanka[42], neoprindu-se pe loc decât numărul necesar. Luând masa aproape de ora unu, am urmat drumul, adăugând la cei patru cai obişnuiţi încă alţi doi cai înaintaşi din cauza drumului rău, şi am făcut în patru ore două mile bune până la satul numit Perşani[43], şi cum pe drum ni s-a stricat o roată, fusesem siliţi să rămânem în pădure ca s-o reparăm. Ne-am odihnit în numitul loc la un han împărătesc de acolo, dar mic totuşi, şi folosindu-ne de proviziile pe care le adusesem cu noi, ne-am pregătit apoi înşine cina şi fiind lipsiţi de altă mângâiere, ne-am reconfortat cu vin de Tokay adus de la Sibiu.

2 mai. A doua zi, sculându-ne pe la ora trei, am plecat pe la patru dimineaţa, prin codri mari şi locuri de munte şi îndeosebi peste un munte foarte înalt[44], dacă nu mai mare decât muntele Aberschbach din comitatul nostru, cel puţin tot pe atât, unde îndeosebi am observat acest lucru demn de reţinut, că într-o parte unde drumul nu este pietros, chiar din vârful muntelui până la poalele lui, este făcut un pod[45] de lemn curat, ceea ce am mai observat în acest drum şi la altele mai mici. Urmându-ne însă fără oprire drumul nostru de patru mile bune germane, am ajuns pe la unsprezece şi jumătate la reşedinţa noastră din Braşov, situată în oraşul Braşov sau cetatea Corona; în vorbirea comună Kronstadt. În dimineaţa zilei de astăzi am fost rănit de muşcătura unei reptile veninoase ascunsă în fânul nostru ce ni se aşternuse la culcare în noaptea precedentă. Dimineaţa am observat muşcătura, dar nu m-am sinchisit de ea gândind că a fost muşcătură de ţânţar, dar în drum spre Braşov, când s-a mai adăugat mişcarea violentă, pricinuită de mersul pe jos prin munţii înalţi, umflătura a crescut din ce în ce mai mult. La Braşov un ofiţer de artilerie ne-a oferit patru feluri de mâncare bine gătite, iar o contesă ne-a oferit un vin vechi roşu moldovenesc, ca să ne întremăm. Acest ofiţer l-a vizitat şi după masă pe părintele comisar şi rămânând la o gustare, ne-a mângâiat cu cuvinte bune şi cu un vin românesc, nemaipomenit.

---

[41] În 1707, cf. I. cavaler de Puşcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului* vol. IV, Sibiu, 1907, p. 6 şi urm.

[42] Localitate în Banatul iugoslav.

[43] *Persam*. Sat, jud. Braşov.

[44] Munţii Perşani.

[45] Adică o podeală

3 mai. Dimineața părintele comisar ... a mers să viziteze pe gene- p. 473
ralul Tamnitz, actualul comandant al acestei cetăți, desigur bine întărite, dar totuși primejduite, care, neputând să-l invite pe comisar la prânz întrucât avea la masă ⟨feluri cu⟩ carne, a trimis pești de soi și alte alimente la mănăstire împreună cu vin[46] cam cât o oală după măsura noastră. Mai înainte însă fusesem invitați la ofițerul de care a fost vorba ieri ca să luăm prânzul și ne-am dus împreună cu părintele președinte la el. După masă întorcându-ne acasă l-am găsit pe un frate al nostru numit Ștefan, venit din Țara Românească îmbrăcat în haine turcești, care prin felul său de a se purta nu numai că s-a salvat în timpul atacului turcesc și a și rămas acolo, dar chiar a obținut de la pașa comandant ca în timpul lipsei sale (căci fusese trimis de acest pașă pentru răscumpărarea prizonierilor turci) să fie neîncetat păzită reședința de doi turci, ca să nu se aducă vreo pagubă fie clădirilor, fie alimentelor lăsate de-ai noștri.

4 mai[47] ... De dimineață, pusesem de gând ... să merg cu proce- p. 118
siunea la un munte de o înălțime într-adevăr uimitoare, în vârful căruia se obișnuiește să se facă în acestă zi o îndoită predică, germană și ungurească, în capela ridicată acolo. Față de acest munte, care este unul din munții Carpaților, muntele Warte[48] ar putea să fie numit un muncel sau un deal. Dar din cauza vântului ploios și procesiunea și gândul meu au fost înșelate în îndeplinirea lor ... La comandantul militar ... în timpul prânzului foarte îmbelșugat a sosit un oarecare părinte gardian[49] bulgar gonit și el din Țara Românească, cu toate meritele sale deosebite ... M-am dus ca să văd fortăreața așezată pe vârful muntelui; ieșind pe
poartă cetății (care întrece ca suburbii//Bratislava, ca întindere Glatzul, p. 119
ca tărie Nișul)[50], am văzut acolo prizonierii turci, în număr de douăzeci și opt. ⟨Am fost⟩ condus prin toată fortăreața de formă pătrată, întărită în chip deosebit cu patru bastioane și înzestrată îndeosebi cu tunuri și însoțit până la poarta cetății ... etc.

5 mai. Astăzi am vorbit din nou câtva timp cu fratele convers Ștefan Bulgarul și spunea că după puține zile va intra a doua oară în părțile acestea ocupate de dușman împreună cu doi turci care trebuie să fie introduși ca soli. El a rămas împreună cu sus-numitul părinte gardian aici, la reședință, la prânzul rânduit în chip strălucit în cinstea noastră, după care, petrecuți de părintele președinte, am plecat de la Brașov la ora două și jumătate, mergând trei mile până la un sat unde locuiește un oarecare preot Paulin, sosind aici pe la șase și jumătate și trăgând la acel preot.

6 mai. Dimineața, pe la trei, după ce m-am odihnit puțin pe un strat foarte subțire de paie, fără nimic altceva, și cu haina mea sub căpătâi, am fost îngrozit de pârâitul repetat de trei ori al lăsării acoperișului acelei colibe în care eram culcați și care era sprijinit cu proptele din toate părțile spre groaza noastră; m-am sculat în grabă, am îndemnat pe vizitiu să înhame cât mai repede caii care mai pășteau încă, socotin-

[46] *Cum vino de monte politiano* (?).

[47] De aici încolo originalul se află publicat în vol. XI (1873) al aceluiași periodic, p. 118 și urm.

[48] *Wartensis* = Wartho în comitatul Glatz.

[49] Adică stareț al unei mănăstiri franciscane.

[50] *Niassa*. Cetate turcească în Serbia, ocupată de austriaci în 1737.

du-mă fericit că am ieșit nevătămat dintr-o odihnă de noapte atât de periculoasă. Astfel, de la ora patru dimineața, lăsând caii să meargă în voie, am ajuns la șase și jumătate la satul Sântion [51], unde există o biserică romano-catolică în care părintele comisar a oficiat liturghia, iar eu cu părintele președinte am ajuns la ora unsprezece la popasul nostru de prânz la trei mile depărtare de locul unde am rămas noaptea, cu gândul să slujim și apoi să ne facem rost de mâncare la vreun prea cinstit domn; însă cum din nenorocire, îmi lăsasem veștmintele liturgice, am fost lipsiți amândoi de putința de a sluji. Aici a luat masa cu noi un oarecare domn locotenent de grenadiri, venit chiar atunci de la trecătoarea turcească. De aici noi am plecat la ora două — președintele plecând din Brașov cu o jumătate de oră mai devreme — și străbătând două mile, am ajuns pe la
p. 120 șase seara la mănăstirea//din Estelnic [52], așezată la marginea unui sat numit Estelnic; și aici părintele comisar a fost primit la începutul cinei cu o cuvântare de bun sosit de către un cleric student în filosofie.

7 mai... Acest loc este așezat chiar la poalele munților celor mari ai Secuimii dintre care unii sunt vestiți pretutindeni, căci dacă începe să bată vântul dinspre acești munți, cei care se află la drum sau în câmp deschis încearcă să se grăbească să ajungă cât mai repede la vreun sat (acestea în acest ținut sunt mari și foarte bine clădite), deoarece se știe că vântul lovește cu putere nu numai oamenii și animalele aflate pe câmp, dar dacă mai e și zăpadă, sărmanii sunt acoperiți și înăbușiți de ea; din cauza aceasta pe aici nimeni nu se încumetă să ridice coșuri în afara acoperișului; acestea sunt ridicate doar la vreo jumătate de braț peste ultimele grinzi ale casei și fumul trebuie să se risipească doar prin câteva găurele spre marea vătămare a acoperișului [53]. De aici ne aflam la o depărtare de o zi de mers până la pasul spre Moldova dușmană [54].

8 mai. După masă, pe o ploaie care ținea aproape într-una de două zile, am plecat petrecuți de părintele vicar al mănăstirii. După un drum de două mile germane, făcut în patru ore (în timpul cărora am trecut cu bine de paisprezece ori același râu foarte năvalnic, din cauza apelor mari umflate de torenții de munte, pe care n-am fi putut să-l trecem fără mare primejdie, dacă am mai fi așteptat încă o oră sau două) și după ce am fost udați bine de ploaie, am ajuns în satul Suseni [55], la un nobil sărman, dar foarte cumsecade, având o casă care ar fi socotită la noi mai de grabă o colibă țărănească decât un palat de nobil; am fost primiți bine de el și s-a îngrijit și de hrana cailor. Domnul casei, părintele nobilului tânăr, un bătrânel foarte de treabă, avea mare fierbințeală. Ne-a dat totuși pentru noapte o cămăruță separată, cu așternut proaspăt de paie; tânărul a mâncat cu noi din mâncările pregătite de noi, din alimentele aduse cu noi. Ne-am odihnit puțin timp.

---

[51] *Santivan* (ung. Szentivón) = Sântionlunca.

[52] Estelnic, sat la N de Tg. Secuiesc.

[53] Părere greșită, căci fumul ieșind prin podul acestor case țărănești ferește șindrila de putrezire.

[54] Ca fiind sub atârnare turcească. E vorba de pasul Hârja pe valea Oituzului, mergând prin Brețcu și Poiana Sărată.

[55] *Ujfalu*. Sat Suseni, pe Mureș la SV de Gheorghieni. Este probabil o intervertire a ordinii localităților în înșirarea lor.

9 mai. Sculându-ne pe la patru şi jumătate, am plecat de aici pe o ploaie ce ţinea de cinci ore aproape, după ce au fost trimişi cu vreo jumătate de oră înainte de plecarea noastră//patru boi ca să fie de ajutor p. 121
la suişul pe munte, întrucât era foarte înalt. Aproape de şapte şi jumătate am găsit la poalele muntelui amintit boii trimişi, cu ajutorul cărora şi a încă patru cai, am fost duşi cu bine, deşi anevoie, în vârful muntelui. Ajungând aproape de opt la biserica unui sat, am oficiat aici slujba amândoi, vizitând după slujbă pedomnul paroh care ne-a arătat foarte deschis mizeriile acelei regiuni. Între altele, el a spus că ne-ar pofti bucuros la masă, dar că nu are ca mâncare astăzi nimic, în afară de pâine şi apă, ca într-o zi de post. Cam pe la ora unsprezece, după ce am făcut trei mile, ne-am oprit ca să luăm masa în satul Cozmaş [56] la un nobil „Potjou" [57], de care am fost bine primiţi. După masă ne-a dat ca să gustăm un mied turcesc vechi şi din cele mai grozave. Plecând aproape la ora două, am luat-o spre mănăstirea din Ciuc străbătând o milă în două ore şi ajungând aici aproape la ora patru. Această mănăstire se află în oraşul numit Şumuleu [58], în Secuime, de aici până în Moldova turcească este un drum de trei ore. Pe aici aerul este foarte rece, deoarece acest loc se află la poalele Carpaţilor. La o jumătate de oră de aici este o cetate cu o sută şi ceva de soldaţi. Mănăstirea noastră este înconjurată de jur împrejur de un zid puternic prevăzut ca şi la cetăţi cu deschizături anume potrivite pentru a se trage cu armele din ele; aici sunt aproape trei sute de studenţi care capătă învăţătură de la noi profesori din ordinul nostru, dar numai până la studiul retoricii [59]. Când se întâmplă un atac tătărăsc, oamenii şi studenţii obişnuiesc să fugă, fie în cetate, fie în mănăstirea noastră; din această cauză li se îngăduie şi studenţilor steaguri şi tobe militare. Când acum câtva timp, tătarii au încercat un atac şi s-au apropiat de mănăstire, observând steagurile şi zgomotul tobelor, s-au înspăimântat de ele sau mai degrabă poate datorită intervenţiei Prea Fericitei Fecioare, a cărei statuie făcătoare de minuni este păstrată în biserica mănăstirii, ei n-au mai încercat să dea atacul. La gustare părintele comisar a fost primit cu un discurs în latineşte, declamat de un novice.

10 mai. Pe la nouă a vizitat pe părintele comisar un oarecare preot militar din ordinul piariştilor, trimis de ilustrul comandant suprem al străjilor, un baron oarecare din Boemia care, complimentând pe comisar, ne-a invitat împreună la masă; primind invitaţia, am plecat într-acolo la vreo unsprezece şi jumătate. Am fost foarte bine primiţi şi ospătaţi, după masă ne-a oferit şi vin pentru drum pe care l-am primit. Întorcându-ne acasă, ne-am pregătit din nou de drum şi am plecat de aici pe la trei, însoţiţi de părintele gardian pe un vânt foarte puternic,//străbătând două p. 122
mile până la reşedinţa de la Gheorghieni pe un drum foarte bun, în trei ore; trăgând la un oarecare domn paroh, am mâncat din mâncarea şi băutura luată de la mănăstire şi ne-am odihnit bine, cu toate că domnul paroh însuşi se temea din zi în zi de un atac duşman.

11 mai. Sculându-ne când se lumina de ziuă, am văzut cu o uimire tristă că primăvara din luna mai s-a schimbat într-o vreme de iarnă

---

[56] *Cosmach* = Cozmeni, jud. Harghita.

[57] Probabil Pócsa (cit. pocea) numele mai multor familii nobile în Secuime.

[58] *Schomlovium*. Azi înglobat în oraşul Miercurea Ciuc. Odinioară important centru religios al catolicilor din Secuime, cu o vestită mănăstire franciscană.

[59] Era deci şcoală de grad mediu.

când nu numai că aerul era atât de rece, încât se vedeau şanţurile acoperite cu gheaţă, dar chiar cădea zăpadă din belşug, astfel încât din cauza acestora cu greu am putut să ajungem la biserica aşezată pe o stâncă înaltă. După ce am oficiat slujba pe un frig într-adevăr îngrozitor, am străbătut de la şase până la zece şi jumătate trei mile numai prin păduri şi munţi până la satul numit „Geckeroi" [60], unde am luat masa la părintele spiritual, tovarăşul ⟨nostru⟩ de drum. După prânz, străbătând timp de un ceas o milă mică, am ajuns la reşedinţa din Gheorghieni, pomenită mai sus (şi) numită astfel după satul Gheorghieni [61]. Am dat aici de un preot bătrân de optzeci şi opt de ani care spre uimirea noastră a mâncat la o masă o porţie foarte zdravănă după ce până atunci se plânsese că, acum nu mai poate mânca cu destulă poftă. Această reşedinţă, aşezată pe la mijlocul unui munte, se află la o jumătate de zi de Tătărime (?). Dacă aş fi avut timp, aş fi urcat bucuros muntele de lângă reşedinţă, de unde poţi să-ţi arunci ochii departe.

12 mai dimineaţa .... Am trecut din nou prin codrii mari pomeniţi mai înainte, unde mi s-a arătat drumul stricat cu tot dinadinsul împotriva trupelor duşmane prin baricadarea sa cu copaci uriaşi şi de asemenea un munte, de unde îşi trag obârşia două din cele mai mari râuri ale Transilvaniei : Oltul şi Mureşul, dintre care pe ultimul l-am trecut cu căruţa, abia udându-şi caii picioarele ... şi continuând drumul amintit cu cea mai mare iuţeală, unde lucrul era cu putinţă din cauza munţilor, am sfârşit de străbătut în cinci ore tot drumul de patru zile până la domnul paroh la care am cinat şi ne-am odihnit noaptea.

13 mai, dimineaţa la ora 5, am plecat şi ne-am întors la mănăstirea din Secuime sau din Ciuc. Abia s-a oficiat slujba şi ilustrul domn comandant suprem al străjilor a trimis a doua oară pe preotul militar la părintele
p. 123 comisar ca //să-l invite la masa sa, ceea ce a primit cu plăcere, mai ales că în mănăstire aveau un bucătar slab, care pregătea mâncarea după felul unguresc, lipsit de gust pentru germani. După masă, invitat de profesorii din ordinul nostru, am mers din nou la seminarul alăturat, unde dintr-o fundaţie pioasă sunt întreţinuţi aproape şaizeci de studenţi săraci, care în ziua aceea şi în următoarele două aveau vacanţă de mai.

...Astăzi am primit vestea că mai multe mii de turci şi tătari au năvălit la câteva mile de aici prin Munţii Carpaţi în ţinutul Trei Scaune în câmpie (pe unde cu unsprezece zile mai înainte călătorisem nu departe de aceiaşi munţi), dar au luat numai turmele, oamenii fiind fugiţi, şi s-au retras numaidecât în părţile muntoase ; de asemenea prea ilustrul domn comandant suprem al străjilor povestea că turcii au încercat să atace cu furie, în mai multe rânduri Orşova şi au căzut dintre ai noştri opt sute, după cum se zvonise, dintre turci vreo cinci sute. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu au fost respinşi.

14 mai... Părintele comisar s-a dus la cetate şi eu l-am însoţit. Această cetate este situată în mijlocul muntelui şi ar putea fi uşor distrusă cu tunuri mari, dar totuşi este în siguranţă deoarece nu numai în teorie, dar chiar şi în realitate nu este cu putinţă să se aducă artilerie grea din cauza înălţimii, a povârnişului şi a prăpăstiilor munţilor. Cetatea are un şanţ dublu şi este admirabil întărită cu ziduri noi, palănci şi alte întărituri

---

[60] *Geckroipolo* (oare : potoc)? Neidentificat.

[61] *Gergo.*

și este ridicată aici, pentru ca trupele să aibă un loc sigur la numai trei ore depărtare de trecătoarea [62] spre Moldova turcească, unde la nevoie să se poată retrage și să aibă apărare bieții locuitori.

În aceste zile soldații încartiruiți aici au primit//ordinul să facă în p. 124
aceste locuri lagăre pentru regimentul lor, astfel că la 25 mai să stea în loc adunați în lagăre, poate pentru ca mai apoi să fie trimiși în altă parte.

15 mai. Invitați a doua oară la masă de... domnul comandant suprem al străjilor, ne-am dus acolo, cu acest prilej... După masă un ofițer inferior a oferit gazdei o piatră oarecare, de o mare raritate și cu totul deosebită de mărimea unei jumătăți de nucă, în care fusese săpată de natură însăși un chip foarte frumos ca al unei femei, atât de frumos și exact încât s-ar putea întrece cu cei mai pricepuți șlefuitori de piatră; și spune că în Turcia există un munte, unde se află o mare mulțime de asemenea pietre, prelucrate în felul acesta de natura însăși, crescute din pietre vii. Turcii mai întâi nu le-au dat vreo atenție, dar crescând mulțimea celor care merg acolo ca să ridice aceste pietre pentru raritatea lor, ei au împiedicat ulterior exportul lor, punând străji acolo. Ilustrul domn comandant compatriot l-a vizitat pe părintele comisar când s-a întors acesta acasă și am stat din nou de vorbă cu el până la cină.

16 mai. Sărbătoarea Sf. Ioan din Nepomuc, pe care regimentul care este aici și l-a ales anume ca patron.

/Invitați din nou la masă, de astă dată părintele comisar se scuză/ După masă ne-am dus totuși acolo ca să mulțumim, unde am cercetat și pe dinafară și pe dinăuntru un cort turcesc cu anexele sale. În apropiere, am gustat apa a două izvoare acidulate ce țâșneau, având grosimea a două brațe.

17 mai... Am plecat de acolo la ora șase fiind însoțiți de părintele gardian. După ce am străbătut o milă, când am ajuns la pădure și la munți, ne așteptau doi cai trimiși de dimineață de părintele gardian, pentru a fi înhămați ca înaintași, mulțumită cărora, mergând prin pădure continuu prin locuri muntoase foarte anevoioase și pe un drum foarte pietros, am ajuns la unu după masă la un sat, aflat la o depărtare de
trei mile bune și dacă n-ar fi fost drumul//uscat de tot, abia dacă am fi p. 125
ajuns într-o zi până în acel loc; acest drum e renumit ca fiind fără îndoială drumul cel mai rău din toată Transilvania.

...Am plecat de aici la ora trei și, după ce am mers încă trei mile pe un drum nu cu mult mai bun, am ajuns aproape la ora șapte și jumătate la cetatea Odorhei [63] în reședința noastră. Au mai rămas în acest loc, foarte însemnat pentru eretici, numeroase ruine ale unei cetăți foarte puternice și întărite ale cărei ziduri triple fuseseră atât de late încât ușor s-ar fi putut face peste ele un drum pentru un car. Însă în timpul răscoalei curuților, a fost distrusă cu totul.

18 mai... Zilele acestea au venit știri neplăcute că turcii au cucerit fortăreața Sabac [64].

19 mai dimineața...Am plecat pe la ora opt... și am străbătut pe o arșiță cumplită trei mile în cinci ore. La amiază luând masa la un nobil, dar gătită din proviziile aduse de noi, am plecat cam pe la ora

---

[62] Ghimeș.
[63] Odorheiul Secuiesc, jud. Harghita.
[64] *Sabatch*. Cetate pe malul sârbesc al Dunării la vest de Belgrad.

trei şi mai înaintând încă două mile, am ajuns pe la şase la Sighişoara. Este un oraş mare şi frumos, lipsit însă aproape cu desăvârşire de lumina credinţei şi în afară de soldaţi, aproape toţi sunt luterani. Avem aici, în partea de sus a cetăţii, aşezată pe un munte destul de înalt şi despărţită de partea de jos cu porţi şi ziduri destul de întărite, o reşedinţă şi o biserică destul de îngrijită, dar pentru mângâierea numai a vreo patruzeci de catolici.

20 mai... După masă, ca să fac mişcare, m-am dus la biserica luteranilor, clădită în vârful acestui munte în chip de fortăreaţă nouă; din partea de sus a oraşului am fost silit să urc încă 182 de trepte construite din pietre mari. După această oboseală, şireţii de eretici nu m-au lăsat să intru în biserică sub cuvânt că nu e acasă cel care ţine cheile. De pe înălţime, era totuşi nespus de frumos de privit aşezarea locului între vii şi livezi care, din cauza numărului lor mare, par asemenea unor păduri mari; şi acest mare număr reiese şi mai mult din cantitatea foarte mare de fructe. Reşedinţa noastră plăteşte doi sextari pentru
p. 126 uzufructul grădinii (din care//au tot anul fructe de stors şi de mâncat). Coborând din acest loc, am văzut o companie militară făcând exerciţii ...Ei au primit în urmă porunca de a pleca zilele acestea.

21 mai...[Invitat la masa locotenent-colonelului regimentului Harrachi, am stat la masă între doi conţi]. Am fost tratat cu o porţie dublă de vin de Tokay în vederea drumului. Luându-ne rămas bun (cu speranţa de a ne întoarce pe acelaşi drum), pe la trei, urcându-ne în trăsură, însoţiţi de preşedinte până la popasul de noapte, am străbătut foarte repede, pe un drum bun, trei mile în patru ore şi am ajuns până în satul Dumitreni [65], unde am stat ca să petrecem noaptea la prea nobila doamnă contesă Csáki [66], în vârstă de 90 de ani, fiind găzduiţi în chip minunat.

22 mai. După oficierea slujbei la ora şapte, ne-am urmat drumul până la unu şi jumătate după masă, făcând din nou trei mile. Aproape de ora nouă am înfruntat patru furtuni grozave, una după alta, cu o mare şi continuă rupere de nori, fulgerele şi trăznetele căzând de două ori în faţa noastră şi a ţinut această furtună până aproape de ora patru după prânz. La douăsprezece şi jumătate ajungând la mănăstirea aşezată în satul Nikasa [67], ne-am odihnit, după ce am luat o gustare frugală; a trebuit să privesc cu durere la sărmanul meu bagaj, cercetându-mi sacul cu lucruri puse în el, distruse de ploaie. Afară de aceasta, părintele comisar, din cauza unui accident necunoscut, a căpătat o inflamaţie şi umflătură la piciorul drept, astfel că sculându-se de la masă, la care fusese primit cu declamaţii oratorice, odată ridicat, abia dacă mai putea să meargă. Ieri mi s-a povestit de către acel locotenent-colonel, membru al ordinului Teutonic, că i s-a raportat cu tot dinadinsul că prea măritul domn feldmareşal ar fi anunţat la Timişoara că douăzeci de mii de turci au fost omorâţi la Tighina. Totodată am auzit zilele acestea că este o pură închipuire vestea despre trimiterea a 30 000 de moscoviţi în ajutoul împăratului...

p. 127 23 mai. Ziua de azi a fost desemnată pentru pornirea trupelor, ceea ce a semănat confuzie în aproape toată Transilvania, oscilând între speranţă şi teamă de duşmani.

---

[65] *Sentemeter*, sat pe râul Târnava Mică, jud. Mureş.

[66] *Czakiana*. Era vestită familia contelui Csáki de Keresztszeg, din Secuime; cf. Kóvári László, *Erdely nevezetesebe Családai*, Cluj, 1854, p. 50 şi urm.

[67] *Nikasa* (?) Neidentificat.

24 mai. După masă am luat seama de felul curios, obişnuit în aceste locuri, de a face tonsura şi cum părintele comisar, oprit de rana de la picior, nu putea să oficieze slujba solemnă de seară, i-am ţinut eu locul, la cererea părintelui gardian.

[25 mai. În duminica Rusaliilor se face o procesiune, implorând ajutor contra turcilor].

26 mai. Cum poporul s-a obişnuit să vină în mare număr în acea zi, cu diverse procesiuni la biserica noastră, domnul arhidiacon a vorbit mulţimii şi părintele comisar a cântat liturghia mare.

[27...28. Despre controversele teologice şi filosofice dezbătute în şedinţa publică].

29 mai. De dimineaţă, după oficierea slujbei, am plecat de aici la p. 128
ora opt fiind însoţiţi de gardian şi în mers grăbit până la unu şi jumătate am străbătut trei mile până la reşedinţa de la Tg. Mureş... Această reşedinţă este situată într-un oraş foarte mare, dar în întregime luteran. Preoţii iezuiţi au şi aici o reşedinţă; comisarul s-a dus după masă ca să salute pe superiorul lor. Acesta a vrut să-l oprească pe comisar să-l găzduiască peste noapte aproape cu forţa, deoarece reşedinţa noastră este foarte prost înzestrată, nu are decât o singură cămăruţă în care se adună oameni, găini, pui, câini şi altele asemănătoare strânse aici; dar cum a refuzat totuşi sub diferite motive această pofteală ca şi prânzul de a doua zi, acelaşi părinte superior a trimis la reşedinţă pentru ospătarea comisarului peşte şi vin. M-am odihnit prost într-un colţişor amărât închis cu scânduri din amintita cămăruţă, în timp ce părintele gardian care ne însoţea, s-a culcat în trăsură, ca şi fratele nostru într-o căruţă aflată acolo.

30 mai. După prânz, plecând pe la unu şi jumătate, în cinci ceasuri şi jumătate am străbătut din nou trei mile pe un drum bun, dar pe o arşiţă cumplită până la satul Abuş [68]. Am petrecut noaptea aici, la conacul prea măritului domn conte Korniş [69].

31 mai. Sculându-ne dimineaţa la trei şi jumătate, am plecat la patru şi după ce am mers două mile în aproape patru ore şi jumătate,//
cu ajutorul bunătăţii divine, am ajuns la reşedinţa noastră, la Mediaş, p. 129
loc hotărât pentru ţinerea capitalului, după ce mai întâi am trecut prin toate cele optsprezece locuri în care trăiesc catolici de-ai noştri.

IUNIE

1 iunie... Tot oraşul este zguduit cu desăvârşire ⟨de vestea⟩ că trupele turceşti în număr de 60 000 se apropie împreună cu principele Rákóczi [70] de trecătoarea Porţii de Fier [71] care este la o distanţă de numai două zile de drum de aici.

---

[68] *Aboschfalva*, jud. Mureş.

[69] Familie de magnaţi secui.

[70] Josef Rákóczi, fiul lui Francisc Rákóczi II, conducătorul răscoalei antihabsburgice din 1703—1711 şi fost principe al Transilvaniei 1705—1711. Aflându-se la Constantinopol, la izbucnirea războiului cu Habsburgii, în 1736, turcii au căutat să-l folosească în scopurile lor, recunoscându-l ca principe al Transilvaniei; sperau prin aceasta să răscoale Transilvania contra Habsburgilor. În februarie 1738 se afla la Cernavoda; în aprilie este chemat de marele vizir la Vidin, de unde după şase luni se întoarce din nou la Cernavodă, cvartirul de iarnă al oamenilor lui. Rákóczi soseşte aici în 19 octombrie bolnav; în 10 noiembrie moare, în vârstă de 38 de ani. Cf. relaţia lui Mikes în volumul de faţă.

[71] Dintre Banat şi Transilvania.

[Alte zvonuri] că principele Lobkowitz, comandantul general, auzind aceleaşi ştiri, a plecat aproape în aceeaşi clipă cu poşta din Sibiu lăsând poruncă să-l urmeze îndată toate trupele. Părintele comisar a fost cuprins de o teamă mare...

...Aşteptam în orice clipă cu cea mai mare strângere de inimă năvălirea turcilor şi prin urmare ca să o luăm cu toţii la fugă spre păduri sau spre Alba Iulia. Eram silit să privesc la acestea : orăşenii jeluindu-se, adunându-şi un bagaj de nimic, fraţii încremeniţi, superiorii trişti, toţi îngrijoraţi. Teama răpea pofta de mâncare. Spaima tulbura discuţiile prieteneşti şi frăţeşti, nesiguranţa asupra celor ce vor fi tulburat sufletele, astfel că abia au putut să mai doarmă în acea noapte.

p. 130 2 iunie. La prânz//au sosit scrisori de la Braşov, care au mărit spaima, spunând că acolo au fost văzuţi şi în jurul trecătorii de o parte şi de alta turci adunaţi în mare număr. Într-adevăr se putea vedea cu sufletul întristat şi plin de jale cum bieţii cazaci (măcar că erau eretici) aduceau la mănăstire de-a valma resturi de grâu şi alte lucruri de o valoare mai mică (pe care nu puteau să le ducă cu ei în fugă), ca cel puţin sub bolţile acesteia să poată fi salvate de focul cu care ar pârjoli oraşul duşmanii, când ar fi fugă.

La 3 iunie. Astăzi am fost ceva mai liniştiţi aflând şi auzind că cele povestite alaltăieri au fost oarecum exagerate, deoarece turcii nu numai că nu se apropie până acum de trecătoarea Poarta de Fier, dar că s-au îndreptat spre Orşova cu acea armată numeroasă amintită şi că ar vrea să cucerească cu forţa această fortăreaţă foarte însemnată (despre care se spune că se află la un drum de două, ba chiar de patru zile de acea trecătoare) şi nu se adevereşte cu siguranţă că principele Rákóczi ar fi şi el acolo [72]. Aceste ştiri erau în stare să mai uşureze, dar nici decum şi să potolească frica trezită, mai ales că oamenii nu încetau deloc să-şi aducă lucrurile la mănăstire (în sacristie şi în coridoarele de jos).

4 iunie. Într-o cetate atât de mare şi de populată, abia dacă s-au găsit unii să vină la slujbă, fiindcă toţi locuitorii, în afară de foarte puţini, sunt infectaţi de erezia luterană.

5 iunie ... S-a făcut procesiunea numai în biserică din cauza ploii. În alţi ani această sărbătoare se ţinea cu mare pompă, fiind de faţă şi armata etc. Ziua a trecut cu tristeţe şi după masa de seară, au venit doi soldaţi din regimentul Cordova luaţi de turci în septembrie anul trecut, ţinuţi prizonieri în tot timpul acesta la Vidin şi, făcându-se un schimb de prizonieri cu turcii cu vreo douăzeci şi cinci de zile mai înainte, au fost sloboziţi şi se întorceau la regimentul lor (care se afla lângă pasul Bistriţa, prin care pas în războiul trecut cu turcii, au năvălit treizeci de mii
p. 131 de tătari şi au devastat groaznic regiunea).//Vorbind cu aceştia aproape o oră şi jumătate, am aflat multe noutăţi. Între altele povesteau că înainte cu câteva luni principele Rákóczi [73] a venit la Vidin şi a fost salutat solemn cu salve de artilerie, totuşi îndată i s-au pus străji de ieniceri ca să nu poată fugi pe furiş.

6 iunie .... După gustarea de seară, pe un vânt plăcut, am cercetat grădina alăturată mănăstirii, care are un zid bine rânduit pentru apă-

---

[72] Rákóczi a fost dus de marele vizir de la Vidin la Orşova. Cf. Mikes, K., *op. cit.*, scrisoarea nr. 137.

[73] Ştirea era adevărată. Cf. Kelemen M., *op. cit.*, scrisoarea 136.

rare împreună cu două turnuri, în care se găsesc de fapt tunuri foarte mici, cu care în timp de primejdie se pot apăra locuitorii orașului împotriva unui dușman slab și ușor de înfrânt și am auzit că drumurile au ajuns destul de nesigure din cauza atacurilor vagabonzilor și a răufăcătorilor și, auzind aceste știri, care nu erau neînsemnate pentru comisar și pentru mine, ne-a prins și neliniștea din cauza drumului de întoarcere ce trebuia făcut de noi prin păduri foarte întinse și dese.

7 iunie. După masă fostul părinte provincial ne-a spus din propria lui experiență că sunt următoarele trecători primejdioase spre Transilvania și pe lângă nenumărate poteci mai sunt și drumuri de căruță; 1) Din Banatul Timișoarei prin Dobra; 2) Din același Banat pe la Poarta de Fier, odinioară numită Ulpia Traiana; 3) Din Valahia austriacă (= Oltenia) prin Vulcan [74]; 4) Din aceeași Valahie austriacă prin Câineni [75] și Turnu Roșu de-a dreptul la Sibiu; 5) Din Valahia turcească (= Țara Românească) prin Bran [76] spre Brașov; 6) Din aceeași Valahie turcească prin „Bozza", în vorbirea obișnuită Buzău în comitatul Trei Scaune; 7) Din aceeași Valahie turcească [77], prin Brețcu, nu departe de mănăstirea de la Estelnic; 8) Din aceeași Moldova pe la Ghimeș spre comitatul Ciuc și aproape de mănăstirea Ciuc; 10) din aceeași Moldova și din Tătărimea apropiată, prin Bistrița și Rodna (Radna) până aproape de Cluj (pe care l-au atacat 30 000 de tătari în ultimul război cu turcii [78]; 11) În sfârșit prin Marmația, popular Maramureș, în Transilvania și Ungaria.

8 iunie. În duminica... a doua după Rusalii, după ce în miercurea din săptămâna precedentă se pornise pe neașteptate un vânt îngrozitor și la aproape trei după amiază, mi-a venit îndată în minte, și nu numai mie, ba chiar după aceea s-a și încins o discuție înfocată între superiori dacă nu s-a dat cumva vreo luptă și dacă nu a fost cumva izbit și mișcat mai puternic văzduhul de violența exploziilor mașinilor de război —; astăzi am auzit ceva din Sibiu care se află totuși departe de cele petrecute, anume că într-o acțiune//neprevăzută au fost uciși mai p. 132
multe mii de turci.

9 iunie. /furtună/.

10 iunie... Am ieșit cu părintele predicator german ca să vedem grădina Excelenței Sale domnului guvernator de pe moșia sa, la o distanță de o jumătate de milă sau de o oră de mănăstirea noastră, și care e foarte bine organizată.

11 iunie... La ora unsprezece luam masa după obiceiul ordinului nostru; pe când abia ne sorbisem supa s-a auzit mare gălăgie la poartă, fratele care ședea mai aproape s-a ridicat, s-a uitat, dar totuși n-a văzut, pe nimeni; îndată au început să se clatine pereții, să se miște mesele încoace și încolo, să fie zgâlțâite scaunele sau băncile prinse de perete Îndată ne-am dat seama cu toții că este un cutremur de pământ cumplit [78bis]; atunci toți au încremenit, toți au fost loviți ca de trăznet, schimbându-se la față și părând mai degrabă morți decât vii, implorau mila de sus cu capul plecat. În sfârșit, Dumnezeu, după vreo cinci „Tatăl nostru"

[74] *Dolkan* (!)

[75] *Arxaviam* (sau Strassburg), cetățuie ridicată de austrieci pe valea Oltului pentru a păzi calea cea mare (Via Carolina).

[76] *Terschburg*.

[77] E vorba aici de Moldova; cf. mai departe.

[78] Războiul din 1716—1718. Aluzie exagerată la expediția lui Mihai Racoviță din 1717.

[78bis] Este vorba de cumplitul seism din 31 mai/11 iunie 1738 ce a devastat toate provinciile românești.

şi „Ave" (în care timp mă cuprinsese chinurile morţii), a potolit puterea grozavă a vântului şi după ce s-a mai observat ceva încă scurt timp, însă mult mai uşor şi mai puţin, s-a îndurat în mila sa să aşeze din nou, statornic pământul, noi toţi rămânând teferi fără nici un rău mai mare dar fără pofta şi gustul de a mânca.//

p. 133 12 iunie. Am aflat de urmările jalnice ale cutremurului de ieri; la periferie mai multe case, parte s-au prăbuşit, parte au fost zdruncinate; însuşi turnul cel mare al oraşului s-a mişcat din temelie şi s-a lăsat bine într-o parte şi a rămas plecat spre pământ fără îndoială s-ar fi năruit dacă cutremurul acela atât de puternic ar fi ţinut mai mult. Zidurile fortăreţei s-au crăpat. Chiar în refectoriul nostru, unde mâncam acum, pe zidul lateral a apărut o crăpătură. Din cele auzite că s-a extins pe două mile, fără îndoială că se vor auzi mai multe de la călugării care vor veni aici pentru Capitlu. A venit la biserica noastră o procesiune de armeni în cinstea Sf. Anton, dintr-un sat de la o depărtare de trei ore. Aceştia sunt de credinţă ortodoxă, dar cei mai zeloşi şi mai credincioşi şi exemplari catolici, uniţi foarte credincios cu biserica romană; au venit în acest an a doua oară; de altfel timp de două sute de ani până acum nu s-a auzit nimic despre o asemenea procesiune în acest loc eretic. Preotul sau parohul acestora, care conducea această procesiune, a rămas la masă şi peste noapte în mănăstirea noastră.

13 iunie. Foarte de dimineaţă a venit la mine un negustor armean ştiind bine nemţeşte, cu care m-am întreţinut mult timp. ...Am luat parte la slujba sau liturghia Sf. Ioan Gură de Aur săvârşită de un preot armean. A oficiat chiar astăzi în această biserică după ritul ortodox (totuşi numai cu azimă) un oarecare călugăr armean cu încă un preot; primul dintre aceştia a rămas la noi la masă, care consta dintr-o supă simplă de ştiucă (pregătită însă fără gust) din broaşte ţestoase (care în acest ţinut sunt din belşug) şi o mâncare din făină şi mazăre. Din cauza pornirii procesiunii, vecernia a fost celebrată la unu şi jumătate, după care întreaga comunitate a fost însoţită până la poarta cetăţii spre edificarea poporului eretic.//

p. 134 14 iunie. În acest interval de timp am primit lămuriri la ştirile pomenite în ziua de 8 iunie: turcii se apropiaseră în număr de 40 000 de Caransebeş şi de aici aveau de gând să plece şi să ocupe trecătoarea de la Poarta de Fier; fiind adusă ştirea la timp la cunoştinţa preamăritului principe[79], după ce a adunat câteva regimente atât din Transilvania (în care există de fapt nouă regimente), cât şi din Ungaria vecină, în faţa numitei trecători (pe care o avea bine întărită ca loc de refugiu), a aşteptat cu bărbăţie lângă trecătoare şi a reuşit să silească pe duşman să se retragă rămânând morţi după cum se spunea — dar nu se ştie sigur — două mii de duşmani, dar pierind şi destui creştini.

Dacă n-ar fi reuşit din mila lui Dumnezeu această acţiune, ne-ar fi fost închisă de către turci calea reîntoarcerii din Transilvania; ei ar fi putut merge de la acea trecătoare a Porţii de Fier de-a dreptul spre Bistriţa (?) şi făcând spărtură pe aici să poată merge la Cluj [79bis] şi astfel să taie orice legătură cu Ungaria. Nereuşind această încercare, duşmanul s-a străduit să-şi verse mânia cu o cruzime îngrozitoare asupra cetăţii Orşova, asediind-o timp de zece zile cu cea mai mare străşnicie. A. R.

[79] Johann Georg von Lobkowitz.

[79bis] Presupunere cu totul incoerentă.

părintele provincial a primit scrisori de la Sibiu că o mare armată care stătea s-a pornit către Nypelantza (?) spre a încerca s-o elibereze printr-un atac general.

15 iunie. Nu s-a întâmplat nimic deosebit în afară că, din cauza ploilor în șir și a unei furtuni îngrozitoare, care a ținut de la ora trei până la șapte, ne temeam că vom avea de înfruntat un drum foarte rău, și totodată o mare inundație.

16 iunie .... Turcii au încercat pe altă cale, dar nu cu mai multă izbândă aproape de Câineni lângă Turnu Roșu (așezat la trei sau patru ore de Sibiu) să pătrundă în Transilvania; însă după oarecare încăierare (despre a cărei intensitate și însemnătate nu avem încă știri) au fost constrânși să se retragă.

17 iunie. Am auzit că în Banat românii, precum și locuitorii de alt neam [80], au vrut să încerce să se răscoale; totuși n-am aflat nimic sigur; poate s-au mișcat din cauza unor împovărări prea mari, căci, după cum mi s-a spus din nou de un slujbaș de pe un mare domeniu, ei trebuie să dea din toată Transilvania șapte sute de care cu câte șase boi să transporte făină pentru grosul armatei.

18 iunie ... Ne-am dus împreună cu părintele provincial ca să luăm masa la un oarecare domn//provizor al prea măritului domn guvernator [81] p. 135
într-un sat la o oră de mănăstire. De aici înapoindu-ne aproape la trei și jumătate, am văzut cum preoții delegați sosesc treptat la adunare. La poarta castelului acestui conte, în curte, am văzut de aproape cu admirație un vultur foarte mare, numit popular *schwarzer Adler* și am luat o pană de la el ca lucru rar. De la patru până la șase a fost din nou o furtună mare; de două sau de trei ori a căzut trăznetul în apropiere și s-a lăsat atâta ploaie încât din cauza umflării unui șuvoi, unul din delegați își și pierduse nădejdea de a mai putea veni la timpul hotărât, dar abătându-se într-o parte după vreo două mile a putut să treacă pe un pod.

19 iunie ... Venerabilii părinți gardieni sosiți aici au adus vești într-adevăr însemnate: mai întâi aproape în întreaga Transilvanie la 11 iunie un cutremur care în unele locuri s-a observat mai mult, în altele mai puțin; din cele povestite totuși am aflat că la Sibiu a fost mai puternic Aduc un exemplu: turnul mare lipit de biserica sașilor s-a depărtat cu o palmă de acea biserică; apoi în rândul al doilea în Banat s-au răsculat niște neamuri, altădată supuse, pornind răscoală împotriva împăratului; în al treilea rând Alexius [81 bis], reverendul părinte provincial, venind de la Sibiu, a povestit că păstorii (care rămân pe câmpiile întinse toată noaptea pe lângă turme) povesteau că au auzit acum trei nopți și alaltăieri mai multe zgomote și lovituri ca de tun ....

23 iunie. După liturghie m-am dus la consul, un sas eretic, pentru p. 136
scrisorile de trecere, pe care a promis că le va trimite chiar el la mănăstire.

25 iunie. Am plecat aproape de unsprezece fiind însoțit de părintele comisar: părintele provincial actual, părintele Paulus, părintele custode

---

[80] *Valachi et alterius adhuc nationis populi.* Banatul fiind încă sub stăpânire imperială, acea răscoală era deci îndreptată contra acesteia.

[81] Contele Johann von Haller.

[81 bis] Alexius Castó amintit și mai jos, în legătură cu alegerile din 22 iunie, p. 135.

şi părintele difinitor, noi aleşi, până la Cluj ... Într-o oră şi jumătate făcând o milă germană am luat masa într-un sat oarecare, la Sindicul nostru apostolic. Urmându-ne drumul după ora trei, am fost însoţiţi de un vânt aprig etc. şi de o ploaie grozavă etc.... În sfârşit după două mile, pe o ploaie aproape continuă, parcurgând drumul în cinci ore, am ajuns la castelul Cetatea de Baltă, în germană Kockelburg. Îl ţine în arendă ilustrul domn conte Naidianos [82], care de fapt nu stă acolo, am fost primiţi totuşi de administrator cu cea mai mare ospitalitate şi
p. 137 ne-a găzduit cât se poate de bine. La masă a fost//şi unul din boierii sau nobilii din Ţara Românească, care fusese secretar încă sub principele decedat [83], timp de douăzeci de ani, dar acum la adânci bătrâneţi a fost alungat din ţară şi se plângea că a fost jefuit de avere de către turci.

26 iunie. Lipsiţi de posibilitatea de a ţine slujba, am plecat la cinci şi jumătate dimineaţa şi fără a ne opri în ciuda drumului mai de grabă rău şi noroios, am făcut 3 mile germane în şase ore; într-un han oarecare am prânzit foarte bine din alimentele noastre. Plecând de aici aproape la trei, străbătând două mile pe un drum bun, aproape de ora şapte am ajuns la Turda, unde am avut o masă şi odihnă la d. administrator al ocnei. De dimineaţă, sculându-ne la ora cinci dimineaţa, am mers până la Cluj, străbătând două mile în cinci ore; acolo după oficierea slujbei, ne-am odihnit după drum.

28 iunie. Voiam şi doream să mai slujim încă odată la icoana făcătoare de minuni, am plecat cu părintele comisar la reverendul rector al iezuiţilor (care imediat ne-a invitat — pentru a doua zi la prânz — comisarul scuzându-se totuşi, a pretextat că trebuie să plece foarte de dimineaţă) am fost de asemenea la d. comandant după scrisorile de liberă trecere. După masă am vizitat împreună cu părintele comisar grădina aflată afară de poarta cetăţii.

29 iunie ... Am fost primiţi la Colegiul Iezuiţilor cu un adevărat ospăţ pregătit ca pentru principe. După masă în farmacie ne-a arătat acolo o piele de câine marin împăiat arătând ca viu, precum şi un basilisc [84], aşa cum ieşise din ou. Aproape de ora două ne-am înapoiat la mănăstire... Aproape de ora trei, luându-se rămas bun de la reverendul părinte provincial şi de la întreaga „provincie" a Transilvaniei, altă dată numită Dacia Sf. rege Ştefan, am pornit cu o trăsură a provinciei ce mergea la Debreţin ... etc. [a poposit noaptea la o proprietate a capitlului].

p. 138 30 iunie. Plecând de dimineaţă, la ora trei, am făcut mergând într-una 4 mile germane în opt ore şi rămânând într-un han românesc, ne-am luat masa cu alimentele aduse de la Cluj de fratele ce ne-a fost însoţitor până la Debreţin; la ora două continuându-ne drumul, pe o cale nespus de rea şi primejdioasă, pe o ploaie care a durat până seara pe înnoptate adică la ora zece, am străbătut din nou 4 mile germane, într-un interval de 8 ore. Am cinat şi ne-am odihnit cam pe repezeală.

[82] Poate Nagy János (?). Erau în Transilvania peste o sută de familii nobile cu numele de Nagy.
[83] Nicolae Mavrocordat (+ 1730).
[84] Batracian intrat în legendă. Se credea că ucide numai cu privirea.

IULIE

La 1 iulie, de la ora cinci dimineaţa până la ora opt, după un drum de o milă ungurească, am ajuns la Şimleu şi ne-am odihnit la vechea noastră gazdă, adică la administratorul ocnei. După oficierea slujbei şi masa de prânz, la patru fără un sfert, am pornit iar la drum şi străbătând trei mile bune cam pe la ora opt, am rămas peste noapte într-un han nenorocit aşezat în mijlocul codrilor, plini de teama hoţilor şi a năruirii chiar a casei.

2 iulie. Ieşind din Transilvania, prin locuri foarte muntoase şi drumuri grele, am străbătut de la cinci dimineaţa şi până la opt, două mile, până la satul Sf. Margareta, numit popular Marghita [85].

[85] La nord-est de Oradea.

GENERALUL CRISTOPH-HERMANN VON MANNSTEIN

(1711–1757)

Cristoph-Hermann von Mannstein (sau în versiune franceză Manstein) s-a născut la 1 septembrie 1711 la St. Petersburg. Tatăl său, general în armata rusă, era originar din Boemia, de unde emigrase în Rusia sub Petru I. Fiul şi-a ales de asemenea cariera de militar, în care şi-a câştigat faima unui ofiţer deosebit de înzestrat.

A intrat mai întâi în corpul cadeţilor din armata prusiană, dar, înduplecat de rudele sale, a trecut în 1736 în armata rusă, unde i s-a dat gradul de căpitan de grenadieri. Rusia se afla, încă din 1735, în război cu turcii, şi Mannstein a avut curând prilejul să se distingă în luptele din Crimeea şi îndeosebi la ocuparea Oceakovului. În anii următori a participat, sub comanda mareşalului Münich, la campania din Moldova. La sfârşitul campaniei a fost înaintat la gradul de locotenent-colonel şi numit adjutant al lui Münich.

După moartea împărătesei Ana Ivanovna (1730—1740), i s-a dat lui sarcina să aresteze pe Biron, adevărat dictator al Rusiei sub această împărătească; ca răsplată a fost înaintat colonel, i s-a dat comanda unui regiment şi moşii în Livonia. Dar după urcarea pe tron a Elisabetei Petrovna (1741—1762), Mannstein a căzut în dizgraţie, pierzând şi moşiile şi comanda regimentului şi în cele din urmă a fost nevoit să părăsească armata rusă. În 1745, a fost reprimit în armata prusiană şi curând înaintat la gradul de general. În 1754 e luat de Frederic II ca adjutant regal. Participă la războiul de şapte ani şi se distinge în luptele de la Praga şi Köln. În această din urmă luptă, care a avut loc la 1757, a fost grav rănit şi peste câteva zile, surprins cu escorta sa de un detaşament inamic, a fost ucis.

Mannstein n-a fost numai un ofiţer distins, el era cunoscut şi preţuit şi ca un cărturar de seamă. Vorbea mai multe limbi europene şi toate momentele sale de răgaz le consacra studiului. După el a rămas o foarte importantă lucrare, scrisă în limba franceză, care la câţiva ani după moartea sa, a fost publicată sub titlul : *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie depuis l'année 1727 jusqu'à 1744, par le Général Manstein* (!), Paris, 1771.

În acelaşi timp cu originalul francez, memoriile au apărut şi în versiune germană şi engleză. O nouă ediţie franceză se tipăreşte la Lyon în 1772 (în 2 vol.) cuprinzând şi un plan al luptei de la Stăuceni (vol. II p. 16).

Aceste memorii, care încep la moartea Ecaterinei I, în 1727, şi se sfârşesc cu primii ani ai domniei Elisabetei, în 1744, sunt cu atât mai importante pentru cercetător cu cât în ele sunt descrise numai fapte la care autorul a fost martor ocular. Iar informaţia nu i-a lipsit, căci în timpul petrecut în Rusia, n-a servit numai în armată, ci a lucrat şi la cabinetul imperial.

Partea pe care o redăm mai jos în traducere cuprinde descrierea campaniei ruseşti în Moldova, în 1739, cu episoadele principale : lupta de la Stăuceni şi ocuparea Hotinului şi date interesante pentru participarea românilor la această campanie, în tabere deosebite sub Grigore al II-lea Ghica de o parte şi sub Constantin, nepotul de frate al lui Dimitrie Cantemir, de cealaltă parte.

[CAMPANIA DIN MOLDOVA [1]]

1739

A venit ştirea că turcii, cu 60 000 de oameni, au trecut Nistrul şi au înaintat în Polonia pentru a împiedica pe ruşi să treacă Bugul, dar, scăpând acest prilej, s-au întors după ce au prădat mai multe sate. p. 285

Pentru a înşela pe inamic şi a-l obliga să facă marşuri inutile sau să ţină o mare parte din oaste la Bender, a fost trimis un mare detaşament de cazaci spre Soroca, cu ordinul de a răspândi în drumul lor zvonul că în câteva zile vor fi urmaţi de o parte din armată. Acest zvon fals îl făcu pe seraschierul Veli-paşa să se oprească aproape cincisprezece zile la Bender cu grosul armatei.

Detaşamentul de cazaci a avut norocul să treacă Nistrul înot, fără a fi văzut de turci, şi să pătrundă până la 15 leghe pe pământ duşman. După ce au ars mai multe sate şi două//oraşe anume Soroca şi Mohilău, cazacii s-au întors la tabără, aducând cu ei 18 prizonieri şi peste 400 de cai, din care însă o bună parte fuseseră furaţi din Polonia. p. 286

Armata a continuat să înainteze spre Nistru până la 27 iulie, înconjurând munţii Nedoborşeţ [2] şi luând-o apoi de-a lungul râului Sbruci [3] către Hotin, ca şi când ar avea de gând să forţeze trecerea Nistrului în preajma acestui oraş.

O puternică armată inamică înaintase până la Sbruci, pentru a împiedica trecerea acestui râu, ale cărui maluri sunt foarte prăpăstioase. Dar planul mareşalului [4] nu era să treacă acest râu ; el voia să ajungă ⟨chiar⟩ la Nistru şi să treacă acest fluviu mai înainte ca inamicul să-şi poată da seama.

Şi astfel, în ziua de 28 ⟨iunie⟩, a pornit la drum cu un corp de oaste de 20 000 de oameni, trupe de elită, neluând cu el decât artileria de câmp şi poruncind ca soldaţii să-şi ia pâine pe zece zile ; artileria de asediu şi bagajele au rămas în tabără sub ordinele generalulului Rumianţov [5].

Trecerea Nistrului. Corpul de oaste a străbătut în ziua aceea şi a doua zi, 29 iunie, aproape două zeci de leghe franceze şi a ajuns spre seară pe malul Nistrului la Sinkowza, un mic sat din Polonia. S-au apucat mai întâi de poduri, şi cum nicăieri prin apropiere // nu se găseau duşmani care să opună vreo rezistenţă, în ziua de 30, la ora 7, podurile erau gata. Îndată infanteria şi artileria au început să treacă râul şi încă înainte de a se însera toată oastea se afla pe malul celălalt. Dragonii şi cazacii, descoperind un vad, trecuseră încă din ajun. p. 287

Turcii care aşteptau pe ruşi la râul Sbruci n-au fost informaţi de marşul făcut şi de trecerea Nistrului decât la 1 august. La această ştire s-au retras către Hotin şi-au trecut din nou Nistrul mai jos de acest oraş.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul în limba franceză : *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie, depuis l'année MDCCXXVII jusqu'à MDCCXLIV* par le Général de Manstein, Paris, 1771, p. 282 şi urm.

[2] *Nedoborschets.*

[3] *Sbroutsch.* Afluent al Nistrului la N de Hotin.

[4] General feldmareşal Burchardt-Christof (Hristofor Antonovici) von Münnich (1683—1767)

[5] General Alexandru Nicolaevici Rumianţov (1686—1749).

Sinkowza se află la şapte până la opt leghe de Hotin, dar pe această distanţă drumul e îngreuiat de munţi greu de trecut, care se întind de la Nistru până la Prut, astfel că turcilor le-a trebuit trei sau patru zile de marş până să poată ajunge pe ruşi ; nu există alt loc de trecere pentru o armată decât vestitele defilee de la Prekop [6].

Mareşalul s-a folosit de această fericită împrejurare şi a trimis în toate părţile cete de cazaci în recunoaştere, care au pătruns până dincolo de Prut şi s-au întors cu vreo sută de prizonieri turci şi români ; mai aduceau şi câteva drapele pe care le luaseră de la cete mai mărunte de duşmani, omorând pe unii şi împrăştiind pe ceilalţi. Prada făcută în cai şi vite cornute a fost considerabilă.//

p. 288 După trecerea Nistrului au urmat mai multe zile ploioase şi râul s-a umflat aşa de mult încât violenţa curentului a smuls podurile şi puţin a lipsit să nu fie cărate până la Hotin. Au fost prinse totuşi la vreme şi au fost trase cu mare greutate până la capetele de pod construite pe cele două maluri.

Aceste ploi au întârziat şi mersul armatei care venea din urmă cu artileria grea, cu bagajele şi cu proviziile, încât abia la 7 august a ajuns la Nistru. Podurile neputând fi refăcute prea repede, comunicaţia între cele două corpuri de oaste a fost ruptă timp de câteva zile, ceea ce l-a făcut pe mareşalul Münnich să-şi întărească tabăra cu redute.

Lupta de la Nistru

La 3 august, sultanul Iflum Ghirai în fruntea a 12 000 de tătari şi Ilia Colceag paşa, guvernatorul Hotinului, cu 6 000 de *serdenghecidii* sau ieniceri călări, care îşi ziceau *sans quartier* [7], se arătaseră în faţa lagărului şi atacară pe furajorii regimentului de dragoni din Tobolsk, comandat de colonelul Rohden. Domnul Rohden care, în fruntea regimentului său le servea de escortă, a format un careu din trupa sa redusă şi s-a apărat cu însufleţire mai bine de un ceas până i-au venit în ajutor pichetele armatei.
p. 289 Lupta a fost aprigă, duşmanul a fost respins, // lăsând şase sute de morţi în urmă. Un nobil tătar, numit Ali-Murza a fost luat prizonier. Din spusele sale se vedea că era un om cu bună judecată. Fusese rănit la picior şi medicii îi spuseseră că nu putea să se vindece decât dacă-i tăiau piciorul şi el a primit fără şovăire şi a suportat operaţia cu multă tăire. Dar cu toate îngrijirile care i s-au dat din porunca mareşalului, a murit peste câteva zile.

În această luptă, ruşii au avut 54 de morţi şi 115 răniţi ; printre primii se afla şi un locotenent, colonel saxon numit Kriesling, pe care regele Poloniei [8] îl trimisese la armata rusă pentru a participa la această campanie.

În ziua de 10, se auzeau bubuind tunurile la Hotin pentru sosirea seraschierului Veli-Paşa care plecase, în cele din urmă, cu armata turcă pe care o comanda.

În 11 ale lunii, tătarii au făcut o nouă încercare : 1 500 de călăreţi aleşi s-au apropiat, pe furiş, de tabără, dar o ceată de cazaci de la Don şi un detaşament de husari ascunşi într-o adâncitură i-au întâmpinat cu atâta succes încât nu numai că i-au respins până la malul Prutului, dar au mai şi omorât un mare număr dintre ei şi au făcut 16 prizonieri //.

---

[6] *Perikop.*
[7] = fără îndurare.
[8] August al III-lea de Saxa (1739—1763).

La 15 august, în sfârşit, restul artileriei şi al depozitelor trecură Nis- p. 290
trul. Atunci podurile au fost demontate. Din momentul când ruşii au trecut acest râu, n-a fost zi în care să nu vină în tabără câţiva ofiţeri munteni şi moldoveni cu soldaţi, pentru a face act de supunere şi a se angaja în serviciul Majestăţii Sale Imperiale [9].

Înainte de a începe campania, mareşalul Münnich formase, cu încuviinţarea curţii, un regiment de români. Colonelul acestui regiment era un prinţ Cantemir, rudă apropiată [10] cu prinţul Cantemir, voievodul Moldovei, care, cu prilejul nenorocitei campanii de la Prut, din 1711, îl urmase pe Petru I în Rusia. Toţi moldovenii care veneau, erau încorporaţi în acest regiment.

O anecdotă pentru prinţul Cantemir

Prinţul Cantemir [11], părăsind Moldova către sfârşitul anului 1736 pentru a merge în Rusia, a trecut prin Broda, reşedinţa contelui Potocki [12], hatmanul Poloniei şi ruda sa. El a mărturisit lui Potocki că avea de gând să se ducă la Kiev pentru a se supune ruşilor. Contele care nu-i iubea deloc pe ruşi, a pus să-l aresteze şi l-a băgat la închisoare; apoi a făcut cunoscut la Constantinopol că prinţul Cantemir se află închis şi că voia să-l dea pe mâna turcilor. Prinţul, care ştia că dacă era predat turcilor va fi jupuit de
viu, nu s-a lăsat copleşit // de această nenorocire; el avu norocul să p. 291
găsească un om care primi să ducă din partea lui o scrisoare ofiţerului comandant la Kiev, căruia îi aducea la cunoştinţă situaţia nenorocită în care se afla. Generalul Keith, care se afla în acest oraş, trimise, fără întârziere, un ofiţer la hatmanul polon, pentru a-l cere pe prinţ. La început, contele a tăgăduit că prinţul s-ar afla la el, dar după cereri repetate şi ameninţări, îl puse în libertate şi-i dădu o escortă până la graniţa Ucrainei.

Prinţul Cantemir, neputându-se răzbuna pe hatman în persoană, şi-a descărcat mânia pe supuşii lui. Căci, fiind trimis cu regimentul său să intre cât mai de grabă în Moldova, el s-a întors repede din drum şi, în loc să execute ordinele generalului său, a trecut Nistrul şi a pătruns în Polonia, unde a devastat moşiile hatmanului. A trecut totul prin foc şi sabie, necruţând nici pe femei, nici pe copii şi săvârşind cruzimi nemaipomenite. Dacă ar fi reuşit să pună mâna pe contele Potocki, e sigur că l-ar fi supus aceloraşi torturi, pe care i le sortise lui dacă ar fi ajuns să-l predea turcilor.

Acest fapt a avut un puternic răsunet în Polonia şi hatmanul s-a plâns de el. Cantemir a tăgăduit faptul, în ciuda tuturor dovezilor şi, deoarece în armata turcă serveau o mulţime de români, au fost puse pe seama lor toate aceste excese. Totuşi, după încheierea păcii, împărăteasa //
a fost obligată să plătească polonilor sume considerabile pentru dezordinele p. 292
pe care trupele sale le săvârşiseră în Polonia.

La 16 august, armata porni la drum şi făcu patru leghe franceze; îşi aşeză tabăra sprijinindu-se cu aripa stângă pe Prut şi cu cea dreaptă pe râuleţul Walatzka.

---

[9] Ţarina Ana Ivanovna (1730—1740).

[10] Era nepotul de frate al fostului domn, adică fiul lui Antioh Vodă Cantemir.

[11] Constantin Cantemir, fiul lui Antioh Vodă, general porucic în armata rusă († 1776).

[12] Iosif Potocki († 1751), hatma al Poloniei (1736—1739)

Armata intră în defileele Prekop

În ziua de 17, armata trecu râulețul și intră în munți și în vestitele defileuri de la Prekop, unde Ioan Sobieski, regele Poloniei avusese mai multe lupte cu tătarii și cu localnicii. Un dezertor român aduse știrea că inamicul a părăsit trecătoarea cea mai importantă, unde zece mii de oameni pot ușor să împiedice o armată de o sută de mii.

În 18, armata se îndreaptă spre înălțimi și spre câmpia acoperită cu o pădure, având și poieni, în care fu așezată tabăra, cu aripa dreaptă sprijinită tot de Prut, iar cea stângă pe munți. Armata întreagă trecu cu bine defileele, afară de un detașament destul de mare lăsat pentru acoperirea artileriei, a bagajelor și a proviziilor, care au fost trecute numai cu mare greutate : ultimele căruțe au ieșit abia la 26 din defileu.

Nu se poate mira cineva îndeajuns de greșeala pe care au făcut-o turcii părăsind această trecătoare, unde, aproape fără lupte, ar fi putut
p. 293 distruge toată // armata rusă. Totuși n-a fost mai puțin admirat norocul mareșalului Münnich căruia îi izbutesc, după dorință, cele mai îndrăznețe întreprinderi.

În tot timpul zilei, inamicul nu s-a arătat decât în cete mici cari schimbau focuri de armă cu cazacii ; spre seară, când s-au retras, s-a văzut că prin văi ascunseseră un important corp de oaste în speranța de a atrage trupele ușoare în vreo cursă ; dar n-au izbutit.

În 19, Colceag-pașa și sultanul tătarilor de la Cetatea-Albă se apropiară de tabără cu 20 000 de oameni și trimiseră cete mai mici ca să hărțuiască pe cazaci ; dar după ce au pierdut câțiva soldați, loviți de focul artileriei, s-au retras în tabăra lor, care era despărțită de tabăra rușilor prin pârâul Hucka și prin defileele lui. În timpul nopții, mareșalul a luat măsuri pentru a ataca a doua zi pe inamic.

În 20, foarte de dimineață, armata a ieșit din lagăr, lăsând pe loc puținele bagaje care sosiseră, căci cea mai mare parte din ele se găseau încă în trecătoarea Prekop. Armata a defilat pe stânga pe lărgimea unui batalion de front și s-a desfășurat în câmpie fără să întâmpine vreo rezistență.
p. 294 Inamicul a ars mai multe sate din fața lui și // s-a retras în grabă, lăsând rușilor toată libertatea pentru a trece pârâul Hușca.

A fost ocupată tabăra pe care inamicul o așezase în ziua precedentă. Tabăra turcilor, risipiți în diferite locuri, se afla la trei sau patru leghe de a rușilor.

În 21, inamicul continua să hărțuiască trupele noastre ușoare, dar în 22 a atacat cu mai multă putere pe husari și pe români, care, fiind ajutați la timp, siliră pe turci să se retragă cu pierderi.

În 23 și 24 nu s-a putut face altceva decât să se schimbe tabăra, trebuind să se aștepte artileria și convoaiele militare. Inamicul avea sentinele de jur împrejurul rușilor de la cinci sute de pași înaintea și înapoia frontului ; fără o bună escortă nu se putea comunica în siguranță între tabără și bagaje. Generalul-maior Stockman, care nu credea că primejdia ar fi așa de mare cum se spunea, a plecat la mareșal, ca să-i rapoteze asupra mersului ‹anevoios al› bagajelor, fiind escortat numai de doi cazaci zaporojeni. Abia intrase într-o mică pădure prin care trebuia să treacă și s-a văzut înconjurat de dușmani. El a încercat să se apere, dar fiind rănit, a trebuit să se predea. A fost dus la Hotin, de unde n-a scăpat decât atunci când rușii au cucerit această cetate. A fost mare bucuria turcilor, când a fost adus în tabără,
p. 295 căci în tot cursul // războiului, acesta a fost singurul ofițer de seamă rus care a căzut în mâinile lor.

Mareşalul fu înştiinţat că armata duşmană şi-a aşezat tabăra într-un loc foarte bun, pe o înălţime, la trei leghe de tabăra sa, şi se întărea mereu, aşteptând acolo pe ruşi, pentru a începe bătălia.

În 26 , bagajele grele, artileria şi depozitele de provizii ajunseră, în sfârşit, în tabără ; aproape 20 000 de oameni rămaseseră în urmă pentru a apăra această enormă mulţime de căruţe. Fiind nevoiţi să le aştepte, ruşii au lăsat inamicului tot timpul trebuitor ca să-şi întărească tabăra.

Lupta de la Stăuceni

În ziua de 27, în zori, armata plecă din lagăr şi după ce trecu mai multe râuri şi defilee, se apropie de tabăra turcilor, până la o bătaie de tun. Aici ruşii se pomeniră înconjuraţi de duşmani. Seraschcirul Veli-paşa, comandantul armatei inamice, se afla pe o înălţime, într-o poziţie întărită şi apărată de mai multe baterii. Colceag-paşa, guvernatorul Hotinului, cu serdenghecidiii luase poziţie la aripa stângă, având în spate păduri şi munţi greu de trecut. Yenci Ali-paşa, comandantul cavaleriei turceşti adică al spahiilor, se aşezase la aripa dreaptă, folosindu-se de munţi, care se întind până la Prut. Iar Iflum Ghirai de la Cetatea -Albă, cu toate hoardele de tătari, îi ameninţa din spate. // Inamicul îi ataca din toate părţile, fără încetare, îi p. 296
alarma până şi peste noapte ; dat fiind însă că tabăra rusească forma trei careuri apărate din toate părţile cu părcane şi artilerie, a fost respins pretutindeni. Totuşi, cum nu putea fi adus nutreţul necesar şi nici nu puteau fi trimişi caii la păscut, trebuia să iasă cu orice preţ din această situaţie grea.

Comandanţii armatei turceşti, văzând armata rusă aşa de bine împresurată, se felicitau că n-au încercat să împiedice trecerea ei prin defileele de la Prekop ; erau încredinţaţi că nu va putea ieşi din încurcătura în care se găsea acum decât predându-se sau capitulând ⟨cu oarecari condiţiuni⟩.

În 28 august, din zori, toată armata rusă se găti de luptă. Mareşalul prefăcându-se că ar vrea să atace tabăra inamică, porunci să înainteze în faţa aripei drepte a inamicului, până la o bătaie de tun, trei batalioane de gardă pedestre, două batalioane de dragoni, patru sute de oameni de pichet şi un număr de trupe uşoare, cu treizeci de tunuri şi patru mortiere ; toate acestea sub comanda locotenenţilor generali Loewendal[13] şi Gustav Biron[14]. Cele două tabere nu încetau de a se bombarda reciproc, dar fără rezultate însemnate, mai ales cât priveşte pe turci, care după ce au tras până la prânz peste o sută de obuze / / au omorât un singur cal de al ruşilor. p. 297

Mareşalul făcuse această mişcare numai pentru a atrage toată atenţia inamicului în această parte şi pentru a-i împiedica de a-şi întări poziţiile de la aripa stângă, mişcare pe care abia o începuse. Stratagema a reuşit de minune, căci ei aşezară două baterii noi la aripa dreaptă şi începură să lucreze la o schimbare de poziţie.

În acest timp mareşalul, care studiase tabăra inamică în ajun, făcu o nouă acţiune şi constată că micul pârâu, despre care credea că din cauza mlaştinilor ce se întindeau pe amândouă malurile lui, era cu neputinţă de trecut, putea fi uşor trecut umplând mlaştinile cu faşine, din care aveau

[13] Ulrich Frederik Waldemar conte Loewendal (1700—1755). Participant ca tânăr căpitan în armata imperială la asediul Timişoarei (1716), se transferă ulterior în serviciul polonilor apoi al ruşilor iar după 1743 trece în Franţa unde ajunge mareşal.

[14] Gustav Biron (1700—1746), fratele mai tânăr al lui Ernst Johann Biron, duce de Curlanda, favoritul împărătesei Ana Ivanovna şi regert în timpul efemerei domnii a nevârstnicului ţar Ivan al VI-lea (1740).

bogate provizii pe căruţe, căci apa pârâului nu era adâncă. În chipul acesta putea fi întoarsă tabăra inamicului care, necrezând că ar putea fi atacat din partea aceasta, nu s-a îngrijit s-o întărească.

La amiază, mareşalul dădu ordin armatei să înainteze pe dreapta, şi porunci să intre în dispozitivul de luptă detaşamentul lui Loewendal şi Biron. Îndată fură aruncate mai multe poduri peste pârâul Şulaneţ. Mlaştinile au fost umplute cu faşine şi acoperite cu scânduri groase, şi
p. 298 armata // trecu sub protecţia unui puternic foc de artilerie, fără a întâmpina vreo rezistenţă din partea inamicului. La ora două după amiază ruşii se găseau la poalele muntelui pe care se afla tabăra turcească; cavaleria dădu năvală asupra lor din toate părţile, dar a fost respinsă pretutindeni, fără să poată obţine vreun succes. În timpul acesta, ruşii câştigau mereu teren şi se apropiau tot mai mult de tabăra turcilor. Pe la ora cinci după amiază, inamicul trecu din nou la atac cu o furie nemaipomenită. Ienicerii, cu iataganul în mână, înaintară cu hotărâre şi atacară gărzile şi infanteria. Au fost întâmpinaţi de un puternic foc de artilerie şi de moschete în acelaşi timp şi cu toate că pătrunseseră până la părcane, n-au putut face nimic: căci după ce au făcut sforţări de necrezut pentru a le rupe, au fost nevoiţi să se retragă, ceea ce au şi făcut în mare dezordine. Turcii, voind să-şi apere tabăra, au adus tunuri la aripa lor stângă, dar ruşii, mereu sprijiniţi de un puternic foc de artilerie, înaintau fără încetare. Puţin timp după aceea, turcii au dat foc la tabără şi au luat-o la fugă cu atâta grabă, încât atunci când spre seară, pe la ora şapte, ruşii au ajuns deasupra ei, pe deal, şi au
p. 299 intrat în tabără, n-au mai găsit nici un picior de om. Trupele uşoare, // care au pornit în urmărirea fugarilor, abia au putut ajunge din urmă câţiva inşi, care au şi fost ucişi.

Turcii au părăsit în lagăr şi pe drum, în fuga lor, 42 de tunuri de fontă şi 6 mortiere; în tabără s-au mai găsit peste o mie de corturi, toate întinse, fără a pune la socoteală un număr nesfârşit de unelte, bagaje, muniţii şi alimente.

Pierderile inamicului trebuie să fi fost foarte mari; s-au găsit peste o mie de oameni căzuţi pe câmpul de bătaie: ruşii n-au avut decât şaptezeci de morţi şi răniţi.

Niciodată n-a fost câştigată o victorie atât de desăvârşită cu pierderi atât de puţine. Mai trebuie adăugat că ruşii au luptat în această bătălie având bagajul şi depozitele în careurile din mijlocul armatei, încât nu se puteau mişca în toată libertatea.

Această luptă s-a dat lângă un sat numit Stăuceni, aşezat în dreapta armatei.

Pentru a profita de victorie, mareşalul porni a doua zi spre Hotin, în fruntea unui corp de oaste de 30 000 de oameni şi cu artileria de asediu. //
p. 300 Generalul Rumianţov cu restul armatei a rămas în urmă pentru apărarea bagajelor şi a depozitelor care urmau, încet, armata.

Pe măsură ce înaintau pe drumul Hotinului, găseau risipite în toate părţile tunuri, mortiere, bombe, obuze, butoaie cu praf de puşcă, căruţe de bagaje şi, din această derută generală, se putea vedea ce panică pusese stăpânire pe turci. În această zi, armata a înaintat până la două leghe de Hotin.

Cucerirea Hotinului

În 30, dis-de-dimineaţă, fu trimis un important detaşament de trupe uşoare să se apropie de oraş şi să observe situaţia inamicului. Cazacii găsiră suburbiile părăsite, cu toate că oraşul era întărit şi înconjurat cu un şanţ

larg. Ei înştiinţară pe mareşal care înainta cu armata şi care sosi pe la zece dimineaţa în faţa oraşului şi somă pe guvernator să se predea.

S-a aflat de la câţiva prizonieri surprinşi în oraş că guvernatorul Hotinului, Colceag-paşa, se întorsese în cetate chiar din seara bătăliei, dar n-a putut aduce cu el garnizoana sa, care la începutul campaniei număra 10 000 de oameni. Aproape toţi ienicerii urmaseră, în fuga lui, pe Veli-paşa, astfel că lui nu i-au mai rămas decât foarte puţini soldaţi. //

Paşa ceru să i se acorde o capitulare onorabilă şi să fie escortat până p. 301
la Dunăre ; ruşii însă voiau să-l ia prizonier de război.

În acelaşi timp, din porunca mareşalului au înaintat în oraş, până la „glacis", şase companii de grenadieri, cele trei batalioane de gardă şi alte trei batalioane de infanterie. După unele negocieri, el se învoi să nu fie cercetate carele de bagaje ale garnizoanei şi ca turcii să-şi ducă în ţara lor femeile, dar numai paşa le trimise pe ale sale, toţi ceilalţi le-au ţinut pe loc şi le-au dus cu ei în Rusia.

Pe la orele două după amiază, paşa şi garnizoana se predară. Comandantul cetăţii şi aga ienicerilor înmânară mareşalului cheile oraşului. Gărzile luară în primire posturile, apoi paşa, cu o numeroasă suită, s-a înfăţişat înaintea mareşalului, care se afla într-o casă din oraş şi i-a predat sabia.

În 31, garnizoana turcă cu un efectiv de 763 de oameni a ieşit din cetate şi şi-a predat armele şi drapelele. În acelaşi timp intra în oraş garnizoana rusă : generalul-maior Hruşov era numit comandantul-şef al cetăţii, având sub ordinele lui pe prinţul Dadian colonel de artilerie.

Hotinul este una din cele mai tari cetăţi ale Porţii. Toate / / întăririle p. 302
sunt bine căptuşite şi parte din ele săpate în stânci ; cele către Moldova sunt mai bine întreţinute decât acelea care privesc spre Polonia, deoarece din partea aceasta oraşul nu poate fi atacat, zidurile cetăţii fiind aproape scăldate de apele Nistrului. Cea mai mare parte din întărituri, precum şi drumul subteran sunt minate. S-au găsit în cetate 157 de tunuri de fontă, şi 22 de mortiere din acelaşi metal, în baterie ; muniţiile erau nenumărate şi magazinele de alimente bine aprovizionate.

Colceag-paşa zicea că toate nenorocirile care i-au căzut pe cap în timpul acestei campanii se datorau numai proastei conduceri a comandantului lor, seraschierul Veli-paşa ; îi găsea vină că se oprise prea multă vreme la Cetatea Albă cu o mare parte din armată şi că n-a voit să ţină seamă de sfatul lui de a împiedica trecerea ruşilor prin defilieele de la Prekop. Veli-paşa fusese de părere să fie lăsaţi să treacă, sperând să le distrugă armata fără luptă, numai hărţuindu-i fără încetare şi împiedicându-le aprovizionarea.

Planul acesta nu era rău, dacă Veli-paşa ar fi avut sub ordinele sale nu turci şi tătari, ci altfel de trupe şi dacă ar fi avut împotriva sa alt general şi nu pe contele Münnich. Paşa mai spunea că fusese mirat de vigoarea focului ruşilor, îndeosebi // a focului artileriei, care a făcut pretutindeni cel p. 303
mai mare prăpăd în trupe.

La 1 septembrie au fost făcute două poduri peste Nistru, pentru a stabili comunicaţia cu Polonia.

În 2, locotenentul-general Gustav Biron a primit ordin de la mareşal să conducă în Ucraina cele trei batalioane de gardă şi câteva regimente de dragoni, care trebuiau, în acelaşi timp, să escorteze pe prizonierii turci, în număr de 2 121 persoane, atât bărbaţi, cât şi femei.

Mareşalul intră mai adânc în Moldova

După ce a trimis acest detaşament şi a luat toate măsurile necesare în legătură cu garnizoana din Hotin, în ziua de 4, mareşalul plecă cu armata, pentru a intra mai adânc în Moldova.

În 8, armata ajunse la Prut şi începu numaidecât construirea a trei poduri, care seara erau gata. Prinţul Cantemir, care fusese trimis ⟨înainte⟩ cu regimentul lui de români, dădea ştire că a pătruns în inima ţării, fără a întâmpina vreo rezistenţă din partea inamicului.

În zilele de 9 şi 10 toată armata trecu Prutul şi patrulele aduseră un număr important de vite în tabără. Apa era atât de scăzută, că toată cavaleria a trecut râul prin vad. De altfel Prutul este un râu adânc şi repede;
p. 304 în locul unde l-au trecut ruşii, avea lăţimea // de 50 de stânjeni. Pe malul râului a fost construit un cap de pod şi un fort, care a fost numit Sf. Ioan: se mai făcură din loc în loc redute, pentru a se putea comunica mai uşor cu Hotinul.

În 11, armata se îndreptă spre Iaşi, capitala Moldovei şi reşedinţa voievodului; o ceată duşmană se arătă în depărtare, cazacii se repeziră în goană după ea, dar n-o putură ajunge.

Divanul Moldovei, întrunit la Iaşi, a trimis o deputăţie la mareşal cu o scrisoare de închinare. Voievodul Grigore Ghica [15] se retrăsese cu o zi mai înainte, fugind spre Dunăre.

În 12, deputaţii au fost trimişi înapoi cu un răspuns prin care Divanul era asigurat de protecţia împărătesei. Armata îşi continua drumul spre Iaşi, unde prinţul Cantemir şi intrase cu trei mii de oameni, dragoni, husari şi români.

S-a aflat că seraschierul Veli-paşa, având cu el numai 14 servitori, fusese nevoit să se ascundă două zile la Bogdan, un mic sat de lângă Prut de furia ienicerilor care voiau să-l omoare; şi de asemenea, că restul armaţei, în afară de 3 000 de oameni care s-au dus la Bender, a trecut Dunărea.

În 14, mareşalul escortat de 300 de grenadieri călări şi 300 de cazaci de
p. 305 la Don // merse la Iaşi, pentru a stabili o înţelegere cu Divanul în privinţa proviziilor ce trebuiau furnizate armatei. S-a ajuns la o înţelegere, prin care Divanul se lega să întreţină 20 000 de ruşi, dându-le adăpost, hrană şi nutreţ pentru vite, să se îngrijească, pe cheltuiala ţării, de transportarea proviziilor în toată ţara şi să întreţină 2—3 000 de salahori care să lucreze la fortificarea oraşului Iaşi.

După ce toate acestea au fost stabilite, mareşalul studiă aşezarea oraşului şi inginerii întocmiră planurile zidurilor cetăţii. Trei regimente de infanterie, un regiment de husari şi corpul de români formau garnizoana; comandamentul era încredinţat generalului-maior Şipov şi colonelului Karkettel.

---

[15] În a doua sa domnie în Moldova (1735—1739).

În 21, mareşalul se întoarse la armată, care trecuse Prutul. Planul contelui Münnich era ca, înainte de a termina campania, să intre în ţara tătarilor din Bugeac şi chiar să ocupe Benderul, ceea ce era cu putinţă de realizat, având în vedere groaza turcilor de la înfrângerea lor. Era încredinţat că dacă ar mai ţine războiul un an, va putea să treacă Dunărea şi să pătrundă în inima Imperiului turcesc.

Dar vestea că s-a încheiat pacea, i-a stricat toate socotelile // .... p. 316

Expediţia cazacilor de la Don sub comanda brigadierului Frolov

Cu câteva zile mai înainte de a fi aflat despre încheierea păcii, contele Münnich trimisese pe brigadierul Frolov, comandantul cazacilor de la Don, cu toate trupele pe care le avea sub comanda lui, patru până la cinci mii de oameni, cu misiunea de a face un raid la Dunăre şi a devasta, în trecerea lui, ţara duşmană. Domnul Frolov a ajuns cu bine până la Dunăre, dar când voi să se întoarcă, fu informat că un puternic detaşament de turci înainta spre el şi că un alt detaşament // îi tăia complet drumul de întoarcere p. 317
la armata lui Münnich. N-avea altă ieşire decât să se refugieze în Transilvania, să treacă prin această provincie şi prin Polonia pentru a ajunge din nou la armată sau pentru a se întoarce în Rusia, după împrejurări. Nu se îndoia nici un moment că va fi primit de prinţul Lobkowitz, având în vedere alianţa celor două curţi, de la Viena şi Petersburg. Ajungând la graniţa Transilvaniei, înştiinţă pe prinţ de sosirea sa, aducându-i la cunoştinţă cauzele care l-au adus aici. Guvernatorul [16], departe de a-i face o bună primire, a refuzat la început să-l lase să intre în ţară şi numai după multe discuţii îi îngădui trecerea şi în acelaşi timp luă măsuri ca să fie tratat de trupele imperiale ca şi când ar fi fost prizonier. Trupele lui Frolov fură încadrate şi escortate până în Polonia de trei regimente de husari şi două de cuirasieri. Nu li s-au dat nici un fel de provizii, a trebuit să plătească totul cu bani peşin şi la preţuri excesive; nu au fost lăsaţi să-şi pască nici caii şi nici să-şi procure nutreţul trebuitor; dar şi mai groaznic era că, dacă un cazac se depărta o sută de paşi de trupa sa, era ucis fără milă de către husarii austrieci şi aceasta numai pentru a-şi însuşi calul şi armele lui. Cazacii de la Don au cai // minunaţi şi au toţi puşti ghintuite şi damaschinate şi p. 318
săbii din oţel foarte bun.

Domnul Frolov pierdu aproape două sute de oameni, ucişi de bunii aliaţi ai ruşilor, mai mulţi decât pierduse în cursul întregii campanii, în numeroasele hărţuieli pe care le avusese cu inamicul.

Se înţelege că s-au ridicat plângeri din partea curţii din Petersburg împotriva acestui procedeu nemaipomenit, dar nu s-a obţinut de la Viena, în afară de scuze, nici o altă satisfacţie.

Armata contelui Münnich e aşezată în cantonament

Contele Münnich a continuat să înainteze spre Bugeac; deoarece însă se trata încheierea păcii între Poartă şi Rusia, iar pe de altă parte anotimpul era înaintat, el se hotărî să-şi cantoneze trupele în Moldova pe care n-avea nici o poftă s-o părăsească. După planul lui, o parte din armată trebuia să fie cantonată pentru iarnă în Polonia.

[Între timp se încheie pacea între Poartă şi Rusia].

[16] Johann Conte Haller von Hallerstein, guvernatorul Transilvaniei (1734 — 1755). Prinţul Georg Christian Lobkowitz era comandantul general imperial al Transilvaniei (1737—1741) şi nu guvernatorul ei.

Către sfârşitul lui octombrie, mareşalul Münnich primi ordin să
p. 319 înceteze ostilităţile. // Iaşul fu părăsit şi Hotinul predat turcilor în aceeaşi stare în care fusese cucerit de la ei ...

... Armata trecu înapoi Nistrul şi se întoarse în Ucraina. Hotinul nu
p. 320 fu restituit turcilor decât în noiembrie, când domnul Loewendal a predat oraşul paşei, trimis pentru ocuparea lui. Când trupele ruseşti au voit să treacă Nistrul, începuseră să pornească sloii de ghiaţă, podurile rupte de sloi n-au putut fi restabilite, încât numai cu mare greutate au putut fi trecute trupele şi cu şi mai mare greutate căruţele şi artileria. Fundul acestui râu fiind solid, domnul Loewendal a pus să fie trase tunurile cu afeturile lor pe sub gheaţă, cu ajutorul unor frânghii groase şi lungi care ajungeau de la un mal la celălalt, iar tunurile au fost trase cu scripetele.

ANDREAS JÄSCHKE
ŞI ZACHARIAS HIRSCHEL

(Sec. XVIII)

Autorii relaţiei de mai jos erau doi meşteşugari germani, membri ai unei mici comunităţi evanghelice „Unitatea Fraţilor", stabilită în orăşelul Herrenhut din Saxonia. Persecuţiile electorului Saxoniei au determinat comunitatea să-şi caute un refugiu în Ţara Românească şi în acest scop ea a trimis pe aceşti nemţi meşteşugari să trateze cu domnul Ţării Româneşti, pe atunci Constantin Mavrocordat.

Jäschke şi Hirschel, urmând drumul obişnuit prin Viena, Buda, Timişoara şi Sibiu, sosesc la Braşov. În 26 iunie 1740 pleacă din Braşov şi la 1 iulie sunt la Bucureşti, pe care-l părăsesc la 19 iulie, întorcându-se în patrie.

Constantin Mavrocordat a încuviinţat aşezarea, chiar la Bucureşti, a unui număr de 20 de familii, dar în acest timp încetând în Germania persecuţiile împotriva comunităţii, ele nu şi-au mai părăsit patria.

Cei doi meşteşugari dau, în raportul înaintat comunităţii, o descriere a călătoriei lor de la Braşov la Bucureşti şi înapoi. A fost publicată, împreună cu scrisoarea de aprobare a domnului de H. Petri, sub titlul *O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740* („Analele Academiei Române", M.S.I., seria a III-a, tom. XXII (1939—1940), mem. 8 şi extras).

Sunt de reţinut din această descriere două aspecte caracteristice epocii : pe de o parte măsurile pentru înflorirea economică a ţării, pe de altă parte terorizarea populaţiei de către turcii care, trecând peste dispoziţiile sultanului, împânzeau ţara.

CĂLĂTORIA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

(1740)

La 26 iunie am plecat ⟨de la Braşov⟩ spre Ţara Românească. La 27 p. 206
am ajuns pe pământ turcesc. În drum am întâlnit un negustor italian, care ştia puţin latineşte. El se arăta, în felul lui, foarte prietenos faţă de noi şi ne oferi, fără a-i fi cerut-o noi, să luăm împreună o căruţă de la Câmpulung la Bucureşti, pe unde nu se poate călători pe jos, din pricina apelor mari şi a tâlharilor numeroşi. Am primit bucuros, ... etc., căci ştia turceşte şi la întâiul post în Ţara Românească a căutat să ne prezinte turcilor

---

[1] Textul s-a tradus după textul german din Hans Petri, *O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740* (An. Acad. Rom., M.S.I. III, t. XXII (1939—1940), Mem. 8, p. 206—209.

ca pe niște prieteni buni ai lui, căci noi eram ⟨pentru aceștia⟩ niște oameni supuși bănuielii și chiar am fost controlați în chipul cel mai riguros și cercetați cu de-amănuntul. Când am ajuns la întâiul post turcesc, am fost cercetați de un căpitan turc cu toată străşnicia, dar negăsind nimic suspect la noi, ne-a lăsat să trecem; ne-a reținut însă pașapoartele și unele scrisori ca să pună să fie cercetate chiar de nemți. În 28 ne-am dus din nou la el și ne-a înapoiat lucrurile și ne-a lăsat să trecem. La 29 am plecat din nou la drum cu negustorul amintit mai sus, și când să ieșim din oraș, a venit la noi un stegar de ieniceri [2] și și-a arătat dorința de a călători cu noi la București. Negustorul nu l-a refuzat. Românii îl jefuiseră, cu trei zile mai înainte pe acest ⟨ienicer⟩ de toate ale sale, încât nu mai avea la el decât o pară două[3], pe care din prima zi le-a băut și s-a îmbătat în așa hal de-și ieșise din minți de atâta beție. În ziua de 30, nu mai avea nici un ban, și în zilele următoare a trebuit să-l întreținem noi și cu negustorul, până la locul de destinație. A trebuit însă de nevoie să mănânce și să bea cu noi, din puținul ce aveam, încât în felul acesta a fost ⟨tot timpul⟩ treaz. Dar cum
p. 207 îi arătam noi multă prietenie, a căpătat // și el slăbiciune de noi și ne-a îndrăgit. Ne-au ieșit în cale doi turci, care s-au înfuriat îndată într-atât pe noi, că vroiau să ne taie capetele, socotindu-ne spioni și dușmani ai lor. Dar acest ienicer ne-a apărat din toată puterea, spunând că noi nu le suntem dușmani, ci prieteni și că se pune el chezaș pentru noi ca să ne lase să plecăm; și astfel a trebuit să ne dea drumul. Locul nostru de găzduire a fost însuși câmpul deschis. În ziua de întâi iulie, când ne apropiam de București, am tras la un han românesc și după noi au venit iarăși șapte turci și au intrat acolo. Când ne-au văzut au început îndată cu toții să se înfurie întrebând ce căutau câinii de nemți acolo? Ziceau că am fi niște spioni, mușchetari imperiali care și-au schimbat doar îmbrăcămintea și că trebuie să fim uciși fără milă. Atunci ienicerul care prinsese dragoste de noi le-a răspuns că noi nu suntem câini, ci oameni și nu suntem spioni, ci bărbați de ispravă, care ne vedem de meseria noastră și-i suntem buni prieteni și nu va lăsa să ni se întâmple ceva ⟨rău⟩ și că înainte de a îngădui să ni se facă vreun rău, își dă mai bine capul și viața luptând pentru noi până la sfârșitul puterilor sale. Dar ei nu s-au dat bătuți, ci au început o mare discuție între ei, încercând să o redeschidă de mai multe ori. Noi stăteam fără nici o grijă, nu știam că se certau pe seama noastră. Vedeam bine că ne priveau încruntați, dar credeam că o fac numai pentru că și altfel, toată lumea ne privea cu mirare îmbrăcați în haine turcești. Căci ei vorbeau turcește și n-am înțeles nici o vorbă din discuția lor, până când, ajungând apoi în București, ne-a lămurit negustorul italian, deoarece nouă nici nu ne trecea prin gând că oamenii voiau să ne facă vreun rău ... în București, am aflat de toate acestea. La 1 iulie am sosit la București. Întâia noapte am petrecut-o la marginea orașului. A doua zi am intrat de-a binelea în oraș. Împreună cu negustorul italian, am tras la un catolic care știa nemțește. A treia zi negustorul ne-a mijlocit prilejul să putem vorbi cu un giuvaergiu, care era și el neamț. După fraze lungi am înțeles, în sfârșit, că el ne spunea că zilele acestea a vorbit cu unul din boierii cei mai de frunte, dacă nu s-ar putea găsi mijlocul de a se aduce câțiva meseriași buni. Noi am răspuns: când vom avea prilejul, vom vorbi mai pe larg despre aceasta. După aceea ne-am gândit unde am putea găsi de închiriat o

---

[2] Bairactar.
[3] *Elliche Paras Geld.*

odaie ... Giuvaiergiul a fost bun să meargă cu noi la ⟨una din⟩ mănăstirile româneşti pentru a întreba unde am putea găsi o odaie şi am găsit o locuinţă bună //chiar la prima mănăstire, care pe româneşte e numită Stavropo- p. 208
leos [4]. Românii au fost foarte prietenoşi şi ne-au primit bucuroşi la ei; încă în această zi ne-am mutat acolo. Era în 3 iulie ... În ziua de 6 ne-am dus cu tălmaciul nostru la un boier şi i-am înfăţişat cazul nostru [5]. El a spus că e un lucru ce merită să fie luat în seamă. Dar ne-a îndreptat la unul cu numele (!) de postelnic, care este cumnatul domnului [6] şi mareşalul curţii, [7] prin care se înmânează şi se înaintează domnului toate scrisorile şi toate lucrurile celelalte. Ne-am dus la el, dar neavând timp, ne-a spus să venim a doua zi. În ziua de 7 a venit la domn un trimis turc din Constantinopol, de aceea am fost împiedicaţi şi amânaţi cu treaba noastră până în ziua de 11 iulie. Ne-am petrecut timpul în voie bună şi în linişte. Românii din mănăstire au prins dragoste mare de noi şi ne-au îndrăgit tot atât cât ⟨i-am îndrăgit⟩ şi noi pe ei. Au venit de mai multe ori să ne viziteze, în odaia noastră şi noi ne-am dus de asemenea de mai multe ori la ei, dar mare lucru nu puteam vorbi cu ei şi de cele mai multe ori trebuia să ne mulţumim cu manifestarea ⟨mută⟩ a dragostei reciproce ... În ziua de 11 ne-am dus din nou la mareşalul curţii domneşti. Propunerea noastră îi era cunoscută întrucâtva de la boierul Creţulescu [8] cu care vorbiserăm mai înainte, de aceea ne-a întrebat numai foarte puţin în această privinţă. Ne-a spus însă să venim după amiază la curte, căci voia s-o facă cunoscută şi altor boieri. Când am ajuns, boierii ne-au chemat în faţa lor şi ne-au spus că lucrul va fi luat în discuţie de către divanul ţării şi că avea să fie supus domnului. Iar noi să venim în ziua următoare din nou la curte. În ziua de 12 ne-am dus din nou şi mareşalul curţii ne-a trimis vorbă că lucrul a fost raportat domnului şi că vom fi primiţi în audienţă, deoarece domnul voia să ne vorbească el însuşi. Dar înainte de amiază nu ne-a venit rândul. După amiază ne-am dus iarăşi la curte şi domnul ne-a chemat la el. N-a primit însă pe tălmaciul nostru, ci avea unul deosebit şi ne-a întrebat următoarele:

1. De unde veniţi? Răspunsul: din Wetteran [9].
2. Unde se află localitatea asta? — Răspunsul: înspre Olanda.
3. De ce religie sunteţi? — Răspunsul: evanghelică.
4. Sunteţi trimişi de oameni anume ca să cereţi un loc de aşezare şi libertate în ţara mea? Răspunsul: da.
5. De câtă vreme sunteţi pe drum? Răspunsul: De 5 luni.
6. Câte familii vor să vină aici? — Răspunsul: nu ştim încă, până nu vom duce răspunsul despre ceea ce am găsit aici. //
7. Cât vreţi să daţi pe an? Răspunsul: Nici asta nu ştim, deoarece p. 209
trebuie mai întâi să se facă înţelegerea.

Atunci domnul a supus: „Va trebui să daţi fiecare câte 10 taleri turceşti pe an, în schimb veţi primi un loc în sau lângă Bucureşti. Vi se va da atâta pământ cât vreţi să lucraţi, veţi avea deplină libertate religioasă şi nu veţi fi supuşi la nici o altă dare către stat". După aceea a poruncit vistierului să dea fiecărui dintre noi câte patru ducaţi în mână, pentru în-

---

[4] Mănăstirea Stavropoleos, clădită la 1724 de Ioanichie, arhimandritul din Ostaniţa.
[5] *unsere Sache.*
[6] Constantin Mavrocordat în a treia domnie în Ţara Românească (1735—1741).
[7] E vorba de marele postelnic Dumitraşco Adamache (19 nov. 1739—28 oct. 1741).
[8] Iordache Creţulescu, mare vornic (16 april. 1733—9 mai 1746).
[9] Localitate în apusul Germaniei.

toarcerea noastră şi pentru că a trebuit să zăbovim atât de mult până am obţinut audienţa. Apoi a dat numaidecât poruncă să se facă scrisoarea. Pentru traducerea scrisorii însă a trebuit să mai zăbovim 5 zile. Tălmaciului i-am dat un ducat pentru osteneală şi pentru timpul pierdut cu noi. În ziua de 18, boierul cu titlul de vistier [10] ne-a chemat la el şi ne-a înmânat scrisoarea.

În ziua de 19 am plecat din Bucureşti. Domnul voia să ne dea doi ostaşi pentru apărare, fiindcă la ducere am trecut prin multe primejdii, noi însă n-am găsit că ar fi nevoie. Totuşi i-a trimis după noi drum de o zi. Noaptea am petrecut-o în pădure şi în ziua de 20 am fost din nou la Câmpulung, unde potrivit poruncii domnului, un boier ne-a dat paşaport ca, la cel din urmă post turcesc, să putem trece fără greutate. În ziua de 21, acelaşi boier ne-a pus la dispoziţie un român şi cai, aşa că am putut merge călare până la cel dintâi post împărătesc. Căci acolo nu se poate ajunge oricând din cauza revărsării apelor. În ⟨ziua de⟩ 23 am ajuns la primul post împărătesc.

[10] Mare vistier era Grigore Greceanu (9 aprilie 1739—20 iunie 1742).

JEAN CLAUDE FLACHAT

(1705—post 1766)

Jean Claude Flachat, cunoscut industriaș și negustor francez, s-a născut în 1705, la Saint-Chamond, o mică localitate de lângă Lyon, vestit centru manufacturier și comercial. A fost un pasionat călător, a vizitat o parte din țările Europei : Olanda, Germania, Italia și Ungaria. De aici, după îndemnul unor negustori greci, cunoscuți la Bratislava, a călătorit în tovărășia lor spre Orient, în suita foarte numeroasă a unui sol turc, care se întoarcea la Constantinopol cu un convoi de 90 de șeici coborând pe Dunăre de la Bratislava la Belgrad ; de aici turcii apucă drumul pe uscat și Flachat își continuă călătoria pe Dunăre până la Vidin, de unde trece în Țara Românească. Foarte bine primit de Constantin Mavrocordat, domnul țării pe atunci — era în 1740 — petrece câteva luni (?) la București, după care urmând drumul spre Oltenița, trece pe pământ turcesc. Ar fi vrut să meargă în Suedia, dar neputând obține pașaport, rămâne la Constantinopol, unde șade 15 ani. Izbutind să obțină titlul de staroste al negustorilor — bazarghian-bași — în această calitate a putut să studieze în voie atât la Constantinopol, cât și în alte orașe ca de ex. Smirna, tot ce îl interesa în legătură mai ales cu fabricarea și vopsirea țesăturilor, specialitatea lui de acasă.

La 1756 se întoarce în Franța, ducând cu sine un număr de meșteșugari, mai ales țesători și vopsitori, pentru manufactura de la Saint-Chamond, ce aparținea fratelui său, căruia i se acordă titlul și privilegiile legate de manufacturile regale.

Peste câțiva ani, Flachat publică : *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales*, par Jean-Claude Flachat, directeur des Établissements Levantins et de la Manufacture Royale de St.-Chamond, associé de l'Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Lyon, Lyon, 1766. El prezintă în lucrarea sa descrieri de mașini — diferite sisteme de mori, războaie de țesut etc., însoțite de planșe — și indică negustorilor francezi ramurile de comerț mai rentabile în diferite țări.

Despre felul de viață din țara noastră ni se dau date puține. Partea afectată descrierii șederei sale în Țara Românească cuprinde o serie de digresiuni masive relative la experiențe științifice și mici șarlatanii — cum e cea privind fabricarea unor pseudo „mandragore" —, dar care nu sunt situate nici în loc nici în timp. Restul însemnărilor sale e consacrat în bună parte unui protector al său, Andronache Vlasto, precum și unui secretar din preajma domnului — Autoine. Se pot desprinde unele informații privind nivelul de civilizație al clasei boierești.

Cartea a fost tradusă și în limba germană.

De Flachat mai amintește G. I. Ionescu-Gion, în *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1899, p. 462 și N. Iorga, în *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin vodă Mavrocordat*, în „Analele Academiei Române, M.S.I., seria a III-a, tom. VI (1927), p. 146—170, unde se reproduc chiar extrase din lucrarea sa.

1740

p. 278 [Sosește, pe Dunăre, la Vidin, în tovărășia unor greci] Am părăsit Dunărea peste câteva zile într-un sat aproape de Nicopol. Grecii noștri au tocmit aici căruțe și o trăsură, căci aveau multă marfă, pe care o cumpăraseră pentru domnul Țării Românești, și în timp de 36 de ore am ajuns la București. Acesta este un oraș deschis, destul de mare, este așezat într-o câmpie bogată în grâne și pășuni, acoperită cu pomi roditori. Sunt în el peste trei sute de biserici și nu e nici una care să nu țină de o mănăstire
p. 279 de călugări greci. Ele sunt monumente // ale evlaviei voievozilor sau domnitorilor țării, care au căutat, datorită acestor clădiri, să treacă în nemurire.
p. 280 Domnitorul Constantin [2] năzuiește la această glorie pe altă cale ...

... Voievodul de care vă vorbesc se străduia cu tot dinadinsul să împlinească scopurile Providenței. Domnind peste un popor numeros, credea de datoria sa să-i fie părinte și să lucreze temeinic la fericirea lui, și fără a nesocoti religia, știind că aceasta trebuie să-i fie temeiul, nu se sârguia mai puțin pentru a face ca ei să trăiască în acel belșug care nu îngăduie niciodată lenea, pentru că belșugul încetează odată cu încetarea hărniciei care trebuie să-l întrețină ...

Oamenii mari au preferat totdeauna trofeelor fastuoase și zadarnice, ctitorii mai puțin arătoase și mai folositoare care să le veșnicească gloria în toată strălucirea ei, printr-un șir neîntrerupt de binefaceri: și acesta a fost scopul urmărit de voievodul de care vorbesc, prin clădirea unui bezestan [3]. Este o clădire mare, pătrată, în felul halelor, având de jur împrejur dughene. Ele nu pot fi ocupate decât de negustori străini, români, greci, turci sau unguri, dar nici unul dintre aceștia nu se poate așeza aici pentru totdeauna; își vinde mărfurile aduse și de îndată ce le-a vândut trebuie să plece. Dacă vrea să se așeze în oraș „directorul" are datoria să-l ajute
p. 282 să-și facă un rost. Milostivirea // domnului e pe măsura priceperii mai multă sau mai puțină de care a dat dovadă ⟨negustorul⟩ în timpul cât a stat în bezestan, care nu încetează niciodată de a fi plin.

Astfel deci, voievodul se străduiește să facă să propășească negoțul și artele, răsplătind pe artiști. Dar râvna supușilor săi nu corespunde vederilor sale înalte. Cultivarea ogoarelor lor le produce cele de trebuință pentru trai; se mulțumesc cu atât, fie din nepăsare, fie din obișnuință. Domnul Andronachi [4], primul său secretar, om talentat, protector cu tot dinadinsul al artiștilor și scriitorilor, deoarece el însuși s-a îndeletnicit necontenit cu studiul, mi-a spus de mai multe ori că domnul s-a săturat de sforțările sale zadarnice ca să-i facă harnici și să le deschidă gustul pentru negoț. El pusese o vorbă la domn pentru mine și am avut cinstea să-i fiu prezentat de el. M-a primit cu o bunătate care umple sufletul de cea

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez al lui Jean-Claude Flachat, *Observations sur le commerce et sur les arts*, vol. I, Lyon, 1766, p. 278 și urm.

[2] Constantin Mavrocordat în domnia a treia (1735—1741).

[3] *Bejestin* = bazar. E vorba aici de hanul numit mai târziu Gabroveni, așezat în spatele Curții Vechi în *Târgul din lăuntru*, pe lângă ulițele abagiilor, mărgelarilor și boiangiilor, la care trăgeau mai ales negustorii veniți de la Gabrovo din Bulgaria (P.I. Panait, *Hanul Gabroveni din București*, în „Revista muzeelor și monumentelor —seria Monumente istorice și de artă", XLVI (1977), nr. 2, p. 26—29)

[4] = Andronachi sau Antonachi Vlasto, mare vistier (28 ian.—iulie 1732) și mare clucer (12 apr. 1737), venind din Moldova unde a fost mare comis în 1726.

mai vie recunoştinţă şi pe care n-o uiţi niciodată. El vorbea // perfect italiana şi germana şi înţelegea foarte bine franceza, în care însă se exprima cu greutate. Mi-a pus mii de întrebări asupra călătoriilor mele; acestea îl arătau nu atât ca un principe curios, cât mai degrabă ca un om superior, dornic de a mai învăţa. La întrebările pe care mi le-a pus despre manufacturile noastre, am răspuns cu acea sinceritate directă pe care o scuză dragostea de patrie. De ce m-aş feri s-o spun? Socoteam că trebuie să recunosc Franţei merite pe care popoarele vecine nu i le pot tăgădui. Voievodul şi boierii de la Curte se uneau cu părerea mea, deoarece avuseseră putinţa de a se încredinţa de aceasta, fie din cărţi, fie din realizările înfăptuite de noi. Voievodul îşi arăta părerea de rău că nu-i fusese dat să aibă sub cârmuirea sa francezi. Ar fi fost şi el în stare să conceapă şi să ducă la îndeplinire planul care a adus atâta slavă ţarului Petru, dacă politica i-ar fi îngăduit să lipsească dintr-o ţară în care el este tributar al sultanului [5] — de care depinde nemijlocit — şi dacă supuşii lui nu ar fi dovedit // o nepricepere totală sau reavoinţă hotărâtă de a-l ajuta în ⟨îndeplinirea⟩ planurilor sale. p. 283 p. 284

Să nu se creadă că lauda pe care i-o aduc aici s-ar datora unei recunoştinţe care m-ar orbi sau unei linguşiri josnice, de care s-ar crede că nu trebuie să roşeşti când lauzi capete încoronate. Aş putea să aduc mii de dovezi care să arate că este mai presus de laudele ce i se pot aduce. Voi aduce o singură dovadă. Domnul Rizo [6], cunoscut la Bucureşti sub numele de domnul portar, terminase de făcut, din porunca lui, o serie de observaţii în Germania, în Olanda, în Anglia, în Franţa şi în Italia pe care ar fi vrut să le poată face el însuşi. Puteam oare să atribui vreunui interes bunăvoinţa primirii mele şi propunerea ce mi s-a făcut în numele lui, ca să intru în slujba lui cu titlul şi leafa de secretar? Dar eu nu mă înfăţişasem decât ca artist şi negustor.

Am avut cinstea să fiu prezentat // celor doi principi, fiii săi [7]. El ar fi fost încântat dacă ei ar fi vrut să înveţe perfect limba franceză şi cea italiană. Cântam puţin din flaut şi am băgat de seamă că muzica noastră franţuzească le smulgea acea admiraţie care porneşte dintr-un suflet mişcat, şi cu toate că bucăţile italieneşti pe care le cântam erau totdeauna aplaudate şi mult admirate, ei se întorceau iar la melodiile noastre care prin pateticul şi duioşia lor treziseră în ei o impresie încântătoare, pe care vioiciunea şi strălucirea scurtelor cântece italieneşti nu o puteau şterge. Datorită acestui mic talent, măcar că nu-l am într-o măsură mai însemnată, am ajuns să fiu preţuit de toţi boierii tineri de la curte. Concertele lor de muzică orientală nu mai slujeau decât ca să-i facă să dorească pe acelea pe care le avem noi în cele mai multe oraşe mari ale Europei şi despre care îşi făcuseră o idee după spusele mele. S-ar fi hotărât fără îndoială să aducă muzicanţi de la noi dacă n-ar fi avut de luptat împotriva prejudecăţilor sau de înlăturat multe piedici. // Am străbătut tot oraşul cu domnul Andronachi. Era un om prea luminat şi avea prea mult gust ca să creadă că m-aş opri să admir case scunde şi neregulate, uliţe strâmbe şi strâmte, biserici de o arhitectură foarte obişnuită şi mănăstiri care n-aveau nimic p. 285 p. 286

[5] Mahmud I (1730—1754).

[6] *Riso* = Iacovache Rizo, mare cămăraş 1735, apoi mare portar (3 febr.—iun. 1741) şi mare postelnic (30 mai 1758). Şi-a făcut studiile în Italia între 1730—1735.

[7] Afirmaţie neserioasă. În 1740, presupusa dată a şederei sale în Ţara Românească, nu se născuse încă decât primul din fiii domnului, Nicolae, în sept. 1733, având deci 7 ani. Cel următor, Ioan, avea să se nască în *decembrie* 1740. În sfârşit al treilea, Alexandru, avea să vină pe lume în 1742.

deosebit, în afară de misiunea lor. Dar toate aceste lucruri ne dădeau prilej de vorbă.

M-a dus la palatul de agrement [8] al domnului care, ca și palatul domnesc ⟨din oraș⟩, mai amintește încă rostul lui dintâi. Ele fuseseră mănăstiri pe care domnii predecesorii lui le mai înfrumusețaseră câtva. Cele mai multe din reședințele noastre particulare de mâna a doua sunt mult mai arătoase și nu se găsesc nici unele la noi la care mobilierul să fie mai prejos ca al acestora. Am urmat la vale râul Dâmbovița, care curge foarte repede și nu seacă niciodată. De-a lungul său sunt multe mori. Mașinăria
p. 287 lor n-are nimic deosebit. Nu amintesc de ele // decât pentru faptul că i-au dat prilej domnului Andronachi — pe când mi le arăta pe cele care se găsesc la poarta palatului — să-mi spună că grădinile erau în stare foarte rea, că toate fântânile țâșnitoare erau stricate și că nu s-a găsit nimeni în țară să se încumete a le drege, cu toate că domnul ar fi dat oricât. Am oferit să le dau planul unei pompe, care nu numai că va porni fântânile țâșnitoare, dar va duce apa în toate încăperile în care ar dori ei. Cum vorbeam cu un om care se pricepea în asemenea treburi, a fost mulțumit de ideea pe care i-am dat-o. Această potrivire de gusturi a fost un nou motiv pentru el de a se apropia în chip deosebit de mine. Am înțeles, după felul cum m-a primit domnul a doua zi, că el îi adusese la cunoștință convorbirea noastră; domnul mi-a făcut cinstea de a-mi comanda pompa și eu, chiar în aceeași
p. 288 zi, m-am apucat să-i întocmesc planul. Nu-l vom arăta aici //, pompa era foarte asemănătoare cu acelea care se văd în mai multe locuri unde fântânarii sunt nevoiți să îndeplinească aceeași treabă. Domnul a părut foarte mulțumit de ea și m-a asigurat că va căuta cât mai curând să pună să i-o facă. Am prevăzut că lucrul nu se va face așa de curând deoarece trebuiau aduși lucrători din Germania sau din orașele mai de seamă ale Ungariei. Acest mic succes care nu avea de ce să mă surprindă, m-a ridicat în ochii lor și mi-a dat încredere în mine.

Domnul Andronachi mă oprea la el cât putea mai mult. Era bucuros să mă aibă pe lângă el, și eu nu-l părăseam decât cu părere de rău: foarte curând, mulțumită dovezilor sale de bunăvoință, m-am obișnuit să respect și să prețuiesc în el nu atât pe omul de stat, cât pe savant și pe prietenul cel mai desăvârșit. În timpul zilei mergeam în dreapta și în stânga și adesea petreceam o parte din noapte în camera lui de lucru. Chiar și numai felul
p. 289 cum arăta locuința sa mi-ar fi putut da o considerație deosebită // pentru valoarea lui, dacă n-aș fi fost în măsură de a-i prețui inteligența și inima: pretutindeni descopeream pe artist și pe omul de gust. Biblioteca lui este bogată și aleasă; el avea mai multe tablouri de preț, câteva sculpturi minunate, o mulțime de scule de tot felul și mai multe piese ale unor mecanisme cu totul neobișnuite aduse de el din Germania sau din Anglia. Cred că-i aduc o laudă meritată spunând că era savant fără idei preconcepute și fără vreo părtinire. Vorbea toate limbile din Europa și avea cunoștință de scriitorii cei mai de seamă pe care se străduia să și-i apropie temeinic. Eram uimit de progresul pe care-l făcuse în științe. Mi-a cerut să-i împărtășesc „Observațiile" mele: am muncit aproape o lună pentru a-i da despre ele

---

[8] *Maison de plaisance.* E vorba de Cotroceni.

ideile ce urmează ... [Urmează descrierea unei busole mari făcută de el, a unui cadran solar, apoi povestirea unei plimbări botanice etc.[9]].

.... Domnul după ce a luat cunoştinţă de „Observaţiile" mele, voia p. 342
să mă ia în slujba lui; mă copleşea cu binefaceri şi nu mă îndoiam deloc că mi-ar fi asigurat un viitor strălucit. Mi se dădeau în acest sens garanţiile cele mai măgulitoare; dar atât de mult mi se vorbise de Constantinopol, aveam aşa mare dorinţă de a merge apoi la Ierusalim, la Cairo şi de a trece în sfârşit la Pondichéry[10]—unde voiam să mă stabilesc—încât nu puteam să mă hotărâsc să rămân. Un doctor grec cu numele de Mihail, care venise cu noi de la Viena, a ajuns în cele din urmă să mă convingă. El aflase că domnul a dat prilej de nemulţumire la Poartă, al cărei tributar era: nu mai încăpea nici o îndoială că paşa din Ungaria (!) sau de la Belgrad va primi din clipă în clipă poruncă// să-l pedepsească şi era aproape sigur că va p. 343
fi mazilit. Mi-era teamă să nu fiu făcut părtaş la dizgraţia lui sau, cel puţin, nu voiam să asist la ea. Am pretins deci că aş fi fost chemat la Constantinopol. Trebuia să plec împreună cu doctorul şi ziua plecării noastre era hotărâtă. Dar totuşi gândul plecării mă umplea de părere de rău, deoarece urma să mă despart de un principe, pe care oricine era dator să-l cinstească mai mult din dragoste şi recunoştinţă caldă decât din respect rece şi sfios. Când m-am dus să-l salut de plecare m-a asigurat că oricând voi găsi aceleaşi înlesniri la Curtea lui, dacă voi dori vreodată să intru în slujba lui. Am plecat copleşit de dovezile bunăvoinţei sale ... etc. Nu-i datoram mai puţin domnului Andronachi; am fost deopotrivă mişcaţi de despărţirea noastră şi n-am încetat a ne scrie // decât atunci când bunătatea inimii lui p. 344
l-a silit să-şi urmeze domnul său la Tenedos[11], unde a rămas tot timpul pe lângă el şi i-a dat dovezi de zelul şi credinţa sa ... etc ...

Am observat în Bucureşti un lucru care mi-a părut foarte ciudat. Cu toate că sultanul dispune după bunul său plac de acest principat, turcii n-au în el nici o moschee şi sunt scoşi de sub autoritatea domnului. Ei nu recunosc mai mare peste ei decât pe „rezidentul" sultanului[12], care singur are dreptul să-i pedepsească. Dar altfel stă lucrul cu românii, grecii şi alte neamuri creştine: voievodul sau „gospodarul" Ţării Româneşti poate dispune în mod despotic de viaţa şi averea lor, dacă totuşi măsurile şi hotărârile lui nu sunt împiedicate de sultan, căci el depinde în totul de acesta şi ori de câte ori//rămâne în urmă cu tributul pe care-l datorează Porţii sau p. 345
se abate de la îndatoririle sale faţă de Poartă, trebuie să se aştepte să fie mazilit şi adeseori este chiar în primejdie de a-şi pierde capul. El este mai de grabă un viceregė decât un domnitor. Voievodul Constantin ar fi fost vrednic de o soartă mai bună; nu se află ţară care să nu fi fost fericită să-l aibă ca domn.

---

[9] Toată aceastā porţiune a cărţii dezvăluie o lipsă de seriozitate şi o inventivitate de şarlatan care aruncă îndoială în general asupra adevărului spuselor sale; cf. invenţia pseudo-mandragorei. Cele două pseudo-mandragore au fost vândute una unui abate *(Un abbé qui se piquait d'avoir des choses rares dans son cabinet)*, cealaltă unei trupe de actori în ţară *(comédiens de campagne)*; cf. şi p. 297 despre alifia „divină" şi efectul său miraculos asupra unui cerşetor.

Autorul fabrică un „*esprit de plomb*" (p. 304 —305). El e în corespondenţă cu mai mulţi „chimişti ai provinciei". Unul din ei îi dezvăluie existenţa pe munţi, între 21 martie şi 21 aprilie, a „materiei prime a pietrei filosofale" (p. 308). La 17 oct. o descoperă sub forma de „flos coeli" (p. 311). Pomeneşte de „recolte îmbelşugate din această plantă". În martie culege „flos coeli" femelă etc. Experienţele sunt oprite brusc de spargerea alambicului.

[10] Colonie franceză în India.

[11] Locul de exil al domnului mazilit înainte de 5 sept. 1741.

[12] Divan-efendi.

După ce s-a adunat, caravana a ieşit din Bucureşti însoţită de o
escortă. Ar fi greu să te poţi lipsi de ea : călătorul e veşnic hărţuit de tâlharii
români, turci şi unguri. Aceşti hoţi sunt foarte numeroşi ; e foarte primej-
dios să te depărtezi singur de oraş. A trebuit să trecem mai mulţi munţi (!)[13],
am petrecut zile întregi în codri mari şi întunecoşi fără a lăsa armele din
mână. Nu ştiam unde vom găsi găzduire, noaptea n-aveam drept călăuză
decât o masală[14], pe care un om din caravană o purta înaintea noastră.
p 346 Aceasta este un grătar // mare de fier, oval sau rotund, care se află în vârful
unei prăjini lungi înzestrate cu două cârlige care se vâră în două susţină-
toare de piele legate de şaua calului, întocmai cum se ţin steagurile. Seara se
umple cu mai multe fitiluri de câlţi sau de pânză muiate într-un lichid făcut
din ulei şi răşină. Vântul şi mişcarea lichidului aduse de mersul calului
aţâţă mereu flacăra. După ce s-a aprins bine, ploaia n-o mai poate stinge.
Răspândeşte o lumină puternică printre gratii. Oricât de întunecoasă ar fi
noaptea, niciodată nu se întâmplă ca vizitii să greşească drumul pe care
trebuie să meargă. La nevoie se ⟨poate⟩ aprinde repede un foc în pădure,
când sunt călătorii nevoiţi să poposească aici, în lipsa unor hanuri, care
nu sunt nici bune, nici sigure, nici des întâlnite. Nu găseşti în cale decât sate
păcătoase, locuite de greci, hoţi de meserie, care împânzesc drumurile ca să
p. 347 // jefuiască pe trecători. Uneori chiar se strâng laolaltă şi se năpustesc
asupra caravanelor, când îşi închipuie că vin pe neşteptate şi că nu li s-ar
putea împotrivi. În locurile unde eram găzduiţi eram poftiţi în odăi mari a
căror mobilă consta din două sau trei sofale, care la dormit, nu sunt mai
moi decât podeaua. Mâncare, nu se dă. Fiecare e silit să meargă să cer-
şească alimente, care se plătesc foarte scump.

Am fost douăsprezece zile pe drum. Nimic nu ne despăgubea de obo-
seala prin care am trecut şi de plictiseala care ne consuma. Eram peste o
sută de oameni, greci, români, turci şi ieniceri, toţi bine înarmaţi, cu toate
acestea eram întotdeauna cu ochii în patru, ceea ce nu era de prisos, căci
aceşti tâlhari au avut în mai multe rânduri îndrăzneala să ne hărţuiască la
trecători (!) ale căror poteci le cunoşteau mai bine ca noi. Noi mergeam în
p. 348 grup strâns. Carele noastre erau //mereu înconjurate de călătorii cari urmau
pe jos. Era vai de cel care ar fi făcut greşeala să se depărteze de ele. Nicio-
dată nu mi s-a părut o călătorie atât de lungă.

Ogoarele sunt prost lucrate[14bis]; vitele cornute şi caii sunt fru-
moşi şi în număr mare. În ţara aceasta sunt diferite mine ; se găseşte sare
foarte multă, care se scoate din pământ. Văcăreştii[15] se află la două leghe
bune de Bucureşti, şi este singurul loc care mi s-a părut vrednic de oarecare
atenţie. Odinioară fusese un palat mare. Domnii l-au dăruit călugărilor
cu condiţia să găzduiască pe trecători. Nu vine nimeni acolo fără o pata-
lamà din partea domnului. Altminteri n-ar găsi poate o primire prea bună.
De aceea caravanele se îngrijesc să facă rost de asemenea recomandări.
Nu vom descrie această mănăstire. Aduce mai mult a cazarmă decât a
mănăstire. N-am văzut la ea nimic de seamă, în afară de un portic, care se
p. 349 întinde de jur // împrejurul curţii şi formează două galerii frumoase. Bise-
rica e cea mai frumoasă din câte am văzut la greci (= ortodocşi). Ţi se
arată acolo câteva icoane destul de bune. Aceşti călugări observă o mare

---

[13] Afirmaţie ciudată având în vedere că e vorba de drumul de la Bucureşti la Olteniţa.

[14] *Pot à feu.*

[14bis] Rectificarea vine chiar de la autor, care declară pe pagina următoare că de vină sunt desele războaie şi violenţe, care gonesc populaţia.

[15] *Vackarest.* E vorba de mănăstirea Văcăreşti din preajma Bucureştilor de atunci ; dărâmată în chip samavolnic în 1986.

frugalitate de care ne-am resimțit și noi. Odăile noastre erau la fel cu masa ce ni s-a dat. Cred că mai bine se simțeau caii noștri în grajdurile încăpătoare în care au fost închiși decât noi pe sofale, unde am avut mult de îndurat din pricina insectelor. Călătoria mea în Slavonia mă obișnuise cu adăposturi proaste. Acesta mi se părea însă încântător față de cele pe care le aflasem în țara aceea. Plătărești [16] și Negoești [17], alte mănăstiri la care ne-am oprit, ne-au făcut să oftăm și mai mult după mănăstirea Văcărești. Am fost nevoiți să mâncăm din merindele pe care le aveam pregătite, pentru că nu aveau aici de vânzare decât pâine neagră. Toată această țară ar fi frumoasă și mănoasă, dacă ar fi cultivată; dar războaiele dese și atacurile tâlharilor gonesc populația. //

Domnul Anton [18], unul din subsecretarii domnului, ținuse să mă însoțească. A venit cu noi până la Oltenița, un sat mic la două zile de București. El fusese acela care mă înștiințase de ceea ce prevedea că avea să i se întâmple domnului dintr-o clipă în alta. M-a rugat stăruitor atunci ⟨la despărțire⟩ să întreținem o corespondență împreună și m-a sfătuit să mă stabilesc la Constantinopol ... etc. M-a îmbrățișat cu ochii umezi șoptindu-mi la ureche să nu mă gândesc niciodată a mă mai întoarce ⟨acolo⟩: „Copiii mei", adaugă el, „rătăcesc, ca și Dumneavoastră, departe de familia lor: nu știu ce le pregătește soarta. Eu am avut nenorocul de a mă așeza la București: domnul merită respectul și toată dragostea mea; dar într-o Curte atât de zbuciumată totul e aparență lingușitoare, nimic nu este aievea: acolo am îmbătrânit; soarta mea nu-i mai bună; nu-mi mai rămân decât păreri de rău. //Domnul vi s-a părut într-o situație strălucită; el însă este expus la mai multe lovituri decât Dvs. sau și poate nu peste mult timp îl veți vedea umilit de soartă la Constantinopol, dacă vă veți opri acolo, oricât ar fi el de vrednic de rangul său înalt. Vă doresc să nu cunoașteți niciodată din proprie experiență că a te lega de soarta celor mari înseamnă să te încarci cu lanțuri, ce-i drept, de aur, dar totuși foarte grele ... etc.

„ ... Sunteți tânăr, vă vorbesc așa cum aș dori să se vorbească copiilor mei. Plecați, nu mă uitați niciodată; merit puțină dragoste din partea Dvs. ".

El căutase în mai multe rânduri să-mi dezvăluie reaua credință a grecilor cu care aveam să am de-a face. Încercă să-mi dezgolească sufletul lor, în care duplicitatea se ascunde sub aparențele plăcute ale sincerității și naivității // . Totdeauna sub aparențe lingușitoare ei se folosesc mai bine ca oricine în lume de cuvintele unei prietenii amăgitoare, care te fac să cazi pe nesimțite în capcană. „Fiți bănuitor, neîncrezător și scump la vorbă, fără a fi aspru și necioplit" îmi spunea el adeseori; „va trebui să vă feriți la fiecare pas de vreo cursă". Ne-am îmbrățișat cu căldură, el s-a retras urmat de câteva slugi, iar eu am plecat cu caravana.

Am străbătut o câmpie acoperită cu mărar [19] așa de înalt că nu s-ar fi văzut din el un om călare. Mirosul pe care-l răspândea era foarte supărător, se deosebea totuși de mirosul mărarului pe care îl avem în Franța. Acesta mă

p. 350

p. 351

p. 352

---

[16] Mănăstirea Plătărești, ctitoria lui Matei Basarab la 1646.

[17] *Negoise*. Mănăstire ridicată la 1648 de Doamna Elina a lui Matei Basarab (jud. Călărași).

[18] *Antoine* ... Ar putea cumva fi vorba de Anton Epis care a fost unul din secretarii lui N. Mavrocordat? De observat că autorul îi atribuie declarații puse ceva mai înainte pe seama medicului grec Mihail.

[19] *Fenouil*. Aici e vorba însă de așa-zisul mărar de baltă sau mălură.

face să cred că este un soi deosebit sau poate un fel de plantă, pe care noi n-o cunoaştem, dar frunzele, sămânţa şi tulpina, cam de aceeaşi înălţime, sunt întocmai ca mărarul nostru.

Am trecut Dunărea la Turtucaia [20], un sat mare aşezat pe un deal. Acest fluviu are, în locul acesta, o lăţime de aproape o milă, este totuşi foarte adânc. Când vremea e liniştită ţi se pare că vezi un lac, dar e foarte primejdios să te afli pe el când bate vântul intr-un anumit chip, căci ridică valuri pe care vasul nu le poate sparge şi din această pricină au pierit multe ⟨vase⟩ ... [Urmează descrierea drumului prin Bulgaria, spre Constantinopol] [21].

---

[20] *Totroquay*.

[21] Cum volumul lui Flachat a fost tipărit tocmai în 1766, adică cu mai bine de două decenii după trecerea destul de scurtă prin Ţara Românească, întâlnim deci unele nepotriviri sau suprapuneri; de pildă existenţa acelor munţi între Bucureşti şi Olteniţa sau menţiunea celor doi fii ai domnului, când la acea dată nu există decât un fiu de 7 ani. De asemenea trebuie să ţinem seama de prezenţa unui element de fantezie atins de noi în n. 2

ANONIM TURC

(Sec. XVIII)

Un dregător turc, al cărui nume a rămas necunoscut, a lăsat o descriere a Țării Românești și a Moldovei văzute prin prisma Orientului, precum și o prezentare a Hotinului și a Bugeacului de sub stăpânirea turcească.

Autorul, cunoscut în literatura istorică sub denumirea de „Anonimul din 1740", a stat vreme îndelungată la Hotin, unde a ocupat, printre altele, postul de secretar (Kiatib) pe lângă administrația arsenalului și apoi cancelaria financiară. El e și autorul unei inscripții în versuri în cinstea lui Abdi pașa, guvernatorul Oceakovului, și a altei inscripții care a fost săpată în marmură pe portalul „Porții Tainice" de la Hotin. Din relația sa rezultă că a străbătut atât Țara Românească, cât și Moldova, fapt care i-a dat o cunoștere temeinică a drumurilor și distanțelor dintre orașele prin care a trecut. Împreună cu familia sa, el s-a așezat la Hotin, pe atunci cetate turcească, pe care o descrie în amănunțime.

Scrisă de un dregător otoman, înainte de 28 martie 1740 (1152 H.), relația se ocupă de raporturile noastre de vasalitate față de Poartă, dând unele date interesante cu privire la sarcinile economice și financiare. Socotind modic haraciul în raport cu sumele cheltuite pentru cumpărarea domniei, stăruie totodată asupra cruntei exploatări fiscale la care domnii fanarioți supuneau pe băștinași, împingându-i astfel să se sustragă prin toate mijloacele, inclusiv fuga, de la plata birurilor.

Răspunzători de scăderea populației sunt domnii. Ei sunt învinuiți și de parțialitate față de Rusia. De Grigore al II-lea Ghica spune că a uneltit în ascuns pentru a-i ajuta pe ruși să cucerească Hotinul. De aici regretul că s-a lăsat prea multă independență românilor în dauna intereselor Porții. Spre a o restrânge, propune ca Moldova de răsărit să fie încredințată tătarilor, în schimbul zeciuielii legale, ceea ce ar întări pe de o parte siguranța cetăților turcești de la Nistru, punându-le la adăpost de „uneltirile răuvoitoare ale românilor", cât și linia Dunării, iar pe de altă parte, ar aduce tot atâtea venituri vistieriei imperiale.

Dominat de această idee, autorul stăruie asupra bogățiilor naturale ale țării (cereale, vite, oi, miere, sare, păcură, cherestea) și îndeosebi asupra extragerii silitrei, atât de căutată pentru tarapanaua de la Constantinopol. Pe români îi prezintă ca fiind neîncrezători și lipsiți de credință față de turci; recunoaște însă că sunt războinici viteji, ceea ce îi face cu atât mai primejdioși pentru Poartă.

Păstrată într-un manuscris inedit în trei volume (327 pag. folio) împreună cu descrierea unor țări din Europa, Africa de Vest, Egipt, America și cu o relație despre serai, armata și marina otomană, descrierea anonimă din 1740 a fost copiată pentru un cunoscut orientalist de la mijlocul veacului al XIX-lea, baronul Ottokar von Schlechta-Wassehrd. După această copie păstrată în Hofbibliothek din Viena, Ottokar von Schlechta-Wassehrd a publicat o traducere în limba germană în „Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften", XL Band, Wien, 1862, p. 550 și urm. sub titlul *Walachei, Moldau, Bessarabien, die Krim, Taman und Assov, in der Mitte des vorigen Jahrhunderts.* Lazăr Șăineanu a făcut o traducere a pasajelor care privesc Țările Române în „Revista nouă", III, 1 (15 april. 1890),

p. 19—30, intitulând-o *Starea țărilor române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea după un cronicar turc*...

Tot după versiunea germană, Marcella C. Karadja a dat o altă traducere a părții care ne interesează în „Arhivele Olteniei", XII (1933), nr. 67—68 (mai-august), p. 263—278, sub titlul de *Principatele Române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, însoțind-o cu o notă introductivă.

N. Iorga a rezumat și comentat relația anonimă în *Istoria românilor prin călători*, vol. II (ed. II-a), București, 1928, p. 195—202.

Cea mai recentă ediție a textului, tradus în l. rusă, restituie totodată și data corectă a călătoriei dregătorului turc ca fiind 1740 și nu 1742 și rectifică totodată și unele identificări greșite conținute în edițiile mai vechi; ea se datorează lui Mihail Guboglu, *Turețki istočnik 1740 g. o Valahii, Moldavii i Ukraine* (Un izvor istoric turcesc din 1740 privitor la Țara Românească, Moldova și Ucraina) și a apărut în culegerea *Vostočnije istočniki po istorii narodov iugo-vostočnoi i țentralnoi Evropi* (Fontes Orientales ad historiam populorum Europae meridie-orientalis atque centralis pertinentes) (sub îngrijirea A. S. Tveritinova), Moscova, 1964, p. 131—161.

RELAȚIE ANONIMĂ TURCĂ DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ȘI BUGEAC[1]

1740

p. 552 Țara Românească[2] împreună cu Moldova alcătuiau la început o singură țară. Mai târziu ele s-au despărțit și apar acum ca două teritorii separate, administrate fiecare de câte un bei, având rangul unui pașă cu două tuiuri, sub suzeranitatea Porții. El este investit înaintea sultanului cu un caftan și o cucă de comandant de ieniceri și este dus la locuința lui de doi solaci. Cu acest prilej, capugiul (portarul) seraiului[3] este cinstit cu anumite daruri și sume de bani. Când pleacă spre postul său, e întovărășit de asemenea de un peic și un solac și de un capugiu al sultanului până la reședința sa printre ghiauri.

Străvechii locuitori ai Moldovei au fost sciții, o seminție tătărască. Împăratul Traian a colonizat aici 30 000 de oameni care se îndeletniceau cu agricultura. Dar un alt împărat roman[4] a așezat în locul lor colonii de ostași spre a se apăra de năvălirile tătarilor. În anul 866 al Hegirei[5], țara a fost luată în stăpânire de sultanul Mehmed Khan II, părintele victoriei.

Hotarele : la răsărit Moldova, la nord Polonia, la apus Orșova Veche, la intrarea în Banatul Timișoarei și Transilvania la sud, fluviul Dunărea.

---

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea germană publicată de Ottokar v. Schlechta-Wasserhd în „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosofisch-historische Classe" (Viena, 1862), XL, p. 552 ș.u., coroborată cu traducerea rusă din ediția M. Guboglu (1964).

[2] *Eflak.*

[3] *Orta kapu.*

[4] Afirmație fantezistă.

[5] 866 H = 6 octombrie 1461 — 25 septembrie 1462. Precizare greșită

Orașe și localități : Țara Românească are multe orașe și târguri. Cel mai însemnat este București [6], la douăsprezece ceasuri de Giurgiu [7], pe Dunăre.

București, sub 51° longitudine și 44 $^1/_2$ latitudine, într-un șes la marginea unui râu care poartă numele românesc de Dâmbovița, este un oraș bine clădit, cu biserici frumoase și bogate și cu case mărețe, locuite în parte de ghiauri și în parte de turci. Orașul mai folosește și ca loc de ședere pentru mulți negustori. Are mahalale întinse, piețe bine clădite și două băi. În mijlocul orașului se află pe un deal o mănăstire asemănătoare unei cetăți [8], înconjurată cu ziduri și de unde poate fi cuprins întreg orașul. Deosebit de bine clădite și bogat împodobite, după cum am mai spus, sunt bisericile care poartă în vârf turle [9] și cruci de diferite forme ce pot fi văzute de la o mare depărtare. Peste râu trece un pod bun. Împrejurimile constau în ogoare mănoase cu grădini și vii. Meterhaneaua cântă în fiecare după-amiază înaintea Domnului. Primul său secretar [10], divan effendi, primul său agă și căpetenia [11] călărașilor tătari sunt musulmani; ceilalți demnitari ai Curții sunt ghiauri. Puțin înainte de vremea culcării se dă un semnal dintr-un instrument în formă de trâmbiță pe care ei o numesc *tubă* [12]; după care nu mai are voie nimeni să iasă din casă. Cârciumile orașului sunt deschise și îmbietoare. Băieți și fete poftesc pe primul venit să chefuiască pe un preț de nimic. Mulți arabi și turci s-au lepădat acolo de credința lor și au rămas în țară. p. 553

Un alt oraș din Țara Românească se numește Târgoviște [13]. Este așezat într-un loc șes aproape de hotarul Transilvaniei; are o suburbie întinsă tăiată de grădini și vii și o biserică mare [14]. Alături de oraș curge un râu mare. Casele sunt frumos clădite și acolo se mai află băi și piețe cu hale. Împrejurimile constau din vii și grădini de zarzavat întinse. Un munte desparte orașul de Transilvania.

O altă localitate se numește : //Gherghița [15] în drum spre Moldova, p. 554
cale de o poștă de București. Buzău, așezat pe râul cu același nume. Este la o depărtare de șapte mile de Rusciuc. În apropiere se află târgul Râmnic.

Descrierea țării. Țara Românească este o țară foarte mănoasă și foarte bine lucrată. Orașele și târgurile ei, precum și cele mai multe din mănăstirile mai mari sunt înconjurate cu ziduri ca niște cetăți. Piețele curate, rânduite după moda orășenească, slujesc la înfrumusețarea orașului, râuri, izvoare și grădini sunt din belșug. Seu, miere, vite, berbeci și cai sunt la îndemână în cantități uriașe. Vacile și oile sunt transportate de gelepi [16] până la Veneția și în Polonia. Caii sunt sperioși din fire, dar buni pentru a căra poveri mari. Sunt foarte mulți crescători de vite („ciobani") [17] și produsele țării ar fi deajuns pentru a îndestula

[6] *Bukreș.*
[7] *Yerköki* sau *Yergeuji.*
[8] = Mitropolia.
[9] *Knäufe.*
[10] *Rathsekretär.*
[11] *Der Vorstand der Posttataren.* E vorba de curierii tătari folosiți de domn.
[12] *Tuba,* numire latinească a trâmbiței.
[13] *Teragoscha.*
[14] = biserica metropolitană.
[15] În versiunea germană *Kurkdsch* cu nota : adică Gherghiț sau *Gheorghiț.*
[16] *Dschelleb,* negustor de vite.
[17] *Djoban.* Cuvântul este folosit în alt sens ca cel curent din limba română, și anume în cel de crescător de vite (Viehzüchter).

nevoile Constantinopolului, dacă nu ar fi exportate în străinătate. În unele târguri se țin la date fixe bâlciuri și iarmaroace. Astfel la Craiova
p. 555 și în multe // locuri la hotarele Transilvaniei, unde roiesc negustori din toate părțile.

Mine. Țara Românească are mai multe mine de sare care se numesc ocne. Acolo, sub pământ, e sfărâmată sarea în droburi mari și scoasă afară. Pentru muncă sunt folosiți și criminalii care rămân apoi acolo pe viață. Apoi mai sunt în Țara Românească mine de aur [18], de argint, de aramă și de plumb și de asemenea și puțuri de păcură care izvorăște din pământ ca apa. Păcura e încărcată în burduf̦uri și trimisă afară din țară, unde e întrebuințată la industria trăsurilor. Lângă puțuri stau oameni care, la cerere și pentru un bacșiș de 20—30 de parale, dau foc păcurei izvorând din pământ, care se aprinde cu mare vâlvătaie, pe când fumul înfiripează în aer fel de fel de arătări, de cai, de cămile, de chioșcuri și altele, ceea ce oferă o priveliște ciudată.

Firea poporului. Românii [19] sunt neîncrezători din fire și de aceea nu sunt înclinați spre prietenie. Femeile lor sunt nespus de frumoase, și tratate cu mare cinste astfel că cele mai multe treburi se află în mâinile lor. Portul lor seamănă cu cel unguresc, limba lor este un amestec de slavonește și rusește (?). Românii sunt războinici și viteji. Ei știu să mânuiască arcul și săgeata, pușca și iataganul. Ei plătesc domnului în fiecare an 100 000 de galbeni [20]. Haraciul pe care îl dau în fiecare an Porții se urcă la 100 000 de piaștri. Mai înainte erau datoare câte zece case să mai dea în fiecare an domnului câte o vită. Acum însă li se ia câte o vită în fiecare lună (!). Pe lângă aceasta se plătește pentru fiecare vită ca dajdie lunară sub numele de văcărit [21] 20 de aspri, iar pentru un berbec, 10 aspri. În Țara Românească este un număr atât de mare de vite cornute și de berbeci încât se exportă în Rusia,
p. 556 Polonia, Ungaria, Danzig, Boemia // Silezia, Austria, Bosnia, ba chiar până la Roma. Ceară, grâne, cerviș și sare se exportă numai la Constantinopol. La începerea unei campanii pornește domnul însuși la Dunăre, spre a supraveghea facerea podului. El face rost de pontoane, grinzi, cherestea și scânduri. În loc de ancore de fier, se slujesc de lăzi pătrate înșirate laolaltă și împovărate cu pietre care se scufundă în Dunăre, mulțumită unor odgoane lungi de 120—150 stânjeni împletite din curpeni de vie [22] și legate strâns de pontoane spre a le ține nemișcate. Pentru transportul proviziilor de război, a munițiilor și bagajelor conducătorilor armatei turcești dau muntenii și moldovenii peste 6 000 de care și de cai de transport. Ei înșiși merg la război cu săbii, flinte, sulițe, arcuri și săgeți. Capul și-l acoperă cu o glugă [23]. Cei mai mulți sunt călări, pedestrimea poartă sape și lopeți și merge înaintea armatei spre a netezi drumul. Aceasta se numește bal⟨ta⟩dar [24]. Românii întoc-

---

[18] Inexact atât pentru aur, cât și pentru argint.

[19] Autorul se referă aici la românii din Țara Românească.

[20] *Goldstücke*.

[21] În text: *Okarit*. Dare care, deși a fost desființată solemn cu mare blestem, a fost restabilită curând după aceea.

[22] Cf. descrierea acestui mod de ancorare la podul făcut de turci la Isaccea în 1672, în *Călători*, VII, textul lui De la Croix, cu singura deosebire că în loc de curpeni de vie se folosea curmei de tei.

[23] *Thuglugha*.

[24] *Baldar*, lectură greșită pentru *baltadar*.

mai ca și tătarii taie nările cailor spre a le înlesni răsuflarea. În vremurile mai vechi contingentul pe care-l dădeau la război era de 60 000 de oșteni călări sub conducerea voievodului lor. Ei sunt viteji și iuți în mișcările lor. Voievodul este numit, după cum s-a mai spus, de către Înalta Poartă și înainte de a pleca la postul său este învestit cu caftan și cucă în prezența sultanului. Un ceauș care îndeplinește apoi slujba de stegar, doi capugii solaci ai sultanului, un peic și un solac, îl întovărășesc pe drum. În orașele prin care trec, defilează solemn în frunte capugiii, peicul și solacul și același ceremonial se repetă și la intrarea în București. Această escortă de onoare locuiește acolo în case pregătite anume pentru ea, capătă îmbrăcăminte și bani de drum și după primirea taxelor obișnuite este slobozită cu multă cinste. Darurile [25] pe care trebuie să le dea domnul sunt 100 000 de florini pentru marele vizir apoi altele în proporție corespunzătoare pentru reis-efendi și ceilalți demnitari. Sultanul primește la Bairam o blană de samur, sultana Validè și haremul blănuri de samur, de vulpe și de cacom, precum și stofe de fir în valoare de peste 200 de pungi. // Marele vizir și ceilalți p. 557
mari dregători primesc de asemenea cu prilejul acelei sărbători, pe lângă blănuri scumpe de lup și de vulpe, postavuri, sume de bani și după anotimp, livrări în natură de grăsimi și miere. Către vistierie plătește Țara Românească în fiecare an, după cum s-a mai pomenit, 100 000 de piaștri. Dar fiindcă fiecare domn nou numit trebuie să dea drept daruri 1 200 de pungi, suma totală plătită anual în asemenea dări întrece de patru ori suma tributului ce se plătește vistieriei. În timpul sultanului Soliman [26], Țara Românească era trecută în cadastru cu 48 000 și Moldova cu 30 000 de case. În urma împilărilor domnilor, acest număr a scăzut din ce în ce. Zece boieri care ocupă în țară oarecum locul principilor [27] sunt stăpânitorii ereditari ai întregului pământ și dispun de popor aproape ca de niște robi. Fiecare din acești boieri strânge dăjdiile și le varsă vistieriei din București. Țara mai are un administrator și secretar de vistierie al ei care ține socoteală veniturilor și cheltuielilor. În țara lui, domnul e un fel de împărat. Domnul din Țara Românească e mai mare în rang ca cel din Moldova; primul are rang de vizir. iar cel din urmă numai de beilerbei [28].

Moldova [29]

Această țară s-a numit la început Dacia. Numele său mai nou vine de la soiul ei de grâu ce crește acolo negricios la spic de unde vine și numele ei de „Kara Boghdan" [30] ...

Hotare. Firea poporului. Orașe și locuri

Hotarele Moldovei sunt: la răsărit Marea Neagră, la apus Transilvania și Țara Românească, la miazăzi în parte // Țara Românească, p. 558
în parte Dunărea, la miazănoapte Nistrul [31].

[25] *Avaid.*
[26] Soliman I Magnificul (1520—1566).
[27] *Kralzade.*
[28] Adică guvernator de provincie.
[29] *Bogdan.*
[30] *Kara Boghdai.* Pentru discuția acestei păreri greșite, cf. *Călători*, I.
[31] *Turla.*

Moldovenii sunt creştini aprigi şi fără credinţă ⟨faţă de turci⟩ Domnul lor e numit de Poartă, ca şi cel al Ţării Româneşti.

Capitala este Iaşi. Acest oraş este aşezat după datele atlasului cel mic, sub 52 longitudine şi 47° latitudine; are o baie şi un palat al domnului, care se numeşte „Curte". Se mai află aici mai multe mănăstiri bine clădite; dar oraşul în întregime nu este atât de frumos ca Bucureştii.

În schimb, în Moldova se mai află şi alte oraşe şi sate în bună stare ca:

Suceava, vechea reşedinţă domnească, e un oraş frumos.

Neamţ[32], aşezat la vreo zece mile mai încoace. Apoi Galaţi pe Dunăre; au pieţe bine clădite şi câteva mănăstiri măreţe, dar nici o baie. Acolo îşi are reşedinţa un serdar de ieniceri, fiind pus anume la cererea intendentului pescăriei şi a boierilor pentru a ţine în frâu pe numeroşii Lazi[33] care vin acolo ca salahori şi dau adeseori prilej de încăerări. Schela Galaţilor este frecventată de corăbii din Constantinopol şi Egipt care încarcă lemn de porumbar[34] ce va fi prelucrat în Egipt în ciubuce. La Constantinopol se exportă cherestea şi sare în droburi.
p. 559 Pe drumul de la Iaşi[35] la Hotin pe malul Prutului se află: // Huşii, depozit de grâne al fiscului otoman. Acolo se strâng proviziile de grâne cumpărate în Rumelia şi pe ţărmurile Dunării menite a fi întrebuinţate fie pentru oştiri, în cazul unei campanii împotriva Rusiei şi Poloniei, fie pentru aprovizionarea garnizoanei din Hotin. Grânele se încarcă pe nişte vase mici la Tomarova ⟨Reni⟩, sat aşezat la vărsarea Prutului în Dunăre şi se transportă pe apă până la Huşi[36], unde se află de obicei un inspector anume care le ia în primire şi le pune în depozit. De acolo până la Hotin pe drumul cel mai scurt e o cale de 42 ceasuri, totuşi navigaţia e împiedicată în unele locuri de trunchiuri căzute în râu astfel că luntrile nu pot merge chiar aşa de departe în susul râului. Punctul cel mai depărtat unde pot să ajungă este târgul Kanli köprü (Podul sângelui)[37].

Nu departe de Huşi se scoteau odinioară mase mari de silitră din minele de la „Movila Hanului"[38]. După moartea lui Laz Mustafa Aga, ultimul arendaş, n-a mai venit altul, astfel că minele au rămas neexploatate câtva timp. Acum însă, după câte aud, fiul acestuia s-ar fi dus iar să exploateze şi să vândă silitră tarapanalei de la Constantinopol şi din alte locuri cu câte 14 aspri ocaua. El n-are mai puţin de 3 000 de oameni, care atârnă numai şi numai de el, nu plătesc nici o dare domnului Moldovei şi sapă după silitră ori pe unde pot, chiar dacă ar fi să răscolească în acest scop locul pe care e aşezată o biserică. De altminteri domnii moldoveni sunt duşmanii declaraţi ai acestui privilegiu fiscal pe care ei nu sunt în stare să-l înlăture. Era deci pentru ei un prilej bine

---

[32] *Isniandsche.*
[33] locuitori din Trapezunt.
[34] *Kizldschik* (Schlehdonholz).
[35] Probabil că aici este o greşeală şi că trebuie citit *Galaţi*. Numai aşa — pe drumul de la *Galaţi* (nu Iaşi) la Hotin poate fi recunoscut oraşul Huşi în numirea *Dschudschire* ce urmează îndată.
[36] *Dschudschire.* Pentru identificarea Huşi, cf. mai departe p. 27, notele 60 şi 98, unde este vorba de lupta dintre ruşi şi turci în 1711. Nepotrivirea situării între Iaşi şi Hotin cade dacă facem rectificarea sugerată în nota precedentă.
[37] Azi Lipcani, în Republica Moldova.
[38] *Kan-Tepe.* Movila Rabiiei.

venit, când rușii au ocupat Hotinul în 1152 [39] și când a murit și Mustafa Aga, astfel că exploatarea silitrei a încetat câtva timp //. Cantitatea de silitră care se extrage este atât de însemnată încât scutește pe Înalta Poartă de a mai căuta aiurea, ba încă mai rămâne și un prisos. Dar pentru o exploatare așa cum se cuvine, ar trebui mai întâi să i se dea arendașului un avans de bani îndestulător și apoi să nu se ia în seamă obiecțiile pe care le ridică domnii împotriva acestei industrii, căci ei sunt și fără de aceasta dușmani ai stăpânirii otomane. p. 560

Voievodul Mihail [40] nu oferise oare ca despăgubire pentru dărâmarea Hotinului, 30 000 de pungi Porții, 150 de pungi lui Mustafa Pașa, chehaia fostului comandant al cetății, Iusuf Pașa, 50 de pungi lui Mustafa effendi, fost defterdar al orașului și acum mai marele peste furnituri, 50 de pungi și 15 pungi scriitorului acestor rânduri, căci pe atunci eram secretar la administrația arsenalului și la cancelaria financiară a Hotinului? Și nu a înmânat el [40bis], prin agentul său, Iamandi, lista sigilată a pomenitelor sume date drept mită agentului la Poartă al acelui defterdar la Constantinopol, care era atunci directorul arhivelor din capitală, din care cauză a fost mazilit domnul în aceeași zi și a fost numit în locul său, ca domn al Moldovei, dragomanul Porții, Grigore [41]? Dar acesta a fost un necredincios și mai mișel decât înaintașul său, căci abia a ajuns la Hotin și a uneltit ca cetatea să cadă în mâinile rușilor. Ce a pierdut el? Având numeroși protectori în capitală, s-au mulțumit să taie capul fratelui său, dragomanul Porții [42] în fața lui Alai-Kioșk [43] iar el însuși se bucură și astăzi de o sănătate deplină.

Modul cum se extrage silitra. Se sapă în pământ și peste gropi se pune o scândură lungă scobită în formă de jgheab peste care se așează butoaiele și coșurile care se umplu cu pământul săpat. Peste acesta se toarnă apă fierbinte, care curgând la vale // este dusă într-un cazan, p. 561
unde lucrătorii o amestecă și o pun să fiarbă. Apoi înfig bețișoare de lemn în cazan peste care într-o noapte se depune silitra, de grosimea unui deget. Spre a obține rezultate și mai bune, trebuie repetată operațiunea de mai multe ori. Nici o țară nu produce silitră mai bună ca cea de aici. Visteria turcească și-o procură cu 40 de aspri ocaua, după cum am mai spus.

Atât e deajuns despre Huși, spre a atrage atenția în viitor asupra acestui punct însemnat.

Orașe și localități. Către hotarul Moldovei, pe drumul spre Hotin se găsește aproape de stația Ștefănești [44] o dumbravă care poartă numele de *Crângul Leșilor* [45], căci acolo s-a dat o luptă între poloni și moldoveni, în care au biruit cei din urmă și au luat prizonieri pe hatmanul polon. El a fost înjugat la un plug și silit să are. În brazdele (care s-au) tras s-a semănat ghindă, din care de atunci au crescut trunchiuri

---

[39] Anul Hegirei 1152 = 10 aprilie 1739—28 martie 1740. Data exactă 30 august 1739.

[40] Mihail Racoviță (1716—1726).

[40bis] Cine? Nu poate fi vorba aici tot de M. Racoviță?

[41] *Ligor* (adică: ⟨G⟩ligor. E vorba e Grigore al II-lea Ghica în prima sa domnie din Moldova (1726—1733).

[42] Alexandru Ghica, mare dragoman (1727—1740).

[43] Alai-Kioșk un chioșc al palatului Top-Kapu din Constantinopol între poarta seraiului și poarta de azi a marelui vizir.

[44] Ștefănești, sat.

[45] *Polen Gehölz* = *Leh Kurusi* este Dumbrava Roșie.

mari (de copaci) de unde vine numele pomenit mai sus. Dincolo de Ștefănești, în ținutul Hotinului, pe malul Prutului se află într-o câmpie localitatea Ak Mesdjid [46] cu o moschee clădită în anul 1130 al Hegirei [47] de guvernatorul Oceakovului, Abdi Pașa, la intervenția vistierului agă din Ak Mesdjid, iar orientarea Kiblei [48] sale a fost hotărâtă de scriitorul acestor rânduri. Dincolo de această localitate, și tot pe malul Prutului, se află Kankli Köprü [49], unde își au reședința Lipcanii. Este un loc foarte bine clădit. În anul 1137 al Hegirei [50], Kodja Mustafa Pașa a clădit acolo o moschee. De acolo la Hotin e o cale de 6 ceasuri.

p. 562 Hotinul, sub 50° longitudine și 48° latitudine, este așezat într-o vale strâmtă pe malul moldovenesc al Nistrului. Mai jos de vechea cetate zidită pe o stâncă se întind noi întăriri în formă de sac. Înăuntrul vechii cetăți se află o moschee făcută dintr-o biserică veche, apoi locuința inspectorului convoaielor militare (Gebegi-bașâ), a apărătorului hotarului (dizdar), cazărmile topciilor și casele imamului și a muezinului. Această cetate străveche e clădită cu multă artă și pricepere. Rândul de jos cuprinde magazii din care se iese prin galerii și ganguri de zid. Spre frumoasele odăi de locuit ale garnizoanei te urci pe scări ca acele ale minaretelor. Tradiția spune că ar fi slujit odinioară de „palat pentru fete" [51].

În mijlocul acestei cetăți vechi e un puț săpat în stâncă, adânc de 300 de stânjeni și alimentat de Nistru. Cetatea stă sub influența unor talismane deoarece acolo nu pot trăi nici scorpii, nici șerpi, nici alte reptile vătămătoare și nici chiar găini sau porumbei. Păsările trebuie așadar să fie aduse din afară, iar dacă sunt ținute înăuntru câteva zile, mor. Tot astfel mor și șerpii aduși din întâmplare în vreun car cu fân, de cum ating pământul. Turnurile cetății sunt foarte înalte, dar folosesc puțin căci sunt dominate de punctele mai înalte de primprejur, astfel că pot fi lovite cu granate de mână, din afară ⟨chiar⟩ din locul unde se află palatul pașei.

Cetatea cea nouă, clădită cu totul în afară de vechea cetate, are patru porți: poarta Constantinopolului, cea a Timișoarei, poarta apei și poarta cea „tainică". În această întăritură exterioară se află două băi, două moschei și numeroase piețe de negoț, lângă poarta Constantinopolului; mai departe în fața cetățuii interioare în vale este o baie, ⟨apoi⟩ poarta lui ienicer-agasi și nu departe de aceasta, moscheea lui ienicer
p. 563 agasi // și cazărmile ienicerilor; în sfârșit, la muchia văii se află magazia de pulbere. Mai sus lângă poarta Constantinopolului se găsesc: seraiul pașei și în față casa secretarului său, divan effendi. Peste drum se află măreață și bogat zugrăvită o baie publică a defterdarului Kasim effendi asemănătoare cu cele de la Constantinopol. În față e o cișmea și geamia răposatei Sultane-valide; aproape de acolo se află tribunalul și cimitirul, unde e înmormântat Abdi Pașa. Tot acolo se mai odihnesc mulți defterdari și mukabelegii (mari controlori). Peste drum de poarta geamiei era locuința autorului acestor rânduri, unde și-a pierdut fiul în anul

---

[46] Identificată cu Pererita, după relația lui Golarlowski.

[47] 1130 H. = 5 decembrie 1717 — 23 noiembrie 1718.

[48] Firida de rugăciune.

[49] = Podul de sânge (cf. mai sus n. 37).

[50] = 20 septembrie 1724 — 2 septembrie 1725.

[51] *Mädchen Seraji (Kiz seray).*

1136 al hegirei [52], la moartea căruia a compus un cronogram și l-a săpat el însuși pe piatra de mormânt. Se mai odihnesc mulți bărbați evlavioși în acel cimitir. Mormântul lui Abdi pașa era acoperit cu un sarcofag de marmoră frumos lucrat și bogat împodobit; turbanul de vizir ce-l acoperea era aurit. Dar când necredincioșii ruși au ocupat cetatea [53], au sfărâmat acoperișul de plumb și pardoseala geamiei și au distrus în semn de dispreț și acel sarcofag al lui Abdi pașa.

Pe partea dinăuntru a Porții Constantinopolului la dreapta, sunt cazărmile pentru artilerie și echipaje, locuințele agalelor lor și saraiul defterdarului; la stânga dai de o magazie de grâne, spațioasă și bine clădită care nu-și are pereche nici în Rumelia, nici în schele, nici în alte cetăți. Scândurile din care s-a clădit ⟨și care au fost⟩ date de către domnul Moldovei [54], la îndemnul autorului, conform unui înalt ordin și care au fost tăiate din stejarii din munții de acolo ⟨= din Moldova⟩ sunt lungi de 24 de coți, late de 4 palme și groase de o jumătate de palmă. Alături de baia defterdarului Kasim efendi se află o școală frumos clădită și o prăvălie. Suburbia e foarte întinsă. Acolo în apropierea seraiului lui Colceag Pașa e o geamie „Aya Sofia" prefăcută dintr-o biserică; în mijlocul pieței e moscheia defterdarului Mustafa efendi și în sfârșit în afara întăriturilor suburbiei, în // mahalaua unde locuiesc tătarii lipcani, este geamia Atak. Învățătorii, imamii, predicatorii, cititorii Coranului, paracliserii și muezinii acestor geamii din urmă își primesc leafa de la vistierie și anume din veniturile vămii pe care defterdarul le scade lunar. Tot de acolo se acoperă cheltuielile pentru luminatul acestor lăcașuri sfinte. Mai sunt și multe alte moschei mai mici care sunt întreținute cu cheltuiala unor particulari evlavioși. Dar cele dintâi sunt moschei împărătești și rugăciunea de vineri se face acolo. Sunt cu totul nouă băi. În piețele frumos rânduite apar bresle de tot felul. Piața însăși e acoperită în mare parte. Când au cucerit rușii orașul, l-au jefuit și au mai scos, după cum se spune, 25 000 de pungi în bani peșin și mărfuri adunate pentru vistierie. S-a luat de la un singur negustor, anume Simon, după cum declară el, numai în bani 600 de pungi. p. 564

Vechea cetate a Hotinului a fost mai întâi luată în stăpânire de sultanul Osman [II] în 1030 H [55], dar din cauza depărtării de capitală a fost lăsată domnilor Moldovei. Sub sultanul Ahmed al III-lea [56] a vrut Ali Pașa [57], cel care a căzut apoi la Petervaradin [58], să-l înalțe pe Stanislav [59] ca rege al Poloniei, în care scop în anul 1713 (1125 anul Hegirei) au pornit spre Huși [60] 60 000 de soldați turci sub seraschierul Abdi pașa și hanul tătarilor, Kaplan Ghirai [61], dar nu s-a mai dat vreo urmare acestei expediții, căci ghiaurii austrieci au făcut o reclamație în scris și stăpânirea nu a vrut să aducă vreo atingere tratatelor existente. Atunci a fost înconjurată vechea cetate a Hotinului cu un șanț nou de pământ, ⟨care a fost⟩ înlocuit mai târziu cu unul de piatră. Deoarece însă ⟨cetatea⟩ este așezată relativ cam jos, nu poate rezista focului

---

52 1136 H = 1 octombrie 1723 — 19 septembrie 1724.
53 La 31 august 1739.
54 Grigore al II-lea Ghica, în prima sa domnie (1726—1733).
55 1030 H. = 26 noiembrie 1620 — 15 noiembrie 1621 (data exactă: 9/19 oct. 1621).
56 Ahmed al III-lea, sultan otoman (1703—1730).
57 Damad Ali pașa, favoritul și marele vizir al sultanului Ahmed (1713—1716).
58 La 31 august 1716.
59 Stanislas I Lesczynski, rege al Poloniei (1704—1709, 1733—1735).
60 *Dschudschu.*
61 Kaplan Ghirai I, han al tărarilor din Crimeea (1707—1708, 1713—1716, 1730—1736).

dușman. Inscripțiile deasupra porților zise de Constantinopol, Timișoara și poarta apei au fost scrise de către Djambaz-Zade cu slove de aur pe lapis-lazuli. Aceea care se află deasupra primei uși este compusă de Sehid Ali Pașa.

p. 565 În timpul când s-au încheiat lucrările de întărire, scriitorul // acestor rânduri era secretar la departamentul munițiilor din Hotin. Abdi Pașa, care tocmai se întorsese a doua oară din Egipt și care în timpul șederii sale la Hotin a fost numit guvernator al Oceakovului și seraschier, a poruncit să fie sărbătorită această împrejurare printr-o inscripție, pe care am compus-o eu și care, având lungimea de 12 versuri, a fost săpată în piatră și aurită. Am mai compus și am mai scris o alta, pe marmură, pentru palatul „Porții tainice", pentru care am primit de la garnizoană ca plată 200 de aspri, o jumătate de pungă și o haină frumoasă. Au fost cedate din moștenirea lui Nassuh Pașa, cel care a fost decapitat sub sultanul Ahmed [I] [62], 333 de cărți prețioase ca o fundație pioasă în folosul cititorilor din Hotin și au fost așezate în lăzile lor într-unul din turnurile vechii cetăți, deasupra moscheii. Au fost numiți totodată un bibliotecar și un îngrijitor. Tot astfel se aflau în moscheea lui ienicer aga, sub privegherea unui bibliotecar pus anume, 200 de volume dăruite de ienicer aga Evlia Hasan. Toate cărțile au fost luate de ruși și transportate în Rusia, unde parte din ele s-au pierdut, iar altă parte a căzut în mâinile evreilor, care au adus unele din ele pe preț de nimic lui Yahia Pașa [63], prizonier acolo. Altele au fost cumpărate de lipcani de la evrei și vândute la Constantinopol și în alte părți. Dar o mare parte din ele se găsesc și astăzi în Rusia.

La nord-vest de Hotin, în fața fortului Svaniec, în locul numit Atak, a înființat defterdarul Hotinului, Mustafa Aga, un iarmaroc, și în acest scop a clădit un chioșc mare pe malul Nistrului, o vamă, bolți pentru negustori și grajduri pentru geambași, aceștia din urmă formând cea mai mare parte din cei ce vin la târg. Acolo mai sunt 50 de cârciumi,
p. 566 unde s-au așezat ca la ei lăutari poloni și lelițe frumoase. Douăzeci // de ieniceri au grijă de păstrarea ordinii. Acest târg se ține de șapte ori pe an. Mai târziu, când guvernul turc a aflat de aceasta, a încredințat venitul vămii aceleia unui secretar al divanului și altor dregători. Astăzi, vama de la Hotin și încasările după acel târg constituie un venit al guvernatorului.

Înainte de ocupația rusească, traiul era ieftin la Hotin. Astfel, două chile de orz costau o para, 1 500 (?) [64] de ocale din cea mai bună făină ⟨costau⟩ 1 piastru, 25 de ocale de unt costau 1 piastru. Cotul de postav polon costa de la 15 până la cel mult 40 de parale. Se putea cumpăra o blană aleasă de lup cu 20—30 de piaștri, o blană de vidră cu 2 aspri, una de cacom cu 8 parale, o vulpe rusească cu 40—50 de parale. Acestea din urmă erau purtate de cazaci din loc în loc cu legătura. Tot astfel blănurile de vulpe de la pântece (nafe). Negustorii leși vindeau singeapul [65] cu 2 piaștri tulumul și încă te rugau să le iei, căci fiecare colț era îndesat cu ele. Se vindeau cantități mari de ceai, chihlimbar, gingimber, cuișoare și nucșoară. La băcani, costau cuișoarele și scorțișoara și nucșoara 4 piaștri ocaua. Stofa de fir era de trei

---

[62] Ahmed I, sultan otoman (1603—1617).
[63] Vezi Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, Pest, 1831, p. 504.
[64] Cifră evident greșită.
[65] = *Petit-gris*.

calităţi, cea mai bună costa 80 de piaştri, calitatea a doua 45—50 de piaştri, iar a treia şi mai ieftin. Scriitorul acestor rânduri a atras el mai întâi luarea aminte a Porţii asupra aducerii de acolo a ceaiului, găitanelor şi chihlimbarului. Anume de aici a fost introdus la Constantinopol citul imprimat polon. Cotul costa 10 parale, iar cel mai bun 40 de aspri.

Clima Hotinului e foarte bună, apa e limpede, izvoare sunt din belşug şi tot astfel sunt şi munţi verzi ca smaraldul şi dumbrăvi de stejar. E belşug de fructe ca mere, pere, prune şi sunt deosebit de bune. Este un soi de prune negre atât de uşor de mistuit încât poţi mânca dimineaţa, pe stomacul gol, 500 de bucăţi. Sâmburii acestor prune se desprind de la sine. În văi înfloresc fragi şi un alt soi de zmeură, numită în limba polonă „malina". Tufişul ei seamănă cu cel de trandafir, iar frunza cu a agrişei; au un miros dulce de mosc; se transportă la Constantinopol, unde se vinde în mici oale proprii. Vişina sălbatică, de care se găseşte nespus de multă, e mare cât o nucă şi se coace mai târziu ca cea de grădină. Tulpina trandafirului sălbatic ajunge de grosimea unui deget. Împrejurimile Hotinului sunt împodobite cu pometuri şi cu grădini de zarzavaturi. Cireşe şi vişine, acestea din urmă se află din belşug, încă şi mai bune decât vişinile din soiul numit „Kathirti"[66]. Datorită aerului celui bun nu sunt deloc friguri şi alte boli asemănătoare. O particularitate ⟨a locului⟩ este că nu pot fi păstrate grânele în magazii decât netreierate. Dacă ai voi ca în alte ţări să le treieri şi să le pui în hambare, până într-o lună ar începe să se încingă şi s-ar strica. Unii snopi rămân aşa netreieraţi timp de 10 ani.

Mai înainte locuitorii aveau atât de multe vite încât un singur ienicer poseda 40 000—50 000 de berbeci. Iar un berbec nu costa mai mult de 8—10 parale. Aceşti berbeci iernează pe zăpadă ca vitele mari care nu cunosc staulul. La vremea fătatului puteai cumpăra mielul cu 8 parale şi apoi vindeai pielea blănarului cu 20 de parale căci oile de acolo erau din soiul Kivirdjik[67]; astfel că mâncai o friptură de miel şi mai câştigai pe deasupra 12 parale.

În faţa fortului Akup[68] se află Atak (Otok), un loc încântător pe o înălţime, şi care nu-şi găseşte seamăn; pe o coastă ţâşnesc din pământ izvoare ca râurile Paradisului. Kemankeş Ahmed Aga, chehaia şi ginerele lui Mustafa Paşa[69], a poruncit să fie astfel întocmit. Cotind ceva mai la dreapta, e valea „Kireg-hane"[70], un loc de asemenea cu totul încântător la umbra vaporoasă a stejarilor. Şi înălţimile dinprejur sunt bogate în ape curgătoare. Una din cişmele vine // de la un Sagardjibaşi p. 568
Kim oglu Mehmed Aga. Inscripţia de pe piatra fântânii a fost compusă, scrisă şi săpată cu dalta de mine. Un râu format din nenumărate izvoare care ţâşnesc de jur împrejur străbate valea. Culmi împădurite îl mărginesc pe amândouă laturile. Câteva din apele care izvorăsc din munţii pomeniţi sunt destul de puternice pentru a mâna câte o moară. Pe câmpii înfloresc stânjenei sălbateci. Acolo cresc şi morcovi. Şesuri zâmbitoare alternează cu grădini şi cu dealuri acoperite de păduri de stejar. Ogoarele sunt semănate cu grâne, cu grâu negru *(Kara boghdai)* şi cu mac. Din seminţele sale se pregăteşte uleiul de mac, iar din făina

---

66 = Vişina catârului.
67 Cu coada lungă.
68 = Okopy.
69 Probabil defterdarul Hotinului.
70 = Vărăria, Varniţa.

de grâu se face un fel de „pilav” asemănător cu ⟨felul numit⟩ „Muse” din arpacaş de orz şi aceste bucate se mănâncă înmuind lingura în ulei de mac. Macul ajungea uneori de mărimea unei rodii. Copiii obişnuiesc să ia la şcoală o măciulie sau două şi mănâncă seminţele ca o bunătate. Un alt fel de bucate din partea locului, numit *Perhu*, se bucură de trecere şi la Constantinopol.

În ce priveşte pe ⟨tătarii⟩ lipcani, 6 000 au emigrat odinioară din Polonia (la Hotin unde s-au înrolat în masă sub stegarii *„bairak-agii”)* lor. Astăzi însă au dispărut cele mai multe din posturile de agă ocupate de ei.

La o depărtare de optsprezece ceasuri de Hotin, pe pământul moldovenesc către Bender, se află pe Nistru Soroca [71], o cetate mică, dar puternică aşezată pe un munte înalt. Kaplan Paşa [72] a împresurat-o, dar nu a putut-o cuceri, căci este o cetate aşezată la loc foarte prăpăstios. Nu departe de ea se află

„Ladova” [73], unde se ţine bâlci.

Leova [74] ⟨e⟩ în drumul spre Akerman şi are o cetăţuie. //

p. 569 Roman [75] e un oraş în drum spre Hotin. Aproape de aici e

Bacăul şi în apropiere de acesta Adjudul.

Odobeşti, între Leova şi Dunăre; până la el mai e o zi de drum.

Tecuci e la o poştă de Siret. La o poştă de acolo se află Bârladul şi Vasluiul.

Sniatin [76] e la 12 ceasuri de Hotin, spre hotarul Transilvaniei; e un loc cu un bâlci însemnat care produce 200 de pungi chiar în vremuri nefavorabile. Când s-a clădit cetatea Hotinului, venitul acestui bâlci mergea în vistieria acestui oraş, al cărui defterdar mai primea în afară de aceşti bani încă 80 de pungi de la mai multe alte bâlciuri care îi produceau ⟨aceşti bani⟩ din partea lor. Mai târziu însă Poarta le-a lăsat moldovenilor [77].

În Moldova se ţin bâlciuri în 17 locuri cu totul, şi veniturile lor ajung pentru acoperirea tributului către Poartă.

Ţara dintre Nistru, Prut, Hotin, Bender şi Ismailul de lângă Dunăre se împarte în 16 ţinuturi. Dacă ea ar fi lăsată în seama tătarilor din Basarabia, în schimbul zeciuielii legale, ne-am asigura pe de o parte împotriva unei treceri a duşmanilor peste Dunăre, iar pe de altă parte, împotriva uneltirilor răuvoitoare ale moldovenilor. Şi siguranţa cetăţilor nu ar avea decât de câştigat dintr-o asemenea schimbare; iar veniturile pe care vistieria turcească le scoate din Moldova ar suferi tot atât de
p. 570 puţin // căci oricine ar stăpâni ţara, tot ar fi în stare să dea aceeaşi sumă şi încă să-i mai şi rămână. Moldova nu plăteşte Porţii decât 58 000 piaştri ca tribut anual *(„miri”)* şi bâlciurile singure produc o sumă cu mult mai mare. Întreaga populaţie a Moldovei se urcă la 150 000 de raiale. Darea pe care o plătesc ei lunar se numeşte văcărit (!). Pe lângă aceasta ei mai dau Porţii în fiecare an 500 de cai şi şoimi.

---

[71] *Sowarika.*

[72] Kaplan Mustafa paşa, căpetenie militară turcească, care a luptat sub comanda marelui vizir Ahmed Köprülü paşa la Cameniţa (1672) şi în Ucraina.

[73] Probabil Lalova pe Nistru la nord-est de Orhei (raion Rezina, Republica Moldova).

[74] *Levişe* = Leova pe Prut la sud de Huşi (raion Leova, Republica Moldova).

[75] *Romania.*

[76] *Isnatin*, azi în Republica Ucraina.

[77] Textul e neprecis şi poate da naştere la confuzii. Aceste restituiri se referă numai la localităţile din Moldova ale căror iarmaroace produceau acele 80 de pungi arătate mai sus şi *nu* la Snyatin care aparţinea pe atunci Poloniei.

Moldovenii seamănă cu muntenii în privința felului de a se lupta. Sunt trădători și violenți, dar și iscusiți la luptă. O gardă de 500 de călăreți și tot atâta pedestrime apără pe domnul lor, căci poporul e aprig din fire. O călărime de 10 000 de oameni este gata oricând. Ei își au feudele lor. Înspre Transilvania se află mine de aur (!), de argint (!), precum și de sare care se numesc ocne. Sarea se scoate în droburi mari. Oi, vite mari și cai sunt peste tot și în mare număr. Printre fructele pe care le produce Moldova este și un soi de mere numite *domnești* și care se trimit în dar la Curte. Acest fel de mere sunt mari și la gust asemenea zahărului celui mai ales. Domnii obișnuiesc să întipărească un semn al lor [78] pe fiii lor spre a putea fi cunoscuți mai apoi ca fii de domn (beizadele). Odinioară Moldova aparținea Ungariei, apoi Poloniei [79], mai târziu a fost cucerită de Poartă.

Însemnarea distanțelor în și prin Țara Românească și Moldova

De la Akerman la Marea Neagră până la Leova la hotarul Moldovei o poștă. Acolo se trece Prutul, de acolo până la Iași, o poștă. Stația următoare: Suceava.

De la Nicopol la Rusciuc sau la Giurgiu pe celălalt mal o poștă; p. 571 de acolo până la București sunt 12 ore, de acolo la „Cocorăști" [80] e o poștă.

De la Silistra peste Dunăre până la Ciocănești [81] e o poștă; de acolo la Boldu(?) [82], o poștă, de acolo la Siret o poștă, de acolo până la Bîrlad tot una, de acolo până la Vaslui la fel, de acolo până la Cotnari la fel, iar de acolo până la Suceava, o poștă.

De la Giurgiu până la Hotin, prima stație Budeni [83]; a doua București, a treia „Corgești" [84]; de acolo până la Buzău 2 mile; de acolo până la Râmnic 2 $^1/_2$, de acolo până la „Zebruci" [85] tot atât, de acolo până la Focșani o poștă. Acolo e râul alcătuind hotarul dintre Moldova și Țara Românească [85bis], aceasta din urmă ia și ea vamă aici. De acolo până la Adjud 4 mile, de acolo până la Bacău de asemenea 4 mile, iar de acolo până la Roman la fel, de acolo până la „Sebus" [86] la fel; de acolo până la Suceava sunt 6 mile, de acolo până la Siret 6; de acolo la „Kozo" [87] 11 mile; de aici peste Prut la Hotin 5 mile.

De la Bender până la Hotin se socotesc 64 de ceasuri; de la Ismail 105 ceasuri; tot atât de la Hotin la Chilia. Drumul de la Hotin duce peste Kankli Köprü [88] la Ak Mesdjid [89] și de acolo prin strâmtoarea Yaman Yol [90] la Bender, Chilia și Ismail.

[78] Informație scoasă evident din *Chorographia Moldovei*, ed. a II-a din 1550.
[79] Suzeranitate mai mult nominală și meteorică.
[80] *Kokureschti*. Nu poate fi vorba aici de localitatea Cocorăști din județul Prahova lângă Târgșor, ci avem aici o repetiție a mențiunii precedente în care a fost înlocuită precizarea de „12 ore" cu cea de o poștă, fiind deci vorba nu de Cocorăști, ci de *București*.
[81] *Dschukenesch* = Ciocănești, jud. Călărași.
[82] *Baldu* = Boldu, sat, jud. Buzău. În apropiere de Balta Albă.
[83] La nord de Comana, jud. Suceava.
[84] *Korcheschti* = Scorțești, adică Scorțeanca, la sud-est de Mizil? jud. Buzău.
[85] *Zebrudsch* (?). Poate Obrejița la circa 4 km de Plăginești, jud. Vrancea.
[85 bis] Milcovul.
[86] Oare = Târgu-Frumos, de la forma ungurească Szep = frumos.
[87] *Kozo*. Oare Cozmeni sau Coțmanii Mari, la sud de Zăstavna, raion Coțmanii Mari, reg. Cernăuți (Republica Ucraina).
[88] = Lipcani, cf. mai sus n. 37.
[89] Cf. mai sus n. 46 cu identificarea: Pererita.
[90] Neidentificat.

Această ţară despărţită de Moldova se numea mai înainte Serab [91], iar astăzi poartă numele de Bugeac. Este de 36 de mile în lungime, de 16 mile în lăţime. Hotarele sale sunt înspre răsărit Marea Neagră, la miazănoapte Nistrul, la miazăzi Dunărea, la apus Moldova. E un loc şes şi mănos. Tătarii care locuiesc acolo sunt foarte înstăriţi. Fiecare din ei stăpâneşte turme mari de berbeci, vite cornute, cai, iepe, care se numesc djalgi şi cămile cu două cocoaşe. Ei le înjugă pe acestea din urmă şi le întrebuinţează la arat şi la trasul carelor. Grâu, orz şi alte cereale cresc din belşug şi sunt cărate în asemenea care trase de cămile în localităţile din apropiere: Chilia, Ismail, Akkerman spre a fi vândute. Lână de oi este atât de multă încât autorul a putut să capete la Chilia în anul 1134 al Hegirei [92] de la unul din aceste care tătăreşti 120 de ocale pentru un piastru şi deci ocaua nu costa mai mult de un aspru. Acum însă s-au învăţat să o ducă şi în Polonia, aşa că ocaua se vinde cu 2 parale. Se mai duce şi multă din această lână la fabrica de postav din Bucureşti [93], de curând înfiinţată, unde se fabrică un postav bun. Acesta e de culoare albastră. Costa 30 de parale cotul, pentru a-l vopsi în roşu, e trimis la Şiştov.

Aşa-numitul grâu arnăut, un soi cu spice mai mărunte ca la grânele obişnuite, creşte din belşug şi e foarte bun. Se duce la Constantinopol lapte, iaurt şi grăsime. Armenii şi turcii din Akkerman, Chilia şi Ismail, care sunt cunoscuţi sub numele de chirigii (= precupeţi), acaparează aceste articole de la producători dându-le bani înainte şi apoi le vând în acele locuri. Şi negustorii se îndeletnicesc cu vânzarea grăsimii pe care o amestecă cu
p. 573 grăsimea de la coada oilor celor cu coada grasă, o pun în // ulcioare şi în burdufuri şi o duc la Constantinopol. Unii tătari mai întreprinzători desfac chiar ei personal aceste mărfuri în loc de a le lăsa speculanţilor. Iaurt de cea mai bună calitate se vinde în putini cu o para ocaua.

Ţara Bugeacului alcătuieşte intrarea spre marea stepă a Haihatului. Cale de douăzeci de poşte într-una nu găseşti piatră, fie măcar de mărimea unei peceţi de inel, nici de lungimea unui deget. De aceea locuitorii de acolo încălzesc iarna sobele cu gunoiul vitelor şi oilor amestecat cu paie, frământă cărămizi din ele şi le pun la uscat. Alt material de încălzit li-l procură trestia care este foarte deasă în nenumăratele bălţi şi ape stătătoare. Iarna când acestea îngheaţă, tătarii o taie şi o vând cu căruţa pentru întrebuinţările amintite. Nu se foloseşte samarul aici în ţară pentru cămile, căci acestea au două cocoaşe cum am spus. Faptul că au fost colonizaţi tătarii aici se explică prin dorinţa de a feri ţara de năvăliri duşmane. Ei stau sub autoritatea unui agă numit de hanul din Crimeea şi care poartă titlul de Yali Aga (=aga ţărmului). Şi ei îşi au proprii lor sultani şi o nobilime a lor (mârza). Se împart în hoarde deosebite, fiecare având propria ei nobilime care e întreţinută de hoardă. Când pornesc la luptă, merg în cete deosebite numite Kazan sub ordinele mârzacilor. Pregătirile de luptă încep prin aducerea acasă a cailor care de obicei pasc liber pe stepă. Aceştia sunt hrăniţi apoi 40 de zile cu orz. Adunările lor de sfătuire se numsc *yenis* adică „largi"; în aceste adunări vorbesc numai bătrânii. E o necuviinţă să se amestece în vorbă tinerii. Ei cinstesc foarte mult pe învăţaţi şi pe oamenii cucernici.

---

[91] Adică: ⟨Bas⟩sarab⟨ia⟩.
[92] 1134 H. = 22 octombrie 1721 — 11 octombrie 1722.
[93] Alta decât fabrica înfiinţată în vremea lui Şerban Cantacuzino cu vreo şase decenii mai înainte.

Fiecare ţinut îşi are kadiul său numit de han, care nu poate fi destituit decât dacă a rostit judecăţi potrivnice legii sfinte. Aceşti kadii sunt judecători drepţi. Ei nu iau sume de bani sub diferite denumiri [. . .] ca cei turci, ci se mulţumesc, după hotărârea judecătorească cu // ceea ce li se dă de bunăvoie, fie măcar şi 5 parale la o sumă de 1 000 de piaştri, ba te mai întreabă dacă dai bucuros fleacul (acesta). Fiecare kadiu e întreţinut de hoarda căreia îi aparţine. p. 574

Numărul primitiv al coloniştilor tătari nu trecea de 10 000. Astăzi însă Basarabia dă un contingent de 30 000, iar stepa Nogailor de 40 000 de oameni în stare de a purta arme şi de a se lupta. Această armată nu este prea însemnată ca număr, dar fiindcă e alcătuită din oameni foarte viteji şi dornici de luptă, insuflă o mare teamă ruşilor, polonilor sau ungurilor. Năvălirile în Rusia le fac de cele mai multe ori iarna când sunt apele îngheţate. Oraşele şi localităţile cucerite sunt arse fără cruţare şi locuitorii târâţi în robie. Prada o numesc „toyumluk". Când răsună strigătul de luptă, fie că au fost chemaţi şi tătarii crâmleni sau nu, ei hotărăsc un soroc înăuntrul căruia pornesc odată din direcţii deosebite.

Oricine are doi cai pleacă la locul adunării adeseori la sute de mile depărtare. Acolo ţin o adunare obştească numită „hoşyeniş" şi pornesc apoi în cete deosebite, dar în aşa fel încât diferitele detaşamente să nu se depărteze prea mult unul de altul. La mijloc merge comandantul care e numit dib-alai, fie măcar şi hanul în persoană sau unul din sultanii lor. Proviziile lor pe care ei le desemnează cu numele general de *agărlâk*, adică bagaje grele, constau din făină de mei care se numeşte acolo „talkari". Se răspândesc în toate direcţiile spioni pentru a căpăta informaţii. Ei năvălesc astfel dincolo de Nistru şi Bugeac în ţara cazacilor, fiind conduşi de călăuze ale lor, a căror îndeletnicire se moşteneşte din tată în fiu. O călăuză de aceasta primeşte o lozincă tainică şi un bici în mână cu care merge în fruntea oştirii. Odată ajunşi în ţara vrăjmaşă, dau raită timp de două zile, pradă tot ce găsesc şi se întorc îndărăt. În cele mai multe cazuri ghiaurii închid defileurile cu fortificaţii îndărătul cărora pun artileria ca să împiedice pe tătari să-şi ducă prizonierii. Tătarii obişnuiesc să înlăture asemenea piedici sau cu // arma în mână, dacă lucrul e în adevăr cu putinţă, iar de nu, măcelăresc pe toţi prizonierii şi apucă pe alt drum. Văzând că nu izbutesc să se împotrivească în acest chip, ghiaurii deschid iar drumurile închise. p. 575

La pornirea tătarilor la război domneşte cea mai mare disciplină: nici o scobitoare nu se pierde, dar la întoarcere jefuiesc tot ce le cade în mână. Cei prinşi sunt trecuţi într-un adevărat inventar şi sunt împărţiţi între ei, după regulamentul în fiinţă la ei, nimeni nu este nedreptăţit. Ei trec peste râuri, făcând plute din trestii lungi prinse împreună pe care pun bagajele şi le leagă de cozile cailor pe care încalecă apoi goi şi cu biciul în mână trec apa. Tătarii preferă expediţiile de iarnă fiindcă atunci apele sunt acoperite cu gheaţă şi duşmanii se pot mişca mai greu.

Portul lor e alcătuit dintr-o blană şi din nădragi de piele de oaie sau de lup. Aceşti tătari urmează ritul hanefitic şi se roagă după prescripţiile lui. Locuitorii musulmani de pe malurile Dunării care se alipesc expediţiilor lor de pradă sunt socotiţi egali cu tătarii la împărţirea prăzii.

Oraşele şi localităţile mai însemnate din Bugeac sunt: Ismail în faţa Tulcei, pe Dunăre, un oraş frumos. Cine călătoreşte din Rumelia în Crimeea sau în Rusia porneşte din Tulcea peste Dunăre şi după ce trece de insulă ajunge mai întâi la Ismail. Oraşul are pieţe frumoase, văi şi moschei. Din partea administraţiei centrale a fundaţiunilor pioase, pentru oraşele sfin-

te (Meca şi Medina), îşi au reşedinţa acolo un administrator (muteveli)şi un kadiu. Călătorii găsesc acolo cai de poştă pentru a merge la Bender, Oceakov şi Akerman. Staţiunea următoare e Tatar-Bunar, de acolo urmând cursul Dunării ajungi la Chilia.

Chilia e o cetate puternică lângă un oraş bine clădit înconjurat de un şanţ adânc. Cetăţuia din interior se întinde până la Dunăre care i-a surpat o parte din zid. Această cetăţuie are şanţul ei propriu peste care trece un pod de lemn. Sultanul Bayazid Veli [94], care a cucerit oraşul, avea obiceiul să se aşeze pe un scaun la poarta cetăţii şi a dat voie comandantului cetăţii să facă acelaşi lucru. De aceea se şi înghesuiau tot mai mult săracii în acest loc. Cetatea exterioară are patru porţi: anume, „Yali Kapusî", adică poarta litoralului care e către Dunăre. Acolo debarcă cele mai multe plute care aduc lemne; apoi „Su Kapusî", adică poarta apei. Acolo se opresc oamenii care aduc zilnic lapte şi iaurt de la Chilia veche; acesta din urmă se vinde în putinele. O mică putină costând 5 parale ajunge pentru nevoile unei familii vreo săptămână. Tot acolo acostau şi luntrele cu fructe, ai căror vânzători se numesc „serghigii" şi care îşi pun marfa la vânzare în maghernițe de lemn. Un pod duce de acolo, peste şanţul cetăţii, în suburbie la baia cea veche. A treia poartă se numeşte „Babi Kebir", adică poarta cea mare, şi se deschide înspre târgul tătarilor. Acolo, între şanţul şi zidul cetăţii se află un mormânt unde oamenii care caută ajutor jertfesc în trecere o para, şi dacă sunt pătrunşi de credinţă adevărată, aud negreşit un glas care le răspunde la întrebările lor. Moscheea cea mare a fost ridicată de sultanul Baiazid.

O altă moschee mică se află pe drumul spre „poarta apei", pe marginea şanţului circular al cetăţii interioare şi aceasta îşi are o moschee mare şi o baie în faţa porţii. În suburbie se află aşa-zisa baie veche şi câteva moschei mari şi bogate. Acolo se mai află peste 60 de hanuri, pieţe frumoase şi cafenele elegante. Aproape de vamă se află tribunalul şi piaţa de peşte. Pescăria
p. 577 // se află sub un intendent propriu. Se mai află şi birturi şi bucătării ale vistieriei, unde friptura se găteşte gratuit, mulţumindu-se ca răsplată numai cu grăsimea de pe frigare, strânsă în tigăi. Cu cât pune omul să-i frigă mai multă friptură cu atât este mai bine venit. În timpul lunilor de vară e o mare afluenţă de oameni la Ismail. Găseşti oameni de toate naţiunile, căci oraşul e o piaţă comercială tot atât de însemnată ca un iarmaroc.

În anotimpul cel mai frumos totul este ieftin. Este însă altfel iarna care aici este foarte aspră şi când nimeni nu-şi părăseşte bucuros casa, şi este greu să ajungi la târg care se află în afara cetăţii în suburbie. Articolele de comerţ sunt: lâna de oaie, grăsimea, peştele marinat, icrele şi pieile de cai. Acestea trebuie să fie tăbăcite, întinse pe pământ şi uscate îndată turnându-se muştar pe ele.

Mai sus de Ismail, se desparte Dunărea în două braţe. Unul se varsă prin Sulina (*Sunne)* în mare, celălalt trece pe lângă Chilia şi se varsă, desfăcându-se în 5 braţe, tot în Marea Neagră. Între aceste braţe se află insule cu pământul şes şi bine cultivat, cu gospodării de unde populaţia îşi aduce cele mai multe oi, vite şi cai. Şi lapte şi iaurt se aduc de acolo la vânzare. Nu se cunoaşte la ei meşteşugul de a pregăti untul şi brânza. În schimb însă, iaurtul e minunat.

Akkerman (Cetatea Albă), aşezat lângă Marea Neagră sub 38° longitudine şi 47° latitudine, e o cetate foarte puternică şi a fost cucerită de sultanul

---

[94] Baiazid al II-lea, sultan otoman (1481–1512). Chilia a fost cucerită de turci la 14 iulie 1484.

Baiazid Veli odată cu Chilia în anul 889 al H⟨egirei⟩[95]. La început comanda acolo un pașă de rangul al treilea *(Liwa)* [95 bis]. Din cauza prea micii adâncimi a apei, vasele trebuie să acosteze cu 3 mile înainte de cetate. Aceasta are șanțuri foarte adânci și largi, necredincioșii în ele pier; turcii dimpotrivă în aceste împrejurări rămân nevătămați.

. . . Împrejurimile Akkermanului au o climă sănătoasă și de jur împre- p. 578
jur se află grădini de ornament și grădini de zarzavat. Satele din jur sunt întocmai ca cele tătărăști din jurul Chiliei. Populația este de asemenea tătărească. La primul asediu de către otomani ea era gata să se lase de expediție tocmai când tragerea unui tun, care trimitea trei centneri de ghiulele grele, i-a înduplecat pe asediați ca să se predea.

Din cauza greutății sale acest tun nu a putut fi urnit din loc la plecarea de acolo și a fost lăsat în urmă lângă una din porțile cetății. Și astăzi stă un negustor de mărunțișuri acolo și folosește gura tunului ca tarabă de vânzare.

Aproape de Akkerman se află reședința guvernatorului Bugeacului, Yali Agha (numit de hanul Crimeii). Cele două stațiuni dintre Akkerman și Bender sunt Yanik Palanga și Tatar Bunar. Acele localități sunt aproape ca două orașe. Mergând de la Oceakov la Bender treci pe lângă ele fără a fi nevoie să te abați pe la Akkerman.

Bender e o cetate tare și bine păstrată, așezată lângă Nistru sub 55° longitudine și 48° latitudine. Este totodată un puternic meterez de graniță al Islamului față de Rusia. Odinioară ⟨Benderul⟩ // era mai puțin însemnat p. 579
și ședea acolo un bei cu un singur tui, numit de hanul din Crimeea. În 1122[96] s-a întâmplat că regele șvezilor [97] a fost bătut de ruși la Bug și silit să fugă în stepa Oceakovului. Guvernatorul acestei cetăți, Iusuf Pașa, care tocmai fusese însărcinat să restaureze fortificațiile exterioare ale Benderului, a vestit de această întâmplare pe sultanul Ahmed ⟨III⟩ care a poruncit ca regele să fie dus la Bender și ținut acolo pe cheltuiala Porții. Rușii s-au folosit de această împrejurare pentru a declara război Porții; în acest scop Benderul a fost bine întărit cu noi fortificații. În ⟨luna⟩ aprilie a anului următor (1711), rușii au venit într-adevăr cu toată armata lor spre a cuceri Rumelia și poate chiar Constantinopolul. Au aruncat două poduri peste Nistru între Hotin și Bender, în apropiere de Soroca, și s-au revărsat ca un puhoi clocotitor spre Prut. Dar acolo, lângă Huși [98], la Prut le-a ieșit înainte pe de o parte regele șvezilor cu garnizoana din Bender, iar pe de altă parte hanul tătarilor, Devlet Gherai [99] și marele vizir Baltagi Mehmed[100] cu steagul sfânt.

Împresurați astfel din toate părțile, lipsiți de alimente și nefiind în stare să ajungă până la Prut, ⟨rușii⟩ au fost nevoiți să se hrănească cu coajă de copaci în loc de pâine și, în sfârșit, să trimită pe ministrul lor Șeremetev [101] cu o basma în loc de funie în jurul gâtului, în tabăra turcească

---

[95] Anul Hegirei 889 = 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485. Cetatea Albă a fost cucerită de turci la 5 august 1484.

[95 bis] *Liva*, unitate administrativă, subdiviziune a unei provincii (*vilayet*) cârmuite de un *mir-i liva*.

[96] Anul Hegirei 1122 = 13 martie 1709 — 1 august 1710. Data exactă 27 iunie/8 iulie 1709.

[97] Carol XII.

[98] *Dschudschire* pe Prut.

[99] Devlet Ghirai II, han al tătarilor din Crimeea (1699—1702, 1708—1713).

[100] Baltagi Mehmed pașa, mare vizir (1710—1711).

[101] *Seremet oghlu*. General-maior Mihail Borisovici Șeremetev (1672—1714), fiul comandantului general rus, feldmareșalul Boris Petrovici Șeremetev (1652—1719).

spre a cere pace; şi li s-a îngăduit în schimbul părăsirii Azovului şi dărâmării cetăţii Taganrog. Au fost conduşi apoi de câţiva viziri de la Ladova (!), localitate la 16 ceasuri depărtare de Hotin, până dincolo de Nistru, la hotarele Poloniei ... etc.

p. 580 După această întâmplare cu Şvedul, Benderul a ajuns o cetate însemnată ce trebuia să fie sub comanda unui vizir. Acum are un zid dublu şi un şanţ adânc. Suburbia este întretăiată de grădini şi pometuri. Nistrul ⟨ii⟩ dă apa de băut. Împrejurimile sunt frumoase Benderul e la o depărtare de 18 ceasuri de Chilia, la 24 ceasuri de Ismail. La Bender se mai găsesc băi frumoase, moschei şi pieţe.

Iar Nistrul pe care se află cetatea izvorăşte în apropiere de Halici, curge pe la Akub (Okopî), Svaniec, Hotin, Soroca şi Bender şi se varsă în faţa Akkermanului în Marea Neagră. Este larg ca luviul Şat (= Tigrul unit cu Eufratul) şi are în timpul verii mai multe vaduri prin care se poate trece. Unul din ele, între Svaniec şi Hotin, deasupra satului Braha şi care poate fi văzut şi din Hotin, este atât de puţin adânc în acest anotimp încât apa nu se ridică mai sus decât scările de la şa.

MARKOS ANTONIOS KATSAITIS

(1717—1787)

Markos Antonios Katsaitis sau Marco Antonio Cazzaiti, cum prefera să se iscălească tânărul patrician corfiot, născut și crescut într-un mediu unde domina graiul venețian, a vizitat țările noastre în anul 1742 dintr-o pură întâmplare personală, fără nici o legătură cu împrejurările de la noi. Născut în septembrie 1717 la Corfù dintr-o familie figurând în cartea de aur a nobilimii ionice, ca fiu al avocatului Ioan Katsaitis, a studiat dreptul la Veneția, având însă o predilecție deosebită pentru geografie. În 1738, la 21 de ani, el dedică dogelui Veneției o *Geografie în dialog* în care apare portretul său însoțit de stema sa de „tânăr patrician de Corcyra". Călătorește prin toată Italia, apoi pare să opteze pentru o căpătuire la Smirna, unde vine în 1740, și apoi în 1742, când încheie un contract de căsătorie în toată legea cu fiica bogatului venețian, Francisc Cortazzi, fost consul al Seniorici în acest oraș, unde avea o casă de comerț foarte înfloritoare. Dar în urma unui incendiu catastrofal, care a distrus o parte a orașului, cum viitorul socru a cerut o păsuire pentru achitarea obligațiilor din contract, Marco Antonio a preferat să renunțe la acea căsătorie, plecând în grabă la Constantinopol. Acolo însă noul bail venețian îl îndeamnă hotărât să-i acorde lui Cortazzi păsuirea cerută și să se țină de angajamentele luate. Pentru a scăpa de aceste presiuni, ce ar fi putut ajunge chiar la oarecare constrângere, el a socotit că e bine să plece mai departe. În cercul rezidenților străini și al protipendadei fanariote în care se învârtea la Constantinopol, el se împrietenise cu fratele domnului din Moldova, Constantin Mavrocordat, anume chefliul Iancu Mavrocordat, căruia i-a mărturisit încurcăturile sale. Acesta i-a sugerat să meargă în Moldova să candideze la locul de istoric al Curții, oferit de domn unui bătrân abate din Zante, care poate nu ar înfrunta oboselile călătoriei până în Moldova. Beizadeaua Iancu i-a dat scrisori către fratele său din partea sa și a capuchehaielor acestuia și i-a făcut legătura cu o altă beizadea: Ioniță Cantemir (confundat de Katsaitis în mod greșit cu fratele său mezin, Constantin, pe atunci emigrat în Rusia și ofițer în armata țaristă) fiul cel mai mare al lui Antioh Cantemir, care tocmai pleca în Moldova ca să-și redobândească niște moșii confiscate și să caute să-și mărite fata (vezi indentificarea corectă la Paul Păltănea, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol", Iași, vol. XXVI (1989), p. 709—712).

În ziua de 17 sept. pornesc din Pera Ioniță Cantemir și Marco Antonio călare, iar fiica beizadelei, Tarsia, de vreo 12—13 ani — Mademoiselle — călătorea într-o trăsură cu două roabe escortată de mulți servitori călare. Urmau cai purtând bagajele beizadelei (probabil proviziile și obiectele necesare la popasuri) restul fiind încărcat într-o căruță mare acoperită, trasă de 8 cai puternici, care împreună cu căruța similară a patricianului călător se vor alătura convoiului la al doilea popas împreună cu mulți seimeni și cu călăuza beizadelei care mai avea cu sine două femei. La caravană se mai adăugaseră doi bosniaci, ce duceau niște cai de rasă în Polonia, și un preot ce mergea în Moldova în căruța lui Marco Antonio alături de valetul acestuia.

Jurnalul lui Katsaitis redă cu un haz inconștient unele momente destul de sugestive pentru fizionomia personajelor principale. Beizadeaua Ioniță Cantemir, apare ca un om chefliu și jovial, afabil, cu condiția să nu prea fie contrazis, îndeajuns de convins de eghemoniconul său pentru a nu manifesta vreo trufie față de ceremoniosul său tovarăș de drum luat sub protecția sa, pe care îl îndeamnă să bea rachiu în lipsă de apă bună de băut și să asocieze, ca gustare de dimineața, must cu ceapă. Îndemn împlinit cu eroism ca o poruncă, cu toată cutremurarea la simplul gând al acestei combinații. Beizadeaua a arătat aceeași bunăvoință și față de „basoadaer" (călăuză), pe care l-a poftit de asemenea să împartă cu ei mesele din cursul călătoriei, având grijă să declare că în cursul drumului

nu au rost formalitățile cerute de etichetă, care vor fi reluate doar după sosirea în Moldova. Totuși invitația lui nu l-a cuprins și pe acel preot ajuns tovarășul de drum al valetului lui Marco Antonio. La rândul său, acesta din urmă a făcut un gest, oferind beizadelei două din cele trei saltele luate cu sine pentru drum, păstrându-și-o pe a treia ce fusese destinată valetului, lăsat să fraternizeze cu preotul. În felul acesta beizadeaua și „Mademoiselle" nu aveau să doarmă la diferitele caravanseraiuri pe scânduri acoperite, ce e drept, cu un covor. Toate aceste gesturi erau prilej de complimente și ceremonii. Alt prilej avea să se ivească la ieșirea din Munții Balcani, când au întâlnit caravana beizadelei Alexandru Mavrocordat, fratele domnului Moldovei, care trecea înapoi la Constantinopol într-o trăsură trasă de șase cai, în fruntea unui șir de 24 de trăsuri și 16 căruțe încărcate cu bagajele sale. Într-una se afla și soția sa cu nelipsitele roabe. Katsaitis a avut grijă să nu treacă neobservat și a fost prezentat beizadelei Alexandru care se uita cu oarecare curiozitate la portul său „franțuzesc". Dobrogea străbătură în patru zile de drum (27—30 sept.) îi lasă o amintire de belșug și bună stare : sate mari, turme și cirezi bogate, dar lipsesc lemnul și vinul. La 1 oct. e la Galați. Căruțele mari de transport au rămas pe malul drept al Dunării, neavând voie să treacă dincolo. Marco Antonio, recomandat de I. Cantemir „căpitanului" (= pârcălabului) de Galați, obține prin protecția acestuia o tocmeală foarte avantajoasă cu căruțașii locali până la Iași. La 2 oct. beizadeaua se desparte de Katsaitis, mergând direct la sora sa, Anița Palade, de unde trebuia să treacă la Iași, ajungând acolo înaintea lui Marco Antonio, care nu pierde ocazia de a-i încredința o scrisoare pentru marele postelnic, pe care îl ruga să-i facă rost de o găzduire bună. Era o cale ingenioasă de a folosi și mai departe protecția lui Cantemir, care îi dobândise atenția deosebită a dregătorului de la Galați care îl poftește la el. După istovirea subiectelor de conversație și de complimente reciproce, el se plimbă prin oraș, ducându-se la cafenele să stea de vorbă cu turcii întâlniți acolo, față de care se laudă că a fost în audiență la sultan (probabil în suita bailului venețian la Poartă). Despre orașul Galați confundat cu Axiopolis, spune că este un târg mare cu case joase învelite cu șindrilă, că în port navigau multe vase și că „aici locuiesc mulți evrei" care „vând rachiu, vin, tutun, și mai fac și alte negustorii". Mai vin pentru negoț și mulți turci. Pornind din Galați, trece prin Focșani, unde e zăpadă multă și găzduire proastă. În schimb la Bârlad sunt sobe bune și se găsesc alimente proaspete și din belșug. Ajuns la Iași, se bucură de un tratament de favoare. La vamă, boierul-vameș, care se lăsase așteptat, nu i-a cercetat bagajele de cum a înțeles de la el că avea treabă cu domnul. Katsaitis pretinde că și aici portul său „franțuzesc" făcuse această minune, dar tot el spune că postelnicul trimisese la vamă doi seimeni ca să-l aștepte și să vină cu bagajele la locul de găzduire într-una din casele cele mai bune din oraș. Fusese folosită metoda bine cunoscută a scoaterii din casă a stăpânului legitim pentru a face loc oaspetelui privilegiat. Întreținerea era asigurată de curte cu o profuziune de care se miră și beneficiarul ei. Chiar de a doua zi el pornește călare în portul său „franțuzesc" ce stârnește senzație, urmat de valetul său în livrea și de cei doi seimeni ce îi fuseseră puși la dispoziție, mergând mai întâi la postelnic, înainte de a se duce la Curte. Ajuns la el (al cărui nume corect era Caragea, și nu Caragica, cum scrie în Jurnal), el îi înfățișează scrisoarea de recomandare a lui Iancu Mavrocordat, fratele domnului. Urmează și aici complimente reciproce și declarații amabile. Din context rezultă că Marco Antonio nu îl cunoștea dinainte pe postelnic, căruia îi scrisese din Galați. De la postelnic Katsaitis se îndreaptă spre Curte spre care avea să pornească curând acest dregător urmat de alaiul său obișnuit. La Curte, cel cu care tratează chestiunea candidaturii sale la postul de istoriograf oficial al domnului este marele cămăraș (numit în Jurnal *monseniorul* Mano, dar care era de fapt un Rizo cunoscut și ca Manea sau Mane). Primit de acesta cu complimente și declarații, este apoi condus la Divan Efendi, unde urmează alte discursuri amabile, jaloane ale unei prietenii spontane și, în sfârșit, este chemat în audiență la domn, care se ocupa personal de alegerea istoriografului dorit. Dar când își începe complimentul său pe limba italiană, domnul îl oprește, întrebându-l de ce nu se exprimă în limba greacă, fiind grec. Restul discursului a fost rostit pe grecește, putând fi urmărit de boierii de față. Domnul poruncește să fie poftit la masă la palat, masă prezidată de marele cămăraș, domnul luându-și mesele singur

cu doamna şi familia sa. În aşteptarea hotărârii domnului, căruia i-a trimis un exemplar al *Geografiei în dialog*, precum şi alte opere manuscrise, Katsaitis se plimbă prin Iaşi, face vizite, mergând la marele vistier (Teodor Paladi) să-l regăsească pe tovarăşul său de drum, Ioniţă Cantemir, cumnat cu acesta, şi îşi petrece o parte din timp în anticamera domnului, unde se adună lumea cea mai aleasă. Acolo îl reîntâlneşte pe pictorul genevez, Liotard, venit cinci zile după el de la Constantinopol, poftit de domn pentru a face portretul său şi cele ale familiei sale, precum şi o serie de reproduceri ale chipurilor domnilor din trecut, desigur cei în legătură cu neamul Mavrocordaţilor. Pe Liotard îl văzuse relativ de curând pe malurile Bosforului, unde se adunaseră prietenii şi cunoscuţii fostului bail veneţian, care vizita înainte de plecare monumentele unice ale artei bizantine, această sărbătoare prelungindu-se până târziu noaptea. Prin Liotard el cunoaşte pe francezii Bertin şi Magnan ce ocupau posturi de încredere pe lângă domn. Primul (numit în Jurnal, Bretan sau Bretagni) era Exupère-Joseph Bertin, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe din Paris, prim medic al domnului din 1741, mai întâi la Bucureşti, apoi la Iaşi. Al doilea ce purta titlul de marchiz cu aceeaşi îndreptăţire ca „marchizul" Giuliani, care va trece pe la noi prin 1759, era însărcinat cu *afacerile politice* ale domnului, asemenea secretarilor de limbă franceză nelipsiţi în preajma domnilor fanarioţi. În corespondenţa Ministerului Afacerilor Străine de la Paris, el apare fără nici un titlu sau particulă ca secretar de ambasadă. În anii 1726—1732 el se afla la ambasada de la St. Petersburg ca secretar, iar după rechemarea ambasadorului în cursul unei crize prelungite a raporturilor franco-ruse, a deţinut funcţia de însărcinat cu afaceri, dovedind oarecare abilitate în negocierile secrete încercate pentru încheierea unei alianţe terminate însă fără succes prin rechemarea sa proprie. Leafa lui la Iaşi era de 130 de piaştri pe lună, cea a lui Bertin de *6 000 de piaştri pe an* ! (adică o pungă pe lună, cum il informează Magnan pe Katsaitis, desigur cu oarecare năduf. De observat că al doilea medic, Depasta, primea 230 de piaştri pe lună. „Marchizul", însurat cu o englezoaică urâtă (după Marco Antonio) era bine instalat şi dădea mese delicate şi somptuoase după gustul francez, la care a fost poftit şi acesta de mai multe ori alături de Liotard şi Bertin. A luat de asemenea cina cu Divan Efendi la care l-a cunoscut pe aga Paleologu „un om bătrân şi chior de un ochi, dar de o mare bunătate şi foarte milostiv, tare drag domnului, care aspira să-i fie şi moştenitor, aga fiind destul de bogat şi fără urmaşi". Ulterior acest boier îl va pofti la cină pe Divan Efendi, va fi plin de atenţii faţă de Katsaitis şi va fi cultivat de „marchiz", care îl va cunoaşte prin acesta, pe care îl rugase să-i facă această legătură. Călătorul nostru îşi sporeşte cunoştinţele cu marele comis, Chiriţă Dracu Suţu, fiul capuchehaiei Constantin Suţu, cu căminarul care fusese la Corfu şi avea legături acolo cu „profesorul public" (probabil Lazăr Scriba, care a tradus în limba greacă Istoria lui Vasile Cămăraşul) şi care locuia la mănăstirea Golia, unde îl pofteşte la dejun şi îi dă „un vin preţios din ţară", probabil de Cotnari. În sfârşit el nu uită să viziteze pe doctorul Depasta şi nici pe mitropolit. El asistă la alaiul trecerii prin Iaşi a paşei de Hotin, după o şedere de trei zile la palatul de la Frumoasa, înconjurat de solicitudinea domnului şi a Curţii sale. Împreună cu „marchizul" cu care vizita oraşul în mai toate după amiezile, el urmăreşte desfăşurarea ceremoniilor şi nu uită să sublinieze comportarea umilă a domnului sărutând mâna paşalei, care e foarte tânăr, dar sever şi orgolios, şi despre care se ştia că va ajunge mare vizir !

Din jurnal se vede că ocupaţia principală a lui Marco Antonio, pe lângă apariţiile sale în antecamera domnului, consta în vizite nenumărate, a căror iniţiativă îi aparţine în întregime lui. Când se întâmpla să nu găsească acasă pe una din persoanele spre care pornise, se îndrepta îndată spre alta din cunoştinţele sale. În felul acesta s-a dus prima dată să-l viziteze pe „marchiz, şi să cineze cu el în continuare, ajungând curând un obişnuit al casei. S-ar părea că şi „marchizul" ar fi avut un interes, anume acela de a ajunge să-l cunoască pe aga Paleologu prin mijlocirea lui Katsaitis. Oare pentru că aga Paleologu era din Ţara Românească (venit în Moldova de dragul lui Constantin Mavrocordat) şi Magnan avea nişte interese acolo? Când pleacă Katsaitis spre Ţara Românească, Magnan îi încredinţează nişte afaceri ale sale din Bucureşti şi îi dă o scrisoare de recomandare către marele logofăt Dudescu. Sau poate pentru că aga Paleologu era prieten bun cu Divan Efendi-ul Ali?

Dar în timpul acestor mondenităţi neîntrerupte se năruia proiectul dobândirii postului de istoriograf. De vină a fost chiar Marco Antonio care a refuzat cu îndârjire să declare pretenţiile sale pecuniare, ţinând-o într-una că vrea să slujească *gratis*, întrucât situaţia de *mercenar* nu se potrivea cu calitatea sa de nobil. În cele din urmă a lăsat problema retribuirii sale la aprecierea domnului. Dar când i s-a comunicat de cămăraş cuantumul de 50 de groşi (=piaştri) pe lună, el s-a simţit profund jignit de subaprecierea sa comparând desigur acea retribuţie cu cea a doctorului Bertin sau cu a lui De Pasta sau cu cea a „marchizului", fără a ţine seama că ea era aceeaşi ca a boierilor cu slujbă la Curte şi că îi era oferită numai pentru întreţinere până la terminarea Istoriei, care se va plăti deosebit de aceasta. Dar ideea însăşi a întreţinerii îl face să clocotească. El declară sus şi tare că acea sumă nici nu e suficientă pentru subzistenţa sa şi că părinţii săi îi pot asigura întreţinerea şi că el nu este silit să muncească pentru a trăi ! Ce se va întâmpla dacă după munca sa pe rupte, riscându-şi reputaţia şi sănătatea (!?), domnul nu va fi satisfăcut cu rezultatul ei ? Aşadar el revine din nou la propunerea sa iniţială de a munci fără plată până la terminarea lucrării ! (Concluzie cu totul nelogică după argumentarea sa de mai sus). Dar în cele din urmă îşi mai temperează ifosul şi refuzul acelei sume este acoperit de această ofertă atât de nereală. Refuz de care s-a căit foarte curând în sinea sa, dar asupra căruia nu mai putea reveni. Căci domnul a socotit refuzul jignitor şi „l-a dispensat de orice angajament anterior". De aici necazul lui Katsaitis care răzbate în repetarea criticilor, fie şi minore aduse domnului chiar de către dregătorii săi : postelnicul, cămăraşul, mitropolitul, fără a mai pomeni de favoriţii momentului, Magnan şi Bertin. Critici desigur inspirate chiar de Marco Antonio. Acesta scoate în relief din declaraţiile celorlalţi firea pripită şi nestatornică a domnului , ifosul cu care îl tratează chiar şi pe mitropolit, pretenţia de a şti totul mai bine ca toată lumea şi de a se amesteca în toate etc.

Drumul său de înapoiere — din care nu ne-a parvenit decât porţiunea până la Buzău — aduce şi el, pe lângă filmul desfăşurat înaintea călătorului, o imagine (poate prea clară) a sa proprie. Aşa că alături de portretul domnului avem şi autoportretul memorialistului, amândouă tot atât de valabile. Aşa cum se arată de către editori, jurnalul călătoriei la Iaşi şi fragmentul rămas al înapoierii întrerupt brusc la Buzău fac parte dintr-o serie de călătorii ale autorului şi anume : a) De la Corfù la Smirna (1740); b) A doua călătorie la Smirna (1742); c) Călătoria de la Smirna la Constantinopol; d) *Călătoria de la Constantinopol la Iaşi* (1742, spt.-oct.); e) *Călătoria din Moldova spre Valahi* (fragment). Acestea se păstrează în manuscris în două exemplare, unul la Sorbona, celălalt la Biblioteca Naţională din Atena. Dintre acestea primele două legate de Smirna au fost publicate în 1972 de cercetătorul grec Filip K. Falmpos după manuscrisul de la Sorbona.

În 1973 cercetătorul român Dumitru Limona a descoperit la Biblioteca Naţională din Atena exemplarul paralel al acestor călătorii şi a început munca de prezentare a drumului la Iaşi şi a fragmentului privind înapoierea până la Buzău, redând textul în versiune românească cu concursul cercetătoarei Elena Moisuc, care a contribuit şi la aparatul critic deşi n-a făcut rectificarea cuvenită privind pe Ioniţă (nu Constantin) Cantemir. Această versiune sub titlul Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iaşi şi de la Iaşi la Bucureşti în anul 1742* a fost publicată în 1977 la Iaşi în *Saeculum* (Editura Junimea), p. 45—50 (introducere şi note), p. 55—110. Ea cuprinde, între *Călătoria* propriu-zisă la Iaşi şi cea de înapoiere, scurtă descriere geografică-istorică *Despre Dacia antică*, urmărită cu atenţie critică de editori, care semnalează între altele situarea greşită a Brăilei în Moldova ! (Am crede că această afirmaţie a fost adăugată de autor la text *după* redactarea iniţială în care se declara că Galaţi este *unicul* port al domnului Moldovei pe Dunăre). Textul însuşi al călătoriilor este lămurit de note foarte bine venite. De semnalat însă nedumerirea rezultând din redarea în text a numelui de biserica „Maicii Domnului din Kola", cu explicaţia în notă „Biserica catolică închinată Adormirii Maicii Domnului", când din context se vede mai departe că e vorba de mănăstirea cea mai bogată din Iaşi şi prin urmare trebuie să ne gândim la mănăstirea *Golia*, nume deformat în Kola. Tot astfel numele marelui postelnic este redat prin neconvingătorul Caragica, în loc de Caragea rectificare sugerată în remarcabilul studiu : *Jean-Etienne Liotard à Jassy, 1742—1743*,

de Remus Niculescu (apărut în revista „Geneva", Nouvelle série, XXX (1982), nr. 5, p. 157, nota 35), cu identificarea probabilă a lui Constantin Caragea, născut la începutul veacului și mort în 1771. Vezi tot acolo și identificarea cămărașului „Mano" cu Iacovache Rizo, numit și Mano sau Manea, după numele tatălui său Manuel. Ar mai fi și alte note lămuritoare și sugestii prețioase de reținut din articolul amintit, în care autorul utilizează cu multă pătrundere informațiile culese din textul corfiotului despre pictorul Liotard, mai lărgind câmpul cercetării sale prin urmărirea și a călătoriei precedente, de la Smirna la Constantinopol, în care este vorba mai întâi de Liotard.

Dar Liotard este și el un călător în Moldova și ca atare s-ar cuveni să intre în volumul nostru. Cum însă nu avem nici o mărturie directă a sa, vom folosi fragmentul reprodus în articolul citat, redat acolo după Louis Gelly, *La Biographie de Jean-Etienne Liotard écrite par son fils* (în „Geneva", XI (1933), p. 192) și înfățișat de noi în versiunea românească.

„Domnul Moldovei auzind vorbindu-se de el [= Liotard, n.n.] la Constantinopol, unde se afla, l-a pus să-i facă portretul *(s'y fit peindre par lui)* și după aceea l-a chemat la curtea sa din Iași, unde i-a făcut portretul său, cele ale soției și fiicei sale și al patriarhului de Ierusalim. El sosise [= la Iași, n.n.] la 15 octombrie 1742 și a rămas acolo zece luni și jumătate pe care le-a petrecut alcătuind pentru domn desenele tuturor voievozilor care domniseră mai înainte în Valahia(!) ⟨= Moldova⟩. Acesta se numea Constantin Mavrocordat, domn blând și bun. Iubea științele. Liotard observând că toți mai marii țării purtau barbă și, plictisit de a se mai rade, a încercat s-o lase să crească. De îndată ce s-a văzut acest lucrul fiind poftit la nunta unuia din boieri, toți l-au felicitat că a lăsat să-i crească barba și i-au arătat atâta satisfacție încât Liotard a luat hotărârea să și-o păstreze. A rămas astfel zece luni în Valahia ⟨= Moldova⟩, foarte prețuit de domn, care pentru a-i plăti lucrările a crezut că-i face un mare dar oferindu-i un /lacună în text/ ceea ce în această țară este mult, pe o tavă de argint; dar aflând că nu este destul i-a mai plătit ceea ce a cerut, precum și cheltuielile călătoriei sale". Această ultimă declarație, pusă în legătură cu oferta nu tocmai generoasă făcută lui Katsaitis și cu știrea dată de istoricul Vasile Mihordea, referitoare la medicul Bertin, că la plecarea din domnie domnul îi datora o sumă importantă, ne-ar duce la concluzia că la Curte era oarecare lipsă de bani și că suma datorată lui Bertin nu rezultă poate dintr-un împrumut făcut domnului, cât din acumularea lefurilor sale neplătite.

Observăm că unele afirmații, datorate reminiscențelor lui Liotard fiul, nu concordă întocmai cu informațiile date de Marco Antonio în jurnalul său. Acesta din urmă vorbește de portretele doamnelor, precizând anume: mama și soția domnului, apoi de ale domnițelor, adică Smaranda de 7 ani și Sultana de 6, în sfârșit de ale beizadelelor (trei la număr: Nicolaie, Ioan și Alexandru, ultimii doi născuți în 1740 și 1742!) în vreme ce Liotard fiul pomenește doar de portretul soției, al fiicei și al patriarhului de Ierusalim (Partenie). Să fie vorba de o greșeală sau cumva de o schimbare a comenzii inițiale? Căci Liotard fiul a menționat și o serie de portrete ale voievozilor anterior despre care Marco Antonio nu știe nimic.

Pare mai ireductibilă contradicția dintre afirmația că domnul ar fi pus să fie pictat de Liotard la Constantinopol, unde s-ar fi aflat atunci, invitându-l doar după aceea la Iași, și faptul că el nu a fost la Constantinopol în intervalul prezenței lui Liotard acolo. Katsaitis declară că pictorul a fost *invitat* la Iași. Nu ar fi exclus ca acea invitație să fi fost făcută prin Iancu Mavrocordat, fratele domnului care ședea la Constantinopol, și ca acel portret al „principelui Moldovei" amintit în text să fie de fapt un portret al acestuia. Cum foarte curând el avea să ajungă domn al Moldovei, acel titlu i se cuvenea și astfel o confuzie între frați nu ar fi cu totul exclusă. Între niște reminiscențe mai târzii și niște însemnări de Jurnal, acestea din urmă par mai credibile. Cât privește confuzia între Valahia și Moldova, ea este foarte frecventă, atât din cauza folosirii numelui de Valahia pentru Moldova de către poloni, cât și din cunoștințele foarte aproximative referitoare la această parte a lumii și care se răsfrâng până și în enciclopedii. Alte completări privind relațiile între domn și pictorul genovez tot la Remus Niculescu, *Portretul unui domn din epoca luminilor; Constantin Mavrocordat văzut de Jean-Etienne Liotard*, în „Studii și cercetări de istoria artei", XLI (1994), p. 43–54.

[LA CURTE]*

[La 8 oct. Markos Antonios Katsaitis, sosit la Iași, merge la marele postelnic Caragea].

p. 68 La 8 octombrie, zi de sâmbătă, după ce m-am sculat la o oră potrivită și m-am îmbrăcat după moda franțuzească, am încălecat pe cal (aici, atât în Valahia, cât și în Moldova, toți boierii și nobilimea merg sau cu trăsura sau călare, făcându-se însoțiți de un mare număr de robi, seimeni, ciohodari și alți servitori, după uzul turcesc, în aceasta constând tot luxul lor mai mare și astfel toate persoanele civile merg și ele pretutindeni călare, oricât de scurt ar fi drumul pe care vor să-l facă) și dispunând să fiu însoțit de servitorul meu, îmbrăcat cu livrea, și de doi seimeni care fuseseră destinați serviciului meu, m-am lăsat condus la marele postelnic sau mare șambelan, domnul Caragica[1]. Această dregătorie este în mare considerație în aceste țări, el având obligația să rămână totdeauna în preajma persoanei domnului, care nu iese niciodată din apartamentele sale fără a fi precedat de marele postelnic însuși, care poartă în mână un toiag de argint, puțin deosebit de cel pe care îl poartă ceaușbașii când introduc în Divan pe ambasadori ...

p. 69 Rămânând cu el vreo oră în complimente reciproce și în alte diverse conversații, fiind veniți între timp foarte mulți boieri spre a-l saluta, precum și alții de condiție inferioară spre a-i face curte, el a ieșit cu un cortegiu numeros și încălecând pe un cal de rasă, cu o suită formată dintr-o gloată de servitori și alții, a dat ordin să fiu condus la Curte, unde trebuia să aștept până la sosirea sa.

După ce l-am lăsat să plece, am încălecat și eu și m-am dus la palatul domnului, care este destul de vast, închis în întregime cu ziduri, și care constituie un fel de castel al Iașului. Sosit la piciorul scărilor palatului, după ce trecusem curțile întinse, în care se văd locuințele seimenilor și ale altor soldați și persoane de gardă, am coborât de pe cal și după ce mi-am scos cizmele, am fost condus sus, unde în prima sală am văzut un mare număr de ciohodari, seimeni și alți oameni de jos. Apoi trecând prin alte camere, toate pline de oameni, am fost condus de călăuza mea în încăperile cămărașului, adică vistierului domnului, monsenior Mano[2], originar din Constantinopol. Acesta este un om destul de afabil și cult, care a călătorit pe la diferite Curți din Europa, și foarte drag domnului. ...

[Portretul domnului]

p. 70 ... Am fost condus în anticameră și de acolo în sala de audiență în care am găsit pe Alteța Sa așezată pe sofà, având la capătul aceleiași sofale, oarecum în fața ușii, o grămadă de catifea cărămizie, înaltă cu trei trepte de la pământ. De jur împrejurul camerei se aflau bănci cu perne, iar deasupra stofă verde, unde ședeau mulți dintre miniștrii principali.

Constantin bei sau Constantin voievod, căci astfel este numele domnitorului, este de statură obișnuită, oarecum slab, cu barbă neagră și puțin sașiu, asemănându-se cu totul lui beizade Iancul, care este de statură mai

* Traducerea s-a făcut după versiunea D. Limona — E. Moisuc, apărută în *Saeculum*, p. 68 și urm.

1 Corect = Constantin Caragea.

2 Unul și același cu Iacovache Rizo, numele de Mano sau Mane, sub care apare uneori, fiind abrevierea numelui tatălui său, Manuel.

mică și mai sașiu decât // Constantin voievod. Acest domn este, pe de altă parte, foarte erudit, petrecându-și toate orele libere din zi și o mare parte din noapte în lectură continuă, iubitor de literați, determinându-i să vină la el cu mari salarii; el posedă mai multe limbi: greaca vulgară, greaca literară, turca, latina, italiana, franceza, moldoveana și valaha, acestea din urmă fiind, de fapt, una și aceeași limbă. Pe de altă parte, el este puțin ciudat, iubitor de noutăți și nerăbdător în rezolvarea chestiunilor lui și în anumite momente nu este lipsit de mânie și extravaganță. Depășește cu puțin vârsta de 30 de ani și a fost numit domn la 18 ani... p. 71

[Masa la palat prezidată de cămăraș]

Întorcându-se cămărașul în camerele lui, fu imediat pregătită o masă lungă deasupra sofalei, înaltă de un picior, care s-a dovedit comodă, putându-se extinde. Au venit acolo la prânz mulți miniștri și masa a fost servită parte după maniera turcă, parte după cea franceză. Cămărașul m-a așezat la mijloc, folosind față de mine toate distincțiile posibile. Au fost aduse cantități mari de mâncă // ruri preparate excelent și s-au băut vinuri bune, p. 72
cea mai mare parte din ele sunt însă cu absint, din care cauză neplăcute pentru gustul nostru. Domnul mănâncă totdeauna în haremul său cu doamna, căci acesta este titlul principesei. Principalii miniștri care locuiesc în palat mănâncă cu cămărașul, iar ceilalți funcționari și miniștri de rang mai mic la alte mese și în camere diferite. Prânzul fiind terminat și cafeaua băută, ceilalți și-au luat rămas bun sau au rămas acolo ca să fumeze...

[Anticamera Domnului]

La 9 octombrie, zi de sâmbătă, sculat dis-de-dimineață, m-am dus p. 73
înainte de toate să-l salut pe marele postelnic. ... mi-a spus să merg cu el în anticameră, unde, până ce va fi ieșit Alteța Sa în audiență, voi avea ocazie să cunosc miniștrii și boierii, fiind acolo la Curte unicul rendez-vous unde se adună și se întâlnesc, fie dimineața, fie seara, și unde se desfășoară cea mai plăcută și mai variată conversație. În adevăr, ducându-mă în amintita cameră de audiență, am văzut pe beizade Cantemir, cu care, după ce i-am adus omagiile mele, am rămas o bucată bună de timp în conversație, el întreținându-se cu mine, bucuros de a fi fost primit de domn și de a fi întâlnit geniul său. M-am scuzat că n-am avut timp să-mi îndeplinesc obligația de a mă duce să-i fac închinăciune și am pus de acord vizita pentru ziua următoare. A venit apoi să mă salute monsenior Liotard, acel celebru pictor după natură din Geneva, care venise cu poșta din Constatinopol cu câteva zile înaintea mea, fiind chemat de domn, spre a face portretul lui, pe acele ale doamnelor — mama și soția —, precum și ale beizadelelor și domnițelor. Deoarece acesta mă cunoscuse la Constantinopol, unde am luat prânzul cu el și cu căpitanul Erizzo, în ziua în care am vizitat biserica Sf. Sofia, mi-a făcut mii de complimente și amabilități și mi-a făcut imediat cunoștință cu monseniorul Bretan[3], primul medic al domnului și

[3] Exupère — Joseph Bertin, care în textul de față apare sub diferite forme, ca Bretagni(!), sau Bretan (!). Despre el a scris V. Mihordea, *Un medic francez la curtea lui Constantin Mavrocordat, doctorul Bertin, 1741—1743*, în „Revista Istorică" (1933), nr. 4—6, pp. 139—155. Leafa atât de mare, care îl impresionează în mod deosebit pe Katsaitis explică desigur faptul că la plecarea lui C. Mavrocordat din domnie, el îi datora o sumă foarte ridicată, care nu trebuie explicată printr-un împrumut consimțit de el domnului, ci prin acumularea pungilor lunare datorate.

unul din cei 40 membri ai Academiei[4] din Paris, adus de Alteța Sa cu un salariu de șase mii de groși sau 12 pungi pe an, în afară de daruri, casă și masă; de asemenea mi-a prezentat pe marchizul Magnan, care era ținut de domn pentru afacerile politice, cu un salariu de 130 de groși pe lună. Acesta era acolo cu soția sa, care era o doamnă engleză, iar el era originar din Constantinopol și servise la Moscova sub țarul Petru, în Anglia, la Viena și la alte Curți, poseda mai multe limbi și era foarte versat în problemele
p. 74 de stat și în afacerile // principilor, om cult, afabil, manierat, strălucitor și care, în toată șederea mea la Iași, mi-a fost prieten fidel și sincer, căruia îi încredințam orice secret și orice necaz al meu. A ieșit apoi Alteța Sa în audiență și toți miniștrii principali care au avut loc au intrat în sală și s-au așezat pe bănci, la locurile lor. Apoi au intrat toți ceilalți până la ușă, de unde, după ce s-au arătat Domnului și l-au salutat, au ieșit în anticameră, în care au așteptat dacă nu cumva avea să le dea vreo poruncă. Și eu am făcut același lucru, adică m-am prezentat la ușă și, după ce am făcut închinăciuni, Alteței Sale, am ieșit apoi în anticameră.

[E reținut la prânz de cămăraș]. Am luat dejunul în compania multor miniștri și a lui monsenior Liotard, iar după prânz, după ce am băut cafeaua și am fumat una sau două pipe de tutun, am fost condus cu o trăsură a Domnului la locuința mea. Fiind orele trei după amiază, am încălecat și m-am lăsat condus în jurul orașului, spre a vedea regiunea.

[Orașul Iași]

Orașul Iași, crezut de mulți a fi Angustia din antichitate, se află așezat la 47 grade și 50 minute latitudine nordică, pe malul micului râu Bahlui μπαχλείον, care, la mică depărtare se unește cu Prutul, aflându-se la zece ore sau 30 mile depărtare de hotarele Poloniei. El este situat în parte pe colină, în parte pe șes, iar palatul domnului, care este destul de vast și înconjurat în întregime de ziduri, îi servește de fortăreață sau castel. Orașul este de o întindere mijlocie, dar complet deschis, iar casele sale oarecum împrăștiate. Locuințele sale sunt joase și toate după uzul țării, adică cu un număr mare de camere fără o ordine și toate acoperite cu stuf și șindrilă, pentru a nu îngreuna acoperișurile, care în cea mai mare parte a anului sunt acoperite de zăpadă. Toate străzile principale sunt podite cu poduri mari sau scânduri, susținute de bârne, spre a nivela terenul. Cu toate acestea, ele sunt noroioase din cauza zăpezii care se topește deasupra și din cauza circulației neîncetate de cai, trăsuri și căruțe. Bisericile sale sunt bine întreținute, toate construite în formă de cruce și având toți pereții pictați în interior, precum și cea mai mare parte din cupolele lor. Sunt apoi acolo multe mănăstiri, dintre care cea mai bogată este aceea a Maicii Domnului din Kola[5]. Apoi este cea a Sf. Sava și cea a celor Trei Ierarhi. În mănăstirea Trei Ierarhi sunt venerate moaștele Sf. Paraschiva (Sf. Vineri), tânără originară din regiunea Epivates. Toate aceste mănăstiri
p. 75 și toate celelalte, care sunt foarte nu // meroase în Moldova, aparțin mănăstirilor de la Sf. Munte, de la Sinai și de la Ierusalim, numindu-se în limba

[4] A fost ales membru corespondent al Academiei de Științe în 1744, deci după înapoierea sa din Moldova în 1743.

[5] Kola (!) este o redare greșită a numelui de Golia al mănăstirii, pomenită în mai multe rânduri în text.

greacă, metohuri ale acestora. În toată Valahia și Moldova există obiceiul clopotelor, iar cele ale Maicii Domnului din Kola sunt foarte mari și au un sunet foarte frumos.

În Iași se găsesc mulți evrei care fac negoț și au deschise prăvăliile lor și aceștia sunt originari din Germania, din Polonia și din alte țări. În Iași erau și unii turci, unguri, polonezi, germani, greci, în special din Iannina și Constantinopol, parte în serviciul domnului, parte pentru negoț ...

[Femeile moldovene]

Principesele se îmbracă după moda constantinopolitană, dar doam- p. 76
nele țării își au propriul lor veșmânt particular. (...) Umblă toate în trăsură și nu trăiesc ferite de relații după obiceiul grecesc și turcesc, ci frecventează societatea în libertate deplină și sunt dezinvolte ca italiencele. Toate femeile moldovene sunt tare frumoase, spre deosebire de cele din Valahia, în orașele respective putându-se vedea o rasă foarte frumoasă, la care contribuie mult clima țării și apele, care sunt cu mult mai bune decât cele din Valahia. Bărbații sunt de asemenea bine făcuți, sănătoși și robuști și sunt foarte curtenitori, amabili și iubitori de străini, ceea ce nu se observă la valahi.

[Mitropolitul]

În Iași există un mitropolit, a cărui autoritate însă este mult limitată de aceea a domnului, toate episcopiile și moșiile ecleziastice fiind nevoite să plătească contribuție după bunul plac al acestuia.... // dar veniturile p. 77
sale sunt foarte mici. El cedează domnului locul din dreapta, chiar în biserică, unde scaunele lor fiind egale și alăturate, domnul se așează primul. De altfel, mitropolitul trebuie să meargă la Curte și — ceea ce îmi pare destul de extravagant — rămâne în anticameră, în condiția celorlalți.

[Palatul de la Frumoasa]

La aproximativ două mile depărtare de Iași, pe malurile râului Prut, se vede un palat de desfătare, numit Frumoasa, care a fost construit de Grigore voievod [6], fratele lui chiurcibași[7], care a fost decapitat [8] la Constantinopol, din rațiuni de stat. Acest palat e construit în parte după maniera turcă, în parte după cea franceză și este cel mai frumos edificiu din întreaga Moldovă...

[Mănăstirea Golia]

La 10 octombrie, zi de duminică, m-am sculat de dimineață și m-am p. 78
dus să ascult liturghia la biserica Maica Domnului din Kola (!) lângă locuința mea, iar după terminarea sfintei liturghii mi s-au prezentat doi negustori din Iannina, agenți ai domnilor Maruzzi, care m-au rugat să binevoiesc a mă duce în camerele lor, spre a bea cafeaua. M-au condus în aceeași mănăs-

[6] Grigore al II-lea Ghica, fiul lui Matei Ghica.
[7] = Mare blănar, situație de mare prestigiu la Poartă.
[8] = Alexandru Ghica, decapitat la 10 feb. 1741.

tire, unde locuiau destul de comod în camere diferite, în toate mănăstirile, atât în Moldova, cât şi în Valahia, aflându-se multe apartamente şi camere rezervate pentru străini, care, cu mici sume, au acolo toată comoditatea)

[Vizită la I. Cantemir]

De acolo m-am dus să-i fac plecăciuni lui beizade Cantemir, care locuia în casa vistierului sau marelui tezaurier [9], pe care am avut ocazia să-l cunosc şi să-i prezint omagii. Am stat cu amândoi o oră bună, întreţinându-ne cu diverse discuţii. Apoi, după ce am luat şerbetul, cafeaua şi după ce am fumat mai multe pipe, mi-am luat rămas bun, fiind ora de mers la Curte...

[Vizite etc.]

p. 80 Am avut ocazia să cunosc şi pe căminar, care este una din primele demnităţi ale Curţii; acela era originar din Zagora, fusese în Corfu pentru a venera pe Sf. Spiridon şi avea informaţii despre multe din rudele mele şi era foarte agreat şi bine primit de Alteţa Sa. Am făcut de asemenea cunoştinţă cu marele comis, care era fiul capuchehaielei Suţu, cu profesorul public [10], care era întreţinut la Iaşi cu un mare salariu din partea domnului pentru a face şcoală, precum şi cu mulţi alţii de la Curte. [...] [Discută cu cămăraşul] până la ora prânzului la care au luat parte după obicei mulţi alţi miniştri şi monsenior Liotard. După prânz am băut cafea şi am fumat câteva pipe. [...] Pentru a consuma timpul până seara, am încălecat şi m-am dus la Divan Efendi... [După o oră de discuţii] şerbet, cafea şi pipă, m-am dus să-l vizitez pe d. Depasta, al doilea medic al Alteţei Sale, om de mare erudiţie şi foarte drag domnului şi care era întreţinut [cu un salariu de 230 groşi pe lună. Am rămas cu el până seara, conversaţia cu el fiindu-mi foarte plăcută.

[Marele postelnic despre domn]

[La 12 oct. el merge la marele postelnic pentru a-i vorbi de angajarea sa]. Am făcut împreună cu postelnicul diferite reflecţii asupra acestui subiect,
p. 81 el arătându-mi dificultatea sarcinii la care mă expu // neam şi imposibilitatea de a satisface pe domn, care, din natură nerăbdător şi ciudat, vrea orice lucru să fie îndeplinit cu promptitudine şi desăvârşit. Că mulţi s-au supus probei fără a reuşi, deoarece Alteţa Sa pretinde să fie puşi în concordanţă, în cronologie şi în fapte, toţi autorii, ceea ce era imposibil de realizat. [...] După acestea, fiind ora Curţii, marele postelnic a încălecat cu suita lui numeroasă şi puţin după aceea l-am urmat şi eu. Până să iasă domnul în audienţă, m-am dus să vizitez pe monsenior Bretagni în apartamentul său din palat, el având, în afară de aceasta, şi o casă separată, unde îşi ţinea servitorii, trăsura şi caii. M-am întreţinut vreo jumătate de oră cu el, cercetându-i cărţile pe care le poseda în număr mare şi toate alese...

---

[9] = Teodor Palade, cumnat cu Ioniţă Cantemir, ţinând în căsătorie pe sora sa Aniţa.
[10] Identificat de editor cu Lazăr Scriba din Trapezunt.

[Discuţie erudită cu Domnul]

La 13 octombrie, zi de miercuri, a nins toată noaptea şi ziua următoare, cu toate acestea n-am renunţat să mă duc la Curte, unde am rămas până când s-a terminat audienţa. Introducându-mă la locuinţa mea şi aşezându-mă la masă, a venit un seimen din porunca domnului, spre a mă chema la palat. Nu puteam să-mi imaginez ce grabă era, nefiind nici jumătate de oră de când ieşisem de acolo, după ce Alteţa sa mă văzuse deja. Cu toate acestea, m-am sculat de la masă şi am pus să se înşeueze calul. În momentul în care voiam să încalec, a venit un al doilea curier cu mare grabă, spre a mă chema, astfel că am pornit urgent şi m-am dus la palat unde sosit, am fost imediat introdus la domn. El se afla într-o cameră prevăzută toată cu cărţi, unde obişnuia să stea ziua întreagă şi parte din noapte, spre a studia, spunându-mi-se că era neobosit în sârguinţa lui de a învăţa, punând să i se citească cărţi timp de şase şi opt ore continue, atribuţie care era încredinţată cel mai des domnului Depasta. Sosit acolo am găsit pe domn plimbându-se, iar în compania lui se aflau marele postelnic şi cămăraşul. După ce i-am făcut închinăciunile mele, mi-a spus că mă chemase pentru a mă întreba unde am găsit că oraşul Nicomedia a fost numit de antici cu numele de Comidia, cum scrisesem în Geografia mea. I-am răspuns că nu pot să-mi amintesc acum precis autorul, cu atât mai mult cu cât m-am folosit de mai mulţi; ceea ce însă am onoarea să-i spun e că Nicomedia s-a numit în antichitate, fără nici o îndoială, Comidia, şi că acest lucru ar putea fi extras din nou, căci eu nu m-am orientat decât după autoritatea scriitorilor acreditaţi şi clasici. Şi cum se face, a răspuns domnul, că nu s-a întâmplat să remarc niciodată asemenea lucru la alţi autori decât la dumneata. Eu i-am răspuns cu respect că s-ar putea ca el să nu fi reflectat atunci când l-a întâlnit. Ei bine, a zis, să confruntăm autorii, şi cu aceasta a dat poruncă cămăraşului să aducă pe monsieur Corneille şi găsind Nicodimia, am avut norocul ca acel celebru autor să autentifice spusele mele, astfel că Alteţa Sa mi-a dat dreptate. Apoi, dându-mi în mână Geografia mea, m-a pus să citesc cuvântul către cititor şi dedicaţia. Apoi, mi-a cerut să găsesc Georgia, m-a lăudat în ce priveşte sursele şi după ce i-am citit acel capitol, mi-a spus că vorbeam prea succint, dar m-am scuzat spunându-i că opera mea era un compendiu. Apoi, după ce mi-a pus diverse alte întrebări şi mi-a ţinut multe discursuri cu privire la istoria pe care trebuia să o alcătuiesc, m-a concediat, după ce avusesem prilejul să văd în fundul unei lungi suite de camere, aşezată pe sofà, pe doamna sau principesa-soţie[11], care este foarte frumoasă, înconjurată de multe domnişoare de onoare şi roabe. p. 83

Reîntors la locuinţa mea, m-am aşezat din nou la prânz, minunându-mă foarte de extravaganţa şi nerăbdarea domnului de a // aştepta câteva p. 84 ore până după prânz şi de a mă fi chemat dintr-un capriciu. După amiaza mi-am petrecut-o în întregime cu marchizul de Magnan...

[Prânz cu Liotard]

La 17 oct. [nu îl găseşte pe cămăraş la Curte, se duce la postelnic] p. 85
Apoi m-am dus la prânz la marchizul Magnan, unde am luat masa cu foarte multă plăcere împreună cu monsenior Bretagni şi cu monsenior

[11] Doamna Ecaterina Mavrocordat, născută Rosetti.

Liotard, fiind tratați după maniera franceză cu cel mai înalt rafinament, rămânând apoi aproape toată după-amiaza în deplină libertate și într-o conversație foarte agreabilă.

[Audiență în Divan]

La 18 octombrie, zi de luni, m-am dus după obicei la Curte, unde, întâlnindu-mă înainte de audiență cu cămărașul, mi-a spus că avea poruncă de la Alteța Sa să-mi vorbească, de aceea să rămân cu el la prânz, spre a putea discuta în tihnă. În această zi domnul dădea audiență în divan, care este o cameră destul de mare, cu o sofà și o mare grămadă de catifea la picioarele ei, înaltă cu patru trepte de la pământ, unde se așeza uneori domnul în funcții solemne. Alteța Sa dă audiență publică de două ori pe săptămână, unde se poate prezenta oricine cu jalbele sale și acolo se chibzuiesc toate afacerile statului, din care cauză se numește, după uzul turc, divan. Domnul este așezat pe sofà, iar pe locul de mai jos Divan Effendi, în timp ce miniștrii de prim rang stau așezați pe bănci, dispuse de jur împrejurul camerei, iar toți ceilalți stau în picioare. Li s-au făcut foarte multe cereri și li s-au prezentat foarte multe jalbe, care au fost toate hotărâte pe loc. A fost numit un căpitan de dărăbani și alți doi funcționari; apoi, după ce a tratat oarecare afacere a Principatului cu miniștrii săi, audiența a fost suspendată, Alteța Sa retrăgându-se în propriile apartamente, precedat, după obicei, de marele postelnic cu toiagul de argint în mână...

[Vizită la Mitropolit]

p. 87 [La 18 oct.] m-am dus să fac închinăciuni mitropolitului[12], care, consider, este un om de o pietate exemplară și cu deprinderi de viață sfinte. Am stat la el mai mult de o oră, el plângându-mi-se de statutul din această țară al preoților, care trebuiau să fie total dependenți de domn și nu puteau dispune nici de cel mai mic beneficiu ecleziastic. Mi-a vorbit cu regret de abuzul de a face pe mitropoliți să rămână în anticameră în condiția celui mai umil de la Curte și de a-i face să aștepte chiar și în biserică, înveșmântați în odăjdii, pe domn. Mi-a spus apoi în ce sărăcie și restricție trăia și mi-a arătat în amănunt veniturile sale. După ce am băut cafeaua și șerbetul și am fumat câteva pipe, după uz, mi-am luat rămas bun după o oră de vizită...

[Prânz la Magnan]

p. 91 [La 22 oct. face vizite de plecare]. M-am dus apoi la dejun la marchizul Magnan, care mă invitase, având de comesean și pe doctorul Bretagni. Acolo, putând vorbi în libertate și putând avea încredere în monsenior Bretagni, ne-am vărsat mânia, atât eu, cât și marchizul Magnan, nefiind nici el mulțumit de această Curte. După prânz, după ce a plecat monsenior Bretagni, marchizul Magnan a dorit să mergem să vizităm pe aga, despre care i-am spus câtă amabilitate mi-a acordat și câte oferte mi-a făcut, numitul marchiz simțind nevoia să și-l facă amic și protector.

p. 93 /.../ [La 24 oct. alte vizite] Apoi m-am dus la prânz la marchizul Magnan, unde am găsit pe aga Paleologu, monsenior Bretagni și monsenior Liotard. Prânzul a fost desăvârșit, pregătit în întregime după maniera fran-

---

[12] Nichifor, fost mitropolit de Sidis, mitropolit al Moldovei (c. 1739/1740—27 oct. 1750).

ceză, cu maximum de gust, s-au băut mai multe sticle de vinuri alese şi s-a petrecut într-o perfectă veselie. Am folosit apoi cea mai mare parte a timpului de după prânz discutând şi fumând. Apoi, după ce ceilalţi şi-au luat rămas bun, eu şi marchizul Magnan ne-am urcat în trăsura lui şi ne-am dus să facem o plimbare. Reîntorşi apoi în casa lui, mi-am luat rămas bun de la doamna lui şi le-am adus mulţumirile cuvenite pentru atâtea favoruri primite. Marchizul Magnan mi-a dat o scrisoare de recomandare pentru domnul Todescul [13], mare cancelar al Valahiei, şi, după ce mi-a încredinţat unele afaceri ale sale în acele părţi, ne-am despărţit cu mult regret din partea mea, după ce îl cunoscusem ca un adevărat şi sincer prieten. Seara m-am dus să cinez cu aga Paleologu, care n-a încetat până în ultimile momente de a-mi da toate dovezile de afecţiune cordială şi sinceră...

[Vaslui, ieftinătatea alimentelor]

Cu mai puţin de un groş am mâncat excelent eu, servitorul, cei trei p. 101
căruţaşi şi seimenul domnului, primind în plus şi furaj şi diferite capete de păsări. /.../ atât de mare este abundenţa în aceste ţări, costând 8 parale o curcă, trei parale o găină, o para 6—8 ouă, o para pâine suficientă pentru o persoană pe toată ziua, pe când brânza, untul şi laptele sunt dăruite de bunăvoie, gratuit în întreaga Moldovă şi în Valahia, acolo unde locuieşti. De aici poţi trage concluzii pentru rest...

[Nicoreşti][14]

La 29 oct. /.../ am ajuns să înnoptăm la Nicoreşti, sat situat pe o p. 102
înălţime. Ajunşi acolo spre înnoptat, negăsind han corespunzător, am fost condus într-o casă, din care lipsind stăpânul, iar femeile fiind singure, acestea n-au voit să ne deschidă, din care cauză am fost nevoit să dărâm porţile şi să intru cu forţa. Ieşite afară, femeile mi-au făcut multă gălăgie, pornindu-se spre a recurge la căpitanul căruia îi revenea administraţia acestei localităţi. Eu am rămas cu toată gloata şi, arătând ordinul, mi s-au adus cele necesare fără nici cea mai mică opoziţie.

La 30 octombrie, zi de sâmbătă, dimineaţa, sosind stăpânul casei, care fusese înştiinţat de femei, şi cerându-şi scuze pentru nepriceperea acestor femei, mi-a dat nenumărate asigurări de bunăvoinţă şi a poruncit de prânz. Eu i-am arătat necesitatea în care am fost pus de a face o astfel de impertinenţă în casa lui şi l-am obligat să ia doi groşi spre a repara porţile, la care s-a lăsat silit cu multă greutate. Apoi, după ce mi-a pregătit un prânz excelent, l-am forţat să se aşeze cu mine la masă şi după prânz, voind să-i plătesc, n-a fost posibil să-l determin să accepte ceva, fiindcă — cred—îi plătisem din belşug totul în cei doi groşi daţi pentru spargere...

[Movileni][15]

[Podurile peste Siret sunt stricate din porunca domnului şi călătorul p. 103
trebuie să se abată din drum]. Am ajuns la dormit într-un sat nenorocit cu câteva colibe, numit Movileni, pe malurile numitului râu, după ce făcu-

[13] Este vorba de Constantin Dudescu, mare logofăt în Ţara Romnească (1733—1744), cumnat cu Ioniţă Cantemir, ţinând în căsătorie pe sora sa Maria. Nu este exclus ca Magnan, care se arăta nemulţumit de domn, să se fi gândit la o căpătuire în Ţara Românească.

[14] Sat şi comună în jud. Galaţi.

[15] Sat şi comună în jud. Galaţi.

sem mai mult de zece ore pe drum. Acolo, după ce ne-am aşezat în una din acele case, când voiam să dispun să fie chemaţi bătrânii, a venit unul din dregătorii oraşului, care, fiind beat, a început să mă întrebe : cine eram, de unde veneam, încotro mergeam etc. La început am consimţit să-i răspund, dar ajungând apoi supărător, nu i-am mai dat nici un răspuns, ceea ce l-a făcut să se simtă ofensat şi a început să ridice vocea şi să mă trateze cu obrăznicie; nemaiputând tolera impertinenţa lui, am luat un băţ în mână şi după ce i-am dat trei, patru lovituri, am dat ordin servitorului meu, seimenului şi celorlalţi să-l gonească din faţa mea. El însă, ridicând din ce în ce mai tare glasul şi voind să se opună, a fost luat de barbă de servitorul meu, care, după ce i-a tras o bătaie zdravănă, l-a târât bine scărmănat şi cu capul spart dincolo de mica ogradă, lăsându-l acolo în uliţă. La ţipetele lui au alergat femei şi mulţi din localitate, s-a produs un fel de tumult, din care cauză eu cu seimenul, servitorul şi trei căruţaşi ne-am adunat în casă, spre a ne apăra în caz că am fi fost atacaţi şi asaltaţi de acei ţărani. Puţin după aceea au venit bătrânii, care, după ce le-am făcut cu autoritate o aspră mustrare şi după ce le-am arătat sigiliul domnului, deoarece nu ştiau să citească, în loc să facă plângere cum hotărâseră, mi-au cerut iertare, scuzând pe bătrân ca fiind beat. Apoi mi-au adus toate cele necesare pentru mine şi cai, pentru care am plătit generos pe loc, spre a nu le da motiv de a mă învinui din nou şi, după ce le-am făcut încă o mustrare, i-am concediat. Dimineaţa, servitorul meu împreună cu căruţaşii ducând caii la adăpat în râu, fiind recunoscut de acei săteni, a fost asaltat cu pietre şi beţe, dar datorită calităţii calului s-a sustras furiei lor şi după vreo oră a venit pe altă uliţă, spre a mă ajunge în drum.

La 31 octombrie, zi de duminică, ţinând seamă de atacul ţăranilor asupra servitorului meu, am pornit imediat în călătorie, temându-mă de tulburări mai grave, el ajungându-ne pe drum vreo oră mai târziu...

[Ultima însemnare]

p. 104 ...Acolo[16] am rămas să dejunăm, iar după prânz, după alte două ore şi jumătate de drum, am ajuns la dormit într-o colibă nenorocită a unei ţărăncuţe, alt sat fiind departe. Am dormit noaptea cu multă suspiciune, fiind într-un loc foarte pustiu şi propriu pentru orice fel de uneltiri, din care cauză m-am sculat îndată ce s-a făcut ziuă.

---

[16] Ultimul popas a fost după trecerea râului Buzău.

ANDRÁS PATAI

(1697—1755)

András Patai s-a născut la 28 noiembrie 1697 la Szécsény în Ungaria. Intrat în ordinul iezuiţilor în 1717 (la 20 de ani), a funcţionat la început la Cluj în Colegiul iezuiţilor, apoi în anii 1738 şi 1739 la Oradea, revenind iarăşi la Cluj (1739—1742). Între 1745 şi 1748 activează la Colegiul iezuit din Nagyszómbat, apoi ca rector al Colegiilor iezuite de la Cluj (1749—1750) şi Baňska Bistriča (1754), moare la Nagyszómbat la 15 martie 1755. Între 1731 şi 1752 a publicat la Cluj mai multe cărţi cu conţinut confesional şi două cuvântări funerare.

András Patai se găsea la colegiul iezuit din Cluj pe vremea când domnul Moldovei, Constantin Mavrocordat, cerea rectorului János Baptist Szégedi să-i trimită câţiva iezuiţi eruditi pentru a lucra la istoria Moldovei.

La stăruinţele rectorului colegiului, provincialul Austriei, Anton Vánosi, a trimis în Moldova în 1743 pe András Patai împreună cu György Szégedi de la Colegiul din Cluj şi pe Károly Péterfi de la colegiul iezuit din Presburg (Bratislava). Cei trei iezuiţi au sosit la Iaşi la 1 iunie 1743. Au fost primiţi îndată într-o lungă audienţă de Constantin Mavrocordat care le-a declarat că dorea să încredinţeze instruirea tineretului moldovean unor profesori străini, destoinici, din cauza ignoranţei clericilor ortodocşi. Într-o scrisoare către superiorul iezuit din Braşov, Jozsef Türk, Patai susţine chiar că domnul ar fi dorit unirea cu Roma (!).

Pe când Péterfi cerceta materialul din biblioteca domnească în vederea alcătuirii istoriei Moldovei, Patai şi Szegedi s-au străduit cu sprijinul lui Ioan Regarski, superiorul iezuiţilor din Iaşi, să capete învoirea de a merge în misiune printre ungurii din Moldova. Au întâmpinat însă opoziţia dârză a vice-prefectului, Ausilia, astfel că s-au îndreptat către rectorul Colegiului de la Cameniţa pentru a căpăta, pe această cale, învoirea episcopului de Bacău, St. Raimund Iezierski. Fără a-i mai aştepta răspunsul, Patai se şi pregătea să plece în satul Stăuceni (Stoicin), unde era o colonie de catolici unguri, sub cuvânt că ţinutul Hotinului, unde se afla acel sat, nu era supus cârmuirii domnului Moldovei şi că deci nu avea nevoie de nici o aprobare. Ausilia susţinea, dimpotrivă, că această misiune revenea minoriţilor observanţi (!) şi s-a şi grăbit să desemneze pe Giovani Battista Vanucci, misionar la Huşi. Dar Vanucci era conventual nu observant. Ameninţaţi cu excomunicarea în cazul când s-ar duce la Stăuceni, Patai şi Szegedi au rămas la Iaşi, unde îi aflăm şi după schimbarea lui Constantin Mavrocordat cu Ioan Mavrocordat. Cu toate stăruinţele lui Regarski, care voia să-i trimită ca misionari printre catolicii maghiari din Moldova, Patai şi Szegedi au fost constrânşi să părăsească Moldova, înapoindu-se în Transilvania.

Dar în urma demersurilor cardinalului Sigismund Kollonich, arhiepiscop de Viena („Diplomatarium Italicum", IV, p. 333) şi ale generalului iezuiţilor Retz (*Ibidem*, p. 333—335), papa Benedict al XIV-lea a aprobat cererea iezuiţilor maghiari care s-au întors în Moldova (mai 1744). Cu sprijinul lui Antonio Epis, pisarul lui Ioan Mavrocordat, Patai şi tovarăşul său au căpătat încuviinţarea domnului de a se îngriji de catolicii maghiari din Moldova. Însă Ausilia continuă să le facă dificultăţi astfel că Patai şi Szegedi au părăsit pentru totdeauna Moldova fie în cursul anului 1744, fie în 1745.

Despre excomunicarea iezuiţilor veniţi în Moldova a scris şi Sulzer o notiţă în „Ungrisches Magazin" din 1783.

Patai a lăsat un catalog succint al localităţilor din Moldova unde erau catolici maghiari. A fost publicat de Fr. Pall în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 333—334 împreună cu o scrisoare către provincialul iezuit din Austria (*Ibidem*, p. 330—332) în care descrie viaţa ungurilor din Stăuceni, lipsiţi de preot catolic.

Extrase în limba maghiară şi o scrisoare a lui Patai din 4 iunie 1743 au fost publicate de Molnár János sub titlul: *P. Patai Györgynek Jesuitanok Levelei, mellyeket Moldvából irá 1743 — dikban.* (Scrisorile părintelui iezuit György Patai pe care le-a scris din Moldova în 1743), în „Magyar Könyv-Ház", III, Presburg (Bratislava), 1783, p. 73—78.

Pentru Bibliografie, cf. *Catalogus Societatis Iesu. 1717—1756.*

Szinnyei József, *Magyar irók élete és munkái* (Vieţile şi operele scriitorilor maghiari), vol. X, Budapesta, 1904, p. 470.

De A. Patai s-a ocupat Fr. Pall în *Le controversie trai i Minori Conventuali e i Gesuiti nelle Missioni di Moldavia (Romania)*, în „Diplomatarium Italicum", Roma, IV (1940), p. 212—277.

CATALOGUL LOCALITĂŢILOR LOCUITE DE CATOLICII MAGHIARI ÎN MOLDOVA [1]

p. 333 **1743** Numele localităţilor în care trăiesc catolicii moldoveni:

Grozeşti[2], sat mare maghiar.

Târgu-Trotuş[3], este locuit în mare parte de catolici maghiari.

Printre aceste localităţi sunt altele mai mici, locuite de catolici maghiari.

Oneşti[4], în care sunt de asemenea mulţi unguri catolici.

Fărăoani[5], sat maghiar, catolic: cuprinde 302 case, toate de catolici.

Călugăra[6], sat mai mare, maghiar, catolic.

Trebeş[7], sat mai mic maghiar, catolic; este sub autoritatea episcopului catolic de Bacău.

Oraşul Bacău ⟨locuit⟩ în mare parte de catolici maghiari, dar mulţi dintre ei nu cunosc acum limba maghiară, din lipsă de preoţi maghiari.

Săbăoani [8], în această parohie se află 200 de familii maghiare catolice.

Teţcani[9], sat maghiar catolic. //

p. 334 Duma-falva sau Răchiteni [10], sat maghiar, catolic.

Adjudeni [11], sat maghiar catolic.

---

[1] Traducerea s-a făcut după lista latină publicată de Fr. Pall, în *Le controversie tra i Minori Conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia* (*Romania*), în „Diplomatarium Italicum", IV (1940), p. 333—334.

[2] *Garczo-falva.*

[3] *Totros.*

[4] *Szö-falva* (= Oneşti).

[5] *Forro-falva.*

[6] *Kalagor-Potaka.*

[7] *Terebes.*

[8] *Szabo-falva.*

[9] *Kiczko.*

[10] *Reketin.*

[11] *Szido-falva.*

Tămăşani[12], sat maghiar catolic. Aceste trei sate formează o parohie.

Oraşul Cotnari, vestit odinioară, acum pustiit. Locuitorii erau saşi catolici, acum au uitat și limba săsească şi pe cea maghiară, vorbesc numai limba românească, rămân totuși catolici.

Iași, unde <sunt> mulţi catolici de naţionalităţi diferite, cei mai mulţi sunt totuși unguri.

Stăuceni [13], sat mare în județul Hotin, maghiar catolic. Părinții propagandei nici nu ştiau dacă este în natura lucrurilor.

Huși, locuitorii care și-au uitat limbile lor de origine vorbesc numai limba moldovenească sau muntenească, rămân totuşi catolici.

Ciubărciu [14], sat destul de mare în hotarele ţării tătăreşti din Bugeac, toţi catolici maghiari, de mai mulţi ani abia văd un preot.

Chiar şi la Cetatea Albă [15] sunt câteva case de catolici.

Oraşul Galaţi, aşezat pe malul Dunării, odinioară având mulţi catolici, acum abia numără 20 de case de catolici.

Oraşul Bârlad.

Oraşul Baia.

Oraşul Suceava sau Susciava.

Târgul Neamţ sau Nemcz.

Focşani.

Adjud.

Spărieţi.

---

[12] *Tamas-falva.*

[13] *Stoicsin*, sat în Republica Moldova

[14] *Göbörcsök* (= Csöbörcsök) în Republica Moldova.

[15] *Kiester-albae*, de citit: Niester-Alba.

FRANCESCANTONIO MANZI

(1695–1749)

Călugărul franciscan conventual Francescantonio Manzi, născut în anul 1695, a fost trimis în noiembrie 1721 ca misionar în Moldova unde a petrecut 23 de ani. Ajungând în aprilie 1722 în ţară, s-a stabilit la Fărăoani, unde a ridicat o biserică şi o casă pentru misiune. În 1728 prefectul G.B. Bossi l-a mutat la Huşi şi Ciubărciu, dar după doi ani urmaşul acestuia, Romualdo Cardi, l-a trimis înapoi la Fărăoani pentru a reface biserica ce arsese. Manzi a mai ridicat şi alte biserici la Bacău şi Grozeşti — unde a întemeiat o nouă misiune — şi la Tg. Trotuş, obţinând de la domn (Grigore al II-lea Ghica) şi unele înlesniri, ca de pildă predarea de la vamă a patru „libre"de untdelemn pe lună pentru nevoile bisericii. A avut însă de înfruntat ostilitatea mitropolitului Antonie, care l-a închis în 1733 împreună cu prefectul Cardi, fiind eliberaţi numai la intervenţia personală a domnului.

La 1736 Manzi a trecut pentru scurt timp la misiunea de la Răchiteni. A fost apoi retrimis de noul prefect, Francesco Pesci, la Fărăoani, unde se afla în timpul războiului ruso-turco-austriac. Silit de nevoie să urmeze în 1739 trupele ruseşti, Manzi a ajuns până la Nistru. A izbutit apoi să treacă în Polonia, la Cameniţa, unde s-a apucat să repare mănăstirea franciscană, cu gândul să rămână acolo. Este rechemat de prefectul Pesci, dar refuză să se întoarcă. La moartea lui Francesco Pesci (1740), Grigore al II-lea Ghica l-a poftit înapoi în Moldova şi a cerut Congregaţiei de Propaganda Fide numirea sa ca prefect, dar fără succes. Cererea lui Ghica, trimisă de secretarul Giuseppe God de Ghisen şi iscălită de catolici de frunte : contesa Mamucca della Torre, „Matej Georg" Mille, „aulae marescalcus", chirurgul Photius Pantasi, contele Jozsef Kálnoki, Imbaut etc., a trezit bănuieli. Manzi ar fi pus să fie alungat părintele Ferdinando Boni, viceprefectul lui Pesci, şi ar fi aţâţat pe poporeni să nu-l recunoască pe părintele Lisa, pe motivul că papa care îl numise a murit. Cei de la Propagandă nu aveau părere prea bună despre Manzi, hotărând deci să-l cheme la Roma spre a da seama de purtarea sa. Dar principele, care îl stima, l-a făcut dascăl de limba italiană pentru fiul său, tânărul principe (Principino) Scarlat. Domnul îi acordă pentru biserică satul Spărieţi. Deocamdată Congregaţia s-a mărginit să-i trimită doar decretul de „padre di provincia" prin noul prefect Giacinto Lisa. El rămâne sub acesta pentru a preda limba moldovenească noilor misionari, apoi se întoarce la misiunea din Răchiteni, a cărei biserică a reparat-o împreună cu cea de la Tămăşani. Chemat la Roma pentru a da informaţii despre misiunile din Moldova, el e oprit de episcopul polon Jezerski, sub cuvânt că va merge el însuşi la Roma şi va raporta personal papii despre situaţia din ţară. El mai este în Moldova în 1742, când primeşte o scrisoare de la prefectul Lisa de la Roma şi porneşte spre Italia abia în sept. (1742). În 1743, la Roma, el dă referinţe numeroase despre misiunile din Moldova şi mai ales despre activitatea sa proprie de 23 de ani. Deşi i s-a recunoscut interesul depus îndeosebi pentru starea materială a misiunilor, el a fost totuşi socotit de Propagandă ca un „religioso secolaresco", mai preocupat de chestiuni temporale decât spirituale. Dar spre a-i răsplăti activitatea de refacere a clădirilor arse sau năruite în urma invaziilor tătarilor şi a distrugerilor războiului, Congregaţia l-a numit în 1745 prefect şi vicar general al bisericii din Bacău. Însă din pricina mişcărilor de trupe, în timpul războiului pentru succesiunea Austriei, Manzi

a trebuit să facă un ocol prin Veneția și Constantinopol, ajungând abia la 1746 în Moldova, unde a rămas ca prefect până în 1749, când noul prefect, Carlo Maria Leonardi, l-a trimis la Roma.

Manzi a lăsat trei relații. Cea dintâi, intitulată *Grandezza e qualità delle missione di Moldavia* [„Dipl. Ital.", Roma, I (1925), pp. 165—173] este un răspuns la un lung chestionar trimis de Congregație, tot atât de interesant ca cel al lui Ausilia, cuprinzând numeroase informații cu caracter economic. Deși nu poartă numele lui Manzi, este sigur că paternitatea îi revine lui, întrucât în text se arată că autorul a stat 22 de ani în Moldova și că a părăsit Iașii în sept. 1742, date confirmate atât de relația a doua a lui Manzi *(ibidem*, pp. 173—174), cât și de o poliță a bisericilor din Iași și Galați, care indică data de 9 sept. 1742 *(ibidem*, p. 164). În text se mai amintește și de ridicarea pe sus a autorului în 1739, în timpul năvălirii tătarilor, și de lăsarea lui, pe jumătate gol, pe malul Nistrului, și de bogata activitate a lui Manzi în Moldova. Acest text poate fi datat cu certitudine din anul 1743, și nu 1744, cum crede editorul, întrucât în registrele Propagandei a fost trecut înaintea relației despre reședința din Iași etc. redactată în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, al cărui firman de mazilire a sosit la Iași la 20 iulie 1743.

A doua relație menționată mai sus trata despre reședința din Iași și despre celelalte misiuni catolice din Moldova, dar numai sub aspectul lor gospodăresc.

A treia , intitulată *Relazione del profitto sprituale recato con l'assistenza del Signore dal padre Manzi del corso d'anni ventitre in circa con le sue App⟨osto⟩ liche Missioni nella Provincia di Moldavia e Tartaria Precopense*, este un memoriu complet asupra activității sale. Aceste trei relații au fost publicate de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", I, pp. 165—173, doc. nr. LIX; pp. 173—174, doc. nr. LX; și pp. 176—181, doc. nr. LXI, împreună cu materialul informativ folosit de noi la întocmirea acestei notițe biografice.

[DESPRE ÎNSEMNĂTATEA ȘI CARACTERUL MISIUNII DIN MOLDOVA] [1]

Cap. I

1743

1. Moldova este o țară întinsă ca suprafață și săracă în locuitori : p. 165
e lungă de 700 de mile italiene și lată de 500 și mai bine. Se mărginește în partea de răsărit cu tătarii din Perecop ; la apus cu Transilvania, la miazăzi cu Țara Românească și la miază noapte cu Polonia și cu cazacii//. p. 166

2. Această provincie nu e nici muntoasă, nici abruptă, ci mai degrabă netedă și de aceea ar fi ușor pentru misionari să o cutreiere ; dar fiind săracă în locuitori, bogată în păduri și străbătută de multe râuri cu albia foarte largă și fără înlesnirea unor poduri, din această cauză părinții misionari au de întâmpinat greutăți foarte mari ca să o cutreiere.

3. Pământul este destul de mănos, dar din cauza numărului mic al locuitorilor este aproape tot lăsat în paragină și prin urmare (țara) e mai degrabă săracă, mai ales din cauza birului copleșitor care trebuie plătit domnului.

4. Se trăiește mai degrabă în pace, căci în timpul șederii mele de 22 de ani nu s-au întâmplat decât trei năvăliri, adică prin 1724 ; atunci tătarii mânați împotriva acelui domn[2] care voia să le ceară bir, au făcut mai multe incursiuni care au adus mari neajunsuri locuitorilor ; iar ultima care s-a

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", I, p. 165 și urm.

[2] Mihai Racoviță, în a doua sa domnie (1715—1726).

petrecut în 1739 a adus desăvârşita pustiire a acelei ţări; şi aceasta s-a întâmplat atunci când moscoviţii se războiau cu Poarta şi au supus atunci Moldova unui jaf general; în vremea aceea am fost dus de ei până la malul fluviului Nistru, unde, împreună cu alţi locuitori, am fost lăsaţi acolo pe jumătate goi.

5. Nu este alt comerţ decât cu vitele şi cu stupii.

6. Scrisorile sunt îndreptate în acest fel: Viena, Sibiu, Braşov, pentru a fi îndreptate la Iaşi în Moldova.

Cap. II
Felul stăpânirii şi graiul din Moldova

7. Această ţară este cârmuită de un domn care este tributar Porţii otomane.

8. Pentru a putea fi acolo înţeles de locuitorii acelei ţări este nevoie să fie cunoscută limba moldovenească; misionarul mai trebuie apoi să ştie limba maghiară pentru că cea mai mare parte din catolicii care locuiesc în acea ţară sunt unguri şi obişnuiesc să-şi rostească rugăciunile în limba maghiară.

Cap. III
Sediile misiunii şi familiile de catolici

9. Sediile misiunii din Moldova sunt următoarele: Iaşi, Săbăoani, Răchiţeni, Bacău, Fărăoani, Grozeşti, Galaţi, Huşi şi Ciubărciu în Ţara Tătărască şi împrejurimile lor. Toate sediile pomenite ţin de diocesa Bacău.

10. Sediul mai de seamă şi mai la îndemână pentru a alerga în ajutorul catolicilor în nevoile lor este oraşul Iaşi.

11. Domnul acelei ţări îşi are reşedinţa la Iaşi, oraş care din această cauză e cel mai de seamă din acea ţară.

12. În fiecare din localităţile pomenite este îngăduit în aceeaşi măsură, exercitarea nestingherită a sacrelor misiuni.

13. La Iaşi şi în împrejurimile sale, înainte de plecarea mea din acea ţară, locuiau vreo 60 de familii catolice.

acea ţară, locuiau vreo 60 de familii catolice.	60
La Săbăoani şi în localităţile învecinate	170
La Răchiţeni şi în împrejurimi	160
La Bacău şi în împrejurimi	160//
p. 167 La Fărăoani şi în împrejurimi	220
La Grozăveşti şi în împrejurimi	100
La Galaţi şi în împrejurimi	50
La Cotnari şi în împrejurimi	80
La Huşi şi la Ciubărciu în Ţara Tătărască	100
Familii împrăştiate în diferite locuri din ţară în slujba moldovenilor schismatici	170
	1 270

Mai sunt încă mulţi catolici robi la tătari; nu se poate cunoaşte numărul lor hotărât pentru că azi îi ţin şi mâine îi vând. Mai înainte de plecarea mea din Iaşi care a avut loc în 1742 în luna septembrie, familiile catolice din Moldova ajungeau la numărul pomenit mai sus; dar mai departe mi-a sosit o scrisoare din Canta în Transilvania, localitate la o depărtare de 6 ceasuri de Moldova, prin care părintele gardian

al acelei mănăstiri[3] mă înştiinţa că plecaseră din acea ţară (Moldova) mai bine de douăsprezece mii (!) de oameni din cauza birurilor mari puse de acel domn şi că se retrăseseră unii în Ţara Tătărască, alţii în Turcia şi alţii în Transilvania.

14. Catolicii care locuiesc în acea ţară sunt în cea mai mare parte aproape cu toţii ţărani săraci, astfel că poate pe drept fi socotit cel mai de seamă dintre ei prea strălucitul şi prea cinstitul domn Giuseppe Bertini, doctor al facultăţii regale[4] la Paris şi medicul principal al acelui domnitor.

15. În afară de acei puţini catolici, cei mai mulţi locuitori sunt fie turci sau tătari sau evrei sau schismatici. Domnul este întotdeauna un ortodox şi nu este un lucru uşor să-l converteşti la catolicism că îndată ar fi scos din domnie.

Cap. IV
Exercitarea religiei catolice; rit, rătăciri şi greşeli, în Ţara Moldovei

16. Aici este îngăduit de către domn misionarilor catolici să poată predica necredincioşilor şi credincioşilor cuvântul lui Dumnezeu şi să le dea Sfintele Taine...

Cap. V
Cărţi

23. Cărţile de care se slujesc grecii ortodocşi sunt opera lui Marc din Efes, operele lui Photius şi comentariile unora din părinţii schismei lor.

24. În acele părţi nu se află vreo carte catolică deosebită.

25. La Iaşi şi în celelalte misiuni ale noastre şi în împrejurimile acestora, ortodocşii au foarte multe biserici acolo unde catolicii au una singură//. p. 168

În afară de locurile locuite au ⟨mai⟩ rămas doar ruinele a 26 sau 27 de biserici catolice care erau de piatră şi acestea acum 40 şi mai bine de ani au fost prădate de năvălirile tătarilor şi cazacilor, aşa cum s-a mai întâmplat încă şi pe vremea lui Ioan Sobieski, regele Poloniei.

27. Biserica din Iaşi are hramul Adormirii Fericitei Fecioare.
Biserica din Săbăoani pe acela al Sf. Mihail arhanghelul.
Biserica din Răchiţeni pe acela al Sf. Anton din Padova.
Biserica din Bacău, pe acela al Sf. Nicolae episcopul.
Biserica din Fărăoani pe acela al Sf. Anton din Padova.
Biserica din Grozeşti pe acela al prea Sf. Treimi.
Biserica din Galaţi pe acela al Sf. Nicolae episcopul.
Biserica din Huşi pe acela al Sf. Anton din Padova.

28. În toate bisericile pomenite grija duhovnicească a sufletelor e încredinţată părinţilor misionari.

29. Numai misionarii din ordinul franciscanilor conventuali au avut întotdeauna sarcina de a face slujbe în bisericile pomenite mai sus.

30. După ruinarea bisericilor catolice descrisă mai sus, acelea care fuseseră de piatră sunt acum de lemn.

---

[3] Mănăstire franciscană din Secuime în vecinătatea vestitei mănăstiri de la Ciuc. Pentru legăturile sale cu centrul catolic de la Şarfalău, reşedinţa contesei Agnés Kálnoki, cf. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 195.

[4] *Ibidem*, p. 162. Cf. titlul său: Doctor regiae facultatis medicae Parisiensis Celsissimi Principis Moldaviae medicus primarius, Regiae scientiarum Academiae correspondens.

31. Biserica din Iaşi este de lemn, foarte veche, aproape năruită; s-au adunat totuşi destule pietre şi var din milostenia răposatului părinte prefect Pesci [5], material cu care s-ar putea face o alta nouă numai să se găsească bani pentru lucru. Biserica din Săbăoani e bună, bine acoperită, frumos împodobită de părintele Moise ungurul, apoi înconjurată de părintele Manzi, împreună cu reşedinţa părintelui misionar, cu un grad trainic şi înalt.

Biserica din Răchiţeni, în timpul pomenitelor pustiiri ale Moldovei, de către moscoviţi fusese aproape cu totul stricată, împreună cu reşedinţa, dar părintele, după întoarcerea sa de la Cameniţa în Moldova, a pus să se facă un gard bun din leaţuri pentru a le păzi mai bine.

Biserica din Bacău nu mai era în fiinţă de 80 şi mai bine ⟨de ani⟩. A fost clădită una nouă de către părintele Manzi în cimitirul nostru din acel oraş, împodobind-o cu icoane a mai multor sfinţi, care au fost ridicate de moscoviţi.

Biserica din Faraoni fiind în afară din sat, veche şi aproape cu totul ruinată şi fiind peste mână pentru părintele misionar şi pentru credincioşi, în 1730 părintele Manzi a pus să se clădească reşedinţa părintelui misionar din acel sat; a mai pus să se facă şi o biserică nouă alături de reşedinţa aceasta care s-a dovedit de mare folos pentru locuitorii din acel loc, împodobind-o cu picturi şi anul trecut a adus din Transilvania şi o mică orgă.

La Grozăveşti nu mai fusese niciodată o biserică a noastră, catolică. În 1734, pomenitul părinte Manzi cu ajutorul lui Dumnezeu a pus să se clădească una împreună cu o reşedinţă pentru părintele misionar, care e foarte bună şi cuviincioasă.

La Galaţi biserica este făcută din cărămizi uscate, nu arse, acoperită cu olane şi ţiglă şi e gata să se năruie.

La Huşi biserica este de asemenea nouă, de lemn şi a fost ridicată de părintele Boni [6] pe atunci misionar întrucât cealaltă fusese mistuită de foc în urma căderii trăznetului asupra ei.

La Cotnari biserica şi turnul sunt de piatră; această biserică este nouă şi foarte frumoasă ca arhitectură, dar are acoperişul aproape pe de-a-ntregul stricat //.

p. 169 32. În bisericile pomenite mai sus, afară de cea de la Iaşi, nu se poate păstra prea Sfântul Sacrament expus privirilor din lipsă de untdelemn de candelă şi cum trebuie uneori părintele misionar să se ducă în diferite locuri învecinate pentru slujba catolicilor, evreii şi turcii l-ar putea uşor lua din tabernacol.

33. În fiecare din bisericile pomenite se păstrează untdelemn sfinţit care e reînnoit în fiecare an fiind adus când din Polonia, când din Transilvania.

[Urmează enumerarea obiectelor de cult din bisericile din Iaşi, Săbăoani, Răchiţeni, Tămăşeni, Bacău, Faraoani, Grozeşti, Trotuş, Galaţi, Bârlad, Huşi, Ciubărciu]. //

p. 170 Biserica din Cotnari nu are chiar nimic pentru că atunci când tătarii au luat clopotele acestei biserici au furat şi obiectele de cult.

Bunurile bisericilor din Moldova.

---

[5] Francesco Pesci, prefect al misiunilor (1736—1740).

[6] Fernando Boni, misionar, vice-prefect.

Biserica din Iaşi are o vie la Copou, la trei sferturi de ceas de acest oraş şi poate să dea ca venit pe an, una peste alta, $4^1/^2$ ‹butoaie› de vin. În satul Sperieţi[7], cale de trei zile bune de mers de la Iaşi, are două vii care dau trei butoaie de vin pe an una peste alta; fiecare butoi se poate socoti la 12 scuzi romani, căci toamna se vinde bine mustul; pe deasupra mai are şi două perechi de case de la care se scoate un piastru roman pe an.

Părintele Lisa[8] şi părintele Manzi s-au înţeles să ridice deasupra vechii pivniţe a bisericii o prăvălie împărţită în trei părţi; două din ele alcătuiesc două dughene şi cealaltă slujeşte de locuinţă cârciumarului care trebuia să vândă vinul reşedinţei cu câştig mai bun din această prăvălie: pe de altă parte, după plecarea părintelui Lisa din Moldova, părintele Manzi a clădit alte şase dughene noi, lipite de poarta cimitirului luând în acest scop 300 de piaştri turceşti, care fac 170 scuzi romani, ca simplu[9] împrumut de la câţiva boieri moldoveni, prietenii săi, care s-ar fi mulţumit să fie plătiţi numai din venitul anual ce s-ar fi scos din chiria acelor dughene şi în acest chip ele ar fi rămas apoi în folosul şi proprietatea bisericii amintite de la Iaşi, fără să se fi cheltuit nici un ban. Dar după plecarea părintelui Manzi din Moldova, boierii moldoveni care dăduseră cu împrumut suma de 300 piaştri turceşti au vrut să-şi recapete banii. Din această cauză, răposatul părinte Madrelli[10] a fost silit să ia cu dobândă, potrivit obiceiului nesăţios al ţării, aceeaşi sumă, de la un negustor, dându-i amanet o parte din argintăria recăpătată[11] de mai mulţi ani de la părinţii reformaţi din Transilvania.

Din venitul acelor două dughene pomenite mai sus, ridicate deasupra pivniţei şi din acela al celorlalte şase dughene de lângă poarta cimitirului, s-ar fi ajuns ca reşedinţa de la Iaşi — după dobândirea în curând a încă unei alte vii pe care trebuia să o moştenească la moartea lui Antoniu Vorova, catolic de-al nostru din acel oraş — să-şi fi putut întreţine misionarul chiar fără subsidiul obişnuit, dar până nu se va stinge datoria contractată faţă de acel negustor pomenit mai sus care mănâncă tot venitul dughenelor, nu se va putea ajunge la aceasta.

Încasări şi cheltuieli,
Încasând mai întîi:

Şapte butii şi jumătate de vin a câte 12 scuzi romani fac ...	S. 90
Opt dughene închiriate cu câte 6 scuzi fiecare fac	S. 48
Două perechi de case cu un piastru roman pentru amândouă fac	S. 1,05
Cu totul	S. 139,05.
Scăzând 50 de scuzi pentru cheltuiala viilor, a culesului viilor, transportului vinului rămân	S. 89,05
Astfel că rămân pentru reşedinţa din Iaşi	89

de scuzi şi 5 bai ‹occhi›.

[7] *Spariezzi* = Sperieţi, sat, jud. Iaşi.
[8] Giacinto Lisa, misionar prefect al misiunilor (1739—1742).
[9] *Per puro iprestito* (adică fără dobândă).
[10] Francesco Maria Madrelli, misionar şi vice-prefect al misionarilor (1742).
[11] E vorba de argintăria misiunii, constând din obiecte de cult care fuseseră depuse de părintele Bărcuţ în Transilvania şi recuperate cu greu după aceea.

Cu aceştia trebuie să se întreţină călugărul şi doi oameni care îi sânt de trebuinţă pentru ca să ajute la biserică şi la vii; tot din această sumă trebuie în sfârşit să se scoată cheltuielile care se fac pentru întreţinerea bisericii. //

p. 171 De la locuinţa cârciumarului pomenită mai sus nu se câştigă nimic, nici de la casa care a fost ridicată în curtea bisericii, aceasta slujind de bucătărie pentru părintele de la Iaşi şi de adăpost pentru catolicii care vin de obicei la Iaşi pentru niscaiva treburi de-ale lor, spirituale sau temporale.

Reşedinţa de la Iaşi mai are neapărat nevoie de acoperiş. Gardul din jurul bisericii dacă nu a căzut până acum va cădea în curând; pentru a face toate acestea ar trebui mai bine de 120 de scuzi romani.

Bisericile din Răchiţeni, Săbăoani, Grozeşti, Bacău, Cotnari şi Ciubărciu nu posedă nici un venit statornic. Biserica din Faraoani are un pomet agonisit de Manzi parte din liturghii şi parte din milosteniile primite de el.

Biserica din Galaţi are trei imobile: două dughene şi o pivniţă; dughenele şi pivniţa au fost arse încă din 1739 de ienicerii turci atunci când au venit împotriva moscoviţilor. Mai avea şi o vie mică; dar aceasta fiind aşezată pe malul unui iaz care se numeşte Brateş, încetul cu încetul s-a părăginit; biserica din Huşi are numai o viişoară de la care de-abia scoate vinul pentru slujba altarului; acele vii după ce se scad cheltuielile care se fac pentru îngroparea lor mai au nevoie neapărată nu numai de a fi toate înconjurate cu un gard bun, căci acela care era a fost ars de moscoviţi, dar şi de a fi replantate cu viţă nouă, săpată la vremea ei şi bine plivită la rădăcină.

Cap. V
Bunurile bisericilor

Cu privire la acest punct îmi rezerv să dau socoteală într-o foaie separată.

Cap. VI
Episcopii şi reşedinţele lor

40. Episcopul provinciei Moldova de vreo sută de ani nu-şi mai are reşedinţa în ţară; episcopul de acum este misionarul Stanislaw Raimund Jezierski [12], dominican polon din Lublin.

41. În clipa de faţă nerămânând decât o singură moşie care să ţină de „mensa episcopală", dacă pe ea vor locui şi cele 33 de familii aduse acolo de părintele Manzi cu învoirea domnească pentru a o cultiva, s-ar putea scoate oarecare câştig, dar mai înainte din lipsă de muncitori ai pământului, nu se scotea nimic.

43. În afară de moşia descrisă, pe vremuri „mensa episcopală" avea folosinţa unei alte moşii mai mănoase; acum însă este cotropită de Constantin Rosetti, ortodox. S-a străduit părintele Manzi pe când era vicar al acelui episcop să redobândească acea moşie şi să fie pus în stăpânire în temeiul unei reguli a acelei ţări [13], prin care se hotăra că cel care stăpâ-

---

[12] *Stanisluo Raimondo Iereschi* (!).

[13] *Per uno statuto municipale di quel luogo* (adică din acea ţară).

neşte în chip paşnic vreo moşie timp de 30 de ani în şir, rămâne stăpânul ei de drept; dar cum acea moşie fusese cotropită de tatăl lui Constantin cu 47 de ani mai înainte de a se fi pornit procesul, din această cauză a fost pierdut procesul; totuşi Domnul[14] ar fi dat o hotărâre în favoarea episcopului dacă s-ar fi putut înfăţişa vreun document autentic de stăpânire şi posesiune asupra acelei moşii; dar nu e nădejde a se găsi // docu- p. 172
mentele; pentru că acum o sută de ani au fost ridicate de cazaci sau de tătari, atunci când misionarul Giacomo[15], din ordinul conventualilor Sf. Francisc a fost schingiuit de ei, chinuindu-l cu ceară topită, apoi i-au luat tot ceea ce avea ca bani, chiar şi documente.

44. Episcopul nu are nici o locuinţă în acea ţară.

45. Neavându-şi reşedinţa în acel loc, ⟨episcopul⟩ nu se poate îngriji prea mult de acea populaţie; este aşadar ajutat de părinţii misionari care au fiecare din ei grija duhovnicească a sufletelor.

46. Întrucât episcopul nu şade în acea ţară, nu poate, chiar dacă ar vrea, să se amestece în treburile publice şi politice de stat ce nu sunt compatibile cu funcţiile sale.

Cap. VII
Călugări

47—57. În Moldova în afară de călugării vasilicani schismatici care sunt nespus de mulţi şi în afară de părinţii minoriţi conventuali ai Sf. Francisc care şed acolo cu slujba apostolică de misionari, nu sunt decât doi părinţi iezuiţi care locuiesc la Iaşi lângă reşedinţa părinţilor minoriţi conventuali în a căror biserică slujesc de obicei liturghia. Aceştia au fost chemaţi de vreo sută de ani de Vasile[16], domnul acelei ţări, pentru a întemeia şcoli ⟨iezuite⟩ la Iaşi. Acestea au fost pornite, dar au ţinut puţin. Acei doi ⟨iezuiţi⟩ care locuiesc acum aici ascultă de provincialul lor din Polonia de la care mai primesc o întreţinere de 30 de ţechini pe an pentru fiecare din ei, afară de mulţimea de alimente care le sunt trimise în dese rânduri din Polonia, adică făină, carne sărată, unt, secară şi lucruri asemănătoare.

Cap. VIII
Călugării şi misionarii

58. În clipa de faţă în acea ţară se află ca misionari şase părinţi minoriţi conventuali ai Sf. Francisc şi sunt:
Părintele Giovanni Francesco Ausilia, sicilian.
Părintele Cingali, tot sicilian.
Părintele Tarvij, toscan.
Părintele Vannuci, toscan.
Părintele Giovannioetti, milanez.
Părintele Frontali din provincia Bologna.

59. Cei pomeniţi mai sus se află de un an încoace în acea ţară, în slujba misiunilor.

---

[14] Probabil Grigore al II-lea Ghica.

[15] Iacob Dluski, episcop de Bacău (1681—1693). În 1683 a fost prins de tătari, cf. *Călători*, VII, p. 373—374.

[16] Vasile Lupu. Pentru felul insidios cum s-au strecurat iezuiţii la Iaşi, cf. *Călători*, V, relaţiile lui Bandini, p. 329. Pentru conflictul cu Parčevic, cf. *Călători*, VII, p. 164, 188—189.

Cu privire la folosul pe care îl pot aduce misionarii, acesta constă din convertirea unora dintre evrei, deşi cei mai mulţi dintre ei se fac mai degrabă schismatici (ortodocşi) pentru că aceştia sunt mai bogaţi şi cu autoritate mai mare pe când misionarii şi catolicii sunt toţi săraci. În afară de aceasta părintele misionar se poate strădui ca unii catolici care s-au făcut schismatici să se reîntoarcă la staulul lor aşa cum a izbutit, cu ajutorul domnului, părintele Manzi pe vremea misiunii sale să readucă mai bine de o sută de suflete şi cu puţin mai înainte de a pleca din acea ţară, pe când predica la Grozeşti, a avut norocul să facă pe şapte calvini să abjure calvinismul, spre deosebita sa mulţumire şi a acelor bieţi
p. 173 catolici; în sfârşit folosul pe care // trebuie să-l aducă misionarul acelei provincii consta în a primi pe acei mulţi dezertori catolici care se refugiau aici din Transilvania, dându-le adăpost, căci altfel ajung în braţele schismaticilor.

61. Pentru administrarea tainelor bisericeşti misionarul nu primeşte nimic, afară doar când este de faţă la o nuntă, atunci primeşte de obicei de la unii şase „baiocchi", de la alţii 10 „baiocchi".

62. Nici unul din misionarii noştri nu stă în trândăvie la reşedinţa lui fără să-şi extindă activitatea în alte locuri unde se duce odată sau de două ori pe săptămână; ba pentru a preda catehismul, ba pentru a administra tainele, ba pentru a cerceta pe bolnavi.

63. În exerciţiul misiunii lor călugării noştri nu capătă altă răsplată decât darurile acelor bieţi catolici. Acele daruri se dau de cinci ori pe an : la Crăciun, la Bobotează, la Paşti, la Rusalii şi la Adormirea Fecioarei Maria. Constau din pâine, din ceva bani, din vreo parte de grâu sau de porumb, socotindu-se laolaltă în mijlocie suma de 11 scuzi ce se poate scoate din acele daruri.

64. În această ţară nu se găseşte acum nici un prefect al misiunilor

65. Şi de aceea nu se răspunde la întrebările următoare.

Cap. IX

Preoţi de mir. Situaţia din vremurile trecute şi progresele obţinute

...În cursul celor 22 de ani pe care i-a petrecut părintele Manzi în Moldova, el poate mărturisi în tot adevărul că în acea ţară credinţa este acum mult mai cultivată şi mai vie la locuitorii catolici datorită neîncetatelor exerciţii de pietate introduse acolo, adică rugăciunile publice în biserici, procesiunile religioase, predarea catehismului mai des, predici mai regulate şi acum, bisericile fiind reparate sau clădindu-se altele noi cu reşedinţele lor respective, părinţii misionari pot să dea un ajutor mai susţinut acelor locuitori catolici.

1743 **Relaţie despre misiunea din Moldova** [17]

Reşedinţa părintelui prefect

Iaşi e capitala ţării Moldovei, reşedinţă a domnului unde de câţiva ani încoace a fost stabilit sediul permanent al părintelui prefect al misiunilor pentru ca acesta să poată cere de la domn ajutor potrivit pentru părinţii misionari sau pentru ceilalţi bieţi catolici.

Situaţia economică a reşedinţei de la Iaşi. //

[17] *Ibidem*, p. 173—175.

La plecarea mea de la Iaşi care a avut loc în luna lui septembrie p. 174
1742, sus-pomenita noastră reşedinţă de la Iaşi se afla în starea următoare, adică în ce priveşte bunurile nemişcătoare avea o vie de opt pogoane şi jumătate din care se scoteau de obicei patru butoaie şi jumătate de vin care, vânzându-se toamna, produceau fiecare doisprezece scuzi romani. Apoi pentru a scoate un câştig mai mare părintele magistru Lisa, ⟨care era⟩ atunci prefect, şi părintele Manzi s-au gândit să ridice deasupra vechii pivniţe a bisericii o magazie împărţită în trei despărţituri; două din ele sunt dughene care se dau cu chirie şi cealaltă slujeşte de locuinţă cârciumarului care vinde cu amănuntul vinul produs de acea vie.

Cele două vii arătate ⟨mai sus⟩ împreună cu odaia cârciumarului nu erau încă gata când a plecat de acolo părintele Lisa şi au fost terminate de părintele Manzi, cum rezultă din nota trimisă de părintele Francesco Maria Madrelli [18] (de bună amintire) viceprefect ad interim al acestei sacre congregaţii, la 7 august 1742.

În afară ⟨de aceasta⟩ părintele magistru Manzi, după plecarea părintelui magistru Lisa, a făcut alte şase dughene lipite de poarta cimitirului nostru, luând în acest scop trei sute de piaştri turceşti (care fac o sută şaptezeci de piaştri romani) cu împrumut de la unii boieri moldoveni care s-ar fi mulţumit să-şi capete banii înapoi din venitul anual care s-ar fi luat din chiria acelor dughene şi în acest chip ele ar fi rămas în folosul şi proprietatea bisericii din Iaşi fără să se fi cheltuit nici un ban din ai ei; dar deoarece părintele Manzi a fost luat de aici şi înlocuit cu părintele Madrelli, acesta nu a întâlnit ⟨aceeaşi⟩ bunăvoinţă din partea acelor boieri moldoveni care dăduseră acel împrumut pomenit ⟨mai sus⟩ părintelui Manzi; şi a fost constrâns mai sus-pomenitul părinte Madrelli să ia banii de la un negustor care ţine o dugheană în mănăstirea Sf. Vineri din oraşul Iaşi luându-i cu dobândă după obiceiul ţării, pentru a înapoia suma împrumutată. Negustorul care i-a dat banii cu dobândă a vrut să se asigure nu cu venitul anual al dughenelor, spunând că acestea erau supuse incendiului, de la un ceas la altul, ci cu o parte din argintăria recăpătată acum câţiva ani de la părinţii ⟨franciscani⟩ reformaţi [19] din Transilvania . . .

Reşedinţa de la Iaşi a mai fost scutită de plata taxei pentru vânzarea vinului cu amănuntul la cârciumă şi aceasta prin hrisovul căpătat de la domn [20] de către părintele Manzi care se bucura de bunăvoinţa lui. [Cum aceasta a fost spre folosul misiunilor nu se cuvenea ca să fie înfăţişat Sacrei Congregaţii drept „călugăr lumesc"].

În afară de aceasta se mai afla în curtea reşedinţei noastre de la Iaşi o casă cu două odăi ridicate deasupra unei pivniţe mici. Aceasta a fost clădită de părintele Lisa; deci fiind şubredă încă de la început s-a năruit aproape în întregime înainte de plecarea de la Iaşi a sus-pomeni-

[18] Francesco Maria Madrelli fost capelan al contesei Agnés Kálnoki, apoi misionar şi vice-prefect al misiunilor în Moldova (1742).

[19] Adică observanţi.

[20] Grigore al II-lea Ghica.

tului părinte Lisa, cum poate fi martor fratele convers Gaspar din Triest, însoţitorul părintelui Lisa şi ceilalţi călugări din Iaşi.

De aceea părintele Manzi, după plecarea părintelui Lisa, a dres-o şi a adus-o din nou în bună stare, cum se află şi acum . . .

p. 175 E adevărat că de la domnul mazilit Grigore Ghica [21] se căpătaseră patru funzi de untdelemn pe lună pentru candelele pomenite mai sus, întrucât părintele Manzi obţinuse o poruncă binevoitoare ca să pună să i se dea întocmai această cantitate de la vama din Iaşi; [pentru care nădăjduia să capete o întărire]. Dar nu a avut timp să obţină această confirmare de la Constantin Mavrocordat [22] care domneşte acum în Moldova şi care ar fi fost dispus şi el să-l ajute.

Mai avea (să dobândească) acea reşedinţă de la Iaşi după moartea lui Anton Vorova catolic 〈de acolo〉 o altă vie mică în virtutea testamentului făcut de el în favoarea acelei reşedinţe.

Apoi deoarece toate acestea au neapărată nevoie să fie împrejmuite cu un gard bun şi să fie replantate la vremea potrivită, pentru a face toate acestea ar trebui o sumă de o sută şi mai bine de piaştri romani.
Sedii de-ale misiunilor unde îşi au de obicei reşedinţa statornică părinţii misionari:
Iaşi, capitala Moldovei.
Săbăoani,
Răchiţeni,
Călugăra şi oraşul Bacău,
Faraoani,
Târgul Trotuş, Grozeşti,
Huşi, Ciubărciu în ţara tătărască,
Cotnari şi Dolineni (?) [23]

Biserica din Iaşi posedă (bunurile) arătate mai sus. Misiunea din Săbăoani nu posedă nimic în afară de daniile care obişnuiesc catolicii din acel loc să le facă misionarului, la vreo mare sărbătoare.

Tot astfel e la misiunea din Călugăra şi Bacău, şi din Fărăoani Trotuş şi Grozeşti.

Misiunea de la Galaţi avea două dughene, dar au ars când a fost pârjolit acel oraş la trecerea ienicerilor turci, când au pornit împotriva
p. 176 moscoviţilor; // şi astfel a rămas numai doar locul pentru a le putea reclădi.

Mai avea acea biserică o vie mică, dar fiindcă se afla pe malul unui iaz numit Brateş, cu timpul a fost devastată şi a rămas pământul gol. Biserica din Huşi are şi ea o vie mică, dar dacă se scad cheltuielile pentru îngrijirea ei, abia ajunge pentru vinul de împărtăşanie. Cealaltă de la Cotnari şi de la Dolineni nu au nici un venit sigur, numai ceva daruri întâmplătoare.

---

[21] A domnit de trei ori: 1726—1733, 1735—1739, 1739—1741.

[22] Constantin Mavrocordat în a doua domnie (sept. 1741—20 iulie 1743). Rezultă că relaţia a fost redactată înainte de a se afla de mazilirea lui Constantin Mavrocordat. Firmanul său de mazilire a sosit la Iaşi la 20 iulie 1743 şi nu în 1744, cum crede editorul.

[23] *Dolieveni* (!) apoi *Dolieneni*, sat la S de Hotin.

1743

[RELAȚIA DESPRE MISIUNEA SA ÎN MOLDOVA] [24] p. 176

În anul 1721, în luna lui decembrie, m-am îndreptat spre misiunea din Moldova la care eram trimis de Sacra Congregație de propaganda Fide printr-un decret emis în acel an, în luna lui noiembrie. Am ajuns acolo în luna lui aprilie 1722 și am fost îndreptat de părintele Silvestro Amelio din Poggia [25], viceprefect în acel timp, până la sosirea părintelui magistru Bossi [26] care fusese rânduit prefect de Sacra Congregație, la misiunea din Fărăoani. Am rămas acolo timp de șase ani în șir, în care timp am pus să se facă din temelie locuința sau reședința pentru părintele misionar; în afară de aceasta, am înzestrat biserica cu obiecte de cult... etc. În timpul acestei șederi, îndurerarea dumnezeească a binevoit să facă să rodească ostenelile mele apostolice prin convertirea mai multor oameni printre care unii erau calvini și alții schismatici; am avut și norocul de a vedea, spre mângâierea mea spirituală, mai multe familii înapoindu-se în sânul ⟨comunității⟩ catolice de care se depărtaseră, prin îmbrățișarea schismei, și despre toate acestea păstrez la mine acte autentice.

În anul 1728 în luna lui octombrie am fost mutat de părintele prefect Bossi la misiunea din Huși și Ciubărciu în Țara Tătărască [27]. Acolo am stat vreo doi ani punând să se restaureze bisericile din amândouă localitățile...

Găsind la Ciubărciu mulți unguri din secta calvină amestecați printre catolicii noștri, m-am străduit să-i readuc la biserica romană și domnul a binevoit să facă pe mulți din ei să se lepede în mâinile mele de secta pe care o mărturiseau odinioară.

În ⟨anul⟩ 1730 părintele magistrau Bossi fiind înălțat de această Sacră Congregație la episcopia de Siria pentru misiunea apostolică exercitată în calitate de prefect în decurs de șapte ani și jumătate în acea țară și apoi înaintat la arhiepiscopia de Naxos, a venit în locul lui, trimis ca //prefect, părintele magistru Romoaldo Cardi [28], de la care am primit eu p. 177 ordinul de a mă înapoia la Fărăoani, pentru a reface acolo din nou biserica ce fusese mistuită de foc din nepriceperea celui care stătea acolo. După întoarcerea mea la Fărăoani, am pus să se refacă în întregime biserica și încă mult mai mare decât ⟨fusese⟩ la început și am închinat-o gloriosului Antoniu din Padova; am reînnoit vasele sfinte și obiectele de cult, am făcut o pivniță nouă și am pus să se facă aproape din temelie și

---

[24] ,,Dipl. Ital", I, p. 176—181.

[25] Silvestro d'Amelio din Foggia, minorit conventual, prefect al misiunilor (1720—1722) și viceprefect până la sosirea noului prefect Bossi. În timpul șederii sale de aproape 10 ani în Moldova a tradus în limba română ,,Summa Doctrinae Christianae" a lui Canisio sub titlul: ,,Summa Envezacturi, Krestineszty", iar după plecarea sa din Moldova (1723), a scris predici în limbile latină și română (Conciones latinae muldavo; quibus ..., in dominicis aliisque festis infra annum occurrentibus ..., possunt uti Missionarii, Bibl. Acad. Rom., no. 2 882), folosind alfabetul latin.

[26] Giovanni Francesco Bossi din Milano, minorit conventual, prefect al misiunilor (1722—1729) și vicar de Bacău (1724—1729), episcop de Siria și arhiepiscop de Naxos (1730).

[27] În Republica Moldova.

[28] Romoaldo Cardi Damioni din Napoli, prefect al misiunilor (1729—1736. Vezi asupra legăturilor lui cu Franța și cu Curtea din Viena; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/1, p. 480 ș.u doc. DCCII, DCCIV, DCCVI.

casa cu două odăi pentru doi oameni care stau în slujba părintelui misionar. Am pus să se înconjure acea biserică şi reşedinţa cu un zaplaz înalt şi bine întărit. Am mai cumpărat o livadă vecină cu biserica, pe care am dobândit-o în parte din liturghii şi în parte din miluirile mele, cum se poate vedea din documente.

În cei trei ani cât am stat a doua oară la Fărăoani, mi s-a mai dat şi misiunea din Bacău la o depărtare de vreo zece mile italiene de Fărăoani. În mijlocul acelui oraş am pus să se clădească biserica închinată Sf. Niculae din Bari, căci nu mai era în fiinţă nici o biserică de optzeci de ani încoace... etc.

În 1733, în luna lui decembrie, în ziua Sf. Nicolae am ajuns la Galaţi, unde fusesem trimis cu slujba de către părintele prefect Cardi. Acolo am stat doar câteva luni, fiind trimis cu o nouă însărcinare a acelui prefect la Grozeşti pentru a întemeia acolo o misiune acum cea dintâi (căci nu mai fusese niciodată vreuna acolo mai înainte). Am rămas acolo timp de doi ani etc., am izbutit să populez acel sat cu multe case de catolici, numărându-se până în ziua de astăzi mai mult de 40 de familii. Acolo am găsit pe mulţi molipsiţi unii din arianism şi alţii de calvinism; apoi şi unii schismatici şi unii apostaţi şi a binevoit Domnul să fie readuşi cei mai mulţi la mărturisirea dogmelor catolice în timpul apostolatului meu. Am întemeiat acolo misiunea clădind atât biserica, cât şi reşedinţa pentru părintele misionar. În timpul cât eram cu reşedinţa la Grozeşti mi s-a încredinţat şi misiunea de la Trotuş, localitate la o depărtare de 5 mile italiene de Grozeşti, unde găsind eu vechea biserică ruinată cu desăvârşire, am pus deci să se clădească o alta mai mică, dar mai arătoasă.

În acel timp a trebuit să mă duc în săptămâna mare [29], pentru nişte treburi foarte grabnice ale misiunii de la Grozeşti, la Iaşi, unde am găsit mari încurcături pentru că mitropolitul schismatic [30] al acelui oraş băgase la închisoare pe părintele Cardi, prefectul misiunilor.

Abia ajuns în acel oraş, am şi alergat la sus-pomenitul arhiepiscop pentru a vedea de eliberarea ⟨prefectului⟩, dar treaba a ieşit altfel, căci am fost şi eu închis, fiind amândoi legaţi de gât ⟨împreună⟩ de un lanţ foarte gros; am fost liberaţi în noaptea următoare de domnul care mai domneşte şi acum [31] în acea ţară, datorită mijlocirii foarte binevenite a domnului Petre Cos din provincia Rusiei polone [elev al Sacrei Congregaţii] care avea în acel timp o slujbă de mare cinste pe lângă acel domn.

În 1736, în luna lui aprilie, am fost mutat de către pomenitul părinte prefect Cardi la misiunea din Răchiteni. Am stat puţină vreme la această misiune, deoarece venind în Moldova părintele misionar Pesci [32], care i-a urmat ca prefect părintelui Cardi, acesta m-a trimis din nou la misiunea din Fărăoani, unde am stat până în anul 1738.//

p. 178 În acest timp am pus să se dreagă acoperişul bisericii, al caselor şi al pivniţei care începuseră să se strice.

---

[29] Din anul 1734.

[30] Mitropolitul Antonie (1730) care a plecat apoi cu ruşii în noiembrie 1739, numit apoi mitropolit de Bielogrod şi Oboian (1741). A murit la 2 ian. 1748. I-a urmat ca mitropolit în Moldova Nichifor Grecul Peloponesianul (1739/40—1750).

[31] Constantin Mavrocordat (1733—35) revenit, în a doua domnie în Moldova în anii 1741—43.

[32] Francesco Pesci, prefect al misiunilor (1736—1740).

Intrarea mai apoi a oştirii germane în Moldova [33] a produs multă tulburare, căci locul pe unde au intrat era foarte aprope de Fărăoani şi astfel a fost un neîncetat puhoi încoace şi încolo de tătari şi turci până ce au ajuns apoi la o luptă sângeroasă cu ei. Şi rămânând musulmanii învingători, după ce au tăiat capul cadavrului contelui Orsetti din Lucca, fost comandant în acea luptă şi încă al multor alte cadavre de germani şi de husari, s-au întors plini de semeaţă trufie la corpul de trupe al marelui vizir [34] care stătea cu cealaltă parte a numeroasei sale oştiri în tabăra ⟨sa⟩ lângă oraşul Galaţi, pe malul Dunării.

După 4 zile de la acea luptă, m-am dus împreună cu cinci alţi catolici de-ai noştri în acel loc unde se purtase bătălia şi găsind trupurile ostaşilor ucişi, aproape toţi cu capetele tăiate, după ce am slujit liturghia pentru sufletele lor şi le-am făcut slujba de înmormântare cuvenită, i-am îngropat pentru ca să nu mai rămână pradă colţilor lacomi ai lupilor şi ai câinilor şi ciocurilor păsărilor răpitoare.

Spre sfârşitul anului 1738 am fost trimis din nou de la misiunea din Fărăoani la cea din Răchiţeni printr-un ordin al părintelui prefect Pesci ce mi-a sosit în luna lui aprilie.

De atunci şi până în luna lui noiembrie 1739 nu au făcut altceva cei din Moldova decât să tot fugă şi să se întoarcă acasă din cauza trecerii încoace şi încolo a turcilor şi a tătarilor care se duceau să dea piept cu moscoviţii ce voiau să cucerească cetatea Hotinului [35] şi apoi să ocupe întreaga ţară a Moldovei, cum au izbutit să şi facă de la 15 august 1739 până la 20 a aceleiaşi luni. Mi-ar trebui mai multe condeie pentru a putea descrie toate dezastrele îndurate de noi, bieţii misionari şi de acei sărmani catolici din cauza întoarcerii tătarilor şi turcilor care fugeau, cât şi din cauza ruşilor, cazacilor şi calmucilor, care îi fugăreau cu toată cruzimea. În toate aceste întâmplări, catolicii noştri nu au fost niciodată părăsiţi de mine.

[Ruşii părăsind Moldova în urma păcii de la Belgrad [36] au luat cu ei toţi oamenii şi vitele . . . etc.].

Am fost duşi până la ţărmurile Nistrului; acest fluviu desparte Moldova de Polonia şi lăsându-ne acolo pe jumătate goi, ei au intrat în Rusia polonă, urmându-şi drumul spre Rusia moscovită. În starea aceasta de lipsă, am avut norocul să dau de un ţăran rutean din Polonia care m-a ajutat să trec fluviul ⟨şi⟩ m-a dus într-un sat de unde venise el, cale de o zi şi jumătate de acel fluviu. Am găsit acolo un catolic care m-a primit cu adevărată compătimire căci după ce mi-a dat o haină, o tichie şi o pereche de cizme şi după ce m-a şi ospătat la el opt zile în şir, a pus apoi pe un iobag al său să mă ducă la Cameniţa cu căruţa, acolo am ajuns, acum *patru ani*, în seara de 10 noiembrie. După aceea am găsit la mănăstirea noastră din acel oraş pe fostul părinte provincial venit în vizită canonică, acesta, văzându-mă fără de rasă călugărească // a pus p. 179
îndată să mi se facă rost de una. Am găsit şi o scrisoare de la părintele Pesci, prefect al misiunilor care scria de la Hotin (unde fusese şi el dus

---

[33] Austriecii care încheiaseră o alianţă defensivă cu ruşii (9 ian. 1737) au declarat război Porţii la 6 iunie 1737.

[34] Yeken Mehmed paşa (1737—1739).

[35] *Hottino*. Ruşii trecuseră Nistrul la sfârşitul lui iulie 1739. Pentru campania din Moldova, cf. mai sus relaţia generalului Mannstein din volumul de faţă.

[36] Pacea de la Belgrad s-a încheiat la 18 septembrie 1739, iar ratificarea ei a avut loc la 16 octombrie.

de ruşi împreună cu mulţi alţi călugări schismatici şi cu boieri din Iaşi) părintelui gardian al acelei mănăstiri [37] că dacă ar fi cumva acolo părintele Manzi, îl ruga să-i spună să se înapoieze în Moldova la misiunea sa, căci şi domnul [38] se înapoiase în capitala sa de la Iaşi şi se trăgea mare nădejde că toţi locuitorii ridicaţi de ruşi aveau neîntârziat să se întoarcă liberi în ţara lor.

Acel părinte Pesci, prefectul, după ce s-a întors de la Hotin la Iaşi, mi-a scris din nou să mă înapoiez îndată la Misiune, pentru că se şi ajunsese la o înţelegere între puterile beligerante; dar cum sunt dator să scriu aici adevărul, trebuie să spun Eminenţei Voastre că intenţia mea hotărâtă atunci era să nu mă mai întorc în Moldova, unde slujisem ⟨luptând⟩ cu atâtea lipsuri şi greutăţi din 1731 până în 1739, fără să fi avut niciodată o pară ca ajutor de la Sacra Congregaţie, că dimpotrivă să mă înapoiez în mai la Roma împreună cu sus-pomenitul nostru părinte provincial al Provinciei [39] Rusia care trebuia neapărat să se afle în acea vreme în acel oraş spre a lua parte la alegerea noului provincial al ordinului franciscan conventual: aceste scrisori se păstrează la mine, şi ultima a fost dată la 28 decembrie 1739. De la această dată până la 17 ianuarie 1740 am stat în acea mănăstire din oraşul Cameniţa, bucurându-mă de bunăvoinţa şi favoarea monseniorului Francesco Cubielski [40], pe atunci episcop al acelui loc şi acum ⟨episcop⟩ de Luceriova [41] şi ale Excelenţei Sale domnul Dominic Bechierski [42], general al acelei cetăţi; când iată că asupra prânzului s-a înfăţişat în acea zi domnului comandant o scrisoare ce-i fusese scrisă de Grigore Ghica, pe atunci domn al Moldovei, prin care îi aducea la cunoştinţă moartea neaşteptată a răposatului părinte magistru Pesci, prefect al misiunilor din acea ţară, şi stăruinţele din partea acelor catolici împreună cu dorinţa lor de a vedea că se întoarce acolo părintele Manzi pentru a-i asista în nevoile lor spirituale şi în marea lor lipsă. După ce mi-a citit acea scrisoare, mi-a pregătit şi mijlocul pentru îndeplinirea acelui scop, căci Excelenţa Sa, după ce şi-a sfârşit prânzul, lipsindu-se pe sine de un cal de-al său, mi l-a dăruit pentru ca să pornesc iar la drum fără nici o întârziere spre ţara Moldovei, cea jefuită şi pustiită, aşa cum am şi făcut şi am ajuns la Iaşi, capitala sa, în ziua de 2 februarie 1740 pe un ger şi o zăpadă atât de mare încât ⟨nici chiar⟩ bătrânii cei mai gârboviţi din acea ţară nu văzuseră vreodată o altă iarnă asemenea acesteia. Apoi în ziua următoare m-am dus în audienţă la Alteţa Sa domnul Grigore Ghica, i-am înfăţişat scrisoarea de răspuns a Excelenţei Sale generalul comandant al Cameniţei şi după ce a vorbit de mai multe lucruri cu mine, domnul a vrut să-mi dea şi o dovadă vădită a mulţumirii pe care o simţise văzând că mă înapoiasem, căci atunci chiar în faţa acelor boieri, slujitori şi dregători ai săi a dăruit bisericii noastre din Iaşi viile din localitatea Sperieţi împreună cu o butie de vin ⟨care făcea⟩ parte din recolta acelui an, ce mai rămăsese după plecarea ruşilor. Aceste vii fuseseră ale domnului Toma Gref [43],

---

[37] Adică din Cameniţa.

[38] Grigore al II-lea Ghica în a treia sa domnie (1739—1741).

[39] Roma.

[40] *Franco Cubielscki*, episcop de Cameniţa.

[41] *Luceoria* = Luceriova, dioceză în Polonia.

[42] *Dom-co Becchierschi*.

[43] *Tommaso Gref*, cunoscut şi sub denumirea de Toma Spiţerul, fiindcă fusese spiţerul lui Grigore al II-lea Ghica (N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 99, doc. XXXVI).

luteran din Transilvania care venise în Moldova de vreo 17 ani şi se lepădase de ereziile acelei secte, făcând solemn înaintea mea mărturisirea adevăratei credinţe catolice, acesta, care era spiţerul Măriei sale plecase din propria sa voinţă cu ruşii din Moldova, părăsind slujba domnului. Am stat la Iaşi până la sfîrşitul lunii mai a acelui an, cumpărând p. 180
făina cu 8 scuzi romani sacul, carnea // cu trei giuli [44] libra şi lemnele cu doi piaştri romani carul până la venirea părintelui magistru Lisa care fusese ales prefect de Sacra Congregaţie înainte de moartea părintelui Pesci. Venind acesta la Iaşi, la începutul lunii mai şi aducându-mi şi milostivul decret cu titlul de părinte al provinciei pentru a doua perioadă de nouă ani de misiune pe care o îndeplinisem, dar totuşi fără nici o pară din ajutorul ce se obişnuieşte a se da de Sacra Congregaţie, am vrut să plec îndată chiar atunci din Moldova, dar el m-a reţinut pentru a preda limba ţării misionarilor noi care veniseră cu el şi pentru a-mi urma şi mai departe slujba de misionar, aşa cum reiese din decretul de misionar pe care mi l-a făcut şi din care se vede deplina putere ce o primise de la Sacra Congregaţie de a putea face acest lucru.

Am rămas la Iaşi până la 24 august 1740, predând acea limbă părinţilor bacalaureaţi Grizi şi Madrelli [45] şi fra⟨telui⟩ Gaspar [46], călugărul convers al părintelui prefect Lisa, m-am întors apoi din nou la misiunea din Răchiţeni, unde a trebuit să pun să se refacă aproape din temelie casa, pivniţa, grădina şi biserica ce fuseseră toate distruse şi prădate de ostaşi ruşi, împrejmuind totul cu un gard nou şi puternic şi înzestrând biserica cu ⟨unele⟩ obiecte de cult.

Şi biserica din Tămăşeni a fost înzestrată de mine..., am adus toate aceste lucruri din Polonia, de la unii nobili binefăcători de care mă legasem în acel scurt timp cât rămăsesem cu ei.

Şederea mea în aceste locuri ale misiunilor a durat până în august 1741; chiar în această lună a venit din Polonia în Moldova monseniorul Jezierski [47], episcop de Bacău, spre a-şi vizita dioceza şi tocmai atunci au fost trimise părintelui prefect Lisa de către părintele Madreli — care se întorsese în Transilvania pentru a sluji de capelan doamnei contese Kálnoky [48] — scrisorile Sacrei Congregaţii prin care mi se făcea cunoscută dorinţa stăpânului nostru Benedict XIV [49] să vin la Roma ca misionar mai vechi şi mai cunoscător al acelor ţări spre a informa pe Sanctitatea Sa asupra stării adevărate a acelor misiuni..., dacă nu aş fi fost oprit de pomenitul episcop care mi-a spus înaintea întregii comunităţi catolice din acele ţinuturi că el se va duce în persoană la Roma, după vizita ⟨sa apostolică⟩ şi că el însuşi va informa pe Sanctitatea Sa şi Sacra Congregaţie asupra adevăratei stări a misiunilor care alcătuiau, în Moldova, biata sa dioceză....

---

44 *Giuli* (lat. denarino), monedă numită de italieni după numele papei Iuliu II.

45 Francesco-Maria Madrelli, misionar şi viceprefect (1742) după Giacinto Lisa, autor al unei gramatici în limbile latină şi română şi al unui dicţionar.

46 *Gasparo da Trieste, laico compagno.*

47 Stanislas Raimondo Jezierski, episcop de Bacău.

48 *Calnocchi*, Contesa Agnés Kálnoky era soţia contelui Bartolomeo Ferrati, medicul domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, care se retrăsese în 1731 la Şarfalău. Contesa Kálnoky înfiinţase o reşedinţă pentru misionarii care se refugiau în Transilvania în timp de război şi ţinea întotdeauna un misionar din Moldova, având încuviinţarea Congregaţiei de Propaganda fide.

49 Benedict XIV, papă (1740—1758).

GIOVANNI MARIA AUSILIA

(1700—post 1745)

Giovanni Maria Ausilia, minorit conventual, s-a născut la 1700 la Palermo în Sicilia. A fost superior în mai multe mănăstiri din Sicilia şi a avut rol de conducere în comunitatea catolicilor din Moldova. Vine în această ţară, trimis de Propagandă, în 1742, şi curând — în lipsa unui prefect — i se încredinţează postul de viceprefect al provinciei ⟨franciscane⟩ a Moldovei; poate să se intituleze deci, preşedinte al misiunilor din Moldova. A deţinut această demnitate până la sfârşitul anului 1746.

În această calitate, Ausilia, răspunzând în 1745 la un chestionar tip de 90 de întrebări, a prezentat pe larg şi sub multiple aspecte situaţia catolicismului în această ţară, de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Este unul din documentele cele mai bogate în informaţii. Se găsesc, alături de ecourile neînţelegerilor din sânul clerului catolic din Moldova şi de câteva noţiuni destul de sumare despre ţară şi domn, o seamă de ştiri importante despre raporturile dintre catolici şi ortodocşi, despre atitudinea domnului faţă de misiunile catolice etc. Se stăruie îndeosebi asupra spiritului de toleranţă pe care-l găseau catolicii în Moldova cu interzicerea însă a oricărei acţiuni de convertire a ortodocşilor şi se scoate în evidenţă locul pe care-l ocupă limba română în comunităţile catolice din această ţară.

Deosebit de interesante pentru folclor sunt informaţiile în legătură cu practicile superstiţioase împrumutate de catolici de la populaţia ortodoxă, ca de pildă măsurile luate pentru a păzi casele de venirea Sburătorului.

Despre conflictele lui Ausilia cu iezuiţii, care nu apar totuşi în acest raport, avem un ecou în afirmaţia unui anonim, desigur iezuit (cf. „Ungrisches Magazin", 1783, vol. III, p. 91, n. 1), că acesta ar fi aruncat excomunicarea asupra a patru iezuiţi chemaţi de Constantin Mavrocordat din Transilvania şi Ungaria în 1743 pentru instrucţia fiilor săi. Domnul, silit de „popor" să-i concedieze, ar vrea să alunge misiunile Propagandei din ţară, dar pentru ele intervin iertător iezuiţii (!).

În mod impropriu se spune că Ausilia *ar fi aruncat excomunicarea* asupra acelor iezuiţi. În realitate el a declarat că ei ar intra automat sub excomunicarea papală care întărea privilegiile acordate franciscanilor de papii anteriori.

Raportul lui Ausilia a fost publicat de Gh. Călinescu în „Dipl. Ital.", Roma, vol. I (1925), p. 183—198.

SITUAŢIA BISERICII CATOLICE ÎN MOLDOVA [1]

⟨1745⟩

p. 183 1. Provincia Moldova are în lungime 144 de mile italiene şi în lăţime 136; primele se parcurg în 72 de ore, cele din urmă în 68 de ore . . .

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl.Ital", Roma, vol. I, 1925, pp. 183—198.

2. Regiunea nu e sălbatică, nici prea muntoasă, e destul de lesne de cutreierat de către misionari, fiind acolo poduri mari, câmpiile sunt frumoase; în țară intră 5 mari fluvii anume: Nistrul, Siretul, Moldova, Prutul și Bistrița...

3. Provincia nu e prea sterilă, nici prea săracă, ci are hrană în cantitate potrivită și are din belșug porumb, mei, orz, grâu și lăpturi, încât rar se taie vite și oi.

4. În prezent, se trăiește în pace, fără teamă de soldățime, cu toate că primejdia de război e permanentă din cauza vecinătății Ungariei, Moscoviei și Poloniei. Primejdia vine mai ales din partea turcilor, care cutreieră mereu această provincie și fac incursiuni în ea și nu pot fi împiedicați, fiind a lor țara cu toate că e doar tributară. De asemenea mai pătimește și din cauza robirilor pricinuite de incursiunile tătarilor...

5. Țara are legături de comerț cu Transilvania și Ungaria și Polonia, unde vinde miere, ceară, lână, cai, vite, ceea ce ar da putința misionarilor de a o cutreierea mai ușor, deși uneori nu fără primejdie de tâlhari și dușmani ai credinței....

Stăpânirea și limba țării

p. 184

7. Țara este sub stăpânirea Porții otomane... căreia îi dă un tribut anual de 450 de pungi.

8. Limba absolut necesară pentru ca misionarii să poată fi înțeleși este cea românească sau moldovenească; nu e nevoie de cea ungurească, deoarece ungurii din această provincie, fiind născuți în Moldova, învață mai întâi limba țării ⟨adică⟩ pe cea moldovenească și apoi (numai) întâmplător pe cea ungurească; așa că dacă s-ar îngădui preoților unguri să intre în această provincie, ar fi ca și când ai sădi o pepinieră de zâzanie, pentru certurile și neînțelegerile care ar urma. Nici S. Congregație de Propaganda Fide n-ar avea liniște din cauza neîncetatelor plângeri pe care le-ar face unii împotriva celorlalți și totodată preoții unguri, necunoscând limba moldovenească, n-ar putea să-și îndeplinească, cum se cuvine, îndatoririle de misionari; concluzia este deci, că în această provincie nu este necesară limba ungurească. Aceasta cu atât mai mult cu cât ea piere tot mai mult cu fiecare zi; am observat în câteva sate că acea limbă dispare, nemaifiind tineri care s-o știe. Astfel încât îmi pare nimerit și necesar ca în Colegiul apostolic din Assisi...să fie pus un lector de limba românească sau moldovenească dintre misionarii întorși din această provincie în Italia, pentru folosul și instruirea potrivită a tineretului, aceasta fiind singura limbă necesară în toată țara, pentru folosul credincioșilor și progresul misiunilor apostolice...

Sediile misiunilor și numărul credincioșilor

9. Sediile misiunilor în această provincie sunt următoarele: Iași, Fărăoani, Grozești, Trotuș, Sperieți, Sănăoani, Tețcani [2], Gherăești, Baia, Răchiteni, Tămășeni, Agiudeni, Cotnari, Călugăra [3], Trebeș [4], Bacău,

---

[2] *Toschano*, jud, Bacău, *Birești*, sat, *Rekelteno*, sat, *Damasceno*, sat, *Giudeno*, Adjudeni, toate în jud. Neamț.

[3] Sat, jud. Bacău.

[4] *Trebis*, sat, jud. Bacău.

Huşi, Bârlad, Ciubărciu[5], Galaţi, Stăuceni[6], adică Hotin[7]. Toate localităţile pomenite mai sus aparţin de diocesa Bacău, aceasta fiind singura episcopie în această provincie.

10. Localităţile principale şi de mai mare însemnătate pentru misiuni şi mai la îndemână pentru ajutorarea nevoilor spirituale ale acestor creştini catolici sunt: Iaşi, Fărăoani, Săbăoani, Răchiteni, Călugăra, Grozeşti, Huşi, Galaţi şi Stăuceni.

11. Dregătorii care cârmuiesc ţara îşi au reşedinţe în oraşele mai de seamă ale ţinuturilor[8]... Serenissimul principe de acum al Moldovei se numeşte Ioan Mavrocordat[9] de Scarlati[10], îşi are scaunul în Iaşi, capitala întregii provincii. Ispravnicii, adică judecătorii principali, care trebuie să judece pricinile ivite, îşi au reşedinţa în următoarele oraşe: Suceava, Neamţ, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Fălciu, Vaslui, Orhei, Soroca, Iaşi, Dorohoi, Hârlău, Cârligătura, Roman şi Cernăuţi.//

p. 185 12. În fiecare din localităţile arătate la nr. 10, este îngăduită în toată siguranţa activitatea misiunilor, fără vreo împotrivire a schismaticilor.

13. Numărul familiilor catolice în fiecare din localităţile pomenite mai sus este: Iaşi 60 de familii; Fărăoani 140; Grozeşti 30; Trotuş 11; Sperieţi 3; Săbăoani 90; Gherăeşti 13; Baia 12; Răchiteni 56; Tămăşeni 40; Agiudeni 15; Cotnari 9; Călugăra 42; Trebeş 30; Bacău 12; Huşi 48; Bârlad 12; Ciubărciu 40; Galaţi 11 şi Stăuceni 60 de familii[11].

Practicarea religiei catolice, rit, greşeli şi rătăciri

16. Este îngăduită de către Serenissimul principe care domneşte în această provincie, de către mitropolit, episcopi şi alte feţe bisericeşti ale ţării, totala exercitare a religiei catolice, ⟨adică⟩ administrarea sacramentelor, predicarea cuvântului lui Dumnezeu, dar numai pentru catolici, calvini şi luterani, nu şi pentru păgâni şi grecii schismatici; iar dacă vreunul din aceştia ar asista în ascuns la predicile ⟨noastre⟩, ar fi împiedicat să tragă vreun folos de aici, căci preoţii lor amintiţi mai sus nu-i lasă să treacă de la legea lor la ritul catolic; iar dacă ar primi să intre pe ascuns în tagma noastră, va trebui să se mute definitiv din această provincie, fie în regatul Ungariei, fie în Republica Poloniei, deoarece de îndată ce ar fi descoperit, ar fi pedepsit în toate chipurile: ar fi închis, bătut, amendat, dacă până în cele din urmă nu ar fi înecat în râu (!); pe lângă aceasta, ei prigonesc pe misionarul care l-a făcut să-şi părăsească legea, îl încarcă cu amendă în bani, îl arestează în numele stăpânirii, îl ciomăgesc, îl pun în cătuşe în închisorile stăpânirii.

[Urmează superstiţiile practicate de credincioşii catolici, credinţe greşite din cauza ignoranţei şi a influenţei schismaticilor].

[Rătăciri şi eresuri].

---

[5] Sat, raion Oloneşti, în Republica Moldova.

[6] *Stoicani.* sat la sud de Hotin, în Republica Ucraina.

[7] *Utino.*

[8] *Supreme città da Zenutti.*

[9] Domneşte de la 1743 la 1747.

[10] *de Stirlik* (!).

[11] De observat numărul de 734 de familii catolice, faţă de cel de 1 270 de familii din raportul lui Manzi din 1743.

18... Mai este printre ei câte unul care susţine că Dumnezeu este cel ce dezlănţuie urgia, căci ⟨fiind⟩ atotputernic, ar putea să o împiedice; un altul zice — dar din neştiinţă şi nu cu răutate — că şi schismaticul se poate mântui cu religia sa, căci numai Dumnezeu ştie cum trebuie să fie cele ale credinţei şi nimeni altul; Dumnezeu ştie dacă noi oamenii, făcând o faptă rea, această faptă e bine sau rău făcută; Dumnezeu a dat oamenilor legile lor, iar cine ţine legea lui, nu poate să greşească; Dumnezeu e de vină, Dumnezeu a voit aşa, Dumnezeu a hotărât aşa prin acele legi amintite, Dumnezeu e răzbunător... Ei mai spun că părintele misionar nu a fost la curtea lui Dumnezeu şi unii din ei nici nu ştiu nimic despre ordinul lor şi despre cele ale credinţei. Acel ce are noroc e iubit de Dumnezeu, şi nu cel ce e sărac şi nenorocit. // Acestea p. 186
şi altele asemenea acestora le îndrugă cu prezumţie şi neştiinţă mai practicând şi unele lucruri ce desconsideră religia: căci unii se folosesc de anumite semne şi rugăciuni rânduite de biserică pentru folosul sufletelor... amestecându-le spre primejdia sufletelor lor cu vrăji, descântece de desfacere a vrăjilor, farmece şi faceri de petrecanie[12] şi le mai folosesc şi altfel făcând cu excrementele unor animale spurcate semnul crucii repetat de nenumărate ori pe la ferestre şi la uşi ca să gonească, cum zic ei, pe zburător[13]; sunt foarte mult dedaţi la credinţă în visuri; atât de mult le tălmăcesc[14] ca fiind adevărate încât unii ajung chiar proşti la minte şi nătărăi; unii din ei ţin obiceiul să nu dea nimic afară din casa lor în zilele de luni, miercuri şi vineri, de frică să nu iasă vreo pagubă şi prejudiciu. Pe morţi obişnuiesc să-i îngroape cu hainele cele mai bune şi mai cuviincioase, în credinţa că aşa trebuie să se înfăţişeze aceştia înaintea feţei lui Dumnezeu. Unii cred că ceea ce dau de mâncare de sufletul morţilor lor vor avea pe lumea cealaltă de mâncare întocmai şi tot atât şi aceşti morţi. În sfârşit, dacă parohul nu este cu mare băgare de seamă, unii încearcă să pună în mâna mortului vreo monedă atunci când îl pun în groapă, pentru ca să-şi plătească trecerea cu acea monedă. Rătăciri care dispar din zi în zi, mai sunt şi faptul de a lua parte la praznicele moldovenilor, unde după terminarea ospăţului ei se roagă pentru moldovenii răposaţi săltând şi jucând, ca şi în sărbătorile noastre solemne, unde joacă tineri şi tinere şi au şi un loc anume pentru joc şi merg cu încuviinţarea părinţilor lor şi acolo îşi schimbă inelele de logodnă[15], făgăduindu-şi să se căsătorească în curând: şi ceea ce e mai rău e că flăcăul schimbă inel cu două sau trei fete deodată, deşi acest lucru se întâmplă destul de rar (!). Mai joacă încă şi prin cârciumi, aceste rătăciri fiindu-ne cunoscute, ele sunt tot mai mult stăvilite de noi...Paguba şi pierderea principală e că în timpul acestor reuniuni[16] catolicele noastre fug cu moldovenii şi de cele mai multe ori consimt să treacă la ritul ortodox al moldovenilor pentru a se căsători cu ei. Am intervenit de mai multe ori la acest mitropolit[17], dar cum... nu este dreptate adevărată mi-a răspuns că aşa cum noi nu admitem în ce ne priveşte că ai noştri să treacă la

---

[12] *Con stregarie, rompimenti d'incantesimi, maleficii e veneficii.*

[13] *Lo spirito volante.*

[14] *Se gli prefigono per così veri.*

[15] *l'anello di fedeltà.*

[16] *Conversazzioni.*

[17] În 1745 era mitropolit Nichifor Grecul sau Peloponezianul (1740—1750).

ritul lor, tot aşa şi ei în temeiul faptului că sunt aici stăpâni [18] vor primi pe toţi catolicii care cu acest prilej vor voi să se facă moldoveni (ortodocşi).

[Împotriva acestor abateri nu ajung doar moniţiunile şi pedepsele de care dispunea biserica lipsită de braţ secular... întrucât domnul a oprit asemenea pedepse. Declarantul s-a adresat către marele logofăt [19] ca să-şi apere acolo dreptul său de pedepsire. A reclamat, a expus motivele sale în scris şi din gură ...., dar i s-a răspuns că nu vrea domnul].

Dar mai mult ca aceasta. De multă vreme dăinuie obiceiul ca domnii să conceadă tuturor misionarilor o carte de scutire ca să nu li se ia
p. 187 caii pentru // poştă, dar de cinci-şase ani încoace ei nu mai vor să confirme această scutire.

Misionarul nostru, părintele Giovan Battista Vanucci mergând călare la Bârlad pentru a împărtăşi Sfintele Taine, a fost atacat pe drum de turci şi de ţărani, care i-au luat calul, a fost rău lovit, i s-a smuls barba, a fost călcat în picioare, faţa sa ajunsese ca a unei arătări şi a fost lăsat ca mort, iar apoi a fost cuprins de o boală ce nu iartă şi de aceea, pentru ca să se inspire ceva respect prin sate, după 13 zile de judecată stăruitoare în faţa domnului, a obţinut ca vinovaţii să fie bătuţi în Hotin şi să-i fie restituit calul. Şi cu toate acestea, nu s-a putut dobândi acea carte de scutire şi nici îngăduinţa de a ţine în slujbă trei oameni de fiecare misionar cu scutire de taxă... [în virtutea firmanului sultanului [20]]. Am fost aduşi în aşa stare de mizerie, încât nu avem nici dascăl [21], nici servitori în slujba sufletelor şi în aşa hal că suntem nevoiţi cu ruşine să trecem de la biserică la grajd pentru a îngriji caii, fiind trataţi, în ce priveşte împovărările dărilor, ca cei din urmă dintre oamenii de rând, cărora nu li se dă nici o uşurare, silindu-ne să plătim şi taxă pentru cai. [Să se intervină la Constantinopol... sunt în mare lipsă, iar de la locuitori se primeşte drept milostenie un „quatrino" întrucât nici ei nu au nici pentru nevoile lor].

p. 188

Biserici

25. În provincia Moldovei bisericile catolicilor sunt următoarele: înăuntrul unor locuri locuite 18; în afara locurilor locuite 2.

Bisericile schismaticilor care se găsesc în aceleaşi sate în care avem bisericile misiunilor noastre sunt: la Iaşi 55; la Cotnari 1, la Gherăeşti 1; la Baia 2; la Călugăra 1; la Bacău 2; la Fărăoani 1; la Trotuş 1; la Grozeşti 1; la Galaţi 7; la Huşi 2; la Bârlad 7.

Bisericile schismatice ce se află în afară de oricare din satele şi oraşele misiunilor încredinţate nouă; în împrejurimile Iaşilor, la depărtare de două sau trei ore, sunt 12; în împrejurimile Cotnarilor la depărtare de o oră 6 biserici; la o depărtare de o zi, de jur împrejur, sunt peste 50; în împrejurimile Răchiţenilor la depărtare de trei ore 10 biserici; în ale Săbăoanilor pe o distanţă de opt ore de drum nu se găsesc biserici schismatice, în schimb, la o depărtare de o zi se găsesc peste 50 de biserici; Teţcani şi Gherăeşti se află în vecinătatea Săbăoanilor, la aceeaşi depărtare de jur împrejurul acestui sat se află bisericile din Bacău,

[18] *Dominanti.*
[19] Mare logofăt al Moldovei în 1745 era Sandu Sturza.
[20] Sultan în 1745 era Mahmud I (1730—1754).
[21] *Magistro di Chiesa.*

Călugăra și Trebeș, la trei ceasuri depărtare sunt 7 biserici, la 10 ore 20 de biserici; la o depărtare de o oră de Fărăoani 5 biserici, la o depărtare de două ore alte două biserici, la trei ore o altă biserică și la 6 ore altă biserică. Trotuș și Grozești sunt la o depărtare de două mile, în jurul lor se găsesc, după două ore de drum, 8 biserici. La 3 sau 4 ore depărtare de Galați, afară din oraș 8 biserici, apoi la o depărtare de opt ore, alte două biserici, și la 10 ore depărtare o altă biserică; la 15 ore de Ciubărciu 6 biserici. În împrejurimile Hușilor 8 biserici la distanță de 3 ore, și alte 22 la o depărtare de o zi; La 5—6 ore de drum de la Bârlad se găsesc 30 de biserici... [Numărul bisericilor ortodoxe risipite în toată provincia se ridică la 2 500].

27. Hramul bisericilor noastre: Iași — neprihănita zămislire a Fecioarei Maria; Răchiţeni — Sf. Anton de Padova; Tămeșeni — Sf. Ioan botezătorul; Cotnari — Prea fericita Fecioară cu hramul Adormirii; Săbăoani — Sf. // Arhanghelul Mihail; în Baia sunt două biserici, dar p. 189
fiind dărâmate, nici populația și nici eu n-am putut să-i aflăm hramul; Călugăra — Sf. Apostol Andrei; Bacău — Sf. Nicolae; Trebeș — Buna Vestire; Fărăoani — Sf. Anton de Padova; Trotuș — Sf. Maria; Grozești — Sf. Anton; Galați — Sf. Nicolae; Huși — Sf. Anton de Padova; Bârlad — Prea fericita Fecioară; Ciubărciu — Adormirea (Sf) Marii; Stăuceni — adică Hotin — cum nu avem biserică, misionarul face slujba într-o casă și deci nu are hram. Afară din satul Săbăoani, la depărtare de o jumătate de oră — ⟨e biserica cu hramul⟩ Sf. Francisc. De asemenea aceea din Fărăoani la aceeași distanță ca cea arătată mai sus la sus-numita ⟨biserică⟩ Sf. Francisc [22] este închinată sufletelor din Purgatoriu. Mai este și în Trotuș o altă biserică, dar fiind de multă vreme distrusă și părăsită, nu i se cunoaște hramul.

28. Bisericile amintite sunt toate parohii.

30. Bisericile amintite mai sus sunt toate din lemn, afară de cinci care sunt de piatră; adică la Cotnari, la Baia 2; la Săbăoani 1; la Trotuș 1.

Bisericile misiunilor noastre apostolice, care se găsesc în cea mai bună stare sunt următoarele: Răchiteni; Săbăoani; Călugăra; Trebeș; făcută din nou de părintele Frontali; Fărăoani; Trotuș, clădită de curând de părintele Frontali; Grozești; Bârlad; Huși, restaurată de părintele Vannucci, care pentru a o pune la adăpost de orice neajunsuri principuite de turcii și tătarii din apropiere, care își băgau cu forța caii în cimitirul bisericii și în mai multe rânduri dăduseră foc bisericii, nu numai că numitul părinte a înzestrat-o cu toate cele de trebuință, dar a refăcut-o ca nouă și întru cinstea sfintei religii catolice, a făcut un gard de lemn trainic în jurul cimitirului, de un înconjur de o sută de brațe. Ciubărciu, sat în hotarul Bugeacului în Țara Tătărească de jos, are biserica în cea mai bună stare. Bisericile care au nevoie de reparații sunt: Cotnari, o biserică prea frumoasă, care întrece orice altă biserică din provincie și pentru a cărei reparație ni se cer o sută de scuzi; Tămășeni își are biserica în starea cea mai proastă și nu poate fi refăcută din cauza sărăciei misionarului și a credincioșilor; Săbăoani ⟨cu⟩ altă biserică de piatră, afară din sat, părăsită și ruinată, nu poate fi restaurată, nefiind acolo cele necesare [23] la fel, în Baia, alte două biserici de piatră, una încă în stare de a putea fi refăcută, nefiind prea ruinată, cealaltă e distrusă de tot; Trotuș ⟨cu⟩

---

[22] Adică: o jumătate de oră.

[23] *Il conche.*

altă biserică de piatră, care având doar zidurile fără închizătoare[24], a pus boierul schismatic Răducanu[25] cu de la sine putere sare în ea la păstrat; încă din vremea predecesorilor mei, acum un deceniu, biserica din Galaţi a fost distusă de tot, deoarece a fost în mai multe rânduri arsă de moscoviţi şi tătari. Biserica din Bacău, cu toate că este catedrala episcopului are acoperişul de paie, acum se repară de către părintele misionar
p. 190 Frontali. La Fărăoani, afară din sat, acolo unde se îngroapă // morţii, se clădeşte ⟨o biserică⟩ din lemn trainic de către părintele Zingali, spre marea mulţumire a poporenilor. Biserica din Iaşi, cu toate că e de lemn, ameninţă să se năruie curând şi nu poate fi cercetată fără primejdie şi deoarece credincioşilor le e frică să nu se prăbuşească peste ei la timpul slujbei, pentru a se feri de această primejdie, s-a început cu ajutorul lui Dumnezeu o biserică nouă de piatră, a cărei temelie, numai pentru plata meşterilor, se ridică la suma de 250 de piaştri.

[Urmează inventarul odăjdiilor şi a celorlalte obiecte de cult din bisericile amintite].

p. 193

35. Averea bisericilor

Bisericile catolice aparţinând misiunilor noastre apostolice au locuinţa pentru paroh în următoarele locuri: Iaşi, Răchiteni, Săbăoani, Călugăra, unde locuinţa a fost făcută de curând de părinţii Frontali şi Zingali, Fărăoani, Grozeşti şi Huşi. Celelalte biserici anexe n-au locuinţă.

36. Niciuna din bisericile pomenite nu se bucură de veniturile particulare şi proprii, ci toate au fost ridicate fără să dispună de vreun fond şi lăsate în grija lui Dumnezeu.

37. Biserica din Iaşi are în regiunea Copoului şase pogoane de vie, care produc anual 3—4 buţi de vin. În Sperieţi, la o depărtare de 4 zile de Iaşi, mai stăpâneşte o altă vie de patru pogoane şi jumătate, care din cauza depărtării prea mari — după cum raportează părintele Zingali — şi încă din timpul predecesorilor noştri, este în parte părăginită; aceasta a fost donată de către domnul Moldovei, principele Grigore[26], pe motivul că moştenitorii legitimi au plecat din ţară, iar eu, auzind plângerile şi văzând nevoile părinţilor misionari că n-au vin[27], am poruncit în acest an ⟨1745⟩ s-o cultive şi să culeagă recolta pe seama lor... [Cere o confirmare de la forurile superioare]. Via de la Copou a fost lăsată de Martino Tutucha acestei venerabile biserici cu obligaţia de a se face patru liturghii pe an şi slujbele obişnuite pentru mântuirea sufletului său, la mormântul său, cum reiese din testamentul defunctului; pe lângă aceasta, susnumita biserică stăpâneşte opt dughene şi o cârciumă la drumul mare[28], în care se vinde vinul reşedinţei, şi toate aceste dughene când sunt închiriate; se ridică în mijlocie la suma de 50 de scuzi, dar numai rareori se închiriază şi după ce au fost date cu chirie unii dintre chiriaşi nu plătesc ci fug pe ascuns.

Biserica din Huşi are două bucăţi de pământ, fiecare de câte un „starol"[29], cu viţă de vie şi livadă de pruni; una din aceste bucăţi de

---

[24] *Nelle muraglie apperta.*
[25] =Hatmanul Răducanu Rosetti.
[26] Grigore al II-lea Ghica, (1728—1733) şi (1735—1741).
[27] Pentru nevoile slujbei bisericeşti.
[28] *Publica strada.*
[29] *Uno starolo* = circa 40 mp.

pământ am redobândit-o împreună cu misionarul Giovan-Batista Vannucci, cheltuind 15 scuzi, cu procesul judecat la Iaşi în faţa domnului; din produsul ei vor fi celebrate slujbe pentru sufletul lui Dumitru Paloska şi Magdalena Balonti, soţia sa; anual produce şase buţi italiene [30] de vin. Cealaltă bucată de pământ este şi ea dăruită sus-numitei biserici; tot cu îndatorirea de a sluji o liturghie pentru sufletul lui George Baloska, aceasta fiind dăruită de el; produce anual cam patru buţi italiene de vin.

Biserica din Galaţi avea nişte vii şi nişte dughene, dar şi unele şi altele au fost arse, rămânând astfel pământul gol.

Celelalte biserici nu posedă nici un fel de avere nemişcătoare şi astfel n-au nici un venit. Părinţii iezuiţi, neavând o biserică a lor, nu au venituri.

38. Bisericile pomenite mai sus se bucură într-adevăr de bunurile imobile pe care le-am arătat, sunt administrate de părintele prefect şi de misionari, fiecare la misiunea sa unde se află imobilul.

39. Venitul de la pomenitele imobile este arătat la nr. 37; el este luat de părintele prefect în Iaşi şi de părintele Giovan-Batista Vannucci în Huşi.

Episcopii şi reşedinţa lor

40. În această provincie a Moldovei, se află o singură biserică catedrală la Bacău, unde episcopul nu şade deloc [31]. Se numeşte Raimond Jezierski şi e dominican polon.//

41. Sus-numita catedrală, veniturile şi câştigurile ei, se ridică la p. 194 cca. 30 scuzi romani, când sunt cultivate toate pământurile ei.

42. Mensa episcopală hotărât n-are bunuri imobile.

43. Biserica episcopală are câteva imobile în Trebeş şi în Călugăra, care se ridica la cca. 820 de pogoane... Unele din ele sunt livezi cu pomi, altele sunt fâneţe, în acestea din urmă se coseşte fânul, în celelalte se culeg nuci, mere şi alte fructe; se arată lămurit că nu sunt cultivate. În Trebeş, biserica episcopală are 200 de pogoane de pământ „liber", ce sunt în mâinile catolicilor noştri şi sunt cultivate de ei, dar ei nu dau nimic din produse sus-numitei (biserici), căci nu sunt în stare să plătească dijma pentru numitele pământuri, din cauza dărilor foarte grele pe care trebuie să le plătească de foarte multe ori pe an domnului. 600 de pogoane a vândut cu 50 de ani în urmă „fortinamente" (?) [32] împreună cu pământurile sale, Grigoraşcu Criscanul de rit grec schismatic, vornicului lui Ştefăniţă, fiul lui Manoiache, de la care pot fi răscumpărate, restituindu-i-se 110 scuzi romani. În Călugăra este o bucată de pământ mare cam de vreo 15 pogoane, pe care l-a cotropit, fără nici un drept, cu puterea, un boier moldovean, încă în viaţă, cu numele de Răducanu hatmanul, sau conducătorul de oşti al provinciei; au trecut mulţi ani şi în acest timp l-a plantat cu viţă de vie în cea mai mare parte; pentru ca să poată fi redobândită, este necesar să se obţină un ordin riguros al vizirului [33] către actualul domn al ţării, ca să-l oblige să-l dea îndărăt; deşi, trebuie ştiut că pentru a-şi afirma o stăpânire continuă şi-a făcut multe acte false cu mărturii mincinoase.

---

[30] *6 barili di vino ... italiani.*
[31] Stătea în Polonia, în locul lui era un vicar.
[32] Tranzacţie destul de neclară.
[33] Mare vizir în 1745 era Seid Hasan paşa (1743—1746).

44. Episcopul n-are nici un fel de locuinţe în această provincie, şi (chiar) dacă domnul i-ar îngădui aceasta, n-ar putea să aibă, deoarece neavând nici reşedinţă, nici venituri, nu poate să rămână, nici să locuiască în această episcopie a sa, de aceea stă în Polonia.

Călugări

47. Călugării ⟨catolici⟩ din toată provincia Moldovei sunt părinţii minoriţi conventuali ai Sf. Francisc şi iezuiţii.

48. Sus-numiţii călugări trăiesc, primii sub ascultarea părintelui prefect al ordinului lor, iar iezuiţii sub ascultarea şi jurisdicţia spirituală a părintelui lor provincial din Polonia...

49. Conventualii, în această provincie, nu au mănăstiri, nici ospicii, ci numai o reşedinţă în Iaşi şi câteva case în locurile unde se găsesc misiuni; iezuiţii au în Cotnari o casă nelocuită de ei, şi o reşedinţă unică în care locuiesc acum.//

p. 195 50. Reşedinţa prefectului misiunilor este la Iaşi şi e făcută din vălătuci lipiţi cu lut şi humă, cu 6 odăiţe, având bucătăria deoparte, şi o mică magazie? [34], tot de lemn. Reşedinţa iezuiţilor se află de asemenea în acelaşi oraş în imediata vecinătate cu a noastră şi este făcută tot din vălătuci lipiţi cu lut şi humă şi are patru odăi; în interiorul curţii împrejmuite se (mai) găsesc bucătăria deoparte, o căsuţă pentru slugi şi altă odaie în care sunt găzduiţi străinii poloni şi alte două case, una a lui Anton şchiopul şi alta a lui Anton trâmbiţaşul, şi o magazie (?) de lemn, şi ele ţin de cele două case amintite.

Casele în locurile de reşedinţă ale misiunilor, locuite de părinţii misionari, sunt toate din vălătuci lipite cu lut şi acoperite cu paie; la Răchiteni e una cu 2 odăiţe pentru preot şi una pentru servitor; la Săbăoani 2 odăiţe şi una pentru servitor; la Călugăra o odăiţă şi alta pentru servitor, deosebită de aceea a părintelui; la Grozeşti două odăi, una pentru părinte şi una pentru servitor; la Huşi casa are numai o odaie care stă să cadă, fiind lemnele putrede şi un chiler mic tot de lemn. În Galaţi, casa a fost distrusă, fiind arsă de tătari, măcar că acuma şade acolo un preot de mir, şi stă prin învoială prietenească [35].

51. În reşedinţa din Iaşi şed doi preoţi şi anume prefectul cu însoţitorul său; alţi doi preoţi stau în aceea a iezuiţilor, cu câte un servitor pentru fiecare călugăr, adică doi pentru noi ⟨conventualii⟩ şi doi pentru iezuiţi, deoarece ei nu au fraţi converşi [36].

În locuinţa de la Răchiţeni stă numai un părinte misionar, care pentru a nu se încărca cu taxele [37] mari ce se plătesc, e nevoit să nu ţină servitor; la fel şi celălalt misionar, care locuieşte în casa din Săbăoani.... care vrând să ţină o slugă scurtă vreme în speranţa obţinerii unei scutiri — cum au mai dat alţi domni antecesorilor noştri, nu numai pentru una, dar chiar şi pentru trei ⟨slugi⟩ — şi neputând să capete iertare ⟨de această plată⟩, cu toate stăruinţele sale, a plătit pentru acel scurt timp cât a ţinut servitor mai mult de 80 de lei ca taxă, fiind silit ca şi alţi misionari să ceară pomană chiar de la schismatici şi nevoit să dea drumul

---

[34] *Cantina*. Poate însemna şi pivniţă, dugheană, baracă.

[35] *A accomodo*.

[36] *Laici* = călugări însărcinaţi cu munci servile.

[37] *Tributi*.

servitorului şi să trăiască fără slugă ca ceilalţi misionari. [Cere să se intervină la vizir pentru ca să poruncească domnului să dea scutirea pe viitor]. În Călugăra e un singur părinte misionar, de asemenea şi în Fărăoani ca şi la Huşi, iar casa din Grozeşti a rămas fără misionar... [Propune trimiterea misionarului Donnola Donnoli, aciuat în casa contesei Ferrati în Transilvania cu un rol doar de paradă].

56. Părintele prefect trăieşte din miluirile[38] ⟨ce revin⟩ reşedinţei, p. 196
dar fără zeciuială din partea credincioşilor; din aceste ⟨miluiri⟩ — când nu se întâmplă ca acuma ca biserica să fie plină de datorii — pot să trăiască doi călugări, adică prefectul cu un alt părinte misionar (ca unii ce) stau sub ochii domnului şi în capitala Iaşi şi (se gândesc) la prestigiul Sf. Misiuni; ceilalţi părinţi din aceeaşi tagmă trăiesc ca apostolii în cea mai mare sărăcie.

Părinţii iezuiţi ar (putea) avea oarecare venituri, dacă ar cultiva cele trei moşii pe care le au în trei locuri deosebite aproape de Iaşi, dar pentru că nu au un peculiu, ei sunt cu totul ruinaţi şi distruşi; şi în Cotnari, de zece ani încoace, n-au cultivat şase locuri de vie, din lipsă de bani, din care cauză s-au pierdut cu toatele. De aici eu conchid că acei părinţi nu au nici un venit şi se ţin cu ajutorul părintelui provincial al lor, care le dă provizii în fiecare an, iar pe de altă parte, numiţii părinţi se duc de două sau trei ori pe an în Polonia, pe la casele magnaţilor şi binefăcătorilor lor, de la care primesc milostenii îmbelşugate.

57. Superiorul părinţilor conventuali se numeşte Fra Giovanni Francesco Maria Ausilia, în vârstă de 45 de ani, din Sicilia de la Palermo, teolog cu totul exemplar; Fra Giovanni Battista Vannucci, de 33 ani de la Cortona, în Toscana, teolog şi călugăr exemplar; Fra Antonio Maria Taruggi din Monte Pulciano, în Toscana, de 30 ani, teolog; Fra Bartolomeo Frontali în vârstă de 30 ani, din Brisighela în Bolonia, teolog; Fra Bonaventura Maria Giovanninetti de 30 ani, din Banio, în Bologna, teolog; Fra Donnolo Donnoli de 28 de ani, din Monte Alcino, în Toscana, teolog; Fra Antonio Maria Zingali, de 31 de ani, din Traina, Sicilia, teolog; Fra Basilio Frenck, de 42 de ani, din Mociu[39], Transilvania, teolog, care împreună cu toţi ceilalţi părinţi din ordinul nostru duc o viaţă sfântă şi exemplară. Superiorul părinţilor iezuiţi se chiamă părintele Giovanni Regarski, de 43 ani, prusian din Polonia, teolog „a quarto voto"[40]; părintele tovarăşul său se chiamă Francesco Parzochovski de 44 ani din Polonia-Mică, de asemenea teolog „di quarto voto" amândoi călugări buni şi exemplari.

Călugări şi misionari

58. Părinţii misionari trimişi aici de Sf. Congregaţie de Propaganda Fide sunt: Fra Giovanni Francesco Maria Ausilia, superior; Fra Gianbattista Vannucci; Fra Antonio Maria Taruggi; Fra Bartolomeo Frontali; Fra Bonaventura Maria Giovanninetti; Fra Donnolo Donnoli şi Fra Antonio Zingali. Misionarii trimişi cu mijloace de ale episcopului

---

[38] *Limosine*, cf. mai jos punctul 61 din chestionar.

[39] Sat în jud. Cluj.

[40] Adică pe lângă cele trei legăminte călugăreşti, un al patrulea de a se deda învăţământului.

sunt: părintele Basilio Frenck, minorit conventual, părintele Giovanni Regarski şi părintele Francesco Parzochovski din Compania lui Isus (= a iezuiţilor).//

p. 197 59. În privinţa timpului de când se află la misiunea din Iaşi Fra Gio. Francesco Maria Ausilia, acesta merge pe al patrulea an; Fra Gio. Battista Vannucci este în anul al şaselea; Fra Antonio Taruggi şi Fra Antonio Zingali merg pe al patrulea an. Părintele Vannucci a stat doi ani şi jumătate în Fărăoani, un an în casa contesei Ferrati[41] şi restul anilor amintiţi a stat şi şade şi acuma la Huşi. Părintele Taruggi a stat puţine luni în casa acelei doamne contese — 3 luni în Răchiţeni şi restul în Săbăoani, unde şade şi acuma. Părintele Giovanetti a fost întotdeauna aşezat în Răchiteni. Părintele Frontali un an în Grozeşti şi restul timpului în Călugăra unde stă. Părintele Zingali a fost întotdeauna aşezat în Fărăoani. Părintele Donnoli a fost 4 luni în Răchiţeni şi restul timpului arătat în casa contesei Ferrati. Basilio Frenck merge pe al treilea an de când stă aici în Iaşi, în slujba domnului atât a celui de acum[42] cât şi a fostului[43] domn. Părintele Regarski merge pe cel al 12-lea an, părintele Parzochovski merge pe al doilea an.

60. [Despre activitatea misionarilor] (între altele) se sârguiesc ca în zilele de sărbătoare să tâlcuiască „ad litteram" în limba moldovenească Evanghelia zilei.

61. Era obiceiul să se dea milostenie pentru oboseala misionarilor, la administrarea sacramentelor: pentru botez 3 baiochi[44], pentru nuntă 10, pentru slujba liturghiei citite 10, iar a celei cântată 15, pentru înmormântare 4 baiochi; acum însă, din cauza prea marilor calamităţi şi a sărăciei, sunt foate puţini aceia care mai dau milosteniile arătate.

62. [Sunt activi, etc.] ...aleargă şi prin munţi unde stau ascunşi unii catolici care nu pot plăti birul.

63. Părinţii misionari trag din îndeplinirea misiunilor un câştig mic, dar îngăduit, de două baniţe[45], de fiecare casă, constând din puţin grâu, porumb, mei şi alte grâne de prea puţin preţ, care se strâng, se păstrează pentru hrana proprie, pentru folosul călătorilor, pentru cai, găini, deoarece cu această gospodărire, părinţii noştri de prin sate, mănâncă şi câte puţină carne; în sfârşit, ce mai rămâne se vinde — ⟨ceea ce e foarte rar⟩ — şi la un preţ de nimic.

64. Actualul vice-prefect[46] înainte de a veni în Moldova a fost de opt ori superior în mănăstiri din provincia Siciliei (şi) pentru zelul, stima şi prudenţa sa, a fost numit maestru al novicilor în mănăstirea din Palermo
p. 198 ... şi murind părintele Fr. Mandre // viceprefectul, a fost lăsat de acela ca preşedinte[47] în locul lui ...

81. Părintele Basilio Frenck, minorit conventual dintre călugării unguri veniţi în Moldova în anii trecuţi, chemaţi de părintele Francesco Manzi la dorinţa predecesorului[48] actualului domnitor în scaun, a fost înain-

---

[41] În Transilvania.

[42] Ioan Mavrocordat (1743—1747).

[43] Constantin Mavrocordat (1741—1743).

[44] *Baiocchi* — monetă de aramă din statul papal în valoare de un *soldo* = 5 centesime.

[45] *Staia*.

[46] = Ausilia, autorul raportului.

[47] *Presidente in capite*.

[48] Constantin Mavrocordat (1741—1743), predecesorul lui Ioan Mavrocordat.

tat maistru de şcoală, pentru a instrui în limba latină tineretul schismatic, (primind) patru ţechini ungureşti ca leafă pe lună, şi încă 30 de ţechini ungureşti cu prilejul sărbătorilor Crăciunului, Bobotezii și Paștilor, când un învăţăcel de-al său recită în faţa domnului un scurt panegiric. În clipa de faţă, domnul de acum preţuind puţin cartea, această şcoală este aproape cu totul pierdută, căci mai înainte erau peste patruzeci de învăţători, iar acum au mai rămas doar vreo şase până la opt, fiind această şcoală în Iași, unde se găsesc şi alte şcoli într-o mănăstire de greci schismatici.

[Urmează consideraţii despre nevoile spirituale ale comunităţii catolice].

ANTONIO BECICH

(? — post 1748)

Antonio Becich, episcop catolic de Nicopol (1743— c. 1752) a vizitat în mai multe rânduri centrele catolice din Ţara Românească şi Moldova, adresând Colegiului „De Propaganda Fide" unele rapoarte asupra lor, care au rămas inedite, păstrându-se în arhiva Vaticanului. A. D. Xenopol a redat numai în rezumat extrase din „vizitaţia" Ţărilor Române de către Becich în 1745—1746, sub titlul *Extrase din documente culese din arhivul colegiului „De Propaganda Fide" din Roma*, în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", vol. V (1894), p. 549—551. S-a mai publicat un scurt raport expediat de Becich din Bucureşti la 8 august 1748, privind audienţa sa la domnul Grigore II Ghica şi starea catolicilor din ţară (Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII*^{e}*—XVIII*, în „Dipl. Ital.", I, Roma, 1925, p. 200—201, nr. LXVI), precum şi o scrisoare adresată tot din Bucureşti, la 1 februarie 1749, internunţiului Austriei la Poartă, Heinrich von Penklern, cerându-i să stăruie pe lângă Curtea din Viena pentru acordarea unui ajutor contelui Nicolae Rosetti, trecut la catolicism şi fervent apărător al intereselor imperialilor în ţările noastre (Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 609, nr. CCCXLIII).

Relatările lui Becich cuprind, în afara datelor privind coloniile catolice din Moldova şi Ţara Românească, şi anumite ştiri — mai puţin cunoscute din alte izvoare — cu privire la intenţiile domnului Constantin Mavrocordat de a stimula învăţământul superior la Bucureşti, prin crearea unui colegiu, condus de iezuiţi, unde tinerii să poată învăţa „ştiinţele omeneşti şi dumnezeeşti" în limbile greacă şi latină.

În rest aprecierile sale politice sunt minore, Becich nutrind ostilitate faţă de lumea ortodoxă şi de Rusia, pe care le ponegreşte, şi sprijinind pe cât putea, încercările Austriei de a-şi consolida poziţiile în ţările noastre.

De Becich s-a ocupat şi Francisc Pall, în studiul *Date noi despre istoria Bucureştilor la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, vol. IV (1966), p. 25—34.

VIZITAŢIE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA [1]

1745

p. 549 Oraşul Bucureşti e capitala ţării în care stau domnul grec[2] cu Curtea sa strălucită şi cu mitropolitul tot grec[3] şi cu doi sufragani. Oraşul e frumos, îmbelşugat în toate, alcătuit din 10 000 de case şi aşezat în mijlocul unui

[1] După fragmentele traduse de A. D. Xenopol, în „Arhiva, soc. şt. şi lit. din Iaşi", V (1894), p. 549 şi urm., cu unele modificări.

[2] Constantin Mavrocordat, în a patra domnie (1744 iul.—1748 apr.).

[3] Neofit I Cretanul (1738—1754).

șes foarte întins, prin care curge un râu[4], puțin deosebit de Tibru, în lungime. Are minunate zidiri și optzeci de biserici cu turnuri, clopotnițe, slujite de vreo mie de clerici greci. Orașul e împodobit pe dinăuntru și pe din afară de grădini cu tot soiul de fructe. Sunt aici 500 de negustori turci, dar ei nu pot nici să se așeze statornic, nici să-și aibă moscheele sau hogii lor. Se află numai 12 familii catolice care numără 50 de suflete mai cu seamă două familii nobile catolice: Rosetti[5] și Kalnoki[6] din Viena: mai sunt apoi alți catolici din Veneția, Padova, Corfù și din Polonia, care slujesc ca secretari, medici și însoțitori (?)[7]. Domnul caută să capete doi iezuiți sau doi misionari pe seama lui, spre întemeierea unui colegiu, unde tinerii să poată învăța științele omenești și dumnezeiești în limba latină și în cea vulgară.

[Episcopul vizitator a fost introdus la Curte de către Nicolae Rosetti, dregător de seamă, trecut la catolicism[8], care a făcut ca domnul să primească pe episcop cu mai multă cinste chiar decât pe mitropolit. Constantin Mavrocordat // îl reținu două ore vorbind cu el în limba italiană despre p. 550
Roma, Italia și alte puteri europene, arătându-se ca un adevărat catolic, supus papei[9] (!)] E cu neputință de povestit toate însușirile acestui domn, pietatea și bunătatea lui, cunoștințele lui în toate treburile sacre și profane, pe care le știe toate pe degete[10]. Cunoaște toate locurile din Sfinții Părinți și nu face altceva decât citește și discută cu eleganță în limba obișnuită și în latină[11]. [Domnul spune episcopului că ar dori să aibă doi iezuiți sau doi misionari ca învățători pe lângă doi copii[12] ai săi mai mici. Îmbolnăvindu-se episcopul, domnul i-a trimis de îndată doi doctori ai săi, cu diplomă de la Padova care l-au pus iarăși pe picioare].

[Episcopul Antonie Becich scrie din București la 1 octombrie 1746 p. 551
Colegiului „De Propaganda Fide", că a fost primit, după optsprezece zile de așteptare, în audiență la domn, cu care a vorbit despre înființarea unei școli în București].

RAPORT[13]

1748, august 8, București

[Episcopul de Nicopol Antonio Becich, amintind Propagandei despre p. 200
trimiterea unui raport anterior în legătură cu evenimentele petrecute la Constantinopol, în Bulgaria și în Țara Românească și cu noul domn, Grigore II Ghica[14], dă seama de situația catolicilor din Țara Românească și de atitudinea domnului față de catolicism].

. . . Am luat legătură cu părintele provincial al Provinciei Bulgaria și acum el trimite din când în când un călugăr de la Râmnic la Craiova

---

[4] Dâmbovița.

[5] De fapt numai contele Nicolae Rosetti.

[6] Anume contesa Agnés Kálnoki, soția doctorului Bartolomeo Ferrati (pentru care, vezi *Călători*, VIII, p. 399).

[7] *ugittori* (?)

[8] Asupra lui, vezi Șt. D. Grecianu, *Contele Nicolae Rosetti*, București, 1903, 50 p.

[9] Benedict al XIV-lea (1740—1758).

[10] *Ad unguem*. De fapt sensul adevărat e până la ultima limită.

[11] *Nell'idomà volgare e latino*. Limba obișnuită poate să însemne aici greaca sau italiana.

[12] Dimitrie și Alexandru (acesta din urmă viitorul domn al Moldovei 1782—1785).

[13] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.", I, p. 200—201.

[14] Grigore al II-lea Ghica (aprilie. 1748 — august 1752).

pentru nevoile spirituale ale bieților catolici și, de asemenea, ia măsuri ca
p. 201 un alt călugăr să fie la Târgoviște // și un al treilea la Brădiceni [15] pentru ca să nu se stingă cu totul în această întinsă provincie catolicismul greu lovit.

Lăudat să fie cerul ! La Craiova, doi calvini au trecut la sfânta noastră religie și aici la București, patru, două femei și doi bărbați, precum și o armeancă ce practica în public cultul ortodox.

Deocamdată domnul acesta se poartă bine cu toți și ține la mine, dându-mi adeseori audiență. Dacă părinții ⟨misionari⟩ de la școlile religioase ar fi rămas aici sub vrednicul domn *dinainte* [16], cu siguranță că el i-ar fi confirmat și ocrotit. Dumnezeu să ierte pe acela care a fost cauza plecării lor, căci fie că erau iezuiți sau misionari italieni, dacă s-ar fi purtat ca niște simpli misionari necunoscuți, săraci și umili, s-ar fi atins scopul dorit spre folosul sfintei noastre religii. Ei voiau ca să se înființeze dintr-o dată și pentru vecie un colegiu al lor de opt călugări urmărind din prima clipă niște înlesniri, pentru a spune astfel, ce nu erau cu putință [17] ...

... Eminența Voastră să binevoiască a trimite acestui părinte provincial al provinciei Bulgaria sau prin părintele său general cinstitul său decret pentru ca toți frații, până la laicii [18], acestora să poarte barbă atâta timp cât vor sta în Țara Românească și aceasta sub pedeapsă aspră. Acesta ar fi mijlocul cel mai potrivit pentru a închide gura grecilor, românilor și turcilor care nu au nici o stimă pentru călugării noștri fără barbă. domnul însuși mi-a dat a înțelege aceasta, ba chiar nu are de gând să dea audiență acelor părinți misionari care nu poartă barbă și nici nu-i vrea în sala în care se află pentru ca să nu fie luați în bătaie de joc și maltratați chiar de grecii înșiși. Și într-adevăr nu se cade ca unii părinți misionari să apară până și fără de mustăți aici, în vreme ce grecii care se poartă cu barbă sunt respectați și favorizați...

...Aștept de doi ani încoace Breva de indulgență plenară anuală, pe care am cerut-o de la Sacra Congregație prin scrisoarea despre vizitația mea în întreaga Țară Românească, din ziua nașterii Sf. Maria, care e hramul bisericii noastre de la București, ceea ce ar însemna că Sacra Congregație nu sprijină credința acestor enoriași. Mai continuă încă în această țară lipsa de alimente, căci lăcustele distrug toată verdeața de pe câmpii, iar mortalitatea bântuie ca și jafurile tâlharilor. Trăiesc în necontenită primejdie ... etc ...

---

[15] *Bradiceni*, sat, jud. Gorj.

[16] Constantin Mavrocordat în a patra sa domnie în Țara Românească (1744 —1748).

[17] Urmează în text : *e non da Ap⟨osto⟩li ma da Frati amichi*=(și nu din partea unor apostoli, ci a unor frați amici).

[18] = Frații converși.

PAUL JAMJOUGLOU

(? — p. 1773)

Paul Jamjouglou era fiul lui Jamjouglou, secretarul regelui Suediei și prim interpret al Legației suedeze la Constantinopol.

Intrat și el în slujba acestei legații — ca translator pentru limbile orientale — Paul Jamjouglou a însoțit în 1746 pe Edvard de Carleson, însărcinat cu afaceri și trimis extraordinar al regelui Frederic I (1718—1751) la Poartă, în călătoria lui de înapoiere la Stockholm. Cu acest prilej a trecut prin Dobrogea și Moldova.

În 1747 Jamjouglou s-a întors la Constantinopol, unde prezența sa e atestată până în 1773. Apoi i se pierde urma.

Este autorul unui jurnal de călătorie, redactat după întoarcerea la Constantinopol, către sfârșitul anului 1747, an când Penkler dobândește titlul de internunțiu, Celsing pe cel de resident (din iulie 1747), iar tatăl lui P. Jamjouglou pe cel de secretar al regelui Frederic I (sfârșitul lui 1747), titluri cu care aceștia apar în corpul relației.

Redactat în limba franceză, jurnalul ne-a parvenit într-o traducere suedeză alcătuită probabil, la cererea lui Carleson. Se păstrează în Biblioteca Universității din Upsala (ms. F. 382) sub titlul: *Denna Journal tillarer Paul Jamjouglou Hans Kungl. Majts af Sverige Translator Linguarum Orientalium A—o: 1749 öfversatt ibran fransöske Originalet pa svenska spraket.*

A fost retradus în limba franceză de C. I. Karadja și publicat în „Revue historique du Sud-Est européen", VII (1930), nr. 1—3, p. 18—34, sub titlul: *Journal du voyage entrepris par Monsieur Paul Jamjouglou de Constantinople à la suite de son Excellence Monsieur Edvard Carleson, Envoyé Extraordinaire de Sa Majesté le roi de Suède près de la Porte Ottomane et conseiller royal, dans l'année 1746 et de l'Hégire, 1759.*

Relația lui Jamjouglou cuprinde date sumare asupra localităților străbătute în cursul trecerii sale prin Dobrogea și Moldova, autorul stăruind mai mult asupra primirii făcute solului suedez de către autoritățile române și de domnul Ioan Mavrocordat (1743—1747) la Iași

RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA [1]

1746

În ziua de 10 a lunii iulie ⟨1746⟩ și în a 29-a zi a lunii ⟨redjeb⟩, am pornit p. 24
din nou la drum la ceasurile 7 de dimineață. La orele zece eram la Șumla (?) [2]. După ce am prânzit în acest loc am ajuns pe la orele două sau trei

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea franceză datorată lui C.I. Karadja și publicată în „Revue Historique de Sud-Est européen", VII (1930), nr. 1—3, p. 24 și urm.

[2] *Uchely* = Șumla, localitate în Bulgaria.

după amiază la Bazargic[3]. Acest oraş este foarte frumos, bine aşezat într-o regiune minunată care dă cei mai buni cai din Turcia europeană. Locuitorii însă sunt răi, fiind în cea mai mare parte ieniceri. Nu e nevoie să fac o descriere mai lungă, ţara fiind bine cunoscută ca şi locuitorii săi. Este adevărat că noi înşine n-am avut a ne plânge de ei, căci ni s-a arătat foarte multă atenţie.

A doua zi, în 11 ale lunii ⟨iulie⟩ şi a treizecea zi a lunii ⟨redjeb⟩, am plecat la orele cinci de dimineaţă şi eram la Cara Agaci[4] la orele zece. După ce ne-am odihnit, ne-am urmat ⟨drumul⟩ spre Giuvenlia[5], unde am ajuns la orele cinci după prânz după ce am străbătut Ali beychiöi[6].

p. 25 În 12 ale lunii ⟨iulie⟩ şi în prima zi a lunii Şaban ne-am// şi pornit la drum încă de la orele cinci dimineaţa.

La orele zece seara am ajuns la Omurcio[7].

Este un sat destul de frumos, unde se găseşte lapte din belşug, dar unde apa este foarte rea, căci nu sunt izvoare în tot ţinutul, ci numai puţuri foarte adânci de unde trebuie să scoţi apa cu burdufuri de piele trase de cai.

În a 13-a zi a lunii iulie şi a doua zi a lunii ⟨Şaban⟩, am părăsit satul pomenit şi deşi drumul nostru trebuia să ne ducă prin Karasu[8] sau prin Ester[9], am fost totuşi siliţi să facem un înconjur, căci în partea aceasta hanurile fuseseră distruse. Am trecut aşadar prin Tariverde[10], unde am sosit la orele trei după amiază.

În 14 ale lunii iulie şi în a treia zi a lunii Şaban am pornit din nou la drum la orele şase de dimineaţă. Am străbătut aceste ţinuturi cu un simţământ de milă căci în ajun chiar, răufăcători dăduseră foc frumoaselor holde cu bucate. Am văzut focul din depărtare. La orele două după amiază eram la Babadag.

A doua zi, 15 ale lunii iulie, şi a patra zi a lunii Şaban am rămas pe loc. Oraşul unde ne aflam este mare şi foarte populat. Aici obişnuieşte să stea marele vizir în timp de război, dacă operaţiunile se desfăşoară prin părţile acestea.

La 16 ale lunii pomenite şi în a cincea zi a lunii ⟨Şaban⟩ am părăsit Babadagul la orele patru dimineaţa pentru a sosi la orele nouă în micul sat Tulcea unde se află un vechi castel care slujeşte de închisoare de rând.

---

[3] *Hadjioglou = Pazardjik.*

[4] *Karagatch* = Cara Agaci, sat (azi în Bulgaria).

[5] *Guvemlig* = Giuvenlia (azi Chirnogeni), la nord la Caraomer (azi Negru Vodă), jud. Constanţa.

[6] *Alibeycköi*, adică satul lui Ali bei, dispărut.

[7] *Omourtscho*, fosta comună Valea Seacă (azi Valu lui Traian), jud. Constanţa.

[8] *Karasou*, azi Medgidia.

[9] *Ister* (azi Tirguşor), sat, jud. Constanţa.

[10] *Tangriwerdjköi*, sat, jud. Constanţa.

Am stat la masă acolo, așteptând să ni se pregătească cele două bărci mari care trebuiau să ne treacă peste fluviul Dunărea, la Ismail.

A trebuit să mâncăm în grabă, de frica de a nu sluji și noi de hrană mulțimii musculițelor sau țânțarilor care ne-au silit să părăsim acest loc cât mai repede cu putință. Trecerea Dunării a ținut cinci ceasuri. Din bărcile noastre am zărit deodată un nor mare și gros care aproape ne-a ascuns lumina soarelui. Totuși n-a fost mică mirarea noastră // când am băgat de p. 26
seamă că acest nor era alcătuit dintr-o mulțime nesfârșită de lăcuste, mari cât niște raci mici sau creveți. Acest fenomen a durat două ceasuri, fără ca să ne fie cu putință de a vedea sfârșitul acestei invazii. Această oaste înaripată pustiise tot ținutul peste tot pe unde trecuse, nelăsând din recoltă sau din pomi decât paiele și ramurile. Îndată ce aceste lăcuste au secătuit totul într-un ținut, ele pornesc mai departe, întocmai ca niște păsări pentru a-și reîncepe aiurea distrugerile lor. Ceea ce ne-a mirat și mai mult este faptul că după ce aceste gângănii au mâncat totul de pe câmp, s-au aruncat asupra bălților din lungul Dunării, nemai lăsând nici o frunză verde pe trestii. Este de neînchipuit ce cantități de cereale, orz, grâu și alte semănături au fost distruse de această invazie într-un timp foarte scurt, deși gospodarii au făcut totul pentru a scăpa ⟨de ea⟩, dând chiar foc în unele locuri, cu gândul de a goni astfel pacostea care le căzuse pe cap, dar toate strădaniile lor rămânând fără de nici un rezultat, ei au sfârșit prin a se supune voinței lui Dumnezeu, rugându-l să-i scape de această nenorocire.

La ora șase seara am debarcat la Ismail, un oraș mare și frumos, foarte populat, cu un port foarte însemnat, unde se aflau atunci o mulțime de vase care mergeau zilnic la Constantinopol, încărcate cu tot felul de alimente. Acest oraș fusese odinioară sub ascultarea domnului Moldovei, dar de mulți ani turcii l-au luat ei în stăpânire, lăsându-l în folosința lui Kâzlar Aga sau căpetenia eunucilor negri. Trebuia să mai adaug că în timpul șederii noastre în acest loc, am fost mâncați de țânțari care erau așa de mulți încât abia se vedeau pereții odăilor noastre.

Pentru a se apăra, locuitorii se slujesc și de un fel de pânză de păr de cal cu care se acoperă, găsindu-se astfel noaptea în adevărate morminte, pentru a se apăra de înțepăturile acestor insecte.

A doua zi, la 17 ale lunii iulie și în a șasea zi a lunii ⟨Șaban⟩ am rămas în acest oraș pentru a aștepta pe un boier dintre cei mai de seamă ai Moldovei care trebuie să sosească pentru ca să// primească pe domnul sol [11] în p. 27
numele domnului [12] și să-l conducă la Iași, capitala țării.

La 18 ale lunii pomenite și în a șaptea zi a lunii ⟨Șaban⟩, la orele două după amiază a sosit boierul Dumitrașcu Palade [13] însoțit de domnul Arghir[14], căpitanul satului (!) Câșla[15], de doi „postelnici" sau paji ai domnului, unul numit Constantin și celălalt Ștefan, și de un ușier[16], un fel de maestru de ceremonii, numit Constantin Haleplíu [17]. Îndată ce au sosit, acel boier

---

[11] Édvard de Carleson (1704—1767), fost însărcinat cu afaceri al Suediei la Constantinopol (1734—1746), mai apoi consilier regal și trimis extraordinar al regelui Suediei la Poartă (1746).

[12] Ioan Mavrocordat, domn al Moldovei (1743—1747).

[13] *Dimitraschko Palady.*

[14] *Arguiré.* E vorba de căpitanul de poștă de la Câșla și nu de un căpitan al satului cum scrie în această versiune a relației noastre.

[15] *Sultan Kickela* = probabil Câșlița pe Prut în Republica Moldova, ce nu trebuie confundată cu Câșla la vest de Tulcea.

[16] *Ouchar.*

[17] *Halaply Costandi,* mare ușier al Moldovei în 1746.

însoţit de persoanele pomenite a urat bun sosit domnului sol. I-a dat o scrisoare a domnului, foarte curtenitoare, prin care acesta îl asigura de prietenia sa, înştiinţându-l că va fi foarte bine primit şi alte atenţii de acest fel.

În aceeaşi zi domnul sol a poftit la masă pe aga vizirului, pe boierul pomenit mai sus şi pe căpitan.

A doua zi, la 20 a aceleiaşi luni, şi în a opta zi a lunii ⟨Şaban⟩, am părăsit Ismailul la orele patru de dimineaţă şi am ajuns la orele zece într-un sat de tătari numit Isfanos [18]. După ce am mâncat, am plecat spre Câşla, unde am petrecut noaptea aceasta fiind prima staţie de poştă din Moldova.

La 21 ale aceleaşi luni şi a noua zi a lunii ⟨Şaban⟩ am pornit din nou la drum, la orele 5 de dimineaţă. La oıele şapte seara eram la Zărneşti[19].

La 22 ⟨iulie⟩ şi în a zecea zi a lunii ⟨Şaban⟩, am plecat la orele cinci de dimineaţă înspre localitatea vecină numită Fălciu [20], unde aveam de gând să petrecem noaptea. Am sosit spre amiază şi după ce am trecut râul Prut, lângă care se află acest oraş, am fost primiţi de domnul Anghel, căpitan al poştei a doua, la care am fost găzduiţi. El ne-a primit cât mai bine şi ne-a distrat cu o partidă de pescuit, neputând născoci pentru noi alte distracţii.

A doua zi, la 23 ale aceleiaşi luni şi în a unsprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩, la orele patru de dimineaţă, ne-am luat rămas bun de la domnul Arghir care
p. 28 s-a înapoiat la el cu oamenii săi cu toţii foarte mulţumiţi de // dărnicia Excelenţei Sale. Ne-am urmat aşadar călătoria însoţiţi de boier, de domnul Anghel şi de ceilalţi şi ne aflam la amiază la Stănileşti [21], unde am petrecut noaptea.

La 24 iulie şi în a douăsprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩ am pornit la drum la orele patru de dimineaţă. La ora unu după amiază eram la Zberoaia [22], unde domnul Anghel şi-a luat rămas bun de la noi pentru a se .întoarce la staţia lui de poştă după ce a primit şi el un dar de la domnul ministru.

La 25 ale aceleaşi luni şi în a treisprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩ am părăsit acest sat la orele şase dimineaţa. Boierul a plecat înainte, deşi trimisese, încă din ajun, un curier către domn pentru a-l înştiinţa de sosirea noastră. Spre amiază, ne aflam cam la o jumătate de leghe de oraş. Ne-am oprit atunci pentru a aştepta sosirea caretei domnului.

După câtva timp, am văzut sosind mulţi ⟨boieri⟩ călare pe cai frumoşi, care veneau să-l primească pe domnul sol. Erau domnii : primul şi al doilea postelnic [23], domnul prim spătar [24] sau scutier al Alteţei Sale Serenisime şi mulţi alţii dintre primii dregători ai Curţii, primul uşier[25] sau mareşalul Curţii şase ceauşi sau maiştri de ceremonie, îmbrăcaţi în stofă de aur, purtând în mână bastoanele de ceremonie din argint, trei sute de seimeni⟨adică⟩ un fel de străjeari, cu ofiţerii lor, trei carete frumoase înhămate cu şase cai minunat împodobiţi. Când tot acest alai a ajuns la o sută de paşi de noi, domnii postelnici şi toţi ceilalţi au descălecat şi au salutat pe

---

[18] Sat dispărut.

[19] *Zernécheti* = Zărneşti pe Prut în Republica Moldova.

[20] În manuscrisul suedez, Fălciu este arătat când ca sat, când ca oraş (nota editorului).

[21] *Stanilechety*, sat, com., jud. Vaslui.

[22] *Zgeroi* = Zgheroaia (după pronunţia moldovenească) sau Zberoaia, sat, jud. Iaşi.

[23] Neidentificaţi.

[24] Mare spătar în 1741 era Toader Paladi.

[25] Nu poate fi vorba aici de marele uşier care venise încă din ziua de 18 în întâmpinarea solului.

domnul sol, în limba italiană, rugându-l să ia loc într-una din carete care era cea mai frumoasă, fiind cea pe care însuşi domnul o folosea de obicei în zilele de mari ceremonii.

După ce s-a suit ministrul, a luat loc lângă el în trăsură cel mai de seamă dintre dregători. În acest alai se aduseseră şi şase cai foarte frumos înşeuaşi. Cel mai bun dintre ei era destinat pentru aga vizirului. //

Când totul a fost gata, ne-am îndreptat spre oraş unde am fost găz- p. 29
duiţi într-un palat numit Baldjibaşi serai [26]. Am sosit la orele două după amiază şi am găsit un corp de seimeni sub arme care aveau porunca de a face de pază la domnul sol. După ce ne-am odihnit puţin, am primit vizita domnului Ramadan, capuchehaia domnului sau reprezentantul ⟨la Poartă⟩ însărcinat cu afaceri al Alteţei Sale Serenisime, care se afla atunci la Iaşi. Acesta a venit să ureze bun sosit domnului sol.

El era însoţit de câţiva boieri şi de alţi dregători de seamă ai ţării. După o lungă convorbire asupra unor treburi ce-i priveau pe ei şi pe care şi le povesteau unul altuia, în temeiul vechilor lor legături de prietenie, capuchehaia ne-a părăsit. Îndată după aceea a sosit domnul Dumitraşcu [27] pentru a-l saluta şi el. El era agă, adică general al forţelor armate ale ţării şi frate cu doamna [28]. A venit şi un trimis din partea Alteţei Sale să ⟨salute⟩ pe soţia domnului sol.

După ce aceşti domni şi-au îndeplinit însărcinările din partea Alteţelor Lor Serenisime, ei au făcut domnului sol şi soţiei lui o vizită şi din partea lor. În timpul acesta am fost trimis să prezint Alteţelor Lor Serenisme complimentele Excelenţei sale şi ale soţiei sale.

Am fost primit cu foarte multă atenţie şi am avut cinstea de a avea o lungă convorbire cu domnul şi cu doamna timp de o oră; după aceea mi s-a oferit cafea, cu toate ceremoniile folosite în asemenea împrejurări. Înapoindu-mă am raportat domnului sol despre dovezile de bunăvoinţă cu care fusesem primit. De la Curtea domnească s-au primit peste patruzeci de vase de argint cu dulceţuri uscate (= zaharicale) din cele mai bune feluri şi vreo treizeci de sticle de băuturi dulci şi treizeci de vase de argint de mărime mijlocie cu dulceaţă de trandafiri şi alte feluri de dulceţuri proaspete şi două cafetiere de argint, pline cu cafea. Toate acestea au fost aduse de postelnicul (?) [29] domnului, având sub ordinele sale douăzeci şi
patru de copii de casă daţi pentru a face slujbă Excelenţei Sale // pe timpul p. 30
şederii sale în acest oraş. Domnul sol a dat însă drumul copiilor de casă chiar în ziua aceea, căci un număr atât de mare de oameni la poruncă nu-i putea fi de folos, ci era mai degrabă o povară. Cât despre dulceţuri, el le-a păstrat şi a împărţit 50 de ducaţi drept bacşiş slugilor domneşti care fuseseră date în slujba sa; această sumă a fost împărţită de mâna autorului acestui jurnal.

La 26 ale lunii acesteia am rămas tot în acel oraş. Era a paisprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩. Am primit atunci numeroase vizite din partea dregătorilor curţii şi a altor feţe de seamă din ţară.

A doua zi, la 27 ale lunii ⟨iulie⟩ şi în a cincisprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩ domnul a trimis la domnul sol pe primul său postelnic, pe spătar şi pe mulţi alţi dregători, aceşti domni fiind însărcinaţi să-l poftească la Alteţa Sa Sere-

---

[26] Hanul negustorilor de miere.
[27] Dumitraşcu Manu.
[28] Sultana Manu, a doua soţie a lui Ioan Mavrocordat.
[29] *Chef d'Office.*

nisimă, dat fiind că nu este obiceiul ca domnul să facă el vereodată prima vizită. Domnul sol s-a dus așadar la palatul domnesc cu toată suita sa. Domnul l-a primit în capul scării cu multă cinste, Excelența Sa a fost dusă înt-o sală mare unde domnul i-a dat locul din dreapta sa, poruncind slugilor să aducă o canapea și scaune și pentru noi.

Dintre moldoveni, numai mitropolitul [30] sau arhiepiscopul, episcopii [31] și unii dintre primii dregători ședeau, ceilalți stăteau în picioare.

Această audiență era într-adevăr măreață, căci curtea era alcătuită din două sau trei sute de persoane.

La sfârșitul audienței, am fost conduși înapoi în același fel. După ce ne-am întors acasă ni s-au înfățișat câțiva dregători cu multe alte vase de argint pline de dulcețuri și cu câteva sticle de vin bun, pentru a mulțumi domnului sol de vizita sa și pentru a-l vesti că Alteța sa avea de gând de a onora pe Excelența sa cu o vizită după prânz. La sosirea domnului, el a fost primit cu aceeași ceremonie și cu tot felul de dovezi de prietenie. După o lungă
p. 31 convorbire, domnul s-a întors în palatul său. Puțin mai târziu // mi s-a poruncit să mă duc la Alteța Sa Serenisimă pentru a-i mulțumi prin viu grai pentru tot ceea ce binevoia să ne dăruiască.

A doua zi, la 28 ale aceleiași luni și a șaisprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩, o altă caretă a venit să ia pe soția domnului sol care s-a dus la doamnă unde a fost primită cu foarte multă bunăvoință.

După întoarcerea soției domnului sol, doamna a venit, după prânz, să-i facă vizită și nu s-a înapoiat decât după ce a rămas un timp mai îndelungat. Abia s-a întors la palat și a trimis și ea numeroase daruri de dulcețuri și altele soției domnului sol împreună cu urări asemănătoare celor pe care domnul le trimisese șefului meu. Eu însumi am fost din nou însărcinat să merg la palat, spre a duce două lăzi mari cu flori artificiale, ca dar pentru tânăra principesă [32] cu toate complimentele ce se obișnuiesc în asemenea împrejurări.

Am rămas la Iași șapte zile. Am petrecut timpul primind și făcând vizite, ceea ce ne-a făcut mare plăcere. Deși orașul nu este prea mare, totuși am găsit în el o societate plăcută. Cât despre orașul însuși, nu am găsit nimic care să merite a fi descris, în afară de câteva biserici care fac să fie vizitate, deși sunt clădite după moda veche. Palatul de altfel este destul de bunicel. Orașul este foarte întins și destul de populat. Cea mai mare parte dintre locuitori sunt evrei (!)[33]. La o oarecare depărtare de oraș se află o casă de agrement numită Frumoasa, foarte plăcută, mai ales vara, dat fiind că este înconjurată de câmpii frumoase și că acolo sunt fântâini cu jocuri de apă. Cum șederea noastră în oraș a fost scurtă și cum în acest timp eram prins cu felurite însărcinări care mi se încredințaseră, nu pot să-mi dau părerea asupra celorlalte lucruri care se pot găsi în această capitală.

La 31 ale acelei luni ⟨iulie⟩ și a nouăsprezecea zi a lunii ⟨Şaban⟩, am părăsit Iașii la orele nouă de dimineață, însoțiți de primul postelnic, de

---

[30] Nichifor Grecul (1740—1750).

[31] Episcopii din acel an erau : Teofil al Romanului, Ierotei al Hușilor și Iacov al Rădăuților.

[32] Ioan Mavrocordat a avut mai multe fiice. E poate vorba aici de Sultana, măritată apoi cu un Caragea.

[33] Afirmație cu totul neserioasă. Autorul a putut să vadă și câțiva evrei la Iași. Problema evreilor pare să-l preocupe. Astfel la Podbity din raiaua Hotinului, el declară că localitatea aparține turcilor, dar e locuită de evrei. În cele 7 zile petrecute la Iași în vizite, misiuni diferite și ceremonii, cu vizitarea sporadică a unor biserici, i-ar fi fost greu autorului — cum mărturisește el însuși — să se informeze asupra realităților din jurul său.

spătar, de portar-başi şi de alţi dregători mai mari, având după ei toţi seimenii şi ceauşii. //

Am părăsit oraşul în aceeaşi caretă pe care am avut-o la sosirea noastră. Acest alai ne-a urmat până la o jumătate de leghe de oraş, apoi au descălecat cu toţii pentru a-şi lua rămas bun de la domnul sol şi de la soţia lui, urându-le drum bun. După ce ne-am despărţit astfel de ei, ne-am urmat călătoria, sosind seara, la orele şapte la Tabăra [34]. p. 32

A doua zi 1 august şi în a 8-a zi [35] a lunii Şaban, am părăsit acest sat la orele şapte de dimineaţă. Între orele douăsprezece şi unu, eram la Ştefăneşti [36]. După ce am prânzit, am făcut o plimbare pe malul Prutului unde am vizitat locul unde răposatul rege Carol XII izbutise să-şi încercuiască duşmanii, fapt care este cunoscut în istorie.

Am văzut şi movila unde ţarul Petru s-a aruncat, cu acest prilej, cu faţa la pământ [37].

La 2 august şi în a douăzeci şi una zi a lunii ⟨Şaban⟩, am părăsit acest sat la orele şase de dimineaţă. Către orele patru am sosit la Crasnaleuca[38], o localitate mică aşezată pe malul Prutului unde nu se afla decât o singură casă şi un grajd mare, pe jumătate distrus, folosit pentru caii de poştă. Am fost aşadar siliţi să petrecem noaptea sub corturi.

A doua zi, în a 3-a zi a lunii august şi în a douăzeci şi doua zi a lunii ⟨Şaban⟩, am pornit din nou la drum la orele şapte de dimineaţă. Am trecut Prutul prin vad, apele fiind scăzute, şi am sosit la Kanliköprü [39] unde am mâncat în grabă pentru a ne urma drumul spre Hotin, unde am ajuns la orele patru după amiază. La o jumătate de leghe de Hotin, delegaţii paşei au venit în întâmpinarea domnului sol cu un cal bine înşăuat pentru a se folosi de el. Aceşti delegaţi erau un „salahor" [40], un imbrohor [41], doi alaibegi [42] cu 22 de oameni şi alţi şase dregători printre care se afla şi un oarecare Kenski Mustafa aga, vechi prieten al domnului sol. Îndată ce s-a vestit sosirea noastră paşei, acesta a trimis pe un căpitan de uşieri (kapudjilar-bölüt-başi) să salute pe şeful meu. El a spus că paşa ar fi venit el // însuşi să ureze bun venit domnului sol dacă nu ar fi fost rău bolnav. Acest paşă era fiul vestitului Colgeak Suleiman Paşa [43]. El putea să aibă vreo 20 sau 21 de ani. Amândoi sunt de altfel buni prieteni ai Excelenţei Sale şi a întregii naţiuni suedeze. Îndată ce a plecat căpitanul de uşieri am fost însărcinat să întorc vizita paşei. M-am adresat chethudalei [44] sau locţiitorului acestuia, un om în vârstă. După ce l-am salutat în apartamentul său, el m-a poftit să şez şi m-a lăsat în tovărăşia mai multor dregători, iar el s-a dus în haremul ⟨adică⟩ apartamentul femeilor paşei spre a mă anunţa. S-a întors după o jumătate de ceas, mi-a făcut mari demonstraţii de prietenie şi în numele paşei s-a pus întru totul la porunca domnului sol. p. 33

---

[34] *Tabour*, sat, jud. Iaşi.
[35] Eroare. 1 august 1746 corespunde zilei de 20 Şaban ; cf. menţiunea următoare din 2 august = cu 21 din luna Şaban.
[36] Ştefăneşti, sat, jud. Botoşani.
[37] În realitate, capitularea de la Prut a avut loc lângă Stănileşti, iar Carol XII nu era de faţă (nota editorului).
[38] *Krasnaleuka*, sat, com., jud. Botoşani.
[39] *Kanliköprü*, adică Podul sângelui, azi Lipcani în Republica Ucraina.
[40] *Salahor*, comis împărătesc, superior în rang imbrohorului.
[41] Imbrohor, comis împărătesc însărcinat cu misiuni politice însemnate (învestirea sau mazilirea domnului).
[42] Alai bei, comandant de spahii.
[43] Sîrb turcit din Bosnia, ajuns paşă de Hotin.
[44] *Chethuda* sau chedhuda, locţiitor.

La întoarcerea mea, am găsit doi căpitani de ieniceri cu şase oameni veniţi pentru a primi ordinele şefului meu. Domnul sol a cerut atunci să vadă pe un oarecare Niculae care fusese pe vremuri feciorul său şi care locuia la Zwaniec de cealaltă parte a fluviului. S-a slujit de acest individ pentru a ruga pe guvernatorul oraşului[45] să binevoiască a-i pregăti un loc de găzduire.

Guvernatorul nefiind acolo, locţiitorul său a făcut toate pregătirile de găzduire în chiar palatul stăpânului său. La plecarea noastră, paşa a dat ordin ca un ciorbagiu sau colonel, doi odobaşi cu 40 de ieniceri şi acelaşi alai care ne primise la sosirea noastră, să ne petreacă până la trecerea fluviului Nistru pe care turcii îl numesc Turla. Acest fluviu curge aici între Podbity[46] şi Zwaniec şi formează hotarul. Sosind la Podbity am descins la directorul vămii unde am fost primiţi cu multă atenţie şi unde ni s-a servit o cafea foarte bună în timp ce caii împreună cu trăsurile noastre erau transportaţi cu luntrea de cealaltă parte a fluviului.

Podbity aparţine turcilor, dar este un loc locuit de evrei.

Când am debarcat pe teritoriul polon, doi ofiţeri cu 12 călăreţi au venit să ne ureze bun sosit şi la orele 5 eram la Zwaniec. //

p. 34 A doua zi, la 4 ale lunii ⟨august⟩ şi în a douăzeci şi treia zi a lunii ⟨Şaban⟩, domnul sol mi-a poruncit să mă întorc la Hotin pentru a mulţumi paşei pentru atenţiile sale şi spre a împărţi darurile destinate tuturor celor care îl însoţiseră până aici. Toţi au fost foarte mulţumiţi de cei 50 ţechini sau ducaţi pe care i-am împărţit ⟨din partea lui⟩.

---

[45] Oraşul Zwaniec. În dreptul Hotinului, peste Nistru, unde avea de gând să poposească.
[46] Neidentificat.

MITROPOLITUL NEOFIT DIN CRETA

(?—1753)

Originar din insula Creta, mitropolitul Neofit al Mirelor a venit în Țara Românească unde a ajuns duhovnicul domnului Constantin Mavrocordat și „dascăl de elinească" al fratelui acestuia, beizadea Alexandru, și a sorei lor domnița Sultana. La 27 ianuarie 1737 Neofit a fost hirotonit ca mitropolit al Mirelor, iar după moartea „vlădicăi" Ștefan al Ungrovlahiei, beneficiind de sprijinul domnului, a fost ales mitropolit al țării (26 noiembrie 1738) cu încuviințarea patriarhului de Constantinopol Neofit al VI-lea. Noul prelat a avut o colaborare fructuoasă cu Constantin vodă Mavrocordat atât pe tărâm cultural, dar mai ales pentru promovarea reformelor din „Constituție" și desființarea rumânici (1746).

Neofit a imprimat un suflu nou de probitate și primenire morală în cârmuirea bisericii, încercând să pună ordine în administrarea bunurilor Mitropoliei, să răspândească tipăriturile religioase în limba română, să îmbunătățească situația materială și instruirea clerului. Bogata sa activitate în multiple domenii, contactul cu înalții ierarhi ai Bisericii Răsăritului consultați adeseori în probleme de ordin juridic sau dogmatic, propriile sale opere în materie teologică dedicate lui Constantin Mavrocordat, sprijinul acordat școlilor și răspândirii învățăturii ca și strădaniile depuse spre a dota Mitropolia din București cu o bibliotecă alcătuită, la început din propriile sale donații de cărți, îl rânduiesc pe Neofit printre mitropoliții cei mai destoinici ai bisericii noastre.

După mutarea lui Constantin Mavrocordat în Moldova, (1748) mitropolitul Neofit nu s-a mai înțeles cu domnii care i-au urmat, Grigore al II[lea] Ghica (1748—1752) și Matei Ghica (1752—1753) cât și cu boierii țării.

În 1753 mitropolitul a pus la cale o mișcare a târgoveților împotriva lui Matei Ghica, punându-se în fruntea norodului nemulțumit. După trei zile Neofit s-a îmbolnăvit și banul Mihai Cantacuzino relatează că medicul care-l îngrijea i-ar fi dat, din îndemnul boierilor, unele doctorii care l-ar fi făcut să-și iasă din minți (M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 122—123).

Neofit a murit chiar în ziua plecării din București a lui Matei Ghica, mutat în Moldova în urma evenimentelor petrecute (*Ibidem*), adică la 16 iunie 1753.

De la el a rămas — printre alte scrieri — și relația călătoriei sale prin Țara Românească și Oltenia unde a cercetat mănăstirile și moșiile Mitropoliei (1746).

Această relație, scrisă în limba greacă, cuprinde informații de un deosebit interes asupra bisericilor și mănăstirilor vizitate, cât și a moșiilor Mitropoliei și a administrației lor. Autorul traduce și transcrie inscripțiile și pisaniile întâlnite, dintre care unele nu se mai păstrează decât în relația sa, ceea ce sporește valoarea acestui izvor istoric.

El a mai lăsat o a doua relație de călătorie prin eparhia sa (1747) continuată apoi pe românește de un cleric ce-l însoțea și care era poate chiar arhidiaconul său.

Relația călătoriilor lui Neofit se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei Române. (ms. rom. 2 106 f. 1—27). Ghenadie Enăceanu a tradus-o — cu unele omisiuni și greșeli — în revista „Biserica ortodoxă română" în 1875, 1876 și 1890—1892. De curând, traducerea substanțial revizuită și ameliorată a fost reeditată, cu toată aparatura științifică și identificările ne-

cesare și precedată de un studiu introductiv de către Mihai Carataşu, Paul Cernovodeanu și Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul* în același periodic eclеziastic „Biserica ortodoxă română", anul XCVIII (1980), nr. 1–2, p. 213–256 (introducerea) și p. 257–315 (text). În volumul de față redăm doar ca mostre unele fragmente din traducerea efectuată după manuscris de Ariadna Camariano-Cioran, comparată cu cea completă editată în 1980.

Bibliografia asupra vieții și activității mitropolitului Neofit este deosebit de bogată. Spicuim dintre materialele mai importante ori recent apărute — deoarece o listă completă a lor se găsește în amintita reeditare din 1980 — mai întâi pe acel al Ariadnei Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (1742)*, în „Studii. Revistă de istorie", XIV (1961), nr. 4, p. 939–968, apoi *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1634–1754* (ed. Nestor Camariano — Ariadna Camariano-Cioran), București, 1965, sub voce și în sfârșit pe acele datorate lui V. Mihordea, *Un colaborator al lui Constantin Mavrocordat la desființarea rumâniei : mitropolitului Neofit (1738–1753)*, în „Biserica ortodoxă română", LXXXIII (1965), nr. 7–8, p. 715–734 ; N. C. Turcu, *Activitatea mitropolitului Neofit al Ungrovlahiei (1738–1753)*, în *ibidem*, LXXXIV (1966), nr. 5–6, p. 535–551 ; M. Carataşu, *Néophyte le Crétois, fondateur de la Bibliothèque Métropolitaine de Bucarest*, Atena, 1975, p. 73–78 (extras) și N Șerbănescu, *Când s-a încheiat păstorirea mitropolitului Neofit Criteanul al Ungrovlahiei?*, în „Biserica ortodoxă română", XCVI (1978), nr. 11–12, p. 1334–1335. De jurnalul călătoriilor lui Neofit în Țara Românească s-au mai ocupat Cornelia Pillat, *Călătoriile mitropolitului Neofit în Țara Românească în a doua jumătate a sec. XVIII*, în „Studii și cercetări de istoria artei", III (1956), nr. 3–4, p. 277.

CĂLĂTORIA DINTÂI A MITROPOLITULUI NEOFIT [1]

f. 1 **1746, iunie 2**

Luni, 2 iunie am pornit din București de la Mitropolia noastră la orele 6 din zi[2] și am ajuns la puțul numit pe românește Fântâna Babei [3] petrecuți de preoții din București. Și aici ne-am oprit ca să dăm slobozire preoților care ne-au însoțit să se întoarcă acasă. Îndată, cerul care fusese senin s-a înnorat cu ajutorul lui Dumnezeu și a plouat bine cam o jumătate de ceas. Pornind de aici am ajuns în seara aceleiași zile la casele dumnealui marelui vornic domnul Constantin Dudescu [4], care se numesc Frăsinești [5], și am dormit aici în această noapte. Casele acestea au fost clădite de numitul vornic Dudescu și sunt foarte încăpătoare, cu o curte îngrădită cu zid de cărămidă. Are și o biserică de piatră clădită tot de el, cu hramul Sf. Andrei cel dintâi, și această biserică se află în afara curții conacului. Și biserica are o curte, mai mică decât cea a caselor, împrejmuită și aceasta cu zid de cărămidă. Aci se află și o foarte frumoasă grădină cu pomi atât din țară, cât și din străinătate : nărămzi, lămâi, chiparoși și alții. Casele cu toate cele amintite, se află pe malul drept al râului numit Pasărea, care curge în jos spre miazăzi. Am auzit de la vornicul Dudescu că pentru acestea s-au cheltuit aproape 50 de pungi. Acestea despre Frăsinești.

---

[1] Traducerea fragmentelor s-a făcut de Ariadna Camariano-Cioran după textul grecesc din *Condica Mitropolitului Neofit*, 1746, Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 2106, f. 1 și urm., coroborată cu cea editată în 1980.

[2] După sistemul turcesc, adică pe la amiază.

[3] Topic dispărut lângă fostul sat Obilești, înglobat în orașul București.

[4] Constantin Dudescu, mare vornic (aug. 1746 — april. 1747).

[5] Frunzănești, sat, com. Fundeni, jud. Călărași.

. . . La 3 iunie ne-am dus la moara Sfintei Mitropolii ce se află pe // moşia numită Cucuieţi [6]. Această moară este aşezată pe malul drept al Dâmboviţei ce curge spre miazăzi : moara, care are trei roţi, a fost făcută de mine din temelie în anul 1746. Aici nişte evrei au o povarnă şi Mitropolia ia chirie. f. 1v°

Pornind de aici, am ajuns seara la moşia mitropoliei numită Tobolea pe care noi am cumpărat-o de la Popescu [7] prin anul 1744 în timpul domniei a doua a lui Mihai vodă Racoviţă [8]. Pe această moşie se află şi gropăria mitropoliei, aria şi grajdurile unde iernează boii şi vacile mitropoliei ; aici se află şi grânele mitropoliei, semănate cu plugurile noastre care cu voia lui Dumnezeu sunt bune, sămânţa utilizată fiind în cantitate de 42 chile.

/. . ./

Voim să povestim pe scurt o judecată dreaptă a lui Dumnezeu, petrecută în satul Suhat [9], judecată pe care // am adeverit-o şi am auzit-o de la unii care au văzut-o cu ochii lor. Este aceasta. Un oarecare preot, numit Ghica din satul Rasa [10], care se află la o jumătate de oră de satul nostru Topolna, înspre miazăzi pe o moşie megieşească, acest preot, zic, şi-a măritat pe una din fetele lui cu un oarecare numit Nicolaie, care mai pe urmă s-a făcut diacon şi a avut şi copii cu soţia lui. Acest diacon a rămas dator cu 80 de lei şi după aceasta s-a întâmplat să moară, iar creditorii au apucat pe soţia răposatului, cerând plata datoriei ; şi ea, neavând bani, a rugat pe tatăl ei, preotul Ghica, şi acesta a găsit 83 de lei şi i-a dat creditorilor şi a scăpat pe fiica sa. Rămăsese însă de la diaconul, fostul său ginere, 100 de stânjeni de moşie, tot în moşia Rasa ; popa Ghica a păstrat pentru el acea parte de moşie, atât pentru datoria de 83 lei a fostului său ginere, cât şi pentru o parte din zestrea fiicei, pe care ginerele său a cheltuit-o încă din timpul vieţii. Diaconul având rude, preotul Ghica s-a dus şi le-a cerut lor cei 83 de lei şi zestrea fiicei sale cheltuită (fiindcă s-a întâmplat să moară copiii ei cu diaconul), iar el le va înapoia moşia cea de 100 de stânjeni. Rudele răposatului diacon nevrând să plătească datoria rudei lor, nici să lase moşia în stăpânirea socrului răposatului diacon, amândouă părţile s-au dus la Divan, pentru a căpăta dreptate în timpul prea înălţatului nostru domn Ioan Constantin Nicolae Mavrocordat voievod, în a doua sa domnie [11]. Amândouă părţile s-au înfăţişat domnului, dar fiindcă una din părţi era preot, Înălţimea Sa a dat poruncă să meargă la Mitropolie. Pe atunci era mitropolit // înaintaşul nostru, prea fericitul Kir Ştefan [12]. Deci după porunca domnească, şi potrivit legii, mitropolitul a judecat şi a hotărât ca amintitul popă Ghica şi cu fiica lui să stăpânească cei 100 de stânjeni de moşie pentru datoria plătită de preotul Ghica şi pentru lipsa zestrei fiicei sale, fiindcă rudele răposatului diacon n-au vrut să plătească datoria lor rudei şi nici zestrea ce lipsea, şi să ţină pentru ei moşia. Preotul Ghica a primit şi o carte de judecată din partea răposatului Kir Ştefan şi, potrivit cu cartea mitropolitului, a primit şi o carte domnească şi, pe temeiul acestei judecăţi, preotul Ghica şi fiica lui au stăpânit zisa moşie trei ani întregi. Dar după trei

f. 2 (margin, beside "judecată pe care // am adeverit-o")

f. 2v° (margin, beside "mitropolit // înaintaşul nostru")

---

[6] = Cucuieţi, sat, com. Plătăreşti, jud. Călăraşi.

[7] Unul din cei trei fraţi Constantin, Nica sau Mihai, fiii lui Matei Popescu (în călugărie Macarie).

[8] 1741—1744.

[9] = Sohatu, sat şi com., jud. Călăraşi.

[10] Rasa, sat., com. Grădiştea, jud. Ialomiţa.

[11] 1731—1733.

[12] Ştefan, mitropolit al Ungrovlahiei (1732—1738).

ani s-a sculat mama răposatului diacon, cu numele de Sântiona, împreună cu ginerele ei Neagul, și au dat în judecată pe preotul Ghica, tot în timpul domniei prea înălțatului domn al nostru Ioan Constantin Nicolae Mavrocordat în a treia sa domnie[13], adică după prima lui mutare din Moldova în Țara Românească. Deci amândouă părțile s-au înfățișat iarăși înaintea domnului, iar după cum se vede, Divanul neputând afla adevărul în alt chip, s-au cerut martori. Astfel mama răposatului diacon a adus ca martori pe doi gineri ai ei, cu numele de Neagul și Voicul și pe alți trei străini numiți toți trei Teodor. Cei cinci martori au mărturisit înaintea Divanului că, după moartea diaconului, au rămas soției lui, fiica preotului Ghica, lucruri mișcătoare și bani de mai mare preț decât cei 83 de lei, cât și lipsa de zestre, și care erau de ajuns pentru a plăti și datoria de 83 lei, cât și lipsa zestrei. Și la aceastea preotul Ghica a spus că n-a rămas altceva de la fostul său ginere, decât numai cei 100 de stânjeni de moșie, altfel să primească epitimia. Fiindcă martorii părții opuse erau 5 la număr și el unul singur, judecata a hotărât după lege, ca aceștia să facă jurământ la Mitropolie pentru cele declarate și moșia răposatului diacon să rămână în stăpânirea mamei. Aceștia ducându-se la mitropolie (noi eram atunci mitropolit), au jurat
f. 3 cei cinci în biserică cum că // mărturia lor este adevărată ; și în felul acesta preotul Ghica a pierdut moșia, plătind săracul și cei 83 de lei datoria, și pierzând și zestrea fiicei sale, și pe lângă toate acestea, fiind închis la Mitropolie, a plătit pe deasupra și 60 de lei ; el trăiește și până astăzi și este lipsit din această cauză până și de pâinea de toate zilele.

Dar vai de judecata cea dreaptă a judecătorului drept, Dumnezeu ! cum au trecut trei luni de la jurământul mincinos s-a aprins casa unuia din martorii mincinoși, Neagul, ginerele pomenitei Sântioanei și după ce a ars tot ce era în casă și chiar casa, s-a întâmplat să fie acolo în casă și o femeie, mama unuia din martorii mincinoși pomeniți, numit Teodor și chior de un ochi, și a ars și ea. Iar după un an și jumătate pomenitul Neagul, căruia i-a ars casa, s-a dus la Focșani în Moldova și acolo l-au ucis turcii. Și după doi ani de la ținerea jurământului mincinos s-a întâmplat ca soția unuia din martorii mincinoși, anume Voicu, să nască, iar după naștere a murit și femeia și copilul. La doi ani și jumătate de la ținerea jurământului mincinos, Teodor mergând la București călare, a căzut pe drum de pe cal și a murit ; a fost îngropat în biserica din satul Suhat și până astăzi este nestricat și întreg [14], iar mama lui ne-a poftit și am citit o rugăciune de iertare la mormântul lui. După moartea cea rea a acelui Teodor, mama lui, Dobra, a făcut un puț pentru sufletul lui, la care puț s-a dus un om apucat de deznădejde și s-a spânzurat cu o frânghie de cumpăna puțului și a murit, iar oamenii au astupat puțul. Deci din cei cinci martori mincinoși, doi au murit de moarte rea, celui de-al treilea i-a murit soția, iar celui de-al patrulea i-a ars mama, la casa amintită mai sus, iar al cincilea trăiește până astăzi o viață rea. Am scris toatea acestea spre slava judecătorului drept Dumnezeu și spre îndreptarea sperjurilor.

După ce am citit rugăciunea de iertare la mormântul celui mort în satul Suhat, am pornit de aici, mergând în jos spre miazăzi . . . etc.

[. . .]

f. 3v° Moșia Fotoaia [15] a Mitropoliei are loc foarte bun pentru iarbă și pentru porumb și pentru grâu, are și o minunată luncă din diferiți copaci, mai ales

---

[13] 1735 noiembrie — 1741 septembrie.
[14] Socotit ca semn că murise neiertat și trebuia dezlegat de păcat.
[15] Sat dispărut în jud. Giurgiu.

stejari, care fac și multă ghindă. Mitropolia are acolo și vii și tot pe moșia Fotoaia au vii și alți oameni, de la care Mitropolia lua mai înainte vinărici, iar acum ia numai otaștina[16]. Are // și un heleșteu foarte mare, ruptură din f. 4
Dunăre, pentru care Mitropolia primește în fiecare an 2 400 de ocale de pește de la domnie. În mijlocul heleșteului, la o depărtare de un ceas, este și o insulă a Mitropoliei care nu e locuită de oameni. Pe această moșie Fotoaia Mitropolia are și vaduri pentru mori și pod plutitor pe Argeș. Acestea despre moșia Fotoaia și despre călătoria noastră de o săptămână.

/. . ./

[. . .] Această mănăstire Comana este așezată într-un loc pe unde curge un râuleț numit Călniștea care formează un heleșteu în jurul mănăstirii; când apa este zăgăzuită trebuie să-l treci cu luntrea spre a intra în mănăstire ; acum însă apa nefiind zăgăzuită, nu este heleșteu. Primul care a zidit această mănăstire a fost Șerban Basarab [17] voievod, tatăl lui Constantin Basarab voievod.

[. . .]

Mănăstirea este de formă pătrată având în fiecare colț câte un turn, iar întreaga clădire are două caturi ; are și foișoare din piatră sculptată și porți de fier. Pe scurt este o clădire minunată și zidită cu mare cheltuială fiind toată din piatră// fățuită și cărămidă, ca o cetate de nepătruns. Este însă f. 4v°
în primejdie de a fi ruinată de cutremur și mai mult încă din lipsă de îngrijire. Această mănăstire a primit de la fericiții întru pomenire ctitori danii mărețe în lucruri mișcătoare și nemișcătoare ; are și mori foarte bune pe râul Argeș, fiindcă mănăstirea e așezată la o depărtare de o jumătate de oră de malul drept al râului Argeș, care curge spre miazăzi.

Aceste despre mănăstirea Comana.

[. . .]

[. . .] După aceasta mi-am urmat drumul în sus, spre miazănoapte, și am f. 5
ajuns seara la o moșie a Mitropoliei, numită Babele [18]. Pe această moșie este și un sat care nu plătește dare domniei ; căci ține cu cheltuiala sa menzilul[19] și păzește și podul de acolo numit pe românește „Podul Doamnei". Acest pod este de lemn și atât de lat încât două căruțe pot trece pe el și e lung de 90 $^1/_2$ stânjeni ; este așezat pe un râu mic numit Neajlov. Fiindcă acest sat se află pe malul stâng al pomenitului râu, care curge în jos, spre miazăzi, ⟨și⟩ are și un căpitan care conduce menzilurile de aici, adică pe călărași, acest sat face legătura cu București și până la Slăvești [20], care se află la o depărtare de 12 ceasuri de Podul Doamnei. Mai sus de acest sat, spre miazănoapte cam la o jumătate de ceas, este un schit[21] al Mitropoliei cu o biserică de piatră, așezată pe malul râului Neajlov.

[. . .]

[. .] După aceea am plecat și mergând spre miazănoapte am trecut râul f. 6
Argeș pe un pod plutitor, care pod este jumătate al moșiei Aninoasa și cealaltă jumătate a Mitropoliei. Moșia Obislavele[22] este a Mitropoliei și a mănăstirii Glavacioc, mănăstirea luând două părți, iar Mitropolia o parte. Pe

---

[16] Otaștina, dare plătită în bani în sec. XVIII pentru pământurile cultivate cu viță de vie. Echivala cu o vadră de vin la 20 de vedre.

[17] Radu Șerban (1602—1610, 1611).

[18] Babele, acum Neajlovu, com. Clejani, jud. Giurgiu.

[19] = Poșta.

[20] Slăvești, sat, jud. Teleorman.

[21] = Schitul Babele, pe Neajlov, ridicat la 1493 de Vlad vodă Călugărul (1482—1495).

[22] = Obislav, sat, înglobat în satul Grozăvești, jud. Dâmbovița.

această moșie Mitropolia are și o moară cu două roți, care are și pietre noi, fiind moară nouă, făcută de noi. Are mai sus încă un loc de moară, precum și un heleșteu mic, pe care l-a făcut arhimandritul Varlaam cu cheltuiala noastră. Tot pe această moșie se mai află și trei cârciumi ale Mitropoliei din care una este la moara amintită, alta în sat și a treia la podul pomenit, care se află pe malul drept al râului Argeș, ce curge în jos spre miazăzi. Această moșie are o câmpie foarte întinsă pentru semănături, grâu, porumb și pentru iarbă ; mai are și o pădure pentru ghindă. Am văzut că în acest an, cu ajutorul lui Dumnezeu, semănăturile — grâul, inul și cânepa — sunt bune. Acestea despre moșia Obislavele.

După ce am trecut râul Argeș, mergând în sus spre miazănoapte și având la stânga râul Argeș, am ajuns miercuri seara, 18 iunie, la moșia Pătroaia [23] și am rămas acolo până duminică 6 iulie, astfel că am stat 18 zile la moșia Pătroaia. Această moșie este așezată pe un loc șes, pe malul stâng al râului Argeș, care curge în jos spre miazăzi ; ea are și un alt râuleț numit Voia, care curge aproape de casele moșiei Pătroaia și curge în jos,
f. 6v° spre miazăzi și se varsă în râul // Argeș. Aici s-a făcut și târg mare care a ținut opt zile. Pe moșia Pătroaia este și o biserică de piatră cu hramul Adormirii Maicii Domnului și case bune de piatră al căror acoperiș este stricat din timpul turburărilor și pentru repararea caselor și a bisericii abia vor putea ajunge o mie de lei. Aici se mai află și locuri pentru patru cârciumi și două-trei locuri pentru mori ; de asemenea moșia are vie într-un loc foarte frumos spre miazănoapte și dumbravă pentru ghindă, precum și livezi de meri și peri în patru locuri. Această moșie are mai mult pământ de lucru pe care se seamănă grâu, porumb, in, cânepă și iarbă multă, având și suhat pentru capre. Aici se mai află și un puț care după tradiție se numește Fântâna tătarilor. Am auzit de la localnici că pe această moșie, în dumbrava dinspre miazănoapte se află și niște ruine ; se spune că ar fi fost acolo pe vremuri o cetate a tătarilor. La această moșie (pe care am cumpărat-o de la vistiereasa Smaranda Greceanca cu șapte pungi și am închinat-o Mitropoliei noastre) am stat 18 zile . . . etc. Aici am mai hotărât ca să fie și un învățător care să învețe pe copiii de creștini . . . În orașul Pitești s-a purtat în timpurile trecute războiul dintre turci și austrieci [24] și turcii au avut drept conducător pe Murtaza, pașă cu două tuiuri, iar austriecii pe un colonel oarecare și pe fiul unei contese [25] ; și în acest război au învins turcii și colonelul a fost ucis și capul său a fost adus la București, și l-am văzut și noi, și încă două-trei căruțe de capete de-ale austriecilor. A fost rănit puțin și fiul contesei, însă a fugit. Acestea despre Pitești.

[. . .]

f. 11v° . . . Am plecat de ⟨la Curtea de Argeș⟩ sâmbătă 19 iulie și mergând în spre apus prin locuri greu de umblat și vălurite, dar presărate cu copaci feluriți, am trecut un râu numit Topologul. (Aici în drumul pe care mergeam, am auzit de la oameni vrednici de crezare că mai jos de Golești în județul Argeș, în locul numit „Slănic", este o fântână cu a cărei apă locuitorii din împrejurimi își spală rufele fără săpun și face spumă ca și când ar avea săpun). Și mergând de aici spre apus, am ajuns la râul Olt pe care l-am trecut pe un pod plutitor și am ajuns la Episcopia Râmnic în seara zilei de sâmbătă, 19 iulie.

[. . .]

---

[23] Sat, com Crângurile, jud. Dâmbovița.
[24] Războiul austro-ruso-turc din 1735—1739 încheiat prin pacea de la Belgrad.
[25] Locotenentul conte Bárkozy, trimis cu 600 de oameni la Pitești.

... Mănăstirea Cozia are înlăuntru şi două paraclise, unul cu hramul Tuturor Sfinţilor şi altul în cinstea Adormirii Maicii Domnului. Mănăstirea are şi un şadârvan [26] cu patru guri în afara nartextului bisericii, care este acoperit şi zugrăvit; apa de la şadârvan curge într-un bazin de piatră, în mijlocul căruia se află şadârvanul. Bazinul are o adâncime de o jumătate de stânjen şi în el se pun peşti vii, pe care i-am văzut şi noi. f. 13

Mănăstirea mai are şi un foişor foarte frumos aşezat pe malul Oltului, în care se află o masă mare şi părinţii (călugări) stau acolo de mănâncă. În afară de şadârvan mai este şi o fântână în mănăstire şi apa curge neîntrerupt de la două guri şi slujeşte la nevoile mănăstirii. Mănăstirea mai are o clopotniţă înaltă şi trainică cu clopote frumoase.

Mănăstirea este înconjurată de chilii cu două caturi. Are şi o mică grădină în care se află plantat şi revent. Are şi odoare bune şi frumoase. Pe scurt putem spune că este un loc cinstit şi demn de toată evlavia, potrivit pentru ca să locuiască aici călugării. Mănăstirea este înzestrată de fericiţii întru pomenire ctitori cu moşii, vii, foarte mulţi ţigani şi cu toate // cele trebuincioase şi de folos părinţilor care locuiesc aici. Iar locul unde este zidită mănăstirea este plin de tot felul de arbori şi sălbatici şi roditori. f. 13v

Mai sus de Cozia, pe malul drept al Oltului, ce curge în jos, la o depărtare de un sfert de ceas de mănăstire, se află o peşteră într-un loc râpos şi greu de urcat. La această peşteră, pe vremea turburărilor stătea o strajă a nemţilor. Pe vârful peşterii este o piatră pe care se află scrise cuvinte latineşti care arată că împăratul Carol [27] a deschis acest drum [28] pe malul drept al Oltului care curge spre miazăzi. Aceste cuvinte le reproducem aici în limba latină: 1717. *Via Carolina in Daciis aperta 1717*. Iar dincolo de malul stâng al Oltului care curge în jos este un drum făcut tot de mâna omului care după tradiţie se spune că ar fi fost făcut de împăratul Traian; fapt care se adevereşte şi dintr-o inscripţie a austriecilor care este scrisă la Câineni, după cum am auzit, căci noi n-am ajuns până acolo. Tot pe malul stâng al Oltului se spune că ar fi fost şi o cetate pe care a dărâmat-o amintitul Traian împăratul; urme ale zidului am văzut şi noi acolo (?). În acest loc se află şi oameni vrednici de toată cinstea; mai ales pe vârful foarte înalt al muntelui Cozia se află vreo doi-trei pustnici. Am poftit şi noi pe unul dintre aceştia, pe un ieromonah cu numele de Nichifor, în vârstă ca de vreo 40 de ani, la care ne-am spovedit şi ne-am încredinţat că este cu adevărat un om al lui Dumnezeu, plin de simplitate. Şi acestea despre mănăstirea Cozia.

[...]

Puţin mai sus de mănăstirea Bistriţa, cale de un sfert de ceas, şi tot f. 17v
pe malul drept al râului Bistriţa ce curge de la miazănoapte spre miazăzi se află o peşteră foarte întărită la care am fost şi noi şi într-adevăr ne-am minunat, fiindcă intrarea ei se află într-un loc prăpăstios şi ca să intre cineva acolo nu poate altfel decât plecându-se şi numai câte unul. Apoi pătrunzând până la doi-trei stânjeni dai de o poartă de fier, şi mergând tot plecat, precum am spus, încă alţi cinci stânjeni, dai de o altă poartă de fier. Dar dacă merge cineva şi mai departe înăuntru găseşte loc larg şi lumină, întrucât la intrare este întuneric. Peştera este aşa de largă înăuntru încât ar putea să încapă acolo până la 2 000 de oameni. Înăuntru sunt şi două

---

[26] Fântână arteziană.

[27] Carol VI (1711—1740).

[28] Via Carolina.

biserici și un izvor de apă; stă tot timpul și un ieromonah pentru a face slujba. Și ca să spun pe scurt, această peșteră este un loc de pază foarte bine întărit pentru locuitorii de acolo. Această mănăstire Bistrița are și un cimitir foarte frumos cu o biserică cu hramul Schimbarea la Față a Mântuitorului nostru. [...]

f. 22v (Câmpulung). La această mănăstire se făcea mai înainte un târg însemnat care era cunoscut chiar și în Europa; fiindcă se adunau în fiecare an negustori ca la 20 000 sau 30 000 de oameni. Acum însă nu se mai face, fiindcă s-au stricat în timpul tulburărilor. Mănăstirea avea și un han, unde se făcea târgul, înconjurat cu zid de piatră, înlăuntrul căruia erau și foarte multe prăvălii. Aceste prăvălii au fost dărâmate din temelie cu zid cu tot, din ordinul împărătesc [29] în timpul războiului trecut între turci și austrieci fiindcă acolo se întărise Gillani [30] generalul austriecilor, cu oastea sa.

Această sfântă mănăstire, ca și orașul, sunt așezate într-un câmp lung, dar îngust, de aceea se numește Câmpulung în limba țării. Acest câmp lung se întinde de mai sus de Câmpulung și ajunge până la Pitești, tot așa lung și îngust. Mănăstirea, ca și orașul sunt așezate pe malul drept al unui râu, numit tot Câmpulung [31].

[...]

f. 23v ... Am stat deci acolo la Câmpulung și joi, 15 august, și am făcut liturghia în ziua sărbătorii Maicii Domnului; am mai rămas acolo vineri și sâmbătă iar duminică, 17 august, am plecat de acolo și mergând spre răsărit, am ajuns seara la o cârciumă a răposatului Brâncoveanu și am dormit acolo. Iar luni dimineața, 18 august, plecând de acolo și mergând tot spre răsărit, am trecut râul Dâmbovița și am intrat și în județul Dâmbovița, lăsând Muscelul. La prânz am ajuns și am mâncat la un sat și moșie ce se numește Voinești [32], pe care răposatul vornicul Crețulescu [33] a lăsat-o Mitropoliei la moartea sa. Și porind de acolo și mergând iarăși spre răsărit, am ajuns seara la Mitropolia noastră din Târgoviște.

Și rămânând acolo destule zile, ne-a venit poruncă de la domn să

f. 24 plecăm la București ca să facem strămutarea // lui Matei al Libiei la tronul patriarhicesc din Alexandria și plecând de la Târgoviște, am ajuns la București la 1 septembrie.

[CĂLĂTORIA A DOUA]

(1747)

f. 24v° ... Sâmbătă* la 11 zile ale lui iulie plecând după prânz de la Argeș, am sosit seara la satul Bucșănești [34] al dumnealui Sandul logofăt za vistierie [35] și iaste de la mănăstirea Argeș până la acest sat, cale de trei ceasuri,

---

[29] = al turcilor.

[30] I. F. Gyláni von Lászy, general însărcinat în iulie 1737 să ocupe regiunea muntoasă a Țării Românești.

[31] E vorba de Râul Târgului.

[32] Sat și com. în jud. Dâmbovița.

[33] Iordache Crețulescu, mare vornic, ginerele lui Const. Brâncoveanu, a murit la 1 dec. 1746.

* De aici textul este scris în românește de un cleric ce însoțea pe Neofit, poate de arhidiaconul lui.

[34] = Bucșenești, sat, jud. Argeș.

[35] Sandu Bucșănescu ajunge mare serdar (1744—50), stolnic (1750—1759).

care sat Bucșăneștii cade în dreapta apei Argeșului cum curge apa, despre miazănoapte spre miazăzi și iaste o cetățuie [36] a lui Vlad vodă Țepeș care iaste făcută depărcior de sat, mai sus supt poalele munților. Și de la cetățuia în jos o râpă foarte mare, unde pre acolea curge apa Argeșului. Și iaste făcută pe moșia Vierăș, la satul, ce s-au chemat Cheia [37], între doi munți, și curge apa printre munți. Zic oamenii, că această cetate s-au făcut cu târgoviștenii și zic că la zidirea cetății au fost un Manole vătaf și surpându-se zidul, și-ar fi zidit muerea lui in zid, ca să stea în zid [38]. Și în zilele acestui domn Vlad vodă au fost venit tătarii cu turcii și au bătut cetatea cu tunuri dintr-alt munte despre răsărit unde păzesc plăiașii, ce se chiamă Posadă. Și după ce au bătut cetatea pe nimeni n-au găsit într-însa, că domnul și-au fost potcovit caii îndărăt și au fugit pre alt plai in Țara Ungurească. Și sâmbătă seara am mas acolo la Bucșănești ... etc.

[...]

... Am ajuns ... la un a sat al Mitropoliei, ce se chiamă Sălătruc [39], care se începe hotarul de la Calea Oii cum vii despre răsărit spre apus. Și pre iângă acest sat curge apa Topologului, // însă satul rămâne în stânga spre f. 25
răsărit și Topologul în dreapta spre apus, cum curge apa despre mizănoapte în jos spre miazăzi. Și la acest sat al nostru iaste și biserică făcută de piatră, hramul Sf. ierarh Nicolae și miercuri seara am mas acolea și jos am șăzut toată ziua acolea, și am mas.

Și la această moșie a noastră iaste pădure de fagi, carii fac mult jir, și iaste livezi foarte frumoase de fânețe. Și aveam doi munți mari carii merg până la Țara ungurească. Și pe această moșie avem moară cu pio și pometurile rumânilor. La moșia aceasta Sălătrucul fiind jir mult, să să trimiță râmătorii Mitropoliei la Sf. Măria mică să se afle râmătorii în plai, și de acolea sfârșind, vor merge la Ciomăgești [40], moșia Vălenilor [41] cu a Morânglavului [42].

Sâmbătă iulie 18, plecând de la Sălătruc, am mers pă Topolog în jos și am trecut râul spre apus și am mers pă câmpul Cârstieneștilor [43] care-i zic și Ionel, moșia Mitropoliei unde iaste tot câmpul acela rișcă semănată. Și la capul câmpului trecând râul spre răsărit am ieșit la cârciuma Mitropoliei, tot în Cârstienești, unde este pimniță de piatră și casă șindrilată a Mitropoliei și de acolea am dat pă câmpul schitului Vălenilor [44] până ⟨în⟩ dreptul Șuicii [45] și am trecut râul spre apus și am mers la casele lui Ștefan căpitan Balotă [46]. Are case mari de piatră și culă de zid înaltă pentru hoți și iaste și siliște cu sat. Și după ce au șezut acolea părintele puțintel, numaidecât am trecut râul spre răsărit și am mers în jos pă Topolog și am ajuns la Cepari [47], la casa lui Balotă și am mas seara acolea. [...]

---

[36] = Cetatea Poenari, jud. Argeș.

[37] Cheia = Cheeni, sat astăzi dispărut al cetății Poenari.

[38] Ecou al legendei Meșterului Manole.

[39] Sălătrucu, sat și com. jud. Argeș.

[40] Ciomăgești, sat, jud. Argeș.

[41] Adică a schitului Văleni-Argeș.

[42] Morânglav, schitul Morunglavu-Vâlcea, jud. Olt.

[43] Sat dispărut la est de Sălătruc.

[44] În satul Văleni, jud. Argeș.

[45] Șuici, sat jud. Argeș.

[46] Ștefan Balotă, căpitan și clucer de arie (1741, 1773).

[47] Cepari, sat și com. jud. Argeș.

Şi duminică după prânz plecând de acolea şi mergând cale de un ceas trecând Topologul spre apus, am ajuns la Bârseşti [48] la casele Uiascăi [49] şi am mas acolea şi iaste case mari de piatră.

Luni, 20, în ziua de Sti Ilie, plecând de la Bârseşti, am trecut râul spre răsărit şi iar am dat pă drumul Topologului în jos şi am venit pân dreptul Tigveni [50]⟨lor⟩ şi am trecut râul spre apus, şi sunt case mari de piatră ale comisului Ioniţă Tigveanul şi sat şi biserică de lemn iaste, dar nimic nu s-au
f. 25v° abătut părintele acolea, fără numai la drum au străbătut de au învăţat // pă preoţi şi pă creştini cele ce să cade să facă şi de acolea am dat pă la cârciuma mănăstirii Cotmanii [51] şi am şăzut puţintel. Apoi plecând am urcat pă malul Gâlmanului, iaste mal foarte nalt de să urcă cu anevoie carăle. Şi apoi am ajuns seara la mănăstirea Cotmeana, care iaste făcută de Mircea vodă cel Bătrân la leat 6800 [52] şi pă de vale de mănăstire, despre răsărit curge o apă mică ca un pârâu ce-i zic şi apei, tot Cotmeana. [...]

Şi joi am plecat de la mănăstire şi am dat pă la Răchiţele [53] şi mergând tot în jos pe apa Cotmenii, am poposit puţintel în câmp, ⟨în⟩ drept⟨ul⟩ satul⟨ui⟩ Păduroiul [54]. Şi cade satul despre răsărit în dreapta apei Cotmenii. Satul iaste megieşăsc. [...]

Şi de acolea am sosit seara la satul Săpata [55] şi am mas acolea. Şi iaste sat megieşesc în malul apei Cotmenii despre răsărit.

Vineri dimineaţa 24, am plecat de acolea şi mergând tot în jos pă apă, am dat pă la un sat de-i zic Cieştii [56] şi iaste sat şi biserică. Şi de acolea pe la Stolnic [57] şi iaste sat şi biserică şi case boiereşti. Şi de acolea am ajuns seara la Urluiani [58] şi acesta iaste sat megieşăsc, are trei biserici într-ânsul. Iaste pus satul în malul apei Cotmenii, despre răsărit, cum curge apa despre miazănoapte spre amiazăzi şi am mas noaptea acolea.

Sâmbătă 25 dni plecând de la Urluiani am trecut apa Cotmenii şi am luat drumul cam spre apus şi am trecut apa Vezii, aproape de satul Văleni [59] unde curge Vedea aceasta pă marginea satului şi această apă iaste hotar judeţului Teleorman, şi apoi am ajuns la Văleni la casele dumnealui Mihai Fălcoianu biv vel sărdar şi am mas acolea. [...]

Luni după liturghie, plecând de la Văleni, am dat pă la schitul Gălmeile [60], schitul Mitropoliei [61] şi ne-am abătut acolea şi am şăzut puţintel de am văzut schitul. Iaste schitul pă o coastă în vale şi are împrejurul schi-
f. 26 tului, vie frumoasă lucrată, pogoane 8 *pol.* //De acolea plecând, am ajuns seara la Comani [62], la casele răposatului Radu Com⟨âneanul⟩ biv bel paharnic. Această moşie iaste trei părţi; Gheorghie Comăneanul [63] cu

---

[48] Bârseştii de Jos, sat, com. Tigveni, jud. Argeş.

[49] E vorba probabil de văduva lui Şerban Uescul din Bârseşti, fiica lui Panait Matracă, şi soacra lui Dimitrachi Tigveanul.

[50] = Tigveni, com., jud. Argeş.

[51] În satul Cotmeana, jud. Argeş.

[52] = 1292. Este o greşeală de peste un secol, căci mănăstirea Cotmeana a fost clădită puţin înaintea mănăstirii Cozia (1383).

[53] Răchiţele, com. Cocu, jud. Argeş.

[54] Păduroiu din Vale, com. Poiana Lacului, jud. Argeş.

[55] Săpata, sat desfiinţat în jud. Argeş.

[56] = Cieşti, sat pe Cotmeana, jud. Argeş.

[57] Stolnici, moşie a boierilor Bălăceanu, jud. Argeş.

[58] Urlueni, sat pe Cotmeana, jud. Argeş.

[59] Văleni, com. Sălutrucu, jud. Argeş.

[60] Azi Gâlmeele, sat în com. Sprâncenata, jud. Olt.

[61] Ctitorie a familiei Bălăceanu (sec. XVII).

[62] Comani, sat, com. Drăgăneşti-Olt, jud. Olt.

[63] Mare postelnic, răposat la 1785.

partea lui despre apus, şi Radu Comăneanu paharnic în mijloc, cu biserica mare noao de piatră [64] şi Mitropolia cu partea ei despre răsărit, să hotărăşte cu Drăgneşti [65]. Şi iaste această moşie cu arături de grâu, de porumb şi de mălai [66], lunca Oltului, fiindcă moşia aceasta iaste în malul Oltului despre răsărit şi are spre răsărit de ţine pădurea ca un ceas şi jumătate unde iaste ghindă multă şi pădurea iaste iar trei părţi, tot unul ca altul stăpânesc. La această moşie, la casele Radului Comăneanul paharnic, am mas luni seara şi marţi seara şi miercuri ... [...] La Slatina iaste ispravnic Scarlat Cat ...* Iaste oraş în malul Oltului, Sâmbătă ... întâia zi a lui avgust, plecând părintele de la Slatina, am luat spre răsărit şi iaste o apşoară ce să cheamă+... şi acolea au şezut părintele de prânz şi s-au odihnit puţintel şi oamenii Sfinţiei Sale.

Apoi plecând, am ajuns seara la schitul Grecii [67] care iaste al Mitropoliei şi au mas părintele acolea. Acest schit iaste închinat Mitropoliei [68] de Tudor paharnicul Greceanul [69] şi dă la Mitropolie pe an ceară ocă zece. Are schitul viişoară dinaintea mănăstirii despre apus ca vreo 4 pogoane; are vie şi la Slatină pogoane 8 pol, are stupi şi oişoare şi vite, vaci, boi şi râmătoraşi, şi moşie, care iaste schitul pă dânsa şi mai are o parte de moşie mai în sus de schit.

Duminică 2 dni ale lui avgust au făcut părintele liturghie şi au şăzut toată zioa acolea şi au mas şi seara, şi luni în 3 dni după liturghie am plecat şi mergând ca la un ceas şi jumătate am ajuns la Şerbăneşti [70] la satul dumnealui vornicului Creţulescu [71] şi am mas seara acolea. Iaste sat mare şi biserică mare de lemn şi ... conăcirea părintelui au fost la casa lui Vlad căpitanul şi după ce au mâncat de prânz apoi am plecat şi mergând cale de un ceas, am ajuns la Ungurei [72] la casa dumnealui clucerului Matei [73] şi am mas seara acolea şi miercuri au făcut liturghie şi îndată după liturghie, numai decât am plecat şi am trecut Vedea despre apus spre răsărit şi din apa Vezii am început a merge pe moşia Mitropoliei ce-i zic Inghimpaţii [74]. Moşia are arătură de grâu, care l-au secerat acum. Iaste şi porumb şi mălai. Şi lăcustele pă acolea n-au trecut. Era şi doao turme de oi. S-au vândut suhat la un neguţător turc în taleri şase. // Şi mergând tot în sus spre răsărit, am dat pă la Balaciu [75], pă la moşia Hrizii Bălăceanu [76]. Şi iaste biserica de f. 26v°
piatră [77], mare, pustie şi o pimniţă mare de piatră isprăvită şi boltită, pustie. Iaste şi heleşteu mare cu peşte. Apoi am trecut apa Teleormanului şi am dat pă din sus de Negreni [78], unde este sat şi biserică de lemn, şi am

---

[64] Cu hramul Sfinţii Împăraţi şi Sf. Nicolae, ctitoria lui Radu Comăneanu.
[65] Drăgăneşti, veche denumire a oraşului Drăgăneşti-Olt, jud. Olt.
[66] Mei.
* Lacună în text.
[67] Ctitoria lui Tudor căpitan Greceanu din 1674.
[68] La 1 martie 1723.
[69] Fiul căpitanului Tudor Greceanu.
[70] Şerbăneşti, sat, com., jud. Olt.
[71] Iordache Creţulescu, mare vornic, căsătorit cu Safta, fiica lui Constantin vodă Brâncoveanu.
[72] = Ungureni, com. Topana, jud. Olt.
[73] Matei din Ungureni, clucer, fiul căpitanului Papa din Ungureni (1746).
[74] Ghimpaţi, jud. Teleorman.
[75] Balaci, sat şi com., jud. Teleorman.
[76] Hriza Bălăceanu, postelnic, mare pitar în 1761.
[77] Cu hramul Adormirii, ctitorită la 1684 de Constantin Bălăceanu mare agă.
[78] Negreni, sat, com. Tătărăşti, jud. Teleorman.

ajuns seara la mănăstirea Glavaciog [79], care iaste mănăstire vechie, făcută de Vlad vodă Călugărul [80] la leat 7004 [81] cum scrie pisania în poartă. [...] Şi au şăzut la mănăstirea Glavaciog trei zile ... şi am plecat duminică. Şi am trecut pă la Obislav [82] şi am mers seara la Corbi [83], la satul dumnealui Constantin Corbeanul [84] Şi ... a doao zi ... vineri ... am purces de acolo şi am mers seara la Nucet [85] şi am şăzut sâmbătă şi duminică ... şi luni. Iar mănăstirea Nucetul iaste prefăcută de egumenul, kir Dionisie arhimandritul şi marţi după prânz am mers seara la Mitropolia ⟨din⟩ Târgovişte, august 11, ... şi au şezut la Mitropolie, 21 dni [86] până la avgust 31 ... Luni am purces de la Târgovişte la mănăstirea Mărgineni [87] şi am şăzut acolo marţi, miercuri şi joi. Iar vineri am purces după porunca ce au venit cu carte de la Măria Sa Vodă[88], ca să facem anacomidi [89] răposatului Scarlat[90], unchiul Mării Sale, ce iaste îngropat în pavacerniţa[91] Sfintei Mitropolii Târgoviştii. Şi într-această zi, vineri seara, am sosit la Mitropolia
f. 27 Târgoviştii. [...] Şi ... ne-am întors sâmbătă seara la Mărgineni. Şi această sfântă mănăstire iaste făcută dinceput de * ... iar acum de izvoadă den temelie o au prefăcut cuviosul egumen kir Anthim şi foarte desfătată mănăstire iaste întru slava lui Dumnezeu.

Iar... duminică am purces şi seara am fost de vecernie la Târguşor [92]. Şi iaste făcută de Antonie vodă [93]. Şi în ziua de Sfântămăria mică ... am purces, de am venit la Ploieşti la casele căpităneşti şi ne-am odihnit acolo miercuri şi joi am purces şi am venit la Ruptura [94], la schitul Mitropoliei şi acolo am mas. Iar vineri am venit la mănăstirea Snagovul şi am şăzut acolo sâmbătă, şi duminecă ... şi luni ... avgust (!)[95] 14.

---

[79] În satul Glavacioc, com. Ştefan cel Mare, jud. Dâmboviţa.

[80] Vlad Călugărul (1482 — sept. 1495) a fost îngropat la mănăstirea Glavacioc.

[81] 1496. Construcţia s-a isprăvit în 1496, când domnea Radu cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul.

[82] Obislav, sat desfiinţat, jud. Dâmboviţa.

[83] Corbi Mari, idem.

[84] Constantin Corbeanul, mare sulger (1746), fiul postelnicului Mihai.

[85] În satul Nucet, com. Nucet, jud. Dâmboviţa.

[86] Zile.

[87] În com. Carageale, jud. Prahova.

[88] Constantin Mavrocordat.

[89] Strămutare, adică dezgroparea morţilor.

[90] Scarlat, fiul dragomanului Alexandru Mavrocordat şi ginerele lui Constantin Brâncoveanu, răposat în iulie 1699.

[91] Locul din biserică unde se face rugăciunea de seară numită vecernie.

* = lacună în text. A fost ridicată de vornicul Drăghici din Mărgineni înainte de 1486.

[92] Mănăstirea Târgşor, din com. Târgşoru Vechi, azi înglobată în municipiul Ploieşti.

[93] Antonie vodă din Popeşti (1669—1672).

[94] Ruptura, schit închinat Mitropoliei la 5 iunie 1690 de către ctitorul său Nectarie Ieromonahul.

[95] Corect septembrie.

GIOVANNI BARTOLOMEO FRONTALI

(1714—1763)

Călugărul minorit conventual Giovanni Bartolomeo Frontali sau Frontona s-a născut în 1714 la Brisighella în provincia Bologna.

Trimis de Congregația de Propaganda Fide ca misionar în Moldova, unde sosește în 1742, Frontali a slujit un an la Grozești și Trotuș și a trecut la Călugăra unde se afla în anii 1745—1747, fiind apoi mutat la Fărăoani, cel mai însemnat sat al catolicilor din Moldova unde îl aflăm în 1762. Sforțările sale s-au îndreptat spre construirea și repararea bisericilor și sporirea veniturilor acestora. La Trotuș, unde tătarii distruseseră biserica, Frontali a făcut o bisericuță. A reparat bisericile din Grozești și Călugăra, care rămăseseră fără acoperiș, a construit case parohiale și a făcut o biserică de lemn la Cotnari spre a înlocui vechea biserică de piatră, transformată samavolnic în depozit de sare și distrusă în parte.

La 1763 Frontali se pregătea să părăsească Moldova unde petrecuse 21 de ani.

A rămas de la el o amplă relatare despre Moldova care a fost publicată de Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II (1929), p. 477—485, doc. CLII, precum și o scrisoare din 1747 despre greutățile de trai intâmpinate de misionari în Moldova, publicată de același.

Frontali nu se mărginește, ca alți misionari, să descrie starea misiunii catolice din Moldova în opoziție cu organizarea bisericească ortodoxă și să dea indicații statistice despre populația catolică, cu moravurile și superstițiile ei, arătând și influența puternică ce o suferă din partea ortodocșilor în privința obiceiurilor și a felului de viață. Relatarea lui mai cuprinde și unele amănunte prețioase asupra cârmuirii fanarioților în Moldova, stăruind asupra grelei asupriri fiscale la care erau supuși birnicii de rând din partea domniei și a dregătorilor, ajungând în sapă de lemn, pe când boierii și clerul inalt se imbogățeau.

SCRISOARE DIN MOLDOVA[1]

1747, decembrie 10

... De când am intrat în Moldova nu am mai avut prilejul de a scrie în p. 458
Italia; acum au sosit aici doi greci negustori de ceară din Sibiu, cărora le-am încredințat această scrisoare a mea pentru ca să o pună la poștă

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „*Dipl. Ital.*", II, p. 458—560 (*Altre notizie*...).

în Transilvania, căci altfel aici nu este nici un mijloc de a trimite o scrisoare din cauza marilor bănuieli ale acestor schismatici. Au trecut cinci ani de când sunt în Moldova, să creadă Reverenţa voastră [2] că mi se par cincizeci, din cauza marilor necazuri şi neajunsuri încercate în această ţară, cu atât mai mult cu cât toţi au uitat de noi, care și ziua și noaptea fie pe arşiţă fie pe ger răbdând de foame și de sete şi întotdeauna cu moartea în spinare, ne trudim pentru aceşti bieţi catolici risipiţi, năpăstuiţi de dările mari şi de pierderea vitelor — căci au trecut trei ani de când au început să moară, de secetă[3] şi de lăcuste şi prin
p. 459 urmare de foame, // încât pare că ar fi tocmai pedepsele trimise de Dumnezeu egiptenilor şi aici pe bună dreptate din cauza marilor rele şi asupriri săvârșite de aceste popoare. A uitat de asemenea Sacra Congregaţie că de şase ani încoace nu s-a mai primit ajutorul [4] decât numai pe un an, şi să mă creadă Domnia Voastră că fără un asemenea ajutor este cu neputinţă să trăieşti aici, în aceste vremuri; poate că se va amăgi cu gândul că noi totuşi izbutim să trăim; da, trăim; dar când ne va chema la Roma sau când vom fi isprăvit stagiul nostru de nouă ani, negustorii turci nu ne vor lăsa ⟨să plecăm⟩ [5]. Fără cal, fără slugă, lipsit de toate, nu poţi îndeplini slujba pentru aceşti catolici. Pentru cal şi pentru servitor, nu dau bani aceşti sărmani catolici, pentru că nu au, de la Sacra Congregaţie nu sosesc; de aceea trebuie să faci datorii; dacă iei un piastru împrumut, peste un an trebuie să dai mai bine de doi şi încă să mai mulţumeşti. Cu atât mai mult cu cât eu am fost mereu în misiuni, pe unde nu le-a plăcut altora să se ducă, totuși nu împotriva voinţei mele. La început am fost într-un loc numit Grozești la hotarele Transilvaniei, unde se află acum un părinte din Ungaria şi am mai slujit şi într-altă localitate numită Trotuş, cale de două ceasuri călare de la Grozești. La Trotuş, acum 50 de ani au distrus tătarii biserica şi au spart clopotul; de aceea până când am venit eu au stat credincioşii fără biserică şi fără clopot şi părintele făcea liturghia în ce casă putea şi din lipsă de clopot nu se puteau niciodată aduna acei puţini catolici împrăştiaţi ici şi colo. De aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, cu câteva milostenii [6] căpătate de mine şi cu munca acelor oameni s-a făcut o bisericuţă şi s-a refăcut clopotul pentru ca părintele să nu umble de colo, colo, căutând unde să facă liturghia; tot astfel la Grozeşti am acoperit din nou biserica și casa, făcând un gard în jurul acelei case căci totul ameninţa să cadă în ruină.

---

[2] Scrisoarea e adresată lui Calvi, generalul franciscanilor conventuali.

[3] *Cecita* — de citit: siccita.

[4] *Sussidia.*

[5] Din cauza datoriilor neplătite.

[6] *Limosine* (elemosine). E vorba probabil de bani strânşi de Frontali în acest scop.

Deoarece nu-mi pria aerul în acele locuri, m-au trimis într-o localitate numită Călugăra, la un ceas, mergând călare, de Bacău, oraş episcopal al episcopului nostru, unde mă aflu acum. Aici am găsit casa arsă, biserica fără acoperiş şi fără gard, încât porcii pătrundeau în cimitir şi mâncau trupurile morţilor. Din mila lui Dumnezeu, acum se află o casă pentru paroh ca şi pentru sluga lui, un zimnic şi un grajd şi tot ce se cere unei modeste reşedinţe a unui biet misionar. Şi tot astfel a fost acoperită biserica şi s-a făcut un gard la cimitir şi alte îmbunătăţiri asemănătoare; acestea le-am făcut toate prin milosteniile mele pentru că nu am avut alte mijloace, prin îndemnuri şi predici şi apropiindu-mi sufletele acestor bieţi catolici. Din Italia am plecat patru misionari împreună şi am rămas trei, căci unul s-a dus la Zante, după cum am aflat. Unde am stat noi trei, se ştie. Acum să-şi închipuie Domnia Voastră din toate cele pomenite mai sus cum o ducem noi. Între timp am plecat din Grozeşti pentru că nu-mi pria aerul, dar nu-mi pria pentru că de aproape un an nu mai băusem un pahar de vin şi am mâncat foarte rar carne, iar pâine, ştie Dumnezeu!...

Să nu se mire Domnia Voastră dacă am scris cu greşeli, deoarece p. 460
aici am uitat să vorbesc italieneşte...

Calugăra, 10 decembrie 1747.

(Relaţie mai târzie) [7]

Aşadar după ce sosesc misionarii în Moldova, fie prin Transilvania p. 477
sau prin Polonia ori prin Constantinopol, se duc în capitală, care este Iaşi, unde îşi are reşedinţa prefectul şi unde sunt aşezaţi de el la câte o „misiune", astfel ca să fie mai aproape de un misionar cu vechime sau chiar sub disciplină imediată a unuia cu vechime, pentru ca acesta să-i înveţe limba şi să-i introducă în obiceiurile ţării şi în ceea ce mă priveşte pe mine eu am ţinut aproape întotdeauna pe câte unul cinci sau şase luni. În Moldova se află opt „misiuni" sau mai bine zis opt locuri unde îşi au reşedinţa misionarii. Primul la graniţele Transilvaniei este Grozeşti. Al doilea Fărăoani la o depărtare de o zi de Grozeşti. Al treilea este Călugăra, la o depărtare de trei ceasuri de Fărăoani. Al patrulea Săbăoani, la o depărtare de o zi şi mai bine de Călugăra către miazăzi. Al cincilea Răchiţeni, la o depărtare de două ore de Săbăoani. Al şaselea capitala Iaşi, la o depărtare de Răchiţeni de o zi şi jumătate. Al şaptelea oraşul Huşi, către răsărit, la o depărtare de două zile de Iaşi. Ultimul, Moghilău [8] în Moldova, spre nord la o depărtare de peste două zile de mers de Huşi. Această misiune din urmă s-a înfiinţat în vremea mea, din oameni răspândiţi prin Turcia şi alte locuri şi am fost trimis de domnul ⟨Moldovei⟩ Constantin Racoviţă spre a rândui oamenii şi a împlânta crucea dintâi şi apoi cu scurgerea timpului, am stat acolo patru ani, şi această misiune se află pe râul Nistru la graniţa Podoliei. Aproape toate aceste misiuni au biserici şi în apropiere aşezări de catolici. Grozeşti are

---

[7] *Ibidem*, p. 477—485. Această relaţie e scrisă mult după întoarcerea misionarului în Italia şi trimisă în *1764* conducerii Propagandei.

[8] *Mogilò*. E vorba desigur de *târgul* Movilău de pe dreapta Nistrului în dreptul Moghilevului, în Republica Moldova.

un mic oraș ce se cheamă Trotuș [9], numit după un râu care vine de la hotarele Transilvaniei și acolo se află o biserică mică de lemn, făcută la începutul misiunii mele; în vremurile vechi era acolo o biserică de piatră, dar acum au rămas numai ruinele. ⟨Târgul⟩ Trotuș se află la o depărtare de patru ceasuri de Grozești și misionarul vine din când în când să
p. 478 slujească liturghia. În Grozești // sunt vreo treizeci de familii, la Tg. Trotuș circa douăsprezece și alte douăzeci (20) (sic) răspândite în acea misiune. Fărăoani, misiunea cea mai populată, unde se află două biserici în aceeași localitate, dar una este afară din sat, la o depărtare de aproape o jumătate de milă; acolo se fac înmormântările și se slujește liturghia cu prilejul îngropării și în ziua morților și la câteva alte sărbători; biserica este de lemn cu incinta sa și este un loc cumpărat de acești sărmani catolici ca loc de îngropăciune pentru ei; în sat este apoi o altă biserică de lemn, destul de încăpătoare pentru populație; în această misiune se găsesc cam vreo trei sute de familii, dar împrăștiate în diferite locuri și uneori se fac slujbe pentru cei bolnavi sau pentru alte nevoi. Apoi este Călugăra, unde se află o biserică tot de lemn cu incinta sa și sunt acolo până la 25 de familii și această misiune are alte două biserici, Bacău și Trebiș și amândouă bisericile sunt tot de lemn și misionarul este nevoit să slujească două liturghii în toate duminicile. Bacăul este oraș episcopal [10]; încă din vechime reședință a episcopului, și în aceste două locuri sunt până la șaizeci de familii; biserica din Trebiș s-a clădit în vremea mea, fiind acel mic loc un pământ al episcopului, dar fără venituri din cauză că nu este locuit. Cealaltă misiune este la Săbăoani unde sunt, socotindu-se împreună toate așezările anexe, vreo două sute de familii aproximativ; această misiune are alte două biserici clădite de vreo patru-cinci ani încoace, una se află într-o localitate numită Hălăucești [11] și cealaltă Talpa [12] și din când în când misionarul se duce să slujească acolo la o depărtare de Săbăoani una de două ceasuri, iar cealaltă de șase ceasuri. Cealaltă misiune Răchiteni are cam o sută de familii aproximativ, socotind împreună toate celelalte așezări și are alte două biserici, una se numește Tămășeni, cealaltă Cotnari; și toate bisericile sunt de lemn, afară de cea de la Cotnari care este de piatră și este foarte mare; dar abia se poate sluji în ea pentru că amenință să se năruie. A fost clădită de sași, fugiți cu prilejul turburărilor lui Luther (!) și sunt încă acolo cam cinci sau șase familii de sași. Huși, oraș unde jumătate din locuitori sunt schismatici și jumătate catolici și este reședința episcopului schismatic și această misiune, socotind împreună toate localitățile, are vreo șaptezeci de familii și mai are două biserici, una în orașul Bârlad, dar acum cinci ani a fost arsă de tătari împreună cu aproape întregul oraș și nu sunt acolo mai mult de patru sau cinci familii — și alta este Ciubărciu, în Basarabia, la o depărtare de două zile de Huși — și acolo sunt cam treizeci de familii aproximativ, supuse ⟨efectiv⟩ tătarilor și nu numai tributare ca cele din Moldova și care sunt păstrate de misionarul din Huși. Alta la Moghilău, în Moldova, unde sunt acum treizeci de familii și este nevoie să locuiască acolo misionarul, fiindcă este o localitate depărtată de celelalte misiuni. Altă ⟨misiune⟩ la Iași, unde de cele mai multe ori

[9] = Târgul Trotuș.
[10] *Citta.*
[11] *Alcocest* = Hălăucești, com., jud. Iași.
[12] *Talpa*, sat, jud. Bacău.

se află doi părinți, mai ales când prefectul nu cunoaște limba, nici obiceiurile țării și ar fi într-adevăr un lucru bun dacă s-ar trimite prefecți care să știe ce fel de țară este Moldova și care să știe să împartă [13] și să distribuie pe misionari și în același timp să recunoască binele și răul care se face și să nu purceadă după cheful propriu. Niciodată ca acum nu au fost supuse bisericile la biruri: acum nu se mai bucură [14] misionarii de acele privilegii de care s-au bucurat întotdeauna cu doi servitori scutiți de taxă pentru fiecare misionar și cu scutirea câtorva animale cum ar fi doi cai, două vaci pentru ușurarea lor; și totul a fost desființat din cauza capriciilor și a lipsei de experiență a prefectului; aceste privilegii nu se pot recăpăta decât cu mare greutate, pentru că fiecare domn cere confirmarea predecesorului său; este adevărat că suntem sub protecția Poloniei, dar când nu este o bună conducere în Moldova nu slujește la nimic; este adevărat că uneori catolicii înșiși au un servitor și plătesc darea pentru el, dar nu întotdeauna, și acest servitor locuiește cu familia sa într-o căsuță mică, în preajma părintelui. În rezumat, aceste lucruri și altele// atârnă toate de înțelepciunea unui prefect priceput: slavă Domnului că acum, după cum am putut să aflu, misiunile din Moldova, au fost bine completate [15], căci însuși prefectul. În afară de limba țării, mai cunoaște alte câteva, foarte adesea, de mare nevoie în acele locuri. Cât despre numărul de familii care se află în acele ținuturi și arătate precis pe misiuni, este cu neputință a se da o relație cu un număr hotărât pentru că unii sunt astăzi într-un loc, mâine într-altul. Deoarece Moldova este o țară mai degrabă superstițioasă, am socotit că e bine ca să li se deschidă ochii acelor catolici ai noștri care au fost întrucâtva influențați prin legăturile pe care le au cu schismaticii [16] și mai întâi în privința botezului, căci în unele locuri ei țin copiii câte cinci sau șase ani fără să-i boteze, spunând că astfel ei cresc mai repede; dar acum ⟨cuprinși de⟩ mare frică, dacă văd îndată după naștere că pruncilor nu le e tocmai bine, ei și pun pe moașă să-i boteze [17] sau, dacă sunt sănătoși, așteaptă până la prima zi de sărbătoare și îl aduc la biserică. Unii chemau nași schismatici sau eretici, fie din prietenie, sau pentru vreun câștig, și dacă totuși misionarul nu s-a putut scăpa de ei, atunci sub cuvântul că sunt doi nași, unul era catolic care răspundea ⟨la botez⟩ și ținea copilul în brațe, celălalt stătea să privească; dar cum se stabilește întotdeauna legătura sufletească (?) prin slujbele bisericești, în vremurile de față acest lucru se întâmplă foarte rar. Cât despre Sfânta împărtășanie, ei vor ca fiii lor să fie primiți curând la împărtășanie, mai ales în cazuri de boală, întrucât văd că fiii schismaticilor sunt împărtășiți îndată după ce s-au născut și s-au botezat, ⟨precum⟩ și in extremis, totuși au rămas încredințați că pentru o asemenea taină se cere o mare cunoaștere, fără a mai intra apoi în alte discuții; totuși când au ajuns la vârsta de unsprezece sau doisprezece ani, sunt instruiți îndeajuns spre a-i admite apoi dintr-o dată la împărătășanie și în acel timp îi fac să se spovedească mai des; apoi totul e lăsat la înțelepciunea misionarului. Cât despre pocăință, se spovedesc de două sau trei ori pe an și de cele mai multe ori la Paști

p. 479

---

[13] În text: *compatire e distribuire* (corect: *compartire*).
[14] *Godiamo* (= Godiano).
[15] *Sono bene provedute.*
[16] *Per la corispondentia che anno con li scismatici.*
[17] Adică nu la biserică, ci în grabă prin rostirea doar a formulei botezului de către oricine.

şi cum ar fi la Crăciun şi la hramul bisericii lor şi unii numai odată pe an, unii din neştiinţă, dacă sunt întrebaţi unii de ce nu s-au spovedit mai des, ei răspund sau că nu şi-au putut afla duşmanul ‹spre a se împăca› sau că, aflându-l şi cerându-i iertare, el nu a vrut să-i ierte şi se găsesc mulţi dintre aceştia care tot amână spovedania. Este adevărat că sunt oameni de toate felurile şi atât de neluminaţi încât nu se deosebesc de animale şi de aceea se cere o mare răbdare şi o mare băgare de seamă şi aceştia sunt dintre acei care stau ascunşi prin crânguri şi prin codri pentru a nu fi descoperiţi spre a plăti darea, care dacă ar veni şi ar fi văzuţi chiar şi la biserică, ar fi asupriţi şi, deşi fără nici o putinţă de a plăti, ar fi totuşi siliţi într-un fel oarecare să plătească, cu aceştia trebuie să ai multă răbdare pentru că nici măcar nu se încred în misionar; când însă misionarul i-ar putea ajuta cu câte ceva, atunci îi spun unde poate să-i găsească şi stau astfel ascunşi până când pot să adune bani pe câteva piei de animale sălbatice pentru a-şi cumpăra doi viţei sau vreo vacă şi apoi stau cu ceilalţi până ce pot plăti, nu numai unii catolici de ai noştri, ci şi foarte mulţi schismatici; şi eu socot că dacă nu ar fi nenorocirile acestor mari biruri s-ar spovedi mai des decât unii aici în Italia, căci uneori când sunt să vină să se spovedească, se trezesc că le vin în spinare cei ce le cer birul şi dacă nu-l au, îi leagă sau le mai dau ceva răgaz pentru a căuta bani sau prin muncă sau cu dobândă de la vreun turc, ei
p. 480 cu o asemenea piedică nu se mai gândesc la // spovedanie şi aceasta se întâmplă foarte des, în sfârşit cine ar vrea să înţeleagă bine toate acestea ar trebui să vină aici. Uneori socoteau că după primirea ungerii din urmă, ei trebuie neapărat să şi moară şi mulţi mureau aşadar fără a o cere sau a pune să fie cerută şi dacă misionarul îi îndemna, ei spuneau că el le doreşte moartea şi de aceea unii sătui de boală sau de mizerii, o cereau pentru a muri mai repede, gândind astfel. Dar din mila lui Dumnezeu acum nu mai este aşa, căci ei sunt încredinţaţi de eficacitatea tainei şi se vede acum că sunt unii care au primit-o de mai multe ori, şi aceia care au primit-o, deşi tineri, se păzesc de a mai juca spre a păzi cuviinţa ungerii pe care au primit-o pe picioare, chiar dacă faptul de a juca ar fi un lucru fără însemnătate. Au apoi obiceiul de a-şi însura repede băieţii cam la vârsta de şaisprezece, şaptesprezece sau optsprezece ani şi nu este o socoteală rea din cauza celor care li s-ar putea întâmpla trăind printre acei schismatici care, dimpotrivă, au obiceiul de a se căsători la o vârstă mai înaintată, iar ei luând seama la atâtea neajunsuri ascultă de învăţătura Sf. Pavel „si vis nubere, nube pari" [18]. În privinţa aceasta, nu se vede nici o rătăcire, îndată se fac strigările şi câte odată se prevalează de privilegii cum ar fi acela de a se da dispensă pentru gradul al treilea şi al patrulea acolo unde sunt puţini catolici în mijlocul schismaticilor, într-un cuvânt se cere multă prudenţă la toate. Unii prefecţi pretindeau unele taxe speciale pentru biserică, acum însă se face totul fără plată pentru că aceasta se face numai de mare nevoie şi apoi ei sunt instruiţi [19] atât cât trebuie, căci ştiu că misionarul nu i-ar căsători dacă ei nu ar şti mai întâi să răspundă la ce sunt întrebaţi; numai că au unele obiceiuri ale lor, căci după ce s-au cununat, mirele se duce acasă la el şi mireasa la casa ei şi apoi seara mirele se duce cu alţi bărbaţi şi femei să o ia pe mireasă şi o duc jucând şi cântând la casa soţului;

---

[18] Dacă vrei să te însori, însoară-te cu cineva deopotrivă ‹cu tine›.
[19] E vorba de cunoaşterea catehismului.

acolo apoi toată noaptea ei mănâncă, beau şi joacă şi cam aproape de miezul nopţii, fiecare rudă sau prieten dă după putinţa sa ceva bani miresii, şi mireasa le dă un biet ştergar; şi cu acei bani ei plătesc cheltuielile nunţii; şi dacă mai rămâne ceva, îşi cumpără vreo haină. Se obişnuia cu multă vreme mai înainte, cum se obişnuieşte astăzi la schismatici, că atunci când mireasa nu era fecioară, o duceau înapoi la casa ei şi părinţii miresei dregeau lucrurile fie cu bani sau cu vite şi astfel o primeau înapoi; ştiu că aşa este acum la români, şi când se mai întâmpla aşa ceva la catolici, mirele îi dă o bătaie zdravănă şi vrea să ştie cine este complicele şi apoi de cele mai multe ori ei trăiesc ca câinii şi aceasta mai slujeşte încă pentru ca să fie cu băgare de seamă. Nu sunt de ajuns lipsurile pe care le au din cauza dărilor mari, ei îşi mai pricinuiesc şi altele, dacă moare vreun sărac şi lasă o familie numeroasă în sărăcie şi rămâne ca moştenire o vacă şi doi boi, soţia este în stare să taie vaca şi să vândă un bou ca să facă un praznic pentru sufletul bărbatului, dând de mâncare uneori la inşi care nu au nevoie de aceasta şi făcând să rămână familia foarte săracă; şi după praznic împart tuturor câte o pâine şi o lumânare aprinsă, aşa cum fac schismaticii, fără să ştie de ce fac acest lucru şi până în cele din urmă uneori nu au ce să dea misionarului pentru înmormântare şi pentru slujbă. Într-un rând mi-a fost lăsat un bou pentru un număr de slujbe de un străin din Ungaria şi dacă nu-l luam repede, mi-l mâncau şi, ceea ce este şi mai rău, câteodată unii din comeseni se îmbată şi gândesc că în afară de această masă, totul este de prisos; s-a făcut cât s-a putut pentru a stârpi această rătăcire, dar în unele locuri s-a păstrat, mai ales acolo unde locuiesc amestecaţi cu schismaticii şi se vede că toate sunt din deşertăciune căci li s-a arătat că dacă vor să facă ceva pentru sufletul răposatului // să împartă o pomană de aceasta, p. 481
fie în bani, fie în haine sau în alte lucruri celor mai săraci fără asemenea ceremonie, dar ei răspund că aşa-i obiceiul. După moartea cuiva, în seara din ajunul zilei când urmează să se facă înmormântarea, se adună tineri şi tinere şi fac un foc dinaintea casei răposatului şi joacă şi chiuie în jurul acestui foc aproape toată noaptea, rămăşiţe de-ale păgânismului şi pentru că îi vedeau pe schismatici făcând astfel, dar cu mila lui Dumnezeu, s-a pus atâta străduinţă încât s-au lăsat de acest obicei şi eu îndeosebi le-am pus în vedere, spre a-i înfricoşa că nu le mai îngrop morţii, dacă nu se lasă de asemenea fapte, şi pentru cuvântul că, în afară de aceasta, în întuneric se mai întîmplau multe lucruri necuviincioase. Acuma, se îngroapă morţii în afara bisericii, în cimitir care, de cele mai multe ori, este închis cu vreo împrejumuire de lemn; fiecare este îngropat într-un sicriu de lemn şi deasupra mormântului ei pun o cruce de lemn sau de piatră, câte odată cu o inscripţie a răposatului şi apoi în sărbătorile cele mai mari ca Paştele, Crăciunul şi mai ales în ziua morţilor când se fac pomenirile la cimitir, cine are oarecare stare pune o pâine, şi o monedă mică cu o lumânare aprinsă [20], care monedă se ridică la valoare de 7 quattrini papali, numite de popor pară; aceasta o pun pe mormântul fiecăruia din morţii lor şi după terminarea slujbei, misionarul ia acea milostenie şi îşi păstrează două părţi, iar o parte o dă unui dascăl, adică unui om care ajută la biserici şi ajută de asemenea la slujbele pe care le face părintele şi fiecare misionar are un asemenea dascăl care e

---

[20] *Una picola moneta in una candela acesa.*

scutit de dări întrucât oamenii plătesc pentru el; şi cu această milostenie ei gândesc că au făcut mult, căci unii din ei ar putea plăti vreo liturghie pentru sufletul morţilor lor, dar prin aceasta ei gândesc că sunt scutiţi de plata unor liturghii, deşi unii, dar puţini la număr şi nu în toate locurile, dau şi de liturghie. De aceea misionarul în unele locuri satisface repede aceste obligaţii. El primeşte apoi pentru botez 3 parale din aceste monede din care şapte împreună fac un „pavolo" [21]. El primeşte 10 parale pentru cununii şi 30 pentru înmormântarea unui om în toată firea şi 10 pentru un copil mic, cuprinzând şi liturghia şi înmormântarea şi de multe ori ⟨nu primeşte⟩ nimic şi aceste plăţi sunt nesigure, milostenia pentru o liturghie citită este de 10 parale şi pentru una cântată de 20 de parale şi acestea se întâmplă rar. El primeşte apoi de fiecare casă două măsuri de porumb sau o măsură de grâu sau 10 parale pe an; dar trebuie să te duci de foarte multe ori la casele lor pentru a le căpăta şi până la urmă unii le dau şi alţii nu le dau; şi aceasta se numeşte „decima"; este apoi intrarea în biserică a femeilor după naştere şi ele dau o găină. Câte unul instărit aduce în zilele de sărbătoare o pâine sau patru ouă sau puţin unt sau altceva. Catolicii noştri din Moldova sunt toţi oameni de la ţară şi cei mai bogaţi când dau ca zestre unei fiice a lor doi boi şi o vacă dau mult şi aproape nici unul nu posedă pământ şi chiar dacă ar poseda nu-l pot stăpâni, trebuind să fie gata să se ducă şi colo şi dincolo unde ies mai bine cu dările, căci pământuri se găsesc peste tot şi ajunge să dai dijmă stăpânului, dar unii nici nu au timp şi de multe ori nici nu au cu ce să lucreze; în afară de Iaşi unde sunt străini ca felceri şi spiţeri şi alţi meseriaşi căsătoriţi, acolo unii duc o viaţă oarecum civilizată; şi de obicei domnul ţine întotdeauna un secretar catolic şi uneori şi la Curte se mai găsesc câţiva catolici de la Constantinopol şi prin aceştia se pot obţine oarecare înlesniri atunci când prefectul se pricepe.

Cât priveşte aducerea altor oi la turma drept credincioşilor se ştie că acelea sunt ţări în care religia dominantă este falsa credinţă [22] grecească; şi trebuie să se arate că nu este puţin lucru să menţii pe acei catolici ai noştri, căci după cum se vede aproape toţi catolicii risipiţi în Ţara Românească s-au refugiat în Moldova din cauza vexaţiunilor îndu-
p. 482 rate din partea acelor greci.// Şi, atâta vreme cât germanii au stăpânit Craiova în Valahia [23], părinţii Observanţi puteau supraveghea încă pe cei risipiţi, dar după aceea s-au împrăştiat, ca şi când ar fi intrat lupul şi, după cum am spus, aproape toţi cei care se găseau în satele din Ţara Românească au venit în Moldova. Dacă se întâmplă uneori ca vreo tânără să se îndrăgostească de vreun schismatic, dacă misionarul nu este cu foarte mare băgare de seamă, aceia o trag la ei; dar întrucât catolicii noştri locuiesc mai ales pe moşiile boierilor, aceştia pentru un oarecare câştig, atunci când are trecere misionarul, lasă totul în seama acestuia, care apoi izbuteşte cu frumosul să desfacă o asemenea căsătorie; dacă apoi vreun român, adică schismatic, ajunge să se convertească la catolicism [24] trebuie să treacă în locurile din Polonia sau în Transilvania sau să fie ţinut în mare taină printre catolicii noştri până ce mor bătrânii;

---

[21] *Pavolo*, monedă măruntă bătută de papa Paul III. Echivalentă cu un „giulio".
[22] *Importunità*.
[23] Adică Valahia cisalutană = Oltenia până în 1739.
[24] *Atirasse a conosere il suo stato*, adică să se reconvertească la catolicism.

și se găsesc din mila lui Dumnezeu de aceștia care spun apoi fără teamă, „părinții mei erau moldoveni"(= ortodocși).

De multe ori fug oameni din Ungaria sau Transilvania, fie din lipsă de mijloace de trai sau de frica războaielor, sau pentru că sunt iobagi, și printre aceștia se găsesc câteodată luterani și calvini, dacă rămân în Moldova, abjură cu ușurință fără vreo împotrivire din partea schismaticilor, căci cum îi numesc ei pe catolicii noștri unguri, ei cred că toți sunt de aceeași religie și aceștia rămân catolici buni, neavând predicanți sau oameni din secta lor, care să-i abată de la credință și prin mila lui Dumnezeu, pe mulți eu i-am câștigat în timp de douăzeci și doi de ani. Cea mai mare greutate este că uneori fug aici dezertori și aduc cu ei femei din Transilvania și apoi vin la misionar ca să-i cunune, când pot să aibă de la preoții lor din Transilvania o dovadă că nu sunt însurați, se căsătoresc și când nu pot, atunci sau rămân așa sau se duc la schismatici ca să-i cunune aceia; este adevărat apoi, că ei sunt urâți și de catolici și de schismatici și noi nu putem aduce vreo îndreptare decât ce se poate face cu binele. Unii bărbați vin din Transilvania după soțiile lor, unele se duc, cu ei, altele rămân fie de rușine sau de frică; în celelalte privințe nu ar fi atât de rău printre acei catolici, în afară de pizma care domnește între ei, dar nu pentru mult timp, și toate acestea din cauza dării, căci domnul impune o sumă de bani pe un sat și apoi (sătenii) fac o tocmeală [25] între ei după posibilitățile fiecăruia; cei săraci au credința că sunt încărcați de aceia care stau mai bine, iar aceștia cred că sunt încărcați de ceilalți, și astfel se ceartă și se urăsc până ce se strânge darea, ceea ce se face aproape în fiecare lună. Apoi după ce a trecut, se împacă până ce vine o alta, și apoi nu este ură între toți: într-un cuvânt mizeria e de vină pentru toate acestea. După ce se vede, Moldova se învecinează cu Polonia, cu Turcia, cu Basarabia ⟨Buceac⟩ și cu Ungaria; e o țară mănoasă în grâne, porumb, vin și miere, îmbelșugată în animale și în cai buni, față de întinderea țării e puțin locuită, clima este schimbătoare, țara fiind înconjurată [26] de Polonia și de Ungaria; după cum sunt schimbători și domnii căci în douăzeci de ani am văzut douăsprezece schimbări. Sunt patru familii dintre care sunt ridicați, cele mai adesea, domnii; . . . acestea sunt Mavrocordații, Ghiculeștii, Racovițeștii și familia Calimachi și din aceste familii sunt vreo nouă sau zece membri care aspiră la domnie și nu sunt decât două domnii, adică a Moldovei și a Țării Românești; și ceea ce este mai rău este că azi ajung la domnie și mâine pot să fie maziliți; în clipa de față dacă stau trei ani, este un mare noroc. Să se țină seamă ce stoarceri fac în timpul cât rămân în funcție și arată în timpul măririi lor marea lor trufie grecească căci dacă ar putea ar vrea să fie deopotrivă cu împărații bizantini și totul pe spinarea acelor bieți oameni; și totuși unii se întorc la // Constantinopol plini de datorii și de cele mai multe ori maziliți. p. 483
Un sărman care are doi boi și o vacă plătește pentru ele într-un an peste treizeci de piaștri și apoi plătesc dări pentru toate animalele și darea nu este stabilă, ci la cheremul domnului și a dregătorilor lui care fură luând mai mult la încasarea birului decât ca ⟨ceea ce⟩ strânge domnul. Într-un cuvânt, în atâta timp, eu nu am putut niciodată să-mi închipui cum pot ei să plătească atâția bani. Pentru boieri care nu plătesc dări, țările sunt bune

---

[25] *Sindicato.*

[26] *Per essere della Polonie e Ungaria circondata.* (Formularea aceasta pare cam lipsită de logică. S-ar putea ca această vecinătate să explice oarecum nestabilitatea domnilor, dar nu și a climei).

căci au pământ din belşug şi destulă populaţie pentru vitele lor, dar bieţilor birnici le merge foarte rău, este de ajuns să spun că atunci când au mămăligă şi lapte se socotesc fericiţi, numai să nu prea tragă de coarnele plugului şi să nu stea la munca câmpului, iar când trebuie să plătească se descurcă cu câteva vite şi muncind ziua şi noaptea.

În Moldova sunt 17 ţinuturi şi fiecare ţinut are judecătorul său care percepe birul obişnuit, apoi când sunt dări extraordinare domnul trimite pe alţii să le strângă, şi aceşti judecători judecă pricinile civile şi penale şi de cele mai multe ori cu amenzi speciale; iar în pricinile duhovniceşti judecă mitropolitul şi episcopii, dar cu concursul (?)[27] acelor judecători. Fiecare ţinut are capitala sa unde şade judecătorul; şi catolicii noştri se află, cam cei mai mulţi, în două din aceste ţinuturi care se numesc Bacău şi Roman şi apoi mai sunt unii împrăştiaţi în alte ţinuturi. Aproape toate aceste oraşe sunt foarte mici, afară de câteva, ca Iaşi, capitala, Focşani, Galaţi, Botoşani, Roman. Sunt trei episcopi şi un mitropolit. Mitropolitul stă în capitală şi trebuie să meargă în fiecare zi la Curte împreună cu ceilalţi dregători. Episcopii stau unul într-un oraş care se numeşte Roman, celălalt în altul care se numeşte Huşi, celălalt într-unul foarte mic care se numeşte Rădăuţi; au venituri mari care constau din dijmele pământurilor lor, dintr-un mare număr de vite şi din stupi; fiecare preot al lor [28] este impus la o sumă oarecare pe an şi când hirotonisesc un diacon sau un preot — căci nu au alte trepte preoţeşti — aceştia, trebuie să plătească doisprezece piaştri. Când moare un episcop, domnul ia toţi banii şi chiar când este încă în viaţă, ia cu împrumut şi nu napoiază niciodată; într-un cuvânt totul este al domnului, întrucât el e iber să-i numească şi să-i depună. Când îi numeşte, ei trebuie să plătească o sumă oarecare de bani şi cum mitropolitul dă şaizeci de pungi şi o pungă este de cinci sute de piaştri din moneda lor, iar în banii noştri o pungă se ridică la suma de 280 de scuzi şi socotesc deci după această măsură ei [29] şi fac rost de aceşti bani luându-i cu împrumut, apoi cu trecerea timpului ei îi plătesc, deoarece de cele mai multe ori ei sunt de condiţie umilă sau poate cumva plătesc mai uşor după ce au strâns bani în vreo mănăstire, ca stareţi. Sunt apoi alţii care, pentru a rămâne veşnic stareţi în mănăstirile din Iaşi, care sunt vreo treizeci, şi pentru a rămâne în afară de autoritatea patriarhilor [30] lor, se înţeleg cu domnul dând bani să fie făcuţi episcopi nominali şi chiar dacă patriarhii lor au o autoritate asupra ecleziasticilor, ei atârnă totuşi întotdeauna de voinţa domnului.

Se mai găsesc şi unii domni plini de zel, care, fie din scrupul sau din trufie pun pe mitropolitul lor să arunce afurisenia asupra vreunei dări extraordinare, pentru ca alţi domni să nu mai poată după aceea să le pretindă şi apoi vine un altul şi-l pune pe acelaşi mitropolit să o ridice; în sfârşit, toţi sunt mercenari.

În Moldova sunt multe mănăstiri şi aproape toate în munţi şi unele au venituri foarte mari şi la unele din aceste mănăstiri stareţii sunt numiţi de patriarhul din Constantinopol; la altele de patriarhul din Ierusalim şi la altele de Svetagora [31], adică de Sf. Munte, şi pe unii îi numesc ctitorii

---

[27] *Con dependenza.*

[28] = Al episcopilor.

[29] = Preoţii.

[30] *Dà sin Patroarchi* (Textul nu e clar. Din ce urmează s-ar părea că e vorba aici în adevăr de patriarhii de care depindeau mănăstirile închinate).

[31] = Muntele Athos.

din Moldova, dar toți sunt sub dependența domnului, căci dacă vine vreun grec trimis // de acei patriarhi, el rămâne numai dacă-i place domnului, și p. 484
acești stareți sunt amovibili și fiecare plătește o sumă de bani corespunzătoare veniturilor mănăstirii de care depinde[32]. Acești egumeni țin, care șase, care zece călugări, toți oameni leneși care se fac călugări pentru a nu plăti birul, și aceștia toți sunt ⟨frați⟩ „laici" destinați care la păzitul oilor, care la al porcilor, care la stupi, care la boi, care la cai, care la munca viilor. Și pentru a face slujba bisericească în acele mănăstiri, ei țin un preot căsătorit, căci dintre acei călugări prea sunt puțini preoți și dacă ei ar cădea în vreo vină mare li se rade barba și sunt puși la bir, și dacă același lucru s-ar întâmpla vreodată cu egumenul [33], de cele mai multe ori el drege totul cu bani. Aceștia mănâncă pește, lăptuci, untdelemn și ceapă și alte zarzavaturi, apoi mulți mănâncă și carne în ascuns; toate sunt ipocrizii. Ei țin cu multă rigurozitate posturile: nu numai clericii, ci și mirenii în două ⟨posturi⟩, adică în postul Paștelor și cincisprezece zile înainte de Adormirea Maicii Domnului, nu mănâncă nici măcar pește, în afară de Rusalii și de sărbătoarea Bunei Vestiri, dar ei mănâncă icre, caracatițe, melci, raci și toate măruntaiele peștilor; și în postul Sf. Petru, care nu este invariabil pentru că uneori este de șase săptămâni, alteori de cinci, după cum cade, și în postul Crăciunului mănâncă pește; și înaintea acestor posturi, au câteva săptămâni în care mirenii mănâncă în toate zilele carne înainte și după posturi, se numește harț; și cu aceste posturi ale lor, ei cred că sunt mai desăvârșiți decât toți și nu se îngrijesc prea mult de învățăturile divine. Aceasta este forța ⟨morală⟩ pe care ei o invocă pentru a dovedi perfecțiunea credinței lor; într-un cuvânt, în aceasta ei sunt adevărații „Montaniști" [34], punând aceste posturi nu numai înaintea poruncilor dumnezeiești, dar chiar și înaintea celor firești, căci dacă vreunul din ei este bolnav, mai bine vrea să moară decât să calce posturile. Sunt unii greci de la Constantinopol, ca și unii boieri pământeni care nu dau atâta atenție la lucrurile mărunte. Aceasta este cea mai mare orbire pe care o au pentru a rămâne ⟨mai departe⟩ amăgiți în rătăcirile lor și, după cum îmi spuneau unii greci, numai prin atâta se deosebesc ei de turci; de fapt ei nu știu ce înseamnă să fii creștin și din cauza marii neștiințe a preoților lor care sunt din drojdia cea mai de jos din țară și apoi nici măcar nu pot fi altfel, din caza dărilor pe care le datoresc episcopilor lor și a muncii pentru întreținerea familiei; nu au nici un fel de venit sigur de la bisericile lor, numai ceva întâmplător cum avem și noi, în afară de câteva sărindare, vreo zece piaștri din acea monedă pentru a sluji 40 de liturghii și aceasta ⟨numai⟩ rareori și nu e nici o primejdie să te încurci cu ei în discuții despre purcederea Sf. Duh sau despre purgatoriu sau chiar despre papă, căci ei nu pot înțelege. Dar nu sunt tot astfel unii greci și boieri mireni și de aceea este necesar ca misionarul să-și cunoască bine lucrul său! și dacă-i cu putință să se trimită misionari în vârstă de cel puțin treizeci de ani sau care să fie în putere, căci în acele țări face mult puțină prezență, tărie și exemplu bun, căci în ceea ce privește limba, un italian, fie tânăr sau mai în vârstă, o învață repede. Ei[35]

[32] *A chi è sogetto*. Formularea e ciudată. De fapt e vorba aici de mănăstirea la care a fost numit și care se află sub ascultarea sa.
[33] Superiorul unei mănăstiri închinate.
[34] Montaniști, eretici care urmau învățătura lui Montano (sec. II) practicând austeritatea și rigorismul.
[35] = Ortodocși.

au o altă nebunie în cap și spun că ⟨osânda⟩ excomunicării constă în faptul de a nu putrezi după moarte şi când vreunul fiind în viaţă a fost excomunicat pentru vreun lucru oarecare, ei îl dezgroapă la un an sau doi după moarte și uneori fie din cauza solurilor saline sau dintr-o însuşire a corpului îl găsesc neputrezit, aleargă atunci fie la mitropolit, fie la episcopi pentru a pune să fie dezlegat ⟨de ei⟩ dând bani şi bocesc asupra acestui cadavru și dacă putrezește, cum se întâmplă uneori, după ce a fost expus la aer, ei spun că este iertat, iar dacă nu putrezeşte îl ţin atât până când căldura
p. 485 anotimpului îl face să putrezească şi de multe// ori pe aceia pe care-i ţin de excomunicaţi îi găsesc putreziţi şi pe alţii care cred că sunt buni, îi găsesc neputreziţi ; și când găsesc unul neputrezit este o mare ruşine pentru acea familie; iar aceste afurisenii le dau episcopii lor sau pentru că nu vor să mărtutisească vreun delict ascuns, sau pentru uzurpare de hotare ale pământurilor ; şi cu toate că se vede că acestea sunt lucruri nesigure și nebunii, ei se laudă că au o autoritate pe care nu o au catolicii. Şi unii dintre catolicii noștri, după stăruința acestora, voiau să dezgroape pe ai lor, dar nu am îngăduit niciodată acest lucru pentru că le-am arătat ce înseamnă excomunicarea. Sunt atâtea nenorociri și atât de mari în aceste ţări încât nu știu ce să spun, vă voi spune doar că se îngroapă de vii și cauza este că în toiul iernii se pune o dare și sunt înscriși toţi și această dare este o dare ordinară, care ţine tot anul, căci dau un înscris ; ⟨iar⟩ pe cei pe care îi întâlnesc chiar după unsprezece luni fără înscris, îi pun să plătească totul ; de aceea pentru a scăpa de acel înscris, unii mai săraci și nu prea cunoscuţi, se îngroapă sub pământ lăsând o răsuflătoare și mulți au murit de frig și stau acolo până ce se distribuie acel înscris, căci în acel timp se face o mare cercetare ; în altă vreme era deajuns să nu umble cineva pe drumurile publice ; e drept că de altfel acei preoţi nenorociţi ajută la contribuţia satului, după putinţe, adică ajută pe acei din sat care au ⟨primit⟩ un asemenea înscris, dar atunci nu dau atât cât ar fi dat dacă ar fi avut și ei un atare înscris. Nu voi mai stărui și voi spune cum am înțeles că spunea răposatul domn prea înaltul cardinal Spinelli că în Moldova era o francmasonerie, anume că nu putea ști toate faptele și într-adevăr s-ar putea spune mult, dar este cu neputinţă, din cauza nestatorniciei, să convingi că nu a existat francmasoneria.

⟨Relaţia despre Moldova a părintelui Frontone (!) M⟨inorit⟩ C⟨onventual⟩.

GIOVANNI BATTISTA VANNUCCI

(1712– p. 1748)

Călugărul franciscan conventual Giovanni Battista, originar din localitatea Cortona (Toscana s-a născut prin 1712. În anul 1740 a venit în Moldova, trimis de Congregaţia de Propaganda Fide.

A stat doi ani şi jumătate la Fărăoani. A fost timp de un an capelanul contesei Agnese Kálnoki, soţia contelui Bartolomeo Ferrati, o catolică fervenă care întemeiase pe domeniile sale din Şarfalău în Transilvania o reşedinţă pentru misionarii refugiaţi în timp de război. Contesa Kálnoki-Ferrati stăpânea în Moldova moşia Coţofeneşti din care a cedat o pătrime misionarilor din Moldova pentru episcopia catolică.

După părerea autorizată a conducerii misionarilor din Moldova, slujba de capelan al contesei Kálnoki era fără nici o utilitate reală, ci dictată doar de un spirit de ostentaţie *(per pompa)*. Vannucci s-a stabilit apoi la Huşi, unde a refăcut împreună cu prefectul Ausilia biserica ce fusese de mai multe ori arsă de turci şi de tătari.

Din reşedinţa sa de la Huşi, Vannucci vizita comunităţile catolice din Bârlad, Galaţi, cât şi pe cea din Ciubărciu care se afla sub stăpânirea hanului tătărăsc, expunându-se astfel atacurilor turcilor şi tătarilor, după cum s-a şi întâmplat în 1743, fapt care a determinat pe prefectul Ausilia să stăruie pe lângă domn pentru aflarea şi pedepsirea vinovaţilor — ceea ce s-a şi făcut.

Pe de altă parte prefectul a cerut Congregatiei să intervină pe lângă ambasadorul Franţei la Constantinopol, protectorul catolicilor din Imperiul otoman, cerându-i să-şi întindă protecţia şi asupra misiunii catolice din Moldova.

Vannucci a lăsat o scurtă relaţie în care arăta greutăţile întâmpinate şi suferinţele îndurate în cursul celor opt ani pe care i-a petrecut ca misionar în Moldova. Întrucât în ea stăruia pentru trimiterea de subsidii spre a-şi putea îndeplini misiunea şi mai departe, nu putem cunoaşte data plecării sale din Moldova.

Acea dare de seamă a fost publicată de G. Călinescu în „Dipl. Ital." II (1929), p. 461–462.

RAPORT DIN MOLDOVA [1]

1740–1748

Ciubărciu, 20 nov. 1748

Am arătat în multe scrisori către Eminenţa Voastră că au trecut opt ani de când mă găsesc în funcţia de misionar apostolic în această provincie a Moldovei şi Ţării tătăreşti şi că în acest timp n-am primit subsidiul decât doar pe un an şi jumătate de la părintele minorit Manzi, prefectul acestor p. 461

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital"., vol. II, p. 461–462.

sfinte misiuni apostolice, care spune că și el a scris de multe ori Eminenței Voastre, fără să fi primit vreun răspuns, ca și mine.

Iar aceasta pricinuiește mult rău chemării noastre apostolice. Căci bietul de mine am fost lipsit de toate cele necesare ; am fost până acum de patru ori bolnav pe moarte, fără a avea putința să mă hrănesc cu o mâncare ca lumea. Mai sunt încă și acum bolnav de pe urma marilor oboseli pricinuite de drumurile necontenite în aceste părți ale Țării tătărești și Moldovei ; chiar și turcilor li s-a făcut milă de mine când m-au văzut în asemenea mizerie și mi-au dat bani cu împrumut și m-au miluit cu grâu, ca să am ce mânca.

Sunt 36 de familii catolice aici în Țara tătărească și 94 în Moldova, sub îngrijirea mea, în mare mizerie din pricina foametei celei mari, căci acum patru ani lăcustele au distrus în părțile acestea toate grânele și din pricina marii mortalități a vitelor, numitele familii au rămas foarte sărace, încât nu pot da nici un ajutor părintelui misionar.

Privilegiile bisericilor noastre au fost ridicate încă de acum opt ani de acești principi, le plătim dare ; nu mai putem face față acestei situații.

Cele două bucăți de pământ, constând din două vii mici, pe care le are această biserică din Huși, au rămas pustii căci nu ne dă mâna să le îngrijim, cum e cazul și cu plata dării.

Trebuie să vizitez localitățile Ciubărciu în Țara tătărească, Bârlad în Moldova și Galați la granița Bulgariei, care localități sunt departe de reședința mea, adică de Huși, așezat la hotarul Țării tătărești, ele aflându-se la o depărtare de trei și patru zile de drum și cu primejdia de a fi omorât ; sunt nevoit să merg singur, căci n-am mijloace de a ține un servitor și a plăti darea și întreținerea pentru el.

În anul 1743 m-au atacat turcii și tătarii, mi-au smuls barba și târându-mă pe pământ m-au bătut așa de rău, că fața mea nu mai era de recunoscut.

p. 462 Am fost dus de niște armeni în orașul Bârlad, mai mult mort// decât viu, trei zile nici nu puteam răsufla. Plecasem spre acest oraș pentru a administra sfintele taine. Aici la hotarul Țării tătărești am dus-o într-o necurmată primejdie, stând mai mult prin păduri de teama turcilor care sunt în trecere ; am petrecut trei zile fără a gusta mâncare ; mă hrănesc mai mult cu făină de porumb doar fiartă în apă : stau câte trei și patru luni, fără să gust carne sau altfel de mâncare ⟨gătită⟩ din cauza mizeriei ce domnește în aceste părți.

⟨Stăruie să i se trimită subsidiul⟩.

Soli poloni în trecere spre Poartă

Solia lui JAN KAROL MNISZECH

(1755)

În 1755, mai bine de o jumătate de veac după solia fastuoasă a lui Rafael Leszczynski, din 1700, trimisă pentru ratificarea păcii de la Carlowitz, care restituia Poloniei cetatea Camenița, dar nu-i ceda nici o porțiune din Moldova, trecea prin Moldova îndreptându-se spre Poartă o solie mai discretă pentru ratificarea aceleeași păci. Lucrul ar putea să pară curios, dar în realitate, sensul adevărat al acestui demers era normalizarea raporturilor dintre Polonia lui August III și Poartă după frământările ivite cu prilejul instalării sale în domnie (împotriva regelui liber ales, Stanislav Leszczynski) cu ajutorul trupelor trimise de țarina Ana Ivanovna, dând prilejul izbucnirii războiului dintre Rusia aliată cu Imperiul, pe de o parte, și Poarta de cealaltă. Război încheiat prin pacea de la Belgrad din 1739 în care nu figura direct Polonia care nu participase activ la campania purtată de ruși și imperiali. Singurul punct din tratat care o privea era de fapt absența clauzei din tratatul de la Prut din 1711 care interzicea Rusiei orice amestec în afacerile Poloniei ! Acest amestec de care beneficiase personal regele August III putea ajunge mai puțin prielnic în jocul amețitor de alianțe imprevizibile din perioada războiului pentru succesiunea Austriei (1740—1748) și pregătirea paradoxală a războiului de 7 ani. Este drept că țarina Elisabeta garantase integritatea Poloniei împotriva planurilor diplomatice ale lui Frederic II al Prusiei de inițiere a unei dezmembrări limitate a Poloniei, preconizată încă de mai înainte de către Frederic-Wilhelm I, regele sergent, tatăl lui Frederic II. Dar aceeași țarină dorea în mod intermitent o alianță cu Franța, sprijinitoarea, mai mult ori mai puțin, fățișe a Porții. Așadar, o limpezire a raporturilor cu Poarta era necesară pentru a stăvili proiectele de dezmembrare a Poloniei. Totodată reînnoirea tratatului de pace din 1699 era necesară pentru faptul că toate tratatele de pace ale turcilor erau încheiate pe o *perioadă limitată* având a fi reactualizate la împlinirea termenului lor. În sfârșit, lucrul putea părea necesar și din cauza schimbării sultanului. Așadar misiunea solului din 1755 avea unele puncte de asemănare cu cea a trimisului lui August II, Chometowski, dar fără caracterul aventuros datorat împrejurărilor dramatice din 1713.

Solia din 1755 nu mai avea strălucirea exterioară a celor din veacul trecut. Suita solului era mai puțin numeroasă și ostentația vestimentară mai moderată. Pretențiile de prioritate și de protocol erau însă aceleași ca în trecut. În dările de seamă ale soliei accentul este pus și acum pe ceremoniile primirii solului de către domn.

De astă dată nu s-au mai ivit pretenții de anulare a unor noi concesii din partea acestuia, ci dimpotrivă, domnul însuși a introdus o inovație, mergând să întoarcă vizita solului care l-a invitat la ospăț. Toate aceste dovezi de cinstire au fost notate în *Jurnalul* soliei care se compune dintr-un itinerar al locurilor străbătute (fără descrierea lor) și o înșirare a semnelor de cinstire arătate solului de către domn. Acest text ne-a parvenit sub forma unui manuscris francez păstrat în arhivele din Dresda sub titlul *Journal de voyage pour Constantinople de Son Excellence Monseigneur le Comte Mniszech, Grand Chambellan de Lithuanie et Envoyé Extraor-*

dinaire du Roi et de la République de Pologne, fait l'an 1755. Alături se păstrau acte relative la misiunea din 1755—1756 într-un pachet cu no. 2 956 purtând explicația *Des litauischen Kron-kammerherrn Grafen von Mnizech Versicherung nach Konstantinopel 1755—1756.* Jurnalul este scris la persoana a III-a. Faptul că aceste dări de seamă apar în limbile franceză și germană se explică prin aceea că ele făceau parte desigur din arhiva personală a regelui August III al Poloniei, care era și elector al Saxoniei. Este evident că textul francez este o versiune a unui original latin sau polon întocmit spre a fi înfățișat Dietei la înapoierea din misiunea încredințată și care nu ni s-a păstrat. Textul francez a fost publicat de N. Iorga în lucrarea: *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre* (extras din „Buletinul Societății geografice", 1898), București, 1899, p. 33—42.

De observat că titularul soliei, Jan Karol Mniszech, a fost confundat cu fratele său, Jerzy August Wendalin Mniszech, ce a jucat un rol însemnat ca membru al Confederației de la Bar și apărător al privilegiilor nobilimii polone, care a ocupat și el demnitatea de șambelan al Lituaniei.

Informații asupra lui Jan Karol Mniszech se găsesc la Niesiecki, *Herbarz Polski*, VI, Leipzig, 1816, p. 439. Dar alături de acest Jurnal scris la persoana a treia mai există o altă relație al cărei titlu indica la început persoana I. *Journal du voyage que j'ai fait à Constantinople l'an 1755, contenant différentes observations et un abrégé de l'histoire des empereurs faites par (le fils de) A. Mniszech, supremo succamerario Lithvani ad Portam Othomanicam ministro plenipotentiario et legato extraordinario (Rege Augusto III) et Republicae Poloniae.* Acest titlu contradictoriu se referă la reunirea mai multor texte: a) jurnalul propriu-zis al soliei și b) istoria rezumativă a sultanilor redactată de fiul contelui, probabil tânărul Josef Jan Tadeusz Mniszech, atunci în vârstă de 14 ani, care împreună cu doi frați ai săi mai mari îl însoțiseră pe titularul soliei în drumul spre Poartă. Din cuvintele *„que j'ai fait"* s-ar deduce că jurnalul însuși este scris de sol. Însă urmează apoi la pers. III „le fils du comte Mniszech", acesta apare în cuprinsul textului desemnat ca *„scumpul meu tată"*, iar contesa Mniszech ca *„scumpa noastră mamă"*. Este limpede că redactarea jurnalului nu îi aparține contelui, ci fiului său, după cum a conchis și V. A. Urechia, editorul jurnalului publicat după manuscrisul original în „Atheneul Român", II, București, 1869, p. 5 9. O lămurire a contradicției observate ar putea fi următoarea: că notele marginale extrem de concise să-i fi aparținut solului, iar descrierea propriu-zisă fiului său. Am avea deci o redactare în două etape. Cum definitivarea relației s-a putut face pe îndelete, tânărul Mniszech a avut tot răgazul să caute a se documenta asupra istoriei și geografiei Moldovei, stăruind asupra inscripțiilor, medaliilor și rămășițelor antice, care atrăseseră și atenția lui Dimitrie Cantemir cu vreo patru decenii mai înainte. Apare oarecare pedantism tineresc în unele identificări, de altminteri greșite, în urma unor confuzii, ca cea privind numirea de Galați.

Cum nu ne-a parvenit întreaga dare de seamă înfățișată Dietei, comportând de obicei alături de jurnalul solului și un jurnal al soliei, redactat de secretarul ei, se constată lipsa notării drumului de înapoiere din anul următor.

Solia contelui Mniszech lipsește din volumul de *Călători poloni* al lui P. P. Panaitescu.

CONTELE JAN KAROL MNISZECH (1716—1759) ȘI FIUL SĂU JOSEF JAN TADEUSZ MNISZECH (1742—1797)

Jan Karol Mniszech, fiul mareșalului coroanei polone Josef Mniszech (m. 1717), s-a născut în anul 1716. Era fratele mai mic al lui Jerzy August Wendalin Mniszech (1715—1778), șambelan al Lituaniei și apoi castelan al Cracoviei, cu care a fost confundat, deoarece ca și acesta, Jan Karol Mniszech a ajuns și el șambelan al Lituaniei.

În iarna anului 1755 a fost trimis de regele August III (1733 1763) în solie la Poartă spre a obține confirmarea păcii de la Carlowitz.

Înainte de a păși în Moldova, el a trebuit să aștepte la Zwaniec înapoierea curierului trimis la Constantinopol pentru a obține autorizarea venirii sale. El a trecut prin Moldova în timpul domniei lui Matei Ghica (1753—1756) care l-a primit cu deosebită cinste la Iași, Solul a străbătut Moldova și s-a îmbarcat la Galați spre a se duce pe Dunăre și Marea Neagră la Constantinopol.

Aici a obținut de la noul sultan Osman III (1754—1757) confirmarea păcii de la Carlowitz, cât și anumite privilegii pentru negustorii poloni. Jurnalul său nu dă și drumul de înapoiere de la Poartă.

Jan Karol Mniszech a avut trei fii, Josef Jan Tadeusz fiind cel mai mare, apoi Mihail Jerzy și Stanislav. Se crede că jurnalul „fiului" contelui Mniszech trebuie atribuit lui Josef Jan Tadeusz care era atunci în vârstă de 14 ani.

Relația lui începe cu o descriere geografică asupra așezării Moldovei și a vechilor sale hotare, amintind de anexiunea Bugeacului de către tătari și de transformarea Hotinului în raia turcească. Urmează apoi relația propriu-zisă mult mai bogată decât relația oficială în amănunte asupra localităților străbătute. Autorul însemnă tot ce i s-a părut mai deosebit, fie că este vorba de aspecte ale naturii, fie de înfățișarea satelor și târgurilor și orașelor străbătute, sau de starea drumurilor. Dar, ca orice nobil polon nu uită să însemne toate dovezile de cinstire arătate solului, și să descrie ceremoniile la care a luat parte, stăruind îndeosebi asupra primirii făcute la Iași de Matei Ghica iar la Galați de un Cantacuzin.

Relația fiului contelui Mniszech o completează pe aceea a solului.

Informații asupra fiilor lui Jan Karol Mniszech se găsesc în lucrarea lui Niesiecki, *Herb rz Polski*, VI, Leipzig, 1841, p. 410.

JURNALUL[1] CĂLĂTORIEI SPRE CONSTANTINOPOL A ÎNĂLȚIMEI SALE CONTELE MNISZECH[2], MARE ȘAMBELAN AL LITUANIEI ȘI TRIMIS EXTRAORDINAR AL REGELUI[3] ȘI AL REPUBLICII POLONE ; FĂCUTĂ ÎN ANUL 1755

1755—1756

La 28 decembrie, domnul sol a fost vizitat de doi portar bași[4] sau însoțitori din partea domnului Moldovei[5] care sosiseră în ajun la Hotin, venind de la Iași ; unul dintre ei venise pentru solul Rusiei[6] care a așteptat peste cincisprezece zile, iar celălalt pentru Înălțimea Sa ; i-au înmânat o scrisoare cu urări de bun sosit de la domn scrisă în limba latină[7] și în termeni plini de prietenie pentru domnul sol. Înălțimea Sa i-a oprit la masă ; după care s-au înapoiat iar la Hotin[8]. p. 33

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga în *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre* (extras din Buletinul Societății geografice 1898), București, 1899, p. 33—42.

[2] Jan Karol Mniszech, șambelan al Lituaniei.

[3] August III de Saxa (1733—1763).

[4] *Porter-Pachi* (!).

[5] Matei Ghica (1753—1756).

[6] Este vorba de principele Iacov Feodorovici Șahovskoi care fusese trimis extraordinar în 1756 la Poartă.

[7] Scrisoarea cu data de 13 decembrie 1755 st. v. a fost publicată de N. Iorga, *op. cit.*, p. 31, nr. 1.

[8] Contele Mniszech părăsise Hotinul la 27 ianuarie.

La 28 ianuarie Înălţimea a Sa plecat de la Larga [9], cu toată suita sa [10], la orele nouă dimineaţa, spre a petrece noaptea la Brânzeni [11] la opt ceasuri de Larga.

Ziua de 29 ianuarie a fost o zi de odihnă.

La 30 ianuarie Înălţimea Sa, după ce a petrecut două nopţi la Brânzeni împreună cu toată suita sa, s-a dus să doarmă la patru ceasuri de acolo la Duruitori [12], sat la hotarul Moldovei. Când se aflau la un sfert de leghe de acolo, au văzut venind o companie din miliţia acestui sol, care ieşise din//
p. 34 sat în întâmpinarea domnului sol spre a-l însoţi până în sat. Sosind acolo, medelnicerul [13] domnului Moldovei a salutat pe Înălţimea Sa într-o cuvântare pe latineşte şi i-a înmânat din partea stăpânului său o scrisoare de bun sosit scrisă tot pe latineşte în cuvinte foarte măgulitoare ; primind-o Înălţimea Sa a mulţumit medelnicerului pentru curtenia lui şi l-a poftit la masă.

La 31 ianuarie, domnul sol a plecat din Duruitori pe la ceasurile nouă de dimineaţă spre a se duce la Vasiliuţi [14] la trei ore de acolo spre a petrece noaptea în acel loc.

La 1 februarie, Înălţimea Sa, care petrecuse noaptea la Vasiliuţi, s-a dus să doarmă la Tabăra [15] patru ceasuri de acolo, după ce a trecut râul Prut mai jos de satul pomenit.

La 2 februarie a fost o zi de odihnă şi Înălţimea Sa a trimis din Tabăra pe un nobil din suita sa, numit Zaurisza, stolnic de Mielnik, la Iaşi să salute pe domn şi să-i dea răspunsul la scrisoarea pe care o scrisese domnului sol prin medelnicerul său, vestindu-i totodată sosirea sa.

La 3 februarie, Înălţimea Sa a plecat din Tabăra la ceasurile nouă de dimineaţă spre a se duce la Cârniceni [16], la patru ceasuri de acolo.

A doua zi, în 4 februarie a sosit de la Iaşi, pe la ceasurile opt dimineaţă, postelnicul [17] sau mareşalul domnului venind într-o caretă. Era urmat de o altă caretă de paradă a domnului trimisă pentru domnul sol cu hat-
p. 35 manul [18] sau căpetenia oştilor Moldovei şi şase companii ale // oastei moldovene călare. Înălţimea Sa a primit mai întâi în audienţă pe postelnic împreună cu hatmanul care i-au urat bun sosit din partea domnului şi după această ceremonie, domnul sol s-a urcat în careta sa pentru a se duce la Iaşi, escortat de cele şase companii care mergeau înşiruite pe amândouă părţile drumului cu steagul lor şi întovărăşiţi de marele postelnic şi de hatman în caretă. Ajungând la o jumătate de leghe de Iaşi, Înălţimea Sa a găsit doisprezece cai de călărie ai domnului cu harnaşamente scumpe ai principelui şi care au fost oferiţi suitei domnului sol ca să-i încalece. Era de faţă de asemenea şi toată boierimea ţării împreună cu aga sau guvernatorul oraşului Iaşi şi baş-bulukbaşi [19] cu o sută de arnăuţi, purtând micile lor

---

[9] *Larga*, sat pe pârâul Larga la nord-est de *Lipcani* (Republica Slovacă).

[10] Din suită făceau parte şi cei doi fii ai lui Mniszech din care unul este autorul descrierii Moldovei redate alături de cea de faţă.

[11] *Brindzelli*=Brânzeni, sat pe pârâul Racoviţa, afluent al Prutului în Republica Moldova.

[12] *Doridori* şi apoi *Drohidori*, sat pe pârâul Ciugur, afluent al Prutului (Republica Moldova).

[13] *Écuyer tranchant*, dar îndată după aceea, acelaşi este numit *Grand écuyer*, ceea ce s-ar traduce prin comis.

[14] *W'asiluy*. Localitate pe Prut (Republica Moldova). Sugestia editorului ,,Valea Rusului" nu corespunde, aflându-se mai la sud de popasul următor.

[15] Sat pe Prut (comuna Bivolari).

[16] *Kreniczani*, sat, comuna Ţigănaşi.

[17] *Pustelnik*. Postelnic era Alexandru Suţu (Draco Zade).

[18] Hetman = Gheorghe Mihalopol, socrul domnului.

[19] *Basch-Boluk-Baschi* = baş buluk başî = căpitanul unui regiment de arnăuţi.

stegulețe care alcătuiesc garda principelui și având o muzică din trâmbițe și țimbale ; în afară de aceștia, mai era și căpitanul dărăbanilor [20] cu 100 de oameni, polcovnicul dărăbanilor cu o sută de oșteni ruși [21]; baș-ceaușul cu o sută de seimeni, baș-bölukbașî cu 100 de ulani, căpitanul vânătorilor cu cincizeci de oameni, căpitanul artileriei cu 50 de tunari, alți doi căpitani cu garda orașului, alcătuită din două sute de oameni și cu muzica orașului, marele agă [22] cu slujbașii acelui departament, cu trâmbițele și țimbalele domnului; Ali aga cu cincizeci de turci; marele portar [23] cu subalternii săi ; marele vătaf [24] cu toți slujbașii din . . . și marele armaș [25] cu cincizeci de oameni. Tot acest alai laolaltă ajunge la trei mii de oameni călări și cu acest cortegiu a fost condus domnul sol în oraș, unde a mai găsit încă mai multe alte// companii ale oștirii pedestre, cu steagul lor, precum și lume des- p. 36
tulă venită pe toate străzile prin care trecea acest alai. Când a sosit Înălțimea Sa la palatul[26] ⟨dat pentru găzduirea sa⟩ boierii și-au luat rămas bun și domnul sol s-a retras în camera sa.

La 5 februarie domnul sol a rămas în camera sa, căci luase ceva doftorii.

La 6 februarie, Înălțimea Sa, însoțit de suită, s-a dus la biserica franciscanilor pentru a asista la liturghie solemnă și la Te-deum, precum și la rugăciunile ce se fac pentru Maiestatea Sa regele Poloniei, această biserică aflându-se sub protecția regelui și a republicii.

La 7 februarie am fost ocupați cu stabilirea ceremoniilor legate de vizita pe care trebuia să o facă solul, a doua zi, domnului și după amiază postelnicul domnului a făcut o vizită Înălțimii Sale.

La 8 februarie, ziua hotărâtă pentru vizita pe care Înălțimea Sa a făcut-o domnului Moldovei, lucrurile s-au petrecut în chipul următor. La ora unsprezece dimineața, domnul a trimis pe maestrul său de ceremonii [27] cu mai mulți boieri sau nobili, călări, să-l poftească pe domnul sol și să-i ofere careta domnului și doisprezece cai de călărie frumos înșeuați pentru suita lui. Înălțimea Sa s-a suit deci în acea caretă și alaiul s-a pornit atunci în felul următor : 1. mai întâi venea tot personalul de serviciu al suitei călare; 2. apoi maestrul de ceremonii cu boierii călare; 3. suita domnului sol, frumos gătită, dintre care cei mai aleși călăreau pe caii domnului; 4. urma careta domnului, în care se afla domnul sol în fața căruia ședeau secre//tarul soliei cu tălmaciul. Această caretă era înconjurată de șase sată- p. 37
rași ai domnului și doisprezece ciohodari și de șase peici ai domnului sol, în veșmintele lor de paradă; 5. careta domnului sol, în care se aflau cei doi domni conți, fiii săi [28].

Intrând în castel, am găsit mai multe companii ale oștirii moldovenești, cu steagurile lor, înarmate, iar la coborârea din caretă Înălțimea Sa a fost primită de postelnic sau mare mareșal și cei mai de seamă dregători

---

[20] *Darabaus*, lectură greșită pentru *Darabans*. Dărăbanii erau pedestrași înarmați cu sulițe.

[21] Desigur cazaci.

[22] *Le grand-capitaine de police.*

[23] *Grand Huissier.*

[24] *Grand-Votaki* (!) *ou Grand-Maître des Requêstes.*

[25] *Le chef de marechaussé⟨e⟩.*

[26] Era casa marelui vistier Vasile Ruset (cf. relația lui Josef Jan Tadeusz Mniszech fiul).

[27] *Maître de cérémonies.*

[28] Josef Jan Tadeusz Mniszech (1742—1797) și Mihail Jerzy Mniszech.

ai Curții domnești au venit în întâmpinarea Înălțimii Sale solului, luându-l de mână și lăsându-i locul din dreapta. Când au intrat în a treia sală, domnui i-a dat un fotoliu Înălțimii Sale și a luat loc în altul, asemănător, așezat în fața lui. După un schimb de urări i s-a adus domnului sol parfum, cafea și tutun. Un sfert de ceas după aceea Înălțimea Sa cu voia domnului a făcut o vizită doamnei [29], găsind acolo mai multe boieroaice de neam ales ; i s-au dat din nou dulcețuri și cafele și ieșind de acolo Înălțimea Sa a fost poftită la masă dându-i-se locul din dreapta, iar în jurul mesei au fost așezați cei mai de seamă din suita sa. Această masă a fost servită în trei rânduri, s-au adus peste patru sute de feluri de bucate, dar fără nici o regulă. În timpul mesei se auzea muzica domnească și urările se închinau în bubuitul tunului. După masă s-a oferit cafea și domnul a poruncit să vină dănțuitori ca să joace toate dansurile orientale, după muzica lor. După încheierea acestora, Înălțimea Sa și-a luat rămas bun // de la domn și a fost
p. 38 petrecut acasă cu aceleași ceremonii ca la venire. A doua zi, 9 februarie, domnul a întors vizita domnului sol, la orele unsprezece și jumătate dimineața, mergând călare ; alaiul a urmat în chipul următor : mai întâi au fost duși de căpăstru șapte cai cu harnașament bogat turcesc, apoi veneau toți boierii și dregătorii Curții sale, călare, și chiar înaintea domnului mergea marele postelnic sau mareșal cu un toiag de argint în mână. După el urma domnul pe un cal bogat înșeuat, înconjurat de o seamă de satârași și de turci. De la castel [30] până la palatul [31] unde locuiește domnul sol, miliția orașului se înșiruise de o parte și de alta a străzii cu steagul ei și s-au tras toate clopotele orașului de la ieșirea din castel până la intrarea domnului în palat. În curtea acestui palat era înșiruită escorta Înălțimei Sale care a dat onorul și a sunat din trâmbițe. Postelnicul cu suita domnului sol au primit pe domn la ușă și în prima sală domnul sol a făcut același lucru și i-a dat mâna, dându-i locul din dreapta, și l-a condus până în sala a treia unde s-a oferit cafea și tutun. S-a servit apoi un ospăț măreț la care Înălțimea Sa a poftit pe domn împreună cu cei mai aleși boieri moldoveni, dând domnului locul din dreapta. În timpul mesei se auzeau necontenit trâmbițele și s-a închinat în bubuitul puștilor acestei escorte. După masă s-a servit cafea și tutun și atunci Înălțimea Sa a poruncit escortei sale de treizeci de oameni, din regimentul său călare, să execute tot soiul de exerciții militare, ceea ce a făcut mare plăcere domnului. După ce s-a sfârșit totul, domnul și-a luat rămas bun, mulțumind de primire, și a plecat într-o
p. 39 // caretă precedat de toată suita sa călare. După jumătate de ceas domnul a trimis în dar Înălțimii Sale un cal frumos, bogat înșeuat și a doua zi, la 1 februarie, Înălțimea Sa a dăruit domnului un ceas de porțelan cu un lanț de aur și doamnei un frumos serviciu de cafea din porțelan, *făcut după obiceiul țării* [32]. Înălțimea Sa a mai împărțit daruri următorilor : postelnicului sau mareșalului, un serviciu de cafea din porțelan, domnului Caragea [33], cumnatul doamnei, o cutie frumoasă de porțelan legată în aur, vistierului domnului una asemănătoare, secretarului o tabacheră de porțelan ; comisului un ceas de argint ; celor patru ușieri care se aflau la palat pen-

[29] Doamna era fiica lui Gheorghe Mihalopol, hatmanul.
[30] = Reședința domnului la Curtea domnească.
[31] = Casa marelui vistier Vasile Ruset.
[32] *Faile (sic) à la manière du pais*, adică cu filigene pentru cafeaua turcească, spre deosebire de ceștile obișnuite în Occident pentru cafeaua neagră.
[33] *Caradzia* = Nicolae Caragea.

tru slujba domnului sol le-a dat fiecăruia stofă pentru un rând de haine; bucătarilor, slugilor, oamenilor de la grajd şi tunarilor domnului le-a dat 50 de ducaţi.

Urmare

La 11 februarie, ziua plecării din Iaşi, Înălţimea Sa s-a dus pe la ceasurile opt de dimineaţă la biserica franciscanilor pentru a asculta slujba. După întoarcerea sa la palat, aceeaşi miliţie cu căpeteniile sale şi cu moldovenii cei mai de seamă numiţi boieri sau baroni, care fuseseră de faţă la intrarea domnului sol în oraş, împreună cu postelnicul sau marele mareşal al domnului, s-au adunat în curtea palatului pentru a-l petrece la plecare pe domnul sol; acesta, urcându-se în careta sa, a fost însoţit de tot acest alai cale de un sfert de leghe afară din oraş, acolo postelnicul cu boierii şi cu căpitanii
miliţiei şi-au // luat rămas bun de la Înălţimea Sa şi s-au întors în oraş, iar p. 40
domnul sol şi-a urmat drumul spre a se duce să doarmă la Trestiana [34], cale de 7 ceasuri de Iaşi, când a trecut prin mijlocul acelei miliţii care se înşiruise de o parte şi de alta a drumului, Înălţimea Sa a aruncat bani oştenilor, când într-o parte, când în cealaltă, dar ceea ce i-a făcut mai multă plăcere a fost faptul că stegarii şi-au aruncat jos steagurile şi au descălecat care mai de care mai iute ca să adune „paralele" (monedă din Turcia) întocmai ca şi ceilalţi oşteni.

La 12 februarie, Înălţimea Sa a plecat la ceasurile nouă de dimineaţă de la Trestiana, însoţit de o companie de boieri sau de miliţie a acestui ocol care se adunase de dimineaţa în faţa locuinţei domnului sol, spre a se duce la Ghermăneşti [35], cale de cinci ceasuri de acolo, şi a petrece noaptea acolo.

La 13 februarie, domnul sol care petrecuse noaptea la Ghermăneşti s-a dus, însoţit de aceeaşi miliţie, să doarmă la Huşi, oraş la o depărtare de patru ceasuri de acolo; la o leghe de oraş, Înălţimea Sa a găsit pe ispravnicul acestui ţinut [36], cu miliţia călare care se ridica la o sută cincizeci de oameni şi care aşteptaseră acolo sosirea domnului sol pentru a-l însoţi până în oraş.

La 14 februarie, Înălţimea Sa a plecat la ceasurile nouă de dimineaţă din Huşi, însoţit de o companie din acea miliţie, spre a petrece noaptea la Guşăţei [37], la şase ceasuri de acolo.

Ziua de 15 februarie a fost o zi de odihnă petrecută la Guşăţei.

La 16 februarie, Înălţimea Sa a pornit la drum pe la ceasurile nouă de dimineaţa spre a se duce să doarmă la Giurcani [38], la patru ceasuri de acolo, însoţit de aceeaşi miliţie.//

La 17 februarie, Înălţimea Sa a plecat din Giurcani spre a se duce la p. 41
Creţani [39], cale de trei ceasuri, pentru a petrece noaptea acolo, fiind însoţit de aceeaşi miliţie.

La 18 februarie a fost o zi de odihnă şi cum era o nuntă în acel sat, domnul sol a chemat pe miri [40] împreună cu nuntaşii lor ca să joace în faţa lui, după obiceiul ţării lor şi i-a cinstit cu un dar.

---

[34] *Terrasin* = Trestiana (sat) pe râul Vasluieţ.
[35] *Kermaneş* = Ghermăneşti, sat, jud. Vaslui.
[36] *Comissaire de ce canton.*
[37] *Guszeci* = Guşiţei, sat, jud. Vaslui.
[38] *Dziurkani* = Giurcani, sat, jud. Vaslui.
[39] *Kreczani* = sat dispărut pe drumul numit „al Brăilei".
[40] În text: *mirese.*

La 20 februarie, Înălţimea Sa, după ce a petrecut două nopţi la Oancea[41], a pornit la drum pe la ceasurile nouă dimineaţa spre a petrece noaptea la Folteşti[42], la patru ceasuri de acolo, însoţit mereu de o companie a miliţiei moldovene.

La 21 februarie Înălţimea Sa a plecat din Folteşti pentru a se duce la Galaţi, oraş aşezat pe Dunăre. În apropierea ⟨oraşului⟩ l-a întâmpinat pârcălabul oraşului numit Cantacuzino, care a ieşit din oraş cu o parte din miliţia pedestră pentru a-l primi pe domnul sol şi a-l însoţi până în oraş; după sosirea aici a Înălţimii Sale, a venit pârcălabul să-l salute şi i-a trimis după un ceas, un dar de portocale, lămâi şi două căprioare.

La 22 februarie domnul sol care avea de gând să plece a treia zi de la Galaţi pentru a-şi urma călătoria, a poruncit ca o parte din bagajul său să fie trecut pe celălalt mal al Dunării pentru a-l aştepta la primul popas de aici.

Urmare . . .

La 23 februarie, Înălţimea Sa a trimis de aici pe un nobil din suita sa
p. 42 la Constantinopol spre a-i // mobila locuinţa şi a-i cumpăra proviziile necesare, şi către amiază a fost trecut peste Dunăre a doua parte a bagajului său.

A doua zi, 24 februarie, domnul sol cu cei mai aleşi din suita sa, a plecat din Galaţi pe la ceasurile nouă de dimineaţă, însoţit de aceeaşi miliţie care-l întâmpinase la intrarea sa în oraş, precum şi de pârcălab ⟨mergând⟩ până la malul Dunării, unde a găsit o barcă cu trei pânze în care s-a suit împreună cu suita sa care îl întovărăşeau şi a trecut acest râu atât de lat în douăsprezece minute, în sunetul trâmbiţelor. Ieşind din barcă, a găsit o sofa anume pregătită pe mal; Înălţimea Sa a fost poftită de către pârcălab care este un principe Cantacuzino, ce se dusese cu o altă barcă pe celălalt mal, să ia loc pe divan pentru a-şi aştepta careta. Aceasta a trecut Dunărea pe un pod umblător şi în aşteptarea ei pârcălabul a tratat pe Înălţimea Sa cu cafea, dulceţuri şi şerbet. Îndată ce podul plutitor s-a tras la mal şi s-a descărcat careta, pârcălabul şi-a luat rămas bun de la domnul sol, care şi-a urmat drumul.

JURNALUL CĂLĂTORIEI CE AM FĂCUT-O EU LA CONSTANTINOPOL ÎN ANUL 1755, CUPRINZÂND DIFERITE OBSERVAŢII ŞI O ISTORIE PE SCURT A ÎMPĂRAŢILOR TURCI DE CĂTRE (FIUL) CONTELUI MNISZECH, „SUPREMO SUCCAMERARIO LITHVANICO AD PORTAM OTHOMANICAM MINISTRO PLENIPOTENTIARIO ET LEGATO EXTRAORDINARIO (REGE AUGUSTO III) ET REPUBLICAE POLONIAE" [43]

1755

p. 5 Moldova este împărţită în Ţara de sus şi cea de jos; cea de jos se întinde înspre răsărit, de la Iaşi, unde este reşedinţa principelui, până la Bender, pe care moldovenii îl numesc Tighina. Înspre miazăzi ea este mărginită

[41] *Oncza* = Oancea sat. Se observă o lacună. Nu se arată momentul sosirii la Oancea şi nici distanţa de la popasul precedent, adică Creţani.

[42] *Folcieste.*

[43] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de V. A. Urechia în „Atheneul Român", II, Bucureşti, 1869, p. 5–9 după manuscrisul intitulat: *Journal du voyage que j'ai fait à Constantinople l'an 1755 contenant différentes observations et un abrégé de l'histoire des empereurs turcs par (le fils du) Cte Mniszech, supremo succamerario Lithvanico, ad portam Othomanicam ministro plenipotentiario et legato extraordinario (Rege Augusto III) et Republicae Poloniae.*

de Galaţi [44] pe Dunăre ; înspre apus are la hotar Ţara Românească şi munţii Transilvaniei.

Moldova de sus începe la Iaşi, are la răsărit aceleaşi hotare ca şi cea de jos, dar la apus este mărginită de Munţii Carpaţi sau Alpii Transilvaniei şi se termină la Sniatyn, oraş din Polonia. Moldova de jos cuprindea odinioară toată Basarabia pe care tătarii o numesc Bugeac, unde se află două oraşe vestite: Akkerman şi Chilia, moldovenii îl numesc pe cel dintâi Cetatea Albă [45], loc vestit pentru exilul vestitului poet Ovidiu (!).

Se mai vede încă un lac numit de localnici lacul „Ovidului"[46], adică lacul lui Ovidiu. Chilia numită în vechime Lycostomion [47] se află în apropierea uneia din gurile Dunării pe unde acest fluviu se varsă în Marea Neagră. Moldova de jos care recunoaşte pe Principele cu acest nume [48] cuprinde şi alte oraşe, între altele Tighina, care se află pe malurile râului Tiras sau Nistru ; acest oraş a fost predat în chip ruşinos turcilor de către Hero [49], principele Moldovei. Noii săi stăpâni i-au dat numele de Bender. Mai este şi Gherghina [50] pe Siret, lângă vechiul Ancire Galatium, s-au găsit în ruinele sale mai multe medalii vechi. A fost întemeiată de Traian după cum mărturiseşte o inscripţie pe marmură care s-a săpat din pământ şi care poartă această inscripţie latină // Imp. Caesari Div. filio Nervae Trajano Augusto, p. 6
Ger. Dacio, Pont. Max. Fil. B. dict. XVI Imp. VI Cons. VII, P.P. Calfurino (sic) Publio Marco, C. Aurelio, Rufo.

Un alt oraş, numit odinioară îndeobşte [51] Crăciuna[52], se află pe râul Milcov, iar pe Prut, la o mică depărtare de Fălciu, este Taiphalia [53] lui Herodot care trebuie să fi fost foarte întinsă, judecând după ruinele care au fost descoperite acolo. Se mai vede în Moldova de sus oraşul întărit Suceava care a fost odinioară capitala. Locuitorii Moldovei de sus sunt vestiţi pentru vitejia lor şi unii şi alţii, cu toate pierderile lor, îşi fac o cinste din a fi primitori.

Piedicile care reţinuseră atât de mult pe scumpul meu tată la Zwaniec, fiind în sfârşit înlăturate, prin înapoierea curierului care fusese trimis la Constantinopol, el s-a pregătit de plecare şi a trecut Nistrul la 20 ianuarie 1756 către orele 11 dimineaţa, escortat de câteva companii polone care l-au însoţit până la malul fluviului, la mijlocul căruia a fost primit de către dregătorii de seamă ai paşalâcului de Hotin, în prezenţa episcopului de Cameniţa care, ca senator, a încredinţat pe tatăl meu dregătorilor paşei care îşi trimisese toată curtea, precum şi pe cei mai de seamă locuitori ai oraşului, călări, cât şi o mare trupă de ieniceri pentru a-i alcătui cortegiul. La sosirea sa, a fost salutat de toate tunurile cetăţii şi a intrat cu suita lui călare în mijlocul unei mari mulţimi atrasă de curiozitate ; descălecând în faţa casei care i se pregătise, a fost salutat din partea paşăi care i-a făcut după două

Trecerea Nistrului

---

[44] *Ancire Galatium.* Confuzie cu oraşul Ancyre (Ankara) al galaţilor (din Asia Mică).

[45] *Czetate Alba.*

[46] *Lacul Ovidului* = Ovidiopol.

[47] *Lacostomon.* Pentru restabilirea adevărului istoric, cf. demonstraţia lui Octavian Iliescu că Lycostomul corespunde Vâlcovului.

[48] *La basse Moldavie qui reconnait le Prince de ce nom* = adică al Moldovei.

[49] Numire fantezistă referindu-se la o cesiune tot atât de fantezistă, întrucât sultanul a procedat la o anexiune unilaterală.

[50] *Giergene* (corespunde la cetatea Bărboşi pomenită de Dimitrie Cantemir că şi-ar trage numele de la Caput Bovis).

[51] *Appelée communément* (adică în vorbirea obişnuită şi nu cu o numire erudită).

[52] *Craczuna.*

[53] Oraş al sarmaţilor.

La Larga la 6 ore de Hotin. In 26 ian., al 2-lea popas.

zile, o vizită de ceremonie şi a fost salutat cu cincizeci de lovituri de tun atât la ducere, cât şi la întoarcere. Cum totul era gata am plecat la 26 ianuarie; ne-am luat rămas bun de la scumpa noastră mamă dincolo de Hotin şi ne-am dus să dormim la Larga; drumul este neted şi nu se văd decât
p. 7 câmpii întinse fără păduri; la două ceasuri de Hotin se află o fântână frumoasă, zidită. Larga este un sat destul de mare din ţinutul Hotin; de acolo ne-am dus la Brânzeni[54] pe un drum întretăiat de munţi, // de văi şi de câteva pâraie, este un cătun cu 20 până la 30 de case mizerabile[55].

La Brânzeni la 8 ceasuri de Larga. La 28 ianuarie; în 29, zi de odihnă. Al 3-lea popas.

La Duruitori, la 4 ceasuri de Brânzeni la 30 ianuarie al 4-lea popas

Duruitori[56], mic sat cu un drum destul de bun, unde începe ţara Moldovei[57] şi unde tatăl meu a fost salutat de marele medelnicer[58] al domnului[59], tot acolo ne-a ieşit înainte escorta de o sută de moldoveni călări.

Vasiliuţi, la 3 ceasuri de Duruitori, al 5-lea popas

Vasiliuţi[60], mic sat aşezat frumos într-o câmpie mândră pe malul Prutului. Drumul este foarte bun iarna.

Tabăra la 3 ceasuri de Vasiliuţi, la 1 februarie <februarie> zi de odihnă trecerea Prutului Al 6-lea popas.

Tabăra este un sat destul de bun, aşezat pe o mică înălţime pe malul Prutului, chiar lângă acest sat a încheiat Petru cel Mare, împăratul Rusiei, după patru zile de lupte cu turcii un tratat de pace în anul 1711 şi de acolo vine numele[61] de Tabăra care în turceşte înseamnă cort.

Cârniceni la patru ceasuri de Tabăra, în 3 februarie. Al 7-lea popas.

Cârniceni[62], mic sat de douăsprezece colibe pe o înălţime; acolo tatăl meu a fost primit de 4 companii de moldoveni, erau şi două carete de paradă ale domnului. Marele postelnic[63], marele hatman[64], marele comis[65], urmaţi de unii din cei mai de seamă boieri ai ţării, la o oră de Iaşi, am întâlnit pe dregătorii cei mai de seamă cu miliţia şi cu muzica domnului şi o escortă de aproape o mie de oameni.

La Iaşi, capitala Moldovei, la 4 ceasuri de Cârniceni, al 8-lea popas, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 februarie, zile de odihnă. Vizită şi masă de ceremonie la domn în 8 februarie

Tatăl meu a descălecat mai întâi la casa marelui vistier[66], în bubuitul tunului de la castel, apoi domnul Matei Ghica a trimis o trataţie bogată tatălui meu, potrivit obiceiului ţării. La 3 ⟨februarie⟩ după ce am ascultat slujba la capela romano-catolică din Iaşi, ne-am dus la domn care poftise pe tatăl meu la masă. Miliţia a fost aşezată pe două rânduri de la palatul tatălui meu până la castel. Când a coborât din caretă tatăl meu a găsit în josul scării pe marele postelnic al domnului care l-a precedat, purtând toiagul de ceremonie în mână, până în sala de intrare în mijlocul căreia l-am aflat pe domn ieşit în întâmpinarea tatălui meu, în haine de ceremonie, însoţit de întreaga sa Curte. A salutat pe tatăl meu cu multă cordialitate şi lăsându-i locul din dreapta, l-a introdus el însuşi în apartamentul său,
p. 8 unde am găsit două jilţuri aşezate // pe divan, unul la dreapta, pregătit pentru tatăl meu şi celălalt la stânga pe care s-a aşezat domnul. După cafea

---

[54] *Brinselle* = Brânzeni, sat pe pârâul Racoviţa, Republica Moldova.
[55] În text *Chelifes* (!) = chétives.
[56] *Croitori* = Duruituri, sat în apropierea Prutului (Republica Moldova).
[57] Făcându-se adică abstracţie de porţiunea ocupată de turci.
[58] *Grand écuyer tranchant.*
[59] Matei Ghica (1753–1756).
[60] *Vassilei* = Vasiliuţi, sat dispărut (Republica Moldova).
[61] Explicaţie greşită. Cu vreo sută patruzeci de ani mai înainte fusese acolo tabăra polonilor lui Zolkiewski, de unde i-a venit numele.
[62] *Krinczana* = Cârniceni, sat, jud. Iaşi.
[63] Alexandru Suţu (Draco Zade).
[64] Gheorghe Başa Mihalopol.
[65] Mare comis în 1755 era Iordache Aristarh Hrisoscoleu.
[66] Vasile Ruset, mare vistier (1748–1752; 1755–1757). Moare în 1767.

și după celelalte ceremonii, tatăl meu a făcut o vizită doamnei care în ziua aceea era îmbrăcată cu mate bogăție, având acoperământul capului presărat în întregime cu diamante și mărgăritare. Ne-am așezat la masă; s-au închinat paharele în salvele muschetelor companiilor de moldoveni; după ce ne-am ridicat de la masă, domnul a pus să se joace tot felul de jocuri pentru a distra pe tatăl meu, apoi la terminarea jocurilor i-a dat locul din dreapta și l-a condus până la mijlocul sălii dintâi unde și-a luat rămas bun de la tatăl meu care s-a dus la locuința sa, unde a găsit un cal destul de frumos cu harnașament de argint, pe care i-l dăruise domnul.

A doua zi, domnul a venit să facă o vizită tatălui meu; aici a fost ospătat și s-a închinat în salvele muschetelor a vreo treizeci de dragoni, care după prânz au făcut diferite exerciții militare care au reușit să distreze mult pe domn. După această petrecere el și-a luat rămas bun de la tatăl meu. Am plecat din Iași la orele șapte, în bubuitul tunurilor, însoțiți de mai multe companii de moldoveni care ne-au întovărășit până la Frumoasa, un foișor al domnului, la un sfert de milă de oraș, după care ne-am urmat drumul spre Trestiana; drumul este foarte bun. Sunt păduri, mlaștini, ⟨înaintăm⟩ lăsând mereu Prutul în stânga.

Vizita și ospățul domnului la tatăl meu în 9 februarie.

Plecarea din Iași la 11 februarie.

La Trestiana, la 6 ceasuri de Iași, în 11 februarie. Al 9-lea popas.

La Ghermănești, un sat foarte puțintel de nouă până la zece cocioabe, în pădurea Bucovina [67], jumătate din drum este șes, restul este foarte muntos. La Huși, târg mic, drumul ⟨este⟩ foarte muntos, acolo a întâmpinat căpitanul ținutului pe tatăl meu aducându-i o escortă de o sută cincizeci de tătari călări. Aveam la stânga noastră Tataria Mică [68] de care nu ne aflam decât la 2 sau 3 mile depărtare și am văzut o mulțime de tătari care păzeau turme mari de oi.

La Ghermănești la 5 ceasuri de Trestiana, în 12 februarie. Al 10-lea popas.

Huși la 4 ceasuri de Ghermănești în 13 februarie. Al 11-lea popas.

La Giurcani, sat așezat între două dealuri, drum foarte bun de la ultimul popas.

La Giurcani la 4 ceasuri de Huși. la 14 februarie. Al 12-lea popas.

La Crețani [69], sat cu o așezare destul de bună într-o adâncitură, unde apa miroase a pucioasă, drumul e bun.

La Crețana, la 3 ceasuri de Giurcani, în 15 februarie, Al 13-lea popas.

La Oancea, sat foarte bun și drum bun lângă o baltă mare, // formată din apele Prutului și pe care o treci pe un dig.

p. 9

La Oancea, la 4 ceasuri de Crețana, în 18 febr. a 19-a zi, odihnă. Al 15-lea popas.

La Foltești, un sat foarte sărăcăcios, așezat pe malul unui lac mare, mlăștinos, drum bun de la ultimul popas.

La Foltești, la 4 ceasuri de Oancea, la 20 februarie al 16-lea popas.

---

[67] *Bukovina* = numire folosită de poloni pentru o seamă de *codri mari de fag* atât dinspre Vaslui, cât și din spre Cernăuți.

[68] *La petite Tartarie* = Bugeacul locuit de tătari.

[69] *Kerzari* = Crețești, sat, jud. Iași.

La Galaţi, la 5 ceasuri de Foltești, de la 21 până la 24; zi de odihnă Al 17-lea popas.

La Galaţi, oraş foarte înfloritor, aşezat la malul Dunării, drum bun lângă un lac mare format din apele Prutului care se varsă în Dunăre mai jos de Galaţi, oraş atât de vechi încât îl menţionează Ptolemeu şi Strabon şi îl numesc „Ancyre Galatium", aşezarea lui este încântătoare şi prielnică pentru negoţ; am văzut aici patru până la cinci vase turceşti ancorate, sunt câteva biserici ortodoxe bine clădite şi foarte vechi; sunt vreo sută de sate care atârnă de acest oraş de la capătul Moldovei, lângă care ruşii au învins pe turci în 1738; se mai văd încă movilele în care sunt îngropaţi.

Trecerea Dunării la 25 februarie.

Pe când se afla tatăl meu aproape de Galaţi i-a ieşit înainte călare principele Cantacuzino care este pârcălabul de acolo, împreună cu câţiva boieri şi cu câteva companii de miliţie, pentru a-l însoţi până la locuinţa sa; în 23 şi 24 februarie am avut trei zile de odihnă şi la 25 am trecut Dunărea în locul unde Siretul, cel mai mare râu al Moldovei, se varsă în Dunăre; trecerea s-a făcut în douăsprezece minute pe o galeră cu doisprezece vâslaşi, în bubuitul tunului şi sunetul trompetelor, cu aceeaşi escortă ca la venirea noastră. La coborârea din corabie, principele Cantacuzino a oferit o cafea tatălui meu. După ce toate trăsurile au fost trecute de partea aceasta a Dunării, tatăl meu luându-şi rămas bun de la pârcălab, a plecat spre Măcin, care se află pe pământul Dobrogei, regiune aşezată dincoace de muntele Hemus şi care se întinde de-a lungul Dunării de la Dârstor în Ţara Românească, până la gura acestui râu.

La Măcin, la 6 ceasuri de Dunăre, în 25 februarie, a 26-a zi de odihnă. Al 18-lea popas.

ADAM CHENOT

(1721—1789)

Adam Chenot (Chenotus), unul din cei mai cunoscuţi medici ai sec. XVIII-lea, s-a născut în anul 1721.

Originar din partea belgiană (neîncorporată astăzi în marele ducat de Luxemburg), a urmat în tinereţe cursurile Facultăţii de Medicină din Viena, unde a atras prin însuşirile sale atenţia renumitului medic Gerard Van Swieten (1700—1772) care l-a sprijinit în cursul carierei sale, ca şi pe Hacquet.

Când a izbucnit, în toamna anului 1755, o puternică epidemie de ciumă la Braşov şi în Ţara Bârsei, Van Swieten a determinat trimiterea lui Chenot în Transilvania spre a lua măsurile necesare pentru stăvilirea flagelului. Sosit la Braşov, Chenot a luptat împreună cu colegul său dr. Bruckmann împotriva epidemiei care a luat sfârşit abia la începutul anului 1757. Ca răsplată împărătească Maria Tereza l-a numit medic epidemiolog (phisicus contagionis) la Sibiu, unde a luat în 1758 succesiunea doctorului Grosse, apoi medic sanitar (sanität medicus 1765) şi în sfârşit prim medic al Transilvaniei şi consilier sanitar (1774). Pare să nu fi părăsit definitiv Sibiul înainte de noiembrie 1783, când a fost înaintat consilier sanitar la Viena şi referent sanitar pentru carantine. A avut astfel posibilitatea să cunoască îndeaproape diferitele naţiuni locuind în Transilvania.

Faima sa crescândă a determinat pe domnul Moldovei Constantin Moruzi (1777—1782) să-l cheme la Iaşi pentru a-i îngriji fiica bolnavă de nervi (Sultana, soţia lui Scarlat Sturza). Dintr-o scrisoare a lui Chenot din 22 aprilie 1780 către baronul Bruckenthal, prin care refuză invitaţia domnului, rezultă că ar fi fost înainte de 1780 în Moldova (cf. „Archiv für siebenbürgische Landeskunde", vol. 31, p. 379). A doua oară a stat şase săptămâni la Iaşi, unde domnul îi oferă zadarnic o leafă de 6 000 de florini pe an pentru a rămâne doi-trei ani în Moldova. Refuzând oferta, el a recomandat în locul său pe Andreas Wolff.

În 1786, la o nouă izbucnire a ciumei în Transilvania, e chemat personal în Transilvania de împăratul Iosif II şi izbuteşte să oprească epidemia.

Împăratul avusese prilejul să-l întâlnească în 1773, în cursul unei inspecţii la localul de carantină de la trecătoarea Turnu-Roşu. Prima impresie, destul de neaşteptată, apare în Jurnalul împăratului, unde domină un spirit destul de sarcastic. Ea nu putea fi decât superficială având în vedere ritmul rapid al inspecţiilor făcute. Iată şi însemnarea din Jurnal:

3 iulie 1773 drumul la „Contumacia" de la Turnu-Roşu. Localul carantinei (Contumax) este mic şi prost, directorul un chefliu împreună cu franciscanul care este capelan acolo, hirurgul este priceput, dar agitat, castelanul (? Burgvogt) de Tălmaci este un mincinos atât de grozav, încât mi-a debitat una după alta 6 minciuni evidente ca lumina zilei. Doctorul Chenot, care are pur şi simplu (? schier) direcţia superioară a serviciului sanitar şi care este *„ein ignoranter Maulmacher seines Handwerkes"* (= un ignorant pălăvrăgind despre opera sa?), a fost şi el de faţă la vizitarea carantinei. Nu am fost deloc edificat nici de modul construcţiilor, nici de grija cu care este oprit orice contact (cu lumea din afară).

Precum se vede aprecierea e cu totul superficială. E probabil că tânărul împărat, destul de nerăbdător, a fost indispus de lungimea unor explicații tehnice menite să atenueze spiritul negativ în care se desfășura acea inspecție. De atunci împăratul a avut tot timpul să cunoască adevărul și să se convingă de capacitatea lui Chenot.

A murit la 9 mai 1789 la Viena. Din decembrie 1780 fusese numit membru al Facultății de Medicină din Viena.

Chenot nu a lăsat relații despre șederea sa în Transilvania și Moldova. Dar lucrarea sa *Tractatus de peste*, publicată la Viena în 1766 și dedicată împărătesei Maria Tereza, cuprinde unele observații comparative asupra sașilor și românilor din Țara Bârsei, cât și o notă sumară asupra ungurilor care se aflau în număr redus în acest ținut. Aceste date, strânse în timpul șederii sale la Brașov — în Schei —, cu prilejul epidemiei din 1755—57, merită să figureze alături de relațiile contemporane ale călătorilor străini, căci constituie o mărturie prețioasă asupra naționalităților locuind în Transilvania la mijlocul veacului al XVIII-lea. Ele vădesc atât spiritul de observație al autorului, cât și lipsa lui de părtinire. Lucrarea lui Chenot, *Tractatus de peste* (Vindebon typis Io. Thom. nob. de Trattern 1766), a fost tradusă în limba germană sub titlul: *Adam Chenot's, der Weltweisheit und Arzneigelehrtheit Doktors, Königlichen Phisici in Siebenbürgen „Abhandlung von der Pest" aus dem Lateinischen übersetzt von Joseph Wilhelm Schweighart, Feldscher unter der Kurfürstlichen sächsischen Leibgrenadiergarde*, Dresden, bei Michel Gröll, 1776.

Pe baza informațiilor culese în timpul epidemiei, Chenot a scris și o istorie a ciumei din Transilvania, apărută după moartea sa sub titlul: *Historia Pestis Transilvaniae annorum 1770, opus posthumus Adami Chenot. Jussu regio eddidit et praefatus est Franciscus Schraud*, Budae., Sumptibus typographiae reg. universitatis pestinensis, 1799.

Tot după moartea lui s-a tipărit o lucrare germană: *Adam Chenot's, der Medizin und Philosophiae Doktors, gewesenen Königlichen Sanitätsphisicus im Siebenbürgen hinterlassene Schriften über „die ärtzlichen und politischen Anstalten bei der Pestseuche"*, Wien, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Tratten, Hörnglichem Hofbuchdruker, 1798.

De medicul Adam Chenot s-a ocupat: dr. Edm. Knaff în articolul său *Adam Chenot (Chenotus)* publicat în „Bulletin de la Société des sciences médicales du grand Duché de Luxembourg", 1921 și în lucrarea *Adam Chenot et deux autres médecins luxembourgeois qui se sont distingués en Autriche-Hongrie au XVIII-e siècle*, Luxembourg, 1930; dr. Henri Roger, *A propos de l'histoire de la peste : La peste de Transylvanie (1755—1770, 1785) et Adam Chenot de Luxembourg*, în „l'Argus de la peste" (extrait de „Marseille médical", 1 novembre 1921) și „Paris médical", XII, n. 7, 18 februarie 1922. Iar la noi, George Z. Petrescu, într-o comunicare făcută la Academia Română în 1926 cu titlul *Adam Chenot*, a analizat activitatea lui Chenot în combaterea ciumei, care a fost tratată și în lucrarea lui Pompei Gh. Samarian, *Ciuma*, București, 1932, p. 60—63, precum și de dr. Arnold Huttmann, *Ciuma doctorului Adam Chenot*, în vol. *Apărarea sănătății ieri și azi, Studii, note și documente* sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1984, p. 83—91. Tot astfel, Ion Mușlea autorul articolului intitulat: *Însemnările doctorului Chenot despre românii și sașii din Brașov*, 1756, publicat în „Țara Bârsei", I, nr. 4, septembrie — decembrie 1929, p. 323—327. Scrisori de-ale lui Chenot au fost publicate în „Revista Istorică", București, XII, 1926, nr. 4—6, p. 90—92 de T. G. Bulat sub titlul: *Din corespondența baronului Samuel de Bruckenthal*.

În volumul de față Chenot apare și în relația conaționalului său, abatele de Feller, în timpul peregrinărilor acestuia în Ungaria și Transilvania.

[DESPRE SAŞII ŞI ROMÂNII DIN TRANSILVANIA][1]

1756

Am amintit în capitolul întâi două naţiuni printre care s-a dezlănţuit ciuma, saşii şi românii, care se deosebesc unii de alţii ca cerul şi pământul în ce priveşte temperamentul, firea, felul de trai şi obiceiurile. p. 324

Dar fiindcă se va vedea îndată că cunoaşterea acestor împrejurări este de mare importanţă în vindecarea bolilor, nu ar fi nepotrivit şi nici fără folos să spunem mai înainte unele lucruri despre locuitorii acelui suburbiu (Şcheiul) care a fost întâiul şi principalul cuib al bolii[2].

Saşii care fac abia a şasea parte a locuitorilor sunt toţi meşteşugari, exercitând mai ales meserii care îi ţin pe scaun sau nu cer nici o osteneală fizică. Le place carnea friptă, rar cea fiartă şi slănina râncedă. Pe aceasta o fierb foarte des cu varză murată, cu mazăre şi cu fasole ; condimentele lor mai cunoscute sunt ceapa, usturoiul, tarhonul, măgheranul, mărarul, piperul, ghimberiul, frunzişoare, scorţişoare, şofranul de care se folosesc sau mai bine zis abuzează, căci nu pregătesc aproape nici o mâncare, care să nu aibă din acestea mai mult chiar decât ar trebui. Apă nu beau decât când le merge foarte prost. Beau vin, spriţ şi hidromel şi între băutură îşi aţâţă apetitul fiecare în felul său cu diferite // mâncări sau condimente. p. 325
La toate acestea se dedau încă din copilărie. I-am văzut îmbiind cu vin şi pe copiii de ţâţă. Mirodeniile le plac atât de mult încât în grădinile lor abia mai cultivă altceva decât plante mirositoare. Obişnuiesc chiar şi cei mai săraci dintre ei ca în zilele de sărbătoare să poarte în mână buchete făcute din frunzele şi florile acestor plante şi să le miroasă mereu, apoi le ţin în casă zilele următoare şi astfel trăiesc apoi într-un val continuu de parfumuri. Buchetele şi le fac mai ales din viorele, trandafiri, busuioc, iasomie, zambile, lăcrămioare, magheran, micşunele, crini, garoafe, chiparoase şi chitră.

Temperamentul acestui popor este în general sanguinic-coleric[3], „cum acrimonia oleoso-aromatica". Carnea le e moleşită, structura nervilor foarte schimbăcioasă şi sensibilă, de aceea dacă îi apucă boala ori le atacă corpul şi sufletul, sunt răpuşi îndată ; şi astfel cu frica lor îşi aduc moartea care îi îngrozeşte.

Ei resping cu desăvârşire medicamentele dacă acestea nu sunt vin şi spirtoase ori cel puţin le dispreţuiesc ca ceva neplăcut şi fără gust, la care se mai adaugă şi lipsa lor de statornicie care-i împiedecă să se folosească de ele timp mai îndelungat şi-i face ori să se abţină cu totul de ele, ori să ceară şi să primească mai repede ajutorul unei babe decât al specialistului ; ori să-şi născocească ei înşişi leacuri care să le fie pe placul inimii.

---

[1] A fost folosită traducerea făcută după lucrarea lui A. Chenot, *Tractatus de peste*, Viena, 1766, p. 53—58 de Ion Muşlea, în „Ţara Bîrsei", I, (1929), nr. 4 (noiembrie-decembrie), p. 324—327.

[2] În suburbiu (Scheiu) locuiesc şi unguri, dar foarte puţini şi dintre ei am văzut pe câţiva molipsiţi. În aşa-numitele patru sate (Satu Lung, Cernat, Turcheş, Bacifalu) sunt mai mulţi ⟨unguri⟩ la număr decât români. În ce priveşte temperamentul şi datinile stau la mijloc, între saşi şi români, totuşi sunt mai săraci decât ambii. Muncesc mai mult decât saşii, dar se desfată mai mult decât românii, în bani, mâncări şi băuturi spirtoase (n.a.).

[3] Această caracterizare priveşte mai mult pe saşii din suburbiu şi mai ales pe bărbaţi : tinerii şi sexul slab sunt de temperament simplu-sanguinic, cu aciditatea pe care le-o dă hrana. Cei care locuiesc la sate muncesc mai mult decât cei de la oraş (n.a.).

Românii se nutresc mai ales cu grâne. Drept pâine le serveşte făina de mei amestecată cu apă şi miere (!) şi prăjită în spuză ; pe aceasta o înlocuieşte uneori mămăliga pe care o pregătesc terciuind încet făina de porumb în apă sărată clocotind şi mestecând-o cu un beţigaş până ajunge potrivit de tare. Această mămăligă o mestecă apoi cu brânză. Rareori au la masă carne, foarte adesea lapte, zăr şi coraslă. Obişnuiesc mai ales varză murată, linte, fasole, mazăre, usturoi, ceapă, sfeclă şi ulei de in, mai cu seamă în zilele de post ori de ajun, când nu mănâncă nimic din ceea ce aparţine regnului animal, nefăcând excepţie nici chiar cu laptele pe care nu-l dau nici
p. 326 copiilor mici de tot ; chiar şi dacă ar fi bolnavi //. Băutura lor cea mai obişnuită este apa. Cei din suburbiul nostru (Scheiu) s-au dedat şi cu o bere slabă, făcută din orz şi mei şi prin urmare moale nefermentată care nu îmbată, nu sunt împotriva vinului şi a spiritului, însă sărăcia lor îi face să bea mai rar şi mai puţin.

Sunt ciobani sau slugi (lucrători cu ziua). Îmbrăcaţi doar atât cât e nevoie pentru a-şi acoperi trupul, îmbrăcămintea celor mai mulţi fiind de lână, totuşi foarte des poartă şi cojoace. Căldura, frigul şi toate asprimile vremii le suportă cu atât mai uşor, cu cât se deprind, aşa zicând, din leagăn cu ele, căci copiii şi tinerii se joacă desculţi ori numai într-o cămaşă sub cerul liber şi-n cursul iernii aspre, când îşi fac un foc uneori în casă, lângă care se culcă noaptea pe pământul tare, acoperindu-se cu hainele din timpul zilei ori numai cu o pătură slabă. Într-adevăr e de mirare simplicitatea în hrană, în îmbrăcăminte şi în toate lucrurile din casă, ale acestui popor.

Au corpul vânjos, robust, cărnos, cu temperament sanguinic ori datorită vârstei coleric, fără o aciditate însemnată a umorilor [4], de aceea nu le pasă mult de primejdii, ameninţări, ba chiar nici de lovituri. Când îi atacă ori îi copleşeşte boala, nu se lasă răpuşi ca saşii, nici nu se sperie ca ei. Şi pricinile bolilor ce le îndură ei le atribuie după credinţa lor religioasă păcatelor săvârşite.

Astfel, în comparaţie cu saşii, sunt mai potriviţi pentru vindecare, încât medicul poate aştepta şi obţine de la ei un rezultat mai bun, dacă n-ar fi stăpâniţi de prejudecăţi de neînvins faţă de medici, la care nu recurg niciodată sau numai atunci când totul s-a sfârşit. Şi chiar atunci abia pot fi înduplecaţi să ia alte medicamente decât cele pe care le găsesc pe gustul şi gândul lor. Şi de acestea foarte rar se ţin. Astfel de multe ori mi s-a întâmplat ca după ce au luat o doză sau două, celelalte ori le refuză, ori cel puţin nu le mai iau dacă nu-i înduplecă omul din nou. Nu poţi aştepta de la ei să ţină dietă şi regim ori abia cu mare greu ; aceasta atât din cauza sărăciei, cât şi din a inculturii lor ; căci abia ştiu să facă chiar şi fiertura cea mai simplă şi cu atât mai puţin mâncări potrivite pentru bolnavi ; şi chiar dacă
p. 327 ştiu,// nu au vase potrivite ; apoi şi posturile lor care sunt foarte dese, exclud cum am spus mai sus, cea mai bună parte a unei alimentaţii raţionale.

O, cât necaz am avut cu bolnavii aceştia ! Pe unii trebuia să-i liniştim cu momeli, să-i înduplecăm cu rugăminţi, iar pe alţii cu ameninţări, pe cei trişti să-i mângâiem, să-i îmbărbătăm pe fricoşi, pe cei încăpăţânaţi să-i speriem şi să câştigăm încrederea lor în toate chipurile ca să ia doftoriile pe care li le dădeam gratuit.

---

[4] E vorba de majoritatea lor, căci mulţi români se îngraşă cu caş de oaie şi-ţi dau în nas un miros neplăcut care dovedeşte aciditatea (n.a.).

Astfel am făcut un tratament medical împiedicat de multe obstacole, întrerupt de multe turburări și lipsit de multe mijloace, îndreptându-ne atenția îndeosebi spre a potrivi doftoriile cu natura poporului de rând care se îngrozește de lucruri neobișnuite și necunoscute și să ascundem în multe chipuri medicamentele, prin diferite înșelăciuni ca cel puțin astfel să le fim de folos.

Totuși pe urmă, când văzură că multe din rudele lor pe care ei înșiși le socotiseră pierdute, au fost scoși din ghearele morții prin ajutorul nostru, ne-au privit cu ochi mai buni și ne-au vestit mai cu încredere și mai din vreme de bolnavii lor; mai ales după ce tratamentul suportabil al spitalelor și imunitatea de acolo împuținaseră cazurile de boală și micșorară neîncrederea față de doctor. Ceea ce s-a întâmplat la mijlocul lui septembrie ⟨1756⟩.

ŞEHDI OSMAN

(? — post 1758)

Şehdi Osman Effendi face parte din acei turci învăţaţi care, în frunte cu vestitul Resmi Ahmed Effendi, erau trimişi de Poartă în diferite solii la curţile europene.

În anul 1739—40 Şehdi Osman a însoţit pe Emin Mehmed Effendi în Rusia.

În 1757 pe când ocupa slujba de secretar sau scrib (hodjakian) al Divanului, a fost trimis pentru a doua oară în Rusia pentru a aduce la cunoştinţă împărătesei Elisabeta Petrovna (1741—1760) moartea sultanului Osman II şi urcarea pe tron a lui Mustafa III. Concomitent erau trimişi la Varşovia Emin Mehmed Paşa şi la Viena Resmi Ahmed.

Cu prilejul ambasadei sale solemne, Şehdi Osman a străbătut Dobrogea, fiind întâmpinat la Babadag de agalele valiului de Oceakov. Prin Bugeac a ajuns la Bender, unde muhafâzul cetăţii, El-Hadj Osman paşa, l-a primit cu mare cinste. A trecut apoi în Polonia, unde a auzit plângeri împotriva cazacilor însoţite de mărturisirea unor apiehensiuni faţă de noile fortificaţii de la graniţa rusă.

Prin Kiev, Moscova şi Novgorod solul otoman a ajuns la Petersburg, unde a fost întâmpinat de un tălmaci originar din Trapezunt, un anume Constantin, bun cunoscător al limbii turce, cât şi de un grec Ianaki, de fel din Constantinopol, care fusese un timp şi în slujba domnului Moldovei Constantin Mavrocordat, dar acuzat de spionaj, fugise la Veneţia şi apoi în Austria, intrând în cele din urmă în slujba Rusiei.

După primirea sa în audienţă de către împărăteasa Elisabeta, Şehdi Osman a părăsit Petersburgul la 5 septembrie 1758; aflând că izbucnise ciuma la Bender, s-a hotărât să treacă Nistrul la Soroca. A străbătut Moldova, îndreptându-se spre Isaccea, unde a trecut Dunărea, luând calea Babadagului.

La 21 decembrie 1758 era înapoi la Constantinopol, unde prezenta un raport asupra misiunii sale.

Acest raport cuprinde o scurtă relaţie a călătoriei sale cu înşirarea localităţilor mai însemnate prin care a trecut, cu unele descrieii interesante (Kiev, Peterhof, Kronstadt, Petersburg, Tula), unele observaţii asupra situaţiei interne a imperiului ţarist (f. 34—36) şi asupra moravurilor poporului rus (f. 48). În schimb pasajele privitoare la Dobrogea şi Moldova sunt extrem de sărace în informaţii, autorul mărginindu-se să menţioneze primirea ce i s-a făcut la Babadag, Bender şi Soroca, fără să dea amănunte asupra acestor localităţi.

Relaţia lui Sehdi Osman se păstrează în manuscris la Biblioteca Naţională din Paris (Supl. turc No 1040), greşit intitulat în catalogul Blochet: „*Ambassade envoyée par Moustapha III (1753—1773) à Catherine II*" (sic).

A fost semnalat de B. Nikitin în articolul *Un diplomate turc en Russie sous l'impératrice Elisabeth* apărut în „Journal Asiatique", tom, CCXLIV (1956), fasc. 2, p. 217—222.

[CĂLĂTORIA PRIN DOBROGEA ŞI MOLDOVA] [1]

1757–1758

Eu, sărmanul de mine, supusul Osman Şehdi, fiind însărcinat şi desemnat... cu solia de a vesti în împărăţia Rusiei urcarea pe tron a măriei sale fericitului padişah [2], stăpânul nostru, am înşirat, potrivit cerinţelor poruncii şi firmanului stăpânului meu cel binefăcător, toate întâmplările şi toate cele observate, de la plecare şi până la întoarcere, fie pe drum, fie în Ţara rusească...

Pornind în ziua de luni, prima zi a lunii Rebi-ul-ahîr [3] din binecuvântatul an mai sus amintit... şi, grăbindu-ne să străbatem drumul pentru a ajunge la ţel, când am sosit în cazaua cea întinsă numită Dobrogea [4], am dat de o iarnă cumplită şi nemaipomenită şi, cu toate că era cu neputinţă să pornim într-un fel oarecare, totuşi sub privirea plină de bunătate a stăpânului cel binefăcător, neşezând nici o clipă, am izbutit să ajungem cu bine în oraşul Babadag, având pe lângă noi şi însoţitori. Deşi era greu de tot ca eu, biet rob, să iau legătura cu vizirul cel chibzuit, măria sa fericitul Mehmed paşa, care ca unul dintre vizirii purtătorii de noroc, fiind valiu de Oceacov şedea pe atunci la Babadag, totuşi, datorită străduinţelor sale de a întări numai cinstea şi gloria Înaltului Devlet, a desemnat ca să mă întâmpine pe mine ⟨biet⟩ rob, pe chehaia capugiilor săi şi pe al său agă de ceremonie [5], precum şi pe celelalte agale ale Curţii sale dinăuntru şi din afară, şi trimiţându-i la locul numit Yemeklik-Ceşmeşi [6], am intrat cu cinste şi cu cuviinţă şi cu alai în oraşul mai sus-amintit şi când am tras la menzilul care ne-a fost anume rânduit, a sosit din partea fericitei lor persoane o scrisoare îmbucurătoare, cuprinzând întrebări despre hatârul nostru, iar domniile lor ne-au arătat şi mai multă preţuire ca mai înainte, iar în ziua următoare, când ne-am înfăţişat, înaintea lor, ca musafiri, atunci şi-au sporit atenţia şi bunăvoinţa lor întrecându-se în a ne cinsti. Pornind, după o şedere de o zi în oraşul mai sus amintit, anume la sfârşitul săptămânii din luna Djumadi-ül-evvel, adică în a treizeci şi opta zi [7] de la pornirea noastră de la Poarta fericirii, am izbutit să ajungem la Benderul cel întărit. Mirimaramul [8] El-Hadj Omer paşa, care era muhafâz [9] de Bender, a desemnat pe toţi ostaşii săi de gardă, precum şi pe agalele sale de dreapta şi de stânga şi pe beşlii ca să iasă în întâmpinarea noastră; când am intrat în Bender cu alai prin partea numită Istanbul — Capusu [10], bubuiturile vesele de tunuri au făcut să se cutremure pământul...

[*Întoarcerea.*] Ivindu-se ciuma pe drumul Benderului, pe unde trecusem mai înainte, s-a aflat în mod sigur de la leşi că moscoviţii luau

---

[1] Traducerea s-a făcut după microfilmul manuscrisului turc (Bibl. Naţ. Paris) (supl. turc nr. 1040) aflat la Biblioteca Academiei Române (ms. 146).
[2] Mustafa al III-lea (30 oct. 1757 — 21 ian. 1774).
[3] 1 Rebi-ul-ahîr 1171 H = 13 dec. 1757.
[4] *Dobridja.*
[5] *Selam agasi.*
[6] În apropiere de Babadag.
[7] = 20 ianuarie 1758.
[8] = Subguvernatorul.
[9] = Guvernator de cetate.
[10] Poarta Constantinopolului.

măsuri de prevedere, iar podurile şi drumurile spre Hotin erau de asemenea greu de trecut. De aceea s-a hotărât prin ⟨bună⟩ înţelegere că este mai potrivit să mergem pe la locul de trecere al cetăţii Soroca, aflată pe pământul Bogdaniei între cele două cetăţi[11]. Astfel, mergând pe calea mai sus-amintită, am străbătut în şapte popasuri cele o sută zece ceasuri câte sunt de la hotar până la locul pomenit mai sus şi când am ajuns la acea cetate zicând „mulţumim lui Allah că am scăpat de necazuri", am trecut râul Turla şi am făcut, pe mal, slujba chindiei[12]; şi tocmai când isprăvisem această mulţumire pentru înalta binefacere şi ne aflam în faţa stâncilor, spre a porni, ne-au întâmpinat iamacii serhatului Bender, aflaţi acolo şi boierii din cetatea Soroca, aflaţi acolo din partea voievodului Moldovei[13], precum şi aga azepilor şi îndeplinind cu multă cinste şi veselie ceremonialul de bun sosit; atunci am trimis înapoi pe toţi cei dintre moscoviţi care se aflau în suita mea, biet rob, precum şi toate steagurile leşeşti, dându-le, după rang, daruri şi binefaceri şi favoruri; le-am dat de asemenea şi scrisori de bun rămas către generalul din Kiev şi ofiţerii din Ţara leşească, ⟨vestindu-i⟩ că am izbutit să ajungem la hotarul nostru, care era locul nostru dorit. Cu înţelepciunea lui Allah, de azi încolo, trecând prin ţara Moldovei şi pe la locul de trecere Isaccea, am străbătut menziluri şi am parcurs popasuri prin Babadag şi prin şesul Dobrogei, pe calea cea dreaptă, am sosit, cu toată suita noastră, teferi şi sănătoşi, în ziua de joi, a douăsprezecea zi a lunii Rebi-ul-ahîr, din anul ⟨Hegirei⟩ o mie o sută şaptezeci şi doi... [14]

---

[11] = Bender şi Hotin.

[12] *asr*.

[13] Ioan Teodor Callimachi (Călmaşul), domn al Moldovei (aug. 1758—ante 28 mai 1761).

[14] 12 Rebi-ul ahir 1172 H=21 dec. 1758.

CONSTANTIN DAPONTES

(1714—1784)

Constantin Dapontès s-a născut în 1714 în insula Skopelos din arhipelagul grecesc, ca fiu al lui Ştefan, fost consul al veneţienilor şi al Magdalinei.

Tânărul Dapontes şi-a început studiile la şcoala şi mănăstirea din Skopelos, dar în 1731 a fost trimis la Constantinopol şi luat sub protecţia sa de Constantin Ventura, tălmaciul flotei otomane. Dorind să-şi continuie învăţătura, Dapontes a fost recomandat de Ventura lui Mihail Racoviţă, domnul Ţării Româneşti, şi a plecat la Bucureşti, la sfârşitul anului 1731.

A studiat cu bani daţi de protectorul său în şcoala de la mănăstirea Sf. Gheorghe Nou, unde îşi avea şi locuinţa. Curând datorită talentelor sale şi învăţăturii acumulate, a fost ales de Constantin vodă Mavrocordat ca secretar al său, luându-l cu dânsul la schimbarea domniei, în Moldova. La 1735, în preajma războiului ruso-austro-turc, Dapontes se afla din nou în Ţara Românească. El a descris amănunţit peripeţiile din acest război, pe care le-a cunoscut, în calitatea ce o deţinea de secretar domnesc, în remarcabila sa lucrare "Δακικαὶ Ἐφημερίδες", izvor de căpetenie al evenimentelor dintre anii 1736—1739.

În 1741 Dapontes a plecat din nou în Moldova cu Mavrocordat. Pizmuit însă pentru rolul însemnat pe care îl juca în preajma domnului, el a fost calomniat de rivali la marele vizir Teriaki Hasan paşa care a poruncit domnului să-l trimită de la Iaşi la Constantinopol.

Dapontes s-a refugiat însă la banul tătarilor din Crimeea, Selim Ghirai al II-lea, cu care a plecat împreună la Constantinopol; trădat de duşmani, el a fost acolo zvârlit în temniţă la 29 martie 1747. Răscumpărându-se cu o sumă însemnată de bani, Dapontes a reuşit să-şi salveze viaţa şi să se întoarcă în Moldova, unde la 12 noiembrie 1749 s-a căsătorit cu Marioara, de la care a avut o fetiţă. În 1751 murindu-i soţia şi copilul, Dapontes, îndurerat, a plecat la Constantinopol, iar de acolo în insula Piperi; aici s-a călugărit la 26 octombrie 1753, luând numele de Chesarie. Mai târziu s-a întors în insula sa natală Skopelos, unde a slujit ca monah în lăcaşul ridicat de strămoşii săi. Nu după multă vreme pribegeşte iar, aşezându-se în mănăstirea Xieropotam de la muntele Athos, până în 1757.

În acest an a fost trimis în Balcani şi Ţările Române spre a strânge ajutoare pentru mănăstirea Xieropotam. La 22 mai 1757 el pleacă cu o bucată din „lemnul sfânt" al Crucii, păstrată la mănăstire, ducându-se după milostenii în Ţara Românească. Intrat pe la Şiştov, a fost primit cu multă cinste la Bucureşti fiind găzduit la mănăstirea Sărindar, iar în Iaşi la mănăstirea Cetăţuia. Încărcat de daruri şi bani, Dapontes s-a reîntors la 1760 în Balcani, trecând din nou pe la Bucureşti; el şi-a continuat pelerinajul timp de încă patru ani, trecând pe la Constantinopol, Chios, Smirna etc. şi numai la 1765 s-a reîntors la Xieropotam. Cu banii adunaţi de pe urma bogatelor milostenii primite de către Dapontes a putut fi restaurat acest vechi lăcaş de la Athos. Chesarie-Constantin Dapontes a murit aici la 4 decembrie 1784.

Personaj erudit, cu înclinaţie către poezie retorică şi filosofie, Dapontes a lăsat în urma sa o operă variată. A scris lucrări de istorie, vieţile unor sfinţi mai noi, martirizaţi de turci, dar şi distihuri erotice. Scrierile care interesează Ţările Române sunt cu precădere *Efemeridele Dacice*, *Chronicul evenimentelor dintre 1648—1704*, *Catalogul istoric al oamenilor de seamă din*

veacul XVII, precum și relatarea călătoriei sale în Moldova și Țara Românească cu prilejul pelerinajului din 1757—1760; în sfârșit el a mai alcătuit două descrieri poetice ale țărilor noastre, una cuprinsă într-o scrisoare adresată la 18 august 1759 marelui vornic Constantin Dudescu din Țara Românească, intitulată „*Descrierea Valahiei...*", iar o a doua, nedatată, dar redactată după cuprinsul ei în jurul anului 1777, purtând titlul *Descrierea geografică a Daciei*, cu privire la toate cele trei țări românești. În sfârșit într-un curios *Canon cuprinzător de multe lucruri deosebite dintre cele cunoscute în orașe, insule, popoare și animale*, alcătuit după tipul catavasiilor (cântărilor bisericești) celor mai uzuale din ritualul ortodox, el laudă cu mult entuziasm bogatele produse ale pământului românesc.

Inegală ca valoare, opera lui Constantin Dapontes reprezintă totuși un izvor de mare importanța pentru analizarea situației economice. sociale, politice și culturale a Moldovei și Țării Românești la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Cronicar atent și scrupulos în *Efemeride...*, poet retoric și cu un stil prețios în *Descrieri...*, Dapontes își arată însă în majoritatea lucrărilor sale dragostea care o nutrea pentru Țările Române, ca și admirația sa pentru frumusețile patriei noastre. O notă aparte trebuie relevată în scrisoarea sa către Constantin Dudescu din 18 august 1759, unde — sub un înveliș religios — el lasă să se întrevadă unele accente de protest împotriva nedreptăților sociale din Țara Românească și a mizeriei în care se zbătea țărănimea sărăcită de boierimea autohtonă și de turcii nesățioși.

Biografia lui Constantin Dapontes a fost întocmită de Émile Legrand, editorul operelor sale, în vol. III din *Éphémérides Daces*, Paris, 1888, sub titlul *Notice bio-bibliographique*, p. IX—LXXXIV, și a fost reprodusă în mare măsură de C. Erbiceanu în *Cronicarii greci care au scris despre români in epoca fanariotă*, Buc., 1888, p. LXVI—LXIX. Despre personalitatea cărturarului grec s-a ocupat și Nestor Camariano, *Constantin Dapontès et les Principautés Roumaines*, în „Revue des études sud-est européennes", VIII (1970), no. 3, p. 481—494.

Dintre lucrările lui Dapontes au fost editate: Δακικαὶ 'Εφημερίδες, vol. I text grec, vol. II traducere franceză, de către E. Legrand, Paris, vol. I—II, p. 1880—1881; *Cronicul...* evenimentelor de la 1648—1704 (Καισάριον Δαπόντε χρονογράφος) de către C. Erbiceanu în *Cronicarii greci ...* p. 5—63; *Catalogul istoric al oamenilor de seamă din veacul XVIII dintre care cea mai mare parte au trăit în țările române Valahia și Moldova*, tot de către Erbiceanu, în aceiași culegere, p. 87—227; epistolele sale au fost publicate de É. Legrand în vol. III al *Efemeridelor dacice*, Paris, 1888 și în vol. III din *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1884; în sfârșit opera poetică „Κῆπος χαρίτων" (Grădina fericirii), care cuprinde „Περίοδος τοῦ σταυροῦ" (Peregrinările crucii) — descrierea pelerinajului făcut în Țările Române și Balcani între 1757—1765— ca și „Κανὼν περιεκτικὸς πολλῶν ἐξαιρέτων πραγμάτων τῶν εἰς πολλὰς πόλεις καὶ νήσους καὶ ἔθνη καὶ ζῶα ἀγνωσμένων" (Canon cuprinzător de multe lucrări deosebite dintre cele cunoscute în orașe, insule, popoare și animale) înșirând bogăția produselor pământului românesc a fost editată de Gavril Sofokleos la Atena în 1880.

De pelerinajul lui Dapontes — însoțind lemnul crucii —, în Țara Românească și Moldova între 1757—1760, s-a mai ocupat și V. Laurent, *La prétendue croix byzantine du trésor de Putna*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", tome XXV_1 (1944), p. 79—91.

În volumul de față nu includem decât textul scrisorii adresată lui Constantin Dudescu la 18 august 1759, tradusă de C. Erbiceanu sub titlul *Descrierea Valahiei de Cesare Daponte în 1759*, în „Biserica ortodoxă română", XVIII (1895), nr. 10 (ianuarie), p. 856—862, după textul grec publicat de É. Legrand în *Éphémérides Daces*, vol. III, apoi înșirarea bogățiilor pământului românesc după textul grec al *Canonului...*, editat de Sofokleos, p. 286—292 și tradus de Erbiceanu în „Biserica ortodoxă română", XIV (1890), nr. 5 (august), p. 361—366 și în sfârșit *Descripțiunea geografică a Daciei de Cesarie Daponte*, tradusă tot de Erbiceanu, *ibidem*, p. 356—360, după textul grec editat de É. Legrand, în *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. III, p. 252—258.

[DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI LA 1759 [1]]

Epistola lui Chesarie Dapontes către marele vornic Constantin Dudescu [2] p. 856

1759 august 18

...Am venit și eu la Târgoviște și văzând cele de acolo iată scriu și zic mai asemenea cu Iulius Caesar aceleași : am venit, am văzut și am plâns ; fala universului este Țara Românească, frumusețea Europei este Țara Românească ... Râurile tale curgătoare de aur, câmpiile dătătoare de aur, munții tăi foarte frumoși și dealurile foarte plăcute, plini de izvoare, plini de arbori, nu numai sălbatici, dar și cultivați, lucru de mirare. Păduri pline de umbră, stejari prea măreți, grădini prea mirositoare, câmpii prea desfătătoare, văi prea // plăcute, râpi prea delicioase, locuri prea încântătoare, localități foarte mărețe, ogoarele tale prea regulate, șesurile tale foarte înflorite, pământul foarte roditor, productele foarte mănoase. p. 857

O palmă de loc și la munți și la șes nu s-a creat de prisos, nimic nu stă neproductiv, nu se află nefolositor, nu pare a fi de prisos.

...Câmpiile, în scurt și munții sunt foarte de admirat... separă amândouă în mod egal Țara Românească. Aceasta este hazliu și după cum se zice, țara muntenească, fără contrazicere, ar putea să se numească și țara câmpenească și mă minunez de ce nu se numește și țara câmpenească. De asemenea și valahii, care se numesc munteni, ar fi putut să se numească câmpineni.

Fala universului Țara Românească, frumusețea Europei Țara Românească, râurile tale sunt vestite, iazurile tale renumite, acolo sunt tărâtoare fără de număr, aici pești de care nu există saț. Livezile tale sunt pretutindeni, stupii tăi în tot locul, cu îmbelșugare vinurile tale, mierea ta în abundență și cu prisosință ceara ta și aleasă calitatea ceiii tale, merele tale delicioase și nobile, vinurile tale, ca frunzele boii, ca stelele oile și ca nisipul caii. Nu cumva nu sunt privighetori? Sau poate lipsesc rândunelele și nu vin cocostârci și nu sunt mii de hulubi? Și potârnichi și turturele, prepelițe și // mierle? Căprioare câte voiești, capre sălbatice câte-ți plac, de iepuri și câini te saturi, urși foarte mari, vulpi foarte frumoase și veverițe foarte multe... Bună-i Moldova, dar mai bună Țara Românească. Bună-i Polonia, dar mai bună Țara Românească. Bună-i Ungaria, dar mai bună Țara Românească. Bun e tot pământul, dar e mai bună Țara Românească... Fala universului Țara Românească, frumusețea Europei Țara Românească, măruntaiele ei sunt adevărate saline, pântecele ei păcurărie ; iar din sâni curge în adevăr miere și lapte și din coapsele ei apă, cu aur curat și lucitor, aceasta-i rar, aceasta prea de preț. Pieptul îmbrăcat cu biserici, spatele cu mănăstiri, umerii săi cu grădini, puterile ocârmuirii sunt satele și palatele. Cu capul ei înfricoșează pe unguri și-i spală picioarele Dunărea. Din frunte, ca din răsărit apare strălucitul București — auritul București — dulcele București — superbul și prea gloriosul scaun al domnilor și prea însemnat. Cu o mână

(p. 858 in margin beside "nichi și turturele...")

[1] În versiunea lui C. Erbiceanu, apărută în „Biserica ortodoxă română", XVIII (1895), nr. 10, p. 856 și urm., cu unele modificări.
[2] Constantin Dudescu, mare vornic (aug. 1746 — april. 1747).

prinde Moldova şi cu alta stăpâneşte Serbia, cu dreapta au făcut bine în alte rânduri Veneţiei şi cu stânga a împrumutat mai înainte Germania. Măreţia ei a ajuns până la Ierusalim şi belşugul ei s-a revărsat asupra Sf. Munte. Ochii săi vara şi iarna, dar nici precum Egiptul şi nici precum Moscova. În loc de sprâncene are mănăstirile lui Mihai Vodă şi Radu Vodă, cele faimoase şi în loc de gene Cotrocenii şi Văcăreştii, în loc de nas Plumbuita, renumitul metoh al Xieropotamului... Gloria domnilor, Ţara Românească! mândria grecilor, Ţara Românească, fala românilor, Ţara Românească! Dar nenorocita Ţara Românească! Mănăstirile tale sunt acum fără călugări, călugării fără egumen, egumenii fără de Dumnezeu, Dumnezeul tău fără răzbunare, oraşele şi satele sale fără creştini, creştinii fără legi şi legile fără temei. //

p. 859 Aurul râurilor tale se caută, aurul tău să strânge, aurul tău te înfrumuseţează, iar Christos al tău deloc nu se cunoaşte! Munţii tăi se speculează, ogoarele tale se cultivă, ocnele tale se arendează, grădinile tale se îngrijesc, moşiile tale se însămânţează, animalele tale se folosesc, bunurile tale le înfrumuseţează, se bucură de toate bunurile tale; iar pe Dumnezeu dătătorul tuturor nu-l înţeleg. Om bun nicăieri, cei răi pretutindeni, desfrânaţi aici, tâlhari acolo, nedrepţi deasupra, răpitori dedesupt, avari de-a dreapta, fuduli de-a stânga, linguşitori în urmă, mincinoşi înainte, netrebnici în lăuntru, netrebnici în afară, netemători de Dumnezeu în tot locul, temători de Dumnezeu nicăieri. Invidia împărăţeşte avariţia domneşte. Lăudăroşenia se cinsteşte, desfrânarea place. Îmbuibarea se glorifică, condamnarea nu se caută, neruşinarea domneşte, trupul se zeifică, fecioria se dispreţuieşte, credinţa se alungă, smerenia se goneşte, adevărul nu se aude, dreptatea nu se vede, mila s-a pierdut, rugăciunea s-a uitat, postul s-a lepădat, legea a slăbit, Evanghelia a încetat, iar Scriptura toată în tine este delăsată, profeţii au murit şi tot cuvântul drept; au fugit cele bune, goale sunt cele rele şi toate rele. Gloria domnilor Ţara Românească, faima grecilor, lauda românilor Ţara Românească! Dar nenorocită Ţara Românească, unde este sfinţenia vechilor tăi arhierei? Unde măreţia domnitorilor tăi de mai înainte? Unde slăvirea foştilor tăi boieri? Unde unirea şi iubirea către aproape a creştinilor tăi de mai înainte? Pentru că s-a înmulţit nelegiuirea s-a şters iubirea mulţimii. De aceea acum pustii sunt satele, ruinate palatele, părăsite mănăstirile, a dispărut acel mare număr de locuitori, s-au pierdut bogăţiile boierilor, s-a micşorat cinstea egumenilor, s-a ridicat respectul arhiereilor, s-a stins focul credinţei, s-a uscat râul îmbelşugării, s-a veştejit floarea bunei vieţuiri, s-a călcat simţul dreptăţii, s-a secerat firul dreptăţii; a căzut, a căzut Ţara Românească, *Politia*[3] cea mare! De aceea acum domniile
p. 860 sunt anuale şi obţinute cu mii de pungi şi mucareuri cu su // tele; de aceea semeni zece şi seceri una şi câteodată nici una. Afară numai de anul acesta, când puterea cinstitului lemn al Crucii înconjurând ţara, harul dătătoarei de viaţă Cruci purtat din loc în loc şi din sat în sat, ajutând şi bunătatea şi virtutea domnului nostru — cel cu zile multe —, Scarlat vodă[4], a binecuvântat şi grânele şi secara şi s-a înmulţit şi porumbul şi mălaiul ca în nici un alt an... Cuţitul v-a înfricoşat pe voi, pentru aceea Craiova[5] aproape s-a turcit şi Ţara Românească se apropie. Umbli şi

[3] *Politia* = oraşul (în l. greacă).
[4] Scarlat Ghica, domn al Ţării Româneşti (1758—1761).
[5] Prin Craiova, autorul înţelege Oltenia, procedeu poetic folosit şi în alte locuri.

vezi cum ară şi întrebi a cui este arătura? A lui Mustafa aga îţi răspund. Vezi că seamănă şi întrebi şi auzi : a lui Ibrahim aga, ei seceră şi-i întrebi şi-ţi spun tot aşa. Vezi animale şi cai şi întrebi şi auzi acelaşi lucru, las la o parte bălţile, grădinile şi casele, toate sunt turceşti. Mă ruşinez să vorbesc şi de femei, mă tem să nu zică şi mai mult ceva. Te plimbi şi pe de o parte te bucuri de frumuseţile Ţării Româneşti, iar pe alta te întristezi. Bisericile ruinate, descoperite, ajunse ocol de vite, grajd de cai, adăpostul tuturor animalelor, ruinate şi vrednice de plâns. Te înveseleşti de locuri şi plângi din cauza ruinelor. Oamenii sunt şi foarte puţini şi foarte săraci, locuri vrednice de privit, locuri vrednice de jelit.

Scoală-te şi vino boierule, vino, te rog, aicea la Târgovişte, vino că-ţi este de folos şi vino şi cu mintea, dacă nu poţi cu trupul, unde adesea ai venit, cred şi te-ai plimbat, unde şi casele tale mai dăinuiesc încă, vino şi vei vedea mai mult decât cele scrise aicea. Îţi vei aminti şi vei plânge pe vestita ta de altădată Târgovişte, vechiul scaun de domnie. De bună seamă vei plânge, nu vei putea suferi privind pe acea faimoasă şi măreaţă Curte cu totul ruinată, înaltele sale zidiri ca turnul Halanei şi grădina cea mirositoare plină de mărăcini, ciulini şi scai. Vino acum şi vei vedea şi vei plânge frumoasă Mitropolie, acea prea măreaţă biserică a Înălţării lui Christos, minunata şi prea falnica // zidire a Târgoviştei, p. 861 acea frumoasă clădire vrednică de admirat şi privit, acea nedescrisă laudă a Mitropoliei, a cărei frumuseţe şi măreţie eu n-am văzut-o nici la Sf. Munte, nici în alte oraşe în care am umblat.

Vino şi umblă acum prin ţară şi vei auzi mai multe decât cele scrise aici! Vei lăcrăma de micşorarea patriei, vei zări sărăciţi pe acei puţini compatrioţi ai tăi şi care suferă toate relele. Stau, frate, de multe ori şi mă minunez, cum putem să mâncăm şi să bem, pe când fraţii noştri drept credincioşi sunt flămânzi şi însetaţi şi năpăstuiţi de necredincioşi? Mă mir cum putem să dormim şi să nu ne trezim de ţipetele ţăranilor, de bocetele femeilor, de plânsetele copiilor, de suspinele bărbaţilor, de strigătele săracilor ce se înalţă la Dumnezeu! Ce zic, trăim şi bem şi dormim? Pe când noi suntem aceia ce-i mâncăm pe ei ca *mâncare de pâine*? Dar încă ne mândrim, ne dichisim şi ne bucurăm ca şi cum s-ar zice pentru pierderea fraţilor noştri sau, mai drept zicând, a sufletelor noastre. Nu voim să recunoaştem ce este mai rău : că azi la vecin şi mâine la mine; sau cunoscând acestea ne prostim şi văzând, nu băgăm în seamă şi auzind nu ne pasă? O! Cum vom regreta aceasta într-un timp, dar va fi regret fără folos. O! Cum ne vom pocăi, dar pocăinţa va fi în zadar. Vai! Cât s-ar ruşina Brâncovenii de astăzi văzând înc-odată vii pe pământ pe Brâncovenii răposaţi părinţii noştri. O! Cât s-ar ruşina Cantacuzinii de părinţii lor cei răposaţi; de asemenea Dudeştii şi Văcăreştii... Desigur văzând noi pe aceia şi aceia pe noi, ne-ar zice aşa; nu suntem noi părinţii unor astfel de copii, iar noi am mărturisi şi am zice : nu suntem noi copiii unor astfel de părinţi ⟨virtuoşi⟩. Aceia sunt ai lui Dumnezeu, noi ai lui Mamona, aceia iubitori de virtute, iar noi urâtori de virtute, aceia creştini, noi Sardanapali, aceia iubitori de suflete, iar noi sensuali, aceia fala neamului, fericirea patriei, bucuria compatrioţilor, reputaţia între popoare, iar noi din contra. De aceea trebuie, fraţilor, de aceea se cade, iubiţilor, de aceea // mă rog şi mă umilesc, boierilor, eu prea mic fratele p. 862 vostru, sau să ne schimbăm numele, sau felul de viaţă. După cum a zis cândva Alexandru către Alexandru : „Sau ne facem creştinii şi cu numele şi cu fapta, sau nu ne numim creştini". Dar iertaţi-mă, vă rog, fiţi către

mine îngăduitori vă rog, căci vorbesc din zel, știe Dumnezeu! Căci zelul locului vostru m-a mâncat și rușinea celor ce ne rușinează și nenorocirea lui se resfrânge și asupra mea, frate sunt și eu, din aceeași Colimvitră sunt și făurit din aceeași apă și suflet și din aceeași cină sufletească mă împărtășesc și eu cu voi... Tu o! rai al lumii, Țară Românească, dorit scaun al domnilor..., fală a românilor, ridică-ți ochii în jurul tău și privește pe fiii tăi, suspină și vezi, plângi și zărește și ajută! Părinte al cerurilor întărește pe credinciosul și milostivul domn, pe boieri întărește, pe locuitori îi binecuvântează, pe străini cârmuiește-i, alungă-i pe turci, pedepsește-i pe cei nedrepți, luptă împotriva celor ce luptă contra mea, ajută cu arma cinstitei și de viață făcătoarei tale Cruci și te scoală în ajutorul meu.

Căci al tău este a ne milui și a ne mântui pre noi... 1759 august 18.

Plecat,
Chesarie

III

p. 286 **CANON CUPRINZĂTOR DE MULTE LUCRURI DEOSEBITE DINTRE CELE CUNOSCUTE ÎN ORAȘE, INSULE, POPOARE ȘI ANIMALE** [6]

Glas 4. Oda 1

Deschide-voi gura mea și voi istorisi foarte multe lucruri deosebite; veniți să ascultați, veniți boieri, veniți negustori, veniți și cei bogați, veniți și cei săraci.

...Votca... din Țara Românească și Moldova [7] ... ⟨și altele⟩ sunt lucruri alese... Merele din Moldova... vișinile din Țara Românească... sunt lucruri alese.

p. 287

Oda 3

...Boii din Moldova... cașcavalul din Țara Românească... cegele și morunii de Dunăre sunt în adevăr minunate.

Oda 4

p. 288

...Bogăția stupilor de albine din Moldova și Țara Românească și sarea multă ... sunt lucruri minunate.

Pesmeții din Brașov, caimacurile [8] din Țara Românească ... sunt lucruri minunate.

Oda 5

...Ceara verde de Moldova ... și altele ... sunt lucruri foarte frumoase.

p. 289

...Racii din Țara Românească și Moldova ... sunt lucruri foarte frumoase.

[6] După textul grec din „Κῆπος χαρίτων...” (ed. Gavril Sofokleos), Atena, 1880, p. 286 și urm., coroborat cu traducerea lui C. Erbiceanu din „Biserica ortodoxă română”, XIV (1890), p. 361–366.

[7] βλαχοπογδανίας

[8] τὰ καϊμάκια

Oda 6

...Câinii şi şoimii munteni şi moldoveni sunt folosiţi la vânătoare, fiind cu adevărat lucruri însemnate.

Oda 7 p. 290

...Pietrarii din Moldova şi Ţara Românească ... sunt vrednici de privit ... Sărindarul [9] ... şi altele sunt vrednice de văzut.

Oda 8

Colţea din Bucureşti ... şi altele sunt vrednice de văzut.

IV
DESCRIEREA GEOGRAFICĂ A DACIEI [10]

după 1777

Dacia cuprinde trei voievodate, ca şi cum am zice trei domnii, du- p. 356
cate, principate. Mai întâi Transilvania (se numeşte şi Ardeal), apoi Ţara Românească [11] şi în urmă Bogdania sau şi Moldova. Toate acestea fiind învecinate cu Ungaria îşi au un singur nume, cel de Dacia. Acum voi vorbi pe rând despre acestea: Ţara Românească, // Moldova şi Transilvania. p. 357
Aceasta din urmă se mai numeşte şi Eptapolis, pentru cele şapte oraşe mai însemnate [12] din cuprinsul ei, este o ţară mare şi pentru lungimea teritoriului ei poartă numele şi de „Lungoasa" [13]. Cel mai însemnat dintre oraşe are un climat nesănătos, de aceea şi locuitorii săi suferă de reumatism mai ales şi de dureri de mâini; se cheamă Sibiu [14]. Este reşedinţa generalului [15] şi a mitropolitului [16] pentru că este un oraş mare, de aceea se şi întrece în măreţie cu Viena [17], scaunul împăratului nemţilor. Acesteia din vechime îi era supusă toată Transilvania, precum şi Ungaria [18]. Mai este şi un alt oraş, dar şi acesta nesănătos; aici sunt surzi, mulţi cu simţuri ciuntite şi suferă de tuse [19]. Mai este şi altul, care a fost reşedinţa marelui Decebal, regele dacilor [20]. Este şi Braşovul lângă hotarul Ţării Româneşti, oraş destul de mare şi acesta, dar şi din cele mai însemnate; îl numesc şi Ştefanopol [21], dar pricina ‹denumirii sale› n-am găsit-o scrisă în istorie.

---

[9] Σαρντάριον, mănăstire din Bucureşti.

[10] După traducerea lui C. Erbiceanu, apărută în „Biserica ortodoxă română", XIV (1890), p. 356 şi urm., cu unele modificări.

[11] *Valahia*.

[12] Mediaş, Sebeşul Săsesc, Bistriţa, Sibiu, Braşov, Sighişoara şi Cluj. Pentru originea numelui de Siebenbürgen, cf. vol. I al colecţiei de faţă.

[13] Afirmaţie fantezistă.

[14] Împrumut nemărturisit din „Corographia"... lui Reichersdorffer.

[15] Adică a comandanţilor generali imperiali din Transilvania.

[16] Arhiereului. Cf. la Reichersdorffer, prelatul purtător de mitră.

[17] Beci. Tot după Reichersdorffer.

[18] De fapt Ungaria şi Transilvania intră efectiv în stăpânirea Imperiului habsburgic numai după pacea de la Carlowitz (1699).

[19] Oare după Hungaria lui Olachus? Pentru relatarea acestuia, vezi vol. I al acestei colecţii.

[20] = Sarmisegetuza (Grădiştea).

[21] Este traducerea numirii germane de Kronstadt. Tot după Reichersdorffer.

Acestea zise sunt îndeajuns pentru Transilvania, care are şi o nouă religie de curând apărută, aceea a luteranilor [22].

Ţara Românească cea vestită, reşedinţa [23] de acum a românilor, mult iubită şi invidiată de Fanarioţi, localitate [24] (!) foarte productivă din care în adevăr curge miere şi lapte, care să ne fie de bine [25]; ţară cu climat foarte sănătos, ţară de dorit, foarte întinsă şi potrivită pentru afaceri [26]. Bucureştiul ei, cel vestit şi frumos, este scaunul [27] domnitorilor; pe la mijlocul braţului său trece Dâmboviţa şi-i sărută faţa şi-i udă corpul. Dâmboviţa, dar, curge peste frumosul său trup, Dâmboviţa râu auriu, pentru că produce aur (!) [28], pe care ţiganii îl culeg şi dau la domnie cinci ori şase pungi pline, împreună cu cel adunat din Olt, pentru că şi acesta are aur şi acest râu separă Craiova [29] (!) de Ţara Românească. Posedă mănăstiri multe şi bogate, mai ales cele ale Craiovei [30] sunt şi mai mărețe; într-una din acestea [31] se păstrează moaştele lui Grigore Decapolitul, ce-i acum locuitor al cerului; în altă [32] mâna dreaptă a marelui între ierarhi, Sf. Nicolae al nostru, cel făcător de minuni.

La Bucureşti este mănăstirea Născătoarei ce se numeşte Sărindar,
p. 358 gloria Ţării Româneşti, pentru minunile zilnice // ce săvârşeşte la fiecare şi chiar mie. Mai este şi o mănăstire ce are un spital obştesc şi cu o clopotniţă ce-i vrednică de văzut [33] şi care se numeşte Colţea, clădire făcută cu mare cheltuială de acel Mihail Cantacuzino Brâncoveanu, spătar şi moş [34] al domnului Constantin [35], al celui vestit şi bogat.

Moldova este al doilea scaun al românilor, loc foarte sănătos, mai mult chiar şi decât al Ţării Româneşti, loc foarte roditor, dar nu ca al Ţării Româneşti; merele şi boii sunt mai frumoşi în Moldova, boii mari, aşa cum nu se află în Ţara Românească şi în nici o altă provincie a Europei, de aceea se cumpără mulţi în Ungaria şi în Polonia, care îi sunt învecinate. Are şi mănăstiri, dar nu ca ale Ţării Româneşti. Posedă şi o icoană făcătoare de minuni a Născătoarei la Iaşi într-o mănăstire şi o numesc Golia, aşa precum are şi ⟨mănăstirea⟩ din Scopelo [36] icoana Bunei Vestiri. Scaunul domnului se află la Iaşi. Bucureştii întrec Iaşii în toate. La Iaşi se află moaştele neputrezite ale Sf. Paraschivei celei noi . . . precum şi talpa picioarului Sf. Ioan Botezătorul . . . Biserica Trei Ierarhi este toată sculptată în relief cu adevărate figuri, ceea ce o înfrumuseţează pe din afară, fiind ctitorie a lui Vasile vodă Albanitul [37]. Acesta

---

[22] De fapt luteranismul s-a instalat definitiv în Transilvania încă de la mijlocul sec. XVI.
[23] Adică patria.
[24] Evident = ţară.
[25] Este o urare de bine asemănătoare cu expresia: să ne trăiască.
[26] În sens de ,,comerţ".
[27] Adică ,,reşedinţa de scaun".
[28] Adică în albia râului se găseau pepite aurifere, culese de ţiganii zlătari.
[29] Evident, Oltenia.
[30] Idem.
[31] Mănăstirea Bistriţa.
[32] Mihai Vodă din Bucureşti.
[33] Turnul Colţei.
[34] = unchi după mamă.
[35] Constantin Brâncoveanu.
[36] Insulă în arhipelagul grecesc.
[37] Vasile Lupu (1634—1653).

a zidit şi Golia, a adus şi pe cuvioasa Paraschiva cea nouă din Constantinopol, cu multă cheltuială. Acesta a plătit şi toată datoria ce-o avea Sf. Mormânt şi care era mare atunci ... Şi la Curtea de Argeş în Ţara Românească se află o biserică sculptată, ca şi aceasta, dar mai minunată. În Iaşi sunt cam la 5 000 de case, iar în Bucureşti 15 000, precum este cunoscut tuturor. De asemenea şi populaţia ţării este mai numeroasă în Ţara Românească. Se spune că pe vremea lui Brâncoveanu, locuitorii Bucureştilor se ridicau la peste 70 000. În timpul lui Constantin Mavrocordat, când eram eu secretarul acestuia, s-a împărţit haraciul la patruzeci de mii, adică 40 000 de locuitori [38] cu siguranţă. Sunt acum 40 de ani de când s-a dat haraci de către domn [39] în Ţara Românească şi s-a plătit, iar în domnia fratelui său Ioan[40], când am fost înaintat la căminărie, 40 în Moldova [41]; cu adevărat nu era mare deosebirea între Ţara Românească şi Moldova. În timpurile acestea // de război [42] şi una a fost p. 359
pustiită de turci şi cealaltă a fost robită şi strivită. La sfârşitul războiului după ce au fost ocupate de moscoviţi, iarăşi au fost înapoiate Turciei, prin spaima tuturor popoarelor pentru iubirea de argint a ruşilor şi pentru darea de bani din partea turcilor, cu condiţia ca timp de doi ani să nu plătească bir, şi nici un alt fel de dare ...

Neamţul însă a luat de la Moldova ... trei judeţe [43], Suceava şi alte două, ⟨primindu-le⟩ de la turci pe nimica, ca dar şi cât de mare! Şi au mai rămas cincisprezece judeţe; Ţara Românească însă a avut şi are şaptesprezece împreună cu Craiova ... [44].

Grigore Ghica [45] după ce a stat doi ani domn în Moldova, întorcându-se din Moscova i s-a tăiat capul, sub pretext că a fost pus domn de blonzi [46]. Alecu Ipsilant domnul Ţării Româneşti a fost numit la Constantinopol [47], iar Costache Moruzi, fratele soţiei sale [48], mare dragoman [49] şi prieten cu el, a luat Moldova de la Împărăţie şi s-a făcut domn al Moldovei [50] fără întârziere. Ţara Românească şi Moldova [51] au mitropoliţi, Moldova are şi trei episcopii [52], Ţara Românească, două [53] ⟨episcopii⟩ şi Transilvania, trei [54]. Acestea au, toate şi trei şcoli pe la locurile lor. Moldova se mai numeşte şi Moldo-Vlahia, dar nu se scrie nicăieri din care pricină Ţării Româneşti i se mai spune şi Ungro-Vlahia, dar se ştie de ce pentru că este scrisă pricina. Anume că acel vechi Mihai vodă

---

38 În Bucureşti.

39 Constantin Mavrocordat, în a treia domnie (1735—1741).

40 Ioan Mavrocordat, domn al Moldovei (1743—1747).

41 Neclar. Adică *tot atât* cât Ţara Românească.

42 Războiul ruso-turc (1768—1774).

43 Cernăuţi, Herţa şi Dorohoi (în parte).

44 Adică Oltenia.

45 Grigore al III-lea Ghica (1764—1767, 1774—1777).

46 Adică de ruşi. Probabil joc de cuvinte roşcovani-ruşi.

47 În sensul: ales de turci.

48 Eroare! Constantin vodă Moruzi era însurat cu Smaranda, fiica lui Dumitru Sulgearoglu şi a Ecaterinei Ghica, sora lui Grigore al III-lea Ghica.

49 Între 1774—1777.

50 Domneşte între 1777—1782.

51 *Bogdano-Valahia.*

52 La Roman, Rădăuţi şi Huşi.

53 La Râmnicu Vâlcea şi Buzău.

54 La Vad în Maramureş, Feleac (lângă Cluj) şi Alba Iulia (uniţi).

Albanitul[55] (!) cel mare, cu zelul şi voinic, a domnit peste Ţara Românească, Moldova şi Tran // silvania în acelaşi timp, pe lângă acestea şi p. 360
peste Ungaria şi-şi avea acesta scaunul său în Ţara Românească, pentru care s-a şi cinstit cu titlul al Ungariei[56]. Scaunul Moldo-Vlahiei din vechime era mai ridicat decât acel al Ţării Româneşti, însă Brâncoveanu cu dări mari la Împărăţie a înălţat Ţara Românească.

Cine se duce, frate, în Ţările Române şi nu-şi întină trupul său şi îşi păstrează fecioria, este mai fericit decât un închinător la mormântul Domnului . . .

Afrodita şi-a avut mai întâi domnia singură în Cipru, după istorie, acum are pretutindeni tronuri şi împărăţii, dar mai cu seamă, socot eu în Moldova şi Ţara Românească, din pricina frumuseţii şi uşurinţei femeilor ce sunt acolo.

[55] = Mihai Viteazul (1593—1601) !
[56] Confuzie evidentă.

CHARLES-CLAUDE DE PEYSSONNEL

(1727—1790)

Charles-Claude de Peyssonnel, fiul consulului Franței la Smirna, Charles de Peyssonnel (1700—1757) s-a născut la Marsilia în anul 1727.

Venit în Orient la vârsta de opt ani și-a făcut studiile la școala specială înființată pe lângă ambasada franceză la Constantinopol pentru instruirea viitorilor interpreți de limbi orientale (École des jeunes de langue). După o călătorie la Paris în 1746, e trimis în 1750 într-o călătorie de studii în Asia Mică pentru cercetarea monumentelor antice.

În 1753, la propunerea ambasadorului des Alleurs, este numit consul al Franței în Crimeea. Îndată după luarea postului său în primire (1754), Peyssonnel începe să adune material pentru o lucrare asupra popoarelor care au locuit la gurile Dunării și pe țărmul Mării Negre. Strânge astfel o serie de informații cu privire la satele moldovenești de sub stăpânirea hanului, cât și la relațiile politice, financiare și comerciale ale Moldovei și Țării Românești cu tătarii.

Numit consul la Caneea (Creta), Peyssonnel a străbătut în toamna anului 1758 Moldova pustiită de tătarii lui Krim Ghirai, care au ridicat într-o săptămână 40 000 de robi, vite nenumărate și prăzi bogate. După un scurt popas la Iași, Peyssonnel s-a îndreptat în tovărășia compatriotului său, negustorul Pierre-François Linchou, spre Țara Românească, oprindu-se în București, de la sfârșitul anului 1758 până în februarie 1759. În cursul acestei călătorii, Peyssonnel a strâns o serie de observații cu privire la trecutul Țărilor Române, cât și la forma lor de cârmuire și la bogățiile lor. Acestea din urmă îl interesau în chip deosebit întrucât urmărea să deschidă piața românească comerțului francez.

Numit consul general la Smirna, a ocupat acest post din 1766 până în 1786. Întors în Franța, a murit la Paris la 12 mai 1790. Din 1763 era membru corespondent al Academiei de Inscripții din Paris.

Peyssonnel și-a început cercetările istorice printr-un studiu asupra tulburărilor din Persia și din Georgia, întemeiat pe materialul cules în cursul călătoriei sale din 1750 în Orient. Lucrarea sa istorică *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, terminată la 15 iulie 1763 și publicată la Paris în 1765 se ocupă de originea românilor, de caracterul latin al limbii și de începuturile Țărilor Române. Urmărește pe scurt istoria Moldovei până la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare pe baza unor cronici moldovene (Ureche, Letopisețul anonim al Moldovei), oferite de Alexandru Ghica tatălui său — consulul de la Smirna —, confruntate cu Bonfiniu și cu cronicarii poloni.

Ca anexă la această lucrare, Peyssonnel a publicat *Voyage à Magnésie, à Theyatère, à Sardes* etc. redactat pe baza materialului arheologic și epigrafic strâns în cursul călătoriei din 1750 în Asia Mică.

Lucrarea cea mai însemnată cu privire la situația economică și comercială a Principatelor române și Dobrogei, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, începută în 1750 și terminată în 1762, a fost publicată abia în 1787 la Paris, în două volume, cu indicația numelui și titlurilor autorului.

În acelaşi an apărea la Amsterdam, fără indicaţia autorului *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent, auxquelles on a joint deux mémoires sur le commerce de Smyrne et de l'île de Candie*, într-un singur volum de format mic, având în anexă memoriile asupra comerţului cu Smirna (p. 301—385) şi a comerţului din Creta (p. 386—425) care lipsesc din ediţia de la Paris. În prefaţă, editorul anonim se dă drept autorul lucrării menţionând doar că Peyssonnel (M. P.*** consul de France) i-ar fi dat anumite sfaturi şi acuză pe un negustor că i-ar fi copiat manuscrisul pe care se grăbeşte să-l publice. Identitatea acestui editor anonim nu a fost încă dezvăluită; s-ar putea să fie un secretar al lui Peyssonnel care l-a părăsit pe neaşteptate în 1762 şi pe care acesta îl bănuia de furt literar.

Lucrarea lui Peyssonnel a fost tradusă în limba germană, după ediţia pariziană, de către Ernst Wilhelm Kuhn, sub titlul: *Die Verfassung des Handels auf dem Schwartzen Meer.* Aus dem französischen des Herrn von Peyssonnel, Leipzig, 1788.

Această lucrare importantă este completată de un studiu intitulat *Mémoires sur l'état civil, politique et militaire de la Petite Tartarie envoyé en 1755 aux ministres du roi.*

După încheierea tratatului de la Kuciuk Kainargi (1744), Peyssonnel a analizat într-un comentariu manuscris, terminat la 10 februarie 1777, modul cum s-au aplicat primele 17 articole, cât şi paragraful referitor la articolele secrete. În observaţiile asupra art. XVI privitor la Principatele române, Peyssonnel relatează intrigile lui Matei Ghica pentru a răsturna pe Alexandru Ipsilanti. A fost publicat abia în 1929 în „Revue historique du Sud-Est europpéen'', XI, nr. 10—12, p. 339—363, sub titlul: *Les Observations de M. de Peyssonnel en 1777 sur l'exécution du traité de Koutchouk Kainardji.*

Peyssonnel a supus unei critici severe lucrarea baronului de Tott atât în broşura *Observations critiques sur les mémoires de Monsieur le Baron de Tott, pour servir à l'histoire des Turcs et des Tartares* (109 pag.), cât şi în *Lettre à M. le marquis de N. Contenant quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom du Baron de Tott* (130 pag.). Iar în *Examen du livre intitulé Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, Amsterdam, 1788, reeditat în 1821, a combătut argumentele lui Volney care susţinea împărţirea Imperiului otoman.

Ultima lucrare publicată în timpul vieţii lui Peyssonnel este *Situation politique de la France et ses rapports actuels avec toutes les puissances de l'Europa*, Neuchatel, 1780, în două volume, la care a adăugat *Vues et développement des avantages que le pacte de famille peut donner à la France et à l'Espagne pour le rétablissement de la marine et du commerce maritime.*

După moartea lui au apărut *Discours sur l'alliance de la France avec les Suisses et les Grisons*, 1790. Manuscrisele operelor lui Peyssonnel se păstrează la Biblioteca Naţională din Paris.

De Peyssonnel s-au ocupat N. Iorga în *Les voyageurs français dans l'Orient Européen*, Paris, 1928, p. 104—105 şi V. Mihordea într-un articol substanţial *Charles de Peyssonnel*, în „Balcania'', V_1 Bucureşti, 1942, p. 365—392, precum şi în *Politica orientală franceză şi Ţările Române în secolul al XVIII-lea (1749—1760) după corespondenţa agenţilor de la „Secret du roi''*, Bucureşti, 1937.

O copie manuscrisă a lucrării lui Peyssonnel: *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, într-o formă puţin mai strânsă decât a textului imprimat ulterior se află în arhiva Ministerului Afacerilor Străine al Franţei sub cota: Mémoires et documents, Turquie, vol. 14, f. 179 şi urm.

Un microfilm după acest ms. se află la Muzeul de istorie al oraşului Bucureşti.

[COMERȚUL MĂRII NEGRE][1]

Dobrogea

Mangalia este un târg mare. Acolo se află o piață deschisă și un mare număr de magazii de grâne ; portul este destul de mare // și poate primi vase de orice mărime, dar nu este absolut sigur iarna. La Mangalia se aduce un mic număr de mărfuri de import, despre care am vorbit în legătură cu comerțul Varnei. p. 159

Mărfurile de export sunt : grâul, orzul, secara, meiul, brânza și strugurii care se găsesc din belșug.

Tuzla[2]. Intre Mangalia și Constanța[3] se află Tuzla, un loc pustiu, unde este o radă descoperită și nesigură.

Constanța este un târg mare sub ordinele unui agă însărcinat totodată să trimită la Constantinopol grâul care este adunat aici în foarte mare cantitate. Portul este nesigur ; când vântul este ceva mai tare, vasele stau acolo cu mare greutate. Comerțul de import și de export al acestui târg este aproape același ca acela al localităților despre care am vorbit.

Siut Ghiol [4] este un loc // pustiu care are o radă foarte rea, unde vasele p. 160
abordează câteodată vara, dar nu pot aborda acolo iarna.

Kara-Kîrman [4bis] este un sat destul de mare unde sunt mai multe magazii de grâu ; acolo se fac multe încărcături de cereale.

Localitățile cele mai de seamă ale Dobrogei sunt : Silistra, Babadag, Tulcea, Isaccea și Tomarova [5].

... Se exportă o cantitate foarte mare de ceară ; e galbenă și de o p. 162
calitate foarte bună ; se vinde curată și fără de cusur. Prețul ei este de la 38 până la 48 de parale ocaua, după an. Localitățile cele mai de seamă unde se găsește ceară sunt : Turtucaia, Silistra, ... Bazargic etc.

Mierea este de o calitate mai bună decât cea din Țara Românească p. 166
și Moldova.

... Untul este destul de abundent ... dar totuși mai puțin ca în p. 167
Țara Românească și Moldova.

... Se găsește la ... Bazargic ... silitră de o calitate foarte bună, p. 169
dar toată este cumpărată pentru *mirì* [6], particularii nu pot cumpăra decât de contrabandă...

Caii bulgărești, mai ales cei din Dobrogea, sunt foarte prețuiți, sunt p. 170
mici și puternici ca și caii tătărăști, dar mai bine croiți și mai aleși. Prețul atârnă de frumusețea și calitatea lor ...

Dobrogea produce o cantitate destul de mare de vin roșu, dar de cali- p. 172
tate mediocră. Se aduce de la Isaccea, Tulcea, Daia-Köi, Măcin ... din Deli Orman. În fiecare an vin cinci până la șase mii de care din Rusia și Polonia ca să încarce aceste vinuri care costă de obicei, pe loc, 50 de parale chintalul...

---

[1] Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris, 1787, p. 159 ș.u.

[2] *Tousla-Bourmou.*

[3] *Keustengé.*

[4] *Sud-Gheulu*, la nord de Constanța, azi dispărut. Acum Siut Ghiol este doar denumirea unui loc din apropierea litoralului.

[4bis] Port dispărut, așezat în apropierea actualului sat Vadu din com. Corbu la nord de Năvodari, jud. Constanța.

[5] *Timar-Ows*, sau Reni, pe stânga Prutului, în Republica Ucraina:

[6] Pentru stat (fisc).

p. 173 În toate locurile de pe malul Dunării se află vase construite anume pentru a naviga pe acest fluviu, având de la 150 până la 4 000 de chintale încărcătură; pot fi închiriate în întregime sau plătind numai partea de chirie pentru mărfurile încărcate. Vasele mici sunt mai potrivite decât cele mari şi sunt mai iuţi, merg zi şi noapte pe orice vreme şi pot aborda oriunde; vasele mari nu merg decât ziua, ferindu-se tare de furtună, pentru că nu pot aborda în orice loc; nu sunt folosite decât pentru transportul grânelor. Chiriile sunt mai mari când mergi în susul fluviului decât în josul lui, pentru că echipajele suferă foarte mult când vântul este potrivnic şi sunt silite să remorcheze vasul. De la Rusciuc la Vidin, vasele de 200 de chintale, care se închiriază anume, costă de la 4 la 15 piaştri. Cele care au a se întoarce şi se
p. 174 închiriază//pentru a merge în josul fluviului, de la Vidin la Rusciuc, nu costă decât 6 până la 7 piaştri. Dacă închiriezi anume aceleaşi vase pentru a merge de la Rusciuc la Vidin costă de la 12 la 13 piaştri, iar cele care se înapoiază pot fi închiriate cu 9 până la 10 piaştri.

De la Vidin la Galaţi trebuie să închiriezi vase anume. Chiriile sunt de obicei de la 28 până la 30 de piaştri şi de la Rusciuc la Galaţi, de la 15 până la 20; de la Vidin la Sulina [7] care este una din gurile Dunării se plăteşte 50 până la 55 de piaştri.

De la Galaţi până la Marea Neagră nu se găsesc vase fluviale, afară doar de cele care se întorc la Rusciuc şi la Vidin; sunt deci mai ieftine. Nu am vorbit aici decât de vasele de vreo 200 de chintale încărcătură; celelalte chirii sunt mai mari sau mai mici potrivit cu mărimea vaselor şi cu depărtarea diferitelor localităţi ...

p. 177

Ţara Românească

Ţara Românească este o provincie creştină a Imperiului otoman, cârmuită de un voievod creştin, căruia i se dă titlul de principe şi care este numit de sultan. Ea se mărgineşte la miazănoapte cu Moldova, la răsărit cu Basarabia, la miazăzi cu Dunărea şi la apus cu Transilvania şi Ungaria. Oraşele cele mai însemnate din Ţara Românească sunt: Bucureşti, Focşani (din care o jumătate atârnă de Moldova), Craiova, capitala judeţului cu acest nume, unde voievodul ţine un guvernator cu titlul de *ban*, Râmnic, Buzău, Zimnicea[8], Ploieşti (?)[9], Gherghiţa[10], Turnu[11], Ocnele Mari[12], Câineni (!)[13], Calafat, Giurgiu şi „Laun"[14].

Bucureşti este capitala Ţării Româneşti şi reşedinţa voievodului. Este un oraş mare şi frumos, foarte populat, numără peste 120 000 de//
p. 178 locuitori, sunt clădiri publice foarte frumoase şi mai ales hanuri sau case de găzduire impunătoare, ocupate de negustori bogaţi, la care găseşti tot felul de mărfuri din toate ţările lumii ce fac negoţ.

Giurgiu este schela cea mai de seamă a Ţării Româneşti. Este un oraş destul de mare, aşezat la Dunăre la 12 leghe la sud de Bucureşti şi aproape în faţa Rusciucului. Acolo se îmbarcă toate mărfurile Ţării

---

[7] *Sunié.*
[8] *Zemitche.*
[9] *Clovesche* (= Ploieşti ?).
[10] *Guirghitza*, sat, jud. Prahova.
[11] *Coullé.*
[12] *Hocna*, probabil Ocnele Mari.
[13] *Kimen* = Poate Câineni (?)
[14] În dreptul orăşelului de mai târziu Călăraşi.

Românești care pleacă pe Dunăre fie în jos spre Marea Neagră, sau în Germania, mergând în susul acestui fluviu; de asemenea se aduc toate mărfurile care trebuie să treacă la Varna, pentru a fi transportate de acolo la Constantinopol. Toate mărfurile din Turcia și din țările străine venind de la Constantinopol, de la Adrianopol, din târgurile Selimna [15] și „Ouzóudjova" prin Rusciuc și toate cele care vin din Germania, pe Dunăre, se descarcă acolo. Descrierea celorlalte localități ar fi de prisos; trec la starea comerțului de import și de export al acestei țări.//

Comerțul de import al Țării Românești p. 179

Se pot desface cu câștig în Țara Românească tot felul de mărfuri, dar negustorii europeni nu s-au așezat niciodată aici, din motive pe care le voi deduce mai jos. Negustorii de la Rusciuc au pus mâna aproape pe tot comerțul acestei țări. Se aprovizionează la Constantinopol și la Adrianopol, in târgurile de la Selimna și „Ouzoudjova" cu toate mărfurile care se găsesc acolo. Unii negustori pământeni se duc și ei să cumpere mărfuri europene la târgurile din Lipsca, Danzig și la Viena. Mă voi mărgini să vorbesc aici de mărfurile europene care se vând ⟨în această țară⟩ cu câștig.

Stofe

Stofele noastre „londrine" [17] de calitatea a doua se pot vinde în Țara Românească, dar cererea nu este prea mare. Postavurile de la Lipsca, cele
din Polonia // și cele care se fac chiar în țară le fac concurență, se vând p. 180
totuși în mod obișnuit cu 100 până la 110 de parale „picul" [18]. Stofele cele mai prețuite sunt cele numite *stofe de Lipsca* aduse de la târgul din acest oraș, și care nu sunt altceva cred decât stofe țesute în Brabant. Există diferite calități și prețuri felurite de la 3 ½ ⟨piaștri⟩ până la 5 și chiar 6 piaștri „picul" pentru culorile de coșenil. Stofele din Polonia sunt de trei calități deosebite; prima este cea numită de turci *Kil-Kenar*, al cărui preț este de 2 piaștri „picul". A doua se numește *esker* și se vinde cu 60 de parale. Ultima calitate este foarte grosolană și nu costă decât 30 de parale. În Țara Românească se face un număr mare de stofe de o calitate foarte proastă, cam asemănătoare cu „pinchina" [19] noastră; sunt foarte înguste și au abia un „pic" în lățime. Prețul lor este de 20 până la 30 de parale „picul". S-ar putea introduce în Țara Românească postavurile noastre de Elboeuf,
// de Sedan și chiar de Abbeville. Am motive să cred că ar fi căutate și că ar p. 181
înlocui aproape în întregime postavurile de Lipsca dacă s-ar ajunge să se așeze temeinic francezii în această țară. S-ar putea face încercarea. Stofele franceze nu vin în Țara Românească decât prin Constantinopol, Adrianopol și prin târgul de la Selimna.

---

[15] *Selimna* = Seimen pe fluviul Marița mai jos de Plovdiv.
[16] *Ouzoudjova* pe Marița, în Rumelia.
[17] Imitație de postav ușor englez (fabricat în Franța).
[18] Măsură turcească de lungime pentru țesăturile de lână, mătase și pânză. Pentru cele de lână se folosea „*picul halebi*", pentru cele de mătase „*picul endaze*" (mai scurt), iar pentru pânzeturi picul de Crimeea mai lung ca cel turcesc în raportul de 4/3.
[19] = postav gros de lână.

Stofele noastre de Lyon se vând în Țara Românească cu destul câștig și într-o cantitate destul de mare. Am văzut unele de mare preț la București în hanuri [20] și în mai multe prăvălii. Prețurile lor sunt din cale afară de mari pentru că sunt aduse de la Lipsca și cheltuielile de transport și vamă pe care trebuie să le plătească înainte de a ajunge la București sunt uriașe. Unii francezi așezați în această capitală ar putea să pună mâna în mod absolut pe această ramură de negoț și vânzând stofele la un preț mult mai mic ar crește poate consumul lor. //

p. 182 În Țara Românească se vând multe stofe de Veneția, numite în țară „bella coses" [21]. Sunt stofe cu flori nuanțate cu puțin aur și argint. Se găsesc și „damaschete" și se vând și multe stofe de Chios de toate felurile.

Fireturi

Galoanele care se vând cel mai mult în Țara Românească sunt cele din Polonia, din cauza ieftinătății prețului. Cele mai multe din aceste galoane sunt fără alesătură, fără zigzaguri și lucrate în formă de „musketar" [22]. Sunt ușoare și de proastă calitate. Se vând de obicei cu toptanul cu 180 de piaștri ocaua cele de argint și cu 200 de piaștri ocaua cele de aur. Fireturile noastre ajung și ele aici prin târgul din Lipsca și sunt foarte scumpe, de aceea se vând în cantitate foarte mică. Superioritatea lor este totuși recunoscută și ar fi preferate dacă francezii le-ar putea aduce ei înșiși și le-ar
p. 183 veni și mai bine la socoteală chiar văzându-le// la același preț cu galoanele polone; ar face fără doar și poate să cadă de tot comerțul cu acestea ⟨din urmă⟩. Se vinde de asemenea o mare cantitate de fir de aur și de argint din Polonia cu 12 până la 13 parale dragma [23].

Cameloturi[24]

Cameloturile noastre din Franța sunt destul de prețuite, se vând fără deosebire și cele de o singură față și cele în dungi cu 30 până la 35 de parale sulul, sunt aduse aici de la Constantinopol.

Vopsele

Vopselele sunt aduse în Țara Românească de la Constantinopol, Adrianopol și din târgurile din Rumelia, uneori și de la Danzig. Consumul nu este prea mare, dar prețul este bun. Indigoul se vinde obișnuit, de la război [25] încoace, cu câte 13 până la 14 parale ocaua; se vinde chiar până la 20 de piaștri când nu se prea găsește și ⟨e mai⟩ căutat. Coșenila se vinde cu 25 de piaștri ocaua, și lemnele colorante (băcanul?) cu 20 de piaștri chintalul. //

---

[20] *les Khans publics*. E vorba aici de un fel de bazaruri temporare ținute în hanuri, în contrast cu comerțul stabil al negustorilor așezați cu prăvălioare mici.

[21] = Bella coses sau belacoase, mătase fină, atlas.

[22] *Unis, sans chevrons et en forme de mousquetaires travaillés.*

[23] *La dragme* = măsură de greutate, echivalând cu a 400-a parte dintr-o oca sau cu 16 killat. O drahmă și jumătate echivala cu un miscal (cf. N.E. Kleeman, *Tagbuch der Reisen*, Praga, 1783, p. 383).

[24] *Camelots* — Stofe lucrate la origine din păr de cămilă, de unde li se trage și numele. Ulterior a desemnat niște stofe ieftine și desconsiderate.

[25] Adică de războiul terminat în 1774.

Mirodenii p. 184

Mirodeniile ca: scorţişoare, cuişoare, muscadă, piper, gingimbru sosesc prin Danzig şi se vând cu un câştig mare atunci când nu se prea găsesc. Mirodeniile alese ajung la preţuri excesive. Preţul obişnuit al piperului este de 60 de parale ocaua, iar acela al gingimbrului alb e de 40 de parale.

Metale

Se aduce în Ţara Românească cositorul şi plumbul de la Constantinopol, Adrianopol şi de la târgul din Selimna. Preţul obişnuit al cositorului este de 90 până la 100 de parale ocaua împreună cu amoniacul; acel al plumbului este de 13 până la 14 parale ocaua. Mercurul şi oţelul se aduc din Germania, pe Dunăre, cel dintâi se vinde cu 15 piaştri ocaua şi celălalt cu 20 de piaştri chintalul.

Secerile din Germania sunt şi ele un articol de import foarte însemnat în această ţară. //

Comerţul de export al Ţării Româneşti p. 185

Ceară

Ceara este articolul de comerţ de export cel mai însemnat al Ţării Româneşti; este de o calitate foarte frumoasă şi se află în cantitate foarte mare. Ceara rafinată şi foarte curată se vinde cu 40 până la 45 de parale ocaua.

Piei

Se scoate din Ţara Românească un număr mare de piei de bou şi de bivol care sunt mai mici şi mai puţin preţuite ca cele din Moldova. Pieile de bou cântăresc de obicei de la 25 până la 30 de ocale şi costă de la 2 1/4 piaştri până la 3 piaştri bucata, pieile de bivol se vând în aceeaşi proporţie.

Lână

Lâna din Ţara Românească este foarte căutată; // este aproape de aceeaşi calitate ca cea din Bulgaria de nord şi este preferată celei din Moldova. Preţul ei este de 9 până la 10 parale ocaua. Cea mai mare parte trece în Germania; lâna neagră, care nu se amestecă de obicei cu cealaltă, se vinde în Rumelia. p. 186

Miere

Mierea din Ţara Românească este de o calitate inferioară aceleia din Moldova, are o culoare mai închisă şi este mai greu de prelucrat. Preţul ei obişnuit este de 6 piaştri chintalul.

Unt

Untul se află în cantităţi foarte mari, este de o calitate inferioară celui din Moldova. În sate se vinde cu 8 parale ocaua, iar la bâlciuri cu 10 parale.

Seu

Seul este un articol de export foarte însemnat. Se scoate o cantitate
p. 187 uriaşă din Ţara Românească. // Grosul e alcătuit din grăsimea de capră; i se mai adaugă şi grăsime de bou şi de oaie. Se vinde obişnuit cu 7 până la 8 parale ocaua.

In

Ţara Românească produce o cantitate destul de mare de in de o calitate mai slabă decât cel din Moldova; nu ajunge niciodată să se albească în aceeaşi măsuri, iar firul este foarte scurt. Se vinde cu 7 până la 8 parale ocaua şi se desface aproape tot în Rumelia.

Cânepă

Cânepă se găseşte de asemenea din belşug şi este potrivită pentru tot felul de frânghii. Preţul ei este de 4 până la 5 parale ocaua.

Blănuri

Se exportă din Ţara Românească ceva blănuri, aproape de aceleaşi feluri ca şi cele care se scot din Moldova, dar de o calitate mult mai slabă.//

p. 188
Grâne

Ţara Românească este un izvor nesecat de grâne: grâu, orz şi secară. Kila şi preţul sunt aceleaşi ca în Bulgaria. Exportul lor este interzis şi toate sunt duse la Constantinopol.

Tutun

Ţara Românească produce o cantitate enormă de tutun de foarte proastă calitate care se vinde cu 8 aspri ocaua.

Sare

În Ţara Românească se află ocne foarte bogate în locul numit Ocna. Această sare se vinde pe loc cu 40 de aspri grămada de 100 până la 110 ocale. În schelele dunărene, unde este transportată de la ocnă, preţul său obişnuit este de 40 până la 45 de parale pentru suta de ocale. Se extrage o cantitate uimitor de mare, care trece la Constantinopol şi în diferite părţi ale Imperiului otoman. //

Observaţii

p. 189 Moneda care are cea mai mare circulaţie în Ţara Românească este cea turcească şi este chiar singura care este primită la vânzările cu amănuntul; dar şi ţechinii veneţieni, cei olandezi, scuzii imperiali şi poloni, rublele ruseşti, realii [26] din Spania, scuzii din Raguza sunt primiţi în negoţ şi sunt supuşi la unele variaţii, potrivit cursului comerţului.

---

[26] *Réaux de deux d'Espagne.*

Transportul mărfurilor nu este prea scump în Țara Românească; se folosesc care cu boi, cu bivoli și cu cai, care duc până la 2 000 de ocale. De la București la Giurgiu costă de obicei de la 3 până la 3 $^{1}/_{2}$ piaștri și se plătesc în aceeași proporție după depărtarea diferitelor localități.

În Țara Românească sunt două vămi: una la Giurgiu și cealaltă la „Laun" [27] care este un mic orășel pe Dunăre mai la răsărit de Giurgiu, în fața Silistrei. În fiecare din aceste două vămi se află doi // oameni, unul p. 190
turc și celălalt român.

Vameșii turci ascultă de cel de la Rusciuc. Se plătește de obicei la Rusciuc și se ia un permis [28] pentru Giurgiu și „Laun". Vama din Țara Românească se reduce la foarte puțin lucru și te înțelegi pentru o sumă minimă cu vameșul. Vama turcească este de 3 % pentru turci și de 4 % pentru raiale. Francii [29] plătesc după tariful reglementat de capitulații.

În Țara Românească sunt mine de aur (!), dar ele nu sunt încă deschise și cârmuirea nu dă voie să fie exploatate. Sub domnia lui Mihail Racoviță, un boier român numit Dudescu [30], bărbat bogat și puternic a cărui familie continuă să se bucure în acea țară de multă strălucire, a pus să se scoată *piatră* dintr-o carieră pe care o avea pe una din moșiile sale [31], la câteva leghe de București, cu gândul de a-și clădi o casă. Un german care conducea exploatarea și care era un om foarte priceput la lucrul minelor//
a descoperit în această carieră o vână de aur destul de bogată. A dat de p. 191
știre boierului și i-a propus serviciile sale la această mină, în schimbul unei participări la câștig. Încercările pe care le-au făcut împreună au reușit de minune, și au extras o cantitate destul de mare de aur [32]. Această descoperire nu a rămas mult timp fără a ajunge la cunoștința voievodului Mihail Racoviță, în ciuda măsurilor luate de stăpânul minei și de antreprenorul german de a o tăinui. Spionii n-au întârziat să-l informeze.

Acest principe a poruncit să se adune îndată toți boierii printre care a fost poftit și Dudescu. Voievodul, fără a-l numi, a spus că a auzit că se descoperise o mină de aur pe moșiile unuia dintre boierii adunați. A arătat paguba pe care această ⟨descoperire⟩ ar putea-o aduce țării, căci era de crezut că faptul va ajunge curând la cunoștința Divanului otoman și va expune pe toți locuitorii țării și îndeosebi pe boierul care făcuse descoperirea pe moșiile sale tiraniei turcești. Boierii, după // ce au cumpănit toate p. 192
motivele înfățișate de voievod, au ajuns la hotărârea că trebuie dată poruncă tovarășului lor — oricine ar fi el — să nu mai lucreze la această mină și să învăluie această descoperire într-o tăcere adâncă; de atunci nu s-a mai pomenit de ea. Râul Buzău și altele câteva poartă firicele de aur în cantitate destul de mare. Acestea sunt adunate fățiș și constituie o arendă care face parte din veniturile voievodului și pe care o țin țiganii din Țara Românească din vremuri de care nu se mai pomenește.

Se găsesc în Țara Românească și mărgăritare (!); au fost scoase mai multe asemenea mărgăritare dintr-un lac mic aflat la oarecare depărtare

---

[27] Corespunde cu Călărașii de mai târziu.

[28] *Passe-avant*.

[29] *Les Francs* (= occidentalii în general).

[30] *Dédesko* = Constantin Dudescu, mare logofăt (1740—1743, 1744) sub Mihai Racoviță (1741—1744).

[31] Frunzănești, sat, com. Fundeni, jud. Călărași, unde C. Dudescu și-a clădit un conac impunător de piatră.

[32] Întregul episod e destul de fantezist.

de București înspre județul Câmpulungului. Mi s-au arătat la București câteva din aceste mărgăritare prelucrate cu succes, deși păreau inferioare celor orientale. //

p. 193 **Moldova**

Moldova ca și Țara Românească este o provincie creștină a Imperiului otoman. Ea se mărginește la miazănoapte cu Nistrul, la răsărit cu Basarabia sau Bugeacul, la miazăzi cu Țara Românească și la apus cu Transilvania și Ungaria. Este cârmuită de un voievod creștin numit de Poartă și cârmuirea sa este absolut aidoma cu cea a Țării Românești [33]. Moldova este mai puțin întinsă decât Țara Românească și aduce mult mai puțin venit voievodului său, dar țara este frumoasă și mai mănoasă și toate roadele sale sunt mai
p. 194 bune. Voievodul Moldovei are // precădere la Poartă asupra celui din Țara Românească, pentru că țara celui dintâi s-a supus turcilor printr-o capitulație, iar cealaltă a fost cucerită.

Localitățile cele mai de seamă din Moldova sunt: Iași, capitala, Hotin, Chișinău, Târgoviște [34] (!), Huși, Fălciu, Camenca [35], Orhei, Bacău, Suceava, Bârlad, Botoșani [36](?), Brăila [37], Galați etc.

Iașii sunt capitala Moldovei. Voievodul își are aici reședința. Acest oraș este destul de mare și bine populat. Are cam 50 000 de locuitori; acolo nu sunt hanuri publice [38] ca la București; negustorii sunt așezați statornic în dughene particulare și comerțul este mult mai puțin înfloritor.

Orașul Galați este schela cea mai însemnată din Moldova. Este așezat pe malul de miazănoapte al Dunării, de la 40 până la 45 leghe de gura ei. Acest oraș se află sub autoritatea unui dregător moldovean numit de voievod; are titlul de pârcălab. În toate orașele Moldovei este și câte un
p. 195 ofițer // turc, numit beșli-agasî de care ascultă musulmanii stabiliți acolo sau care vin acolo pentru treburile lor.

Cele mai multe mărfuri îndreptate spre Moldova sunt debarcate la Galați și tot acolo se îmbarcă și cele care vin din Moldova. Vasele nu iernează de obicei la Galați și se duc la „Sunie" [39], una din gurile Dunării pe care hărțile o numesc greșit (!) Solina și unde este un port bun. //

p. 196 **Comerțul de import [40] al Moldovei**

Comerțul Moldovei este același ca al Țării Românești. Mărfurile vin aici pe aceleași căi, se vând aceleași mărfuri cu aceleași prețuri, dar într-o cantitate mult mai mică. . . .

---

[33] Se poate vedea ce am spus despre aceste două provincii în lucrarea mea intitulată *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube* (n.a.)

[34] *Targovitz*. Confuzie evidentă a autorului. Într-o copie manuscrisă a textului publicat ulterior, în 1787, și care se află în Arhiva Ministerului Afacerilor Străine de la Paris lipsesc următoarele localități: Târgoviște, Camenca, Botoșani, Brăila și Galați.

[35] Kamenka = Camenca în stânga Prutului pe râul Camenca, Republica Moldova.

[36] *Poutchen*.

[37] *Ibraïl*. Confuzie evidentă. Brăila era în acea vreme raia turcească și aparținuse mai înainte Țării Românești.

[38] *Kans publics*. Vezi mai sus n. 20.

[39] Sulina.

[40] *Commerce d'entrée*.

Comerțul de export[41] al Moldovei

Ceara este articolul cel mai de seamă al comerțului Moldovei; ea p. 197
este de foarte bună calitate și mai frumoasă decât cea din Țara Românească. Se vinde la același preț, adică de la 40 până la 45 de parale ocaua.

Pieile de bou au mai multă căutare decât cele din Țara Românească; ele cântăresc până la 40 de ocale și se vând de la 3 $^1/_2$ până la 4 piaștri; cele de bivol, în aceeași proporție.

Lâna este mult inferioară față de cea din Țara Românească; ea este mai grosolană și mai amestecată cu lâna neagră; ea nu trece în Germania; se întrebuințează în țară și în Rumelia, în manufacturile de abà, de mantale și de pături.

Mierea este mai prețuită decât cea din Țara Românească; este de o culoare mai deschisă, mai curată și mai ușor de prelucrat; este și mai scumpă și se vinde cu 5 $^1/_2$ până la 6 piaștri chintalul.//

Untul din Moldova trece drept cel mai ales din Imperiul otoman; p. 198
este ⟨totuși⟩ mai ieftin decât cel din Țara Românească, care e de o calitate inferioară. Se vinde în sate cu 18 până la 20 de aspri și la bâlciuri până la 8 parale.

Seul este la fel cu cel din Țara Românească și se vinde la același preț.

Inul din Moldova este mai bun decât cel din Țara Românească, se albește mai ușor și are firul mai lung. Totuși și unul și altul sunt mult inferioare celui din Egipt. Prețul lui obișnuit este de 7 până la 8 parale ocaua.

Cânepa este și ea de calitate mai bună și se vinde de obicei cu 4 parale ocaua.

Boii constituie un articol foarte însemnat al comerțului Moldovei: un număr uimitor trece în Polonia, în Prusia, în Germania, în statul Veneției și în Turcia; cântăresc de obicei de la 200 până la 250 de ocale. Boii se vând de la 10 până la 13 piaștri și vacile de la 8 până la 11 ⟨piaștri⟩.//

Se exportă de asemenea din Moldova în fiecare an un număr nesfâr- p. 199
șit de oi care cântăresc de la 18 până la 22 de ocale. Prețul pe loc este de 50 până la 60 de parale de cap de vită; se trimit în Rumelia și la Constantinopol.

Comerțul pastramei (cărnii sărate) de vacă, de oaie și de capră este de asemenea un articol foarte important. Acest articol alimentar se răspândește pe toată întinderea Mării Negre. Domnii Linchou[42], negustori francezi așezați în Moldova, au socotit că ar putea ajunge la o foarte însemnată ramură de comerț cu carnea de vacă, sărată conform pregătirii obișnuite în țările creștine, și că aceasta ar aduce Franței un mare câștig, vânzându-se și mult mai ieftin decât ⟨articolele asemănătoare⟩ pe care le cumpărăm aiurea. Ei au și obținut învoirea de a aduce din Franța sărători speciali și luaseră chiar măsuri și dăduseră ordine pentru îmbarcarea lor, când moartea domnului Linchou cel mai mare[43] ⟨dintre frați⟩, care a fost decapitat
la Constantinopol în 1760, a făcut să cadă cu totul această afacere. // Am p. 200
crezut că trebuie să spun ceva despre această speculație din care s-ar putea trage poate vreun folos în alte împrejurări.

---

[41] *Commerce de sortie.*

[42] Frații Linchou. Numele inițial era Linche, devenit în Țările Române Linchou. Cf. mai jos, n. 60.

[43] François-Thomas Linchou. Cf. mai jos, n. 61.

Blănurile din Moldova sunt destul de prețuite ; ele constau din vulpi mult mai mari decât cele din Țara Românească. Se aduc pieile neargăsite în târguri și se vând cu 45 până la 50 de parale bucata, după calitate [44]; „jderi" [45] destul de frumoși a căror blană întreagă costă 50 până la 60 de piaștri, belchițe [46] din care o haină blănită [47] costă de la 35 până la 40 de parale, „ala-karen" [48], la prețul de 5 până la 5 $^1/_2$ piaștri, vătui [49] de toate felurile cei negri și cei pestriți cu 17 până la 18 piaștri pieliceaua și cei albi cu 5 $^1/_2$ până la 6 piaștri.

Sunt în Moldova pădurile de la Rezina [50], Scânteia [51], Vaslui și mai multe altele, care produc o foarte mare cantitate de lemn de construcție și de catarge de tot felul, care pot fi cumpărate foarte ieftin. Schela unde sunt
p. 201 transportate e la Galați. // În acest oraș sunt chiar mai multe șantiere unde sunt construite, foarte ieftin, vase de negoț de orice mărime pentru navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre. Mi s-a spus la Galați că erau tot atât de bune catargele din Moldova ca cele din nord.

Din Moldova se obține o foarte mare cantitate de păcură care iese din pământ și din care au descoperit mai multe izvoare (puțuri) foarte bogate ; se vinde, pe loc, cu 100 până la 110 parale chintalul.

Moldova este tot atât de mănoasă în cereale ca și Țara Românească, grâul este chiar mai frumos ; chila este de 275 de ocale și costă 2 $^1/_2$ piaștri. Celelalte cereale se vând în aceeași proporție și cu aceeași kilă ; exportul lor este interzis tot astfel ca în Țara Românească. Când eram la Iași, mi s-a vorbit fără precizie de o propunere pe care o făcuseră polonii guvernului otoman ca să facă să ajungă grânele lor în Marea Neagră, pe Nistru, și să le ducă la Constantinopol. Ei cereau, pentru aceasta, unele privilegii
p. 202 pe care Poarta nu a vrut să // li le acorde și nu am izbutit niciodată să aflu ce a împiedicat îndeplinirea unui proiect al cărui succes ar fi adus celor două puteri un folos egal.

Rușii importă în fiecare an o cantitate nu prea însemnată de vin din Moldova. Este destul de bun, aș crede că e mai bun decât cel din Bulgaria. Costă de obicei o para ocaua.

Observații

Aceleași monede care circulă în Țara Românească trec și în Moldova, fără nici un fel de deosebire. Cele din Polonia sunt mult mai numeroase în comerțul din Moldova decât în Țara Românească, din cauza vecinătății.

Transportul mărfurilor și vehiculele se plătesc cam tot atâta, se folosesc tot astfel care cu boi, cu bivoli și cu cai, având aceeași încărcătură,
p. 203 adică de vreo 2 000 de ocale. Carele cu boi sunt numite // de turci *karaus-arabași* și cele cu cai *mokan-arabași* ; costă de la Iași la Galați fără deosebire 5 până la 5 $^1/_2$ piaștri ; se plătesc în aceeași măsură, potrivit cu depărtarea diferitelor locuri unde vrei să-ți transporți marfa.

---

[44] Cuvintele subliniate lipsesc din textul ms. păstrat în Arhiva Afacerilor Străine de la Quai d'Orsay.
[45] *Zerdavas* ; din limba turcă.
[46] *Sangsar*, idem.
[47] *Pelisse*, adică o haină întreagă de blană.
[48] *Ala-karin*, cuvinte însemnând cu pântecele bălțat.
[49] *Guendjens*, de la tc. göcken = vătui sau iepuraș.
[50] În stânga Prutului, Republica Moldova.
[51] *Iskente*, sat și com., jud. Iași.

La Galaţi sunt doi vameşi, unul turc şi altul moldovean. Turcul ia vamă musulmanilor de 3 %, şi moldoveanul pretinde vama de la creştini după tariful de 4 % [52], dar te înţelegi foarte uşor cu acesta din urmă şi evaluarea mărfurilor reduce această taxă la mult mai puţin.

Lazii [53] din provinciile Trapezunt au făcut întotdeauna un mare negoţ în Moldova şi în Ţara Românească; acum câţiva ani ajunseseră să acapareze în întregime tot negoţul şi să devină adevăraţi tirani; mai ales în Moldova, ei se căsătoreau acolo şi se aşezau acolo cu reşedinţa. Exercitau cele mai crude asupriri împotriva populaţiei, ruinau pe ţărani şi pe târgoveţi silindu-i să le ia banii // cu camătă şi le ridicau apoi bucatele şi mărfurile ca p. 204
plată a acestor împrumuturi silite, al căror preţ îl puneau după bunul lor plac. Adeseori împingeau culmea barbariei până a-şi îngădui hoţii şi asasinate. Sunt vreo douăzeci de ani de când domnul Constantin Mavrocordat [54] a vrut să scuture jugul pe care aceşti noi coloni sau mai bine zis aceşti cotropitori îl impuseseră nenorociţilor de moldoveni; el s-a înţeles cu vestitul Ali-paşa Hekimoglu [55] care era pe atunci, dacă nu mă înşel, paşă de Vidin sau de Babadag, au făcut împreună mai multe întâmpinări pe lângă guvernul otoman şi au dobândit ordine de a urmări pe lazi [56], a executa pe vinovaţi şi a le lua bunurile. Aceste porunci au fost îndeplinite şi chiar depăşite. Persecuţia lor a fost o ilustrare a Vesperelor Siciliane [57], au fost ucişi pretutindeni şi bunurile lor au fost confiscate pentru miri (= fisc). Mi s-a spus că în Moldova au pierit peste zece mii de lazi. Această pedeapsă
îngrozitoare // i-a ţinut de atunci în marginile datoriei; cei care se aşezară p. 205
în ţară şi care au scăpat de măcel au rămas supuşi şi plecaţi, iar ceilalţi au continuat să facă un negoţ cinstit fără a se îndepărta de regulile prescrise.

Nu se vor putea niciodată aşeza temeinic în Moldova şi în Ţara Românească negustori francezi cât timp nu vor fi acolo consuli care să-i ocrotească. Ei rămân la cheremul domnului care abuzează de nevoia în care se află ei de a se lua bine cu el şi care îi sileşte adeseori să-i vândă mărfuri pe credit cu marele risc de a pierde creanţa dacă acesta ar fi cumva mazilit. Dacă izbutesc să-i câştige încrederea şi dacă i se par devotaţi lui, ajung suspecţi tuturor celorlalte familii care ţintesc la acea domnie, iar când este schimbat domnul, a cărui prietenie şi-au dobândit-o, cel care îl înlocuieşte
priveşte pe aceşti negustori ca // pe nişte oameni care îi pot face rău şi p. 206
caută deci să scape de ei, prin toate mijloacele cu putinţă.

De altminteri pentru a-şi asigura o mare parte din mărfurile de export, ca ceară, piei etc., negustorii sunt siliţi să dea bani drept arvună staroştilor satelor, precum şi unor boieri care percep dijmele şi alte impuneri sub formă de mărfuri; câteodată chiar fac avansuri de acestea şi domnului, îi dau nişte scrisori de credit pentru Constantinopol de care are adeseori nevoie, cu condiţia ca ei să primească în locul lor anumite mărfuri la vremea recoltei. Acest fel de negoţ este foarte avantajos pentru că în afară de schimbul de 18 şi de 20 % cu care se aleg, mai capătă întotdeauna şi mărfurile pe un

---

[25] Pentru vama care se plătea la Galaţi, cf. *Hurmuzaki*, Doc. Supl., I_1, p. 607, nr. DCCCLXXXI.

[53] Lazi, populaţie din Asia Mică, aşezată pe coasta de sud-est a Mării Negre.

[54] Constantin Mavrocordat în a doua sa domnie în Moldova (septembrie 1741—29 iunie 1743).

[55] Ali-Hekim-ogblu, paşă de Babadag.

[56] Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu (1733—1774), în *Cronici moldoveneşti* (ed. critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu), Bucureşti, 1987, p. 42—44.

[57] = Măcelul francezilor lui Carol de Anjou, în Sicilia în 1282.

preţ mai ieftin, având grijă de a-l hotărî dinainte [58]. Dar dacă se întâmplă ca domnul să fie mazilit, ei sunt expuşi să piardă avansurile pe care i le-au făcut [59] sau cel puţin să aştepte ca să fie pus iar în domnie; toţi boierii care //
p. 207 îi erau devotaţi urmează aceeaşi soartă, îşi pierd locurile şi nu mai plătesc chiar dacă ar avea putinţa; de a plăti nu dobândeşti dreptate pentru că nu ai protecţie. Domnii Linchou [60] au păţit spre nenorocirea lor toate cele arătate aici de mine. Cel mai vârstnic dintre fraţi [61] care se bucura de încrederea deplină a domnului Constantin Racoviţă [62] l-a urmat în Moldova în chip de cămăraş sau vistier particular al domnului. A înfiinţat la Galaţi o casă de comerţ, dând conducerea tatălui său [63] şi fraţilor săi [64]; această întreprindere a înflorit atâta timp cât a rămas Constantin în domnie. Alexandru (!) Ghica [65] urmaşul său a privit pe domnii Linchou ca pe nişte oameni suspecţi şi de care avea toate motivele să se teamă, din cauza devotamentului lor faţă de înaintaşul său. Aşadar i-a supus la tot felul de vexaţii, i-a obligat să-şi părăsească acea casă de comerţ [66] şi i-a silit să plece fără să le lase un răgaz pentru a-şi lichida afacerile; a împins lucrurile până la
p. 208 neomenie prin // maltratările la care l-a supus pe Linchou tatăl, bătrân a cărui vârstă îl îndreptăţea cel puţin la oarecare milă. Aceşti negustori au fost nevoiţi să vândă cu orice preţ mărfurile care le rămăseseră, pentru a se descurca; au pierdut mult, prin părăsirea pe neaşteptate a casei lor de comerţ, au lăsat mai multe creanţe asupra ţării şi au suferit cu totul o pierdere de peste 15 000 de piaştri, de care nu au putut fi niciodată despăgubiţi. *Urmările* [67] *tuturor acestor afaceri l-au cufundat apoi pe domnul Linchou, fratele mai mare, într-un labirint de intrigi* la care am fost martor în parte când am trecut, în 1759, prin Moldova şi Ţara Românească, aducând cu mine pe domnul Linchou, fratele mai mic [68], pe care îl întâlnisem lângă Bender şi care a fost părtaş, în cursul acestei călătorii, la uneltirile *ce au dus la tăierea capului fratelui său* [69] *la Constantinopol*, un an dup aceea.

---

[58] În timpul domniei lui Constantin Racoviţă, comerţul cu ceara a devenit un monopol de stat la care erau asociaţi marii concesionari fraţii Linchou, „naţiunea" din Constantinopol care furniza sumele de bani şi primea marfa, domnul care îşi plătea creditorii şi haraciul prin împrumuturi la banca negustorilor francezi şi, uneori, ambasadorul Franţei la Constantinopol. La sfârşitul domniei lui C. Racoviţă, afacerile fraţilor Linchou cu ceara din Moldova se cifrau la suma de 19 000 piaştri, I.C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France* (1728—1810), Buc., 1915, p. 100 şi p. 220.

[59] În realitate ambasadorul francez de la Constantinopol putea obţine un firman de la Poartă pentru despăgubirea compatrioţilor săi (I.C. Filitti, *Lettres*).

[60] Familie franceză originară din Marsilia, stabilită în sec. al XVIII-lea la Constantinopol şi apoi în Ţările Române, unde a căpătat diferite slujbe la Curtea domnească, păstrând în acest timp contactul cu vechile lor ocupaţii comerciale. Cf. V. Mihordea, *Politica orientală franceză în Ţările Române în sec. al XVIII-lea*, 1749—1760, Buc., 1937, p. 107 şi urm.

[61] François-Thomas Linchou, fiul lui Maurice Linchou, în legătură cu Constantin Racoviţă din 1740, a venit în Moldova în toamna anului 1749, intrând în Divanul domnesc ca mare sulger. A fost secretar domnesc pentru afacerile străine, vameş şi vechil al cămărăşiei.

[62] Constantin Racoviţă, domn al Moldovei (20 august 1749—22 iunie 1753, apoi 8 febr. 1756 — martie 1757).

[63] Maurice Linchou.

[64] Jean Baptiste, Joseph-Marie şi Pierre-François Linchou.

[65] Numele este greşit. Aici este vorba de Scarlat Ghica (febr. 1757 — august 1758), urmaşul lui Constantin Racoviţă.

[66] Este prima casă de comerţ franceză, înfiinţată în 1753, condusă de Linchou-tatăl, asociat apoi cu fiii săi. În 1754 Linchou-tatăl a înfiinţat o casă de comerţ la Bucureşti.

[67] Cuvintele subliniate în text alcătuisc o frază care înlocuieşte/ în ms. de la Afacerile Străine redactarea mai amplă din textul tipărit.

[68] = Pierre-François, asociat uneltirilor fatale ale fratelui său mai mare.

[69] = François-Thomas.

Se poate vedea cu uşurinţă din ceea ce am arătat, cât ar fi de necesar //
să avem în Moldova şi în Ţara Românească nişte consuli care să poată p. 209
ocroti comerţul pe care am voi să-l introducem; dar înfiinţarea acestor
consulate ar întâmpina mari greutăţi din partea domnilor, deşi Poarta nu
s-ar învrednici peste măsură să-şi refuze consimţământul. Aceste două prin-
cipate sunt lăsate pradă la două sau trei familii greceşti, ai căror membri
neîncetat nu au altă grijă decât cum să şi le smulgă unii de la alţii; aceste
familii nutresc o ură neîmpăcată, una împotriva celeilalte, şi membrii
fiecărei familii în parte sunt întotdeauna dezbinaţi între ei, gelozia lor este
nemărginită, toţi ar vedea cu multă neplăcere şederea în ţara lor a unui
slujbaş al unei puteri străine, care ar fi un spion deghizat [70] în stare să
pătrundă purtarea lor şi să informeze Curtea sa. Cum aceşti voievozi sunt
uneori amestecaţi în afacerile politice ale Europei şi adeseori adoptă inte-
resele vreunei puteri în dauna celorlalte, ei s-ar teme de vigilenţa unui //
consul care, descoperind unele uneltiri contrare intereselor suveranului p. 210
său, ar putea să le dea în vileag, să pună în acţiune resorturi puternice
pentru a mazili pe domnul de care ar avea a se plânge, spre a-l înlocui cu
vreun altul ce ar arăta dispoziţii mai favorabile. Toate aceste familii s-ar
uni împreună fără doar şi poate şi ar întrebuinţa toate mijloacele ce se
pot închipui pentru a abate guvernul turcesc de la încuviinţarea unei ase-
menea numiri. Ar trebui folosită domnia unor domni devotaţi cauzei Fran-
ţei, pentru a pune temeliile consulatului, iar dacă s-ar întâmpla ca ei să fie
înlocuiţi cu alţii rău dispuşi faţă de Franţa, ar trebui să apărăm cu străşnicie
pe consuli împotriva încercărilor pe care le-ar putea face aceştia de a-i expul-
za. După ce vor fi respinse hotărât primele lor sforţări şi ei ⟨=consulii⟩ s-ar
menţine, lucrurile vor merge de la sine; acei cinstiţi domni [71] s-ar obişnui
pe nesimţite cu acest neajuns şi l-ar privi încetul cu încetul ca unul din neca-
zurile ⟨mai mărunte legate de⟩ situaţia lor.

Îndată ce consulii regelui vor // prinde rădăcini în această ţară, s-ar p. 211
putea întemeia acolo în scurtă vreme un negoţ înfloritor şi aducător de
câştig, stabilind case de comerţ la Iaşi şi la Bucureşti şi aşezând în schelele
de la Galaţi, Giurgiu şi Varna agenţi [72] pentru a primi mărfurile de import
şi a expedia pe cele de export ...

Primejdiile navigaţiei pe Marea Neagră au înspăimântat totdeauna, p. 215
oarecum cu drept cuvânt, pe cei mai mulţi negustori. Este adevărat că
această mare este foarte furtunoasă, că // porturile sunt foarte rare şi că p. 216
neputând face nici o asigurare, eşti obligat să-ţi asumi toate riscurile.
Dar cele mai mari primejdii sunt neştiinţa şi lipsa de experienţă a navigato-
rilor şi neîndemânarea în felul lor de a încărca corăbiile. Patronii vaselor
nu au hărţi şi au busole foarte proaste; ei nu ştiu nici să manevreze în
voltă pentru a înainta împotriva vântului, nici să se menţină la „capă";
din orice parte ar bate vântul, ei îl primesc din pupă şi merg unde îi duce
vântul; îndată ce pierd din ochi uscatul, ei nu mai ştiu să-şi calculeze dru-
mul sau să cunoască drumul pe care-l poate face vasul şi nici să afle
portul şi, dacă nu îi duce la liman întâmplarea sau rutina, se zdrobesc de

---

[70] *Un honorable espion.*

[71] *Ces Messieurs.* E vorba de voievozi

[72] *Des Facteurs.*

mai neapărat. Când pleacă dintr-un loc spre a se duce într-altul, au obiceiul să aştepte să se precizeze bine direcţia vântului, mulţumită căruia socotesc ei într-un chip foarte nesigur că ar trebui să facă atâtea leghe pe oră; îşi măsoară timpul astfel încât să poată ajunge ziua în faţa portului
p. 217 unde vor să acosteze; dar dacă din întâmplare vântul // se întăreşte sau slăbeşte şi noaptea îi surprinde în apropierea malului, ei naufragiază cu siguranţă pe coastă. Intrarea canalului Constantinopolului şi a Bosforului Traciei îndeosebi este pentru ei un loc primejdios unde pier mulţi din ei.

Când am plecat din această capitală pe un vas turcesc pentru a mă duce în Ţara tătărească, am ieşit din strâmtoare pe un vânt foarte prielnic; abia am făcut câteva mile pe mare când ne-a surprins vântul de apus. Oamenii noştri s-au întors cu vântul în pupă, potrivit lăudabilului lor obicei, şi ne-am dus să inspectăm Sinope şi Trapezuntul; vântul a început să bată spre răsărit şi ne-am întors iar cu vântul în pupă.

După ce am pierdut din ochi pământul, am băgat de seamă că patronul nu mai ştia unde se afla şi am început să-mi calculez singur drumul; în ziua a patra am văzut uscatul şi cel care l-a văzut întâi cerea o cinste, crezând că îmi vestise apropierea de ţărmul Crimeii. Am susţinut cu tărie faţă de patron şi de întregul echipaj că lucrul era cu neputinţă şi că potri-
p. 218 vit cu drumul pe care // l-am urmat, nu puteam avea înaintea ochilor decât ţărmul dunărean; în curând s-au încredinţat şi ei, căci după câteva ceasuri ne-am aflat pe Insula Şerpilor în faţa gurilor acestui fluviu, şi eu am trecut drept vrăjitor pentru că am ştiut să ghicesc malul Dunării fără să fi fost vreodată în Marea Neagră....

[Din veniturile hanului Crimeii ...][73]

p. 241 [Hanul primeşte] ... douăsprezece mii din *Bol akcesi* sau banii mierei. Este un fel de tribut pe care domnii Moldovei şi Ţării Româneşti îl
p. 242 plătesc hanului, adică cel din Moldova 8 000 şi cel din Ţara Românească 4 000 de piaştri. Adică ... 12 000 ... În afara tributului anual pe care domnii Moldovei şi Ţării Româneşti îl plătesc hanului, primul este nevoit să-i trimită, la urcarea sa în domnie, o caretă trasă de şase cai şi 2 000 de
p. 243 ţechini; şi al Ţării Româneşti 1 000 de ţechini şi un echipaj // asemănător. În ciuda acestora hanul cere necontenit în cursul anului peşcheşuri de la aceşti doi domni care îi sunt supuşi aproape cu totul, datorită unui simţământ de teamă; în adevăr, hanul poate obţine mazilirea lor printr-o singură cerere la Poartă....
p. 254 Veniturile lui Kalga Sultan[74] 2 500 de piaştri asupra tributului mierii al domnului Moldovei şi 1 000 asupra celui al domnului Ţării Româneşti, tribut pe care îl plătesc aceşti domni deosebit de ceea ce dau hanului....

---

[73] *Ibidem*, p. 241 şi urm.
[74] Nume dat fratelui hanului.

[Despre limba română][75]

Românii își dau și astăzi numele de romani // și ieșind din Focșani, oraș care este jumătate în Moldova și cealaltă jumătate în Țara Românească, am fost uimit auzind pe un țăran că răspunde uneia din slugile mele care îl întrebase unde ne aflam : „à venit domieta la tzara roumounească", adică : domnia voastră a venit în Împărăție și în Țara Românească... p. 194 p. 195

[Despre situația politică a Țărilor Române] p. 239

Din toate cele spuse mai sus se poate deduce că de când a fost dezmembrată Valahia de regatul Bulgariei [76] a format două state care au fost cârmuite de domni deosebiți și uneori reunite sub un același domn. Aceste două principate au fost tot mereu de la întemeierea lor dependente și tributare de o putere străină. Ele au ascultat mai întâi de Ungaria, apoi de Polonia și au rămas apoi supuse împăraților turci. Aceste două state sunt astăzi despărțite și sultanul numește și mazilește după voia sa pe cei doi voievozi care nu mai sunt azi decât un fel de pașale, însă creștini. Ei sunt aleși de obicei din patru familii grecești care scot aceste domnii la mezat și nu au altă grijă decât să și le smulgă unii altora. Cea mai veche dintre aceste familii este familia Ghica, dar care nu e cunoscută decât de vreo sută de ani încoace. A doua este familia Mavrocordat, a treia familia Racoviță. Aceste două din urmă sunt încă și mai recente. A patra este nouă de tot, și primul voievod din această familie al cărui nume îmi scapă a fost dragoman la Poartă și a fost trimis în Moldova în 1758 [77]. Acești voievozi nu au decât rangul unor pașale cu două tuiuri, dar se bucură totuși de unele drepturi onorifice pe care nu le au nici pașalele cu trei tuiuri sau vizirii. A fost lăsat să rămână și mai departe în cele două principate un fel de Consiliu de stat compus din douăzeci și patru de boieri ce reprezintă pe vechii stăpânitori ai țării și se mai întrevede la Curtea acestor voievozi o ușoară licărire de suveranitate. Dar ei se află totuși în cea mai grozavă înjosire și tremură la apariția celui mai mic dregător turc sau tătar. Ei se răzbună asupra poporului de starea de umilință la care au fost aduși și se străduiesc să scoată de la ei prin cele mai strigătoare stoarceri sumele care să acopere peșcheșurile imense ce sunt tot mereu siliți să le facă pentru a se pune bine cu ocrotitorii lor de la Poartă și a se menține în scaun. Moldovenii și muntenii, sătui de vexațiile lor, ar dori ca guvernul otoman să binevoiască să pună capăt acestei fantome de libertate ce le-a păstrat și să le dea niște pașale [78], a căror cârmuire ar fi mult mai blândă și mai ușoară decât cea a acestor mici tirani încrezuți dintre care nici unul nu se socoate mai prejos de cel mai puternic monarh al globului.

---

[75] Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Ch. de Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, Paris, 1785, pp. 194—195, 239.

[76] Autorul se referă desigur la statul româno-bulgar din evul mediu, dar crede că și Moldova făcea parte din el !

[77] = Ioan Teodor Callimachi, mare dragoman (1741—1758) și domn al Moldovei (1758—1761).

[78] Părere cu totul neîntemeiată, dar în acord cu linia politicii franceze axate pe alianța cu Poarta.

Sol polon în trecere spre Poartă
Solia lui IOSIF PODOSKI
(1759)

Contele Iosif Podoski, dintr-o familie nobilă lituaniană, fost stolnic al Lituaniei, staroste de Dobrzynski, Pokrzywnicki, Zlatoryski şi apoi voievod de Plock, a fost însărcinat în 1759 de regele Poloniei August III cu o solie la Poartă pentru reglementarea relaţiilor cu tătarii. Aceştia începuseră să stârnească un interes deosebit în legătură cu diferitele combinaţii ale diplomaţiei europene, foarte atente la punctele slabe ale sistemului de guvernare otomano-tătar. Acum se ivesc dezbinări în sânul tătarilor, provocate şi exploatate de agenţi străini.

Hanii tătari, care până în vremea din urmă erau pionii politicii turceşti în coasta Poloniei şi a Rusiei, urmăreau acum ambiţii personale şi linii divergente de acţiune. Lucrul apare limpede şi în memoriile lui de Tott. Hanul Maksud Ghirai, care ducea o politică proprie diferită de a Porţii şi apropiindu-se de cea a Rusiei duşmane, va fi depus şi înlocuit cu Krim Ghirai trimis anume pentru a pregăti o acţiune comună în previziunea unui nou război cu ruşii.

Pentru poloni, tătarii puteau fi nişte aliaţi în împrejurări excepţionale, ca cele din anii 1709—1711, dar în mod normal situaţia Poloniei faţă de tătari şi de incursiunile lor nu era prea deosebită de cea din mijlocul secolului al XVII-lea, când prădăciunile acestora şi represaliile corespunzătoare puteau dezlănţui oricând un război cu Poarta. Pentru a împiedica expediţiile de jaf cu toate consecinţele lor, calea cea mai directă părea să fie o înţelegere cu puterea suzerană otomană. După apropierea din 1755 realizată de solia lui Mniszek, cea din 1759 a lui Podoski trebuia să întreţină şi mai departe bunele relaţii.

Despre trecerea soliei lui Podoski există două dări de seamă, una a secretarului soliei, Adam Golarlowski, judecător militar la Bobrownik, care se intitulează *Diariusz poselstwa Podoskiego do Turck* (Jurnalul soliei lui Podoski în Turcia). Manuscrisul autograf, purtând iscălitura lui A. Golarlowski, se păstrează la Institutul Ossolinski (ms. nr. 615). A fost publicată în original de P.P. Panaitescu în *Călători poloni în Ţările Române* împreună cu o versiune românească (p. 195—214). Cealaltă dare de seamă redactată în limba franceză a fost atribuită lui C. Lafont, secretarul francez al contelui Iosif Podoski. Manuscrisul păstrat în Arhivele de la Dresda a fost publicat de N. Iorga în lucrarea *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre*, extras din „Buletinul Societăţii Geografice", Bucureşti, 1898, p. 43—52 şi analizată de acelaşi în *Istoria românilor prin călători*, ed. II, Bucureşti, 1928, p. 158—161. P.P. Panaitescu în *Călători poloni în Ţările Române* a precizat că familia solului polon Iosif Podoski aparţinea nobilimii Lituaniei şi nu trebuie confundată cu vestita familie a magnaţilor poloni Potocki.

Secretarul soliei ADAM GOLARLOWSKI
(?—post 1759)

Nu se cunosc prea multe amănunte despre Adam Golarlowski, judecător militar la Bobrownik, care a îndeplinit funcţia de secretar al soliei contelui Iosif Podoski, străbătând Moldova în 1759 în drum spre Poartă. Nu se ştie dacă a mai însoţit solia polonă şi la întoarcerea prin Moldova în august 1760 deoarece jurnalul soliei redactat de el se opreşte mai înainte.

Textul jurnalului nu se limitează doar la un simplu itinerar însoţit de o înşirare a ceremoniilor de primire a solului de către domn, ci surprinde şi anumite raporturi dintre boieri şi domn (Ioan Teodor Callimachi) şi descrie starea jalnică a regiunii Prutului jefuită de tătari şi bântuită de ciumă. El se încheie cu o descriere vie a drumului prin Dobrogea.

JURNALUL SOLIEI LUI IOSIF PODOSKI[1]

A. Versiunea lui A. Golarlowski

1759

29 septembrie 1759. Pe malul turcesc al Nistrului [2] nu erau numai
p. 195 ofiţerii şi ienicerii gata de paradă, ci aproape tot Hotinul a venit să ne admire. Atât de mare era mulţimea turcilor că malul lor, care era mai jos decât al nostru, ni se părea acoperit de zăpadă. Îndată de pe malul opus de la Ottaki s-au urcat pe plute ca să ne călăuzească „strajnicul" [3] ţinutului Hotin, capugi başî-ul [4], călăuza noastră şi un număr mic de înalţi dregători turci deoarece era nevoie să ni se lase loc liber. Văzând aceasta, s-au urcat pe plută solul [5], împreună cu voievodul de Lublin, castelanul de Cameniţa şi cel de Lwow, Borzyslawski, stegar de Trembowla, administratorul episcopiei de Cameniţa şi mulţi alţi înalţi dregători şi ofiţeri mai mici în grad, atât poloni, cât şi străini, dar mai ales de aceştia. Amândouă plutele s-au întâlnit la mijlocul Nistrului unde cârmacii le-au oprit şi le-au legat; turcii atunci ne-au urat bun sosit şi ne-au poftit pe pluta lor. Atunci solul şi-a luat rămas bun pentru ultima oară de la voievodul de Lublin şi de la castelanul de Cameniţa, îmbrăţişându-se cu ei. Solul a primit atunci de la turci, după obiceiul vechi şi întotdeauna respectat, un act scris, asigurând că solul şi toţi acei ce-l urmează vor fi aduşi înapoi de turci, după îndeplinirea sarcinii lor, sănătoşi şi feriţi de orice primejdie, afară doar de fenomene ale naturii ce nu pot fi prevăzute sau de trăznetul lui Dumnezeu. Atunci am trecut cu toţii în urma solului pe pluta turcească. Îndată ne-au înconjurat turcii, urându-ne sosire cu noroc împreună cu alte urări, strigând: „Inşala ! Inşala" adică: Allah să dea bine ! Ne apucau de mâini şi de braţe, spunându-ne să nu ne temem, căci vom găsi cele de trebuinţă la ei. Sosind

---

[1] După P.P. Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, p. 195 şi urm., versiunea românească.
[2] La Hotin.
[3] Este folosit un termen polon pentru un comandant local turc.
[4] = Kuciuk Saim Aga.
[5] Iosif (Józef) Podoski.

la mal, am găsit acolo douăzeci de cai aleşi cu şei bogate şi alţi cai cu şei sărăcăcioase, trimişi de paşa de la Hotin.

Trebuie să se ştie că acest paşă care de curând fusese ridicat dintre tătari la rangul de paşă, n-avusese vreme să se îmbogăţească. Aproape toţi aceşti cai erau adunaţi de la locuitorii Hotinului, având şei foarte proaste şi dintre aceşti cai erau abia vreo cincizeci pe care puteai călări. Solul însă avea nevoie de douăzeci şi patru de cai boiereşti şi atunci paşa a cerut comisului soliei prin tălmaciul Giuliani [6] să dea el patru cai, căci nu avea mai
p. 196 mult // de douăzeci de acest fel. I s-a răspuns că se pot da şi zece, şi am fi călărit bucuros pe caii noştri dacă n-ar fi fost obiceiul să mergi pe caii gazdei, căci în toată curtea soliei nu se afla un cal mai prost decât cel mai bun al lor. Numai solului i s-a dat un cal alb bun cu o şa cu puţină broderie. Cea mai deosebită însuşire a acestor cai era faptul că mergeau liniştiţi fără să fie îndemnaţi. Deci cavalcada a pornit, curtea soliei mergea în aceeaşi rânduială ca la intrarea în Cameniţa; după curte urmau toţi ofiţerii în număr de vreo patruzeci şi prietenii care însoţeau pe sol la Hotin. Apoi venea solul însuşi, având la stânga sa — care la turci este locul mai de cinste — pe secretarul soliei, la dreapta era capugi-baş´-ul, călăuza noastră, între şase peici[7], ţinând calul şi scările şelei, apoi şase „haiduci" descrişi mai sus şi paisprezece muzicanţi îmbrăcaţi turceşte ca ciuhodari şi doi curieri, toţi mergând doar câte doi. Pe margini erau şirurile lungi ale ienicerilor, care nu purtau nici o armă, cum e obiceiul lor în timp de pace, şi mergeau cu pas domol. În ariergardă era Galezowski comandând pe husari, apoi caii de paradă cu şeile cu cioltare, în sfârşit trăsurile şi carele.

Abia am intrat în oraş şi muzica turcească a început să cânte din trâmbiţe şi tobe acoperite cu stofă roşie şi din cimpoaie[8], toate aşezate grămadă, cu mare zgomot, foarte neplăcut pentru urechile neobişnuite cu aşa ceva. Cu această muzică supărătoare am fost conduşi tot timpul până la palatul din Hotin, unde era pregătită locuinţa solului. După ce am trecut prin locuri frumoase pe malul Nistrului, ne-am urcat pe un deal repede, dar nu prea înalt. Acolo se află o clădire de lemn chiar pe malul râului, pe care turcii o numesc „Woiewoda", unde locuieşte paznicul portului sau mai bine zis vameşul. Aici turcii au poftit pe sol la o cafea, dar solul, socotind că nu e de demnitatea lui să se coboare la un vameş, nu a primit, ci a poruncit să meargă drept la Hotin.

Atunci s-a iscat un conflict provocat nu de turci — căci atunci s-ar fi rezolvat mai uşor —, ci de Giuliani, tălmaciul nostru, care a cerut ca secretarul soliei să meargă înaintea solului, iar „strajnicul" ţinutului Hotin să meargă lângă sol la stânga, în locul aceluia. Auzind aceasta un oarecare Ianuszevicz, tălmaci al paşalei de Hotin, care fusese mai înainte rotmistru[9] în regimentul regelui Poloniei şi care fusese pus în lanţuri din cauza nesupunerii sale la poruncile lui Borzyslawski (azi stegar şi podstaroste de Trembowla, iar atunci polcovnic al acelui regiment), a strigat ca părerea lui Giuliani să fie îndeplinită. Secretarul soliei însă a dovedit din relaţiile

---

[6] *Iulianego.* Francesco Crescente Giuliani, zis şi marchiz de Giuliani, interpret al Poloniei pentru limbile orientale.

[7] Erau un fel de paji de paradă cu îmbrăcăminte strălucitoare; cf. descrierea intrării alaiului ambasadorilor la Constantinopol, de ex. Gninski sau Oettingen, în *Călători*, VII, p. 347, şi VIII, p. 150.

[8] *Tulumbasow.*

[9] Comandant de companie.

p. 197 tipărite ale soliilor lui Zbarazski[10] // Leszczynski[11] şi Chometowski[12] că i se cuvine lui să meargă pe lângă sol, nu numai aici, dar chiar şi la Constantinopol, înaintea unor dregători mai înalţi ca „strajnicul" local. Pe lângă altele cauza este aceasta: la audienţe, secretarul ţine în mână scrisoarea regelui şi la plecare ia răspunsul sultanului (cum se va vedea în urmă). Astfel a dat a înţelege lui Ianuszewicz şi lui Giuliani că nu se prea pricep în aceste lucruri şi cu voia solului a declarat turcilor că nu se va retrage, căci aceasta ar însemna o înjosire. Turcii din pricina dreptului de ospitalitate şi în semn de respect pentru sol nu au putut să stăruie, deci secretarul a continuat să meargă pe lângă sol până la gazdă. Pentru acest lucru a primit mulţumiri de la toţi polonii mai distinşi ce se aflau de faţă, anume acei care fuseseră nu de mult în solie cu Mniszech[13], mare „şambelan" al Lituaniei la Osman III[14] şi care cunoşteau bine aceste obiceiuri. Acum pentru întâia oară s-a dat pe faţă trădarea şi lipsa de sinceritate a lui Giuliani, despre care vom face la urmă o relatare deosebită[15].

În sfârşit am străbătut ⟨tot⟩ drumul până la Hotin care se află la o optime de milă de Zwaniéc fără să socotim vadul Nistrului. Pe tot drumul o mulţime de turci stăteau pe margini admirând un alai aşa de strălucit, neputându-şi sătura curiozitatea; alţii admirau mai ales minunatele jocuri ale cailor care, luându-şi vânt, săreau în aer cu o minunată repeziciune, deşi nu izbuteau toţi şi întotdeauna să facă acest joc.

Când ne apropiam de oraş, turcii au început să-şi arate mulţumirea, trăgând focuri din tunuri uriaşe de pe ziduri şi când s-au împlinit patruzeci şi patru de lovituri, noi am ajuns la locuinţa solului. Acolo şi-au luat rămas bun toţi acei care, pentru a face mai mare cinste patriei şi a da mai mare strălucire soliei, îl însoţiseră pe sol şi apoi s-au întors pe malul polon la Zwaniéc. Inimile noastre s-au îndurerat de această despărţire, văzând jalnica lor plecare şi rămânerea noastră în mâinile barbarilor... [Urmează comentarii asupra iubirii de patrie]. Toată parada ţinuse de la ceasurile două după prânz până la apusul soarelui. După aceea am luat masa de seară şi ne-am dus cu toţii la locuinţele noastre să ne odihnim.

30 septembrie. Solul a poftit la Hotin pe câţiva nobili, anume pe părintele administrator al episcopiei de Cameniţa, pe stegarul Borzyslawski, care mai rămăseseră la Zwaniéc şi a tratat pe oaspeţi cu mult fast.
p. 198 După // aceea a primit de la turci felurite daruri în semn de bun sosit, dar acestea nu erau însemnate decât un ibric—două de aramă, fructe şi flori, pe când solul, după cinstea lui înnăscută, a dat daruri în aur şi diferite obiecte de găteală.

1 octombrie. Ziua de astăzi a fost închinată corespondenţei pentru poşta trimisă în Polonia.

2 octombrie. După prânz au fost aduşi la locuinţa solului caii paşalei, aceiaşi şi în acelaşi număr ca la sosirea noastră alaltăieri de la Zwaniéc pe malul Nistrului. Solul a încălecat împreună cu noi toţi şi am mers, cu

---

[10] Cristofor Zbarazski, trimis în 1622 la Constantinopol pentru a încheia pace cu turcii, cf. Relaţia trecerii sale prin Moldova în *Călători* IV, p. 498—505.

[11] Rafael Leszczynski, trimis de Senat şi Dietă la Constantinopol pentru a ratifica tratatul de la Carlowitz (1699); cf. solia sa în *Călători* VIII, p. 163—184.

[12] Trimis la Constantinopol (1712—1714) pentru a obţine de la Poartă recunoaşterea lui August al II-lea ca rege al Poloniei. *Ibidem*. p. 587—591.

[13] Trimis în 1755 la Poartă. Vezi în volumul de faţă relaţia trecerii sale prin Moldova.

[14] Osman al III-lea, sultan otoman (1754—1757).

[15] Acest incident este mult exagerat de Golarlowski, care era tocmai secretarul soliei, ce vedea o „înjosire" a sa din propunerea firească a lui Giuliani.

aceeași suită și în aceeași rânduială ca la sosire, la castel să vizităm pe pașa de Hotin. Când am intrat în castel au tras de pe ziduri de patruzeci și trei de ori din tunuri foarte mari.

La intrarea în odaia pașalei, ceremonia s-a desfășurat în chipul următor : în timp ce solul intra venind din gang, pașa s-a ridicat venind din cealaltă parte a odăii și s-au întâlnit în mijlocul încăperii. După câteva cuvinte de bun sosit rostite de pașă, turcii au început să cânte niște triluri nu tocmai plăcute, care fac parte din ceremonialul lor. După aceea s-au așezat îndată pe perne bogate, solul la dreapta, pașa la stânga, făcându-și urări reciproce prin tâlmaci. Pe lângă pașă ședea capugi-bași-ul, călăuza noastră, iar pe lângă sol secretarul soliei. Atunci a venit pașkirgiul, dregător care are grijă de șervete. Aceste șervete erau albe cu marginile brodate cu aur, argint și mătase sau în loc de șervete aducea bucăți de țesături bogate. Pe acestea mi le-a așezat pe genunchi și apoi cafegiul a adus cafeaua într-o cană. Abia am băut-o și a venit buhargiul [16] cu o sticlă de argint plină cu apă parfumată și ne-a turnat fiecăruia câteva picături pe mâini și apoi ne-a dat un prosop să ne ștergem ; după aceea, altul cu o cățuie [17] de argint ne-a tămâiat cu fum înmiresmat. La urmă ni s-a adus șerbet [18] de struguri pe care l-am băut dintr-o singură sorbitură ca rachiul.

Luându-ne rămas bun, ne-am întors în aceeași rânduială și cu același alai, cu lovituri de tun tot atât de numeroase, până la locuințele noastre. Am dat scutierilor turci câte un „bacșiș", adică un dar, după gradul fiecăruia, două parale, un leu, altora mai mult. Pașa de Hotin a trimis în dar solului un cal de culoare murdară (=cenușie?), mic la stat și nu prea înalt și cam bătrân.

3 octombrie. În această zi s-au împărțit daruri turcilor a căror listă se află în partea a doua a jurnalului, unde se pot vedea toate darurile din
p 199 tot timpul călătoriei, căci aici ar lungi prea mult povestirea. În aceeași // zi turcii ne-au dat care cu boi și cărăuși în număr de ...* pentru lucrurile noastre așa că toate au fost împachetate îndată.

4 octombrie. Am plecat din Hotin cu aceeași rânduială salutați de același număr de lovituri de tun ca la sosire.

Comunitatea turcească ne-a însoțit o optime de milă, apoi s-a întors în oraș împreună cu ienicerii. Pe lângă noi a rămas numai convoiul cu amintitul capugi-bași. Acest capugi-bași ducea cu sine într-o caretă turcească foarte bine acoperită, în așa fel ca nimeni să nu poată arunca vreo privire înăuntru, o fată de optsprezece ani, o roabă de neam cerchez, pe care o plătise cu 1 000 de lei, adică 4 000 de tymfi, și o ducea cu sine la Constantinopol, deși e bunic și are nouăzeci de ani. În aceeași zi am mers șase ceasuri și am sosit noaptea la primul popas sau conac la „Kanu Kuprzy" [19], în limba polonă Lipcani [20]. Acest sat se mai numește și „Podul sângeros" pentru că aici în timpul vestitului război de la Hotin și a izbânzii noastre [21], polonii au rupt noaptea podul ucigând peste zece mii de turci.

---

[16] *Buchardzi*, dregător care turna musafirilor apă parfumată.

[17] *Thurybularza*.

[18] *Sorbetu*. Este o băutură dulce care nu trebuie confundată cu șerbetul ce poartă același nume.

* Lacună în text.

[19] Astfel în text. Corect Kanli Köprü, adică Podul sângelui.

[20] *Lipczani*.

[21] Este vorba de victoria lui Sobieski din 1673. Pentru diferite amănunte, vezi *Călători*, VII, relația lui du Pont, p. 281—286.

5 octombrie. Am mers două ceasuri și am poposit noaptea în al doilea Ak-mecet, în limba polonă Pererita [22]. Ak-mecet înseamnă în limba polonă mecetul alb, pentru că muscalii, cucerind Hotinul[23], și-au ridicat aici o biserică albă văruită. Aici când a sosit în frunte cvartirmaisterul soliei și a vrut să însemne cu creta ușa unei clădiri a unui lipcan ca să fie locuința solului, lipcanul l-a rănit cu cuțitul la mână. După aceea a fost prins de capugi-bași care ne era călăuză și urma să fie trimis la Hotin pentru a primi pedeapsa crimei sale. Dar turcii au rugat foarte stăruitor pe sol și pe noi toți să ne milostivim de el și solul fiind din fire plin de bunătate l-a iertat și acela a dat numai 10 lei chirurgului. Turcii au făgăduit că așa ceva nu se va mai întâmpla, dar nu s-au ținut de vorbă, precum se va vedea mai jos.

6 octombrie. Am mers șase ore și ne-am oprit în conacul numit Corpaci [24]. E un sat mic și am stat în locuințe destul de proaste. La un stadiu de sat curge Prutul, pe malul de unde veneam se află stânci mari pe o mare întindere, iar pe malul celălalt e o câmpie largă, minunată. Privind-o de pe vârful acestor stânci ni se înfățișează o priveliște minunată. Aceste stânci având de la natură găuri și crăpături, o mulțime de porumbei de casă și-au făcut cuibul în ele. Căci nu pot nicăieri să-și așeze cuibul pe clădiri care sunt foarte joase, // nici pe sub acoperișuri din pricina fumului strașnic care se p. 200
ridică de sub ele. Un stol mare de porumbei zboară pe sus, iar turcii îi ocrotesc ca ținând de casele lor. Ei înșiși îi împușcă și dacă porumbeii loviți mai sunt în viață, le taie gâtul și așa îi mănâncă. La fel fac și cu celelalte animale. Pe malul Prutului pe stânci și pe dealuri cresc tufișuri și acolo dând drumul ogarilor, am împușcat trei iepuri, iar vulpile s-au ascuns în crăpăturile stâncii, în fața câinilor.

7 octombrie. Ne-am odihnit tot acolo.

8 octombrie. Mergând mai multe ceasuri, am poposit noaptea la Badragi[25], un sat mic și sărăcăcios. Aici se află un iaz mic, acoperit pe jumătate cu trestii, pe care sunt atât de multe rațe încât aproape nu s-a aflat cineva din toată curtea care să nu omoare măcar câteva, mai ales că după ce fugeau de împușcături veneau din nou nefiind speriate.

9 octombrie. După trei ceasuri de drum am sosit la Vasiliuți [26], sat așezat pe malul Prutului într-o câmpie frumoasă.

Prutul care curge foarte șerpuitor în această parte, formează mai spre miazăzi o insulă, cum sunt pe Vistula. Insula e acoperită cu arbori înalți și cu tufișuri dese. Toate femeile afară de cele bătrâne, socotind pe poloni tot atât de dedați poftelor ca și turcii, au trecut toate cu bărcile în acea insulă, împreună cu copiii, luându-și și așternutul. Acolo și-au aprins focuri și au stat în jurul lor toată ziua și noaptea următoare. Această fugă a lor [27] ne-a îngăduit să avem locuințe mai multe și mai bune, căci pe lângă faptul că aveam mai mult loc, femeile nu mai coceau pâine și nu mai găteau mâncare în casă și nu ne mai afumau în ziua aceea de arșiță. Când însă muzica noastră, compusă mai ales de trâmbițe și cornuri de vânătoare, a început să cânte în noaptea aceea frumoasă pe malul Prutului, ecourile aduse de apă și de arbori întăreau frumusețea sunetelor instrumentelor. Atunci și moldovencele au ieșit din adăposturile și ascunzișurile lor alergând

[22] Este punctul pe unde treceau expedițiile polone contra Moldovei. Cf. *ibidem.*, p. 286.

[23] În august 1739. Cf. relația lui Mannstein din volumul de față.

[24] *Korpácz.*, sat în Republica Moldova.

[25] *Badracz*, sat în Republica Moldova.

[26] *Wasyli*, sat în Republica Moldova.

la mal şi ascultând muzica cu mare mulţumire — glasurile lor le arătau bucuria — cântând şi ele cântecele lor care nu erau însă cu totul plăcute [27].

10 octombrie. Am mers pe câmp timp de patru ceasuri şi am trecut Prutul cu două plute. Râul are apă puţină din pricina secetei, nu este adânc şi în multe locuri se strâmtează mult. Malurile sunt înalte pretutindeni şi adesea mai sunt şi dealuri înalte stâncoase.//

p. 201 Pe alocuri râul e lat de o sută de paşi, în alte locuri mai lat, iar în altele mai strâmt. Locuitorii de pe malurile Prutului spun că atunci când râul se umflă inundă regiunea pe o distanţă de trei stadii [28] şi chiar mai mult şi apoi din nou seacă. După ce am trecut Prutul ne-am oprit pentru a petrece noaptea într-un sat anume Tabăra [29], pe malul râului pe un deal înalt. Aici am petrecut noaptea, având locuinţe bune. În aceeaşi zi solul a trimis înainte la Iaşi, la domn [30], cu răspuns la scrisoarea acestuia pe Xavery Borzyslawski, stegar de Trembowla, cu câţiva servitori şi patru oşteni, precum şi pe Leonardi, călăuza noastră [31].

11 octombrie. Ne-am odihnit toată ziua în acelaşi sat; de dimineaţă, după liturghie, solul cu câţiva însoţitori au trecut peste Prut, la vânătoare. Se găseau acolo mulţi iepuri şi căprioare, dar era greu să le poţi împuşca. Chiar dacă ies din tufişurile dese în stepă, iarba înaltă, buruienile şi arbuştii ascund animalele ca într-o pădure. Totuşi au fost împuşcaţi şi iepuri şi căprioare. În Prutul vechi, adică în albia prin care curgea râul mai de mult, am izbutit să pescuim o mulţime de peşti. Oamenii curţii au adus somni, crapi, prinşi cu o plasă mică. Numărul mare de ciulini îmbie pe porci care se bălăcesc în apă şi se îngraşă cu această hrană.

12 octombrie. Am mers două ceasuri până la Cârniceni[32], unde am petrecut noaptea. Aici am găsit locuinţa destul de proastă. La apusul soarelui au sosit cu o caretă trasă de şase cai hatmanul Moldovei [33], adică cel care e căpetenia armatei moldoveneşti, postelnicul [34], adică mareşalul curţii moldoveneşti, şi Leonard călăuza, de asemenea şi La Roche[35], secretarul domnului, având cu ei o suită de şase steaguri de oşteni moldoveni cu flamurile desfăşurate sunând din trâmbiţe şi bătând din tobe. Totuşi aceşti oameni erau numai nişte simpli ţărani fără arme, căci nu le este îngăduit să poarte arme în timp de pace. Un singur steag avea lănci cu steguleţe galbene. Solul a primit în audienţă pe noii veniţi şi în timpul audienţei a

p. 202 stat pe scaun, iar dregătorii scoţându-şi calpacurile // au stat în picioare. La Roche a ţinut o cuvântare în limba franceză, arătând mulţumirea stăpânului său pentru fericita sosire a soliei şi poftind-o la Iaşi, oraşul de scaun al ţării. Solul a mulţumit pentru amabilitatea şi bunăvoinţa domnului şi a rugat pe toţi să şeadă, tratându-i cu dulceaţă şi cafea. După aceea şi-au luat rămas bun şi s-au întors în aceeaşi zi la Iaşi cu aceeaşi paradă şi ceremonie. Dar mai înainte de ei sosise de la Iaşi Borzyslawski, care a povestit următoarele: la sosirea lui i s-a dat îndată o locuinţă în oraş, dar el şi-a

---

[27] Autorul nu reuşeşte să-şi ascundă necazul pentru fuga femeilor care dovedeşte clar că ele îşi apărau cinstea.

[28] Un stadiu are 125 de paşi.

[29] *Tabor*, sat, com. Bivolari, jud. Iaşi.

[30] Ioan Teodor Callimachi, domn al Moldovei (1758—1761).

[31] Agent al domnului şi călăuză a soliei polone în Moldova. Vezi şi relaţia atribuită lui Lafont.

[32] *Kryniczańach*, sat, com. Ţigănaşi, jud. Iaşi.

[33] = Vasile Roset, hatman al Moldovei.

[34] = Alexandru Ipsilanti, vel postelnic.

[35] = Pierre La Roche, secretarul lui I.T. Callimachi pentru limba franceză.

ales locuinţa la părinţii iezuiţi. După aceea i s-a adus tainul, adică alimente în mare cantitate şi anume : pâine, carne, orez, vin şi felurite fructe şi el a dat aducătorului un bacşiş bun. A doua zi a venit la locuinţa lui comisul [36] domnesc cu doi boieri de Curte călări şi o caretă trasă de şase cai, pe lângă care mergeau ciohodarii, adică peicii. Când s-a apropiat careta lui Borzyslawski de poarta castelului, s-au mai adăugat la suită şi doi ceauşi şi patru ciohodari. În faţa palatului l-a primit şi i-a urat bun sosit postelnicul, în palat marele mareşal al curţii [37], în prima cameră hatmanul şi astfel l-au condus la domn. Când s-a apropiat <stegarul>, domnul s-a ridicat de pe scaun şi a înaintat trei paşi, ascultând complimentul în limba latină şi luând scrisoarea solului. După aceea l-a rugat să stea la stânga şi i-a oferit dulceaţă şi cafea.

Domnul a spus că scrisoarea primită fiind un răspuns, nu va mai răspunde şi el, ci aşteaptă cu inima plină de bucurie sosirea solului care va fi primit cu o strălucire deosebită. După aceea stegarul şi-a luat rămas bun de la domn şi a fost condus cu aceleaşi ceremonii la locuinţa lui, iar după amiază s-a întors la noi.

13 octombrie. După ce am mers două ceasuri, apropiindu-ne de Iaşi, cam la o jumătate de milă, ne-au ieşit în drum dregătorii moldoveni anume : hatmanul oştilor, doi mareşali : cel mare şi cel al curţii [38] cancelarul[39] şi vistierul [40], aproape toată curtea domnească, precum şi mulţi boieri de frunte distinşi prin nume şi avere, adică nobilii moldoveni, îmbrăcaţi după obiceiul lor şi călărind pe cai frumos împodobiţi. După aceea erau şi opt steaguri de oşteni cu flamuri, trâmbiţe şi tobe. Careta domnească cu feres-
p. 203 tre de cleştar, trasă de şase cai // era dată cu lac pe dinafară şi aurită. Vizitiii erau îmbrăcaţi în diferite culori şi erau ţigani.

Dregătorii ajungând la careta solului au descălecat şi după urările de bun sosit au întrebat pe sol dacă vrea să meargă călare sau în caretă, căci în afară de caretă aduseseră şi un cal frumos şi împodobit.

Solul mai întâi s-a împotrivit puţin, spunând că vrea să meargă cu careta lui, însă La Roche i-a spus că aceasta ar fi o ofensă adusă domnului. Deci solul a trecut împreună cu secretarul soliei în careta domnului. Atunci alaiul călare a pornit în ordinea următoare : mai întâi mergea miliţia domnească, apoi însoţitorii turci cu capugibaşî-ul, călăuza noastră în trăsura lui, după aceea Galezowski cu husarii, careta solului cu dregătorii moldoveni pomeniţi mai sus pe de lături, apoi curtenii membri ai soliei.

În faţa avangardei mergeau paisprezece muzicanţi pe jos, doi câte doi. De amândouă părţile caretei erau şase haiduci şi şase peici aşa cum au fost descrişi mai sus şi douăzeci de ciohodari domneşti frumos îmbrăcaţi în postav. Oamenii domneşti amestecaţi cu ai noştri de la avangardă şi până în dosul caretei, pe două rânduri. După aceea urmau două carete ale solului, apoi opt cai de paradă ai noştri şi în sfârşit toată tabăra carelor, cu armele şi cărăuşii. O mulţime nesfârşită de bărbaţi şi femei de toate vârstele ieşise din case de curiozitate cum se obişnuieşte la asemenea ceremonii, aşa că ochii nu puteau deosebi nimic altceva decât o mulţime de oameni. Părerea tuturor era că nu mai fusese altă solie care să intre în oraş cu atâta

---

[36] *Koniusz*. Mare comis era Enache, ginerele lui Giuliano.
[37] *Wielki Marszalek*. Probabil marele vornic.
[38] Erau doi vornici : Iordache Balş, de Ţara de Jos, şi Mihalache Sturza, de Ţara de Sus.
[39] Ioan Bogdan, mare logofăt.
[40] Ioan Cantacuzino-Deleanul, mare vistier.

pompă, cu un sol atât de însemnat, cu o curte aşa de frumoasă şi numeroasă şi cu atât de multe trăsuri, precum şi cu o aşa de mare afluenţă de privitori. Când am intrat erau unii pe stradă, alţii la balcoane sau la ferestrele palatelor şi ale caselor. Am fost conduşi în ordine prin oraş până la palatul principelui Cantacuzino, marele vistier al Moldovei, unde solul a fost din nou primit de înalţii dregători. Deşi eram tare bucuroşi de o asemenea primire totuşi ne temeam de ciuma care bântuia în Iaşi. Pentru a ne feri de ea aproape toată strada era pustie, căci oamenii fuseseră trimişi afară din oraş. Din ferieire Dumnezeu ne-a ţinut pe toţi sănătoşi.

14 octombrie. Solul a trimis pe Giuliani tâlmaciul la domn ca să stabilească ceremoniile obişnuite pentru vizită şi anume: dacă domnul va primi pe sol la uşa odăii în care va avea loc audienţa, dacă i se va da solului un scaun întru totul asemenea cu acela pe care va şedea domnul, dacă i se
p. 204 // va da solului locul la dreapta şi în sfârşit dacă domnul va înapoia vizita solului. Dacă domnul s-ar învoi la toate cererile solului, cum era şi obiceiul, acesta hotărâse şi data vizitei pe ziua de 16 a acelei luni.

15 octombrie. Am ascultat slujba în biserica romano-catolică a franciscanilor şi iezuiţilor. Biserica ei o au împreună, dar locuinţele lor sunt în clădiri separate care aparţin deosebit fiecăruia din cele două ordine. În afară de aceasta, nu am făcut nimic deosebit în acea zi. După calendarul rusesc astăzi cade sărbătoarea Sf. Francisc, întemeietorul ordinului minoriţilor pe care solul a celebrat-o cu solemnitate.

16 octombrie. După ascultarea liturghiei în biserica pomenită, când ne-am întors la palatul unde era găzduit solul, am găsit în curte caii trimişi de domn pentru sol şi pentru noi. Trebuie să recunosc că aceşti cai, ca înfăţişare şi în ce priveşte şeile bogate, erau fără îndoială mai de seamă decât acei trimişi de paşa de Hotin, cu prilejul vizitei ce îi făcusem. Aşadar solul a încălecat pe un cal bun care ajunsese mai sur cu anii, dar era totuşi frumos, şi a mers cu pas încet, cum se cuvenea demnităţii soliei, iar şaua era bogată şi acoperită cu o stofă purpurie, cusută cu aur, argint şi mătase. Am pornit tot în aceeaşi ordine în care intrasem în Iaşi. Dregătorii domneşti mergeau înaintea solului; după ei urmau secretarul soliei la stânga solului, apoi comandanţii gărzii şi muzica domnului cântând după obiceiul turcesc din trâmbiţe şi tobe. Abia acum am văzut ce populat este Iaşul, căci s-a arătat o aşa mare mulţime de oameni pe la toate ieşirile, ferestrele şi acoperişurile, încât se părea că se adunaseră din întreaga ţară pentru a privi ca la teatru. Chiar cei douăzeci de ciohodari şi cei doi ceauşi domneşti au fost siliţi să alunge mulţimea ca să facă loc. De la palatul nostru până la castelul domnesc este numai o stradă dreaptă. Când ne-am apropiat de poarta castelului ne-au ieşit în întâmpinare trâmbiţaşii domneşti, care sunt ţigani şi cântă ca la noi când cheamă din turnurile bisericilor la predică pentru pocăinţă.

Cum a descălecat solul, îndată l-au condus dregătorii împreună cu toată Curtea domnească, amândoi mareşalii şi hatmanul. După ce am străbătut o sală, solul a fost întâmpinat de domn la pragul odăii în care urma să-l primească cu următoarele cuvinte: „Bene et prospere, veniat, illustrissimus legatus"; după aceea domnul l-a condus la două scaune acoperite cu catifea roşie cu galon de argint şi cuie de argint înflorate în formă de „tymf"[41]. Domnul a luat locul din stânga, rugând pe sol să stea la dreapta. Acesta i-a urat domnului bun găsit pe scurt în limba latină, dar cu cuvinte

[41] Monedă turcească.

p. 205 bune. Domnul a răspuns // la această urare într-o latină aleasă, arătându-şi bucuria că a sosit sănătos un oaspete atât de însemnat şi de plăcut.

Acest domn se numeşte Ioan-Teodor, este de statură mijlocie, puţin cam gras, are peste şaizeci de ani, bătrân frumos şi vioi cu foarte multă autoritate în figură, dar fără trufie, foarte plăcut la vorbă. Cunoaşte foarte bine limba latină şi când o vorbeşte găseşte cu uşurinţă termeni vii. Timp de douăzeci şi opt de ani (!) a fost terziman [42], adică tâlmaci al sultanilor turci la Constantinopol, în treburile lor cele mai tainice. Aceasta îl face să fie acum bun cunoscător al treburilor aproape ale tuturor statelor. A avut astfel prilejul să câştige bunăvoinţa sultanului [43] şi astfel a fost ridicat în demnitatea ⟨sa⟩ de acum. Are o soţie [44], doi fii [45] mari şi fete [46], dar nu ne-a fost dat să vedem decât pe fii. Deşi, precum se spune, este moldovean de neam, ceea ce ar trebui să mulţumească pe boieri, totuşi invidia şi viţiul care nu lipsesc din nici o ţară i-a îndemnat pe boieri să nu sufere ca unul egal cu ei să-i conducă şi, deşi îl doriseră ca domn, nu au vrut să-l recunoască. Aşadar cei mai mari dregători politici şi boierii mari de frunte s-au retras pe la satele lor sub diferite cuvinte, vrând să-şi ascundă nemulţumirea şi să nu-l ajute în nici un chip. Unii din ei au fost condamnaţi de el, alţii, din poruncă venită de la Constantinopol, au fost trimişi în exil, fiind siliţi astfel, atât ei, cât şi alţii, să se supună. În inimă însă ei sunt departe de a fi sinceri faţă de domn. Dar deoarece acesta se bucură de protecţia vizirului de acum [47], care este foarte puternic, ei nu îndrăznesc să uneltească împotriva lui (lucrul s-a dovedit şi mai târziu prin alungarea de la Constantinopol, la cererea acelui domn, a francezului Lynche [48]. Totuşi se aşteaptă o schimbare de vizir şi în acest caz îndată ar izbucni focul ascuns) [49].

După terminarea urărilor de bun sosit i s-a oferit solului dulceaţă şi cafea şi s-a dat apoi şi apă parfumată ca să se spele pe mâini şi ne-au tămâiat şi cu parfum. La aceasta domnul a spus : „Istae sunt orientales ceremoniae et quaedam humanitatis officia, quae solent hospitum distinctioni et //
p. 206 honori praestane". A urat ca pacea cea lungă de care se bucură Polonia să fie păstrată oricât de zdruncinată ar fi ea de împrejurările de acum oricând : „Certe gloriosa est neutralitas Reipublicae Poloniae" [50]. A întrebat de sănătatea regelui Poloniei [51] şi a hatmanilor. În acest timp mareşalul Curţii domneşti a tratat pe toţi curtenii solului în altă odaie cu dulceaţă, cafea şi prăjituri. Isprăvindu-se discursurile şi vizita, domnul a însoţit pe sol până la uşă. Ne-am întors acasă cu acelaşi alai cu care venisem. Dregătorii moldoveni ne-au însoţit până în sala palatului şi şi-au luat rămas bun, închinându-se foarte adânc şi arătându-se gata de slujbă.

---

[42] Ioan Teodor Callimachi a fost tălmaciul marilor dragomani Ioan Mavrocordat, Grigore Ghica şi Alexandru Ghica, ajungând apoi însuşi mare dragoman al Porţii (1741—1758), deci numai 17 ani şi nu 28.

[43] Mustafa al III-lea (1757—1774).

[44] Doamna Raliţa.

[45] Grigore (n. 1735), viitorul domn al Moldovei (1761—1764, 1767—69), şi Alexandru (n. 1737), viitor domn al Moldovei (1795—1799).

[46] Sevastiţa (n. 1738), soţia lui Teodor Vlasto şi apoi doamna lui Mihai Suţu, şi Maria (n. 1739 sau 1740), doamna lui Alexandru Mavrocordat.

[47] Mehmed Raghib paşa, mare vizir otoman (1757—1763).

[48] *Lincza.* Este unul şi acelaşi cu François Thomas Linchou, pomenit de Peyssonnel, şi care va fi decapitat din ordinul sultanului în 1760, adică un an după trecerea solului polon prin Moldova.

[49] Pentru nemulţumirea boierilor împotriva lui Ioan Callimachi, cf. Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul* ..., în *Cronici moldoveneşti* (ed. A. Ilieş şi I. Zmeu), p. 107—109.

[50] E vorba de neutralitatea Poloniei în timpul războiului de şapte ani.

[51] August al III-lea de Saxa (1733—1763).

17 octombrie. Astăzi pe la ceasurile zece, cu acelaşi alai şi cu aceleaşi steaguri, muzici şi dregători, domnul a înapoiat vizita solului. Iar pentru el a mai adăugat şi această pompă; pe lângă el erau duşi opt cai frumoşi de paradă, acoperiţi cu stofe minunate şi cu şei foarte bogate. La fiecare şa, după obiceiul turcesc, atârna de partea stângă sabia, iar la dreapta buzduganul şi chiar pe şa era o pavăză de argint aplecată spre partea stângă, scările aveau la mijloc stema domnească aurită, în relief, ceea ce e foarte arătos. Înaintea domnului mergeau cei doi fii ai lui călare pe cai mici turceşti de rasă bună şi bine dresaţi. După ei venea domnul pe un cal mare care umbla cu pas rar, dar sigur. Şaua bogată pe care şedea domnul era cu totul deosebit cusută pe margini cu un şir de pietre scumpe de diferite feluri. Abia intrase în curte şi îndată muzica noastră a început să cânte un marş frumos. Domnul a descălecat la scara palatului fiind primit de Kazimir Plaszkowski, mareşalul Curţii şi „towarzysz"[51bis] al steagului de panţiri ai solului, înconjurat de suita soliei. Pe coridor stăteau doisprezece ostaşi, din convoiul nostru şi la trecerea domnului i-au dat onorul cu armele. În prima cameră l-a întâmpinat pe domn secretarul soliei care i-a urat bun sosit şi luându-l de mână l-a dus printre pajii şi haiducii noştri, care erau înşiraţi pe două rânduri, până în sala unde l-a întâmpinat în uşă solul. După o scurtă urare de bun venit l-a poftit pe domn să şadă, dându-i locul la stânga, iar el s-a aşezat la dreapta. Fiii domnului s-au aşezat şi ei pe lângă tatăl lor pe scaune mai joase. Toţi erau îmbrăcaţi cu caftane foarte scumpe, căptuşite cu samur şi ⟨purtau⟩ calpace. După ce s-au aşezat, a început o convorbire mai însemnată în limba latină, arătând legăturile dintre cele două popoare, pre-
p. 207 cum şi cele dintre ei personal // După alte discursuri de acest fel, care au fost scurte, s-a servit dulceaţă şi cafea şi s-au tămâiat oaspeţii. Luându-şi rămas bun, domnul a fost condus de sol ca la sosire, apoi în acelaşi fel de ai noştri.

18 octombrie. Solul a dat de ştire domnului prin tălmaci că hotărâse o oră la care să-l poată vedea secretarul soliei pentru o conferinţă privitoare la anume interese de graniţă ale Republicii. Deci către ceasurile nouă de dimineaţă, domnul a trimis după secretar un cal de paradă al său bine strunit cu o şa bogată şi şase ciohodari frumos îmbrăcaţi cu brâie argintii cusute cu aur care duceau ⟨şase⟩ cai boiereşti, patru pentru ostaşi ai soliei şi doi servitori. Când s-a apropiat de poarta castelului l-au întâmpinat doi ceauşi şi patru ciohodari şi s-au alăturat celor care mergeau pe lângă cal. La scara castelului, secretarul a descălecat şi a fost întâmpinat de Leonardi, călăuza noastră. În coridor îl aştepta postelnicul, adică mareşalul Curţii domneşti cu un baston de argint în mână. Urându-i bun sosit, l-a condus printr-o sală unde-l aştepta hatmanul Moldovei. Acesta l-a dus în camera domnului împreună cu alţi dregători ai ţării şi mulţi din curtenii[52] domnului.

Domnul l-a întâmpinat pe secretar la mijlocul odăii unde se afla citind un act. Îndată s-a întors şi a spus cu glas tare: „Bene veniat Magnificus Secretarius legationis". El s-a aşezat pe un scaun mai înalt cu o treaptă, iar pe secretar l-a poftit să stea la stânga. După urări dintr-o parte şi alta, secretarul a expus domnului interesele Republicii cu privire la graniţă ce-i fuseseră încredinţate, arătând pagubele şi nedreptăţile ce trebuiau despăgubite. Domnul a dat răspuns favorabil, făgăduind că se va da satisfacţie

---

51 bis Camarad de oaste.

52 În sensul de *boierii de curte*.

conform dreptăţii. S-a dovedit însă mai târziu că acele făgăduinţe nu erau sincere, ci erau pornite din vechea „graeca fides”. Solul a fost nevoit să ceară dreptate prin firman împărătesc la Constantinopol. Care anume erau acele interese se poate vedea în a doua parte a jurnalului între memoriile înaintate Porţii şi între firmanele căpătate şi, ca să nu repet degeaba acelaşi lucru, nu le înşir aici. S-au oferit apoi dulceţuri şi cafea, apă parfumată pentru spălat, a fost tămâiat cu fum parfumat după obiceiul locului. După aceea secretarul şi-a luat rămas bun şi s-a întors la palatul solului cu acelaşi alai ca la venire.

19 octombrie. Astăzi, în biserica părinţilor franciscani, am primit binecuvântarea pentru continuarea călătoriei, binecuvântarea pe care noi o numim „itinerarium”. După liturghie, solul a trimis daruri domnului şi curtenilor lui prin Lafont, secretarul pentru corespondenţa străină. Darurile
p. 208 sunt enumerate la un loc cu toate darurile date de solie. Îndată // ce Lafont a împărţit darurile, domnul a trimis şi el la rândul său darurile sale solului şi câtorva dintre noi pe care le veţi citi la urmă sub titlul : Daruri. După mâncarea de prânz am plecat cu bine din Iaşi, pe la ceasurile douăsprezece. În semn de salut s-au tras douăsprezece lovituri din tunurile mici de fier de la castel. Cât priveşte celelalte amănunte am fost însoţiţi de acelaşi alai şi în aceeaşi ordine ca la sosire, până la o jumătate de milă de Iaşi. Între timp solul a aruncat ceva monede mulţimii care le-a adunat cu multă bucurie şi mare tumult.

După trei ceasuri de drum am sosit pentru odihna de noapte la conacul numit Bosia[53], unde am găsit locuinţe foarte proaste. La ieşirea din Iaşi, un turc a rănit pe Komorowski, curtean al soliei, cu un ciomag sub ochi, mare noroc că nu l-a omorât pe loc, iar pe Giergieliwicz, cuartir-maistrul nostru, şi pe vizitiul lui Ochocki, i-au bătut bine turcii. Pentru aceasta la conacul următor unul din cei care loviseră cu ciomagul a fost bătut la tălpi.

20 octombrie. După patru ceasuri de drum am sosit la conacul Măcăreşti [54]. Aici am găsit locuinţe foarte comode, mai ales solul care a stat la o curte întru totul după chipul polon, cum nu mai văzusem alta în cursul călătoriei, nici nu întâlnisem mai înainte. În curte umblau chiar păuni şi cocori, deşi curtea aceea era a unui om simplu. Toţi oamenii din acel sat sunt politicoşi şi binevoitori faţă de poloni.

21 octombrie. Ne-am odihnit tot acolo şi în acea zi. Turcul mai sus pomenit a primit lovituri la tălpi pentru violenţele sale.

22 octombrie. Am mers cale de cinci ceasuri şi am înnoptat la Ghermăneşti [55]. Acest sat e aşezat pe un deal înalt. Am stat foarte rău din cauză că erau colibele foarte mici şi depărtate unele de altele.

23 octombrie. Pornind de la acel conac ne-am coborât de pe deal şi am văzut la stânga, aproape de Prut, o movilă foarte mare asemenea unui deal [56]. Dar deoarece stătea singură în câmpie şi era rotundă, cred că era ridicată de mână de om. M-am depărtat călare împreună cu câţiva curteni mai curioşi şi, după un sfert de milă de drum, am sosit lângă acea movilă pe care am măsurat-o cu pasul. Are la bază şapte sute optzeci de paşi şi se ridică în sus în formă de culă, se poate deci aprecia înălţimea ei. La mijloc e săpată şi are găuri adânci. Unii spun că un anume vizir a stat acolo cu o

---

[53] *Bofsy*, sat şi com. în jud. Iaşi.
[54] *Makareszty*, sat, com. Prisăcani, jud. Iaşi.
[55] *Germaneszt*, sat, com. Drânceni, jud. Vaslui
[56] Movila Răbâiei.

oaste mare și ca amintire a trufiei lui a poruncit să o ridice, ca fiecare să poată vedea din acea muncă ce mulți oameni au fost acolo. Alții spun că în acel loc a fost o bătălie cu mari pierderi de amândouă părțile și că au fost
p. 209 îngropate aici trupurile celor căzuți. După mulți ani // turcii au aflat că din pricina leșurilor se făcuse acolo silitră, așa că au săpat pământul și din oasele morților au extras silitră. Ca de obicei, aici nu se poate afla adevărul asupra vreunei antichități, căci oamenii aceștia sunt simpli și nu se gândesc să păstreze adevărul asupra lucrurilor vrednice de luare aminte.

Ne-am întors apoi la drumul nostru și am mers cale de două ceasuri. Noaptea am rămas la Stănilești. Era aici o mare lipsă de locuințe căci anul trecut năvăliseră aici niște tătari fără căpătâi, prădând, luând cu ei vitele și arzând casele sau mai bine zis colibele, așa că mulți dintre ai noștri, precum și toți caii au rămas sub cerul liber. Către seară a început și o ploaie mare, cea dintâi pe care o văzusem în Moldova. A ținut foarte multă vreme și a udat oamenii noștri toată noaptea spre marele lor neajuns.

24 octombrie. Am rămas tot acolo să ne uscăm, dar ne-am uscat numai la vânt, care era mai mult de iarnă : aspru și rece. Foc nu am putut face, căci aici sunt foarte zgârciți cu lemnele. Așa că ne-a mers și mai rău, și oamenii au pornit pe jumătate înghețați și cu totul uzi.

25 octombrie. Am mers timp de opt ceasuri pe vreme foarte urâtă cu lapoviță care s-a schimbat în zăpadă ce cădea neîncetat cu fulgi mari. Vântul ni-i arunca în ochi, așa că vizitiii abia vedeau caii și caii abia vedeau drumul. Târziu seara am sosit la conacul numit Fălciu [57] care fusese mai înainte un orășel populat, dar precum am spus și mai sus, l-au ruinat tătarii, care năvăliseră anul trecut în Moldova. Ei luaseră cu acest prilej în robie șaizeci de mii de oameni, bărbați și femei, căci mai târziu se făcuse o socoteală amănunțită în fiecare sat. Când au trecut Prutul, au mânat oamenii luați în robie ca vitele și foarte mulți s-au înecat. Mai ales copiii mici au fost băgați în saci și atârnați de cai, iar caii lăsați să treacă apa înot așa că nenorociții copii au fost unii băgați în apă, alții s-au sufocat. La porunca sultanului turc au înapoiat pe bătrâni și pe invalizi, dar tinerii atât bărbați, cât și femei n-au fost înapoiați. Localnicii spun că turcii au luat bani pentru ei de la tătari. Acum Fălciul nu are decât vreo zece – douăzeci de case ; la capătul de răsărit al localității curge Prutul, pe apele căruia am văzut șapte corăbii mici, însă altfel construite decât ale noastre, căci partea de jos este cu colțul ca bacurile, numai la mijloc sunt bombate, iar la capete mai strâmte. Pe dinăuntru cu aceeași împărțire ca ⟨cele numite⟩ „szmaga”
p. 210 cu camere, cu uși și ferestre. Aceste corăbii // merg cu diferite mărfuri de pe Dunăre pe Prut în sus și apoi din nou pe Dunăre. Aici am avut locuințe puține și foarte proaste.

26 octombrie. Drumul de astăzi a fost numai de trei ceasuri și ne-am oprit la Cârja [58], unde am avut numai câteva colibe ca locuință.

27 octombrie. Am mers timp de șapte ceasuri până la popasul numit Oancea [59], unde am avut locuințe nu prea bune, căci tătarii prădaseră și acest sat. Aici am rămas noaptea.

28 octombrie. Ne-am odihnit în același loc. Câțiva dintre noi am mers până la Prut, care curge aproape de sat, și am privit la morile de pe acel râu. Morile sunt clădite pe punți plutitoare [60] ca și cele de pe râurile din Polonia.

---

[57] *Falszya*, sat și com, jud. Vaslui.
[58] *Kierza* sat, com. Murgeni, jud. Vaslui.
[59] *Wancze*, sat și com., jud. Galați.
[60] *Kszlaltem*.

Singura deosebire e că acestea de aici nu au morari așa de buni și făina se face numai măcinată căci nu folosesc sită. Pe malul Prutului am văzut mulțime de oameni, bărbați și femei tineri și bătrâni cărăuși, ⟨cu⟩ care și cu boi care păşteau. Aceşti oameni își făcuseră locuințe cu trestii care cresc foarte dese la o depărtare de trei „sajene" [61] și astfel se apărau de ciumă. Ei sunt dintr-un sat la o depărtare de un sfert de milă în fața acestuia unde stăteam noi, dar mai mare. Cei care mai erau încă sănătoși ieșiseră în sat, căci aproape toți locuitorii din aproape două sute de colibe muriseră.

29 octombrie. După șapte ceasuri de drum am sosit în conacul numit Şivița [62].

30 octombrie. Am fost nevoiți să rămânem și să ne odihnim tot acolo, căci la Galați, unde urma să stăm în astă seară, trecea pașa de Azov cu trei tuiuri. De stăpânirea lui ține și pașalâcul Bagdodok (!) care se întinde până la porțile Constantinopolului. Acest pașă este același Mehmed aga care fusese mai înainte trimis ca sol de actualul sultan în Polonia, la rege și Republică. Deoarece avea cu el mai bine de nouăsute de ieniceri, ar fi fost greu și nepotrivit să ne amestecăm și noi cu ceata lui la Galați. În acest sat câteva case fuseseră dărâmate din pricina ciumei. Aproape toate locuințele noastre erau așezate în jurul acelor case și chiar aceea a solului însuși nu era mai depărtată de ele decât cu douăzeci de pași. Trei oameni care muriseră de ciumă fuseseră aruncați în păpuriș aproape de acolo și rămânând neîngropați, trupurile lor fuseseră pe jumătate mâncate de corbi și de ciori. Oamenii noștri și noi înșine îi priveam cu o curiozitate nesocotită pentru care ⟨lucru⟩ am fost dojeniți. Totuși un vizitiu al carelor soliei, anume Iacek, șerbul, a căpătat această boală și după scurt timp a și murit, ceea ce ne-a speriat, după cum se va vedea. //

p. 211 31 octombrie. După un drum de patru ceasuri am sosit la Galați, oraș așezat pe malul Dunării și supus jurisdicției domnului Moldovei. Aici în apropiere se află un lac [63] lung de mai bine de o milă și lat de o jumătate de milă, desigur format din apele Prutului care se varsă în Dunăre. Este un lac foarte vestit prin mulțimea peștilor de tot felul ce se află în el.

La Galați am stat într-o mănăstire [64] de greci schismatici așa de încăpătoare că a încăput toată curtea acolo. Numai preoții capelani, medicul și comandantul cu garda au stat într-altă mănăstire. Poarta locuinței solului și poarta de afară au fost păzite de o gardă, ca nu cumva să iasă cineva în oraș, fie dintre cei de seamă, fie dintre servitori. Aceasta din cauza ciumei care bântuia atunci în oraș, căci în fiecare zi se îngropau câțiva morți și erau o mulțime de case ciumate. Eu, stegarul Borzyslawski, Ochocki, „towarzysz" al regimentului din Chelm și vistierul aveam locuințe afară din oraș la treizeci de pași de aceste case, spre marea noastră spaimă. Azi ne-au adus în ⟨niște⟩ care două știuci vii pentru a fi vândute solului. Cântăreau 190 de „olii" și am dat pe ele lei ...*

1 noiembrie. Cea mai mare parte a curții soliei s-a împărtășit cu prilejul sărbătoarei Tuturor Sfinților.

2 noiembrie. Cei dintre noi care nu se grijiseră ieri, au luat⟨azi⟩Sf.taine.

3, 4 și 5 noiembrie. Ne-am odihnit tot acolo, neputând trece Dunărea din pricina vânturilor nemaipomenite care tulburau apele fluviului,

---

[61] *Saznie.*

[62] *Sryica,* sat, com. Tulucești, jud. Galați.

[63] Lacul Brateș.

[64] E vorba de mănăstirea Maica Precista (din 1647), și apoi de mănăstirea Mavrodolu (din 1669).

* Lacună în text.

ridicând valuri și făcând trecerea cu neputință. Aici ⟨oamenii⟩ numesc această „furtună".

6 noiembrie. Din cauza aceleiași „furtune" am rămas iar pe loc și ne-am dus să vedem corăbiile pe Dunăre. Sunt construite în formă de „szmaga", turcii le numesc „ghimii". La cârmă sunt foarte strâmte și înalte. Sunt adânci de 25 de coți și bine rânduite în interior. Unele au un singur catarg, altele trei. Transportă grâu din orașele de pe malul Dunării, Galați, Brăila la Constantinopol ;⟨de acolo⟩ aduc felurite mărfuri turcești, mai ales „băcănie" sau coloniale care sunt descărcate în aceste orașe. În fața mea se încărca grâu într-o ghimie, dar era pe jumătate plin cu neghină. O astfel de corabie este foarte încăpătoare. Turcii umblă cu aceiași pantaloni ⟨largi⟩ ca ai marinarilor englezi și olandezi, ce se văd la Danzig, cu aceleași culori și croiți la fel. Am citit în tratatul de la Passarowitz că este îngăduit negustorilor maghiari să aducă pe corăbiile lor mărfuri din Ungaria pe Dunăre,
p. 212 dar aceste corăbii maghiare n-au voie să iasă de pe Dunăre // în Marea Neagră spre Constantinopol. Ei sunt nevoiți să închirieze ghimii turcești, încărcând pe ele mărfuri, pot să le ducă la Constantinopol, precum și fac.

7 noiembrie. Azi am trecut Dunărea cu un bac foarte mare pe care au încăput trei care și treizeci și șapte de cai. Dunărea este aici mai largă ca Vistula la Thorn și cu mult mai adâncă, căci de n-ar fi un prag întins la vărsarea ei în Marea Neagră, cele mai mari corăbii ar putea pătrunde pe ea. Pragul acesta s-a format în chipul următor : marea când e agitată aruncă valuri înspre apele Dunării care se varsă în ea. Dar pe de altă parte tot aici fluviul împinge cu putere apele sale în mare, așa încât marea aruncă nisipul său și Dunărea nu numai că nu-l primește, dar împinge și ea alt nisip. Din acest nisip se formează sub apă un zăgaz înalt ce împiedică trecerea corăbiilor mari care adesea se strică sau se împotmolesc. Solul cu fruntașii soliei au trecut pe o barcă mare, străbătând râul în zece minute, căci barca era condusă de optsprezece vâslași. Între timp trâmbițele sunau fără încetare marșuri și dansuri. Îndată după aceea au trecut pe bac bucătăria, bufetul, garderoba, caii. Dar trecerea celorlalte care și a oamenilor a ținut până după ceasurile patru dimineața.

După șase ceasuri de mers de la locul trecerii, am sosit la ora nouă seara la Măcin. Acum voi descrie întâmplarea amintită a lui Stangret, care ne-a înfățișat o scenă tristă nu atât ca să ne înspăimânte, dar care a stârnit o teamă neobișnuită în sufletele noastre. [Urmează descrierea morții lui Stangret care căpătase ciuma în Moldova. A fost îngropat la Măcin]. Solul a trimis bani ca răposatul să fie îngropat de moldoveni. Aceștia erau atât de îndrăzneți încât au cutezat să dezbrace trupul până la cămașă luându-i uniforma cea nouă, rufele și încălțămintea și numai după aceea l-au îngropat . . .

8 noiembrie. Am mers șase ceasuri și am rămas noaptea la Peceneaga[65].

9 noiembrie. După șase ceasuri de drum am stat noaptea în conacul numit Sarai [66].

10 noiembrie. După cinci ceasuri de drum am stat noaptea în conacul numit Straja [67]. Astfel fără odihnă ne îndepărtam cu teamă, cât mai repede de locul morții lui Stangret.

Cred interesant și folositor să descriu aceste locuri. De o parte era Dunărea. La o milă și jumătate de locul pe unde am trecut, la stânga, spre

---

[65] *Peczennika*, sat și com., jud Tulcea.

[66] *Saray*, sat și com., jud. Constanța.

[67] *Straza*. Neidentificat.

miazănoapte, ni s-au arătat niște stânci înalte, când mai late, când mai
p. 213 strâmte, despărțite prin prăpăstii și peșteri. Pe alocuri sunt foarte // ascuțite, în alte locuri au vârfurile tocite, toate foarte abrupte, din piatră arsă și tare. Aceste dealuri se numesc *Șapte dealuri* și se văd încă de la șase mile înainte de Galați și se spune că de pe culmea lor se vede Marea Neagră care se află la o depărtare de două mile. Stâncile acestea sunt spre folosul marinarilor, căci văzându-le de departe de pe mare, se bucură că s-au apropiat de port. La o milă de Măcin terenul se transformă aproape în câmpie, dar la o jumătate de milă mai departe se ridică din nou și dealurile urmează fără întrerupere până la conacul următor. Au însă înălțimi foarte neregulate și sunt roase. La stânga au stânci și la dreapta Dunărea, largă și plăcută la vedere până ce, în acest sat, am pătruns în câmpie. Neplăcerea pe care ne-o produceau dealurile, ce se ridicau de o parte, era răscumpărată prin priveliștea corăbiilor, ghimii turcești, plutind cu pânze pe Dunăre în zilele acestea liniștite. Stâncile acestea erau albe pe înălțimi și deoarece soarele ardea de mai multe zile și stâncile erau spre miazăzi, noi nu puteam crede că sunt acoperite cu zăpadă. Cei mai mulți susțineau că e vorba de dealuri de gips. Deci eu, împreună cu stegarul Borzyslawski, după ce am salutat pe sol în careta lui, am poruncit să ni se dea cai și, singuri noi doi, am mers un sfert de milă trecând și printr-un sat turcesc bine populat. Când am sosit sub dealuri ne-am urcat pe ele cu piciorul și tot ridicându-ne mai sus, am dat cu mirare de zăpadă mare. Mai mult; zăpada care fusese topită de soare înghețase, așa că am luat în traiste zăpada înghețată și am dus-o solului care a privit-o cu mirare și a poruncit altora să-i mai aducă. Aceste zăpezi de pe dealurile pomenite mai sus se fac tot mai mari și nu dispar în tot cursul anului. Începând de la Măcin am văzut foarte mulți bivoli și măgari.

11. noiembrie. Ne-am odihnit tot acolo. În spre sud-est se ridică la marginea satului o stâncă foarte înaltă și dreaptă. Era însă acoperită de la natură cu pământ și pe ea crescuse iarbă. Abia câțiva dintre ai noștri împinși de curiozitate, au izbutit să se urce pe ea cu multă trudă și primejdie. Totuși s-a găsit un turc care s-a urcat călare pe acea stâncă sub ochii noștri, dar n-a putut să se mai coboare tot astfel, căci risca să se omoare sau să rămână schilod. Așadar s-a coborât pe jos, ducând calul de-a dreptul și fără șovăire. Toți au recunoscut că atât stăpânul, cât și calul făcuseră un lucru cu totul minunat.

12 noiembrie. Lăsând Dunărea la dreapta, ne-am îndepărtat spre stânga, străbătând dealurile mai sus pomenite, care au vrut să se arate binevoitoare, înfățișându-ne o adâncitură între ele. Astfel că fără multă
p. 214 greutate // am trecut pe un drum bun și mergând timp de nouă ceasuri, am rămas noaptea la Carasu [68], odinioară un oraș bun, astăzi abia un sat mare care păstrează numai numele de oraș.

Deși această țară de la Dunăre până la Bazargic se numește Dobrogea, totuși este obiceiul ca o călăuză a domnului Moldovei să conducă pe solii poloni până la Carasu. Însă călăuza noastră Leonardi trebuia să se întoarcă la Iași din pricina unor treburi domnești ce nu se puteau amâna și anume să meargă la Varșovia. Fusese acolo de mai multe ori și are cunoștințe la Curtea noastră și relații de prietenie cu nobilii. Deci a plătit mai întâi tainul pentru toate conacurile de odihnă de la Galați până aici lui Plaszkowski, mareșalul soliei, și s-a întors la Iași încă de la Galați, luându-și rămas bun de la sol și primind de la aceasta un ac ⟨împodobit⟩ cu briliante.

/Întoarcerea lipsește/.

---

[68] *Karasu*, azi Medgidia, jud. Constanța.

Sécrétarul solului C. LAFONT

(? —p. august 1760)

Despre C. Lafont se știe destul de puțin, și anume doar că în 1759 el era secretarul contelui Iosif Podoski pentru corespondența străină. Ca atare i-a fost atribuită darea de seamă franceză a soliei care descrie atât drumul spre Constantinopol în oct. 1759, cât și calea de întoarcere în august 1760. Spre deosebire de jurnalul lui Golarlowski, acela atribuit lui Lafont stăruie aproape exclusiv asupra ceremonialului primirii, enumerând în treacăt localitățile străbătute și încă în mod necomplet. Este drept că menționează cazurile de ciumă aflate în Moldova, dar fără relieful lui Golarlowski. În schimb acordă o atenție deosebită tratativelor purtate în taină la Hotin între solul Podoski și reprezentantul domnului, Leonardi, care, conform instrucțiunilor sale, organizase astfel drumul soliei încât ocolea capitala.

În cele din urmă, în ciuda celor hotărâte de domn, solul l-a determinat pe mehmendarul turc, ce trebuia să însoțească solia până la Poartă, să treacă totuși prin Iași. Încercarea domnului de a se scuti de cheltuielile și riscurile unei primiri, ce putea oricând fi socotită prea călduroasă sau prea rece de către rivalii gata a-l învinovăți, nu a putut opri pe solul polon de a-și pretinde ca un drept ceremonialul de care avuseseră parte înaintea lui solii poloni în situații similare. Cum ar fi putut el înfățișa dietei la înapoiere un jurnal din care ar fi lipsit temenelele de rigoare? În cazul analog cu prilejul trecerii lui Sir James Porter, acesta a ținut totuși să treacă prin Iași, dar a căutat să-și accentueze oarecum absența de la orice contact cu domnul.

La înapoierea soliei, ea a fost doar găzduită în curțile domnești de la Frumoasa, fără a i se face o primire de către domn la Iași. Totuși a avut loc acolo ceremonia obișnuită de plecare. Pentru alte amănunte, vezi *Introducerea* noastră la volum. Dar Lafont se înapoia bolnav, poate de friguri, ca Boscovich peste doi ani. Secretarul Laroche îl plângea de milă cu gândul la sosirea lui iminentă la Galați. Cum drumul său s-a despărțit de al solului la un moment dat, el trecând Dunărea pe la Galați, probabil o dată cu bagajele soliei, în timp ce contele Podoski era silit de firmanul Porții să facă trecerea la Ismail, pe la Tulcea, reîntâlnirea lor a avut loc după aceea, contele, nemaiținând seama de firman, potrivit căruia trebuia să se îndrepte spre Bender și de acolo la Mohilău, a găsit cu cale să meargă la Fălciu și de acolo la Huși, de unde începe propriu-zis firul jurnalului de înapoiere, după o înșirare rapidă a numelor localităților străbătute în stânga Prutului.

Însemnările următoare privesc exclusiv situația creată solului de dispozițiile Porții și ale domnului privind itinerariul de înapoiere. Alegerea locului de popas la Frumoasa este arătată ca fiind hotărâtă de sol, și nu de domn. Cu prilejul discuțiilor purtate la Iași indirect cu domnul, este menționat *secretarul soliei*, fără ca să putem ști dacă este vorba de Golarlowski, ca la venire, sau de altcineva.

Textul francez al relației lui Lafont a fost publicat de N. Iorga sub titlul : *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, în „Buletinul Societății geografice", București, 1898, p. 43—52 și a fost rezumat de el și în *Istoria românilor prin călători*.

Dare de seamă a soliei ⟨contelui Iosif Podoski⟩[1]

/Hotin/ ... La 1 octombrie domnul Leonardi[2] a fost primit de sol[3]; p. 43
și i-a comunicat scrisoarea care cuprindea pe scurt următoarele : De vreme ce înălțimea sa solul voia cu tot dinadinsul să treacă prin Iași, domnul Moldovei[4] nu se împotrivea, ci dimpotrivă el se va strădui să-l primească// p. 44
într-un chip vrednic de funcția pe care o îndeplinea solul; totuși îl ruga foarte mult să se înțeleagă cu domnul Leonardi asupra mijloacelor de realizare a acestui plan. Solul s-a înțeles așadar cu acesta ca să nu-și arate intenția față de capugi-bașî [5], călăuza sa, decât după ce vor fi pătruns înlăuntrul țării; totuși el (= solul) nu va renunța la această dorință, astfel încât călăuza turcă va fi silită să consimtă, iar domnul Moldovei va părea că nu știe nimic de acest lucru.

Deoarece tălmaciul [6] convinsese pe călăuza turcă să ducă pe înălțimea sa prin Iași și Galați, aceasta nu mai constituia o taină; astfel solul a primit în mod deschis pe primul secretar al domnului Moldovei, însărcinat cu o scrisoare[7] a stăpânului său, care poftea pe înălțimea sa să vină, cât mai repede cu putință, la Iași [8].

/Tabăra, 12 oct./. Spre seară sosi hatmanul[9] ..., cu o ceată de peste două sute de oameni. Tot acest alai a intrat în satul Tabăra [10] în sunetul trâmbițelor și al țimbalelor. Hatmanul era într-o trăsură cu postelnicul[11] domnului și cu primul secretar [12]. Deși această vizită sosea foarte târziu, hatmanul a fost totuși introdus la înălțimea sa, căruia i-a adresat în grecește o urare tradusă apoi de tălmaci în limba franceză, la care înălțimea sa a răspuns cu bunăvoință și a poruncit să i se ofere cafea // și dulcețuri. Apoi p. 45
(hatmanul) s-a retras și s-a întors la Iași, cu aceeași suită și la lumina facelor [13].

La 13 octombrie (solul) a plecat dis-de-dimineață pentru cele două ceasuri de drum care îi mai rămâneau până la Iași. La o jumătate de oră de acest oraș se aflau așezate în ordine trupele moldovenești însărcinate să

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga în lucrarea: *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, extras din „Buletinul Societății geografice", București, 1898, pp. 43–52.

[2] *Leonardy*. Prim secretar al domnului Moldovei. În 1752 levantinul Ioan Leonardi fusese însărcinat de Constantin Racoviță cu o misiune secretă în Polonia (*Hurmuzaki*, *Documente*, Supl. I_1, p. 624–625, nr. DCCCCIII), iar în 1753 se ocupa la Zwaniec de afacerile lui Matei Ghica (*ibid.*, p. 647, doc. DCCCXXIV, Fragmente V, p. 123). A ajuns apoi agentul politic al lui Ioan Teodor Callimachi.

[3] Contele Iosif Podoski, trimis în toamna anului 1759 în misiune la Constantinopol întrevederea lui cu Leonardi a avut loc la Hotin.

[4] Ioan Teodor Callimachi (1758–1761).

[5] *Capidji-Bachi*. Era Kuciuk Saim-Aga ce fusese trimis de Poartă la hotarele Poloniei să primească pe sol. Vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 417, doc. III (5 februarie 1759).

[6] Tălmaciul polon al soliei era Francesco Crescente Giuliani. Cf. relația lui Adam Golarlowski.

[7] Scrisoarea nu s-a păstrat.

[8] Solia a părăsit Hotinul la 4 oct.

[9] Vasile Roset, mare hatman.

[10] *Tabor*.

[11] *Postelnik* = Alexandru Ipsilanti.

[12] Pierre La Roche. Cf. relația lui Golarlowski, n. 35.

[13] Vezi Condica de ceremonii a lui Iordache Suțu, în *Letopisețe*, III, p. 328–9.

conducă pe înălţimea sa în oraş. Secretarul domnului l-a salutat în limba franceză din partea stăpânului său şi i-a oferit un cal cu tot ⟨tacâmul⟩[14] şi o caretă cu şase cai, lăsând pe înălţimea sa să aleagă . . . Au fost aduşi, în acelaşi timp, doisprezece cai pentru cei mai de seamă din suita sa [15] şi apoi s-a mers în ordinea următoare :

1. Căpitanul dărăbanilor cu 100 de ruşi.
2. Baş-ciauşul în fruntea a 100 de seimeni.
3. Baş-buluk-başî în fruntea a 100 de ulani.
4. Căpitanul vânătorilor urmat de 100 de oameni.
5. Căpitanul artileriei însoţit de 100 de tunari.
6. Aga [16], adică guvernatorul oraşului Iaşi, era urmat de 100 de arnăuţi din garda domnului, ţinând în mână steguleţe mici şi mergând în sunetul trâmbiţelor şi al ţimbalelor.
7. Doi căpitani în fruntea a 200 oameni din paza oraşului.
8. Marele căpitan al poliţiei [17], cu toţi slujbaşii de sub ordinele sale.
9. Postelnicul cu secretarul domnului şi cu toată boierimea ţării.
10. Careta domnului în care se afla solul şi alături de el secretarul soliei. Această caretă era înconjurată de doisprezece cihodari ai măriei p. 46 sale şi de şase „peici" şi şase „haiduci" ai înălţimii sale. Pe stânga // mergea călăuza Porţii, urmată de toţi turcii, iar la dreapta erau toţi polonii din suita înălţimii sale.
11. Garda domnului sol.
12. Muzica oraşului în întregime.
13. Două carete ale înălţimii sale.
14. Toate trăsurile şi carele, care încheiau convoiul. La intrarea în oraş, solul a mai găsit încă mai multe companii de miliţie pedestră care l-au însoţit până la palatul său[18]. O lume nesfârşită umplea străzile şi făcea ca înaintarea să fie tot atât de înceată pe cât de anevoioasă ; în sfârşit am ajuns la palatul hotărât ⟨pentru găzduirea⟩ înălţimii sale şi toţi s-au restras pentru a-l lăsa să se odihnească.

La 14 octombrie înălţimea sa s-a dus să asculte liturghia la călugării franciscani ; la întoarcerea sa la palat, a găsit fructe frumoase şi dulceţuri de toate soiurile pe care i le trimisese domnul în dar. A primit de asemenea mai multe vizite din partea boierimii ţării.

La 15 ⟨octombrie⟩ s-au hotărât ceremoniile vizitei pe care înălţimea sa urma să o facă domnului şi ziua a trecut cu expedierea corespondenţei.

La 16 octombrie solul a fost pe la 10 ceasuri de dimineaţă în audienţă la domn. La această ceremonie s-a pus cea mai deosebită grijă să se observe întocmai toate formalităţile urmate cu prilejul soliei marelui şambelan al Lituaniei [19] ; astfel, la ceasurile nouă dimineaţa au sosit maistrul de ceremonii şi secretarul [20], însoţiţi de mai mulţi nobili sau boieri călări care au pof-

[14] *Un cheval entier.*

[15] *Les plus distingués de la Cour* ; cf. relaţia lui Mniszech din ianuarie 1756, unde într-o situaţie similară se aduc de asemenea 12 cai de călărit pentru *suita sa ;* cf. şi mai departe folosirea acestui termen de *curte* în loc de suită (p. 47 a textului francez publicat de N. Iorga).

[16] Iancu, vel agă.

[17] *Le grand capitaine de police.*

[18] La casa boierească a lui Ioan Cantacuzino-Deleanu, mare vistier.

[19] Contele Mniszech ; cf. mai sus relaţia sa.

[20] La Roche.

tit[21] pe înălţimea sa la audienţă şi i-au adus un cal frumos, precum şi 22[22] de cai pentru suita sa. Alaiul a intrat deci în ordinea următoare :// p. 47

1. Maestrul de ceremonii cu boierii [23] călare.
2. Toate slugile înălţimii sale: călări.
3. Comisul înălţimii sale urmat de şapte cai duşi de căpăstru.
4. Întreaga suită a domnului sol.
5. Tălmaciul republicii (polone) şi călăuza domnului Leonardi.
6. Solul călare pe un cal frumos turcesc cu gura în spume, pe care o ştergea în tot timpul mersului un arab însărcinat anume cu aceasta. Alături de înălţimea sa mergea secretarul soliei. Ei erau înconjuraţi de şase peici şi de tot atâţia haiduci ai domnului sol, precum şi de douăzeci de cihodari ai domnului. Solul a găsit în curtea castelului [24] mai multe companii de trupe moldovene, sub arme. Postelnicul domnului cu toiagul de argint în mână, l-a primit în josul scării şi a mers înaintea sa până la uşa primei săli unde se afla domnul în veşminte de ceremonie şi înconjurat de întreaga sa curte; acesta a înaintat spre sol şi, salutându-l în termenii cei mai îndatoritori, l-a condus spre colţul sălii unde erau aşezate două jilţuri; solul s-a aşezat pe cel din dreapta; şase copii de casă i-au servit cafea şi dulceţuri; alţii i-au parfumat veşmintele stropindu-le cu fel de fel de esenţe bine mirositoare; în acest timp, întreaga sa suită era servită cu cafea şi dulceţuri într-o sală vecină; tinerii principi[25], fiii măriei sale, au venit apoi să salute pe domnul sol, care după o convorbire de trei sferturi de ceas, şi-a luat rămas bun de la domn şi s-a întors la palatul său. Principele actual al Moldovei este tot atât de respectabil prin// vârsta sa înaintată, cât şi prin frumoasele p. 48 sale însuşiri; slujba de prim dragoman al Porţii pe care a îndeplinit-o timp de aproape douăzecişitrei de ani [26] i-a îngăduit să cunoască toate interesele puterilor ⟨străine⟩ şi să fie socotit mare om politic; vorbeşte foarte bine italiana şi latina; toate cuvintele sale porneau din interesul pe care îl poartă gloriei naţiunii polone şi a adăugat că aceasta nu ar putea niciodată face prea mult pentru păstrarea unei neutralităţi care îi îngăduie să se bucure de binefacerile păcii în timp ce partea cea mai mare din Europa este pradă calamităţilor nedespărţite de război [27].

La 17 octombrie domnul a întors vizita înălţimii sale în ordinea următoare:

1. Miliţia oraşului cu steagurile sale.
2. Comisul [28] domnului urmat de şapte cai duşi de căpăstru.
3. Toţi boierii şi dregătorii curţii măriei sale călări.
4. Marele postelnic al domnului, călare, ţinând în mână toiagul de argint care arăta autoritatea sa.
5. Domnul Moldovei urmat de cei doi principi, fiii săi, şi înconjurat de un mare număr de satâraşi [29] şi cihodari.

---

[21] *Montèrent* (greşeală evidentă în loc de: *Invitèrent*, cf. relaţia similară a primirii contelui Mniszech ... „*pour inviter Monseigneur l'Envoyé ...*".

[22] Desigur greşit în loc de 12 (cf. relaţia lui Mniszech).

[23] *le boyard* (greşit = les boyards), cf. relaţia lui Mniszech.

[24] = Curtea domnească; se afla în spatele actualului palat al culturii din Iaşi.

[25] Grigore şi Alexandru Callimachi viitori domni (n. ed.)

[26] Cf. cifra dată de tovarăşul de solie al lui Lafont, Adam Golarlowski: 28 de ani. Deosebirea de cifre se datorează desigur unei transcrieri greşite în care 3 a putut fi confundat cu 8. De fapt durata reală fusese doar de 17 ani, dar au fost probabil adăugaţi la socoteală şi anii de funcţionare ca tălmaci al marilor dragomani; cf. relaţia lui Golarlowski, n. 41.

[27] Aluzie la războiul de 7 ani (1756—1763).

[28] L'escuyer = Enache, ginerele lui Guliano, mare comis.

[29] *chatirs*.

6. Trei sute de oameni din garda Măriei Sale care încheiau acest lung alai, în tot timpul căruia s-au tras toate clopotele orașului.

Tălmaciul republicii polone și mareșalul solului au primit pe domn când a descălecat și l-au petrecut la ușa primei săli, unde înălțimea sa i-a urat bun sosit și i-a întors îndeobște toate onorurile pe care le primise în ajun. Domnul, după ce a zăbovit vreo jumătate de ceas, și-a luat rămas bun
p. 49 de la înălțimea sa și s-a dus să facă // vizită Kapugi-bașî-ului [30], mehmendarul din partea Porții.

La 18 octombrie, domnul sol care socotea să plece în ziua aceea, a fost nevoit să se oprească până a doua zi, reparațiile trăsurii nefiind încă terminate. Înălțimea sa a trimis în dar domnului Moldovei un ceasornic de aur cizelat peste tot, ce bate orele, împreună cu lanțul său și o tabacheră ferecată în aur; hatmanului trupelor moldovene un cal; primului sfetnic [31] al domnului o tabacheră de porțelan; marelui postelnic un ceas de argint; marelui comis o tabacheră; secretarului[32], care fusese trimis la el cu o scrisoare a domnului, un ceas de argint; pentru personalul casei Măriei Sale, 30 de ducați.

La 19 ⟨octombrie⟩ domnul a trimis înălțimii sale un cal cu tot tacâmul după portul turcesc; secretarului soliei, un ceas de aur; secretarului pentru corespondență străină [33], un ceas de aur; tălmaciului [34] republicii ⟨polone⟩, o blană de ermelină și 20 de coți de stofă scumpă pentru o față de șubă, mareșalului înălțimii sale un ceas de aur; nobilului pe care înălțimea sa îl trimisese la Iași cu răspunsul la scrisoarea domnului, un ceas de aur; comisului înălțimii sale un ceas de argint; subcomisului, subaltern al acestuia, un rând întreg de haine, subofițerului un ceas de argint și 100 de piaștri; Kapudji-bașî-ului, mehmendarul înălțimii sale, o blană de samur și 1 000 de piaștri; secretarului său un ceas de argint și 100 de piaștri; mareșalului său și vistierului său, același lucru; fiecăreia din celelalte șaptesprezece persoane care îl însoțesc pe acel mehmendar, câte un rând de haine și 25 de piaștri. Înălțimea sa a prânzit tot la Iași și a părăsit acest oraș pe la ceasurile trei fiind însoțit timp de o jumătate de ceas de același
p. 50 alai pe care l-am // arătat la intrarea sa în oraș; am ajuns la Bozia [35] la trei ceasuri de Iași ...

[Stațiile următoare ale călătoriei până la Isaccea sunt: Trestiana[36], Ghermănești, „Torونești"[37], Fălciu[37bis], Cârja, „Contantin" [38], Șivița[39], unde — la sosire — află trei cazuri de ciumă; se face pază; se arde praf de pușcă; la 30, repaos].

Niște grăjdari care ieșiseră să se plimbe puțin pe câmp, au găsit trei cadavre de ciumați, zăcând printre trestii.

---

[30] Care trăsese desigur la beilic.

[31] Au premier ministre, adică marelui logofăt, Ioan Bogdan.

[32] = Leonardi.

[33] Lafont (?).

[34] = Giuliani.

[35] Bossi, sat pe malul drept al Prutului.

[36] *Trestiana*, sat desființat, înglobat în satul Poiana, com. Schitu Duca, jud. Iași.

[37] Probabil Torontai, apoi Torontoești, lângă Stănilești (jud. Vaslui) care apare în itinerariul lui Golarlowski pentru acea zi.

[37bis] Sat și com. în jud. Vaslui.

[38] Neidentificat. La Golarlowski pentru ziua respectivă e indicată localitatea *Wancze* = Oancea (jud. Galați).

[39] *Scycza* (jud. Galați).

/La 31 octombrie Podoski pleacă spre Galaţi/.

... Am mers pe lângă un sat ai cărui nenorociţi locuitori au pierit cu toţii de ciumă, această molimă, care a răpit Galaţilor în cursul acestui an mai bine de o mie două sute de suflete, a hotărât pe înălţimea sa să-l scutească pe comandantul acestei localităţi de a-i ieşi în întâmpinare cu garnizoana, de teamă ca această dovadă de cinste să nu dea naştere la urmări fatale ; aceasta cu atât mai mult cu cât nu sunt decât opt zile până acum de când nu a mai murit nimeni de ciumă în acest oraş. Înălţimea sa domnul sol a fost găzduit în mănăstirea Sf. Marii, unde fusese pusă o gardă de zece ieniceri. Şi a poruncit ca nimeni să nu fie lăsat să iasă fără încuviinţarea sa.

[40] La 1 noiembrie, oprire în loc din cauză de sărbătoare [41], la 2, pregătiri de plecare ; la 3, oprit de vânt ; la 4, carele cu boi trec cu greu râul ; un vizitiu din suită este atins de ciumă ; cinci cazuri mortale la Galaţi ; la 5, zăbavă : două cazuri de ciumă în oraş ; la 6, vizita sanitară.

Urmare

... Înălţimea sa şi-a trimis corespondenţa şi s-a pregătit să-şi urmeze drumul ; a dăruit domnului Leonardi un bumb de guler, de pietre scumpe şi l-a însărcinat, în acelaşi timp, să dea din partea sa un inel de // briliante principelui Cantacuzino, stăpânul palatului unde fusese găzduit la Iaşi, un ceas de aur secretarului [42] domnului Moldovei şi o puşcă frumoasă damaschinată cu aur hatmanului. p. 51

/[43] La 7 noiembrie trec mai întâi bagajele solului, apoi în zece minute, el însuşi, pe o luntre cu şaisprezece vâslaşi. La întoarcere sunt alte staţii : Ismail, „Sponos" [44], Sultan-Câzlaşi [45], Zărneşti [46], Fălciu, Huşi/.

(Întoarcerea)

[18 august 1760 Huşi], oraş destul de frumos, unde am găsit pe mehmendarul (trimis) din partea domnului Moldovei care nu a vrut nicidecum să facă vizită înălţimii sale, aşa cum era dator ... [Măcăreşti]. Cu domnul de la Roche [47], secretarul domnului, care aducea o scrisoare din partea stăpânului său, prin care acesta arunca toată lipsa de grijă în cele întâmplate [48] pe seama încredinţării sale absolute că înălţimea sa va străbate ţara tătărască până la Bender [49] şi va intra în Polonia pe la Mohilău. Domnul sol a declarat secretarului că se va înapoia prin Iaşi, că de altfel era

[40] Notă rezumativă a editorului reprodusă aici întocmai.

[41] Sărbătoarea catolică a „Tuturor Sfinţilor", când se face pomenirea morţilor.

[42] La Roche.

[43] Notă rezumativă a editorului.

[44] Cf. localitatea, azi dispărută, *Isfanos* pomenită de relaţia lui Jamjouglou.

[45] Cf. *ibidem*. Sultan Câşla (aceasta este numirea corectă).

[46] Zărneşti, sat pe stânga Prutului.

[47] A rămas apoi şi în slujba lui Grigore Callimachi. Vezi N. Iorga, *Străini oaspeţi ai principatelor*, in „Literatură şi artă română", 1900.

[48] Podoski nu mai găsise aceeaşi grijă la pregătirea conacelor ca în prima sa călătorie în Moldova.

[49] Ioan Teodor Callimachi, dornic de a scăpa de cheltuiala primirii acestui oaspete trufaş, căpătase de la Poartă înştiinţare către sol ca să apuce drumul Bugeacului. Vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, p. 15—16, doc. nr. III.

însărcinat să înmâneze domnului o scrisoare din partea vizirului [50] şi că, în sfârşit dobândise de la Poartă (unele) firmane a căror îndeplinire privea Moldova [51] şi pe care trebuia neapărat să le arate domnului. Secretarul a răspuns că va pleca mai întâi pentru a împărtăşi stăpânului său răspunsul domnului sol, pe care îl ruga, de altfel, să se oprească la Măcăreşti, până ce se va înapoia el. Primind făgăduiala lui a plecat după cină la ceasurile zece seara ...

/Bozia/. La 24 ⟨august⟩ Domnul Moldovei a făcut cunoscut înălţimii sale că deoarece firmanul său de călătorie nu pomenea de Iaşi, el nu va
p. 52 putea să-i facă cinstirea pe care i-o // făcuse la prima sa trecere prin acest oraş. Această declaraţie l-a îndemnat pe domnul sol să nu intre în oraş, ci să rămână într-un palat [52] al domnului aşezat afară din oraş. Chiar nici nu a plecat din Bosia decât la ceasurile opt seara şi a ajuns la acel palat la miezul nopţii.

La 25 ⟨august⟩ domnul a trimis urări de bun sosit înălţimii sale şi i-a trimis în dar fructe şi dulceţuri, dar ⟨solul⟩ i le-a trimis înapoi, mai întâi, răspunzându-i că de vreme ce Măria Sa nu-i dăduse onorurile ce i se cuveneau nu putea primi darurile. Secretarul soliei s-a dus înapoi la domn pentru a începe discuţia care trebuia încheiată între Polonia şi Moldova, dar conferinţa nu a fost rodnică [53].

La 26 ⟨august⟩ secretarul soliei a dus tratative în acea zi cu tot atât de puţin succes ca în ajun.

La 27 ⟨august⟩ solul, văzând că domnul Moldovei invoca numai motive lipsite de temei pentru a ocoli cuprinsul firmanului, s-a hotărât să părăsească Iaşii, urmând să se plângă în scris Porţii, dar domnul nu l-a lăsat să plece fără a-i da toate onorurile darorate misiunii sale. Astfel, am trecut prin Iaşi în sunetul artileriei şi al muzicii şi petrecuţi de hatman, de toţi boierii domnului şi de trupele ţării; tot acest alai ne-a părăsit la o leghe de Iaşi.

A străbătut apoi următoarele staţii: Cârniceni, Tabăra, Vasiliuţi, Corpaci, Lipcani, Hotin, unde a ajuns la 1 septembrie[54].

---

[50] Mehmed Reşid paşa, mare vizir (1757—1763).

[51] Era vorba de un firman către domnul Moldovei pentru a da din nou privilegii negustorilor armeni din Polonia ce veneau pentru a cumpăra şi ţine iarna vite în Moldova.

[52] Sunt curţile domneşti de la Frumoasa ale Ghiculeştilor.

[53] Domnul nu a vrut să admită cererile polonilor şi firmanul negustorilor armeni a fost redactat abia în noiembrie. Cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 417.

[54] Nota editorului. Localităţile însemnate se află şi la Golarlowski (în ordine inversă, de la Hotin la Iaşi).

BLASIUS KLEINER

(sec. XVIII)

Misionarul franciscan Blasius Kleiner, din dioceza catolică a Bulgariei, a deținut funcția de „Minister Provincialium" între anii 1764—1767 și 1773—1776. Un document latin inedit autograf al lui Kleiner atestă prezența lui în Transilvania la 1759, anul în care el se ocupa de situația financiară a comunității catolice din parohia Vințului de Jos (Arh. St. Alba Iulia, *Comunitatea bulgară de la Vințul de Jos*, 1700—1854, V45/1759 M1—F. 46). Nu mai posedăm alte date biografice asupra sa. Kleiner este autorul unui memoriu redactat în lb. latină la 1761 asupra istoriei Bulgariei, Țării Românești și Transilvaniei de sud, pe care le-a parcurs în calitatea lui de „visitator". Este păstrat într-o copie contemporană alcătuită la 1764 de predicatorul Andreas Wippfler de la Vințul de Jos. Manuscrisul intitulat *Archivium Tripartitum Inclytae Provinciae Bulgariae per* R. Patrem Blasium Kleiner, Ex-Diffinitorem, et. S.S. *tae* Theologiae Lectorem in Conventu Al-Vincziensi ad S.S. Apostolos Petrum et Paulum, Anno a partu Virgineo 1761—o, descriptum vero a R. P. Andrea Wipffler Ejusdem Ordinis et Proi vinciae Predicatore nec non recensiti Conventus Al-Vincziensis actuali Gvardiano Anno Christ-1764-to, in 4°, de [2] + 209+[3] + 474 pagini, se păstrează în arhivele ordinului franciscan din Budapesta. Manuscrisul a fost semnalat pentru întâia dată de rev. P. Cajo Othmer, *Una Cronaca manoscritta dell'antica Provincia francescana bulgaro-valacca (1764)*, în „Studii Francescani", seria a III-a, III (XXVIII) (1931), nr. 3, p. 3—20. Partea privitoare la Bulgaria a fost editată de cercetătorul bulgar Karol Telbizov din Varna sub titlul *Istorija na Bălgarija ot Blazius Klainer săstavena v 1761 g.*, Sofia, 1977, p. 23—205, cu tot aparatul critic necesar și precedată de un studiu introductiv al istoricului Ivan Dujcev (p. 1—23).

Partea a II-a a manuscrisului de 474 p. închinată Transilvaniei și Țării Românești constă într-o amplă descriere a lor cu amănunte de ordin istoric, geografic, economic ș.a. necuprinse, într-un mod atât de dezvoltat, în nici un alt izvor contemporan. Blasius Kleiner descrie pe larg, la 1761, orașele și așezările vizitate, dă amănunte de ordin geografic, statistic și administrativ asupra lor, relevă toate lăcașurile existente în aceste localități (inclusiv cele ortodoxe) cu istoricul lor, precum și listele tuturor preoților catolici care au slujit acolo; sunt redate de asemenea multe inscripții funerare din bisericile catolice și se prezintă în extrase sau în întregime documente conținând privilegii sau inventare de bunuri materiale ale bisericilor ș.a.

În capitolul introductiv al manuscrisului intitulat „De Valachia et origine Gentis Valachiae" se fac considerații privind originea latină a românilor și unitatea istorică a celor trei provincii Țara Românească, Moldova și Transilvania, ce alcătuiau odinioară Dacia romană. Se insistă apoi asupra trecutului Țării Românești, se dau amănunte de ordin administrativ prin

indicarea oraşelor şi a judeţelor, se fac precizări privind organizarea politică şi religioasă a ţării şi se înşiră cele mai importante mănăstiri şi biserici ortodoxe. Urmează apoi o descriere a oraşului Târgovişte cu un istoric al acestei aşezări, al Curţii domneşti şi al cetăţii Poienari şi o relatare amănunţită privind conventul catolic Sf. Francisc, cu multe incursiuni în trecutul ţării trecând apoi la istoricul aşezării Câmpulung şi a edificiilor catolice din localitate („cloaşterul" şi biserica Sf. Iacob cel Mare). Se ocupă în continuare de Biserica Tuturor Sfinţilor de la Craiova, însoţind-o de o prezentare succintă a trecutului reşedinţei banilor din Oltenia. O atenţie deosebită este acordată descrierii capitalei ţării, oraşul Bucureşti, făcându-se o largă expunere în care sunt înşirate nominal 95 de lăcaşuri ortodoxe (cu specificarea naturii construcţiei lor din cărămidă sau lemn), se redă tradiţia legendară a întemeierii oraşului de către păstorul Bucur (considerată până nu de mult doar o fabulaţie datorată istoriografiei bucureştene din secolul XIX), se insistă pe larg asupra aşezării catolice de la Bărăţia, cu amănunte nerelevate în altă parte.

Expunerea privitoare la Ţara Românească şi Oltenia se încheie cu descrierea oraşului Râmnicu Vâlcea (şi a bisericii cu hramul „Sf. Anton din Padova", precum şi a aşezării de la Brădiceni, unde se află mănăstirea Petru şi Pavel. La sfârşit se dă o listă a domnilor Ţării Româneşti de la Radu Negru (I) până la Ştefan Racoviţă (1764).

În capitolul al II-lea al lucrării e vorba de aşezările catolice din Banat anume : conventul Sf. Maria din Caransebeş, Biserica Adormirea Sf. Fecioare din Caraş, Biserica Sf. Gheorghe, Martirul din Orşova ş.a., precedate de o incursiune istorică privind Banatul Severinului şi al Timişoarei, sub dominaţia ungară şi habsburgică.

Ultimul capitol, anume cel al vizitaţiei canonice a lui Kleiner, este dedicat Transilvaniei, în care se relatează trecutul acestei provincii, cu unele date asupra administraţiei ei sub austrieci şi se descriu lăcaşurile catolice din Deva, Alba Iulia, Vinţu de Jos şi Baia de Criş, cu numeroase digresiuni însoţite de extrase foarte ample din documente parohiale. Apar şi unele erori şi confuzii. De pildă cele relevate de noi în notele 4 şi 13. De altminteri i se întâmplă să-l aşeze pe Mateaş Corvin în anul 1299 !

În ansamblul său, manuscrisul lui Blasius Kleiner conţine date ample asupra situaţie economice, sociale, politice şi religioase din Ţara Românească, Banat şi Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea. Iar ca izvor pentru istoria artei, se relevă a fi excepţional de important.

Informaţiile sale sunt diverse şi culese nu numai de la clerici, ci şi din arhivele lăcaşurilor respective. Manuscrisul lui Kleiner privind Ţara Românească şi Transilvania de sud este inedit cu excepţia reproducerii unor scurte pasaje comentate privind istoricul şi aşezarea unor oraşe, folosite de Paul Simionescu şi Paul Cernovodeanu în lucrarea lor, *Cetatea de scaun a Bucureştilor. Consemnări, tradiţii, legende*, Bucureşti, 1976, p. 59—62, precum şi de George Georgescu, *Cronica latină a Râmnicului*, în „Verbum", III—IV, 1992—1993, p. 247—260; idem, *Cronica franciscanilor din 1764, prima istorie a Câmpulungului*, în *ibidem*, V, 1994, p. 334—355.

Despre Blasius Kleiner şi opera sa, cercetătorul amintit Karol Telbizov a mai scris şi două articole, *Edna neizvestna istorija na Bălgarija ot 1761 g.* (O istorie necunoscută a Bulgariei la 1761), în „Istoriceski pregled", Sofia, XXIV (1968), nr. 3, p. 71—80 şi *Esquisse historique de la Principauté de Roumanie (!) du Banat et de la Transylvanie dans une chronique bulgare de 1764*, în „Etudes Balkaniques", Sofia, XV (1979), nr. 2, p. 83—93.

Întrucât textul manuscrisului privitor la ţara noastră este foarte întins, redăm doar, ca mostre, câteva pasaje referitoare la Bucureşti, traduse după microfilmul păstrat la Arhivele Statului din Bucureşti, *Microfilme Ungaria*, rola 857.

CRONICA PROVINCIEI FRANCISCANE BULGARO-ROMÂNE 1764[1]

I f. 161

Despre numele, așezarea, originea și bisericile orașului București

Se spune că orașul și-a luat numele de la un cioban sau, cum zic unii, un tâlhar[2] vestit, care se numea Bucur și care își păștea oile în acel șes de lângă râul Dâmbovița, care era plin de păduri, și poate că pe lângă aceasta săvârșea ⟨și⟩ tâlhării, și apoi a ridicat o biserică ce există de fapt[3] și a început să clădească ceva case pentru sine și alții, și văzând și alții că locul acesta este plăcut și așezat lângă drumul mare, s-au adunat tot mai mulți și mai mulți și au întemeiat un târg, despre care însă nu am găsit în Cronica românească timpul anume când și-a luat începutul; totuși se spune că numele său dăinuiește de două sute de ani, ⟨dar⟩ toți afirmă că acest oraș nu ar fi atât de vechi și că el a crescut atât de mare după ce unii din domni au locuit acolo, măcar o parte a anului, și astfel și boierii și-au construit curți și s-a adunat o mare mulțime de negustori, dar și-a atins dezvoltarea cea mai mare în anul 1658 (!)[4], în care an a fost ucis de turci domnul Constantin Brâncoveanu, și domnii următori au început cu toții să șeadă acolo părăsind Târgoviștea.

Orașul acesta prin care curge râul Dâmbovița are dinspre apus spre răsărit, miazănoapte și miazăzi doar loc șes și bălți, ⟨și⟩ spre apus niște dealuri pe care sunt sădite niște vii, nu este înconjurat de nici un zid, ⟨ci⟩ este deschis și accesibil în tot locul. Străzile, îndeosebi cele principale, sunt destul de late, așternute cu lemn de stejar, altminteri drumurile ar fi de neumblat.

În ce privește clădirile, dacă exceptezi bisericile, mănăstirile, palatul domnesc, curțile boierilor și una-două case de negustori, ele sunt foarte mici, căci sunt dese casele scunde, ce se arată strâmte pe dinăuntru și împodobite pe dinafară, și nu vezi nimic vrednic de admirat, mai ales dincolo de străzile principale. Mărimea ⟨orașului⟩ e atât de considerabilă, încât dacă un om s-ar sui într-un turn în mijlocul orașului, cu greu l-ar putea vedea de la un capăt la altul și după părerea mea are un înconjur de 3 mile germane. //

În acest oraș merită să fie amintite următoarele : f. 162

1) Diversitatea neamurilor și a limbilor, căci aici nu ți-e dat să vezi doar toate neamurile Europei, ci chiar foarte multe din părțile Asiei.

2) Marfa, care este aici în cea mai mare înflorire ; nicăieri în Germania nu vezi atâtea mărgăritare, perle[5] și pietre prețioase ca aici. Un negustor

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al așa-zisei *Cronici* a Provinciei franciscane bulgaro-române păstrat în copie manuscrisă în arhivele ordinului franciscan din Budapesta, reprodusă într-un microfilm aflat la Arhivele Statului din București, *Microfilme Ungaria*, rola 857.

[2] Presupunere care pare în tradiția colonizării Daciei cu tâlhari.

[3] Se referă la așa-zisa ,,Biserică a lui Bucur" care a făcut parte din complexul mănăstirii Radu-Vodă.

[4] Eroare evidentă. Se face o confuzie între Constantin Basarab Cârnul, învins de turci în această vreme, și Constantin Brâncoveanu ucis în 1714. La aceasta contribuie poate și faptul că turcii au devastat în 1658 palatul de la Târgoviște.

[5] *Uniones*, nume dat perlelor mari. În text avem cele două numiri pentru perle : *margaritae* și *uniones*.

catolic armean a putut să arate într-o casetă mică nestemate în valoare de 30 000 de florini. Chiar nicăieri nu ar putea cineva găsi blănuri de preţ atât de diverse ca în Bucureşti şi chiar într-un singur han sau mănăstire se pot vedea pielicelele pentru câteva sute de mii de florini, ca să nu mai vorbesc de alte blănuri aduse din Moscovia sau de la tătari. Am văzut că se cumpără chiar o piele de miel — şi nici chiar mare, ci mică — pe şase lei; aşadar cu cât acest oraş este întrecut de altele ca frumuseţe, cu atât le întrece pe celelalte prin bogăţie.

3) Este o mulţime uimitoare de clerici, căci se numără mai bine de șase mii de călugări sau monahi; preoţi sau ecleziastici sunt peste 500; cârciumi peste 3 000; dughene [6] peste 20 000. Biserici sunt foarte multe dintre care cea mai vrednică de atenţie este biserica domnească Sf. Gheorghe, ba pentru stâlpii uimitori, tăiaţi dintr-o singură bucată, cu postament şi capiteliu cu tot, printre care intri sub bolta bisericii, ba pentru mormintele domnilor și chipurile lor, ba pentru candelabrul făcut din alamă, cântărind trei chintale, ba pentru frumoasa zugrăveală moscovită (?) cu care este minunat împodobită pe dinăuntru și pe dinafară .. [urmează lista celorlalte biserici].

f. 164 **Despre începutul, propășirea și starea actuală a Reședinței [catolice] bucureștene**

Este fără umbră de îndoială că membrii Provinciei Bulgaria au fost la București și săvârșeau tainele [bisericești] pentru credincioși, căci nu numai bulgarii, dar şi alţi catolici încă de atunci făceau negoţ; însă nu aveau totuși un domiciliu sau loc statornic până în anul 1666, cam pe vremea când un părinte Ioan Radoich, custodele custodiei Bulgariei, și-a
f. 165 cumpărat o colibă [7] cu puţin pământ, // unde este acum cimitirul, cu 400 de lei, pe care au construit o bisericuţă cu o cămară mică şi bucătărie, și în această căsuţă au stat părinţii până în anul 1698.

În acest an pomenit mai înainte a fost mistuit de foc tot Bucureştiul odată cu biserica şi locaşul *(habitaculo)* nostru şi astfel reverendul părinte Paul Nicolantin a cumpărat altă casă, unde este acum Reşedinţa, cu un mic *chiler* [8] și un teren îngust pe 585 de lei, în care loc au locuit părinţii până în anul 1703, în care an au clădit o mică Reşedinţă cu un *chiler* bun şi mare pentru care părintele Ioan Radoich a plătit 300 ⟨de lei⟩ din partea Provinciei, iar reverendul părinte Paul Nicolantin a plătit cu totul 1 000 de lei.

Zidul care înconjoară Reședinţa a fost ridicat în anul 1727 ⟨cu⟩ 500 de lei pe care i-a lăsat la moarte un medic luteran convertit *in extremis* la catolicism.

Două cămăruţe înspre cimitir a pus să fie clădite pe cheltuiala sa, după plăcerea sa, un armean nestorian, cu această condiţie ca să le poată locui cât trăiește, şi astfel ne-au rămas nouă după moartea sa.

---

[6] *Officinae* — poate însemna și *ateliere*.

[7] *Caza*.

[8] *Cellarius*.

Iar această reședință este situată ca și în miezul orașului; nu departe de palatul domnului dinspre răsărit este mânăstirea și biserica cea nouă a Sf. Gheorghe, din partea orientală, unde a fost odinioară locuința noastră, este acum cimitirul. Adiacentă cimitirului este o casă și peste drum este biserica veche a Sf. Gheorghe și nu e nici o speranță ca să putem cumpăra ceva din terenurile vecine, ba chiar este mare lucru că l-am cumpărat pe acesta în centrul orașului.

În Reședință [9] sunt cuprinse cimitirul, o poartă mare și o curte interioară [10] în care se poate întoarce lesne un car încărcat cu vin, apoi este o grădiniță mică de la biserică până la cimitir, și apoi din nou între biserică, Reședință și grădiniță, o mică curte interioară.

Intrarea în Reședința însăși este din stradă pe o mică potecă [11] pe care se deschide o ușă spre curtea interioară și din stânga o ușă spre cămăruță și drept înainte o ușă spre camera în care se vinde vinul și toate acestea cu *chilerul* și atriul sunt separate ⟨de celelalte⟩ pentru ca părinții să trăiască izolați. În celălalt colț al Reședinței este o încăpere boltită [12] pentru vreun negustor mai mărunt, deasupra sunt 6 odăițe mai ridicate, nu chiar atât de bune, între care se interpun două coridoare ? *(ambitus)* înguste și din a șaptea odăiță au făcut bucătăria. Dacă această clădire ar fi destul de proporționată și bine întocmită, părinții ar putea avea destulă înlesnire, dar toate odăițele sunt nepotrivite, mai ales cele făcute de armean.

Proprietatea din care își trage subzistența această Reședință constă din vii. Una este la Cotroceni, pe care ne-a dăruit-o domnul Constantin Fiesku cu obligația celebrării a două slujbe în toți anii, pe veci. Terenul acestei vii aparținea mânăstirii de călugări greci (= ortodocși) cărora trebuia să le plătim dijmă (afară dacă ar coborî bunăvoința lor asupra noastră). În anul 1725 când au fost turcii la București (?), au fost distruse din rădăcină *(funditus)* aceste vii // împreună cu altele din jurul Bucureștiului. f. 166
Iar în anul [17]28 rev. părinte Capistranus de Vodelin a replantat această vie cu învoirea stăpânilor moșiei . . .

III

Despre biserica din București (și obiectele sale de cult)

După ce a fost mistuită de foc biserica situată în cimitir, părintele a slujit ⟨liturghia⟩ într-o odăiță până în anul 1679, în vremea președinției părintelui Ioan Radoich, când toți catolicii adunându-se împreună, s-au rugat stăruitor de domn [13] să le îngăduie să ridice o bisericuță, și domnul

---

[9] = Bărăția actuală.

[10] *Atrium.* Are multe sensuri: vestibul, portic și curte interioară care se potrivește mai bine contextului.

[11] *Ambitus.*

[12] *Fornix* —adică un fel de hrubă, spre deosebire de odăile *(cubicula)* ridicate de la pământ *(alta)*.

[13] În acel an domnea Șerban Cantacuzino, adversar hotărât al catolicilor. Pentru informații mai sigure, vezi *Călători, VII*, p. 314, raportul misionarului A. Stepancić și tot acolo, p. 461 declarația aceluiași din *Relația anonimă latină despre Țara Românească.* Bisericuța catolică *nu* a fost arsă de turci, ci s-a năruit de la sine în anul 1670. Încercarea de a o reclădi a urmat până în 1673 sub Grigorașcu Ghica. Oprirea lucrărilor s-a datorat lui Șerban Cantacuzino, spătar pe atunci, însărcinat de domnul Gheorghe Duca să se ocupe de clădirea palatului domnesc, pentru care au fost folosite cărămizile și materialele adunate pentru biserică.

a consimţit cu bunătate şi s-a înălţat temelia şi zidul până la un braţ de la pământ.

Auzind aceasta, mitropolitul din Bucureşti [14] a aruncat afurisenia asupra tuturor celor care ar munci la ⟨clădirea⟩ acestei biserici, astfel că toţi zidarii şi muncitorii s-au lăsat de lucru şi lucrarea aceasta a rămas neterminată. Peste aceste temelii a ridicat părintele Gabriel de Kontics două chilii şi o bucătărie şi una slujea de biserică.

În anul 1730, sub domnul Constantin III, fiul domnului ⟨Nicolaie⟩ Mavrocordat, care ni s-a arătat întotdeauna favorabil, catolicii au stăruit la el pentru construirea bisericii şi domnul a consimţit, dar cu condiţia ca ei să o construiască cu atâta băgare de seamă încât să nu se vadă că este vorba de o biserică. Şi astfel în anul 1730 ei au început acea biserică sub cuvântul că ar construi un refectoriu şi au zorit treaba cât au putut mai iute şi după ce a fost gata biserica, i-au pus crucile în timpul nopţii. Ceea ce văzând românii, s-au dus la domn şi la mitropolit, care împreună cu un număr de boieri a protestat la domn, însă acesta le-a dat un răspuns în doi peri, zicând că dacă ei ar vrea să vadă năruirea patriei, să meargă şi să distrugă ⟨biserica⟩ şi auzind acest răspuns, ei s-au tras cu toţii înapoi şi biserica a rămas cum a fost. //

p. 167 Iar binefăcătorii acestei bisericuţe au fost următorii : doamna contesă Kalnoki[15], domnul Nicolaie Volff[16], domnul Constantin Gyza, domnul Grigore Grytzki, un oarecare domn Francisc Pisani. Toţi aceştia au dat 250 de lei, binecuvântată fie-le amintirea! Iar Reşedinţa a adăugat din pomeni 350 ⟨de lei⟩ şi astfel rezultă că bisericuţa aceasta a fost ridicată cu 600 de lei, care în alt loc ar fi costat 200, cel mult 300 de lei. Dar la Bucureşti materialele sunt scumpe şi transportul de asemenea costă mult şi oamenii ca să cumpere cele trebuitoare au trebuit să plătească.

În anul 1735, sub Gr. Ghica[17], la rugămintea catolicilor, li s-a îngăduit tragerea unui clopot pentru liturghie şi litanii, dar nu pentru Ave Maria. Clopotul a fost atârnat de două bârne în grădină aproape de biserică şi astfel a rămas până în anul domnului 1761, an în care, în luna mai, a fost ridicată deasupra acoperişului bisericii o mică turlă de lemn, pentru care a cheltuit domnul Iosif Pisani, împreună cu nepotul său Dominic, 52 de lei. Întru amintirea veşnică a cărui fapt, părintele preşedinte Iosif Mergel a pus să fie pictate deasupra porţii bisericii [nişte versuri . . . etc.].

---

[14] Afurisenia Mitropolitului este o redare greşită a aceleia din 1670—1673 a *patriarhului de Ierusalim*, Dositei al II-lea Notara, ce se afla în acel moment în Ţara Românească *(ibidem)*. Mitropolitul nu a avut nici un amestec în acel blestem. Precizăm că la 1673 era mitropolit Varlaam, iar în 1679 era Teodosie, reintegrat în scaun de domn (Şerban Cantacuzino).

[15] Agnes Kalnoki, soţia medicului lui Constantin Brâncoveanu, Bartolomeo-Ferrati.

[16] Pisarul polon din cancelaria lui Constantin Brâncoveanu.

[17] Grigore al II-lea Ghica.

GIOVANNI HRISOSTOMO DEI GIOVANNI

(1722 — p. 1768)

Giovanni Hrisostomo dei Giovanni s-a născut la Zagora în Tessalia în 1722. Deşi grec de neam şi din părinţi ortodocşi, el a trecut la catolicism şi a intrat în ordinul franciscanilor conventuali, probabil la Constantinopol, unde era sediul vicariatului apostolic patriarhal cu autoritate şi asupra misiunilor franciscane din ţările noastre. În ianuarie 1761 el este trimis în Moldova de către prefectul Propagandei, cardinalul Spinelli, în niştc împrejurări destul de speciale. În Moldova funcţionase ca prefect, încă din 1757, misionarul Giuseppe Maria Cambioli, în vârstă de 54 de ani, reclamat de comunitatea catolică din Iaşi la Propagandă ca fiind bătrân şi lăsător, irascibil, blestemând (înjurând?) cu cuvinte grele, lipsit de interes pentru treburile bisericii şi ale misionarilor şi într-atât de nepăsător încât nu ajunsese să înveţe „limba noastră valahă" şi se folosea la spovedanie de un interpret, practică neîngăduită de biserică. În sfârşit era „ca un lemn" ! Rămas ca misionar în Moldova, el a fost consultat de Hrisostomo asupra condiţiilor din ţară. Noul prefect promitea Propagandei o dare de seamă exactă, de cum va fi învăţat limba ţării şi va fi făcut vizitaţia canonică a misiunilor din Moldova, lucru împlinit în ianuarie 1762. Urma ca darea de seamă destul de voluminoasă, greu de trimis prin poştă pentru a nu trezi bănuielile stăpânirii, să fie dusă la Roma de către p. Cambioli, a cărui plecare la Roma era iminentă la 19 aprilie 1762. Dar dintr-o dată, în modul cel mai neaşteptat, Hrisostomo află că acel părinte a primit poruncă de la generalul Ordinului să mai rămână în Moldova şi deci va trebui să trimită raportul său printr-un alt misionar. De fapt această poruncă însemna revocarea lui Hrisostomo, care nu bănuia încă nimic la 19 aprilie şi se îngrijea de argumentele de opus părintelui iezuit de la Iaşi, care pretindea că firmanul dat de Poartă pentru refacerea bisericii conventualilor de la Iaşi s-ar referi la *construcţia unei noi biserici*, la care ar avea drept iezuiţii, precum şi la o alta la Galaţi ; chestiune în care prefectul aştepta sprijinul Propagandei. Nu ştim în ce formă a primit notificarea revocării sale. Decretul de numire (din nou) a lui Cambioli a fost trimis sub plic, de Propagandă, vicarului apostolic patriarhal de Constantinopol, Paul, şi primit la Iaşi de Cambioli, înainte de 18 mai 1762. Plecând la Constantinopol, Hrisostomo ducea cu sine raportul său, care nu ajunsese încă la Roma până în luna iulie, când Propaganda îi cerea lui Cambioli să întocmească el acea dare de seamă, dar în răstimp a sosit textul lui Hrisostomo la care se referă Cambioli în raportul său din 23 aprilie 1763, nemai adăugând decât stăruinţe pentru sporirea numărului misionarilor din cauza refugierii în Moldova a unui mare număr de catolici de peste hotare fugind de înrolare sau de greutăţile datorate în imperiu războiului de 7 ani. El se mai plângea cu mare foc de un misionar nou, sosit de la Constantinopol, părintele M. G. Carisi, de care ar fi fost bucuros să se lipsească. Este ciudat faptul că absolut la aceeaşi dată (23 apr. 1763) şi tot din Iaşi porneau mulţumirile comunităţii catolice din acel oraş către Propaganda pentru rechemarea lui Cambioli, care ar fi şi plecat spre Constantinopol ! Nu poate fi vorba desigur decât de o eroare de datare, căci abia în *oct. 1764* apare un alt nou prefect în persoana părintelui Oviller.

Cum se explică schimbarea lui Hrisostomo după un an numai de funcționare? G. Calinescu credea că Hrisostomo ar fi fost trimis *doar ca vizitator*, cu perspectiva unei numiri ulterioare, dar că nu a fost apoi *confirmat* (?) ca prefect. Dar împotriva acestei reconstituiri pledează faptul că raportul său către Propagandă *este iscălit de el ca prefect* și că în răspunsul la chestionarul tip al Propagandei el apare cu această calitate pe lista misionarilor din Moldova, unde Cambioli este menționat ca *fost prefect* și, în sfârșit, că a fost nevoie de un nou decret de numire pentru Cambioli! S-ar putea deci ca acea schimbare să fie datorată unui val de neîncredere inspirat la Roma, fie în urma unor influențe din afară, fie ale vreunui gest propriu al lui Hrisostomo însuși. Din corespondența lui Hrisostomo cu Propaganda rezultă că el s-a crezut îndreptățit să se adreseze în scris direct Prefectului Congregației, Cardinalului Spinelli, în loc de secretarului Propagandei monseniorul Marzo Marefoschi, fapt de care se scuză mai apoi în mod prolix în scrisoarea sa din sept. 1761, în care caută să se dezvinovățească și de greșeala sa de a se fi crezut în măsură a conferi taina confirmării, rezervată doar pe seama episcopilor. El se roagă să i se trimită o autorizare în acest sens din cauza lipsei continue a episcopului (absenteist). La răspunsul de la Roma că trebuie să-l poftească pentru săvârșirea acestei taine, el declară că episcopul e bătrân și nu călătorește și nici nu a răspuns la scrisorile ce i le-a trimis din vreme. (Problema a fost rezolvată ulterior prin numirea unui coajutor al episcopului de Bacău în persoana episcopului Ossolinski care urma să vină în Moldova să-l suplinească la nevoie). Așadar se poate ca să fi venit plângeri la Roma și din partea episcopului de Bacău și poate și din partea iezuiților poloni solidarizați cu confratele lor de la Iași. Se poate ca și Cambioli, rămas la Iași, să-l fi subminat și el la superiorul Ordinului de la care a sosit porunca dorită să rămână pe loc. La acestea se mai adăuga și poziția lui Hrisostomo la Constantinopol, detestat de latini ca grec și de greci (ortodocși) ca renegat.

Peste cinci ani și mai bine, când se hotărăște iar la Roma trimiterea sa ca prefect în Moldova, lucrul se datorește și acum unor împrejurări străine de el. Desemnarea în acest post, în pofida intervenției făcute în numele noului domn al Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1764—1768), în favoarea unui alt misionar, Antonio Tozzetti, era un gest semnificativ al Propagandei de a nu admite influențe din afară în domeniul său. Toată corespondența în această chestiune fusese purtată de secretarul domnului, italianul Gianpetro Nagni, care vorbea în numele acestuia, fără ca să se poată ști dacă inițiativa era chiar a domnului. Potrivit cu reconstituirea lui G. Călinescu, murind prefectul Gavet în 1766, secretarul Nagni, vrând să împiedice promovarea viceprefectului Giovanninetti, a scris ca din partea domnului, rugând ca noul prefect să fie un bun cunoscător al limbilor franceză și greacă și să nu fie numit părintele Giovanninetti! Neprimind nici un răspuns, el a repetat rugămintea, desemnându-l de astă dată pe Tozzetti, fost misionar în Moldova până în 1765, care se afla la Constantinopol. Dar Propaganda a pus pe scrisoare rezoluția următoare: „Să nu se răspundă pentru a nu angaja Congregația!" și s-a grăbit să-l numească pe Hrisostomo ce îndeplinea cele două condiții cerute în prima scrisoare. Din nou scrie Nagni, arătând jignirea suferită de domn care nu vrea să-l primească, dar i se răspunde că p. Hrisostomo îndeplinește condițiile cerute de el și că nu poate fi vorba de numirea unei persoane anumite și că lucrurile vor rămâne așa. Cum era nevoie de obținerea unui firman de la Poartă, emiterea acestuia a fost tărăgănată până după înlocuirea lui Gr. Ghica cu Gr. Callimachi. Venind în Moldova în ianuarie 1767, Hrisostomo îl găsește pe Nagni menținut în funcțiile sale de secretar și caută să se dea bine pe lângă el, care însă îl sapă pe lângă noul domn, venit cam tot atunci. Curând avea să se abată asupra capului său o grea urgie. Peste un an abia, în februarie 1768, el avea să fie trimis în lanțuri la Constantinopol și întemnițat acolo pentru fapte a căror explicație ne este dată de un raport al rezidentului polon din Constantinopol din 2 martie 1768 (vezi N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, II, p. 368). Redăm textul „A fost adus aici, acum trei sau patru zile, cu prilejul trimiterii banilor („hazné") din Moldova, părintele prefect Hrisostom, al părinților franciscani de la Iași, ferecat în lanțuri, după care a fost băgat la „Forno" (= închisoarea sinistră binecunoscută). După toate semnele, bunul părinte o va duce foarte greu cu procesul său, căci este acuzat a fi primit în depozit niște bani pe care un scrib al lui Stavrache, cel spânzurat, îi furase de la stăpânul său și i-a înmânat

acelui părinte. Și scribul este de mai multă vreme în închisoare, unde s-a recunoscut vinovat de un furt însemnat din bunurile lui Stavrache, care (bunuri) îi aparțin sultanului după moartea aceluia și a târât în nenorocirea sa și pe bietul părinte, a cărui soartă e cu atât mai grozavă („funeste"), el fiind un supus al sultanului din insula (!) Zagora, de nație grec, care și-a schimbat religia în ciuda patriarhului și a părinților săi" [Ambasadorul francez refuză să intervină pe motiv că franciscanii sunt sub protecția Poloniei]. Despre soarta ulterioară a lui Hrisostomo nu se mai știe nimic. Câteva amănunte din raportul citat par semnificative. Prefectul catolic a fost expediat *ferecat în lanțuri*, odată cu convoiul ducând banii tributului într-un stil menit a complace Porții și care nu ar fi putut fi folosit fără încuviințarea domnului (cu concursul lui Nagni, foarte probabil). Dar peste un an urgia turcească avea să-i ajungă și pe ei. Grigore Callimachi va fi executat la Constantinopol odată cu postelnicul Niculache Suțu, tutorele său politic, în vreme ce Nagni, arestat și el împreună cu patronul său și întemnițat la Constantinopol, avea să fie eliberat după 10 zile. Oare prin intervenția lui Grigore al III-lea Ghica? Când, nu mult după aceea, domnul prizonier(!) al rușilor avea să fie dus la Petersburg (Nagni i se va alătura) până ce — ajuns suspect rușilor — va fi îndepărtat de domn, fiind denunțat chiar de către acesta (!) și va petrece patru ani într-o localitate depărtată de capitală. Despre legăturile sale la Iași — era ginerele doctorului Lockman — și despre peregrinările sale ulterioare și veleitățile sale consulare a scris N. Iorga în articolul publicat în „Literatura și arta română" din 1900 : *Străini oaspeți ai Principatelor.*

De la Hrisostomo au rămas, pe lângă raportul său de prefect privind misiunile catolice din Moldova și răspunsul la Chestionarul Propagandei, publicate împreună de G. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", I, pp. 203—215, și trei scrisori de la Iași publicate în „Diplomatarium Italicum", II, pp. 471—475. O notiță biografică a dat G. Călinescu, în *op. cit.*, II, p. 318 și 321—323.

Raportul a fost redactat după efectuarea vizitației canonice începute la 8 ianuarie 1762. Dar încă din sept. 1761 el anunță trimiterea viitoare a unei descrieri a misiunilor, despre care nu a mai fost vorba după aceea. Textul din 1762 începe cu asigurarea dată cardinalului Spinelli că se va sili să urmărească „originea acestor bieți locuitori... (bântuiți) nu numai de incursiunile vecinilor tătari, cazaci și turci, dar și de ciumă și incendii din care cauză au rămas prea puține monumente antice, care să lumineze cunoașterea primei lor întemeieri". Dar schița istorică pe care o încearcă e tributară legendelor cronicii maghiare, îndeosebi a „sfântului" rege Ladislau, care apare și la Grigore Ureche. În schimb merită toată atenția semnalarea afluxului de catolici veniți de curând în Moldova ca refugiați din cauza războiului dus de imperiali și a înrolărilor decurgând de aici. Ca urmare au fost înființate două sate noi de catolici pe lângă sporirea locuitorilor din cele vechi.

Dar concomitent cu acest aflux întâmplător și vremelnic e menționată tot mai des într-un mod aparent paradoxal, fuga locuitorilor prin păduri din cauza birurilor devenite tot mai apăsătoare. Ca și la ceilalți misionari contemporani accentul cade asupra mizeriei crunte a poporenilor, care se răsfrânge în mod automat asupra lor. Acest fapt, alături de taxele prohibitive asupra cailor și slugilor clericilor catolici (de care însă se mai putea scăpa uneori, la stăruința prefectului, dacă avea trecere la domn), ocupă un loc însemnat în rapoartele către Propagandă. Alte trăsături comune la toți misionarii din acest interval (1640—1663) constau în substratul de antagonism față de iezuiți și în încercarea de a stăvili fraternizarea dintre țăranii catolici și ortodocși de care se arătaseră îngrijorați și predecesorii lor de pe la mijlocul veacului precedent, descriind stilul de viață al românilor cu datinile lor. Una din problemele majore rămăsese aceea a căsătoriilor mixte de care trebuiau feriți pentru a nu se pierde în masa ortodocșilor. Cu toată șederea sa foarte scurtă, Hrisostomo s-a silit să se informeze pe cât a putut și despre începuturile tainice ale românilor, neavând însă la îndemână elementele necesare, din dorința de a-l mulțumi pe prefectul Propagandei.

p. 203 ## [Relație despre misiunea din Moldova][1]

Iași 9 april 1762

. . . Nu am încetat să-mi dau toată silința și râvna pentru a afla originea acestui popor nenorocit rămas, mai multă vreme, aproape nimicit și prăpădit, nu numai din pricina năvălirilor tătarilor, cazacilor și turcilor din vecinătate, ci și din cauza ciumii și a pârjolirilor, motiv pentru care se găsesc foarte puține monumente din vechime care să poată arunca ceva lumină asupra lor . . .

[Urmează o schiță istorică cuprinzând războaiele lui Sf. Ștefan cu Principele Transilvaniei, înaintarea Sf. Ladislau în Moldova, cucerirea ei de către Ludovic cel Mare, stăpânirea ei până la venirea turcilor etc.]. Ungurii, intrați în Moldova în număr de peste treizeci de mii (!), se bucurau ca și ceilalți de libertate atât în cele spirituale, cât și în cele materiale; ei s-au bucurat de această libertate de vreo cinci veacuri (!), dar sub domnia unui domn, numit Vasile [2], o bună parte din satele ungurești au fost cedate mănăstirilor moldovenești; din această pricină, catolicii, nevoind să rămână supuși unor preoți care nu erau catolici, au fugit încetul cu încetul unii în Polonia, alții în Ungaria, alții în Transilvania și alții la turcii din Basarabia și în Crimeea. De la pătrunderea ungurilor în Moldova până la pontificatul lui Sixtus al III-lea[3], episcopii din Ungaria au trimis preoți
p. 204 de mir pentru a îngriji de nevoile spirituale ale // credincioșilor, dar cum din pricina a felurite întâmplări, cum ar fi ciuma și năvălirile tătarilor și ale altor neamuri, catolicii au rămas de mai multe ori fără preoți, episcopii au fost siliți să roage pe provincialii ordinului franciscanilor, pe atunci în floare în Ungaria . . ., să trimită călugării lor ca să aibă grijă de sufletele catolicilor din Moldova.

Sixtus al IV-lea [4], după înălțarea în acel slăvit pontificat al său, a binevoit să cinstească ordinul său franciscan cu o bulă prin care a hotărât ca generalul acestui ordin să trimită misionari în Moldova, în Țara Românească și în Transilvania, țări legate de coroana Ungariei atât temporal, cât și spiritual și apoi numai spiritual și astfel s-a luat acest obicei, încât și primii și ultimii călugări misionari au fost și sunt călugări 〈franciscani〉 conventuali.

În vremea din urmă s-a strecurat un iezuit polon sub cuvânt de a spovedi pe vreunii călători din neamul lui, dar în realitate pentru a se îngriji de o moștenire pe care a căpătat-o „Societatea'' iezuită de la o moldoveancă ce murise în Polonia, sub îngrijirea acelor călugări și care atunci când și-a făcut testamentul și-a lăsat sufletul lui Isus și averea iezuiților; acum acești părinți, potrivit obiceiului lor de a începe cu puțin, de a continua cu mult și de a sfârși cu totul, pretind să ridice o biserică nu numai la Iași, capitala Moldovei, și, ceea ce e mai mult, alături chiar de biserica părinților 〈franciscani〉 conventuali, ci și aiurea, ca la Galați și în alte sate din Moldova, și dacă Sacra Congregație nu ar lua măsuri printr-un „nihil innovetur'' [5].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital", I Roma, 1925, p. 203 și urm.

[2] Vasile Lupu.

[3] Sixt al III-lea (1432—1440).

[4] Sixt al IV-lea (1471—1484).

[5] Să nu se introducă inovații.

nu ne vor lăsa în pace, dat fiind că ceea ce pretind ei se întemeiază pe politica lor înnăscută și mai ales pe acea 〈lozincă〉 eminamente creștină [6]: „divide et impera”. În ziua de astăzi catolicii din Moldova nu se ridică peste vreo șase mii și la Iași sunt numai o sută șaizeci și șase, dintre care cei mai mulți sunt dezertori italieni, germani, francezi și spanioli și câțiva fugari de diferite neamuri, iar dacă acel „divide” este dăunător printre cei buni, oricine poate socoti și înțelege cu cât este mai rău printre acei care au prea puține însușiri bune, așadar mă reîntorc spunând că dacă Sacra Congregație nu ne va da vreun leac, atunci dacă în trecut părinții iezuiți au ținut pe călugării franciscani conventuali într-un purgatoriu, pe viitor îi vor ține hotărât într-un infern, acum urmez relatând despre starea de acum a acestei misiuni și felul în care am găsit-o în ianuarie și februarie trecut, când am vizitat eu însumi bisericile noastre.

Mai întâi la Iași, capitala Moldovei, este o biserică de lemn, mai mare decât celelalte biserici ale acestei misiuni cu un altar de lemn împodobit și prevăzut cu tablouri și sfeșnice.

[Urmează înșirarea obiectelor de cult din sacristie, printre care unele odoare de argint aurit].

Acolo este o reședință nouă pentru prefect, pentru misionarul care locuiește cu prefectul și pentru alți călugări care vin adeseori la Iași pentru nevoile lor respective. // Întreținerea modestă a prefectului și cea a p. 205
bisericii este acoperită de venitul a două vii, o pivniță și niște chirii după cum știe Sacra Congregație. Numărul sufletelor de catolici din Iași, după cum s-a spus mai sus, nu se ridică peste o sută șaizeci și șase, constând din patruzeci și trei de case, adică patruzeci și trei de familii sărace și nenorocite.

Spre miazăzi, la două ceasuri de Iași, este un sat numit Cucuteni [7], alcătuit din douăzeci și două de case, adică din o sută douăzeci și unu de suflete de catolici, de ale căror nevoi spirituale se îngrijește misionarul paroh de la Iași.

Spre răsărit, la patru ceasuri de Iași, este un alt sat numit Totoiești[8], alcătuit dintr-un număr de case dintre care numai cinci sunt case de catolici, cu douăzeci și unu de suflete și acestea sunt în grija tot a părintelui din Iași.

La 8 ianuarie am plecat din Iași îndreptându-mă spre miazăzi și după o zi și jumătate de mers am ajuns într-un sat de unguri catolici numit Miclăușeni [9], alcătuit din treizeci și opt de case, toate catolice, cu o sută șaptezeci și unu de suflete, fără de biserică și în grija părintelui care locuiește la Răchiteni [10] la un sfert de ceas de aici.

La Răchiteni, sat alcătuit din unguri care au cincizeci de case, într-o pădure se află două sute treizeci și opt de suflete. Acolo e o biserică mică de lemn acoperită cu paie cu hramul Sf. Anton din Padova ; acolo e reședința misionarului, care acum este părintele Mauro [10bis]. În duminica din octava Bobotezei[11], după liturghie, am cercetat Sf. Sacrament cu care am dat popore-

[6] În sens ironic este opus spiritului creștin la îndemnul cinic : dezbină ca să domnești.

[7] *Cocateni*, sat și com., jud. Iași.

[8] *Totojeșt*, sat, com. Erbiceni, jud. Iași.

[9] *Niclosceni*, sat, com. Butea, jud. Iași.

[10] *Rechettino*, sat, com. Mircești, jud. Iași.

[10bis] Antonio Maria Mauro din Cantii (Milan), misionar, prefect al misiunilor.

[11] 13 ianuarie.

nilor binecuvântarea, i-am întrebat apoi și în public și în parte dacă cunoșteau catehismul și am aflat că îl cunoșteau destul de bine. În biserică e un altar de lemn ... [urmează enumerarea obiectelor de cult din biserică și vestmântar].

Urmând după șapte zile aceeași direcție înspre miazăzi, la o jumătate de oră depărtare, am dat de un sat numit Adjudeni[12], cu treizeci de case, cu o sută patruzeci și trei de suflete toate catolice, neavând biserică și sub îngrijirea călugărului de la Răchiteni.

După o altă jumătate de oră am ajuns la Tămășeni [13], sat alcătuit din treizeci și una de case cu o sută patruzeci și șapte de suflete, toate catolice, cu o biserică veche cu hramul Sf. Ioan Botezătorul și cum această biserică amenință să se năruie, lada cu odăjdii se păstrează în casa unuia din fruntași.. [Urmează înșirarea obiectelor de cult]. Acest sat este sub îngrijirea părintelui de la Răchiteni.

După ce am trecut râul Siret, am dat de un sat mic numit Buruienești [14], de douăzeci și una de case cu optzeci și patru de suflete, toate catolice, neavând biserică și în grija aceluiași părinte de la Răchiteni.

După o jumătate de ceas de mers, am dat de un alt sat numit Rotunda [15], de douăsprezece case, cu cincizeci și opt de suflete, toate catolice, neavând biserică și sub conducerea și grija pomenitului părinte de la Răchiteni. //

p. 206 Întorcându-mă apoi la Răchiteni, m-am îndreptat spre miazănoapte și răsărit [16] și după trei ceasuri de mers, am dat de un sătuleț numit „*Traeasseno*" [17], de zece case, cu cincizeci și patru de suflete, neavând biserică și ca și celelalte în grija părintelui de la Răchiteni. După o oră [depărtare] de Cotnari se află un grup de patru case de catolici cu 16 suflete numit *Linguebagului* [17bis] și un sfert de oră după acesta alte patru case, cu 14 suflete și se cheamă Sludica (= Zlotica).

După cinci ceasuri de călătorie în aceeași direcție, am dat de un alt sat numit Cotnari, cu cinci case de catolici, cu o biserică mare de piatră, dar fără acoperiș și fără vreo nădejde de a fi reparată din cauza marii sărăcii a puținilor oameni care au rămas aici.

La un ceas depărtare de Cotnari este un grup de patru case de catolici, cu treizeci de suflete ; această localitate se numește „Dam" [18] și la o depărtare de un alt ceas de aceasta este un sat numit „Dealul (?) lui vodă" [19] și e alcătuit din opt case, cu treizeci de suflete de catolici. Toate aceste mici sate sunt în grija părintelui de la Răchiteni și dat fiind depărtarea lor de biserică, ele nu sunt atât de bine luminate ca cele vecine cu Răchiteni. După aceasta am reluat drumul spre miazăzi către Bacău, unde am ajuns după două zile ; este un oraș străvechi, odinioară reședința episcopului latin ; acum sunt acolo douăzeci și patru de case de catolici cu o sută treizeci și unu de suflete, biserica noastră este de lemn acoperită cu paie, are hramul Sf. Nicolae ; acolo se află un altar de lemn, unsprezece tablouri,

---

[12] *Guidena*, sat, com. Tămășeni, jud. Neamț.

[13] *Damasceni*, sat și com., jud. Neamț.

[14] *Burjanesl*, sat, com. Doljești, jud. Neamț.

[15] *Rotonda*, sat, com. Doljești, jud. Neamț.

[16] *Greco*.

[17] *Traeasseno* (!), neidentificat. Oare satul Fărcășeni, com. Strunga, jud. Iași?

[17bis] Bahluiu (Lunca Bahluiului), sat, com. Cotnari, jud. Iași

[18] *Dam*, neidentificat.

[19] *Gialaluivoda*, neidentificat. Oare satul și com. Deleni pe Bahlui, jud. Iași?

un potir de argint aurit foarte vechi cu discul lui pe care se citeşte „*Hunc calicem fieri fecit Pacusbistricem (!) filius Petri archender in honorem Sanctissime Trinitatis 1105(!), 19 February*" [20] ... [urmează enumerarea obiectelor de cult].

Biserica este înconjurată de un loc îngrădit de trei sute de paşi care slujeşte de cimitir. Catolicii de la Bacău sunt în grija fratelui care locuieşte la Călugăra [21], la o depărtare de un ceas şi jumătate şi acesta slujeşte de obicei într-o zi de sărbătoare la Călugăra şi în alta la Bacău, din care cauză locuitorii cunosc bine catehismul, după cum m-am încredinţat, şi tot ceea ce priveşte sfânta noastră credinţă.

La un ceas şi jumătate de Bacău spre apus [22] se află trei sate anume Fântânele [23], Mărgineni [24] şi Trebeş [25], destul de aproape unul de altul; toate laolaltă au şaptezeci de case, toate de catolici cu patru sute cincizeci şi opt de suflete; la Trebeş, o localitate mică din episcopia de Bacău, este o biserică de lemn acoperită cu paie cu hramul purificării Preafericitei Fecioare cu un altar .... etc. [urmează enumerarea obiectelor de cult]. Acolo este o clopotniţă de lemn cu un clopot de vreo sută de funţi şi un loc mare îngrădit care slujeşte de cimitir. Această populaţie este în grija părintelui care şade la Călugăra.

Acest sat Călugăra se află la un ceas spre miazăzi de cele pomenite: este aşezat la poalele unor munţi în mijlocul unei livezi de pomi roditori; are treizeci şi patru de case cu două sute patru suflete, toate de catolici; acolo este o biserică de lemn acoperită cu paie cu hramul naşterii Preafericitei Fecioare. cu câteva picturi obişnuite. La 20 ianuarie, ziua prea sfântului nume al lui Isus, în timpul slujbei cântate după datina maghiară, adică// de femei şi de fete, am cercetat prea Sf. Sacrament care se păstrează într-o p. 207
cutiuţă de argint aurit cu care am binecuvântat norodul; la sfârşitul liturghiei am pus mai multora din ei întrebări din catehism şi m-am încredinţat că fuseseră foarte bine instruiţi de către bunul misionar care îşi avusese reşedinţa acolo în vremea din urmă şi se numea magistrul Gabriel Mazzinotti şi nădăjduiesc că se va urma tot astfel şi pe viitor; în acest sat şade un călugăr misionar care acum este părintele Carlo Gattinara.

În biserică e un altar ... [urmează enumerarea obiectelor de cult].

Afară este o clopotniţă de lemn cu un clopot de vreo două sute de funţi şi un loc îngrădit de trei sute de paşi, plin cu cruci mari de lemn care se pun pe morminte.

După şapte zile petrecute la Călugăra, am plecat spre „Laberzi" [26] şi în trei ceasuri am ajuns la Fărăoani, cel mai mare sat al catolicilor noştri din Moldova; are două sute şi paisprezece case cu nouă sute de suflete,

---

[20] *Acest potir a fost poruncit să fie făcut întru slava prea Sf. Treimi de către Petru din Bistriţa (?), fiul lui Petru Archender, în anul 1105 (!) 19 februarie.* (Aşa precum anul 1105 rezultă dintr-o citire greşită a cifrelor, tot astfel şi citirea *Pacusbistricem* este evident greşită. Cea mai probabilă restituire este cea încercată de noi acum. Grupul de litere *et* ar putea fi confundat cu un *a* şi litera *r* cu un *c*. Numele misterios se compune din două părţi: un nume (Petrus?) la nominativ, fiind subiectul verbului *fecit* (fieri fecit) şi un adjectiv, desigur, *bistricensis*, scris bistricen, prescurtare pentru terminaţia *ensis*).

[21] *Caughera*, azi Luizi-Călugăra, sat şi com., jud. Bacău.

[22] *Tramontana*.

[23] *Fontinel*, sat, com. suburbană Hemeiuş, înglobată în municipiul Bacău.

[24] *Marzinen*, com. suburbană înglobată în municipiul Bacău.

[25] *Trebes*, sat, com. suburbană Mărgineni, municipiul Bacău.

[26] Poate Bârzuleşti, sat, com. Săndulemi, jud. Bacău, la sud-est de Luizi-Călugăra.

toate de catolici, toate casele sunt ... [27] şi fiecare are un loc mare îngrădit plin cu pomi roditori, astfel că satul pare o pădure foarte deasă, oamenii se îndeletnicesc cu agricultura şi aproape toţi sunt dogari, apoi în ce priveşte bunele moravuri şi sfânta frică de Dumnezeu şi rudimentele sfintei credinţe, toţi sunt foarte bine instruiţi fără vreo excepţie de vârstă şi de sex ; şi cu toate nenorocirile pe care le îndură din pricina angaralelor şi birurilor de necrezut, totuşi ei duc o viaţă nu numai de buni creştini, ci chiar o viaţă sfântă ; astfel că îţi trezeşte admiraţia când vezi atâta sfinţenie de moravuri într-o vale sălbatică şi la nişte oameni care gem sub jugul aspru al grecilor [27bis] care i-a adus în starea de robi, în acest sat locuieşte un călugăr care acum este magistrul Frontali [28]. Aici e o biserică de lemn, lungă de treizeci de paşi, acoperită cu şindrilă după cum se obişnueşte chiar la cele mai bune clădiri din Moldova ; în ziua purificării Preafericitei Fecioare[28bis] a venit la slujbă mult norod, astfel că din cauza marelui lor număr, mulţi au stat afară din biserică şi cum este un singur călugăr, ei dau de obicei trei semnale din clopot apoi se lasă un interval de două ceasuri în care timp dascălul, adică învăţătorul, care îi învaţă catehismul de limbă maghiară, citeşte de pe amvon învăţătura zilei pentru a o răspândi şi alte cărţi bisericeşti tot pe ungureşte. Am slujit sfânta liturghie în sunetul orgii în timp ce dascălul cânta împreună cu toate fetele venite la slujbă. La sfârşitul slujbei am cercetat prea Sfântul Sacrament binecuvântând cu el norodul. Se păstrează într-o pixidă de argint neaurit. Este acolo un altar de lemn cu multe tablouri după datina maghiară ... ⟨urmează înşirarea obiectelor de cult⟩.

În afara bisericii este o clopotniţă de lemn cu un clopot de vreo trei
p. 208 sute de funţi şi mai e un alt clopot // de vreo sută cincizeci de funţi rămas pe pământ. La o milă de această biserică se află alta de lemn foarte bine încheiată cu hramul Sf. Martin, episcopul, şi prima ⟨e cu hramul⟩ Adormirei Fecioarei Maria, împrejurul celei de-a doua este un loc mare împrejmuit măsurând patru sute de paşi, care este cimitirul plin de cruci foarte mari, biserica, fiind în câmp, a fost jefuită de toate, afară doar de tablouri, de aceea când trebuie să se slujească în ea, se aduc obiectele de cult din sat. În timpul celor zece zile cât m-am oprit acolo, a tot venit mereu lume ⟨să ceară sfat⟩ atât în chestiuni duhovniceşti, cât şi în chestiuni de judecată [29]. Şi toţi au fost mulţumiţi cu ceea ce s-a hotărât, ca urmare a credinţei acelei populaţii.

În jurul Fărăoanilor la o mică depărtare sunt alte patru sate fără biserică ; primul spre răsărit [30] se numeşte Lunca [31] de optsprezece case cu optzeci şi şapte de suflete ; celălalt spre miazănoapte [32] numit Valea Seacă[33] e alcătuit din cincizeci şi trei de case cu două sute patruzeci şi opt de suflete. Al treilea spre miazăzi se numeşte Gioseni [34] de douăzeci şi patru de

---

[27] Text neclar : *sono istale.*

[27bis] Aici = ortodocşilor. Ca toţi covertiţii, Hrisostomo îşi manifestă zelul chiar de la începutul raportului, când se referă la Vasile Lupu.

[28] Giovanni Bartolomeo Frontali da Brisighella, misionar în Moldova. Cf. relaţia sa în vol. de faţă.

[28bis] 2 februarie. La ortodocşi „Întâmpinarea Domnului".

[29] *Come per cose civile.*

[30] *Maestro.*

[31] *Lunga*, sat desfiinţat, înglobat în satul Prăjoaia, com. Livezi, jud. Bacău. De fapt e la sud de Fărăoani.

[32] *Tramontana.*

[33] *Voleasacca*, sat, com. Nicolae Bălcescu, jud. Bacău.

[34] *Geoseni* = sat, com. Tamaşi, jud. Bacău, de fapt e la răsărit de Fărăoani.

case cu o sută douăsprezece suflete. Al patrulea spre apus se numește Prăjești [35] de treizeci și patru de case cu o sută șaptezeci și două de suflete, toate de catolici, deoarece în toate aceste sate nu sunt decât unguri catolici.

Plecând de la Fărăoani spre răsărit, am ajuns seara la Trotuș [36], oraș mic de moldoveni; aici e o biserică a noastră mică de lemn și acoperită cu lemn cu hramul Sf. Anton; cincisprezece case de catolici cu cincizeci și nouă de suflete [urmează înșirarea obiectelor de cult]... afară este o clopotniță de lemn cu un clopot de vreo sută de funți la două ceasuri depărtare; în aceeași direcție este Grozești [36bis], un sat moldovenesc în care și în vecinătatea căruia sunt șaptezeci de case de catolici cu trei sute cincizeci și nouă de suflete; este o biserică și reședința misionarului; biserica are hramul Înălțarea [urmează lista obiectelor de cult] este un clopot de vreo sută de funți și un loc îngrădit care este cimitirul.

Populația din Grozești este destul de instruită de călugărul care șade acolo și care este acum maestrul Zingali [37].

La 10 februarie mi-am întors pașii spre Iași și după trei zile am ajuns la Săbăoani [38], sat de șaptezeci și cinci de case cu trei sute treizeci și cinci de suflete, toți maghiari, acolo este una dintre cele mai bune biserici pe care o avem în această misiune, cu hramul Sf. Mihail arhanghelul, cu o reședință bună pentru misionar, care este în clipa de față magistrul Chiarolanza [39]. În duminica Quinquagesimei [40], 17 februarie, la slujba solemnă, am cercetat prea Sfântul Sacrament cu care am binecuvântat norodul; în această biserică este un altar de lemn, tabloul Sf. arhanghel Mihail, împreună cu un altul al neprihănitei concepții [urmează înșirarea obiectelor de cult], în afara bisericii este o clopotniță de lemn cu un clopot de o sută douăzeci de funți și un loc mare îngrădit care cuprinde în sine cimitirul, biserica și reședința misionarului. În timpul celor opt zile petrecute acolo, am supus pe mai mulți enoriași unor întrebări asupra învățăturilor de bază ale sfintei credințe și am găsit că erau destul de bine instruiți. //

La două ceasuri de Săbăoani spre nord-est este Hălăucești [41], sat de p. 209
treizeci și una de case cu două sute treizeci de suflete de maghiari, cu o biserică de lemn foarte bine legată, clădită acum trei ani, având hramul nașterii prea Sf. Fecioare; am slujit acolo liturghia și am binecuvântat norodul cu prea sfântul crucifix. În altar și în sacristie sunt următoarele obiecte de cult .... Acest norod este instruit de dascălul care șade acolo și de părintele de la Săbăoani care îl are în grijă.

La un ceas de Săbăoani este un alt sat numit Gherăești [42] de optsprezece case cu șaizeci și două de suflete neavând biserică și care vin la biserica din Săbăoani; la o jumătate de ceas de acesta este satul Tețcani [43] de douăzeci și opt de case cu o sută cincizeci de suflete, tot fără biserică și ca celălalt în grija Săbăoanilor.

---

[35] *Prescsti*, sat com. Traian, jud. Bacău.
[36] Totros = Tîrgul Trotuș, sat și com. jud. Bacău.
[36bis] *Groscști*, vechea denumire a satului Oituz, com., Oituz, jud. Bacău.
[37] Guiseppe Maria (Antonio) Zingali da Troina, misionar în Moldova.
[38] *Sabuano*, sat și com., jud. Neamț.
[39] Chiarolanza da Montella, misionar în Moldova; penitențier la mănăstirea din Assisi.
[40] Adică a șaptea duminecă înainte de Paști.
[41] *Alucest*, sat și com., jud. Iași.
[42] *Ginestro*, sat și com. jud. Neamț.
[43] *Tetcano*, sat, com. Gherăești, jud. Neamț.

La patru ceasuri de Săbăoani spre răsărit se află Talpa [44], sat întemeiat de curând de nişte familii fugite din diferite locuri în timpul năvălirii din urmă a tătarilor, întâmplată în 1759; sunt douăzeci şi şase de case catolice cu o sută unsprezece suflete; anul trecut au clădit o biserică pe care nu au învelit-o de teama să nu fie supuşi noului bir pus pe biserici; de aceea sunt în grija părintelui din Săbăoani şi a unui dascăl, totuşi sunt bine instruiţi în religia catolică. O jumătate de ceas spre apus de acest sat este un grup de case care se numeşte Bârgăuani [45]; sunt douăzeci de case cu cincizeci şi trei de suflete tot în grija Săbăoanilor.

De la Săbăoani cale de două zile de mers spre răsărit se află un oraş mic şi prăpădit numit Huşi, ⟨reşedinţă⟩ episcopală a moldovenilor; aici sunt şaizeci şi cinci de case de catolici cu trei sute de suflete. Este o biserică de-a noastră de lemn acoperită cu trestie, cu hramul Răstignirii cu un altar, un tablou al lui Isus pe cruce, două alte tablouri mari în care sunt chipurile celor doisprezece apostoli, un tablou al Preafericitei Fecioare şi un altul al Sf. Iosif ... [urmează înşirarea obiectelor de cult]. Afară este clopotniţa de lemn cu un clopot de vreo sută de funţi şi un loc îngrădit de o sută cincizeci de paşi pentru cimitir, plin de cruci după datina maghiară, norodul e destul de bine instruit de misionarul care locuieşte acolo şi care acum este părintele La Macchia [46]. În afara oraşului, într-o pădure unde se află cei mai mulţi catolici este o altă biserică cu hramul Sf. Antonio din Padova, alăturată reşedinţei misionarului împreună şi cu o grădină de pomi roditori; în biserică este un altar cu tabloul Sf. Anton; în zilele de sărbătoare se slujeşte liturghia în oraş, iar în celelalte zile ale săptămânii se slujeşte în sat; această biserică de la Huşi este singura după cea de la Iaşi care are o vie mică, două dughene care se închiriază cu patru scuzi pe an fiecare şi câţiva stupi.

De la Huşi, urmând aceeaşi direcţie cale de trei zile mai departe, se intră în Basarabia, sub stăpânirea hanului tătarilor. Pe malul fluviului
p. 210 Nistru este // Ciubărciu sat de moldoveni şi de catolici, aceştia au douăzeci şi două de case şi sunt acolo o sută şi unul de suflete; este o biserică veche gata să se năruie închinată bunei vestiri cu un altar de lemn cu tabloul chiar al bunei vestiri ... [urmează înşirarea obiectelor de cult].

Părintele care locuieşte la Huşi după ce slujeşte în parohia sa, la sărbătorile principale, obişnuieşte să vină pentru a răspunde nevoilor spirituale de la Ciubărciu, unde şade un dascăl care îndrumează acele suflete în învăţăturile sfintei credinţe.

La o zi de Huşi, spre miazăzi este oraşul Bârlad, unde sunt şapte case de catolici cu treizeci de suflete, aici era biserica noastră, dar în 1759 a fost arsă de tătari împreună cu alte biserici ale moldovenilor şi au fost furate obiectele de cult, aceşti catolici de la Bârlad sunt în grija părintelui de la Huşi.

De la Iaşi, mergând spre nord-est, după trei zile, se ajunge la hotarele Poloniei şi la marginea Moldovei. Pe malul fluviului Nistru este un sat numit Mohilău [47] de douăzeci şi şase de case cu optzeci de suflete de catolici; aici e o mică biserică a noastră de lemn şi reşedinţa misionarului care e ţinut să

[44] *Talpa*, sat, com. Bârgăuani, jud. Neamţ, de fapt la apus de Săbăoani.

[45] *Bargovano*, sat şi com., jud. Neamţ.

[46] Giovanni La Macchia din Matera, din provincia Sf. Nicolae din Apulia în vârstă de 38 de ani.

[47] *Mughilo* = Moghilev, Republica Ucraina.

locuiască acolo din porunca domnului Moldovei [48] pentru ca să nu treacă în Polonia catolicii din țara lui. În biserica cu hramul Sf. Anton este un altar de lemn cu șase sfeșnice de lemn . . . [urmează lista obiectelor de cult]; acest sat este expus fărădelegilor turcilor de la Hotin care adesea trec pe acel drum și pradă pe bieții oameni.

Sunt apoi multe case de catolici risipite în această țară, unii pentru a fugi de biruri, de care scapă, cel puțin un timp până când sunt descoperiți, locuiesc prin păduri sau locurile cele mai retrase și foarte departe de orașe și de sate, alții pentru a se feri de fărădelegile turcilor care umblă adesea prin aceste locuri și făptuiesc samavolnicii și jafuri; astfel că anul trecut când am trimis un călugăr în acele părți mi-a adus o listă de o sută și opt suflete spovedite și împărtășite și de șase copii botezați și, deși s-a încercat să-i facă să se întoarcă în părțile locuite, nu este totuși cu putință să-i înduplece, pentru că sunt cu adevărat aduși în cea mai cumplită mizerie și în neputință de a plăti dările despre care se poate spune că sunt fără de sfârșit.

În afară de aceste locuri retrase, mai sunt catolici în unele orașe ca: la Galați, unde sunt în număr de cinci, la Akkerman de treizeci, la Chilia de zece; acolo, în afară de misionarii legați de un loc, ar mai trebui și un alt misionar care să cerceteze aceste locuri atât de răzlețe și dacă Sacra Congregație ar binevoi să dea celuilalt misionar un ajutor modest [49] de cel puțin douăzeci de țechini pe an, prefectul i-ar da restul pentru întreținerea lui.

Din acest raport înfățișat aici se vede cum e viața misionarilor din Moldova; este cu adevărat o viață de sărăcie și de mare trudă, căci un singur călugăr trebuie să alerge în mai multe sate, într-o climă în care timp de vreo cinci luni pe an se trăiește în mijlocul zăpezii și a gheții și trebuie să treacă peste tot felul de râuri, în care mai mulți misionari și-au pierdut viața. Pentru a mai reduce din ostenelile misionarului și pentru ca el să fie mai repede la îndemână, când este chemat să se îngrijească de nevoile spirituale// ale credincioșilor, s-a introdus obiceiul să se țină un dascăl sau un învă- p. 211
țător în toate bisericile unde nu șade un părinte misionar; slujba acestui dascăl care trebuie să cunoască limba maghiară și latină este de a preda catehismul, de a rosti diferite rugăciuni, de a cânta la liturghiile solemne și la alte slujbe bisericești, fiecare din ei este scutit de bir, căci norodul plătește pentru el și aceasta înseamnă mult în Moldova, îi mai dau credincioșii oarecare milostenie la botezuri, la înmormântări și fiece casă îi dă în fiece an o anumită cantitate de grâu care, adăugată la vreo altă muncă și osteneală a acelui dascăl, îi îngăduie să agonisească destul pentru traiul familiei sale.

Pretutindeni se aude că în orice țară se află oameni și buni și răi și adesea în această provincie vezi pe unii cercetând mai mult cârciumile decât bisericile; din această pricină, neascultând catehismul, ei nu învață elementele de bază ale credinței; pentru a se aduce îndreptare unei asemenea neștiințe, s-a dat ordin ca nici un misionar să nu săvârșească vreo căsătorie fără să pună mai înainte pe viitorii soți să spună pe de rost învățăturile de bază ale religiei creștine și se socotește că este un bun mijloc de îndreptare, căci cea mai mare fericire a acestor oameni este de a-și căsători fiicele și fiii.

---

[48] Grigore Callimachi (1761—1764).

[49] *Congruo vestiario.*

În Transilvania și în Polonia sunt mulți ruteni care sunt socotiți în acele părți drept catolici, uniți cu biserica romană; aceștia de cum intră în Moldova, fie că sunt preoți sau mireni — de care vin familii întregi —, aleargă cu toții la alte biserici și nici unul nu merge la biserica noastră, semn neîndoielnic că ei sunt oameni a căror credință nu e adevărată, ci prefăcută.

În multe din aceste biserici ale noastre este mare nevoie de odăjdii și populația nu poate contribui la cheltuieli pentru a le face, căci după cum s-a spus mai sus, sunt aduși într-o stare de sărăcie cumplită . . .

Cu privire la ⟨întrebarea⟩ de la numărul unu [50]. Prefect este părintele Giovanni Hrisostomo [51] din Zagora dieceza din Larisa în Tesalia, născut din părinți ortodocși, în vârstă de patruzeci de ani împliniți, din ordinul minoriților conventuali ai Sf. Francisc.

La numărul 2. Această misiune îmbrățișează tot vastul principat al Moldovei și o parte din Basarabia.

La numărul 3. Moldova e un principat cârmuit de un domn grec numit de sultanul turcilor care îl mazilește sau îl numește după bunul său plac, iar Basarabia ține de tătarii din Crimeea.

La numărul 4. Principatul Moldovei este împărțit în cinci provincii, care alcătuiesc cinci starostii sau cinci cârmuiri principale. //

p. 212 La numărul 5. În Moldova nu este nici o episcopie catolică în afară de cea de Bacău, dar aceasta are un episcop titular care locuiește în Polonia când într-o localitate, când în alta potrivit rânduielilor acelei slujbe, întrucât este un slujbaș (dregător) al acelui regat . . . [52].

La numărul 18. Venitul prefectului pentru întreținerea lui cât și a bisericii și a călugărului care stă cu el constă din venitul a două vii mici, a unei pivnițe, a șapte dughene și a câtorva case pe care le închiriază în chiar reședința lui.

La numărul 19. Prefectul nu primește nici un subsidiu de la Sacra Congregație.

La numărul 20. Sediile acestei misiuni sunt descrise lămurit în cuprinsul relației vizitației [53].

La numărul 23. Numărul catolicilor din această misiune se ridică la vreo șase mii, toți bărbații se îndeletnicesc cu agricultura afară de vreo câțiva servitori.

La numărul 24. Toți acești catolici sunt de rit romano-catolic fără vreun amestec cu alte rituri.

La numărul 25. Nu sunt biserici de-ale ereticilor [54] afară de zece biserici de oameni necatolici. Sunt patru episcopi ortodocși, adică mitropolitul de la Iași, episcopul de Roman, episcopul de Huși și episcopul de Rădăuți; mai sunt încă doi episcopi „in partibus"[55], iar numărul bisericilor și preoților ortodocși este aproape nenumărat, căci nu este colț din Moldova în care să nu se vadă o biserică, abație sau mănăstire și aceasta pentru că ei trăiesc în credința că cel care înveleşte o biserică va fi mântuit cu siguranță,

---

[50] Autorul răspunde la întrebările chestionarului ce i-a fost trimis.

[51] *Grisostomo*. Este însuși autorul.

[52] La întrebările de sub numele 6—17 nu se dă nici un răspuns.

[53] Nu se răspunde la numerele 21 și 22.

[54] Eretici, adică protestanți. Despre schismatici se vorbește mai jos, la punctul 26.

[55] Afirmație gratuită.

iar cel care va clădi una în întregime va fi neapărat scutit și de pedeapsă și de vină, de aceea pretutindeni clădesc biserici și rânduiesc preoți.

La numărul 26. Toți sunt ortodocși, ⟨discipoli⟩ îndărătnici de-ai lui Photius, Kerularios și Marcu din Efes.

La numărul 27. Cultul catolic nu întâmpină nici o piedică și deci este cu desăvârșire liber.

La numărul 28. Nu este nici o altă persecuție decât cea de patru ani încoace când s-a pus o contribuție pe toate bisericile, chiar și pe cele care nu posedau chiar nimic, cum sunt îndeobște ale noastre. Ar putea îndrepta lucrurile nunțiul apostolic din Polonia prin mijlocirea marelui hatman al acelui stat, care poate scrie marelui vizir și căpăta scutire potrivit înțelegerii stabilite între Polonia și Poarta otomană. //

La numărul 29. Nu sunt alți parohi decât călugării din ordinul fran- p. 213
ciscanilor conventuali, misionari apostolici trimiși de această Sacră Congregație.

La numărul 30. Parohii misionari sunt mutați după voia prefectului și cum nu au nici un venit fix, ei nu slujesc în zilele de sărbătoare pentru norod, ci pentru binefăcători și pentru sufletele din Purgatoriu . . .[56].

La numărul 32. În Moldova avem opt biserici parohiale unde se păstrează prea sfântul sacrament când în pixida și când în cutiuțele care slujesc pentru a duce prea sfântul viatic; candela se păstrează ⟨aprinsă⟩ până vine înghețul, iar iarna se stinge de la sine, căci frigul e atât de cumplit, încât îngheață nu numai uleiul și apa, ci chiar și vinul și orice alt lichid.

La numărul 33. În fruntea relației vizitației ⟨canonice⟩ sunt descrise bisericile noastre din Moldova.

La numărul 34. Catolicii nu se amestecă în nici o privință cu ortodocșii.

La numărul 35. Toate parohiile sunt în grija misionarilor conventuali ai Sf. Francisc.

La numărul 36. Nu mai sunt alți preoți care să ajute pe parohi.

La numărul 37. Nu sunt învățători de școală[57], ci sunt dascăli care predau catehismul poporului, iar călugării țin predici.

La numărul 38. În toată Moldova, în afară de preoții franciscani conventuali, nu este decât un părinte iezuit[58].

La numărul 45. În afară de prefect și de misionari, care sunt așteptați de la Roma, în clipa de față sunt nouă călugări, adică magistrul Giuseppe Maria Cambioli, fost prefect, având cincizeci și patru de ani împliniți, din Caltagirone în provincia Sicilia. Magistrul Giuseppe Zingali având cincizeci și doi de ani din Troina în provincia Sicilia. Magistrul Giovanni Frontali având patruzeci și opt de ani, din Brisighella în provincia Bologna. Magistrul Francesco Chiarolanza având treizeci și opt de ani, din Montella în provincia Neapole. Părintele Giovanni la Macchia având treizeci și opt de ani, din Matera în provincia San Nicolo din Apulia. Părintele Basilio Codibò având treizeci și șase de ani, din Modena în provincia Bologna. Părintele Antonio Mauro având treizeci ani, din Cantù în provincia Milano. Părintele Carlo Gattinara având treizeci și unu de ani, din Asti în provincia Torino. Părintele Giacomo Reccardini având treizeci și opt de ani din Ancona în provincia Marca.

---

[56] Nu se răspunde la numărul 31.

[57] *maestri di scuola.*

[58] Nu se răspunde la numerele 39—44 ale chestionarului.

La numărul 46. Toţi aceşti misionari sunt trimişi de Sacra Congregaţie, dar ea dă numai celor patru părinţi care stau la Huşi, Răchiteni, Călugăra şi Grozeşti câte un subsidiu de 25 de scuzi pe an, iar celorlalţi nu li se dă nimic[59] . . .

p. 214 La numărul 50. Nu au mănăstiri, nici aziluri, sunt numai reşedinţe fără „clausură".

La numărul 51. Locuiesc singuri, nu ţin pe alţii în reşedinţele lor decât pe servitorii lor.

La numărul 52. Poartă rasa monahală a ordinului franciscanilor conventuali, afară doar când călătoresc departe de propriile lor parohii[60]

La numărul 54. Toţi vorbesc în limba moldovenească pentru că este o limbă foarte uşoară, mai mult decât orice altă limbă, alcătuită mai mult din latină şi din italiană.

La numărul 55. Dascălii predau catehismul.

La numărul 56. Nu se foloseşte altă limbă decât cea moldovenească, numai doar pentru predarea învăţăturii creştine în unele sate de unguri se foloseşte graiul maghiar.

La numărul 57. Liturghiile, ritualul şi toate slujbele se fac în limba latină.

La numărul 58. Nu este nevoie de nici o expurgare întrucât sunt chiar cărţile noastre.

La numărul 59. Mijloacele pe care le au misionarii atârnă mai mult sau mai puţin de bunul plac al prefectului[61].

La numărul 61. În Moldova credincioşii dau de obicei misionarilor câte 4 baiocchi şi jumătate în monedă romană la botezuri; 15 baiocchi pentru înmormântări; pentru o liturghie cu cântare care e rară, un „testone", pentru o liturghie simplă care şi ea e rară 15 baiocchi; la nunţi 15 baiocchi şi plătesc pe fiece an părintelui o măsură de grâu sau 15 baiocchi de fiece casă; mulţi din pricina sărăciei lor nemărginite nu plătesc şi trebuie să-i laşi în pace, căci dacă ar fi urmăriţi, atunci de ruşine nu ar mai veni la biserică. Aproape toţi călugării se întrec în a face bine şi nu se aude de nici un scandal. Ortodocşii ne socotesc pe noi de schismatici, cu toate acestea ne preţuiesc întrucâtva, căci la preoţii lor domneşte o neştiinţă ce nu se poate închipui (?), iar de la călugării noştri capătă oarecare noţiuni de ştiinţă. În sfârşit turcii au obiceiul de a socoti ca necredincios pe oricine trăieşte în afara sectei lor mahomedane.

La numărul 62. Credincioşii noştri păstrează ritul romano-catolic şi nu trec la nici un alt rit necatolic sau la altă sectă. Ca ortodocşii să se facă ei catolici, acest lucru nu e îngăduit în această ţară şi s-ar folosi cea mai mare străşnicie şi pedepsele cele mai grele împotriva celui care ar săvârşi aşa ceva şi a aceluia care l-ar fi pus la cale[62].

La numărul 65. Nu domneşte nici un „abuz"[63].

La numărul 67. De douăzeci de ani încoace, numărul catolicilor a crescut, pentru că au venit mulţi dezertori şi fugari din Ungaria, din Polo-

---

[59] Nu se răspunde la numărul 47.
[60] Nu se răspunde la numărul 53.
[61] Nu se răspunde la numărul 60.
[62] Nu se răspunde la numerele 63, 64 şi 66.
[63] *Abuso* (în sensul de eres, rătăcire).

nia şi din Transilvania, după cum adesea vin familii întregi să se aşeze în acest principat [64].

La numărul 69. Moravurile catolicilor noştri din Moldova sunt ca acelea ale catolicilor noştri din Italia, de aceea nu e nevoie de vreun mijloc de îndreptare. Scrisorile de la Roma pentru Moldova se trimit prin Polonia făcând drumul prin Viena, Cracovia, prin Lwow la Iaşi. Misionarii dacă vin pe uscat de la Viena // trec în Transilvania care este la hotarul Moldovei. p. 215
Banii se plătesc părintelui procurator general al misiunilor din ordinul franciscanilor conventuali, căci el ştie cum să-i facă să ajungă în Moldova. Lucrurile, ca şi misionarii care ar voi să vină pe mare, se pot duce la Livorno, unde adeseori se găsesc vase mergând la Smirna şi de la Smirna la Constantinopol, de la Constantinopol în sfârşit pe uscat sau pe Marea Neagră, ei trec în Moldova.

Fratele Giovanni Hrisostomo de Giovanni franciscan conventual,
Prefect al misionarilor din Moldova.

---

[64] Nu se răspunde la numărul 68.

RUGGIERO GIUSEPPE BOSCOVICH

(1711–1787)

Ruggiero Giuseppe Boscovich, unul din cei mai străluciţi oameni de ştiinţă ai veacului al XVIII-lea : matematician, fizician, astronom, geodezian, hidrolog şi totodată arheolog, arhitect, poet latin şi filosof, s-a născut la Raguza (Dubrovnik) la 18 mai 1711 dintr-o familie de ţărani. Tatăl era sârb, iar mama italiancă. În 1725 a plecat la Roma unde şi-a făcut studiile în Colegiul iezuiţilor. În 1740 a ajuns profesor de matematici şi filosofie la acelaşi colegiu, iar în 1744 a intrat în ordinul iezuit. Publicarea lucrării de mare originalitate despre petele soarelui *De maculis solaribus* (1736), precum şi, după un interval considerabil, construcţia, de mare amploare, *Elementa universae Mathesos* (Romda, 1752–1753) îi dobândesc un renume european.

A tratat şi diverse probleme de optică şi de filosofie. Lucrarea sa *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium*, publicată în 1758 la Viena, unde se afla atunci cu o misiune diplomatică, vădeşte o nouă concepţie a constituţiei materiei. Teoria sa a forţelor lucrând între elementele materiei este foarte aproape de ideea de bază a atomisticii dinamice, după cum ideile sale originale asupra mişcării absolute şi a celei relative, cât şi asupra relativităţii inerţiei arată drumul spre teoria relativităţii din zilele noastre. Pornind de la ideile lui Zenon din antichitate şi ale lui Leibnitz asupra împărţirii materiei, el le îmbină într-un sistem armonios cu principiile generale ale mişcării lui Newton, interpretate însă mult mai larg într-un spirit pur dialectic. Valorificarea însă a acestei concepţii nu s-a făcut decât în zilele noastre când i s-a cinstit amintirea atât la Zagreb, unde Institutul de cercetări ştiinţifice îi poartă numele şi unde se înalţă statuia sa datorată lui Mestrovič, cât şi la Roma, unde s-au publicat fragmente din corespondenţa sa ştiinţifică.

El era preocupat în aceeaşi măsură şi de realizări concrete. În 1742 este însărcinat de papă să studieze modalităţile de consolidare a cupolei Sf. Petru. În 1750 împreună cu iezuitul Christophor Maire întocmeşte harta trigonometrică a statelor papale şi măsoară două grade de meridian pe teritoriul pontifical, spre a contribui la rezolvarea problemei configuranţei pământului. Rezultatul măsurătorii a fost publicat în 1755. O versiune franceză a urmat în 1770.

În 1766 a întocmit un proiect de asanare a mlaştinilor pontine.

A călătorit mult. După o primă călătorie prin Anglia şi prin Occident, a pornit în 1763 la Constantinopol împreună cu ambasadorul Veneţiei la Poartă, bailul Pietro Correr. A rămas pe malurile Bosforului 7 luni. Îmbolnăvindu-se de friguri, s-a bucurat de toată atenţia ambasadorului francez la Poartă, Vergennes, care a obţinut pentru el o invitaţie să însoţească pe ambasadorul Angliei, sir James Porter, care se întorcea în patrie, făcând un ocol destul de mare prin Polonia, pentru a evita să treacă prin Austria, pe atunci în război cu Marea Britanie. Cu acest prilej, Boscovich a străbătut Bulgaria, Dobrogea, Moldova şi o parte din Polonia de unde avea de gând să meargă la Petersburg. Dar starea sănătăţii sale l-a silit să renunţe la planul său şi, după o şedere de câteva luni la Varşovia, s-a întors prin Silezia şi Austria în Italia, încheindu-şi lunga sa călătorie, care a durat cu totul patru ani şi jumătate.

La întoarcere e numit profesor la Universitatea din Pavia şi apoi la Şcoala Palatină din Milano. Curând el întocmeşte planurile şi chiar macheta pentru un observator astronomic ce

trebuia ridicat la Brera, sediul vestitului colegiu iezuit din preajma orașului Milano. La 1765 construcția era terminată. Dar neînțelegeri ivite cu colegii săi, iezuiții Lagrande și Gerra, îl hotărăsc să părăsească acest centru, lăsând nerealizat planul său de construcție a unui sextant cu totul original care să permită determinarea naturii ondulatorii a luminii. În conflictul ivit s-au încercat și soluții de compromis, dar Boscovich a refuzat postul de director onorific al observatorului și apoi a renunțat și la postul de profesor la Școala Palatină, retrăgându-se la Veneția. Mai apoi, după desființarea ordinului Iezuiților (1773), s-a dus la Paris unde a fost numit director al Opticei Marinei de război.

A stat aproape zece ani în Franța.

Îmbolnăvindu-se rău, a obținut un concediu și s-a întors în 1783 în Italia, la Bassano, unde s-a ocupat, după o perioadă de întremare, de editarea operelor sale de optică și astronomie (*Opera pertinentia ad Opticam et Astronomiam*, 5 vol., 1785). În 1785 e în Toscana; apoi iar la Milano, unde moare la 13 februarie 1787.

Boscovich a scris 71 de lucrări dintre care 14 de matematică, 15 de astronomie, 28 de fizică, precum și alte diferite lucrări privitoare la antichitate, ca descrierea ruinelor Troiei, pe care le-a vizitat în 1761, și unele versuri latine.

A mai lăsat și un jurnal al călătoriei sale, publicat mai întâi fără știrea sa într-o versiune franceză, (1772) și apoi cuprins de el în forma originală în ediția operelor sale complete, pe care a tipărit-o la Bassano în Italia (1784). Autorul lămurește în prefața ediției acesteia din urmă că la Varșovia a încredințat manuscrisul său rezidentului francez din Varșovia, Pierre-Michel Hennin, care l-a tradus în mare grabă și care mergând apoi la Geneva a comunicat versiunea sa nerevizuită unui prieten, care a publicat-o, cu unele modificări și fără a cere asentimentul prealabil nici autorului și nici al traducătorului, sub titlul *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne fait à la suite de son excellence Mr. Jaq. Porter, ambassadeur d'Angleterre, par le R. P. Joseph Boscovich de la Comp. de Jésus en MDCCLXII* à Lausanne chez Franc. Grasset et Comp. MDCCLXXII.

Numai câțiva ani mai târziu a aflat Boscovich de această ediție, din care cu greu a putut avea în mâini pentru scurtă vreme un exemplar. Dar manuscrisul primei versiuni făcute la Varșovia și nemodificate încă, ajungând în mâinile lui La Roche, la venirea acestuia în capitala Poloniei, curând după plecarea lui Boscovich, în 1763, el a adăugat pe marginea manuscrisului unele observații, completări și îndreptări, la partea conținând explicațiile date de el asupra Moldovei. Ulterior s-a oferit să facă el o nouă versiune franceză care să însoțească publicarea textului original italian rămas inedit. Este probabil că La Roche a fost cel care i-a atras atenția asupra slăbiciunii textului tipărit, de care se plânge autorul în prefață. Dar până în cele din urmă relația călătoriei nu a mai fost publicată în Franța în două limbi, cum fusese vorba, ci doar în Italia în limba italiană sub titlul: *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia* (Bassano 1784). Autorul însă arată în prefață că a folosit însemnările și îndreptările lui La Roche, făcute pe textul versiunii manuscrise franceze de la Varșovia. O ediție germană făcută după ediția franceză de la Lausanne a apărut la Lipsca, în 1779, sub titlul: *Des Abt Joseph Boscovich Reise von Constantinopel durch Romanien, Bulgarien und die Moldau nach Lemberg in Polen aus dem Französischen übersetst nud mit einigen Zusätzen begleitet nebst einer Karte*, Leipzig, bey Iohann Gottlob Immamal Breitkopf, 1779.

Ea diferă în mai multe locuri de modelul francez și mai are și unele note adăugate de traducătorul german, cum e cea de la p. 138 referitoare la germanul Neumann, care nu e pomenit nicăieri nici de autor și nici de traducătorul versiunii de la Lausanne, sau cea despre Moldova (p. 150—156) care îi aparține în întregime acestuia. O confruntare a textului italian cu cele două versiuni apărute fără știrea autorului nu ar fi lipsită de interes. Putem observa în treacăt că versiunea ediției de la Lausanne cuprinde și unele lămuriri în plus față de original. De pildă, informația privind numele de familie al soției constantinopolitane a „Guvernatorului" de la Bârlad — o Testabusa — sau al soției lui Milo, starostele de Cernăuți, o Rosetteasca.

Textul italian a fost reprodus şi în „Uricariul", XXIV, p. 254 şi urm.

Valoarea relaţiei de călătorie stă în faptul că ne aflăm în faţa unui jurnal adevărat, scris de un om de inteligenţa lui Boscovich chiar în cursul drumului, aşa cum arată el în prefaţă, în fugă, pe vreun colţ de masă în timpul prânzului sau între două partide de cărţi cu Lady Porter în timpul unui popas. Se poate totuşi distinge şi aici o redactare în două etape — căci pe lângă descrierile propriu-zise şi povestirea drumului cu peripeţiile sale sau a recepţiei la palatul domnului, mai avem tot materialul informativ, datorat lui La Roche şi lui Milo — cu privire la cârmuirea, producţia, comerţul Moldovei, „ţară puţin cunoscută şi azi după ce a fost teatrul atâtor lupte purtate în vremurile din urmă". În tot cursul călătoriei, autorul a urmărit itinerariul pe harta lui Zanoni făcută la comanda ambasadorului francez Vergennes.

Călătoria lui Boscovich în Moldova a fost analizată la noi de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. 1928, vol. II, p. 177—186 şi în comunicarea *Rogeriu Iosif Boscovich şi Moldova* (An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. Seria III, t. XIX (1936), p. 153—165) şi R. Ortiz : *Per la storia della cultura italiana in Rumania* (Bucarest, 1916), p. 182.

Despre viaţa şi lucrările lui Boscovich există o bibliografie bogată*. În 1888, Academia din Zagreb a publicat un volum, iar în 1926—1929, Academia iugoslavă a publicat o „Contribuţie" la biografia lui (*Prilozi za biografia R. Boscovich*, în „Rad. Jug., Akad." CCXXXII, CCXXXIV, CCXXXVI).

În 1958 s-au publicat comunicările Symposionului internaţional consacrat în Iugoslavia analizei aportului ştiinţific al lui Boscovich : *Actes du Symposium international R. J. Boscovich.*

Tot atunci apărea şi în Italia în colecţia „Publicazioni del R. Osservatorio astronomico di Milano-Merate" o culegere de scrisori ale lui Boscovich către diverşi corespondenţi *Carteggio con Corrispodenti diversi* (Milano, 1938), precum şi articolul lui G.V. Schiaparalli : *Sull' attività del Boscovich quale astronomo in Milano.* Ulterior a apărut la Londra sub direcţia lui Lancelot Law White lucrarea *Roger Joseph Boscovich, S.J., F.R.S. (1711—1787) Studies of his life and work on the 250th anniversary of his birth*, 1961 (R.I. Boscovich, din societatea lui Isus, membru al Societăţii Regale ⟨de ştiinţe⟩ 1711—1787, cercetări despre viaţa şi activitatea sa cu prilejul împlinirii a 250 de ani de la naşterea sa) 230 pag.

JURNALUL CĂLĂTORIEI DE LA CONSTANTINOPOL ÎN POLONIA[1]

1762

p. 2 [Plecarea[2] are loc la 24 mai 1762]. Erau două carete a patru locuri fiecare, trase de 6 cai, în una din carete călătoreau femeile şi copiii, apoi o trăsură mai mică cu două locuri trasă de patru cai, şi mai erau destui cai pentru cei care ar fi vrut să meargă când vremea bună ar îngădui aceasta,
p. 3 — apoi mulţi alţi ⟨cai⟩ // pentru personalul ⟨ambasadorului⟩şi suitei lui şi un şir de care pentru bagaje ...

---

* Vezi *Dizionario biografico deli Italiani*, vol. XIII, Roma, 1971, p. 221—230.

[1] Traducerea s-a făcut după originalul italian publicat sub titlul : *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia dell abate Ruggiero Giuseppe Boscovich*, Bassano, 1784. Textul interesând trecerea sa prin Dobrogea, Ţara Românească şi Moldova începe la p. 70. El este precedat de însemnările de la pag. 2—11, în care autorul descrie stilul călătoriei, precum şi de două notaţii de la p. 65 privind ştiri în legătură cu ţara noastră.

[2] În 1762 Boscovich, rămas fără rost la Constantinopol, după moartea în acest oraş a bailului Veneţiei, Pietro Correr, cu care venise în Turcia, şi doritor să părăsească această ţară în care condiţiile de călătorie erau foarte grele, a obţinut favoarea de a fi primit să se alăture grupului ambasadorului englez, care îşi ceruse rechemarea în Anglia, după o şedere de 16 ani pe malurile Bosforului şi care se îndrepta spre ţară fără prea multă grabă, ocolind prin Moldova şi Polonia.

Mehmendarul dat Excelenței Sale era Hagi Abdullah și era vizir agă ... Mehmendarii se iau întotdeauna din această categorie de persoane .. Se născuse în Moreea din părinți creștini și încă de mic fusese dus în robie la ultima cucerire a acestei țări. Fusese crescut în religia mahomedană, dar totuși nu se lepădase de limba greacă, mai avea cu el pe un fiu al său, un tinerel de o fire foarte blândă și prietenoasă și mulți cihodari, adică
servitori, și mai erau încă doi ieniceri în slujba ambasadorului... // Pe lângă p. 8
acele două carete cu șase cai și a trăsurii cu patru cai și a cailor pentru stăpâni și servitori, s-a hotărât să mai fie și alți doi cai de transport, 8 harabale sau căruțe acoperite cu câte doi cai și zece care trase de doi boi, iar două din aceste care fuseseră date printr-o poruncă deosebită ce o căpătase de la Poartă D. Hübsch în privința acestora, precum și a unor cai.

Pe carele cu cai s-a hotărât să fie puse lucrurile mai necesare adică bucătăria, paturile, corturile pentru a putea poposi pe drum, masa și scaunele, întrucât în cvartirurile din aceste țări nu se găsește nimic altceva decât doar zidurile goale, sau dacă se găsește vreo mobilă păcătoasă, cum ar fi vreun covor sau vreo *sofà,* se scoate afară cu totul, atât pentru că sunt de puțin folos pentru noi și nu sunt tocmai curate, cât și pentru o mai bună pază contra ciumei. Mai trebuiau să fie pe aceste căruțe și fel de fel de lăzi cu lucruri mai de trebuință, ca rufărie, unele alimente și altele de felul acesta.

Aceste care trebuiau să pornească odată cu caretele, în speranța că vor putea urma cu aceeași iuțeală sau că vor putea ajunge puțin după ele. Lucrurile mai puțin trebuitoare aveau să fie trimise ceva mai înainte pe carele cu boi care merg de două ori mai încet. Înainte de plecarea caretelor trebuiau să pornească cei doi cai cu coșurile care aveau să care cele necesare pentru prânzul de la mijlocul drumului, dându-se porunca unde anume trebuiau să se oprească cu mâncarea rece pe care o aduceau împreună și//
cu tot ce trebuia pentru a se putea găti și o mâncare caldă. Dimineața p. 9
înainte de plecare se lua ceai cu lapte împreună cu pâine cu unt. La gustarea (= prânzul) de la mijlocul drumului trebuia să se ia cafeaua puțin după sosire, la masa de seară se mânca iar pâine cu unt alături de ceai cu lapte. Se aduceau cărți de joc pentru a face seara o partidă de cărți, după care urma o masă în toată legea cu mâncări calde ținând în același timp de prânz și de cină. Această regulă a început să fie aplicată câteva zile după plecare, dar cum într-o zi a lipsit mâncarea pentru gustarea de la mijlocul drumului, am început să luăm în caretă mâncare rece împreună cu vin și cu apă, în multe zile mai scurte de drum s-a mâncat înainte de plecare, fără a mai face popas la mijlocul drumului, iar în zilele de repaus se servea și prânzul și cina în toată legea. Partida de cărți a fost dată uitării în ultimele seri : ea consta dintr-un „cadril" între doamna ambasadoare, doctorul, baronul și domnul Hübsch, iar eu foloseam timpul acesta ca să-mi duc mai departe însemnările zilnice ale mele, scriindu-le chiar pe masa pe care luasem prânzul, iar d. ambasador și-l petrecea citind câte o carte.

Grupul ce pornea la drum era destul de numeros. Ambasadorul Sir James Porter era însoțit de soția sa, lady Clarissa, fiica ambasadorului Olandei, baronul Elbert de Hochepied împreună cu cei doi copii ai lor, o fată de 4 ani și un băiețel de 2 ani. Mai era și fratele soției ambasadorului, anume baronul Gérard de Hochepied. Ei au fost petrecuți până la granița Poloniei de doctorul Mackenzie și până la Lwow de Karl Hübsch, secretarul de legație, și de fiul lui, Friederich Hübsch, însărcinatul cu afaceri pe lângă Poartă al Poloniei. Acest grup sporit de escorta turcească și de mulțimea bagajelor forma o adevărată caravană cu mers greoi care în trecerea ei negrăbită lăsa o dară de stoarceri și abuzuri potrivit obiceiului turcesc.

p. 11 ... Vizitiul și surugiul caretei erau turci; oricum, cel dintâi era bețiv în așa fel că nu mai putea sta drept pe capră și în cele din urmă s-a culcat să doarmă ...

p. 17 ... Mehmendarul nostru era un om bătrân fără nici o pricepere sau hotărâre, fiul său era un tinerel necopt încă pentru a vedea de asemenea treburi și însoțitorii săi erau de asemenea lipsiți de pricepere, din care cauză se făceau multe încurcături, căci ne făcea să pornim întotdeauna târziu,
p. 18 de multe ori foarte târziu și // uneori chiar după miezul zilei și foarte adesea rămâneam fără a mai pleca, măcar că era atâta zor de a scurta timpul călătoriei ...

p. 55 ... În timp ce poposeam [în drum spre Dragokioi în Bulgaria], a trecut pe lângă noi capuchehaia sau agentul la Poartă al domnului Țării Românești, Constantin Mavrocordat. Slujba aceasta este de mare însemnătate, căci adesea pot mai mult cu prezența lor în capitala aceasta capuchehaiele decât înșiși domnii, în ceea ce privește treburile principatelor. El venea cu poșta de la Constantinopol, de unde plecase cu 5 zile înainte. A vorbit în trecere cu câțiva dintre ai noștri și s-a scuzat că nu poate veni să salute
p. 56 pe Ex. Sa, având mare zor... S-a presupus de ai noștri că el aduce în persoană domnului vestea despre confirmarea lui ...

p. 65—66 ... [La Ienibazar], am fost găzduit într-o căsuță mică // în care locuia o familie de români, venită acolo de un an. Mi s-a spus că acești bieți oameni trăiesc mai puțin rău sub pașalele turce decât sub domnii creștini ai Țării Românești și ai Moldovei, care fac niște extorsiuni de necrezut, ce-i siliseră pe țărani să-și părăsească țara ...

p. 75 **Călătoria prin Dobrogea și Moldova**

18 iunie

În dimineața zilei de 18 am plecat spre Biulbiul[3] la șapte și trei sferturi, silindu-ne să fim gata mai devreme ca de obicei, închipuindu-ne că ziua de călătorie ⟨va fi⟩ foarte lungă, care de altfel s-a dovedit potrivit
p. 76 de lungă. // La nouă și trei sferturi am ajuns într-un sat numit Caraomer[4], unde am văzut două mori de vânt și de asemenea și un han și am văzut multe cuiburi de barză. La $11^{1/4}$ am ajuns la Ghiuvenlia [5], un sat mic alcătuit din mai multe grupuri mici de colibe despărțite între ele și din diferite cătune cu două mori de vânt și multe puțuri. Ne-am oprit aici să prânzim sub streașina de la intrarea unei giamii, adică a unei case de rugăciune turcești, care era de altfel pe jumătate părăsită. Ne era greu să ne oprim aici ca să mâncăm și să bem, temându-ne de vreo tulburare din partea turcilor din acel ținut care puteau crede că pângărim acel lăcaș sfânt al lor; dar ienicerii Excelenței Sale, măcar că turci, ne-au asigurat că nimeni nu va veni acolo și că acei puțini turci din sat nu veneau aici aproape niciodată la geamie, neavând prea multă evlavie. Pe de altă parte nu am găsit un alt loc potrivit și ziua fiind destul de călduroasă, soarele bătând în voie și timpul aproape de amiază, aveam nevoie de un loc mai adăpostit.

[3] *Bilbeier*, azi Ciocârlia, sat și com., jud. Constanța.
[4] *Karamer*, azi Negru Vodă, sat și com., jud. Constanța.
[5] *Giuvemli*, azi Chirnogeni, sat și com., jud. Constanța.

De-a lungul întregului drum din acea zi, nu am dat de nici un copac
și de nici un fel de apă ; oricum, câmpia era foarte frumoasă cu iarba înal-
tă, zdravănă și plină de flori, dar era atât de puțin cultivată încât abia puteai
vedea o foarte mică întindere arată. Nu am văzut, de asemenea, nici o
movilă artificială, afară de partea din apropierea satului Ghiuvenlia, unde
am văzut dintr-o aruncătură de ochi 12. Acel sat era ultimul // de sub ascul- p. 77
tarea turcului din ajun ; acesta, după ce ne-a văzut că plecăm de acolo, cam
peste un ceas, asigurându-se că am ieșit din regiunea sa, și-a întors deodată
pe neașteptate calul înapoi spre satul unde își avea reședința, înșelându-l
pe mehmendar cu plata, revenindu-i pentru 5 ore de drum pe care trebuie
să i-o mai dea, pe lângă ce îi plătise în ajun.

După o jumătate de ceas de drum am dat peste satul numit Mangaci[6].
Mai departe am ajuns în satul Boglar [7] în care am găsit apă foarte bună.
În jurul acestui sat se vedea o întindere de pământ lungă cam de o milă și
lată cam de o treime de milă care s-a scufundat, în chip vădit, astfel că
tot pământul dimprejur a rămas ridicat ca o creastă de deal. Tot stratul de
piatră care susținea pământul s-a rupt și se mai vedeau încă în foarte multe
locuri rămășițele stratului orizontal care rămâneau dezgolite de pământ ;
astfel că la prima vedere păreau a fi ruinele unei mari clădiri antice. Dar
privind bine se vedea limpede că era muchea stratului natural rupt, iar în
părțile apusene se vedeau rupturile corespunzătoare. În acea scufundătură
asemănătoare unui avuz se află un fel de lac ; iar apa puțurilor fiind puțin
adâncă, acele puțuri nu erau făcute cu urzoi, ci erau simple, având ca o
cumpănă dintr-o bârnă lungă așezată oblic pe o furcă verticală //, având p. 78
la un capăt atârnată o piatră și la celălalt capăt, o funie cu găleată.

În același fel sunt făcute aproape toate puțurile pe care le-am întâl-
nit în drumul nostru, precum sunt multe de acest fel în țările creștine.

Urmându-ne călătoria am găsit pe dreapta, întrucâtva afară din
drum, un alt sat numit Bocmange [8] și la $3^{1/4}$ am ajuns la Biulbiul. În
tot timpul drumului, chiar și după amiază, se vedeau de asemenea, pe amân-
două laturile, câmpii foarte frumoase și cu totul necultivate ; numai aproape
de Biulbiul am dat de bucate foarte frumoase. În vecinătatea satului am
văzut apă de ploaie strânsă pentru adăparea vitelor ; se putea vedea un
mare număr de vite atât cai, cât și vaci și boi. Apa din puțurile lor, pe care
ei o beau, am găsit-o foarte rea. Satul este foarte mic și e turcesc. Am fost
găzduiți în două case turcești. Ni s-a spus că Marea Neagră se află la o
depărtare de 5 ceasuri de acolo, unde marea pătrunde în uscat, făcând un
fel de golf.

19 iunie

În dimineața următoare am pornit spre Băltăgești[9] la 8 ore și jumă-
tate. Am ajuns la Carasu [10] la $10^{3/4}$ și ne-am oprit acolo o jumătate de oră
pentru a găsi o călăuză [11]. La $1^{1/4}$ am ajuns la Defcea [12], un alt sat mic,
unde am prânzit sub niște copaci. Am plecat la $2^{1/2}$. // Când să plecăm p. 79
omul de călăuză o luase din loc și fugise, dar am găsit repede pe un altul.
La $5^{1/2}$ am ajuns la Băltăgești.

---

[6] *Mangàg*, fost cătun în satul Plopeni, com. Chirnogeni, jud. Constanța.
[7] Neidentificat.
[8] Neidentificat.
[9] *Baltagikioi*, sat, com. Crucea, jud. Constanța.
[10] *Karasu*, azi Medgidia, jud. Constanța.
[11] Un „*Colauș*”, *cioi una guida*.
[12] *Lefce*, veche denumire a satului Gherghina, com. Mircea Vodă, jud. Constanța.

Băltăgești este un sat alcătuit din două grupuri de case aflate la un sfert de milă depărtare unul de altul; în amândouă din ele puteau fi văzute niște turnuri pătrate. Într-una din aceste două părți locuiesc turcii, în cealaltă bulgarii creștini. Au venit fruntașii turcilor să ne spună că în satul lor era ciumă. Ne-am sfătuit câtva timp ce trebuie să facem, bănuind că ciuma era închipuită și văzând pe cer semne de vreme rea. În sfârșit ne-am hotărât pentru mai multă siguranță să așezăm corturile în afara satului, unde se afla ca un fel de chioșc acoperit cu o învelitoare și în mijloc se vedea o fântână ruinată care tăia pardoseala. În mijlocul chioșcului erau pomi roditori, viță de vie, fasole răsaduri, pepeni abia răsăriți și alte ierburi; de aceea nu am găsit un loc potrivit pentru a așeza corturile înăuntrul împrejmuirii și au fost așezate afară, pe iarbă. A plouat și la noi, dar nu mult; se vedea însă că în alte părți dimprejur era potop mare. Am vorbit și cu niște locuitori creștini care ne-au spus că în partea locuită de ei domnea sănătatea cea mai deplină și aceasta încă de câtva timp; că în partea turcească muriseră ceva oameni și se bănuia că ar fi fost datorită ciumei; dar
p. 80 de fapt // și în acele ținuturi trebuie să se întâmple ceea ce se întâmpla pretutindeni, anume ca din când în când să apară friguri rele sau alte boli și îndată ce numărul bolnavilor și al morților e mai mare ca de obicei, se spune în toate acele locuri că este ciumă.

În toată ziua aceea ni s-au arătat și de o parte și de alta ținuturi frumoase, cu ierburi înalte și înflorite, dar toate aceste terenuri erau nelucrate și nu aveau apă de nici un fel.

20 iunie

În dimineața zilei de 20 am plecat la ora 10 spre Saraiu[13]. Tot drumul vedeam câmpii frumoase ca de obicei și tot ca de obicei necultivate. În unele locuri am văzut întinderi foarte mari de scaieți nespus de înalți și de cucute întrecând mult statura omului. Cucute de acestea am găsit o mulțime în Bulgaria după cum am găsit și multe feluri deosebite de scaieți. dar așa de înalți, nu am mai găsit nicăieri. Am trecut printr-o trecătoare între niște culmi de dealuri înalte sau de munți scunzi; am văzut un număr nespus de mare de movile astfel că numai dintr-o singură privire am numărat peste 30. Am ajuns în sfârșit la Saraiu la $3^{1/4}$, oprindu-ne în drum numai un sfert de ceas.

Saraiu este un sat cu populație creștină de vreo 150 de case; dintre
p. 81 acestea nu se vede nici una acoperită cu // țigle, așa cum aflasem destule aproape întotdeauna în trecere prin satele de până atunci. Oricum casele le-am găsit foarte curate pe dinăuntru, având toate sobe foarte mari în camere destul de mici întrucât ni s-a spus că iarna frigul este îngrozitor. Satul e așezat pe țărmul unui braț al Dunării care avea atunci multă apă, dar după cum mi s-a spus, câteodată seacă. Excelențele Lor au locuit în casa unui creștin, primarul satului, care era un om foarte cumsecade și am stat mult de vorbă cu el prin interpret. Casa se compunea din două odăi mici, prevăzute cu sobe și despărțite printr-o săliță, care avea la cele două capete două uși ce dădeau afară din casă; lângă una din ele erau cele două uși ale celor două camere, la mijloc portițele sobelor pentru a face focul și care slujeau și de cămin; iar camerele aveau pe dinafară câte o ferestruică. Odăile erau foarte joase (totuși puteai sta în picioare); toate ușile erau

[13] *Sarakioi*, sat și com., jud. Constanța.

însă atât de scunde încât trebuia să te apleci bine pentru a intra, lucru pe care l-am întâlnit îndeobște în toată Bulgaria. L-am întrebat care era cauza acestui lucru atât de incomod și nu a știut să ne spună altceva decât că așa era obiceiul țării. Ne-a spus că acea casă clădită de el a costat 25 până la 30 de piaștri. Că mai clădise una pentru a o pune la dispoziția călătorilor; dar că găzduind // încă pe un călător i s-a făcut o „avanie" cum p. 82
se zice în Turcia, adică o învinuire născocită cu scopul de a-i stoarce bani și a trebuit să plătească până la 500 de piaștri; de aceea a dărâmat apoi acea casă.

Lângă poarta sa zăcea în stradă o femeie despre care ne-a spus că este o îndrăcită și tot astfel o crezuse și popa din localitate care e sub ascultarea unui episcop din Moldova, deși se află în afară de acea țară creștină, sub cârmuirea nemijlocită a turcilor. Dar, după ce a fost cercetată bine boala acestei femei, s-a găsit că era epileptică. Pe o casă din apropiere se afla un cuib de barză, unde se întâmplase în ziua dinainte un lucru destul de neobișnuit. Mama dăduse puilor ei, care erau acum mărișori, un șarpe, potrivit versului antic: „candida venit avis nigris invisa colubris"[14]. De obicei au doi pui și noi am văzut foarte multe cuiburi cu doi, nici unul cu trei sau numai cu un singur pui. Niste oameni ne-au spus că aici se află trei pui și că doi din aceștia, luând șarpele de cele două capete, s-au gâtuit vrând să-l înghită. Alții ne-au spus că erau doi pui și că numai unul s-a înecat. Lucrul însemnat era că tatăl și mama, încremeniți și plini de mâhnire, au rămas acolo nemișcați 24 de ore fără a se duce să caute ceva hrană, nici pentru ei, nici pentru singurul pui rămas în viață. Faptul se petrecuse cu o zi înainte. Noi am văzut pe unul din părinți încă foarte // mâhnit în p. 83
cuib și pe puișorul cel viu care părea să-i ceară de mâncare. Ni s-a spus că stârvul mortului era încă acolo neatins; celălalt din cei doi părinți se pornise în sfârșit, cu puțin mai înainte, și l-am văzut înapoindu-se să-și hrănească puiul, clămpănind mai întâi din cioc, cum obișnuiesc să facă întotdeana berzele când vor să scoată afară din punga pe care o au în gușă, provizia pe care au strâns-o pentru a o introduce în ciocul puișorilor și sunetul pe care-l scoate, clămpănind astfel, acest cioc mare este foarte asemănător cu cel pe care îl face, în bisericile catolice, toaca folosită de obicei în vinerea mare din săptămâna patimilor, în loc de clopot.

Toată ceata noastră, în afară de mine care aveam piciorul din ce în ce mai bolnav, încercând uneori o mare greutate la mers din cauză că mă durea rana mea ⟨căpătată de drum⟩, s-a distrat privind cum pescuiau în acel braț de râu niște fete, intrând, așa prost îmbrăcate cum sunt ele, în apă până mai sus de mijloc și ni s-a spus că în acel ținut tocmai aceasta era îndeletnicirea fetelor; au prins o cantitate bună de peștișori de diferite soiuri pe care ni i-au adus acasă, încă vii, pentru foarte puține „parale".

21 iunie

În ziua următoare, 21 ale lunii iunie, ne pusesem în gând să facem un drum destul de scurt, până la Däeni[15], // dar Ali aga voievodul sau dre- p. 84
gătorul ⟨satului⟩ Däeni a izbutit să ne facă un mare pocinog. *Voievod* este un cuvânt slav și înseamnă același lucru ca *Dux belli* în limba latină, deoarece *Voj* sau *Boj* înseamnă *război* și *vodit* a conduce. Dar în multe locuri unde se vorbește o limbă ce se trage din limba slavă se întrebuințează

[14] A venit pasărea albă dușmana șerpilor negri.
[15] *Dajukioi*, sat și com., jud. Tulcea.

pentru ⟨a desemna pe⟩ guvernator; și în Polonia palatinii poartă numele de voievozi. Eu cred că aceasta vine de la faptul că în vechime numai războinicii erau întrebuințați la treburile cârmuirii. Acel voievod ascultă de cadiul sau judecătorul din Hârșova; el a venit ca să împuieze capul mehmendarului, convingându-l să nu se oprească în acea circumscripție, ci să meargă mai departe până la Satu Nou[16], făcându-l să creadă că până acolo nu erau mai mult de 5 ore de drum. Mehmendarul s-a lăsat înduplecat pe semne în schimbul unui dar de bani pe care-l va fi căpătat, căci deși era ora destul de târzie și harabagii făceau o gălăgie îngrozitoare, zicând că drumul până acolo era cu mult mai lung și că nu voiau cu nici un preț să meargă până acolo în acea seară cu carele lor, mehmendarul a făcut ce a știut până când a obținut făgăduiala lor hotărâtă de a merge până acolo.

Am plecat la $2^{3/4}$ ziua și nu am ajuns decât la zece noaptea pe întuneric. La început, călătoria a fost din cele mai plăcute pe malul Dunării, aproape la nivelul apei, rămânând la dreapta, destul de ridicat, malul ros
p. 85 aproape vertical de creșterea fluviului și din loc // în loc tăiat de numeroși torenți mici prin care se scurg apele de sus, precum și de numeroase cărări pe unde coboară, de pe dâmburile înalte, vitele la adăpat. De fapt am găsit jos un număr nesfârșit de iepe cu armăsarii lor; și se mai vedea de asemenea o mare mulțime sus pe muchea râpelor înalte, semn că se află un număr mult mai mare în spatele lor. Cred cu siguranță că am văzut acolo, în acea zi, câteva mii (de cai). Acolo râul se îndreaptă spre răsărit.

Am ajuns la Däeni, după un ceas și jumătate de mers. Este un sat foarte mare de 300 de case de turci și de bulgari[17]. Acolo a trebuit să ne oprim o jumătate de oră pe puțin până să găsim o călăuză, din cauza proastei întocmiri a mehmendarului, care nu-și lua măsuri la timp. Am găsit în sfârșit o călăuză și ne-am urcat îndată pe un drum cu un curs din cele mai repezi pe acele dâmburi înalte și foarte prăpăstioase din cauza scurgerii apelor de ploaie. De aceea a trebuit să coborâm din trăsură și cu mare greutate au putut caii trage în sus caretele goale și proptite de oameni ca să nu se răstoarne, cum s-ar fi întâmplat cu siguranță în mai multe locuri.

Către orele $5^{3/4}$ am trecut prin Bașpunar[18], un sat de 50 de case turcești și bulgărești așezat pe câmpie la oarecare depărtare de fluviu. Acolo ni s-a spus că nu ne-au mai rămas decât două ceasuri de drum până
p. 86 la Satu Nou. Către ora 8 am dat de ogoare // lucrate, cu grâne încă verzi, semn că în apropiere se află un sat. De aceea nădăjduiam să fim în sfârșit ajunși la conacul nostru din ziua aceea și începea să se și înnopteze, dar, deși ne-am uitat în toate părțile, nu se vedea nici un sat căruia să-i aparțină aceste semănături. După un timp îndelungat, am trecut prin două trecători între munți și puțin după aceea, când se și întunecase, am dat de niște mlaștini și am trecut în mai multe locuri prin vad, iar într-un loc pe un pod. În cele din urmă am ajuns; dar carele cu pături n-au sosit decât după miezul nopții. Am avut drept *conac*[19] câteva case sărăcăcioase ca de obicei, dar curate, ale unor locuitori creștini care vorbeau românește, limbă foarte deosebită de cea bulgărească. Este un amestec de diferite limbi, mai ales de italiană și latină.

---

[16] *Jenikioi*, sat, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.

[17] Nu sunt pomeniți aici românii care imigraseră masiv din veacul precedent din cauza dărilor. Ei sunt însă semnalați la Satu Nou.

[18] *Taschburnu*, veche denumire a satului Fântâna Mare, com. Ciucurova, jud. Tulcea.

[19] Locul de găzduire fixat dinainte. Cuvântul înseamnă și calea străbătută între două popasuri.

Pentru Excelențele Lor au fost întinse paturile lor; noi toți ceilalți ne-am folosit cum am putut de lucrurile acestor țărani, cum nu fusese de o bucată de vreme nici o bănuială de ciumă și ne-am culcat îmbrăcați; dar nu ne-au lăsat în pace țânțarii care erau uimitor de mulți. Satu Nou este un sat mic de 50 sau 60 de case; are un popă al său, pe care l-am găsit tot atât de neluminat ca și pe ceilalți. Toate cunoștințele sale de istorie veche se mărgineau în a ști că a fost odată un oarecare Constantin, mare împărat, care a întemeiat Constantinopolul. Ne-a spus că plătea 25 de piaștri pe an episcopului său.//

22 iunie p. 87

În ziua următoare, 22 iunie, dimpotrivă, totul s-a desfășurat bine: trebuia să mergem la Măcin și se credea că trebuiau tot 5 ore de mers; dar nu am făcut mai mult de 4, drumurile fiind destul de bune. Din cauza greutăților obișnuite, nu am putut porni înainte de $11^{1/4}$ și a fost într-adevăr un mare noroc și nedezmințit că au fost tot timpul nori ca să ne apere de arșița soarelui, care altfel nu ar fi putut nicidecum fi răbdată multă vreme de oamenii care mergeau călare pe o vreme atât de călduroasă și în orele cele mai înfocate ale zilei.

Am văzut pe o insuliță joasă a Dunării, pe stânga, un sat numit Macrova [20], pe semne pentru că e adeseori scăldat de apele acelui fluviu, când se umflă, deoarece *macro* înseamnă în limba slavă scăldat. Am întâlnit pe malul fluviului multe ceflikuri, adică moșii sau proprietăți cu o casă sau magazie pentru strângerea recoltei.

Am ajuns la $3^{3/4}$ și am avut drept conac câteva case de creștini destul de sărăcăcioase ca de obicei, dar curate. Am prânzit; după aceea am mers să facem o plimbare până la fluviu, până la care se întinde Măcinul care este o localitate foarte mare cu multe case bune și câteva moschei cu minaretele lor. Am găsit acolo pe fluviu mai multe luntre și bărci cu // o p. 88
mulțime de turci care s-au arătat foarte cumsecade. S-a apropiat de noi unul din ei, de fel din Tunis, care era de 32 de ani medicul acelei localități și vorbea destul de bine italienește; el ne-a slujit de călăuză, însoțindu-ne până la hanul nostru, unde s-a oprit o bună bucată de vreme, cerând apoi bacșiș pentru slujba ce ne făcuse și i s-a dat cu prisosință de către domnul ambasador. Dumnezeu știe câți bieți turci va fi schilodit și chiar trimis pe lumea cealaltă deoarece ni s-a părut foarte neștiutor, ca de obicei. La înapoierea noastră, am întâlnit un număr foarte mare de vite care se întorceau acasă și erau răspândite de jur împrejurul locuinței noastre; ne-am necăjit mult ca să ajungem acolo din cauza fricii nemaipomenite pe care o avea doamna ambasadoare de acele animale.

În casele noastre erau sobe, așa cum am găsit chiar de la sosirea noastră la Dunăre. Am fost iar prada țânțarilor, dar mult mai puțin ca în seara dinainte. Excelențele Lor și câțiva din ceata noastră s-au apărat împotriva lor cu apărători de țânțari, cu care avuseseră prevederea să se înarmeze la plecarea lor din Constantinopol și pe care le socotesc foarte necesare pentru oricine face acest drum în acest anotimp. Eu care nu avusesem cea mai mică idee despre aceasta a trebuit mai de multe ori să-mi trag cearceaful peste față, rămânând astfel pe jumătate sufocat în acele nopți care de multe ori s-au dovedit foarte calde; și chiar așa n-am putut scăpa cu totul de acele // insecte care găseau calea de a pătrunde până la mine și de a p. 89

[20] Neidentificat.

mă înțepa. Toți cei din acel ținut beau apă din fluviu, care de altfel e foarte tulbure, dar e bună la gust și ni s-a spus că ar fi foarte sănătoasă. A trebuit să bem și noi din ea.

23 iunie

În ziua următoare, trebuia să părăsim Turcia intrând în Moldova, făcând cam 4 ore de drum pe același mal al Dunării, iar după aceea să o trecem cu o barcă ; dar ni s-a spus că, apa fiind foarte mare din cauza ploilor care continuau să cadă mai în susul fluviului, toată câmpia din acea parte, de altminteri foarte joasă, fusese acoperită de apă și drumul se afla de asemenea sub apă, astfel că nu s-ar putea trece în nici un chip cu carele și cu caretele ; de aceea a trebuit să ne îmbarcăm acolo ; și a fost un mare noroc, căci am găsit mult mai lesnicioasă și mai plăcută acea călătorie cu barca decât cea obișnuită cu careta.

Cum mehmendarul tocmise pe harabagii cu carele lor până la Galați, voia să scadă din prețul stabilit cu ei, reținându-le o zi de călătorie și de aici s-a iscat o ceartă îngrozitoare cu gălăgie mare și s-au dus harabagii la kadiu protestând împotriva mehmendarului, care pentru a stoarce mai mulți bani făcuse ocoluri depărtându-se de drumul drept, lungind astfel
p. 90 drumul și // făcând popasuri mai multe decât era nevoie. Domnul ambasador nu a vrut să se amestece și cerea să plecăm, căci luase trei bărci mari ; dar cearta pomenită mai sus ne-a făcut să așteptăm mult ; în sfârșit s-a obținut cu anevoie ca ei să-și lege caii și să ducă carele în bărci, judecându-se apoi între ei cât vor pofti.

De fapt, mehmendarul a rămas să discute în fața kadiului, iar noi am plecat la ora două după prânz. Pentru noi era o barcă mai mare, acoperită cu un fel de coviltir care se numește la Veneția „felze" și era făcută din rogojini. Bagajul și cea mai mare parte din oamenii de serviciu se aflau în celelalte două bărci. Erau și câteva vâsle, puține la număr, care erau îndestulătoare pentru că se mergea la vale și erau pânze care ne-ar fi slujit mult mai bine dacă nu ar fi fost atât de găurite, una din cele două pânze ale bărcii noastre avea cel puțin șaizeci de găuri.

Am prânzit în barcă înainte de plecare și am ridicat coviltirul în partea care nu era bătută de soare. După un ceas am dat la dreapta de o stâncă mică, toată numai piatră goală, ce ieșea deasupra apei, deși munții se aflau la o oarecare depărtare și până la ei se vedea un șes perfect orizontal, abia puțin mai ridicat decât suprafața fluviului — care îl brăzda în foarte multe locuri—, plin cu canale și lăculețe de apă rămasă acolo printre ridicături.//

p. 91 Peste trei sferturi de oră am văzut pe mâna dreaptă Brăila, un mare port turcesc foarte cercetat de corăbii destul de mari ca și de șeici, care fac mai ales negoț de grâne cu Constantinopolul. Orașul acesta e plin de derbedei care se refugiază acolo de pretutindeni. Am trecut la o depărtare foarte mare de port, Dunărea fiind acolo foarte largă și presărată cu insule ; dar ni s-a părut ca o pădure deasă de catarge de corăbii. Până acolo fluviul se abătea foarte puțin de la direcția dinspre apus spre răsărit și acolo face un cot mare mergând apoi până la Galați care este cu totul la răsărit.

Îndată după cotitură vedeam în depărtare Galații. De la Măcin până la stâncă se socotește un ceas, un altul până la Brăila și alte patru de acolo până la Galați. Dar timpul atârnă de vânt, când mergi cu pânze, și de fapt am făcut de la stâncă până la Brăila numai trei sferturi de oră și de acolo

până la Galaţi având un vânt mai prielnic şi mai puternic, am mers în mai puţin de două ceasuri, sosind acolo la $5^{1/2}$.

Când ne-am apropiat, am descoperit o mare mulţime de lume care ne aştepta pe dâmbul malului, foarte înalt acolo, care puţin mai la vale se lasă mai jos şi formează un port foarte mare şi încăpător şi foarte cercetat de o mulţime de vase, având un negoţ foarte înfloritor şi întins. Înainte de a ajunge în acest port am abordat într-un fel de canal sau şanţ foarte strâmt care taie acele terenuri înalte // şi prin care se scurg apele în vreme de ploaie. p. 92
Am găsit acolo pe pârcălabul oraşului şi pe un boier grec pe care domnul Moldovei îl trimisese drept comisar la acel hotar al ţării sale pentru a însoţi şi a fi la dispoziţia domnului ambasador, îngrijind ca să aibă pe seama stăpânirii tot ce îi era de trebuinţă : cum ar fi cai, care şi alimente. Se aflau cu ei şi câţiva osteni care şi-au slobozit muschetele în cinstea noastră şi s-au adus mai mulţi cai, ţinuţi de frâu [21], foarte buni şi bine echipaţi pentru serviciul Excelenţelor Lor şi a suitei lor.

Ei au urat bun sosit, iar comisarul a făcut toate ofertele de serviciu în numele domnului, în termenii cei mai îndatoritori. Excelenţa Sa i-a răspuns tot atât de îndatoritor că nu a venit pentru a împovăra [22] ţara în care nu se vor opri mai mult decât va fi nevoie, având mare zor a-şi grăbi călătoria şi că el se lăsa pe domn şi de aceea nu voia să se folosească de firman sau porunca scrisă a sultanului, nici nu voia ca mehmendarul turc să aducă sub un atare cuvânt cea mai mică supărare populaţiei sau cârmuirii. Apoi ne-am urcat sus pe mal şi am fost duşi în gazdă la o mănăstire grecească ce se afla la o depărtare de câţiva paşi, de aceea nu a fost nevoie să ne folosim de caii aduşi. Comisarul era un tânăr dregător rafinat şi curtenitor, dintr-o familie bună de greci de la Constantinopol, dar de o fire foarte uşuratică, vorbind cam prea deschis şi fără socoteală // şi spunând p. 93
o mie de lucruri ne la locul lor în toate domeniile, în timp ce pârcălabul, dimpotrivă, avea un aer fioros şi întunecat. Fusese robul[23] lui Suţu [24], capuchehaia, care era fac-totum al domnului Moldovei [25], dar răscumpărându-se înaintase încetul cu încetul, câştigând bani; astfel că în clipa aceea era stăpân pe vreo douăzeci de pungi, care fac zece mii de piaştri şi obţinuse acea dregătorie care este foarte primejdioasă din cauza răutăţii locuitorilor, amestec de oameni din atâtea ţări deosebite, care alergau acolo pentru negoţ, mai ales de un soi de marinari, originari de pe ţărmurile Mării Negre[26],

---

[21] *Cavalli di maneggio* (cf. la călătorii sec. XVII expresia franceză ,,*chevaux de main*" pentru caii de călărie purtaţi de frâu, adică neîncălecaţi de cei care îi duc spre a fi încălecaţi de oaspeţi).

[22] *Per mangiar il paese* (de pus în legătură cu împrejurările ce au însoţit călătoria lui Porter, care aflase că domnul intervenise la Poartă pentru ca această călătorie să nu se facă prin Moldova, sărăcită de evenimentele din urmă şi prea puţin în măsură să facă faţă obligaţiilor de găzduire, tain etc. ale unei asemenea călătorii. Acest fapt a determinat toată atitudinea ulterioară a lui Porter la trecerea sa prin Moldova).

[23] *Schiavo*, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 178 dă sugestia că autorul italian a înţeles greşit situaţia dintâi a acestui pârcălab, neputând fi vorba de un rob în accepţia obişnuită a cuvântului, ci de un ,,om de casă".

[24] Nicolae Suţu, capuchehaie şi baş-capuchehaie al domnilor Moldovei, Matei Ghica, Scarlat Ghica, Ioan Teodor Callimachi, Grigore Callimachi şi Grigore al III-lea Alexandru Ghica şi mare dragoman (1768—69).

[25] Era ţinut în mare cinste pentru că mijlocise căsătoria lui Grigore Callimachi cu Ileana, fiica lui Alexandru Mavrocordat. Cronicarul Ioniţă Canta relatează că ,,fiind domnul tânăr, grecii, Drăceştii ⟨= Suţeşti⟩ toţi şi cu alte neamuri ale lor îl purta după voia lor şi mânca ţara cum le era voia" (*Letopiseţul* ..., în *Cronici moldoveneşti*, ed. A. Ilieş şi I. Zmeu, p. 173).

[26] Este vorba oare de Lazi?

cruzi şi nesupuşi, care se aflau în mare număr şi acolo şi la Brăila şi mulţi se duc şi vin des, fiind strâns uniţi între ei când e vorba să facă vreo samavolnicie; de aceea chiar şi pârcălabul se află deseori în mare primejdie de a-şi pierde viaţa şi trebuie să se păzească şi să nu se expună umblând noaptea.

Moldova este o ţară curat creştină, cârmuită de un domn grec, ales de Poartă, cu dregători, în cea mai mare parte greci, fără ca nici un turc să ţină acolo vreo dregătorie publică. Iaşii sunt acum capitala şi reşedinţa domnului. Religia dominantă este cea greacă ortodoxă a patriarhului schismatic de la Constantinopol, cu toate că în mai multe părţi se mai află încă vreo câteva biserici catolice sub protecţia Poloniei. La Galaţi se afla
p. 94 una, nu prea // de mult, dar acum nu mai e nici o biserică şi nici un preot catolic. Sunt însă şapte biserici ortodoxe; de aceea după şederea noastră la Constantinopol şi după o călătorie atât de lungă, am început să vedem din nou acolo cruci expuse privirilor şi clopotniţe şi să auzim sunetul clopotelor. Trei din aceste biserici sunt destul de mari, bine clădite cu ziduri groase de piatră şi trei din ele au pe lângă ele câte o mănăstire de călugări [27] schismatici ortodocşi, care au fost reduşi la câte doi de fiecare mănăstire şi sunt foarte murdari şi ca vai de ei.

Am fost găzduiţi, după cum am spus, într-una din aceste mănăstiri, care oricât ar fi de sărăcăcioase faţă de clădirile din ţările luminate din Europa, ni s-a părut totuşi foarte frumoasă, după colibele, mai degrabă decât casele, din satele din Bulgaria. Erau mai multe odăi cu ferestruici mici închise unele din ele cu sticlă, iar altele cu piei foarte subţiri sau cu băşici; dinaintea lor se afla un pridvor descoperit pe o latură care lărgindu-se la capete alcătuia un fel de chioşc, cu o foarte frumoasă vedere asupra oraşului, a fluviului şi a unei mari părţi din câmpie.

În aceeaşi seară, puţin după noi a sosit un curier prusian de la Constantinopol care făcuse şi el, întocmai ca şi noi, ultima parte din călătorie pe apă. El făcuse în opt zile drumul pentru care noi am pierdut o lună întreagă
p. 95 şi dacă nu ar fi dat de drumuri foarte rele, l-ar fi făcut şi // în şapte zile, dar ploile mari — pe care le-am încercat când am străbătut câmpiile şi pe care le-am ocolit din fericire după aceea, grăbindu-ne înainte pe drum, pe când ele veneau mai încet în urma noastră şi adeseori le-am şi văzut la o mică depărtare de noi — îl însoţiseră mereu şi de fapt chiar în seara aceea şi în mai multe alte zile următoare a turnat cu găleata la Galaţi. Acel curier spera să ajungă la Breslau[28] în 15 zile.

Excelenţele Lor voiau să se oprească numai 2 zile la Galaţi spre a se odihni puţin şi să-şi pregătească restul călătoriei, de asemenea pentru a spăla albiturile care se murdăriseră destul de mult în tot timpul cât a ţinut călătoria, dar acea treabă ne-a silit să ne oprim cinci zile întregi, căci s-a întâmplat să cadă o duminică cu două sărbători care se ţin, una pentru catolicii de rit roman, cealaltă pentru ortodocşi, în care zile femeile de serviciu ale doamnei ambasadoare, care erau toate sau catolice sau ortodoxe, nu munceau.

Cum nu era acolo nici o biserică romano-catolică, nici vreun misionar cu reşedinţa statornică, nu aveam nici o speranţă de a sluji liturghie ca să o poată asculta domnul Hübsch şi diferiţii catolici din serviciul domnului ambasador, pentru care acesta avea toată grija ca ei să-şi îndeplinească

[27] Mănăstirea Precistei, Mănăstirea Sf. Nicolae, Mănăstirea Mavromolu şi biserica Sf. Gheorghe, metoh al Sf. Mormânt.

[28] Azi Wrocław, în Polonia.

îndatoririle religiei lor. Dar din fericire domnul ambasador a găsit un călugăr catolic care fusese odinioară misionar al Congregației în altă parte; acum însă, călcând poruncile // Sacrei Congregații și ale superiorilor săi, p. 96
stătea la Brăila unde se întreținea făcând pe medicul. Spunea că stă acolo din râvnă pentru religia catolică voind cu orice preț să izbutească să ridice din nou biserica din Galați din care acum a mai rămas abia câte o urmă și nu este nici cea mai mică speranță ca domnii Moldovei să îngăduie să fie refăcută. Vine din când în când la Galați, temându-se că la cererea vreunei curți străine, pusă la cale de superiorii săi, care i-au poruncit de multe ori să se întoarcă în țara lui, să nu fie ridicat de domnul Moldovei și trimis în Polonia; de aceea stă de obicei mai degrabă la Brăila, ca fiind o regiune mai sigură în această privință, cu toate că este mai primejdioasă din cauza firii nespus de rele a locuitorilor. După câte spune — căci flecărește necontenit și în toate acele zile a fost aproape necontenit în casa noastră, când distrându-l și când plictisindu-l pe domnul ambasador cu povestirea întâmplărilor, a daraverilor, a ideilor sale —, mi s-a părut un om fanatic, care s-a cam scrântit la minte. Dar orișicum el avea cu el tot ce trebuia pentru a sluji liturghia și eu m-am folosit de acest lucru, oficiind-o de mai multe ori, căci am găsit cu uimire fiece obiect de cult bine potrivit și nespus de bine ținut; și el a ascultat liturghia, dar nu a slujit-o, având totuși după cum cred oarecare mustrări de cuget pentru nesupunerea sa la ordinele superiorilor săi, deși când vorbește caută s-o // ascundă sub un fel de râvnă p. 97
pentru religie. Mehmendarul, care rămăsese la Măcin pentru ca să se judece cu harabagiii lui, a sosit în ziua următoare și ar fi voit să înceapă să facă acolo pe stăpânul; în vreme ce mai înainte în țara turcească găsise peste tot cea mai mare supunere și se dovedise foarte puțin dibaci; dar domnul ambasador, plictisit de el, i-a pus în vedere să nu se mai amestece în nici o treabă și chiar să se întoarcă, dacă vrea, căci nu mai are nevoie de el, nici de firmanul lui. El a voit să urmeze mai departe călătoria, după cum era în adevăr și datoria sa, având porunca de a însoți pe Excelența Sa până la hotarul împărăției; dar nu a mai îndrăznit să se amestece în nici o treabă, văzând cât de hotărât era domnul ambasador și știind că acesta l-ar putea da de râpă arătând printr-o scrisoare la Constantinopol că este nemulțumit de el; căci mehmendarul nu avea acolo nici un sprijin puternic și căpătase acea însărcinare cu greu — în urma recomandării Excelenței Sale însuși.

Au venit și toți harabagiii turci numai pentru a se bucura de câteva zile de libertate cu femei și vin, căci în acel oraș era un dezmăț de necrezut și rușinos pentru lumea creștină. Peste tot e plin de cârciumi și fiecare cârciumă ține femei prostituate în văzul tuturor cu o nerușinare și un scandal obștesc ce nu poate fi arătat în cuvinte. Cele cinci zile de ședere la Galați le-am petrecut parte închiși în casă // din cauza ploilor mari, parte, când p. 98
ne-a îngăduit vremea, plimbându-ne prin oraș și prin câmpiile învecinate. Aici se aflau numeroase movile făcute de mâna omului în amintirea oștilor și a bătăliilor. În oraș se aflau o mulțime de case, dar sărăcăcioase; sunt multe dughene, dar mai mult pentru mărunțișuri, cu toate că sunt și prăvălii de tot felul unde se face negoț, mai ales cu grâne și alte cereale care sunt duse la Constantinopol. Am cercetat mai multe biserici, pe care le-am găsit pe dinăuntru foarte murdare cu icoane foarte sărăcăcioase; am găsit că toate cărțile sfinte sunt scrise cu slove grecești, tipărite la Veneția. Am observat că bisericile sunt orientate de la apus spre răsărit, după obiceiul vechi.

În capătul orașului e portul spre care trebuie să cobori, fiind așezat într-un loc care se vede lămurit că fusese odinioară albia unui râu, căci se vede tot malul înalt dinspre oraș ros de ape, pe o linie perpendiculară față de aceea a Dunării. Aici trebuie să fi fost malul Prutului care trece acum la câteva mile depărtare de oraș, spre răsărit. Dunărea dimpotrivă trebuie să-și fi schimbat cursul, apropiindu-se de oraș pe care îl atinge acum, dat fiind că pe foarte multe hărți se vede Prutul udând Galații și Dunărea trecând la o depărtare destul de mare de el, spre miazăzi. În acea parte se vede acum o câmpie întinsă, abia mai înaltă decât albia râului și plină în
p. 99 foarte multe locuri // de apele pe care le lasă când se revarsă. Deasupra acestei străvechi albii a Prutului se află de-a lungul chiar al Dunării un loc șes foarte întins și cu puțin mai înalt decât nivelul apelor acestuia. Pe marginea sa acostează șeicele, chiar și cele mai mari cu trei catarge, pentru a încărca și descărca, iar la o foarte mare depărtare de fluviu se află hambarele care lasă în față o întindere de pământ destul de mare. Pe această întindere de pământ am dat de o corabie foarte mare dintre acele pe care turcii le numesc caravele și care era aproape și terminată. Fusese poruncită de Isac aga, marele vameș al Constantinopolului, care are multe alte corăbii și face negoț, voind să o folosească pentru negoțul cu Alexandria. Era, la vedere, o construcție uriașă. Câțiva din ceata noastră s-au urcat în vârf și măsurând-o cu pasul au găsit că e lungă pe dinăuntru de 70 de pași și largă de 17; aceasta este o lungime mult mai mare decât aceea a corăbiei San Carlo din Veneția, pe care călătorisem cu bailul venețian până la Tenedos, măcar că aceea avea 84 de tunuri toate de bronz. Șaptezeci de pași fac mai mult de 140 de picioare. Eu care sufeream tot mai rău de picior și care abia mă târâsem până acolo, șchiopătând, m-am mulțumit să o privesc de jos. Forma mi s-a părut destul de urâtă și tot urâte și din topor diferitele săpături în lemn făcute la pupa, ca ornament. Dar ce era mai rău, după cum ne-a spus chiar acel care supraveghea cons-
p. 100 truirea ei, e că ea era făcută // în întregime după obiceiul lor din lemn verde, tăiat cu puțin înainte în pădure și care strângându-se apoi când se usucă slăbește în așa măsură corabia că ține foarte puțin și are o foarte mică rezistență.

Construirea corăbiilor costă foarte puțin în aceste țări; de cele mai multe ori aproape toată cheltuiala și adeseori chiar toată, se pierde fără de folos. Astfel din cele trei vase mici de război pe care poruncise sultanul să le facă puțin înainte de sosirea mea la Constantinopol, unul mi s-a spus că abia putea să plutească pe mare și s-a și dus la fund. E de necrezut ce dezordine și ce neștiință desăvârșită domnesc acum în marina turcească, fie în construirea sau în manevrarea corăbiilor, și cu privire la aceasta din urmă, eu însumi am văzut lucruri de necrezut în cele 23 de zile în care am călătorit cu bailul, de la Tenedos la Constantinopol, pe o galeră turcească. Apoi același om care supraveghea construirea corăbiei mi-a spus că în fiecare an pier în Marea Neagră multe sute de corăbii. Îndată ce vremea e amenințătoare și se pregătește de furtună, marinarii se avântă spre coastă pentru a pune vasul pe uscat și a salva viețile, căci au corăbii foarte păcătoase, ca formă și construcție și nici nu știu să le manevreze pe furtună.

În același loc am văzut mai multe bărci mici scobite dintr-un singur trunchi întreg de copac cum sunt „canoele" americanilor; dar una din aceste bărci era de o mărime însemnată și putea primi mulți oameni; am
p. 101 găsit că era lungă de treizeci de picioare de Paris și largă // pe dinăuntru de 4 picioare. Mi s-a spus acolo că gura Dunării se află la o depărtare de 50 de

ceasuri din acel loc și când e timpul bun se ajunge acolo în două sau trei zile. Domnul doctor Mackenzie mi-a arătat cu mâna direcția Babadagului la 6 ceasuri de Galați, despre acest Babadag se credea că ar fi vechiul Tomis, ocul de exil al lui Ovidiu. Am aflat, după aceea, că se crede îndeobște că ocul acelui exil este așezat la nord de Dunăre în apropierea orașului Akkerman care este vechea Civitas Alba, numită și astăzi de moldoveni Cetatea Albă, și corespunde numelui turcesc Akkerman. Acest oraș, așezat la vărsarea Nistrului, pe malul său drept, are spre miazănoapte un lac mic numit de moldoveni Lacul Ovidiului.

La 24 iunie a sosit postelnicul[29] domnului care venea de la Constantinopol, aducându-i vestea bună a confirmării lui. Postelnicul este primul ministru al domnului. Sub acest domn care este un tânăr cumsecade fără prea mare inteligență, el face totul, și cuvântul lui are cu mult mai mare greutate decât al domnului însuși, cu privire la numirea în slujbe și la tot ceea ce privește cârmuirea. El a făcut o vizită domnului ambasador care i-a trimis în dar câteva sticle de vin bun. Și-a continuat drumul în ziua următoare pentru a ajunge la Iași în două zile. La 28 a sosit a treia capuchehaie, adică al treilea dintre miniștrii pe care îi ține domnul la
Poartă aducând // caftanul adică veșmântul de ceremonie și alte daruri pe p. 102
care, potrivit obiceiului, sultanul le trimite cu prilejul confirmării sale.

În timpul șederii noastre la Galați, m-am străduit să stabilesc latitudinea și longitudinea geografică a acelui port, care este unul din cele mai însemnate antrepozite din acele părți; nu aveam cu mine decât un octant de reflecție de un picior și jumătate cu care se prinde foarte ușor înălțimea soarelui pe mare unde se vede orizontul bine definit, dar care nu-i de nici un folos acolo unde, din cauza inegalităților terenului, determinarea nu se poate face decât dacă te ajuți de reflecția în apă, unindu-se cele două imagini ale sale cu soarele văzut direct în acea apă și în oglinjoara instrumentului; această metodă, atunci când soarele are o altitudine mai mare de 45 de grade, cum avea atunci, întâmpină o foarte mare greutate la rectificarea instrumentului. De aceea m-am folosit de suprafața Dunării, care nefiind acolo destul de lată spre miazăzi pentru a determina orizontul — măcar că m-am aplecat asupra suprafeței sale, astfel încât baza instrumentului era la același nivel cu apa, — a trebuit să fac unele reducțiuni mulțumită cărora și a unei rectificări cerute de diviziunile acelui octant, am găsit în ziua de 27 latitudinea de 45 de grade și ceva peste 22 de minute
și în ziua de 28 de 45 de grade și ceva sub // 24 de minute; de aceea se poate p. 103
socoti drept latitudinea cea mai apropiată 45 de grade și 23 de minute, care este ceva mai mică decât cea care se găsește pe mai multe hărți. Pentru longitudine am luat cu același instrument diferite distanțe de la lună la soare, potrivind un ceasornic de buzunar cu minute, după înălțimile soarelui luate prin mijlocirea reflexiei lui în apă, dar nu pot deduce cu suficientă exactitate rezultatul căutat, mai înainte de a avea locul lunii bine determinat în acea zi în vreo țară cunoscută, pentru a nu mă încrede în simpla teorie a lunii, care oricât de mult ar fi fost îmbunătățită în acești ultimi ani de către geometri și astronomi, nu are încă nicidecum o exactitate absolută[30].

---

[29] *Posterlik*. E vorba de postelnicul Alexandru Ipsilanti (vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 29).

[30] Nu am putut ajunge la nici un rezultat după aceea, căci în cursul călătoriei am pierdut foaia de hârtie pe care îmi însemnasem acea observație (n.a.).

29 iunie

După ce a fost uscată și împăturită rufăria și a fost strâns bagajul care a fost încărcat numai în cinci care, dar foarte mari, am plecat în dimineața de 29 la $9^{1/2}$ spre Puțeni [31], un sat așezat la o depărtare de 14 ceasuri moldovenești (drumul socotit la un ceas de mers fiind mult mai scurt decât în Bulgaria); ni s-a dat ca sigur că le vom face în opt ore, dar am făcut
p. 104 9 ore, mergând de altfel cu pas grăbit ;// carele ne-au însoțit mereu în același pas. În spatele nostru vedeam la Galați un mare potop care din fericire nu ne-a ajuns din urmă.

După patru ceasuri de mers, ne-am oprit un ceas să prânzim lângă un puț, deoarece în toată acea lungă zi de călătorie nu am întâlnit nici un sat sau casă sau bordei înainte de Puțeni, popasul nostru. Câmpia era cum nu se putea mai frumoasă cu ierburi înalte și flori, dar fără nici o apă curgătoare, fără copaci și chiar fără nici o pasăre. Numai în două locuri am întâlnit un foarte mic număr de vite și ceva puțuri și în puține locuri, am văzut foarte puține semănături; astfel că ea ni s-a părut o singurătate și un adevărat pustiu. Am plecat de acolo la $2^{1/2}$, după aproape 4 alte ceasuri, am ajuns aproape de Puțeni de unde ne-au fost aduse mai înainte schimburi de cai pentru a-i înlocui pe ai noștri care erau peste măsură de obosiți; dar acest ajutor a sosit prea târziu. S-a pierdut mai bine de o jumătate de oră cu deshămatul și cu înhămatul cailor, pentru acei puțini pași care ne mai rămăseseră de făcut, iar caii erau acum atât de istoviți încât trei s-au și prăpădit în noaptea următoare.

Am ajuns la Puțeni pe la ceasurile opt. și am fost întâmpinați de ispravnicul locului împreună cu boierii cei mai de seamă ai ținutului care ieșiseră călări ca să primească și să cinstească pe Excelența Sa. Puțeni e un sat mare alcătuit din multe case împrăștiate, puțin mai bune ca cele din
p. 105 Bulgaria; dar în aceste case mai găsești și vreo laviță, vreo // masă și ceva ferestre puțin mai luminoase. Sunt mai multe biserici, cu preoți ortodocși ca rit și schismatici, dar moldoveni ca neam, și vorbesc numai limba moldovenească; de aceea nu i-am putut înțelege nici nu am putut fi înțeles. Am fost găzduiți în câteva din acele căsuțe de țărani săraci dar curați, dar nu ne-am dus să ne culcăm înainte de miezul nopții, căci am căpătat târziu puținele alimente pentru cina noastră.

30 iunie

De aceea am dormit în dimineața zilei de 30 până târziu, astfel că înainte de a ne scula noi, a trecut pe acolo capuchehaia cu caftanul, cu toate că plecase de la Galați chiar în acea dimineață. Am pornit totuși, pe la zece spre Bârlad spunându-se că drumul până acolo era de opt ceasuri moldovenești, dar că vom ajunge acolo în 5 ceasuri. Drumul a fost foarte deosebit de cel din ajun, cu care se potrivea numai prin aceea că de jur împrejur era un pustiu desăvârșit. Am început să dăm de arbuști mici, apoi de copaci și de o pădure deasă cu drumuri foarte rele; peste tot drumurile sunt cu mult mai rele prin păduri decât prin locurile deschise, mai ales după ploi, neputându-se usca atât de repede acolo unde razele soarelui nu pătrund deloc sau au puțină tărie; de aceea ele rămân mai multă vreme pătrunse
p. 106 de apă // și se strică mai ușor de roți și copitele vitelor, pe lângă aceasta și rădăcinile copacilor gheboșează pământul și chiar taie drumul în multe locuri.

---

[31] *Pucen*, vechc denumire a satului și comunei Valea Mărului, jud. Galați.

Abia umblasem un ceas de drum, când am văzut trecând într-o goană nebunească un alt curier prusian. A fost chemat înapoi și s-a oprit să vorbească puțin cu domnul ambasador care îl cunoștea. Spunea că aceasta era a cincea zi de când plecase de la Constantinopol, că avusese poruncă de a se sili cât putea și chiar de a lua dacă izbutea înaintea celuilalt, care plecase mai înainte cu câteva zile și asupra căruia câștigase, chiar de acum, câteva zile de mers; că ducea suveranului său [32] vești foarte bune; că ministrul[33] acestuia obținuse de la Curtea otomană tot ceea ce dorea regele[34]; de aceea nu vor mai fi alți curieri după el.

Pe la orele două, după o bucată de drum cu adevărat îngrozitoare, ne-am oprit târziu lângă un râu tulbure astfel că nu ne putea folosi pentru a ne astâmpăra setea și de fapt în această călătorie prin Moldova a trebuit să ducem mereu cu noi până și apă de băut, căci nu se găsea aproape niciodată pe drum sau cea care se găsea nu era bună de băut.

Pe la $2^{1/4}$ am pornit iar pe drumuri mai puțin stricate, dar care aveau totuși câte unele locuri foarte rele, până ce am ieșit într-o vale frumoasă în care se află Bârladul, unde am ajuns pe la orele opt, făcând // astfel aproa- p. 107
pe 9 ceasuri de drum în loc de 5 Carele au ajuns cu o oră în urma noastră; unul din ele — și în acela se afla patul meu — s-a rupt la o depărtare de un ceas de locul unde ne găseam și a trebuit să trimitem înapoi oameni cu un alt car; astfel că nu a putut sosi decât la miezul nopții.

Și aici ne-au ieșit în întâmpinare boierii ținutului împreună cu ispravnicul [35]; și soția ispravnicului, o grecoaică din Constantinopol, a venit împreună cu fiul ei să facă o vizită doamnei ambasadoare pe care o cunoscuse ea și familia ei la Constantinopol și au avut o lungă convorbire.

Am fost găzduiți în diferite case mici ca de obicei. Lângă aceea a domnului ambasador era un mic râu [36] — al cărui nume nu a știut să ni-l spună nici unul din cei cu care am putut vorbi — cu un pod mare și trainic alcătuit din trunchiuri groase de copaci. L-am trecut ca să mergem în partea cea mai populată a localității care fiind numită de mine *selo*, adică sat, mi s-a răspuns: „*Miasto*" nume cu care sunt denumite acolo și de asemenea și în Polonia târgurile, „ne sello" [37]; dar într-adevăr avea cu totul înfățișarea unui sat, deși erau câteva ulițe mai puțin rele, câteva case mai bune ale negutătorilor evrei, cu geamuri, câteodată numai cu rândul de jos fără caturi, și câteva dugheni. Acești evrei se află acolo în număr însemnat și sunt de origine din Germania, umblă îmbrăcați ca în Polonia, cu un fel de anterie negre lungi // și pe cap o tichie de piele sau de postav, asemănă- p. 108
toare cu aceea a abaților noștri. Ne-au spus că această localitate fusese prăpădită și aproape cu totul distrusă de tătari cu puțini ani în urmă.

1 iulie

În ziua următoare, 1 iulie, am plecat la $10^{1/2}$ spre Vaslui. Am găsit ținuturi foarte frumoase, ca peste tot aiurea, în afară de păduri; totul era plin de iarbă deasă și de flori, dar fără o ființă omenească, întocmai ca în pustiu. Se vedea numai la oarecare depărtare un om călare care, de îndată

---

32 Frederic II, regele Prusiei.
33 Karl Adolf von Haude, zis Rexin din Hirschberg (Silezia), ministrulPrusiei la Constantinopol (1756—1765)
34 Aluzie la încheierea tratatului de prietenie prusiano—turc (1764).
35 Ienachi sulger, ispravnic de Tutova. Era însurat cu o levantină din familia Testabusa.
36 Râul Bârlad.
37 Târg, nu sat.

ce ne-a zărit, a părăsit drumul şi a început să alerge în sus pe povârnişul unui şir de dealuri. Unul din ienicerii noştri a fugit după el în goana calului, dar nu l-a putut ajunge şi acela nu s-a mai văzut, trecând dincolo de culme. Întrebând care este cauza acelei fugi, am aflat că trebuie să fi fost un biet drumeţ care a fost nevoit să facă astfel pentru a-şi salva calul. În toată Moldova domneşte obiceiul barbar de a ridica pentru serviciul stăpânirii, fără nici o luare în seamă şi fără nici o plată, tot ce se află în cale, ca boi, care, cai, acestea ridicându-se, atât de la locuitorii din sate şi chiar şi din oraşe, cât şi de la orice drumeţi, măcar străini, urmând un obicei nemilos cu un despotism desăvârşit. Dacă acel biet om ar fi fost ajuns din urmă, ar fi
p. 109 trebuit să-şi dea calul, fie că se mulţumea // cu unul din aceia care nu mai slujeau, adică cel mai istovit, fie că venea înapoi, pentru a-l recăpăta când nu mai aveau nevoie de el, dacă nu murise cumva pe drum.

Asupra acestui fapt şi asupra multor altora asemănătoare o prelegere frumoasă cu o sinceritate uimitoare ne-a făcut comisarul nostru. Ne-a spus că, deoarece domnul ţine de scurtă vreme domnia şi cheltuieşte atât de mult pentru a o dobândi, el cel dintâi, şi apoi toţi acei greci care au slujbe, caută să facă bani pe orice cale, furând, împilând, prădând cât pot. În poruncile pe care le primiseră de-a dreptul de la Poartă de a-l îndestula şi de a-l servi pe domnul ambasador se spunea că toată cheltuiala trebuia scăzută din tributul ce se plăteşte sultanului. Se va fi pus la socoteală — şi Dumnezeu ştie cât — ca şi când s-ar fi dat mult mai mult decât s-a dat şi s-ar fi plătit totul cu bani peşin, dar cu toate acestea aproape orice lucru se lua fără plată. Fiecare sat în care ajungeam seara era dator să ne dea alimente şi toţi caii şi boii de trebuinţă pentru ziua următoare şi dacă nu le avea, se luau din satele vecine, trimiţându-se pentru aceasta ordine încă dinainte; dacă în acest timp soseau călători, li se luau caii şi dacă aceştia se prăpădeau, pierderea era a stăpânului lor. Pentru cei trei cai care muriseră după prima zi de drum nu s-a plătit nimic stăpânilor lor. Şi nici nu săvârşeau asemenea
p. 110 abuzuri numai cu prilejul trecerii // vreunui ambasador, ceea ce este lucru rar. Fiece curier în trecere, fie al domnului care trimite asemenea curieri aproape în fiece săptămână, sau al vreunui suveran străin — şi întotdeauna un atare curier merge însoţit de un ienicer — are dreptul să ia calul oricărui drumeţ pe care îl întâlneşte sau al oricărui ţăran, dacă i se pare mai bun ca al său sau mai odihnit şi să meargă mai departe cu el.

Ienicerii la rândul lor fac împilări îngrozitoare pretutindeni. Aceasta este cauza — după cum mi s-a spus şi mi s-a confirmat după aceea în multe locuri — pentru care atâtea ţinuturi foarte frumoase de pe drumul poştei sunt acum părăsite şi prefăcute în pustiuri. Toţi ţăranii au fugit şi la oarecare depărtare de acest drum începe populaţia care, după cum mi s-a spus, este foarte numeroasă. Un misionar iezuit polon care a ajuns la Constantinopol cu puţin înainte de plecarea mea mi-a spus că, făcând acea călătorie cu câţiva negustori care veneau din Rusia, trebuia să facă un înconjur mare pentru a ocoli acel drum şi că au poposit aproape întotdeauna noaptea pe câmpul deschis departe de ţinuturile locuite, pentru a se feri de primejdia de a-şi pierde carele şi caii care li s-ar fi luat negreşit cu forţa, dacă s-ar fi ivit orice prilej ca să fie nevoie de ei. Nenorocită stare a unei ţări asuprite de greci cu un crâncen despotism.

În acea zi am mers, o bună bucată de drum, pe malul unui mic râu
p. 111 şi la sfârşit am ieşit într-o luncă // inundată pe o foarte mare porţiune de apele lui şi de apa de ploaie; caii noştri au trecut prin vad fără ca totuşi apa să pătrundă în carete. În sfârşit în apropiere de locul de popas am dat de un pod; ni se spusese că aici vom găsi apele mult mai crescute, ceea ce va

primejdui trecerea noastră. Dar cum zvonul sosirii noastre ne precedase, oamenii din acel sat [38] aruncaseră acolo o mulţime de crengi de copaci făcând o trecătoare foarte practicabilă ; oricum a fost adusă multă lume ca să sprijine caretele.

Am ajuns la Vaslui la opt, căci oprindu-ne cam o oră pentru a prânzi, am folosit $8^{1/2}$ ceasuri pentru călătorie. Vaslui este mai degrabă un sat mare de o largă întindere, dar cu casele împrăştiate ici şi colo şi foarte sărăcăcioase. În cele care ne-au fost date, nu am găsit curăţenia obişnuită. Într-una din ele, care avea numai o odăiţă mică cu o săliţă în faţă, am locuit baronul, domnul Hübsch şi cu mine şi nici unul din noi nu a putut închide ochii, atât erau de multe ploşniţe, care de îndată ce ne-am băgat în pat au ieşit din toate părţile şi ne-au atacat. În dreptul patului meu se afla o ferestruică ce nu avea cu ce să fie închisă. Eu am aruncat afară prin ea peste 70 de ploşniţe care-mi veniseră pe faţă, pe corp, prinzându-le cum puteam fără a le strivi pentru a nu simţi mirosul lor atât de scârbos. Când
s-a făcut ziuă, am găsit // o mulţime pe pereţi şi în toate paturile, pe care p. 112
ne-am chinuit să le curăţăm ca să nu ducem mai departe cu noi acea murdărie.

2 iulie

În dimineaţa zilei de 2 am plecat tot la $10^{1/2}$, spunându-mi-se că mergem la Scânteia [38bis]. Am mers o bucată pe malul aceluiaşi râuleţ şi am dat de ţinuturi tot atât de frumoase şi nelocuite şi nelucrate. Ne-am oprit totuşi cam un ceas pentru a prânzi şi în sfârşit intrând într-o vale, după un mic urcuş, am văzut o biserică şi am aflat că ţinea de un sat ce fusese odată pe acel loc şi se numea Scânteia, şi acum era cu totul distrus. Acolo comisarul nostru, care era un tânăr negrijuliu şi care nu cunoştea ţinutul, s-a găsit în mare încurcătură. Nu ştia nici unde trebuia să mergem şi nici unde fuseseră trimise poruncile pentru pregătirea celor de trebuinţă. S-au trimis oameni ici şi colo prin pădurile învecinate pentru a căuta vreun sat, căci sunt mai puţin la îndemână, şi în sfârşit ne-am îndreptat la stânga către unul din aceste sate care era aşezat în mijlocul unui codru frumos de copaci foarte înalţi şi întrucâtva despărţiţi unii de alţii în apropierea unui râu, unde am ajuns pe la $6^{3/4}$.

Satul era alcătuit din puţine case întrucâtva răzleţite unele de altele şi foarte sărăcăcioase. De aceea a fost întins cortul cel mare pentru Excelen-
ţele Lor şi noi ne-am// găzduit în unele din acele căsuţe, pe care le-am găsit p. 113
de altfel foarte curate. Am găsit de asemenea şi toate cele de trebuinţă pentru cină şi pentru urmarea călătoriei în ziua următoare. Am făcut o plimbare foarte frumoasă pe un drum larg tăiat prin acea pădure, unde se vedeau pe amândouă părţile nenumăraţi copaci nespus de frumoşi, foarte groşi, înalţi şi drepţi şi am întâlnit în cale multe vite care se înapoiau acasă, admirând mărimea neobişnuită a vitelor cornute care se află în toată Moldova şi care sunt tot atât de puternice pe cât sunt de mari. Cum în ziua următoare trebuia să umblăm o mare parte din drum printr-o pădure care este aproape de netrecut când a plouat mult şi are întotdeauna drumuri foarte rele, s-a poruncit în acea seară că în dimineaţa următoare să avem la îndemână un număr mare de boi de aceştia şi ne-am retras să cinăm şi să dormim.

---

[38] *Que'di quel vilaggio.* Cf. îndată mai jos desemnarea Vasluiului ca un *vilaggio.* E vorba aici de sosirea la Vaslui.

[38bis] *Schkentei,* sat şi comună, jud. Iaşi.

3 iulie

În dimineaţa zilei de 3, totul era gata şi am plecat spre Iaşi la orele 10 cu caretele trase de boi; dar comisarul nostru şi domnul Hübsch au plecat mai înainte călare şi au mers până în oraş pentru a rândui găzduirea şi primirea domnului ambasador, care pe de altă parte nu voia să aducă nici o stingherire domnului, nici să fie primit cu vreun ceremonial, mulţumin-
p. 114 du-se să poată avea // o găzduire bună, fie înăuntru, fie afară din oraş...

După o jumătate de oră de călătorie, am dat de un han unde ne-am oprit câtva timp pentru a ne adăpa boii într-un râuleţ din apropiere. Am mers alte trei ceasuri printr-o pădure foarte deasă şi plină şi ea de copacii cei mai frumoşi unde am găsit drumurile destul de bune; am văzut într-un loc că drumul însuşi destul de larg pentru mai multe carete este sprijinit şi înălţat în aer de un dig de pământ cărat aici ⟨dig⟩, foarte înalt şi lung care trece deasupra unei văi şi care trebuie să fi costat foarte scump. După cele 3 ceasuri şi jumătate de călătorie am ajuns într-o poiană frumoasă şi înconjurată din toate părţile de pădure, cu o fântână la stânga, aproape de drum. Ne-am oprit aici un ceas şi am prânzit. Ni s-a spus că restul drumului era foarte bun, de aceea am trimis înapoi boii şi am înhămat caii; dar curând am fost foarte dezamăgiţi. Când am intrat din nou în pădure am dat de drumuri mult mai rele decât cele dinainte şi am stat pe loc timp îndelungat, negăsind mijlocul de a îndemna caii să meargă înainte şi să tragă caretele chiar goale; într-un singur loc am aşteptat o jumătate de ceas întreg, dar în sfârşit după multă bătaie de cap s-au urnit totuşi din loc şi am ieşit din acele noroaie îngrozitoare şi nu mult timp după aceea şi din pădure; am găsit în curând drumuri foarte frumoase pe care am ieşit pe la ceasurile $4^{1/2}$, în câmpie pe care se află oraşul Iaşi la o depărtare de o milă italiană//
p. 115 pe o cunună de dealuri foarte puţin ridicate faţă de şes într-o aşezare încântătoare, înfăţişându-se foarte frumos văzut din acest loc.

Acolo l-am găsit pe domnul Hübsch, care venea înaintea noastră din oraş împreună cu domnul La Roche, secretarul domnului pentru corespondenţa franceză şi italiană, însoţit de diferite alte persoane călare. Secretarul făcu Excelenţelor Lor, în numele domnului, o urare amabilă, poftindu-le în careta Alteţei Sale pe care o adusese cu el pentru a le duce până la locuinţa ce le fusese pregătită şi oferindu-le tot sprijinul domnului pentru ce le-ar fi de folos, atât în timpul cât vor vrea să stea acolo, cât şi în legătură cu urmarea călătoriei lor. Acest secretar e de neam francez, originar din Aix. Era venit acolo împreună cu domnul la numirea acestuia în domnie şi se bucura de toată încrederea lui. Mi s-a părut un om de o mare politeţe şi de o judecată matură, alţii m-au asigurat că era un bărbat de cea mai mare cinste care, luând seama numai de slujba datorată domnului său, nu se amestecă în intrigile grecilor care tiranizează acea nefericită ţară şi poartă între ei un război nemilos de intrigi, astfel el se menţine fără să fie doborât, cum s-a întâmplat altora, pe vremea domnilor precedenţi.

Cât priveşte locuinţa, când a sosit domnul Hübsch la Iaşi, a găsit
p. 116 că fusese pregătită pentru // Excelenţele Lor o căsuţă mică unde ar fi fost prea înghesuiţi cu toţii, mai ales copiii care aveau nevoie de loc destul pentru ca să zburde de colo până colo. A potrivit aşadar lucrurile astfel ca să i se pregătească mai degrabă un palat frumos de vară numit Frumoasa, pe care îl are domnul chiar în acea câmpie, la poalele acelor dealuri de pe care ne coborâsem şi se afla la o jumătate de milă italiană de acolo şi la o depărtare de circa o milă italiană de Iaşi.

Șederea în afara orașului era întru totul pe placul domnului ambasador, atât pentru a se bucura de libertate deplină, cât și pentru că nu tulbura deloc pe domn, după cum s-a spus, cu vreun ceremonial, fiind gata să-l vadă în particular în vreun alt loc sau să nu-l vadă deloc, după cum ar dori domnul, căci știa că mai înainte chiar de plecarea sa de la Constantinopol, miniștrii (capuchehaiele) lui greci de la Poartă se alarmaseră de acest lucru și atât din această cauză, cât și din alte motive politice, făcuseră toate sforțările pentru a împiedica pe domnul ambasador de a trece prin Iași, ci mai degrabă prin locurile pustii pe unde trimit pe ceilalți ambasadori care sunt de obicei o mare povară pentru țară, din cauza proviziilor ce obișnuiesc a le fi date și în bani și în natură, atât lor, cât și mehmendarului lor. Domnul ambasador voise ca în toate socotelile, care erau trecute în firmanul său, să se precizeze că va trece pe drumul satelor care trece prin Iași; dar totodată // spusese anume că nu voia nimic altceva decât ceea ce p. 117
era necesar pentru nevoile sale și suitei sale, fără să pricinuiască nici cea mai mică împovărare țării sau domnului însuși, pe care îl cunoscuse la Constantinopol înainte de urcarea sa în scaun, căci venise de mai multe ori ca tinerel să ia cafeaua la Excelența Sa.

Ajungând la Frumoasa [39], am găsit acolo un palat aproape cu totul nemobilat, domnii ne mai obișnuind să se ducă pe acolo, dar mare și încăpător și cu geamurile încă întregi și cu mai multe sofale încă în ființă, cu pernele lor și felurite scaune, aflându-se acolo o familie care are grijă de el și locuiește acolo pentru a-l păzi. O mare împrejmuire de zid închide o curte mare cu grajduri și șoproane, palatul principelui și alături un alt palat mare pentru femei, ca și când ar fi fost făcut pentru turci și spre amândouă te urci pe câte o scară de piatră care la palatul al doilea este foarte mare și în acest palat sunt aurituri sculpturi de preț. În cuprinsul aceleiași împrejmuiri, înspre palatul al doilea, se află o grădină cu alei și pomi roditori, dar acum destul de părăsită.

Chiar la intrarea în palat este o sală mare având în față, la ușă, o cameră mare despărțită de ea cu balustradă și terminându-se cu ferestre mari ce ocupă toată fațada și dau spre un loc artificial care e mărginit de dealurile pomenite. În toate direcțiile sunt // camere dintre care două, foar- p. 118
te mari, ies în afară, la fațadă de o parte și alta a ușii. Lacul este format de o apă care izvorăște la poalele acelor dealuri și este stăvilită de un zăgaz puternic și mare făcut din pari și pământ, având o lungime de peste o jumătate de milă italiană. În mijlocul zăgazului este o deschizătură cu un canal care duce apa la o moară alăturată. Lacul are pești și se găsesc acolo și luntre pentru plimbare, dar în partea dinspre apus este acum plin de papură și alte ierburi de baltă, nefiind curățat de foarte mult timp. Acest palat a fost clădit de Constantin Mavrocordat [39bis], care a fost de mai multe ori în acest veac domn al Moldovei, un bărbat de mari talente și vestit în acele părți.

Înainte de a povesti ceea ce ni s-a întâmplat în cele patru zile cât am stat acolo, voi spune câte ceva despre organizarea deosebită a acelei țări după cele ce am aflat de la mai mulți, dar mai ales din lungile convorbiri pe care

---

[39] Mănăstire, ridicată în 1586—87 de hatmanul Melentie Balica și restaurată de Grigore al II-lea Ghica între 1726—1733.

[39bis] Constantin Mavrocordat a ocupat aproape continuu domnia, când în Țara Românească (3—28 septembrie 1730; 13 oct. 1731—3 aprilie 1733; 16 noiembrie 1735—septembrie 1741; mai 1744—februarie 1748; 19 februarie 1756—august 1758), când în Moldova (5 aprilie 1733—noiembrie 1735; sept. 1741—iunie 1743; aprilie 1748—20 august 1749).

le-am avut de mai multe ori cu un om de spirit și de talent, dintre primii boieri ai Moldovei, care are moșii mari, a ocupat una din demnitățile cele mai de seamă și anume una din dregătoriile cele mai bune, de aceea trebuie să fie bine informat.

Moldova, după cum mi-a spus el, are o lungime de 120 de ceea ce ei numesc ceasuri, care mi se par a fi cam de 3 mile italiene unul și 80 în
p. 119 lățime și populația ei // este acum cam de 150 000 (!) de oameni, fără a socoti femeile și copiii. Este un lucru prea bine cunoscut că în vechime și-a avut domnii ei independenți; dar acum geme sub jugul tiraniei otomane. Nu este guvernată direct de turci, dar atât acolo, cât și în Țara Românească, sultanul numește pe domn păstrându-și deplina putere de a-l mazili când vrea, chiar în mijlocul anului și chiar și fără vreun alt motiv decât cel dictat de propriul său capriciu și de interesul miniștrilor săi. Este însă dator să numească un principe creștin, lăsând deplină libertate religioasă și fără ca vreun turc să poată exercita o funcție publică. De fapt, nu se află turci așezați în țară afară de negutătorii care au acolo dughene sau de cei care se duc și vin pentru negoțul lor. Domnul ține pe socoteala sa o strajă turcească de zece sau de cel mult cincisprezece ieniceri sub ordinele unui beșliu turc bine plătit, în toate localitățile mari, ca orașe și târguri, ale țării pentru a păstra buna rânduială printre acești negutători turci sau tătari care se află în mare număr.

Domnul este ales dintre grecii supuși ai Porții care de la viața ce o duc ei, la Constantinopol, aproape ca a unor sclavi adevărați, trec dincoace la o putere suverană și la dregătorii de mare autoritate și profit. De aceea între ei duc un război crunt, unii împotriva celorlalți, câștigând în ascuns
p. 120 pe miniștrii turci cu sume uriașe de bani, față de care // este aproape o nimica toată ceea ce se plătește legiuit Porții, fie pentru sultan, fie pentru minișri, de aceea ei fac mari datorii și acestea cu dobânzi până la 20 și chiar 30 % ce trebuie acoperite apoi cu silnicii și împilări de necrezut care nu ajung de cele mai multe ori; căci cum a fost numit domnul și a luat în stăpânire țara se și pornesc numaidecât mii de intrigi pentru a-l răsturna, fapt care se întâmplă adesea și în mijlocul anului, dar mult mai mult când vine vremea întăririi în domnie și adeseori se întâmplă că, după câteva luni sau după un an, domnul să fie mazilit, ba chiar sugrumat în vreo insulă a arhipelagului și chiar și băgat la închisoare pentru datorii. Însă de câțiva ani încoace s-a ținut seamă de a nu mai scoate pe domni decât la vremea confirmării, care îi costa de obicei o treime mai puțin decât numirea lor dintâi. Această confirmare trebuie făcută tot la trei ani; dar obișnuit ei îi mută pe acești domni din Moldova în Țara Românească și dimpotrivă. Domnul plătește sultanului de la 50 până la 60 de mii de piaștri ca tribut anual în afară de care plătește o sumă mult mai mare care este împărțită ca un drept între miniștrii Porții atât pentru prima numire, cât și pentru orice confirmare și aceasta se numește mukarer. Se crede că domnul de acuma ar fi plătit pentru confirmarea pe care a dobândit-o vreo 600 pungi
p. 121 ca mukarer care fac 300 // mii de piaștri. Acestea sunt cheltuielile în ascuns pentru a căpăta sprijinul celor care stau în jurul sultanului. Domnul de acuma, despre câte m-a încredințat cineva care cunoaște bine treburile de la Constantinopol, a plătit în ascuns pentru a obține acest post numai muftiului care este căpetenia supremă a religiei otomane, 200 de pungi, adică 100 de mii de piaștri; acest lucru fiind descoperit a slujit de minune marelui vizir, care mi-era prieten, spre a-l discredita pe lângă sultan care îl prețuia și a-l distruge făcând să fie depus și trimis în surghiun.

În afară de marile cheltuieli pe care domnul este silit aievea să le
facă la Poartă pentru a plăti tributul și a câștiga pe miniștrii turci mai este
supt din cale afară de capuchehaielele sale care îi pun la socoteală mult mai
mult decât ceea ce cheltuiesc și dăruiesc, fiind ei acei care se îmbogățesc
în timp ce el, după cum s-a spus, iese adeseori plin de datorii. Grecii de
la Constantinopol de obicei spun că Moldova îi aduce domnului până la
1 700 de pungi, dar am fost încredințat că ajunge să scoată de obicei până
la 2 700 de pungi care fac un milion și 350 mii de piaștri, pe când Țara Româ-
nească învecinată aduce și cinci mii de pungi domnului său. Și totuși acești
bani sunt înghițiți de cheltuielile publice și de cele secrete pe care le fac
domnii pentru a // căpăta acest post și pentru a se menține și astfel ies p. 122
banii din țară.

În afară de o sursă atât de mare de bani care iese din Moldova pe
această cale, mai iese o altă cantitate foarte însemnată pe care o câștigă
sau o storc dregătorii domnului și atâția greci folosiți în diferite slujbe și
însărcinări care toți se grăbesc să se înfrupte prin toate mijloacele cu putin-
ță pentru a-și face ca un fel de strângere a roadelor [40], deoarece când se
schimbă domnul, se obișnuiește să fie schimbați toți dregătorii pentru a
face loc celor care atârnă de noul domn.

Mai iese din țară o sumă mare de bani și pentru spițeriile și luxul care
s-a introdus în sânul boierimii țării care cheltuiește foarte mult pe postavuri
și stofe străine și mai ales pe blănuri alese care vin din afară. Sunt trei trep-
te deosebite ale acestei boierimi: cei de prima treaptă se numesc boieri și
etimologia numelui vine cu siguranță de la cuvântul slav *Boj* care, după
cum s-a spus mai înainte, înseamnă război, căci acolo ca și în alte părți
numai armele au dat prima treaptă de boieri. Sunt cam 100 de familii
de acești boieri, dar toate sau aproape toate sunt familii nou-venite în
țară sau sunt noi în această treaptă, căci toate familiile vechi din vremurile
dinaintea stăpânirii otomane s-au stins de tot sau au căzut în cea mai mare
sărăcie. La Curtea domnului se află 12 mari dregători care sunt numiți de
domnul însuși și când se schimbă domnul se schimbă și ei, dar le rămâne
rangul la //Curte și rămân diferite privilegii care aduc venituri, printre p. 123
care sunt felurite scutiri de dări și dăjdii pentru un număr anumit de oameni
care atârnă de ei [41]. Acel boier de la care am căpătat lămuririle mai de seamă
scotea din scutirile pomenite mai sus, deoarece avusese o dregătorie,
cam trei pungi pe an, după cum îmi spunea el, alții scoteau până la 5 și
chiar până la 10 pungi.

Boierii se bucură de o mare trecere și pe lângă domn care — după
cum am auzit și de la alții care nu sunt din tagma lor — trebuie să aibă
pentru ei toată considerația, întrucât sunt numeroase exemple de domni
maziliți din cauza plângerilor acestora către Poartă. Este de asemenea
foarte mare și considerația pe care trebuie să o aibă față de clerici și mai
ales de episcopi. Sunt trei episcopi și un mitropolit. Aceștia, odată numiți,
rămân toată viața fără să atârne nici de Poartă, nici de domni, nici de patriar-
hul de la Constantinopol pentru tot ce ține de durata funcției lor și de admi-
nistrarea diecezelor lor, pe când dimpotrivă patriarhii înșiși de la Constan-
tinopol sunt schimbați foarte des de Poartă, dându-se acea demnitate celui
care oferă mai mult.

---

[40] *quella loro come vendemmia.*

[41] E vorba de scutelnici.

Acum domnul nu mai îndrăzneşte să arunce pe ţară vreo dare generală extraordinară fără încuviinţarea acestor episcopi şi a boierilor mai de seamă. A fost odinioară o dare foarte mare pe boi [42], care a fost desfiinţată
p. 124 la cererea episcopilor şi a boierilor şi s-a făcut o afurisenie cuprinzând // blestemele cele mai puternice şi ameninţări împotriva oricui ar îndrăzni să o pună iar. Domnul de acum a căpătat de la patriarhul de la Constantinopol[42bis] dezlegarea acestei afurisenii şi de la Poartă un firman care îi îngăduie să facă acest lucru, dar nu îndrăzneşte în nici un chip să-l ducă la capăt din cauza împotrivirii pe care o întâlneşte la episcopi şi la cei mai mulţi dintre boieri şi la populaţie, căci au sosit până la domn şi răvaşe tainice, pline de ameninţări cu privire la aceasta.

Slujba mitropolitului îi aduce cam 40 şi chiar 50 de pungi. Fiecare preot de rând plăteşte episcopului său 2 piaştri pe an, iar întregul cler nu plăteşte domnului decât jumătate din dări. Se găsesc multe mănăstiri de călugări care atârnă de stareţii lor, aleşi de ei cu încuviinţarea domnului, fără să fie sub ascultarea episcopilor.

S-a văzut câţi bani ies în fiece an din ţară ; se cade să vedem pe ce cale intră în ţară, căci altfel în puţin timp s-ar goli tot ce se găseşte în ea. Mi s-a afirmat că pe fiece an ies din ţară cam patruzeci de mii de boi bine îngrăşaţi care sunt duşi în Silezia, în Transilvania şi aiurea şi se vând cam cu 10 galbeni ungureşti unul. Numai de la acest articol intră în ţară peste 1 500 de pungi, galbenul unguresc valorând puţin sub 4 piaştri. Mai ies din ţară cam zece mii de cai dintre care un număr oarecare se vinde şi cu 20 şi cu 30 de galbeni ungureşti unul. Se exportă cam două sute de mii de batali
p. 125 şi în unii ani până la trei sute de mii. Am găsit la Iaşi un negustor care // cumpărase el singur în anul acesta 60 000 şi îi trimisese la Constantinopol pentru Bairam, care este ca Paştele turcilor. Se mai vinde şi o mare cantitate de miere şi ceară, prima rămânând în cea mai mare parte la Constantinopol şi cealaltă ajungând în cea mai mare parte la Veneţia şi de la aceste două articole se scot cam 1 000 de pungi pe an. Se duc de asemenea tot la Constantinopol peste trei sute de mii de chile de grâu, măsură cântărind 22 de ocale, după cum s-a spus mai sus. În afară de aceasta, se vinde o mare cantitate de lemnărie, mai ales pentru catargele vaselor. Ţăranii taie copaci mari în pădurile din apropierea râurilor Moldova, Bistriţa şi Siret, în ultimul din acestea se varsă cele două dintâi şi el se varsă în Dunăre. Seul, pieile, blănurile alese din ţară, pastrama, brânza, untul sărat, vinul care se exportă afară din ţară, tutunul sunt de asemenea ramuri ale unui negoţ foarte bănos.

Se mai află încă în ţară o mare mulţime de vii, mai ales în apropierea Ţării Româneşti, iar în păduri, în afară de cerbi şi mistreţi, de care este belşug, se află mai multe soiuri de animale cu blănuri scumpe ; pe scurt se află tot ce trebuie pentru a face ca o ţară să fie fericită şi aşa putea să şi fie, dacă nu ar fi atât de împovărată de dări ordinare şi extraordinare şi de mii de artificii de care se slujesc grecii pentru a împila pe locuitori şi a-i jupui. //

p. 126 Domnul are multe mijloace de a atrage la sine bani, afară de asupririle, pe care le săvârşeşte faţă de cei care nu sunt boieri de frunte sau oameni ai acestora. Scoate venituri mari din vămile de toate felurile care se exploatează. Sunt biruri mari pe focuri, pe cap de om şi altele asemănătoare, aceste dări se plătesc în rate lunare şi o treime din sumă este capitaţia pe oameni, iar două treimi se socotesc ca darea pe vite. Căpeteniile satelor fac repar-

---

[42] = văcăritul.

[42bis] Ioanichie al III-lea, patriarh (25 martie 1761 — 21 mai 1763).

tiția după starea persoanelor și a familiilor. Sunt unele case de simpli țărani care plătesc peste 100 de piaștri pe an, după cum am auzit chiar de la ei, în unele sate, și au adăugat că vin adesea ordine pentru dări extraordinare care sunt impuse sub diferite pretexte, în mod cu totul arbitrar. Nu a trecut multă vreme de când s-a plătit o dare obișnuită de 8 piaștri și 16 parale și a și venit apoi un nou ordin de a plăti îndată încă o jumătate pe deasupra drept *mukarer*, pe care domnul trebuie să-l plătească pentru confirmarea sa; din aceasta, clericii care plătesc jumătate față de ce plătesc mirenii, trebuie să plătească 2 piaștri și 4 parale fiecare; în sate pentru cei săraci care nu pot plăti trebuie să plătească cei mai bogați sau stăpânii lor.

Limba țării este un amestec de diferite limbi. Are ceva din limba slavă și din cea turcească; dar cea mai mare parte e luată din latină // și p. 127
din italiană și se întâlnesc o mulțime din acele cuvinte italiene care derivă din cele latinești, după cum se întâlnesc de asemenea foarte multe cuvinte latine care s-au schimbat (chiar) în același fel în care le-au introdus italienii în limba lor de acum. Aceasta mă facea să cred că originea asemănării atât de mari a limbii lor cu cea latină nu trebuie derivată de la vechile colonii romane sau de la exilații lor sau din primele veacuri ale bisericii cum îmi spuneau mulți acolo, ci mai degrabă din negoțul pe care îl făceau italienii cu câteva secole în urmă și de la coloniile lor[43]. Domnul Millo[44], starostele de Cernăuți, ținut care atârnă acum de Moldova, mi-a spus că la Suceava, fosta capitală a Moldovei, așezată la apus de Iași, la o depărtare de 2 zile, a văzut el însuși vreo 30 de biserici, acum distruse, pline de inscripții ale genovezilor[45] și că acolo, pe cetatea aceea ruinată, se păstrează încă stema genovezilor. Acest boier este grec, dar de origine francez, după cum mi-a spus, și cunoaște bine limba italiană și cea franceză. Însurându-se cu o moștenitoare bogată, s-a așezat în acea țară, în care dispune de multe bogății și are foarte mare trecere la domni.

Tot el a mai adăugat că la Iași se afla o istorie inedită[46] a Moldovei care a fost compilată din porunca lui Grigore Ghica[47], fost domn al Moldovei cu 36 ani în urmă, un bărbat cu mult gust și multă știință și a fost extrasă din toate acele monumente//, ce pusese să fie căutate pretutindeni cu cea p. 128
mai mare sârguință. Mi-a povestit și tradiția populară din țară anume că un cavaler maghiar, ajungând până acolo cu prilejul unei vânători, a găsit țara pustie; că în sfârșit a dat peste un negustor de blănuri care avea albine după care se hrănea, și că de la el și-a luat orașul numele de Suceava; căci el a adus și a așezat acolo o colonie de unguri; și numele de Suciava se trage de la cuvântul cu care se numește această meserie în acea limbă[48]; că un câine al său numit *Moldav* căzând în râu s-a înecat și a dat numele său râului Moldova și Moldovei.

---

[43] Părere neîntemeiată.

[44] Ianacachi Millo, francez grecizat, ajuns spătar și staroste de Cernăuți, apoi mare ban (1763), cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. CXLVIII, 157, nr. 98; *Uricariul*, III, p. 59.

[45] Afirmație gratuită.

[46] Probabil *Cronica Ghiculeștilor* sau *Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, editată de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965, LV + 803 p.

[47] În text: *Skika* = Grigore II Ghica, domn al Moldovei (1726—1733; 1735—1739; 1739—1741; 1747—1748) și al Țării Românești (1733—1735, 1748—1752).

[48] *Suc* = blănar. Această explicație fantezistă e luată din Cronica lui Grigore Ureche și nu dintr-o tradiție populară.

Tatăl[49] său, fiind în slujba primului dragoman al Porții, se ducea cu el la Curte și era cunoscut acolo ca un bărbat de talent și de spirit; tăindu-se capul acelui dragoman [50] pentru delicte împotriva statului, el a fost pus în locul lui; după mai mulți ani de slujbă [51], a fost făcut domn al Moldovei, demnitate pe care o capătă foarte adesea primii dragomani și se socotește ca un lucru sigur la Constantinopol că la anul viitor primul dragoman de acum va fi numit de asemenea domn, fie al Moldovei, fie al Țării Românești. Zisul domn, tatăl său, care trăiește încă, a fost mazilit și exilat [52]. Anul trecut nădăjduia să-și recapete domnia, dar aceasta a fost dată mai degrabă fiului său care este mai tânăr [53], de o fire foarte blajină, îndatoritoare și politicoasă și cu principii și sentimente bune, dar sfetnicii lui
p. 129 care // i-au făcut rost de domnie sunt cei care fac totul și asupresc și tiranizează, după obicei, pe bieții locuitori. Cu el se mai află un frate al său, mai tânăr [54] ca el, care de asemenea are o fire foarte bună și a fost foarte bine crescut.

În seara când am ajuns la Frumoasa, a sosit și dregătorul care aducea caftanul și celelalte daruri ale sultanului, și în dimineața următoare trebuia să se facă ceremonia citirii diplomei de întărire și să se primească darurile; ceremonia trebuia să se facă puțin mai departe de palatul amintit, chiar în locul unde venise înaintea noastră careta domnului. Domnul La Roche ne făgăduise să vină să ne ia să o vedem, dar fiind prea prins cu slujba sa, nu și-a putut respecta cuvântul; astfel că pe la ceasurile 10 dimineața am văzut cum ies din oraș, pe ulița cea mare o mulțime de oameni călări. Văzându-l că nu se arată și temându-mă să nu pierd ceremonia, m-am apropiat șchiopătând de livadă, căci starea piciorului meu se înrăutățise tot mai mult, și când am ajuns la capătul uliței celei mari, pe deal, la câțiva pași de un fel de chioșc cu acoperișul sprijinit pe stâlpi de piatră care se află la stradă, fiind făcut, cred, pentru a se putea bucura cineva de priveliștea atât de frumoasă a câmpului și a orașului în perspectivă, am văzut două corturi frumoase, unul rotund și celălalt dreptunghiular și deschis în întregime înspre oraș; în acel cort trebuia să se facă ceremonia. De cealal-
p. 130 tă parte a // cortului se afla o moviliță triunghiulară și în vârful ei un om îmbrăcat cu niște canavale de cânepă murdare, dar pline de înflorituri(?)[55] având o ramură mare în mână și făcea mii de gesturi cu brațele și striga în limba țării.

M-am apropiat de chioșc unde am găsit câțiva boieri cu care nu puteam vorbi, neștiind limba lor. Priveliștea era măreață. Pe amândouă părțile uliței celei mari, pe o lungime de o milă, stăteau două șiruri de oameni călare bine strânse și adunate cu o mulțime de steaguri frumoase împărțite între ei, la mici intervale egale, ce fluturau. La mijloc între aceste șiruri venea dinspre oraș o mare mulțime de oameni pedeștri și de boieri călări cu domnul însuși.

---

[49] = Ioan Teodor Callimachi, până a fi domn al Moldovei (1758—1761), a fost în slujba marilor dragomani: Ion Mavrocordat, Grigore Ghica și Alexandru Ghica.

[50] Alexandru Ghica (fiul lui Matei Ghica și tatăl viitorului domn Grigore al III-lea Ghica), decapitat în 1741.

[51] A fost mare dragoman în anii 1741—1758.

[52] Eroare. Substituirea s-a făcut în 1761 la sugestia propriului său agent la Poartă, Nicolaie Suțu.

[53] Grigore Callimachi avea 27 ani fiind născut în 1735.

[54] Alexandru Callimachi (n. 1737).

[55] *vestito di certi canavacci luridi, ma pieni di frasche.*

Mai înainte ca acesta să se apropie, unul din boierii care se aflau în chioşc m-a întrebat în aşa fel încât l-am înţeles dacă făceam parte din suita ambasadorului englez sosit de curând şi făcându-i semn că da, m-a dus la cortul domnului. Am găsit acolo mulţi boieri dintre care unul era dintr-o familie de greci de la Constantinopol, unde cunoscuse la Pera şi miniştri apuseni de seamă; mi-a vorbit pe italieneşte şi franţuzeşte şi arătând că mă cunoştea pe nume, mi-a spus să rămân şi eu acolo căci voi vedea bine, stând deoparte, toată slujba. În timpul acesta, cortul s-a umplut de boieri şi ceva mai înainte de venirea domnului a sosit fratele său care, auzind că mă aflam acolo mai în spate, mi-a spus să mă apropii, vorbindu-mi // italie- p. 131
neşte şi, sosind puţin după aceea domnul însuşi şi auzind numele meu, m-a chemat lângă el mi-a vorbit greceşte, fiindu-i tălmaci chiar acel boier grec care mă oprise acolo. Mi-a spus că mă cunoştea încă dinainte din renume şi că s-a bucurat mult când a auzit că voi trece prin Iaşi, că ţinea să văd bine toată acea ceremonie şi că dorea apoi să vorbească câtva timp în particular cu mine, în palatul său. A mai adăugat la aceste amabilităţi o dovadă mai deosebită punând să mi se aducă acolo de faţă cu toţi cafea, dulceţuri şi apă parfumată după obiceiul turcesc, care toate i se aduseseră numai lui şi nu acelei mulţimi a boierilor săi. Am rămas cu adevărat uimit şi nu mă aşteptam deloc la asemenea amabilităţi într-o ţară ca aceasta, necrezând că situaţia de literat care, fără vreun merit al meu, îmi e atribuită de cei care au bunăvoinţă pentru mine şi pe care mi-o atribuie şi publicul bizuindu-se pe ei, să contribuie la o primire atât de distinsă într-o ţară a neştiinţei şi a barbariei.

Domnul şedea pe un divan frumos, iar fratele său şi toţi ceilalţi stăteau în picioare afară de secretarul pentru limba turcă, un turc care în colţul celălalt al sofalei şedea pe marginea ei şi afară de un altul care şedea la o parte, pe covor. După ce a sfârşit cu tratarea cafelei, precum şi cu dulceţurile şi parfumurile, s-a sculat şi s-a îndreptat spre locul unde era un caftan şi o blană frumoasă // ce-i fuseseră trimise de sultan şi pe care le-a îmbră- p. 132
cat şi primind firmanul de confirmare, l-a dus la frunte şi la piept, apoi s-a întors în castelul său unde, stând în picioare, i s-a citit cu glas tare de către secretarul turc, firmanul, în care am auzit repetându-se de mai multe ori numele de „voivoda" cum este numit în firman, în timp ce de altminteri şi aici şi la Constantinopol este numit pe italieneşte şi franţuzeşte, principe, iar în Polonia orice palatin e numit *vojvod*.

După citirea firmanului, i s-a adus un cal minunat cu un valtrap din cele mai bogate acoperit în întregime cu broderii de aur, cu tacâmul nespus de frumos şi bogat, dăruit de asemenea de sultan. A mai venit în faţa cortului şi acel păcătos de pe movilă cu ramuri de copac şi a început să sară bolborosind nu ştiu ce, în acest timp boierii s-au şi înşirat pentru a încăleca din nou şi tot alaiul a intrat înapoi în oraş împreună cu mult popor şi cu întreaga cavalerie de pe amândouă aripile. Eu am rămas să privesc de pe acea mică movilă acea privelişte cu adevărat măreaţă şi m-am întors şchiopătând la palat, unde am aflat că doamna ambasadoare cu fratele ei împreună şi cu domnul Hübsch şi cu doctorul, după ce l-au aşteptat în zadar pe domnul La Roche, se îndreptaseră cu careta de călătorie spre poarta oraşului, unde au văzut marele alai la înapoierea lui; dar eu printr-o întâmplare fericită, am putut să văd întreaga solemnitate.

În ziua aceea şi în ziua următoare, am rămas // în vila noastră, atât p. 133
doar că eu m-am dus în oraş să văd biserica ce aparţinuse părinţilor fran-

ciscani și unui misionar iezuit polon[56], căci acolo este liberă exercitarea pe față a cultului catolic, pe care îl exercită oficial și secretarul La Roche; acolo am avut prilejul să oficiez chiar de mai multe ori liturghia ca să poată fi ascultată de personalul catolic al Excelenței Sale, deși continua să mă doară piciorul din ce în ce mai tare.

De obicei sunt cinci sau șase părinți franciscani, dar atunci nu se aflau acolo decât doi; ei și iezuitul mi-au spus că nu era oprit liberul exercițiu al cultului catolic, dar că totuși ei suferă mii de vexațiuni, fiind siliți în fiece clipă să plătească foarte mult, căci li se puneau dări grele pe unele vii pe care le stăpânesc și din venitul cărora își scot în cea mai mare parte traiul. Avuseseră doi cai care le-au fost luați cu sila și au fost trimiși cu prilejul unui transport la Galați; unul din ei s-a prăpădit pe drum și celălalt s-a întors șchiop; cum și-au făcut un clopot puțin mai mare, au venit schismaticii să li-l ia cu sila pentru bisericile lor și dacă și-au făcut o casă puțin mai bună cu două caturi și cu mai multe odăi, au vrut aceia să le-o ia cu sila și cu greu au fost împiedicați de la aceasta, astfel că, după câte am înțeles, toate încurcăturile lor se datorau numai unor motive materiale și nu religioase și ei le-ar fi evitat pe cele mai multe dacă ar vinde tot ce stăpânesc
p. 134 acolo // și s-ar investi valoarea lor afară din acea țară și ar trăi cu banii ce li s-ar trimite deoarece, potrivit tratatelor garantate de Polonia, ei nu trebuie să plătească nici un impozit asupra persoanei lor. A treia zi, care a fost la 6 iulie, domnul secretar La Roche a venit să ne conducă la o audiență publică a domnului. Domnul baron, domnul Hübsch, domnul doctor și cu mine, căci cu domnul ambasador nu s-a văzut, nici în public, nici în particular, ne-am dus la palatul său care este clădit din piatră, e trainic, dar este o vechitură fără nici un gust și fără nici o armonie. Am fost duși mai întâi în ordine într-un cabinet de lucru, unde se deschide o prea frumoasă priveliște asupra câmpiei și a micului râu numit Bahlui care șerpuiește prin ea și scaldă orașul la miazăzi. De jur împrejur erau sofale; mai era acolo un raft de cărți bune, bine legate și două globuri cel ceresc și cel pământesc; acolo l-am văzut pe fratele său. Ducându-ne la domn, am fost primiți într-o cameră mai degrabă mică, aproape fără mobilă și care totuși era plină de boieri și de obișnuiți ai Curții sale, stând în picioare; el ședea pe un divan înalt, având alături pe secretarul La Roche, în picioare. Pentru noi erau patru fotolii în fața lui pe care ne-a poftit să ședem; a pus să se aducă după obicei cafea, dulcețuri, apă parfumată și parfumuri. S-au făcut hiritisiri și dintr-o parte și dintr-alta, în numele domnului ambasador. După aceea ne-a întrebat despre călătoria noastră și a vorbit
p. 135 de diferite alte lucruri, întorcându-se când către unul, când // către altul dintre noi. El a vorbit numai grecește, domnul La Roche făcând pe tălmaciul, deși când vrea înțelege și vorbește de asemenea — după cum mi s-a spus — limba franceză și cea italiană, dar acolo este un fel de etichetă potrivit căreia domnul nu întrebuințează — cel puțin în public — altă limbă decât cea grecească. La ieșire mi-a spus prin domnul La Roche că după amiază va trimite după mine pentru ca să stea cu mine „în confidenză".

Chiar în acea dimineață dăduse audiență și mehmendarului nostru pe care l-a primit cu toată cinstea. Se crede că i-a făgăduit atunci și că i-a făcut apoi la înapoiere un dar mare în bani, înțelegându-se cu el asupra ce trebuia să-i semneze drept cheltuieli, pe care nu le făcuse pentru întreținerea și caretele noastre ale tuturor, pentru a fi aprobate de Poartă.

---

[56] Pentru conflictul dintre franciscani și iezuiți în 1645, cu privire la acea biserică, cf. *Călători*, V, p. 272—273.

După prânz a venit careta să mă ia și am fost condus îndată în același cabinet de lucru; adusesem, cum mi se ceruse, puținele instrumente pe care le aveam cu mine, și anume un ochian lung de 3 picioare, după noua invenție a lui Dollond[57], cu un dublu obiectiv din două feluri de lentile, la capătul căruia se poate pune și un mic instrument cuprinzând o oglinjoară mobilă de metal. Îl comandasem la Londra și cu el obișnuiesc să reflectez unde vreau pe zid, într-o cameră obscură // imaginea soarelui pentru a p. 136
distinge petele și eclipsele, și îl pregătisem anul trecut pentru cercetarea planetei Venus, pe care m-au împiedicat norii să o fac atunci la Veneția. Mai aveam și 3 prisme mici, două dintr-un fel de sticlă și a treia dintr-o alta, cu care se demonstrează teoria acestei noi invenții de ochiane, arătând cum putea să se facă deviația luminii după trecerea ei prin diferite medii, față de direcția drumului ei fără să se separe culorile, prin faptul că pot apoi cu acel dublu obiectiv să se adune, într-un singur punct, toate razele chiar eterogene care au pornit dintr-un singur punct al unui obiect; în afară de aceasta, am adus și octantul englez de reflecție pe care l-am menționat mai sus.

Mai întâi a venit fratele domnului, apoi domnul însuși și mai erau acolo domnul La Roche și acel boier grec cu care făcusem cunoștință în cort în prima zi. Ne-am simțit cu toții ca între prieteni și amândoi frații au vrut să vadă cum se folosesc toate acele instrumente, arătând multă pricepere și finețe care le-au fost insuflate din prima lor tinerețe de domnul La Roche. Domnul tocmai comandase o cameră optică care se zdruncinase puțin pe drum. Domnul La Roche mi-o arătase cu două zile mai înainte pentru a înțelege mai bine una din aplicările sale care îi fuseseră indicate de autor[58] în instrucțiunile lui și am vorbit și de ea; s-a vorbit mult despre trecerea planetei Venus și de rezultatele care // se așteaptă din observațiile p. 137
sale, după cum a mai trebuit să vorbesc despre multe alte probleme de astronomie și de fizică și din alte domenii[59] și am băgat de seamă că domnul mă înțelege fără să aibă nevoie de tălmaci, deși îmi punea întrebările pe grecește. Am stat cu ei până s-a înnoptat și domnul când mi-a dat încuviințarea să plec mi-a arătat nenumărate dovezi de bunătate, adăugând că îi pare nespus de rău de plecarea mea mult prea grabnică și că ar fi dorit să rămân acolo cel puțin cinci sau șase luni. Dar i-am spus că nu sunt de capul meu, ci atârn de superiorii mei care mă recheamă la Roma și am plecat spre a mă întoarce la cvartirul nostru. Bietul domn! Dumnezeu știe ce soartă îl așteaptă în curând[60], când din starea sa de acuma de domn aproape absolut va fi redus la cea de exilat sau în cel mai bun caz la o viață de simplu particular — printre turcii care privesc și tratează pe supușii creștini mult mai rău decât noi pe evreii noștri din ghetou.

În ultima zi am făcut o plimbare prin oraș cu domnul ambasador într-o caretă mică. Am fost pe diferite străzi din Iași și cele mai însemnate sunt toate podite și acoperite cu trunchiuri de copaci lungi și subțiri ca și când ar fi tot atâtea păduri. Cele mai multe case sunt sărăcăcioase, de lemn

[57] Invenția foarte nouă, ce fusese realizată cu 2 ani mai înainte. E vorba de telescopul inventat de astronomul John Dollond (1706—1761) pentru a studia petele de pe soare și eclipsele.

[58] *Artefice* = autorul acelei camere optice.

[59] *e di altri generi di letterature.*

[60] După câte am aflat pe urmă, el a murit tânăr, în scaunul său i-a urmat acest frate al său (nota autorului). În realitate Grigore Callimachi, socotit vinovat de schimbarea destinației unor bani pentru cheltuieli militare de către N. Șuțu și incapabil de a asigura aprovizionarea normală a oștilor turcești de la Hotin, Bender și Dunăre în timpul războiului ruso-turc, a fost dus la Constantinopol și executat (8 septembrie 1769).

p. 138 și cu un singur rând [61] și cele din suburbii [62], // care sunt destul de întinse, sunt ca și colibele din sate. Totuși, ici și colo sunt răspândite și case frumoase și mari ale boierilor și ale diferiților greci care, fiind puși în slujbe acolo și făcând bani s-au așezat acolo, ducând-o mai puțin rău decât sub stăpânirea trufașă și disprețuitoare a turcilor. Se găsesc multe biserici mari și bine clădite din piatră cu ziduri groase, cu stâlpi și capiteluri și cornișe de un gust prost [63]. Am intrat în biserica principală [64] care era aproape plină de lăzi și ni s-a spus că erau ale negustorilor care țineau acolo cele mai bune lucruri, căci acolo înăuntru erau ferite de foc.

În cursul celor patru zile cât hotărâsem să ne oprim acolo s-au primit vizite, s-au făcut plimbări prin livada vecină și pe zăgaz, iar într-o zi ne-am plimbat pe lac într-o barcă mică. Eu m-am folosit de lac spre a determina orizontul și a lua înălțimea soarelui la amiază pentru a calcula latitudinea; dar nefiind destul de lung pentru a-mi da cu convexitatea suprafeței apei același orizont, oricât m-am plecat de jos cu instrumentul și cu ochiul, am avut de făcut unele reduceri, măsurând o parte din zăgaz și luând-o drept bază, calculând lungimea lacului și după ce am făcut toate reducerile pomenite mai sus, am aflat la 6 iulie că latitudinea acelui loc era de 47 de grade,
p. 139 9 minute și în mijlocul // Iașilor trebuia să fie cu un minut mai mult, adică de 47 grade și 10 minute. Două observații ale lunii la ajungerea ei pe meridian în nopțile următoare adică de 5 și 6 iulie au dat 47 grade și 12 minute și am motive să mă încred mai mult în această determinare care nu atârnă de atâtea reduceri, luna fiind văzută și direct prin reflecția ei în lac.

În cele patru zile în care ne-am oprit la Iași au fost luate măsuri pentru restul călătoriei, pe care Excelența Sa nu voia să o facă pe drumul obișnuit prin Hotin zis Chozin sau Hotim, ci mai la apus prin Cernăuți voind să intre în Polonia prin domeniile vestitului domn conte Poniatowski [65], care cunoscându-l pe d. ambasador cu mulți ani mai înainte, îl poftise să treacă prin domeniile sale, făgăduind să-i facă înlesnirile cu putință//,
p. 140 datorită poruncilor pline de solicitudine trimise miniștrilor săi. S-au stabilit popasuri și s-au trimis ordine înainte pentru a găsi cai în locurile desemnate pentru a petrece noaptea. A fost schimbat comisarul, căci cel de până atunci căzuse în dizgrația domnului care l-a primit foarte prost și l-a mazilit; ne-a spus că aceasta era urmarea faptului că nu avusese grijă să-l înștiințeze mai înainte cu precizie de ziua sosirii noastre; dar eu cred să fi fost vreun alt motiv mult mai puternic. Noul comisar era tot un tânăr grec, dar de religie catolică, foarte așezat și atent; el fusese în Polonia în slujba domnului principe Czartoriski [66].

8 iulie

Deși am rămas o zi mai mult la Iași, tocmai pentru a avea mai devreme caii în dimineața de 9 și a pleca în așa fel încât să ajungem mai iute la

---

[61] Adică fără etaj.

[62] *Borghi.*

[63] Trebuie ținut seama de prăpastia care desparte stilul bizantin de cel iezuit italian pentru care autorul avea afinități firești.

[64] = Mitropolia.

[65] Tatăl actualului rege al Poloniei (= Stanislav al II-lea Poniatowski) a mai trăit foarte puțin, murind în luna următoare (n.a.). Este vorba de Stanislav Poniatowski (1676—1762), partizan al lui Carol al XII-lea, voievod de Mazovia (1731) și castelan de Cracovia (1752). Vezi relatare sa în *Călători*, VIII, p. 532—534.

[66] August Alexandru (1697—1782), palatinul Rusiei roșii (Galiția), unchiul regelui Stanislav al II-lea Poniatowski.

ţintă — deoarece încercasem de mai multe ori neajunsul pe care ţi-l aduce o sosire târzie; totuşi nu i-am căpătat decât foarte târziu şi nu am putut pleca decât pe la două după prânz. Am plecat cu gândul de a ajunge seara la Şipote[67], care se zicea că se află la o depărtare de şase ceasuri, şi chiar la ora 2 am trecut prin faţa porţii palatului domnului.

Drumurile s-au dovedit foarte bune şi am mers mereu în trap bun. Pe la $4^{3/4}$ ne aflam lângă o crâşmă [68], nume care se dă în Moldova // unei p. 141
ospătării, şi era nouă şi destul de frumoasă. Aici am făcut un popas pentru a prânzi, căci tot aşteptând într-una să plecăm fuseseră împachetate toate lucrurile la Iaşi şi nu prânzisem. Abia am sosit şi a şi început un potop de răpăieli nestăpânite pe care din fericire l-am evitat. Am plecat puţin mai înainte de ora 6; ni se spusese că acolo era jumătatea drumului de unde am fi ajuns înainte de a se întuneca de noapte; dar am aflat mai apoi că de acolo ne mai rămâneau cel puţin cinci ore de drum. De aceea am luat hotărârea să ne oprim într-un sat mai apropiat numit Mălăeşti[69]. Această hotărâre devenise şi mai necesară din cauza ploii mari care ne-a însoţit mai bine de un ceas şi în urma căreia drumurile erau pline de apă, deşi de altminteri au rezistat fără a se desfunda, fiind solide. Am văzut pe drum şi în apropierea lui numeroase case şi o mare întindere de pământ cultivat şi pe la orele 8 am ajuns la acel sat Mălăeşti, care e un sat foarte sărăcăcios, cu puţine case răzleţite ici şi colo. Din cauza micimii sale şi a sărăciei şi pentru că nu se trimisese acolo nici un ordin din vreme, nu am găsit nimic de mâncare şi a trebuit să trimitem într-alt sat să caute merinde şi caii trebuitori pentru a merge mai departe în ziua următoare. Noul nostru comisar care era mult mai atent, a luat toate măsurile în aşa fel încât să avem toate cele de trebuinţă pentru acea seară şi pentru a putea pleca la timp în dimineaţa următoare. // Am ocupat casele cele mai puţin p. 142
păcătoase pentru acea noapte pe care, de altfel, am petrecut-o prost din cauza mulţimii de ţânţari ce s-au înverşunat împotriva unora din ceata noastră.

9 iulie

În dimineaţa zilei de 9 am plecat într-adevăr mai devreme, adică pe la $8^{1/2}$ în speranţa de a ajunge la Şipote şi de a găsi acolo caii pregătiţi care, potrivit ordinelor trimise cu două zile mai înainte, trebuiau să fie acolo din seara precedentă. Speram să facem restul călătoriei până la popasul desemnat pentru a doua zi de călătorie potrivit etapelor noastre. Acest popas era satul Dracşani [70], ce-l credeam la o depărtare de 4 ceasuri de Şipote. Am ajuns puţin înainte de ora 11 la Şipote care este un sat cu casele împrăştiate la o mare depărtare una de alta. Am găsit tot izolat un han foarte bun şi nou de tot, unde a trebuit să ne oprim şi să prânzim, negăsind acolo nici un cal.

Aici comisarul nostru de îndată s-a pornit ca un vârtej. A trimis să caute cai prin împrejurimi şi după un ceas au sosit vreo zece, tocmai treceau pe acolo, spre nenorocul lor, nişte călători care aveau cai buni ce le-au fost luaţi îndată cu forţa, silindu-i pe acei bieţi oameni să aştepte acolo să li se trimită înapoi după ce vor fi terminat treaba noastră. Printre aceştia se afla un //biet preot bătrân, cărunt şi prăpădit, care se ducea cu o căruţă p. 143

---

[67] *Sipoti*, sat şi com. jud. Iaşi.
[68] *Krizma.*
[69] *Mollajest*, sat, com. Gropniţa, jud. Iaşi.
[70] *Drakchàn*, sat, com. Suliţa, jud. Botoşani.

la Iaşi să-şi vândă untul şi să-şi facă bani pentru plata noii dări a mukarer-ului. Caii lui fuseseră şi înhămaţi la careta excelenţelor lor, când domnul ambasador, făcându-i-se milă de acesta care, tremurând tot, i se aruncase la picioare ca să se roage de el, a vorbit mai apăsat pentru el cu comisarul şi a pus să i se înapoieze caii; dar comisarul, făcându-i pe voie domnului ambasador, l-a rugat să nu mai facă asemenea intervenţii pe viitor, întemeiate pe milă, spunându-i deschis că toţi ceilalţi cai de care ne slujeam fuseseră luaţi tot aşa cu sila de la bieţii oameni şi am avut din ce în ce mai multe dovezi despre ceea ce mi se spusese şi ce am amintit mai sus anume că oricât s-ar scădea din tributul datorat Porţii cheltuielile privitoare la acest fel de călătorii, potrivit ordinelor sultanului, asemenea cheltuieli nu se fac, ci aproape toată greutatea cade asupra bieţilor locuitori tiranizaţi. Cu acei cai aduşi din împrejurimi sau luaţi de acolo, mai păstrându-i pe deasupra pe cei mai buni dintre cei de care ne slujeam până atunci, am plecat un sfert de ceas după amiază. Am mers pe valea [71] unui râuşor sau mai degrabă pârâu pe care se vedeau împrăştiate mai multe case. Pentru a scăpa de şerpuirile sale, a trebuit să suim un deal mai repede; de amândouă păr-
p. 144 ţile se vedeau multe locuri cultivate // şi un mare număr de vite, deoarece nefiind acela drumul obişnuit al poştei sau al ambasadorilor şi al altor dregători care obişnuiesc să călătorească pe socoteala statului, nu afli pustietăţi ca acele pe care le întâlnisem între Galaţi şi Iaşi.

Pe la orele $3^{3/4}$ am ajuns la un han tot răzleţit; localitatea care se întinde împrejur se numeşte Stroeşti [72] şi are case împrăştiate. Ni s-a spus că satul Dracşani era la un ceas depărtare de acolo, dar că se afla în mijlocul unei văi inundate astfel că nu se putea trece. Am crezut că era o născocire pentru a ne face să rămânem acolo şi s-a aflat că toată populaţia din Dracşani, auzind că trebuia să sosească un ambasador, fugise; dar tocmai din această cauză şi din speranţa de a sosi chiar şi pe alt drum în ziua următoare la locul nostru de popas, am rămas acolo, deşi nu aveam nici o putinţă de a ne simţi bine, căci totul se reducea la două odăi cu o mică săliţă la mijloc care ducea la o pivniţă sub pământ. Ne-am instalat cum am putut, luând hotărârea de a închega afară un fel de cameră mare, închisă pe de lături cu crengi şi pânze pentru a cina acolo şi pune acolo mai multe paturi; era acoperită până la mijloc de acoperişul hanului care ieşea mult în afară şi de la mijloc încolo, de crengi şi rogojini.

Deocamdată am făcut o mică plimbare şi am văzut vreo 90 de stupi de albine; fiecare din ei era aşezat într-o bucată de trunchi de copac, trun-
p. 145 chiul fiind // scobit şi acoperit pe deasupra; ni s-a spus că se plăteau domnului 8 parale de stup, din care scotea un venit foarte mare de pe tot cuprinsul Moldovei. A plouat cu găleata toată noaptea următoare; de aceea cei care îşi aveau paturile afară au fost foarte încercaţi şi îndeosebi unul care îl avea în afara ieşiturii acoperişului, sub o rogojină, şi care a fost udat până la piele. Nădejdea de a avea o vreme mai bună ne făcuse să nu ne îngrijim de a întinde cortul care ar fi fost foarte nimerit.

10 iulie

Dimineaţa a continuat să plouă şi am plecat pe ploaie puţin mai înainte de ora 11. Drumurile s-au dovedit destul de bine bătătorite; dar cum toate locurile erau pline de apă, am făcut un ocol peste nişte dealuri

[71] Valea Miletinului.
[72] *Strojest* = Stroieşti, sat, com. Lunca, jud. Botoşani.

unde, la un urcuş mai repede, s-a rupt oiştea unei trăsuri şi a trebuit să ne oprim acolo aproape o oră pentru a o drege, trimiţând să se ia din pădurile învecinate o bucată de lemn care să poată fi folosită la refacerea ei; în acest timp am prânzit acolo şi apoi am pornit mai departe. Am trecut pe lângă un fel de lac [73] şi acolo se afla un fel de pod; se vedeau de jur împrejur ţinuturi nespus de frumoase cu păduri la o mică depărtare; a plouat aproape fără încetare şi drumurile erau pline de noroi. Am ajuns în sfârşit, puţin mai înainte de ora 5 la Botoşani.

Botoşani este un fel de oraş cu 400 de case şi 5 // biserici. Acolo se p 146
află un mare număr de dughene; în case, tavanele, mesele şi toate mobilele
sunt făcute dintr-un lemn minunat fără noduri şi tare, care prinde un fel
de lustru şi arată frumos. Se văd şi ceva geamuri la ferestre, ceea ce am întâlnit apoi peste tot când ne-am apropiat de Polonia; casele unde am fost găzduiţi au fost minunate în comparaţie cu ceea ce avusesem până atunci.

Puţin după sosirea noastră a venit pârcălabul oraşului să salute pe Excelenţele Lor şi şi-a cerut iertare că nu venise în întâmpinarea lor cu mai marii ţinutului, căci erau atunci la biserică, deoarece pentru ei era sărbătoarea Sfântului Petru, după calendarul vechi. Puţin după aceea a venit comisarul cu o scrisoare pe care o primise de la starostele de Cernăuţi [74] care îl sfătuia să schimbe popasurile şi în loc de a trece chiar prin Cernăuţi să ieşim la un sat care se afla la o depărtare de două ceasuri de acel oraş. Şi spunea în scrisoare că acel drum era mai scurt şi mai bun şi că pentru a ajunge la Cernăuţi am da de o apă mare pe care poate nu am putea-o trece. S-a născut bănuiala că voia să ne împiedice de a trece prin Cernăuţi pentru motive ascunse şi ne-au întărit în această părere diferiţi care făcuseră altădată acest drum şi nu-şi aminteau de această apă. De aceea Excelenţa Sa a poruncit să se răspundă că voia cu tot dinadinsul să se ţină de popasurile hotărâte la Iaşi//.

Seara se simţea frigul, ca şi când am fi fost în noiembrie sau decem- p 147
brie; ploaia a încetat; dar abia ne-am băgat în pat şi a şi început din nou
să plouă şi a plouat toată noaptea, dar fără să ne stingherească, pentru că eram binişor la adăpost. Ne temeam să nu fie mulţi ţânţari, dar nu au fost, fiind ucişi probabil de frig.

11 iulie

În dimineaţa următoare ne-am sculat mai devreme cu gândul de a pleca la ora 9 la Dorohoi; dar nu s-a putut pleca până la $11^{1/2}$ căci în timpul nopţii fugiseră din oraş toţi cei care ar fi fost în stare să ne mâne caii şi ne-am necăjit foarte mult pentru a găsi numărul trebuitor de oameni. S-au luat caii de la doi bieţi călători poloni pentru a fi folosiţi în slujba noastră. Ei s-au jeluit domnului ambasador şi atât Excelenţa Sa, cât şi domnul Hübsch, ca fiu al însărcinatului cu afaceri al Majestăţii Sale regele Poloniei, au făcut în aşa fel încât au fost înapoiaţi caii. Au plecat, cu mii de binecuvântări pentru liberatorii lor; dar după câţiva paşi unul din ienicerii noştri, care nu ştia ce se întâmplase, i-a arestat şi i-a silit cu ciomagul să se întoarcă înapoi; după o nouă jeluire au fost liberaţi a doua oară, atât este de adevărat că acolo se exercita un despotism absolut nu numai faţă de supuşi, ci şi faţă de străini şi că triumfa numai dreptatea celui mai tare.//

---

[73] Probabil iazul Suliţa.
[74] Millo.

p. 148 Drumurile erau pline de apă, dar bătătorite şi bune, de aceea am mers întotdeauna repede. Pe la ceasurile două am găsit pe marginea drumului un han cu două odăi bune, un grajd şi cramă pentru vin, dar părăsit cu totul. Am prânzit acolo şi plecând pe la ceasurile trei, am ajuns la Dorohoi pe la $4^{1/2}$. Pe drum, am dat de o pădure şi am trecut pe lângă ea ; am văzut mai multe movile am băgat de seamă că ţinutul era foarte frumos, dar prea puţin cultivat.

Dorohoi e o localitate[75] bogată. Un număr de notabilităţi de ale sale, au venit călare în întâmpinarea Excelenţei Sale şi mulţi au venit pe jos, am găsit belşug de toate cele de trebuinţă şi chiar şi sfeclă şi morcovi şi raci şi peşte mic de tot felul, lucruri pe care le căutasem în zadar în localităţile dinainte.

12 iulie

Am plecat de acolo în dimineaţa zilei de 12, puţin înainte de $9^{1/2}$ cu intenţia de a sosi până la Molniţa [76] care fusese trecută pe lista popasurilor noastre şi despre care se spunea că ar fi la o depărtare de 6 ceasuri de acolo. Am mers o bucată de timp pe un drum foarte bun de pe care se vedea în toate părţile, un ţinut nespus de frumos. Am trecut printr-un sat mic, al cărui nume nu au ştiut să mi-l spună şi puţin înainte de amiază am ajuns la o pădure în care fiind locuri foarte rele de trecut, au fost puşi să tragă boii, pentru a putea trece de ele şi astfel s-a pierdut cu aceasta o jumătate de ceas.
p 149 Nu poate fi pădure mai frumoasă // în privinţa copacilor nespus de înalţi şi drepţi ; în ea se aflau paznici plătiţi de domn pentru siguranţa trecătorilor. Am ieşit din pădure pe la $1^{3/4}$ pătrunzând într-o vale unde am prânzit şi punând din nou caii am pornit iar la drum pe la $2^{1/2}$. Am ajuns pe la $4^{1/2}$ în locul numit Molniţa care, cum am aflat cu uimire, consta doar dintr-o casă simplă ce avea numai o singură odaie bună de locuit. Ni s-a spus că în pădurile vecine se mai aflau alte case care toate împreună purtau numele de Molniţa ; dar acelea fiind foarte departe unele de altele nu ne puteau fi de folos. Am stat puţin în cumpănă ; dar cum vremea era amenintătoare, căci era umed, frig şi înnorat cu un vânt puternic, s-a luat hotărârea să schimbăm caii cei mai osteniţi, folosind unii care se aflau acolo, şi să mergem înainte până la Cernăuţi, cu toată ora atât de înaintată, deoarece ni s-a spus că distanţa era doar de 4 ceasuri.

Am plecat aşadar pe la 5. Am mers câtva timp printr-o pădure care avea drumuri nu prea bune şi pe la orele $6^{1/4}$ am ajuns la un pârâu sau torent care era umflat de apele de ploaie. Din lipsă de atenţie şi de cunoaştere a locurilor din partea vizitiului, careta Excelenţelor Lor, ajungând pe malul opus unde era multă apă, s-a găsit în josul unei trepte mari pe care nu a putut-o urca, în ciuda tuturor sforţărilor cailor ce aveau de suit la
p. 150 deal, pe un teren foarte // noroios şi calcaros, astfel că alunecând de mai multe ori au şi căzut. Excelenţele Lor au trebuit să se coboare din caretă înaintând cu mare greutate pe oiştea ei, sprijinindu-se cât se putea şi în mare primejdie de a cădea în torent. S-au făcut în zadar tot felul de sforţări, înhămând toţi caii de la celelalte carete şi folosind oameni cărora le ajungea apa până deasupra pieptului şi întrebuinţând toate mijloacele cu putinţă ; în acest timp au trimis să caute boi prin împrejurimi ; după un ceas a sosit o cireadă întreagă, dar lipseau odgoanele necesare pentru a-i

---

[75] *Buon villaggio*. Termen ce nu corespunde cu situaţia sa.

[76] *Molinitza*, sat în Republica Ucraina.

lega ca să tragă careta. În cele din urmă s-a găsit leac și la aceasta și de îndată ce au fost înjugate 6 din aceste vite aflate peste tot în Moldova, de a căror mărime și putere extraordinară s-a vorbit mai sus, am văzut cum a suit la deal cu cea mai mare ușurință acea caretă ce nu putuse fi urnită atâta timp; după ea au trecut cu bine și celelalte; iar careta mehmendarului turc și a comisarului grec, nimerind mai bine locul, au trecut cu cel mai mare succes ca și alte multe carete, numai cu caii lor. După ce au trecut toate, am pornit din nou pe la ora $7^{1/2}$ și am ajuns în oraș pe la $8^{1/4}$.

Cu un sfert de ceas mai înainte am întâlnit pe guvernatorul ținutului care se numește acolo staroste (căci această provincie care aparținea odinioară Poloniei [77], unde guvernămintele se numesc starostii, mai păstrează încă acel nume, care de altfel se trage din limba slavă în care starost înseamnă bătrân ...etc.// În Moldova mai este o altă „stărostie" mult mai însem- p 151
nată decât aceasta; este cea de la Focșani, la hotarul Țării Românești și nu prea departe de hotarul Transilvaniei). Acest [78] staroste era domnul Millo, pomenit mai sus, grec din naștere care zice că ar fi francez de origine, și că s-ar numi Mr. Mille. Sora lui este măritată cu domnul Cingria din Ragusa și deci concetățean de-al meu, negustor bogat de la Constantinopol, unde toată familia lui era în bune relații cu mine. Însurându-se în Moldova cu o moștenitoare bogată, avea domenii mari cu multe sate și era acolo om cu vază. A ținut diferite dregătorii și acum deține acea starostie în care este respectat ca un suveran. El avea o caretă bună, trasă de 6 cai foarte frumoși. S-a coborât din trăsură pentru a saluta pe E.E.L.L.; după aceea ne-a însoțit până în oraș unde a dat Excelențelor Lor un foarte bun cvartir într-un han mare; găzduindu-i pe ceilalți în casele cele mai bune care au fost alese, scoțând afară din ele pe stăpânii lor.

Orașul este așezat pe creasta unor dealuri la picioarele cărora trece râul Prut la o depărtare de o lovitură de pușcă. Este mic, neavând decât vreo 200 de case cu 3 biserici. Cea mai mare parte din locuitori sunt creștini greci schismatici? dar sunt și mulți evrei care fac negoț la acest hotar
și mai mulți dintre noi am fost găzduiți // în casele lor. Sunt acolo trei case p 152
de negustori turci; unul din ei își avea dugheana în colțul aceleiași clădiri în care se afla hanul care fusese dat pentru găzduirea Excelențelor Lor. Cum plouase foarte mult în zilele dinainte și curând după ce am ajuns noi a început din nou să toarne cu găleata, era atâta noroi pe străzi, încât ne-a ținut închiși în casă fără să ne îngăduie să colindăm cel puțin pentru a vedea bisericile. Dar eu, în ceea ce mă privește pe mine, nu aș fi putut merge la plimbare, chiar dacă străzile ar fi fost foarte bune, deoarece piciorul meu, a cărui stare se înrăutățise din ce în ce, începuse să prindă o coaje neagră pe rană care mă cam făcea să bănuiesc că ar fi început să se cangreneze; de aceea aș fi vrut să mă reped de acolo la Camenița[79], oraș din Polonia, unde noi iezuiții [80] aveam un colegiu și se putea merge acolo într-o singură zi, trecând prin Hotin [81], cetate turcească ce se afla la hotar. Starostele m-a sfătuit să nu mă duc acolo, căci neavând un firman de la Poartă, puteam avea neplăceri pe drum; în afară de aceasta, nu puteam avea mijloc de călătorie decât o caretă mică descoperită și foarte obositoare neavând arcuri.

---

[77] A fost ocupată de Sobieski în chip vremelnic.

[78] Este reluat firul după digresiunea cuprinsă de noi în paranteză.

[79] *Cameniec.* În fața Hotinului de cealaltă parte.

[80] Când am scris acolo acest jurnal, Ordinul mai exista încă după cum se vede după date (nota autorului).

[81] *Coccin.*

Starostele a stat aproape tot timpul pe lângă Excelenţele Lor, arătându-le toată cinstea cu putinţă, cu acest prilej a scos în relief greşeala pe
p. 153 care am făcut-o nepricepând propunerea sa de a // schimba popasurile stabilite la Iaşi, potrivit căreia în loc de a ajunge la acea casă din Molniţa, cu totul nepotrivită şi neîncăpătoare, am fi ajuns într-un sat de unde am fi putut merge mult mai uşor la Zalescik pe unde voiam să intrăm în Polonia; în afară de faptul că pe acea cale s-ar fi trecut mult mai uşor Prutul decât pe dincoace, mai jos de Cernăuţi. A adăugat că el avea toată plăcerea să servească pe Excelenţele Lor care erau libere să se oprească de câte ori voiau; dar că totuşi le sfătuia, măcar că voiam să ne odihnim în ziua următoare după ziua de călătorie forţată pe care o făcuserăm, să treacă râul mai înainte de a se însera, mergând apoi într-un sat vecin, căci deşi acel râu era atunci în stare a fi trecut, însă cu ploile care continuau putea să crească pe neaşteptate şi să ne ţină pe loc încă vreo 15 zile cum se întâmplă adeseori.

Acest sfat n-a fost ţinut în seamă, bănuindu-se că starostele ne sfătuia astfel pentru a scăpa de noi mai degrabă şi neavând poftă să schimbăm o găzduire bună în noaptea următoare pentru una care trebuia să fie foarte proastă, într-un sat mic, s-a luat hotărârea să rămânem acolo toată ziua următoare pentru a pleca în dimineaţa zilei de 14. Dar s-a văzut cu prisosinţă că sfaturile starostelui fuseseră toate îndreptăţite şi bine întemeiate. Râul a crescut în noaptea care a urmat, după ziua de 13 iulie, astfel că în dimineaţa de 14 nu mai era cu putinţă să-l trecem şi ne temeam să rămâ-
p. 154 nem // sechestraţi multă vreme. Dar din fericire în seara aceleiaşi zile a dat înapoi, astfel că am putut nădăjdui să fie liberă trecerea pentru ziua următoare, cum s-a întâmplat.

În aşteptare ne-am odihnit acolo două zile şi am căpătat de la staroste fel de fel de lămuriri asupra ţării, printre care şi cele privitoare la inscripţiile şi stema genovezilor de la Suceava pe care le-am pomenit mai sus. El ne-a încredinţat despre marele număr şi starea înfloritoare a viilor de la hotarele Ţării Româneşti şi a trimis un dar domnului ambasador o mostră de patru feluri de vin pe care le făcuse pe moşiile sale şi care se păstraseră bine mulţi ani; noi le-am găsit pe toate foarte bune. Ne-a spus că el trăia de obicei pe moşiile sale în deplină siguranţă, având o strajă de 50 de arnăuţi asemenea acelora dintre care domnul Moldovei ţine cam 500; că aceştia sunt foarte credincioşi şi foarte viteji; că fără ei nu s-ar crede în siguranţă nici măcar o singură zi. A adăugat că mulţumită lui s-a aşezat în starostia sa o colonie alcătuită din diferite familii de protestanţi veniţi din Silezia, din Saxonia, din Brandenburg, de unde plecaseră pentru a scăpa de nenorocirile războaielor actuale, că aici se bucurau de pace deplină şi de libertatea de a-şi exercita cultul, având o biserică şi un preot în apropiere de hotarele Poloniei, de unde vin de asemenea protestanţi pentru a practica
p. 155 acolo cultul lor. S-a făcut cu ei o înţelegere să plătească // domnului 12 piaştri pe an de familie fără să mai aibă vreo altă sarcină. Mai erau aşteptaţi încă mulţi alţii şi era mare nădejde să se tragă de aici mult folos.

15 iulie

În dimineaţa zilei de 15 iulie, am început să trecem devreme carele cu bagaje şi caretele, ceea ce a ţinut toată dimineaţa, căci trebuia să treacă pe rând pe singurul pod umblător care se afla acolo, alcătuit din bărci mici legate cu multe bârne transversale în felul unei plute. După aceea, am coborât puţin din trăsuri, careta starostelui rămânând pentru doamna

ambasadoare şi am trecut râul. Acolo au fost înjugaţi boii pentru trecerea
printr-o pădure în care starostele pusese să se deschidă un drum nou în
mai multe locuri, unde râul stricase cu câteva zile mai înainte pe cel vechi,
doborând copaci şi crengi; în multe locuri, am găsit multă apă rămasă de
la inundaţiile precedente. Ieşind din pădure, am văzut o vale frumoasă
în care se aflau multe case şi care era şi foarte bine cultivată; au fost înhămaţi iar caii şi pornind înainte am dat din nou de un ţinut frumos şi bine
cultivat. De obicei între două râuri care se varsă departe unul de celălalt
se află, determinând despărţirea apelor, un şir de munţi sau de dealuri foarte înalte; de aceea mă aşteptam şi acolo să urc mult şi apoi să cobor, căci
trebuia să trecem de la Prut la Nistru // dar aproape tot urcuşul s-a făcut p. 156
pe nesimţite şi terenul care rămâne între cele două râuri se ridică doar cu
puţine braţe peste albia lor. Între aceste două râuri a fost învăluit şi inconjurat de turci Petru cel Mare cu armata sa, socotindu-se în cele din urmă
foarte fericit de a fi putut să câştige cu multe comori pe comandanţii turci
şi să scape din strâmtoare prin cunoscutul tratat de pace de altfel tot atât
de păgubitor pe cât de ruşinos.

După vreo 6 ore de călătorie am ajuns la Nistru care formează acolo
hotarul între Împărăţia otomană şi Polonia. Am coborât puţin prin albia
unui torent care se varsă în acest râu în faţa oraşului Zalescik şi am găsit
4 poduri umblătoare; unele din ele erau foarte mari şi încăpătoare pentru
a trece chiar mai multe care deodată. Acolo malul Moldovei este înalt şi
fluviul bate în el, astfel încât l-a tăiat cu totul vertical; acest lucru se vede
pe toată lunga sa întindere şi deasupra şi dedesubt, fiind drept ca un zid
şi straturile sale orizontale de piatră arată ca şi când ar fi fost tăiate. Acele
ape au avut nevoie de un lung şir de ani pentru a face această ispravă.

Lăsând dincolo de fluviu pe mehmendarul turc care ne urmase până
acolo, cu toţi ienicerii lui, şi ai domnului ambasador, am trecut sub ochii
unui mare număr de oameni veniţi să vadă sosirea Excelenţelor Lor şi mai
era acolo şi garda trimisă de domnul Otteker, comisar // general al do- p. 157
meniilor, pe care le posedă în acele părţi contele Poniatowski; acel comisar a primit pe Excelenţele Lor în palatul contelui, noi ceilalţi am fost
găzduiţi în nişte hanuri care sunt mult mai puţin rele decât cele obişnuite în Polonia ...

SIR JAMES PORTER (1710—1776) ȘI LADY CLARISSA PORTER

James Porter, fiul unui căpitan al regelui Iacob II (1685—1688), numit la Roque sau La Roche, s-a născut în Irlanda, la Dublin, în anul 1710. Familia sa fiind ruinată și proscrisă în urma izgonirii lui Iacob II (1688), tânărul James a luat numele unchiului său după mamă, Porter, care se bucura la Dublin de mare trecere.

Stabilit la Londra, James Porter a trebuit de tânăr să-și câștige viața intrând în lumea afacerilor din „City", ceea ce nu l-a împiedicat să studieze în timpul liber matematicile și limbile latină, franceză și italiană. A făcut parte din societatea „Robin Hood", distingându-se în dezbateri prin talentul său oratoric.

Datorită însușirilor sale personale și competenței sale în afaceri, James Porter a fost însărcinat de către Secretariatul de Stat de la Londra cu diferite misiuni în Europa : în Olanda la Leyden (1736), apoi în Germania (1736) și de două ori la Viena (1741, 1742).

Ca răsplată pentru serviciile aduse în cursul celor 9 ani cât a funcționat ca diplomat, Porter a fost numit la 22 septembrie 1746 ambasador al Angliei la Poartă. Trecerea de care se bucura pe lângă lordul Grenville, sprijinul ministrului Angliei la Viena, Thomas Robinson, și legăturile sale de rudenie cu Amyand, unul dintre magnații companiei Turciei sau Levantului, au determinat această alegere căci dezvoltarea comerțului cu Orientul era privită în Anglia ca o problemă de o importanță națională.

Porter a câștigat repede o mare popularitate printre negustorii din Constantinopol, îndeosebi printre evrei și armeni pe care îi ocrotea în exercitarea comerțului lor.

În 1755 s-a însurat cu Clarissa Catherine, fiica baronului Elbert de Hochepied, ambasadorul Olandei la Poartă (10 dec. 1747 — 11 febr. 1763).

Deși a cerut, pentru motive de sănătate, să fie rechemat în patrie, abia după venirea lui William Pitt în fruntea Ministerului Afacerilor Străine i s-a dat voie să se înapoieze în Anglia (august 1761). A părăsit Constantinopolul la 24 mai 1762, după sosirea înlocuitorului său, Henry Grenville. Pentru a evita călătoria pe mare, lordul Porter s-a întors pe uscat, străbătând cu acest prilej Dobrogea și Moldova, în tovărășia abatelui iezuit Boscovich, autorul descrierii amănunțite a acestei călătorii, căreia lady Clarissa Porter îi consacră în fugă câteva rânduri într-o scrisoare adresată surorii sale, domnișoara de Hochepied. Ea a fost publicată de George Gerars de Hochepied Larpent, nepotul lui Porter, în volumul ce i l-a consacrat sub titlul : *Turkey, its History and Progress compiled from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, British Ambassador to Turkey from 1747 to 1762, by his grandson Sir George Larpent*, vol. I—II, Londra, 1854. La sfârșitul volumului I (p. 372—398) se află descrierea întregii călătorii de la Constantinopol la Londra în care se vorbește foarte fugitiv de trecerea prin Moldova, fără a se completa prin nimic deosebit de ampla descriere a lui Boscovich. Abatele iezuit a arătat climatul de suspiciune creat în jurul lui Porter prin măsurile recomandate de Poartă cu privire la trecerea sa prin Moldova pe un drum nedorit de domn și oarecum impus de ambasador, precum și rezerva voievodului față de acesta din urmă, culminând chiar cu faptul, cu totul ciudat, că la Iași diplomatul britanic nu a dat ochii cu Grigore vodă Callimachi ; de asemenea secretarul domnului, Pierre La Roche, s-a lăsat așteptat în zadar de soția

ambasadorului, căreia îi făgăduise să vină să o conducă la locul unde se desfășura ceremonia înfățișării caftanului trimis lui vodă de către sultan, ceea ce explică tonul înțepat al acesteia în rândurile consacrate trecerii prin Moldova.

În 1763 Porter a fost numit ministru la Bruxelles, unde a rămas până în 1765, când s-a înapoiat la Londra, retrăgându-se din viața publică. A murit la 2 decembrie 1776, la vârsta de 66 ani. James Porter a scris o lucrare *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*, Londra, 2 volume, 1768, după care există și o traducere franceză, apărută la Londra în 1769 sub titlul: *Observations sur la religion, les lois, le gouvernement et les moeurs des Turcs*, în care dă unele informații despre stoarcerile ce se efectuau în Principate și pomenește și de soarta lui Linchoult pe care însă nu-l numește.

În a doua ediție engleză din 1771 a adăugat un memoriu privind comerțul în Imperiul otoman intitulat *The State of the Turkish Trade from its Origin to the Present Time*.

După moartea lui Porter, materialele pe care le-a lăsat au stat la baza lucrării publicate de nepotul său amintit mai sus.

JAMES PORTER[1]
[Despre Linchoult]

Un francez[2] care locuia la Constantinopol și care își legase interesele de ale unui voievod mazilit s-a apucat, crezându-se destul de apărat de faptul că era străin, ‹să trimită› unui corespondent al său din Moldova un plan de provocare a unei răzvrătiri împotriva domnului în scaun[2bis], în care mai folosea și expresii jignitoare față de cârmuirea din Turcia. Acest memoriu, trimis pe o cale socotită absolut sigură, a fost interceptat cu toate precauțiunile luate, și autorul a fost executat lângă serai fără a putea fi salvat cu toate intervențiile încercate. p. 114

[Despre stoarcerile domnilor]

Veniturile acestor două Principate sunt socotite la sume enorme. Domnii își justifică asuprirea invocând pretențiile continue ale Porții. Este adevărat că ei trebuie să deschidă mereu punga căci altfel ar fi îndată maziliți. Se afirmă că veniturile din Țara Românească ajung la 3 000 de pungi pe an și mulți le socotesc la 4 000. Moldova e socotită că aduce 1 700 de pungi și ea aduce mai mult de 2 500. Nimic nu arată mai evident decăderea grecilor decât contrastul ce se observă între felul de a se purta al acestor principi de carnaval[3] când sunt la putere și după ce au fost maziliți. Starea lor de prosperitate e întotdeauna însoțită de ostentație, de ifos, de cutezanță, de tiranie și de asuprire. Cum au fost maziliți, cum îi vezi doborâți la pământ și târâtori până la ultima treaptă a înjosirii. Am mai văzut și unii care, fiind citați pentru datorii înaintea tribunalului lui Istam- p. 115

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea franceză *Observations sur la religion, les loix, le gouvernement et les moeurs des Turcs*, à Londres, II, 1769.

[2] *Un Franc*, în cazul de față François Thomas Linchoult, decapitat la Constantinopol în 1760, pentru încercarea de a restabili în scaunul Moldovei pe protectorul său, Constantin vodă Racoviță, fost domn (1749—1753, 1756—1757).

[2bis] Ioan Teodor Callimachi domn al Moldovei (aug. 1758—ante 28 mai 1761).

[3] *Princes de théâtre.*

bul Effendi (adică judecătorul din Constantinopol), au dus infamia până a-şi tăgădui propria lor iscălitură. Rar se întâmplă să fie maziliţi fără a fi şi întemniţaţi sau trimişi în surghiun sau cel puţin fără a fi siliţi să plătească o sumă foarte mare ; dar atunci când au mai rămas bogaţi şi când le mai rămâne din averea lor adunată cu japca destul pentru a mai unge pe turci, îi vezi în curând că se arată iar cu fast[4] şi adesea chiar se urcă iar pe tron.

LADY CLARISSA PORTER[5]

[Scrisoare]

1762

p. 375 Am sosit la 23 iunie la Galaţi[6], care este un biet sat din Moldova, deşi moldovenii îl numesc oraş[7]. ! Am fost totuşi primiţi cu un fel de pompă şi apoi am fost găzduiţi într-un chip foarte suportabil într-o mănăstire închinată Fecioarei Maria[8]. Cinci zile după aceea am ajuns la Iaşi[9], capitala Moldovei, unde uliţele sunt podite cu scânduri în loc de a fi pietruite; oraşul nici nu e pe măsura îngâmfării greceşti în ce priveşte măreţia clădirilor sale.//

p. 376 Am fost găzduiţi într-o aşa numită vilă de agrement[10] care aparţine domnului[11]; se află în afara oraşului. Cât despre Măria Sa l-am lăsat în măreţia sa, fără să ne pese de cinstea sau mai de grabă de plictiseala de a-l vedea. De aici am ajuns la 13 iulie la Zalescik[12] în ţinutul Poloniei ...

---

[4] *Avec éclat.*

[5] Traducerea s-a făcut după textul publicat de George Larpent, *Turkey*; *its History and progress, from the journals and corespondence of sir James Porter, fifteen Years ambassador at Constantinople, continued to the present time with a Memoir of Sir James Porter*, London, 1854, I, p. 375—376.

[6] Lady Clarissa şi soţul ei, Sir James Porter, erau însoţiţi de doctorul Mackenzie şi de învăţatul iezuit R. Giuseppe Boscovich de care s-au despărţit la Zalescik.

[7] *a poor villade ... though the Moldavians call it a town!*

[8] Mănăstirea Maica Precista.

[9] *Jassy.*

[10] *pleasure house*, la mănăstirea Frumoasa.

[11] Grigorea Callimachi în prima sa domnie (11 iunie 1761—29 martie 1764).

[12] *Salischick.*

FREDERICK CALVERT, LORD BALTIMORE
(1731–1771)

Frederick Calvert, din familia lorzilor Baltimore, care a jucat un rol apreciabil la începutul veacului XVII, s-a născut în anul 1731 și a murit la Neapole la 14 septembrie 1771. Unul din strămoșii săi, urmărind să întemeieze o colonie de catolici englezi în America, a colonizat Marylandul a cărui capitală a păstrat de altminteri numele de Baltimore. Ca orice tânăr nobil din vremea sa, el și-a făcut studiile la Eton, rămânând cu o mare aplecare pentru poeții clasici latini. Urmând tot astfel moda stabilită pentru tinerii aristocrați englezi, de a face o călătorie prin Franța, Italia și Orientul apropiat, desemnată sub numele de „Grand tour", a pornit în 1763 îmbarcându-se la 4 mai la Neapole pe un vas olandez care l-a dus, împreună cu o droaie de însoțitori la Constantinopol, unde a rămas până în anul următor, când s-a înapoiat pe uscat prin Bulgaria, Dobrogea, Moldova, Polonia și Germania. Călătoria aceasta a fost descrisă de el într-un mic volum fără prea multă substanță, intitulat: *A Tour in the East in the years 1763 and 1764, with remarks on the city of Constantinople and the Turks. Also select pieces of oriental wit, poetry and wisdom*, London, 1767. Călătoria este descrisă foarte sumar și este doar un pretext la citate din poeții clasici latini însoțiți de traduceri și parafrazări în limba engleză. Lucrarea lui Baltimore a fost tradusă în limba germană, probabil tot din grija autorului Traducerea e intitulată: *Reise in den Orient in den Jahren 1763 und 1764 und Anmerkungen über die Stadt Konstantinopel und die Türken* etc., Leipzig, 1768. Mai există și o versiune rusească sub titlul: *Puteșestvie lorda Baltimora*, Petersburg, 1776, in 8°, și ed. II, 1778, în 8°, tot acolo, datorată lui Sergiu Plesezeev cu adaosuri destul de apreciabile, de exemplu în privința descrierii orașului Iași, după care a fost dată de B. P. Hasdeu, o versiune românească publicată în „Arhiva Istorică", I/1, p. 183–184. Descrierea aceasta (cu adaosul amintit) a fost analizată de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, ed. II, vol. II, p. 186–190. Alte lucrări ale autorului sunt: *Gaudia poetica latina, anglica et gallica lingua composita*-dedicată lui Linnaeus, cunoscutul naturalist (Augsburg, 1769) și *Caelestes et Inferi* (Veneția, 1771). Dacă scrierile sale nu au stârnit senzație, viața sa aventuroasă și firea sa excentrică au făcut vâlvă și au fost criticate de Carlyle și Winckelmann.

Descrierea trecerii pe la noi se află în adaosul final din micul volum intitulat: *A journey by land from Constantinople through Romelia, Wallachia, Bulgaria, Moldavia, Poland and Germany to England in the year 1764*. Partea privind trecerea sa prin Dobrogea și Moldova mai trebuie completată cu descrierea întâlnirii în Bulgaria a convoiului însoțind pe domnul Moldovei, Grigore Callimachi, mazilit de curând, în drum spre Constantinopol. Acesta îl sfătuiește să se alăture convoiului capugiului ce merge să instaleze pe succesorul său (Grigore al III-lea Al. Ghica). Sfat urmat de îndată fără ezitare.

Tot în această parte mai e pomenită și devastarea Moldovei de către tătari scurtă vreme înainte de trecerea autorului. Mai cuprinde două cuvinte despre identitatea de origine a moldovenilor și muntenilor și un mic paragraf despre exilul lui Ovidiu la Tomis.

Relația propriu-zisă a trecerii prin Dobrogea și Moldova se mărginește la indicarea seacă a unor popasuri sau localități, mai toate mizerabile, și la unele observații asupra calității pămân-

tului și a unor vaste întinderi nelucrate. Despre Iași nu menționează decât faptul că străzile sunt podite și casele sunt joase și făcute din lut, afară de cele ale marilor „Spodari". Alte elemente nu mai sunt decât două de natură anecdotică, unul privind scena cu vaca, destul de puțin verosimilă, de la p. 156 a volumului amintit, celălalt, discuția cu călugării catolici din Iași la care a fost găzduit două zile. Trebuie observat că în versiunea rusă, tradusă de Hasdeu în „Arhiva Istorică", I/1, p. 183—184 se mai adaugă și o listă a bisericilor din Iași dată de unul din călugări numit Luca Masalit (dar ale cărei cifre sunt foarte puțin exacte), precum și unele scurte informații despre casele și dughenele din Iași, baia de piatră, Bahlui etc. și niște impresii culese de la alții despre Moldova.

[Călătoria prin Dobrogea și Moldova][1]

1764

[Autorul pornește din Pera în dimineața zilei de 22 mai 1764 cu două carete, una după moda occidentală, cealaltă după cea turcească, două căruțe mari pentru bagaje și o suită numeroasă, cifra totală a membrilor expediției urcându-se la 24 de inși. Autorul evocă texte literare clasice privitoare la strămoșii bulgarilor ..., pomenește de moldoveni și munteni ce nu trebuie confundați între ei, deși au o origine comună (p. 144), de Ovidiu care a murit „la granița Ungariei în Sabaria, unde a fost găsit epitaful său"(!)[2] (p. 145).]

p. 147 La 27 ⟨mai⟩ am întâlnit un domn al Moldovei care fusese mazilit[3] și se întorcea la Constantinopol cu un mare număr de trăsuri pline de însoțitori ai săi și mulți moldoveni călare și pe jos pentru paza lor, căci aici și până la malurile Dunării pădurile sunt pline de tâlhari și cete răzlețe de tătari crâmleni nedisciplinați, din care două grupuri au și trecut pe lângă
p. 148 caravana noastră, călărind cai buni și înarmați cu sulițe, arcuri și săgeți ... etc ... etc ... Sunt cei mai mari tâlhari și bandiți ce pot fi închipuiți. Chiar într-atâta că puțin timp înainte de trecerea noastră prin Moldova, ei jefuiseră cea mai mare parte din această țară, ridicând pe sus și luând cu ei bărbați, femei și copii, și ei fac asta de câte ori pot, deși sunt cei mai buni prieteni și aliați ai sultanului, care nu găsește cu cale să-i pedepsească pentru aceasta, folosind doar amenințări pentru a-i face să înceteze ⟨cu incursiunile⟩.

Am fost sfătuiți de acest domn să ne alăturăm caravanei capugiului care avea să meargă să pregătească primirea noului domn [3bis] și am și făcut
p. 149 aceasta // chiar în acea seară.

În ziua de 28 am plecat cu el care avea o escortă de 36 de călăreți turci ... etc ...

p. 152 Ne-am ținut de escorta capugiului. Aceasta obișnuiește să tragă necontenit din flinte asupra desișurilor pădurilor prin care trece pentru a alunga din ele pe tâlharii și bandiții ce se pitesc acolo.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez, publicat în volumul intitulat: *A Tour to the East in the years 1763 and 1764 with remarks on the city of Constantinople and the Turks with select pieces of oriental wit, poetry and wisdom*, London 1767, în capitolul final: „A journey by land from Constantinople through Romelia, Wallachia, Bulgaria, Moldavia, Poland and Germany to England — in the year 1764".

[2] Eroare evidentă, uimitoare la un cunoscător al operelor clasicilor latini.

[3] = *Grigore Callimachi*, după prima sa domnie (1761—1764).

[3bis] *who was going to advance the new prince.* E vorba de Grigore al III-lea Alexandru Ghica, cel tăiat mai apoi de turci la Iași, în 1777, în a doua sa domnie.

... În ziua de 30 ... am ajuns într-un sat numit Coslegia. De aici am plecat a doua zi de dimineață și am ajuns la Bazargic[4] foarte anevoie din cauza stării rele a drumurilor...

În ziua de 1 iunie am rămas în satul „Convada" [5] în care turcii au reputația de a fi bandiți și hoți. L-am părăsit a doua zi și seara am ajuns la „Cievin" [6] unde am găsit o locuință destul de bună. În drumul nostru din ziua următoare am văzut câmpii întinse//nelucrate și am zărit în depărtare Dunărea și am petrecut noaptea într-un sat „grecesc" numit Jenikioi[7]. În ziua de 4 am mers mai departe și la apusul soarelui am trecut Dunărea în două vase [8] mari care au transportat și caii și trăsurile. Ne-am odihnit o zi la Galați care se află pe țărmul fluviului în Țara Românească (!). p. 153 p. 154

În ziua de 6 ne-am continuat drumul prin întinsuri nesfârșite necultivate care au un pământ nespus de bun, iarba pe ele ajungând până la înălțimea de două picioare ⟨mergând⟩, până la satul Puțeni [9]. Această țară este bântuită de nenumărate stoluri de lăcuste venite din părțile tătărești care mănâncă orice fel de ierburi într-un chip uimitor. În seara următoare // am ajuns la Bârlad și în ziua de 8 la Vaslui ... [10] amândouă fiind niște localități ca vai de ele și pământul fiind rămas nelucrat, deși este bun de la natură și ar putea fi lucrat cu mare folos. p. 155

În ziua a opta am străbătut niște codri mari : ploi neîncetate stricaseră într-atâta drumul încât nu am putut ieși din pădure decât foarte anevoie pe la miezul nopții, și spre dimineață am aflat că eram în preajma Iașilor, capitala Moldovei, dar în care nu am putut intra înainte de a se lumina de ziuă, din cauza noroaielor mari ce o înconjoară. Străzile din Iași sunt podite cu scânduri, ca dușumelele noastre. Casele sunt toate fără etaj, joase și păcătoase și doar cu puțin mai bune ca // cele din satele risipite în care am poposit din când în când în timpul călătoriei noastre. Sunt făcute din pământ, afară de câteva ce aparțin boierilor [11] mai de seamă. În una din aceste colibe, așternându-mi-se un pat de campanie pentru a mă odihni, tocmai când eram gata să adorm, o vacă mătăhăloasă care se afla pe partea de afară a bordeiului [12] meu, căutând pe semne nutreț, a mâncat paiele de pe acoperiș și și-a întins capul prin bortă peste patul meu ; acest fapt împreună cu nenumăratele mulțimi de păduchi ce forfoteau în tot locul, m-a silit să stau treaz toată noaptea, ca de altminteri în mai tot cursul călătoriei... p. 156

Am fost găzduit la o mănăstire a minoriților conventuali [13] cu hramul, Sf. Anton de Padova unde am fost destul de bine aprovizionați și ținuți timp de două zile. După cină venind vorba în cursul conversației despre poezie, p. 157

---

[4] *Hagi Oglou Bazarith*, azi Tolbukin, oraș în Bulgaria.

[5] Neidentificat.

[6] Neidentificat.

[7] *Jegni Kóy*, azi Satu Nou, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.

[8] *Large boats*.

[9] *Puisen*, sat, com. Valea Mărului, jud. Galați.

[10] În text : *Gassovi* (!).

[11] *To the principal Spodars* (= Gospodars).

[12] *Hovel*, termen desigur exagerat, ca toată scena descrisă.

[13] Este vorba de biserica romano-catolică de la Iași și nu de o mănăstire. Hramul său nu este cel indicat de Baltimore, ci este sau Adormirea, sau Neprihănita Zămislire a Fecioarei. Vezi rapoartele lui Manzi și Ausilia, cu aceste două variante. Se știe că misionarii erau italieni, cu rare excepții, de pildă cazul misionarului Hrisostom, care era grec de origine. Accentul pus pe faptul că vorbeau grecește, are drept scop să sublinieze nepotrivirea flagrantă dintre această dovadă de cultură superioară (!) și naivitatea întrebării destul de incredibilă.

am spus că în Anglia fuseseră niște poeți desăvârșiți. Dar ei au râs cu poftă de cuvintele mele zicând că limba engleză e așa de ciudată că era cu totul nepotrivită pentru poezie. Acești călugări vorbeau grecește (!), dar m-au întrebat „dacă Anglia este în Londra sau Londra în Anglia"? și de fapt parcă nici nu le prea pasă de aceasta.

Agentul domnului, făcându-ne rost de o călăuză și de niște cai săl-
p. 158 batici[14] (!), în ziua a treia am plecat // și în aceeași seară am ajuns la Tabăra[15] un sat tot atât de păcătos ca celelalte. În dimineața zilei de 13 am ajuns la Ștefănești[16], unde am petrecut noaptea și la ivirea zorilor a doua zi am trecut Prutul pe o biată plută cu mare primejdie și greutate. Reluându-ne iar drumul ⟨am văzut că⟩ pe măsură ce ne apropiam de hotar, satele turcești (?)[17] erau mai dese și seara am ajuns la ultima cetate din Turcia, de pe această parte, numită Hotin unde am trecut fluviul Nistru care desparte stăpânirile turcești de Polonia.

În împărăția turcească nu se aud clopotele și turcii înghiontesc și lovesc pe creștini ca pe niște câini[18]...]

Dăm aici după versiunea lui Hasdeu adaosurile traducătorului rus care afirmă că a fost el însuși în măsură de a verifica la fața locului spusele călătorului englez. Vorbind de găzduirea în mănăstirea catolică de la Iași adaugă [ne deteră hrană și vinŭ locale, ce se vinde aici câte trei denghi russesci uă sticlă ...].

Despre călugări. Unii din ei vorbeau grecește, russesce, lătinesce și italienesce, însă erau de totŭ ignoranți în geografiă încât ne întrebau dacă Anglia se cuprinde în Londra ... etc. ... Unul din ei anume Luca Massalitŭ îmi dede următoarea notiță despre monastirile și bisericile capitalei.

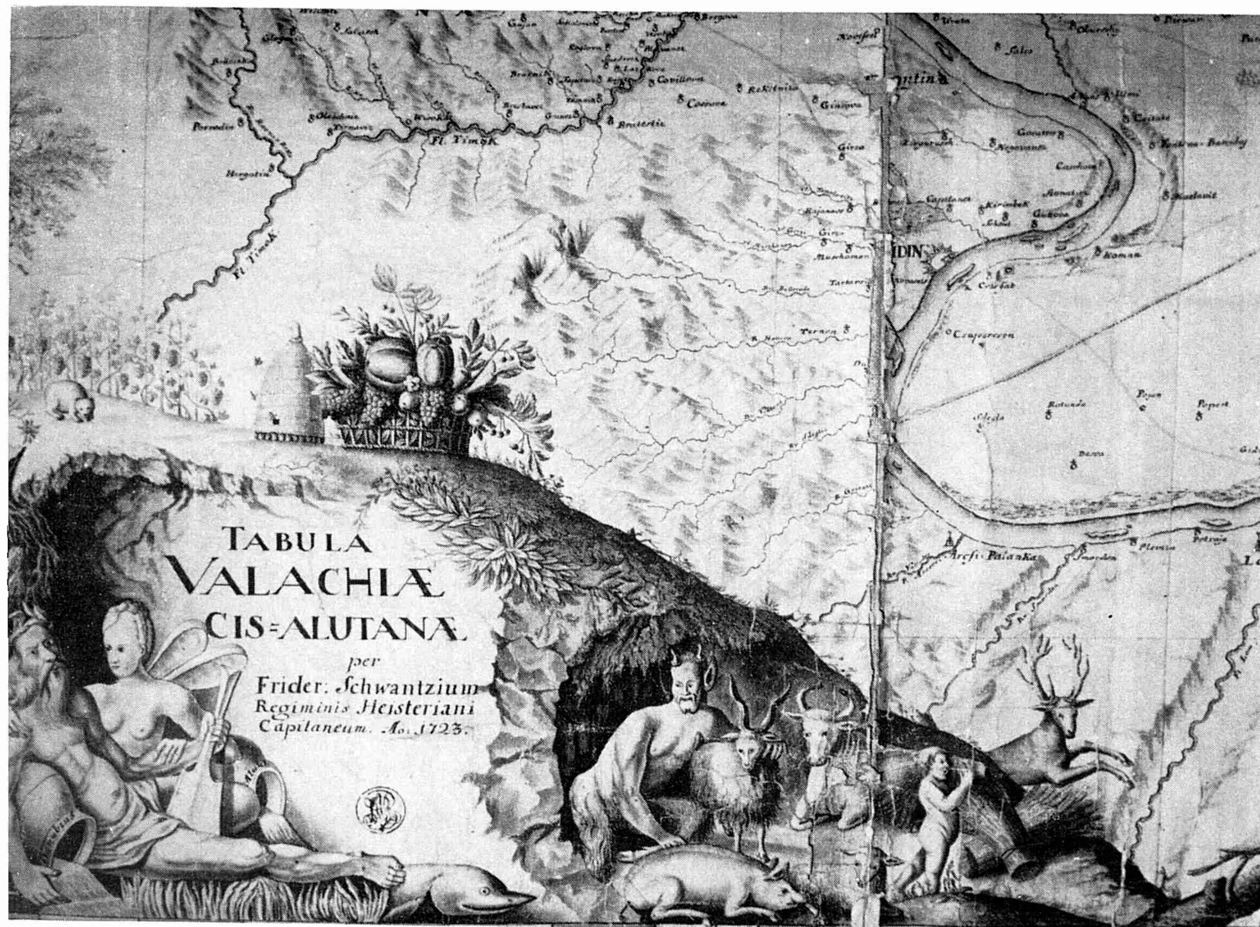
1. Catedrala sau metropolia.
2. Monasteri ortodosse bărbătesci 13 și femeiască 1.
3. Monastire papistașă 1.
4. Biserice ortodosse 15.
5. Monastiri sau biserice armenesci 2.
6. Sinagogă evreiască 1.

Locuitorii Iașilor, afară de moldoveni, sunt evrei, armeni, greci și țigani. Numărul caselor e pâne la 2 000. Pe lângă astea mai sunt bazaruri seu prăvăllie de pétră sau de lemnŭ, în cari se vândŭ mărfuri adduse din Italia, Germania, Turcia, Russia și Polonia.

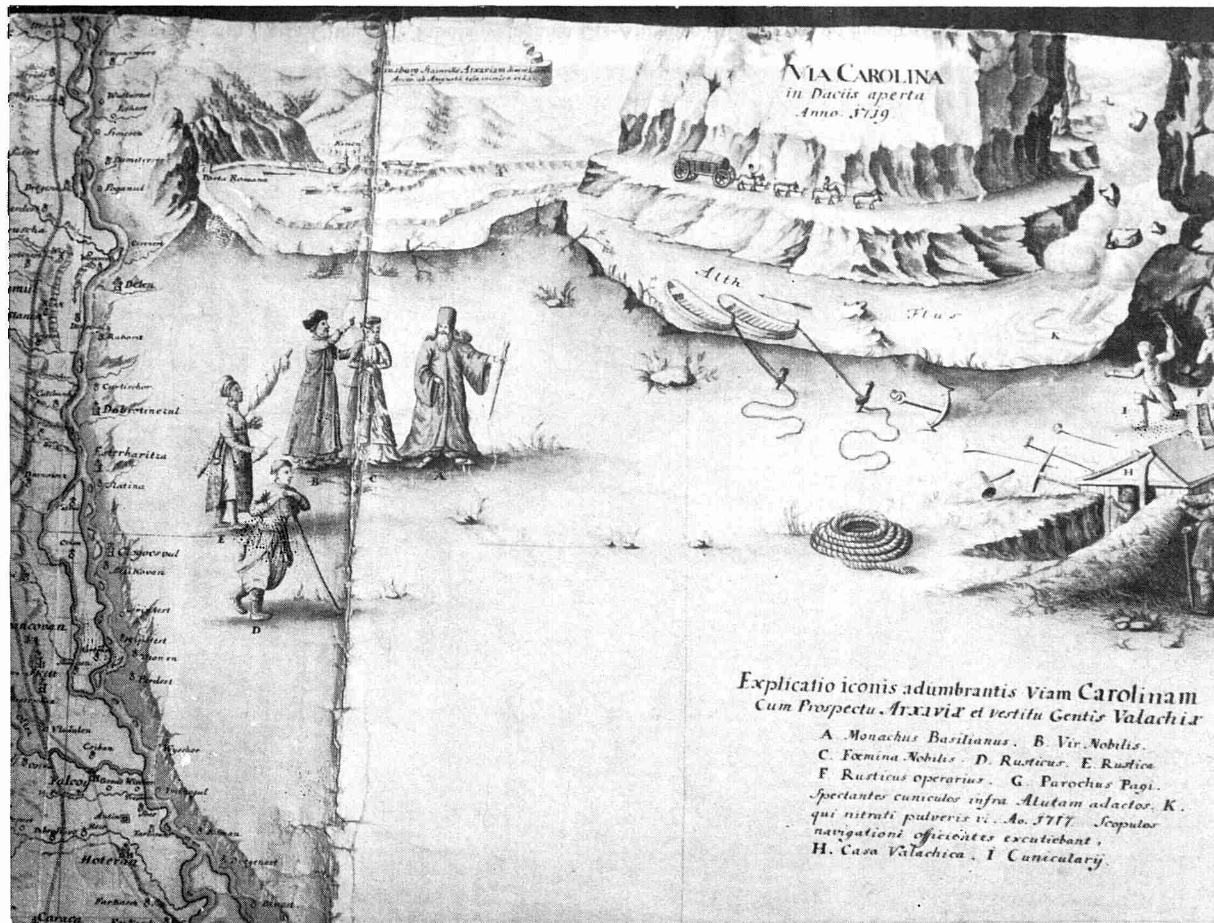
Din edificii publice unulŭ din celle mai interesanți e baia de pétră, de forma ovale, cu uă despărțire pentru bărbați și uă alta pentru femeie și care funcționează în toate zilele afară de sărbătórie. Orașulŭ e încungiurat cu grădine și viie. Râulețulŭ numitŭ Bahluiŭ servesce numai pentru spellarea rufelorŭ, erŏ apa de bèutŭ se aduce din munți prin olane. Moldovencele sunt fórte voluptóse și de uă amabilitate estremă pentru toți, fie pământeni, seŭ străini, mai cu sémă în favorulŭ banilor seŭ alŭ darurilorŭ ...

[După trecerea Prutului] ... De la Prutŭ pone la Nistru vĕdurămŭ uă mulțime de sate turcesci préa-sărace, ca și acelle din Bulgaria, pone ce adjunserămŭ în fine spre séră la cetatea turcească Hotinŭ in distanță de 23 de ore.

[14] *A string of wild horses* (!).
[15] *Tabor*, sat, com. Bivolari, jud. Iași.
[16] Sat și com., jud. Botoșani.
[17] Adică din raiaua Hotinului. Este vorba, bineînțeles, de sate moldovenești.
[18] Urmează adaosurile traducătorului rus.

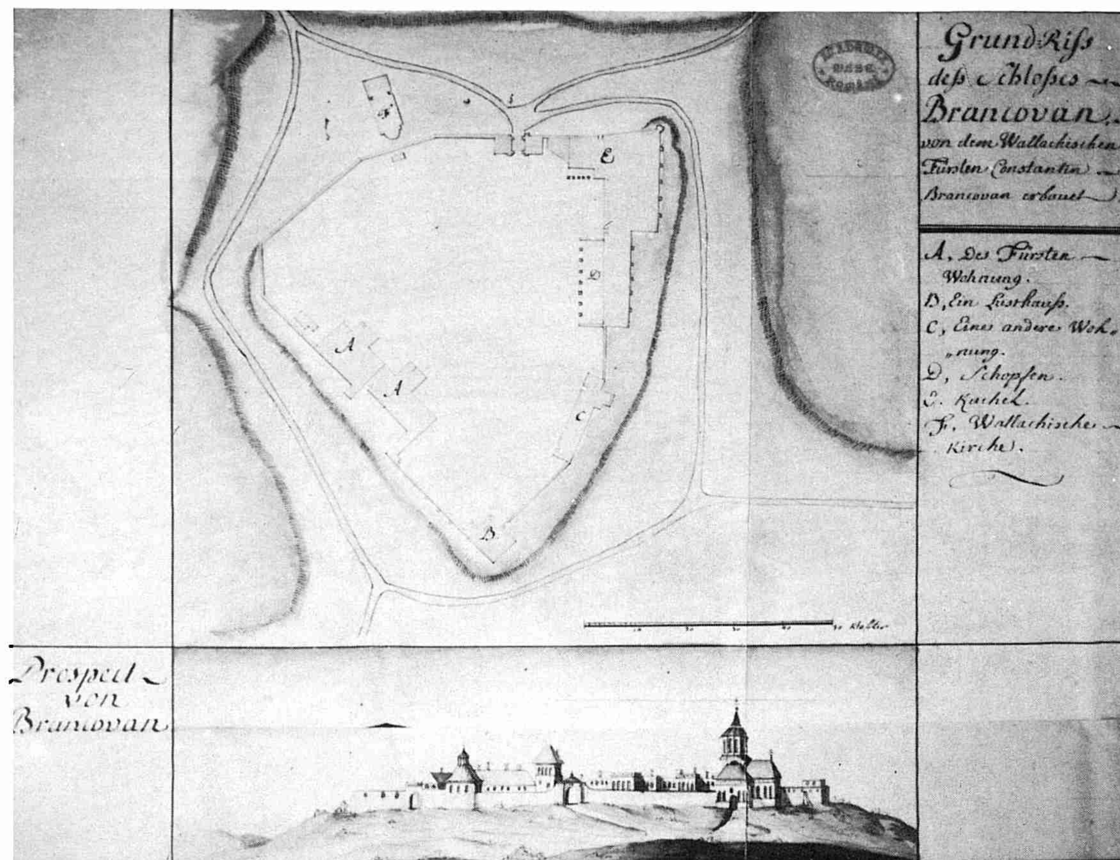
Fragment din Harta Olteniei („Tabula Valachiae Cis-Alutanae") întocmită de Friedrich Schwanz la 1723 (Academia Română, *Hărţi*, D–XXVII/5).

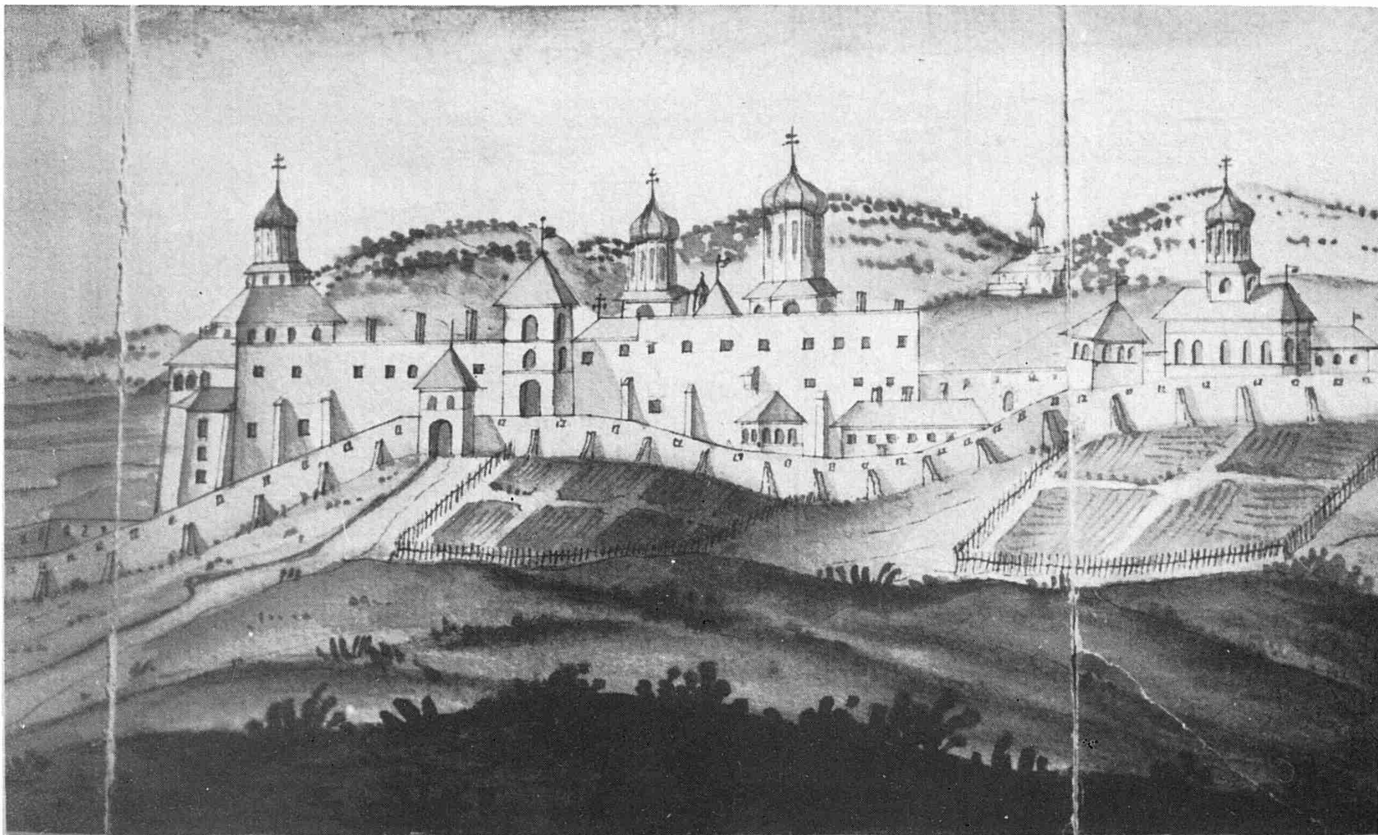
Alt fragment din harta lui Schwanz înfăţişând diferite tipuri ale societăţii româneşti şi traseul urmat de „Via Carolina" (*Ibidem*).

Mănăstirea Cozia (acuarelă din ms. „Descrierea Olteniei" de Friedrich Schwanz 1723) (Academia Română, *Ms. german 10,* f. 75).

Palatul de la Brâncoveni (*Ibidem*, f. 82).

Mănăstirea Hurez (*Ibidem,* f. 67).

Nicolae Mavrocordat, domnul Ţării Româneşti (după N. Iorga, *Portretele domnilor*, p. 142).

T. Bond

TRAVELS
FROM
St. PETERSBURG
IN
RUSSIA,
TO
DIVERSE PARTS
OF
ASIA.

CONTAINING,

I. A journey to ISPAHAN in PERSIA, in the years 1715, 1716, 1717, and 1718.

II. A journey to PEKIN in CHINA, through SIBERIA, in the Years 1719, 1720, 1721. With a map of the Author's two routes between MOSCO and PEKIN: To which is added, a tranflation of the Journal of Mr. de LANGE, Refident of RUSSIA at the court of PEKIN, in the years 1721 and 1722.

III. A journey from MOSCO to DERBENT in PERSIA, in the year 1722.

IV. A journey from ST. PETERSBURG to CONSTANTINOPLE, in the years 1737 and 1738.

By JOHN BELL, Efq;

[*Gentleman in feveral Embaffies to the Emperors of China, Perfia, &c.*]

In TWO VOLUMES.

VOL. I.

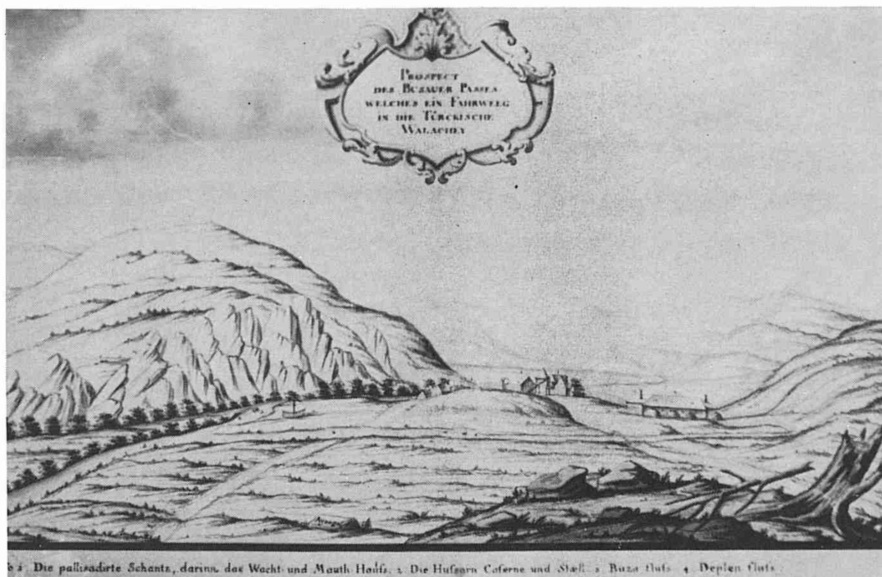
LONDON:

Printed for W. HOMER, in the *Strand*. 1764

Foaia de titlu a cărţii de călătorie a lui John Bell, *Travels from St. Petersburg... to diverse parts of Asia* (Glasgow, 1765).

Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei (după N. Iorga, *Portretele domnilor*, p. 142).

Vedere a pasului Buzău cu punctul de vamă Oituz (gravură contemporană) (Muzeul de istorie şi artă al Municipiului Bucureşti, *Stampe*, S.F. 5 598).

Carol al VI-lea, împărat romano-german (gravură de Johann Heinrich Störchlin) (Academia Română, *Stampe*, 618 III/Störchlin, J. H.–1).

Kelemen Mikes ca tânăr ostaş curuţ (gravură contemporană) (după Mikes Kelemen, *Törökországi levelek...*, ed. Hopp Lajos, vol. I, Budapesta, 1966, p. 5).

Iosif Rákóczi, pretendent şi conducătorul curuţilor la 1737–1738 (gravură contemporană) (*A Magyar Nemzet Története*, vol. IX, Budapest, 1898, p. 187).

Horă ostăşească în Transilvania, cu participanţi români (iunie 1742) (gravură contemporană) (Academia Română, *Stampe*, G.S. I/9 (498) „1742" – 1).

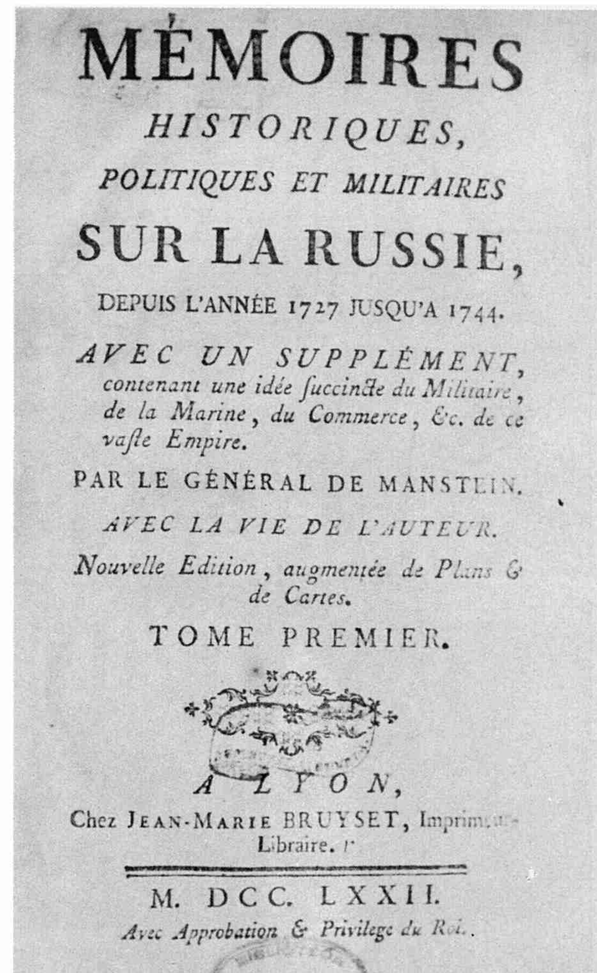
Maria Tereza, ca regină a Ungariei (1742) (gravură de G. E. Petis după portretul lui Martin de Meytens, Viena) (Academia Română, *Stampe*, G.F. 18 II/Petit, G.E.–1).

Feldmareşalul conte Cristeph Burchard von Münnich, generalissimul trupelor ruse din Moldova (gravură de M. Bernigeroth) (Academia Română, *Stampe*, G.G. 18.I/Bernigeroth, M. II–1).

Contele Ulrich Frederih Woldemar Loewendal, comandant al trupelor ruse în Moldova, ulterior mareşal al Franţei (gravură contemporană) (după „Magazin istoric", IX (1975), nr. 10 (103), pl. III, p. 32-33).

MÉMOIRES
HISTORIQUES,
POLITIQUES ET MILITAIRES
SUR LA RUSSIE,
DEPUIS L'ANNÉE 1727 JUSQU'A 1744.
AVEC UN SUPPLÉMENT,
contenant une idée succincte du Militaire, de la Marine, du Commerce, &c. de ce vaste Empire.
PAR LE GÉNÉRAL DE MANSTEIN.
AVEC LA VIE DE L'AUTEUR.
Nouvelle Edition, augmentée de Plans & de Cartes.
TOME PREMIER.
A LYON,
Chez JEAN-MARIE BRUYSET, Imprimeur-Libraire.
M. DCC. LXXII.
Avec Approbation & Privilege du Roi.

Foaia de titlu a cărţii generalului Cristoph Hermann von Manstein, *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie...* (Lyon, 1742).

No 8. BATAILLE de STAVOUTSCHAN.

RENVOI.

Planul bătăliei ruso-turce de la Stăuceni (28 august 1739) (Général de Manstein, *Mémoires historiques...*, vol. II, p. 17, plan. no. 8).

Vedere a mănăstirii Văcăreşti, ctitorie a Mavrocordaţilor (clişoteca Institutului de istorie a artei).

Vedere interioară a mănăstirii Văcăreşti.

Marcos Antonios Katsaitis (gravură de J. Cattani, 1738) (după É. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIII-e siècle*, vol. I, Paris, 1918, p. 270).

Pictorul Jean Etienne Liotard (autoportret) (după Remus Niculescu, *Jean-Etienne Liotard à Jassy, 1742-1743*, în „Geneva", XXX (1982), p. 153).

Constantin Mavrocordat (portret de J. E. Liotard) (*Ibidem*, p. 138).

Doamna Ecaterina, soția lui Constantin vodă Mavrocordat (portret de J. E. Liotard) (*Ibidem*, p. 143).

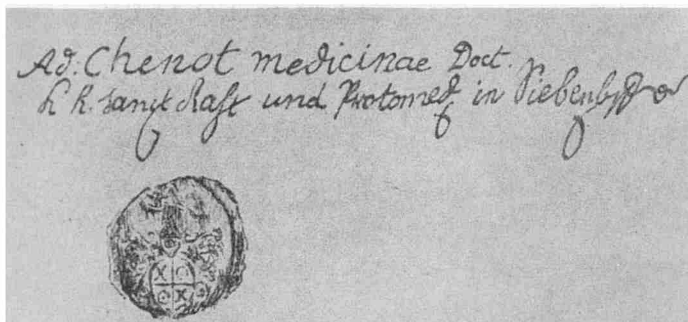

Vedere a oraşului Iaşi din prima jumătate a secolului XVIII (gravură contemporană) (Muzeul de istorie şi artă al Municipiului Bucureşti, *Stampe*).

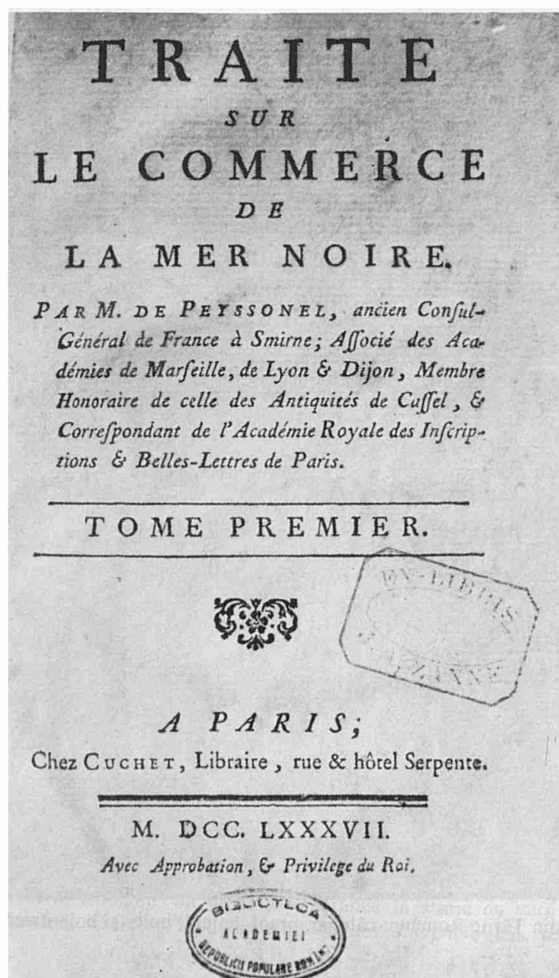
24

[illegible]

Filă din jurnalul de călătorie a mitropolitului Neofit (Academia Română, *Ms. 2 106*, f. 24).

Semnătura şi sigiliul inelar al medicului Adam Chenot (după É. Knoffs, *Adam Chenot...*, Luxembourg, 1930, p. 225).

TRAITE

SUR

LE COMMERCE

DE

LA MER NOIRE.

PAR M. DE PEYSSONEL, ancien Consul-Général de France à Smirne; Associé des Académies de Marseille, de Lyon & Dijon, Membre Honoraire de celle des Antiquités de Cassel, & Correspondant de l'Académie Royale des Inscriptions & Belles-Lettres de Paris.

TOME PREMIER.

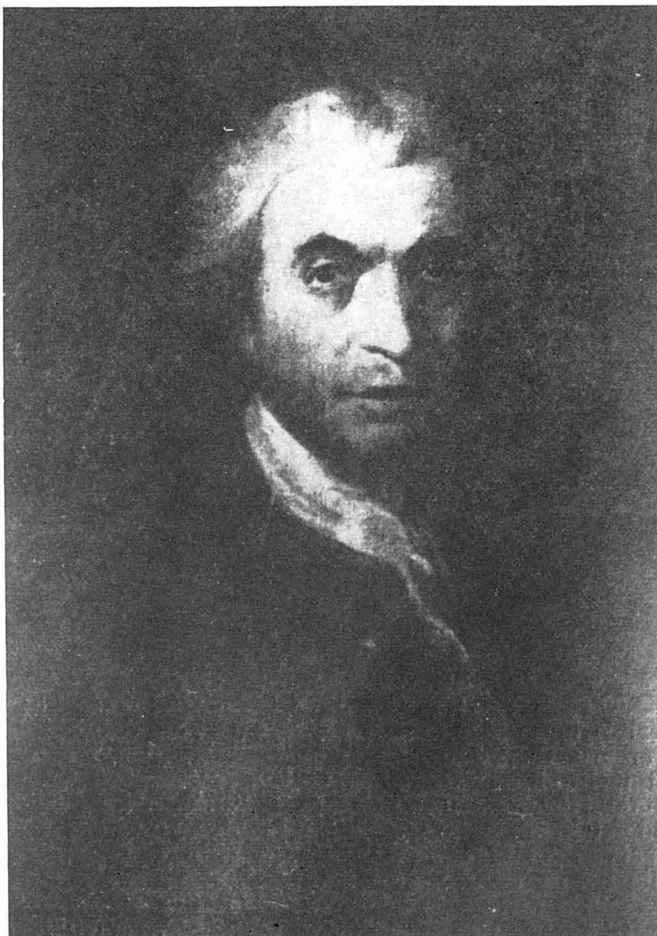
A PARIS;

Chez CUCHET, Libraire, rue & hôtel Serpente.

M. DCC. LXXXVII.

Avec Approbation, & Privilege du Roi.

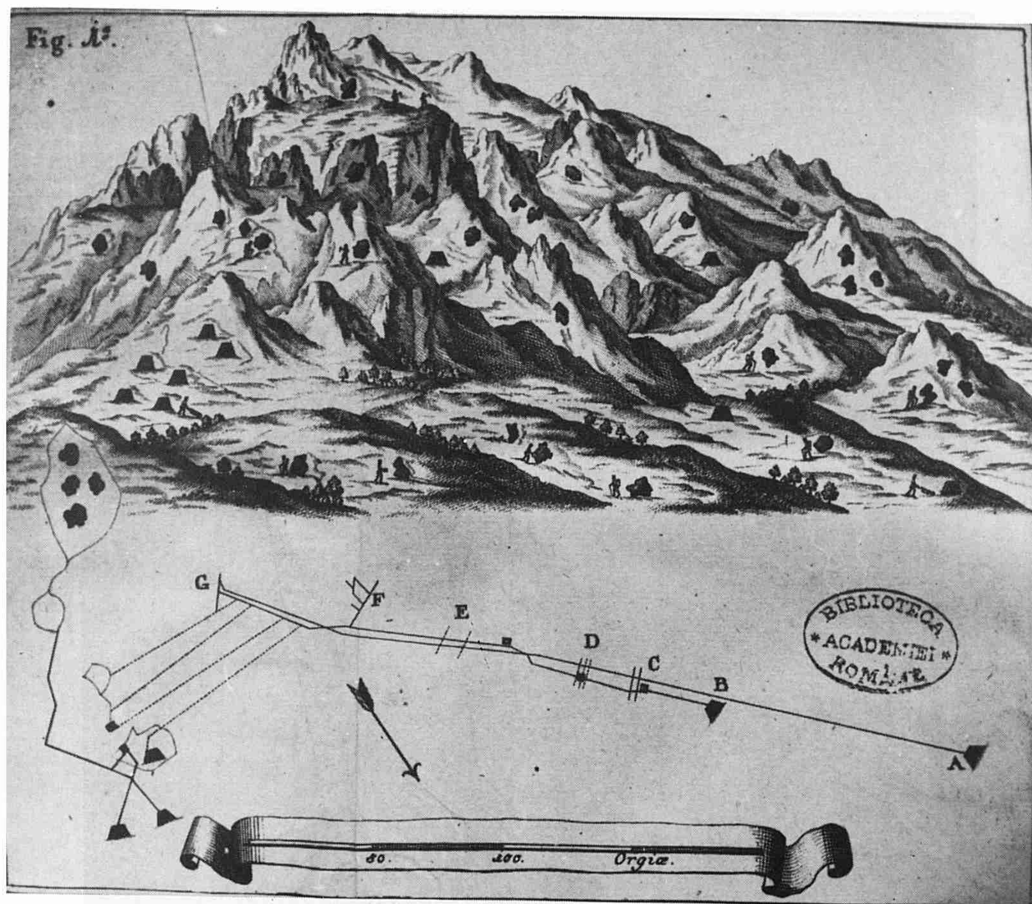
Foaia de titlu a lucrării lui Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noir*, Paris, 1787; Fila 161 din manuscrisul lui Blasius Kleiner privitoare la oraşul Bucureşti (1761).

Ruggiero Giuseppe Boscovich (portret din 1760) (după *Encyclopedia Croatica*, III, Zagreb, 1942, p. 172).

Lordul James Porter (gravură contemporană) (reproducere din George Larpent, *Turkey: its History... from the Journals... of Sir James Porter*, London, I, 1854, p. 1).

Vedere şi plan al Ocnei de sare de la Turda (după Joannes Fridwaldszky, *Minero-Logia magni Principatus Transilvaniae...*, Claudiopoli, 1763, fig. 5).

MÉMOIRES

DU

BARON DE TOTT,

SUR LES TURCS

ET LES TARTARES.

A AMSTERDAM.

M. DCC. LXXXV.

Foaia de titlu a cărții baronului François de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1785.

Tagbuch

der

Reisen

von

N. E. Kleemann.

Mit einer zuverläßigen Karte von der Krimm, und vielen Kupfern.

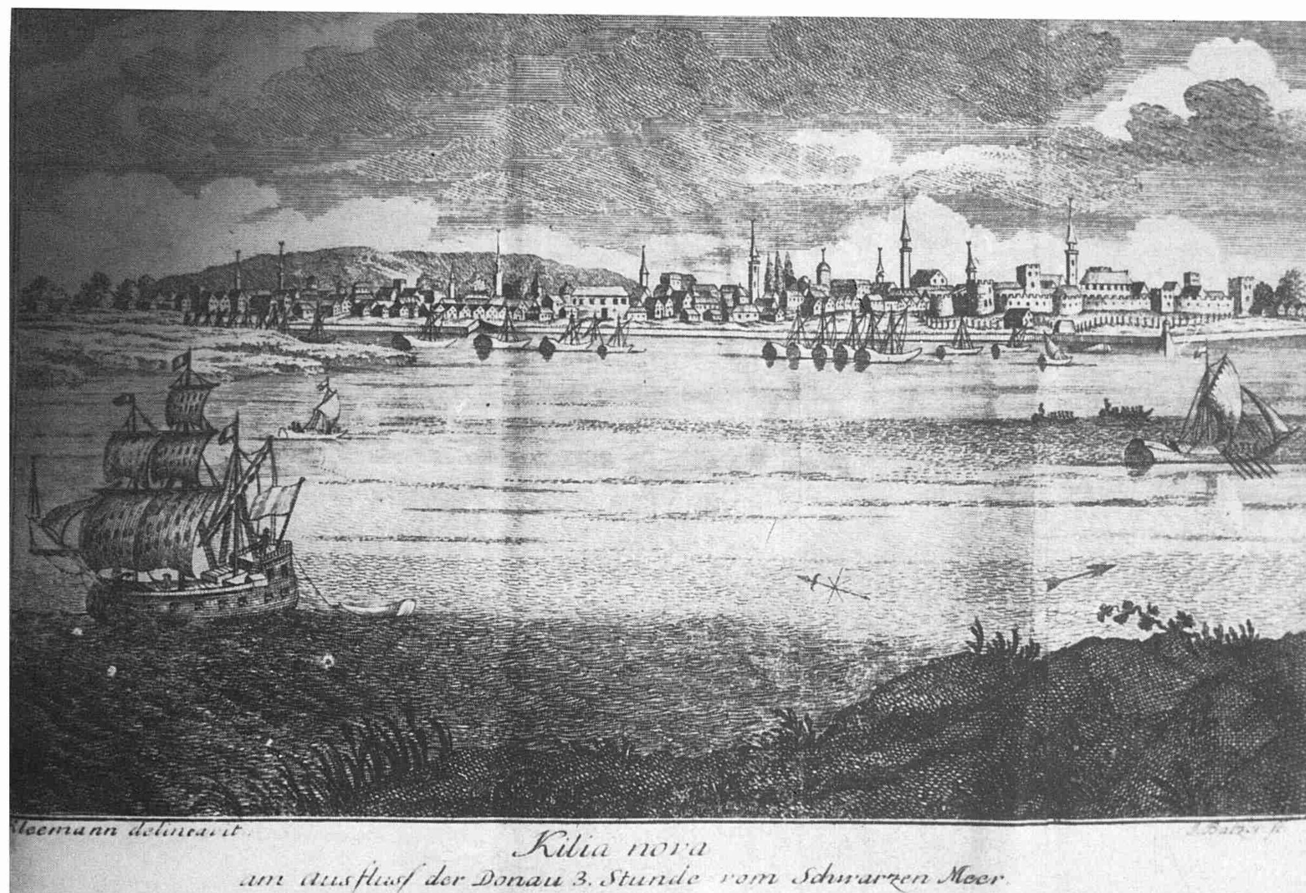
Prag, mit von Schönfeldischen Schriften.

1783.

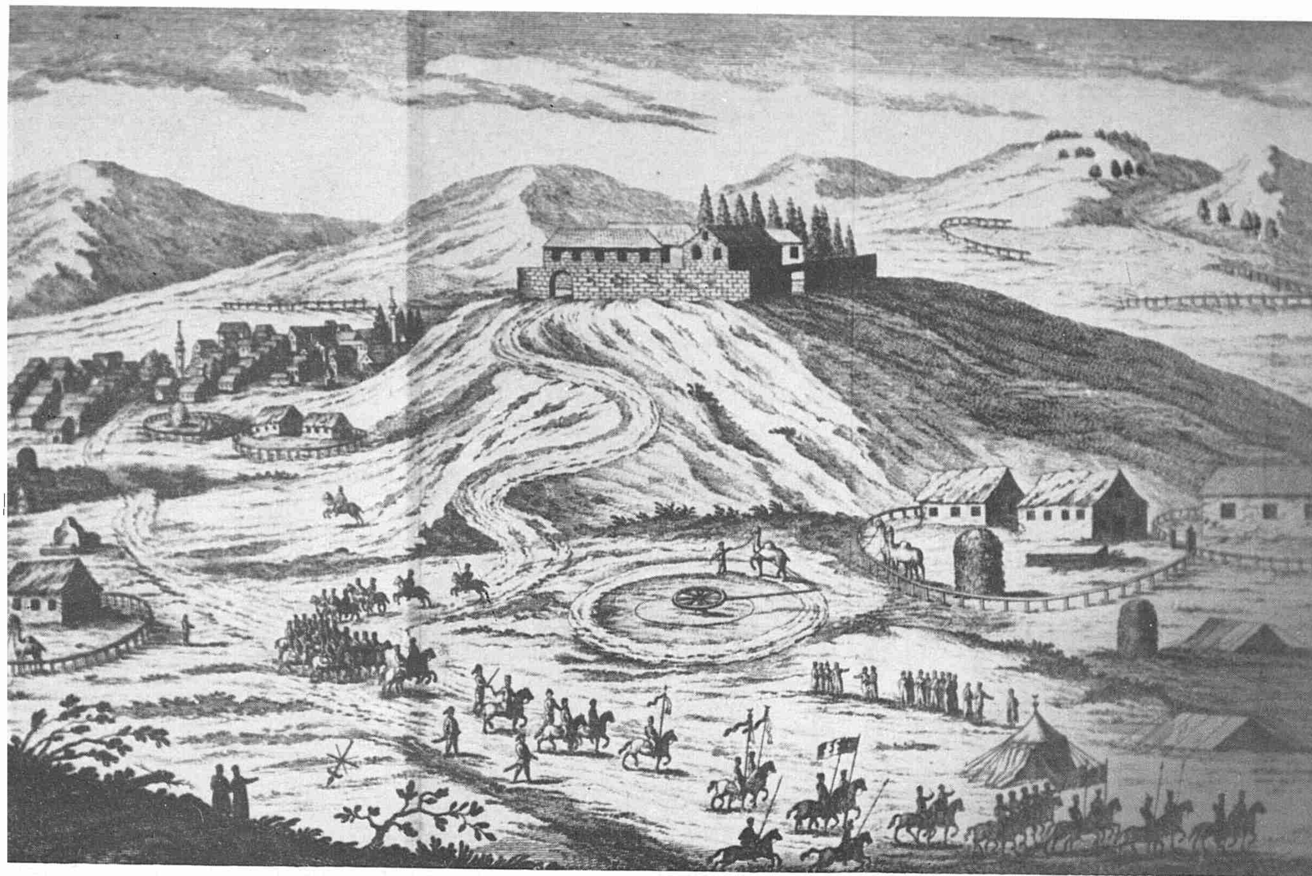
Foaia de titlu a cărţii lui Nikolaus Ernst Kleemann, *Tagbuch der Reisen*, Praga, 1783.

Vedere a Dunării la Porțile de Fier (gravură de Johann Balzer în cartea lui N. E. Kleemann, *Tagbuch der Reisen*).

Portul Chilia Nouă la Dunărca dc Jos (*Ibidem*).

Ieşirea hanului tătar de la Căuşani în Bugeac (*Ibidem*).

RESMI AHMED EFENDI

(1700–1783)

Ahmed b. Ibrahim, cunoscut sub numele de Resmi Ahmed Efendi, s-a născut în anul 1700 la Rethymno în Creta, fiind grec de origine.

În 1733 a venit la Constantinopol unde a izbutit să intre în slujba Porţii în urma căsătoriei sale cu fiica cunoscutului reis efendi Taukdji Mustafa. Resmi a ocupat mai multe funcţii administrative în diferite oraşe din Imperiul otoman.

În octombrie 1757 a fost trimis ca sol la Viena, iar în 1764 la Berlin. Cu acest prilej a trecut prin Moldova atât la ducere, cât şi la înapoiere (1764–1765). Întors în Turcia, a ocupat diferite funcţii în stat.

A murit la 31 august 1783 la Constantinopol.

Resmi a lăsat două rapoarte redactate în limba turcă asupra soliilor sale la Viena şi Berlin. Amândouă au fost reproduse de Ahmed Vasif Efendi în cronica *Mehasin-ül asar ve hakaik ül ahbar* (Fapte bune şi ştiri adevărate), tipărite la Constantinopol în 1804 (1219 H.), p. 239 şi urm. Cel din urmă, redând descrierea călătoriei sale prin Dobrogea şi Moldova, cuprinde o înşirare a localităţilor din Dobrogea şi Moldova străbătute atât la ducere, cât şi la înapoiere, autorul mărginindu-se doar să descrie aspectul Iaşilor cu prăvăliile, palatele şi bisericile ce contrastau puternic cu căsuţele de lemn ale locuitorilor săraci din mahalale. Stăruie mai mult asupra Hotinului — socotit că datează de la începutul erei noastre(!)—dând unele amănunte preţioase asupra trecutului şi construcţiilor din veacurile XVII şi XVIII. A fost tradus în limba germană sub titlul: *Resmi Achmet Effendi, Gesandtschaftliche Berichte von seinen Gesandtschaften in Wien im Jahre 1757 und in Berlin im Jahre 1763. Aus dem türkischen Originale übersetzt von einem ungenanten Mitarbeiter der „Allgemeinen Literatur-Zeitung"*, Berlin şi Stettin 1809, 103 p. de fapt traducătorul e J. v. Hammer-Purgstall; cf. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest 1827–1835, VIII, 215 Anm. *a* şi 273, Anm. *c*). O altă traducere se datoreşte lui Willy-Bey Bolland, intitulată: *Ahmed Ressmi Effendi, Eine türkische Botschaft an Friedrich den Grossen. Aus dem Türkischen ins Deutsche übersetzt*, Constantinopol, 1903, 40 p. în „Mitteilungen des Deutschen Excursions-Klubs in Konstantinopel", fasc. VI, Există şi traducere polonă în *Nowyprzekład dziejopisów tureckich dotyczacych sie Historyi polskiéj, a szczególniej Turycky Wasyf Efendego* (Nouă traducere a cronicarilor turci cu privire la istoria Poloniei întocmită de Wasif Efendi), vol. I, Berlin, 1846, de Ignaz Pietroszewskj, şi în *Senkowski, Collectanea z dziejopisóv tureckich*, vol. II, după care a dat Hasdeu o traducere românească în „Arhiva istorică", I, p. 183, no. 274.

În calitate de martor ocular şi de participant la războiul ruso-turc din 1769–1774, Ahmed Resmi a scris o serie de consideraţii asupra desfăşurării operaţiilor militare şi a încheierii tratatului de la Kuciuk Kainardji. Au fost publicate fără indicarea locului şi datei de apariţie sub titlul *Hulaset ül-itibar* (Stambul, 1282), 92 p. (cf. „Journal Asiatique", 1868, I, 478; 1871, II, 148 N. 27) şi traduse de H.F. von Diez sub titlul: Resmi Achmet Effendi, *Wesentliche Betrachtungen oder Geschichte des Krieges zwischen den Osmanen und Russen in den Jahren 1768 bis 1774. Aus dem türkischen übersetzt*, şi prevăzute cu un *„Vorbericht über Sultan Mustafa III, und Resmi Achmet Effendi*, Halle şi Berlin, 1813, 307 p.

Resmi a scris biografiile a 64 de reis effendi *(Halifet er rü'esa în Takiwimhane-i amire*, Stambul sfârşitul lui *Djumada II 1269*, 195 p. şi biografiile Kâzlar agalelor *(Humeylet ül-Kübera)*.

De Resmi s-au ocupat Hammer în *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. VIII, passim; Brusali Mehmed Tohir, *Osmanli müeflifleri* (Scriitori otomani), Stambul, 1334—1338, 1343, p. 58 ş.u.; G.B. Volz. *Eine türkische Gesandtschaft am Hofe Friedrichs des Grossen im Winter 1763/64* în „Hohenzollern-Jahrbuch", 1907; C.A. Bratter, *Die preussisch — türkische Bündnispolitik Friedrichs des Grossen*, Berlin, 1915, p. 107; Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 309—312.

Relaţia călătoriei prin Dobrogea şi Moldova [1]

1764 – 1765

p. 240 p. 241 În douăzeci de zile am ajuns la menzilul[2] numit Măcin, aflat pe malul Dunării. În localitatea mai sus arătată m-a întâmpinat mehmendarul domnului Moldovei [3] şi ne-am îmbarcat, cu voia lui Allah, pe corabia aflată în grija nazârului [4] de Brăila şi am trecut în oraşul Galaţi [5].

Măcinul pomenit mai sus şi Brăila, precum şi Galaţii sunt aşezate pe ţărmul Dunării, în locuri adăpostite, iar de la Brăila până la Galaţi se află în mijlocul Dunării o insulă care poate fi străbătută în lungime în mai bine de două ceasuri de mers. Astfel la Brăila şi Galaţi sunt porturi frumoase şi ele au fost în continuu locuri de oprire pentru vasele de zaherea. După ce am stat trei zile la Galaţi, în următoarele patru zile am ajuns în oraşul Iaşi care este capitala Moldovei. În partea de miazăzi a localităţii mai sus arătate, pe malul unui lac asemănător cu Gök-Su[6], se află un palat[7] numit Frumoasa[8], care a fost pregătit pentru mosafirii înaltului Devlet (= Porţii).

Am tras acolo şi, de nevoie, am poposit timp de aproape cincisprezece zile şi am pregătit cele de trebuinţă pentru continuarea călătoriei. Regiunea, amintită mai sus se întinde de la răsărit la apus pe o colină, între râul Prut şi Siret [9]. Partea dinspre miazăzi este înconjurată de un râu mic [10]. Fiind un oraş întins, centrul este împodobit cu un aşezământ de binefacere [11] şi cu unele dughene, iar la margini sunt casele de lemn ale raialei sărmane.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul turc, publicat în lucrarea lui Ahmed Vasâf, *Tarih*, ed. Istambul, 1219 H. (1804), p. 239 şi urm.

[2] *Menzil*, termen turc care înseamnă loc de popas, staţie de poştă.

[3] Grigore Callimachi (1761—1764).

[4] *Nazâr*, termen turc care înseamnă supraveghetor.

[5] *Kalas.*

[6] *Gok-Su*, râu din Anatolia, reg. Adana.

[7] *serai.*

[8] *Furmosa.*

[9] Felul aproximativ al determinării situaţiei Iaşilor dovedeşte lipsa de interes şi superficialitatea observaţiilor autorului.

[10] Bahluețul.

[11] Epitropia spitalului Sf. Spiridon organizată de hrisovul lui Constantin Racoviţă de la 1 ianuarie 1757.

În fața ⟨orașului⟩ pe două dealuri se află două biserici mari numite Galata[12] și Cetățuia[13]. Așezămintele de binefacere, cele amintite mai sus, și cele două biserici au niște porți ca de cetăți care țin oarecum loc de pază. În împrejurimi se găsesc vii și grădini din belșug. Apa Galata este renumită prin limpezimea și răceala ei. Râul Siret de care s-a amintit se varsă în Dunăre între Brăila și Galați, iar râul Prut se varsă tot în Dunăre lângă Bugeac și Reni[14]. De aceea diferite feluri de cherestele din eialetul[15] Moldovei se transportă repede cu ajutorul acestor râuri la schela Galați, iar de aici ajung repede la Constantinopol cu vasele din Marea Neagră. Pornind de la Iași, am trecut după două zile peste râul Prut și în a 25-a zi a lunii Safer[16] am ajuns la Hotin.

După unele relații, cetatea Hotinului este o fortăreață rămasă de p. 242
pe vremea lui Isus-Profetul[17], fiind așezată pe marginea râului Nistru[18]. Ea este o cetate întărită ca Rumeli-Hâsarî[19]. La început, fiind serhadul[20] eialetului Moldovei, o păzeau domnii Moldovei. În jurul anului 1026[21], căzând în mâinile polonilor din cauza trădării domnului Moldovei, afurisitul numit Gaspar[22], ajunsese una din cauzele principale care au dus la expediția din 1030[23] a sultanului Osman[24], iar după întoarcerea ⟨sultanului⟩ a fost salvată prin încheierea păcii.

În cursul anului 1084[25], cu prilejul expedițiilor ⟨purtate⟩ împotriva cetății Camenița, a căzut din nou ⟨în mâinile⟩ polonilor, iar în anul următor, fiind smulsă din nou din mâinile lor, ⟨cetatea⟩ și-a recăpătat prosperitatea și renumele de mai înainte.

În urma atacului dușmănos al țarului Moscovei[26] împotriva eialetului Moldovei, în anul 1123[27], și în urma înfrângerii lui, cu ajutorul lui Allah, a fost nevoie de întărirea acestei părți. De aceea datorită sfaturilor și străduințelor măriei sale, sultanului Ahmed han[28], răposatul, mormântul să-i fie ⟨în⟩ rai, în anul 1125[29] s-a clădit și s-a întărit o cetate nouă în partea de sud a fortăreței amintite mai sus, iar în interiorul ei au fost instalate cantități îndestulătoare de muniții și au fost numiți destui apărători și ⟨s-au adus destule⟩ arme. Astfel vechea cetate a rămas acum ca un ⟨fel de⟩ depozit de muniții pentru Jeni-Kale. În felul acesta o întindere de un sangeac[30], cu câmpuri și sate, aflată între râul Prut și râul Nistru, a fost despărțită de eialetul Moldovei, fiind numit pentru paza ei, fie un vizir, fie un emir.

---

[12] *Galata*, ctitoria lui Petru Șchiopul (1585).
[13] *Ceataciuba* = Cetățuia, mănăstire ridicată în 1672 de Gh. Duca.
[14] *Turmarova*, oraș în Republica Ucraina.
[15] Termen turc, care indică țările aflate sub dominația otomană.
[16] = 24 iulie 1764.
[17] Inexact.
[18] *Turla*.
[19] Fortăreață de pe malul Bosforului în partea Rumeliei.
[20] Serhad = ținut de margine.
[21] Anul 1026 al Hegirei corespunde cu 9 ian. — 28 dec. 1617.
[22] Gaspar Grațiani (1619—1620).
[23] Anul 1030 H. = 26 nov. 1620—15 nov. 1621.
[24] Osman al II-lea (1618—1622).
[25] Anul 1084 H. = 18 aprilie 1673—6 aprilie 1674.
[26] Petru cel Mare.
[27] Anul 1123 H. = 19 februarie 1711 — 8 februarie 1712.
[28] Ahmed al III-lea (1703—1730).
[29] 1125 H. = 28 ianuarie 1713—16 ianuarie 1714.
[30] *Sangeag* (district), împărțire administrativă din Imperiul otoman mai mare decât o Kaza (județ) și mai mică decât un vilaiet (provincie).

Satele sale îmbelşugate erau împărţite sub forma de ogeaclâk [31] neferilor [32]
p. 256 de acolo ... Înapoierea ... în a cincea zi a ⟨lunii⟩ zi'l-hidge [33] am ajuns în târgul numit Horodenka [34], aflat la distanţă de 15 ceasuri de Hotin şi care este punctul de hotar dintre pământul Poloniei şi al Moldovei. Aici, potrivit obiceiului de la plecare, ne-a întâmpinat călăuza domnului Moldovei şi pregătind cele de trebuinţă pentru călătorie, am trecut peste râul Prut, aflat la o depărtare de zece ceasuri mai încoace şi am ajuns la localitatea numită Cernăuţi. De asemenea şi de aici ajungând în târgul numit Botoşani, am prăznuit „sărbătoarea sacrificiilor" [35]. Din pricina ploilor care nu conteneau, am stat aici timp de trei zile. Apoi şi de aici, în trei zile, am sosit la Iaşi, capitala elaietului Moldovei, şi m-am întâlnit cu domnul Moldovei, Grigore [36], beiul care abia venise. Pregătindu-se căruţe şi cai, am pornit şi de aici şi de la localitatea Bârlad ne-am îndreptat spre Ţara Românească, drumul spre Galaţi şi Măcin fiind foarte anevoios din cauza timpului. În trei zile am ajuns în oraşul Focşani, care este punctul de hotar dintre Moldova şi Ţara Românească.

Aici de asemenea ne-a întâmpinat călăuza domnului Ţării Româneşti [37] şi, fără a mai trece pe la Bucureşti în patru, cinci zile, la 1 Muharrem [38] am intrat în oraşul Turtucaia de pe Dunăre, trecând prin localitatea Olteniţa aflată între Dunăre şi Argeş.

---

[31] Termenul de ogeac are sensul de cămin, curte, sălaj, vatră, familie, colonie.
[32] Soldat simplu din corpul ienicerilor.
[33] = 26 mai 1765.
[34] *Haradenka* = Horodenka, târg în Polonia.
[35] = *Kurban bairam*.
[36] *Ligor* = Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1764—1767).
[37] = Ştefan Racoviţă (1764—1765).
[38] = 20 iunie 1765.

Soli poloni în trecere spre Poartă

Solia lui TOMA ALEXANDROVICI (1766)

„Alegerea" lui Stanislaw Poniatowski ca rege al Poloniei la 7 septembrie 1764, impus de ţarina Caterina a II-a cu sprijinul lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, într-un climat aproape de război civil, urma să fie notificată la Poartă de o solie având în frunte pe Toma Alexandrovici, fiul lui Alois de Culm, subcăminar (podcomori) al Curţii polone şi viitor mareşal al coroanei şi voievod al Podlachiei. Dar deşi solul se afla la frontiera Poloniei, la Zaleszczyk încă din nov. 1764, solia nu a putut purcede la drum decât în martie 1766!

Se ştie că solii ce se îndreptau spre Poartă trebuiau să obţină mai întâi încuviinţarea acesteia şi să aştepte la graniţă sosirea mehmendarului ce avea să-i conducă pe un drum stabilit cu precizie mai înainte. Se mai întâmpla uneori ca aşteptarea la graniţă să se prelungească trei-patru săptămâni, zăbavă desigur supărătoare, dar care nu implica niciodată posibilitatea unui refuz al Porţii de a primi pe solii respectivi. Dar cu prilejul acestei solii de notificare, întârzierea se datora nedumeririi crescânde provocate la Poartă de aflarea împrejurărilor în care fusese dus la capăt faptul împlinit. De câtăva vreme toată atenţia era aţintită asupra Poloniei, de unde veneau adesea ştiri contradictorii. Domnii români îşi trimiseseră agenţii ca observatori discreţi chiar înainte de moartea regelui August al III-lea, tocmai pentru a fi în măsură de a informa Poarta despre situaţia reală, atât a partidelor dinăuntru, cât şi a presiunilor din afară. Dar la Poartă, chiar în Divan, se înfruntau partizanii păcii cu cei ai războiului şi ştirile din rapoartele domnilor erau nu o dată acuzate de a fi nişte instigaţii la război contra Rusiei. Aşadar la Constantinopol se aştepta luarea unei hotărâri înainte de a primi solia de notificare a alegerii care ar fi însemnat o recunoaştere a acesteia.

Dar la Zaleszczyk solul se credea foarte aproape de pornire şi se şi indigna de ştirea ce i se strecurase că drumul soliei nu ar trece pe la Iaşi, ci prin Bugeac spre Tulcea şi spumega contra domnului Grigore al III-lea Al. Ghica, ascultând şoaptele fostului agent prusian Boskamp, ajuns „consilier" polon ataşat soliei, care îi inspiră declaraţii pline de ifos: că nu va ţine seama de acele dispoziţii şi va merge direct la Iaşi, căci aşa trebuie să se purceadă cu asemenea domni! Mai adăugând şi îndemnul să se arate cea mai mare răceală lui La Roche la sosirea acestuia în Polonia, el venind doar ca să spioneze... etc. Boskamp, care trebuise să-l preceadă pe sol, fusese oprit de ploi şi acum se ţinea scai de Toma Alexandrovici, care se lăsa dus de el deşi avea şi momente de îndoială. Dar deocamdată nu se punea în discuţie itinerariul, ci însăşi încuviinţarea trecerii soliei spre Poartă. La scrisorile repetate ale solului, domnul îl lămurise încă din 26 nov. că acea zăbavă se datora unor informaţii sosite la Poartă privind „*nişte schimbări, care ar ameninţa libertatea Poloniei,* precum şi faptului că în scrisoarea trimisă Porţii de către Republica Poloniei *nu se pomenea de incolumitatea* (= integritatea) Republicii şi în consecinţă trecerea soliei va avea loc după o informare mai deplină!". Aluzia la integritatea Poloniei se referea la o aşa-zisă rectificare de frontieră în favoarea Rusiei, de o întindere considerabilă. Dar până la rezolvarea chestiunii principiale puse de Poartă, domnul îl cheamă pe Boskamp la Iaşi „spre a înţelege" şi acesta îi trimite solului la Zaleszczyk răspunsuri optimiste, asigurându-l de bunăvoinţa domnului şi de apropiata primire a firmanului de drum. Boskamp credea că va porni mai înainte..., dar şi pentru el trebuia în prealabil să fie informată

Poarta de scopul misiunii sale și deci rămâne la Iași, de unde continuă să comunice din partea domnului buletine tot mai optimiste. La 31 martie „totul este gata" și se pomenește și de apropiata sosire la Varșovia a lui La Roche (încondeiat de Boskamp ca nemeritând nici o crezare... etc.). Dar la 9 aprilie solul află cu satisfacție că marele vizir a fost depus, atribuindu-i lui așa zisa falsificare a adevărului și informare tendențioasă a Porții.

Se mai schimbă scrisori între domn și cancelarii Poloniei și Lituaniei în scopul accelerării plecării lui Boskamp la Poartă (21 aprilie st. v.) până ce domnul anunță la 16 mai st. v. că a sosit autorizarea trecerii lui Boskamp spre Constantinopol *ca emisar*, ducând toate actele ce i-au fost încredințate. Dar prin aceasta nu fusese rezolvată chestiunea notificării, Boskamp neavând calitate de sol, ci doar de emisar.

În timpul acesta solul continua să vegeteze la Zaleszczyk, de unde denunța niște pretinse abuzuri sau încălcări de graniță din partea unor moldoveni, precum și trecerea pe acolo în Polonia a lui Jean-Baptiste Linchou pentru negoțul său de cafea, dar mai probabil pentru a spiona! El primește însărcinarea să intercepteze corespondența acestuia, însă o bucată de vreme nu mai pomenește de Linchou. Dar îndată după mazilirea lui Ștefan Racoviță, succesorul lui Constantin Racoviță și patronul în continuare al lui Linchou, solul îl arestează vitejește pe Linchou la Zaleszczyk, ceea ce îngăduie presupunerea că mai avea acolo și alte rosturi pe lângă cel de sol în hibernare.

În ciuda faptului că zăbava se prelungea, solul începea să se preocupe de itinerariul său în Moldova. La Roche îi dădea asigurări că va fi lăsat să meargă pe drumul obișnuit. Dar la scrisorile sale către Grigore Ghica, cerându-i să intervină în acest sens, domnul răspunde că n-are nici o putere de a se amesteca în asemenea probleme, pentru care solul va trebui să intre în corespondență cu mehmendarul său și că Boskamp va trebui să elucideze el întreaga chestiune înainte de plecarea sa de la Constantinopol (28 dec. st.v.). Dar mai trec încă mai bine de două luni până să pornească în sfârșit solia spre Constantinopol. Abia la 16 martie 1766 ea se pune în mișcare de la Zwaniec spre Hotin, așa cum rezultă din jurnalul anonim al soliei, care este de altminteri extrem de searbăd, constând dintr-un simplu itinerar cu însemnarea orelor de drum între diferitele conace și a stațiunilor mai prelungite în câteva puncte ale traseului din cauza unor reparații destul de frecvente ale vehiculelor poloneze. Monotonia este întreruptă doar de două mențiuni mai speciale referitoare la îmbolnăvirea solului (care a fost îndreptat spre întremare la Țuțora) și la incendiul de la mănăstirea din Galați unde a fost găzduit.

Cu toată această sărăcie de informații, se poate totuși citi între rânduri. Și anume că diferitele aclamații și alaiuri din localitățile secundare nu apar în text decât pentru a masca faptul că solia nu a trecut prin Iași și nu a fost primită de domn, ci doar salutată la Tabăra de către doi mari dregători. Și nu este exclus ca acea boală a solului care l-a îndreptat spre „palatul" de la Țuțora să fi fost o boală diplomatică menită a escamota jignirea profundă adusă prestigiului atât de exigent al solilor poloni. Solul s-a grăbit să scrie din Țuțora ministrului său în Polonia despre îmbolnăvirea sa și atențiile arătate de domn, trimițând medici, daruri și urări de însănătoșire. Însă și sub aceste aparențe mulțumitoare, necazul solului rămânea viu făcându-l bănuitor la toate. Scriind din Galați el afirmă că i s-ar fi semnalat niște cazuri de ciumă numai pentru a-l împiedica de a veni în acel oraș. În același spirit menționează și incendiul de acolo din care cauză marele postelnic Panaiodoro se silește să-l lămurească asupra realității ciumei, ivite încă din anul trecut și la Focșani, Fălciu etc. Cât privește focul de la Galați, el se datorește faptului că multe case sunt acoperite cu paie și că se află acolo depozite de mărfuri pentru Constantinopol. Ce este mai sugestiv este faptul că el nu se mai înțelege nici cu ai săi. În raportul său din Galați el pomenește de cearta sa cu Boskamp, „care este de o fire neastâmpărată, intrigantă, violentă și răutăcioasă".

Drumul de înapoiere este încă și mai ingrat. Dacă la ducere s-a mers totuși prin Galați, pe unde s-a făcut trecerea Dunării, în schimb la întoarcere s-a urmat o altă cale prin Tulcea, Ismail și părțile Bugeacului până la Fălciu, de unde a fost reluat întocmai drumul sosirii. De astă dată, fără a fi bolnav, el a poposit tot în „palatul" de la Țuțora, unde i s-au adus

din partea domnului daruri și dulcețuri. Solul ar fi dorit să treacă Nistrul direct la Zaleszczyk, dar regele i-a trimis răspuns să urmeze același drum prin Hotin și Camenița, *așa cum cere eticheta* ! ceea ce a trebuit să-i pară solului o ironie destul de amară. Cu atât mai mult, cu cât la palatul din Hotin nu se găsea pentru el loc de găzduire și era îndrumat spre Otace, la așa-zisa „casă a voievodului", unde nu catadicsise contele Podoski să descindă o clipă pentru a fi tratat cu tradiționala cafea *spre a nu se înjosi, intrând în casa unui vameș* ! Cu toate artificiile jurnalului soliei, bilanțul solului era destul de negativ, fiind pozitiv doar pentru Boskamp, care a profitat de venirea sa la Constantinopol pentru a se converti la catolicism, condiție neapărată la cererea indigenatului polon, la care nu puteau aspira ereticii.

Am socotit că nu e de prisos a însoți textul atât de plat al jurnalului soliei de evocarea agitației ce a precedat trecerea acesteia prin Moldova și de a face un loc modest și lui Boskamp, ce trebuie cu drept cuvânt socotit și el printre călătorii având a fi incluși în seria noastră.

Jurnalul soliei, în care e cuprinsă trecerea prin Moldova, a fost alcătuit de un membru al soliei ce nu a fost identificat. Intitulat *Dyaryusz legacyi Imc. pana Tomasza Alexandrowicza, podkomorzego nadwornego iego .K. mósci y posla extraordynaryinego do Porty Ottomanskiej w roku 1766 odprawioney* (Jurnalul soliei lui Toma Alexandrovici, podkomori al Curții maiestății sale regelui și sol extraordinar la Poarta otomană, îndeplinită la anul 1766) se păstrează la Institutul Ossolinski din Lwow (ms. 1615).

A fost publicat de P.P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 215—219 împreună cu o traducere în limba română (pp. 219—235).

Fragmente din corespondența lui Toma Alexandrovici expediată în timpul șederii sale la granița Moldovei (1764—1766), cât și din scrisori din timpul soliei, au fost publicate de N.Iorga în *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, București, 1902—1903, pp. 350—365, 575, după originalele păstrate în biblioteca Muzeului Czartoryski din Cracovia.

JURNALUL ANONIM AL SOLIEI[1]

1766

16 Martie. La Zwaniec pe Nistru. A sosit călăuza moldoveană cu o scrisoare a domnului[2], stăpânul său, plină de simțămintele cele mai prietenești. La plecarea lui de la audiență, solul[3] i-a dăruit un ceasornic de aur și a poruncit să fie poftit la masa pe care a dat-o castelanul din Kiev comandantului garnizoanelor și comandantului general al cetățenilor de la graniță ... p. 215

18 — 23 martie. Primirea la Hotin.

Descrierea ceremoniilor turcești.

24 martie. Solul cu toată solia a plecat însoțit de suită, în timp ce se trăgea cu tunurile. În fața caretei solului mergeau două călăuze : un turc și un moldovean. O mare mulțime de oameni ne-a însoțit afară din oraș și un steag întreg de lipcani cu rotmistrul său ne-a condus până la conacul de noapte la șase ceasuri de drum de Hotin, în satul Cebrău[4]. Acest sat ține de raiaua Hotinului, despărțită de Moldova prin râul Prut.

---

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările romîne*, p. 215—19 (text), p. 219—223 (trad.)

[2] Grigore al III-lea Alexandru Ghica, în prima domnie în Moldova (1764—1767).

[3] = Toma Alexandrovici.

[4] *Czabri* = Cebrău, sat pe Prut, în Republica Ucraina.

25 Martie. Am trecut Prutul pe două bacuri şi am stat noaptea în satul Bivol [5], la două ceasuri de Cebrău..

26 Martie. După cinci ceasuri de drum ne-am oprit la Săveni [6].

27 Martie. Ne-am odihnit tot acolo.

28 Martie. După un drum de patru ceasuri am rămas noaptea la Cucuteni [7], unde solul a fost întâmpinat de un boier fruntaş şi invitat la curtea lui.

29 Martie. După şase ceasuri de drum am sosit la Tabăra [8], sat pe Prut, unde am văzut şanţurile rămase din vremea tratatului vestitului Petre Alexievici [9] cu turcii [10].

30—31 Martie. Turcii îşi au sărbători mari în aceste zile. A treia zi, 1 aprilie, a sosit primul dregător al Moldovei [11] însoţit de marele căminar, urând bun sosit solului în numele domnului Moldovei.

2 Aprilie. Plecând din Tabăra am sosit după opt ceasuri în satul Mânzăleşti [12] în pădure, între râurile Jijia şi Prut.

3 Aprilie. Aici s-a reparat osia stricată a unei carete.

4 Aprilie. Potcovarul soliei şi-a rupt piciorul, iar solul s-a îmbolnăvit. Simţindu-se din ce în ce mai slăbit, a trimis la Iaşi după un doctor. Acesta a sosit după scurtă vreme şi a dat doctorii solului, sfătuindu-l să se ducă //
p. 216 cu toată curtea la un palat mic ce se afla la trei ceasuri distanţă, pe Prut, unde va putea găsi aer mai proaspăt şi mai sănătos ca aici.

6—13 Aprilie. După trei ceasuri de drum solul a sosit la Ţuţora [13] pe Prut, la un palat mic ce se afla chiar pe malul râului şi acolo şi-a îngrijit sănătatea timp de şapte zile, luând felurite doctorii şi luându-i-se şi sânge până ce s-a însănătoşit pe deplin. Cu prilejul însănătoşirii sale a primit felicitări şi de la domnul Moldovei printr-un ofiţer al lui de seamă.

14 Aprilie. Am mers şapte ceasuri până la Trestiana [14].

15 Aprilie. Am pornit de dimineaţă din cauza drumului lung ce aveam de străbătut, căci am mers opt ceasuri. Ne-am oprit în oraşul Huşi, unde solul a fost întâmpinat la o milă depărtare de oraş de către locuitori care ieşiseră cu steaguri. Ei l-au condus cu strigăte de bucurie până la reşedinţa episcopului ortodox [15]. În acest oraş se află şi o biserică catolică a franciscanilor [16], sub protecţia polonă, având şi un număr mare de credincioşi.

16—17 Aprilie. Am rămas să ne odihnim tot acolo ca să reparăm carele stricate.

18 Aprilie. După şapte ceasuri de drum ne-am oprit în satul Ţupilaţi [17].

---

[5] *Gikol*, după pronunţia Ghihol — bivol, vechea denumire a satului şi com. Viişoara, jud. Botoşani.

[6] *Chwanencia*, oraş, jud. Botoşani.

[7] *Cucuteni*, sat, com. Durneşti, jud. Botoşani.

[8] Tabăra, sat, com. Bivolari, jud. Iaşi.

[9] Petru cel Mare. Confuzie răspândită şi la alţi soli poloni.

[10] Aluzie la pacea de la Prut (1711), care însă n-a avut loc la Tabăra, ci la Stănileşti. Această localizare greşită se explică prin marea însemnătate acordată de poloni localităţii Tabăra datorită luptei purtate de ei în sec. al XVII-lea.

[11] Probabil marele postelnic.

[12] *Medzylczeste* = Mânzăteşti, sat, com. Bosia, jud. Iaşi.

[13] *Ţuţora*, sat şi com., jud. Iaşi.

[14] *Trysten*, sat desfiinţat, înglobat la satul Poiana, com. Schitu Duca, jud. Iaşi.

[15] = Inochentie (de la Putna), episcop de Huşi (1752—1782).

[16] = Biserica Sf. Anton din Padova.

[17] *Tckielacz*, sat, com. Găgeşti, jud. Vaslui.

19 Aprilie. După şase ceasuri de drum ne-am oprit în oraşul Bârlad, unde solul a fost întâmpinat în câmp, la o milă de oraş, de steaguri moldoveneşti şi de obştea târgoveţilor, care l-au condus în oraş.

20—21 Aprilie. Acolo am rămas două zile pentru a drege roţile stricate de la carele de bagaje.

22 Aprilie. După şase ceasuri de drum ne-am oprit în sătuleţul Blânzi[18], unde solul a fost bine primit de stăpânii satului, care l-au dus la curte.

23 Aprilie. După trei ceasuri de drum ne-am oprit în satul Puţeni[19].

24 Aprilie. După şase ceasuri de drum ne-am oprit într-un sat clădit de curând, anume Pechea[20], unde a venit un boier, pârcălabul oraşului Galaţi, cu câţiva căpitani şi cu suita lui ca să ureze bun sosit solului, arătându-se gata să-l primească la Galaţi.

25 Aprilie. După şase ceasuri de drum, am sosit în oraşul Galaţi. La un ceas şi jumătate depărtare ⟨de oraş⟩ solul a fost întâmpinat de beşli aga turc şi de boierul pârcălab al oraşului, de oşteni şi de mulţime de locuitori, adunaţi anume pentru a-l primi. Corăbiile care se aflau în port pe Dunăre au arborat steagurile lor // în semn de salut. Chiar în noaptea de după p. 217 sosirea noastră a izbucnit un foc în oraş în magaziile mănăstirii[21] în care stăteam, stârnind mare spaimă printre ai noştri, deşi solia stătuse în tot cursul călătoriei în cea mai perfectă rânduială. Am scos toate bagajele în curte înainte de a se înteţi focul. Numai o singură cameră plină cu frânghii şi scânduri a fost prefăcută în cenuşă, dar în acea învălmăşeală au fost răniţi mai mulţi dintre ai noştri. Pentru îngrijirea lor şi pentru repararea carelor de bagaje am fost nevoiţi să rămânem pe loc unsprezece zile.

6 Mai. Toată solia a fost trecută peste Dunăre pe trei corăbii mari, iar solul însuşi a trecut cu o barcă pregătită anume pentru dânsul. S-au tras lovituri de tun şi trâmbiţele curţii au sunat. După şase ceasuri de drum am sosit la Măcin, orăşel turcesc foarte sărăcăcios.

7 Mai. După cinci ceasuri de drum am sosit în satul Ieni Kioi[22].

8 Mai. După patru ceasuri de drum am sosit la Daia-Kioi[23]; un orăşel în ruină.

9 Mai. După şapte ceasuri de drum am sosit în satul Syradzi[24].

10 Mai. După cinci ceasuri de drum am sosit la Carasu[25], oraş vestit pe vremuri şi populat, azi însă ruinat din pricina birurilor mari. Aici începe ţara Dobrogei, care e supusă paşei de Silistra.

11 Mai. Ne-am odihnit pe loc, iar solul a trimis un curier ministrului ⟨său⟩.

12 Mai. Am mers şapte ceasuri până noaptea până la satul Ghiuvenli[26].

13 Mai. După patru ceasuri de drum am sosit în satul Hazerkioi[27], care ţine de oraşul Balcic.

14 Mai. După şase ceasuri de drum am sosit în oraşul Bazargic. Acest oraş este foarte populat, numai ienicerii sunt în număr de douăsprezece mii,

---

[18] *Blindzu*, sat, com. Corod, jud. Galaţi.
[19] *Puţeni*, vechea denumire a satului Valea Mărului, com. Valea Mărului, jud. Galaţi.
[20] *Pechia*, sat şi com. jud. Galaţi.
[21] Mănăstirea = Maica Precista.
[22] Azi Satu Nou, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.
[23] Azi Dăeni, sat şi com., jud. Tulcea.
[24] Probabil Saraiu, sat şi com., jud. Constanţa.
[25] Azi Medgidia, oraş, jud. Constanţa.
[26] = *Givimle*, cătun al fostului sat şi com. Cara-Omer (azi Negru Vodă), jud. Constanţa.
[27] *Hazerkiuinsy*, sat în Bulgaria.

are şi câteva geamii, împodobite cu ceasornic. Oraşul e vestit prin tâlhăriile ce se întâmplă în împrejurimile lui.

15 —16 Mai. Ne-am odihnit tot acolo.

17 Mai. După şase ceasuri de drum am sosit la Coslugea, orăşel bulgăresc, unde se sfârşeşte Dobrogea şi începe Bulgaria ...

/Înapoierea/.

9 Noiembrie. După şase ceasuri de drum am rămas noaptea la Istria[28], oraş grecesc, în ruine între stânci.//

p. 218 10 Noiembrie. Am mers timp de 10 ceasuri până la Babadag [29], oraş turcesc, unde am ajuns seara. Paşa de Silistra este aici de câteva săptămâni ca să petreacă în împrejurimi şi are să mai stea.

11 Noiembrie. Ne-am odihnit tot acolo.

12 Noiembrie. După cinci ceasuri de drum am sosit la Tulcea, oraş pe Dunăre.

13 Noiembrie. De la miezul nopţii au început să treacă trăsurile peste Dunăre şi cum nu puteau trece repede toate, solul a trecut înaintea bagajelor şi după patru ceasuri de mers a trecut râul a doua oară. Ismail. Şi aici îl aştepta o barcă anume pentru el, pe care a trecut cu bine la Ismail, unde a rămas şi noaptea. Carele au trecut şi ele râul a doua oară şi am sosit numai târziu noaptea.

14 Noiembrie. A sosit o călăuză a domnului Moldovei, urând bun sosit solului şi asigurându-l că toate sunt gata la porunca lui şi că el va avea grijă de la Dunăre încolo de tain şi de care pentru solie, aşa că a şi poruncit să aducă nişte care cu boi şi cu cai pentru bagaje.

15 Noiembrie. Încărcarea bagajelor.

16 Noiembrie. După cinci ceasuri de drum am sosit în Doudar [30].

17 Noiembrie. După opt ceasuri de drum am sosit în satul Greceni [31], la graniţa tătară, unde am stat noaptea.

18 Noiembrie. Repararea carelor stricate ne-a ţinut pe loc.

19 Noiembrie. După şase ceasuri de drum ne-am oprit în satul Zărneşti [32], în mijlocul câmpului.

20 Noiembrie. Am mers şase ceasuri şi am trecut şi râul Prut, oprindu-ne în orăşelul nou clădit Fălciu [33].

21 Noiembrie. După şase ceasuri de drum am rămas noaptea în satul Stănileşti [34].

22 Noiembrie. De acolo am mers cinci ceasuri până în satul Şopârleni [35].

23 Noiembrie. După şase ceasuri de drum am sosit în satul Mânzăteşti în pădure între două râuri, despre care am mai pomenit şi la ducere.

24 Noiembrie. Solul s-a odihnit tot acolo şi domnul Moldovei a trimis pe un boier de frunte să-i ureze bun sosit. Acesta i-a adus de la domn şi daruri, pâine, vin, dulceţuri, vânat.

25 Noiembrie. După şase ceasuri de drum a sosit în satul Trifeşti[36].

---

[28] *Ister*, sat şi com., jud. Constanţa.
[29] *Babadan*, oraş, jud. Tulcea.
[30] Oare Bolgrad? oraş în Republica Ucraina.
[31] *Greczyn*, sat, Republica Moldova
[32] *Czerneste*, sat, Republica Moldova.
[33] *Fulczyia*, sat şi com., jud. Vaslui.
[34] *Steneleszte*, sat şi com., jud. Vaslui.
[35] *Skapucen*, sat, com. Drânceni, jud. Vaslui.
[36] *Tryister*, sat şi com., jud. Iaşi.

26 Noiembrie. După trei ceasuri de drum am sosit în satul Tabăra.//
27 Noiembrie. După şase ceasuri de drum solul a sosit la Cucuteni, p. 219
unde a fost din nou primit de stăpânii ⟨satului⟩ şi condus la aceeaşi curte ca la ducere.

28 Noiembrie. După şase ceasuri de drum am rămas noaptea în satul Săveni [37] care ţine de raiaua turcească.

29 Noiembrie. După şase ceasuri de drum ne-am oprit în satul Ibăneşti [38] pe drumul care merge la Cernăuţi şi la Hotin. Solul era hotărât să meargă de-a dreptul la Zaleszczyk[39], dar a primit o scrisoare de la curte să se întoarcă pe la Hotin.

30 Noiembrie. Deci solul s-a îndreptat spre Hotin şi, după şase ceasuri de drum şi trecerea Prutului în vad, a rămas la satul Dinăuţi [40].

1 Decembrie. [Sosirea la Hotin. Descrierea pe larg a ceremoniilor turceşti de primire ordonate de paşă]. Un polcovnic de ieniceri ... salutând pe sol în numele paşii i-a dat de ştire că acesta neputând găsi repede o locuinţă potrivită pentru noi în palatul de la Hotin, îl pofteşte pentru mai mare comoditate la Otace [41] la [casa] „voievodului" [42].

---

[37] *Saveni*, oraş, jud. Botoşani.

[38] *Ivaneszti*, sat şi com., jud. Botoşani.

[39] *Zaleszkyky*, oraş pe Nistru (Republica Ucraina).

[40] *Ginoiunce*. Dinăuţi (Ghinăuţi), sat, Republica Moldova.

[41] *Ottoki*. Otace, sat, Republica Ucraina.

[42] *Woewodzinska*. Pentru această reşedinţă de dregător, vezi şi relaţia lui Golarlowski, precum şi cea a anonimului turc din 1740.

PETER ZÖLD
(1766—1767)

Despre viaţa şi activitatea lui Peter Zöld avem puţine date. Tot ce ştim este că s-a născut în Transilvania şi că a fost preot catolic în satul Delna din Ciuc. Hotărârea de a vizita coloniile de ceangăi din Moldova a întâmpinat la început unele greutăţi din partea misionarilor italieni sau balcanici italienizaţi, trimişi de Propaganda Fide, care monopolizaseră oarecum funcţiile sacerdotale ale comunităţilor catolice şi căutau să zădărnicească concurenţa localnicilor. Trecând însă peste aceste piedici, în anii 1766 şi 1767 a putut să cutreiere în voie satele din Moldova şi chiar cele din Bugeac, aflate sub jurisdicţia hanului Crimeii.

În relaţia sa despre această călătorie, Peter Zöld vine cu o privire de ansamblu asupra regiunilor de răspândire a ceangăilor şi a organizării lor pe parohii. Se ocupă îndeosebi de situaţia religioasă şi etnică din aceste sate, dar, în legătură cu ocupaţia locuitorilor, aduce date interesante din viaţa economică a ţării, privind, mai ales dezvoltarea viticulturii, manufacturile, etc.

În legătură cu populaţia maghiară, autorul, după cum se arată în notele care însoţesc textul, scrie numai despre lucruri văzute, constatate personal; despre situaţii din trecut îşi culege informaţii de la oameni bătrâni pe care-i socoteşte vrednici de încredere, ca de pildă, egumenul mănăstirii Agapia, protosinghelul mănăstirii Sf. Vineri din Focşani şi un boier octogenar, stăpân al satului „Milko" şi locuind în târgul Odobeşti.

Sunt însă şi unele afirmaţii ale autorului, de pildă cele cu privire la ruinele catedralei Milcoviei, *văzute chiar de el*, care sunt datorate imaginaţiei şi care au fost semnalate în notele din josul paginii. De asemenea cifrele date pe ultima pagină a relaţiei sunt mult exagerate şi trezesc îndoială şi asupra altor date.

Relaţia mai constituie o interesantă contribuţie la cunoaşterea unor aspecte ale istoriei Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A apărut în limba germană — tradusă probabil din latină — sub titlul: *Reise nach der Moldau*, în „Ungrisches Magazin oder Beyträge zur Ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Literatur", Dritter Band, mit Kupfern, Pressburg, bey Anton Löwe, 1783 (revistă controlată de Sulzer care privea cu ochi critici spiritul de acaparare al misionarilor minoriţi conventuali trimişi în Moldova de Congregaţia de Propaganda Fide). Despre călătoria lui Zöld în Moldova, vezi şi Dumitru Mărtinaş, *Originea ceangăilor din Moldova*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 27—33.

CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA[1]

1766—1767

p. 93 // *Saşii*, care s-au aşezat în susul râului *Moldova*, în localităţi foarte plăcute şi mai ales îmbelşugate în vinuri, au clădit acolo, după cum le este

[1] Traducerea s-a făcut după textul german *Reise nach der Moldau* (de Peter Zöld), publicat în „Ungrisches Magazin", vol. III, Pressburg, 1783, p. 90 şi urm.

obiceiul, biserici frumoase şi asemenea cetăţilor, din care azi nu se mai văd decât câteva rămăşiţe şi în unele localităţi doar ziduri puternice, dar în ruină [2]. Ei şi-au întemeiat acolo nouă parohii, care au stat sub jurisdicţia spirituală a episcopului din Bacău. // După un timp însă, urmaşii saşilor, p. 94
din pricina războaielor, a schimbării vremurilor, a pustiirilor făcute de tătari şi turci sau din pricina tuturor acestor întâmplări laolaltă şi prin ⟨ridicarea şi⟩ ducerea lor în robie, au scăzut atât de mult încât azi toate locurile unde îşi duceau viaţa stau pustii; ele totuşi pot fi recunoscute bine după ruinele bisericilor şi ale caselor. Şi dealurile plantate cu viţă de vie şi grădinile cu despărţituri între ele se văd lămurit, dar nu mai sunt îngrijite de nimeni. Se găsesc încă şiruri de peri, // meri, cireşi, pruni, p. 95
nuci, castani şi alţi pomi roditori pe lângă casele de odinioară, care dau în fiecare an o mulţime de poame din cele mai gustoase, din care se înfruptă moldovenii din vecinătate, călătorii şi mănăstirea nu prea îndepărtată a Sf. Vasile [3]: Singura localitate care mai este locuită este Cotnari, dar ⟨locuită⟩ nu de saşi, ci de unguri, care însumează acum vreo douăzeci de familii. Această localitate este o dovadă grăitoare de cât de bune şi mănoase sunt moşiile săseşti, // căci ea împodobeşte şi azi masa domnului Moldovei cu p. 96
fructele cele mai frumoase, cu o mulţime de cereale din cele mai căutate şi un vin, care întrece mult în bunătate pe toate celelalte din Moldova. Acele 20 de familii pomenite sunt obligate să plătească darea anuală care se ridică la câteva sute de taleri. Urmaşii acestor saşi sunt, după cum am mai spus, sau dispăruţi cu totul sau, ceea ce este mai de crezut, atât de contopiţi şi amestecaţi cu ungurii, încât cu timpul au ajuns la fel cu ei, şi la vorbă şi la obiceiuri, ceea ce o dovedesc limpede numeroasele nume germane folosite de ei, ca Müller, Schuster şi altele asemănătoare. Aceste familii mai ştiu şi din cele transmise prin grai de la strămoşii lor, că sunt urmaşi ai saşilor, însă ei se numesc acum împreună cu rămăşiţele ungurilor ciangăi-maghiari [4], măcar că ei nu ştiu deloc de unde, pentru ce şi de la cine au primit acest nume. Mulţi dintre ei mai locuiesc până acum în munţii care ţin de scaunul secuilor din Ciucul de Sus[5] şi se hrănesc numai din vânzarea oilor şi a boilor; pentru că în munţii aceştia nu poate fi întrebuinţat plugul. Însă creşte multă iarbă pe munţii aceia, de aceea ei lasă să păşuneze cirezi întregi de vite din diferite părţi ale Transilvaniei şi Moldovei şi prin aceasta îşi câştigă pâinea cea de toate zilele, care este făcută mai ales din *porumb* [6] şi, alături de lapte, este singura lor hrană. Ei mărturisesc toţi confesiunea romano-catolică şi primesc sacramentele de la preoţii în a căror circumscripţie cad munţii pe care locuiesc ei. //

O parte din ungurii care s-au tras în Moldova şi-au aşezat locuinţele pe râul Trotuş, în judeţul Bacău, o altă parte pe râul Siret, a treia în judeţul Roman [7], între Siret şi Moldova, şi a patra la hotarul Podoliei pe râul Prut. Toţi au mărturisit, încă de la imigrarea lor, supunere către biserica romano-catolică, căreia îi sunt devotaţi şi azi; ei nu rabdă între ei nici o p. 97

---

[3] Nu se dau alte precizări.

[3] Autorul desemnează probabil în felul acesta pur şi simplu o mănăstire ortodoxă, călugării ortodocşi fiind denumiţi în genere „bazilitani" de către catolici.

[2] Afirmaţie mult prea vagă. Am crede că bisericile întărite ia care se referă sunt evocate doar prin analogie cu cele care există în adevăr în Transilvania.

[4] *Csángó-magyar.*
[5] *Ober-Csikersitz.*
[6] Adică mălai.
[7] *Sehr unangenehm.*

altă religie şi mai puţin pe socinieni sau unitarieni. Blestemele şi înjurăturile se pedepsesc foarte aspru la ei. Ei vorbesc atât ungureşte, cât şi româneşte, prima limbă însă mai puţin bucuros, deşi ⟨o vorbesc⟩ curat şi în simplitatea ei cea veche. Îmbrăcămintea lor este cea românească, nu scumpă şi lucrată de femeile lor. Aceşti unguri, numiţi ciangăi [8], erau supuşi jurisdicţiei a două episcopii ; anume cei ce s-au aşezat pe râurile Siret şi Moldova au stat sub episcopia de Bacău, ceilalţi, care au locuit la râul Trotuş, sub episcopia Milcoviei [9]. Toate acestea le povestesc la fel aceşti unguri din tradiţiile orale moştenite de la înaintaşii lor. //

p. 98 Târgul Bacău este aşezat pe râul Bistriţa care, nu departe de această localitate, se varsă în Siret şi împreună cu acesta, mai jos de târgul cel întins Focşani [10], se varsă în Dunăre. În locul acesta [11] se văd rămăşiţele unei reşedinţe episcopeşti pe un deal [12]; nu departe de care ⟨se înalţă⟩ de asemenea (acelea) ale unei mănăstiri a ordinului franciscanilor observanţi. La această mănăstire trebuie să fi aparţinut satul Baraţi [13], aşezat aproape de târgul acesta şi care este locuit de unguri, iar aceasta este cu aâtt mai de crezut cu cât acest sat cu locuitorii lui este şi acum liber şi nici nu este supus ca altele boierilor, care sunt oameni nobili ai ţării, şi nici stăpânirii vreunei mănăstiri ⟨ortodoxe⟩. În târgul acesta mai numeroşi sunt ungurii şi românii, dar locuiesc şi mulţi greci, evrei şi tot felul de fugari de alte naţiuni, alături şi de trei turci (!). Căci în nici un târg sau oraş din Moldova nu este îngăduit să locuiască mai mult de trei turci şi chiar şi aceştia numai din pricina comerţului; totuşi acestora nu le este îngăduit să-şi ţină femeile altundeva decât în târgul Galaţi, pe malul stâng al Dunării, sau în cetăţile Bender şi Bârlad. //

p. 99 O altă episcopie de care au ţinut ungurii care s-au aşezat pe râul Trotuş a fost cea a Milcoviei [14] pe râul de la poalele munţilor Carpaţi, care despart Moldova de scaunele secuieşti Chezd, Orbai şi Sepsi, şi se află la nord de Bacău. Aici se afla pe vremuri întinsul târg Milcov, după cum arată multele ruine. Poate şi-a luat numele de la râul numit astfel care curge prin el. La capătul porţiunii superioare mai dăinuiesc (!) rămăşiţele unei reşedinţe episcopale şi ale bisericii catedrale (!) într-un ţinut foarte plăcut. De această episcopie *ar fi ţinut* [15] câteva parohii aşezate într-un şes foarte frumos către răsărit de oraş, care se întind pe câteva mile, anume : Szent Kereszt, Szent Miklós [16] şi mai multe altele. În locul acestui târg stă acum un sat mic, locuit de români, care au sădit întreg ţinutul acesta cu viţă de vie şi în satele ungureşti pomenite ⟨sunt⟩ coloniile lor cele mai multe, însă

---

[8] O opinie contrară la D. Mărtinaş, *Originea ceangăilor din Moldova*, Bucureşti, 1985, p. 12—27.

[9] Cum această episcopie a avut un fel de viaţă fantomatică, fiind efectiv distrusă de tătari în sec. XIII şi mai având apoi doar o viaţă nominală şi fictivă în registrele papale, titularii ei având alte rosturi în alte locuri, afirmaţia din text trebuie supusă criticii.

[10] *Foxin*. Nu se ţine scama de depărtarea dintre Focşani şi acea vărsare.

[11] Adică Bacău sau Focşani?

[12] Este vorba cumva de Odobeşti? Şi cumva de o tradiţie orală cu privire la acea mănăstire ipotetică?

[13] *Barát*, sat component al com. suburb. Mărgineni, municipiul Bacău, jud. Bacău. Cuvântul unguresc ,,barát" înseamnă călugăr.

[14] *Milko*, Cf. mai sus n. 9.

[15] De observat forma dubitativă a afirmaţiei.

[16] În traducere românească : Sf. Cruce, Sf. Nicolae. După spusele autorului aceste parohii *ar fi dispărut*. Este poate o confuzie cu unele numiri de acestea ale unor sate *din Secuime*. Din repetatele referiri la viile plantate în acele locuri, se vede că autorul are în vedere regiunea Odobeşti.

nu au păstrat din acelea nimic altceva decât numele. În şesul acesta se face atâta vin uneori, încât în timpul culesului, un vas care are 10 cupe [17] se vinde cu trei, cel mult patru polturace, ceea ce pot să adeveresc şi eu întrucât am fost în acest ţinut cinci ani [18].

Totuşi eu vreau să mă întorc la scopul meu final. Toate rămăşiţele, şi urmaşii ungurilor şi ai saşilor au, după cum am mai raportat, în Moldova 62 de sate, care sunt împărţite în nouă parohii. Acestea sunt îngrijite de minoriţi italieni din provincia Romană, care sunt trimişi aici de către Sfânta Congregaţie de Propaganda Fide. Ei nu cunosc // însă nici limba p. 100
română, nici pe cea maghiară şi se gândesc mai mult la interesele lor decât la mântuirea sufletelor. Pisma faţă de preoţii care cunosc limba ungurească sau românească ajunge până la răutate, cum s-a întâmplat după 1770. Atunci au venit aici doi preoţi din numitul ordin şi din acelaşi institut să înveţe pe credincioşi în limba ţării lor; dar după câţiva ani au fost siliţi să plece de acolo, cu toate că fuseseră foarte iubiţi de populaţia maghiară.

Parohiile sunt următoarele, şi anume prima e chiar în capitala Iaşi. În acest oraş populat îşi au reşedinţa lor părinţii din ordinul minoriţilor, al căror superior este totodată şi prefectul // misiunii şi la fel vicarul gene- p. 101
ral [19] al episcopului din Bacău. În acest oraş locuiesc mulţi catolici din aproape toate naţiunile europene, care se compun din fugari, meseriaşi, sau negustori. Cei mai mulţi dintre ei sunt unguri, pentru care numitul părinte prefect, împreună cu un ajutor, se îngrijeşte de cele duhovniceşti. Ei mai sunt obligaţi să meargă şi în satul mai sus pomenit Cotnari [20] şi în fabrica de postav [21], care a fost întemeiată de domnitorul Grigore ⟨Ghica⟩ în târgul Chipereşti [22], care nu este departe de oraş şi unde lucrătorii sunt nemţi catolici.

A doua parohie este în târgul Movilău [23] care este o localitate întinsă şi este aşezată lângă râul Prut. Ungurii de aici fac negustorie cu cremene şlefuită. De această parohie ţin patru din satele apropiate de târg, care sunt îngrijite de către unul dintre misionari.

A treia este în satul Răchiteni [24], pe malul Siretului. De această parohie ţin treisprezece sate ungureşti aşezate pe amândouă malurile acestui râu. // Această parohie se întinde pe o lungime de peste două mile şi este p. 102
îngrijită de asemenea de către un călugăr al misiunii.

A patra este în Săbăoani [25], pe malul de dincolo al Moldovei. Acest sat este locuit de vreo 500 de gospodari. Ea are ca filiale: Gherăeşti [26], „Turkofalva" [27], Hălăuceşti [28], „Kokoset" [29], „Huszárfalva" [30], Ankucza [31] şi încă trei sate ale căror nume îmi scapă. Şi ea este administrată de un misionar.

---

17 *Cuppas.*
18 Formulare foarte vagă întrucât nu se defineşte acel ţinut.
19 Întrucât episcopul era un absenteist polon.
20 *Kutvár* : corect Kutnár, sat şi com., jud. Iaşi.
21 *Tuchfabrik.* Înfiinţată în timpul primei domnii din anii 1764—1767.
22 *Kuperest*, sat, com. Ţuţora, jud. Iaşi.
23 *Mugylo.* La nord de Huşi (jud. Vaslui). Azi dispărut.
24 *Damafalva*, sat, com. Mirceşti, jud. Iaşi.
25 *Szabofalva*, sat şi com., jud. Neamţ.
26 *Gyerjest*, sat şi com., jud. Neamţ.
27 Neidentificat.
28 *Halvasest*, sat şi com., jud. Iaşi.
29 Sat dispărut, lângă Tupilaţi, sat şi com., jud. Neamţ.
30 *Huszárfalva.* Probabil Roşiori, sat, com. Dulceşti, jud. Neamţ.
31 Azi Băluşeşti, sat, com. Girov, jud. Neamţ.

A cincea este în Talpa [32], pe malul de dincoace al numitului râu Moldova, şi are douăsprezece sate ca filiale. Ultimele trei parohii pomenite nu produc vin, însă au din tot felul de fructe un belşug nespus de mare şi satele sunt atât de pline cu pomi încât din depărtare par păduri. Şi fiindcă în aceste parohii cresc foarte îmbelşugat tot felul de cereale, se obişnuieşte să fie numite hambarul Moldovei. Aici nu se găseşte nici un cerşetor. Se obişnuieşte să se are numai o dată, căci dacă s-ar face mai des s-ar strica grâul încă de la germinaţie.

A şasea se află în Călugăra [33], pe râul Bistriţa. Acest sat are foarte multe vii şi multe livezi cu pomi fructiferi, în special mari livezi de nuci. Ca filiale are târgul Bacău, Baraţi şi şaisprezece alte localităţi; mărimea ei trece de trei mile. Locuitorii ei sunt din aceia care s-au aşezat încă din vechime, cât şi din aceia care au fugit mai de curând aici din Ţara Săcuiască. //

p. 103 Parohia a şaptea este în satul Fărăoani [34] pe râul Siret, mai jos de târgul Bacău, şi este dintre toate parohiile moldovene cea mai mare, cea mai sănătoasă şi mai roditoare. Are douăsprezece filiale care în întregime au podgorii rodnice. Vinurile pe care le produc ei se pot păstra mult mai mult timp decât celelalte din acest ţinut. Pe deasupra, ei mai au o mulţime din cele mai frumoase poame şi bucate. În satele acestea porumbul care este cultivat atât de mult se prăşeşte numai o dată. Se mai fac aici şi buţi extraordinar de mari, din care una cuprinde o sută de vedre, pe care le cumpără de la ei negustori poloni şi ruşi. Se spune că această parohie constă din şapte până la opt mii de suflete şi venitul ei anual ajunge la cel puţin o mie de taleri turceşti. De aceea este o zicătoare obişnuită la ungurii de acolo că misionarul care administrează trei sau patru ani parohia Fărăoani se întoarce în Italia bine încărcat. Însă această parohie revine totdeauna celui mai distins după prefectul misiunii.

A opta este în satul Grozeşti [35], aşezat pe râul Trotuş, care mai înainte ţinea de episcopia de Milcovia. Acest loc este foarte populat, însă are o climă mai rece, fiind aşezat între munţi mari şi aproape de munţii învecinaţi cu Ţara Secuiască, de aceea nici nu este atât de rodnic ca alte locuri amintite aici, totuşi are mulţi pomi roditori şi vite multe şi bune. Filialele
p. 104 ei sunt: Târgu Trotuş şi ⟨Tg.⟩ Ocna [36], // acesta din urmă renumit din pricina ocnei sale de sare. În aceste târguri, alături de unguri, mai locuiesc şi evrei, greci, români, armeni, molipsiţi de ereziile lui Eutiches [37] şi Dioscor, şi câţiva turci. Ortodocşii au aici şapte mănăstiri şi vlădica sau episcopul lor obişnuieşte să locuiască tot timpul aici. De această parohie mai ţin şi filialele Caşin [38] şi Hârja [39].

În sfârşit, a noua parohie este în partea de răsărit a Moldovei, la râul Prut în însemnatul târg Huşi. Despre acesta au locuitorii unguri o tradiţie sigură, anume că locuitorii sunt urmaşii acelor husiţi unguri pe
p. 105 cari i-a alungat regele Matei Corvinul din Ungaria şi Ardeal; // şi dintre

---

[32] *Talpa*, sat, com. Bârgăuani, jud. Neamţ.

[33] *Kaluger-pataka* = Luizi — Călugăra, sat, com., jud. Bacău

[34] *Forrófalva*, sat şi com., jud. Bacău.

[35] *Garzafalva*, veche denumire a satului şi com. Oituz, jud. Bacău.

[36] *Akna*, oraş, jud. Bacău.

[37] Eutiches, ereziarh grec din sec. V, a cărui doctrină — eutichianism — a fost osândită de sinodul de la Calcedon. Dioscor, patriarh de Alexandria (444—451), partizan al lui Eutiches.

[38] *Kaszon*, sat şi com., jud. Bacău.

[39] *Hersa*, sat, com. Oituz jud. Bacău.

care o parte au primit învoirea domnului Moldovei să se așeze aici[40]. Aceștia au clădit în amintirea patriarhului lor Ioan Huss târgul amintit; iar în amintirea Sf. Hyeronimus din Praga[41], satul numit Hieronimus. Însă cu vremea, fără să știe cine a fost urzitorul, s-au lepădat de toate ereziile lor și au adoptat credința catolică pe care o mărturisesc credincioșii și azi. Târgul și-a păstrat numele, dar satul s-a numit Szent-Jeronimus[42]. Vin nu se produce aici, în schimb se găsesc din belșug pretutindeni tot felul de fructe, mai ales castane (!), nuci și alune, dintre care cele din urmă au o coajă foarte subțire și moale, și se face cu acestea anual un negoț însemnat. Administrarea acestei parohii o are de asemenea unul din misiune.

Celorlalți, și anume celei mai mari părți dintre husiți, nu li s-a îngăduit să rămână în Moldova, și de aceea au fost nevoiți să treacă la granița tătarilor crâmleni, unde s-au așezat și au întemeiat târgul Ciubărciu[43] și la cele trei margini ale acestuia satele Szent-Péter[44], Szent-János și Szent-Antal. Nu este nici un indiciu dacă aceste sate au fost numite // astfel înainte sau după convertirea acestui popor, dar că s-au întors toate p. 106
în sânul bisericii catolice sunt eu însumi martor. Căci după Paștele anului 1767, după vechiul calendar — calendarul gregorian nu este obișnuit în Moldova —, am călătorit cu un misionar bătrân, părintele Franz Carisi, administratorul (misiunii de la) Huși, din localitatea aceasta în Țara tătărească[45], unde în a șasea zi am ajuns în Ciubărciu. Am fost primiți de locuitori, care nu mai văzuseră preot catolic de șaptesprezece ani împliniți, ca niște îngeri veniți din cer. Ei au o biserică de piatră, închinată Sf. Fecioare și celor doisprezece apostoli; odăjdii de diferite culori, care ajung aproape până la călcâie și două potire de argint. Parohia, adică locuința misionarului, este destul de comodă și este clădită alături de biserică, pe o colină în mijlocul localității. Via care este lăsată pentru sfânta jertfă și pentru preoții ei este așezată aproape în mijlocul podgoriei lor, pe care o cultivă anual, aduc vinul destinat acestui scop și îl păstrează cât se poate păstra fără să se strice; iar când se întâmplă aceasta, îl varsă și umplu buțile cu must nou, ca atunci când ar veni acolo un preot catolic, să nu se întâmple lipsă de vin pentru el și pentru sfânta slujbă. Poporul se adună în toate duminicile și sărbătorile în biserică, unde un bătrân din Târgu Secuiesc[46], care este destul de instruit în principiile de bază ale religiei, se roagă, intonează câteva cântări religioase și recită cu evlavie, împreună cu cei prezenți, zilnic, două rozarii în cinstea Sf. Fecioare ... //

Ogorul lor este destul de roditor, ei cultivă mai ales grâu și mei. p. 107
Din primul coc o pâine foarte gustoasă, din cel din urmă pregătesc o băutură tătărească numită bragă[47], de care se folosesc zilnic. Hainele lor sunt în parte moldovenești, în parte tătărești și pânza pe care o țes femeile lor din in și cânepă este destul de aleasă și trainică. Ei se îndeletnicesc mai ales cu creșterea de vite cornute, de oi și de cai pe care abia o dată în zece

---

[40] Cf. J. Macurek, *Husitstwi v rumunskych Zemech* (Husitismul în Țările Române), Brno, 1927 p. 1 și urm.

[41] Apostol al învățăturii husite ; prieten al lui Ioan Huss.

[42] Azi Ghermănești, sat, com. Drânceni, jud. Vaslui.

[43] *Csöbörcsök*. La sud de Tighina (Bender), oraș în Republica Moldova.

[44] În trad. rom. : Sf. Petru ; Sf. Ioan ; Sf. Anton. Azi dispărute.

[45] Se referă la Bugeac, care stătea sub autoritatea hanului Crimeii.

[46] *Kézdiháromszék*.

[47] *Braha*.

ani îi hrănesc iarna cu fân, căci şi în acest anotimp pasc pe islaz. Ca tribut anual ei plătesc hanului tătarilor două mii de taleri turceşti; şi fiindcă ei stau sub stăpânirea soţiei de frunte a aceluia, nu îndrăzneşte nimeni să-i împiedice în religia lor.

Când, în ziua după sosire, ne-am terminat orele canonice, eu am dat poporului adunat în număr mare instrucţiune în limba maghiară despre mijloacele de mântuire necesare, mai bine de un ceas, după aceea am ascultat amândoi spovedania locuitorilor mai în vârstă, până la ceasurile 11. Şi sarcina aceasta, fiindcă eu singur stăpâneam limba maghiară, mi-a revenit mai ales mie, în afară de unii care s-au spovedit în limba română părintelui Franz ...[48]/.

p. 109 În aceste douăsprezece zile, pe care le-am petrecut la acest popor, am ascultat 7 139 de spovedanii şi am botezat 2 512 persoane[49]. Eu am mai asistat trei muribunzi, am înmormântat doi dintre ei, pe al treilea l-am lăsat în viaţă. Astfel în ziua a treisprezecea, după slujba religioasă şi predica ţinută despre stăruinţa în credinţă, ne-am luat rămas bun de la ei. Între lacrimi amare şi suspine, însoţiţi de peste 2 000 de bărbaţi şi femei, aproape o milă ungurească, ne-au rugat şi ne-au conjurat prin suferinţele lui Isus Hristos să le facem rost de un preot de la superiorul misiunii. Această dorinţă înfocată şi cerere stăruitoare am supus-o, la întoarcerea noastră, în Iaşi, părintelui prefect, el însă ne-a răspuns că nici unul din misionari nu vrea să se ducă acolo; iar el nu poate sili pe nici unul, căci toţi au fost trimişi numai pentru Moldova. Dacă din vremea aceea a mai fost vreun preot catolic la ei, îmi este cu totul necunoscut.

---

[48] În prima jumătate a secolului al XIX-lea, nimeni nu mai vorbea ungureşte. Cf. Lükó Gábor, *A moldvai csángók*, Budapesta, 1936, p. 182.

[49] Cifre evident mult exagerate şi în contradicţie cu cea de 2 000 de credincioşi menţionaţi la plecare.

JAN FRIDWALDSZKY

(1730–1786)

Iezuitul Jan Fridwaldszky, autorul așa-zisei Minero-Logii a Transilvaniei, s-a născut la Bratislava la 13 decembrie 1730 și a murit în anul 1786. În anii 1764–1766 îl aflăm la Alba Iulia, apoi în 1766–1773 la Colegiul iezuit din Cluj, unde se bucură de o deosebită ocrotire a nobilimii transilvane — care îl ajută să-și publice o serie de lucrări, în parte elaborate de el, în parte compilate după alți autori și în primul rând Samuel Köleseri, și-i asigură o pensie de trei sute de florini pentru ca să-și continue cercetările și descoperirile în domeniul istoriei naturale. O parte însă din informația folosită de el în Minero-Logia sa a fost culeasă direct de el în diferitele regiuni miniere pe care le-a vizitat personal, fie că era vorba de ținuturile aurifere ale Munților Apuseni, fie de ocnele de sare din Turda, Dej, Ocna Sibiului. El însuși declară în scrisoarea către cititori că e vorba de constatări directe „αὐτοψίαν" culese cu prilejul vizitării multor galerii și puțuri ale exploatărilor aurifere. În ce privește cele pe care nu le-a putut vizita personal, le-a descris după datele obținute de la corespondenți siguri. Sinceritatea sa, care nu e întotdeauna dublată de o pricepere prea mare sau de un spirit cu adevărat științific, e prețioasă totuși pentru fixarea unor aspecte ale muncii minerilor și țăranilor din Transilvania. Critica Minero-Logiei și caracterizarea autorului ei au fost făcute cu oarecare asprime de mineralogul Ignaz von Born, care a folosit totuși unele informații ale Minero-Logiei în compunerea propriei sale relații. El îl socoate pe Fridwaldszky harnic și zelos, dar lipsit de cunoștințe coerente din cauza unei pregătiri necomplete. După el compilația lui Fridwaldszky, în care intră o bună parte de împrumuturi din lucrarea lui Samuel Köleseri, *Auraria romano-dacica*, se reduce ca aport personal la arătarea numelui minelor, lungimea galeriilor, adâncimea puțurilor, numele câtorva funcționari din fruntea exploatării, dând la urmă și câteva schițe sumare ale săpăturilor. Materialul folosit consta dintr-o serie de informații, când bune, când inexacte, culese de la mineri capabili în meseria lor, dar în general destul de ignoranți și pe care autorul nu le-a putut valorifica îndeajuns, apoi din câteva basme edificatoare... din afirmații luate din Köleseri și din inducții proprii greșite, rezultând dintr-o ignoranță totală a principiilor chimiei și a mineralogiei... etc. Până și latineasca autorului e așa de incorectă și încărcată de înflorituri încât doar un Oedip i-ar putea pătrunde înțelesul... A fost un mare noroc pentru el că a venit în aceste locuri unde poate crea impresia că știe ceva (ubi aliquid sapere videatur). În camera sa din colegiu, unde îl vizitează confratele său în 1770, acesta a putut vedea mormane întregi de pietre, minerale, petrificări, toate alese fără discernământ și zăcând în dezordine. Cerându-i să-i arate piatra de la Dealul Popei, din care Fridwaldszky își propunea să extragă borax, constată că e o stalactită calcaroasă obișnuită. Tot astfel acel „stannum siculum" menționat la p. 104 a Minero-Logiei este o blendă cristalizată neagră de la Cavnic, care nu va da nicicând cositor. În sfârșit când i-a arătat așa-zisul cristal cuprinzând aur, descris la p. 177, acesta s-a dovedit a fi doar un ciob de sticlă de Boemia purtând pe dinăuntru urmele unei ghirlande poleite. Born trage de aici concluzii definitive și cu privire la „grăunțele de aur din struguri", la aurul lichid și la multe alte ciudățenii fantastice pe care pretinde că le-ar fi văzut și cercetat sau care „i-ar fi fost descrise" și care nu merită nici o crezare. El uită însă să adauge că cele mai multe din aceste ciudățenii au fost împrumutate de autor lucrării lăudate a lui Köleséri.

Este drept că şi la Fridwaldszky putem distinge o latură oarecum superstiţionară moştenită de la alchimişti. Alături de credinţa sa în existenţa unui aur oarecum vegetal, el e înclinat să creadă că aurul se tot regenerează şi înmulţeşte în pământ, explicându-şi în felul acesta marele belşug de aur întâlnit în vechile terenuri aurifere exploatate necontenit încă din antichitate.

Fridwaldszky a publicat: *Minero-Logia (magni) Principatus /Transilvaniae/ seu / metalla, semimetalla, sulphu/ra, salia, lapides et acqua/conscripta /a/ Joanne Fridwaldszky /Societatis Jesu sacerdote anno Sal. MDCCLXVII/* (cf. A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, p. 261, nr. 515).

Tot în acelaşi an a publicat ca lucrare anonimă: *Inscriptiones Claudiopoli Romanae Transilvaniae* — cu amănunte despre români (cf. Veress, *o.c.*, I, p.262, nr. 517) şi *Dissertatio de Skumpia sau Cotino, planta coriaria cum diversis experimentis in Transylvania institutis a Joanne Fridwaldszky Societatis Jesu Sacerdote*, Claudiopoli 1773 (cu o gravură reprezentând un exemplar de scumpie reprodusă în *Bibliografia română-ungară* a lui A. Veress, p. 275).

La § 9 se discută dacă scumpia din Transilvania e identică cu cea din Ţara Românească. În Bibliografia amintită, I, p. 274, nr. 545, se lămureşte: este prima descriere sistematică a acestei buruiene specifice din Ţara Românească, întrebuinţată la tăbăcitul pieilor şi exploatată în străinătate pentru bunele ei însuşiri.

Reges Ungariae Mariani ex antiquissimis diplomatis, aliisque mss. conscripti ab A.R.D. Joanne Fridwaldszky de Frivald A.A.L.L. et Philosophiae Doctore, Apud Universitatem Claudiopolitanam matheseos professore emerito, nunc per M. Principatum Transilvaniae in physicis experimentatore, praesbiteri saeculari, Viennae MDCCLXXV — cf. Veress *Bibl.*, p. 284, ms. 561.

Dissertatio de ferro et ferrariis Hungariae et Transylvaniae (1783). Această lucrare din urmă menţionată în A. Pallas, *Nagy Lexikona*, nu este pomenită în Bibliografia lui A. Veress.

Fridwaldszky a avut şi preocupări de economie agrară, concretizate într-un material, rămas vreme îndelungată inedit, intitulat *Dissertatio de agris firmandis et arandis pro M⟨agno⟩ Principatu Transilvaniae* (1771) şi care a fost editat de Alexe Csetri şi Carol Engel, *Prima lucrare agronomică de specialitate din Transilvania*, Bucureşti, 1970; aceiaşi autori l-au comentat în studiul *Importanţa primei lucrări agronomice de specialitate din Transilvania, Studiul inedit al lui Fridwaldszky...*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj, Series Historia, fasc. 1, 1974, p. 3—15.

În 1770 când îl vizitează Ignaz von Born la Cluj, acesta însemna, cu oarecare ironie, că el se ocupă acum de o serie de probleme practice, cum ar fi de a face tăblii din asbest de acoperit casele sau hârtie din diferite vegetale sau borax din stalactite.

Date biografice asupra iezuitului mineralog şi agronom la Al. Csetri, *Fridvaldski János*, „Korunk", IX (1965), p. 1521—1526.

[ÎNSEMNARE GENERALĂ ASUPRA TRANSILVANIEI][1]
AŞEZARE ŞI CARACTERIZARE

p. 4 **(Despre productivitatea Transilvaniei, clima favorabilă etc.)**

... Şi dacă vreo parte a acestei regiuni suferă cumva vreo vătămare adusă de climă, nu e vorba decât de grindină, care în anul 1765 a căzut de mărimea unui ou de găină şi a făcut mare prăpăd pe câmp. Cutremurele de

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat sub titlul: *Minero-Logia magni principatus Transilvaniae ... seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta a Ioanne Fridwaldszky, societatis Jesu sacerdote ... MDCCLXVII, Claudiopoli.*

pământ vatămă numai munţii, ele se ţin departe de oraşe (!) şi rareori aduc vreo stricăciune satelor şi cătunelor (!). Martori ai acestui fapt sunt cei doi munţi de la pasul Vulcan [2] care ridicându-se în sus au căzut cu mare vuet fărâmaţi la pământ. Dar nu este lucru neobişnuit aşa cum se întâmplă cu muntele Zănoagă [3] din apropiere ca munţii să scoată flăcări pe care locuitorii le tălmăcesc ca un semn sigur prevestind ivirea pe curând a unei molime printre vite. Totuşi pagubă mai mare pentru locuitori şi totodată pentru exploatările de aur [4] a pricinuit muntele ce domină săpătura de la Certeju [5] care s-a dilatat deodată atât de mult încât a trebuit să se năruie şi asupra rămăşiţelor sale s-a revărsat un lac mare care a înghiţit aceste săpături metalice, fără însă a căşuna nici o stricăciune locurilor vecine. Alte multe cutremure de pământ ca cel din anul acesta la Căpuşu Mic [6] acel dinspre partea Vălcăului [7], măcar că muntele s-a lăsat în jos deschizând o prăpastie, nu au avut nici o urmare rea în afară de spaima produsă ; cred că toată urgia s-a năpustit asupra peşterilor subterane — care par multe şi mari — lăsând apoi frâu liber urgiei sau să izbucnească sau să se potolească până în cele din urmă printre vastele lor cotituri. Între atâtea locuri de munte închise de păduri dese, stricate de ploi şi colţuroase de masa uriaşă de stânci, asperităţile şi greutăţile drumurilor sunt aproape de neînvins : pentru căruţe acestea sunt hotărât impracticabile, iar în ce priveşte caii, nu pot fi străbătute decât de caii „dacici" [8]. Şi acolo unde solul este mocirlos, de cum se moaie de ploile dese, dispare cu totul orice speranţă a unei călătorii ce s-ar petrece cu bine. Sigur e că de la Dobra [9] // (acesta p 5
este primul târg care îi primeşte pe cei ce merg din Banat în Transilvania) până la Deva se înhamă foarte des la căruţa căreia i-a rămas numele de „diligenţă" douăsprezece şi mai bine de juguri de boi şi în mijlocul greutăţilor drumurilor nu găseşti nici o cârciumă, nici un han cuviincios pentru o persoană cumsecade. Ai găsit oare vreuna ? Dacă nu ţi-ai luat cu tine provizii de mâncare, corpul obosit şi altminteri va mai suferi şi de nemâncare. Totuşi în satele în care locuieşte nobilimea ospitalitatea este aşa de mare încât ei se bucură şi se mândresc nu numai să primească pe drumeţi în gazdă, dar chiar să-i dăruiască cu provizii bogate.

Poalele munţilor vălurite parcă prin meşteşug omenesc dau tot felul de ierburi şi de poame, iar acolo unde sunt încinse de văi ai crede că şi-a ales aici reşedinţa Flora zeiţa pădurilor şi a munţilor. Va fi vorba în altă parte despre bogăţiile acestea ale vegetaţiei. Nu aş crede ca în munţii Bileac [10] şi Vulcan [11], acela la o depărtare de o oră de Alba Iulia, acesta înălţându-se mai sus de Mihăileni [12] între Baia de Criş şi Abrud — să lip-

---

[2] *Vulkan*, pe valea Jiului.

[3] *Zenoga*.

[4] *Aurariarum*.

[5] *Certej* = Certeju de Sus, sat şi com., jud. Hunedoara.

[6] *Kiskapus*, sat, com. Căpuşu Mare, jud. Cluj.

[7] *ad Valko*, E vorba de Văleni, sat, com. Călăţele din jud. Cluj, care serveşte aici pentru a distinge Căpuşu Mic de oraşul Copşa Mică din jud. Sibiu, numită tot Kiskapus în limba maghiară.

[8] Cai de munte din Transilvania, cai mocăneşti.

[9] Sat şi com., jud. Hunedoara.

[10] *Billak*.

[11] *Vulkan*, pe Crişul Alb.

[12] *Mihelem*, sat, com. Buceş, jud. Hunedoara.

sească, fie de pe unul, fie de pe celălalt o singură plantă din cele ce cresc obişnuit în orice parte a Europei ; este lucru știut că se poate găsi ghimber, spânz, balsam [13] de amândouă felurile etc. [14] şi atunci când le-am vizitat nu m-am îndoit că aş putea să ajung să îmbogăţesc cu un aport însemnat clasificarea botanicii numai cu aceste două specii (?) [15] dacă mi-ar fi îngăduit să zăbovesc mai mult acolo. Sunt aproape sigur că la fel cu acestea mai sunt şi altele. Dealurile din Secuime se fălesc cu ciuperci pe care le numim buretele cerbilor [16]; am aflat că mandragora este luată din munți şi cultivată cu mare grijă de ţărani în grădinile lor de pe lângă casă, astfel că pe bună dreptate oricine laudă muntele Harghita (acest munte din Secuime numit Harghita, foarte bogat în pământuri cultivate și pășuni, face să crească aşa mare varietate de ierburi din cele mai binefăcătoare încât
p. 6 locuitorii săi își aduc de acolo toate // condimentele pentru dresul mâncărilor şi leacurile pentru bolnavi). Aceste locuri, atât de multe şi de roditoare, sunt cercetate pentru hrană de foarte numeroase turme de cvadrupede, dintre care caii sunt foarte preţuiţi şi de popoarele străine, pentru că nu obosesc uşor la nici un drum ; de aceea locuitorii nu cruță nici o grijă şi nici o cheltuială ca să facă rost de armăsari de soi pentru viitorul rasei şi în primul rând de cai arabi [17] şi de cai mocăneşti care sunt obişnuiţi să suie munţii, să străbată prin ocolişurile lor, să ducă poveri și să se mulțumească cu foarte puţină hrană şi care, fiind ei înșiși plini de vlagă, promit o prăsilă aleasă, ce nu va fi istovită nici de drumuri şi nici de purtarea poverilor. Turmele de oi au această particularitate că nu sunt lăsate să coboare din munţi înainte de Naşterea Domnului, chiar dacă zăpada acoperă iarba şi frigul o distruge, căci totuşi au din belşug muşchiul arborilor, hrană care le place foarte mult şi pe care păstorii o culeg din plin de pe trunchiurile îndesate ale arborilor, pentru ca să-şi hrănească oile şi să le păstreze nevătămate. Acestea au lâna deasă și creață și cu cât e mai creață e mai scumpă şi mai preţuită. Mijlocul prin care făgărășenii obţin aceasta mi l-a împărtășit domnul Benedict Vörös, în clipa de față director al poştelor din Vințul de Sus. Ei sunt foarte atenți în primul rând la vremea fătatului și cu o lună de zile mai înainte ei le dau oilor să mănânce ramuri de salcie, iar acestea mâncând coaja lor, mieii lor se nasc creţi, din care cauză acest arbore este în aşa mare cinste la ei, încât nimeni nu pune sălcii pe foc şi ei îşi păzesc luncile lor cu sălcii, nu fără multe certuri. În afară de aceste turme de animale domestice mai sunt zimbri cu coama zbârlită (este o specie de boi sălbateci) care înainte de anul 1740 obişnuiau să tot vină la locul de lângă izvoarele
p. 7 minerale aflate în Giurgeu [18], pentru a se apăra de arşiţa verii // şi atunci se şi făcea vânătoare şi erau răpuşi. Însă această pradă a fost salvată de vânturile care s-au pornit şi care stricând mult pădurile din Giurgeu au silit pe zimbri să-şi caute un adăpost mai sigur. [Bogăţia minerală a pământului din Transilvania. Numele Crişurilor ar veni de la cuvântul grecesc care înseamnă aur [19]. Bogăţia în peşti. ....etc.].

---

[13] *dictamnum.*

[14] Urmează înșirarea : *Chameleonta, Napelum, Lunariam.*

[15] *Germinibus.* Se referă la balsam.

[16] *Cervinos fungus.*

[17] *Imprimis Asiaticos.*

[18] *Gyergyo,* ţinut (scaun secuiesc).

[19] Părere foarte răspândită şi în sec. XVI. Cf. *Călători,* I (Taurinus etc.).

Localităţi miniere p. 9

Vestite pentru aur sunt localităţile Abrudul şi Pârâul Roşu [20], Cărpinişul, Câmpeni, Bistra. Pe pârâul Valea Albă : Buciumul, pe această parte a Mureşului, la vărsarea Geoagiului [21], Nojag [22] sau Săcărâmb, apoi printre şirul munţilor ce urmează unii după alţii : Certejul, Topliţa, Fizeşti, Băiţa, Trestia, Hărţegani, Căinelu, Ruda, Porcurea, Almaşul Mare, Poiana, Stăniţa, După Piatră [23].

Pe râul Ampoiu (e) Zlatna

Dincolo de Mureş, Pianu român [24] este vestit pentru aurul virgin. Pe râul Criş e Baia de Criş [25], chiar la hotarul Daciei mai spre nord e Rodna, iar spre apus Huedinul şi Gilăul. Fier e din belşug la Hunedoara şi Trăscău. Sare dau Turda, Cojocna, Dej, Ocna Sibiului, Praid ...[26].

§ III. Sistemul munţilor purtători de minereu p. 11

Pentru cine cugetă asupra Transilvaniei şi priveşte lanţul munţilor cum se orientează faţă de punctele cardinale, cele mai mari bogăţii de aur ce vor dura până târziu, în vremea nepoţilor, le oferă acei munţi care cotesc de la apus spre miazăzi. Occidentul se mândreşte în partea de apus a Ultra-Silvaniei [27] cu prelungirile munţilor Bihorului, numite Plaiul şi Găina, ce sunt încărcate de aur virgin ; de aici încolo ⟨vin⟩ munţii Abrudenilor ce-şi răspândesc aurul lor de multe veacuri încoace ; apoi Căraci, Ţebea[27bis], Baia de Criş ; comoara de aur îşi împarte bogăţiile sale în Valea Rudei, astfel că din toţi munţii ce se ridică dincoace de Mureş, ca Ceteraşul [28], Măgura [29] etc., cei mai mulţi sau îşi îmbogăţesc pe loc lucrătorii lor cu foarte mare dărnicie sau în orice caz le oferă speranţe de câştig sigur. Cu cât se apropie mai mult acest lanţ de miazăzi trecând dincolo de Mureş, este tot mai sărac în metale preţioase. Argintul unit cu plumb îmbogăţeşte puţini munţi dincolo de Mureş. Cele mai bogate mine de fier de la Hunedoara numite Ghelari [30], deşi sunt orientate în ce priveşte poziţia lor proprie spre răsărit, totuşi considerate din punctul de vedere al cununii de

---

[20] *Vöröspatek*= Roşia Montană, sat şi com. jud. Alba, ca şi celelalte localităţi din acea frază.

[21] *Gyogy*.

[22] *Nagy Ag.*, sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara.

[23] Înşirarea începe de lângă Săcărâmb : *Cserles*, *Toplicsa*, *Füzes*, *Bojcza*, *Trisztyan*, *Herczigan*, *Gienel*, *Ruda*, *Porkora*, *Nagy*, *Almás*, *Pojána*, *Staniza*, *Dupapiatra*, formând un lanţ de sate din jud. Hunedoara ce se îndreaptă cu mici abateri spre Brad, Abrud şi Zlatna.

[24] Sat şi com., jud. Alba.

[25] Sat şi com., jud. Hunedoara.

[26] Urmează o înşirare a antichităţilor romane din Transilvania.

[27] Transilvania.

[27bis] Sate componente ale com. Baia de Criş, jud. Hunedoara.

[28] *Csetras*, la nord de satul Hondol, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara. Piscul său cel mai înalt Ceteraşul mare are 1 017 m fiind urmat de Halteu cu 1 046 m.

[29] Masiv din Munţii Metaliferi, jud. Hunedoara.

[30] *Gillard*, sat, com. suburbană a municipiului Hunedoara, jud. Hunedoara.

munţi ce încinge Transilvania, ele sunt întoarse spre miazăzi şi oferă aceleaşi resurse.

Răsăritul îşi îmbogăţeşte şi el solul, dar cu metale foarte eterogene. Se văd şi azi în Munţii Bucegi [31], care aparţin districtului Bârsei, mari grămezi de zgură aruncate, pe care le-au lăsat din topire cei vechi, şi nici nu sunt lipsiţi de minereuri. Clăbucetul şi Piatra Craiului, care privesc de sus, de pe culmile lor, toată Dacia. Pe unde se rostogolesc râul Buzău şi pâraele Strâmba, Dobârlău [32], Buzăelul [33], la obârşia lor, Roşca şi Piroşca [34] se
p. 12 dovedesc bogate în aur // şi adesea îmbogăţesc cu dărnicie pe culegătorii de aur. Ştim sigur că s-a impus culegătorilor de aur din râul Buzău, acolo unde acesta scaldă Ţara Românească, să dea domnilor Ţării Româneşti un pond de aur după măsura bucureşteană [35]. Este bine cunoscut că scaunele secuieşti păstrează în măruntaele munţilor o comoară ... etc. Locuitorii Rodnei ce sunt orientaţi spre miazănoapte, înşelaţi mult în speranţa aurului ... etc.... ar putea să se mândrească cu boraxul după care aleargă olandezii sau veneţienii în Indiile Orientale. Aşadar cununa munţilor ce încinge Transilvania toată câtă este e plină de minereuri... etc.[36].

§ IV. Caracterul specific al locurilor cu minereu

p. 15 ... Se spune că metoda cea mai bună pentru ⟨a asigura⟩ o exploatare cu succes ar fi să se caute urmele exploatărilor romanilor numite *der alte Mann*, din care am văzut foarte multe la suprafaţa pământului [37] şi încă de la început când am cercetat vechimea minelor şi am pătruns în cavităţile subterane şi mi s-au arătat văgăunile săpate sus de tot în vârful muntelui şi m-au întrebat metalurgii: „Măsoară acum dacă poţi vechimea minelor? Vezi cum au crescut fagi şi pini chiar în aceste gropi despre care am aflat din tradiţie că ar fi fost săpate de romani". Acest obicei de a sfredeli munţii nu cu ajutorul unor galerii, ci printr-o mie de gropi, este astăzi propriu românilor, întrucât aceştia sunt rămăşiţele coloniilor romane după cum este credinţa multora şi după cum ei repetă într-una: „Noi suntem din sângele romanilor [38] păstrători fanatici ai vechilor obiceiuri. Nu aş
p. 16 putea să înfăţişez altfel icoana // adevărată a munţilor ⟨astfel⟩ găuriţi, decât dacă aş aduce spre a expune privirii un fagure de miere, căci după cum acesta este format din găuri, tot aşa vezi şi munţii şi în primul rând Cârnic, Igria, Corna, Roşia [39] sfredeliţi de mii de găuri, din care observi — nu fără cea mai mare groază — cum ies târându-se unii oameni şi intră alţii şi se furişează şi se întorc iar alţii, fioroşi la port şi la înfăţişare (vezi figura I, aceasta înfăţişează muntele Cârnic sfredelit şi găurit din toate părţile de gropi, puţuri şi galerii). Negreşit i se dă oricui voie să extragă

---

[31] *Bucsez.*

[32] *Doblen.*

[33] *Bozzael* = Micul Buzău mai sus de Întorsura Buzăului.

[34] *Roşca* şi *Piroşca*, neidentificate.

[35] *Pondus Bukurestinum.*

[36] *Urmează consideraţii generale despre modul de împărţire al zăcămintelor miniere.*

[37] *Extus horizontem.* Într-o notă la p. 13, autorul lămureşte că înţelege prin orizont aici nivelul apelor ce curg în albia lor naturală.

[38] *„Noi suntem den senschele Romunilor", priscorum consuetudinum aemuli superstitiosissimi.*

[39] *Kirnik, Igria, Corna, Rosia* (în regiunea Abrudului, jud. Alba).

minereuri. De aici urmează că acolo unde licărește o speranță de câștig roiesc românii și în dreapta și în stânga și jos și sus, ai crede că se adună ca să ia cu asalt și să dărâme munții; se întâmplă adesea ca ei să piară în urma unei prăbușiri ⟨a terenului⟩ pricinuită de un foraj făcut fără prudență. Se păstrează amintirea acestui lucru întâmplat la Abrud și ⟨la fel⟩ și în muntele Vâlcău[40].

... Dacă este cineva care sapă muntele după dreptul său străvechi în cuprinsul locului care i s-a hotărât și vine altul care sapă din partea cealaltă și pătrunde în limitele primului, el nu poate fi respins // în altfel p. 17
decât dacă geometrul[41] depune mărturie că limitele determinate au fost călcate, fie cu intenția rea sau din nebăgare de seamă, și aceste procese nu se nasc în nici un anotimp în așa mare număr ca iarna, căci vara populația de la țară își închină agriculturii toată munca pentru slujba regelui și pe deasupra pentru propriile sale nevoi. Desigur este vrednică de milă soarta geometrilor când în toiul gerului sunt siliți să meargă pe munți și cu degetele înțepenite și amorțite de frig să pătrundă în cavitățile săpate[42] și să se zbată între viață și moarte întrucât cele mai multe puțuri și galerii, nefiind nici boltite[43] și nici proptite cu bârne de lemn, se cască adesea cumplit și nu-i lasă niciodată pe geometri să fie cu totul feriți de pericolul unei năruiri. Cunosc pe unul care a rămas sechestrat cu tovarășii săi timp de șase ore până ce săpătorii au înlăturat pământul acela care printr-un accident subit astupase ieșirea galeriei subterane.

[Autorul nu discută dacă aurul există ascuns din totdeauna sau crește în albia râurilor. În realitate el crede că e cărat de apele ce spală munții etc.].

Vaporii metalici acolo unde s-au așezat se întrec în culori ⟨variind⟩ p. 18
după varietatea metalelor și arată celor ce vin de departe mergând în acea direcție o unduire și o fluctuație a aerului, semn sigur că trebuie adăugate puțurilor de pe coasta muntelui niște galerii orizontale, pentru a se evita stagnarea aerului vătămător, prin legătura continuă dintre galerie și puț; și totuși ⟨stagnarea⟩ nu poate fi evitată cu desăvârșire, chiar dacă nu s-ar lăsa nimic nefăcut din ce trebuie făcut pentru a-l îmbunătăți și a-l primeni cu ajutorul unor pompe, unor roți sau unor canale[44].

[Varietatea straturilor din munți]. Acestea sunt astfel dispuse în p. 19
munți încât ai crede că aceștia au fost închegați în întregime din niște țeste de animale de același fel. Și deci nu e de mirare că se află atâtea soiuri de aur și atât de deosebite și eu însumi posed minereuri de aur înfățișând în spat, în șist, în cristal, în piatră[45], în cuarț, în piatra de ocru[46], ca și în cea armenească, aur nativ *(adnatum)* curat *(obryzum)*, în grăunțe, în lamele, în firișoare ca de tărâțe sau arătând ca brazda verde sau ca niște fire subțiri de iarbă sau ca mușchiul. Mi s-a spus cu siguranță că sunt printre români unii care sunt obișnuiți să cerceteze ocolișurile munților, ale poienilor și ale stâncilor și la care atunci când le seacă gologanii din lădiță, banul reînvie deodată și se înmulțește și au întotdeauna bani cu grămada nesecată din care să tot scoată, căci ei adună prin găurile munților aurul

---

[40] *Volkoi*, la E de Bucium, sat și com. jud. Alba.
[41] Rolul acestuia pare să fi fost destul de hotărâtor.
[42] *Concamerationes.*
[43] *In fornicem pertusi.*
[44] *Antliis, tympanis canalibus.*
[45] *lapidi corneo.* Traducerea termenului german de Hornstein — în latinește Petrosilex.
[46] *Bolo ochrae.*

curat *(obryzum)*, pe care fărămiţându-l în părticele foarte mărunte, le oferă spre răscumpărare strângătorilor de aur fiscali. Şi oamenii aceştia îşi pun toată străduinţa ca să cerceteze ascunzişurile munţilor şi ale stâncilor cu cea mai mare luare aminte şi observă stăruitor râurile şi chiar torentele ce cad ‹ghicindu-le› cu atâta pricepere, ca şi cum ar fi sorbit ştiinţa lor de la tripodiul lui Phoebus, şi înarmaţi cu pământ gras şi cu argilă moale,
p. 20 ei merg de-a lungul apei şi acolo unde văd mai mult nisip depus // de vârtejul apei, ei apropie de părticelele mai negricioase argila gata pregătită, în aşa fel ca acelea să se lipească de ea, şi apoi adună pe rând în altă parte şi iar în altă parte părticelele care datorită culorii lor mai negre stârnesc bănuiala că ar ascunde aur, şi când acel pământ lipicios pe care l-au adus cu sine pentru culegerea acelor molecule s-a umplut din toate părţile şi e plin de părticele metalice, atunci ei încărcaţi cu asemenea pradă se întorc în sfârşit acasă şi spală în copăi anume potrivite pentru spălare, acest pământ gras realizând un câştig de aur vrednic de luare aminte.

[Despre emanaţii minerale]

p. 21 ... Adesea frământam în minte întrebarea, care e cauza tumorilor şi convulsiilor care în cele din urmă se termină ca un fel de lepră ce loveşte pe acei nenorociţi locuitori care, neobişnuiţi încă cu locurile foarte joase şi cu gazele ce nu se ridică de la pământ, sunt totuşi siliţi să locuiască în acele
p. 22 locuri? Cred că nu e altă cauză decât cea datorată unor emanaţii minerale// şi în primul rând mercuriale, căci am aflat din propria-mi experienţă că apar urme de mercur printre grămezile de pământ negru, chiar şi fără de minereu, în multe locuri, ba şi la Cluj şi la Alba Iulia, când pământul e săpat la o adâncime de abia cinci picioare...

Cap. II

Despre metale

p. 26

§ I. [Despre aur]

[Autorul îl împarte în trei categorii: aurul oarecum „vegetal", aurul din pietre în stare naturală şi foarte curat (obryzum), în sfârşit cel ce se spală din râuri şi de pe malurile lor].

Prima categorie e constituită de acel fel de aur care creşte în viţa de vie sau în boabele de struguri: ba asemenea unor picături, ba în chip de coarde, rămurele şi fire ce se suie în sus, mulţumită cărora viţa se prinde de harag. Credeam că acest fenomen naturale propriu doar Ungariei, căci mi-a fost dat să văd la sediul tezaurului imperial o mlădiţă de aur smulsă din munţii Tokaj, crescută într-un butuc de viţă şi întrepătrunsă cu acesta
p. 27–28 şi având o lungime de un picior şi jumătate ... [Autorul citează o serie de mărturii scrise despre asemenea pretinse exemple de aur vegetal aflate la Tokaj, Eperjes etc. ... şi afirmă că acest fenomen a fost semnalat şi în Transilvania, unde au fost găsite grăunţe de aur în struguri aflaţi în podgoria de la Mica. Citează din lucrarea lui Samuel Köleseri: *Auraria Romano Dacica*, mărturiile de la p. 59, despre un filament de aur cuprins

într-o mlădiţă de viţă şi la p. 60 despre trei picături de aur aflate pe suprafaţa exterioară a unor boabe de struguri aduse în 1701 de guvernatorul Transilvaniei din via sa de la Ormeniş[46bis] la Alba Iulia unde au fost cercetate prin foc ... etc ...[47]. În sfârşit, după aceste mărturii conchide că ar fi vorba, în ce priveşte grăunţele interioare, de aur mineral curat *(obryzum)* ce se încorporează în cele mai felurite corpuri, iar în ce priveşte picăturile ce se nasc pe suprafaţa exterioară a boabelor de struguri — de vapori metalici din aer ce se precipită ca un fel // de rouă noaptea]... p. 29

Iar a doua categorie e aceea a aurului ce nu a fost supus focului de către oameni ; ⟨e⟩ vestitul aur curat pe care însăşi natura l-a purificat prin foc în crăpăturile munţilor şi despicăturile pietrelor. [Aminteşte după Nicolaus Olahus, pe baza declaraţiei episcopului Transilvaniei, Nicolae Gerendi, că un ţăran din preajma Abrudului a găsit o bucată de aur curat *(obryzum)* de mărimea unei pâini ţărăneşti, de o greutate ce o întrece pe aceea a 1600 de ducaţi. Repetă după Köleseri cele spuse cu privire la darul dus de Ioan Sigismund Zápolya sultanului Soliman la Belgrad „constând din talere cizelate de aur, încărcate cu grămezi de aur închipuind un pom stufos scăldat într-un râu de aur tot de cel săpat din Transilvania"].

[Aminteşte de obiectul de aur în formă de coif săpat din pământ în Transilvania sub Sigismund Báthory şi trimis în dar ducelui de Toscana]. Dar am şi eu nişte bucăţi de minereu pe suprafaţa cărora se află p. 30
lamele de aur pur *(obryzum)* nu prea subţire şi mai am şi altele în chip de bulgăraşi mici, de firişoare imitând părul, şi de cilindri imitând scoicile, toate de aur pur *(obryzum)* şi foarte neted. Prea nobilul domn Mihalóczi, administratorul actual al moşiilor depinzând de oraşul Zlatna, mi-a dăruit o bucată de minereu de cuarţ de-a lungul căreia aleargă o vinişoară de aur de trei-patru degete lungime şi îngustă de vreo linie şi jumătate ... etc. Am văzut o altă bucată de cuarţ ce nu trecea de mărimea unei alune şi au văzut mai mulţi acea ⟨vestită⟩ piramidă de aur aşa de bine formată de natură, că nici un meşteşugar nu ar fi putut forma una mai frumoasă. Cântăreşte patruzeci de aurei.

A treia categorie e cea care se spală din albia nisipoasă a râurilor ... E acel aur pe care îl numim virgin ... El este propriu regiunii de la p. 31
poalele muntelui Bihor şi de la Arieşul Mic ; e de douăzeci şi patru de carate şi nu e mai prejos de acela ce se spală la Pianul român[48].

Am văzut nu fără mare mulţumire a sufletului că locuitorii de la Arieşul Mic îşi plătesc dările lor anuale şi urburele[49] în fărâme de aur virgin. Când am pornit la drum pentru a vizita exploatările de aur dacice şi am ajuns la prea nobilul domn Bisztrai, colectorul de aur de la Câmpeni, acesta mi-a spus că timpul când primea mai multe fărâme de aur virgin de mărimea bobului de fasole era atunci când românii, iubitori de iarmaroace[50], aveau obiceiul să cutreiere locurile vecine ca să cerceteze bâlciurile ...

O a patra varietate de aur, anume lichid, curgător, moale, nu cunosc şi n-am văzut, ori încotro m-aş întoarce ; am aflat doar din auzite că s-ar fi extras în vecinătatea Turdei la Cheile Turzii[51] nişte aur moale şi care nu

---

[46bis] *Armenis*, sat, com. Mirăslău, jud. Alba.

[47] Cf. relaţia lui Köleseri, în *Călători*, VIII, p. 622—623.

[48] *Olapjan*, sat şi com, jud. Alba.

[49] *Urburas*, redevenţele obligatorii către cârmuire din aurul şi în general din metalele rezultate din exploatare.

[50] *Valacha gens annuis mercatibus intenta.*

[51] *Tórda-Hassadek.*

era lichid înainte de a fi fost expus aerului; şi de asemenea că la Baia Mare
p. 32 ...// pe vremea lui Matei Corvin ar fi picurat aur din stâncă, picătură cu picătură ... etc.

§ II. Despre spălarea aurului

[Despre vechii daci numiţi „culegători de aur" pentru că adunau cu neobosită sârguinţă aurul din albia râurilor. Despre ţiganii zlătari din Transilvania]. Ei s-au aşezat în jurul râurilor aurifere şi cum este obiceiul lor să locuiască în corturi, eu am crezut că sunt nişte tabere când m-am
p. 33 apropiat // şi am observat mai întâi aceste rămăşiţe ale egiptenilor. Primăvara sau toamna după revărsarea apelor, ei cercetează nisipul şi îl spală în felul următor: lângă pârâiaşe ei îşi instalează scaunele de spălare, adică nişte scânduri lungi de patru—cinci picioare, late de unul sau două, pe care le aşează într-un plan nu întotdeauna egal de aplecat şi le potrivesc cu o înclinare mai mare sau mai mică, după cum văd că nisipul este amestecat cu pietricele mai multe sau mai puţine. Am văzut scaune de acestea, terminate cu o margine în faţă şi pe părţi, dar fără a fi prevăzute cu nici o altă bară ⟨de oprire⟩ şi doar acoperite de sus până jos cu o zeghe păroasă pe care o numesc în limba lor „ţundră". Pe acestea, ei răstoarnă nisipul aurifer odată cu apa, ba cu coşurile, ba cu căldările umplute cu apă, până ce a fost sorbit de zeghe aproape tot nisipul metalic mai subţire. Din zeghe, pe care o afundă în hârdae mai mari, ei scot prin spălări repetate nisipul metalic şi odată scos îl bagă în copae şi îl despart din nou de nisipul obişnuit, turnând din nou apă peste el. Copăile acestea făcute din coaja arborilor mi-au stârnit o mare admiraţie, deoarece ele previn orice pierdere, chiar neprevăzută a aurului: ele sunt mai adânci în partea întoarsă spre cel ce le mânuieşte, au fundul rotunjit şi laturile mai înalte, au o lungime de un picior şi jumătate şi o lăţime de un picior. Aş crede că sunt mai bune ca acelea pe care le numim *sichertrog*, deoarece prin structura lor şi printr-o
p. 34 clătinare repetată fac ca nisipul să se învârte, // şi cum părţile mai uşoare se duc spre centru, ei le scot lesne dacă mai înainte le scutură odată şi lasă o clipă de răgaz pentru ⟨ca să se depună⟩ părticelele mai grele, ceea ce ei ştiu să facă cu mare îndemânare şi foarte repede.

Un alt fel de a spăla aurul îl urmează cei care caută aur în pulbere şi în foiţe, cât şi aur virgin în munţii Bihorului; pe sub păraiele, pe care le abat vremelnic pe latura cealaltă, ei sapă gropi adânci de şapte sau opt picioare până ce dau de cele mai multe ori printre straturile pământului ce-l sapă de piatră şistoasă. Atunci făcând nişte canale lunguieţe, trimit apă peste nisipul adunat. Aceasta, înlăturând prundişul şi pietrele şi luând cu sine şi nisipul, descoperă de tot piatra şiştoasă sau alta asemănătoare, de care de cele mai multe ori stă prins cu cea mai mare tărie — ca şi cum ar fi fost lipit cu un fel de clei — aurul în chip de firişoare, foiţă şi pulbere sau în orice caz dacă se desprinde din straturile de nisip ajun-
p. 35 ge // a fi vizibil. Pe acesta ei îl culeg cu mâinile şi îl numesc aur virgin şi îl duc colectorilor spre schimb, aurul virgin neavând nevoie de nici un fel de amalgamare [52] fiind absolut pur — iar dacă dau de un nisip bun de spălat, îl spală în copăi. Mai sunt şi alte metode de a spăla aurul. Ei încre-

[52] Adică tratare cu mercur.

dințează prundișul (?)[53], nisipul, mâlul și pământurile grunjoase[54] și însăși minereurile conținând aur morilor prevăzute cu zdrobitoare, care mărunțesc tot ce li se supune ⟨și-l prefac⟩ în pulbere măruntă ce va fi prelucrată în scaunele de spălat aurul. Acele scaune sunt din nou acoperite cu haine de lână sau de in, sunt mai lungi decât late și terminate cu o margine de amândouă părțile, sunt mai înalte la partea de sus unde sunt niște bare sau opritori[55] deosebite prin interstițiile lor și pe acestea obișnuiesc să le facă în formă cubică, pentru a mai încetini impetuozitatea apei ce duce pulberea metalică. Atunci când masa metalică se revarsă peste tăbliile înclinate, se agită încoace și încolo o prăjină de lemn prevăzută la capăt cu o scândurică // pentru ca părticelele mai grele conținând metal p. 36
să se oprească pe tăbliile astfel întinse în canalele cele mai strâmte. Și ca să nu piardă nici o parte din metal, ei adună apa ce se scurge ba aici în gropi, ba acolo în mici canale ce sunt tot atâția depozitari credincioși ai părților metalice. În cele din urmă ei duc masa aceasta numită *fein schlich* la cuptoarele de topire — din care sunt acum două: unul la Zlatna, celălalt la Certeju — sau aleg din ea aurul fie în copăi de separare sau prin amalgamare cu mercur. Metodei de curățire a aurului i s-a adus în vremea aceasta cea mai mare desăvârșire prin grija neobosită a acelora care conduc exploatările de aur, după cum am auzit de curând, și care repară morile zdrobitoare vechi și construiesc altele noi, mulțumită căror măsuri a fost preîntâmpinată cu cea mai deplină prevedere orice pierdere de aur.

. . . .

§ III. Despre exploatările de aur și despre alte mine metalice

Despre vechimea exploatărilor de aur

[Urmează înfățișarea unei serii de inscripții romane. Se amintește p. 36—42
și de tezaurul descoperit în râul Strei în 1545 etc.].

§ IV. Despre legile fixând regimul juridic al exploatărilor miniere

...Oricine ... poate să deschidă și să exploateze mine de aur, argint, aramă și pucioasă ... Nu numai locuitorilor (incolis) țării, dar chiar și străinilor // de orice nație ... li se garantează ... această liberă p. 43
exploatare. Iar cu privire la ceea ce se extrage din mine s-a prevăzut așa: atât stăpânul moșiei, cât și băieșii să fie legați prin jurământ să predea întocmai tezaurului a zecea parte din ce au realizat. Iar dacă vor fi dovediți că au purces cu strâmbătate, atunci vor fi pedepsiți prima oară cu 500 de florini unguresți, a doua oară cu îndoitul acestei sume, a treia oară cu întreitul ei ... și așa mai departe ...

---

[53] *Sabulum.*

[54] *Terras bolares.*

[55] *Repagula vel retinacula.*

... Este îngăduit ca proprietarul să caute aur pe moșia sa, fie prin munca iobagilor proprii, fie prin a robilor, dar a zecea parte va fi predată tezaurului. Restul va fi slobod să-l păstreze, dar dacă va voi să-l vândă, va fi dator să-l vândă doar agentului însărcinat cu schimbul aurului sau la monetărie ...

... Din aurul aflat în pământ străin, potrivit cu înțelegerea cu stăpânul moșiei, nu se dă a zecea parte tezaurului, ci e predat cu totul și pe de-a întregul agentului cu schimbul sau la monetărie ...

Sunt slobozi românii, țiganii și orice jeleri[56] să caute aur fără deosebire în râuri, pe maluri, în locuri muntoase, nisipoase, mlăștinoase ... Iar aurul găsit pe o moșie a fiscului sau în locuri obștești sau pe lângă râuri va fi predat fiscului pe prețul schimbului. În afară de schimbul fiscu-
p. 44 lui, nimeni nu poate vinde sau cumpăra sub pedeapsa // a 200 de florini și a prețului lucrului vândut sau a pierderii corpului delict. Scoaterea aurului din țară este oprită ... Aurul care este în curs de prelucrare : adică este doar în pulbere sau e amalgamat cu mercur sau chiar este separat[57] să nu îndrăznească nimeni să-l scoată din țară, căci dacă va fi prins, va pierde corpul delict, și vinovatul va plăti pe dată 200 de florini fără altă formă de proces. Iar dacă nu va fi fost capturat corpul delict, dar se va fi aflat despre el după niște dovezi sigure sau va fi fost restituit în natură sau plătit cu un preț echivalent, se va plăti o amendă de 100 de florini.

Când este oferit aurul spălat strângătorului ⟨de aur⟩, el este socotit la cântar cu pizetul. Pizetul este a cincizeci și treia parte dintr-o marcă $+\frac{17}{19}$ ⟨din ea⟩ și e plătit cu doi florini și patruzeci și cinci de creițari ...

...Împăratul Leopold a sporit prețul schimbului la aur încât se plătește culegătorilor pentru aurul în pulbere trei florini, pentru cel amalgamat cu mercur trei florini și treizeci de denari, pentru aurul virgin patru, pentru a se pune capăt vânzărilor clandestine ... Un spălător de aur, și acesta țigan, de pe lângă malul râului, dacă spală aur cu sârguință timp de o săptămână, câștigă trei pizeți. Acest neam e împărțit în mai multe cete[58] pe care le numesc întovărășiri (?) și care sunt foarte numeroase, fiecare de câte cincizeci de oameni, uneori de și mai mulți. Aceste tovărășii
p. 45 plătesc pe fiece an o sută de pizeți pentru ocrotirea și sprijinul // primit de la Cămara regească. Dar cum plăteau acești bani cu mare întârziere s-a hotărât ca atunci când aduceau aurul, să fie plătiți cu un singur florin rhenan de fiecare pizet, până la acoperirea celor o sută de pizeți, și după aceea cu trei florini rhenani de fiecare pizet. Dacă acest neam rătăcitor s-ar deda cu totul spălării aurului, ar aduce un mare serviciu, dar ei preferă câștigul ce-l dobândesc din geambașlâc, schimbând și vânzând cai sau îl scot din uneltele pe care le fabrică la roată (?)[59].

§ V. Abrud

Orășelul Abrud care își trage numele de la cuvântul din limba românească[60] Aurud, adică exploatare de aur, a fost vestit de multe veacuri

---

[56] *Inquilinis.*
[57] *Caementatum.*
[58] *Turmas.*
[59] *Torno fabrefactis.*
[60] *Idiomate Romano-Valachico.* Etimologia e greșită. Orașul Abrud, azi în jud. Alba.

încoace datorită exploatării aurului, după cum mărturisește o piatră aflată în anul 1765 lângă lacul muntelui Corna, care afară de inscripție .. mai înfățișa lămurit sus un topor și jos un ciocan, amândouă aceste simboluri metalurgice nefiind nicidecum alterate de vechime ...

Acest orășel odinioară avea jurisdicție asupra celorlalte exploatări de aur și hotăra pricinile litigioase dintre metalurgi ... etc. [Urmează p. 46–47
un document din 1525 după Köleseri privind plângerea magiștrilor mineri și piuari din orașele minere : Baia de Arieș, Baia de Criș și Băița [61] împotriva abaterii de către spălătorii de aur a apelor Pârâului Roșu, fără voia și știrea lor].

Am arătat mai sus că Abrudul și-a primit numele de la cuvântul românesc Aurud (!). Aceasta nu trebuie să ne mire când vedem pe români cum se dezvoltă și se înmulțesc din zi în zi în toată Transilvania ... [Urmează un document din 1427]. p 47–48

Azi jurisdicția Abrudului e mult micșorată sau chiar de tot știrbită. p. 49
Orășelul e întors spre apus. Latura sa de miazănoapte coboară în valea care datorită malului său roșu e numită „pârâul roșu" [62], pe românește Roșia. Răsună de un zgomot asurzitor de la opt sute de pive zdrobitoare măcar că se află la o depărtare de două ore și mai bine.

E presărată de pive [63] așezate una lângă alta într-un șir foarte des și umple cu larma sa îngrozitoare până departe toate împrejurimile. Încingând valea se ridică și de o parte și de alta munții bogați în aur. [Urmează un citat după Chorographia Transilvaniei a lui Reicherstörffer].

... Aceiași munți, pe care i-au săpat strămoșii lor și îi exploatează azi nepoții, apar cu numele acestea : Cârnic, Igria, „Cetatea Băilor" [64], Corna, Orla, Cârnicel etc. Cârnic e orientat de-a dreptul spre miazăzi. Cetatea are o declinație de 14 grade după acul magnetic. Igria e între miazănoapte și răsărit, totuși e mai degrabă la răsărit. „Orla" e orientată spre miazănoapte; straturile pământului și mersul vinelor metalice sunt asemănătoare. Toate sunt pline de lut galben ce se termină în roșu ; în cuarț totuși se amestecă foarte adesea niște vine scindate, încrucișate (?) [65], vălurite, adesea neajungând nici la grosimea unui fir de sfoară, nu oferă decât o speranță nesigură de aur, nu sunt nicăieri mai bogate decât acolo
unde se termină // printr-un bulgăre [66] de aur. Totuși munții sunt tot aceiași p. 50
care au îndestulat cu aur pe principi după dorințele lor, chiar și cele mai nesățioase, sunt aceiași care săpați, găuriți, căscați, desfăcuți, adesea de tot ce-i leagă împreună au ajuns să se năruie și se vor nărui tot mai mult zi de zi, iar acum sunt cu atât mai umili cu cât se ridicau mai falnici prin înălțimea lor uriașă deasupra celorlalți. Și nu este de mirare căci, precum am amintit mai sus, ai crede când te apropii de munți că s-a adunat de pretutindeni aici pentru dărâmarea munților o armată de satyri, căci din orice parte neamul românilor care locuiește de jur împrejurul acestor munți

---

[61] *Offenbánya, Körös-bánya, Kis-bánya.* Baia de Arieș, sat și com. jud. Alba ; Baia de Criș, sat. și com., jud. Hunedoara ; Băița, sat și com., jud. Hunedoara.

[62] *Vöröspatak.*

[63] *Tuditibus.*

[64] *Csetate Boylor,* în jud. Alba. Se întâlnește de obicei numirea în aceste locuri a două „cetăți" : *Cea mare și cea mică.*

[65] *Decussatae.*

[66] *Glomeramen.*

îi ciocănește, lovește și sfredelește și, nemulțumindu-se să răscolească măruntaiele pământului și stâncilor cu unelte de fier, printr-o îndrăzneală mai mare, răstoarnă munții cu ajutorul unei cantități așa mari de pulbere, încât nu trece nici măcar un ceas fără să se audă detunăturile și vuetul stârnit și jos și sus și din toate părțile de violența pulberii. Așadar trebuie ca aceștia să se potolească, deoarece acele săpături amenință să se năruie. Nu am văzut nici una din ele sprijinită de grinzi, nu pentru că ar suferi de lipsă de păduri, căci din pădurile satului vecin Bucium[66bis], ce nu sunt prea departe, sau ale satelor Câmpeni[67] sau Cărpiniș[67bis] sau chiar și din pădurile din Zlatna și-ar putea face rost cu cheltuială puțină de o cantitate mare de lemn de lucru, dar fie că se încred mai mult decât trebuie în straturile pietroase ale pământului sau fie din cauza exploatării lor nestatornice — deoarece azi sapă niște mine pe care mâine le părăsesc — ei nu sunt călăuziți de nici o regulă, ci numai mânați de cheful lor : acolo unde li se arată speranța unui câștig mai mare acolo aleargă și dacă li se pare cumva că vita vecinului are ugerul mai mare, ei împing galeria sau puțul lor pentru ca să se înfrupte totuși din traiectul vinei minerale a celuilalt, măcar că este oprit să dai buzna în săpătura altuia. Și aceasta e una din cauzele de ce munții de altminteri bogați în aur nu-și îmbogățesc pe cei ce-i sapă. Ei sapă munții nu după regulă, ci după chef, de aceea dacă văd că natura e mai puțin darnică, disprețiund-o, pornesc iar alte puțuri, pe care, dacă le află slabe, își schimbă din nou lucrarea începută, ca să
p. 51 facă altă încercare în alt loc ; și cu // atât mai îndărătnic se țin de acest fel nesocotit de exploatare, cu cât se sprijină mai mult pe speranța că se va întâmpla ca măcar și dacă nu ar da întotdeauna de aur curat, totuși să scoată din pământurile și stâncile pe care le supun morilor de zdrobire mai mult aur pur. Toate aceste lucrări se termină cu ajutorul morilor de zdrobire, datorită cărora pământurile, pietrele și stâncile sunt mărunțite și spălate după chipul arătat mai sus la spălarea aurului. Morile puține la număr, au nouă pive și cele mai multe din ele câte șase, prevăzute jos cu conuri, nu de fier, ci de calcedonia cea mai tare, ce se scoate obișnuit din muntele Vâlcău[68], lângă Baia de Criș. M-am mirat desigur ca aceștia să fie câtuși de puțin de calcedonie, am întrebat ce nume avea acea piatră, mi-au spus că e marmoră și se sileau să mă convingă pe mine care nu voiam să-i cred. Morile, ajung fiecare la un cost de douăzeci de florini. Ele sunt puse în mișcare de pârâul numit Roșia[68bis] și dacă apa este înghițită de pământul însetat sau scăzută din cauza arșiței de vară și nu mai e în stare să miște morile, ei au un lac artificial făcut cu muncă îndărătnică, și acesta timp de trei luni, până să vină ploile dorite, dă apă morilor de zdrobire ... Aceste minereuri de fier sunt fărâmate, zdrobite și alese cu atâta îndemânare încât nu suferă nici o pierdere a aurului. Și că lucrul nu stă altfel, ne-am convins apoi, căci slujbașii regești au făcut încercarea cu douăzeci și patru de chintale de nisip pyritic numit „Kis"[69], pe care le-au cercetat în copăi „*sichertrog*" și nu s-a găsit deloc aur, și apoi le-au pus la focul de încercare[70] și nu au găsit nimic altceva decât o urmă cu totul neînsemnată de aur.

[66bis] Sat și com. jud. Alba.
[67] Oraș, jud. Alba.
[67bis] Sat, com. Roșia Montană, jud. Alba.
[68] *Valka.*
[68bis] *Rubro rivo* (cf. mai sus Verespatak).
[69] Pietriș (de la germanul, Kies).
[70] *Igni docymastice.*

Prea slăvita împărăteasă s-a îngrijit să pună să se sape pe cheltuiala regească o galerie generală în muntele Cârnic, care chiar dacă nu ar fi niciodată // de vreun alt folos, ar fi totuşi o mare dovadă a unei binefaceri p. 52
unice faţă de bieţii ţărani, pentru ca aceştia să-şi poată săpa puţurile mai uşor şi mai sigur până acolo pentru ca să nu mai fie ţinute în loc ca mai înainte muncile şi activitatea nici de apa prea multă şi nici de aerul dăunător ⟨din mină⟩. Apoi galeria aceasta generală, numită îndeobşte *Erbstolen* în care mi-a fost dat şi mie să pătrund atunci, când se scotea atâta aur cât răsplătea grija atentă a săpăturilor şi stimula activitatea pentru ducerea mai departe a lucrului început, are o lungime ce întrece bine două sute de „orgii"[71].

(Vezi figura I. Aceasta înfăţişează muntele Cârnic A.G. galeria generală fără de care ar înceta celelalte munci. C. puţul de aerisire. G. câmpul principal. DEF urme intermediare şi încrucişate de săpături).

§ VI. *Cărpiniş*

Când ieşi din Abrud ţi se înfăţişează Cărpinişul[71bis] pe stânga şi Buciumul spre dreapta, nişte biete sate şi unul şi altul. În Cărpiniş nu sunt deloc mine metalice, totuşi ⟨sunt⟩ pive foarte multe în care se alege cu mult mai mult aur decât se culege din măruntaiele munţilor şi acest lucru îl îndeplinesc acei culegători de aur grijulii şi nespus de iscusiţi în felul următor : pe partea mai mare a văii pe care o locuiesc pe o distanţă destul de lungă ei sapă gropi[72] şi spre ele abat Pârâul Roşu şi pârâul Valea Albă ce curg de la Abrud şi nu fac aceasta fără temei ; căci este sigur că în apele ce se scurg se amestecă mult nisip aurifer şi că Pârâul Roşu fură aurul abrudenilor, iar pârâul Valea Albă, care //îşi trage obârşia din muntele Vâlcanu şi se p. 53
rostogoleşte (în mersul său) prin săpăturile şi exploatările de aur de la Bucium, este încărcat de mâl cu aur ; aşadar, se întâmplă ca la vreme de furtună, amândouă pârâurile umflate de ploi să ia cu ele şi să fure pe neaşteptate mâlul şi nisipul şi din Roşia Montană şi din Bucium. Atunci locuitorii din Cărpiniş se bucură că gropile şi cisternele lor se umplu de nisip, mâl şi pietre, pe care apoi le spală cu un folos ce nu e chiar mic şi câştigă un aur foarte bun. Aceşti locuitori trăiesc într-o supunere atât de mare încât ascultă de poruncile numai a unuia dintre ei care hotărăşte ce gropi să sape şi ce să spele, în ce moment al anului ⟨să se facă toate acestea⟩, pe ce bucăţi de pământ şi să nu părăsească acea bucată până ce nu vor fi spălat-o toată cu desăvârşire. Şi aşa se întâmplă că trecând anii, ei spală mai des una şi aceeaşi porţiune de pământ şi niciodată fără folos.

§ VII. *Bucium*

Buciumul este întors spre răsărit[73], el numără multe mine de aur din vechime, dar care au fost secătuite, afară de una care este numită Sf. Ioan şi e exploatată prin munca urbarială şi nu am aflat nici una care să făgăduiască mult câştig. Se văd în munţii dimprejur foarte multe puţuri, săpate toate spre miazăzi şi răsărit, pe acestea le sfredelesc românii şi

[71] Măsură de lungime echivalentă cu 6 picioare.

[71bis] Sat, com. Roşia Montană, jud. Alba.

[72] *cisternas*.

[73] Faţă de Abrud ; sat şi com, jud. Alba.

dacă speranța câștigului nu răspunde sforțărilor, atunci mai fac tot alte și iar alte gropi, săpături, puțuri până când dau de ceva cu care să-și ușureze viața săracă, dar ceea ce nu pot ei realiza umblând prin măruntaiele munților în urmărirea vinelor (de minereu) dobândesc din plin din spălarea nisipurilor aduse din Abrudzeller [74] și Vâlcău.

p. 54

§ VIII. *Câmpeni* [75]

Cred că ar fi bine dacă părăsind puțin vecinătatea abrudenilor, aș cerceta partea apuseană pe unde răsar în cale Câmpeni, Bistra și munții Bihorului, în căutarea aurului virgin pe care îl rostogolesc din belșug cele două Arieșuri, izvorând din culmile munților Bihor și despărțindu-se în două la piciorul muntelui Plaiul [76]. În albiile lor se găsea adesea odinioară aur virgin de mărimea unei jumătăți de funt [77]. Astăzi, mai ales în Arieșul Mic, apare nu rareori de mărimea ghindei sau a nucilor. (Aur) de acesta de mărimea unor mici bobițe și asemenea unor firișoare am văzut nu fără admirație la prea nobilul domn Bistrai colector al aurului provenit din spălare, când pornind la drum am vizitat această regiune. Ce fel de oameni au fost acei culegători de aur, ale căror urme se văd în munții Bihor și Găina [78], nu pot să-mi închipui, căci vezi târnăcoape [79], ciocane, securi și tot felul de unelte de fier atât de grele, că până și omul cel mai puternic abia poate să le ridice de la pământ cu amândouă mâinile, și totuși este limpede că au sfredelit fundul munților cu aceste unelte. Pe oriunde curge râul Arieș este încărcat de grăunțe de aur din cel mai curat ⟨iar locuitorii din⟩ satele Lupșa, Sălciua, Muncelu, Sartaș și Brăzești [80], așezate de-a lungul râului, atunci își desfășoară iscusința lor în captarea aurului când crește râul prin apa ploilor sau a topirii zăpezilor.

p. 55

§ IX. *Baia de Arieș*

După ce treci râul Arieș și lăsând Bistra în urmă mai înaintezi vreo 2 000 de pași, dai de Baia de Arieș [81], târg foarte cunoscut prin atelierele metalurgice, prin cuptoarele de topire și prin desimea vechilor coloniști. Aici odinioară se aduceau minereuri de peste tot de jur împrejur, și acelea care nu se lăsau fărâmate erau puse la cuptor, și acele care refuzau să dea aurul cu binele erau cercetate cu ajutorul focului. Aici se explorau nu numai minereurile de aur, dar mai ales cele de argint și de alte metale, dar năruirea puțului principal a pus capăt unor străduințe așa mari. Lucrul s-a întâmplat așa : șaizeci de metalurgiști care săpau la vinele de aur nu primeau altă leafă decât roadele muncii lor din fiecare vineri, de la apusul soarelui până la miezul nopții. S-a întâmplat că în sâmbăta mare, în ajunul Paștilor, la apusul soarelui au dat de o vână de aur nespus de bogată și atunci nu s-au ținut de termenul ce le fusese pus, și ⟨deși⟩ între ei se îndemnau unul pe altul să meargă la biserică, erau totuși împolditi la muncă

[74] *Abrud-zeller* = Abrud-sat.
[75] *Topan-falva*, oraș, jud. Alba.
[76] *Play*.
[77] Circa 250 gr.
[78] *Gejina*.
[79] *ligones*.
[80] *Lupcşa* (sat și com., jud. Alba) apoi *Szolsca* (sat și com., jud. Alba), *Muncsel*, *Szartes*, *Brezeşti* (toate trei sate, com. Baia de Arieș, jud. Alba).
[81] *Offen-banya*.

de marele belşug al aurului... în sfârşit au hotărât să aleagă pe unul din mijlocul lor care să afle şi să le vestească ora. A plecat trimisul lor şi a scos cu sine o oală plină cu aur curat. Abia ieşit din galerie el a văzut că se lumina bine de ziuă, a auzit şi sunetul clopotului vestindu-l pe el şi pe tovarăşii săi de sărbătoarea acelei zile. Atunci lăsând de o parte oala ⟨cu aur⟩, pentru a-i vesti pe tovarăşii săi de răsăritul soarelui, a căzut victima tristă a aurului împreună cu tovarăşii săi, căci s-a năruit deodată pe neaşteptate o parte din munte şi acuma puţul [82] este în întregime plin de apă din vârful înalt al muntelui şi până în adâncuri.//

În văile Hărmăneasa [83], Valea Ţării [84] vezi ruinele a 36 de cuptoare p. 56
vechi de topire. Din movilele de zgură aruncată se vădeşte că cei vechi nu se îngrijeau deloc să purifice acele minereuri după toate regulile artei, iar aurul vizibil printre aceste triste rămăşiţe, obişnuieşte să-l culeagă de acolo poporul de rând în mai toate zilele ... [urmează o legendă despre o inspecţie a lui Matei Corvin aici].

În zilele noastre, unul din gloata românilor a conceput planul să p. 57
sape în biserică sub sacristie pentru că auzise că abatele din acel loc fusese îngropat aici. Rezultatul a confirmat zvonul, căci a găsit veşmintele cu care acest abate slujea la altar, toate ţesute din fire de aur. Scoţând de aici aurul l-a schimbat pe câţi bani a putut şi a dus la Câmpeni o cantitate de nouă pizeţi [85]. Dar principalul colector al aurului — Petru Hajkul — a observat că acest aur este altfel decât acela pe care îl aduc culegătorii de aur şi atunci l-a ameninţat pe român cu pedepse şi cu bătaie dacă nu destăinuieşte îndată vicleşugurile cu care a făcut rost de acest aur. Acela a arătat pe rând tot şirul faptelor cum au urmat şi nu mă îndoiesc că şi-a primit pedeapsa meritată. În aceste locuri vin acei ce se interesează de antichităţi ... etc....

| § XI. *Abrud-„Zeller”* [86] p. 65

Satul Abrud-„Zeller” nu se mândreşte cu vine metalice de o întindere constantă. Minereurile amestecate cu fibre sau cu bucăţi de aur se spală în bazinul artificial care dă apă pentru 160 de piue.

§ XII. *Vâlcău*

Dacă te uiţi de pe muntele înalt Vâlcău, ţi se înfăţişează o vale pe care o scaldă trei pârâuri. Valea Saşa — aceasta pune în mişcare 25 de mori —, Valea Stolnişoara [87] 29 şi Valea Negrileasa 28. Muntele întors spre nord e despicat în două la o mare înălţime în urma unei uriaşe năruiri. Românii bătrâni spun că au aflat prin tradiţie de la strămoşii lor că multe bogăţii s-au revărsat din acest munte asupra principilor Transilvaniei. O galerie boltită [88], atât de încăpătoare încât uşor putea intra sau ieşi din ea un car tras de patru cai, ⟨dar⟩ partea de la începutul acestei galerii [89] a fost

---

[82] *Fossa.*

[83] *Hermanasze.*

[84] *Vallya Csari.*

[85] Cf. *Minerologia*, p. 44, un pisetum = 1/53 + 17/19 dintr-o marcă.

[86] *Abrud-Zeller* (?). Numire adoptată apoi întocmai şi de Ignaz von Born, dar neexplicată. E vorba de aşezarea numită azi Abrud-Sat, localitate componentă a oraşului Abrud, jud. Alba.

[87] *Stolnissora*, apoi *Nigelassa.*

[88] *Cameratum opus.*

[89] *Ductus cunealis.*

îngropată sub greutatea pământului năruit. Direcţia vinelor e de la răsărit la apus. Ele sunt acum cu folos pentru ţărani care aduc la pive o cantitate de aur ce nu e de dispreţuit, chiar dacă ei nu au început săpături noi, ci stăruie numai asupra unor rămăşiţe ale celor vechi. O parte dintre mori sunt puse în mişcare de pârâul Valea Albă, parte însă de apa lacului artifi-
p. 66 cial care e orientat spre Zlatna. Sunt mai bine de // 70 de mine, săpături, puţuri, care pot fi văzute şi astăzi. Dacă s-ar găsi cu cale ca să fie străpuns muntele de o galerie principală, capătul galeriei ar trebui să răspundă la ora a şasea a arcului magnetic şi nu mai înainte de a fi străpuns oblic şi cruciş [90] pe o sută treizeci şi trei de „orgii" vinele principale ale muntelui. Adâncimea muntelui, după cât se poate presupune după hartă, trece de 150 de „orgii".

§ XIII. *Zlatna*

Orăşelul Zlatna [90bis], pe care îl scaldă râul Ampoi, ⟨a fost odinioară⟩ înzestrat cu cele mai vechi privilegii ale regilor şi principilor. Acum ocupă un loc de frunte datorită supremului colector al aurului, domnul Neuman, foarte învăţat în metalurgie şi vestit de mulţi ani încoace prin grija pricepută şi aducătoare de bune rezultate acordate exploatărilor de aur şi apoi şi prin iscusinţa şi conducerea altor oameni foarte pricepuţi. Se află la o distanţă de cinci ore de drum, la apus de Alba Iulia şi numără următoarele mine de aur mai cunoscute : Muntele Faţa Băii [91], întors spre miazăzi unde se mai continuă şi azi străduinţele uriaşe ale celor vechi, pe sub ale căror puţuri se va săpa o galerie generală. Au mai rămas de săpat în vremea noastră trei sute de „orgii". În acea parte a muntelui pe care ei o numesc Iepure au găsit de puţini ani o mină nespus de bogată, pe care au numit-o Maica Domnului şi vor să-i zică de Loreto. Începutul galeriei se află la ora douăzeci şi două a acului magnetic [92], câmpul însuşi care îşi răspândeşte din plin bogăţiile răspunde la ora douăzeci şi patru ; un chintal [93] din minereul cel mai bogat dă două sute de semiuncii, iar din minereul obişnuit
p. 67 douăzeci sau patruzeci de semiuncii //. Se nădăjduieşte că atunci când vor înainta tot mai mult cu săpătura în sus, vor avea un spor din zi în zi mai mare. Este o particularitate a aurului [94] ⟨de aici⟩ care e necunoscută, poate, în toată Europa. Negreşit este cunoscut „Antimoniul solar", însă celălalt este mai vrednic de admiraţie pentru că este atât de uşor, încât dacă e supus morii zdrobitoare se pierde într-un fel de spumă galbenă, iar dacă este pus la foc distilează un fel de rouă de aur şi acest aur e de douăzeci şi trei de carate. Masa metalică este unită de cele mai multe ori cu o piatră tare [95]. De la această mină spre stânga se deschide o alta dedicată şi ea Mariei, născătoarei lui Dumnezeu, ce se îndreaptă spre săpătura străveche ⟨de la⟩ Prăpăstieni [96]. Odinioară sătura pe ţăranii lacomi ; chintalul dădea două sute cincizeci şi două de semiuncii. Mina cea mai de jos, numită ⟨mina⟩ lui Sigismund, după numele regelui, odinioară cea mai însemnată

[90] *Decussatim.*
[90bis] În jud. Alba.
[91] *Facebai Mons.*
[92] *Horae magnetis secundae supra vigesimum.*
[93] *Centenarius.*
[94] Pentru lămurirea sensului obscur al autorului, cf. *Minero-Logia*, p. 128 (despre antimoniu). Cf. şi Ignaz von Born ed. engl. *Travels* ..., p. 115 despre calitatea deosebită a minereului de aur din muntele „Tacebai" (= Faţa Băii).
[95] *Lapidi corneo* = Hornstein.
[96] *Propesteni.*

din toate azi este săracă, aurul pe care îl producea dădea un fel de calcar auriu [97] care era cu totul de aur în afară de doi denari de argint (vezi figura 2 A. Prăpăstieni, numit astfel ⟨de la⟩ prăpastia).

...Compătimesc soarta acelora care de mulţi ani încoace sapă mina lui Sigismund dintr-o speranţă deşartă ... etc. [dar le dă exemplul de la Schemnitz în care perseverenţa sfârşeşte prin a birui].

Brazi [98], în faţa muntelui Faţa Băii, a fost exploatat mulţi ani de mun- p. 68
ca unor particulari, a dat în anul 1761, din puţul Sf. Petru şi Pavel, aur
curat *(obryzum)* în spat de plumb. În anul 1754 a fost găsit pe pământ un
bulgăre sferic care cântărea trei sute şaptezeci // şi şase de ⟨taleri⟩ renani : p. 69
Spun locuitorii că muntele Brazi înaintează cu şaizeci de „orgii" asupra galeriei principale săpată de cei vechi. Se văd multe puţuri în partea aceea care e orientată spre miazănoapte şi satul Almaş.

Galeria „Celor trei regi" dă aur, dar niciodată fără ⟨un amestec⟩ de argint şi plumb. În galeria „Tuturor Sfinţilor" [99] măcar că au dat de fibre metalice şi au săpat una din ele pe o lungime de 250 de „órgii" şi cealaltă de 182 „órgii" nu au ajuns totuşi la câmpul ⟨de metal⟩ sau *feldort*.

Înălţimea muntelui e de o sută treizeci de órgii, jos la fund e plin de apă.

⟨Muntele⟩ Rugina [100]. Cred că trebuie arătat doar acest lucru cu privire la acest munte : că nu ar strica să fie cercetate printr-o galerie generală exploatările antice, căci toate au căzut în ruină. Se spune îndeobşte că a fost aici o mină ⟨numită⟩ Sf. Ana, al cărui minereu obişnuia să fie dus la Zlatna la topire, folosind pentru aceasta şaizeci de cai. Minereele acestui munte sunt ⟨amestecate⟩ cu antimoniu, pot uşor să dea zece semiuncii de argint din care o marcă se plăteşte cu doisprezece dinari de aur.

Trebuie observat cu tot dinadinsul că munţii Faţa Băii, Brazi,
Rugina au vine metalice paralele. Ce ar fi dacă s-ar săpa pe dedesubt o
singură galerie generală ? Muntele „kicsera" [101] produce un aur verde,
la prima vedere ai socoti că nu diferă deloc de muşchiul de pe copaci,
are paisprezece carate. Voi vorbi de celelalte săpături când voi trata despre
mercur, ele au toate // o vechime de mai multe veacuri ... p. 70

§XIV. *Almaşul Mare* [102] p. 75

Aruncând o privire de sus din Zlatna asupra minelor de aur ce se întind dincoace de Mureş şi de Criş şi îndreptând ochii spre apus, ţi se iveşte înainte Almaşul Mare, având alături spre nord muntele Brazi ... cu multe şiruri de ape. Ce bine de ar fi chiar mai multe ! Tot ce se extrage în locurile vecine îl zdrobesc aici ⟨oamenii⟩ în pulbere, dar din cauza micimii pârâului nu folosesc decât primăvara şi toamna, iar lacul încins ca de o cunună întreruptă de munţii Rudele-Baba şi Petriţa (?) [103], ⟨slab⟩ întărit de un zăgaz foarte păcătos, îşi vesteşte dinainte sfârşitul. Minereul din acest loc e plin de spată, pirite de antimoniu şi nu arareori se separă din el aur curat.

---

[97] *Speciem calcis aureae.*
[98] *Brasa.*
[99] *OO. SS.* = Omnium Sanctorum.
[100] *Rusina.*
[101] *Monti-kicsera*, neidentificat.
[102] *Nagy Almas*, sat şi com., jud. Alba.
[103] *Rudele-Baba et Petra-Sak.*

§ XV. *Poieni*[104]

Satul Poieni scotea odinioară aur ales din muntele Verteş. Martori ai vechimii sale ⟨stau⟩ grămezile de zgură ce sunt acum de folos românilor. Nu se deschide nici o intrare spre puţuri, minereurile uşor de fărâmat nu duc lipsă de pive de zdrobit. Tot aurul se poate spăla în hârdaie de lemn[105]. În anul 1742 s-a deschis în urma unor ploi abundente o vână metalică în muntele Dâmbul cu piatră din care se scoate un cuarţ vânăt (?)[106] unit cu o piatră foarte tare albăstruie întrepătrunsă din loc în loc de aur curat nativ. Această vână îndreptată spre apus nu a ţinut mult, ci s-a desfăcut
p. 76 în multe // ramuri, apoi cotind spre miazănoapte nu a mai lăsat decât urme foarte slabe ale prezenţei sale.

§ XVI. *Porcurea*[107]

⟨Satul⟩ Porcurea nu a cântat niciodată osanale muntelui Ceteraş[108] şi lucrul nu este de mirare, căci deopotrivă cu munca, foarte nestatornică, sunt şi roadele sale. Porcurea nu cunoaşte aur curat, din fărâmarea minereului scoate foarte puţin câştig. De cum sunt scoase minereurile din puţuri, îndată tovarăşii ⟨de muncă⟩ şi le împart între ei, apoi le supun morilor de zdrobire. Ei au cercetat muntele Valea Curechiului[109] ce îi domină, dar au fost siliţi să-şi pună toată nădejdea în mici vâne oblice, divergente, dar care nu sunt pe cale să dispară.

§ XVII. *Stănija*[110]

Munţii Stănija, Jesuina şi Dâmbul sunt aşezaţi într-un loc din care nu lipseşte nimic care să ajute la exploatare, au cursuri de apă, mai au la îndemână lemn de tăiat din belşug, partea dinspre răsărit oferă vâne foarte bune, au un aur asemenea acelui din muntele Faţa Băii de douăzeci şi două de carate. Mai trebuie recomandată locuitorilor hărnicia şi o sârguinţă neîntreruptă la lucru. Nu am străbătut încă locurile aurifere de dincoace de Mureş şi am şi ajuns la râul Criş. //

p. 77

§ XVIII. *Baia de Criş*[111]

Baia de Criş este un orăşel frumos având sub autoritatea sa trei sate, Ţebea, Râşca şi Căraci şi tot atâţia munţi şi ce bine ar fi dacă s-ar exercita autoritatea numai în vederea exploatării minelor de aur, căci ţăranii fiind hărţuiţi încoace şi încolo ba muncesc pentru provincie, ba pentru orăşel şi muncind necurmat pentru rege abia mai rămâne vreme să cerceteze măruntaiele munţilor. Stau baltă exploatările şi vai! chiar se îndreaptă spre ruină. Vânele metalice ale munţilor Măgura sunt vrednice de mare atenţie. Filonul (?)[112] metalic foarte lat nu dă nicăieri la iveală aur, iar la capetele extreme ale acestui filon, care ajung şi într-o parte şi alta a marginii abia la lăţimea unui deget înfăţişează un aur îndesat şi

---

[104] *Pojana*, sat. com. Blandiana, jud. Alba.
[105] *Lintribus*.
[106] *Lividum*.
[107] *Porkure*, veche denumire a satului Vălişoara, com. Balşa, jud. Hunedoara.
[108] *Csetras*.
[109] *Valli Kureth*.
[110] *Staniza*, sat, com. Buceş, jud. Hunedoara.
[111] *Körös Bánya*, sat şi com., jud. Hunedoara.
[112] *Ductus*.

adunat în felul rumeguşului, iar restul masei metalice e de aceea care nu produce nimic şi se numeşte *Kampffig*, este lată de două ,,órgii'', răspunde la ora zece şi douăzeci de secunde. Ca să-şi agonisească ceva pe unde pot, ţăranii săraci sunt mai bucuroşi să sape fără deosebire găurile din toată vecinătatea şi să spele pământul scos, cu ajutorul apei din zăpezi şi ploi pe care o strâng în şanţuri. Aveau ce e drept, două lacuri artificiale dar poporul de rând nu a fost în stare să păstreze sau să repare zăgazurile şi pe când căuta de ici şi colo mijloace ⟨pentru aceasta⟩ şi stătea în aşteptare, apele câte [113] ⟨mai⟩ erau, dând năvală şi rupând zăgazurile s-au şi pierdut.

Toată întinderea vecină până departe este de acel soi care se numeşte *Flöszverk* şi e plină de răsfirări de aur cu diverse aglomerări şi nici nu se mai află vreun alt ⟨loc⟩ care să i se poată potrivi în afară doar de Pianul românesc. Niciodată un săpător nu va săpa aceşti munţi cu prea puţin câştig, dacă se va înfiripa o societate care, punându-şi nădejdea în Dumnezeu, va ajuta exploatarea cu mijloacele necesare. // Mă reîntorc la acele locuri p. 78
aurifere de dincoace de Mureş pe care le-am părăsit o clipă.

§ XIX. *Ruda* [114] *şi Cristior* [114bis]

Câţi locuitori are Ruda, toţi sunt săpători de metale şi nici nu se scoate azi în alt loc din toată Dacia un câştig mai statornic şi mai mare din puţurile anticilor numite *der alte Man*, iar în munţii ,,Lazur'' [115] şi ,,Kultzen'', acolo unde valea desparte aceşti munţi, se înşiră în ordine puţurile şi se mai află rămăşiţele unei galerii generale, pe care au început-o cei vechi, ca şi ale zăgazului şi ale lacului, care punea în mişcare exploatarea celor din vechime. Munţii ce se ridică de o parte şi de alta nu sunt exploataţi acum de nimeni, totuşi oamenii pricepuţi afirmă că munţii vor îmbogăţi pe minerii lor. Direcţia vinelor se întinde de la miazănoapte la miazăzi.

Românul, încărcându-şi căluţul său, pe care l-aş putea numi cal de povară [116], şi de o parte şi de alta cu materia purtătoare de minereu ⟨zăcând⟩ aruncată — scoate din chiar aceste rămăşiţe ale anticilor un câştig statornic de un pizet. Mori de zdrobit sunt în număr de douăzeci şi şase. Au un lac cârpăcit, nicidecum ⟨croit⟩ după regulile artei. Crişciorul lucrează cu douăsprezece mori zdrobitoare. Se spune că amândouă locurile adică şi Cristior şi Ruda sunt străbătute de o galerie generală săpată de cei din antichitate.

§ XX. *Căinelu* [117]

Aurul albicios de la Căinelul care se scoate acum din măruntaiele pământului este amestecat cu mult argint; nu ştiu să fie aici // vreo galerie mai p. 79
mare de douăzeci de ,,órgii'', puţurile coboară la o adâncime de cincisprezece ,,órgii'', în piatra neagră asemenea gagatei [118] cresc vinişoare foarte subţiri de aur, filoanele abundă în pirită metalică.

[113] În textul publicat: *quod erant* corect: *quot erant*.

[114] Sat desfiinţat, înglobat la satul Barza, com. suburb. Crişcior, oraşul Brad, jud. Hunedoara.

[114bis] *Kricsar*, sat, com. suburb., oraşul Brad, jud. Hunedoara.

[115] *Lazur*, apoi *Kultzen*.

[116] *Clitellarium*.

[117] *Ginel*, azi Căinelu de Sus, sat, com. Băiţa, jud. Hunedoara.

[118] *Gagatis instar*. ,,Gagates'' este o piatră neagră sticloasă numită în limba franceză ,,jais'' fără corespunzător în limba noastră. Deci = asemenea ,,jais''-ului.

§ XXI. *Băița*[119]

Băița produce un aur prost fiind amestecat cu corpuri străine și întrepătruns mai ales cu argint și chiar cu plumb.

Galeria generală a exploatării metalice e numită Rudolf. În această galerie dă o alta pusă sub ocrotirea Sf. Ana. În ea se deosebesc felurile de minereuri după emanațiile sulfuroase și se arată limpede că nu lipsește aurul, dar are mai mult argint și se numește *roth gulden.* Alte puțuri însemnate cu numele Sf. Iosif și Ignatie, își răsplătesc săpătorii căci acolo unde lipsește calitatea, cantitatea acoperă cheltuielile.

§ XXII. *Hărțăgani*[120]

Amintește doar de tumulii străvechi ai strămoșilor. Acum douăzeci și patru de ani domnul Holzberg, directorul minelor, a scos un câștig destul de bun din mina pe care a lucrat-o. Se văd multe puțuri săpate la miazăzi și la miază noapte, dar exploatarea suferă din cauza deselor neînțelegeri ⟨ce se ivesc⟩.//

§ XXIII. *Fizești*[121] p. 80

Micul sat Fizești își datorează îndeletnicirea sa minieră muntelui Malul. Promitea venituri mari în anul 1730, dar a înșelat nădejdile țăranilor săi, căci aceștia, mai înainte de a fi strâns chiar și cantitatea cea mai mică de minereu, s-au pus să ridice clădiri pentru topirea minereului cu bani împrumutați care nu aveau să fie plătiți, măcar că minereurile de plumb promiteau să dea argint. În puțul numit Sf. Treime și de asemenea în acel dedicat Sf. Barbara, se întâlnește nu arareori aur nativ amestecat cu plombagină. Acea exploatare se numește „Trestienii Noi"[122], căci au început să sape din partea aceastălaltă același munte la care răspundea din partea cealaltă vestita mină de aur de la Trestiani a anticilor, ce mai poate și azi să îmbogățească din belșug pe cel ce o cultivă.

§ XXIV. *Trestieni*[123]

Mina de la Trestieni este vestită prin aurul său nativ și în foițe și prin direcția statornică a vinelor de aur.

Muntele Malul[124] a îmbogățit vistieria regească din anul 1710 până în ⟨17⟩32, apoi exploatarea a trecut din vechiul neam al conților Gyulai asupra Principelui Brâncoveanu, apoi asupra generalului Stainville, în sfârșit asupra exploatatorilor regești. Generalul conte Ștefan Gyulai a protestat și a cerut restituirea pe de-a întregul a posesiunii Trestieni . . .

Eu nu fac simple pronosticuri, ci declar cu siguranță că minereurile p. 81
de aur vor mai dura încă multă vreme, dar numai să fie construită o galerie generală cu toată priceperea metalurgică și să se stăruie în exploatarea muntelui, căci puțurile pe care le-am văzut acum nu înseamnă decât tot atâtea jafuri, după cum va confirma oricine iubește adevărul . . . etc . . . Dacă ele ar fi sub îndrumarea unui geometru al subsolului[125] și a unui

---

119 *Bojeza*, sat și com., jud. Hunedoara.
120 *Herczigan*, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.
121 *Füzes*, sat, com. Băița, jud Hunedoara.
122 *Neú Trsztyán*.
123 *Trsztyan*, azi Trestia, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.
124 *Mäul* (!).
125 *Geometri subterranei*.

metalurg înţelept ar răspunde la tot ce s-ar putea dori. Domnul Bauman, măsurând în 1764 căile de acces ale muntelui, a stabilit cu multă chibzuială punctele extreme ale unei galerii generale. Iar cât priveşte spălarea aurului din straturile alăturate pe o mare distanţă, aceasta ar promite bogăţii egale cu ale minei, dacă s-ar curăţa nisipul, mâlul, mica şi şisturile de la suprafaţă şi folosi morile zdrobitoare, ridicate în acel scop. În sfârşit nici un minereu de aur nu este atât de asemănător cu acestea ca cele de la Cremnitz [126] din Ungaria.

§ XXV. *Topliţa* [127]

La Topliţa minele exploatate între speranţă şi teamă au favorizat foarte adesea pe cei ce le munceau; mai însemnate sunt acelea care îşi datoresc bogăţia muntelui Măgura [127bis].

De cum au început a fi săpate galeriile şi puţurile închinate Sf. Nepomuc, ele au mulţumit deplin pe săpători, căci abia au înlăturat aceştia învelişul exterior şi îndată au şi dat de aur curat. Mai jos de acestea au săpat galeria Sf. Gheorghe şi după aceasta, urmând galeria mai departe, au găsit o vână neagră numită *Schwarze Kluft*, ceea ce s-a întâmplat acum vreo nouă ani, apoi au tăiat galeria numită a Sf. Mihail şi cum vinişoarele se încrucişau în sus, au muncit cu multă râvnă ca să poată fi urmărite mai bine firele de minereu ce se taie la unghi ascuţit // şi au deschis galeria Sf. Martin p. 82
în care se văd numai patru filoane principale, căci o piatră tare unise toate vinişoarele şi fibrişoarele, care în celelalte mine, unde plasma auriferă află un teren mai moale, se răsfiră mai mult.

În fruntea acestei exploatări e D. Joseph Pock ... e foarte priceput ...etc ... Acesta, ca să poată secţiona şi prinde după regulile artei filoanele Sf. Nepomuc şi Martin, a săpat două galerii : Sf. Roch de la apus la răsărit şi alta numită după arhiducele Petru, de la răsărit la apus. În aceea a dat de patru filoane principale, în aceasta din urmă, extrema duritate a pietrei ţine în loc speranţa concepută. În galeria Sf. Roch, în noiembrie 1765, s-a ivit din belşug atât aur curat de lăţimea unui deget încât cele două exploatări au câştigat uşor o sută de pizeţi. Cea a Sf. Iosif înfăţişează trei filoane metalice, nu fără interstiţii vizibile de aur. La piciorul muntelui, galeria dedicată Bunei Vestiri a dat chiar în acelaşi an mari bogăţii. Puţul Sf. Florian care e sărac e ajutat de veniturile foarte mari ale celui al lui Francisc de Paula, precum şi ale celui al Sf. Cruci, unde aşa-zisul „roth gulden" a ajuns la mare înflorire cu bulgări de aur în valoare de şase sute de semiuncii, însă apele aduc o piedică aproape de neînlăturat acestor exploatări atât de bogate.

Domnul Joseph Pock ... a săpat muntele Judenberg [128] şi acuma urmăreşte o prea frumoasă masă de aur de trei degete ascunsă în cuarţ. Şi nici nu s-a încumetat altul mai înainte să sape acest munte ... A obser- p. 83
vat la extremitatea muntelui şi a munţilor vecini straturile vinelor şi poziţia lor şi s-a hotărât să sape galeria numită a Mariei-Victoria în muntele Mācieş [129], spre a găsi în minele acelor munţi şi îndeosebi în acea numi-

[126] Azi în Republica Slovacia.
[127] Sat şi com. jud. Hunedoara.
[127bis] La est de Topliţa.
[128] *Judenberg*, la sud de Zlatna.
[129] *Matshies*.

tă a Speranţei divine nişte vine bogate şi nici nu va fi înşelat în nădejdea sa, căci se arată lămurit interstiţii de aur. Muntele Fischer e tăiat pe dedesubt de galeriile următoare; a Sf. Barbara, a Sf. Xaverius, această galerie nouă, în afară de slabe interstiţii de aur vizibil, nu a oferit nimic ... [speranţe pentru mai târziu ... etc.].

Mina străveche de la extremitatea muntelui se mândreşte cu bogăţia constantă a anilor din urmă.

Despre galeria Sf. Treime e vrednic de amintit că s-a săpat în partea de sus un puţ de şase órgii adâncime şi s-a găsit aur curat din belşug; totuşi nu se poate urma munca începută din cauza aerului rău; aşadar ei au pornit o galerie generală şi după doi ani de muncă îndărătnică, în anul acesta se simt roadele, ca şi folosul deosebit al lucrării. Se scoate din cuarţ albastru aur curat în foiţe şi chiar de cei asemenea unui rumeguş de culoarea aramei sunt multe interstiţii în minereul de plumb „Bleischus" în care se găseşte aur din belşug. Toate aceste filoane sunt îndreptate de la miazăzi la miazănoapte.

§ XXVI. *Certeju* [130]

La Certeju, exploatările adiacente muntelui „Bagaje" [131] se socotesc secătuite din anul 1730. Sugestia de a se folosi maşini hidraulice pentru
p. 84 forarea stâncii tari // nu se poate realiza nici chiar cu o cheltuială de 180 de florini renani. Puţul închinat Sf. Treimi produce ⟨un minereu de⟩ argint numit „Glaserz" care e atât de bogat încât un chintal de masă minerală poate uşor da 70 de semiuncii de argint. În alte mine, nu puţine, s-a extras aur curat. În anii 1748 şi 1749 a fost găsit un „bulgăre" de aur, care a adus 74 000 de florini renani coexploatatorilor săi; pentru acest motiv acest munte a dobândit numele de Stockwerk, este foarte bogat mai mult în fibre şi vine extrem de numeroase, dar lipsite de continuitate şi peste tot unde se spală masa de la suprafaţă, se adună prin spălare aur ca rezultat al unei încercări ce nu e de dispreţuit.

§ XXVII. *„Foraj"* (?) [132]

Exploatarea de la „Foraj", vecină celei de la Certeju, a adus în 1756 un mare câştig. Ar fi de dorit să se afle cauza pentru care nu mai produce. A rămas din antichitate o galerie foarte lungă ...

p. 85

§ XXVIII. *Săcărâmb* [133]

Munţii Săcărâmbului, cu cât sunt mai scunzi decât alţii, cu atâta dau mai puţine semne ale unor bogăţii ascunse.

Dacă se consideră mai cu atenţie micimea munţilor şi straturile lor încrucişate, nici o vână metalică nu poate să treacă de o sută douăzeci de „órgii" şi totuşi din anul 1749 s-a scos de aici atât aur încât s-ar crede că ar putea satisface poftele cele mai nesăţioase. Vinele care merg spre miazănoapte au slăbit acum şi nici nu se arată o speranţă mai bună cu privire

---

[130] *Cserles*, azi Certeju de Sus, sat şi com., jud. Hunedoara.

[131] *Bagaje*. Neidentificat.

[132] *Furrage* şi apoi *Fourage*. Neidentificat

[133] *Nagy-Ag*, sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara.

la galeria Sf. Iacob, săpată pe o distanţă de mai bine de nouăzeci şi patru de „órgii". În mica galerie din pre nord dedicată neprihănitei Fecioare se sapă cu folos. Puţul Sf. Bernard adânc de cincisprezece „órgii" produce mult mai puţin ca în anii precedenţi. [Pronosticuri despre scăderea producţiei din Săcărâmb. În schimb toată Transilvania conţine mari bogăţii]. Totuşi cei din Săcărâmb au foarte multe fibre[134], pe care, urmându-le aşa cum se află ele împărţite, divergente şi încrucişate *(„durchschrotten")*, vor mai adăuga câştig peste câştig, de care să-şi amintească urmaşii. Căci aici este un minereu cu totul uimitor pe care după înfăţişare l-ai crede antimoniu curat sau amestecat cu foarte puţin argint, dar greutatea sa este atât de mare încât cu drept cuvânt îţi dă de gândit; dacă se pune pe foc, se evaporă antimoniul şi argintul care a rămas mai eliberează o parte foarte mare de aur.//

§ XXIX. *Pianul Român* p. 86

Dacă treci Mureşul şi înaintezi în şesul Pianului Săsesc ţi se înfăţişează nişte dealuri care se termină în munţii mari ce despart Ţara Românească de Transilvania; acest ţinut la o depărtare de o jumătate de oră de Pianul Săsesc se numeşte Pianul Român. Este foarte vestit pentru aurul pe care îl are de douăzeci şi trei de carate şi în tot locul şi pretutindeni, până unde se desfăşoară şi se întinde, până la munţii Cioara[135], Tărtăria, Săsciori, Răchita este foarte bogat în fibre de aur. Nu sunt aici vine metalice constante, nu sunt deloc urme de mine, ci abundă în fibre, firişoare, grăunţe, „flöszwerk" din aurul cel mai pur. Dacă sapă oamenii câte una sau două „órgii" rareori câte zece, ei scot neîntrerupt pământ încărcat cu firişoare de aur. Dacă ar dori să sape mai adânc s-ar păcăli, căci stânca numită Vatra este baza întregii acelei mase aurifere ce se ridică în sus[136]. Aş dori pentru aceşti buni ţărani, din care cea mai mare parte sunt din neamul egiptean al ţiganilor [137], mai multe lacuri, din ale căror ape să tragă folos pentru ei şi pentru munca lor de aurari. Este drept că au trei (lacuri) improvizate, dar dacă acestea ar da greş, după cum se întâmplă adesea, atunci ei trebuie să se întrerupă din lucru. Ar fi bine deci să se ducă un canal prin teritoriul Vinţului de Jos care este foarte asemănător la straturi cu cel din Pianul Român. Construcţia lui s-ar putea continua şi duce la capăt cu prilejul chiar al săpăturilor pentru aur, fără nici o păgubire a lucrărilor de exploatare, ci mai degrabă cu cel mai mare câştig.//

§ XXX. Despre argint p. 87

Nu aş îndrăzni să afirm că sunt puţine minereuri de argint în Transilvania pentru că minele de argint sunt mai rare, ci mai degrabă că bogatele puţuri de la Săcărâmb dădeau un argint atât de încărcat de aur încât argintul reţinut de antimoniu căpăta o friabilitate asemenea aurului celui mai ductil. La Băiţa s-a scos un argint asemenea unor fire şi filamente. ⟨Minereurile⟩ acestei mine, adesea amestecate cu plombagină, ar trebui

---

[134] *Fibras.*

[135] *Csora* apoi *Tartarea, Sechur, Rikita.*

[136] Urmează: *atque istius aurei Promi-condi latitudo et longitudo facile 6000° superat* (?)

[137] Afirmaţia ce nu e confirmată de celelalte mărturii contemporane.

socotite mai degrabă ca purtătoare de argint decât de aur. Muntele Troica, la o depărtare de o oră de Trestieni, este întru totul asemănător ca minereu cu munţii Schemnitz din Ungaria. Acest munte este plin de nenumărate galerii şi puţuri de-ale anticilor, însă este vitreg cu cei ce îl sapă din cauza uriaşelor sale năruiri // ...

p. 88 [Despre calitatea argintului de la Certeju. Caracterizarea unor minereuri de argint din Transilvania fără o cunoaştere mai precisă a munţilor din care provin].

S-a constatat că aurul din Câinel are o parte şi jumătate de argint ..., dar li se plăteşte ţăranilor[138] întocmai ca aurul bun. Exploatarea de la Muncelul Mic[139] nu este săracă. Chiar acum au dat şapte chintale şi două semiuncii de masă de argint zdrobită şi curăţată ... În Ţara Făgăraşului, în satul Marginea, dacă s-ar săpa, s-ar da de mult argint.//

p. 89

§ XXXI. Despre cupru

... Toată cinstea se arată aurului, însăşi natura a alungat acest metal mai puţin nobil tocmai la hotarul Daciei. Puţul de la Micăneşti (?)[140], numit al Sf. Simion şi Iuda înfăţişează fibre prea frumoase de cupru roşcat. Chiar acum când m-am hotărât să scriu acestea, D. Iosif de Pock, care este mai mare peste exploatările de aur de la Topliţa din munţii apropiaţi ai Devei orientaţi spre apus, sapă cu sârg o mină de aramă care, după încercarea făcută, dă şaisprezece funţi de cupru la chintal; aici se mai sapă şi cupru „massicum" şi e belşug de malahit ...

...Ce a dat odinioară mina de la Băiţa nu ştiu; dacă erau cumva unele ⟨mine⟩ mai bogate aiurea, ele ar trebui căutate în munţii vecini cu Banatul.

[Amicul autorului D. de Palzer îi comunică o metodă mai expeditivă de a topi cuprul adăugându-i turbă şi cărbune de piatră].

p. 92

§ XXXIII. Despre siderurgia din regiunea Hunedoara

Am discutat[141] mult împreună în ce moment din trecut trebuie să aşezăm începuturile siderurgiei din jurul Hunedoarei. Inscripţia pe care ţi-o înfăţişez aminteşte doar de trei secole, poporul fără excepţie spune peste tot că neamul evreilor[142] le-a pornit, poate că acel sat al vostru acum numit Thalmis, altădată s-a chemat Thalmud; asemănarea de sunete şi ceea ce se poate citi despre legăturile[143] pe care le-a avut Decebal cu evreii (?) şi ⟨faptul că⟩ le-a acordat dreptul de a întemeia o cetate în strâmtorile Valahiei transalpine (?) confirmă în tot cazul părerea obştească ...[redă

p. 93 inscripţia din satul Ostrov în care e vorba de „Coll. Fabr."(= collegium fabrorum) şi îi pune în legătură cu pretinsa numire antică de „Porţile de

---

138 *Colonis*.

139 Sat component al com. suburb. Veţel, municipiul Deva, jud. Hunedoara.

140 *Mikenesini* = Micăneşti, sat, com. Zam, jud. Hunedoara?

141 Textul e adresat lui Filip de Kern, administratorul provinciei Hunedoara.

142 În credinţa poporului e vorba de nişte uriaşi „Jidovi", cărora li se atribuie toate rămăşiţele construcţiilor gigantice.

143 *Consuetudinem*.

Fier"[144] dată de Zamoscius munţilor de aici]. Negreşit a fost întemeiat de romani un colegiu al faurilor la Porţilor de Fier, ⟨adică⟩ în munţii cei mai bogaţi în fier.

Acel munte care e exploatat de multe veacuri e aşezat în satul Ghelar[145]; întors spre răsărit şi numit Gropile (?)[146]. Se află la două mile depărtare de oraşul Hunedoara. În acest munte sunt două mine, zise *cea veche* şi *cea nouă*, aceea se întinde cu galeria pe o lungime de o sută douăzeci de „órgii" şi stă deschisă sus la o înălţime de douăzeci de „órgii", căci filonul metalic se suie spre partea de sus a muntelui. A fost începută în anul 1743 şi s-au săpat o sută treizeci de „órgii" cu mare cheltuială şi puţin venit; // astăzi însă se arată mai favorabilă celor ce o sapă, căci p. 94
în 1755 s-a tăiat după o lungă chibzuială o galerie îndreptată spre mina veche. Vinele de metal merg spre nord, masa lor numită Stockwerk e deasă, lată şi atât de îmbelşugată încât abia poate fi cuprinsă în opt „órgii". Nişte vine asemănătoare se îndreptau spre sud, însă au fost mult stricate pentru că au fost prea mult ciuntite. Dintr-un chintal de minereu pus la foc zece ore, se scot douăzeci şi şase de funţi de fier curat, a douăzecea parte din chintal este un oţel[147] atât de curat, încât ciclopii care conduc această topitorie îl separă ⟨de rest⟩ fără altă osteneală. Pe râul Cerna, ce curge pe alături, se află cinci ateliere în care se lucrează fierul.

... Sunt printre aceste ateliere unele prevăzute cu două ciocane, cu tot atâtea furnale, ba chiar cu câte trei pâlnii de filtrare; sunt altele ce ţin de râul Govăşdia[148]; acestea îndeasă[149] fierul folosind mai mult focul şi mai puţin ciocanele. Tot de domeniul Hunedoara ţin şi acele ateliere de fier care sunt acţionate, în scaunul Orăştie aproape de satul Sibişel[150] de apa cu acelaşi nume. Minereurile din Hunedoara sunt pline de cuarz, de ocru roşu şi galben ...

Cercetând castelul[151], construcţie foarte veche, mi-a plăcut inscrip- p. 95
ţia ce arăta în litere gotice cu abrevieri pe autorul lucrării. Măritul Ioan de Hunedoara, guvernatorul R⟨egatului⟩ U⟨ngariei⟩ în anul 1452 a pus să se facă această lucrare : acolo unde se ţine acum fierul era odinioară sediul comiţiilor, iar într-o parte, jos, locul era scobit în aşa fel ⟨pe dedesubt⟩ şi ţinut încordat de un arc[152](?), încât oricine ar fi fost pus să stea acolo ar fi căzut din răsucirea arcului şi — sfârtecat în bucăţi — şi-ar fi dat sufletul. Pe tot castelul se văd foarte multe steme ale Corvinilor şi Szilagilor[153]. În capelă ... se vede amvonul din care odinioară Capistrano obişnuia să-şi rostească predicile ...

---

[144] De la *Porta Ferrea* care însă nu e o numire antică şi nu se referă la munţi, ci la o poartă efectivă ce închide locul de trecere.

[145] *Gyalar*, sat, com. suburb., municipiul Hunedoara, jud. Hunedoara.

[146] *Kropilele*.

[147] *Chalybs*. Termen folosit şi pentru oţel şi pentru fierul călit.

[148] *Govasdia*.

[149] *Conglomerant*.

[150] *Sebeş hely*, sat, com. Beriu, jud. Hunedoara.

[151] De la Hunedoara.

[152] *Elaterio tensus est*.

[153] Familia soţiei lui Ioan Corvin.

p. 98 ## § XXXIV. *Trăscău* [154].

[E moșia ereditară a baronilor Toroczkai ...]

p. 99 Are munți încărcați cu fierul cel mai abundent și care mărginesc provincia Turda pe latura occidentală. Țăranii care muncesc cu plată la săparea acestui minereu, neîngrijindu-se ca să ușureze prin galerii orizontale truda foarte grea oricum a săpării, scobesc pământul fără regulă și alandala, spărgând [155] puțuri, unele încrucișate altele asemenea unor melci pociți; și dacă nu ar fi opriți de masa de apă ar săpa în adâncime treizeci de „órgii", oricât de obosiți le-ar veni, sau ar vedea mai apoi că sunt siliți să scoată pe umerii lor minereul extras și că îi amenință adesea o primejdie vădită de năruire. Căci ei lăsând deoparte pietrele mai tari nu le sapă decât pe cele mai slabe, și din cauza aceasta s-a văzut adesea mai apoi că producându-se fisuri [156] puțurile s-au năruit. Pe lângă acestea, toată vara ei nu lucrează la mine, iar când se întorc la ele iarna pentru o muncă aprigă, sunt siliți mai întâi să curețe ce s-a măcinat din cauza intemperiilor. Acești buni săpători nu lasă ușor să pătrundă în mine nici un străin, crezând că acolo se ascund mari comori, nu de fier, ci de aur și argint care vor fi speculate de nepoți în vremurile viitoare ... etc.

p. 100 ...Oricine se pregătește să cerceteze acești munți dă de puțurile minei mari și ale celei mici de la „Fogol-Banya"; prima săpată chiar pe vârful muntelui s-a năruit de multă vreme...

p. 103 ## § XXXV. Despre cositor

... Este lucru de mirare că în Transilvania nu numai că este cositor, dar abundă. Au fost aduse din scaunele secuești la Zlatna acum vreo douăzeci de ani mulți funți de cristal de staniu ⟨numite⟩ *Zinkraupen* din care un chintal promitea la prima încercare de separare patruzeci și patru de funți ⟨de cositor⟩. Au fost îndemnați secuii să se apuce de exploatare
p. 104 dar aceia, mai iubitori de plugărie, nu iubesc // mineritul. Am la mine un cristal de acesta secuiesc, cântărește mai mulți funți [urmează descrierea sa]. Nisipurile rămase după spălarea aurului dau indicii sigure că s-ar ascunde cositor în munți, eu însumi am văzut adesea nisipuri de acestea amestecate cu granate de cositor [157] [...] mult deosebite de cele conținând fier.

§ XXXVI. Despre plumb

p. 105 ...Transilvania este bogată în plumb. Nu trebuie nesocotite bogățiile pe care le-ar da Muncelul Mic [158] dacă ar fi exploatat mai intensiv; este un sat așezat lângă Deva, dincolo de râul Mureș, un al doilea numit Baia Bârzii [159] e lângă Dobra unde totul e numai plumb, și aceste minereuri

[154] *Toroczko*, azi Rimetea, sat și com. jud. Alba.

[155] *Effringunt*.

[156] În textul publicat *ruinis actis* (corect „rimis actis").

[157] *Granatis stanucis*.

[158] *Kismuncsel*, sat component al com. suburb. Vețel, municipiul Deva, jud. Hunedoara.

[159] *Purza*, azi Boia Bârzii, idem. De fapt aceste două localități erau absolut vecine.

încă nu dau mai mult ca două semi-uncii de argint şi treizeci de denari de aur ... Chiar acuma vine vestea că la Baia de Arieş s-a descoperit o mină de plumb ce va ţine în vecii vecilor şi că s-a şi început săparea.

Rodna[160]

La Rodna, lângă Bistriţa, oraş al saşilor, numit după râul care curge lângă el, se exploatează de multă vreme nişte mine vestite de plumb, care — după părerea mea — sunt mai vestite decât bogate.

Muntele Göcze este cel mai renumit printre locuitorii din Rodna şi după părerea oricăror oameni pricepuţi ⟨în materie⟩ dacă este ⟨vreun munte⟩ care să răspundă din plin la speranţa exploatatorilor, apoi el ar fi acesta, dacă s-ar îngădui ca exploatarea să se facă pe cheltuiala stăpânirii. Societăţile particulare care s-au înfiripat pentru exploatarea galeriilor străbunilor nu pot stabili nici o limită, fie în ce priveşte adâncimea sau lungimea puţurilor sau a galeriilor. Sunt treizeci de ani de când societatea numită *Deschaniana*, după cel mai vestit membru al ei Ioan Deschan, care era consilier imperial, a săpat chiar trei sute de „orgii" şi nu a putut totuşi să determine direcţia pe care o urmăriseră săpăturile celor vechi ... p. 109

Dealul Popii, în care se află obârşia pârâului Isvor, a fost săpat de părinţii din // vechime. Se vede chiar aici o peşteră uriaşă de o mare ampli- p. 110
tudine[160bis], dar rămâne îndoielnic dacă a fost săpată cu prilejul exploatărilor metalice. Pe vârful muntelui se înalţă mult mai multe ruine, dar las nerezolvată întrebarea dacă trebuie atribuite unor vicisitudini naturale sau exploatării romanilor. . . . .

... Pentru cel ce priveşte spre apus, de pe culmea ⟨muntelui⟩ Dealul Popii, i se înfăţişează muntele Secu[161], din ale cărui văi îşi trage obârşia râul Anieş[162], care însă e mult mai prejos de acele ⟨vestite⟩ râuri aurifere „Crişurile"[163] pe care le-au zămislit Munţii Bihorului. Blasa, în hotar cu Moldova, înfăţişează chiar la suprafaţa pământului nişte vine de plumb vălurite *(schwehend)*. Dar câştigul bogat ce l-ar putea trage ⟨de aici⟩ ţăranii săraci este mult împiedicat de lipsa apei şi de marea înălţime. Dealul Cornului este renumit pentru că din veniturile minelor sale a fost ridicată biserica din Bistriţa, acum o ruină lipsită de frumuseţe. ⟨Muntele⟩ Măgura întors spre miazăzi şi Cormaia, numit astfel de la pârâul căruia i-a dat naştere, nu au nimic vrednic de luare aminte, pe lângă rămăşiţele anticilor etc. acea înaintare şi insinuare a fibrelor ⟨aşa-zisul⟩ *flözwerk* care e apărat deasupra şi dedesubt până la două „órgii" de un pământ albăstrui. Dar dacă acest pământ ar fi cumva de natura cobaltului? Este ⟨un pământ⟩ mineral; promite ⟨să dea⟩ argint şi în orice caz şi un mal şi celălalt al Someşului, ce înalţă mici moviliţe, dovedesc că aici a fost creată de cei vechi o baie de spălat aurul ...

---

[160] Sat şi com., jud. Bistriţa-Năsăud.

[160bis] Are 175 m lungime.

[161] *Saccu*. 1715 m înălţime.

[162] *Aranyos* (!) (autorul confundă aici pârâul Anieş cu râul Arieş, la rândul său confundat cu Crişul).

[163] Autorul urmând părerea unor scriitori mai vechi socoate că numirea Crişurilor ar veni de la cuvântul grecesc însemnând *aur*.

Partea a III-a

Despre semimetale

p. 121
§ I. Despre mercur

[e socotit de autor un „semimetal] ”

p. 122 ... Eu pun laolaltă mercurul cu chinovarul ... etc. Minereurile
Transilvaniei care exudă mercur sunt din categoria cinabrului. Cele pe care
le-am văzut se datoresc toate munţilor foarte bogaţi ai zlătnenilor şi prin-
tre aceştia se distinge mai mult: ⟨Exploatarea de la⟩ Dumbrava [164];
se întinde spre nord la o depărtare de o oră de orăşelul Zlatna. La începutul
veacului al şaptesprezecelea a început să fie săpată : este cu totul de cinabru.
Vine fibroase de cinabru şi având din loc în loc aglomerări ⟨de cinabru⟩
se află din belşug; acest lucru îl mărturisesc secţiunile, puţurile, săpăturile
boltite ale anticilor ce găuresc muntele în multe locuri. Deoarece solul pe
care îl săpau străbunii era pietros, de aceea nu erau nevoiţi să sprijine cu
grinzi bolţile galeriilor. Harta [165] muntelui pe care o am în faţă arată pe
partea superioară a muntelui paisprezece puţuri pe care le sapă românii [166];
a doua galerie s-a prăbuşit în vremea lui Carol VI, prima galerie generală
este aceea pe care a săpat-o sârguinţa unor particulari; va fi mai de folos
aceea ale cărei puncte precise sunt stabilite şi determinate geometric
la o adâncime ce întrece cu o sută de „órgii” înălţimea muntelui. Toate
vinele se îndreaptă de la nord la sud. Cinabrul destul de curat (?) promite
cantităţi mari de mercur. Un chintal de minereu dă şaizeci de funţi de
mercur. Acum câţiva ani, scăzându-se toate cheltuielile, a rezultat un venit
de cinci mii nouă sute şaptezeci şi trei de ⟨florini⟩ renani, acum au fost
p. 123 toate lăsate în grija particularilor // şi de la aceştia se cumpără funtul de
mercur cu patruzeci şi doi de creiţari de către toţi cei care au vreun inte-
res. Vinele metalice sunt separate între ele [167], dar sunt atât de întrerupte
încât se ivesc porţiuni lipsite de minereu [168] ⟨ce ating⟩ chiar douăsprezece
„órgii”, la care mai trebuie să mai se adauge ⟨şi faptul⟩ că poporul, obiş-
nuit ⟨să gândească⟩ doar la câştig îşi pierde nădejdea şi îşi mută adesea
locul unde sapă: însă dacă ei ar stărui în acelaşi loc şi s-ar ţine de cele
începute atunci ar vedea că aceste porţiuni seci (kluffften) se termină într-un
cuarţ amestecat cu puncte de cinabru şi dând foarte mult cinabru.
Lăţimea vinelor e de o „órgie”, şi de cele mai multe ori el e asociat cu şişt
negricios, lut gras ⟨şi⟩ cuarţ.

Săpăturile specifice muntelui se numesc *Obermittel*, *dieferter*, *Fürstenstollen* şi pe cât sunt de bogate pe atât sunt de anevoioase din cauza aerului vătămător. Dacă şi la acestea la fiecare distanţă de 20 de „órgii” li s-ar face o ⟨săpătură de⟩ comunicaţie între puţuri, s-ar face un lucru chibzuit şi chiar ar ajuta mult scopul acesta, acea galerie generală lungă de o sută douăzeci şi şase de „órgii”.

Baboia, şi acesta tot munte de cinabru, priveşte spre miazăzi. Este semănat tot cu zgura aruncată odinioară de antici. Săpăturile românilor nu trec de douăzeci de „órgii”. O societate particulară a pornit o galerie generală orientată spre ora a douăsprezecea a acului magnetic. În galeria Sf. Iosif este mult cinabru: vine bune şi late se întind în adâncime, d

[164] *Dumbrava*, sat aparţinând oraşului Zlatna, jud. Alba.
[165] *Ichonographia.*
[166] *Valacha gens.*
[167] *Singulares.*
[168] *Inania glomeramina.*

aceea săparea de puțuri ⟨aici⟩ merge bine și ca folos bănesc și ca muncă etc.

[Alți munți vecini]. Am aflat din tradiție că printre acești munți se p. 124
ascund foarte multe puțuri din care străbunii noștri culegeau mercur virgin în căldări și hârdae.

Eu împart operațiile privind mercurul în trei categorii. Una constă în a săpa măruntaiele munților, alta în a cerceta movilele ⟨de zgură ale⟩ anticilor, în sfârșit sunt multe băi de spălat minereul așezate în jurul râului Ampoi, în care se spală cinabrul din albia râului. În ceea ce privește săparea munților: ⟨lucrătorii⟩ așează cu cea mai mare atenție minereul extras cu neadormită grijă, în așa fel ca să aleagă de o parte tot ce e cinabru și e roșu — partea rămasă, numită Marut o supun morilor de zdrobire până ce sunt îndepărtate prin acțiunea apei părțile eterogene și rămâne cinabrul amestecat cu foarte puține pietricele numite „*Cirzari*" și masa ⟨de minereu⟩ astfel pregătită o duc la cuptoare. În ceea ce privește cercetarea rămășițelor de pe urma anticilor, pentru a le descurca mai bine, se sapă pe toată latura muntelui un dig înalt de un picior [169]. Acolo unde acest dig se termină în jos spre vale, ei sapă o groapă mare numită „Eruga". Atunci, la începutul primăverii sau toamna sub acțiunea ploilor ce cad și a topirii zăpezilor, dealurile, movilele, mormanele îngrămădite de cei vechi sunt aruncate asupra zăgazului, iar torentele ce curg în jos împing toată masa în groapa numită Eruga pentru a fi acolo macerată, zdrobită, răscolită de aluviunile apelor până ce se scurg toate impuritățile și se vede apa limpede, având pe fund o materie numită „Basta", care va trebui pusă pe mesele de spălare pentru a separa prin modul obișnuit de spălare cinabrul de părțile pietroase. Dacă au parte de apă din belșug se și umple Eruga până în trei zile. A treia operație a spălării cinabrului ei o rânduiesc lângă râul Ampoi. Ei sapă nisipul acela pe care l-au adus apele revărsate
ale Ampoiului sau torentele // ce au curs spre el, îl pun pe masa de spălare p. 125
acoperită cu o dimie unde sub acțiunea apei ce se varsă asupra lui, se desprinde de părticelele mai greoaie, iar dimia însăși pe care o spală cu mare grijă, din oră în oră, îmbogățește pe lucrători nu numai cu părticele de chinovar, dar chiar cu multe firișoare de aur. În adevăr se câștigă o cantitate de aur în valoare de șapte dinari care e unit cu cinabrul, lucru dovedit prin repetarea ⟨operației⟩ în toate săptămânile.

Acum să ajungem la cuptor. Acesta se află în marginea chiar a orașului. Aici se aduc minereurile după ce mai întâi sunt cercetate de cei însărcinați cu aceasta pentru a se vedea dacă merită să fie puse în cuptor. Atunci se amestecă cu piatră de var fără a se adăuga apă, în proporția cerută de piritele amestecate cu cinabrul. Apoi se introduce această materie foarte uscată în retorte de lut. Acestea sunt unse cu un lac rezistent, sunt înalte de un picior și jumătate, au o capacitate de trei „kupe" (un fel de măsură pe care o numim „pinte") [170] se umple până la o jumătate de palmă cu masa amestecată de minereu de mercur și se așează în furnal, care se împarte deasupra în douăsprezece, dedesubt în treisprezece cuptorașe mai mici. Atunci lipindu-le de recipientele care se înalță totuși oblic în afară, sunt puse mai întâi la un foc lin a cărui putere o sporesc din oră în în oră până ce retortele se albesc de tot de vehemența focului. Când se vede că retortele au ajuns transparente, atunci se dă focul de o parte și se scoate mercurul din recipientele de răcire în care s-a precipitat, cu multă atenție

[169] *Uno pede civile.*

[170] *Pintam.* Măsură de capacitate pentru lichid variind întrucâtva după locuri. Cea de Paris avea 93 de centilitri.

ca să nu fugă odată cu restul mercurului şi ceva praf negru ce aderă la pereţii vaselor şi după ce l-au strecurat tot prin dimie îl leagă ⟨la gură⟩
p. 126 cu piei şi în cele din urmă îl pun în nişte vase ... Acum câţiva ani a fost ridicată lângă satul Chişfalău spre Alba Iulia o clădire pentru sublimarea mercurului nu fără mare câştig pentru fisc. Nevoia de mercur sublimat e foarte mare ... în chimie ... medicină şi chirurgie ... etc.

Partea a IV-a

Despre sulfuri

p. 135 [Sulfuri lichide: petrolul, naftul, asfaltul].

Sulfuri solide: turba, antracitul, lignitul, chihlimbarul galben, minereurile de sulf, piritele sau marcasitele.

p. 136 ... Naftul ... va putea fi scos, ba chiar tras din săpătura de lângă Mediaş. Asfaltul ... [Berkenmeyer aminteşte în 1712 în al său *Antiquarius curiosus* de un izvor pe lângă Alba Iulia (Albam Carolinam)] din care se poate scoate catran[171] din belşug pentru ungerea osiilor şi roţilor de căruţă ... Odinioară din izvoarele aflate pe pământul scaunului Ciuc se scotea catran şi se ducea la vânzare cu butoaiele şi cu căruţele, acum ⟨însă⟩ acele izvoare ţin de domnii Moldovei (?)

p. 137 ... Cărbuni fosili ... Nu vei duce lipsă în Transilvania nici de acest
p. 13 lucru, căci la Sărata[172], loc // aflat la şase ore depărtare de Sibiu, este din belşug antracit din cel mai bun, ce lasă să se vadă lămurit în straturile sale urmele lemnului din care a fost calcinat ... [S-ar putea folosi la topirea cuprului, a minereurilor arseniale sau antimoniale ... etc.), fără devastarea pădurilor ce nu poate fi niciodată îndeajuns deplânsă.

§ I. Despre sulful obişnuit şi minereurile sale

Transilvania înfăţişează multe puţuri şi munţi foarte potriviţi pentru scoaterea şi topirea sulfului şi printre care se disting munţii ce se înalţă
p. 139 între Ciuc şi Trei scaune şi dintre care unul se numeşte Balvanyos, //celălalt lângă Lazăreşti[173] pe pârâul numit Buduş[174] îşi plânge mina de sulf, părăsită de vreo douăzeci de ani, nu mai mult. Este foarte vrednic de amintit că la obârşia pârâului Buduş, pe muntele alăturat Buduş, se înalţă o stâncă cu o încăpere lungă şi lată admirabil scobită de mâna măiastră a naturii. Aici aleargă toţi acei care suferă de râia cea grozavă, de dureri de cap sau de ochi. Această peşteră[175] e însă vătămătoare pentru păsări — cea care ar încerca să o străbată în zbor cade rostogolindu-se în puţ. Peştera e atât de bogată în sulf încât locuitorii dimprejur iau cu ei ⟨sulf⟩ lichid şi îl fierb până se preface în cilindri şi bulgări solizi ...

p. 140 ... Sulful pur, transparent şi roşcat în felul chihlimbarului, se găseşte în minele foarte vestite de la Săcărâmb etc.

. . . .

---

[171] *Axungiam.*

[172] *Zaratae*, sat, com. Porumbacu de Jos, jud. Sibiu.

[173] *Lázár falvam*, sat, com. Sânmartin, jud. Harghita.

[174] *Budös patak* (= *pârâul puturos*).

[175] Peştera s-a năruit în 1802. Autorul confundă aici două peşteri deosebite: prima aşa-zisa *peşteră de pucioasă*, a doua aşa-zisa peşteră ucigaşă, mai la nord de aceasta.

La Lăzărești, pe culmea muntelui Buduș abundă alaunul ... [În Transilvania el se află din belșug]. Doctorul în medicină Samuel Pataki spune, ca unul ce nu vorbește din auzite, că în comitatul Crasna în satul Zăuani [176] este un izvor, din care o treime este de alaun, dar chiar tot teritoriul satului Zăuani acolo unde se face șes, dacă ar fi săpat ar da o apă plină de mult alaun. Mulți unguri și daci [176bis] vin la aceste ape pentru însănătoșire și încălzindu-le le folosesc la scăldat. p. 147

Partea a V-a

§ V. Despre sarea comună

p. 155-157

[Autorul vrând să descrie exploatarea sării din Transilvania, așa cum o descrisese pe a metalelor, își dă seama că ea nu poate semăna cu a aurului. Pentru a se informa mai bine se înțelege cu domnul Haner, „geometrul" minelor din Maramureș și Turda ca acesta să-l însoțească la ocne și să-i dea toate explicațiile ce i le va cere].

[Cum se extrage sarea fosilă. Cum se pornește la săparea unei ocne. Se aștern pe baza de sare piei de bivoli sau boi pentru a atrage la sine toată umezeala. Atenție la vinele de apă țâșnitoare]

Trebuie ca încă de la începutul săpării puțurilor să cauți cu grijă p. 157
vinele de apă țâșnitoare și să-ți însemni un loc nu mult mai departe, dar mai jos, în care să se poată săpa un canal pentru a abate într-acolo apa și dacă nu găsești nici un plan mai înclinat, vei face în locul canalului un nou puț, numit *Forsinken*, dar îl vei săpa mai adânc ca primele două și făcând un mic canal vei abate în el apele din primele două puțuri ce ar putea vătăma piatra de sare. Dacă cumva acest puț numit *Forsinken* se umple de apă o vei putea înlătura pe aceasta cu orice fel de pompă de rând. Alături se obișnuiește să se înalțe o mașină numită *Gabel* pe care o învârtesc patru cai timp de opt ore, pentru a scoate drobii de sare cu o economie de forță destul de însemnată. Sacul în care se pun drobii de sare e făcut ca o rețea de funie, iar cel în care se încarcă sarea măruntă e cusut din piei de bivol. În acela făcut din funie m-au legat și pe mine — nu fără groază din partea mea — atunci când // am cercetat ocnele de la Turda și s-au legat și doi p. 158
însoțitori, al patrulea stătea neînfricat afară din sac, deasupra capetelor noastre pe un lemn pus de-a curmezișul ce nu era mai lat decât atâta ⟨cât trebuie⟩ ca să-și sprijine picioarele și îndrepta funia ca să nu ne izbim de pereții puțului. Am ajuns cu bine jos la bază, ne-am scos mâinile și picioarele prinse în sac, am cercetat săpătura, încremeniți de uimire am meditat asupra uriașei baze a conului și am contemplat adâncimea sa nespus de plăcută la vedere, căci ca s-o putem privi cât mai adânc se aruncau de la gura puțului mănunchiuri de paie aprinse care luminau un tablou nespus de frumos, apoi întorcându-ne spre vinele de sare, am cercetat planul oblic al bazei, perimetrul mai degrabă eliptic decât circular, felul de a săpa, în sfârșit munca neobosită și diversă a lucrătorilor, în timp ce se auzea o larmă, un vuiet și un tunet ce ne înfiorau ; până când am întrebat pe geometrul ce stătea lângă mine ce înseamnă acestea? și el ne-a liniștit zicând : acest zgomot se aude într-una atunci când drobii de sare ce au început să fie săpați în *deschizătură (Apertura)* au fost tăiați până la nivelul din urmă, care este galeria, și se ciocănesc atâta cu ciocanul până ce sunt rete-

[176] Azi Zăuan-Băi, sat, com Ip, jud. Sălaj.
[176bis] Transilvăneni.

zaţi cu totul. Fireşte că şi aerul dinăuntru mai îndesat izbindu-se de cel de afară, mai rărit, obişnuieşte să producă o rumoare, un zgomot, un vuet ce nu se deosebeşte prea mult de tunet. După ce am văzut toate ⟨particularităţile⟩ ce trebuie să ne îmbogăţească experienţa şi am urat tot binele săpătorilor, vârându-ne iar în saci ne-am înapoiat, dar vai ce foame a pus stăpânire pe noi toţi ... etc. ... şi a ţinut trei zile ... etc.

p. 159 § VI. *Turda*

[La 1756 reparându-se acoperişul la puţul de la vechea ocnă se dă de data anului 1364 etc.].

. . . .

Turda are cinci puţuri principale, din care primul se numeşte Cel de Sus, al doilea Cel de Jos, al treilea cel „Clujean", al patrulea al Sf. Tereza, al cincilea al Sf. Anton.

Diametrul bazei puţului de Sus are $45^{1/2}$ de „órgii", înălţimea 56 de „órgii" şi 2 picioare. Sarea, de altminteri pură — în afară de mici firişoare de pământ presărate prin ea —, e săpată de 87 de săpători cu 18 ajutoare.

[Urmează date asemănătoare despre gurile de ocnă „de Jos", şi Sf. Tereza].

p. 160 A rămas puţul vechi întors spre răsărit, numit ocna cea mare, de a cărei năruire se temeau săpătorii, căci la săparea şanţurilor, vedeau limpede pământul care înconjura bolovanii. Ca nu cumva nenorocirea pe care ei o aşteptau să vatăme ocna de sus, căci ar fi prăpădit-o cu totul întrucât năruirea sa ar fi zdruncinat şi toată structura puţului de Sus, ei au preferat să prevină paguba în loc s-o sufere. Aşadar în anul 1762, la 19 iunie, au închis şi astupat amândouă puţurile şi închizându-le le-au umplut cu pământ amestecat cu sare şi nu fără motiv, căci socoteau că aerul care ar rămâne închis în ocnă ar contribui foarte mult la slăbirea pereţilor.

O demonstraţie de compresiune a aerului şi de aprindere cu flacără la apropierea focului au putut-o vedea turdenii atunci când s-au apucat
p. 161 de noul puţ de // sare şi după ce au săpat zece „órgii" cu sfredelul de mine — au venit poate cu vreo făclie aprinsă — şi îndată aerul a dat naştere unei flăcări, care strecurându-se mai întâi pe furiş, a revărsat apoi cu mare vuiet un potop des de foc în aerul liber, în timp ce săpătorii cădeau la pământ, temându-se să nu se întâmple ceva încă şi mai rău, dar focul acesta s-a stins de la sine ...//

p. 163 § VII. *Ocna Sibiului* [177]

Este la o depărtare de două zile de Sibiu. Acest nume (Vizakna) indică un puţ cu apă şi chiar aşa e căci nu este aici nici un puţ de ocnă care să nu fie plin cu apă, De aici, aşadar, nevoia de care vorbeam a unor canale de scurgere orizontale. Ocna numită Ocna Mică se umple aşa mult cu apă dinspre miazăzi încât ai zice că nu e o picurare de apă, ci că a fost abătut pe acolo un apeduct. Aceeaşi soartă o are şi ocna cea nouă a Sf. Francisc. Iar aceasta apă ţâşneşte dinspre miazănoapte. Ocna cea mai puţin inundată din toate se numeşte Ocna Mare. [Dimensiuni etc.]. /Tot Banatul nu foloseşte decât doar bolovani de sare de la Ocna Sibiului.

---

[177] *Vizakna, Salzburg*, oraş, jud. Sibiu.

§ VIII. *Cojocna*[178]

Nu se sapă ⟨acum⟩ decât doar un puţ, căci celălalt — fiind inundat cu multă apă până în şanţurile cele mai adânci—a suferit o stricăciune ce nu se putea repara. [Dimensiuni]. Cojocna transporta 50 000 de chintale de sare în toţi anii la Oradea Mare. Dacă nu aş fi fost silit de mărturiile multora, nu mi-aş îngădui deloc să amintesc de ⟨acea⟩ găină prefăcută în sare împreună cu puii ei şi scoase din puţul cel vechi ⟨despre care⟩ auzi vorbind în toată regiunea până departe[179]//

§ IX. *Sic*[180] p. 164

Oraşul comitatului Dobâca, vestit prin rămăşiţele vechilor puţuri, înfăţişează un puţ chiar pe vârful muntelui. Niciodată acesta nu şi-a îmbogăţit lucrătorii săi, ca cel de la Dej ... pentru care cauză s-a întrerupt săparea. Acest puţ a rămas uitat ultimii treizeci şi şase de ani. L-a închis domnul von Schelz. [Dimensiuni]. Sarea e amestecată cu ceva pământ, dar nu a suferit nici un neajuns din partea apei ...

§ X. *Ocna Dejului* p. 166

Salina-depozit[181] din comitatul Solnocului dinăuntru înfăţişează două ocne şi chiar foarte bogate, una întoarsă spre miazănoapte şi cealaltă spre miazăzi. [Dimensiuni]. Mai era alta foarte veche, cu o adâncime[182] de 72 şi o lăţime // de 54 de ,,órgii, dar s-a crăpat când a fost o iarnă foarte p. 167
umedă şi s-au umezit toate, apoi căzând ploi în mare abundenţă care apoi au fost prinse de îngheţ, au trebuit toate să se lase mai jos şi s-au lăsat în jos şi puţurile ocnei mai mari şi în afară de faptul că s-au scufundat cu mai multe ,,órgii'' s-au şi înghesuit atât de mult încât pe locul rămas abia au ⟨putut⟩ face scări pentru ca să se poată salva săpătorii. Ocna Dejului, pe lângă cantităţile pe care le vinde pe loc, mai transportă în fiecare an în Ungaria optzeci de mii de chintale de sare etc.

§ XI. *Paraid*[183] p. 169

Bogăţiile nesecate de sare ale odorheienilor se cuprind sub un singur nume : Parait. Dar tot ţinutul înconjurător până departe este încărcat cu sare. Nişte stânci uriaşe care sunt din sarea cea mai pură se înalţă pe culmile munţilor. Aici nu poţi vedea nici o ocnă de sare, ci ei sapă ⟨sarea⟩ din nişte gropi pătrate şi nici nu sapă gropi mai adânci decât doar atâta ca să poată scoate uşor pe umerii lor sarea săpată. Totuşi ei îmbogăţesc secuimea întreagă cu 50 000 de chintale. Este vrednic de amintit că un lac mare ⟨sărat⟩ de pe munte, sfărâmând zăgazurile, s-a vărsat în întregime în râul Târnava[184], de unde au murit aproape toţi peştii şi mai ales peştii

---

[178] *Kolos*, sat şi com., jud. Cluj.

[179] Pentru o descriere mai amplă, cf. *Călători*, II, relaţia lui Georg Werner, p. 24—27.

[180] Sat şi com., jud. Cluj.

[181] *Penus Salina*. Ocna Dejului, localitate componentă a municipiului Dej, jud. Cluj.

[182] O notă a autorului trimite la o informaţie a lui Werner privind scoaterea din ocnă a unei bârne pietrificate etc. Cf. n. 179.

[183] *Parait*, sat şi com. ,jud. Harghita.

[184] Târnava Mică.

„barbones"[185], iar locuitorii au încercat ei înșiși un mare neajuns, căci obișnuiți să se folosească de apele Târnavei, au fost acum siliți să caute alte izvoare când acest lac destul de sărat s-a amestecat cu apele râului Târnava etc. ...

Partea aVI-a

p. 174 ### § I. Despre pietrele prețioase

„Adamas genuinus"[186]. Chiar la hotarul Transilvaniei, în Maramureș, varietățile de adamant sunt foarte răspândite, dintre care unele nu sunt mai prejos de cele orientale, sunt însă hotărât mai dure decât cele din Boemia. Țăranii le culeg din belșug când își ară ogoarele sau când le văd scoase la lumină de ploile care au căzut și strălucind frumos la razele soarelui...

p. 175 *Granate*. În Țara Făgărașului de-a lungul Oltului găsești ușor granate mai puțin transparente, dar granate mărunte mai îmbelșugate și mai pure poartă apa Sâmbetei ce se varsă în Olt.

Ametist. Și în Transilvania sunt ametiste mai palide ce se disting prin trăsături comune „irisului"[187]. Fapt e că unul foarte asemănător cu acesta și care a fost găsit în vecinătatea minelor de la Zlatna mi-a fost dat în dar de D. Medved, poreclit Huttmantius[188]...

p. 176 *Peruzele*[189] ... Pe sub pământ la Baia Mare[190], se culege „Chrysocolla"[191]. Malachitul din Banatul timișan este asemenea ca înfățișare și culoare cu peruzelele.

§ II. Pietre mai puțin prețioase

p. 177 ...Am avut un cristal, care înfățișând la mijloc un triunghi isoscel, lasă să se învârtească în spațiul simetric închis în el o picătură de apă. Dar totuși mai vrednic de admirație socot acea mică piatră aflată în Transilvania[192], la hotarul său cu Maramureșul, foarte asemănătoare cu adamantul din această provincie, din mijlocul căreia strălucea o vinișoară de aur nespus de frumoasă. Această piatră, legată în inel cu iscusită lucrătură mi-a arătat-o D. de Gauster, priceputul curator, însărcinat cu supravegherea cheltuielilor regești...

p. 178 ... *Sardonix* ... Am aflat indicii destul de numeroase despre existența sardonixului la Roșia pe lângă Abrud, printre agate de care e mare mulțime aici...

p. 179 ... *Calcedona*... stă ascunsă cu modestie, afară doar de stâncile muntelui Vaca, pe unde merge drumul spre Baia de Criș.

Onix ai din belșug la Cluj pe sub zidurile fortificației, pe unde duce drumul spre Turda...

Malahit este acuma din belșug lângă Deva în mina de aramă nou descoperită...

---

185 *Barbones*. Nu poate fi vorba aici de barbunii de la noi care sunt un pește de mare.

186 Este vorba probabil de cristale (diamante !) asemenea celor din Boemia.

187 *Iridi* (= piatră prețioasă fără nume în limba română).

188 *Ut aiunt Huttinantius* (derivat de la Hutte), atelier metalurgic, fiind vorba probabil de un director al unui asemenea atelier de prelucrare a minereurilor.

189 *Turkoides*.

190 *Vallis dominarum*, corect = Rivulus Dominarum.

191 Piatră prețioasă citată și de Plinius.

192 Este vorba aici de Transilvania în sensul strict, necuprinzând nici Maramureșul sau Crișana, nici comitatul secuilor.

Asbestul abundă peste tot locul în jurul zidurilor de cetate ale Clujului ... p. 180

[Marmora]. Ţinutul Trăscăului şi alte regiuni dau agata, rivala marmorei. Tuful poros abundă în provincia Hunedoara. Ar putea fi folosit pentru accelerarea topirii la forjele acestei provincii şi s-ar putea scoate din belşug din peştera de la Runc, bine cunoscută locuitorilor, dar aş vrea mai bine să amintesc aici de stalactite din cauza durităţii lor asemenea marmorei. p. 181

Stalactite oferă micul district al Tălmaciului, la hotarul Ţării Româneşti. Pe unde duce o cărare spre satul Porceşti [193] este o peşteră care, după ce treci de intrarea sa îngustă, se lărgeşte pe un spaţiu mai întins şi este toată înţesată de stalactite. Locuitorii folosesc această peşteră pentru sporirea laptelui. Femeile sorb apă printr-o stalactită găunoasă, însă vitelor de parte femeiască le dau un amestec cu apă şi niciodată nu sunt înşelaţi în urmările dorite. Natura a învăţat pe oameni să folosească acest leac; căci aici stalactita friabilă se întăreşte luând forma unui sân şi aceleaşi stalactite crescute în formă de sân sunt adunate de locuitori în acelaşi scop din peştera [194] muntelui Straja [195], care coboară spre pasul Vulcan într-o prăpastie uriaşă. Se spune că şi în Almaşul Homorodului [196], în scaunul Odorhei, au o stâncă (?) [197] şi că în ascunzişurile sale subpământene s-ar deschide o sală împărţită, printr-o minunată măestrie a naturii în camere boltite şi în cămări, şi semănată ⟨toată⟩ cu stalactite. Asemenea acestor hrube şi peşteri se mai înfăţişează şi altele în fiecare provincie în parte, cum sunt în provincia Turda cele de la Hăşdate [198] etc. Iar peştera de la hotarul Ţării Româneşti care se deschide în stânca ce se înalţă pe muntele Piatra Craiului mai are încă o trăsătură deosebită, anume că atunci când a inspectat Dacia, prea înălţatul comite Andrei Hadik [199] // şi-a însemnat numele său şi al însoţitorilor săi pe pereţii peşterei pe o tăbliţă de metal gravată ca o amintire a cercetării acelei peşteri ... etc. p. 182

...[*Diverse crete, marne şi pământuri cu straturi conchiliare*] se găsesc în tot locul şi îndeosebi în munţii Vlădeasa [200] şi Mezeş ...

Alabastru semidiafan alb şi variat ⟨ca înfăţişare⟩ apare în mare cantitate în partea Turzii, de asemenea în comitatul Cluj şi în altele. Arta de a-l calcina şi a-l folosi în loc de cretă a fost învăţată de către locuitori de la soldaţii cantonaţi în tabere. Nu e lucru rar să vezi în Cluj unelte casnice prea frumoase făcute din alabastru ...

§ V. Pământuri sticloase [201] p. 183

Pumicea ... cea mai bună fără excepţie o dă muntele Balvanyos din Trei Scaune ... Cretă roşie ... se găseşte în mare cantitate în Comitatul Hunedoara lângă orăşelul Ilia. „Terra tripolitana", când e pusă la un

---

193 *Porcesd*, vechea denumire a satului Turnu Roşu din com. omonimă, jud. Sibiu.

194 Numită Balea sau Belia.

195 *Stracha* (înalt de 1870 m).

196 *Homorod-Almaschinum*. Sunt două peşteri, una cu stalactite, cealaltă foarte lungă fără stalactite, dar cu oseminte de animale preistorice.

197 *Adnexam petram*.

198 *Torda-Hasadek*.

199 Urmează titlurile sale, din care reţinem „Transilvaniae praesens Supremus C.R. Armorum praefectus, P. Budensis gubernator".

200 *Kalataszeg*, la sud de oraşul Huedin, jud. Cluj.

201 *Vitrescentes*.

foc potrivit, se preface în piatra cea mai tare încât dă scântei dacă e izbită cu un corp de oțel, iar la foc puternic dă semne evidente de vitrificare. Acest pământ abundă lângă cetatea Deva și dealurile ... clujene (?) [202].

§ VI. Pietrificări

Se scot în mare abundență în tot locul la Calata, Valcău, Căpușul Mic. În locul unde munții de la Căpușul Mic aparțin familiei Corniș ...//
p. 184 sunt nenumărate specii de roci conchiliare din care unele reprezintă întocmai copita calului. Printre Ihtiolite [203], am văzut capete de sturioni și de șopârle — ⟨O șopârlă⟩ de aceasta frumos pietrificată mi s-a adus acum un an, scoasă din râul Cerna. Phytholite [204] și lythoxile [205] am în muzeul meu propriu — lemnele pietrificate din minele de la Zlatna fiind mult prea friabile, nu pot fi lustruite. Din carierele brașovenilor s-a scos un pin întreg pietrificat, ale cărui rădăcini se află și acum la d. doctor în medicină, Ștefan Clos ...

Partea a VII-a

p. 193

Izvoare minerale și alte ape tămăduitoare

⟨Apele⟩ de la Borsec [206], mai sus de pasul Prisăcani, refugiu ⟨constant al bolnavilor⟩ în starea cea mai deznădăjduită sunt foarte cercetate cât e vara de lungă și de localnici, și de străini. [Autorul e informat în scris de doctorul în medicină și consulul sibian Cl. D. de Hutter despre proprie-
p. 194 tățile apelor] //. Aici țâșnesc mai multe izvoare, dar care se deosebesc mult după gradul lor de răceală. Acel care (după cum se spune) e rece ca ghiața este cel mai bun pentru tămăduirea rănilor picioarelor. Persistă și acum amintirea acelui om care avea șaptesprezece răni la picioare. Și le-a băgat în apa cea înghețată, nu fără a se cutremura, și-a călcat pe suflet și trei zile după aceea a observat că dispare supurația; a stăruit mai departe și s-a minunat cum s-au tămăduit zece răni în spațiul a paisprezece zile și s-au cicatrizat și celelalte ... etc. ...

Pe teritoriul ⟨localității⟩ Mociu [207], aproape de satul Țăgșor [208] (dar și Țagul Mare [209] oferă un izvor foarte asemănător), se arată un izvor aproape aidoma cu cel de la Seidlitz [210] [Proprietățile sale după același Cl. D. de Hutter]. Preotul din Mociu Ioan Farkas își datorește sănătatea acestui izvor ... etc.

p. 195 ... Apele de la Rodna // ... [l-au însănătoșit pe vameșul suprem de la Cluj, Schobleitner, de o boală învechită etc.]. Sunt folosite și în felul apelor termale, luându-se pietre formate din sedimentul apei, punându-le în foc și aruncându-le încinse în apă ca să o folosească nu numai ca băutură, ci și ca baie. Este un lucru foarte ciudat că animalele atunci când sunt bolnave caută cu nesaț apa acestui izvor ... etc.

---

202 *Colles-Claudiacos.*
203 Pietre aducând a pește.
204 *Phytholita*, desigur = pytholita = șerpi pietrificați.
205 *Lythoxyla* = lemne pietrificate.
206 Oraș, jud. Harghita.
207 Sat și com., jud. Cluj.
208 Sat desființat, înglobat în satul Sărmășel-Gară, com. Sărmașu, jud. Mureș.
209 Azi Țagu, sat, com. Budești, jud. Bistrița-Năsăud.
210 *Sedlicensi.*

Acelaşi domn Hutter laudă un izvor asemănător cu cele amintite şi care ţâşneşte între valea Bozeş [211] şi izvoarele termale de la Geoagiu [212] ... îi pare însă rău, şi nu fără dreptate, că un alt izvor aflat destul de aproape de acesta (adică pe unde merge drumul de la Geoagiu la Zlatna, unde ţâşneşte de sub o peşteră [213] formată în aşa fel încât ar putea uşor intra în ea şapte oameni) e atât de puţin luat în seamă fiindcă are o acţiune mai blândă ...

[Citează după versurile comitelui Ioan Lázár apele de la Leutschau[214]//, apoi pe cele de „dincolo de Deva" ce sunt aproape ca cele „Caroline" din p. 196
Boemia, şi care sunt] leacul sigur al copiilor mici ce suferă de viermi şi sunt şi de mare ajutor în bolile de femei şi în frigurile intermitente.

În scaunul Mediaş lângă satul Bazna [215] ţîşneşte un izvor bogat în sare obişnuită, dar atât de încărcat de pucioasă încât dacă ai apropia o făclie sau un mănunchi de paie aprinse ar lua foc de îndată, fenomen remarcabil care însă nu se produce niciodată pe umezeală sau vreme furtunoasă. Marsigli în *Istoria Dunării* spune că acest izvor a fost descoperit de păzitorii turmelor care strângeau trestii din mlaştina vecină şi care, făcând foc lângă izvor, au dat foc izvorului. Acelaşi Marsigli a apropiat de izvor o mână de paie aprinsă şi deodată s-au pornit pe suprafaţa apei aşa multe flăcări de mărimea degetului, cu un pocnet ca acela pe care îl face praful de puşcă dacă îl arunci pe tăciuni aprinşi încât la interval de vreo patruzeci de secunde se stingeau şi se tot aprindeau altele până ce, lungindu-se acest interval, în cele din urmă, s-au stins cu desăvârşire.
[Urmează unele date chimice privind apele amintite//].

Tot în acelaşi scaun Mediaş e un izvor în satul Şaroşu [216] despre care p. 197
umblă zvonul stăruitor că nu ar fi mai prejos de cele mai vestite ⟨izvoare⟩ ale şviţerilor.

Apele de la Homorod [217] în Odorhei dau mai multă plăcere decât folos. În Trei Scaune în satul Hătuica [218] natura ca o mamă binefăcătoare a fost darnică deoarece, pe lângă apele acidulate ce se află închise între pereţii puţului, a mai dăruit şi altele în mijlocul râului numit Râul Negru. Băile de la Poian [219] ⟨şi⟩ Covasna [220] din acelaşi scaun sunt preţuite de locuitori. Cei din ⟨scaunul⟩ Ciuc se recrează la Sângeorgiu [221], Şoimeni [222], Verebiş [223]. Iacobeni [224], de pe valea Caşinului, a dat la iveală chiar nişte ape care au rămas renumite.

În comitatul Solnocul de Mijloc, la piciorul muntelui Mezeş, bogatele ape ţâşnitoare au ajuns vestite prin virtutea pe care o au de a slobozi

---

[211] *Bozzes*, Bozeş, sat, com. Geoagiu, jud. Hunedoara.

[212] Geoagiu-Băi, sat, com. Geoagiu, jud. Hunedoara.

[213] Se referă probabil la peştera de la Cigău, la o distanţă de jumătate de oră sud de Băile Geoagiu.

[214] Localitate în Boemia.

[215] Sat şi com., jud. Sibiu.

[216] Veche denumire a satului Şaroş pe Târnavă, localitate componentă a oraşului Dumbrăveni, jud. Sibiu.

[217] Azi Băile Homorod, localitate componentă a oraşului Vlăhiţa, jud. Harghita.

[218] Sat, com., Catalina, jud. Covasna.

[219] Sat şi com. jud. Covasna.

[220] Oraş, jud. Covasna.

[221] Azi Ciucsângeorgiu, sat şi com., jud. Harghita.

[222] Sat component al com. suburb. Păuleni-Ciuc, oraş Miercurea Ciuc, jud. Harghita.

[223] Azi Vrabia, sat, com. Tuşnad, jud. Harghita.

[224] Sat, com. Plăieşii de Jos, jud. Harghita.

pântecele. Acea latură a muntelui care se numeşte Baia Buduş abundă în apă din care o bună treime e alcătuită de pucioasă. Apele izvorului de la Jibou[225] etc. sunt neplăcute ⟨la gust⟩ căci sunt încărcate cu sulf şi alaun, dar nămolul lor este bun pentru răni. La fel cu acest ⟨izvor⟩ este cel de la Zalău [226]. Cel de la Cehul Sălajului [227] cheamă pe cei ce suferă de podagră la apele sale //.

p. 198 §IV. Izvoare termale

Dintre apele calde merită să fie pomenite cu laudă acele ce sunt la o depărtare de patru ore de Alba Iulia şi se numesc Geoagiu [228]. Acestea sunt călduţe, nu fierbinţi, şi au fost odinioară foarte preţuite de regi şi de principi. Chiar şi acum pot fi văzute zăcând în mină conductele dispuse pentru apele sale, fie cele ce curg de la izvorul principal, fie cele ţâşnitoare care sunt foarte numeroase. [Însuşiri chimice, versuri pentru însănătoşirea episco-
p. 199 pului Transilvaniei I.A.Bajtay ... etc.] // Aceste ape, pe locul pe unde curg, depun un fel de coajă pietroasă, ar trebui să se ia măsuri pentru ca să nu-şi astupe gura cu aceste cruste.

Tot ca nişte băi termale pot fi folosite şi acelea care au inundat vechile ocne de la Turda. Întors spre răsărit e acel munte ... care cuprinde în mijlocul său un puţ străvechi plin cu apă până sus de tot. Aceasta la suprafaţă este foarte rece, însă la o adâncime de trei picioare jumătate e atât de fierbinte încât domnul Nagy-Szigethi, de la Cluj afirmă că şi-a fiert ouă în această apă ... etc.

Lângă torentul Râul [229] de la Zărneşti [230] ţâşneşte cu atâta putere izvorul numit „Fântâna domnilor" încât ar fi în stare să mişte roţi de moară şi e atât de fierbinte încât nu îngheaţă niciodată pe gerul cel mai mare, ci îşi mai păstrează căldura încă un ceas ⟨după ce iese din pământ⟩.

§ VI. Lacuri

Locuitorii din Tuşnad [231] sufereau în toţi anii o pagubă însemnată din ivirea pe neaşteptate şi în mai multe rânduri a unor furtuni care distrugeau toate semănăturile şi bucatele lor. Au observat ei că norii de furtună
p. 200 se năşteau din lacul de lângă munţi // [La îndemnul preotului de acolo au ridicat o capelă închinată Sf. Ana ... etc.]. Unii pretind că lacul acesta comunică cu cele mai mari rezerve de apă (?) ale pământului nostru sau chiar cu marea şi că, legând împreună funii lungi de trei sute de „orgii" şi atârnând o greutate, tot nu i-au dat de fund. El clocoteşte şi se umflă şi descreşte şi bine ar fi fost dacă ar fi însemnat ⟨cei ce erau de faţă⟩ perioadele când se întâmplă acest lucru. În comitatul Dobâca, lângă satul Ţaga [232], este un lac uriaş [dar nu-i cunoaşte particularităţile].

---

[225] Oraş, jud. Sălaj.
[226] Oraş, jud. Sălaj.
[227] Azi Cehu Silvaniei, oraş, jud. Sălaj.
[228] La Geoagiu-Băi, sat, com. Geoagiu, jud. Hunedoara.
[229] *Rou.*
[230] Oraş, jud. Braşov.
[231] Azi Băile Tuşnad, oraş, jud. Harghita.
[232] Sat şi com., jud. Cluj, pe malul unui lac creat de râul Fizeş

Mai sus de pasul Prisăcani e un lac la Borsec, care e cel mai mare duşman al păsărilor. Nici una nu-l trece în zbor, oricare s-ar strădui să zboare deasupra lui cade răpusă.

Transilvania are iazuri foarte multe şi foarte mari pe care nu avem timpul să le pomenim în parte.

§ VII. Ape pietrificante [233]

Multe ape minerale depun cruste de piatră pe straturile pe care le udă. Românii ca să tragă ceva folos de pe urma lor îşi macerează în aceste ape pieile acelea din care îşi fac opinci (este un fel de încălţăminte de care se foloseşte poporul de rând), pentru ca acea crustă de piatră care le acoperă să le facă să ţină o vecie. Acest lucru nu l-am văzut fără a râde ⟨chiar⟩ în galeria de mină de la Pârâul Roşu pe care ei o sapă pe cheltuiala curţii imperiale ... [unde apa conţine vitriol şi ocru].

[Urmează capitolul *Despre râuri*, vădind o serie de confuzii]. p. 201-206

[233] *Lapidescentes*

ABATELE FRANÇOIS-XAVIER DE FELLER

(1735—1802)

Abatele François-Xavier de Feller, din ordinul iezuiților, s-a născut în 18 aug. 1735 la Bruxelles. El funcționează o vreme ca profesor de retorică în diferite orașe ale Belgiei, la Luxemburg și Liège, apoi după suprimarea ordinului său, în 1773, se dedică cu totul carierei de publicist. În 1794, când armata franceză a ocupat Belgia, de Feller s-a retras la Paderborn în Germania, unde a și murit la 23 mai 1802.

A lăsat un număr important de lucrări, tratând mai ales subiecte religioase și filosofice. Opera lui principală este: *Biographie universelle ou Dictionnaire historique*, care a avut numeroase ediții și a fost revăzută și continuată până la 1848 de către Charles Weiss și abatele Busson (Paris, 1847—1856, 9 volume). Era un om de o cultură vastă și variată, dar și un spirit pătimaș. A fost și un pasionat călător. A făcut o călătorie lungă în Italia, Germania, Ungaria și Transilvania. Era, cum rezultă din lucrările sale, curios din fire, dornic de cunoștințe noi, spirit aventuros, pe care nu-l speriau nici oboseala, nici lipsurile, nici primejdiile drumului. În Ungaria și Transilvania a petrecut mai bine de patru ani, între 1765 și 1769, și a cutreierat cele două țări de la un capăt la altul. Era tot timpul pe drum, călătorind, fie în trăsură sau diligență, călare sau pe jos, singur sau în tovărășie.

De Feller sosește în Ungaria la 15 mai 1765, în anul următor se stabilește la Monok, ca preceptor al copiilor contelui Miklós Andrássy. Aici face cunoștință cu contele d'Ybarra, directorul general al minelor din Transilvania, care îl invită să se stabilească la Bistrița, unde își avea el reședința. Acolo avea să-și petreacă de Feller cea mai mare parte din această călătorie. Din Bistrița el vizitează pe rând orașele Transilvaniei, face cunoștință cu familiile de aristocrați Bethlen, Teleki, Haller, cu francezi aflați ca și el în pribegie, cu medicul Chenot, care era ca și el luxemburghez, cu iezuitul Debreux etc. În tot timpul călătoriei își însemna impresiile aproape în fiecare zi. După reîntoarcerea în patrie și-a redactat notele, dar nu s-a grăbit să le tipărească. Au fost publicate abia după 18 ani de la moartea sa sub titlul: *Itinéraire ou voyage de Mr. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe : en Hongrie, en Transylvanie, en Esclavonie, en Bohême, en Pologne, en Italie, en Suisse, en Allemagne, en France, en Hollande, aux Pays-Bas, au pays de Liège etc. — Ouvrage posthume, dans lequel se trouvent beaucoup d'observations et de réflections intéressantes*, vol. I—II, Liège, Paris, 1820).

Volumul I aproape în întregime cuprinde călătoria din Ungaria și Transilvania sub formă de jurnal. Vol. II cuprinde în formă de scrisori călătoria din Germania, Elveția etc., cu multe aluzii la timpul petrecut în Transilvania. Notele de călătorie sunt amestecate cu o adevărată peltea de meditații și citate frecvente din autorii clasici, tot ce vede îi aduce în minte versete din Biblie, versuri din Horațiu și amestecul acesta face ca lectura să fie destul de greoaie. Pe de altă parte însă lucrarea aduce o informație bogată și variată, căci pe autor îl interesează în aceeași măsură frumusețile naturii, monumentele istorice și de artă, situația religioasă și politică, viața socială, obiceiurile populației, pe care însă le vede prin prisma prejudecăților sale. Personajul este plin de contradicții. Foarte influențabil în păreri și judecăți, el pornește de la aprecieri adoptate de-a gata de la alții și primite de bune, până ce ajunge să se convingă el însuși de realitate. Dar și atunci asistăm la fluctuații ce se repetă, de pildă

în privința bănuielii aruncate asupra românilor, considerați în mod gratuit ca hoți și ucigași prezumtivi sau ca elemente asociale. E destul de amintit de teama lui de a fi asasinat de preotul român, care se arăta interesat în chip firesc de medalia purtată cu ostentație de acesta, sau de acuzația adusă călăuzelor de la Negrești, că l-ar fi dus pe drumuri ocolite cu gând rău. În amândouă aceste împrejurări autorul își recunoaște greșeala, dar rămâne foarte. dispus să vadă în culori negre pe românii neuniți, într-un moment de persecuție a acestora Totuși și aici ajungem la o cunoaștere mai dreaptă a românilor, nu însă fără unele reveniri la tipic. Tonalitatea jurnalului este de un sentimentalism excesiv, ce-și dă frâu liber în jurul aventurilor călutului de munte, Hänsel, înfățișat în trei ediții: Hänsel I, II, III. Există oarecare analogie între spiritul acesta de sensibilitate exagerată și acela al scriitorului irlandez, de limbă engleză, Lawrence Sterne, vestitul autor al *Călătoriei sentimentale*, având drept personaj emoționant un biet măgar muribund, plin de patos. A cunoscut oare abatele de Feller această operă a lui Sterne? Alături de Hänsel, toată afecțiunea iezuitului se concentrează asupra contelui de Ybarra, spaniol pripășit în Imperiul habsburgic, soțul unei Andrássy, om destul de pătimaș în privința religiei.

Cititorul este surprins uneori de unele reacții de-a dreptul copilărești, ca nemulțumirea trezită de refuzul țărancii române, care nu îngăduie să-l bage pe Hänsel în casă (!), declarată cu un necaz a fi mai bună ca un grajd! Sau sentimentul de revoltă cu care se plânge că în cutare împrejurare nu a căpătat într-un răstimp de 48 de ore decât o bucată de pâine și un pahar de apă! În realitate el nu se simțea cu adevărat bine decât în lumea conților și baronilor catolici sau — în cazul cel mai rău — în lipsa lor, în grija personalului castelelor lor. Trecerea pe la acestea alternează cu vizitarea colegiului iezuit de la Cluj sau a episcopiei catolice de la Oradea.

La capătul a patru ani de colindări spre și de la Bistrița și Rodna, el ajunge la oarecare limpezire și împăcare, fără însă a se putea distinge niște linii mari în desenul mărunt al însemnărilor. Este un fel de lanternă magică în care surprindem aspecte ale întemeierii celor două regimente grănicerești române. Atitudinea autorului se precizează treptat. Sunt și aici prejudecăți de învins, apar impulsiuni generoase, dar nu profesiuni de credință clare. Mărturia e prea confuză, fiind alcătuită din straturi suprapuse lipsite de finalitate. De vină este redactarea târzie *tale quale* și publicarea postumă a unui material fără legătură stabilă cu realitatea. Așa cum se înfățișează aceste acumulări de fapte mărunte, ele constituie o mină bogată pentru reconstituiri viitoare. Cum natura materialului nu este prea variată, am redus îndeosebi din partea a doua (fragmente de scrisori) tot ce ar putea constitui repetiții ale unor lucruri știute și lungi prea mult timpul îngăduit unei rătăciri fără scop imediat în lumea amintirilor.

CĂLĂTORIA ÎN TRANSILVANIA [1] (1768)

Plecarea din Ungaria

1766–1769

[Călătorul sosind la Szolnok [2], important centru comercial pe Tisa, face următoarele constatări]: ... rutenii [3] și românii din Comitatul Mara- p. 126

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez *Itinéraire ou voyages de Mr. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe: en Hongrie, en Transylvanie* ..., Liège și Paris, 1820, vol. I, p. 126 și urm., și vol. II, p. 1 și urm.

[2] Azi în Ungaria.

[3] *Russiens* = ucrainenii din Ucraina Subcarpatică.

mureş aduc la Szolnok sare şi mari cantităţi de lemn pe Tisa; acest lemn se vinde la un preţ foarte scăzut şi ajunge pentru toată regiunea învecinată ...

... Am văzut de mai multe ori la Szolnok cete de ruteni şi români, care locuiesc în Maramureş. Aceşti oameni sunt de religie ortodoxă, dar uniţi cu biserica romană; se zice că n-au fost niciodată schismatici, că locuiesc în Ungaria din vremea lui Ştefan cel Sfânt etc. Popii lor poartă o sutană violetă. La sărbătoarea Sf. Sacrament ei urmează procesiunea laolaltă cu preoţii noştri. Ceilalţi români, care locuiesc în Banat şi Transilvania, sunt în mare parte schismatici şi mult mai crunţi (!) decât cei din Maramureş. [...]

Rutenii vorbesc limba moscovită, care este o limbă slavă. Românii îşi au limba lor, care seamănă mult cu limba italiană. Ei spun că sunt o colonie romană, ceea ce este foarte cu putinţă; îmbrăcămintea lor e grosolană şi greoaie, ca şi a rutenilor.

p. 160 ... În timpul vacanţelor am avut prilejul să cunosc câteva naţiuni
străine transplantate în Ungaria, ca armenii, secuii etc. Secuii (Siculi) se trag, după câte se pare, din sciţi; [numele de⟩ Siculi, după cum se spune, vine de la Scytuli; alţii le dau o altă origine [4]. ...

Secuii sunt buni şi de înţeles, atâta timp cât nu le este ştirbită libertatea; de aceea ei îi urăsc pe nemţi cu care totuşi se împacă ceva mai bine de la o vreme încoace. Situaţia deosebită a ţării secuilor a ferit acest popor de revoluţii, care au alterat întrucâtva firea hunică a celorlalţi unguri.

[Urmează un extras dintr-o scrisoare a contelui d'Ybarra[5] din care
p. 162 desprindem următoarele]. „În timpul aşa-zisei reforme, străbunicul soţiei
mele ţinea paza cu trupele sale la trecătorile din munţii Ciucului şi ai Gur-
p. 163 ghiului ca să împiedice ieşirea călugărilor şi preoţilor care // voiau |să meargă
să primească legea nouă ce se predica la Sibiu; şi a pus ca toţi cei care stăruiau în această dorinţă păcătoasă să fie executaţi pe un munte care poartă încă numele de Pap-Halál, adică moartea preoţilor. Celelalte districte ale secuilor [cu excepţia Ciucului şi a Gurghiului] sunt în parte amestecate cu calvini, iar cele de Mureş şi Odorhei sunt pline de arieni sau unitarişti, adică socinieni ..."

... Armenii sunt în mare număr în Transilvania; e destul de greu de ştiut cum au venit acolo [6]. Locuiesc aproape în întregime în oraşul Gherla; sunt buni romano-catolici . . . .

. . . .

p. 257 Am făcut această călătorie[7] pentru ca să mă duc să văd la Bistriţa
pe contele d'Ybarra, cel mai bun prieten pe care l-am avut în aceste ţări ...

p. 257– [Urmează descrierea drumului din Ungaria de Nord, prin Caşovia
261 şi Debreţin spre Oradea]. Am plecat la miezul nopţii cu poşta obişnuită ...

p. 261 ... Eram stingherit, ploua, trăsura era deschisă[8]; mă apropiam de
români şi de munţii îngrozitori ai Transilvaniei. Neliniştea dădea să mă cuprindă; eram singur, necunoscând nici limba românească, nici pe cea

[4] Pentru teoriile privitoare la originea secuilor, vezi *Călători*, I, *passim*.

[5] Contele Ignacio d'Ybarra, de origine spaniol, căsătorit cu o Andrássy, era directorul minelor de stat din Transilvania şi îşi avea reşedinţa în Bistriţa.

[6] Vezi în vol. de faţă: *Relaţia anonimă de la Glatz din 1738*.

[7] A plecat de la moşia contelui Miklós Andrássy Monok, care se afla în Ungaria superioară (comitatul Zemplen, azi în Slovacia).

[8] Drumul de la Debreţin la Oradea îl făcea în căruţa poştii.

ungurească, nici slavona[9], care de altfel nu se mai folosește în aceste părți. Am crezut că soarta îmi hotărâse aceste câmpii sterpe și cocioabele bieților români pentru ultimele mele zile pe acest pământ. Am avut norocul de a nu mă tulbura prea mult de acest gând și mi-ar fi plăcut chiar să mor aici mai degrabă decât aiurea. Dacă mi-aș fi urmat drumul mai departe cu căruța poștii și ziua și noaptea, fără să beau și fără să mănânc (căci nu mă puteam hotărî să iau cu mine de-ale mâncării), bătut de vânt, de ploaie și
de frig ș.a.m.d. e sigur că românii aveau să mă îngroape . . // Dar să admi- p. 262
răm căile providenței în ciudata situație în care mă aflam atunci ! La Palea[10] drumul de poștă se desparte : unul o ia spre Cluj, celălalt o ia spre Oradea Mare. Din greșeala postmaistrului am ajuns la Oradea Mare, unde m-am dus la părinții noștri[11], care m-au îndestulat cât mai bine și m-au primit cu o dragoste ce aproape nu poate fi arătată în cuvinte. Baronul de Patasici (se pronunță Patașiț)[12], episcopul diocezei, mai apoi arhiepiscop de Kalocsa ; contele Kallonice (se pronunță Kolonici)[13], marele preposit al capitlului, mai apoi episcop al Transilvaniei ; Mgr. Alapi, episcopul de Dulcigno[14], au vrut să fie părtași la această caritate frățească. M-au oprit câteva zile la ei ; am luat masa cu ei ; am avut la dispoziția mea trăsuri etc. Puțin a lipsit ca să nu rămân pentru totdeauna la episcop. Acest prelat a discutat cu mine timp de două ore în biblioteca sa, care este frumoasă și bogată. Am petrecut de asemenea cu el trei ore la un concert încântător. ⟨Orchestra⟩ lui este din cele mai bune ; rareori am auzit ceva mai reușit. Marele preposit mi-a întors vizita pe care i-o făcusem și, ca să termin, am plecat de la Oradea Mare mai de grabă copleșit ⟨de atâta bunăvoință⟩ decât mulțumit. În ce privește blândețea, buna creștere și bunătatea n-am întâlnit nicăieri ceva asemănător și credeam că sunt sub impresia unei vrăji.

Oradea Mare este un oraș foarte întins : aici se găsesc în afară de capitlu, ⟨călugări⟩ premonstratensi, capuțini, paulini, trinitari, frații milei, iezuiți. Cetatea este în formă de pentagon și nu poate fi atacată decât din partea dinspre oraș, unde se află un meterez, două lunete, un drum bun acoperit, pavat cu cărămizi. Pe ușă se văd mai multe figuri de turci, cu bustul pașei comandant. Românii uniți au de asemenea în acest oraș episcopul lor, depinzând de episcopul catolic[15].

La Oradea Mare există o specie de cărăbuși care curăță aerul de orice miasme. Atunci când aceste insecte nu apar, aerul este nesănătos și bolile domnesc ; camera mea era plină de ei . . .

. . . ⟨Deși⟩ vroiau să mă mai oprească la Oradea Mare . . . eu totuși p. 264
am plecat la 15 aprilie, gata să înfrunt lipsa de mâncare și de odihnă. Am avut fericirea să sosesc noaptea la un nobil care m-a tratat bine. Asta era la Aleșd[16], ultima stație ⟨de poștă⟩ din Ungaria, spre Valahia Cisalpină[17].

---

[9] Adică limba slovacă.

[10] *Hossu-Paly* (= Hosszu — Pályi), sat în Ungaria, în apropierea orașului Debrețin.

[11] Adică la iezuiți.

[12] *Patachitz.* Episcop de Oradea (1759—1776), arhiepiscop de Kalocza (1775—1781).

[13] *Kollonitsch.* Ladislau IV Kollonitz, episcop al Transilvaniei (1775—1781).

[14] Dulcigno este un oraș din Albania de Sus, unde se află bandiții cei mai primejdioși (nota autorului). Episcop de Dulcigno în 1754—1771 a fost Anton Tripcovič.

[15] *Latin.*

[16] *Elées,* localitate pe Crișul Repede, în jud. Bihor.

[17] Aici în sensul de : Transilvania.

Sosind acolo, am văzut un om venind înaintea mea cu o grabă nespusă. Cu lacrimi în ochi şi glasul întrerupt de suspine, m-a însoţit în casă. În mijlocul unei săli destul de frumoase pentru acest ţinut, am văzut pe fiul său mort, întins într-un coşciug [18]. Era un copil frumos, de 13 ani, elev la Oradea Mare . . .

p. 265 M-am dus în aceeaşi zi să văd o casă de ţigani . . . Îndeletnicirea lor este trândăvia şi furtul : cei mai mulţi umblă goi de tot şi sunt negri ca maurii, cu ochii foarte albi, pielea întinsă şi aproape lucioasă . . . Se spune despre ţigani că de când se nasc, ei ştiu trei lucruri : să fure, să cânte din scripcă şi să bată fierul. Sunt aproape toţi lăutari şi lăcătuşi sau potcovari. Sărăcia lucie îi îndeamnă la furt . . .

p. 266 La 17 aprilie am ajuns la Borod [19], în vremea cinei ; dar nici gând de cină. Popa cu românii săi schismatici, ţineau şedinţă la cârciumă. Acest popă era îmbrăcat ca orice ţăran [20] ; el bea împreună cu .doamna preoteasă şi în curând a fost tot atât de beat ca şi enoriaşii săi. A venit numaidecât să mă salute, mi-a arătat biserica lui care era îngrozitoare (!) şi mi-a spus o grămadă de lucruri pe care nu le-am priceput. Oamenii aceştia s-au minunat tare de mătăniile ⟨ce le purtam⟩ şi de lupa mea. Popa a vrut să-mi încerce lupa şi să cerceteze medalia mea : i-am spus numaidecât, prin tălmaci, că era de aramă, fiindu-mi teamă să nu mă omoare prin pădurile pe care trebuia să le străbat, dacă ar fi ştiut că este de aur ; căci fusesem prevenit în acest sens [21]. Dar am recunoscut apoi că această teamă era zadarnică şi deşartă, ca şi altele cu care au încercat ⟨unii⟩ să mă influenţeze. Trebuie să adaug că dl. Tokodi, inspectorul bunurilor domeniale, îmi dăduse caii săi şi un haiduc [22] cu pajură împărătească, ceea ce a făcut ca românii să mă respecte foarte tare. Acest popor de altfel nu este atât de rău ; el respectă preoţii şi crucea cea mare pe care o port totdeauna la gât, după obiceiul părinţilor iezuiţi din această provincie, când călătoresc. Starea de sărăcie şi de neluminare a acestui popor este de necrezut. //

p. 267 Pare sigur că aceşti români sunt o colonie romană, după cum spun ei. „Noi suntem romani" [23] : Nos sumus Romani. Limba lor seamănă mult cu italiana, franceza, latina ; unele cuvinte sunt aceleaşi, bou, vacă etc. Altele sunt foarte asemănătoare, ca *foc* (focus), *apa* (de la aqua), *gât* (de la guttur), *fântâna* (fontaine), *bună seara* (bon soir), *jug* pronunţând pe g, *noapte bună*. În acest limbaj rapsodic se găsesc cuvinte ungureşti, germane, slavone, greceşti etc. Salutul lor este *bună sănătate*. Accentul şi tonul sunt cu adevărat italieneşti, deşi mai puţin delicate. Scrierea este cea grecească puţin schimbată aşa cum o folosesc sârbii [24]. La Blaj, în Transilvania, există o tipografie românească.

Episcopul de Arad [25], un schismatic înverşunat, tocmai murise. El străbătuse îmbrăcat în straie ţărăneşti ţinuturile româneşti, pentru a readuce

---

[18] *Sur une pierre ou bière* (?).

[19] *Barod.* Sat şi com., jud. Bihor.

[20] Alţi popi poartă anterie negre sau violete; câteodată cu garnituri roşii şi au barbă mare (n.a.).

[21] Deşi „prevenit" contra românilor, autorul e silit să recunoască netemeinicia acuzaţiilor ce li se aduc.

[22] *heyduque.* În Transilvania „haiduc" avea şi sensul de miliţian sau, ca în cazul de faţă, de servitor.

[23] *Noïs sentiem Romani.*

[24] *Rasciens* (adică cirilica).

[25] Sinesie Jivanovici, episcop al Aradului în anii 1751 până în 1769, când moare.

la schismă pe cei care o părăsiseră. A îndrăznit să spună în fața unor catolici respectabili că preferă să fie turc decât catolic roman. Unii i-au răspuns că poate preferă poligamia.

La 18 aprilie, la ora șase jumătate dimineața, am părăsit Ungaria pentru a intra în Transilvania[26]. Hotarele acestor țări sunt între munți îngrozitori, care sunt numiți Alpi [27]. Vizitiul nevrând să treacă Crișul pe la Negreni [28], unde fusesem găzduit, m-a plimbat prin munți și pustiuri, făcând un ocol de patru leghe. M-a cuprins nerăbdarea; am spus românilor mei: m-ați adus în aceste pustietăți // ca să mă omorâți. Această mustrare i-a supărat tare: vizitiul nu mi-a mai vorbit toată ziua și celălalt mi-a sărutat hainele protestând cu tărie și cu gesturile cele mai expresive. Mi-au spus că aveau și ei un suflet și au făcut bine că mi-au spus. Cu o clipă mai înainte, acesta din urmă se lăsase încet în genunchi la zece pași de mine, întors spre mine dintr-o parte; apoi scoțându-și căciula și punând-o jos ca și bâta, cu o mână pe piept, cu cealaltă ridicată spre cer, a strigat cu însuflețire și a vorbit câtva timp românește, chemând trăznetul să cadă asupra lui dacă cumva m-ar înșela. p. 268

La amiază, ajuns la locul unde se înscriu numele acelora care intră în Transilvania, aș fi vrut să beau ceva lapte, dar o femeie româncă n-a vrut să-mi dea pentru că era luni [29], această luni cădea tare prost pentru mine. Oamenii mei i-au spus că nu mâncasem de două zile. Femeia s-a înduplecat și mi-a dat lapte și ouă și n-a vrut să primească nici un ban. Nu numai românii, dar și ungurii, fie catolici, fie luterani sau calvini, respectă posturile arbitrare, pe care nu le calcă niciodată, în timp ce calcă poruncile domnului și țin mai departe obiceiurile cele mai condamnabile.

Am luat pentru câteva zile ca să mă servească pe unul din acei români care fusese unit, dar redevenise schismatic și care știa latinește; a vrut să rămână la mine pentru a-și asigura pâinea, „pro pane" [30], spunea el. Acești români se minunau de șocolata mea; spuneau că este mană. //

Prin aceste locuri am văzut pentru prima dată ferestre sau un fel de geamuri făcute din bășică de porc; cel puțin la început le-am luat ca atare; dar apoi mi s-a spus că nu sunt bășici, ci învelișuri de mațe. Aceste feluri de ferestre sunt obișnuite în părțile acestea. p. 269

Am dormit la Huedin, oraș mare, la predicatorul calvin, un om destul de învățat și bun. El mi-a vorbit îndată deschis și mi-a arătat toate greutățile sale. Am vorbit despre aproape toate obiectele controversate cu multă cumpătare, spre marea mirare a doamnei și a domnișoarei sale, care auziseră totdeauna strigându-se după obiceiul unguresc în astfel de împrejurări...

A doua zi m-a trimis mai departe la Cluj încărcându-mă de dovezi de prietenie și de declarațiile cele mai îndatoritoare, după ce m-a întrebat și cine a fost tatăl meu. Între Huedin, de unde plecam, și Cluj, unde mergeam, se găsesc pietricele plate despre care se spune că ar fi bani de ai tătarilor, prefăcuți în piatră de Sf. Ladislau [31]; după cum am putut să-mi p. 270

---

[26] De fapt Crișana.

[27] Spre deosebire de termenul de munte dat adesea de unguri dealurilor.

[28] *Fokete-To* (ung. Fekete-Tó), sat, com. Ciucea, jud. Cluj.

[29] Din superstiția să nu se dea nimic din casă în acea zi, de teama a păgubi toată săptămâna.

[30] =pentru pâine.

[31] Legendă foarte răspândită. Vezi și relația lui Conrad Iacob Hiltebrandt, în *Călători*, V, p. 559.

dau seama, acestea sunt cochilii pietrificate, numite *operculites*, dar foarte mult ştirbite, păstrându-li-se doar capacul de deasupra de unde le vine numele. Unii ţărani le numesc banul dracului, după cum numesc poduri ale dracului, apeductele care nu li se par de nici un folos şi pe care le privesc ca pe nişte capcane...

p. 271 Am ajuns la Cluj la amiază: acest oraş şi Sibiul sunt în rivalitate pentru cinstea de a fi capitala provinciei; aici e reşedinţa guvernatorului care acum este dl. O'Donel [32]. Clujul este un oraş foarte vechi, clădit de împăratul Claudius [33]. Noi avem acolo o universitate, un frumos internat pentru elevi; se clădeşte colegiul; biserica noastră [34] este cea mai frumoasă din Transilania; o statuie vestită a Sf. Fecioare îi ridică şi mai mult valoarea; se afirmă că această statuie a lăcrimat. E drept că se dă ca sigur acelaşi lucru fără nici un temei şi despre alte statui din multe locuri din Ungaria; dar aici lucrul pare adevărat. Statuia e frumoasă şi eşti cuprins de credinţă în faţa ei; mai auzisem vorbindu-se despre ea în Ţările de Jos şi cunoaştem povestea...

N-am observat în acest cult nici exagerări, nici fanatism. Pe altarul cel mare unde este aşezată statuia, se citeşte această inscripţie: *Magno Deo UnI ac trIno Lavs, Virtvs, gLorIa* [35]

În aceeaşi zi i-am văzut pe ariani, care se numesc aici unitarieni; ei au un oratoriu şi un colegiu: este tot ceea ce a mai rămas din această groaznică erezie, care a inundat altădată lumea. Cărturarii lor poartă anterie lungi albastre cu cingători şi tichii negre; alţii poartă scurteici mici negre. Alungaţi din Polonia, ei s-au retras în această provincie, unde

p. 272 după expresia lui Tacit //toate păcătoşeniile se adună ca într-o cloacă. În Transilvania sunt catolici, calvini, luterani, anabaptişti, evrei, quakeri, arieni, toleranţi, greci uniţi, greci schismatici etc. Calvinii au la Cluj o biserică mare şi frumoasă, care aparţinuse odinioară iezuiţilor [36]. În această biserică l-au ucis pe fratele Niger, care se împotrivea la pângărirea euharistiei. Aceşti calvini sunt de o râvnă nemăsurată pentru secta lor.

Am văzut de asemenea în acest oraş un câine marin şi un basilisc [37]; tot aici am dat drumul servitorului meu român, de care mă săturasem până peste cap; am luat în locul lui pe unul din şcolarii noştri de la Cluj.

Plecând de aici la 21, am vizitat Gherla, oraş în întregime armenesc; pe latineşte i se spune Armenopolis: n-am văzut oraş mai frumos în Ungaria. Există o garnizoană în cetate, care este veche. Armenii sunt catolici buni şi oameni foarte cumsecade; ei fac slujbă după ritualul grecesc, dar bisericile lor au aceeaşi formă cu ale noastre. Îşi păzesc femeile cu aceeaşi grijă ca şi orientalii: limba lor este un amestec de zece alte ⟨limbi⟩.

La şapte seara am sosit la Dej: Se spune că acest nume Dej vine de la *deus*, pentru că hunii au invocat numele lui Dumnezeu când au pus

p. 273 stăpânire pe acest pământ (!). Se arată o stâncă pe care // se citesc versuri ⟨în acest sens⟩

Dar toată istoria hunilor este plină de basme.

---

[32] Contele Karl O'Donell-Tyrconnel, general de origine irlandez, guvernator al Transilvaniei (1767—1770). Moare în 1771.

[33] Deducţie greşită din numele de Claudiopolis.

[34] Biserica Sf. Mihail.

[35] Literele capitale alcătuiesc în cifre romane data.

[36] Ei au aici o orgă, cu toate că se prefac de altfel că n-ar avea orgă (n.a.).

[37] Animal fabulos ce ucide cu privirea.

Așadar, sosit la Dej, am găsit cu greu locuință la primăria orașului; și chiar acolo nu se afla nimic de mâncare; contele Haller [38] mi-a trimis pâine și vin. Un ofițer de husari, numit Antalfi, mi-a dat o rață, soția sa o tocană de vacă; husarii săi m-au servit. Dl. de Breux [39], fost iezuit, cu care fusesem împreună regent de colegiu la Liège și acum e preceptorul contelui Teleky [40], a alergat și el la noi: am petrecut de minune. A doua zi m-am dus la el la Ocna Dejului [41] să vedem ocnele: aceste ocne sunt întinse, adânci și dau cea mai frumoasă sare; ele aduc un venit foarte însemnat regelui.

Dl. de Breux, eu, un „charissim" (?) [42] și un lucrător, înfășurați într-⟨un burduf⟩ de piele de bou legată cu o frânghie, am coborât în această prăpastie... Frânghia care susținea toată greutatea putea să se rupă și totul ar fi fost sfârșit; n-ai mai fi ajuns cu viață atingând pământul [43].
Aceste frânghii țin de la trei la patru ani. Ei și? // Pentru a-ți satisface o p. 274
curiozitate științifică este îngăduit să înfrunți primejdia.

Când să coborâm în groapă, inspectorul sării sosit val vârtej ne-a declarat că era o primejdie vădită de a coborî patru deodată; dar roata se și pusese în mișcare; am coborât și după câteva minute am auzit zgomotul lucrătorilor, am zărit lumânările de seu care păreau niște scântei. În sfârșit, am atins fundul: o ce lucru minunat este această ocnă! De la gura gropii au aruncat o flacără vie pentru a ne arăta frumusețea și măreția bolții [44]. În sfârșit, ne-am ridicat folosind aceeași frânghie, după care ne-am dus să luăm masa la contele Haller. //

Apele se umflaseră atât de mult că nu se putea trece pe nicăieri. Am p. 275
trecut totuși Someșul pe un ponton, pe care se afla și arhidiaconul grecilor uniți [45], un om cumsecade, foarte învățat și foarte cioplit pentru un român, dar un alt râu m-a oprit în drum la Cristești [46], un sat la patru leghe de Dej. A doua zi, la ora opt dimineața, caii mei au trecut singuri; patru boi îmi trăgeau trăsura; eu călare urmam pe un cal destul de înalt, pe care mi-l dăduse baronul Torma [47].

Sosesc la Beclean [48] spre ora 11; podul plutitor de pe Someș nu mergea din cauza apelor repezi. Eu părăsesc trăsura la marginea râului; trec împreună cu învățăcelul meu într-un trunchi de copac [49] cu pericolul vieții mele; mă duc să-l caut pe contele Bethlen, urmaș al vestitului Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei [50]; este părintele calvinilor din Transil-

---

[38] Contele Peter Haller aparținea uneia din puținele familii de magnați rămasă catolică. O ramură a ei își avea domeniile în împrejurimile Dejului.

[39] Dl. de Breux a murit la acel conte, în februarie 1774 (n.a.)

[40] *Telcki.* Contele George Teleky.

[41] *Décsakna.* Azi înglobat municipiului Dej, jud. Cluj.

[42] *Charissime.* (?)

[43] Notă marginală: eu cântăream 119 funți.

[44] „În 1770 s-au găsit și se mai găsesc încă și acum în salinele de la Ocna ⟨Dejului⟩ bucăți de sare străbătute de la un capăt la altul de un lemn calcinat și prefăcut în cărbune: cărbunele acesta este negru și ars. Am verificat acest lucru cu dl. conte". Scrisoarea d-lui de Breux, din Dej, de la 3 ianuarie 1770. Ce taină pentru naturaliști, chiar după sistemul lui Buffon! După Ferber, și Dietrich ar fi fost pe acolo vreun vulcan (n.a.).

[45] Oare Grigore Maior?

[46] *Koresthur.* Azi: Cristeștii Ciceului, sat, com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud.

[47] Familie nobilă din nordul Transilvaniei, purtând titlul de Ciceu-Cristur.

[48] *Bethlen*, oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

[49] Adică o barcă îngustă scobită într-un trunchi de copac.

[50] Este vorba de fapt de ramura care a purtat titlul *de Beclean* (de aceasta țineau celebrii cronicari Wolfgang și Ioan) și nu de ramura Iktár de care ținea principele Transilvaniei Gabriel Bethlen.

vania. M-a primit destul de rece, dar după câteva clipe devenisem cei mai buni prieteni. I-a spus servitorului său pe ungurește că dacă aș rămâne la el patru luni, i-aș face cea mai mare plăcere. Am vorbit despre tot felul de lucruri: abia mai târziu am ajuns și la controverse ⟨religioase⟩; am încercat să mă adresez mai mult inimii decât minții [51] și cred că l-am impresionat; l-am îmbrățișat de mai multe ori și am plecat la 23 la orele nouă. //

p. 276 N-a fost chip să trec Șieul [52] la Sântu [53]; mi-am lăsat acolo trăsura, caii au trecut înot, eu am trecut cu oamenii mei într-o barcă; pe urmă am încălecat și am ajuns în aceeași zi la Bistrița, oraș săsesc, după primejdii, greutăți și oboseli nesfârșite; dar toate acestea îmi sporeau plăcerea ...

...Bistrița nu are ca garnizoană decât un batalion din regimentul lui Haller. Acest oraș foarte vechi este locuit de sași care sunt aproape toți de religie luterană. Mathias Teutcher, fost prior [54] al dominicanilor, a introdus aici greșeli noi și a devenit parohul și judecătorul orașului. Se mai vede încă stema lui pe poarta dinspre Ungaria, cu această inscripție: *Arma eximii Doctoris, Mathei plebani istius civitatis, Matthias Teutcher* MDXLII [55]. Printre ruinele bisericii dominicanilor se mai văd picturi din anul 1480, expuse intemperiilor, totuși prea puțin stricate. La Bistrița se află piariști și franciscani. Biserica cea mare este a luteranilor: este foarte frumoasă și foarte mare. Am văzut-o la 1 mai; acolo se dădea împărtășania. Oștiile lor se aseamănă cu ale noastre; liturghia se face în întregime pe nemțește. Orga lor este foarte bună, aud toate notele ei din casa contelui;... Altarul cel mare mai are încă statuile pe care catolici le-au pus acolo; toate monumentele, toate pietrele protestează împotriva acestei erezii; și dacă predicatorii ar tăcea, ar cuvânta pietrele...

p. 277 ...Aproape toate satele din Transilvania au nume de sfinți; se pare că au vrut să risipească toate litaniile sfinților asupra satelor. Există unul chiar care se numește Kirie eleison [56].

...Bărbații la Bistrița poartă scurteici blănite chiar și vara. Totuși aceia care au mijloace poartă haine de vară, dar păstrând totuși croiala scurteicilor de blană. Femeile poartă haine pe deasupra negre, împodobite cu un guler mare; fetele poartă pe cap scufii în formă de tocă.

Acești sași vorbesc nemțește, dar vorbirea lor obișnuită este limba germană din Luxemburg, cu unele schimbări, ceea ce mă face să cred că luxemburghezii sunt și ei tot o colonie saxonă. Mirarea acestor sași a fost nespus de mare ca și a mea atunci când am descoperit identitatea acestor limbi. De aici am tras concluzia că această limbă este vechea limbă ger-
p. 278 mană. Firea, tonul și purtările acestor sași sunt tocmai aceleași // ca și ale

---

[51] Nimic nu-i miră mai mult pe acești domni decât întrebarea care li se pune, de ce sunt mai degrabă luterani sau calvini decât arieni? Ei invocă Biblia; arienii la fel. Ei spun cum credința în Sf. Treime este esențială; arienii nu țin seama de ea. Acești domni sunt toleranți cu toții. Un preot predica la Rodna lângă Bistrița și luteranilor și calvinilor pe rând, contele d'Ybarra l-a alungat și n-a mai fost înlocuit (n.a.)

[52] *Saio* (ung. Sajó). Afluent al râului Bistrița (care, la rându-i, se varsă în Someș).

[53] *St. Andras*, sat, com. Lunca, jud. Mureș.

[54] *Pricur* — titlu purtat de stareții mănăstirilor mai mici care nu au abate.

[55] Stema ilustrului doctor Matei, parohul acestui oraș M⟨atheus⟩ T⟨eutcher⟩ 1542.

[56] Aluzie la satul *Chiraleș*, com. Lechința, din jud. Bistrița-Năsăud (în l. germană Kirieleis). Afirmația generală asupra numelor de sfinți dată satelor nu e valabilă în forma aceasta decât pentru o anumită regiune din Secuime.

luxemburghezilor. Sunt oameni foarte cumsecade, mai ales ţăranii. Printre orăşeni se găsesc câţiva pungaşi, dar nedibaci.

. . .Românii din împrejurimile Bistriţei sunt uniţi cu biserica romană. Sunt oameni de ispravă şi nu sunt deloc fioroşi; ei respectă foarte mult preoţii şi în această privinţă şi saşii — cu toate că sunt luterani — şi ungurii, ţiganii etc. din aceste părţi se poartă la fel. Un anume Sofronie[57] a vrut, acum vreo zece ani, să-i corupă cu sila pe aceşti bieţi ţărani ca să treacă la schismă. Se şi alcătuise o mică ceată de români, ce săvârşea mari excese şi care îşi cinsteau căpetenia ca pe un sfânt. Totuşi el n-a putut să-i câştige pe bistriţeni. Acest ticălos când a intrat în şcoala de la Baia Mare, i-a pus pe copii să spună: „Credo in Spiritum Sanctum, Sanctam Ecclesiam Constantinopolitanam". Episcopul schismaticilor este un oarecare Novacovici [58], care este un mare nătărău, dar care este mai puţin furios decât acela al Aradului [59], despre care am vorbit mai sus...

Am găsit în aproape toate casele din Bistriţa chipul lui Moise, care este socotit ca fiind chipul său adevărat, poate că doar culoarea egipteană este într-adevăr a lui Moise. De amândouă părţile bustului se citeşte:

Effigies	Moysis
Viri Dei sanc	tissimi
Ducis populi	Israel

Şi dedesubt:

Ex ea, quae in tapete depicta a Tigrane //
Aegyptum vastante 3216 inventa est, p. 279
Donata dehinc Dominatori Africae
Panacohelini, quam postea Praetor
Joannes 1572 Angliae Reginae per Franciscum Draconem admiralem dono obtulit [60].

. . .Am văzut la Bistriţa la contele d'Ybarra, un ciob mare dintr-o ceaşcă de granat, care aparţinuse reginei Portugaliei; această ceaşcă avea aproape jumătate de picior în diametru. Am văzut de asemenea un dinte de rechin. Se crede în popor că aceşti dinţi sunt limbi de şerpi pietrificate: eu am văzut unul şi mai mare la Caşovia. Am văzut pământ argilos frumos pietrificat şi o bucată de cărbune fosil scos de conte dintr-o mină din Sicilia. Acest conte fusese trimis acolo de împărăteasă [61] la rugămintea regelui Neapolului [62] şi a stat acolo doi ani... Am văzut de asemenea la conte un ceas turcesc: o strună de vioară îi servea drept lanţ; cifrele arabe ale cadranului se deosebeau puţin de ale noastre. p. 280

---

[57] *Sochronius* (!) E vorba de călugărul Sofronie din Cioara. Răscoala, începută în toamna anului 1759 în comitatul Hunedoarei cu scopul „să alunge unirea şi iobăgia din ţară", cuprinde curând Munţii Apuseni şi sudul Transilvaniei şi ţine până în primăvara anului 1761.

[58] *Novakovics*. Dionisie Novacovici, episcop sârb la Buda. Funcţionează ca administrator al Bisericii ortodoxe din Transilvania între anii 1761—1767; cf. N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, II, 137.

[59] Jivanovici; cf. mai sus, n. 25.

[60] Curios amestec care face din Praetor Ioannes, faimosul Prestre Jean al Abysiniei, un contemporan al vestitului Francis Drake şi al reginei Elisabeta I (!) a Angliei.

[61] Maria Tereza.

[62] Ferdinand I de Bourbon (1759—1798; 1802—1806; 1815—1825) era ginerele împărătesei Maria Tereza.

La 8 mai, am mers împreună cu contele d'Ybarra la Rodna, unde se află minele de sub conducerea sa. Cum aceste mine dăduseră mari speranţe în 1767, s-a cântat chiar un Te-Deum...

...Am sosit în aceeaşi zi la Iad[63], un sat săsesc: aceşti saşi sunt oamenii cei mai cumsecade, de o nevinovăţie desăvârşită şi de o egală neştiinţă.
p. 281 Fiul preotului din Bistriţa, în vârstă de 20 de ani, susţinea de curând că Luther ar fi trăit odată cu apostolii. Sunt mult mai curaţi decât ungurii şi românii, au acelaşi fel de a fi şi aceeaşi limbă ca şi luxemburghezii.

La 9 am trecut pe lângă Bârgău[64], ultimul sat din Transilvania spre Moldova. Acolo se face carantina înainte de a intra în Transilvania. După ce am trecut peste un munte mare, am pătruns într-o regiune hâdă şi pustie, dar foarte plăcută pentru un filozof. Priveam la munţii înalţi, care păreau că ne închid în aceste văi adânci, neştiute muritorilor ca nişte metereze împotriva ispitelor şi nebuniei din lume.

Am luat masa la Ilva Mică[65]. Românii care locuiesc în această parte sunt buni şi uniţi: femeile lor poartă turbane şi cercei după moda turcească[66]. Am trecut de două ori Someşul, care era grozav de umflat şi ajungea până la partea de sus a caprei de la trăsură. În drum am văzut munţi care purtau urmele clare ale acţiunii apelor din timpul potopului. Toate aceste coline poartă pecetea prăpădului şi furiei apelor şi nici de cum a unei mutări încete şi treptate a mării. În sfârşit, după multe păţănii am ajuns la Rodna la nouă şi jumătate seara. Am tras la gazdă la Berch Schapfer[67].

La 10, am plecat călare, căci nu s-ar putea merge altfel, la minele care se află încă la trei leghe de Rodna. Am trecut de 33 de ori peste un şuvoi
p. 282 de apă foarte mare. Era foarte frig şi munţii erau din nou dezbrăcaţi // de verdeaţa lor şi acoperiţi de zăpadă. Zăpezile acoperă câteodată acest ţinut în august. Acum şapte ani se mergea cu sania în ziua de Sf. Bartolomeu[68]; serbarea Adormirii[69] nu este întotdeauna fără zăpadă. Am admirat evaporările îngheţate şi întărite la ieşirea lor din pământ, într-o poziţie minunată.

...Înainte de a ajunge la locul minelor, am văzut o trupă de soldaţi români, care păzesc ieşirea din Transilvania; este o miliţie al cărei rost, ca şi al secuilor, este doar de a apăra graniţa[70]. În apropierea ei se află ridicată o spânzurătoare pentru românii fugari, care însă nu se dau înapoi de a fugi în mare număr.

Ei au fost puşi să facă slujbă împotriva voinţei lor. Arătau destul de prost, purtând aproape aceeaşi îmbrăcăminte pe care o avuseseră înainte. De atunci încoace totul merge din ce în ce mai bine; au acum o uni-

---

[63] *Jaad*; azi satul şi com. Livezile, jud. Bistriţa-Năsăud.
[64] *Borco*, sat, com. Cicârlău, jud. Maramureş.
[65] *Illova Mika*, sat şi com. jud. Bistriţa-Năsăud.
[66] Confuzie a autorului.
[67] Administratorul minelor.
[68] = 24 august.
[69] = 15 august.
[70] În zona de graniţă sau confiniul militar, înfiinţat în Transilvania pe la mijlocul sec. XVIII, pe lângă două regimente de secui, au fost organizate şi două regimente româneşti: Reg. I, cu comandamentul la Orlat, spre Ţara Românească, şi Reg. II, cu comandamentul la Năsăud (având în limba germană titlul: Zweites Walachisches Grenz-Infanterie-Regiment). Zona de recrutare a soldaţilor era districtul Năsăud; ofiţerii erau numiţi din toate neamurile: germani, italieni, francezi etc. care, la început, tratând pe români cu asprime şi dispreţ, au provocat, la 1763, o răscoală a grănicerilor de la Năsăud. Situaţia s-a schimbat când a ajuns în fruntea regimentului colonelul Entzenberg.

formă cenuşie cu // roşu; efectele lor sunt curate. Ofiţerii lor, când i-am p. 283
văzut, aveau garnituri roşii la hainele castanii. Acest fel nou de soldaţi duce cu o mână plugul şi cu cealaltă poartă sabia, ca evreii când şi-au clădit din nou templul... [71].

Aceşti oameni simpli [72] sunt uniţi cu biserica de la Roma, dar ei ştiu tot aşa de puţin ce înseamnă această unire, cât ştiu şi schismaticii ce înseamnă neunirea. Unul dintre aceştia susţinea în faţa unui prieten de al meu [73] că schisma consta în a înconjura altarul de la stânga la dreapta, în timp ce catolicii merg de la dreapta la stânga. Ei păzesc posturile cu atâta străşnicie că n-ar pune gura pe o lulea, al cărui capăt să fie de corn sau de os. ...

Un număr oarecare din aceşti români locuiesc la munte [74].

Li s-a împărţit cartofi, care cresc foarte bine la munte, unde plugul nu se poate folosi decât foarte puţin. Se crede fără temei că ⟨această cultură a⟩ cartofului sărăceşte pământul, deoarece îi prieşte foarte bine pământul cel mai arid, ca în Ardennes. // Dimpotrivă, cum plantarea şi re- p. 284
coltarea nu pot fi despărţite de săparea şi răsturnarea pământului, această cultură trebuie să-l facă fără îndoială mult mai rodnic.

Episcopul românilor uniţi [75], care îşi are sediul la Blaj, este un om învăţat şi cu multă râvnă: el a pus să se picteze şi să se graveze un arbore bisericesc, destul de asemănător cu acela al d-lui Cars. Preoţii de rit grecesc şi latin de la conciliile din Lion şi de la Florenţa, sunt trecuţi în acest arbore; Fotie, Marcu din Efes etc. sunt înlăturaţi împreună cu Arie şi Nestor, pe care îi înghite iadul [76]. Această pictură expusă în biserici a convertit pe mulţi schismatici. Acest prelat a înfiinţat un seminar de clerici, de la care se aşteaptă mult; acest vrednic episcop se numeşte Atanasie Rednik de Giuleşti [77].

Înainte de amiază am ajuns până la mină, care se găseşte între nişte munţi îngrozitori, la poalele muntelui Kuhorn [78], care se poate asemăna cu Krivanul sau cu Taurus prin numele şi înălţimea sa. Ajunşi la mine, am îngenunchiat şi ne-am rugat cu foarte multă evlavie; căci aceste mine nu înţeleg de glumă. Tocmai zdrobiseră doi bieţi mineri, dând astfel celorlalţi un avertisment vădit. Am vizitat destul de repede minele şi seara eram înapoi la Rodna.

...La 12 ne-am dus la Saurbrunn. // Este un izvor de apă minerală p. 285
alcalină, care are calităţile cele mai de seamă; l-a lecuit pe contele Bethlen de o paralizie şi este un leac bun pentru multe boli; mie însă nu mi-a fă-

---

[71] Căpitanul Gosimelli a publicat un poem latin despre această miliţie..., tipărit la Cluj în 1768. Il am în colecţiile mele literare... *Eloge d'Entzenberg*, „Journal hist. lit". 1 nov. 1780, p. 364. 1 ian. 1785 p. 56 (n.a.). Se referă la răscoala grănicerilor.

[72] *Ces bonnes gens.*

[73] Desigur contele d'Ybarra, inspiratorul atitudinii iniţiale a lui Feller.

[74] Autorul le aplică nişte versuri latine referitoare la traiul lor sărăcăcios.

Muritori zăbovim pe pământ fără vlagă.

Clădim case de lut şi acoperişuri slabe

Din context rezultă că sărăcia acestor ţărani lipsiţi de pământ arabil este socotită ca o „vină" a lor.

[75] = Atanasie Rednik de Giuleşti.

[76] Scenă care se inspiră poate după cea a Judecăţii de Apoi de pe zidul exterior al bisericilor şi mănăstirilor moldoveneşti.

[77] Păstoreşte între anii 1764—1772; cf. Aug. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902.

[78] În traducere rom.: Cornul vacii.

cut bine, când l-am folosit. În general oamenilor graşi şi voinici le prieşte mai bine decât celor slabi. Izvorul se află acum pe un munte, pe care depunerile apei l-au format încetul cu încetul: boii, cerbii, căprioarele trec Someşul pentru a se adăpa la acest izvor.

M-am suit într-una din zilele acelea până în vârful unui munte înalt, pentru a vedea Moldova; şi dacă nu m-aş fi gândit că trebuie să stau în carantină la înapoiere, m-aş fi dus până la Iaşi, capitala acestei provincii. Voievodul este catolic [79], este un florentin numit Scarlat [80], dar născut la Constantinopol. La Iaşi se găseşte un paşă şi o trupă de turci care să supravegheze pe acest voievod. Acesta ţine foarte mult la misionarii iezuiţi, care sunt la el; oricine e slobod, în afară de musulmani, să mărturisească credinţa catolică [81].

La 17 am sărbătorit ziua Sf. Ioan din Nepomuk, patronul minelor. Am oficiat liturghia şi minerii, în haine de sărbătoare, albe cu verde, au luat parte ⟨la slujbă⟩. În aceeaşi zi am făcut o frumoasă plimbare călare până la izvor, pe care am repetat-o şi în ziua de 22. Din când în când am făcut întreceri olimpice pentru întâietate, pe care am păstrat-o aproape tot timpul, deoarece aveam un cal bun.

p. 286 ...La 17 am botezat un copil fără untdelemn sfânt, // aceste locuri fiind aproape cu totul lipsite de toate lucrurile şi lumeşti şi duhovniceşti: am cerut sare şi mi s-a adus sare şi piper.

...La 23, am oficiat slujba în biserica ortodoxă a românilor, nu fără greutate din partea d-lui popă, care cu o zi mai înainte gonise pe un preot piarist, zicând că la ei nu se face pe acelaşi altar decât o singură slujbă pe pe zi.

... Mergând de-a lungul râului care trece prin Rodna, am observat ce repede e coborâşul mergând pe marginea curentului de apă... Izvorul de lângă mine se află cu 450 de braţe mai sus ⟨aici⟩ decât la Rodna.

p. 287 ... La 24 am mai făcut o frumoasă plimbare călare până la meterezele [82] ridicate sub Carol al VI-lea împotriva tătarilor şi moldovenilor. Acest fort nu este mare lucru şi e dominat de mai mulţi munţi; acolo stă de veghe o strajă românească. În trecere, am băut dintr-un alt izvor mineral, care mi s-a părut tot atât de bun ca şi vestitul Saurbrunn. Izvoarele minerale sunt numeroase în aceste văi, care sunt vesele şi foarte variate...

Nu ştiu dacă în viaţa mea m-am aflat într-o situaţie atât de plăcută ca la Rodna. O filosofie înţelegătoare pe care o împărtăşeam cu iubitul meu conte d'Ybarra dădea savoare acestor clipe plăcute.

La 25 ne aflam la Jad la saşii noştri şi la 26 la Bistriţa, unde am văzut căpşuni de o mărime neobişnuită şi care pot fi socotite ca uriaşe între căpşuni. Erau căpşuni ananas, astăzi foarte răspândite. La Bistriţa am cunoscut pe contele Stephani, italian, căpitan dintr-un regiment românesc [83]

---

[79] În Moldova, domnea în acest an (1768) Grigore Callimachi (1767—1769) care, după cum se ştie, nu era nici catolic nici florentin.

[80] *Scarlats* (= dei Scarlatti) nume adoptat de membrii familiei Mavrocordat. În 1769 revine ca domn în Moldova Constantin Mavrocordat despre care este vorba de fapt.

[81] Afirmaţie mult prea absolută. Convertirea ortodocşilor era oprită cu străşnicie.

[82] Probabil la locul numit Şanţ (sat şi com., jud. Bistriţa-Năsăud). Momentul amintit e acela al încercării imperialilor de a-l captura pe Mihai Racoviţă urmat îndată de expediţia acestuia.

[83] E vorba de regimentul de grăniceri români Nr. 2 cu comandamentul în Năsăud.

şi om de lume foarte plăcut; tot acolo am mai cunoscut pe un colonel, baronul de Entzenberg [84], şi pe baronul Banfi [85], calvin sau mai de grabă indiferentist.

La 1 iunie, ne-am dus călare să vedem cum se lucrează funiile groase şi cablurile care se folosesc la mine. În ziua aceea şi la 2, 3, 4 şi 5 iunie, a nins tot timpul în munţii Rodnei; şi la Bistriţa timp de trei zile şi jumătate şi patru nopţi a fost o ploaie îngrozitoare şi neîntreruptă, cum nu se mai văzuse de la potop. Aceste // ploi precedând solstiţiul au pregătit o p. 288
vară secetoasă şi de o desăvârşită seninătate. Anul următor s-a întâmplat tocmai pe dos. Ploile necăzând decât în timpul solstiţiului, toată vara a fost reee şi ploioasă.

Am băgat de seamă că, în urma admiraţiei pe care o are omul pentru tot ceea ce este străin şi vine din depărtare, se vorbeşte în această ţară foarte des şi mult despre francmasoni; sunt numiţi francmasoni toţi necredincioşii noştri şi filosofii noştri cei noi.

La 9 iunie am mai făcut o plimbare călare la fântâna Sf. Ladislau, care se găseşte la două leghe de Bistriţa. //Mi s-a spus că Sf. Ladislau, ca şi p. 289
Moise, a făcut să ţâşnească dintr-o stâncă această fântână pentru a potoli setea soldaţilor săi; dar nu se spune nimic despre asta în inscripţia capelei de la această fântână.

În drum am dat de un puţ sărat, primul pe care l-am văzut în faţa mea; este închis pentru ca oamenii să fie nevoiţi să cumpere sarea de care au nevoie. Am pus să mi-l deschidă şi să se scoată apă; am scăpat calul meu şi un altul; amândoi au băut cu mare lăcomie. Vitelor cornute le place foarte mult apa sărată, care se găseşte pretutindeni în această regiune.

În timpul acestei plimbări ni s-a întâmplat un lucru destul de tragic. Locotenentul colonel, comandantul Bistriţei, m-a silit aproape să încalec pe calul său. După ce am făcut aproape jumătate din drum, mi-a venit cheful să las acest cal şi să încalec pe al meu, care este un animal foarte bun. După puţin timp, acelaşi cal, pe care-l lăsasem, l-a trântit pe părintele piarist care îl încălecase şi l-a târât, cu piciorul în scară, într-un chip îngrozitor. Noi l-am crezut pierdut, când din fericire cureaua scării s-a rupt şi l-a salvat pe părinte, care a fost aflat într-o stare destul de bună. Nimeni n-a vrut să mai încalece acel cal nărăvaş şi a trebuit să mă hotărăsc tot eu şi am sosit cu bine la Bistriţa ca să ne petrecem noaptea. //

Calul pe care îl am acum m-a costat 15 florini germani; e mic, dar p. 290
foarte voinic şi focos, un amator ar fi dat pe el 60 sau chiar 100 de florini în Ţările de Jos; îl voi duce acolo, dacă voi putea; este un cal moldovenesc şi i-am făcut o şa şi hamuri bune. În regiunile de munte cresc cai mici; în cele de câmpie ca în Flandra, Olanda, Ucraina, Rusia etc. cresc cai mari. În câmpiile din Transilvania cresc cai destul de mari, dar acolo nu se află câmpii prea întinse. Acolo un cal mare poate costa 20 şi 30 de ducaţi, în timp ce unul mic şi foarte mic n-ar costa decât trei.

[84] Baronul Karl von Entzenberg comandantul regimentului grăniceresc din Năsăud (din 1764), bărbat cu cultură superioară, şi foarte bun comandant. Pentru a-şi cunoaşte soldaţii de aproape a învăţat româneşte.

[85] Familia Banfi era cea mai de seamă familie de magnaţi din Transilvania, cu numroase ramificaţii în diferite părţi ale ţării. Mai importantă era ramura din nordul ţării.

Mă pregăresc să părăsesc Bistriţa şi m-am hotărât să fac o călătorie la Roma, pe care am visat-o întotdeauna. M-ar putea speria un drum atât de lung, dar eu nu-l văd decât cu amănuntul. Nu găseşti nici o greutate în drumurile mici, dar puse cap la cap ele alcătuiesc călătoriile cele mai lungi...

Călătoria la Roma

Totuşi nu am plecat din Bistriţa spre Roma decât la 22 iunie, singur, ⟨călare pe calul meu Hänsel⟩. Plecarea mi-a fost întârziată de nenumărate
p. 291 întâmplări şi evenimente, care mi-au pus la grea încercare // răbdarea. La nouă ceasuri am fost la fântâna Sf. Ladislau. După ce lăsasem calul să pască, eram gata să plec fără să mănânc, când din fericire soseşte Poler, un pictor din Bistriţa, cu o gustare destul de bună. Mănânc şi plec.

Trec Şieul la Chiraleş [86]. Aproape toate câmpiile erau acoperite de apă ca urmare a ploii îngrozitoare de care am vorbit mai înainte. După ce era să pier în noroi împreună cu sărmanul meu Hänsel, intru într-o pădure unde mă rătăcesc. Ce să fac? Mă temusem să nu întâlnesc acolo români; acum trebuia eu să-i caut... În sfârşit: dau de ei. După multe rugăminţi, unul din ei mă scoase din pădure în schimbul a 12 creiţari. Setea mă chinuia tare şi mă zorea să ajung la Beclean.... În sfârşit, sosesc acolo la opt seara, Contele [de Beclean] nu era acasă. Petrec noaptea sub câteva scânduri; foamea, ploaia, tristeţea mi-au tulburat odihna. Spre dimineaţă a început să plouă şi a urmat apoi un cer senin care a ţinut vreo şase luni, pregătit de ploile mari care veniseră cu trei săptămâni înaintea solstiţiului.

A doua zi, 23, mă duc la Cristeşti, la dl. Torma, care se purtase foarte bine cu mine la trecerea mea dintâi [87]; dar acolo, ca şi la Beclean, *nemo domi* (nu era nimeni acasă). Plec la Reteag [88] la contele Mikes; *nemo do-*
p. 292 *mi*... Apoi la Dej, // la contele Teleki; *nemo domi*... În sfârşit, la contele Petru Haller; *nemo domi*. Doamna mama sa [89] m-a oprit totuşi la masă şi am petrecut noaptea singur, în casa contelui Teleki, care era la Sibiu.

La 24, ajung la Gherla, în citadelă, la căpitanul Patrick; maiorul Ekhard mă pofteşte pentru a doua zi, nu pot să primesc. Soldaţii din garnizoană sunt încântaţi de prezenţa mea; se poartă cât se poate de îndatoritor şi au mare grijă de calul meu, care paşte iarba în piaţă. Capela, unde am oficiat slujba a doua zi, este frumoasă şi foarte curată.

...Se vede într-un perete al cazărmilor bustul vestitului cardinal Martinuzzi [90].

... După masă, mă duc să văd biserica mare a armenilor, care nu
p. 293 este încă terminată // şi care are o zugrăveală foarte urâtă. Slujba se citeşte în latineşte, cu toate că se oficiază după ritul grecesc, dar cu pâine nedospită. Cartea de rugăciuni este în limba armeană, dar într-un limbaj amestecat cu toate limbile care se vorbesc în acest ţinut. În cărţile de ru-

---

[86] *Kyrie eleison*, cf. mai sus nr. 56.

[87] Cf. mai sus, n. 47.

[88] *Retlek*, sat, reşedinţa com. Petru Rareş, jud. Bistriţa-Năsăud.

[89] Contesa Cristina Haller, născută Perenyi, era catolică.

[90] El a întărit cetatea Gherla.

găciuni de la Roma, limba armeană este curată. Există în această biserică un drapel frumos de mătase albastră ca cerul, reprezentând Sf. Treime, cu aceste cuvinte: „Sancta Trinitas, unus Deus, ora pro nobis”, fără ca să se gândească până acum cineva să îndrepte prostia pictorului.

Armenii aceștia sunt puțin cam superstițioși sau mai de grabă prea simpli și prea încrezători. Cucernicia lor este foarte mare; moravurile lor sunt alese și se resimt de vechea austeritate a creștinismului. Cu toate că sunt foarte omenoși și înclinați a face bine, ei nu se încred în străinii pe care nu-i cunosc și în privința aceasta sunt puțin asemenea chinezilor. Dreptatea și cinstea le sunt scumpe. Se spune că negustorii lor vând totul la un preț foarte ridicat; dar într-o țară fără comerț, departe de toate porturile, de toate orașele mari, toate mărfurile străine trebuie să fie scumpe; armenii se trudesc mult până le aduc... Numai de patruzeci de ani sunt uniți cu biserica de la Roma.

La 26, am avut drept ospăț apa din Someș, iar calul meu pășunile bogate ale acestei câmpii rodnice. La șase seara sunt la Cluj; intru cu multă greutate în colegiu [91], după ce am căutat în zadar o locuință în oraș. Deoarece controlorul de la Gherla nu mi-a adus // bagajele, neținându-se de p. 294
cuvânt într-un fel de neiertat, mă înapoiez la Gherla la 29. La 20 sunt din nou la Cluj. Pe drum mi s-a făcut foame; doi husari cumsecade mi-au dat pâine și un clapon...

La Cluj am văzut un frumos „bézoar” [92] adus din America, cântărind o livră și două uncii. Aici sunt unele care cântăresc până la 8 livre...

La 2 iulie, iau parte cu multă convingere la mai multe ceremonii curioase, dar cucernice și îndreptățite în biserica frumoasă a colegiului: se sărbătorea Vizitațiunea. Ținând seama de colegiul care se clădea la Cluj, am spus părinților (iezuiți) că dată fiind situația în momentul de față a Companiei [93], această clădire va fi probabil transformată în cazărmi ... Aici se lucrează cu o piatră de alabastru, în formă de urnă, care trebuie să devină masa de altar...

La 3, iau parte la o slujbă armenească, oficiată de un călugăr de la p. 295
Sf. Antoniu din Veneția, stareț în Transilvania; ritul armenesc este un amestec de gregorian și basilian.

La 5, iau masa la Turda, la administratorul ocnelor; la Turda sunt șase ocne, toate bogate și frumoase. Amintim din nou inscripția despre care am vorbit mai sus [94].

---

[91] Colegiul iezuiților.

[92] Piatră ce se formează în stomacul unor animale și cărora li se atribuiau odinioară proprietăți miraculoase.

[93] Se referă la campania pornită contra Companiei iezuiților, care sunt izgoniți din numeroase țări ca Franța (1762), Spania și Sicilia (1767) etc.

[94] Autorul vorbind în cartea sa (vol. I, p. 154) despre exploatarea sării de către romani, amintește că „la Turda se află următoarea inscripție:

Iovi inventori
Diti Patri, Terrae Matri
Detectis Daciae Thesauris
Div. Nerva Trajanus Caes.
Aug. votum solvit ...”.

[Este de fapt vorba de o inscripție apocrifă].
În continuare mai spune: „La sfârșitul unei inscripții, la Zlatna, se poate citi: *Procurator aurariae*. Iar în altă inscripție tot acolo: *Collegium aurariarum* [vezi *Călători*, I, inscripțiile lui Reicherstorffer].

La Vinţul de Sus, n-am putut să găsesc găzduire, nici la poştă, nici la han, nici la preotul catolic, nici la predicatorul calvin. Dorm deci sub cerul liber . . . În timp ce Hänsel păştea iarba din cimitir, eu mă rugam la uşa bisericii, având tot timpul în gând cuvintele ecleziastului . . . (cap. 51).

La 6 mă opresc puţin la Aiud, oraş mare, unde se găsesc franciscani ; apoi mă rătăcesc şi nu pot face pe români să priceapă spre ce loc vreau să merg. Numirile de Carlsburg, Weissenburg, Feirvar, Alba-Carolina erau cuvinte necunoscute (pentru ei). În sfârşit auzind pe un ungur spunând Feirvar şi pe un român spunând Belgrad şi gândindu-mă că oraşele care
p. 296 se numesc Alba // aveau acest nume în aceste limbi, le-am făcut semn că acolo vreau să mă duc, ei mi-au arătat calea şi am sosit la trei după masă la Alba-Iulia [95], numită Carlsburg după împăratul Carol al VI-lea, care a făcut din ea o cetate foarte frumoasă ; intrarea este una dintre cele mai mărețe din lume ; statuia călare a acestui prinţ este aşezată deasupra porţii împreună cu multe alte statui simbolice. N-am văzut nimic asemănător de la Alba-Iulia până la arcul lui Francisc I [96] de la Florenţa.

La 7 am vizitat cetatea cu amănuntul ; palatul monetăriei, unde mi s-a arătat o maşină nouă şi frumoasă folosită la întinderea foilor subţiri de metal, precum şi felul în care se desparte aurul de argint cu ajutorul apei tari ; apoi m-am dus la biserica românească.

Preotul este un călugăr din tagma Sf. Vasile, un om cioplit, cărturar şi cu multă judecată, mi-a oferit o ceaşcă cu şocolată şi s-a arătat plin de atenţie. Aceşti bazilieni sunt uniţi cu toată sinceritatea şi tot zelul la biserica de la Roma ; călugărul acesta ţine de reşedinţa de la Blaj. Anteriul lor este negru, căptuşit cu roşu ; poartă pe deasupra o robă destul de asemănătoare cu aceea a iezuiţilor şi pe cap un fel de tobă. Am mai văzut încă un bazilian, vicar-general la Bistriţa. M-am dus să văd şi catedrala [97], care arată binişor, dar n-are ferestre : aceasta este biserica episcopului [98] Transilvaniei, cu toate că el locuieşte la Sibiu.

La 8 iau masa cu căpitanul Wolf la Vinţul de Jos, unde episcopul are un castel ; acolo a fost omorât Martinuzzi [99]. El clădise acest castel
p. 297 pe ruinele unei mănăstiri // pe care o dărâmase . . .

A doua zi a trebuit să-l părăsesc pe dl. Wolf, deoarece trăsura sa nu putea să se ţină după Hänsel al meu. Spre miezul nopţii ⟨în ziua de 8⟩ am ajuns la Orăştie, după ce mersesem într-un galop grozav : la căderea nopţii am întâlnit mai multe cete de ţigani goi de tot. Nu m-aş fi simţit de loc la largul meu dacă n-aş fi ştiut că sunt în apropiere trăsurile căpitanului ; şi unul dintre ei chiar mi-a şi strigat : „Opreşte !". O ţigancă, uitându-se ţintă la mine, mi-a spus din nou pe nemţeşte o povestire ciudată, pe care altă femeie mi-o istorisise altădată la poarta colegiului din Luxemburg . . .

Voi spune aici în treacăt că există două feluri principale de ţigani : unii sunt îmbrăcaţi prost, alţii sunt goi şi nu ies din pădurile lor decât la apropierea nopţii, ca animalele sălbatice . . . Ţara Românească şi Moldova sunt pline de ei.

---

[95] Aici autorul caută zadarnic pretinsa inscripţie despre Iulia Augusta, luându-se după informaţia dată în *Stauromachia* de către Taurinus în 1519. (Cf. *Călători*, I, p. 158—159).

[96] Francesco I de Medici, mare duce de Toscana (1574—1587).

[97] Catolică.

[98] În anii 1761—1773 episcop era Iosif II Anton baron Bajtaj.

[99] Ucis mişeleşte în 1551 din ordinul lui Castaldo.

Eu dorm la Orăştie într-o trăsură deschisă: o furtună îngrozitoare m-a gonit din căruţă într-o casă descoperită şi m-a făcut să mă înapoiez de la această casă la trăsura care era mai puţin deschisă decât casa. Rămăsesem flămând ca şi calul meu; ⟨călugării⟩ recoleţi[100] ne-au primit pe amândoi a doua zi. Românii din aceste locuri sunt foarte blânzi şi îndatoritori. p. 298

La 9, locuiesc la Deva în frumosul castel al contesei Haller; am rostit cu o adevărată desfătare sufletească rugăciunile ceaslovului în grădina ei încântătoare.

La 10, după ce am făcut slujba la ⟨călugării⟩ recoleţi bulgari, m-am suit la castelul din Deva, care este foarte sus, bine aşezat şi în stare de a se putea apăra. Vederea este din cele mai frumoase şi mai variate; acest castel este un avanfort important pentru pătrunderea în Transilvania; este vestit în istoria regenţei cardinalului Martinuzzi. Muntele pe care este clădit este aproape în întregime înconjurat de un şanţ cu apă şi o întăritură după toate regulile. Am luat masa la comandant, care locuieşte într-o casă destul de frumoasă // la poalele muntelui; iar seara, am fost p. 299
la ora opt la căpitanul Freymuth, la Dobra[101].

În ziua de 11, la ora trei dimineaţa, la plecarea din Dobra, un călăreţ mi-a cerut paşaportul şi mi-a adus fân pentru Hänsel; aceasta a fost singura dată când mi s-au cerut formal actele în toată această călătorie. Pătrund într-o pădure îngrozitoare, lată de trei sau patru mile germane sau 6 franceze; intonez în gura mare un Te Deum, pentru a speria pe hoţi.

Am mâncat câte ceva la Coşava[102], la ieşirea // din această pădure: p. 300
am intrat apoi în altă pădure, la fel cu prima; aici am întâlnit nişte români... apoi, după ce am ieşit din această pădure am fost înşelat de două focuri jucăuşe[103]; am crezut mai întâi că erau două felinare atârnate de o parte şi de alta a porţilor Lugojului, încotro mă duceam; dar mă aflam încă la 3 leghe de acolo şi Lugojul n-are porţi, nici felinare. Se numesc focuri jucăuşe, acele focuri rătăcitoare care fug din faţa celui care le urmăreşte, care înşeală pe călător şi care n-au putut fi ajunse de fuga cea mai grozavă.

N-am putut să ajung la Lugoj decât la orele unsprezece noaptea după ce am făcut cu Hänsel ⟨atâta drum⟩ cât se face în două zile cu trăsura. Am ajuns prea târziu pentru a găsi loc de găzduire. Cerul ne-a servit de acoperiş mie şi lui Hänsel al meu. Doi boi erau gata să mă strivească în timpul nopţii. Lugojul este un oraş mare din Banatul Timişoarei; este aşezat pe Timiş şi nu este prea departe de Caransebeş, care este socotit locul de exil al lui Ovidiu. Ceea ce este o prostie[104]...

În ziua de 12, m-am dus să văd biserica românilor schismatici dintre toate cele de rit grecesc pe care le-am văzut, aceasta este cea mai frumoasă. Am trecut pe acolo pe lângă stăvilarele Timişului, la două leghe de Lugoj. Aceste stăvilare reglementează scurgerea apelor după nevoile canalului şi a întăriturilor Timişoarei. // Am luat masa la un slujbaş din Banat, cu p. 301
o locuinţă asemenea celor olandeze, care s-a apucat, ca Abraham, să-mi

[100] *Récollets* — de la cuvântul latin: recollecti. Desemnează de obicei o varietate de franciscani reformaţi. Aici fiind vorba de bulgari, pare să desemneze pe observanţii bulgari.

[101] *Dobra*, sat şi com., jud. Hunedoara, punct însemnat pe drumul ce leagă Transilvania cu Banatul.

[102] *Cochova*, sat, com. Curtea, jud. Timiş.

[103] *Feux follets* — flăcărui ce joacă la suprafaţa bălţilor, apărând şi dispărând.

[104] Se referă la afirmaţia lui La Motraye. Vezi relaţia acestuia în *Călători*, VIII.

iasă înainte la drumul mare și să mă silească să intru. Am sosit la orele șapte la Timișoara, după ce am avut mult de îndurat din cauza prafului și a ploii : o româncă a refuzat fără milă să mă lase să intru cu calul meu în casa ei (!) care de fapt nu era decât un grajd.

Administrația Banatului Timișoarei ține direct de Camera regală de la Viena, fără să aibă vreo legătură cu Ungaria. Banatul este împărțit în unsprezece districte ; toată partea de răsărit este muntoasă ; aici se găsesc mine ; populația este mai numeroasă decât în partea de apus, care este foarte mlăștinoasă. Voi vorbi mai departe de schimbările care s-au făcut aici în 1777.

La 13, am cercetat cu de-amănuntul frumosul oraș Timișoara clădit după un plan regulat și cu multă măreție. Catedrala este o clădire frumoasă : episcopul nu este episcop de Timișoara, ci de Cenad [105]. De asemenea este frumoasă biserica românilor schismatici ; a noastră este o moschee. Plimbarea prin galeriile deschise ale cazărmilor este destul de plăcută. Se mai vede încă cetatea turcească, turnul lui Eugen, pe unde a intrat prințul Eugen[106] în oraș, când l-a ocupat în 12 octombrie 1716, precum și mai multe case turcești. Am văzut de asemenea câțiva evrei îmbrăcați turcește. Bisericile din Banat nu sunt sfințite din cauza primejdiei în care se găsesc de a fi profanate. Aici nu există târnosire ; dacă va fi cucerit Belgradul, vor fi sfințite. Aerul nu e prea sănătos la Timișoara, cu toate că mlaștinile din împrejurimi au fost în mare parte secate și că s-a săpat un
p. 302 canal bun, care este de mare folos. Frigurile // bântuie de obicei, fără să fie primejdioase, dacă te îngrijești cât de cât.

Dominația pe care o au frigurile asupra Ungariei a făcut să fie recunoscută ca o zeiță, și chiar ca o mare zeiță de vechii romani. La Ostroh (?) în Transilvania se citește această inscripție :

Febri Divae
Febri Sanctae
Febri Magnae
Camilla Amata
Pro filio.
Male affecto [107].

În ziua de 15, am cercetat întăriturile, făcând înconjurul zidurilor ; sunt frumoase și foarte bune. Acei care au încercat să le asemene cu cele de la Luxemburg n-au nici un fel de pricepere în arhitectura militară și trebuie că nu s-au folosit de ochii lor.

La 16 iau masa, mai bine zis flămânzesc, la Pardani [108] și după ce era să mor de sete și de căldură într-o câmpie nesfârșită și stearpă, cu toate că am băut de mai multe ori apă tulbure și trezită din fântânile care se întâlnesc acolo din loc în loc, la zece seara sosesc la Becicherec [109], unde câinii românilor erau gata să-l sfâșie pe sărmanul meu Hänsel. O femeie

---

105 *Czanad.* Înainte de ocuparea Banatului și Crișanei de turci, Cenadul fusese reședința unui episcop catolic, care după izgonirea turcilor s-a stabilit la Timișoara.

106 Eugen de Savoia. Ocupă Timișoara din mâna turcilor, după un asediu îndârjit.

107 Cf. „Journal historique et littéraire" 1 oct. 1782, p. 180 (n.a.), *Febris* era zeița care apără de friguri.

108 *Pardan.* Sat în Banatul iugoslav.

109 Oraș în Banatul iugoslav.

nemţoaică, după nesfârşite întrebări, s-a sculat din respect pentru sutana mea şi mi-a dat un pahar de bere, care mi-a redat viaţa ; apoi a pus să fiu dus la o locuinţă destul de bună.//
Becicherec era altădată un oraş şi o cetate destul de mare, în mijlo- p. 303
cul bălţilor care, atunci când am trecut eu, erau secate de căldurile mari şi prelungite şi de canalul Timişoarei, care trece pe acolo. Pe hărţile vechi Becicherecul apare în mijlocul unui lac. Este ţara muştelor, ţânţarilor, ploşniţelor, puricilor etc. ...

La 17, eram copleşit de tristeţe; calul meu înşeuat rău se rosese şi rămăsese aproape fără coadă, deoarece o tăiase pofilul prea întins pentru a libera umerii unei şei nepotrivită cu animalul mic. Căldura şi miile de ţânţari nu mă lăsau să mă odihnesc nici o clipă. Parohul s-a arătat prietenos. Un croat cumsecade m-a poftit la masă; eram mai mulţi comeseni, dar o singură cană slujea pentru toţi. Pe poarta casei am văzut chipurile foarte bine redate ale doi bătrâni vestiţi : sunt cei doi oameni pe care Carol al VI-lea i-a adus la Viena. Acolo se citesc aceste cuvinte : „Janos Rowin alt 172 und Sara dessen ehweib (!) 164 jahr gebürtig zu Zodowir (!) [109bis] im Karansebischen Distrikt, haben im Ehestand gelebt 147”. Adică : „Ioan Rovin, în vârstă de 172 ani şi Sara femeia sa, în vârstă de 164 ani, născuţi la Sadova în districtul Caransebeş au trăit împreună 147 de ani” [110]. Ei se hrăneau cu cucuruz sau grâu turcesc care se vede pictat în tablou. Se spune că femeia avea o veveriţă de aceeaşi vârstă cu ea ; cu toate acestea unii naturalişti nu dau acestui animal mai mult de şapte ani de viaţă. Chipul lui Rovin poate fi văzut la Bruxelles, în bi-
blioteca prinţului Charles.[111]// Valmont [112] vorbeşte despre el în *Diction-* p. 304
naire d'Histoire naturelle, articolul *Omul. Despre bătrâneţe şi moarte* şi aminteşte pe Petru Zorten, ţăran din aceeaşi regiune, în vârstă de 185 (!) de ani [113]...

La 18, am trecut Dunărea [În Serbia].

. . . .

[Urmează călătoria la Roma şi întoarcerea în Transilvania : în 4 noiembrie 1769 trece Tisa, pe la Seghedin, în Banat]...
//Cenadul a fost altă dată un oraş episcopal, azi nu este decât un sat p. 494
prăpădit... La Apatfalău [113bis] nu sunt primit în casa preotului fiindcă acesta lipsea de acasă ; îmi urmez drumul până la Schika, unde găsesc găzduire la un brav cuirasier devenit cârciumar. Frigul mă chinuieşte toată noaptea şi nişte verze de toamnă se rostogolesc prin odaia mea, mă trezesc şi mă sperie.

[109bis] Sadova, sat, com. Slatina-Timiş, jud. Caraş-Severin.

[110] Inscripţia din josul portretului celor doi bătrâni pe o stampă contemporană este aceasta :

Iannos Rovin

Seines Alters 172 und Sara dessen Ehweib 164 Jahre alt *graeci ritus* seind. Verheirathet 147 iahr beede gebürtig und wohnhaft zu Szadova in den Caransebeser district Temesvarer Banats dessen leibliche Kinder 2 Sohn und 2 Töchter noch Leben der jüngste Sohn ist bey 116 Jahren. (Deci de citit şi aici Ehweib în loc de anweib şi Sadova în loc de Zadowir).

[111] Este vorba de cunoscutul bibliofil şi literat, feldmareşal în serviciul imperialilor şi diplomat, Charles Joseph, prinţ de Ligne (1735—1814).

[112] Jacques-Cristophe Valmont de Bomare (1731—1807), naturalist francez, autor al apreciatului *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*, apărut în 5 volume la Paris în 1765.

[113] Sunt puţini ani de când la Bistriţa a fost tras pe roată un român de 128 de ani (n.a.). Afirmaţie greu de crezut !

[113bis] *Apátfalva.* Sat pe Mureş în Ungaria.

La Pecica [114], în 6 noiembrie, iau masa la directorul bunurilor domeniale, dar mă primeşte cu destulă răceală; însă preotul om foarte de treabă, care avea oaspeţi, mă reţine pentru noapte, mă tratează în chip strălucit şi a doua zi mă conduce la Arad.

În 7 mă duc să văd oraşul nou şi cetatea care se clădeşte la Arad: lucrările sunt foarte înaintate; acest oraş întărit va fi formidabil şi cel puţin deopotrivă Timişoarei; se lucrează la el cu toată sârguinţa posibilă.//

p. 495 Este cel dintâi oraş pe care-l văd construindu-se ⟨şi⟩ această privelişte mă mişcă mult...

Sunt găzduit de cordelieri, care în ţara aceasta sunt numiţi minoriţi...

În 8 noiembrie sosesc la Şimand [115]; preotul regimentului Voghera de cuirasieri mă opreşte la el. El locuieşte într-o casă frumoasă clădită în felul românesc [116], totul era acolo foarte curat şi de bun gust. Ce bucuros a fost când m-a văzut în singurătatea lui; mi-a mai scris după aceea să-i cumpăr patru cai [117] moldoveneşti, dar nu m-am încumetat să iau asupra mea sarcina unui comision de felul acesta; este totdeauna primejdioasă căci toată lumea vrea să aibă ⟨asemenea⟩ „Hänsels". Contele Lasci, preşedintele consiliului de război, a cerut de la baronul Entzenberg, comandantul ⟨regimentului⟩ românesc, doisprezece ⟨cai⟩ şi din cei mai mici, care sunt de fapt şi cei mai buni. Văd azi, pentru întâia dată o plantaţie de şofran.

... În 9, iau prânzul la Zărandul-Mare [117bis]; mă rătăcesc într-o pădure mare, după ce am fost spectatorul unei frumoase lupte între o gâscă şi nişte curci...

p. 496 Calul meu şchioapătă şi abia mai merge: un ungur schismatic (!) după multă codeală, mă primeşte în trăsura lui. Ajungând la un loc de popas, dorm într-un grajd, înţepenit de frig, după ce am mâncat o fiertură bună [118], pe care singur mi-am gătit-o la nişte români.

În 10, am sosit în vremea cinei la Oradea Mare, oraş pentru care am o slăbiciune deosebită, de când am trecut întâia dată prin el... Numaidecât a fost înştiinţat episcopul [119] că a sosit un iezuit suspect; pricina acestor bănuieli o oferea echipajul meu sărăcăcios. Prelatul, care mă cunoştea, a râs mult de asta şi chiar el mi-a povestit întâmplarea.

Superiorul [120] şi toţi părinţii colegiului mi-au făcut o primire de parcă aş fi căzut din cer; am poposit la ei pentru câtva timp, aşteptând ştiri de la contele d'Ybarra; îmi şi sosesc în 15 şi voiam să plec îndată, dar aceia nici nu voiau să audă de aşa ceva.

Se găsesc băi minunate lângă Oradea Mare, le-am folosit şi eu, împreună cu doi dintre părinţii noştri, Fribert şi Dobra...

p. 497 În 21 văd din nou citadela despre care am vorbit mai înainte. Deasupra porţii se citeşte ⟨o inscripţie⟩ de unde se vede că turcii au fost alungaţi de aici în 1692, ziua sărbătoririi Sf. Sacrament.

---

[114] *Precska*, sat şi com., jud. Arad.

[115] *Somand*, sat şi com., jud. Arad.

[116] *Bâtie à la valaque*.

[117] Autorul, referindu-se la calul său moldovenesc, spune glumeţ, în loc de „cai", „Hänsels", după numele calului său.

[117bis] Sat, com. Zărand, jud. Arad.

[118] *Bouillie*. Oare, mămăligă?

[119] Adam Patasici sau Patacič.

[120] Directorul colegiului.

În 22 plec copleşit de binefacerile lor şi încărcat cu daruri de tot felul; părintele Fribert mă însoţeşte în trăsura superiorului. La Tileagd [120bis] urma să prânzim; vicespanul nefiind acasă, un ungur de treabă ne cheamă la el şi ne tratează cât se poate de bine. Nu-i nimic mai plăcut decât aceşti unguri cumsecade, darnici şi cât se poate de ospitalieri faţă de oameni cu totul străini. Despotismul militar // şi nimicitoarea manie a reformelor au p. 498
făcut să dispară aceste calităţi ale poporului maghiar, împreună cu multe altele.

Domnul Tokodi ne primeşte încă şi mai bine la Aleşd [121] decât ne primeşte Budai la Tileagd; îmi dă o călăuză până la Negreni [121bis], unde ajung a doua zi, în 23, şi poposim pentru noapte. ⟨În timpul călătoriei⟩ un vânt groaznic smulgea din rădăcină şi rupea copacii cei mai mari; eram în primejdie de a pieri în mijlocul unei păduri groaznice; era o vreme cumplită şi ploaia cădea potop...

...La Negreni dorm pe o bancă la un loc cu greci şi români, la care ţin mult şi care mă slujesc cu zel; altă dată mă temeam de ei, acum, în mijlocul lor, mă simt în cea mai mare siguranţă....

... În 24, plec cu caravana grecilor, care merg la târgul de la Hue- p. 499
din [122]. Trec de multe ori Crişul, care acum e destul de mic; văd cea dintâi zăpadă acolo, unde cu şase luni în urmă am văzut începutul înverzirii. Iau masa la Huedin, la vameş [122bis], care nu mă lasă să plec; vizitez pe predicatorul calvin, care m-a găzduit data trecută...

În 25, la ora două dimineaţa, a trebuit să mă scol ⟨căci⟩ ploaia îmi inunda patul şi toată odaia. Aceste locuinţe şubrede, făcute din lemn şi pământ, nu rezistă intemperiilor. Ploaia continuă, eu plec totuşi, deşi drumurile sunt îngrozitoare... La Feneşul Săsesc [123] sunt găzduit la contesa Mikes [123bis]; ea lipsea atunci de acasă, dar administratorul ei este un om cumsecade; soţia // lui e nemţoaică şi a călătorit prin Italia. Ei îmi p. 500
dau o masă foarte bună şi un bun apartament; un român a stat toată noaptea de veghe ca să întreţină focul în el.

În 26, vremea este minunată şi la ora zece dimineaţa sosesc la Cluj, la bunul meu rector, Szegedi...

În 29, cinez la seminar, cu 230 de şcolari săraci, cărora le-aş consacra micile mele talente şi îngrijiri mai bucuros decât principilor şi conţilor.//

În 3 decembrie, oficiez slujba pentru sărbătorirea Sf. Francisc- p. 501
Xavier [124], cu multă bucurie. În timpul cât am stat la Cluj am văzut, la părintele Fridvaldszky [125], şlefuindu-se pietre preţioase; treaba aceasta cere o răbdare şi o stăruinţă de neînchipuit...

... În 5 decembrie plec; vremea e rea, drumurile sunt de asemenea foarte rele; mă văd silit să mă opresc şi să petrec noaptea la 3 leghe de Cluj.

[120bis] Sat şi com., jud. Bihor.

[121] Oraş, jud. Bihor.

[121bis] Sat, com. Ciucea, Jud. Cluj.

[122] Oraş, jud. Cluj.

[122bis] „*le Dreipichsler*". Oare = Dreisigster, adică tricesimatorul vămii?

[123] Azi Floreşti, sat şi com., jud. Cluj.

[123bis] = Suzana Mikes, născută Haller, soţia contelui Anton Mikes, solgabirău al judeţului Trei-Scaune.

[124] Iezuit francez (1506—1552). Propovăduitor al creştinismului în India.

[125] Jan Fridwaldszky, iezuit stabilit de curând în Colegiul iezuit de la Cluj. Vezi relaţia lui în volumul de faţă.

... În 6, mă găsesc în cetatea din Gherla, la căpitanul Patrich [126], iar seara sunt în Dej, la contele Teleki [127] și domnul De Breux, vechiul meu confrate. Contele, foarte binevoitor, mă oprește la el până în 14. În această zi, ajung la Beclean, la contele Bethlen, iar în 15, iau masa de seară în Bistrița.

Bistrița era altă dată un oraș puternic, vestitul Ioan de Hunedoara era comite de Bistrița. Am citit într-o diplomă: „Nos Joannes de Huniade, Comes perpetuus Bistriciensis"...

Astăzi, în 15 ianuarie 1769, tunul orașului Bistrița a fost dus contra turcilor, care au trecut granița: secuii au prins cincisprezece din ei și i-au dus la Sibiu....

În 17 am cumpărat un Hänsel, al treilea, mult superior față de Hänsel I și asemănător cu Hänsel II... Nu m-a costat decât 15 florini unguresți. Toate animalele domestice și sălbatice sunt foarte ieftine în țara aceasta; se poate lua o găinușe ‹gelinote› cu 3, 7, 9 creițari, un căprior, la Rodna, cu 40 sau chiar 39 de creițari, un iepure cu 7 creițari...

p. 506 În 25 ianuarie 1769, am ajuns la Năsăud [128], la baronul Entzenberg, comandantul /regimentului/ românesc. Năsăudul începuse să capete înfățișarea de orășel și românii ar fi destul de mulțumiți în urma revoluției care i-a făcut soldați. Domnul Entzenberg este cel dintâi comandant al românilor din acest district de la înființarea acestei miliții. De jur împrejurul blazonului lui este scris: *Omne principium grave* [129]. Am văzut la el o frumoasă colecție de hărți geografice privind Saxonia, Silezia și munții districtului său; aceste hărți sunt de mare folos pentru un căpitan în timp de război: omul nu se poate rătăci cu asemenea călăuze. Totul este însemnat în ele până în cele mai mici amănunte: taberele, luptele, locurile unde au avut loc întâmplări însemnate de tot felul.

p. 13 *Rodna 26 martie 1769*

Călătoria la Rodna

În ziua de 10, ziua plecării noastre din Bistrița, am sosit înainte de lăsarea nopții la Năsăud [130]. Baronul Salhausen ne-a ajuns cu un ceas înainte de sosire. Drumurile erau foarte bune și aproape în întregime uscate. Podul de pe Someș s-a terminat. Este cu adevărat o lucrare frumoasă, care face cinste domnului Entzenberg; e mare și de o nobilă lărgime. A
p. 14 fost postată o gardă grozavă, care // îi cercetează pe trecători și-i face să

---

[126] Mai sus îl aflăm numit Patrich = Patrick.

[127] György Teleki.

[128] Oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

[129] *Orice început e greu.*

[130] La 20 aprilie următor, am făcut din nou drumul de la Năsăud cu prințul Sulkovski, ducându-ne și înapoindu-ne într-o după masă. Mi-a făcut plăcere să văd graba cu care sașii din Dumitra (Mettersdorf) ‹sat și com. Bistrița-Năsăud› l-au întâmpinat pe drum și să ascult cuvântarea pe care i-au adresat-o. Cei mai mulți erau convinși că este împăratul ‹ Iosif II›. Bucuria lor era la culme și purtarea populară a prințului o mărca și mai mult. La Năsăud se va înființa un colegiu al basilienilor, pentru educarea acolo a tineretului român. Obiceiurile, religia, unirea cu Roma se vor împăca bine acolo. Entzenberg este cu adevărat un geniu creator.... (n.a.). (Despre Sulkovski, vezi mai jos scrisoarea din 15 aprilie).

ţină seama de ⟨somaţie⟩ : Stai, cine-i ! A doua zi, în unsprezece, am trecut pe la Feldru [131], unde locuieşte maiorul Toussaint [132]. Am luat masa la Ilva Mică şi cafeaua la Sângeorz Băi, la poetul Cosimelli [133] : Hüttenschaffer-ul [134] ne-a ieşit în întâmpinare împreună cu dl Ianos [135]. În sfârşit am văzut „Kusunul" [136] şi munţii noştri frumoşi în întregime albi de zăpadă şi cu pecetea încă a iernii triste, fiind totuşi pentru ochii mei un teatru mai frumos decât cele din Viena şi Paris. Lupii şi urşii îşi joacă aici scenele lor . . .

. . .La 13 ne-am dus călare la locul minelor, contele, Bergschafferul Francisc, Demeter şi cu mine : totul a mers bine până la muntele de aur ; acolo ne-au trecut sudorile de oboseală şi de frică . . . // Aceste mine p. 15
au fost exploatate de strămoşii noştri şi de strămoşii strămoşilor noştri. Romanii[137] au despuiat aici pe Plutus tot aşa de bine ca // şi noi : este una din p. 16
minele cele mai vechi etc. [138] . . . Se spune că aceste găuri au o vechime de 14 secole. Este adevărat că mina Anton este îngrozitoare : aici moartea flutura deasupra capetelor noastre, după cum, cu puţin mai înainte, sub picioarele noastre [139]. Desigur că aţi văzut vestitul templu al lui Serapis în Egipt ; ei bine, această mină arată tocmai ca el. (Oamenii) urcă şi coboară prin strâmtori şi prăpăstii pe care doar setea de aur le face cu putinţă a fi străbătute. Golurile sunt uriaşe şi bucăţi de stâncă, cât sala mare a d-voastră, spânzură deasupra capului zgârciţilor, ca asupra lui Ixion.

Noi nu auzim şi nu aflăm nimic nici despre turci, nici despre ruşi, nici despre poloni, cu toate că // marile lor armate se află în preajma noas- p. 17
tră [140]. Nu mi-ar plăcea să mă pomenesc cu ei venind fără să facă o cale prea lungă. Românii noştri îi aşteaptă ; ei au câţiva soldaţi de-ai lui Haller, două tunuri etc. Au fost ridicate în fiecare sat pe câte o înălţime o grămadă de paie şi crengi uscate, unse cu smoală şi răşină ; li se va da foc îndată ce se va arăta duşmanul : acest semnal şi o lovitură de tun vor chema vecinii în ajutor. Entzenberg a rânduit foarte bine treaba asta [141].

Ieri, am văzut copiii românilor făcând exerciţii militare : Entzenberg s-a gândit să-i înveţe din copilărie ; este o idee bună. Instrucţia militară prieşte acestor copii ; exerciţiul îi dezmorţeşte ; s-au şi făcut mai blânzi şi mai dezgheţaţi.

---

[131] *Feldvari*, sat şi com., jud. Bistriţa-Năsăud.

[132] Din regimentul de grăniceri.

[133] *Gosimelli*. Anton Cosimelli, născut la Roma, este la 1762 căpitan în regimentul de grăniceri, la 1770 maior, la 1778 vicecolonel, la 1785 se pensionează. A scris lucrarea : *Poemation de secunda legione valachica, sub Carolo barone Enztenbergio*, care a fost tipărită, sub pseudonimul Comes Silvius Tannoli, în 1764 şi 1767 ; o nouă ediţie apare în 1768 (cf. „Arhiva Someşana", 1925, nr. 2, p. 13 şi urm.).

[134] = Supraveghetorul minelor.

[135] În altă parte îl numeşte : husarul Ianoş; era deci un soldat.

[136] Muntele Corunul. Autorul trimite iar la pretinsele inscripţii romane de la Turda şi Zlatna.

[137] Românii au început să repare o veche biserică de la Rodna.

[138] Am văzut acolo o icoană în care Sf. Ioan, cu crucea în mână, îl îmbărbătează pe Isus Cristos la moarte (n.a).

[139] Prăpastia era sub picioarele noastre. Zăpada acoperea un spaţiu de două sau trei palme lăţime care ne despărţea de ea. Această zăpadă era bătătorită şi îngheţată. O simplă alunecare. şi totul se sfârşea. Un cal şi o apucase de sus în jos . . . etc. . . ., dar totuşi am scăpat (n.a.),

[140] Totuşi erau de temut mai mult ruşii decât turcii, din cauza românilor, porniţi totdeauna să se ridice în favoarea celor dintâi (n.a.).

[141] Am fost de asemenea la întăritura făcută împotriva tătarilor : se plănuieşte să aşeze acolo carantina de la Bârgău (n.a.).

Am făcut o călătorie la Saurbrünn; gustul deosebit al acestui izvor și-a mai pierdut puterea, belșugul apelor scăzând iarna puterea mineralelor; peste trei luni va fi foarte bună. Plecăm duminică, 19, ziua Rusaliilor, și luni 20, vom fi, cu ajutorul lui Dumnezeu, la Bistrița.

Bistrița, 15 aprilie 1769

p. 18

Călătoria la Cluj [142]

În ziua în care ne-am despărțit, cum n-am găsit fân pentru Hänsel al meu, a trebuit să mă duc dincolo de Răscruci [143]. Am stat la un român, ai cărui copii mi-au făcut gălăgie toată noaptea. M-am culcat pe masă; vă închipuiți desigur, cu ușurință și cum am mâncat.

A doua zi am fost la Cluj, la ora opt dimineața. După ce mi-am terminat treburile pentru care venisem aici și care nu mi-au izbutit toate, am plecat a doua zi și după ce era să mă prăpădesc cu cal cu tot într-o mlaștină lângă Cluj, am tras la Gherla, la castel, la căpitanul Patrich: după ce am plecat de acolo, am luat masa la Dej, la bunul conte Haller și m-am întristat de lipsa d-voastră; dar Hänsel, pe care l-am lăsat slobod, s-a dus acasă la dv. și și-a luat porția obișnuită. Doamna Torma m-a găzduit la Cristești; la Beclean nu era nimeni; la ceasurile trei ajung la Bistrița. Prințul Sulkovski, colonelul său, baronul de Albadie, francez de neam, și
p. 19 alți ofițeri luaseră masa la conte [144]: tocmai coborau scara. // Această întâlnire m-a cam zăpăcit puțin, dar domnii aceștia fuseseră preveniți și au binevoit să mă primească cu condescendență. Prințul mi-a citit scrisoarea sa către prințul Repnin [145], către regele Prusiei [146], răspunsul acestui monarh etc.; prințul Sulkovski este din cale afară de plăcut, om de spirit și cu darul vorbirii; vorbește franceza la perfecție. Știți că a fost rău primit în Silezia și că în acest așa-zis azil, a fost aproape jefuit de tot. Așteaptă pe episcopul de Camenița [147], pentru a se duce în lagărul turcilor, care trebuie să fie de cinci sute de mii de oameni, fără să mai socotim pe poloni.

Țiganii au dat foc în noaptea asta la șapte din casele lor, pentru a ne face o iluminație; biserica cea mare [148] era luminată ca în plină zi! spaima a fost generală, prințul s-a dus numaidecât la fața locului. Focul nu s-a întins la oraș, ci s-a mulțumit să facă ravagii în mahalaua țigănească [149].

---

[142] Scrisoarea adresată d-lui Debreux, fost iezuit, mentor al contelui George Teleki, fiul lui Carol Teleki, șambelan al Maiestății Sale imperiale, căpitan general al comitatului Solnoc. Acest bun Debreux a murit la Dej în 1774. Contele d'Ybarra și doamna au venit cu mine la Dej, de unde s-au înapoiat la Bistrița, în timp ce eu mă îndreptam spre Cluj (n.a.).

[143] *Valashut* = sat, com. Bonțida, jud. Cluj.

[144] La contele d'Ybarra.

[145] Nikolai Vasilievici Repnin (1734—1801).

[146] Frederic al II-lea (1740—1786).

[147] Adam Krasinski, episcop de Camenița (1759—1799).

[148] Din Bistrița.

[149] Românii numesc pe acești țigani, faraoni. Vladislav, într-o diplomă, îi arată sub acest nume. Thomam Polgar Waivodam Pharaonum, una cum aliis Pharaonibus ... ab aliorum Waivodarum Pharaonum etc. ... (n.a.)

Rodna, 30 aprilie 1769 [150]. p. 20

Ultima călătorie la Rodna, împreună cu directorul cel nou al minelor, dl. Deschan.

...Am ajuns devreme la Năsăud, după ce am ridicat în picioare garda de la pod, care ne-a luat drept prinţul, aşa de bine arătam şi se pregătea să ne dea onorul. La Feldru am fost cinstiţi de asemenea cu prezentarea armelor. Entzenberg nu trebuia să plece în ziua asta la Bistriţa, ci în ziua următoare...

La unsprezece dimineaţa am ajuns la Rodna.

Către acelaşi

Rodna, 11 mai 1769

..A trebuit să mă duc eu însumi la Dej de dragul lui Hänsel cel p. 28
nou; dar din cauza timpului rău şi a calului lui Ianoş, care nu mai putea să meargă, a trebuit să mă opresc la Sâniosif [151], la un caporal de-al românilor [152]. Ianoş a mers până la Dej...

Locuiesc la husarul Ianoş şi la un miner *(Bergman)*. Aceşti oameni p. 30
cumsecade mă slujesc cu un zel de necrezut: sunt plini de atenţie şi le e teamă necontenit să nu mă supere. Dimineaţa gonesc păsările de frică să nu mă deştepte şi totodată taie lemne în urechile mele.

Nădragii ungureşti îmi vin de minune [153]. Din cauza luării de sânge, n-am putut să îmbrac sutana prea strâmtă, deoarece rana nu se vindeca, a trebuit să ies cu mantaua d-lui Deschan. Românii m-au îndrăgit atunci ca pe un popă adevărat. Niciodată nu m-au mângâiat atât şi nu mi-au spus atât de des „domnule părinte".

Nu vom pleca deci cu prinţul în Moldova. Nu-mi pare rău: de altfel mi-aş fi ţinut cuvântul dacă împrejurările ar fi cerut-o [154]. Învăţ // aici p. 31
mai multe decât într-o universitate: românii au avut Paştele lor la 30 aprilie: mi-a făcut plăcere să asist la unele din ceremoniile lor.

Prima oară când m-am dus la biserică, popa mi-a dăruit o lumânare mare, pe care n-am primit-o din cauza obiceiului meu de a nu primi nimic: s-a simţit foarte jignit şi un alt român m-a întrebat pe ungureşte de ce nu îndrăznesc s-o primesc? Mi-am dat seama atunci că am făcut rău: mi-am cerut iertare de la (preot) a doua zi şi am primit lumânarea, punându-l pe Ianoş să spună cât îl preţuiesc.

[Este descris cazul unei femei căzută într-un fel de moarte aparentă şi care apoi se declară vrăjită. Credinţa în vrăji şi în diavol] [155].

[Urmează extrase din jurnal]

---

[150] Scrisoarea către contele d'Ybarra.

[151] *St. Joseph.* Azi Poiana Ilvei, sat, com. Măgura Ilvei, jud. Bistriţa-Năsăud.

[152] Adică din Regimentul de grăniceri.

[153] Spiritul de economie şi dorinţa de a mă îmbrăca mai iute în timpul călătoriei m-au făcut să mă las de ciorapi, jartiere, cătărămi etc. (n.a.).

[154] Prinţul Sulkovski a plecat în Polonia Mare, neputând să pătrundă în Moldova, nici să se mai alăture Confederaţiei de la Bar. Aş fi putut să fiu folositor în armata turcească, nu numai polonilor, dar chiar şi celor 15 000 de ofiţeri sau funcţionari germani şi francezi din slujba Porţii.

[155] „Nimic nu este socotit firesc în această ţară; totul este interpretat şi socotit ca minune sau vrăjitorie", afirmă destul de superficial autorul.

p. 37 [La 19 mai se duce la Năsăud].

p. 38 La 21 văd cum se construieşte un sat nou. Se mută aici case întregi la câte 400 şi 500 de paşi, înjugând la ele până la o sută de boi.

Am luat o masă câmpenească împreună cu baronul Entzenberg, baronul Toussaint etc. Îl întâlnesc pe dl Schottenstein, care venise să-şi ia înapoi calul; dar acesta se însănătoşise deplin fără ajutorul nici unei doctorii. Stau la Feldru la baronul Toussaint, maiorul românilor. Aici mă întâlnesc cu plăcere cu doi ofiţeri, domnii Gauthoi, din părţile Liège-ului.

La 22, vin din nou să văd cum se ridică noul sat şi mă înfrupt iarăşi cu o masă cum n-au avut vreodată nici regii.

. . . .

O nouă călătorie la Cluj

Sosirea provincialului la Cluj m-a obligat la un nou drum într-acolo.

La 24 mai, iau masa la Beclean, la conte; am avut, ca de obicei, cele mai interesante discuţii.

. . . La Dej locuiesc la contesa Teleki, contele se află la Cluj.

[La Cluj] Provincialul mă primeşte foarte prietenos; admiră călătoria mea la Roma fără să îndrăznească să-şi arate aprobarea şi îmi pune nenumărate întrebări . . .

p. 40 // La 27, asist la o piesă transilvăneană dată în cinstea provincialului. Tineretul transilvănean care este crescut în colegiu este într-adevăr vrednic de preţuire şi supus . . .

La 28, văd procesiunea Sf. Sacrament făcută de iezuiţi, în duminica dinăuntrul octavei.

Doi popi români, cu sfită, după obiceiul catolic, merg înaintea Sf. Sacrament şi cântă două evanghelii în româneşte, cu isonul latinesc. Această izbândă a unirii şi această mărturie strălucită a bisericii greceşti împotriva sectarilor care nu acceptă sfânta împărtăşanie, mă mişcă tare şi îmi dă lacrimi de mângâiere. Cei doi popi au luat apoi masa cu noi la refectoriu şi s-au simţit foarte onoraţi.

La 30 am luat masa la Mănăştur în casa noastră câmpenească [156], după care m-am dus călare cu doi profesori la Feneşul Săsesc la bunul meu provisor. Am întâlnit apoi pe părintele Haller cu elevii săi şi pe dl Debreux : în cinstea lor am pus caii să zburde. //

p. 41 La 31 plec : mă îndrept prin Someşeni [157], sat şi castel al baronului Bornemisza. Aproape de Răscruci, credeam că mi-a sosit ceasul din urmă; calul meu aruncându-se între două roţi ale unei căruţe, am scăpat doar cu o rană periculoasă la picior, rană căreia mult timp i-am păstrat amintirea şi al cărei semn mi-a rămas pentru toată viaţa. Stau la Dej, unde rămân şi în ziua de 1 iunie. Slugile contelui Teleki mă primesc întotdeauna cu bucurie şi mulţumire de necrezut. Aceste sentimente se datoresc prieteniei stăpânului lor pentru mine. Plec în ziua de 2 şi iau masa la Beclean;

---

[156] Iezuiţii au posedat mai întâi sub Bathoreşti fostul convent de la Cluj-Mănăştur, pomenit aici. După aceea au căpătat un sediu mai însemnat chiar în cuprinsul oraşului; casa lor de la Mănăştur fiind socotită apoi ca o casă de ţară (maison de campagne). Pentru instalarea colegiului de la Cluj în 1579, cf. relaţia lui Antonio Possevino în *Călători*, II, p. 571—573.

[157] *Samos Falva*, sat azi înglobat oraşului Cluj.

seara ajung la Bistrița, unde nu mă odihnesc decât două zile, în timpul cărora am stat aproape tot timpul la piariști. Bunii părinți nu m-au lăsat să iau cina nici masa de prânz în altă parte decât la ei și mi-au urat drum bun cu multă dragoste.

Sibiu

La 5 iunie după masă, plecăm; cinci trăsuri, trei ale contelui ⟨d'Y-barra⟩ și alte două care ne întovărășeau în semn de cinste, Hänsel al meu și cu mine, acesta-i tot convoiul; unsprezece căruțe cu bagaje o luaseră înaintea noastră. Părăsesc Bistrița cu tristețe; acest oraș este, în adevăr, în întregime luteran, dar liniștit și totul aici este prietenos. Așezarea și împrejurimile sale mă încântau: Rodna, Năsăud, Feldru erau ca niște case de țară, ale mele. În acest timp nu eram lipsit cu totul de ocupații spirituale, ceea ce nu se va mai afla la Sibiu; de aceea sunt hotărât să nu stau prea mult acolo. Toți bistrițenii au fost îndurerați de plecarea contelui.

Mergem prin ținuturi muntoase // dar plăcute; înainte de căderea p. 42
nopții ajungem la Șieu[158]. În acest sat se află trei baroni Kemény, calvini. Tragem la han la niște sași; eu dorm sub cerul liber.

La 6, trecem peste mai mulți munți și ajungem apoi într-o câmpie frumoasă, foarte mănoasă și foarte zâmbitoare. Vedem mai întâi Reghinul, oraș mic luteran ⟨așezat⟩ pe Mureș, un râu mare; pe urmă Apalina[158bis], unde luăm masa. Baronul Bornemisza, frate cu răposatul, are acolo un castel frumos. Baronul Huszár[159] locuiește de asemenea acolo. Acești doi nobili au făcut tot ce-au putut ca să mă convingă să mă însărcinez cu educația copiilor lor; dar conștiința mea mi-a arătat că n-am talent pentru educarea unui copil ...

...Luăm masa la Gornești[160], unde este un castel al contelui Teleki Lászlo[161], calvin zelos și influent; sunt găzduit iar sub cerul liber.

La 7, o iau înaintea contelui și la nouă seara mă aflu la Tg. Mureș, oraș foarte însemnat în Transilvania. Acolo se află tabula septemvirală[162]. Iezuiții au o reședință frumoasă, dar nu pot să laud prea mult pe cei care locuiesc în ea, oameni cumsecade, dar neciopliți și neînvățați; tot acolo se mai află și recoleți și franciscani. Calvinii își au biserica în castel, nu se poate intra fără a cere cheia de la comandant, care // în momentul de p. 43
față este cel mai bun prieten al meu, dl Patrich de la Gherla. Castelul acesta este destul de mare; acum se găsesc în el doi deținuți de seamă, contele Teleki Sándor și baronul Dujardin[163]. Se spune că primul ar fi tras asupra soției[164] sale și al doilea a omorât vreo douăzeci din supușii săi. Ce așezare încântătoare are acest oraș! Sosim aici din partea dinspre

---

[158] Sat și com., jud Bistrița-Năsăud.

[158bis] *Abafaia*, sat, azi înglobat orașului Reghin, jud. Mureș.

[159] *Huszar*. Familie nobilă din Transilvania, cu titlul: de Kövesd. La început se numea Boer; pe la mijlocul sec. XVII îl schimbă în Huszár.

[160] *Gyorneszek*, sat și com., jud. Mureș.

[161] *Teleki-Lászlo*, Lászlo înseamnă Ladislau. Ungurii pun numele de botez după numele de familie (n.a.).

[162] Curtea de apel.

[163] Familie nobilă ardeleană. Întemeietorul ei, un militar francez, s-a stabilit în Transilvania după 1700.

[164] Contesa Maria născută Györffy.

Bistriţa, treci printre cele mai frumoase dealuri acoperite de iarbă şi de tufişuri şi o câmpie în care Ceres îşi desfăşoară toate bogăţiile.

În ziua de 8, mă duc să-l văd pe contele Lázár [165], care vrea să mă oprească; are doi băieţi la seminarul din Mediaş, pe care i-am văzut mai târziu şi care sunt foarte simpatici; acest domn stă la Medeşfalău.

În ziua de 9, plec. Va fi spânzurat un ţigan şi numai cu mare greutate am putut să scap ca să nu asist la aceată execuţie. Neştiinţa şi sărăcia lucie a acestui neam mai sporeşte încă mila generală pe care o stârnesc toţi aceşti nenorociţi sortiţi la pedeapsa cu moartea.

Mă rătăcesc mult de tot şi nu ajung decât foarte târziu la Mica [166], peste munţi şi drumuri de netrecut.

Trec de Abuş [167] şi mă culc la Băgaciu [168], la nişte saşi de treabă; sunt servit cu multă însufleţire; doi bravi cuirasieri îmi ţin tovărăşie. Cuirasierii noştri, chiar şi soldaţii de rând, sunt de obicei oameni cumsecade, care se ambiţionează să fie oameni cinstiţi şi de cuvânt şi cu purtări bune.

În ziua de 10 trec peste un munte destul de mare de unde mi se arată o privelişte din cele mai sălbatice. Trec printr-un sat unguresc, unde locuieşte contele Székely Adam [169], calvin, filosof şi călător neobosit. De observat că în aceste ţinuturi, satele saşilor, ungurilor, românilor etc.
p. 44 se întrepătrund între ele ... În sfârşit, sosesc la Mediaş spre orele nouă dimineaţa.

Mediaş, numit astfel fiindcă se află aproape în mijlocul Transilvaniei, este un oraş săşesc [170], destul de frumos şi bine aşezat. Biserica cea mare de aici este a luteranilor; recoleţii au aici o mănăstire, ca şi piariştii. Pentru ca aceştia să poată fi instalaţi în oraş, a trebuit să se folosească forţa; au intrat aici escortaţi şi apăraţi de un regiment. Am locuit în casa acestor părinţi, care este foarte frumoasă; în viaţa mea n-am fost aşa bine primit: părintele superior, Adalbert Vadász [171], părintele Benedict Daniel
p. 45 şi părintele Andrei Dugoniés, // om cu adevărat citit, îmi cer să le las o amintire. Daniel este un armean influent din Gherla; am fost de două ori la tatăl său; Dugoniés este dalmatin... etc. Tineretul pe care-l educă cu grijă este vrednic de interes. Seara facem înconjurul oraşului cu elevii; dar rana mea care se înrăutăţeşte ne face să scurtăm această plimbare plăcută.

În ziua de 11, mă duc la fostul episcop al Transilvaniei [172], un prelat foarte bătrân, trăind în singurătate, evlavios şi cărturar; nu se simte bine; n-am putut să-i vorbesc. Mă duc apoi la templul luteran, o frumoasă biserică gotică luată de la catolici... etc... Clericii saşi poartă haine lungi negre cu nasturi de argint. Şi-au părăsit intoleranţa pentru limba latină şi limbile moarte pentru slujba liturghiei. //
p. 46 Seara i-am văzut pe elevi făcând exerciţii militare am lăudat acest obicei; e bine să-i bucuri cât mai mult pe copii.

---

165 *Lásar*. Veche familie nobilă din Secuime. Contele János Lázár a murit în 1772.

166 *Mike-Falva*, sat şi com., jud. Mureş.

167 *Gálfalva*, sat, com. Mica, jud. Mureş.

168 *Bogács*, sat şi com., jud. Mureş.

169 *Sékel-Adam*. Familia e originară din Ineu. Cu Adam, care moare în 1771, se stinge familia.

170 Interpretare greşită care îi aparţine lui Reicherstorffer.

171 *Vadas*.

172 Sigismund al II-lea Anton Stoica de Szala, episcop al Transilvaniei (1747—1759).

În ziua de 12, spre amiază, ajung la Slimnic[173], pe care ungurii îl numesc Szelindek[174]; este un târg oarecare, mai de grabă un sat, unde nu găsești han nici pâine, nici carne. Mă duc la jude[175], care îmi vinde toate astea. Sașii de pe aici sunt mai puțin îndatoritori și mai îngâmfați decât cei dinspre Bistrița și Mediaș; aceasta fără îndoială fiindcă sunt mai înstăriți, mai aproape de capitală; negustoria, banul le strică firea. Setea și căldura mă copleșiseră de tot; m-am odihnit două sau trei ore. Mi-am bandajat vechea rană, pe care superiorul din Mediaș o adusese pe calea cea bună și la șase și jumătate seara eram la Sibiu...

... Sibiul este așezat destul de bine. La răsărit se văd munții p. 47
înfricoșători ai Făgărașului, pe care o zăpadă aproape veșnică îi hărăzește pe veci înghețului și iernii. Această capitală a Transilvaniei este foarte însemnată; este locuită de sași și luterani; are bastioane și un zid dublu. Un râu mic, Cibinul[167], o străbate. Împrejurimile sunt vesele și se pot face tot felul de plimbări. Se văd numeroase canale și eleștee și amestecate printre ele grădini și locuri încântătoare. În acest oraș locuiește comandantul suprem al Provinciei, astăzi contele O'Donell[177]. Tot aici este și reședința episcopului de Alba Iulia (Alba Iulia, Carlsburg, Carolina, Fejérvar, Belgrad) căruia i se mai spune și episcop al Transilvaniei. Episcopul de acum este baronul de Baitay. La puțin timp după plecarea mea, s-a adăugat la episcopia Transilvaniei Sibiul etc., care contrar oricărei judecăți sănătoase țineau de arhiepiscopia de Gran[178], la 100 de leghe de acolo. În afară de aceasta, se află la Sibiu un consiliu de conducere, //
un consiliu al finanțelor ⟨destui⟩ conți, nenumărate excelențe, un teatru p. 48
foarte cercetat etc. Aici se găsesc mulți greci[179]. Am văzut pe unul dintre popii lor, care merită toată cinstea, îmbrăcat foarte îngrijit. Această capitală are o mănăstire de ursuline, singurele călugărițe din Transilvania; ⟨apoi⟩ recoleți și iezuiți; aceștia din urmă au o biserică foarte frumoasă și o casă ce dă asupra pieței. Părintele Petauer, om cu experiență și cu merite însemnate este superiorul lor. Sașii îl iubesc și se tem de el; sașii aceștia nu se reîntorc câtuși de puțin în sânul bisericii catolice. Sunt buni, omenoși, dar aplecați plăcerilor trupului și legați doar de bunurile de pe pământ. Calvinii însă revin cu mai multă ușurință; sunt unguri aspri și deseori neînduratori.

...La colegiu găsesc un misionar din Cochinchina și pe părintele p. 49
Moré[180], teologul episcopului românilor uniți, cu reședința la Blaj. Am luat masa de seară acolo ca să-mi iau rămas bun de la Provincial care era asupra plecării.

La 24 am făcut o plimbare într-o pădure frumoasă[181], la o leghe de oraș: acolo este locul de plimbări al sibienilor. Nobilimea și tot orașul se

---

[173] *Stoltzenbourg*, sat și com., jud. Sibiu.

[174] *Felindec* (greșit în loc de Selindec).

[175] *Richter*.

[176] *Ceben*.

[177] Karl O'Donell a fost guvernator al Transilvaniei în anii 1767—1770.

[178] *Graan*, azi Esztergom (în Ungaria); în latină Strigoniu. Arhiepiscopul de Strigoniu era primatul Ungariei. Așa-zisele decanate săsești erau despărțite de episcopia catolică a Transilvaniei încă din sec. XIV pentru a se pune capăt unor antagonisme persistente cu izbucniri violente între episcopie și sași.

[179] Oare în sens de greci sau cumva de ortodocși?

[180] = Ștefan More; cf. și Zenovie Pâclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. Teologul vlădicilor uniți (1700—1773)*, în „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. III, t. I (1922—1923), mem. 3, p. 173.

[181] Dumbrava.

duc acolo în zilele de duminică și de sărbătoare. Se găsește un han destul de bun; se face muzică, se dansează...

p. 50 La 30 iunie, mă duc să văd pentru ultima oară ținutul de hotar dinspre Turcia. Vremea și drumurile sunt îngrozitoare: mă rătăcesc de vreo două trei ori. Trec prin Șelimbăr [182]; munții Făgărașului, care păreau să fie aproape de Sibiu, se îndepărtează pe măsură ce înaintez și cred că aș putea să-i ating...

...Urmez mai departe drumul. Mii de dealuri, pe care nu le vedeam, se ridică din toate părțile; le-ai socoti drept câmpii, înălțimea munților Făgăraș făcându-le să dispară; regiunea e frumoasă, priveliști noi apar la fiecare pas, dar marginea bazinului rămâne totuși înfricoșătoare.

După ce am trecut de Tălmaciu [183], un sat mare, ajung la un lagăr de 500 de oameni, unguri și români. Cum maiorul conte Teleki nu era acolo, plec mai departe, mă rătăcesc, mă întorc; un husar necioplit mă oprește și nu mă lasă să trec mai departe. Wachmistrul [184] mă scapă din mâinile lui.

Mă înapoiez la Turnu Roșu [185], cetate și sat, al cărui comandant lipsește. Se ține o garnizoană aici și cetatea domină destul de bine râul și
p. 51 întreaga vale. Iau masa la directorul primei carantine. // Singurătatea aceasta este frumoasă și acest ținut pare să fie făcut pentru a fi capătul din urmă al creștinătății și extremitatea a două mari imperii. Se trece pe un drum tăiat în stâncă din ordinul lui Carol al VI-lea. La poalele sale se vede Oltul, un râu mare care, la ieșirea din Transilvania, despărțea altă dată Țara Românească austriacă de Țara Românească turcească. Austria a pierdut această țară împreună cu Belgradul, Serbia etc. în 1739.

Înaintez din ce în ce mai mult pe această vale pustie și liniștită...

Pe vârful unei stânci, se văd aceste cuvinte pe o marmoră albă: Via Carolina in Daciis aperta MDCCXVII. De altfel se pare că acest drum a fost construit pe ruinele unui drum roman; în Țara Românească există două <drumuri> care duc spre Turnu Roșu.

Sosesc la carantina a doua, după ce am trecut de ruinele unui vechi turn și ale unui zid foarte gros, care despărțea odinioară acest ținut de
p. 52 Țara Românească... Turnul despre care am vorbit // a fost acoperit de ape și distrus de către o furtună sau rupere de nori, cu toate că era foarte ridicat; toți soldații care se aflau acolo au murit.

Un recolet, părintele Arsene Bellovécs, mă întovărășește până la hotar. Trecem pe lângă un turn de lemn pe care-l întăreau și ajungem în sfârșit la ultimul post <de pază>. Românii s-au purtat cu deferență, dar soldații germani ne-au căutat pricină pentru că eu nu aveam pașaport. Am pus să fie adus vin dintr-un sat turcesc [186], care este peste un râuleț ce se varsă în Olt [187]. A trebuit să le dau de băut pentru a-i face să tacă. Am băut <vin> pe malul acestui pârâu. Vinul românesc este tare, dar nesănătos; la preoții noștri din Sibiu am băut unul bun și destul de plăcut. La acest râu încetează stăpânirea creștină... etc. ...

Țara Românească este aici sălbatică și muntoasă; dar spre miazăzi este cu totul altfel....

---

[182] *Schellenberg*, sat, com. suburbană a orașului Sibiu.

[183] *Tolmas* = sat și com., jud. Sibiu.

[184] = Plutonierul.

[185] *Rodenthurn* (!) *(Rubra Turris ou Tour rouge)*, sat și com, jud. Sibiu.

[186] În realitate românesc, anume Câineni, sat și com. jud. Vâlcea.

[187] Râul Valca Cetii.

A venit la mine un francez și s-a bucurat mult să mă întâlnească; este secretarul carantinei. M-am înapoiat după ce am trecut râul și m-am plimbat pe pământul Turciei [188]. Un român mi-a adus fragi și mi-a cântat cântece țărănești [189] / / pe malul Oltului. Sunt găzduit la bunul părinte p. 53
recolet, la întâia carantină.

La 1 iulie, mă duc să-l salut pe maiorul Frizoni, comandantul de la Turnu Roșu, iau masa în lagăr, la contele Teleki, ofițer foarte amabil, maior de husari. Cinez tot la el și fac cunoștință cu căpitanul Gregorevitz, un om foarte îndatoritor. Îmi petrec aproape toată ziua cu acești husari simpatici; ei fac exerciții de călărie. Ofițerii și soldații se plâng de metodele noi de exerciții cu trupa; într-adevăr este o muncă foarte obositoare și pentru unii și pentru alții; Baronul Touissaint, maior la românii din districtul Năsăudului [190], îmi scria acum câteva zile: ,,Ne aflăm în tabără de la 3 ale lunii curente; dacă aș fi tras o lună la plug, n-aș putea fi mai obosit atât la trup, cât si la minte. Închipuiți-vă opt sute de păpuși, pe care trebuie să le miști unele după altele, pentru a le face să adopte atitudinea pe care ai vrea să o aibă. Nu, nu se poate închipui truda noastră”.

Vederea acestui exercițiu mă mișcă... Și dacă o trupă mică se înfățișează cu atâta vrednicie, ce ar fi cu o armată de cincizeci, de o sută, de două sute de mii de oameni? / / p. 54

Înainte de lăsarea nopții sunt la Sibiu...

La 3 iulie, luăm masa la dl Chenot [191], / / doctor în medicină, și p. 55
membru al comisiei de sănătate, bun compatriot [192], care mi-a făcut un mare serviciu împrumutându-mă cu 50 de florini germani, pentru a porni în lunga mea călătorie. Aici am cunoscut pe dl. Stockert, alt doctor, om foarte de treabă. Dl Chenot mi-a dăruit o lucrare, pentru care a primit o pensie (răsplată) de 400 de florini, pe care vestitul von Swieten i-a obținut-o de la Majestatea Sa. *Adami Chenot, philosophiae et medicinae doctoris, rei sanitatis Transylvaniae physici regii, Tractatus de peste. Vindobonae, M.DCC.LXVII.*

În sfârșit, am hotărât pentru sâmbăta viitoare, la 8 iulie, plecarea mea din Sibiu și înapoierea în Țările de Jos...

Plecarea autorului

Am părăsit casa ospitalieră a contelui d'Ybarra. ... / / Ajuns la p. 56
Cluj, i-am scris următoarea scrisoare:

Cluj, 17 iulie 1769

Iată-mă la Cluj, de ieri, de la orele nouă dimineața... p. 56

În ziua de opt, la orele șapte, iau masa la părintele Delpini la Orfelinat [193]. La ceasurile opt și jumătate, ajungem la Ocna Sibiului [194]; mă opresc o clipă la preot, care este un om plin de atenții. Refuz să vizitez

---

[188] Autorul socotește eronat Țara Românească drept o parte a împărăției turcești.

[189] *une musique champêtre.*

[190] Regimentul românesc de frontieră nr. 2.

[191] Adam Chenot. Vezi și relația lui în volumul de față.

[192] Era luxemburghez.

[193] *Orphanotrophium* (la Sibiu).

[194] *Salzburg*, oraș, jud. Sibiu.

p. 57 ocnele, pentru că am văzut destule... // Iau masa la Alămor[195], la contele Szekely Lászlo[196] care mă primeşte foarte bine şi îmi dă o călăuză călare, ca să mă conducă pe poteci până la Blaj. Totuşi nu pot să ajung mai departe de Mănărade[197], unde petrec noaptea la nişte saşi; acest sat este proprietatea episcopului român.

În ziua de 9, ajung devreme la Dej; casa basilianilor este foarte frumoasă şi foarte mare; are forma unui Π grecesc, în mijlocul căruia se găseşte biserica. Vreau să poposesc la aceşti părinţi, dar ei tocmai ies din biserică în veştminte de ceremonie, cu potcapul[198] pe cap. Nevroind să stingheresc această slujbă, m-am dus la han, unde, negăsind nimic pen-
p. 58 tru Hänsel, am făcut o vizită părintelui Moré, iezuit, // teologul episcopului[199]; el locuieşte cu prelatul într-un vechi turn. Doar pe timpul lui Diocletian trebuia să-i cauţi pe episcopi în asemenea locuinţe.

N-am putut să slujesc liturghia, cu toate că e duminică, deoarece capela părintelui Moré nu e decât un oratoriu particular; a trebuit să mă mulţumesc s-o ascult cu doi recoleţi şi câţiva catolici.

În fata acestui turn, se află o altă casă a basilienilor; iau parte la slujba solemnă care se ţine acolo, de faţă fiind şi episcopul, care şade într-un jeţ; poartă crucea şi este îmbrăcat aproape ca un ⟨călugăr⟩ basilian.
p. 59 [...]

Ei ţin posturile ⟨cu străşnicie⟩ în chip superstiţios şi sunt încredinţaţi că s-au legat a ţine toate posturile odată cu botezul. Partea bună a acestor posturi este că în timpul acesta ei se feresc mai mult de păcat...

Cu toate posturile acestea severe, ei sunt voinici şi se înmulţesc nespus de mult; călugării cu uleiul şi zarzavaturile lor sunt mai sănătoşi decât prinţii de sânge.
p. 60 Ceremoniile catolice sunt cu mult mai // solemne şi mai raţionale; muzica mai maiestuoasă, mai expresivă; orga o accentuează şi o susţine. Statuile, când sunt executate cu artă şi aranjarea altarelor, a tablourilor, etc., fac ca biserica noastră să fie superioară celei ortodoxe. ⟨Judecând astfel⟩ cred că sunt influenţat de prejudecăţile ritului meu.

De obicei ei nu spun decât Crezul de la Niceea şi fără să adauge niciodată Filioque, cu toate că sunt de o părere cu noi. După slujbă, se împarte pâinea sfinţită, întocmai ca în mai multe biserici vechi din Franţa şi mai ales la Rheims, unde am luat-o întotdeauna. Ortodocşii de astăzi o numesc anafură[200].

Au o tipografie, câteva cărţi tipărite în Ţara Românească, cele mai frumoase ediţii ale operelor noastre teologice, Vieţile Sfinţilor etc.; câteva cărţi rutene; literele sunt aceleaşi ca şi la români, pe jumătate greceşti. În bibliotecă se află portretul episcopului mort, cu crucea şi portretul lui Carol al VI-lea. Pe el scrie: Petrus-Paulus Aaron[201]; frumos nume, care

---

195 *Alamort*, sat, com. Loamneş, jud. Sibiu.

196 *Sekel-Laslo*.

197 *Donnasmark*, sat aparţinând oraşului Blaj, jud. Alba.

198 *leurs tambours sur la tête*.

199 Al episcopului unit al românilor, Dionisie Novacovici.

200 *Anaphora*.

201 Petru Pavel Aron este episcop între 1752—1764; sub el s-au înfiinţat şcolile din Blaj la 1764. Ducea trai de schimnic cu posturi lungi, hrană puţină. Amănunte despre el la dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902.

leagă vechea preoţie de cea nouă şi face să strălucească la mijloc ⟨între ele⟩ slava Magistrului neamurilor [202].

Episcopul, care stă la Blaj / / nu este de fapt episcop ⟨de Blaj⟩, p. 61
ci episcop de Făgăraş, unde se află catedrala uniţilor. În ce priveşte rămăşiţele trupeşti ale episcopului Aaron, trebuie să spun, împotriva d-lui Entzenberg, că ele sunt cu desăvârşire uscate şi că n-au mai rămas decât oasele învelite în piele. Părintele Moré, care a fost de faţă, vă va spune acelaşi lucru şi va adăuga că el a murit atât de slab şi istovit încât n-a mai avut ce să putrezească din el; un lemn se usucă, altul putrezeşte. Stareţii de la Sibiu şi de la Alba Iulia mi-au spus acelaşi lucru despre prinţesa Esterhazy la Eisenstadt...

În ce priveşte pe episcopul Aaron, s-a întâmplat cu el tocmai ca şi cu Sf. Vasile : Cum tantum spiritu vivens praeter ossa et pellem, nulla praeterea corporis parte constare videretur [203]...

Cât priveşte icoana Sf. Fecioare, o pictură frumoasă în gen gre- p. 62
cesc pe lemn, despre care se spune că ar fi plâns la moartea episcopului Aaron, şi pe care maiestatea sa a dus-o la Viena, este adevărat că se văd pe obraji două picături, dar nu se ştie din ce materie ; ele au rămas tot astfel toată vara şi cu toate că icoana a fost mişcată din loc şi zguduită de câteva ori, nu s-au clintit din loc. S-au făcut mai multe cercetări ; nimeni nu a văzut aceste lacrimi când izvorau din ochi, în afară de o bătrână.

Iau masa la părintele Moré ; după masă mă duc să văd mănăstirea cea mare. Superiorul, un om destul de rece şi păzitor straşnic al posturilor (căci, în ce priveşte postul, există două secte printre aceşti domni), mi-a arătat casa şi tineretul clerical, îmbrăcat ca iezuiţii. Nu a vrut să admită că cei mai spăşiţi dintre aceşti copii trebuiau să trezească cea mai mare bănuială şi că cei mai dezgheţaţi erau cei mai buni, de aceea mi-am făcut o părere proastă despre experienţa lui. / / Când mi-a spus că ei mănâncă p. 63
în ziua de Paşti ca în Vinerea Patimilor, i-am răspuns deschis că punctul de vedere al Bisericii este altul. Mi-a mărturisit apoi că serba această zi mare cu untdelemn şi cu vin.

Chiar în aceeaşi zi, înainte de a se face noapte, mă aflu într-o casă bună, pe malurile Mureşului, la români omenoşi şi îndatoritori. A doua zi trec râul pe un pod plutitor şi înainte de masă sunt la Alba Iulia, unde îmi petrec toată ziua de 11. Aici revăd cu plăcere noua poartă frumoasă, grădina iezuiţilor din oraş şi pe aceea din cetate ; este un lucru foarte rar în această provincie să vezi o grădină lângă un colegiu. În provinciile noastre acest lucru pare de-a dreptul necesar şi aşa cred şi eu că e bine

Frumosul arc de triumf al lui Carol al VI-lea începe să se macine : au fost alese fără pricepere pietrele din care e construit ; ploile şi căldura le vor descompune în curând...

⟨Încorporate⟩ în zidurile întăriturilor văd diferite chipuri şi inscripţii romane.

La 12 iulie, pornesc la drum după masă ; trec prin văi frumoase ; munţii au forme ciudate. Se văd stânci mari, care odinioară alcătuiau scheletul unui munte uriaş şi pe care şi şuvoaiele le-au dezgolit de pământ
încetul / / cu încetul... p. 64

---

[202] *du docteur des nations.*

[203] Trăind numai spiritual, nu putea să mai aibă, în afară de oase şi de piele, vreo umbră de trup.

Trec de trei ori peste același râu. Bietul Allegro [204] este încurcat de întâlnirea repetată cu acest element, care este încă nou pentru el. La Poiana [205] sunt atacat de un român pentru că am mers pe o potecă bătătorită printr-o câmpie deschisă și stearpă. A fost condamnat de judecător, dar povestea asta prostească m-a făcut să pierd un ceas.

Se apropie noaptea; în loc să fac patru leghe de la Alba Iulia la Zlatna, am făcut șapte; merg în trap și în galop. Sosesc la orele opt la dl Kullchertberg, care mă duce să iau masa la dl Grüner, căci cel dintâi nu are gospodărie, dar sunt foarte bine găzduit la el. Zlatna este cu adevărat un loc frumos; ofițerii au case foarte bine construite. //

p. 65 În ziua de 13, văd grădina, parcul, căprioarele d-lui Kullchertfeld [206], grădina doamnei Neuman, așa cum nu te aștepți deloc să găsești la Zlatna. Ea are aici o seră de portocali, aloe, smochini de India obișnuiți, planta de piper sau arbori de piper obișnuit, dar care nu rodește; planta de Joannisbrod, un fel de curmal etc.

Biserica ramano-catolică este frumoasă și foarte curată; mi-a plăcut totul, în afară de o Sf. Iuliana, care ține un drac negru legat de un lanț lung. În afară de ambiguitatea acestei povești, culoarea albă a statuii scoate așa de mult în evidență pe cea neagră a dracului încât v-aș ruga foarte mult să dați drumul acelui drac la prima vizitare a minelor; am să vă rămân mai îndatorat decât chiar el însuși. S-a mai văzut un preot care a pus să-l scoată de acolo cât slujea liturghia la acel altar.

Greco-uniții au aici o biserică; acum se clădește una pentru ortodocși; aceștia au făcut un scandal îngrozitor când a fost dată vechea biserică uniților, în timp ce cei mai mulți se întorceau la schismă; urmare dureroasă a complezenței silite a Mariei Tereza față de țarina Elisabeta[207].

Iau masa la doamna Neuman; casa ei e minunat mobilată. Lucrările ⟨de la mină⟩ și diferitele vederi de la Zlatna sunt pictate aici foarte bine. Se văd metalele, cuptoarele etc. (Cuptorul pentru mercur se deosebește mult de acela de la Neusol). Iau masa de seară la un domn Paquet din Luxemburg; am găsit aici un tânăr simpatic, care se crede osândit
p. 66 iadului pentru că nu s-a făcut recolet [208]; // îl liniștesc cu argumente temeinice și el îmi mulțumește nespus de mult.

În ziua de 14 plec;... și trec dincolo de Pratum Trajanum [209]. Știți că sub acest împărat se și exploatau minele de la Zlatna. Se spune că aici la Pratum a avut loc marea înfrângere a lui Decebal.

Mă rătăcesc și ajung într-o potecă îngrozitoare, unde trebuie să mă lupt cu apele, pinii, o pădure, un munte uriaș. Ies la drum și dau în sfârșit de Abrud [210], un loc prețios prin aurul său, dar de nesuferit prin adunătura atâtor secte, urâțenia clădirilor, starea de înapoiere a locuitorilor
p. 68 etc. Biserica cea mai importantă este a arienilor. Un recolet // îmi servește un fel de prânz compus din pâine și cireșe.

---

204 Câinele autorului.

205 *Poiana* = Poiana Ampoiului, sat, com. Meteș, jud. Alba.

206 Probabil transcris greșit în loc de Kullchertberg.

207 Domnește între 1741—1762. E vorba de o intervenție a sa în favoarea ortodocșilor supuși tuturor persecuțiilor și vexațiunilor din partea politicii catolicizante a imperialilor.

208 Călugăr franciscan reformat.

209 Se numește astfel o câmpie de lângă Turda. În rom.: Pratul lui Traian. Autorul însă face o confuzie desigur cu numirea satului Poieni, com. Bucium, jud. Alba, la nord de Zlatna, pe unde a rătăcit probabil pe Valea Dosului în loc să urmeze drumul de pe valea Ampoiului ducând direct la Abrud.

210 Oraș, jud. Alba.

Timp de două ceasuri văd pive și roți de moară al căror zgomot îmi străpunge creierul. Un râuleț udă această vale; niciodată o apă n-a fost mai nenorocită; iese dintr-o moară pentru a curge în alta; cu cât este mai dată în tărbacă, cu atât se îngroașă mai mult; în sfârșit devine un terci galben, o adevărată cocă. Dorm la Câmpeni [211] la administratorul [212] imperial, a cărui soție este soră a doi iezuiți; se poartă bine cu mine și primesc pentru a doua zi un prânz foarte bun de luat cu mine și mi se dă și o călăuză.

La 15, românul care îmi servea de călăuză uită ⟨să aducă⟩ acest prânz și mă face să aștept foarte mult timp; sosește în sfârșit și spre orele cinci urcăm Alpii; da, Alpii... adevărați Alpi, mai Alpi decât chiar Alpii.
Dacă i-aș fi / / cunoscut bine niciodată n-aș fi trecut peste ei. / / Urcăm p. 69
cu o iuțeală nemaipomenită; caii noștri de munte se cațără ca pisicile. p. 70
Când muntele este aproape perpendicular, ei măresc pasul și se grăbesc să câștige un punct de sprijin; astfel încât facem într-o oră drumul pe care alții nu l-ar face nici în două.

La ceasurile nouă, văd tot pământul sub picioarele mele, în depărtare: câteva stânci semețe mai vor să ne întreacă în înălțime; dar la orele unsprezece și acestea se lasă jos. Doar luna și soarele ar putea să se mai mândrească față de mine că sunt mai sus; totuși mai urcăm încă un timp.

Sunt o mulțime de izvoare pe acest munte [213], dar nu chiar pe culme... Frigul, foarte mare, mă silește să mă înfășor în mantaua mea și mă încing cu batista; trebuie să merg pe jos și să alerg ca să mă încălzesc...

Tăria aerului îmi obosește pieptul. De jur împrejur totul e sterp. p 71
Natura aici pare vlăguită; în curând va renaște, dar ca să nu dea viață decât la plante ⟨aparținând climei⟩ reci și nordice, care n-o costă mare lucru și pe care le disprețuiește în locurile cu climă fericită.

Îmi dau seama cât m-au călit oboselile. Românul meu e la capătul puterilor; trebuie să bea, să mănânce, să doarmă în orice clipă. Eu n-am nevoie de nimic; de aceea se minunează tare de mine; îmi oferă o mâncare îngrozitoare și nu înțelege că nu vreau s-o primesc.

Ocolim prăpăstii înspăimântătoare; am amețeli; de două ori românul meu mă trage de pe cal. Vântul e gata să ne arunce în gol. //

După ce am parcurs 16 leghe franceze cu o iuțeală de necrezut, p. 72
sosim la Luna [214]. Predicatorul calvin este încremenit și în același timp încântat de libertatea desăvârșită cu care îi cer fără înconjur vin sau lapte; dar bietul om n-are nimic din toate acestea... La Florești [215] trag la administratorul contesei Mikes [216].

În 16, sosesc la Cluj, unde mă odihnesc și îmi refac forțele pentru a mă duce la Baia Mare. Până aici sunt destul de mulțumit de călătoria mea...

---

[211] *Topan-Falva*, oraș, jud. Alba.

[212] *Hispan*.

[213] = Muntele Gilău cu vârful Muntele Mare, 1 827 m, apoi Piatra Groșilor, 1 757 m etc.

[214] Luna de Sus, sat pe Someșu Mic, com. Florești, jud. Cluj.

[215] *Fenes*, com., jud. Cluj.

[216] Pentru familie, vezi mai sus, relația lui Kelemen Mikes.

p. 74 *Dej, 22 iulie 1769* [217]

La 19 am părăsit bunul oraș Cluj și colegiul, unde m-am bucurat atât de des de găzduire. Îl văd în aceeași zi pe binefăcătorul rector Szegedi la Chinteni [218], unde colegiul are o căsuță frumoasă într-un sat în întregime calvin, care își urăște stăpânii.

p. 75 A doua zi, 20, plec de acolo : / / este o căldură de nesuferit. Mă opresc la Gherla, la un țigan; mi se cântă dintr-un psalteriu [219] și două viori o muzică nu prea înălțătoare, dar care mă mișcă totuși foarte mult. De pe muntele de la Gherla aud și văd o furtună înspăimântătoare care se dezlănțuie pe tot întinsul începând de la Benedict [220]. Șovăi un timp; vântul și praful mă fac să mă întorc din drum, dar devenind mai îndrăzneț, înfrunt primejdia și scap cu bine, ca de obicei... La ceasurile șase seara îl îmbrățișez pe scumpul nostru Teleki.

La 21 vine o furtună îngrozitoare; trăznetul cade în jurul nostru; el mistuie în întregime casa unui calvin. Pentru a-și conserva o claie de fân, acești domni pun acolo o pâine și atribuie acestei pâini conservarea fânului și apoi, mai spun despre catolici că sunt superstițioși...

p. 76 Cred că voi pleca mâine spre Baia Mare.

Dej, 25 iulie 1769 [221]

Timpul rău, furtunile, ploaia care nu se mai termină și este îngrozitoare mă împiedică să plec de la Dej. Fânul, bucatele, totul este pe cale să piară; ce se vor face caii și oamenii? [222]. Aici am cunoscut pe colonelul Barco [223], este cu adevărat un om cumsecade.

În salinele de la Ocna Dejului [224], la 70 de stânjeni adâncime, se găsesc bucăți de sare, străbătute de la un capăt la altul de un lemn calcinat
p. 77 și prefăcut în cărbune; cărbunele acesta este foarte negru / / și arde cu ușurință; contele Teleki l-a încercat. Această descoperire întărește ideea dumneavoastră în ce privește pădurile îngropate de potop și arse de focul din interiorul pământului.

Cașovia, 14 august 1769 [225]

La 27 iulie, plec din Dej cu dl. Stang, fiul fostului controlor de la Ocna Dejului, în toiul unor ploi și furtuni care însă nu ne supără cu nimic...
p. 78 Mâncăm doi pui, dăruiți de contele Teleki, într-un sat al cărui nume nu-l cunosc. La orele trei ajungem la Lăpuș [226]. Tovarășului meu îi e somn,

---

[217] Scrisoarea adresată aceluiași conte d'Ybarra.

[218] *Cajanto*, sat și com., jud. Cluj.

[219] *psalterion*.

[220] *S. Benedic*, azi Mănăstirea, sat component al com. suburb. Mica, municipiul Dej, jud. Cluj.

[221] Scrisoare către același.

[222] Meșteșugarii s-au înmulțit așa de mult în acest ținut încât în acest orășel sunt 74 de cizmari, 40 de olari, 40 de croitori; cu toate acestea nu ești mai bine servit (n.a.).

[223] Colonelul baron Vincenz von Barco ajunge general și comandant al trupelor imperiale din Bucovina (1774—1776).

[224] *Dies-Akna*, localitate componentă a municipiului Dej, jud. Cluj.

[225] Către același.

[226] *Lapos*, sat și com., jud. Maramureș.

vrea să bea şi să mănânce, îi e teamă de ploaie; îl părăsesc şi sosesc înainte de a se face noapte, pe un drum îngrozitor la Cerneşti [227]. Un slovac *(sclavon)* de treabă, care ştie nemţeşte, mă primeşte bine; dorm pe o bancă ce stă într-un peş, al cărui echilibru se păstrează cu greutate.

M-am despărţit cu greu de Teleki: Debreux şi toată casa mi-au arătat sentimentele lor pline de prietenie.

La 28, ies din Transilvania şi trec printr-o vale frumoasă; după ce am trecut peste nişte munţi, iau masa la Baia Sprie [227bis]. Aici îl găsesc pe părintele Palma, care mă cunoaşte. Bunul părinte Lehel, superiorul, care ţine foarte mult la dumneavoastră, mă reţine cu sila; este un om luminat, cu judecată sănătoasă, cu râvnă, omenos. //

Baia Sprie îmi place mult; aceste lucrări ⟨miniere⟩, această p.79
mişcare neîncetată pun pe fruntea sălbatică a acestor munţi un aer însufleţit şi prietenos, care creează cel mai fericit contrast. Îmi place să văd masele nesfârşite ale acestor munţi răsturnate sau găurite ca un ciur, căzând pradă hărniciei şi muncii oamenilor...

Chiar dacă suveranul n-ar scoate nimic din aceste mine [228] ar trebui să se continue mai departe cu exploatarea lor. Ele duc la înmulţirea banilor şi a oamenilor, îngăduind înmulţirea acestor sărmani lucrători; ele gonesc lenea, mama relelor; ele perfecţionează iscusinţa, procurându-i fără încetare materiale noi... La munte sărăcia lucie se înlătură mult mai greu decât la şes; trebuie deci să fie ajutaţi mai ales oamenii de la munte, a căror sărăcie întrece de obicei orice măsură.

Văd o maşină care scoate apa din mine, copie după pompa din Marly, dar mult inferioară originalului. Un pârâu mare dă viaţă la toate
aceste maşini şi trece cu zgomot printre bucăţi mari de piatră...// Ne-am p. 81
urcat pe muntele Calvarul, de unde ne-am bucurat de o vedere frumoasă.

La 29 cercetez oraşul în amănunţime...

La 30 plec din Baia Sprie, mulţumit cu desăvârşire... Trec prin bălţi mari şi drumuri desfundate de ploaie.

Baia Mare îmi place destul de mult; casa noastră [229] de aici este frumoasă, dar fără mijloace şi copleşită de nenumărate încurcături supărătoare. Biserica noastră e mai mult închisă din cauza şicanelor parohului. Fiul contelui Teleki este intern la părinţii (iezuiţi); este un copil foarte bun. Cânt solemn slujba de vecernie a Sf. Ignaţiu. După aceea mă
duc să văd mina cea mare, pe care vor s-o exploateze, s-o sape din nou. // p. 82
Văd oraşul şi zidurile exterioare ale bisericii calvine. Aţi aflat desigur despre distrugerea celei luterane prin decretul Curţii, în timpul rectoratului părintelui Geier.

---

[227] *Czerna-Falva*, sat şi com., jud. Maramureş.

[227 bis] Oraş, jud. Maramureş.

[228] Este greu să spui cu precizie câte ceva despre cât produc aceste mine şi în general despre minele din Ungaria. Cerând într-o zi contelui d'Ybarra câteva informaţii asupra a ceea ce se găseşte în ele, mi-a răspuns că nu poate să mă satisfacă fără cea mai mare imprudenţă. Iată ce scrie Mirabeau în *La Monarchie Prusienne*, tom. VI, p. 341: „Dl Nicolai vede pe bună dreptate, că guvernul austriac este totdeauna pornit să ascundă adevărata stare de lucruri în ce priveşte economia politică. El dă ca exemplu pe dl Born, care a avut de îndurat multe neplăceri pentru că a publicat câteva date despre minele din statele austriace. Dovadă evidentă că ceea ce se răspândeşte prin tipar este făcut cu anumite scopuri şi că trebuie citit cu mare atenţie şi cu oarecare neîncredere'' (n.a.).

[229] A iezuiţilor din Baia Mare, azi municipiu, jud. Maramureş.

Nu pot să găsesc în nici un chip fân pentru Hänsel; trebuie să dau două piese de 17 [230] pentru o mână de ovăz. Dorm în odaia în care a murit cucernicul episcop Aaron...

p. 83 La 31 cânt slujba și apoi din nou vecernia Sf. Ignațiu.

La 2 august ne ține ocupați până la amiază o slujbă la biserică. / /

p. 84 Toată lumea se spovedește, chiar și aceia care nu s-au spovedit la Paști. Multe fărădelegi se întâmplă cu gândul de a primi Indulgența (iertarea) de la Portioncula [230 bis].

Plecăm; trecem printr-un colț al Transilvaniei, pe care o părăsim și intrăm mai întâi în Ungaria. Superiorul este cu mine într-o căruță; Hänsel ne urmează fără să fie dus de cineva. Vedem mai multe biserici catolice goale, ruinate, distruse sau cotropite de eretici...

La Seini [231] avem o casă frumoasă și atâta tot.

La 3, străbatem niște mlaștini și o pădure de 8 leghe, pe drumuri îngrozitoare. Satu Mare și [232] Mintiu [233] sunt două sate înspăimântătoare, care sunt numite orașe, două cuiburi de calvini. Biserica noastră de la Satu Mare este groaznică; aceea a ortodocșilor uniți de la Nemeti arată ceva mai bine; popa lor este un om citit și cioplit...

În 4, văd un ofițer cu plete aproape până la pământ.

p. 85 În 5, în loc de 5 leghe până la Carei [234], am făcut 8; stau la / / piariști. La 6, vizitez biserica rutenilor uniți; este frumoasă și de o arhitectură deosebită; aceia a românilor nu este încă terminată. Contele Potoczki [235] locuiește pe moșia frumoasă a lui Ratz-Demeter [236]. Castelul contelui Károlyi [237], deși cam vechi, mi-a plăcut mult; apartamentele sunt frumoase. Văd hipodromul, caii, grădinile etc.; totul arată bine, fără să aibă o strălucire izbitoare.

[Primul popas după Carei, îl face pe teritoriul Ungariei de azi].

---

[230] *deux dixsept*. Monedă numită: *siebzenter*.

[230bis] = E numele primului lăcaș al franciscanilor lângă Assisi și totodată al indulgenței legată de el.

[231] *Varalya* (din Szinér-Váralya), sat și com., jud. Maramureș.

[232] *Zatmar*. Municipiu, jud. Satu Mare.

[233] *Némethi*. Oraș, înglobat, încă din secolul trecut, în Satu Mare.

[234] *Karol*, oraș, jud. Satu Mare.

[235] Anton Potocki († 1778).

[236] Proprietar român de religie ortodoxă.

[237] Familia Károlyi stăpânea moșii întinse în regiunea Carei.

BARONUL FRANÇOIS DE TOTT

(1733–1793)

Baronul François de Tott era fiul unui răsculat maghiar refugiat și stabilit în Franța după insuccesul revoluției antihabsburgice a lui Rákóczy din 1711. Tatăl său fusese împreună cu Esterházy și Berseny unul din întemeietorii regimentului de unguri din slujba Franței cunoscut sub numele de regimentul Bercheny. Având legături constante cu refugiații unguri de la Constantinopol, el a făcut mai multe călătorii în Turcia a cărei limbă și obiceiuri le cunoștea bine. Tânărul François, născut la Chamigny, (Seine et Marne) și crescut în Franța, a mers pe urmele tatălui său, întâi ca ofițer în regimentul amintit, apoi ca secretar al noului ambasador al Franței la Poartă — Vergennes — pe care l-a însoțit de la început ajungând cu el în capitala Turciei la 21 mai 1755. După o ședere de opt ani în care timp și-a desăvârșit cunoștințele de limbă și al întregului mecanism al administrației turcești, având și legături de familie și prietenie în Pera și printre grecii din Fanar, a fost trimis în 1767 de Etienne François, duce de Choiseul, ministrul afacerilor străine, în calitate de consul la hanul din Crimeea ce trebuia folosit ca pion al politicii franceze în lupta iminentă dintre Rusia și Turcia, aliata Franței. O întreagă acțiune politică și diplomatică se întemeia pe neînțelegerile dinastice ale tătarilor întreținute de agenți străini. La venirea lui de Tott în Crimeea era han Maksud Ghirai care a fost în curând depus și înlocuit de Krim Ghirai, despre care autorul vorbește cu mare admirație ca de un fel de suveran filosof. Moartea acestuia din urmă (1769) a pus capăt misiunii lui de Tott. La întoarcerea sa la Constantinopol a intrat în slujba sultanului Mustafa III care l-a însărcinat să reorganizeze armata turcă pe baze moderne europene, înzestrând-o și cu armamentul necesar. În 1770, când flota rusă pornită tocmai de la Cronstadt, din Marea Baltică, și comandată de Orlov peste capul amiralilor, a obținut aproape întâmplător victoria de la Çeșmé, măsurile de apărare ale Constantinopolului luate de de Tott au descurajat ideea unui atac, determinând retragerea lui Orlov din fața Dardanelelor. În anii următori (1773—1775) a condus lucrările de fortificare a Dardanelelor. Reintrat în slujba Franței, a fost însărcinat să inspecteze consulatele franceze din Mediterană. Numit în sfârșit guvernator al cetății Douai din Franța, cu gradul de general de brigadă (maréchal de camp) (1781) a emigrat în primii ani ai revoluției franceze (1790), căutându-și adăpost la contele Batthyany, în Ungaria, în comitatul Vas, unde a și murit în 1793.

Cu prilejul misiunii sale în Crimeea a trecut prin Moldova, mai întâi la ducere în 1767, (prin septembrie), apoi după ruptura dintre Rusia și Turcia și instalarea noului han Krim Ghirai, a fost însărcinat de acesta să se înțeleagă cu confederații poloni la Hotin în privința expediției de jaf și pârjol ce avea să fie pornită de tătari în „Noua Serbie", aflată în hotar cu Ucraina polonă, și în sfârșit după moartea lui Krim Ghirai, părăsind Crimeea a străbătut călare sudul Basarabiei și Dobrogea mergând la Constantinopol. Aceste călătorii sunt descrise în lucrarea sa, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, publicată la Amsterdam în 1784 și Paris, 1785, care a fost urmată îndată după apariție de unele observații ale lui Charles Peyssonnel publicate sub titlul: *Lettre... à M-le Marquis de N, contenant quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom de M-le Baron de Tott*, Amsterdam, 1785.

Pentru o justă caracterizare a memoriilor trebuie ținut seama de spiritul „filosofic" în care au fost scrise. Autorul concepe lucrarea sa ca un comentar și un corectiv al ideilor emise de Montesquieu în *l'Esprit des Lois*, silindu-se să demonstreze că nu clima determină forma de guvernământ în împărăția turcească, ci despotismul. În persoana hanului Krim Ghirai, autorul vrea să înfățișeze portretul unui suveran luminat dușman al prejudecăților, admirându-i până și actele de cruzime. Cât privește informațiile directe culese de el în cursul călătoriilor sale prin Moldova, ele nu apar în forma lor imediată, ci prelucrate în forma de scene de comedie într-un spirit oarecum batjocoritor față de bieții locuitori ce trebuiau cârmuiți cu ciomagul, după formula unor funcționari turci abuzivi, și adoptată cu satisfacție de autor. Acesta vrând cu tot dinadinsul să se înfățișeze ca om de spirit, se arată adesea lipsit de omenie în judecățile sale.

Memoriile lui de Tott au fost traduse de mai multe ori și în limba germană. La noi s-a ocupat de ele N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, București, 1928, vol. II, p. 190—194.

MEMORII

(Drumurile prin Moldova) [1]

1767—1769

[Reîntors în Franța după o ședere de opt ani la Constantinopol, autorul este trimis de către ducele de Choiseul, ministrul afacerilor străine al Franței, la hanul [2] tătarilor în calitate de consul].

p. 6 Am plecat din Paris la 10 iulie 1767 la Viena, unde am stat opt zile, apoi la Varșovia, de unde după o ședere de șase săptămâni am plecat la Camenița.

...Poșta din Polonia, netrecând prin Camenița, am avut norocul de a-mi face rost de cai rusești care să mă ducă până la cea dintâi vamă turcească în fața (orașului) Zwaniec, de cealaltă parte a Nistrului. Cursul acestui râu desparte cele două împărății. Câțiva ieniceri care veniseră să se plimbe de-a lungul malului polon, atrași mai întâi de curiozitate lângă trăsura mea, și prinzând drag de mine de cum le-am vorbit turcește, s-au îmbarcat pe un pod plutitor care m-a dus de cealaltă parte a fluviului.

Afară doar de secretarul meu, toți ceilalți care mă întovărășeau crezuseră că-i duceam la Constantinopol. Le-am lămurit adevărul în
p. 7 timpul // trecerii Nistrului [3].

Am debarcat cu bine pe celălalt mal și ienicerii mei au alergat cu însuflețire să-l înștiințeze pe vameș de sosirea mea, determinându-l să se arate atât de îndatoritor încât a trebuit în cele din urmă să mă dau învins stăruințelor acestui turc și să petrec o noapte proastă la o leghe de Hotin, unde aș fi putut să-mi fac rost de mai mult confort. Vameșul a silit și pe ⟨cărăușii⟩ ruși care mă aduseseră până aici să rămână cu caii lor până a doua zi pentru a duce trăsura mea până la Hotin. Protestele

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat sub titlul *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1785, II, p. 6 ș.u.

[2] Maksud Ghirai (1767—1768).

[3] *Acest fluviu mai este numit și Nipru* (n.a.). Confuzie evidentă.

mele în această privinţă nu au putut nicidecum să cumpănească socotelile interesate ale vameşului; el, ce e drept, se prefăcea că prin aceasta îmi arată mie cinste şi că nu caută decât înlesnirea mea, dar de fapt el nu căuta decât să scoată cheltuielile ce ar fi trebuit să le facă el.

În afară de aceasta nu ne-am putut da seama că eram în sarcina lui decât după belşugul cu care ne-a tratat; şi paşa, pe care îl înştiinţasem de sosirea mea, a sporit încă belşugul nostru, trimiţându-mi în dar flori şi fructe împreună cu asigurarea că voi fi şi mai bine primit şi tratat a doua zi.

Obişnuinţa mea de a trăi cu turcii a făcut totuşi ca seara aceea să fie pentru mine mai suportabilă decât pentru ceilalţi. Am petrecut o parte din ea în chioşcul vameşului; acolo îşi avea el reşedinţa obişnuită şi, culcat alene la hotarul despotismului, acest turc se încânta de plenitudinea autorităţii sale, înfăţişând icoana acestui despotism locuitorilor de pe malul opus şi se îmbăta de plăcerea de a nu vedea pe nimeni aşa grozav ca el.

Mi-a spus că doi tineri / / francezi sosiseră de câteva zile la Hotin p. 8
şi după ce s-au turcit şi-au reluat drumul spre Constantinopol. A răspuns şi la întrebările mele asupra venitului vămii sale; am aflat că aceasta era tot atât de aducătoare de venit pentru el pe cât era de apăsătoare pentru nenorociţii care îi încăpeau în mână şi, cum acestea erau singurele informaţii ce le puteam afla de la el, l-am părăsit ca să mă bucur de puţină odihnă. Dar oamenii pe care paşa îi trimisese înaintea mea ca să mă ducă la Hotin şi să mă primească acolo cu cinste m-au trezit brusc din somn în zorii zilei. Fiecare se grăbea să-mi arate cât de însemnată e slujba sa pentru a scoate cât mai mare folos din recunoştinţa mea. Oamenii vameşului care stăteau la pândă — aşteptând să mă trezesc — au cerut şi ei oarecare dovezi de recunoştinţă. Am împărţit ⟨bacşişuri⟩ şi paznicilor care îmi fuseseră rânduiţi şi pe care oamenii mei îi supravegheaseră cu destulă grijă pentru a-i împiedica să mă jefuiască; după aceea am plecat cu o escortă destul de numeroasă şi am fost curând instalat într-o casă evreiască ce fusese pregătită pentru mine în târgul din afara cetăţii Hotinului [4].

Un ofiţer şi câţiva ieniceri daţi pentru paza mea ocupaseră intrarea; am fost introdus de unul din oamenii guvernatorului care era însărcinat să-mi predea alimentele necesare fără vreo plată din partea mea, ci pe cheltuiala locuitorilor. Grija sa dintâi a fost să-mi ceară o listă a alimentelor ce-mi doream. Nu mă puteam împăca cu acest fel de vexaţie pe care o cunoşteam, dar nu cunoaşteam nici drepturile, nici mijloacele celor ce o înfăptuiau; am răspuns fără ifos că nu-mi lipsea nimic şi am poruncit în taină să mi / / se cumpere alimentele de care aveam nevoie. Puteam p. 9
eu să prevăd că acesta era tocmai mijlocul de a spori vexaţia? Căci un biet evreu, pe care îl însărcinasem să-mi facă el cumpărăturile şi pe care dorinţa de a mă încărca la preţul alimentelor îl zăpăcise cu privire la primejdia misiunii sale, a fost prins bătut şi silit să arate zelosului meu furnizor negustorii de la care cumpărase alimentele; aceştia au scăpat, într-adevăr de altă pedeapsă, înapoind banii, fără a primi nimic, în schimb comisionarul meu a înapoiat şi el câştigurile sale şi turcul nu a înapoiat nimic, dar a avut mare grijă să poruncească pe a doua zi o aşa mare can-

---

[4] *Dans le faubourg de Hotchim.* Populaţia nemusulmană nu putea locui în cetăţile turceşti, ci doar în suburbii.

titate de alimente încât a trebuit să mai vândă în folosul său ceea ce nu putusem consuma.

Asemenea fapte sporeau nespus de mult dorinţa mea de a-mi grăbi sosirea în Crimeea, dar mai trebuiau atât încuviinţarea paşei, cât şi unele mijloace de transport pe care numai el putea să mi le pună la îndemână; prima mea grijă a fost să grăbesc momentul întrevederii noastre, căci turcii sunt atât de înceţi şi de leneşi încât primul semn de politeţă pe care îl fac unui străin este întotdeauna să-l poftească să se odihnească. Aceasta a fost şi urarea de bun venit cu care am fost primit când am coborât din trăsură; dar am declarat cu atâta hotărâre că nimic nu mă oboseşte atât de mult ca odihna încât am obţinut audienţa pentru a doua zi. Paşa [5] care locuieşte în cetate mi-a trimis la ora hotărâtă cai şi mai mulţi din ofiţerii săi, cu însărcinarea de a mă însoţi până la el.

Cetatea Hotinului, aşezată la poalele muntelui care se află pe malul
p. 10 drept al Nistrului, se apleacă spre fluviu şi / / descoperă tot interiorul cetăţii celor de pe malul opus. Teritoriul Poloniei oferă ce e drept acestei cetăţi o privelişte atât de atrăgătoare încât ai putea fi ispitit să crezi că inginerii turci i-au sacrificat apărarea şi siguranţa acestui post însemnat, în care nu s-ar putea rezista nici chiar trei zile împotriva unui atac în toată legea.

Paşa care comanda acolo, era un bătrân venerabil asupra căruia eram destul de lămurit; ştiam că având o fire mai slabă, se temea de anumite dispoziţii potrivnice ale vizirului [6] şi eu aveam tot dreptul să mă tem că nu va îndrăzni să mă lase să trec fără ordine anume de la Poartă. Mi-a şi spus aceasta, încă de la început, după primele urări de bun sosit, asigurându-mă totuşi că va face tot ce-i va sta în mână pentru ca şederea mea forţată să fie cât mai plăcută cu putinţă, dar acest lucru tocmai nu îi stătea în putinţă. Am discutat acest punct şi am ajuns să-l conving că s-ar expune la mult mai multe primejdii reţinându-mă la Hotin decât lăsându-mă să trec mai departe, deoarece ar nemulţumi pe tătarii care mă aşteptau, fără să se pună bine cu vizirul, care nu mă aştepta şi protecţia hanului [7], pentru care mi-am pus chezaş, l-a convins până în cele din urmă. Plecarea mea a fost hotărâtă pentru a doua zi şi ne-am despărţit cu atât mai amical cu cât îl lăsasem să înţeleagă că prietenia mea i-ar putea fi de folos.

Primul său cihodar, însărcinat să mă conducă [8], a venit să mă vadă
p. 11 de îndată ce m-am / / întors la locuinţa mea; el s-a lămurit asupra măsurilor pe care trebuia să le ia şi a plecat spre a i se semna ordinele şi a porunci caii de poştă de care aveam nevoie; dar cu toată violenţa cu care s-au muncit să facă rost de cai, nu am putut pleca decât foarte târziu a doua zi, şi măcar că mehmendarul meu împărţea la lovituri nenorociţilor de surugii, tot nu se mergea mai repede. Am fi putut totuşi ajunge mai departe, dacă Ali Aga [9] nu ne-ar fi silit să ne oprim la o leghe de Prut pentru a-şi lăsa timpul de pregătire a trecerii ⟨râului⟩. În acest scop ne-a pus să poposim într-un sat destul de înstărit ai cărui nenorociţi locuitori au fost siliţi să aducă îndată alimente. O familie scoasă la repezeală din

[5] Hamza paşa.
[6] Mehmed paşa Musinzade, mare vizir otoman (1765—1768, 1771—1774).
[7] Maksud Ghirai.
[8] *destiné à être mon Mikmandar.* Mehmendarul trebuia să întâmpine şi să însoţească pe solii care călătoreau pe spezele Porţii otomane.
[9] Aly-Aga e numele mehmendarului lui de Tott.

locuinţa sa pentru a ne lăsa locul și două oi tăiate, fripte, mâncate și nicidecum plătite, la care s-au mai adăugat și câteva ciomăgeli împărţite, fără nici un rost, au început să mă cam scârbească de mehmendarul meu, care a plecat seara să pregătească mijloacele pentru trecerea trăsurii mele pe malul celălalt al Prutului.

Am folosit plecarea lui pentru a da unui turc bătrân, care părea să fie însărcinat cu interesele comunităţii preţul alimentelor consumate, dar curând au venit și locuitorii să se plângă că nu vor primi nimic dacă nu voi face eu însumi împărţirea ⟨banilor⟩ din despăgubirea pe care hotărâsem să le-o dau.

„Bătrânul turc — adăugau ei —, căruia i-aţi dat totul, este sprijinit de patru bandiţi care sunt copiii lui; ei nu se supun la nici o angara şi acaparează toate foloasele" / /. p. 12

Povestindu-mi toate necazurile lor, acești nenorociţi nici nu bănuiau desigur că aveau fericirea de a trăi într-o aristocraţie. Eu totuși am mai dat încă odată, pe atât, pentru ca să-mi îndeplinesc intenţia mea dintâi; şi cum fiecare din noi îşi pregătea culcușul, eu mi-am ales domiciliul în trăsura mea, unde am adormit atât de adânc, încât eram și porniţi la drum când m-am trezit. Prutul nu era decât la o leghe și prezenţa mehmendarului meu, pe care l-am găsit călare în mijlocul unui grup de ţărani pe care îi ciomăgea cu mult zel, ne-a lămurit că suntem ajunşi la malul râului, unde sosisem fără să-l fi zărit din cauza adânciturii sale între râpele înalte.

Prutul desparte pașalâcul de Hotin de Moldova. Ali-Aga trecuse înot în ajun pe celălalt mal, adunase cu biciul cam trei sute de moldoveni din împrejurimi, îi ţinuse toată noaptea să încheie o plută păcătoasă din trunchiuri de copac pe care a folosit-o pentru a trece din nou în partea noastră; dar toate acestea nu îi garantau trăinicia. M-am hotărât totuși să sacrific, dacă nu se putea altfel, atât trăsura mea, cât și toate lucrurile ce se aflau în ea. Nu am luat decât mapa mea cu hărţi și mi-am propus să nu merg eu însumi înaintea unei primejdii care mi se părea vădită şi să feresc şi pe oamenii mei pe care i-am reţinut pentru un al doilea transport dacă primul avea să izbutească. În acest timp mehmendarul meu, mândru şi radios că dusese la capăt un lucru atât de minunat, mă poftea să mă urc din nou în trăsura mea. „Și cum o vei coborî măcar și până la mal? îi spusei eu cu nerăbdare. Cum o vei face să șeadă pe / / pluta voastră pă- p. 13
cătoasă, pe care abia poate să încapă și care se va scufunda sub greutatea ei?". „Cum?", mi-a răspuns el, „cu aceste două unelte", arătându-mi biciul și peste o sută de ţărani foarte vânjoși pe care îi adusese de pe malul celălalt, „să nu aveţi nici o grijă, i-aș putea pune să ducă lumea întreagă pe umerii lor şi dacă pluta se mai scufundă, toţi acești vlăjgani știu să înoate, ei o vor susţine; și dacă aţi pierde un ac, ar fi spânzuraţi cu toţii".

Atâta neştiinţă şi barbarie m-au revoltat fără să mă liniştească; dar eu îmi luasem hotărârea; i-am spus că nu voi veni cu oameii mei decât la trecerea a doua și deci să facă ce va crede de cuviinţă. M-am așezat pe malul râpei pentru a vedea mai bine această frumoasă manevră și a mă desfăta cel puţin cu o priveliște pe care mă așteptam s-o plătesc cam scump.

Rostirea mai întâi a numelui lui Dumnezeu, urmată apoi de mai multe lovituri de bici, a fost semnalul pentru lucrători. Ei au deshămat ⟨caii⟩ și au adus pe braţe trăsura mea până la marginea prăpastiei, unde câteva sape date în grabă, abia arătau o dâră ușoară pe povârniş. I-am văzut atunci, nu fără înfiorare, gata a fi striviţi de greutatea caretei

mele, pe care au coborât-o pe plută, unde nu a putut fi așezată decât de-a curmezișul, şi pentru a o ţine astfel așezată, au fost puşi patru din acești nenorociţi să se culce sub roțile care, dacă s-ar fi mișcat cât de puţin, ar fi dus cu ele tot echipajul în fundul râului. După această operaţie — care făcuse ca pluta să se împotmolească de țărm cu unul din capetele sale, iar partea opusă să se scufunde cu şapte până la opt degete — au trebuit să se trudească spre a o aduce la linia de plutire [10], deci o sută de oameni i-au
p. 14 venit de hac; apoi au // însoţit-o, parte ajungând cu picioarele până la pământ, parte înot și au cârmit-o cu prăjini lungi până la celălalt mal, unde niște bivoli aduşi anume au ridicat trăsura mea; am văzut-o cât ai clipi din ochi deasupra râpei opuse. Am răsuflat atunci mai uşurat şi pluta care s-a întors curând ne-a transportat şi pe noi fără nici un fel de neajuns sau de greutate.

Era uşor de închipuit că Ali Aga triumfa, că nu am plecat fără să dau vreo 50 de scuzi lucrătorilor, dar ceea ce era mai greu de închipuit — şi ce nu prevăzusem nici eu — e că ⟨acest⟩ mehmendar al meu atent la tot ce făceam, și atent la gesturile mele, chiar și cele mai neînsemnate, a rămas câtva timp în urmă ca să ceară socoteala nenorociților lucrători pentru micul salariu pe care eu li-l dădusem.

A reapărut după un ceas şi ne-a luat-o îndată înainte pentru a pune să ni se pregătească prânzul la trei leghe de Prut, unde l-am găsit apoi adunând alimente cu aceeaşi unealtă [11] cu care construia plute cu această rezervă doar că, după părerea mea, el o folosea cam prea des. Ali Aga mi se păruse un băiat foarte îndatoritor şi am încercat să-l fac mai puţin brutal.

Baronul:

Îndemânarea dumitale, la trecerea Prutului şi buna ospătare pe care ne-o dai, nu mi-ar lăsa nimic de dorit, scumpul meu Ali-Aga, dacă ai bate mai puţin pe acești sărmani moldoveni sau dacă nu i-ai bate decât atunci când nu te ascultă. //

p. 15 Ali-Aga:

Ce poate să le pese că-i baţi înainte sau după, de vreme ce tot trebuie să-i baţi? Nu e mai bine oare să terminăm odată decât să mai pierdem timp?

Baronul:

Cum oare să pierdem timp? Înseamnă oare să-l foloseşti bine, bătând fără rost nişte nenorociţi a căror bunăvoinţă, putere şi supunere duc la capăt chiar lucruri cu neputinţă.

Ali-Aga:

Ei domnule, dv. vorbiţi turceşte, aţi locuit la Constantinopol, cunoaşteţi pe greci şi nu ştiţi că moldovenii nu fac nimic decât după ce-i znopeşti ⟨în bătăi⟩? Mai credeţi cumva că trăsura d-voastră ar fi trecut Prutul dacă nu i-aşi fi bătut toată noaptea până la sosirea voastră pe malul râului?

---

[10] *mettre à flot*
[11] Adică cu biciul.

Baronul :

Da, eu cred că ar fi făcut toate acestea fără a fi bătuţi, numai de teama că vor fi bătuţi ; dar, oricum ar fi, nu mai avem nici un râu de trecut ; poşta ne dă cai, nu ne trebuie decât alimente şi acest lucru mă interesează, căci îţi mărturisesc, scumpul meu Ali, că bucatele de care ne faci rost cu lovituri de ciomag îmi stau în gât, lasă-mă să le plătesc, e tot ce doresc. //

Ali-Aga : p. 16

Desigur, este calea cea mai bună pentru a nu avea indigestie, căci banii voştri nu vă vor face rost nici măcar de pâine.

...Vă spun că nu veţi avea pâine, eu cunosc pe moldoveni, ei vor să fie bătuţi. De altfel, eu sunt însărcinat să vă dau întreţinerea fără plată peste tot şi aceşti nemernici de necredincioşi sunt destul de bogaţi ca să fie supuşi la sarcini şi mai grele ; aceasta le pare uşoară şi vor fi mulţumiţi, numai să fie bătuţi.

Baronul :

Te rog, scumpul meu Ali-Aga, nu mă refuza. Renunţ să mi se dea întreţinere fără plată şi garantez că ei vor renunţa să fie bătuţi, numai să li se plătească ; mă însărcinez cu aceasta ; lasă pe mine.

Ali-Aga :

Dar vom muri de foame.

Baronul :

Este o încercare pe care am chef să o fac. //

Ali-Aga : p. 17

Vreţi acest lucru cu tot dinadinsul, fie. Faceţi această experienţă de care mi se pare că aveţi nevoie pentru a cunoaşte pe moldoveni, dar odată ce îi veţi fi cunoscut, gândiţi-vă că nu este drept ca să mă culc flămând şi, când banii voştri sau elocinţa voastră vor da greş, veţi găsi nimerit, fără îndoială, să folosesc metoda mea.

Baronul :

Bine şi deoarece suntem înţeleşi, trebuie doar ca la primul sat unde va fi să dormim, să găsesc pe primar [12] ca să mă pot înţelege cu el prieteneşte pentru hrană şi să fie un foc bun pe lângă vreun adăpost unde să ne putem petrece noaptea, fără a ne amesteca cu locuitorii şi fără vreo teamă de ciumă care a început să se ivească în Moldova.

„Atunci — spuse Ali Aga — pot să mă lipsesc de a o lua înainte". În acelaşi timp, a poruncit unuia dintre oameii săi să îndeplinească porunca pe care i-o dădusem şi mi-a repetat zâmbind că nu voia să se culce flămând.

---

[12] *Primat*. Traducerea prin primar dă un sens aproximativ termenului folosit, după cum subliniază şi autorul într-o notă a sa.

Drumul ce ne mai rămânea de făcut nu ne-a îngăduit să sosim decât după apusul soarelui și locuința noastră putea fi recunoscută după focul care fusese făcut acolo.

Credincios făgăduielii sale, însoțitorul meu, descălecând, s-a dus să se încălzească și s-a așezat cu cotul rezemat de șaua sa, cu biciul său pe //
p. 18 genunchi ca să guste din plin plăcerea pe care trebuia să i-o fac. Din partea mea nu am fost mai puțin grăbit să mi-o asigur pe a mea, făcându-mi rost de hrană mulțumită schimbului care îndestulează nevoile omenirii. Am întrebat de primar și mi-a fost arătat la câțiva pași; apropiindu-mă de el spre a-i da 20 de scuzi, pe care i-am pus jos pe pământ, i-am vorbit pe turcește și apoi pe grecește, cu aceste cuvinte traduse întocmai:

Baronul (pe turcește):

Ține prietene, iată bani pentru a-mi cumpăra hrana de care avem nevoie; mi-au plăcut întotdeauna moldovenii, nu pot suferi ca ei să fie tratați fără omenie și socot că îmi vei găsi repede o oaie [13] și pâine; păstrează restul banilor ca să bei în sănătatea mea.

Moldoveanul (făcându-se că nu știe turcește). Nu știu.

Baronul:

Cum, nu știe? Nu știi turcește?

Moldoveanul:

Nu, turcește nu știe.

Baronul (pe grecește):

Hai să vorbim grecește, ia banii ăștia, adu-mi o oaie și pâine, asta
p. 19 e tot ce îți cer. //

Moldoveanul (prefăcându-se că tot nu înțelege și făcând semne pentru a arăta că nu se găsește nimic în tot satul său și că acolo se moare de foame):

— Nu pâine, săraci; el nu știe —

Baronul:

Cum, nu aveți pâine?

Moldoveanul:

Nu pâine, nu.

Baronul:

Ah, nenorociților, mi-e milă de voi; dar cel puțin nu veți fi bătuți; și asta este ceva; este desigur foarte greu să te culci fără că cinezi, sunteți totuși o dovadă că sunt mulți oameni cumsecade cărora li se întâmplă așa ceva (călăuzei). Auzi, scumpul meu Ali: dacă cu bani nu faci nimic aici, cel puțin vei recunoaște că loviturile ar fi fost zadarnice. Acești nenorociți n-au nimic și îmi pare mai rău ⟨de aceasta⟩ decât de a fi silit eu însumi să mă lipsesc de toate deocamdată, mâine vom avea mai multă poftă de mâncare.

Ali-Aga:

Ei, în ce mă privește nu cred că poate fi mai mare decât astăzi.

[13] *mouton*. O oaie vie și de bună calitate nu valorează decât un scud (nota autorului),

Baronul :

E vina dumitale. De ce ne-ai / / oprit în satul acesta păcătos, unde p. 20
nu se găsește nici măcar pâine? Vei posti : aceasta îți va fi pedeapsa.

Ali Aga :

Sat păcătos, domnule, sat păcătos, dacă întunerecul nopții nu vi l-ar ascunde, ați fi încântat de el ; este un mic târg ; e belșug de toate ; se găsește până și scorțișoară [14].

Baronul :

Ei bine, mă prind că pofta dumitale de a-i bate a pus din nou stăpânire pe dumneata.

Ali-Aga :

Nu domnule, pe legea mea nu este decât pofta de a cina care nu mă va părăsi, cu siguranță, și pentru a o satisface și a vă dovedi că eu cunosc mai bine pe moldoveni decât dumneavoastră, lăsați-mă pe mine să vorbesc cu acesta.

Baronul :

Oare foamea îți va fi mai mică după ce îl vei fi bătut?

Ali-Aga :

A, vă garantez că da, și dacă nu veți avea într-un sfert de oră cina cea mai grozavă, îmi veți da înapoi toate loviturile pe care i le voi fi dat eu.

Baronul :

Dacă este așa, nu mai am nimic de zis, mă prind cu dumneata // p. 21
dar ține minte : dacă bați un nevinovat, ți-o voi întoarce din toată inima.

Ali-Aga :

Cât veți voi, dar să fiți un martor tot atât de liniștit cum am fost ⟨și⟩ eu în timpul tocmelii dumneavoastră.

Baronul :

Ai dreptate, îți voi lua locul.

Ali-Aga (după ce s-a sculat și și-a ascuns biciul sub haină se apropie de grec [15] și-l bate prietenește pe umăr) :

Bună ziua, prietene, ce mai faci? Ei, vorbește odată, nu-l recunoști pe Ali-Aga, prietenul tău? haide vorbește odată.

---

[14] Turcii prețuiesc și folosesc foarte mult scorțișoara, pe care o pun în toate sosurile, ei o asemuiesc cu tot ce este mai bun (n.a.).

[15] În sensul de raia, și nu de grec, deoarece mai apoi se spune limpede că e vorba de un moldovean.

Moldoveanul :

Nu știe !

Ali-Aga :

Nu știe ! ha, ha, asta e de mirare. Cum prietene, fără șagă nu știi turcește ?

Moldoveanul :

Nu, nu știe.

Ali-Aga (cu un pumn aruncă pe primar la pământ și îi dă cu piciorul pe când acela se ridica).

p. 22 Ține, nemernicule, asta-i ca să înveți turcește. //

Moldoveanul (vorbind turcește corect) :

De ce mă bați ? Nu știi oare că suntem niște oameni sărmani și că domnii noștri abia dacă ne lasă aerul pe care îl respirăm ?

Ali-Aga către baron :

Ei bine, domnule, vedeți că sunt un bun proferor de limbi străine și că vorbește turcește de minune ? Acum cel puțin putem să mai stăm de vorbă și asta e ceva (către moldovean, sprijinindu-se pe umărul lui) :
Acum că știi turcește, prietene, spune-ne cum îți merge ție, nevestei și copiilor tăi.

Moldoveanul :

Pe cât se poate de bine când ești lipsit adeseori de cele trebuincioase traiului.

Ali-Aga :

Bine, glumești prietene ; nu-ți lipsește decât să fii ciomăgit ceva mai des, dar va veni și aceasta, să trecem acum la treaba noastră. Îmi trebuie numai decât două oi, doisprezece pui, doisprezece porumbei, cincizeci de funți de pâine, 4 ocale de unt, sare, piper, nucșoară, scorțișoară, lămâi, vin, salată, untdelemn de măsline bun și totul să fie îndestulător.

Moldoveanul (plângând) :

p. 23 V-am mai spus că noi suntem niște neno//rociți care nu avem nici pâine ; unde vreți să găsim scorțișoară ?

Ali-Aga (scoțându-și biciul de sub haină și bătându-l pe moldovean până ce o ia la fugă).

Ah, ghiaur nemernic, n-ai nimic ! Bine, te voi îmbogăți eu așa cum te-am învățat și turcește (grecul fuge, Ali-Aga se întoarce și se așează lângă foc). Vedeți domnule că rețeta mea e mai bună decât a dumneavoastră.

Baronul :

Ca să faci pe muți să vorbească, da, recunosc, dar nu și ca să avem cu ce cina. De aceea cred că îți sunt dator câteva lovituri, căci metoda dumitale nu ne aduce mai multe de-ale mâncării decât a mea.

Ali-Aga :

De-ale mâncării? Oh, nu vom duce lipsă de așa ceva și dacă peste un sfert de oră, cu ceasul pe masă, tot ce am poruncit nu va fi aici, iată biciul meu, puteți să-mi dați înapoi toate loviturile pe care i le-am dat eu.

Într-adevăr, nu trecuse încă sfertul de oră și primarul ajutat de trei din tovarășii lui ne-a adus toate provizile, fără să uite scorțișoara.

După această pildă, cum să nu mărturisesc că rețeta lui Ali era mai bună ca a mea[16] și cum să nu mă vindec de mania umanitară? În adevăr, greșisem într-un chip greu de închipuit. Dar evidența a fost de ajuns ca să mă supun și îm / / potriva vederilor mele am lăsat de acum înainte că- p. 24
lăuzei mele grija să mă hrănească, fără să-l iau la rost asupra mijloacelor folosite.

Ținutul pe care îl străbăteam îmi atrăgea toată luarea aminte. La fiecare pas mi se înfățișau priveliști noi, tot atât de interesante prin culturi bogate și printr-o mare varietate de obiecte și eu aș asemui Moldova cu Burgundia, dacă acest principat grec (fanariot) s-ar putea bucura de foloasele neprețuite care decurg dintr-o cârmuire moderată.

Aceste neamuri cârmuite de mult de domnii lor, în temeiul tratatelor, nu ar fi trebuit să cunoască despotismul decât prin schimbarea suveranilor lor după bunul plac al Porții otomane. Moldova, impusă la început cu un bir foarte mic, se bucura atunci, ca și Țara Românească, de o umbră de libertate. Ea înfățișa, în persoana domnilor săi, dacă nu oameni de merit, cel puțin nume ilustre de care învingătorul ținea seama, iar în acești domni națiunea greacă (!) se complăcea să-și recunoască pe vechii săi stăpâni. Dar toate acestea au fost răsturnate în curând. Grecii subjugați nu s-au mai socotit decât ca niște robi, ei nu au mai admis deosebiri între ei, disprețul lor împărtășit le-a sporit păcătoșenia și sub această înfățișare, sultanul însuși nu a mai făcut nici o deosebire în această turmă păcătoasă. Negustorul a fost ridicat în domnie, orice intrigant s-a crezut îndreptățit la ea și aceste țări nenorocite, puse adeseori la mezat, au ajuns să geamă în curând sub asuprirea cea mai cruntă.

Un bir anual ajuns fără măsură din cauza acestui mezat, sume uriașe luate cu împrumut / / de către cel numit, pentru a-și cumpăra nu- p. 25
mirea, dobânzi de 25%, alte sume folosite zilnic pentru a zădărnici intrigile pretendenților, fastul acestor noi parveniți și graba lacomă a acestor făpturi de o zi, sunt tot atâtea cauze care contribuie la devastarea celor două provincii, cele mai frumoase ale Imperiului otoman.

Dacă vom socoti acum că Moldova și Țara Românească sunt mai împovărate cu biruri și stoarse mai crunt decât fuseseră în starea lor cea mai înfloritoare, ne vom putea face o părere adevărată despre soarta nenorocită a acestor ținuturi. S-ar crede că despotul care nu face decât

---

[16] Autorul înfățișează ca o scenă de comedie ușoară tratamentul neomenos al turcilor față de raiale, trăgând concluzia că teroarea e singurul mijloc de folosit cu „grecii", cu care el confundă nu odată pe moldoveni. Așadar, demonstrația lui Ali Aga justifică sistemul de care autorul înțelege să profite din plin.

să distrugă, socoate că trebuie să ceară tot mai mult, pe măsură ce oamenii se împuţinează ca număr, iar pământul îşi pierde din rodnicie. Am văzut, pe când străbăteam Moldova, cum era percepută de la populaţie a unsprezecea capitaţie a anului, deşi nu eram încă decât în luna lui octombrie.

Ne apropiam de Iaşi, unde mehmendarul meu trimisese dimineaţa un curier pentru a vesti sosirea mea. Mă folosisem de acest prilej ca să transmit urări domnului [17], care cârmuia atunci. Era fiul bătrânului dragoman al Porţii [18], acelaşi de care am mai vorbit [19]. Puteam crede că vechea noastră cunoştinţă îmi va fi de folos în Moldova, dar nu prevedeam că graba lui de a mă primi va preîntâmpina sosirea mea în capitala sa.

Între timp, la o leghe de acest oraş, pe o noapte întunecoasă, pe un drum foarte strâmt, prăpăstios şi al cărui pământ argilos ne mai sporea încă greutăţile, mi s-a vestit sosirea unei trăsuri a domnului, trimisă îna-
p. 26 intea mea. A venit într-adevăr tocmai bine pentru // a-mi opri calea şi pentru a pune vârf nerăbdării mele, un secretar [19bis], trimis să-mi ureze bun sosit, m-a căutat prin întuneric, m-a găsit pe dibuite şi şi-a îndeplinit însărcinarea sa cu atâta încetineală încât aş mai fi şi acum acolo dacă nu m-aş fi mutat în careta lui, a cărei măreţie voia să mă facă să o admir, în ciuda întunericului. A ! scumpul meu Ali, am exclamat, cât de bună este reţeta dumitale. Îl vedeam într-adevăr pe Ali-Aga, care nu se îndoia de ea, folosind-o tocmai atunci cu un succes deopotrivă cu activitatea depusă pentru ca să întoarcă, pe braţe, trăsura în care mă aşezasem. Am vrut să folosesc situaţia mea actuală, întrebându-l pe secretar despre unele lucruri care-mi treziseră curiozitatea şi care nu-l puteau compromite nici ⟨sub raportul⟩ politic, nici ⟨sub acel al⟩ discreţiei, dar a fost în zadar şi nu am putut scoate de la el decât noi regrete că noaptea ascundea poleiala caretei noastre şi mă lipsea de toată strălucirea intrării triumfale care mi se hotărâse.

Dar nişte lumini răspândite pe ici şi pe colo ne vesteau oraşul, iar zgomotul bârnelor pe care le simţeam sub roţile trăsurii m-au făcut din nou să pun întrebări secretarului. El mi-a spus că aceste lemne aşezate aproape unele de altele de-a curmezişul drumului acopereau toate străzile din cauza pământului noroios pe care a clădit oraşul. A adăugat că un foc mare prefăcuse de curând cea mai mare parte a acestui oraş în cenuşă, că se lucra la refacerea clădirilor arse ; dar că acum casele lor vor fi făcute într-un stil mai modern ; era să-mi arate în amănunt şi planul, când
p. 27 trăsura noastră, cotind prea din scurt şi agăţând // o bucată dintr-un zid de curând calcinat, ne-a adus în curtea mănăstirii misionarilor [20], unde trebuia să locuiesc şi unde am fost foarte mulţumit să scap de căruţa (!) ce zdruncina atât de tare şi de îndrugătorul de complimente ce era atât de plicticos.

Ne aştepta o cină destul de bună şi nişte franciscani italieni, stabilţi la Iaşi, sub ocrotirea regelui [21] şi sub direcţia Propagandei, ne pregătiseră

[17] Grigore Callimachi în a doua domnie (1767—1769).

[18] Ioan Teodor Callimachi, mare dragoman (1740—1750; 1752—1758).

[19] În *Memorii*, cartea I, p. 56—63, unde autorul povesteşte cum a decurs şederea sa de mai multe zile în casa de pe Bosfor a bătrânului dragoman, care e înfăţişat ca având un spirit greoi, multă neştiinţă şi abia o cunoaştere slabă a limbii italiene. Urmează descrierea membrilor săi de familie : soţie, cei doi fii, fiicele sale, logodnicul uneia din ele.

[19bis] Probabil Pierre Laroche

[20] Adică a franciscanilor din Iaşi.

[21] A regelui Franţei, Ludovic XV (1715—1774).

și un loc de găzduire destul de potrivit. Înainte de a mă culca, am mai pri-
mit o nouă urare de bun sosit din partea domnului și abia sculat am și
primit vizita agăi [22] orașului. Călărea pe un cal împodobit cu un valtrap
bogat; o mulțime de rândași, în haine de cihodari, însoțeau pe acest grec
pe care îl cunoscusem la Constantinopol într-o foarte neînsemnată stare.
Se vedea bine că prima sa grijă a fost să-mi dea prilej să admir fastul o-
riental de care era înconjurat acum. Din partea mea mă distram tot atâta
văzându-l așa îngâmfat și plin de trufia cea mai prostească, când prezența
lui Ali Aga a venit să strice totul. S-a putut băga de seamă că acest turc
avea purtări foarte neceremonioase cu moldovenii de la țară. Dar eu
credeam că la Iași îi mai scăzuseră puțin importanța și prerogativele. Dar
eram și de data aceasta nedrept față de el, căci l-am văzut apărând într-o
haină frumoasă, cu ținută gravă și ton important; era în sfârșit un om
de curte, care putând ajunge vizir și numi domn în Moldova, se credea
chiar de pe acum mai presus de ei. În această stare de spirit a început
prin a se purta destul de rău cu aga orașului, din cauză că marele comis [23]
nu-i trimisese încă escorta care trebuie să-l ducă la domn, în audiență. / /
Guvernatorul spunea în zadar că această vină nu-l privea pe el. „Nu pre- p. 28
țuiți mai mult unul decât celălalt, a răspuns Ali Aga, dar voi face eu bună
rânduială".

Din fericire, escorta atât de dorită a sosit. Consta dintr-un cal cu
valtrap cuviincios și din patru cihodari ai domnului ca să însoțească,
pe cine? Pe cihodarul pașei de Hotin [24], care el însuși nu era decât un pașă
de rangul al doilea. Dar nu există trepte între un turc și un grec: primul
este totul, al doilea nu este nimic.

Tot după această regulă, care nu este pusă la îndoială niciodată,
Ali Aga a încălecat, cu o deosebită măreție și toate persoanele pe care le
întâlnea pe drum se opreau ca să i se închine adânc. El răspundea cu
gravitate la aceste dovezi de respect, printr-o ușoară aplecare a capului
și printr-un zâmbet binevoitor; vizita sa la domn i-a adus daruri; fie-
care pas pe care îl făcea la Iași folosea tot atât intereselor sale, cât și dem-
nității sale personale; și în timp ce mehmendarul meu unea astfel utilul
cu plăcutul, eu căutam mijlocul de a găsi om în loc pentru a-mi urma dru-
mul mai departe. Domnul Moldovei nu putea acoperi această nevoie decât
până la hotarele tătărești și am scris printr-un curier sultanului seraschier [25]
al Basarabiei pentru a-l ruga să fiu așteptat la hotarele Moldovei.

După ce am luat aceste dispoziții, m-am suit în trăsura pe care dom-
nul mi-o trimisese și care era înconjurată de mai mulți comișei și fustași
decât aș fi vrut, m-am dus la palat și am intrat cât mai iute pentru a
scăpa de lungile ceremonii turcești care mă / / așteptau acolo și pe care p. 29
trufia grecilor mi le pregătise.

Am găsit pe domn singur doar cu fratele său [26], într-o încăpere a
cărei bogăție nu era atât de vrednică de luare aminte, cât două fotolii
foarte mari acoperite cu purpură. Le-am pătruns îndată toată însemnă-
tatea, dar am refuzat tot timpul cinstea de a mă așeza pe unul din ele.
Domnul s-a așezat și el pe un alt scaun și vechea noastră legătură care

---

[22] Nu pare să fie vorba de marele vornic Lupul Balș (cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, 1900, II, p. 193, nr. 96), deoarece această identificare nu corespunde amănuntelor ce urmează.

[23] Grand écuyer — marele comis Grigoraș Stroescul (*Ibidem*).

[24] Hamza pașa. Vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 400; II, p. 8, n. 3.

[25] Dregător tătar.

[26] = Alexandru.

a format începutul convorbirii noastre l-a îndemnat să-mi mărturisească încurcătura situației sale actuale. Am observat de îndată că fanatismul intrigant al fratelui său [26 bis] o făcea să fie într-adevăr cruntă și îi pregătea mari cumpene pe viitor. Am încheiat această convorbire hotărând măsurile necesare pentru plecarea mea, după aceea a trebuit să îndur toate ceremoniile turcești. Cea mai însemnată, cea care sădește cea mai mare considerație, este oferirea „șerbetului", ea este întotdeauna urmată de stropirea cu apă de trandafiri și cu parfum de aloes. Acest șerbet, de care se vorbește atât de des în Europa și care este așa de puțin cunoscut, este făcut din paste de fructe cu zahăr, topite apoi în apă și care sunt atât de parfumate încât abia poți să guști această băutură; astfel că pocalul odată umplut ajunge pentru vizitele dintr-o săptămână întreagă. M-am servit deci cu tot atâta discreție ca și din dulcețurile care însoțesc cafeaua și pentru care lingurița nu se schimbă niciodată. Acest ceremonial, repetat în anticameră pentru feciorul meu, a fost primit de el într-un chip mult mai puțin economic; pofta lui nu și-a interzis nimic, a mâncat tot gingimbrul zaharisit ce i s-a înfățișat a înghițit dintr-odată // tot vasul
p. 30 de șerbet și cei de la Curte erau încă în culmea admirației când am ieșit de la domn.

La înapoierea mea la franciscani, am găsit acolo pe mai mulți greci cunoscuți de mine ce mă așteptau; am poftit pe câțiva la prânz, ei m-au însoțit apoi în vizitele pe care trebuia să le fac.

Orașul Iași, așezat pe un teren noroios, este înconjurat de dealuri care deschid în toate părțile priveliști câmpenești asupra unor locuri unde s-ar fi putut clădi cele mai plăcute case de agrement, dar abia se văd câteva biete turme și în afară de casele boierilor și de acelea pe care le ocupă grecii care vin de la Constantinopol în suita domnului pentru a împărți cu el prada rezultând din jefuirea Moldovei, toate celelalte locuințe ale capitalei sunt în cea mai mare mizerie.

Boierii [27] reprezintă, cu cel mai grozav ifos, pe mai marii țării, dar ei nu sunt de fapt decât niște proprietari destul de bogați și exploatatori foarte cruzi, rareori în bună înțelegere cu domnul lor; intrigile lor se întorc aproape întotdeauna împotriva lui. Constantinopolul este focarul unde pun la cale uneltirile lor. Acolo își trimite fiecare partidă plângerile și banii, iar sultanul seraschier al Basarabiei este întotdeauna refugiul boierilor pe care Poarta găsește cu cale să-i sacrifice pentru liniștea
p. 31 ei. Ocrotirea principelui tătar asigură impunitatea boierului, pro // tecția lui, îl restabilește adesea în funcție, dar această protecție trebuie întotdeauna plătită.

Aceste cheltuieli diferite, de care boierii se despăgubesc prin exploatări particulare, unite cu dările la care îi supun domnii pe locuitorii pentru a plăti haraciul anual și celelalte capete de cheltuieli, de care am vorbit, apasă atât de mult asupra Moldovei încât abia dacă bogăția pământului poate ajunge să le acopere. Putem susține că această provincie, ca și Țara Românească, care-i este vecină, atunci când s-au supus lui Mehmed II cu condiția de a fi cârmuite și una și cealaltă de principi greci (!) și a nu fi supuse decât unui tribut moderat, nu au făcut o tocmeală atât de

---

[26 bis] Aluzie la rolul pe care îl va juca acesta în tragedia finală a uciderii de către turci a domnului.

[27] Sunt numiți astfel marii stăpâni de pământ, care sunt un fel de nobili fără alt titlu decât al averii lor, dar bogăția supune totul și ordinea cea mai bună stabilită cu greu i-ar putea rezista (n.a.).

bună cum își închipuiseră autorii tratatului; ei n-au prevăzut, fără îndoială, că vanitatea grecilor (!) va pune la mezat cârmuirea acestor țări și n-au vrut să privească în față nenorocirile clauzei amovibilității domnilor lăsată pe seama sultanului. Târg grozav între un despot nesătul și niște sclavi fuduli pe care el îi ridică la domnie când are chef și îi răstoarnă când vrea. Într-adevăr este lesne de înțeles că această amovibilitate nu putea să nu ridice tributul acestor țări printr-o urcare rapidă la cuantumul cel mai mare și că de aici se vede bine că tot meșteșugul acestor cârmuiri subalterne se reduce în a se face stăpân și a folosi toate mijloacele pentru a grăbi această jefuire oribilă.

Moldova și Țara Românească au fost în vechime o colonie romană. Se mai vorbește și astăzi acolo o latină stricată și această limbă se / / numește „Roumiè" (!) [27bis], limba romană. Aceste provincii, care au suferit p. 32
sub jugul mândru al romanilor, gem astăzi sub o apăsare mult mai crudă și mult mai umilitoare, căci sunt jefuite de subalterni investiți cu o au- ,oritate șubredă și efemeră.

Totul fiind gata pentru a-mi urma drumul, m-am despărțit de Ali-Aga, răsplătindu-l pentru serviciile sale, și am plecat din Iași, însoțit de doi ieniceri din garda domnului și de un grec însărcinat să mă călăuzească. Aceste trei personaje aplicau peste tot pe unde treceam marile principii care sunt cele mai potrivite față de moldoveni și pe care mi le lămurise Ali-Aga, dar o ispravă de mare îndemânare hoțească pe care a săvârșit-o unul din turcii noștri merită să fie povestită. Treceam printr-o vale destul de frumoasă cuprinsă între dealuri, unde pășteau niște oi sub paza mai multor ciobani. Am întrebat pe unul din ieniceri despre calitatea lânii din țară. „Veți putea să vă dați seama" — mi-a spus el. Îndată a dat pinteni calului înspre turmă, a împrăștiat-o, s-a rotit prin mijlocul ei, a pus ochii pe oaia cea mai grasă, a urmărit-o, a ajuns-o din urmă în fuga calului, s-a aplecat, a apucat-o de blană, a ridicat-o cu o mână, a pus-o de-a curmezișul șeii în fața sa, cumpănindu-se și el mai bine în scări și m-a ajuns din goană. M-am trudit zadarnic să-l fac să înapoieze acest animal proprietarului său sau măcar să-i plătească valoarea lui; au râs de scrupulele mele. Turcul și-a păstrat prada și s-a ospătat cu ea seara împreună cu tovarășii săi.

Această parte a Moldovi pe care o străbăteam acum mi s-a părut tot atât de frumoasă ca și cea prin care / / trecusem, venind la Iași; dar p. 33
voi observa că se face tot mai muntoasă pe măsură ce ne apropiem de Chișinău. Am coborât apoi prin văi tot mai largi și mai deschise, la capătul cărora am descoperit Basarabia [28]. Nici nu pătrunsesem încă în acest ținut și dealurile din dreapta și din stânga se și acoperiseră de un număr nesfârșit de dromaderi [29]. Grecul care mă însoțea mi-a atras atenția că aceste animale ce aparțin tătarilor, atunci când pătrund astfel într-un ținut străin, pricinuiesc nenumărate discuții care nu se sfârșesc decât după ce pășunile în litigiu au fost păscute.

27bis Astfel în text.

28 Denumire dată aici părții ocupate de tătari.

29 Acest animal care are două cocoașe pe spinare este mult mai mare decât cămila, care are numai o singură cocoașă, dar se pare că în general nu este un acord deplin asupra aplicării denumirilor care trebuie să deosebească aceste două specii de animale; totuși cum arabii care nu au decât cămila cu o singură cocoașă o numesc deve și pe struț devekușu (pasărea cămilă), se pare că termenul de dromader trebuie să deosebească pe acela dintre aceste animale de același fel care au două cocoașe (n.a.).

Am văzut curând după aceea un număr mult mai mare de turme de acestea şi am văzut printre ele dromaderi albi.

Abia trecusem graniţa şi am zărit o ceată de călăreţi care veneau spre noi: era tălmaciul sultanului seraschier, pe care acest principe îl trimitea în întâmpinarea mea cu zece seimeni din garda sa. Curierul ce-i fusese trimis de mine îl însoţea pe tălmaci. Mi-a adus răspunsul sultanului şi tălmaciul a mai adăugat, cuvintele măgulitoare, ce fusese însărcinat să mi le spună personal. După aceea, precedaţi de o avangardă de călăreţi,
p. 34 ne-am continuat / / drumul într-un ţinut cu totul descoperit şi pe un pământ bătătorit pe care drumul abia era indicat.

Noua mea călăuză era un evreu renegat, născut în Polonia. Vorbea limba germană şi îi plăcea atât de mult să vorbească încât n-am avut nevoie să-i pun nici o întrebare ca să cunosc bine toată povestea vieţii lui. Mi-a mai spus şi că nogaii erau nemulţumiţi de han care din slăbiciune cedase sultanului dreptul de „iştira" [30] asupra celor două provincii Yedesan şi Djamboluk.

[Convoiul soseşte la *Câşla*] [31].

p. 35 Acest oraş, în care stă sultanul ce comandă Basarabia, este socotit capitala acestei provincii. Principele care ocupa acest post era fiul mai mare al sultanului domnitor şi avea titlul de seraskier. Un mârzac [32] a venit la sosirea mea să-mi ureze bun sosit din partea lui şi să mă ducă la locuinţa ce mi se pregătise. M-am dus apoi împreună cu acest nobil la sultan [33]. Acesta era un tânăr principe de până la douăzeci de ani, destul de înalt, chipeş, de o înfăţişare mai mult aleasă decât atrăgătoare şi a cărui ţinută modestă era însoţită de o oarecare sfială. Am căutat să o spulber şi am observat că şi principele, ca şi mârzacii care alcătuiau această curte aşa-zis barbară erau mult mai blânzi şi mai binevoitori decât cei pe care îi întâlneşti adeseori la naţiunile care se pretind civilizate.

În afară de hainele sultanului şi a mârzacilor care fără a fi bogate arată totuşi oarecare îngrijire şi eleganţă, toate obiectele sau mobilele tătarilor sunt reduse la strictul necesar. Chiar luxul unor geamuri nu se află decât în apartamentul principelui. Nişte cercevele cu hârtie închid toate ferestrele celelalte în timpul iernii şi ele sunt scoase vara, ca să
p. 36 respire oamenii mai liber şi să se bucure nestingherit de / / vederea asupra Mării Negre care se zăreşte în depărtare. Sultanul m-a poftit la cină şi deşi aveam mare potfă de mâncare, am putut totuşi să-mi dau seama că peştii atât de gustoşi din apa Nistrului, care ni s-au servit la masă, ar fi meritat nişte bucătari mai buni decât cei pe care îi au tătarii. Singura lor plăcere mi s-a părut a fi vânătoarea, fie cu şoimi, fie cu ogari, şi sultanul făcea adeseori asemenea expediţii cu o numeroasă suită de mârzaci. Ei pleacă la aceste vânători cu tot echipamentul; ele ţin mai multe zile, se aşează tabăra în fiece seară, un corp de trupe merge totdeauna în urma sultanului şi câteodată aceste excursii nu sunt decât pretextul unor expediţii mai serioase.

Noaptea a fost folosită pentru repararea unei trăsuri unice pe care o cumpărasem la Iaşi şi din care făcusem o trăsură-dormitor; o căruţă ducea cuferele care până în Moldova fuseseră încărcate deasupra trăsurii mele.

---

[30] *Ichtirach* era o prestaţie în grâne care erau predate statului la un preţ foarte scăzut (n.a.).

[31] *Kichela* înseamnă tabără de iarnă (n.a.). De fapt = Han-Câşlar.

[32] *Mârza*. Este denumirea tuturor nobililor (n.a.).

[33] Sultan înseamnă prinţ din familia domnitoare (n.a.).

După ce au fost expediate și ordinele sultanului, am plecat a doua zi de la Câșla cu un mârzac însărcinat să mă ducă la Bakcisarai [34] sub escorta a 40 de călăreți înarmați cu arcuri, săgeți și iatagane.

[Urmează descrierea drumului până acolo, sosirea în capitală, pri- p. 37—92
mirea de către hanul Maksud Ghirai, portretul său, felul de trai al tătarilor, caracterizarea lor în contrast oarecum cu turcii, organizarea lor etc. și în sfârșit notificarea înlocuirii de către Poartă a hanului Maksud Ghirai prin Krim Ghirai care a și pornit de la Constantinopol spre Căușani].

M-am grăbit să mă duc ⟨la Căușani⟩ și mă pregăteam să merg în p. 93
întâmpinarea lui Krim Ghirai [35] până la Dunăre, când am primit un curier din partea sa care mă scutea de această formalitate și reducea pentru mine ceremonialul la faptul de a-l însoți la intrarea în oraș, mă încredința de bunăvoința sa și mă poftea să pun să i se pregătească de cină în ziua sosirii sale.

Acest început mi s-a părut plin de politeță, dar cina m-ar fi pus în încurcătură fără lămuririle pe care le-am primit cu ușurință de la curier. Era omul lui de încredere. „Stăpânului meu îi place peștele" — mi-a spus el; „el știe că bucătarul vostru îl pregătește bine; ai lui pun numai apă în sosuri". Mi-a fost îndeajuns ca să-mi dau seama de gustul principelui și am poruncit ca cel mai bun pește din Nistru să fie gătit plutind în vinul cel mai bun.

Hanul trebuia să-și facă intrarea a doua zi. Am încălecat și l-am întâmpinat la două leghe de oraș. O escortă numeroasă călare îl însoțea și felul în care m-a primit răspundea întocmai dovezilor de bunăvoință arătată mai înainte. //

Krim Ghirai, în vârstă de vreo șaizeci de ani, avea o statură înaltă, p. 94
ținută demnă, maniere alese, o expresie maiestuoasă, o privire vie și însușirea de a fi, după voia lui, plin de bunătate sau de o severitate impunătoare. Împrejurările războiului sporiseră suita sa cu o mulțime de sultani dintre care șapte erau fiii lui. Mi-a fost semnalat îndeosebi cel de-al doilea dintre acești principi, care ardea de dorința de a-și dovedi vitejia și care, fiind obișnuit să-și exercite puterea, ajunsese să întindă cu ușurință două arcuri deodată... etc.

La poarta orașului fusese pregătit tot ce trebuia să slujească la intrarea hanului și la instalarea lui, a descălecat o clipă pentru a se înveșmânta într-un cort așezat anume în acest scop; purtând pe cap o căciulă încărcată cu două surguciuri împodobite cu diamante, cu arcul și cu tolba atârnându-i pe piept, precedat de garda sa și de mai mulți cai duși de căpăstru, ale căror capete erau împodobite cu pompoane de pene, urmat
de steagul profetului și însoțit de // toată curtea sa, acest principe s-a dus p. 95
la palatul său, unde, așezat pe tronul său în sala divanului, a primit supusa închinare a tututor marilor dregători.

Această ceremonie ne-a ținut ocupați până la ora cinei pe care o pregătisem și pe care bucătarul meu a avut încuviințarea să o servească. Cei ai hanului, prinzând de veste de această concurență, se siliseră și ei să se distingă, dar nu au putut ține lupta împotriva sosurilor cu vin. Deserturile nu au avut mai puțin succes și superioritatea bucătăriei franceze ne-a câștigat cinstea de a oferi zilnic principelui douăsprezece feluri de bucate la fiecare masă.

---

[34] *Bactché seray*, capitala Crimeii.

[35] Krim Ghirai, han al tătarilor (1758—1764, 1768—1769).

Krim Ghirai nu era numai iubitor al unor mese bune, el era accesibil tuturor plăcerilor. O orchestră numeroasă, o trupă de actori şi de dansatoare din slujba sa îi umpleau toate serile, variindu-i plăcerile, şi distrau pe han după treburile de stat şi pregătirile de război cu care se îndeletnicea în timpul zilei... Mă bucuram de încrederea lui; mă primea la petrecerile sale, mă distra mai ales tabloul cam ciudat şi variat pe care mi-l înfăţişa curtea lui.

Căuşani ajunsese centrul ţării tătărăşti; toate poruncile porneau de aici, într-aici alergau toţi de pretutindeni şi mulţimea curtenilor creştea pe fiece zi. Noii miniştri, pe care îi cunoscusem în Crimeea şi care observaseră atenţiile deosebite cu care mă cinstea hanul, mă alegeau pe mine pentru a căpăta de la stăpânul lor vreo iertare a vreunei pedepse, pe care
p. 96 n-ar fi îndrăznit să o ceară ei înşişi. Experienţa dobândită în / / cursul primei sale domnii îi întărise în gândul că trebuiau să-l ferească de un prim act de cruzime, care de altminteri era împotriva firii lui, dar după care erau temeri că nu se va mai putea opri. Un biet tătar, care fusese surprins călcând unele porunci prea aspre, fusese condamnat la moarte de către han. În clipa când soseam eu la palat se pregăteau să ducă pe acest nenorocit la moarte. Mai mulţi sultani m-au înconjurat îndată, mi-au povestit faptul şi m-au rugat să feresc pe tătari de urmările acestei execuţii. Am intrat la Krim Ghirai, pe care l-am găsit încă agitat de sforţarea pe care o făcuse împotriva firii sale pentru a da acea poruncă, m-am apropiat de el şi după ce m-am plecat ca să-i sărut mâna — ceea ce nu făceam niciodată —, am reţinut-o în ciuda mişcării pe care a făcut-o ca să o retragă. „Ce vreţi?" m-a întrebat cu un fel de asprime. „Iertarea vinovatului", i-am răspuns. „Ce interes poţi avea pentru acest nenorocit"? îmi răspunse el. „Nici unul", îi răspunsei eu; „un om care v-a călcat poruncile nu-mi poate inspira nici un interes; de aceea eu nu mă ocup decât numai de domnia voastră; aţi ajunge repede crud dacă aţi fi o clipă măcar prea sever şi nu e nevoie să încetaţi a fi bun pentru a fi mereu temut şi respectat". El a surâs, mi-a lăsat mâna lui într-a mea, eu i-am sărutat-o şi m-am dus să anunţ din partea sa milostivirea pe care mi-o acordase. Veselia pe care a răspândit-o a fost întreţinută de o nouă comedie turcească de un gen destul de caraghios. În timpul piesei Krim Ghirai mi-a pus multe întrebări asupra teatrului lui Molière, de care auzise vorbindu-se. Cele ce
p. 97 i-am spus despre regulile artei dramatice şi despre / / decenţa observată în teatrele noastre i-au trezit dezgustul pentru eschibiţiile la care sunt încă reduşi turcii. [Vrea să comande o traducere a lui Tartuffe] [36].

În acest timp un trimis al confederaţiilor din Polonia sosea la Căuşani pentru a stabili cu hanul începutul campaniei... Dar vremea ne zorea, astfel că Krim Ghirai a dorit să mă duc în preajma Hotinului ca să tratez, în numele lui, cu şefii confederaţiei care se refugiaseră acolo; dar oricât de măgulit aş fi fost de încrederea acestui principe, am socotit că nu trebuia să primeasc această însărcinare fără să fiu întovărăşit de
p. 98 un coleg / / tătar. Acesta, numit deîndată, a fost investit cu depline puteri ca şi mine. Solia noastră cerea mai degrabă iuţeală decât lux, iar a doua zi, am dormit pe pământul Moldovei. Icoana celei mai groaznice pustiiri precedase războiul şi numai spaima locuitorilor pricinuită de incursiunile unor trupe era cauza acestui dezastru. Părăsirea satelor şi încetarea

---

[36] D. Ruffin, secretar interpret al regelui la Versailles, era însărcinat cu această lucrare: inteligenţa sa ar fi pus bazele bunului gust la tătari, dacă împrejurările i-ar fi îngăduit să se dedea acestei munci (n.a.).

tuturor muncilor agricole nu promitea fără îndoială armatei otomane belşugul de alimente pe care se aştepta să le adune în vecinătatea Dunării, dar aceste idei pe care le împărtăşeam tovarăşului meu îl interesau mult mai puţin decât lipsa actuală de hrană de care a trebuit să răbdăm până la sosirea noastră la Dăncăuţi [37]. Conţii Krasinski [38] şi Potocki [39] ne-au primit acolo cu toată consideraţia datorată principelui, pe care îl reprezentam, dar ceea ce a plăcut mai mult solului tătar a fost vinul bun de Tokay cu care a fost tratat. Îl adusesem pe sol în trăsura mea, dar osteneala şederii în sus în trăsură l-a făcut să dorească pentru înapoiere o căruţă turcească în care să poată sta culcat în voia sa. M-am grăbit să mulţumesc această dorinţă a unui bărbat a cărui vârstă înaintată şi fire îndatoritoare erau la fel de vrednice de interes.

Un car în urma noastră ne ducea bagajele şi câţiva servitori. Am pornit în chipul acesta pe un drum care ni se spusese că este mai bun, deşi puţin mai lung. Un ger destul de aprig venise după nişte zăpezi îmbelşugate, trebuia să profităm pentru a trece Prutul prin vad [40] / / înainte de umflarea apelor ce putea fi provocată de un cât de mic dezgheţ. p. 99
Conduşi de o călăuză, am ajuns la malul râului al cărui curent grăbit căra la vale sloiuri mari de ghiaţă. Nu cunoşteam adâncimea apelor sale, însă mă temeam de puterea lor, dar călăuza m-a liniştit luând-o înaintea trăsurii mele care mergea în frunte. Era trasă de şase cai buni şi era destul de greu pentru a rezista curentului; într-adevăr a ajuns cu bine pe malul celălalt, m-am grăbit să mă cobor ca să văd ce fac celelalte două trăsuri a căror lipsă de greutate mă nelinişte. Erau de-abia la o treime din drum, când apa a început să le salte în sus. Am strigat să oprească, dar în loc să mă asculte, surugii îndeamnă caii, cele două trăsuri se răstoarnă şi într-o clipită fluviul duce cu sine val vârtej împreună cu sloiurile sale toate rămăşiţele acestui naufragiu. Alerg la surugiul trăsurii mele ca să-i spun să deshame şi să-şi ducă caii în ajutorul solului tătar şi al oamenilor mei. Îl găsesc zăcând jos pe pământ gata să-şi dea duhul de frig; îl târâse lângă un şanţ din apropiere în care-l arunc pentru a-l acoperi cu zăpadă. Vizitiul meu urmase cursul râului până la o moară unde a trezit, cu strigătele sale, atenţia morarilor. Ajung îndată acolo şi îi găsesc pescuind cu ajutorul unor căngi pe cei căzuţi în apă. Dar îl caut în zadar pe bătrânul meu tovarăş şi eram cuprins de cea mai cruntă deznădejde asupra soartei sale, când i-am auzit vocea care mă îndemna să mă liniştesc în timp ce din mijlocul sloiurilor numai capul său, scos prin uşa trăsurii sale, apărea din apă. Era ţinut în loc numai de un prag al albiei de unde cea mai mică / /
smucire putea să-l tragă la vale. Am avut norocul, în sfârşit, să-l pot ajuta p. 100
şi să strâng laolaltă pe toţi naufragiaţii mei, pe care mai trebuia încă să-i apăr de primejdia de a pieri de frig. În adevăr gerul le înţepenise atât de mult hainele încât nu au putut fi desbrăcaţi decât după ce au fost desmorţite la căldura unui foc bun. Când m-am asigurat că îngrijirile morarilor puteau întâmpina îndeajuns nevoia lor, am dat fuga împreună cu vizitiul meu ca să-l readuc pe surugiul meu: zăpada îl vindecase. Când am ajuns acolo l-am văzut încercând să iasă din groapa în care îl aruncasem. Focul bun al morii l-a înzdrăvenit şi am bucuria neaşteptată la

[37] *Dankowitza*, sat lângă Hotin, în Ucraina.

[38] *Crazinski*.

[39] *Potoski*.

[40] În text: à *Guéle-Pruth* (= à gué le Pruth).

înapoierea mea să văd că toate bagajele mele fuseseră scoase din apă. M-am îngrijit cât am putut mai bine să le mai dau şi toate celelalte ajutoare cerute de împrejurări şi în curând nu mi-a mai rămas decât să mă înduioşez de sensibilitatea neţărmurită a tovarăşului meu, care, după ce trecuse el însuşi prin cea mai mare primejdie, nu vorbea decât de îngrijorarea mea. Timpul trebuitor pentru a usca hainele, a drege căruţele şi a ne aproviziona, nu ne-a îngăduit să plecăm decât a doua zi. Până atunci nu avusesem a mă lăuda de drumul cel nou şi cărările rele pe care le-am întâlnit m-ar fi scârbit cu totul, dacă nu aş fi nădăjduit să ajung în curând la Botoşani. Mi se vorbise de acest oraş, unul din cele mai mari (!) din Moldova, ca de un pământ al făgăduinţei, unde m-aş putea aproviziona pentru tot restul drumului, era încă lumină când am intrat în el, dar l-am găsit părăsit cu totul. Casele vraişte ne-au îngăduit să intrăm în cea care
p. 101 avea o înfăţişare mai arătoasă şi despre care / / călăuza mea mi-a spus că era a unui boier. Această stare de lucruri ne oferea puţine mijloace de aprovizionare; am convins însă pe călăuza mea să meargă să ceară din partea mea alimente stareţului unei mănăstiri din vecinătate [40]; aşteptam cu nerăbdare să se înapoieze, când am văzut apărând în curtea mea o caretă trasă de şase cai; era stăpânul casei. De cum a intrat mi-a spus că, aflând de la trimisul meu locul de găzduie pe care mi-l alesesem şi nevoile mele, venise el însuşi pentru a nu lăsa altuia mulţumirea de a le satisface.

Un început atât de îndatoritor ne-a deşteptat speranţele şi sosirea alimentelor nu ne-a lăsat să tânjim prea mult. Oricât de important om ar fi fost gazda noastră, am băgat de seamă din cuvintele schimbate cu el că nu era luceafărul ţinutului şi că lăsându-se împins în toate direcţiile din cauza slăbiciunii firii sale, ultimul venit avea întotdeauna dreptate. Aşadar, mi-a fost uşor să demonstrez primejdia la care se expuneau boierii, nepunând stavilă la părăsirea caselor, ba îngăduind-o chiar ei prin pilda lor. Îmi aduse tocmai la cunoştinţă că toţi locuitorii oraşului, în număr de şapte până la opt mii, speriaţi de schingiuirile şi jafurile unor spahii, se refugiaseră între zidurile mănăstirii, la care trimisesem pe călăuza mea, că mai mulţi boieri, tot atât de temători ca prostimea, întreţineau această dezordine, fără să-i prevadă urmările. „Am fost şi eu dintre aceştia, a adăugat el, domnia voastră m-aţi convertit, veniţi să faceţi acelaşi bine tovarăşilor mei".

Plăcerea de a readuce pe toţi aceşti nenorociţi la căminele lor, pe care nu le ameninţa nici o prigoană, m-a ameţit ascunzându-mi pri-
p. 102 mejdia de / / a încerca această faptă bună.

Reţinusem peste noapte pe gazda mea şi cum drumul meu mă silea să trec prin faţa porţii mănăstirii, ajuns acolo, ţipetele femeilor şi copiilor, învălmăşeala unei mulţimi înghesuite claie peste grămadă şi tabloul mizeriei în care era cufundată, au sfârşit prin a mă hotărî să-l urmez pe boierul meu. El m-a ajutat să străbat mulţimea până la un cerdac unde tovarăşii mei m-au primit şi m-au dus în salonul unde îşi aveau şedinţele lor. Făcusem o impresie atât de puternică asupra gazdei mele încât, sub influenţa argumentelor mele, voia să încerce a-i converti şi pe tovarăşii săi, dar a fost întrerupt de la început de insultele cu care l-au copleşit, ceea ce m-a întărit în părerea că acest bărbat nu era un conducător de oameni. Am găsit cu cale atunci să-mi desfăşor propria elocinţă, dar am văzut curând că nu va avea mulţi sorţi de izbândă; auditorul meu era

[41] Mănăstirea Agafton, ctitorită de sihastrul omonim înainte de 1729.

furtunos, tumultul nu lăsa nici o portiță pentru liniștea pe care voiam să o așez. Am alergat atunci la mijloace mai puternice. O spaimă pricinuise această nebunească dezordine, numai o spaimă mai reală putea să-i pună capăt. Am schimbat tonul, am amenințat că mă voi plânge hanului și-l voi îndemna să purceadă la o judecată sumară. Am găsit scuze poporului care se lasă întotdeauna condus; am acuzat de rebeliune pe cei care nu mă ascultau și n-am mai văzut în fața mea decât oameni înfricoșați și supuși.

„Vorbiți-le d-voastră înșivă acestor mulțimi speriate, îmi spuse cel mai bătăios dintre boieri. Îi veți convinge mai bine decât am putea-o face noi înșine, ei vă vor binecuvânta și în loc de a ne învinui pe noi, ne veți recunoaște bunăvoința”. M-am lăsat greu multă vreme și nici n-aș fi primit niciodată rolul primejdios // ce mi se propunea, dacă, întorcân- p. 103
du-mă în ceardac pentru plecare, n-aș fi văzut ce lucru cu neputință era să străbați prin mulțimea, pe care neliniștea o frământa grozav de la venirea mea.

„Vorbiți acestor nenorociți”, îmi repetă încă odată același boier, înaintând la marginea cerdacului, ca să-mi slujească fără îndoială drept tovarăș pe această nouă tribună pentru discursuri. Trei ieniceri înarmați până în dinți stăteau acolo cu tot ifosul islamului. Mutra lor importantă îi înfățișa ca pe niște protectori și, văzându-mă silit să pun capăt acestei aventuri, am crezut că era nimerit să încep prin a mă impune acestor viteji, pentru a impresiona mulțimea.

„Ce faceți voi aici”? i-am întrebat cu glas hotărât. „Îi apărăm pe acești ghiauri”, îmi răspunse unul din ei. „Îi apărați”, i-am întors eu vorba, „dar împotriva cui? Unde le sunt dușmanii? Să fie cumva sultanul sau hanul tătarilor? Dar atunci voi sunteți niște rebeli și singurii începători ai neorânduielii care domnește aici. Lăsați pe mine. Voi avea eu grijă ca să fiți pedepsiți”. Nici nu încheiasem încă această scurtă apostrofă că ifosul turcilor mei a fost înlocuit prin teamă; se sculaseră ca să mă asculte, au coborât treptele dezvinovățindu-se. Acest prim succes, ‹asemenea unei victorii› asupra unor trupe auxiliare, atrăsese atenția mulțimii, a cărei tăcere mi s-a părut un semn bun. Atunci am făcut câțiva pași înainte și luând cuvântul cu glas tare pe grecește, eram pe cale să câștig toți laurii lui Demostene, când un bețiv străbătând mulțimea și făcându-se campionul taberei dușmane mi-a ținut cu sfidare acest logos: „Ce vorbiți de supunere, de liniște, de munca pământului când noi murim de foame? Aduceți-ne pâine, strigă acest om înfuriat, iată ce ne // trebuie”, „da p. 104
pâine”, repetă poporul înfuriat.

Văzându-mi atunci tot edificiul răsturnat și nici un mijloc pentru a ieși din încurcătură în care mă vârâsem cu atâta neprevedere, am scos din buzunar doi pumni de bani pe care îi aveam în monede diferite. „Poftim”, spusei eu, aruncându-le în mulțime, „iată pâine, feții mei; întoarceți-vă la casele voastre, veți găsi acolo belșug”. Scena se schimbă într-o clipă, toți se bușesc pentru a aduna banii, bețivul dispare sub greutatea celor ce se năpustesc, binecuvântările înlocuiesc insultele și graba mea de a mă retrage a fost tot atât de mare ca zelul nepotrivit care mă adusese acolo. Totuși retragerea mea s-a făcut cu toate onorurile războiului și am ajuns la trăsura mea în mijlocul aplauzelor poporului, care s-a dat în lături deschizându-mi cale de trecere și care chiar de a doua zi s-a întors la căminele sale. Tovarășul meu, care mă aștepta la poarta mănăstirii unde mă dusesem să-mi exercit oratoria, nu era prea liniștit de urmările imprudenței sale. Am fost foarte mulțumiți amândoi că ne regăsim și

ne-am urmat drumul, folosind zilnic cu mare cumpătare proviziile pe care ni le dăruise acel boier. Satele pe care le străbăteam fiind cuprinse în acea pustiire generală care se așternuse pe toată Moldova, abia ne dădeau un adăpost în timpul nopții.

Țara Românească suferise aceleași prădăciuni din partea unor trupe turcești care trebuiau să se unească cu hanul și care nu avuseseră altă grijă de fapt decât să distrugă propria lor țară. Nu este pe lume grozăvie pe care să nu o fi făptuit-o acești turci și, asemenea soldaților fără frâu care în timpul jefuirii unui oraș nu se mulțumesc să rânduiască totul după cheful lor, ei mai umblă și după succese din cele mai puțin vrednice
p. 105 a fi dorite, / / câțiva spahii își îndreptaseră atentatele până și asupra bătrânului rabin al sinagogii, precum și a arhiepiscopului ortodox.

Am ajuns în sfârșit la Chișinău după mari osteneli și după ce o dusesem destul de greu, fiind puși la porție ca niște bolnavi. Dar guvernatorul ne-a făcut să uităm totul, dându-ne o masă bună și o casă bună. Nu ne mai rămâneau decât douăsprezece leghe de străbătut și mă pregăteam să plec dis-de-dimineață, când mi s-a spus chiar de la sculare că aceasta este cu neputință. După frigul îngrozitor din ajun urmaseră zăpezi atât de mari încât drumul prin munții pe care trebuia să-i străbatem ajunsese a nu mai putea fi folosit de trăsuri. Nu eram deloc dispus totuși să mă dau bătut din cauza greutăților care păreau a se uni pentru a împiedica întoarcerea mea la hanul tătarilor, dar bătrânul meu tătar, mai puțin activ și mai obosit, a rămas pentru a păzi bagajele. Am plecat cu sania. Datorită iuțelii sale m-am văzut în curând în câmpiile de la Căușani, dar noi piedici mă așteptau acolo. Lipsa de zăpadă, alături cu dezghețul cel mai deplin erau cât pe aici să mă oprească în drum; noroc că am întâlnit o căruță care îmi convenea de minune; dar a trebuit să folosesc oarecare violență pentru a-l sili pe omul căruia îi aparținea să mă ducă. Stăteam în această căruță împreună cu secretarul meu și ne bucuram că nu sosim pe jos, când s-a fărâmat roata și am fost nevoiți în sfârșit să ne hotărâm la această ultimă cale de urmat care readucea cu așa puțină strălucire pe ambasadorul tătarilor. . . .

p. 142 . . .Am sosit a doua zi la Bender. Ne aflam încă la o oarecare depărtare, când am zărit pe guvernatorul acestui oraș care venea în întâmpinarea noastră. Când se apropie hanul, acest vizir urmat de o suită numeroasă descălecă împreună cu trupa sa și, apropiindu-se de acest principe [42], se închină adânc, apoi se întoarse să-l însoțească mergând pe jos înaintea lui, dar, după această dovadă de respect, a primit voie de a încăleca din
p. 143 nou și a însoți pe Krim Ghirai până / / la Nistru, care ne despărțea de cetate. Am putut zări atunci un pod de vase, pe care pașa pusese să-l facă în condiții cu atât mai grele cu cât a trebuit să pună să se spargă

[42] *Krim Gheray* = Krim Ghirai, han al Crimeii în a doua domnie (1768—1769).

gheaţa care mai acoperea încă fluviul, dar aceste osteneli ale sale pentru a-l mulţumi pe suveranul tătarilor au avut puţin succes şi toate stăruinţele vizirului nu l-au putut hotărî pe acest principe să se folosească de el. „Eu trec fluviile", a spus el, „într-un chip mult mai puţin costisitor". Îndată şi-a îndemnat calul la trap uşor şi l-a silit pe paşă, care se cutremura de această veselie, să-i urmeze pilda. Într-adevăr troznetul gheţurilor care se crăpau sub greutatea noastră trebuie să-l fi făcut să ofteze după pontoanele sale şi numai pe celălalt mal s-a putut într-adevăr încredinţa de inutilitatea lor. În timpul acestei treceri, turnul cetăţii începuse salva sa de salut; Krim Ghirai a intrat în Bender în bubuitul întregii sale artilerii. Găzduit la guvernator, a rămas acolo ca să-şi slobozească trupa, în timp ce curtea sa a plecat la Căuşani să-i pregătească primirea şi am sosit şi noi acolo cu toţii tot atât de mulţumiţi că ne putem odihni de oboselile campaniei... [Urmează arătarea duşmăniei dintre han şi marele vizir turc aflat la Hotin şi descrierea morţii suspecte a hanului][43].

Marea oboseală pe care o îndurasem timp atât de îndelungat, unită p. 146
cu nesiguranţa pe care o arunca acest eveniment[44] asupra situaţiei mele, m-a făcut să cedez cu uşurinţă dorinţei de a mă duce la Constantinopol pentru a aştepta acolo ordinele ce s-ar găsi cu cale să mi se trimită. O parte din personalul meu era încă la Bakciserai; am lăsat şi restul la Căuşani, unde domnul Ruffin[45] rămâne ca însărcinat cu afaceri, şi am plecat cu secretarul meu, un hirurg (felcer), un fecior şi cu başcihodarul hanului, însărcinat să mă conducă şi înarmat cu ordinele necesare.

Eram îmbrăcaţi în port tătăresc şi bagajul nostru era corespunzător. Abia încărca un cal pe care surugiul nostru îl mâna de frâu şi pe care îl urmam în goana calului, dar cu toată iuţeala poştei tătăreşti, distanţa dintre staţiile de poştă / / a redus prima noastră zi de călătorie la 15 leghe; p. 147
era încă zi când am ajuns în acel sat din Basarabia pe care îl alesese călăuza noastră pentru popasul nostru; m-am oprit în mijlocul unei pieţe înconjurate de case. Am băgat de seamă că fiecare locuitor stătea în faţa porţii sale cu privirea aţintită asupra noastră în timp ce cihodarul, rotindu-şi ochii, îi cerceta unul după altul. „Ei bine" — îi spusei eu — „unde o să locuim? Văd că nimeni nu se ocupă de aceasta", Dimpotrivă", îmi răspunse el, „toată lumea aşteaptă şi fiecare doreşte să fie preferat, alegând casa care vă va place cel mai mult, veţi face un om fericit". Am observat în timpul acestei convorbiri pe un bătrân singur în faţa porţii sale. Aspectul său venerabil a trezit interesul meu. M-am hotărât să trag la el şi îndată ce mi-am făcut cunoscută alegerea, toţi locuitorii au intrat înapoi în casele lor. Graba îndatoritoare a noii mele gazde trăda mulţumirea sa.

---

43 E vorba de pretinsa otrăvire a lui Krim Ghirai de către un grec din Corfu, Siropolo, calificat de „chimist" şi medic al lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, domnul Ţării Româneşti (1768—69), al cărui capuchehaie era pe lângă han. La moartea hanului capătă paşaport de plecare şi merge în Ţara Românească.

44 Moartea hanului.

45 Ruffin, secretar-interpret al regelui Franţei, afectat misiunii lui de Tott pe lângă han.

Abia m-am dus într-o cameră joasă destul de curat orânduită şi şi-a adus
p. 148 soţia şi fiica, amândouă cu faţa descoperită[46] / / prima purta un lighean şi un ibric, cealaltă un şervet pe care l-a întins pe mâinile mele după ce le-am spălat. După ce s-au îngrijit de cină, lăsându-o apoi în grija femeilor ca să o pregătească, bătrânul care până atunci mă luase drept un mârzac, fiind lămurit de cihodar, a venit îndată să mă roage să scuz puţinele sale mijloace pentru a mă primi după cuviinţă. Răspunsul meu l-a liniştit. Şi deoarece voiam să-i pun întrebări asupra lucrurilor care mă înconjurau, l-am pus să se aşeze, să tragă din ciubuc şi să ia împreună cu mine cafeaua pe care servitorul meu mi-a adus-o. Această mică dovadă de prietenie, pe care un mârzac nu ar fi dat-o gazdei sale, cu siguranţă, a sfârşit prin a-l dispune să vorbească...

p. 151 Dorinţa de a ajunge pentru popasul de noapte pe malul Dunării ne-a silit să plecăm foarte devreme. În momentul plecării, gazda mea s-a arătat credincioasă principiilor sale şi mi-a fost cu neputinţă să-l hotărăsc să primească darul prin care voiam să răsplătesc buna sa primire...

Am ajuns la Ismail şi nu am putut privi malul celălalt al Dunării fără să mă gândesc la ifosul sfidător al turcilor cu care trebuia să am de-a face a doua zi. Simţeam chiar influenţa vecinătăţii lor şi această schelă a comerţului dintre tătari şi turci nu mai vestea acel spirit de bunăvoinţă şi acea simplitate sinceră care caracterizează pe cei dintâi. [Urmează un dialog asupra ospitalităţii şi a obiceiurilor tătarilor şi apoi plecarea autorului la Ismail].

Oraşul Ismail, pe lângă avantajul de a sluji de antrepozit pentru negoţul grânelor la Dunăre, are şi o industrie care îi este proprie, prelucrarea pieilor pe care le numim piei de Turcia[47]. De jur împrejurul oraşului se văd terenuri întinse anume desemnate pregătirii acestor piei. Lucrate mai întâi ca pergamentul, ele sunt apoi susţinute în aer cu ajutorul a
p. 152 patru / / beţe care le întind orizontal şi le pregătesc să primească imprimarea granulării datorate unei mici seminţe foarte astringentă, cu care sunt acoperite. Peste câtva timp marochinurile acestea sunt gata şi desăvârşit de bine pregătite.

Trebuia să trecem peste două braţe ale fluviului[48] pentru a ajunge la malul celălalt; abia se lumina de ziuă când podul plutitor ne-a dus în insula dintre ele. Am străbătut-o pe o diagonală de 4 leghe pentru a ajunge la al doilea braţ, în faţa Tulcei, cetate turcească aşezată puţin mai jos de confluenţă; după ce am schimbat caii de poştă, ne-am urmat drumul printr-o pădure, în care ne-a prevenit surugiul că trebuie să fim cu băgare de seamă; dar mie mi se părea că cinci tătari nu puteau trezi lăcomia fiului guvernatorului şi a unor nobili de vârsta lui care, după spusa

[46] Se vede că legea „Namekrem" ... nu este respectată în mod scrupulos de femeile tătare (n.a.).
[47] *Chagrin de Turquie* (= marochin).
[48] Dunărea.

surugiului, se distrau jefuind pe trecători. Ne credeam la adăpostul acestor ștrengării, când la ieșirea din pădure, am întâlnit un călăreț cuviincios îmbrăcat, călărind un cal frumos și urmat de un tâlhar, atât de grozav înarmați amândoi încât erau de-a dreptul caraghioși: două carabine, trei perechi de pistoale, două iatagane și trei sau patru cuțite ce dădeau fiecăruia din ei credința că era foarte de temut. La acest ciudat echipament de război, se adăuga un ton sfidător, care urmărea fără îndoială să sperie pe oamenii mai slabi de înger și să-i facă să chibzuiască dacă trebuiau sau nu să-i atace. Noi i-am salutat cuviincios când au ajuns în dreptul nostru și primul lor semn de ostilitate a fost că nu ne-au răspuns. Judecând atunci, după blândețea cu care am primit acest fel de jignire, că niște gesturi de sfidare ne-ar domoli cu totul, cel dintre acești netrebnici care părea să fie stăpânul ia / / un pistol din arsenalul său, dă pinteni p. 153
calului și și-l joacă rotindu-l lângă noi; dar plictisindu-mă să văd că acest nepriceput care voia să ne sperie și socotind, pe de altă parte, că sfiala noastră putea să-l îndemne spre unele fapte care ne-ar fi pus în situația de a trebui să-l ucidem, am crezut că e mai cuminte să scap de el făcându-l să-și îndrepte părerea. M-am depărtat atunci de ceata noastră și cu pistolul în mână am înfruntat pe călărețul nostru, care mirat de această ieșire, și-a încetinit rotirile. „Calul dumitale mi se pare bine strunit", îi spusei eu râzând", dar dacă este de rasă bună, nu trebuie să-i fie teamă de foc, ia să vedem" și pe dată am tras un foc chiar pe lângă urechile sale. Animalul a sărit în două picioare, călărețul și-a azvârlit arma pentru a se ține de coama calului, tichia [49] a căzut la pământ și eu l-am lăsat în plata domnului în această încurcătură care l-a pedepsit îndeajuns, silindu-l totodată să ne lase să ne urmăm drumul...

[49] *bonnet*

NICOLAUS ERNST KLEEMANN

(1736—după 1800)

Nicolaus Ernst Kleemann, fiul unui pastor protestant din Altdorf, s-a născut la 9 februarie 1736. După terminarea studiilor de teologie, a trecut la Viena, unde şi-a început activitatea ca scrib în diferite cancelarii.

Intrând în slujba contelui Joseph Johann Rüdiger von Starhemberg (1742—1789), posesorul unei însemnate case comerciale la Semlin, a fost trimis în 1768 în Ţara Românească, la Chilia şi în Crimeea spre a cerceta la faţa locului posibilităţile de încheiere a unor relaţii comerciale cu ţara noastră, cu raialele turceşti şi tătarii.

Agentul comercial al Casei Starhemberg a călătorit pe Dunăre până la Chilia, trecân prin Ismail, importantă schelă turcească pentru desfacerea marochinurilor lucrate după procedee orientale. S-a dus la Căuşani spre a obţine de la han firmanul şi menzilul pentru a desface în Crimeea diferite mărfuri fabricate ca: fierărie, pânzeturi, postav, primind în schimb produse locale şi nu bani, deoarece moneda turcească era foarte depreciată, astfel că în tot Orientul avea curs mai sigur ducatul venețian şi olandez sau talerul austriac.

După întoarcerea sa în Austria, Kleeman a mai făcut o a doua călătorie în părţile noastre ca reprezentant al casei de comerţ Bienenfeld din Viena. A fost întovărăşit de un german, Maader şi de un supus italian. De data aceasta, Kleemann urmărea stabilirea unor relaţii comerciale cu Moldova şi îndeosebi cu Iaşii. Mai târziu, Kleeman s-a aşezat pentru câtva timp la Galaţi, ca reprezentant al societăţii Willeshofen din Viena, pentru relaţiile cu Orientul. A lucrat şi în serviciul administraţiei tutunurilor din Praga. Se pare că se mai afla încă în viaţă prin 1800.

Kleemann a alcătuit un memoriu intitulat *Entwürfe über die Handlung in die Levante*, pe care l-a înaintat în 1776 împărătesei Maria Tereza. Era privitor la organizarea comerţului austriac în Levant, Crimeea şi părţile tătăreşti, propunând înfiinţarea unor consulate, cât şi a unor companii comerciale.

În 1773 şi-a tipărit jurnalul de călătorie la Editura Ghelen din Viena, sub titlul: *Nikolaus Ernst Kleemann Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, durch die Butschiack — Tartarey über Kavschan, Bender, durch die Nogew — Tartarey in die Crimm, dann von Kaffa nach Konstantinopel, nach Smirna und durch den Archipelagus nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770, Nebst einem Anhange von den besondern Merkwuerdigkeiten der crimmischen Tartarey in Briefen an einen Freund.* Neue verbesserte Auflage, Wien, Ghelen, 1773, în 8°. Aceasta pare să fie, totuşi, prima ediţie, după cum rezultă din prefeţele ediţiilor următoare. După această ediţie, care dă textul trunchiat şi prelucrat sub formă de scrisori, a urmat a doua ediţie purtând acelaşi titlu, cu menţiunea „Zweite und vermehrte Auflage, mit vielen Kupfern, Leipzig, verlegts Johann Paul Krauss, 1773", cu 9 planşe gravate de I. C. Berndt. Această ediţie cuprinde textul integral, în forma originală de jurnal, cu gravuri făcute după desenele lui Kleemann.

Ediţia a III-a, amplificată ca text şi îmbogăţită cu o hartă reprezentând cursul Dunării de la Rusciuc până la vărsare, împreună cu Crimeea, apare la Praga în 1783 sub titlul: *Tagbuch der Reisen. Mit einer zuverlässigen Karte von der Krimm und vielen Kupfern.*

A IV-a ediţie, prescurtată, a apărut în colecţia de călători editată de Joachim Heinrich Jaeck, în „Taschen Bibliothek der wichtigsten und interessantesten See — und Land — Reisen", Nürnberg, 1818, vol. 26, p. 178—214.

Lucrarea lui Kleemann a fost tradusă, după ediţia a II-a, în limba franceză sub titlul: *Voyage de Vienne à Belgrade et à Kilianova dans le pays des Tartares Budziacs et Nogais dans la Crimée... Fait dans les années 1768, 1769 et 1770... On y a joint la description des choses les plus remarquables concernant la Crimée*, Neuchâtel, 1780. După aceeaşi ediţie a mai fost tradusă în limbile olandeză, engleză, rusă, italiană.

De Kleemann s-au ocupat N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, Bucureşti, 1928, II, p. 246—248 şi în *Istoria comerţului românesc*, ed. a II-a, Bucureşti, 1925, p. 60. A reprodus după el o schiţă a cetăţii Chilia în *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 257. De asemenea şi N. Docan în *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. II, tom. XXXVI (1914), p. 548—549.

Relaţia lui Kleemann cuprinde o descriere a peripeţiilor călătoriilor sale din care se pot urmări condiţiile de navigaţie pe Dunăre, procedeele abuzive ale vameşilor turci, felul de trai al populaţiei întâlnite, precum şi modul în care se călătorea. Sunt, de asemenea, arătate o serie de amănunte despre Curtea de la Căuşani a hanului. În schimb, harta însoţind ed. a II-a (1873) nu aduce elemente noi pentru o cunoaştere mai precisă a malurilor Dunării. Ea cuprinde o serie de inconsecvenţe, aşezând de pildă oraşul de Floci lângă Rusciuc, menţionând de trei ori Brăila (înainte de Silistra, lângă Galaţi şi lângă Bucureşti) şi sporind numărul braţelor Dunării la 5.

1768, octombrie

DRUMUL DE LA BELGRAD LA CHILIA NOUĂ[1]

La 30 octombrie a trebuit să trecem prin şase vârtejuri sau cataracte p. 26
pe care turcii le numesc Dalila, iar pe cele două stânci înalte, aflate pe amândouă laturile, ei le numesc Warma.

Două dintre ele mai ales // erau foarte primejdioase şi mult mai de p. 27
temut decât aşa numitul vârtej al Dunării mai jos de Linz, căci valurile loveau cu putere vasele. Aceste vârtejuri se formează datorită unor stânci aflate sub apă, care taie Dunărea de-a curmezişul; ele fac un vâjâit şi un vuiet mare şi cursul fluviului este foarte repede. La capătul acestor munţi, Dunărea se împarte în două braţe şi formează două insule. În cel mai mare dintre braţe se poate vedea de departe încă o violentă cataractă care face un vuiet puternic şi pe unde nu se poate trece. Corăbierii şi-au dat ultimele lor puteri ca să iasă din curentul acestui braţ şi pentru a pluti pe cel mic. În cele din urmă ei au debarcat pe insula de sus, într-un sat mare turcesc numit Burotsa[2], locuit de turci, evrei şi români. Am avut apoi timp liber ca să mă odihnesc, căci vântul era atât de puternic încât a trebuit să rămânem aproape trei zile.

Pe când mă plimbam într-o seară pe ţărm mi s-a strigat „Frate // p. 28
încotro"?[3]. M-am uitat de jur împrejur şi am zărit un om (un flăcău) zdren-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german din *Tagbuch der Reisen* von N.E.Kleemann, Praga, 1783, p. 26 şi urm.

[2] Neidentificat.

[3] *Landsmann wohin?*

țăros în straie ungurești, care venea spre mine și care m-a întrebat ce fac eu aici? I-am răspuns numai atât cât trebuia să știe și am aflat de la el că era un slujbaș cezaro-crăiesc în această localitate și că avea pe seama sa o casă împreună cu o grădină pe care mi-a arătat-o, ca un privilegiu cezaro--crăiesc în această insulă. El m-a poftit să viu în locuința lui care era într-un loc foarte retras, dar această vizită mi s-a părut prea primejdioasă.

Ne-am aprovizionat cu vin, care aici este foarte bun și am părăsit această insulă la 2 noiembrie.

Nu departe de această insulă curge foarte liniștit un braț al Dunării printr-un munte stâncos și prăpăstios și acest braț este foarte adânc. Turcii și românii numesc acest braț Innick. Cam în mijlocul său se vede o peșteră săpată într-o stâncă. Mi s-a spus că ar fi făcut-o doi corăbieri a căror luntre înghețase aici și cei doi corăbieri au trebuit să îndure, luni de-a rândul, foametea. //

p. 29 După amiază eram la Orșova[4], un oraș destul de mare, locuit de turci și de români, la o bătaie de pușcă se află hotarul dintre ținuturile cezaro-crăiești și cele turcești, însemnat prin două case proaste care se află fiecare pe câte un munte.

Ienicerii ar trebui să aibă mai multă politețe. Trei dintre acești domni nu mi-au făcut impresie prea bună. Ei au venit pe vasul nostru și, după obiceiul turcilor, pipăiau și cercetau totul. Unul din ei a luat o sticlă de „Rosoli" din raft[5] și m-a întrebat cât cer pe ea. I-am răspuns că nu o vând,
p. 30 i-am întins însă un pahar plin. Musulmanul l-a refuzat // cu dispreț și aroganță și a vrut să păstreze toată sticla. Atunci a venit ienicerul nostru care s-a înfuriat grozav din această cauză; s-au certat și s-au înjurat unul pe altul o bucată de vreme; în cele din urmă cei trei ieniceri au plecat de pe vas cu multe amenințări. Ei au avut îndrăzneala să alerge la comandant și să i se plângă. Ienicerul nostru s-a luat și el după ei și a povestit comandantului cum s-au petrecut lucrurile. Acesta i-a certat și i-a amenințat cu pedeapsă aspră dacă ar mai veni pe vasul nostru; și în acest chip am scăpat de acești domni.

La două leghe de Orșova se află așa numita Poartă de Fier[6]. Cum apele Dunării erau foarte scăzute, am fost sfătuiți să rămânem acolo până ce se vor înapoia vâslașii turci care pilotaseră sau călăuziseră, cu puțină
p. 31 vreme mai înainte, un vas turcesc. // I-am așteptat așadar.

⟨Ziua de⟩ 3 noiembrie a fost și o zi îngrozitoare pentru mine. La orele 8 dimineața, fără a mai fi putut aștepta informații dacă apa era destul de adâncă pentru navigație, am plecat cu Dumnezeu, luând însă cu noi încă patru vâslași ⟨turci⟩, cunoscători ai acestei porțiuni de drum, care controlaseră mai înainte cu grijă vasul și îl întăriseră cu câteva vâsle puternice.

La o jumătate de ceas de Orșova se află, pe o insulă, o cetate foarte mare, numită de turci marele *Kitab*[7], iar în fața ei se afla un castel; din amândouă aceste localități poate fi dominată Dunărea. Nu departe de acolo

---

[4] *Orșova*, oraș, jud. Mehedinți. Orșova era chiar de pe vremea romanilor o cetate întărită! A suferit mult în timpul războiului cu turcii. Astăzi, din cetate nu se mai vede decât un castel vechi, pe jumătate ruinat, și o jumătate de zid (n.a.).

[5] *Gesimse.*

[6] Turcii o numesc chiar așa, adică Demir Kapu. Unii geografi o numesc cataracta Dunării, nume care se dă în general ținutului prin care curge Dunărea printr-o strâmtoare între munți (n.a.).

[7] *Grosse Kitab.* Această cetate este aproape regulată, dar este clădită foarte slab și turcii o lasă să se dărăpăneze din ce în ce mai mult. Ea se numea odinioară Sip Palanca, Elisabeth Schanz, cât și Orșova (n.a.).

se şi aude puternicul muget şi vuiet pe care îl face Dunărea la Porţile de Fier.// Eu, unul dintre oameni şi ienicerul am fi dorit la început să coborâm pe uscat şi să mergem pe jos, dar ne-am schimbat acest gând şi am rămas împreună pe vas, căci ienicerul ne-a asigurat că el a făcut de multe ori această călătorie cu bine. p. 32

Valurile au început însă să ne lovească cu mult înainte de a se vedea stâncile, în cele din urmă vuietul lor a ajuns atât de puternic încât nu se mai puteau auzi strigătele vâslaşilor, care erau astfel siliţi să se înţeleagă numai prin semne. Eu mă aflam la pupa vasului şi priveam groaznicele stânci şi strâmtorile prin care se rostogoleau apele spintecate. Vasul mergea ca o săgeată, când drept, când într-o clipă de-a curmezişul şi valurile îl băteau din toate părţile. Abia treceam peste un vârtej şi zăream în lături şi în faţa noastră altele peste care trebuia să trecem şi aceasta a ţinut aproape un sfert de ceas. În tot acest timp nu am auzit nimic altceva decât mugetul// valurilor şi strigătul necontenit de : Allah ! Allah ![8]. p. 33

Ce bucuroşi am fost când unul din vâslaşi ne-a strigat că primejdia a trecut ! A trebuit totuşi să mai trecem peste nişte ruine [9] care puteau fi primejdioase, dar în comparaţie cu cele de mai înainte, nu le-am mai luat în seamă. Nu departe de acest loc primejdios, am debarcat într-un sat [10], ca să ne odihnim şi să prânzim. Vâslaşii tocmiţi la Orşova au primit, în afară de plata lor, fiecare câte un dar şi s-au întors.

Curiozitatea m-a împins să cobor pe ţărm pentru a cuprinde cu ochii cât mai mult cu putinţă din această cale legată de atâtea primejdii, precum, şi pentru a distinge câte unele din ruinele podului atât de vestit în istorie, clădit de împăratul Traian şi distrus de urmaşul său Adrian // şi datorită p. 34 căruia fluviul este atât de primejdios în acest loc. Dar nu se vedeau decât câteva blocuri mari, roase de apă // care semănau mai mult a stânci decât a p. 35 piloţi de zidărie. Am găsit pe ţărm un fragment mare alcătuit din cărămizi şi din pietriş gros şi mortarul era tot atât de tare ca şi piatra însăşi. Plimbându-mi privirile peste fluviu, abia am putut pricepe cum de a putut vasul nostru să treacă printr-un canal atât de strâmt şi de înspăimântător.

Vâslaşii ne-au asigurat că acest loc era cel mai primejdios când apa era mai puţin adâncă, dar că atunci când era mare se putea merge la nevoie pe lângă mal.

Turcii numesc aceste trecători printre munţi *(palamca)*, anume pe cea de sus : Silo palankasö, iar pe cea de jos : Teko palankasö şi cred că se datoresc dărâmării unor mănăstiri sau castele, căci acest neam nu s-a ilustrat prea mult prin cunoştinţe asupra antichităţii.

La ora prânzului am mers mai departe şi am mai auzit vuietul apei încă o jumătate de oră. // Cam pe la orele trei ne aflam în cabină [11] împreună p. 36 cu ienicerul care cunoştea fluviul mai bine ca vâslaşii. Deodată am auzit trosnind podeaua vasului şi, în acelaşi timp, larmă şi ţipete. Ne-am repezit afară cu toţii, am văzut cum totul era în mare neorânduială şi vasul zăcea împotmolit pe un banc de nisip. Doi oameni din echipaj astupau găurile

---

[8] Allah ! Dumnezeu. Este o implorare către Dumnezeu pe care turcii în primejdie obişnuiesc adesea să o rostească (n.a.).

[9] *Ruinen.* Ale picioarelor podului lui Traian, despre care autorul dă o notă citând părerile lui Büsching şi referirea lui la descrierea lui Marsigli. Laudele anticilor i se par exagerate.

[10] *Zimmer* (?). Poate Vârciorova azi (localitate componentă a municipiului Turnu Severin, jud. Mehedinţi).

[11] *Zimmer* — aici înseamnă cabina vasului.

și câțiva smulgeau scânduri ca să golească apa care pătrunsese înăuntru. S-au înfundat găurile cât s-a putut și toți s-au aruncat în apă pentru a despotmoli vasul. Mai bine de un ceas s-a lucrat zadarnic și în timpul acesta eu scoteam apa împreună cu Hagi Mussa [12].

A fost trimis un vâslaș cu o barcă mică să aducă oameni și când a adus vreo câțiva pe mal, acești barbari, în ciuda rugăminților noastre, n-au vrut să miște nici un deget, au căscat gura și au plecat. Ienicerul cel cumsecade a plecat împreună cu șeful echipajului să caute un sat și până atunci tre-
p. 37 buia să avem răbdare. Soarele asfințea când, în sfârșit, am văzut // venind din depărtare două bărci, care ne-au trezit speranța de a afla salvarea mulțumită lor. Când s-au apropiat, am strigat după ajutor. Una din ele a trecut vâslind mai departe pentru că nu putea prinde vântul [13], cealaltă însă a venit drept la noi. Era o barcă goală doar cu trei inși. Fără să țin seama de împotrivirile tălmaciului meu care voia să mai aștepte alt ajutor, am poruncit îndată să fie încărcate în această barcă mărfurile cele mai grele pentru a ușura vasul nostru. Abia ne apucasem de treaba aceasta, când a sosit ienicerul nostru cu două bărci pline cu români ; acum lucrau peste 24 de oameni, opintindu-se împreună cu frânghii și, după vreun sfert de ceas, vasul a fost iar readus pe linia de plutire.

Înainte de a se ajunge la aceasta, eu coborâsem împreună cu Hag Mussa, cu lucrurile mai de preț și cu banii în barca turcească, deoarece mă temeam ca să nu se fărâme vasul nostru și să se prăpădească din cauza puterii foarte mari pe care o puneau oamenii ca să-l desprindă de bancul de nisip. //

p. 38 Cum apucase să se înnopteze, vasul turcesc a pornit înainte ca să arate vasului nostru drumul cel mai sigur la țărm. Jumătate din noapte și toată dimineața următoare s-a muncit la astuparea găurilor și la repararea vâslelor. Datorită ceții și vânturilor potrivnice nu am putut debarca decât la 9 ⟨noiembrie⟩ la Vidin, care este un oraș mare, întărit în Bulgaria. Șederea noastră acolo a fost foarte scurtă. Avusesem de mai multe ori de încercat vizite neplăcute din partea turcilor încât pentru a ne pune la adăpost, am preferat să călătorim și ziua și noaptea, totuși noaptea trebuia să fim cu mare grijă, căci aceste ținuturi sunt foarte puțin sigure. La Șiștov [14], ne-am aprovizionat cu alimente, ⟨deoarece⟩ încă de două zile nu avusesem de mâncare decât porții foarte mici. Șiștovul este un oraș mare, așezat într-
p. 39 un ținut deosebit de frumos. Și Rusciucul [15], din // depărtare, înfățișează o perspectivă prea frumoasă, căci casele sale sunt clădite tot pe înălțimi. Acest oraș are un castel și este destul de mare și de bine populat. Aici se găsesc multe manufacturi de stofă, de postav, de pânză, de muselină și altele. Locuitorii sunt în mai mare parte armeni, greci și evrei, iar turcii alcătuiesc cam o treime din populație.

Ienicerul meu, Hasan Bași, s-a înapoiat de aici la Belgrad și cu greu m-am lipsit de el. Era un om bun și de treabă, numai că-și dădea cam multă importanță. Aceasta, datorită faptului că făcuse deseori acestă călătorie.

Am aflat cu adevărată plăcere că la Rusciuc comandantul era un om foarte drept care avea cea mai mare grijă de poliție și de siguranță.//

---

[12] Negustor armean, tovarăș de drum al lui Kleemann încă de la Viena.

[13] *weil sie den Wind nicht fassen konnte.*

[14] *Schistab*

[15] *Orostschuck* este de cele mai multe ori indicat pe hartă sub numele de „Russi" sau „Rusciuk" (azi Russe, oraș în Bulgaria), de asemenea așezarea acestui oraș este arătată în mod greșit, prea departe de Dunăre lângă care se află (n.a.).

Şi cu toate măsurile sale de prevedere tot nu putea stăvili asasinatele şi jafurile care erau foarte dese. Nici chiar ziua nu erai în siguranţă, ci erai întotdeuna ameninţat de a fi jefuit sau ucis. După ora 4 seara, nimeni nu se mai încumeta să meargă pe stradă. Este deci uşor de înţeles ce oameni cinstiţi şi civilizaţi erau locuitorii şi câte neplăceri a trebuit eu să îndur acolo. p. 40

Războiul împotriva Rusiei era acuma declarat; din această cauză li se ridicaseră locuitorilor creştini toate armele de foc şi săbiile, dar nu li se plătise decât abia o treime din valoarea lor.

Şi totuşi am aflat aici o bucurie la care nu mă prea aşteptasem. Am întâlnit câţiva inşi care vorbeau nemţeşte. Unul era un negustor grec, celălalt un turc pe care îl văzusem şi cu care vorbisem adeseori la Viena. Eram încântat de aceasta, mai ales pentru că i-am aflat a fi oameni cinstiţi şi iubitori de adevăr, ceea ce constituie un fenomen foarte rar în aceste ţinuturi. // Dintre toţi aceia care m-au sfătuit să nu merg în Crimeea, ei p. 41
au fost cei mai stăruitori şi cei care au adus argumentele cele mai puternice ⟨spre a-mi dovedi⟩ cât de primejdioasă şi de nesigură ar fi acea călătorie. În toate ţinuturile pe care ar trebui să le străbatem, am găsi trupe ducându-se la armată, toate oraşele prin care ar trebui să trecem ar fi pline de soldaţi şi, pe lângă acestea, bandele în trecere răspândeau peste tot primejdie şi nesiguranţă. Ele nu vor ţine nicidecum seama de paşapoarte, de escortă şi ori ne vor ieşi înainte în orice clipă, cerând pe puţin bani şi daruri din mărfuri, ori ne vor jefui de-a binelea şi ne vor ucide. Ei ne-au dat ca exemplu cazuri tragice. De curând fusese jefuită nu departe de aici o trăsură împărătească turcească, încărcată cu bani, şi escorta măcelărită. Cine nu ar fi fost înspăimântat de aceste lucruri? Tălmaciul meu, a cărui dorinţă aprigă de câştig ieşea biruitoare peste toate primejdiile, nu a putut fi înduplecat să se lase de călătorie sau cel puţin să purceadă cu toată grija. Eu mă şi p. 42
hotărâsem : // voiam să-mi debarc mărfurile în Ţara Românească sau în Moldova, să mai las vasul să aştepte câteva zile la Rusciuc şi eu însumi să merg la Bucureşti în Ţara Românească, mai ales că acest mare oraş comercial se afla la numai 12 ceasuri depărtare de aici şi să văd dacă nu voi putea face vreo negustorie acolo şi ce mărfuri aveau mai multă căutare.

Sfătuitorii mei au aprobat această hotărâre, dar tălmaciul meu pe care interesul îl prefăcuse dintr-un om aspru, posomorât şi grosolan în omul cel mai vesel, mai zâmbitor şi mai dulce ca mierea s-a împotrivit propunerii mele cu cea mai mare modestie (?) [16] şi a făcut o alta. Anume, trebuia să ne urmăm călătoria până la Ismail; el aflase că hanul tătar [17] şi consulul francez, baronul de Tott, ce venea de la Constantinopol, trebuiau să se întâlnească acolo în două, trei zile. Am putea deci să ne informăm foarte uşor de la acesta din urmă dacă putem merge mai departe sau nu fără vreo primejdie. Aceasta ar hotărî dintr-o dată întreaga expediţie. // p. 43

M-am lăsat în cele din urmă înduplecat să primesc această sugestie împotriva voinţei mele, dar mi-am propus cu sfinţenie că dacă dincolo de Ismail drumul nu va fi sigur, nu voi mai da ascultare nici unei sugestii de acest fel . . .

[Urmează informaţii asupra manufacturilor şi mărfurilor străine aduse la Rusciuc, trimiterea de mărfuri la Constantinopol, pretenţiile vameşilor de acolo şi plecarea lui Hagi Musa].

---

[16] *Bescheidenheit*=modestie. Nu cumva greşit în loc de *Entscheidenheit* (decizie, hotărâre), mai aproape de sensul frazei?

[17]= Krim Ghirai, în a doua domnie (1768—69).

p. 44 ... Cu vasul nostru nu mai puteam merge mai departe; felul în care era croit nu ne-ar fi putut aduce decât piedici, nesiguranță și mare cheltuială. Am descărcat deci mărfurile într-o corabie mică turcească, ce trebuia să plece cât de curând, și am plătit până la Ismail un preț foarte modest. A trebuit să mă scap de vasul meu la un preț sub două treimi din cost — atâta valora lemnăria sa ...

p. 46 ... În sfârșit am părăsit Rusciucul la 18 noiembrie. Cabina era închiriată de niște musulmani, a trebuit așadar să ne mulțumim cu partea dinainte a caicului [18]. Am lărgit spațiul redus care ne fusese destinat cum am putut mai bine, l-am acoperit cu scânduri și cu pături, de a ajuns astfel mai bun decât cabina vasului, numai că ne aflam expuși aerului liber. Ni s-a alăturat un armean de la Chilia Nouă numit Marquart. Acesta a fost neobișnuit de îndatoritor, a pus totul în comun cu noi și și-a împărțit cu noi alimentele
p. 47 sale. // De asemenea reisul [19] și oamenii săi erau destul de îndatoritori, au făcut tot ce le-am cerut. Printre altele ne-a gătit foarte bine, în felul său, un turc care călătorea pe acel vas și care era lăcătuș de meserie; el era mulțumit dacă îi dădeam pentru osteneala lui ceea ce rămânea de la masă și ceva vin. Ceilalți musulmani își susțineau minunat reputația. Ei se înfățișau regulat când mâncam și era gata cafeaua; ei erau mai ales prieteni devotați ai vinului, pe care ne ajutau conștiincios să-l dăm gata. Când vedeau că nu mai era nimic, ne lăsau iarăși singuri.

Vântul ne-a fost prielnic și la 20 ⟨noiembrie⟩ eram la Silistra. Nu
p. 48 este un oraș mare, dar este bine întărit[20]// și se află pe malul drept al Dunării. Locuitorii sunt în cea mai mare parte turci, cărora le-a mers pomina pentru jafurile și cruzimile lor. Reisul a tras la malul cestălalt ca să economisească taxa de sosire. Vameșii care au venit în partea aceasta au terminat cu noi repede, astfel că ne-am urmat călătoria fără întârziere.

Câteva zile am avut vreme rea, vântul potrivnic și ploi mari care pătrundeau prin pături și-mi inundau patul.

În ziua de 22 am sosit la Hârșova care este un oraș nici prea mare, nici prea mic, așezat pe malul drept al Dunării. Ce mulțumit am fost pe acest vânt puternic, care bătea din când în când, că mă descotorosisem de vasul meu vienez. Ar fi fost cu neputință să merg cu el pe acest fluviu
p. 49 acum foarte lat, // valurile înalte s-ar fi jucat cu el ca o minge. Dimpotrivă barca turcească le spintecа în așa fel că nici nu băgai de seamă. Adeseori pe un vânt potrivnic am înaintat șerpuind, primindu-l ba dintr-o parte, ba dintr-alta [21], mai multe ceasuri.

În ziua de 23 a trebuit să navigăm ziua întreagă și jumătate din noapte într-un braț îngust al Dunării care făcea multe cotituri. Cum acest drum este foarte nesigur a trebuit să fim mereu cu ochii în patru. Mai ales pentru mine această călătorie a avut foarte multe peripeții.

---

[18] *Barke.*

[19] Sunt numiți *reis, rees,* corăbierii de pe caice și de pe miile de vase de comerț; cei de pe vasele mari de comerț sau de război ⟨se numesc⟩ însă reis bași (n.a.).

[20] Nu era departe de ruinele zidului pe care îl făcuseră împărații bizantini pentru a împiedica năvălirile popoarelor barbare. Din felul de construcție al zidului — care pare mai mult roman decât turc — se poate deduce că trebuie să fie foarte vechi (n.a.).

[21] *Wir lawirten.* Manevra consta în dispunerea pânzelor pentru a primi vântul ba dintr-o parte, ba din alta, când sufla din față. Înaintarea vasului în aceste condiții nu se poate face decât urmând o linie șerpuită.

[22] *Ibrail, Brailow, Brăila,* azi municipiu, jud. Brăila. Un oraș mic cu un castel întărit cu 7 turnuri chiar pe Dunăre. În anul 1711 a fost ocupat de generalul rus Rönne, dar el l-a părăsit curând. În timpul ultimului război 1768—1774 a fost ocupat foarte curând de ruși care îl mai au și acum (n.a.).

În ziua de 24 ⟨noiembrie⟩, dis-de-dimineață, am zărit Brăila[22] // și p. 50
după câteva ceasuri, Galații [23] în Moldova, într-o priveliște încântătoare. Orașul Galați are multe biserici creștine dar nicăieri nu se vedea nici o moschee. În amândouă aceste localități se aflau vase mari cu trei catarge, care de cele mai multe ori erau încărcate cu grâne pentru Constantinopol; de asemenea, se construiau atunci mai multe ⟨altele⟩ în șantierul de acolo.

În aceeași zi am tras la chei seara la Isaccea [24]. Această localitate nu este deosebit de mare și are lângă Dunăre o cetate veche. De la Isaccea duce o șosea la Constantinopol. Călătorii ce vin din Moldova, din Basarabia și din alte țări aflate dincolo de Dunăre // apucă de cele mai multe ori acest p. 51
drum și de la Isaccea până la Constantinopol se socotesc obișnuit șase zile de călătorie sau vreo 60 de mile germane.

În noaptea aceasta s-a ridicat o puternică furtună care ne-a silit să stăm liniștiți toată ziua următoare. Când s-a mai potolit înspre seară, am plecat pe la orele 10 noaptea de la Isaccea și am sosit în ziua de 26, dis-de-dimineață, la Ismail [25]. Acesta este // un oraș întins unde se face, printre p. 52
altele, mult negoț cu mărfurile turcești.

Spre marele meu necaz am aflat aici că hanul tătar trecuse de două zile prin acest oraș și plecase spre Căușani în tovărășia consulului francez[26]. Ce era de făcut? Primejdia nu mi s-a părut atât de îngrozitoare, mi-am urmat așadar călătoria spre Chilia. Reisul era un turc zgârcit, a trebuit să-i plătesc o sumă de bani, care față de plata transportului stipulat până acum era foarte ridicată.

Orașele Ismail și Chilia se află la o depărtare de trei până la patru ceasuri unul de altul, dar noi am făcut această călătorie în două zile. Un vânt de furtună puternic, pornit dintr-odată noaptea asupra noastră, a silit echipajul să caute un adăpost sigur, unde a trebuit apoi să ne înarmăm cu răbdare.

În această furtună era cât pe ce să-mi găsesc moartea. Chiar dimineața mă aflam la marginea vasului [27] și am avut nenorocul să alunec cu niște pantofi pe care // îi pusesem și să cad cu capul înainte în Dunăre. p. 53
Valurile puternice m-au ridicat iarăși deasupra. În tinerețe învățasem să înot, am căutat să mă salvez cu înotul. M-am apropiat de barcă, am căutat de două ori să mă agăț de marginea vasului de care în urmă m-am prins bine; dar mi se oprise respirația și nu puteam să strig după ajutor. În sfârșit, m-au zărit doi inși care se aflau în apropiere, au venit în grabă și m-au tras pe vas. Nu m-am resimțit câtuși de puțin după aceea și trebuie să spun că nu m-a cuprins nici o teamă și că eram perfect conștient. Scumpul și lealul meu tovarăș de drum și tălmaci se afla în apropiere, pe locul unde am

[23] *Galaz*, *Galatsch*, azi municipiu, jud. Galați. Un oraș destul de bine clădit, deși este înconjurat cu un zid slab. Locuitorii sunt în cea mai mare parte de religie ortodoxă, se ocupă intens cu negoțul și se bucură de mai multă libertate decât în celelalte locuri (n.a.).

[24] La Sackscha sau Isaccea (azi oraș, jud. Tulcea) s-a retras marele vizir Ali bei cu restul armatei sale când a fost bătut de ruși la 1 august 1771 de partea aceasta a Dunării (n.a.).

[25] Ismail (azi Izmail, oraș în Ucraina) s-a predat îndată după bătălia câștigată de ruși la 1 august 1771 la gura râului „Olahul" (= Kahul). Locuitorii orașului au deschis porțile generalului-locotenent principe Repnin când s-a apropiat. Rușii au găsit în magaziile de acolo o provizie bună de armament și alimente. Omenia comandanților ruși făcuse încă de mai înainte o așa bună impresie asupra locuitorilor din Ismail încât nu au manifestat nici cea mai mică teamă și, în ziua următoare, după intrarea rușilor în oraș, s-au deschis din nou dughenele și și-au continuat afacerile fără nici o grijă.

[26] = Baronul François de Tott.

[27] *Schiffskranz*.

fost tras în sus în barcă, el a continuat să șeadă locului liniștit și cu sânge rece, căscând și privind. În sfârșit când a văzut că eram sănătos, teafăr, abia atunci a venit totuși să-mi ajute să-mi schimb hainele. Această indiferență a trădat simțămintele cele mai ascunse ale omului meu. Cum ar mai
p. 54 fi binecuvântat valurile acest om cumsecade // dacă m-ar fi înghițit ! Am mulțumit providenței divine că această întâmplare a avut un sfârșit atât de fericit pentru mine, căci apa era adâncă de 8 stânjeni [28] și valurile erau foarte înalte.

În sfârșit s-a mai potolit vântul și reisul s-a încumetat să se depărteze de uscat. Eram numai la un ceas de Chilia Nouă și ne-au trebuit 4 ceasuri tot șerpuind, primind vântul de o parte și de alta, până ce am putut în sfârșit să acostăm în fața acestui oraș în ziua de 30 noiembrie, la ora 9 de dimineață. Aici ne-am încheiat cu bine și sănătate toată călătoria noastră pe Dunăre care ținuse 26 de zile de la Viena.

p. 55 Chilia Nouă [29] este așezată pe brațul stâng // al celor cinci guri ale Dunării [30], la trei ceasuri de Marea Neagră. De fapt numai acest braț și cel drept sunt navigabile și pe acestea două trec vasele mari cu trei catarge în Marea Neagră. Acest oraș are o priveliște frumoasă înspre Dunăre, o așezare minunată pentru navigație. Este clădit pe o suprafață foarte întinsă și este împodobit cu multe moschei. Armenii schismatici au aici două biserici. Orașul este înconjurat cu un zid slab, dar are înspre Dunăre un castel puternic și încăpător.//

p 56 Tovarășul nostru de până acum, armeanul care locuia la Chilia, ne-a oferit casa lui ; am pus să ni se ducă acolo lucrurile noastre de pe vas. Dar ele au fost oprite la vamă și au fost cercetate bucată cu bucată. Ceea ce mi-a dat de gândit că nu mă pot aștepta la nimic bun cu privire la lucrurile noastre.

Am mai văzut tot mereu și doi ieniceri de la vamă care dădeau târcoale în jurul vasului ca niște „Überreiter" și care în același timp, ne tot luau la ochi. Dar noi totuși voiam să mutăm mărfurile din corabie într-o magazie. S-a întâmplat întocmai cum bănuisem. Totul a fost reținut la vamă pentru inspecție, ceea ce noi nu am vrut nicidecum să îngăduim. Au pretextat însă că trebuiau să vadă dacă nu aveam mărfuri prohibite sau arme și dacă aveam cumva de gând să vindem asemenea lucruri. Toate protestele noastre au fost zadarnice. Am arătat pașapoartele nostre, dar nu li s-a dat mare atenție și lucrurile au fost reținute la vamă.

Tălmaciul meu s-a dosit și a trebuit să mă războiesc eu însumi cu
p. 57 vameșii turci cu ajutorul unui evreu care făcea pe tălmaciul //. Am făcut toate obiecțiile imaginabile împotriva procedării lor și am rugat mai ales pe șeful vămii să lase toate lucrurile la vamă până ce voi fi căpătat de la hanul tătar însuși o dovadă că mărfurile erau într-adevăr destinate țării sale, dar și aceste rugăminți au fost zadarnice. Am fost amenințați cu cercetarea lăzilor în lipsa noastră, acest lucru urmând să fie înfăptuit în clipa când aș voi să plec de acolo, ca armeanul meu [31]. Mi-am luat această îndrăz-

---

[28] *Klafter.*

[29] Chilia este numită „Chilia nova" spre deosebire de o altă localitate veche cu același nume, care nu mai este în ființă, ⟨numită⟩ în antichitate Lykostomon și care se afla în insula din apropiere. Orașul Chilia (azi Kilia, în Ucraina) s-a predat rușilor prin capitulație, la 30 august 1771. S-a convenit ca garnizoana turcească numărând încă 4 000 de oameni să fie dusă cu vasele la Tulcea de cealaltă parte a Dunării, ceea ce s-a îndeplinit întocmai (n.a.).

[30] Autorul discută în notă afirmația lui Büsching că ar fi 7 guri ale Dunării. El însuși nu a găsit decât 5.

[31] Tălmaciul care se făcuse nevăzut.

nealǎ fǎrǎ a ține seama de acea amenințare, dar abia mǎ depǎrtasem de vamǎ cu vreo 20 de pași, când doi oameni s-au repezit pe o ladǎ fǎrǎ sǎ o dea mǎcar jos din cǎruțǎ. Am fost așadar silit sǎ mǎ întorc iar și sǎ deschid ochii ca sǎ nu se fure nimic, cǎci o mulțime de oameni și de bǎiețandri stǎteau prinprejur. Unul punea mâna aici pe un lucru, dincolo pe un altul, ca sǎ caște curios gura la el dupǎ obiceiul turcilor. În fața acestei neorânduieli am rugat pe un vameș, care mi s-a pǎrut mai politicos, sǎ dea la o parte lumea, cǎci altminteri voi face rǎspunzǎtoare vama de jefuirea sau de stricarea vreunui lucru. // El a așezat și câțiva turci înarmați împrejur, p. 58
dar nici aceștia nu au putut sǎ țină în loc mulțimea. Vameșii s-au vǎzut deci siliți, dupǎ cercetarea acestei lǎzi, sǎ-și întrerupǎ inspecția și au poruncit sǎ fie dus totul în magazie, unde urma sǎ continue cercetarea fǎrǎ nici o zǎbavǎ.

Acolo, în fața unor musulmani curioși, a fost totul revǎzut, bucatǎ cu bucatǎ despachetat, numǎrat și trecut în registru; ceea ce mi-a luat toatǎ ziua și am mai avut destul de lucru toatǎ noaptea ca sǎ împachetǎm din nou totul.

În ziua urmǎtoare a fost trimis ⟨la mine⟩ un om de la vamǎ care mi-a cerut mai multe lucruri pentru stǎpânii lui, sub cuvântul cǎ voiau sǎ cumpere câte ceva. Am bǎnuit în chip cu totul firesc — cǎci avusesem acum prilejul de a cunoaște pe acești domni puțin mai bine — cǎ până în cele din urmǎ acestea vor putea fi pǎstrate ca dar, astfel cǎ le-am dat mǎrfuri mai puțin alese; dar a doua zi mi s-a trimis totul înapoi cu cererea sǎ dau mǎrfuri mai fine, ceea ce am fǎcut dupǎ sfatul//tǎlmaciului meu și le-am trimis p. 59
la vamǎ cu gazda noastrǎ. Acest om a adus vestea, plinǎ de mângâiere, cǎ aceste mǎrfuri erau cerute în dar în afarǎ de plata vǎmii, care se urca la 300 de piaștri, și cǎ nu ni se vor înmâna pașapoartele până ce nu va fi achitatǎ aceastǎ sumǎ; mi s-a pus în vedere sǎ merg la vamǎ sǎ plǎtesc banii. Nu pot sǎ spun cât m-au scos din fire aceste pretenții; dar la ce mǎ putea ajuta toatǎ mânia mea? Pentru a întârzia plata m-am prefǎcut cǎ sunt bolnav și mi-am oblojit capul cu cârpe. Au pus sǎ mǎ întrebe dacǎ voiam sǎ plǎtesc, da sau ba. Rǎspunsul meu a fost cum cǎ nu eram dator sǎ plǎtesc de douǎ ori vamǎ în țǎrile sultanului și cǎ pașapoartele mele, pe care le ceream neîntârziat înapoi, dovedeau de ajuns cǎ aceastǎ platǎ fusese fǎcutǎ de la Belgrad și, pe deasupra, nici nu mai aveam bani.

Mi s-au trimis în cele din urmǎ pașapoartele cu care tǎlmaciul meu a plecat fǎrǎ întârziere la Cǎușani ca sǎ se plângǎ hanului și sǎ dobândeascǎ un firman pentru // a ne putea urma în liniște cǎlǎtoria noastrǎ în țara p. 60
acestuia. I-am mai dat, pentru a înlesni treaba, scrisoarea mea de recomandare cǎtre consulul francez, iar eu am rǎmas între timp la Chilia și la întrebǎrile slujbașilor vǎmii cu privire la lipsa tǎlmaciului, eu rǎspundeam cǎ îl trimisesem la Bender sǎ încaseze o micǎ poliță și totodatǎ fǎceam mereu pe bolnavul.

În acest rǎstimp, un evreu pe care îl cunoscusem ca om foarte îndatoritor mi-a adus un rob care era de fel din Coblenz, cu numele de Ernst Moser, cu gândul bun sǎ mǎ distreze. Bǎrbatul era încǎ tânǎr și era de meserie, dupǎ cum spunea, tinichigiu. Vorbea limba francezǎ, italianǎ și albanezǎ.

În timpul cǎlǎtoriei lui de calfǎ, l-au luat francezii cu sila ca soldat, dupǎ un an a dezertat și a fost înrolat în stare de beție în trupele venețiene și trimis într-o garnizoanǎ în Dalmația, unde a dus-o foarte rǎu. Douǎzeci// și opt de oameni, printre care se afla și el, au pus la cale un complot și au p. 61

reuşit să fugă din cetate cu arme şi bagaje [32]. Au trebuit însă să treacă prin teritoriul turcesc şi au fost atacaţi de o ceată de greci, ei s-au apărat, au tras şi au ucis pe mai mulţi dintre aceştia. Aceştia însă şi-au luat pe mai mulţi alţii într-ajutor, ajungând a fi câteva sute, şi i-au urmărit din nou, astfel că au fost copleşiţi de mulţime şi 25 au fost prinşi, iar trei au fost ucişi. Grecii i-au vândut turcilor. El şi alţi şase au ajuns în Moreea, într-un mic târg turcesc, patru au încercat să fugă, dar au fost prinşi, din nou şi trei din ei au fost bătuţi până ce au murit sub ochii lui împreună cu ceilalţi care au fost siliţi să privească la aceasta, unul însă [33] nu a vrut să sufere pedeapsa şi s-a făcut musulman.

În timpul robiei sale, care ţinuse 13 luni până atunci, Moser a fost vândut de şapte ori. Stăpânul său de acum, un turc bogat, îl trata parcă mai suportabil şi munca lui la Chilia era să vândă apă şi să îngrijească de
p. 62 cai. El mi-a povestit că la Coblenz şi // Olmütz avea rude înstărite şi că în ultima localitate îl aşteptau câteva sute de florini. L-am întrebat dacă nu-şi dorea libertatea; ⟨a răspuns⟩ că s-ar bucura de mii de ori şi că va încerca foarte curând; stăpânul său are un cal bun cu care voia să fugă noaptea, numai că nu cunoştea drumurile. L-am sfătuit împotriva unei încercări atât de primejdiosae şi deoarece avea bani şi rude cu stare, el putea să se răscumpere şi eu voiam să încerc prin scrisori sau ⟨eu însumi⟩ la înapoierea mea să-i obţin eliberarea; trebuia numai ca el să-l întrebe pe stăpânul său cât cere pentru a-l lăsa liber. El a primit sfatul meu cu bucurie şi recunoştinţă şi chiar în acea noapte şi-a întrebat stăpânul cât ar cere ca preţ de răscumpărare, deoarece un negustor german care se afla aici i-ar trimite bani pentru eliberarea sa. Dar musulmanul nu numai că a refuzat să-l elibereze, dar chiar i-a interzis să mai vină pe la mine.

A doua zi, când acest om mi-a adus vestea aceasta atât de tristă pentru el, a intrat câteva clipe după el şi stăpânul său în camera mea şi
p. 63 şi-a // trimis de acolo robul cu vorbe bune; mie însă mi-a interzis să mai vorbesc cu robul lui.

Acest musulman a venit din nou, chiar în aceeaşi seară, cu încă unul şi a stat vreo două oare în camera mea. Eu tocmai beam cafea şi le-am oferit şi lor cafea împreună cu o lulea de tutun. Le-am arătat câteva mărfuri, dar dăeau preţ mic pe ele. Le plăcea totul, mai ales maşinile optice, numai că aceste lucruri ar fi trebuit să nu coste nici un ban. Amândoi s-au despărţit de mine cu multă prietenie.

Peste câteva zile a venit din nou ⟨la mine⟩ robul, dar eu l-am rugat să nu mai vină, căci eu nu voiam să am vreo supărare cu stăpânul său, i-am dat o tabacheră, tutun de tras pe nas şi ceva bani şi bietul om şi-a luat cu mâhnire rămas bun. Dar turcul trebuie să fi avut un spion, căci a venit a doua zi şi mi-a interzis cu multe ameninţări să mai vorbesc cu robul
p. 64 său. Această purtare grosolană m-a supărat. I-am răspuns //: să-şi ţină robul legat şi astfel nu va mai putea veni la mine. După aceea nu l-am mai văzut pe acest om, dar am aflat că după plecarea mea s-a ţinut de cuvânt şi a fugit cu calul stăpânului său.

Au venit în diferite zile mai multe steaguri [34] de ieniceri care se îndreptau spre Bender. Nu poate fi descrisă dezordinea săvârşită de aceste trupe lipsite de orice disciplină. S-au răspândit în cete prin diferite uliţe, au tras

[32] *Ober und Untergewehr.*

[33] Este vorba de al patrulea din cei fugiţi.

[34] „Bairach", un steag sau o companie constă din 60 şi câteodată din peste 100 de oameni. Şi steagul de pe un vas turcesc poartă acelaşi nume (n.a.).

toată ziua cu puştile şi cu pistoalele şi au prădat pe oameni de tot ce au putut să apuce .Au luat din dughenele care nu au putut fi închise destul de repede tot ce le-a plăcut şi aruncau ⟨negustorilor⟩ abia jumătate din suma cuvenită. Eu însumi i-am văzut, de la distanţă, jefuind unica dugheană a unui evreu, fără ca // bietul om să fi căpătat o singură para. Au dezbrăcat p. 65
de blănurile lor pe doi oameni care ieşeau din biserica lor şi au fugit apoi cu ele.

Eu eram întotdeauna socotit drept rus din cauza portului meu nemţesc şi ar fi trebuit să-mi atârn paşaportul ⟨de gât⟩ ca să nu mă expun la neplăceri. Am fost aşadar prudent şi am ieşit rar din casă.

Mă aflam odată în dugheana unui bărbier ca să-mi rad barba. Un ienicer, pe care am avut norocul să-l găsesc acolo, a vrut să-mi ia mantaua, spunându-mi printre obişnuitele sale înjurături, că el avea mai multă nevoie de ea decât mine. Asupra acestei chestiuni s-ar fi putut discuta mult dacă acest ostaş ar fi înţeles logica. El nu mă slăbea, eu eram foate încurcat. Fratele gazdei mele şi bărbierul au avut mult de furcă să-l oprească pe acest om de la înfăptuirea gândului său, a trebuit să am răbdare, pentru a nu da loc la urmări mai rele, căci nicăieri nu mi s-ar fi făcut dreptate.// p. 66

Tălmaciul meu s-a întors în sfârşit la 12 decembrie de la Căuşani şi, după cum mi-a povestit, a făcut treabă bună cu hanul şi cu consulul francez [35], datorită unor daruri, după cum se poate închipui cu uşurinţă. El a adus cu sine două ordine scrise de cel dintâi ⟨= de han⟩ către vama de aici şi pe deasupra obţinuse pentru noi doi un ordin pentru poştă ⟨*menzil-teskire*⟩ [36] de aici până la Căuşani.

În primul ordin se poruncea vameşului să ne lase să transportăm slobod mărfurile noastre. Numai că acesta nu a vrut la început să dea ascultare ordinului, sub cuvânt că vama e sub jurisdicţia sultanului turc şi nu a hanului şi că e datoare să plătească sultanului taxele vamale; // dar după p. 67
câteva zile s-a mai răzgândit şi în locul celor 300 de piaştri a păstrat mărfurile pe care le avea în mână [37] şi pe care nu ar fi putut scoate la vânzare mai mult de 60 de piaştri.

Doream să plecăm îndată la Căuşani ca să ne plângem din nou hanului, dar după sfatul consulului a trebuit să renunţăm. Şi deoarece acesta mi-a trimis vorbă, ca răspuns la scrisorile mele, să mă îmbrac armeneşte — căci cu portul nemţesc nu aş putea urma drumul cu prea mare siguranţă —, am folosit acest sfat şi am pus să mi se facă la Chilia haine mai mult turceşti decât armeneşti care, dacă e să aduc aici un tribut vanităţii mele, nu-mi stăteau prea rău.

Cu toate căutările noastre, nu am putut căpăta aici, în tot acest timp, nici o căruţă pentru transportul mărfurilor noastre; pe lângă aceasta, drumul era rău şi ploua necontenit. Cu multă osteneală, am găsit // în p. 68
sfârşit trei căruţe, cu care am trimis o parte din mărfuri înaintea noastră, la Căuşani, însoţite de un ienicer.

---

[35] Baronul de Tott.

[36] *Menzil teskire*, ordin pentru poştă. În Turcia sau în Ţara Tătărească acesta se acordă numai printr-o favoare specială de către suverani sau marii comandanţi, uneori gratuit, dar alteori după ce li s-au împărţit daruri. Prin el se porunceşte dregătorilor din oraşe ca şi de la ţară să transporte pe călători fără întârziere într-un loc anumit. Acest fel de a călători este foarte sigur (n.a.).

[37] Adică cele date în dar de autor înainte de a afla că i se mai cere o vamă de 300 de piaştri.

La 20 decembrie, în ciuda faptului că la Chilia nu ni s-a dat nici o trăsură de poștă, am plecat din acest loc fatal cu o trăsură închiriată și am obținut într-un sat tătăresc, așezat la 2 ore de acolo, o trăsură de poștă, la înfățișarea ordinului nostru către poștă.

Aceste trăsuri de poștă sunt întocmai ca cele de ordonanță din Germania, pe care târgoveții și țăranii trebuie să le dea, fără plată, în timp de război. De la un sat la altul ni se dădea câte o căruță mică tătărească, încheiată fără a avea nici un cui de fier, ci făcută doar numai din lemn. Se înhămau doi cai, un tătar călărea pe un al treilea și ținea pe ceilalți doi de hățuri.//
p. 69 Pe vreme bună acest vehicul poate merge destul de repede, dar drumul era foarte prost și trebuia adeseori să așteptăm 2 până la 3 ceasuri în câte un sat cai de poștă odihniți, din cauza lipsei de cai care erau luați de trupele în trecere.

În unele locuri, cu toată prezența Quartiermaiștrilor [38] a trebuit să ne certăm ⟨noi înșine⟩ cu tătarii până să ne dea caii lor, într-unele locuri nu căpătam nici unul și trebuia să mergem mai departe cu schimbul vechi[39], în alte locuri ni s-au dat cu toată bunăvoința și adeseori ne-au însoțit doi tătari, căci acești tătari care se numesc Bugiaci [40] sunt în cea mai mare parte foarte binevoitori.

În noaptea a doua, pe la ora 10 ni s-a rupt o roată. Din această cauză tătarul a trebuit să meargă călare în satul cel mai apropiat, care se afla la o depărtare de două ore. Noi doi însă a trebuit să așteptăm mai bine de 4 ore sub o ploaie deasă ⟨până să sosească⟩ o căruță și cai de poștă
p. 70 odihniți. În dimineața următoare am căzut cu cai și căruță // cu tot într-o groapă foarte adâncă umplută cu zăpadă și ne-am trudit mult ca să scoatem de acolo caii și căruța.

Am mai rămas peste noapte într-un sat la 2 ceasuri de Căușani. La început nu a fost om care să vrea să mă primească în gazdă. Femeile tătare mă credeau turc de care au groază. În cele din urmă s-a milostivit de noi un tătar cu inimă bună și ne-a dat și el și soția lui tot ajutorul cu putință, ne-a făcut foc și ne-a uscat hainele. Voi găsi, la vremea potrivită, prilejul de a vorbi despre acești tătari. Cu toate că sunt descriși ca niște barbari, totuși sunt cu mult mai acceptabili decât turcii. După 3 zile și tot atâtea nopți, am ajuns la 23 decembrie la amiază, la Căușani [41]. Acest//
p. 71 orășel este așezat între două dealuri la 20 de ceasuri tătărești [42] de Chilia și la patru de Bender. Mișună de tătari și de turci și din această cauză am fost siliți să ne mulțumim cu o odaie întunecoasă și umedă la un armean persan. În acestea nu se afla nici sobă, nici altceva care să folosească la ⟨oarecare⟩ confort. Singurul meu noroc a fost că ne-am putut încuia mărfurile și că eram singuri.

---

[38] *Quartiermeitern* (care trebuiau să se îngrijească de procurarea cailor).

[39] *Mit der alten Post.*

[40] *Bulschiacken* (= din Bugeac).

[41] Căușani (azi Kaușani, localitate în Republica Moldova) se găsește rar însemnat pe hărți, deși este o localitate destul de însemnată și totodată reședința hanului tătar când poartă sultanul război în Europa (n.a.).

[42] Un ceas tătăresc este aproape cât o milă germană. Tătarii care merg toți călări, socotesc cât poate face un cal într-un ceas, mergând la trap (n.a.).

Consulul [43] lipsea și, după câte am aflat, plecase în Polonia. Am trimis însă la locuința lui ca să mă recomand secretarului său[44]. Acesta mi-a trimis îndată o invitație foarte politicoasă și un cal căci în această localitate nu puteai merge pe jos din cauza noroiului. Avea la el când am sosit un evreu german care trebuia să ne slujească de tălmaci, dar când i-am // spus p. 72
că mă puteam înțelege pe latinește, evreul a fost îndată trimis de acolo. I-am recomandat interesele noastre și am primit toate asigurările cu privire la grija și atenția și pe viitor a consulului.

În cursul convorbirii noastre mi-a povestit că nu de mult, la întoarcerea sa din Polonia, consulul îmbrăcat în uniforma sa a fost luat de tătari drept un rus și a fost dus prizonier la han, de care lucru acesta s-a bucurat mult și a mai și răsplătit cu daruri pe tătari. Seara târziu m-am întors călare la locuința mea.

În ziua următoare am fost înștiințat de sosirea consulului. M-am dus îndată la el, dar era gata să încalece pentru a merge la han și să-i înmâneze câteva daruri pe care le adusese din Polonia. Am căutat să-i înfățișez cât mai bine chestiunea noastră de la Chilia și l-am rugat să ne scoată un pașaport bun de la han. El m-a asigurat de sprijinul său, spunând că se va îngriji de noi ca și când am fi francezi, numai ⟨mă sfătuia⟩ să-mi scot din cap fleacul de la Chilia întrucât // salvasem partea cea mai p. 73
însemnată; cât despre cererea mea, să-i las numai 3 zile răgaz ca să se ocupe la Curte de niște treburi foarte însemnate și, după aceea, va vorbi cu mine foarte amănunțit despre continuarea călătoriei și va căuta să ne fie de ajutor cu sfatul și cu fapta. I-am trimis apoi un dar pe care nu l-a primit decât după multe refuzuri.

Au trecut patru zile fără ca să fi trimis consulul după mine, astfel că m-am dus eu însumi la el. Mi-am reînnoit rugămintea pentru a obține de la Măria Sa, hanul tătar, firmanul și poate și un ordin pentru poștă și am primit din nou asigurarea că totul se va face înainte de plecarea hanului. Convorbirea noastră a ținut mai bine de o oră, dar am observat la consul multă rezervă și atitudinea sa mi s-a părut foarte nesinceră. Mi-a venit îndată în gând bănuiala, pe care o avusesem de mult, că din cauza comerțului pe care îl făceau francezii la Caffa, el trebuia mai degrabă să-mi stânjenească decât să-mi sprijine adacerile; m-am referit așadar din nou la scrisoarea mea de recomandare, și l-am asigurat că eu aveam ca mărfuri mai multă // fierărie și că voiam să iau în schimb din Crimeea p. 74
blănuri, piei brute, pielărie, ceară etc. În sfârșit am plecat de la consul fără să știu ceva sigur.

Între timp au sosit carele noastre care au fost 8 zile pe drum. Am dus mărfurile la ⟨primul⟩ medic al hanului, Kokimbașî. Acest om, care s-a arătat foarte îndatoritor cu noi, ne-a devenit prieten. Numele său este Blanchet. S-a născut în insula Chios unde tatăl său era consulul Franței. Și-a făcut studiile la Roma și a căpătat acolo titlul de doctor. De vreo 10 ani era în slujba hanului Crimeii, Ghirai, pe care nu l-a părăsit nici în timpul exilului său la Rhodos. După ce l-am cunoscut mai bine am descoperit că era foarte învățat și era îndeosebi un mare cunoscător în ale botanicii; astfel că medicamentele sale erau în cea mai mare parte alcă-

---

[43] Consulul francez de Tott.

[44] Domnul consilier Ruffin, care era secretar al consulului, purta titlul de secretar interpret; de Tott mai avea pe lângă el un călugăr luat de la Iași și doi misionari armeni poloni. Predecesorul lui de Tott fusese Fornetty, care a plecat apoi la Constantinopol; cf. memoriile lui de Tott, ed. 1785, vol. I, partea a II-a, p. 75.

tuite, după obiceiul oriental, din rădăcini şi din ierburi. El ne-a arătat mai multă sinceritate decât toţi cei pe care i-am cunoscut la curtea tătărească,
p. 75 unde se găseau ca la celelalte curţi europene // șarlatani, fanfaroni şi mincinoşi nenumăraţi.

Am fost silit să-mi amintesc puţina mea latinească pentru ⟨a vorbi cu⟩ acest om. Am vorbit împreună tot timpul latineşte şi cum în urmă a trebuit să mănânc aproape zilnic cu el, am petrecut zile întregi la el.

Masa sa era foarte bună, căci avea un bucătar priceput. Nicăieri nu am mâncat un pilaf mai bun decât la el şi acesta nu trebuia să lipsească niciodată de la masă.//

p. 76 După sfatul domnului Blanchet, am trimis la Curte anumite daruri; am fost condus la Curte chiar în acea seară de către un tălmaci pentru a explica hanului diversele maşinării pe care i le trimisesem mai înainte, cu care prilej am putut observa de aproape pe acest principe. După ce am pus în ordine lucrurile mele într-o cameră specială a apărut hanul printr-o uşă laterală. Tălmaciul mi-a spus că era Măria Sa; i-am făcut o plecăciune adâncă, turcească, și i-am sărutat ⟨pulpana⟩ hainii, dar el mi-a întins mâna să i-o sărut, ceea ce puteam socoti ca o mare favoare. Era de statură obişnuită, puţin cam gras, negricios şi cu trăsăturile feţii foarte regulate. Barba lui, puţin încărunţită, arăta că avea 50 de ani. A mers îndată
p. 77 să privească maşinile[45] pe care a trebuit// apoi să le arăt în amănunt cam un ceas, în prezenţa unor tătari de seamă şi a unor turci şi să repet de mai multe ori cum trebuie să umble cu ele, în timp ce un tălmaci traducea hanului pe turceşte explicaţiile mele.

Când acesta s-a sculat, mi-a adresat pe turceşte câteva laude. M-am folosit de acest prilej şi l-am rugat să dea ordin să se facă un firman și un menzil valabil pe cuprinsul ţării sale pentru mine şi pentru armeanul meu. La aceasta mi-a făcut cunoscut prin tălmaci că voia să vorbească despre acest lucru cu Hekim-başî. M-am dus acasă plin de speranţă şi deosebit de mulţumit că toate darurile plăcuseră acestui principe.

După două zile Hekim-başî ne-a raportat că totul plăcuse foarte mult hanului şi că acesta va porunci să ni se pregătească un firman şi un menzil pentru cuprinsul ţării sale, în virtutea firmanului nu va trebui să plătim la vămi nici o para cât vom călători în Ţara Tătărească. Voi merge a doua zi în audienţă la han. La această veste m-am informat asupra cere-
p. 78 monialului, Hekim-başî // m-a lămurit, dar a adăugat că poate nu va fi necesar.

Audienţa la han și ce s-a întâmplat acolo

În ziua de 30 decembrie, înainte de amiază, Hekim-başî m-a însoţit la Curte. Un tălmaci m-a primit în anticameră, unde a trebuit să iau loc şi am fost servit cu cafea şi tutun. După o aşteptare de o jumătate de ceas, a venit însoţitorul meu care fusese între timp la han și m-a chemat să in-
p. 79 tru. În odaie stăteau mulţi slujbaşi ai hanului şi ceauşi[46] care // erau în

---

[45] Aceste „maşini" erau: o cameră obscură, o lanternă magică, maşini electrice, o maşină mare optică înfăţişând mai multe oraşe şi cetăţi din Europa, colecţii de curiozităţi (*Raritätenkasten* etc.) (n.a.).

[46] Ceauşii îndeplinesc diferite funcţii, atât în armată, cât şi în viaţa civilă. Aici ei sunt ofiţerii de gardă. Au grad de locotenenţi (n.a.).

cea mai mare parte tineri nobili tătari. Ei mi-au făcut loc şi m-au înconjurat de cum am intrat. Când am ajuns să-l pot vedea pe han, lângă care şedeau câţiva tătari de seamă şi mirzale, am îngenunchiat cu palmele împreunate şi m-am plecat cu capul până la pământ, pe care ar fi trebuit să-l sărut, dar nu am vrut să fiu atât de prefăcut ca să încerc aşa ceva [47]. Trebuia să repet această plecăciune încă de două ori, dar când m-am ridicat, hanul mi-a făcut semn cu mâna să viu mai aproape... Ajuns lângă el am repetat iar plecăciunea dinainte şi am sărutat marginea din afară a hainei sale îmblănite şi apoi am păşit de-a-ndaratelea câţiva paşi şi m-am aplecat din nou, după care i-am făcut cu mâna salutul obişnuit turcesc. Mi s-a aşternut îndată o pernă ca să şed pe ea. Trebuie să te aşezi pe ea în genunchi, iar partea dinapoi ⟨a trupului⟩ se sprijină
pe degetele de la picioare, dar cum m-am // scuzat faţă de tălmaci că eu p. 80
ca german nu aş fi în stare să fac aceasta, m-am aşezat cu picioarele încrucişate unul peste celălalt, trebuind să-mi acoper cu grijă picioarele cu haina [48]. Cuvântarea mea către han a fost scurtă după obiceiul oriental, i-am mulţumit mai ales pentru înalta cinste de a binevoi să-mi vorbească şi am spus că îi aştept poruncile, numindu-l Han Effendim [49] şi nu padi-
şah, // titlu pe care îl dau numai linguşitorii sau supuşii de rând. p. 81

După aceea mi-a comandat 150 de tăblii de oglindă, lungi de 6 palme şi late de 3, pe care voia să le aibă pentru împodobirea unei odăi, pe lângă o jumătate de duzină de lustruri de tavan şi o duzină de cande-
labre de perete şi eu trebuia // să i le aduc la venirea mea din nou în Ţara p. 82
Tătărească, pe care aveam să o potrivesc cât mai degrabă cu putinţă, primind în schimb plata în bani peşin. M-a asigurat că pentru grăbirea acestei călătorii şi pentru ca să nu fim ţinuţi să plătim vamă în Turcia, va expedia cât de curând un trimis anume la Constantinopol ca să aducă pentru mine şi pentru oamenii mei un firman de la sultan, în care să fiu desemnat ca negustorul său ⟨anume⟩.

Această veste mi-a fost deosebit de plăcută şi el a părut foarte satisfăcut de mulţumirile mele şi de făgăduiala de a-l servi cât mai bine în privinţa comenzii.

Apoi m-a întrebat dacă nu aş putea aduce cu mine doisprezece muzicanţi care să cânte din diferite instrumente? Răspunsul meu a fost că: mi-ar fi foarte uşor să-i aduc cu mine dacă ar fi îngăduit în ţara mea să duc oameni ⟨de acolo⟩ în ţări îndepărtate; dacă totuşi acest lucru ar fi cu putinţă, atunci i-aş propune foarte respectuos să le hotărască dinainte
o leafă anuală // şi să-mi îngăduie să fac cu ei un contract pe vreo 3 ani; p. 83
dacă după aceea aceşti oameni ar dori să se întoarcă în patria lor, eu aş aduce alţii în locul lor. Asupra punctului dintâi, credea hanul că se va da încuviinţare, iar pentru plată, voia să plătească pentru toţi (laolaltă) 3 000 de piaştri şi să le acorde aceleaşi înlesniri de care se bucurau slujbaşii lui de la Curte; acestea constau din locuinţă fără plată, îmbrăcăminte, carne, orez, pâine, lemne şi ovăz. Iar tocmeala trebuia să o închei pe trei ani, dar înainte ca să plece unul, trebuia ca locul lui să fie ocupat de un altul. După acestea Măria Sa hanul s-a sculat şi a fost urmat îndată de ceilalţi, el s-a dus în altă odaie ⟨astfel⟩ am fost scutit — în afa-

[47] *Ich wollte aber nicht so künstlich sein es zu versuchen.*

[48] *Pinisch*, o haină lungă de postav fin care acoperă, când stai în picioare, mâinile şi picioarele (n.a.).

[49] „Han Effendim", stăpâne han, înseamnă în limba turcă principe sau mare conducător de oaste (n.a.).

ră de o plecăciune adâncă — de a mă mai trudi cu ceremonialul umilitor de mai înainte. A trebuit să iau loc în anticameră și am fost servit la fel ca mai înainte. Dar curtenii lui, care s-au așezat turcește în jurul meu, m-au întrebat fel de fel de lucruri despre alte țări și mi-au comandat diferite mărunțișuri de găteală [50]. Tălmaciul, care între timp fusese chemat din
p. 84 nou la han,// mi-a spus la plecare, că dacă aș mai avea ceva de discutat cu privire la declarația principelui său, să mă adresez lui Hekim-bași.

Două zile după această audiență a fost într-adevăr trimis un slujitor al medicului hanului la Constantinopol cu o scrisoare și se spunea că aceasta se face numai și numai pentru mine și că la reîntoarcerea mea din Crimeea voi primi chiar și în lipsa hanului firmanul așteptat prin grija pomenitului Hekim-bași. Puteam să și cred ⟨că așa va fi⟩, dar am vrut să mai aștept ca lucrul să se dovedească adevărat.

Un tălmaci al hanului, care a venit de mai multe ori la Hekim-bași, a căutat să-și dea multă importanță în această împrejurare și mi-a făgăduit lucruri grozave pe care nimeni decât numai el era în stare să le obțină, dar mi-am dat seama că era un lăudăros. Numele lui este Mustafa, ca naștere era brandenburghez mai de soi, dar acum este un renegat. El se măgulea cu speranța că va fi trimis foarte curând la Curtea din Viena ca
p. 85 sol, pentru a // determina pe împăratul[51] nostru să pornească din nou război împotriva regelui Prusiei [52] — așa mare patriot era el pentru țara sa[53] — cu care prilej hanul său ar trimite 80 000 de tătari prin Transilvania pentru a jefui și devasta Prusia.

Pentru a nu mânia pe acest lăudăros, a trebuit să aprob și să laud solia sa embrionară [54]. Acest individ vorbea cu atâta îndrăzneală și prostie despre capetele încoronate din Europa încât abia mai era de răbdat. Îndeosebi se înfuria și defăima pe împărăteasa Rusiei [55] în chip nedemn. Pe hanul său îl numea tot timpul împăratul sau Maiestatea imperială, titlu pe care am auzit că i l-a dat de câteva ori consulul și care mi s-a părut foarte curios. După sfatul medicului hanului a trebuit să fac un mic dar acestui lăudăros și îndată ce l-a căpătat, am scăpat de el. Ticălosul de guraliv nu-și cunoștea interesul. Ar fi putut să scoată mai mult de la mine, căci, o Doamne, ce nu aș fi făcut ca să mă scap de el?//

p. 86 În acest timp de așteptare am făcut câteva afaceri bune, totuși nu mi-a plăcut felul de a face negoț al turcilor și al tătarilor, căci ei păstrau mărfurile multe zile, fără să spună dacă voiau sau nu să le cumpere.

Deși Căușani este un oraș mic, găsești totuși fel de fel de marfă cu care fac negoț mai ales armenii și evreii, iar tătarii din Bugeac vin des în această localitate pentru a se aproviziona cu lucrurile de trebuință.

Ziua de 1 ianuarie a fost o zi de început de an cu totul neobișnuită pentru mine. Din cauza mizerabilei lipse de prevedere a tovarășului meu de drum, nu am avut toată ziua nimic de mâncat și nimic de băut și nici acesta și nici armeanul care ne gătea nu s-a mai arătat și nu puteam

---

[50] *Verschiedene Galanterien.*
[51] Iosif al II-lea (1765—1790).
[52] Frederic al II-lea (1740—1786).
[53] Prusia.
[54] *Embryonische Gesandtschaft.*
[55] = Ecaterina a II-a (1762—1796).

găsi nimic ⟨de cumpărat⟩ cu banii în mână. A trebuit deci să stau flămând. Amândoi au căpătat apoi de la mine și de la Hekim-bașî o mustrare aspră, dar poate că ar fi meritat o observație mai tare.//

În ziua de 2 ianuarie (1769) am plecat cu mărfuri la Bender, pe p. 87
Nistru, împreună cu tălmaciul meu într-un car tras de boi, căci nu se găsesc cai. În timpul celor două zile pe care le-am petrecut, am vândut tot și ne-am întors la Căușani.

Am aflat că hanul va pleca curând de aici; m-am dus așadar din nou la consul și la Hekim-bașî, ca să intervină în chestiunea noastră. Amândoi m-au asigurat că voi primi firmanul cu siguranță, dar nu și menzilul din cauza lipsei de cai.

Această veste a slăbit destul de mult încrederea mea de până acum, căci amândouă ni se făgăduiseră cu aceeași siguranță. Teșkereaua pentru poștă mi-ar fi plăcut dintr-un îndoit motiv. Acest soi de poștă nu costă nimic și călătoriile făcute astfel sunt foarte sigure.

Vreau acum să mă opresc puțin cu povestirea mea și să descriu deocamdată Curtea hanului tătarilor.//

Curtea hanului tătarilor de la Căușani p. 88

Seraiul[56] sau locuința hanului tătarilor de la Căușani are numai un cat, dar față de colibele joase și proaste, este un palat și este așezat la marginea orașului, pe o înălțime. Este o clădire destul de atrăgătoare, pe din afară zugrăvită în albastru și alb și înconjurată cu un zid înalt. Văzută din afară seamănă destul de mult cu un pavilion german, pe dinăuntru este destul de încăpătoare, și camerele în care am intrat erau luxoase și frumos împodobite cu covoare și sofale.

Mai târziu această clădire împreună cu jumătate din orașul Căușani a fost arsă de tătarii nogai răsculați.//

Caii, cămilele și trăsurile stăteau prin casele (?) și grădinile de prim- p. 89
prejur. Slujbașii de la Curte erau foarte politicoși și îndatoritori, pentru niște tătari, și mai ales tătarii de frunte care erau, cei mai mulți, tineri și chipeși. Aceștia își aveau cvartirul în câteva case din oraș. Când un asemenea mârzac (cavaler) — căci ei au și o nobilime printre ei — făcea înconjurul orașului călare sau pe jos, el era urmat de trei sau patru tătari sau slugi, care-i purtau arcul, tolba, toiagul etc. Îmbrăcămintea lor era foarte elegantă, de postav bun și haina lor lungă, căptușită cu blană era legată cu o cingătoare lată de mătase; acest port al lor, care seamănă mult cu cel polon, mi-a plăcut mai mult decât cel turcesc. Înfrumusețează trupul și îl lasă în voie. Ei au puține lucruri comune cu turcii; în general ei nu sunt binevoitori față de turci. Acești nobili tătari trebuie să lase pe uliță întâietate câte unui ienicer sau și turcilor de rând care pretind aceasta de la oricine și din această cauză se întâmplă adeseori acte de violență,
căci își scot îndată cuțitele // sau trag unul în altul cu pistolul, ceea ce p. 90
s-a întâmplat de două ori nu departe de cvartirul nostru.

Armenii și ceilalți negustori fac negoț în această localitate, dar mai ales în Țara Tătărească[57], mult mai bucuros cu tătarii decât cu turcii.

---

[56] Serai, în limba turcă „Sarai", este numele dat palatelor sultanilor, cât și locuințelor solilor la Constantinopol (n.a.).

[57] Adică Țara Tătărească propriu-zisă.

În toate zilele, cu o oră înainte de a se înnopta, cânta muzica militară în palatul hanului şi aceasta ţinea aproape un ceas.

N-am auzit încă niciodată ceva mai păcătos şi mai discordant ca melodie şi ton. Zece indivizi suflau din nişte instrumente asemănătoare cu un oboi, dar cât jumătate dintr-unul şi cu căpătâiul foarte gros. Trei băteau din nişte ţambale mici despre care nu puteai şti din ce anume erau făcute, din cauza noroiului de pe ele. Zece oameni aveau atârnate de gât tobe mari de care erau legate petice de postav roşu; aceştia băteau după tact cu un băţ mare şi încovoiat peste tobă şi pe dedesupt cu unul mai mic, foarte iute. Această muzică era începută de zece oboişti care suflau
p. 91 câteva minute // în acelaşi ton; după aceea unul sufla un solo şi făcea cadenţe, fugi, triolete, fioriturі [58] până ce se făcea la faţă verde albastru şi negru; după aceea cântau toţi laolaltă şi puţin mai târziu ţambalagiii îşi începeau zornăitul lor pe care îl însoţeau tobele. Totul mergea andante, dar ca să scoată o adevărată melodie ar fi fost o curată imposibilitate.

Când se termina o bucată începea din nou primul oboi şi celelalte îl urmau din nou după chipul descris mai sus. La sfârşit unul din muzicanţi făcea cu mare larmă o urare hanului, ceilalţi o încheiau printr-un chiot. La 6 ianuarie haremul (adică femeile sale) a sosit la Căuşani. Îndată ce s-a apropiat de oraş au sărit înainte mulţi tătari şi turci ca să-l
p. 92 conducă în oraş. Alaiul a ţinut // foarte mult. Şase carete de modă veche erau acoperite în parte cu postav roşu, în parte cu postav verde şi se puteau asemăna cu diligenţele de la Viena. Celelalte trăsuri erau vopsite ⟨în diferite culori⟩ şi aveau în loc de ferestre, gratii înguste. În ele şedeau deci soţiile hanului, fetele lui, concubinele şi slujnicele lor, 48 la număr, toate acoperite cu văluri; şi de obicei în fiecare trăsură se afla câte un eunuc.

După câte mi-a spus Hekim-başî, hanul a pierdut de un an încoace 46 din femeile haremului său. Ce ⟨mare⟩ nenorocire familială! La noi mulţi trebuie să târască după ei, în timpul vieţii lor, o singură femeie şi acestui turc i-au murit deodată o jumătate de companie de femei.

În fruntea alaiului călărea şeful eunucilor, un negru foarte gras, care avea comanda întregii caravane şi apoi mulţi tătari, doi câte doi, cei mai mulţi înarmaţi cu lănci.//

p. 93 La trăsuri erau înhămaţi câte şase şi opt cai, cu toate acestea ele rămâneau adeseori, pe vreme rea, înglodate în noroi. În apropierea palatului hanului nu au mai putut fi urnite din loc. A trebuit să înhame cai odihniţi din grajdurile hanului în timp ce din spate împingeau vizitiii şi tătarii cu strigăte puternice şi apoi au pornit, deşi foarte încet. Trăsurile s-au oprit, una după alta, în faţa unei uşi laterale a palatului şi pe amândouă părţile, începând de la zid până la trăsură, au fost trase pânze înalte pentru ca să nu poată fi văzute femeile la coborâre. Aceasta a ţinut până noaptea şi eu m-am dus acasă fără să mai aştept sfârşitul.//

p. 94

Plecarea hanului din Căuşani

Hanul a plecat la 7 ianuarie cu cea mai mare parte din curtea sa, afară de harem. După câte am putut afla atunci, voia să încerce cu trupele adunate la Bender şi Oceakov un atac împotriva Noii Serbii. Voiam

[58] *Triolen und Manieren.*

să văd și eu această plecare și m-am îndreptat dis-de-dimineață către palatul său. În fața acestui palat erau înfipte, în partea dreaptă, 12 steaguri, anume: o coadă de cal cu un steag pe jumătate verde și jumătate roșu, două cozi de cal cu un steag verde; două alte steaguri mici, unul verde celălalt galben, semănau cu pavilionul unui vapor, trei steaguri roșii cu un chenar lat verde având în partea de la mijloc stele decupate, luna în mijloc, o sabie dublă, toate în verde; două steaguri galbene cu un chenar lat roșu având la mijloc aceleași semne de culoare verde; două steaguri, pe jumătate roșii și jumătate verzi. Toate // aceste steaguri erau noi și p. 95
erau împodobite și garnisite cu mulți ciucuri lungi și scurți de mătase roșie.

În fața palatului s-au adunat mulți tătari și turci de seamă, toți călare. Bagajele au pornit mai înainte, pe căruțe, cămile și dromaderi.

Către orele douăsprezece, la amiază, hanul se afla călare în curtea interioară și îndată ce s-a arătat, cei de față l-au salutat cu un strigăt de bucurie.

Era înfășurat într-o blană de samur acoperită cu o stofă de mătase verde. Calpacul turcesc sau căciula era tot verde, tivit cu o fâșie lată de samur. Ținea în mână un baston scurt de comandă, suflat cu aur, sus cu o măciulie mare ascuțită, tăiată in patru muchii și într-o parte îi atârna o sabie scurtă cu mânerul de aur; teaca era acoperită cu catifea roșie și ferecată mult cu aur. Calul pe care îl călărea era mai frumos decât toți cei pe care i-am văzut până atunci. Era un arab de rasă foarte pură[59], alb și pătat tot cu pete foarte mici de culoare galbenă închisă.//

Harnașamentul era acoperit cu plăci de aur și avea pe preasănă un p. 96
bumb mare din același metal. Valtrapul și era de o catifea bătând în albastru închis, acoperită cu o rețea de aur destul de rezistentă. Înaintea principelui erau purtate patru steaguri și cele trei cozi de cal, iar înainte și după el mergeau opt trabanți înalți care purtau căciuli înalte cu plăci mari aurite. Haina lor de deasupra era de postav ales roșu [60] și erau încinși cu cingători late, aurite, având în față un bumb foarte mare tot aurit. Nădragii erau de tafta galbenă și cizmele ⟨tot⟩ galbene. Armele lor erau o sabie mare cu mânerul aurit și un cuțit mare.

În urma hanului călăreau doi bași ⟨apoi⟩ consulul cu secretarul său, ultimul în port tătăresc, mulți tătari de seamă, totuși fără nici o rânduială, și apoi urmau celelalte steaguri. Îndată după acestea venea muzica ostășească militară călare și din nou câteva sute de tătari care încheiau marșul.//

Tot acest alai era frumos și mult mai strălucit decât aș fi putut p. 97
să-mi închipui din partea unui han al Crimeii despre care germanii au încă idei foarte greșite.

Toată dimineața, până la plecarea hanului, au cărat mai mulți oameni apă gratuit prin tot locul și îndată după plecarea lui au împărțit bani săracilor, au fost tăiați și vreo sută de miei care au fost dați în dar populației.

---

[59] *Von sechszehn Fäusten* .De comparat cu expresia: „seize quartiers de noblesse"

[60] *Rother Scharlach.* Scharlach (în l. germană) sau Écarlate (în l. franceză) ajunsese să desemneze o anume calitate de postav fin vopsit de obicei în culoarea roșie aprinsă purtând acest nume. Cu timpul, acesta a ajuns să se identifice cu calitatea postavului indiferent de culoare: pomenindu-se de pildă de asemenea stofă de „écarlate" verde. Aici cum se vede e vorba de calitatea postavului, culoarea sa fiind arătată de adjectivul „roth".

Două zile înainte de această plecare am primit firmanul [61] de la secretarul hanului, dar menzilul nu s-a mai făcut din lipsă de cai.

Îndemnam aproape zilnic pe tălmaciul meu să pregătească plecarea şi să încaseze banii ce mi se datorau; aceste îndemnuri au dat roade căci în sfârşit mi-am sorocit plecarea din Căuşani la 21 ⟨ianuarie⟩.//

p. 98 **Plecarea de la Căuşani la Bender şi descrierea acestei cetăţi**

Mi-am luat cuvenitul rămas bun de la consul şi de la Hekim-başî şi acesta din urmă m-a încredinţat iarăşi de prietenia şi bunăvoinţa sa şi mi-a cerut de asemenea să-i mai scriu din când în când, ceea ce am şi făcut, căci i-am scris de două ori din Crimeea. Nepotul său m-a însoţit până la Bender.

Scrisesem la Chilia ca mărfurile pe care le lăsasem acolo să ne fie trimise la Cetatea Albă şi de acolo mai departe pe Marea Neagră, în Crimeea.

La Bender nu am putut să tragem în gazdă la armeanul nostru,
p. 99 căci era bolnav, a trebuit deci să căutăm un han [62].// Tot oraşul era plin de ieniceri şi de spahii. Am căpătat cu mare greutate o văgăună ⟨păcătoasă⟩ în care să locuim denumită totuşi *oda* (odaie). Am stat închis înăuntru ca un prizonier care stă pe viaţă şi pe moarte, tălmaciul meu a alergat toată ziua. În această gaură nu era — cum este lesne de închipuit — nici o fereastră, era mai mult decât bezna egipteană; a trebuit să ard ⟨o candelă cu⟩ ulei toată ziua. Pereţii ameninţau să se prăbuşească
p. 100 în orice clipă şi aveau crăpături şi // găuri prin care guzganii şi şoarecii aveau drum liber şi se plimbau fără nici o frică. De câteva ori am izbutit totuşi să mă pot duce cu tălmaciul meu prin oraş şi să privesc acest loc vestit de la Nistru. Am trecut şi pe celălalt mal al fluviului şi am mers în susul lui ca să avem o privire asupra minunatului ţinut care se afla numai la două ceasuri de Bender şi unde a petrecut timp îndelungat Carol XII şi a întreprins cea mai ciudată aventură, anume să se apere cu o mână de suedezi împotriva unei armate întregi de turci şi de tătari. Există diferite descrieri ale Benderului. Eu vreau numai să schiţez cetatea cum am văzut-o pe dinafară.

Cetatea este înăuntrul oraşului şi este prevăzută cu un zid înalt şi puternic şi cu şanţuri adânci, dar nu şi largi. Porţile sale au poduri ce se ridică şi gratii care se lasă în jos. Pe lângă aceste mijloace de apărare ea se mai află şi pe o înălţime dominând Nistrul care e ca o întăritură naturală. Are, după moda veche, două rânduri de ziduri puternice cu întări-
p. 101 turi [63] deasupra şi cu patru // turnuri groase, pătrate, la cele patru colţuri de jos; la oarecare depărtare de fluviu, este prevăzută cu un sistem de întărituri numite *Hornwerk*, din piatră făţuită, de care ţine şi un bastion ceva mai înalt, dar cu parapete de pământ, după care sunt nişte gabioane — după obiceiul cetăţilor turceşti şi între acestea stau turnurile. Acest

---

[61] Pe tătăreşte: *Jarloch* (n.a.).

[62] Asemenea hanuri se găsesc multe în ţările orientale. Sunt fundaţii ale musulmanilor bogaţi. Sunt de obicei foarte mari şi clădite solid, ferestrele dau în curte, unde este de obicei un puţ. Toţi călătorii pot fi găzduiţi, fără nici o deosebire, şi se plăteşte o para pe zi pentru o cameră. Trebuie să-ţi procuri singur mâncare şi băutură. În Asia şi în alte ţări orientale sunt karavanseraiuri ... Acest nume vine de la caravanele care le vizitează (n.a.).

[63] *Zwinger*.

Hornwerk este acoperit de câteva metereze[64] şi şanţul este destul de larg. Deasupra şi dedesuptul povârnişului („glacis") se întind două rânduri de palisade; restul oraşului care se află pe înălţime este prevăzut cu ziduri puternice după care sunt clădite bastioane şi mici forturi[65] şi este întărit cu un şanţ. Cealaltă parte a oraşului, care se află la şes, are, în afară de ziduri, bastioane, metereze şi un şanţ larg; porţile sunt deosebit de groase şi puternice, prevăzute cu gratii ce se lasă în jos. Oraşul însuşi împreună cu mahalalele seamănă, în partea dinspre Nistru, cu o semilună[66].//

În acea vreme se aflau la Bender mulţi armeni, greci şi câţiva ne- p. 102
gustori turci care voiau să se ducă în Crimeea tătărească, dar din cauza sosirii unui paşă care poruncise să fie luate toate trăsurile pentru el, cei mai mulţi au trebuit să rămână pe loc. Totuşi, am căpătat cu mare greutate o căruţă până la Oceakov.

Am prevăzut dinainte că această călătorie de la Bender avea să ne coste foarte mulţi bani, de aceea am vrut să cumpăr cai şi căruţe pentru ca să o scot mai ieftin, dar tălmaciul meu voia să facă pe deşteptul şi nu a vrut să aprobe planul meu, fapt pe care l-a deplâns după aceea.

Ca să ne aprovizionăm în oarecare măsură cu merinde, căci trebuia să călătorim printr-o ţară unde nu se puteau găsi asemenea lucruri, el ⟨tălmaciul⟩ a cumpărat o mare cantitate de pâine care este foarte bună şi foarte frumoasă la Bender, ceva vin, rachiu şi câteva ocale de carne.//

Am plecat de la Bender la 26 ianuarie, la prânz, împreună cu alte p. 103
zece căruţe şi mulţi dromaderi şi cămile ducând poveri şi vreo 30 de negustori călări. Peste Nistru nu este pod, ci o luntre. Râul era îngheţat şi tot ⟨convoiul⟩ a trebuit să treacă peste ghiaţa groasă de vreo 3 ţoli. Vizitiii au încercat ici şi colo gheaţa fluviului şi în cele din urmă s-a poruncit, împotriva părerii mele, ca să treacă mai întâi căruţa cea mai grea, care era a unui turc. Vizitiul a mânat caii la galop. Când au fost la mijlocul fluviului, s-a spart gheaţa, o jumătate din căruţă a căzut în apă, cealaltă s-a oprit pe suprafaţa îngheţată. Eu trecusem mai înainte pe malul celălalt şi m-am speriat rău, căci nu ştiam dacă era căruţa noastră sau o alta. M-am grăbit într-acolo şi m-am bucurat că această nenorocire nu ni
s-a întâmplat nouă. A fost o muncă grea scoaterea // baloturilor — cele p. 104
mai multe de tutun —, precum şi a căruţei cu ajutorul unor funii şi pârghii şi a ţinut mai bine de două ore. Oricât de mult a trebuit să pună umărul şi braţul vizitiul, tot a mâncat până la urmă o bătaie straşnică din partea turcului mărinimos. Tălmaciul meu a pus între timp să fie trecută peste fluviu căruţa noastră care era mai uşoară. Vizitiul, un bătrân încercat, a avut prevederea să înhame doar un cal cu coada la oişte şi a trecut foarte încet şi bine. Ceilalţi negustori au fost şi mai prevăzători, au pus să descarce mărfurile lor şi parte să fie duse, parte transportate pe săniuţe mici, iar eu aveam cinstea să le supraveghez. A trecut toată după-amiaza până ce a fost totul rânduit cum trebuie şi deci am ajuns către seară, doar la o jumătate de oră de Bender şi am rămas noaptea într-un sat mare, lângă o moschee.//

Cum era vremea Ramazanului au venit mulţi turci să se închine... p. 105
etc....

---

[64] *Ravelins.*

[65] *Rondele.*

[66] În anul 1711, Bender a fost cucerit prin asalt de ruşi la 27 septembrie, după un asediu puternic şi oraşul împreună cu toate mahalele a fost aproape prefăcut în cenuşă (n.a.). Inexact. Pentru campania din 1711, cf. relaţiile din *Călători*, VIII, *passim*.

p. 265 **Despre țările și orașele de pe Dunăre, Basarabia etc. și locuitorii lor**

p. 266 ...Orașele și satele așezate venind de la Belgrad în Țara Românească, în Moldova și pe dreapta, în susul Dunării, sunt în general clădite foarte prost, fără cea mai mică ordine sau grijă pentru cum arată. Lângă unele orașe se văd, când pe o parte, când pe cealaltă ruinele unor ziduri și între ele totul e vraiște, iar lângă altele nu se vede nici o urmă. Străzile și ulițele înguste se încrucișează în mers întortocheat. În unele orașe, ele sunt pietruite, în altele sunt podite cu scânduri și cele mai multe nu au nici una nici alta [...]. De aceea nu trebuie să te gândești la nici un fel de măsuri de organizare. Dacă plouă, abia poți să mergi de noroi și căruțele rămân adeseori înglodate prin gropi. Pentru cei ce merg pe jos sunt pe amândouă laturile uliței cărări mai ridicate făcute din piatră sau din lemn și la capătul uliței sunt puse pietroaie mari pentru ca să se poată păși de pe
p. 267 unele pe celelalte, // dar tot te umpli îndeajuns de noroi fie că ești stropit de trăsuri sau de cei ce trec călare. De altfel aceste cărări sunt atât de înguste încât dacă doi oameni se întâlnesc, abia poate unul face loc celuilalt și adeseori se ivesc certuri pentru întâietate și chiar bătăi. De aceea cel mai lesne și mai sigur este să te duci după treburi călare.

Drumurile nu se repară niciodată, astfel că pe vreme rea sunt pline de gropi și pricinuiesc foarte mari greutăți cărăușilor. De aceea, aceștia adeseori părăsesc drumurile și croiesc îndată altele când lucrul e cu putință; aceasta, chiar dacă trebuie să facă un înconjur de câteva ceasuri...

p. 273 Cea mai mare parte dintre turcii care locuiesc în țările de la Dunăre, în Basarabia și mai departe sunt încă foarte sălbatici, foarte neluminați și foarte barbari și deci nu sunt atât de civilizați ca la Constantinopol și în câteva alte orașe din răsărit. Trebuie să te ferești mult de avaniile lor, căci rar se întâmplă să ți se facă dreptate pentru o insultă primită, iar dacă o obții, te poți aștepta la o crâncenă răzbunare și la persecuție din partea lor...

p. 278 **Despre ostașii (turci și) tătari**

...La Căușani și Bender am văzut multe mii de ostași, adunați laolaltă din care mulți erau prea bătrâni și mulți alții prea tineri pentru a merge la război. Cei mai mulți aveau cai păcătoși, unii aveau flinte și pistoale, alții purtau arcuri și săgeți, cu care însă nu țintesc așa bine cum i-am văzut eu țintind pe cazaci și calmuci. În afară de acestea și de faptul că poartă săbii, sunt tot atât de puțin învățați cu mânuirea armelor ca și turcii. Nu sunt câtuși de puțin viteji sau inimoși, căci cu un pistol poți să gonești de la tine pe mai mulți dintre ei. I-am văzut adesea trăgând la țintă cu flinte. Le trebuiau 5 până la 6 minute până încărcau, ținteau și
p. 279 trăgeau și îndată ce și-au descărcat arma // își aruncau capul pe spate. Ei sunt comandați de sultani și mârzaci [67]. Aceștia, după considerația de care se bucură, au sub comanda lor o droaie anumită de tătari și se silesc adesea să facă paradă de vitejia și iscusința lor.

---

[67] Sultanii sunt principii de sânge, mârzacii sunt nobilii ⟨lor⟩ (n.a.).

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

BLASIUS KLEINER

I

f. 161

De Nomine, situ, ortu, templis et Civitatis Bukurestiensis.

Fertur haec Civitas nomen trahere a quodam *Pastore,* vel ut alii dicunt *Latrone* insigni, qui *Bukur* vocabatur, hic penes fluvium Dombovicza in illa planitie, quae plena erat sylvis sua pecora alebat et fors penes hoc etiam Latrocinia exercebat, ac postea unam *Ecclesiam*, quae de facto exstat aedificavit, atque aliquot domos pro se ac aliis construere coepit, videntes autem alii locum hunc esse amoenum et penes viam publicam situatum, plures ac plures confluerunt, ac unum Oppidum effecerunt, quo autem tempore incoeperit in Chronico Valachico non inveni, nomen tamen refertur, jam ante ducentos annos stetisse, id omnes affirmant hanc Civitatem non esse adeo antiquam, excrevit autem in tantam molem postquam aliqui Principes ibidem saltem per aliquam anni partem habitarunt et sic etiam Nobiles sibi Curias exstruxerunt, ac magna, Mercatorum multitudo confluxit, maximum autem sumpsit incrementum post Annum 1658, quo anno occisus fuit a Turcis Princeps Constantinus Brancovan et reliqui Principes omnes relicto Tergevestino ibidem residere coeperunt.

Civitas ista, quam fluvius Dombovicza interfluit, ex parte occidentali versus orientem, septentrionem ac meridiem mera planitiem et paludes habet, versus occidentem, aliques colles, in quibus vineae aliquae plantate sunt, nullo est circumdata muro ubique obvia et aperta. Plateae maxime Principales sunt satis latae, ac Qvercinis lignis statae, alias inpracticabilis foret via.

Aedificia, quod attinet, si templa, Monasteria, Aulam Principis, Curias Nobilium, unam alteramve domum Mercatorum excipias, valde exigue sunt, domus enim humiles densae, compositae exigue intus, ac foris ornatae sunt, nihilque admiratione dignum videre est, maxime foris extra Principales Plateas. Magnitudo tanta est, ut si homo in medio Civitatis Turrim conscendat difficulter videre possit de uno fine ad alterum et meo judicio 3-a Germanica Milliaria in suo circuitu complectatur.//

Considerata digna in hac Civitate sunt sequentia: 1-o diversitas f. 162
Nationum et Lingvarum, nam hic solum omnes nationes Europae verum etiam plurimos ex Asiae partibus videre est; 2-o. Mercimonium, quod hic vel maxime floret; nullibi in Germania tot margaritas, uniones et Lapides pretiosas conspicies, sicut hic, unus Catholicus Mercator Armenus

in parva scatula pro 30.000 florenorum Lapides pretiosos exhibere potuit. Nullibi etiam tot diversas pretiosissimas pelles invenire quis poterit, sicut Bukurestini, in uno enim solo *Han* seu Monasterio pro aliquot centenis millibus florenorum pelliculas parvas videre licet, taceo alias pelles ex Moscovia et Tartaria allatas, immo non magnam, sed axiguam pellem agninam Sex Leoninis vidi emere: quantum igitur haec Civitas ab aliis superatur pulchritudine tantum alias superat divitiis.

3-ium est stupenda multitudo Cleri, nam Calugerones seu Monachi ultra sex millia numerantur, Presbyteri seu Ecclesiastici ultra 500, Popinae ultra 3000, Officinae ultra 20.000, templa sunt plurima, e quibus consideratione dignissimum est Dominale Templum S. Georgii tum propter columnas stuoendas ex uno lapide una cum postamentis et capitellis sectas, quibus templi fornix innitur, tum propter Mausolea Principum, ac effigies Eorum, tum propter Pelicanum ex Auricalcho factum ponderis trium centenariorum, tum propter picturam Moscoviticam pulchram, qua intus et foris mirifice condecoratur, reliqua templa, non tamen omnis, hic subjicio...

f. 164 II

De initio, progressu, et actuali Statu Residentiae Bukurestiensis

Provinciae Bulgariae Alumnos jam ante 100 et ultra annos fuisse Bukurestini et fidelibus Sacramenta administrasse extra omne dubium est, nam non solum Bulgari sed etiam alii Catholici jam tunc Mercantiam exercuerunt, nihilominus Domicilium, aut Locum stabilem non habuerunt usque ad annum 1666, circa quod tempus A.R.P. Joannes Radoich
f. 165 Custos Custodiae Bulgariae emit unam Cazam cum modice fundo // ubi modo est Coemeterium, Leoninis 400, super quem Locum exstruxerunt Ecclesiolam cum una celula, et culina et in hac Domuncula manserunt Patres usque ad Annum 1698.

Quo Anno jam recensito totum Bukurestinum exustus fuit una cum Ecclesia et habitaculo nostro, sic Reverendus Pater Paulus Nicolantin emit alteram domum, ubi modo est Residentia cum modico celario et exiguo spatio Leoninis 585, in quo Loco habitarunt Patres usque ad Annum 1703, quo anno Residentiolam cum celario bono et magno aedificarunt, pro quo A.R.P. Joannes Radoich expendit 300 e parte Provinciae Rdus Pr. vero Paulus Nicolantin, qui in toto errogavit Leoninos 1000.

Murus, quo circumdata est Residentia aedificatus fuit Anno 1727. 500 leoninos, quos quidam Medicus Lutheranus in extremis conversus ad fidem Catholicum Residentiae Legavit.

Duo Cubicula versus Coemeterium pro suo gustu curavit aedificari expensis suis, quidam Armenus Nestorianus sub ista conditione, ut ad dies vitae suae possit inhabitare, sic post mortem illius Nobis mansit.

Est autem Residentia haec quasi in medio Civitatis situata non procul ab Aula Principis, ex parte Orientis est Monasterium et templum novum S. Georgii, ex parte orientali, ubi antiquitas stetit habitaculum nostrum, ibi modo est Coemeterium, Coemeterio adjacet una domus, et trans plateam est Ecclesia antiqua S. Georgii, nec spes est Nos ex contiguis Locis aliquem posse acquirere, imo multum est, quod hunc in medio Civitatis acquisiverimus.

In Residentia est Coemeterium praeclusum, porta magna et atrium, in quo currus vino onustus commode inverti potest, deinde est hortulus modicus a templi usque ad Coemeterium, ac denuo inter templum, Residentiam et hortulum modicum atriolum. In Residentia Ipsa est ex platea introitus, seu, seu parvus ambitus, per quem patet una porta ad atrium, et a sinistra porta ad Cubiculum et directe porta ad cubiculum, in quo distrahitur vinum et haec omnia una cum celario praeclusa sunt, ac atrio ita quod Religiosi vivant separati, in altero cornu Residentiae est fornix pro aliquo exiguo Mercatore, superius sunt sex cubicula alta non adeo commoda, interquae intercedunt duo ambitus angusti, et ex septimo cubiculo culinam fecerunt. Si hoc aedificium esset satis proprortionate et benefactum, sufficientem Religiosi commoditatem habere possent, sed omnia cubilia sunt inaequalia, maxime quae Armenus fecit.

Fundus, unde haec Residentia vivit, sunt Vineae, una est in Cotroccsen, quam nobis dedit Dominus Constantin Tiesku cum obligatione duorum Sacrorum quot annis in perpetuum celebrandorum, fundus vineae hujus spectat ad Monasterium Monachorum Graecorum, quibus (nisi benigne nobiscum condescendant) decimas solvere debemus. Anno 1725 dum Turcae fuissent Bukurestini hac vineae funditus destructae fuerunt, // una cum allis in circuitu Bukurestiensi. Anno vero 28-vo M.V.P. Capistranus De vodelin hanc vineam de novo plantavit cum licentia Dominorum fundi. Anno 1758 M.V.P. Pr. Martinus Niclich ex pecunia Tergevestiensi emit contiguam vineam pro Leoninis 27, hac in vinea exiguum vinum procreatur, imo vix Laborem solvit. f. 166

. . . .

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

ANONIM GERMAN (1718–1739)

Relaţia de mai jos este de fapt o descriere care se referă la o hartă a unei porţiuni a Dunări de Jos între Orşova şi Nicopol. Ambele se găsesc în Arhiva de război din Viena, — harta sub cota B III b. 26, textul: B.III b. 33 — fără dată şi fără semnătură. Descrierea poartă titlul: *Explication über den Donau — Strohm von Orşova, bis nach Nicopol.* Unele împrejurări ca de pildă stilul şi ortografia descrierii, identificarea localităţilor după hărţi mai vechi şi mai noi şi îndeosebi faptul că descrierea — ca şi harta — se mărginesc la porţiunea Dunării care atinge marginile Olteniei îndreptăţesc datarea ei pentru perioada stăpânirii austriece în Oltenia, adică între 1718–1739, când ridicarea de hărţi pentru această provincie era una din preocupările de căpetenie ale administraţiei.

Depistarea hărţii şi identificarea descrierii se datoresc lui N. Docan, care le-a publicat împreună în *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist., seria II, t. XXXVI (1914), no. 17, p. 54 şi urm.

DESCRIERE ANONIMĂ A DUNĂRII ÎNTRE ORŞOVA ŞI TURNU MĂGURELE (ÎNTRE 1718–1739) [1]

p. 59 [*Cetatea Severin*] [2] este aşezată pe o stâncă înaltă cu acelaşi nume... în faţa acestei stânci încep:

Porţile de Fier sau *Temir Capi* [3] şi se întind până la satul *Sip* [4]; după spusele ţăranilor bătrâni încă în viaţă, la 1698... se putea trece cu piciorul pe pietre peste Dunăre (!) ⟨Mai la vale lângă malul stâng⟩ se află o insulă numită „Struscha" [5] şi pe ea o mică întăritură pătrată, care este cu totul ruinată. Această insulă este tăiată de-a curmezişul în trei

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Docan în „An. Ac. Rom.", M.S.I., s. II, tom. XXXVI, nr. 17, p. 54 şi urm.

[2] Pe malul sârbesc. *Obs.*: toate localităţile care se află pe malul sârbesc sau bulgăresc al Dunării sunt închise în paranteze drepte.

[3] Numirea turcească a Porţilor de Fier.

[4] Sat pe malul sârbesc.

[5] Azi insula Golu. Se află în dreptul punctului unde pârâul Jidoştiţa se varsă în Dunăre

locuri : capul acestei insule îl formează o stâncă sub care se mai văd încă ruinele unei vechi mănăstiri.

Severin [6] este o cetate veche, în cea mai mare parte ruinată, năpădită din belşug de tufe, zidită din cărămizi şi bolovani ; la 200 de paşi deasupra Severinului şi la 500 de paşi de Dunăre, se află o // fântână, care, după p. 60
spusele locuitorilor, a fost zidită de un căpitan de ţară încă în viaţă cu numele Staicu Băjescu[6bis] cu locuinţa în Craiova, în Ţara Românească, dar după ce a fost gata, nu a plătit lucrătorii şi numaidecât s-a oprit apa şi după o vreme fântâna a fost stricată de turci. Pe fruntarul acestei fântâni este o tablă mare cu scriere sârbească [7], dar nu se poate înţelege bine ; sub această tablă zace săpat în piatră un balaur culcat pe spate. Despre faptul că fântâna ar fi numită, cum ne informează Cuspinianus [8], fântâna Sf. Cruci şi că ar fi făcătoare de fel de fel de minuni şi că ar fi dat şi semne prevestitoare că un regent maghiar moare în chip ciudat, nu ştiu locuitorii nimic. Cam la 800 de paşi mai jos de Severin se află ruinele de la

Podul lui Traian din care, la această dată, nu se poate vedea altceva decât picioare de pod pe partea românească şi trei pe partea sârbească, pe ele nu se găseşte nici o bucată de piatră cvadrată, ci cele două din apă sunt îmbrăcate în cărămizi lungi de 15 ţoli [9], late de 9 ţoli şi groase de 2—3 ţoli, iar celelalte sunt toate zidite din cremene şi piatră brută. Aici Dunărea este lată de 700 şi câţiva „paşi geometrici" [10] şi nu au putut fi localizate decât 14 din aceste picioare, după felul cum se umflă şi se aruncă în sus valurile pe care le ridică apa izbindu-se în adânc. Când e apă puţină, unele din aceste picioare trebuie căutate (?) cu prăjina şi observate, pentru ca vasele încărcate cu sare care trec pe acolo să bage de seamă la vreme, să nu se izbească de ele [11]...

[*Deč*] [12] a fost pe vremuri un oraş mare întărit... de partea cealaltă în faţa ei este o întăritură din pământ şi se numeşte

Grădişte [13] este ruinată de tot şi năpădită de tufe...

Cormaniul [14] este o întăritură romană din pământ, are valuri şi p. 61
şanţuri duble şi se află încă în bună stare...

[*Cralowitz*... Cetatea de la Streja [15] la Duşani [16]...] *Celei* [17], sat p. 62
aşezat pe râul cu acelaşi nume, pe o ridicătură ; mai înainte a fost o întăritură din piatră şi cărămidă, acum e ruinată şi făcută una cu pământul.

Măguriţa de piatră [18], o întăritură romană din pământ, cam ruinată.

Izlaz, o întăritură cu valuri şi şanţuri duble, se află încă în stare bună ; la o jumătate de ceas mai la vale este un sat cu acelaşi nume [19] şi

---

[6] Se referă numai la castel, azi în ruină.
[6 bis] *Staiko Bejes.*
[7] Adică chirilică.
[8] Cuspinianus — geograf.
[9] Un „zoll" vienez are 2,6 cm.
[10] *Geometrischer Schritt.* Măsură de lungime = 80 cm.
[11] *Mann soll bei sehr kleinen Wasser einige Pfeiller mit den Stock gründen und sehen können so dass die vorbei fahrende Saltzschiffe zu zeiten umb nicht aufzufahren, Obacht haben müssen.*
[12] *Detsch* (numit şi Deetz). Pe ţărmul sârbesc.
[13] Era o redută.
[14] Tot redută, lângă pârâul cu acelaşi nume.
[15] *Schetate de la Strasa.*
[16] *La Duschani.*
[17] *Schelaj*, sat desfiinţat, înglobat în oraşul Corabia, jud. Olt.
[18] *Magoriza cu piatra* (redută pătrată pe malul român în faţa satului bulgar Samovit).
[19] Islaz, sat, com. suburb., municipiul Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

începând de aici este un drum pietruit care merge de-a lungul Oltului în sus până la Râmnic; pavajul de 3 stânjeni [20] lățime e făcut din lespezi
p. 62 vechi de piatră de râu // și cărămizi. Cu acesta se unește în dreptul mănăstirii Hotărani [21], aproape de râul Teslui, care curge în Olt, un alt drum pietruit care, după spusele unor locuitori, trebuie să vină de la podurile de lemn. Dincolo de râul Olt se află un drum pietruit, care începe la satul *Pietrișu* [22] și merge până la „Ampelon" [23] (poate Campo longo), care se află în mijlocul Țării Românești și ar fi fost construit de Traian.

Turnu [24], un târg mare turcesc. Aproape de el și lângă râul Olt este o palancă de lemn. După spusele locuitorilor, turcii ar fi întărit această palancă prin lucrări exterioare...

---

[20] Klaffter = *1,89* m.

[21] Ctitorită de Mitrea, mare vornic la 1587—1588, lângă satul Hotărani, com. Fărcașele, jud. Olt.

[22] *Pitrisch*. Este vorba, probabil, de satul cu acest nume, com. Curtișoara, jud. Olt, de unde duce prin Slatina un drum principal la Pitești și Câmpulung.

[23] *Ampelon*. Este numită Zlatna (în Munții Apuseni). Autorul anonim face poate o legătură fonetică: ⟨K⟩ampelon ⟨g⟩, Ampelon.

[24] = Turnu Măgurele, azi municipiu, jud. Teleorman.

HENRY GRENVILLE

(1717–1784)

Henry Greenville s-a născut la 15 septembrie 1717 dintr-o veche familie de aristocrați englezi. A fost sprijinit în cariera sa publică de ascendența politică răsunătoare a fraților mai vârstnici, lordul Temple și Sir George Grenviille. La vârsta de 29 ani, tânărul Henry a fost numit guvernator al insulelor Barbados din Marea Caraibelor, slujbă în care a funcționat între 1746—1756. La întoarcerea în patrie, el a activat în Parlament pentru ca în mai 1751 să fie numit ambasador al Marii Britanii la Constantinopol, ca succesor al lordului Porter.

Grenville nu a primit cu prea mult entuziasm noul său post. Curând după sosirea în capitala Imperiului otoman, la 21 febriarue 1762, izbucnirea unei epidemii de ciumă l-a forțat pe Grenville, împreună cu familia, să se refugieze într-un sat izolat de pe malurile Bosforului. Caracterul endemic al ciumei în Orient, repetatele incendii cărora le cădea victimă Constantinopolul cu majoritatea locuințelor construite din lemn, ca și unele dificultăți financiare întâmpinate, l-au determinat să-și grăbească plecarea din Turcia. Astfel la 3 ianuarie 1765, înainte de a i se epuiza stagiul normal de ședere, el s-a adresat fratelui său, în acel moment primministru, sir George Grenville, cerându-i să intervină pe lângă suveran pentru înapoierea lui în Anglia. A fost rechemat la 13 octombrie 1765 și numit într-o slujbă în care a rămas până la sfârșitul carierei sale politice. A decedat la 22 aprilie 1784.

În timpul ambasadei sale în Imperiul otoman, Grenville a primit o notă la 26 martie 1765 din partea secretarului de stat, George Dunk, conte de Halifax, în care i s-a cerut întocmirea unui memoriu amănunțit asupra stării finanțelor, comerțului și puterii militare a turcilor. El a început să strângă cu sârguință datele solicitate. La plecarea din Constantinopol, memoriul nu era încă terminat, deoarece în timpul șederii în carantina de la Toulon, în sudul Franței, la 3 noiembrie 1765, Grenville încă mai lucra la redactarea textului, înfățișat abia la 12 iunie 1766 noului secretar de stat, Charles, duce de Richmond. Memoriul a fost alcătuit în franceză, limba diplomației timpului, intitulându-se *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman en réponse aux informations qui en ont été demandées, d'Ordre du Roy, par le Comte de Halifax, ci-devant Principal Secretaire d'État le 26 Mars 1765. Adressées à My Lord Duc de Richmond Lenox et Aubigny, Principal Secretaire d'État pour le Department* (!) *du Sud, ce 12 Juin.*

Originalul s-a pierdut, manuscrisul păstrându-se, însă, într-o copie contemporană alcătuită la 30 iulie 1766 pentru noul deținător al funcției de secretar de stat, William, conte de Shelburne. Memoriul a fost păstrat, așadar, în arhiva familei Shelburne, de unde a ajuns, prin vânzare la licitație în 1921 în posesia bibliotecii Williams L. Clements a Universității din Michigan, S.U.A. Manuscrisul păstrat în bună stare numără 114 file sau 228 pagini, scrise mărunt împreună cu copiile scrisorilor contelui de Halifax din 25 martie 1765 și a lui Henry Grenville din 12 iunie 1766. Memoriul lui Grenville a fost editat în original, cu un larg rezumat în l. engleză (note și comentarii), în 1965, de către cercetătorul american Andrew S. Ehrenkreutz sub titlul: Henry Grenville, *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 110 p.

Recurgând la bibliografia cunoscută epocii — în special la lucrările dedicate de Rycaut și Marsigli Imperiului otoman —, Grenville și-a completat informațiile, aducându-le la zi și prin serviciile plătite ale unor dragomani și agenți stipendiați de ambasada britanică, cum au fost printre alții: Antonio Dané, Nevis effendi, Jusef Dimitri, Serpos, Steffano Pisani, ca și vistierul evreu al corpului de ieniceri, care i-au transmis în special date cu caracter economic. Pentru problemele politice, a consultat și pe unii din colegii săi aflați în misiune la Constantinopol, printre care s-a numărat contele Aleksandr Ivanovici Rumianțev, ambasadorul țarinei între 1763—1765. În sfârșit, în problemele de ordin militar, Grenville s-a bazat pe propriile sale observații privind fortărețele din jurul capitalei, unitățile navale și de artilerie existente acolo etc.

Observațiile asupra structurilor socio-economice și politice ale Imperiului otoman s-au dovedit a fi deosebit de pertinente, relevând slăbirea acestora, precum și corupția și decăderea militară a statului, factori ce au ieșit la iveală în timpul noilor războaie purtate de Poarta otomană cu Imperiul rus, în care ea a suferit răsunătoare înfrângeri, soldate cu însemnate pierderi teritoriale.

Cu privire la Principatele române, deși informațiile lui Grenville sunt succinte și de ordin indirect, ele subliniază totuși regresul lor, în unele privințe, sub domeniile fanariote și scăderea prestigiului instituției princiare ca și asprul trai impus supușilor de acești stăpânitori abuzivi, stăruind mai ales asupra obligațiilor fiscale ale Principatelor față de Poartă, mult agravate sub fanarioți.

În ansamblu, materialul diplomatului englez este comparabil cu cel datorat și altor observatori, ca de pildă Rycaut, Marsigli, Hill, Cantemir sau Porter.

Date referitoare la biografia și opera lui Grenville se întâlnesc în studiul introductiv datorat editorului A. S. Ehrenkreutz (p. I—XVII), ce precedă textul *Observațiilor* sale, publicat în lucrarea amintită.

OBSERVAȚII ASUPRA STĂRII DE FAȚĂ A IMPERIULUI OTOMAN[1] ... (1765—1766)

p. 25 *Forțe armate*

[...] Dacă sunt exceptate Țara Românească și Moldova, nici una din provinciile Imperiului otoman nu procură cai așa de puternici spre a alcătui o cavalerie grea.

p. 27 *Despre ceauși*[2]

[...] Nu-mi mai rămâne decât să adaug ceva și despre trupele auxiliare care sunt tătarii, muntenii și moldovenii. Principii lor sunt denumiți în mod obișnuit tributari; cei doi din urmă... sunt într-adevăr așa în
p. 28 strictul sens al cuvântului; primii nu sunt în ceea ce privește articolul// tributului, deoarece nu plătesc nici unul ... [...] Domnii sau voievozii[3] Țării Românești procură fiecare câte 6 000 de călăreți sub formă de tribut; turcii fac puțin caz de dânșii și nu greșesc. Există pilde atât de numeroase când în focul bătăliei ei au trecut de partea dușmană încât ajutorul lor

[1] Traducerea s-a făcut după Henry Grenville, *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman* ... (ed. A.S. Ehrenkreutz), Ann Arbor, 1965, p. 25 și urm.

[2] *Des Sciaux.*

[3] *Despotes.*

devine aproape primejdios și trebuie supravegheați îndeaproape; astfel ei sunt luați în armată mai mult ca ostatici decât ca auxiliari, mai ales când Poarta se află în război cu rușii sau polonii [4].

Care este totalul și situația veniturilor

[...] Trebuie vorbit și de tributul pe care cele două principate tribu- p. 39
tare, Moldova și Țara Românească, îl plătesc vistieriei. Se știe că Poarta numește supuși de rit ortodox [5] în fruntea acestor 2 principate; Moldova plătește în fiecare an pentru haraci 120 pungi de bani peșin și o foarte mare cantitate de produse; mai plătește, în afară de aceasta, 120 pungi ca daruri de marele *Bayram* (sărbătoare turcească după Ramazan care este postul de o lună). Țara Românească plătește în fiecare an ca haraci 620 de pungi și 120 de pungi de fiecare Bayram; fiind mai puțin bine plasată pentru navigație, această provincie trimite mai puține provizii drept
tribut.// Fiecare din aceste Principate mai plătește în afară de aceasta încă p. 40
120 de pungi la luarea în stăpânire ⟨de către domni⟩; am mai spus că sunt obligate să întrețină pe socoteala lor 6 000 de oameni din trupele regulate. Iată tot ceea ce plătesc anual vistieriei cele 2 Principate și suma este desigur foarte neînsemnată cu toate că, la început, când ele au devenit tributare nu plăteau decât 50 de pungi pe an. În pofida neînsemnătății tributului lor, nu există în toate domeniile sultanului provincii mai oropsite, nici supuși mai nefericiți și de plâns, fără însă ca domnii să se îmbogățească, iar vina este numai a grecilor înșiși. Ei nu pot obține aceste Principate decât prin daruri și corupție. Nu pot să se mențină în stăpânire decât prin aceleași mijloace care i-au ridicat să intre în posesia ⟨lor⟩; fără a mai socoti ceea ce au cheltuit spre a parveni la aceasta, ei trebuie să plătească 120 de pungi vistieriei și nu pot strânge această sumă decât plătind 25% ⟨dobândă⟩. Este camăta obișnuită ce o plătesc domnii și din care achită pentru primul an dinainte. Pentru a acoperi aceste cheltuieli fără măsură și a se menține în scaunul lor, nu e stoarcere pe care să nu fie siliți s-o folosească spre a potoli atâtea scorpii înfometate a căror pradă sunt. Domnul Țării Românești, mazilit în ultima vreme [6], oferă o pildă ⟨grăitoare⟩: plângerile foarte întemeiate împotriva administrației sale sunt nemaipomenite și între altele el a pus să fie plătit haraciul de două ori pe an.

Asemenea mijloace violente spre a se menține ⟨în domnie⟩ constituie totdeauna cauza prăbușirii lor; de-abia un nou domn urmează altuia mazilit pentru fărădelegile lui, când și încep intrigile printre greci spre a-i găsi un urmaș. Poarta, care are interes să întrețină dezbinarea între greci, câștigă însă prin deasa schimbare a domnului. Cele 120 de pungi pe care le plătesc de fiecare Bayram nu sunt decât un impozit recent pe care și l-au impus ⟨domnii⟩ înșiși din frica de a nu fi maziliți, deoarece numai pașalele propriu-zise sunt confirmate de fiecare Bayram în guvernămintele lor. De câtăva vreme numai, domnii Moldovei și ai Țării Românești, de frica vreunui competitor, cer de fiecare Bayram caftanul (semnul de con-

---

[4] Situație anacronică pentru secolul al XVIII-lea. Informațiile — preluate din lucrările lui Rycaut și Marsigli — se referă de fapt la starea existentă cu un veac mai înainte, deoarece în epoca fanariotă Principatele nu mai dispuneau de oștiri proprii.

[5] *Rite Grec.*

[6] Este vorba de Ștefan Racoviță (26 ianuarie 1764—18 august 1765) care a fost mazilit în urma abuzurilor scandaloase ce au dat naștere la răscoala din București zisă a „rufeturilor" (breslelor) din 13 mai 1765.

firmare). Dregătorii Porții se lasă bine mituiți înainte de a-l acorda; Poarta îl acordă ⟨și ea⟩ și mazilirea urmează numaidecât după și niciodată înaintea Bayramului. Domnii maziliți trăiesc totdeauna în pribegie; cei mai bine tratați trăiesc pe Bosfor în conacele [7] lor, unde pun să fie numiți „Măria Ta" de către servitorii și slujnicele lor.

D spre starea și populația din aceste sus-amintite ținuturi

Grecii, care locuiesc într-un cartier din Constantinopol numit Fa-
p. 72 nar, au pretenția la un soi de nobleță, ca fiind scoborâtori ai Paleologilor
și Cantacuzinilor [8]; ei sunt cei care sunt întâlniți în toate urzelile de la
p. 73 Poartă și cele două // Principate ale Țării Românești și Moldovei, adăugate Patriarhiei de Constantinopol, sunt subiecte veșnice de zâzanie, gelozie și ambiție între dânșii și trebuie admis că dacă există vreo nație care pentru păcatele ei merită să stea în robie, aceasta e a grecilor, care se nimicesc între ei și-și fac răul cel mai de neînchipuit.

[7] *Maisons de campagne*
[8] Vechi dinastii imperiale bizantine.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Căpitanul de Sainte Croix

E cantonat la mănăstirea Tismana în intervalul 2 sept.—30 sept. 1716.

Friedrich Schwanz von Springfels

Lucrează la fortificaţiile de la Alba Iulia, 1716.

Realizează lucrarea de la Via Carolina, 1718—1721 şi harta Olteniei, 1723.

E cu Schendos în Oltenia în 1719.

Însoţeşte pe Tige în Oltenia în 1723.

M. Schendos van der Bech

Vine în Transilvania la sfârşitul lui 1718.

E pe lângă Stainville la Craiova, 1719.

Îngrijeşte pe Nic. Mavrocordat în Ţara Românească, 1719.

Înapoi la Sibiu până la 2 oct. 1720.

Invitat în Ţara Românească de unde pleacă curând în 1722.

Nicolae de Porta

În Moldova cu Const. Duca, 1694, apoi în Ţ. Rom., Constantinopol, Viena 1697, înapoi în Ţ. Rom., secretar, bibliotecar al stolnicului şi al lui Ştefan Cantacuzino. Rămâne şi sub N. Mavrocordat.

Pleacă o dată cu convoiul acestuia îndrumat spre Transilvania, sf. 1716. Secretar al delegaţiei de boieri la Viena, abia înapoi arestat, eliberat, dec. 1717. Chemat la Viena, înapoi, secretar al Administraţiei Olteniei, 1719, numit consilier 1 aug. 1727. Moare la Craiova, martie 1732.

Filip Ŏrlik

E la Bender cu Carol XII, 1709, pleacă cu el în 1713. Ulterior trece prin Moldova, 1722, şi pleacă prin Galaţi spre Constantinopol. E la Căuşani în 1734—1737, vine la Iaşi în trecere spre Poartă şi moare la Iaşi în palatul lui Const. Mavrocordat la 24 mai 1742.

Monahii Silvestru şi Nicodim

Trec prin Iaşi, mergând la Constantinopol şi Ierusalim, 1722.

Misionarul Giov. Francesco Bossi

E la Iaşi în 1722. Rămâne în Moldova până în 1729, când pleacă la Viena. Raport din 1725.

Baronul Ch. de Tige

Comandant la Braşov încă înainte de 1716. În 1726 ajunge Director suprem al Olteniei. Vine în inspecţie la Craiova în 1727. Raport din dec. (?) 1727. Moare în funcţie la sf. lui 1730.

Contele Fr. P. Wallis (şi Baronul de Rebentisch)

Numit comandant al Transilvaniei şi Director suprem al Olteniei la moartea lui Tige, sf. 1729. Inspecţie în Oltenia în 1731.

Raport comun din Craiova, 20 aug. 1731.

Maiorul J. C. Weiss

Inspectează mănăstirile din Oltenia, precum şi alte clădiri susceptibile a fi întărite de imperiali; primul raport e din 1732. Au mai urmat şi altele, rezumate de el ulterior. A redactat, tot din ordin: *Scurte observaţii asupra... Moldovei,* în 1737.

John Bell of Antermony

Trece prin Moldova, mergând în misiune diplomatică din Rusia la Constantinopol în 1738. La 2 ian. e la Soroca, apoi Iaşi, Chişinău, Bender, Căuşani, Ismail, Tulcea, Babadag, Bazargic. La 20 ian. înapoierea: 26 aprilie Galaţi, 29 Iaşi, Soroca 1—3 mai.

Kelemen Mikes

La 18 feb. 1738 e la Cernavodă, la 5 martie la Bucureşti, apoi, Vidin, Bucureşti, şi iar Cernavodă, unde moare pretendentul Iosif Rákóczi în nov. 1738. Trece prin Ţara Românească în Moldova şi din nou în Ţara Românească. La sf. lui mai 1740 pleacă înapoi spre Rodosto.

Relaţie anonimă latină din 1738

Autorul intră în Bihor la 26 martie 1738 şi la 27 e în Şimlău, în Transilvania. Urmează Gârbou, Olpret, Dej (31 martie), Gherla, Cluj (5 apr.), Turda, Aiud, Teiuş, Alba Iulia (15 apr.), Orăştie, Hunedoara, Sassebeş (21. pr.), Sibiu, Porumbacu, Sâmbăta Făgăraş, Braşov, Secuime, mănăstirea Ciuc etc., Sighişoara, Tg. Mureş, Mediaş, Cetatea de Baltă şi înapoi la Şimlău. La 2 iulie e la Marghita, de unde se îndreaptă spre Silezia.

Generalul v. Mannstein

Ia parte la operaţiile din campania ruşilor din Moldova din 1739 din zilele de 30 iunie, 3 aug., 27 aug. Lupta de la Stăuceni. La 30 aug. intră în Hotinul cucerit. La 14 sept. e la Iaşi. După pace, ruşii pleacă în nov. din Hotin la Iaşi.

A. Jäschke şi Z. Hirschel

În iunie sunt la Braşov, la 1 iulie la Bucureşti. Înapoierea la 19 iulie.

Jean-Claude Flachat

Scurtă şedere în Ţara Românească (oare în 1740?) fără alte precizări.

Relaţie anonimă turcă

Scrisă înainte de martie 1740. Autorul locuieşte la Hotin, dar a străbătut de mai multe ori Moldova şi Ţara Românească.

Markos Antonios Katsaitis

Vine de la Constantinopol pe uscat. La 24 sept. e în Dobrogea, la 1 oct. la Galaţi, la 3 pleacă mai departe. La 4 oct. e la Bârlad, la 5 la Vaslui, la 7 e la Iaşi până la 25 oct. Apoi prin Vaslui, Bârlad, la 29 oct. e la Nicoreşti, la 30 la Movileni... La 2 nov. e la Focşani la 4 la Buzău. Jurnalul se întrerupe aici.

Andrei Patai

La 8 iunie 1743 soseşte la Iaşi împreună cu iezuiţii G. Szegedi din Cluj şi Carol Peterfy de la Bratislava. Sunt siliţi cu toţii să plece. Se înapoiază în 1744, dar pleacă definitiv în acel an sau în 1745.

Franc. Antionio Manzi

Vine în Moldova în 1736. La 22 apr. e la Fărăoani, apoi Huşi, Ciubărciu, iar Fărăoani, Răchiteni etc., până la războiul din 1739, când trece la Cameniţa, în Polonia. Chemat înapoi de Gr. Ghica, mai stă în Moldova până în sept. 1742, când pleacă la Roma. Mai vine în Moldova în 1746, dar pleacă definitiv la Roma în 1749.

Misionarul G. M. Ausilia

E numit în Moldova în 1742 şi rămâne până la sf. lui 1746 cu titlul de viceprefect al misiunilor. Raport din 1745.

Paul Jamjouglu

Însoţeşte pe diplomatul suedez Carleson, ce trece prin Moldova în drum spre Suedia. E în Dobrogea la 11 iulie, la 16 trece Dunărea (Tulcea—Ismail), la 22 e la Fălciu şi la 25 e la Iaşi. Rămâne aici 7 zile şi pleacă la 31 iulie. La 3 aug. e la Hotin şi la 4 trece în Polonia.

Antonio Becich

Vine în mai multe rânduri în Ţara Românească, în intervalul 1745—1749, pentru vizitarea canonică a centrelor catolice.

Rap. din Bucureşti din 8 aug. 1748. Scrisoare din martie 1749.

Mitropolitul Neofit Cretanul

Inspectează mănăstirile şi moşiile Mitropoliei. Avem două dări de seamă despre aceste călătorii prin ţară, una în 1746, de la 2 iunie la 1 sept., cealaltă în 1747, de la 11 iulie la 14 sept.

Misionarul G. B. Frontali

E în Moldova în 1742 în misiunile de la Grozeşti, Trotuş, Călugăra (1745—1747), Fărăoani (1747—1762). E gata de plecare în 1763.

Misionarul G.B. Vannucci

E în Moldova în 1740, la Fărăoani, trece în Secuime la Şarfalău, la contesa Kalnoki-Ferrati, apoi la Huşi. Rap. din 20 oct. 1748.

Ian Karol Mniszech, Iosef Tadeusz Mniszech

La 28 dec. 1755 sunt la Hotin, la 28 ian. 1756 la Larga, la 1 feb. la Tabăra. De la 4 la 11 sunt la Iaşi, la 13 la Huşi, de la 21 la 24 la Galaţi.

Medicul Adam Chenot

În toamna din 1755 e chemat la Braşov, pentru a combate ciuma. Stă la Braşov din 1755 până în 1757. Din 1758 până în 1783 e la Sibiu, apoi la Viena (în 1773 e de faţă la inspecţia împăratului Iosif II la carantina de la Turnu Roşu... În 1786 e trimis de împărat personal în Transilvania, unde izbucnise ciuma. Înainte de 1780 a fost invitat de domnul C. Moruzi în Moldova, o dată şi apoi încă o dată). Moare la Viena în 1789.

Sehdi Osman

E la Babadag în dec. 1757/1758 în drum spre Bender spre a merge în Polonia.

Constantin Dapontes

Vine în Bucureşti la studii, la sf. lui 1731. E luat ca secretar de Const. Mavrocordat, pe care îl urmează la Iaşi (1733—1735) apoi înapoi în Ţara Românească (1735—1741) şi iar în Moldova în 1741. Pârât de duşmani la Poartă, e cerut de marele vizir şi fuge la tătari. În martie 1747 e întemniţat la Constantinopol, de unde reuşeşte să se răscumpere şi vine în Moldova, unde se însoară în nov. 1749. Ajuns văduv după doi ani, pleacă din ţară şi se călugăreşte în 1753. În 1757 se aşează la Muntele Athos, de unde e trimis la creştinii din Balcani şi Ţările Române după milostenii. *A venit la Bucureşti şi Iaşi în 1757 şi apoi iarăşi prin 1760.* Reîntors la mănăstirea sa de la Athos în 1765, moare acolo în dec. 1784.

Charles de Peyssonnel

În toamna din 1758 trece prin Moldova, venind din Crimeea. Face un scurt popas la Iaşi. Împreună cu Pierre François Linchou stă la Bucureşti de la sf. lui 1758 până în feb. 1759.

Adam Golarlowski

E la Hotin între 29 sept. şi 4 oct. 1759. Trece Prutul la 10 oct. E la Iaşi de la 13 la 19 oct. La 25 e la Tabăra, apoi la Galaţi. La 7 nov. trece Dunărea. Apoi Măcin, Carasu, Bazargic.

C. *Lafont*

Datele sunt aceleaşi, în plus înapoierea... La 18 aug. e la Huşi, la 24 la Frumoasa până la 27. La Hotin e la 1 sept.

Blasius Kleiner

Este prezent în Transilvania în 1759. Nu ştim precis când a fost la Bucureşti. În 1761 redactează memoriul în l. lat. despre istoria Bulgariei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei.

Misionarul Giov. Hrisostomo

Numit în Moldova în ian. 1761, este rechemat la Constantinopol.

R. G. Boscovich

La 18 iunie e în Dobrogea, la 22 la Dunăre, la 23—29 la Galaţi, la 3 iulie la Iaşi (la

Frumoasa), la 8 iulie pleacă spre Cernăuţi prin Botoşani şi Dorohoi. La 12 e la Cernăuţi, unde rămâne şi în zilele de 13 şi 14. Trece în Polonia pe la Zaleszchik.

Sir James şi Lady Clarissa Porter

Aceleaşi date.

Frederick Calvert, lord Baltimore

La începutul lui iunie 1764 e în Dobrogea. La 4 iunie trece Dunărea. La 5 e la Galaţi... etc., la 9 la Iaşi, la 13 la Ştefăneşti. Trece Prutul la 14 şi în seara acelei zile e la Hotin.

Resmi Ahmed

Îndreptându-se spre Berlin, trece prin Măcin, la sf. lui iunie şi Galaţi, unde stă 3 zile. Face 4 zile până la Iaşi, unde stă 15 zile. De la Iaşi face 2 zile. La 24 iulie e la Hotin. La înapoiere este la 26 mai la Hotin, apoi prin Cernăuţi şi Botoşani, unde stă 3 zile, ajunge la Iaşi. De acolo prin Bârlad spre Focşani şi Ţara Românească. Fără a trece prin Bucureşti, merge prin Olteniţa la Turtucaia.

Toma Alexandrovici

Aşteaptă la frontiera polonă din nov. 1764 până în martie 1766. La 18 martie pleacă din Zwaniec. 18—23 martie Hotin. Trece Prutul la 25, la 28 e la Cucuteni, de la 6 la 13 apr. în Ţuţora, 14 Trestiana, 15—17 Huşi, 19—21 Bârlad, 25 Galaţi. La 6 mai trece Dunărea, la 10 e la Carasu. Înapoierea: 9 nov. Dobrogea, 10 Babadag, 12 Tulcea, 13 trece Dunărea la Ismail. Pe malul stâng al Prutului până la Fălciu 20, apoi pe cel drept la Tabăra şi Cucuteni. 1 dec. Hotin.

Peter Zöld

E în Moldova în 1766—1767.

Jan Fridwaldszki

Vine în Transilvania în 1764. În 1764—1766 e la Alba Iulia, în 1766—1773 la Colegiul iezuit din Cluj. A cutreierat zonele mineralogice din Transilvania.

Abatele de Feller

a) Oradea apr. 1768, ... Cluj, Gherla 21, Dej, Beclean, Bistriţa, Rodna până în 22 iunie, înapoiere prin Cluj, Turda, Vinţul de Sus, Aiud, Alba Iulia, Orăştie, Deva, Dobra, ...Lugoj, Timişoara spre Ungaria.

b) Trece Tisa la Seghedin la 4 nov. 1768. La 6 e în Banat. Apoi Pecica, Arad...Oradea ...Huedin ...Cluj ...Gherla, Beclean, la 15 ian. 1769 e la Bistriţa de unde merge la Rodna şi Sângeorz băi (scrisoare din Rodna, 26 martie), apoi la Cluj şi Gherla (scris. din Bistriţa, 15 apr.). Iar la Rodna (scris. din Rodna, 30 apr.). Apoi 5 iunie Bistriţa, Tg. Mureş, Mediaş, Sibiu (la 12 iunie), Şelimbăr, Tălmaci, Turnu Roşu... Scrisori din Cluj, 17 iulie, Dej, 22, 25 iulie. La 28 iulie e la Baia Sprie, apoi Baia Mare, şi la 5 aug. e la Carei.

Baronul Fr. de Tott

În drum din Polonia spre Crimeea trece prin Moldova. Popas la Hotin. Trece Prutul cu sloi de gheaţă spre Botoşani, apoi Chişinău, Bender etc. După moartea lui Krim Chirai trece înapoi spre Constantinopol. Trece Dunărea la Ismail — Tulcea.

N. E. Kleemann

Vine pe Dunăre. La 30 oct. 1768 e la cataractele Dunării, la 3 nov. la Porţile de Fier, la 9 la Vidin. Pleacă din Rusciuc la 18, la 20 e la Silistra, la 22 la Hârşova, la 24 zăreşte Brăila şi Galaţi. Acostează la Isaccea, la 26 e la Ismail, la 30 la Chilia Nouă până la 20 dec., la 23 e la Căuşani. La 2 ian. 1769 merge cu marfă la Bender şi peste 2 zile e înapoi la Căuşani. Asistă la sosirea haremului hanului la 6 ian. şi la plecarea hanului la oaste la 7 ian. Kleemann părăseşte Căuşanii la 21 ian. mergând spre Bender, Oceakov şi Crimeea.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Pentru fazele de elaborare și definitivare a volumului de față, repetăm lămuririle finale din volumele precedente, îndeosebi cele din vol. III, p. 753. În faza I trebuie amintită contribuția generoasă a colegilor dispăruți, P. P. Panaitescu și I. Totoiu, ajutorul lor la adunarea și selectarea materialului inițial și la revizuirea traducerilor, îmbogățirea aparatului critic, întocmirea de notițe biobibliografice și, în sfârșit, aportul lor propriu constând în versiuni cuprinse în tranșa de față. Astfel, P. P. Panaitescu e prezent și prin aportul esențial al *Călătorilor poloni*, dintre care apar în acest volum următorii:

t.b.	Filip Orlik
t.b. I-a formă	Adam Golarlowski (solia lui Podoski)
t.b. I-a formă	Toma Alexandrovici

† I. Totoiu e prezent prin următoarele texte și prezentări:

— b. I-a formă	Generalul Tige,	t. germ.
t. —	Maiorul Weiss,	t. germ.
t.b.	Generalul Mannstein	t. fr.
t.b.	A. Jäschke și Z. Hirschel	t. germ.
t.b.	A. Patai	t. lat.
t.b. I-a formă	Jean-Claude Flachat	t. fr.
t.b. ,, ,,	Kelemen Mikes	t. mag.
— b. ,, ,,	Anonim latin din 1738	t. lat.
t.b. I-a formă	Peter Zöld	t. germ.
t.b. I-a formă	Abatele de Feller	t. fr.

De amintit în faza I ajutorul prețios al colegei Marina Vlasiu la revederea și stilizarea unor traduceri din limba italiană, majoritatea după misionarii publicați de G. Călinescu.

Urmează lista colaboratorilor actuali:

M. Bulgaru prezentă în faza I

t.b. I-a f.	Căpitanul Friedrich Schwanz	t. germ.
t.b.	Giov.-Francesco Bossi	t. ital.
t.b. parțial I-a f.	Contele Fr. P. Wallis și baronul Rebentisch	t. germ.
t.b. I-a f.	Relație anonimă turcă (1740)	t. germ.
t.—	Antonio Becich	t. lat.
t.b. I-a f.	Francesco-Antonio Manzi	t. ital.
t.b. I-a f.	Giovani-Maria Ausilia	t. ital.
t.b.	Paul Jamjouglou	t. fr.
t.b.	Giov. Bart. Frontali	t. ital.
t.b. I-a f.	J. K. Mniszech	
	J. T. Mniszech	t. fr.
t.b.	Sehdi Osman	t. tur.
t.b.	Charles Peyssonnel	t. fr.

t.—	G. Lafont	t. fr.
t.— I-a f.	Giov. Hrisostomo	t. ital.
t.b. I-a f.	R. G. Boscovich	t. ital.
t.b.	Sir James şi Lady Porter	t. engl.
t.b. parţial	Lord Baltimore	t. engl.
t.b.	Resmi Ahmed	t. turc.
t.—	Baronul de Tott	t. fr.
t.b.	Nic.-Ernst Kleemann	t. germ.

A mai prezentat în prima formă notiţe biobibliografice la texte aflate în versiune românească cum sunt: Silvestru şi Nicodim, după G. Bezviconi, F. Orlik, după P. P. Panaitescu, Mikes, după I. Totoiu şi A. Russo, Mitropolitul Neofit, după Ariadna Camariano-Cioranu, Chenot, după I. Muşlea. A stilizat versiunea dată de Eugenia Chişcă-Tistu a relaţiei lui I. V. Korostovţev. A dat o biografie a lui Weiss la textul tradus de I. Totoiu.

A contribuit cu note la aparatul critic al lui Golarlowski, alături de cele ale lui P.P. Panaitescu din *Călători poloni*.

În faza a II-a, pe lângă sistematizările şi emendările de text din faza I (etapa a doua), au fost necesare şi refaceri de formă şi de fond, impuse de o lărgire a orizontului, ca urmare a experienţei dobândite şi a aducerii la zi a bibliografiei. A fost nevoie şi de intervenţii parţiale în aparatul critic şi în structura însăşi a biografiilor, înţelese ca elemente revelatoare ale substratului mărturiilor înfăţişate. În această fază volumul a fost sporit de introducerea unor texte noi, cuprinzătoare, anume relaţia căpitanului imperial de Sainte-Croix cantonat în sept. 1716 la mănăstirea Tismana, relaţia lui M. A. Katsaitis despre călătoria sa în Moldova în 1742, informaţiile lui Blasius Kleiner despre Bucureşti, despre reşedinţa franciscană de aici (Bărăţia) etc.

† M. Holban, în fazele I şi II

t.b.	Căpitanul de Sainte-Croix		t. germ.
t.b.	Căpitanul Friedrich Schwanz	colaţionat după ms. orig. german, emendări, ident, completări, biog. nouă	
t.b.	Mihail Schendos		t. lat
t.b.	Nicolae de Porta	şi Obs. crit.	t. lat. şi ital.
t.b.	Generalul de Tige	faza I şi II	t. germ
t.b. faza I, II	Contele Fr. P. Wallis şi Baronul v. Rebentisch	t. refăcut parţial, biog. nouă	t. germ.
t.b.	Anonim latin din 1738	biog. nouă	t. lat.
— . —	Relaţie anonimă turcă din 1740	note critice, ident.	(t. germ.
— b.	Markos Antonios Katsaitis		(t. it.)
— b. faza II	Solia lui Mniszech	unificarea celor 2 rel.	(t. fr.)
— b.	Adam Chenot	biog nouă	(vers. rom.)
—b.	Adam Golarlowski	„ „	„
— b.	C. Lafont		(t.fr.)
t.b.	Blasius Kleiner		t. lat.
— b.	G. Hrisostomo		(t. it.)
— b.	R. G. Boscovich		(t. it.)

— b.	Toma Alexandrovici		(vers (rom.)
— b.	Peter Zold	ap crit. şi b.	(t.germ.)
— b.	Abatele de Feller	t. sistematizat b. completat	(t. fr.)
t. b.	I Fridwaldszki		t lat
— b.	Baronul Fr. de Tott		(t. fr)

Şi o serie de completări la t. şi b. şi semnalări critice, mai importante, de ex. la Boscovich' Orlik, Flachat etc.

Paul Cernovodeanu faza a II-a

A colaţionat versiunile memoriilor lui Kl. Mikes, datorate lui A. Russo în 1923 şi G. Păteanu în 1980 şi a întocmit şi biografia lui Mikes din faza a II-a. A redactat biografia lui Becich, arătând rolul său la Bucureşti şi a întocmit notiţa introductivă de un mare interes la textul mitropolitului Neofit Cretanul, însoţind fragmentele din versiunea română datorată regretatei cercetătoare Ariadna Camariano-Cioranu, selectate de M. Holban pentru includere. A redactat de asemenea biografiile lui John Bell şi a lui Dapontes. A contribuit, nu o dată, la aducerea la zi a altor biobibliografii şi la multe identificări reclamate de textele călătorilor. A oferit spre a fi inclus în volum textul inedit al lui Bl. Kleiner, din care nu a putut fi introdusă decât partea privitoare la Bucureşti. din lipsă de spaţiu pentru un material atât de bogat. A semnalat şi procurat textul lui M. A. Katsaitis publicat în „Saeculum". A dat în Anexă paginile lui H. Grenville despre ţările noastre împreună cu o notiţă biografică. S-a ocupat de ilustrarea volumului, descoperind şi semnalând unele desene şi stampe mai puţin cunoscute.

Alături de autorii de mai sus, mai sunt prezenţi următorii: colegul L. Demény a fost consultat în diferite probleme de bibliografie şi de texte maghiare. A ajutat la pregătirea pentru faza ultimă a textelor regretatului I. Totoiu, lucrate prin anii 1961, şi încă şi mai înainte. A fost întotdeauna gata să-şi dea concursul de câte ori a fost nevoie. Nu trebuie uitat nici aportul regretatului V. Mihordea, la evocarea unor figuri semnificative din intervalul de timp cuprins în volumul de faţă şi la belşugul de informaţii care au intrat în aparatul critic al textelor noastre. Aşa cum s-a mai spus, Ariadna Camariano-Cioranu a dat versiunea românească a călătoriei mitropolitului Neofit, din care au fost incluse fragmentele de un interes mai general. Regretatul Mihail Guboglu a oferit un text mai corect al Anonimului din 1740, redat de el în versiune rusească cu un aparat critic corespunzător, care ne-a folosit şi nouă în parte. Nu uităm nici Călătorii ruşi ai regretatului G. Bezviconi. Datoria noastră rămâne întreagă şi faţă de marii noştri înaintaşi: Nicolae Iorga, cu nenumăratele semnalări şi publicări de izvoare pe lângă şirul bogat de evocări din *Istoria românilor prin călători*, şi C. Giurescu, cu *Materialul* său despre Oltenia în anii 1716—1739 şi, mai aproape de noi, G. Călinescu şi Fr. Pall.

*

După decesul redactorului responsabil al volumului, Maria Holban, în 1991, ultima revizuire a textelor şi aducerea la zi bibliografică au fost efectuate de Paul Cernovodeanu.

De asemenea, o verificare finală a volumului înaintea procesului de tipărire a fost efectuată cu devotament şi profesionalism de către d^na^ Niculina Florea din partea Editurii Academiei Române. Indicele vol. IX a fost alcătuit de Lucia Taftă.

INDICE*

A

---

* Indicele a fost întocmit de Lucia Taftă. Introducerea, biografiile, observațiile critice, precum și indicațiile bibliografice nu au fost incluse în index.

C

D

E

H

I

J

K

L

N

O

P

S

Ș

T

Ț

U

V

W

Y

Z

TABLA DE MATERII

ANEXE

Redactor: NICULINA FLOREA
Tehnoredactor: MELUȘ TUREAC

Format: 16/70 × 100. Coli de tipar: 44.
Planșe: 32
C.Z. pentru biblioteci mari: 91(498)(082).
C.Z. pentru biblioteci mici: 91.

S. C. „UNIVERSUL" S. A. — c. 595

ISBN 973-27-0566-3

Lei 28 000